MITOLOGIJOS ENCIKLOPEDIJA

Pasaulio tautų mitologinės būtybės ir vaizdiniai

1

MITOLOGIJOS ENCIKLOPEDIJA

1

Vilnius

UDK 29(031)
Mi 371

Versta iš: Mitologijas enciklopēdija. — T. 1, 2
— „Latvijas enciklopēdija". — Rīga, 1993—1994.

Iš latvių kalbos vertė

Irena Teresė Ermanytė
Lilija Kudirkienė
Žaneta Ona Markevičienė
Daiva Murmulaitytė
Irena Nijolė Sisaitė
Giedrė Šlapelytė
Renata Zajančkauskaitė

Spec. redaktorius *Alvydas Butkus*

ISBN 5-415-00507-2
ISBN 5-415-00508-0

© Izdavniecība „Latvijas enciklopēdija", 1993, 1994
© Leidimas lietuvių kalba, „Vaga", 1997

Pratarmė

Mitologija yra svarbi žmonijos kultūros sudėtinė dalis. Sąveikaudama su mitologija formavosi religija, filosofija, literatūra, mokslų pradmenys. Atsiradusi pradinėje žmonijos stadijoje, kultūros raidai mitologija ir vėliau darė įtaką. Daugelio literatūros bei meno šedevrų neįmanoma gerai suprasti neatpažinus juose pavaizduotų mitinių personažų ar panaudotų mitologinių siužetų. Galima sakyti, jog mitologija yra žmonijos dvasios lopšys.

Kiekvienos tautos unikalumą bei savitumą atskleidžia jos kultūra, kurios šaknys glūdi atitinkamoje mitologijoje. Rimtą pažintį su kuria nors tauta reikia pradėti nuo jos mitų bei mitologinių įvaizdžių sistemos studijų. Tai itin svarbu šiandien, atsiradus galimybei palaikyti ir plėtoti ryšius su viso pasaulio tautomis bei nacijomis.

Mitologijos enciklopedija (ME) yra pirmas rimtesnis bandymas skaitytojams pateikti apibendrintas ir susistemintas pasaulio tautų mitologijos žinias. Latvijoje po II pasaulinio karo latvių ir kitų tautų mitologijos tyrinėjimas dėl įvairių, dažnai ideologinių, priežasčių buvo trukdomas, o pasaulinis mokslas ir kultūrologija turi nusistovėjusias mitologijos tyrimo tradicijas, turtingą patirtį. Politinio ir dvasinio išsilaisvinimo procesas išgriovė dirbtines kliūtis mitologinio pažinimo kelyje. Tačiau tokio sudėtingų tarpdisciplinarinių tyrinėjimų lauko neįmanoma įsisavinti per keletą metų. ME šią situaciją atspindi, todėl ji yra mėginimas sujungti kitų kraštų ir Latvijos tyrinėtojų indėlį. Latvijoje dar nepakanka mokslo pajėgų, galinčių pateikti savo požiūrį į kiekvieną pasaulio mitologinę sistemą. Todėl dalis ME medžiagos imta iš kitų leidinių. Įvairios mitologijos — labai skirtingų kultūrų priklausomybė ir kiekvieną jų išmanyti reikia specifinio pasirengimo, todėl prireikus spręsti konkrečius dalykus, redakcija daugiausia rėmėsi autoriais ir konsultantais.

ME sudaro 2500 straipsnių. Enciklopedijos dėmesio centre yra įvairios mitologinių vaizdinių sistemos, būdingos konkrečioms etninėms bendrijoms (pvz., estų mitologija), geografiniams regionams (pvz., Afrikos tautų mitologija), religijoms (pvz., budizmo mitologija). Kiekviena mitologinių vaizdinių sistema pradedama įvadiniu straipsniu, apžvelgiančiu ją kaip visumą. Atskiruose straipsniuose, išdėstytuose abėcėlės tvarka, po įvadinio straipsnio apžvelgiama atitinkamos mitologinės sistemos dievai, dvasios, pusdieviai ir demoniškos būtybės, epų herojai, taip pat sąvokos. Toks medžiagos išsidėstymas suteikia skaitytojams galimybę kompaktiškai susipažinti su enciklopedijoje pateikiama informacija apie bet kurią mitologinių vaizdinių sistemą. Lygiagrečiai su straipsniais apie konkrečias mitologinių vaizdinių sistemas į enciklopediją įtraukti ir straipsniai apie daugeliui tautų bendrus mitologinius įvaizdžius (pvz., gulbė), taip pat straipsniai bendraisiais teoriniais mitologijos klausimais (pvz., viršus ir apačia).

Atliktas reikšmingas transkripcijos ir terminologijos darbas. Kitų kalbų tikriniai žodžiai — mitologinių būtybių vardai, asmenvardžiai ir vietovardžiai — transkribuoti pagrindinai laikantis originalo kalbos tarties. Jei originalo formos užrašytos neturėta, minėtieji tikriniai žodžiai atgaminti pagal kurios nors kalbos tarpininkės (anglų, vokiečių, prancūzų, rusų) užrašymą, tikriau, — ištarimą. Šių vardų rašyba atskirais atvejais paiso ir tradicijos.

Įvairių svetimų kalbų paminklų pavadinimai (mikrotoponimai) ME yra ir transkribuoti (iš nelotyniška raidyna ar hieroglifus vartojančių kalbų), ir transliteruoti (iš lotynų rašmenis vartojančių kalbų), iš dalies ir versti. Po straipsnio pavadinimo skliausteliuose paprastai pateikiama vardų bei terminų rašyba originalo kalba arba jo visuotinai priimta transliteracijos forma. Apibūdinimas „sen. indų" taikomas kaip bendras apibūdinimas ir vedoms, ir sanskritui, nes daugeliu atvejų skirtumo nebeįmanoma nustatyti, be to, ne visada ir būtina. Kur reikia, po straipsnio antraštės pavadinimo šviesiu retintu šriftu nurodoma ir kitos labiau paplitusios formos.

Norėdama išvengti informacijos kartojimo tematiškai artimuose straipsniuose ir palengvinti susi-

rasti reikalingus papildomus duomenis, ME daro nuorodas, atitinkamą straipsnio pavadinimą kitame straipsnyje pateikdama kursyvu. Atskirais atvejais prieš nuorodą dar pažymima rodyklėlė (↑), reiškianti „žiūrėk". Nuoroda tekste (vad. tekstinė nuoroda) iš str. A į str. B paprastai daroma tada, kai str. B bus papildomų žinių straipsnio A tema. Nuorodose straipsnio pavadinimo vardininko forma bei vienaskaita ne visur išlaikyta. ME pateikiamos nuorodos ir į lenteles.

Dalies ME straipsnių informacija papildoma bibliografinėmis žiniomis, kurios pateikiamos straipsnio gale su nuoroda „L.". Ten nurodoma svarbiausioji ir naujausioji literatūra, teikianti smulkesnių žinių — paprastai tik straipsnyje aptariama tema. Spausdintų darbų bibliografiniai aprašai pateikti pagal ME aprašo taisykles. Skaitmuo petitu po metų (pvz., 1993[3]) nurodo, kelintas leidimas.

ASTRIDA ILTNERĖ

ABCHAZŲ MITOLOGIJA ↑*Kaukazo tautų mitologija*

ACTEKŲ MITOLOGIJA ↑ *indėnų mitologija*

AFRIKOS TAUTŲ MITOLOGIJA, į P nuo Sacharos gyvenančių Afrikos tautų mitol. vaizdinių visuma. Š ir ŠR Afrikos senųjų civilizacijų tautos (Maroko, Alžyro, Tuniso, Libijos, Egipto, Etiopijos, Somalio čiabuviai) kultūr. bei istor. ryšiais susijusios su aukšto kultūros lygio Vidužemio jūros tautomis, tad šių tautų mitol. vaizdinius įprasta apžvelgti arba atskirai (*egiptiečių mitologija*), arba kartu su nacionalinių valst. ar pas. religijų mitol. (*žydų mitologija, islamo mitologija, krikščionybės mitologija*). Kitas Afrikos tautas pagal jų socialinės ir ekonominės raidos lygį galima sąlygiškai suskirstyti į dvi grupes: klajoklių medžiotojų gentys, pasižyminčios archajišku gyvenimo būdu ir kult. (P Afrikos bušmėnai ir Centrinės Afrikos pigmėjai); palyginti aukštą raidos lygį pasiekusios atogrąžų Afrikos ir P Afrikos žemdirbių bei gyvulių augintojų tautos (hotentotai, bantų tautos, Sudano, Didžiųjų ežerų baseino ir kt. tautos).

Afrikanerių (būrų) ir anglų kolonizacijos laikais XVIII—XIX a. dauguma bušmėnų genčių buvo išžudyta. Tad tėra išlikę tik fragmentiškų bušmėnų kult. aprašų (H. Lichtenšteino, V. H. Blyko, Dž. V. Stouvo, V. Elenbergerio ir kt.). Pigmėjai nuolatos susidurdavo su palyginti „kultūringomis" tautomis, tačiau išlaikė primityvų gyvenimo būdą. Reikšmingiausius pigmėjų mitol. ir rel. tyrinėjimus atliko katalikų misionierius P. Šebesta.

Bušmėnų ir pigmėjų archajiškajai mitol., kaip ir australų mitol., būdingas gamtos antropomorfizmas ir totem. vaizdiniai.

Svarbiausias bušmėnų genčių mitol. personažas dažniausiai yra Cgaangas (taip pat Cgaagenas, Chišė, Cku ir kt.). Jo įsikūnijimas žemėje — žiogas maldininkas Cagnas (kartais Ngo), kelių bušmėnų genčių taip pat vikšras, vadinamas Ngo. Mituose Cgaangas veikia kaip demiurgas, totem. protėvis — kultūrinis herojus ir protėvis, iniciacijos globėjas, triksteris. Šio mitinio herojaus totem. bruožus rodo taip pat jo mitol. giminystė su kitais gyv. (Cgaango žmona yra švilpikas, sesuo — gervė, įdukra — dygliakiaulė ir t. t.). Kilmingųjų bušmėnų genčių mitol. Cgaango analogas yra Cué. Vienas mitas pasakoja, kad bušmėnai anksčiau buvę gazelėmis, o Cgaangas pavertė juos žmonėmis; jis suteikė vietovėms pavad., davė vardus ir spalvą antilopėms ir paėmė jas savo ypatingon globon. Jis turi galią atgaivinti žmones, bet kartais jo elgesys būna kvailas ir net piktavališkas. Daugelyje bušmėnų mitų pas. kūrimas siejamas su „senosios tautos" veikla (ši tauta gyvenusi žemėje iki bušmėnų). Visi gamtos reiškiniai, dangaus kūnai ir gyvūnai kadaise buvę šios „senosios tautos" žmonėmis. Pasak vieno mito, saulė anksčiau buvo senis, kurio pažastys spindėjo. Kai jis pakeldavo rankas, saulės šviesa nušviesdavo žemę; jam atsigulus miegoti, aplink pasidarydavo tamsu. Kartą jam užsnūdus, „senosios tautos" vaikai užmetė jį į dangų. Ir daugelyje kitų bušmėnų kosmogon. mitų pastebimas panašus gamtos reiškinių antropomorfizmas ir zoomorfizmas (pvz., lietaus jautis gyvena vandens pripiltoje duobėje, o ten, kur jis eina, lyja lietus). Su mėnuliu siejamas mirties atsiradimas. Su mitais glaudžiai susiję bušmėnų rel. kultai — Saulės, Mėnulio, Jupiterio planetos, ryškiausių žvaigždžių Sirijaus ir Kanopo sudievinimas bei jų garbinimo apeigos.

Ypač daug totem. mitų yra pigmėjų genčių mitologijoje. Žinoma mitų apie įvairių genčių kilmę iš savo totemų; dažniausiai tai esti gyv. (leopardas, šimpanzė, įvairios gyvatės, beždžionės, antilopės, skruzdėlės ir t. t.). Manoma, jog per mag. galią — megbę — kaip tarpininkę žmogus yra susijęs su savo totemu. Toji pati mag. galia vykstant iniciacijos ritualui paverčia žm. medžiotoju. Individualusis ir giminės totemizmas pigmėjams nebūdingas. Jie tiki, kad po mirties žm. dvasia (lodi) pereina į totem. gyvūną. Bambutų genties pigmėjai yra išsaugoję mitų apie visų „medžioklės laimikių šeimininką", iniciacijos globėją — miško dvasią Torę (ji vadinama ir kitais vardais), kuri įvedė visas medžioklės taisykles ir mag. ritualus. Bambutai turi dar vieną mitinę dangaus būtybę — demiurgą (Mugasą, Nekunzę), susijusį su mėnuliu ir audra; jis yra blogas, nes žudo žm. (t. y. sukūrė juos mirtingus). Pigmėjai šios mitinės būtybės kulto neturi.

Likusios Juodosios Afrikos tautos (į pietus nuo Sacharos) jau seniai pasiekė aukštesnį visuom. raidos lygį. Jos gyvena stovyklose. Žm. daugiausia įsikūrę kaimuose ar nedideliuose miesteliuose. Paplitusios įvairios amatų rūšys; ypač išsiskiria metalurgija (esama ypatingo kalvių kulto ir su juo susijusių mag. tikėjimų). Š ir Centrinės Afrikos genčių kult. išlikę ryškių matriarchato, P ir R Afrikos genčių kult. — patriarchato bruožų.

Domėtis Afrikos kult. Europoje ir JAV pradėta po kolonijinio šio kontinento užkariavimo; dėl gausybės faktinių duomenų šio laikotarpio autorių (L. Frobenijaus, E. V. Smito, H. Baumano, H. Barto, E. Delafoso, B. R. Malinovskio ir kt.) tyrinėjimai iki šiol nepraradę savo moksl. vertės. Žymiausi šiuolaikiniai Afrikos tautų mitol. ir rel. tyrinėtojai yra prancūzas M. Griolis, anglai R. S. Retrijus, E. E. Evansas-Pričardas, belgas Ž. van Vingas ir kt. Vis reikšmingesnis tampa afrikiečių mokslininkų įnašas.

Nors skiriasi įvairių Afrikos genčių ir tautų gyvenimo būdas bei visuom. socialinės struktūros formos, šių tautų kult. tradicijos (taip pat mitol.) turi labai daug panašių bruožų. Vienas iš jų — tai visą būtį persmelkiančios mag. galios arba potencijos vaizdinys, „gyvybės jėga" (dogonų ir Malio mandingų — „njana", Kamerūno fangų — „evuar", daugelio Š Zayro tautų — „elima" ir kt.). Kai kurie Afrikos tautų tyrinėtojai (P. Tempelas, M. Griolis ir kt.) vadina ją „vitalizmu", „dinamizmu" ar pan. ir teigia, kad ji nulemia afrikiečių mąstysenos, taip pat ir kult. (ypač mitol., rel. ir meno) savitumą.

Afrikiečių mitologijoje yra palyginti mažai mitų apie žm. pas. atsiradimą apskritai; dažniausiai juose figūruoja dievas demiurgas ir visa ko kūrėjas. Nedaug tėra mitų apie globalinę pas. katastrofą; tik keliuose mituose pasakojama apie didžiulį tvaną arba pas. gaisrą. Žemė ir dangus pirmykščio chaoso pavidalu egzistavę visada. Pasak kelių mitų, žemė anksčiau skendėjo absoliučioje tamsoje

ir buvo beformė, minkšta, be vandens, tuščia (arba ir pelkėta), negyvenama ir t. t. Labai paplitę mitai apie vandens atsiradimą: dažniausiai vandenį būna paslėpusi kokia senė ar gyv.; mito herojus jį suranda, pavagia ir atiduoda žmonėms. Nepaprastai įvairūs mitai apie žmonių ir gyvūnų kilmę. Antropogon. mituose dažniausiai vyrauja šie mitol. motyvai: dievas sukuria žmogų iš žemės, molio, medžio ar kokios kitos medžiagos, pirmuosius žm. dievas nuleidžia į žemę iš dangaus; jie „išvedami" iš požemio pas., uolų, olų ir t. t. Gausu mitų apie mirties bei įvairių kult. elementų (ugnies, naminių gyvulių, kult. augalų ir kt.) atsiradimą.

Afrikos tautų kultūroje laiko ir erdvės sąvokos labai glaudžiai susijusios. Trūksta abstrakčių ir diferencijuotų laiko bei erdvės kategorijų: dažnai šioms sąvokoms pažymėti vartojamas tas pats žodis (pvz., Gabono mpongai tuo pačiu žodžiu išreiškia sąvokas „labai toli" ir „labai ilgai"). Mitol. epocha — laikas, kai buvo kuriamas pas.; tai vyko „labai seniai". Mitol. laikas slypi vykstančiuose įvykiuose, yra neatsiejamas nuo jų. Šie įvykiai klostosi savitoje anapus laiko ribos esančioje erdvėje ir didžiąja dalimi yra susiję erdviškai. Mitol. įvykiams kartais trūksta laiko nuoseklumo, jie chaotiškai sutapatinami vienas su kitu. Vienas senas sandavių (Tanzanija) padavimas pasakoja, kad senų senovėje šiaurėje, Omi krašte, gyveno Matundės sūnus Saulė. Tais senais laikais žemė buvusi nepaprastai graži ir šalta, nes jos valdovas buvęs Mėnulis. Kartą Matundės sūnus pažvelgęs aukštyn išvydo Mėnulį ir pamilo. Jis patraukė į P pusę, ten, kur danguje gyveno Mėnulis. Taręs sau: „Aš vesiu", užkopė į dangų ir vedė Mėnulį. Kosmogon. epochoje buvę sukurti ir žmonės bei gyvūnai.

Po kosmogon. pas. ir žm. kūrimo epochos sekė laikotarpis, kai buvo sukurti svarbiausieji kiekvienos tautos kult. elementai (kultūrinių herojų veiklos epocha). Šis periodas organiškai sujungia kosmogon. ir istor. epochą, taigi užtikrina nenutrūkstamą mitol. laiko ryšį su dabartimi. Labai dažnai mitai atspindi žmonių visuom. gyvenimo formavimąsi žemėje, taip pat įvairių bendro gyvenimo formų struktūros susidarymą. Šiuo laikotarpiu aktyviai veikia įvairūs kultūriniai herojai — dievai, pusdieviai, atskirų genčių protėviai, gyv. (tuo metu susiforma-

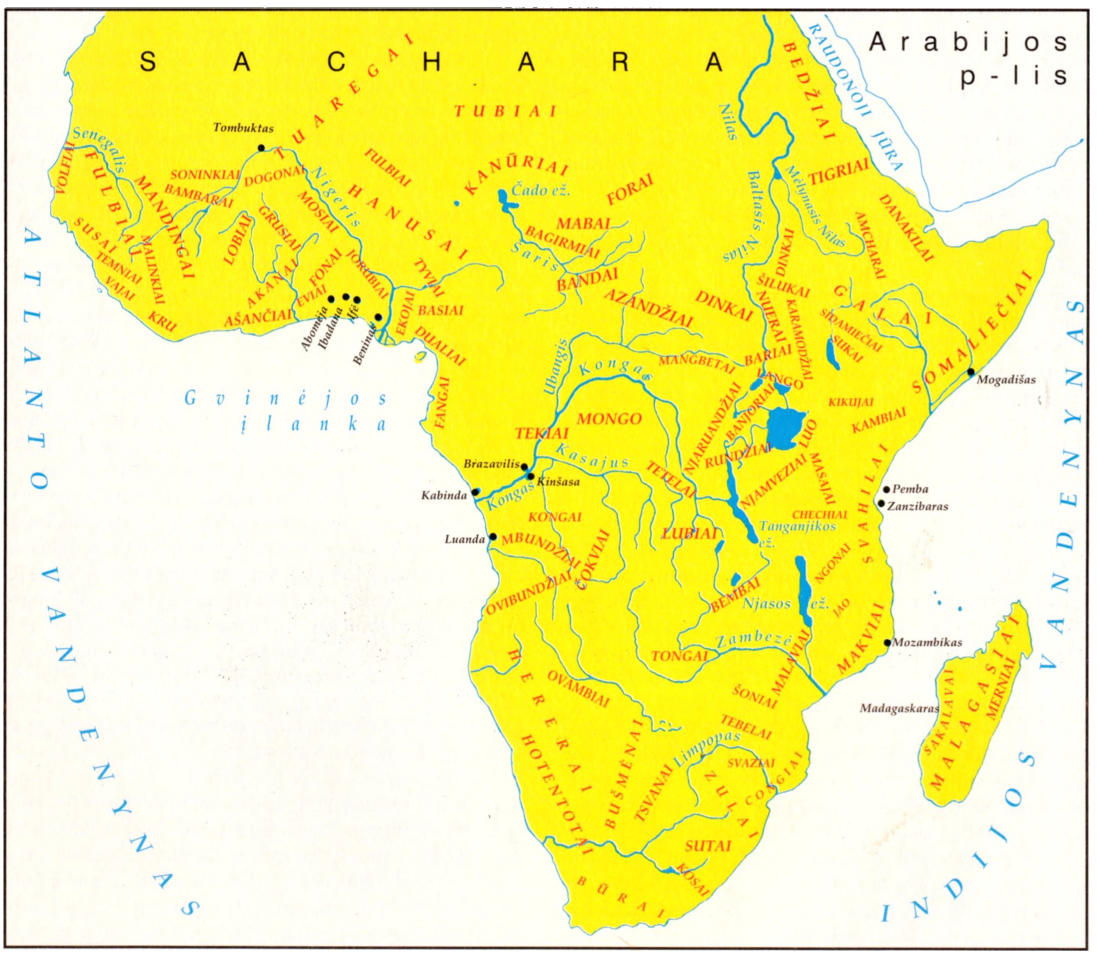

Lėlė akua-ba, simbolizuojanti vaisingumą ir motinystę. Medis. Ašančiai, Gana

vo visos gyv. ypatybės ir susiklostė jų santykiai su žmonėmis, atsirado naminiai gyvuliai ir kult. augalai), kartais ir patys žmonės. Šiems mitams trūksta kosmogon. epochos mitų dramatizmo, jie lyg „supaprastėja", kyla iš žmonių visuom. buities. Lubių genties mitas aiškina,kaip atsirado paveldėjimo teisė pagal motinos liniją. Kai pirmasis žm. žemėje — Kijomba — paseno, sūnūs sumanė jį nužudyti. Iškasę duobę, prismaigstė jos dugną iečių, užklojo dembliu ir pridengė žeme ir žole. Tada pakvietė Kijombą išgerti alaus. Kai senasis įkaušo, sūnūs įviliojo jį į žabangas. Mirtinai sužeistam žilagalviui dar užteko jėgų pašaukti savo seserėnus, kurie atsargiai ištraukė jį iš duobės. Mirdamas Kijomba atidavė valdžią ir palikimą seserėnams. Nigerijoje paplitęs mitas, aiškinantis ir pateisinantis vergišką moters padėtį visuom. Senovėje žm. galėjo nedirbti, dievas pats pripildydavo valgio jų kalebasus (moliūgo indus). Tačiau kartą moteris padėjo priešais namus nešvarų kalebasą ir vienas iš dievo vaikų susirgo užkrečiama liga; dievas užsirūstino ir paliko žmones. Pasak kito mito, moteris supykdžiusi dievą, daužydama medine piesta dangų arba plėšydama sriubai dangaus skliauto gabalus. Lubių genties mitas pasakoja, kaip žm. sužinoję ugnies gavimo paslaptį. Vienam vyrui, Kerikeri, sapne pasirodė dievas Mboomas ir pamokė išgauti ugnį trynimo būdu. Nuo to laiko, kai tik kaime užgesdavo visi židiniai, Kerikeri labai brangiai pardavinėdavo ugnį. Kerikeri buvo įsimylėjęs kaimo genties vado dukterį. Vieną vakarą ši mergina užgesino visus kaimo židinius ir atėjusi pas Kerikerį pasiskundė, kad jai šalta ir paprašė užkurti ugnį. Ilgai prašomas Kerikeri pagaliau sutiko ir trindamas dvi lazdeles įdegė ugnį. Mergina nusijuokė ir išbėgo. Nuo tada ugnies gavimo paslaptis tapo žinoma visiems. Šiam mitol. epochos periodui priklauso ir mitų ciklas apie mirties atsiradimą. Dažniausiai juose figūruoja „apgaulingos žinios" motyvas. Dievas pasiunčia iš dangaus pasiuntinį (dažniausiai kokį gyvūną) pranešti žm., kad jie mirs ir vėl prisikels; tačiau ši žinia dėl

Žmogus su ritualinio paukščio — genties saugotojo kostiumu. Siera Leonė

Bundų kaukė. Medis. Mendžiai, Siera Leonė

Derlingumo deivė Nimba. Kaukė. Bagai, Gvinėja

kažkokios priežasties pasivėlino, o žmonės gavo kitą žinią (dažniausiai per kitą gyvūną) apie tai, kad jie mirs visiems laikams. Viena ibų (R Nigerija) sakmė pasakoja, kad tais laikais, kai mirtis pirmąsyk pasirodė žemėje, žmonės nusiuntė pas dievą Čuką pasiuntinį šunį. Jie norėjo sužinoti, ar mirusieji galės prisikelti ir ar dievas Čukas leis jiems sugrįžti į savo buvusius namus. Šuo nėjo tiesiai pas dievą, bet smarkiai nuklydo nuo kelio. Išgirdusi šuniui patikėtą žm. prašymą ir norėdama jiems atkeršyti už anksčiau jai padarytas skriaudas, varlė aplenkė šunį ir nušokavo pas dievą pirmoji. Ji pamelavo dievui, kad žm. nenorį po mirties sugrįžti į savo ankstesnįjį pasaulį. Čukas pažadėjo išpildyti šį žm. norą ir, kai pagaliau pasirodė šuo su tikruoju prašymu, atsisakė keisti savo ankstesnį sprendimą. Todėl, nors žm. ir gali gimti dar kartą, jis nepajėgia sugrįžti į pasaulį tos pačios išvaizdos ir ankstesniojo charakterio. Vien atogrąžų Afrikoje žinoma per 700 šios sakmės variantų. Kaip rodo kitas, mažiau paplitęs mitol. motyvas, žm. tapo mirtingi todėl, kad pramiegojo savo nemirtingumą, kurį jiems būtų dovanojęs dievas, jeigu jie būtų galėję neužmigti (mirties ir miego analogija). Tarp šio ciklo mitų yra ir žm. bausmės motyvas, taip pat dar archajiškesnių, kurių pamatą sudaro analogija su mėnuliu, gyvate, numetančia išnarą, ir kt.

Dominuojanti afrikiečių mitol. erdvės suvokimo tendencija yra etnocentrizmas. Pas. centre visuomet būna konkreti etninė grupė. Visata iš esmės sutampa su tam tikros genties gyvenama erdve. Žemė įsivaizduojama kaip diskas, kurio kraštai vienodai nutolę nuo centro. Dangus, kaip ir Žemė, suvokiamas tarsi milžiniškas pusrutulis, susiliečiantis su žeme. Pas. jokiu būdu nėra begalinis ir turi ribas. Begalybės problema kosmogon. mituose apskritai neliečiama. Kūrimo procesas reiškia pirmykščio chaoso sutvarkymą, tai kartu yra dabar egzistuojančio pas. pradžia. Klausimas, kaip atsirado pirminė Visata, iš kurios buvo sukurtas dabartinis pas., išvis nekeliamas. Vachechių (Centrinė Tanzanija) įsivaizdavimu, Žemę supa gilios ir neįveikiamos bedugnės, tad beprasmiška domėtis, kas yra už jų. Pasak sukumų (Tanzanija) mitų, pasaulį juosia neišbrendami pelkynai. Lambiai (Zambija) manė, kad pas. pakrašty debesys siekia žemę; ten gyvena nykštukai (kaukai; barzdukai). Jie atsiplėšia debesų gabalus ir gaminasi iš jų valgį. Benino fonų įsivaizdavimu, Visata — tai sfera, sudaryta iš dviejų kartu sudėtų moliūgo pusių — kalebasų. Horizontas yra jų susilietimo vieta, atskirianti žemės plokštumą. Visatos sfera įsiterpusi į kitą, daug didesnę sferą, o tarp jų esanti ertmė pilna vandens. Mažesnysis rutulys judrus, jis plaukioja didesniajame rutulyje. Jį supantis vanduo išsilieja į žemę lyjant lietui. Vandens yra ir mažajame rutulyje, čia iš jo susidaro jūros. Vanduo ne tik supa žemę, jo yra ir po žeme. Jis pasiekiamas iškasus šulinį.

Afr. mitologijoje nėra „pomirtinio pas." vaizdinio. Mirusiųjų pas. — tai gyvųjų pas. tęsinys, kur nėra nieko antgamtiško, viskas ten atrodo lygiai taip pat kaip šiame pas. Betų (P Kamerūnas) įsivaizdavimu, mirusiųjų buveinės po žeme yra ties pat jų gimtosiomis sodybvietėmis. Jų gyvenimo būdas visiškai toks pat kaip gyvų žm. — betai

dirba žemę, turi namus. Norėdami ką pranešti, kaip ir gyvieji, jie muša būgną. Gyvieji jo negirdi. Tik kartais prieš mirtį žm. išgirsta šiuos būgno garsus, kviečiančius jį į vėlių šalį. Gyvieji negali matyti mirusiųjų dvasių; tik kai kuriems žm. pavyksta patekti į jų buveines. Be to, šios dvasios turi tokią aštrią uoslę, kad visada aptinka ir išveja neprašytus svečius. Tačiau pačios dvasios dažnai užsuka į sodybvietes, kur anksčiau gyveno. Jos gali tapti nematomos ar pavirsti gyvūnais. Sanai (Aukštutinė Volta) tikėjo, kad po žm. mirties jo merė (siela antrininkė) pradeda naują gyvenimą mirusiųjų buveinėje. Ji atnaujina giminystės ryšius su anksčiau mirusiais giminaičiais, susituokia, gimdo vaikus, kurie nieko nežino apie gyvenimą žemėje. Pagaliau, sulaukusi garbingo amžiaus, merė miršta ir po savo antrosios mirties patenka į kitą mirusiųjų buveinę, kur turi dar kartą gyventi ir mirti. Po šios mirties merė randa prieglobstį kokiame nors medyje ar pavirsta vaiduokliu. Lubų genties įsivaizdavimu, mirusiųjų dvasių viešpatijos Kalungos riba yra plati upė. Norintys persikelti per ją turi sumokėti keltininkui, todėl mirusiajam visada įdėdavo į burną kelis karoliukus. Patekęs į Kalungą, mirusysis gyvena kaime ir išsaugo visus tuos jausmus, kuriuos turėjo būdamas gyvas — prisirišimą prie artimųjų, meilę, neapykantą, kerštingumą. Mirusieji visuomet gali sugrįžti, kad padėtų gyviesiems ar juos persekiotų. Labai daugelyje mitų upė yra riba, skirianti gyvųjų ir mirusiųjų pasaulius. Vanduo, kaip pirminė stichija, A. t. m. yra lyg koks gyvybės pagrindas. R Afrikoje paplitęs tikėjimas, kad demiurgas sukuria iš žemės ir vandens vaiką, kurį paskui įdeda į motinos įsčias. Vandens ir gyvybės ryšys personifikuojamas smauglio ar gyvatės įvaizdžiu (tai yra taip pat nemirtingumo, vaisingumo, sėkmės ir turtingumo simbolis), kuris dažniausiai tapatinamas su vaivorykšte ar lietumi. A. t. m. gausybė mitų, kurių pagr. herojus yra smauglys arba gyvatė.

Kelionė į vėlių pasaulį užtrunka tam tikrą laiką. Kelias dienas siela būna šalia kūno. Kreolų (Siera Leonė) įsivaizdavimu, siela palieka kapą tiktai trečiąją dieną, o žemę — tik keturiasdešimtąją dieną po žm. mirties.

Mituose vaizduojamas pas. yra daug didesnis už vėlių viešpatiją. Jam priklauso ir didžiulės požemio bei dangaus sritys. Dangus yra dievų buveinė, požemis — vėlių šalis. Tarp šių sferų esama ir funkcinio skirtumo. Anot lujų (R Afrika), į požemio pas. eina visi mirusieji, o į dangų — tie, kurie žuvo žaibo nutrenkti. Pas., esantis priešingoje žemės rutulio pusėje, toks pat kaip žemė, tačiau jį apšviečia raudona saulė, todėl viskas ten atrodo tamsu ir raudona. Pasak vieno dogonų (Malis) kosmogon. mito variantų, Visatą sudaro 14 pas. (7 viršutiniai ir 7 apatiniai), išsidėstę lygiagrečiai vienas virš kito ir priklausantys 14 *Amų* (demiurgams ir aukščiausiosioms dievybėms). Mūsų žemė yra pirmoji iš septynių „apatinių pasaulių"; jame gyvena žmonės. Likusiuose šešiuose „apatiniuose pasauliuose" įsikūrę uodeguoti žm. „Viršutiniuose pasauliuose" gyvena žm. su ragais; jie siunčia į žemę ligas, mėto perkūno ir žaibo akmenis. Žemė apvali ir plokščia, ją supa didžiuliai sūrūs vandenys, o visa tai žiedu apsivijusi milžiniška gyvatė, įsikandusi savo uodegą. Žemės centre stovi geležinis stulpas, jis remia kitą, už dangaus esantį pas. Kiekvienas pas. turi savo mėnulį ir saulę. Saulė nejuda, o žemės rutulys per dieną apsisuka aplink savo geležinę ašį. Kiekvieno pas. Ama gyvena danguje. Pats seniausias ir galingiausias yra žm. pas. Ama. Jis pirmasis sukūrė saulę, mėnulį, žvaigždes ir žemę. Jo pavyzdžiu pasekė ir kiti Amos.

Afrikiečių mitams neretai būdingas emocionalus erd-

Orakulas. Medis. Bauliai, Dramblio Kaulo krantas

Slaptosios Poro sąjungos vyriausiosios dvasios Goboi apdaras. Siera Leonė

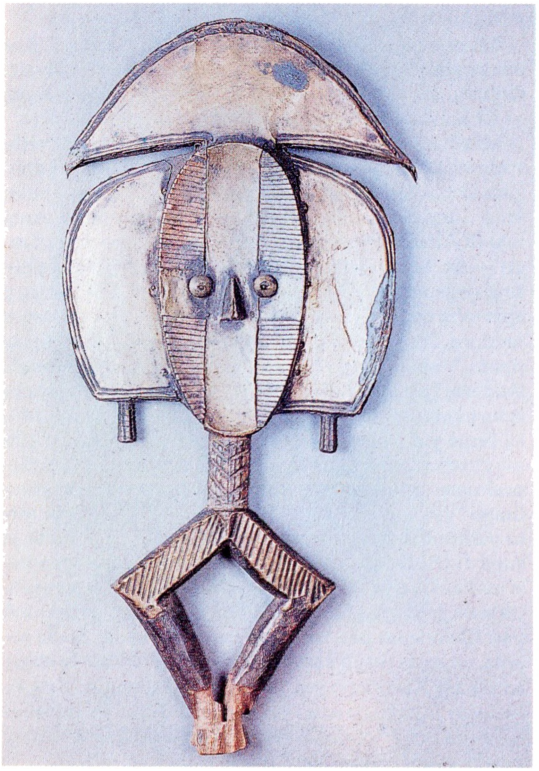

Protėvis. Medis. Bakotai, Gabonas

Namų sargas — Ikenga. Medinė statulėlė. Ibai, Nigerija

vės suvokimas. Tai, kas gera, asocijuojasi jiems su tuo, kas pažįstama, kas susikoncentravę arčiausiai stovyklos. Blogis dažniausiai siejamas su tuo, kas nepažįstama, svetima, toli. Lugbarių manymu, aplink jų ir gretimą teritoriją gyvena būtybės, vaikščiojančios ant galvos ir apskritai mažai panašios į žm. (logo, mundai, lendai bei kt. už jų gyvenančios tautos). Šie „žmonės" mėgstą pašvinkusią mėsą ir kitą „negerą" maistą — gyvates, varles, hienas ir pan. Pigmėjus, mangbetus, azandžius ir kt. lugbariai laiko žmogėdromis. Jos gyvenančios miško tankmėje, vaikštančios ant galvos ir mokančios įvairių kraupių būrimo būdų. Glaudesnio sąlyčio punktai su šia nepažįstama ir neįsisavinta erdve esą uolos, kalvos, kalnų viršūnės, tarpekliai, gilūs šuliniai, taip pat medžiai. Žaibo suskaldyto medžio kamienu dievas nusileidžiąs iš dangaus; kai kuriuose medžiuose įsikūrusios dvasios globėjos. Esą ir medžių, kurie patys turį sielą. Kai kurių rūšių medžiuose (dažniausiai augančiuose pavieniui) mėgstą rinktis burtininkai ir raganos. Esanti net ypatinga medžio rūšis, vadinama raganos medžiu. Toriai (Uganda) laikė kalną pagrindine, visą gyvenvietę vienijančia vieta; ten būdavo švenčiamos visos šventės. Toriai tikėjo, kad kalno viršūnėje prie pat dangaus yra sostas, kuriame sėdi dievas.

Iš afr. vaizdiniuose aiškiai išreikštos aplinkinio pas. dichotomijos „arti-toli" (taip pat „aukštai-žemai") ryškėja tendencija priešinti „kultūros" pasaulį erdvei, kuri liko neįsisavinta sukūrus žemę. Zayro komiai ir daugelis kitų Afrikos tautų tokia nesukultūrinta sritimi laikė mišką. Miškas — tai vėlių šalis, kurioje buvo laidojami mirusieji, aukojama protėviams. Protėviams priklausė visi miško žvėrys; mirusiųjų sielos galėjo įsikūnyti juose. Panašus buvo ir požiūris į tamsą. Būtent naktį, tamsoje išnykdavo riba, skirianti žm. pas. nuo viso to, kas yra nepažįstama, ir svetimos jėgos iš visų pusių galėjo netrukdomos prisiartinti prie sodybvietės. Tad židinio ugnis (kult. elementas) tapdavo paskutine kliūtimi šioms galingoms gamtos jėgoms.

A. t. m. yra palyginti vientisa: įvairių tautų mitologijose beveik visada figūruoja pagr. personažas (dažniausiai antropomorfinė dvilytė arba belytė būtybė — demiurgas ir kultūrinis herojus, archajiškoje mitol. ir triksteris), su kuriuo susiję visi kiti šios mitol. sist. vaizdiniai (*Cheitsi — Eibas, Mbori* ir kt.). Hererų protėvis *Mukuru* ir jo žmona buvo pirmieji žm. pasaulyje. Sutų (Lesotas) tautų mitol. jį atitinka Morimo, zulų mitol. — Unkulunkulu.

Kartais šie proprotėviai atlieka ir perkūno f-jas. V atogrąžų Afrikoje ir įvairiose R Afrikos bantų kalbomis kalbančiose tautose paplitę mitai apie *Kalungą*. Kitų P Afrikos bantų tautų proprotėvio Mulungos ryšys su lietumi yra dar ryškesnis. Pietryčių Zayre ir Zambijoje gyvenančioms bantų tautoms žinomi mitai apie danguje įsikūrusį lietaus dievą *Lezą*.

Nors A. t. m. yra palyginti nedaug totem. mitų, tačiau išlikę keletas archajiškų zoomorfinių mitinių personažų (demiurgų, totem. protėvių, kultūrinių herojų). Fonų mitol. visa ko pradmuo yra gyvatė vaivorykštė *Aido-Chvedo*. Dažnai zoomorfinis kultūrinis herojus būna aukščiausios dangaus būtybės padėjėjas ir pasiuntinys.

Aukštesnio lygio (jorubų, fonų, edo, akanų, gandų ir kt.) mitologijoje yra susiformavę politeistiniai dievybių panteonai, kuriuose apie svarbiausią personažą (dažniausiai gana abstrakčią „dangaus dievybę" — demiurgą ir proprotėvį) grupuojasi atskiri dievai ir dievybės, atliekantys griežtai nustatytas f-jas. Keletą iš šių dievybių esąs sukūręs pats demiurgas. Fonų politeistinio panteono vyriausiasis dievas yra „dangaus dievas" proprotėvis *Mavu-Liza* (kitos mito versijos proprotėviais laiko gyvatę vaivorykštę Aido-Chvedo arba dvilytę būtybę demiurgą Nana-Buluku). Toliau tvarkyti gamtos reikalus *Mavu-Liza* paveda atskiroms dievybėms, kurias pats sukūrė. Šios dievybės savo ruožtu vadovauja žemės (Da Zodži, taip pat Dada Zodži), perkūno Cheviozo, taip pat So, Sogbo, Abgolesu), jūros (Agbė) ir kt. dievybių panteonams. Tipologiškai panašus yra ir jorubų tautos antropomorfinių dievybių mitol. panteonas. Aukščiausiąją šios dievybių hierarchijos pakopą užima demiurgas — „dangaus šeimininkas" Olorunas. Svarbiausios dievybės yra *Obatala* („ponas baltais drabužiais"), pavaldus Olorunui, dangaus ir žemės vald., sukūręs iš molio pirmąjį vyrą ir pirmąją moterį; Oduduva (Odua) — Obatalos žmona, žemės ir meilės deivė; Šango — perkūno, žaibo ir plėšikavimo dievas (kartais ir moter. lyties dievybė); Oriša Oko — žemdirbystės dievas; Ifa — būrimo, išminties ir likimo dievas; *Elegba* — triksterio ypatybių turinti falinė dievybė. Keliuose mito variantuose Oloruno padėjėjas kuriant žemę ir žm. yra „didysis dievas" *Oriša Nla*.

A. t. m. labai būdinga istorinės mitologizacijos tendencija. Tų afrikiečių tautų, kurių visuom. gyvenimo struktūroje ryški socialinė diferenciacija (R Sudano, Kongo upės baseino, bantų ir kt.) svarbiaus. mitol. sistemų personažais neretai tampa sudievintas valdovas ar jo protėvis. Dažniausiai tai būna proprotėvis, pirmasis žm. žemėje, kultūrinis herojus. Njaruandų ir rundų tautų (Ruanda) dievų panteonui, kurio vyriausiasis dievas yra demiurgas Imana (jo analogai Katonda gandų mitol. ir Vamara, taip pat Vamala Ugandoje gyvenančių bantų tautų mitol.), priklauso sudievinti valdovai, valdovų protėviai, žymiausi žm. protėviai. Gandų mitol. „istorinė" orientacija ryški legendose ir sakmėse apie gandų vald. dinastijos pradininką *Kintu*. Vald. galios sakralizavimas būdingas ir aukštą raidos lygį pasiekusioms V Afrikos tautoms. Pvz., senovės Benino oficialioji rel. buvo vald. pro-

Jūros dievas Olokunas. Bronza. Jorubai, Nigerija

Liūto pavidalo Dahomėjos karalius Glelė. Medinė statulėlė. Fonai, Beninas

tėvių kultas (oba). Ašančio valstybėje vald. protėvių dvasios laikytos dievybėmis. Jorubų, taip pat lubų, gandų ir kt. miestų valstybių vald. interesais mitol. buvo paversta savotiška valstybės „istorija" — archajiškų dievybių vardai būdavo suteikiami valdančiųjų dinastijų atstovų protėviams.

Daugelio A. t. m. dievybės personifikuoja gamtos reiškinius, dangaus kūnus ir kt. Chandzapių tautos svarbiausi personažai (demiurgai ir kultūriniai herojai) yra Saulė (Išoko) ir Mėnuo (Chainjė). Parų tauta turi mitų apie saulės dievybę Izuvą, mosiai — Vendę (Uendę), sukumai — Liovą (Liubą; taip pat demiurgas). Labai paplitusios lietaus, perkūno ir žaibo personifikacijos — Leza (Zambijoje, Zambezės ir Kongo upės pietų baseine gyvenančių tautų), Ngai (kikujų ir kambų), Dengdytas (dinkų) ir kt. Dažnai dangaus dievybė poroje su žemės dievybe yra visa ko (saulės, mėnulio ir kt.) kūrėjai (ašančių — *Njamė* ir Asasė Afua, ekojų — Obasiosa ir Obasinsi, ibų — Či ir Alė, ibibijų — Etė Abasi ir Eka Abasi). Kai kuriose mitol. sistemose (dogonų, bambarų ir kt.) kuriant ir tvarkant Visatą aktyviai dalyvauja vandens dvasios ir vandens dievybės (*Faro*, Nomo ir kt.). Beveik visose A. t. m. yra daug įvairių vietinio pobūdžio dievybių: savanos, ežerų, kalnų, miško dvasios, miestų, kaimų genčių, šeimų dvasios globėjos (mizumu, vidijė, bašimi — Centrinės Afrikos tautų, oriša — jorubų). Gandų mitologijoje visos šios dievybės

Stulpas su protėvio atvaizdu. Medis. Aljangai, Kamerūnas

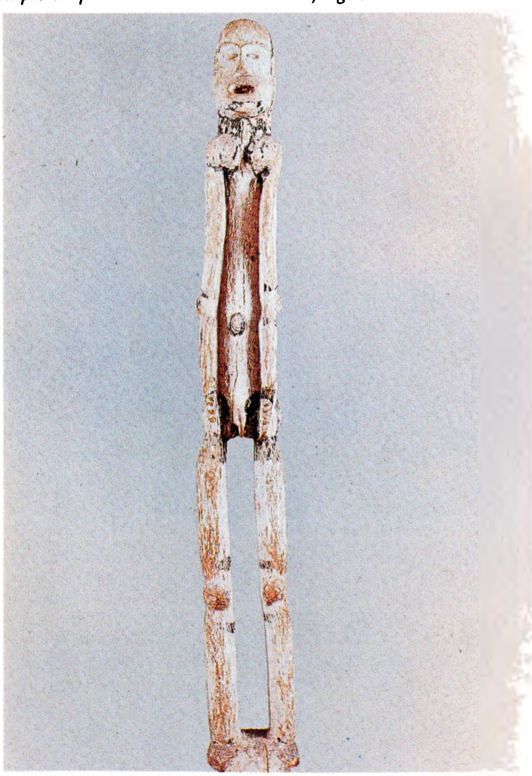

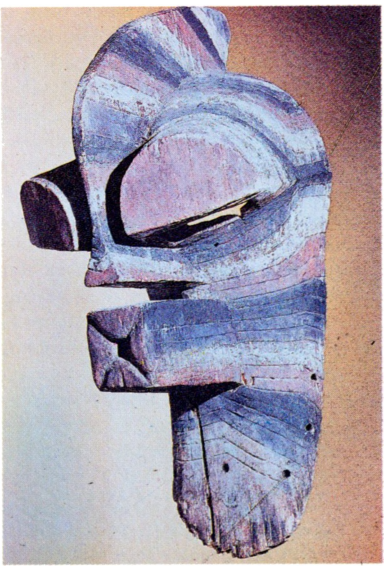

Kifvebės slaptosios bendrijos kaukė. Medis. Basongai, Zairas

anksčiau buvo žm. (sudievinti vald.).

Afrikiečių įsivaizdavimu, mirusieji protėviai įgauna kitas egzistencijos formas — jie gali pavirsti zombiais ar ndokais (būtybėmis, kurios laikinai ar nuolat turi žm. išvaizdą). Priklausomai nuo to, ar teisingai atlikta laidojimo ceremonija, jie tampa gyvų žm. globėjais arba kankintojais. Kartais šios mirusiųjų dvasios gali įgyti gyv. išvaizdą ar egzistuoti be jokio materialaus pavidalo.

Įvairių Afrikos tautų mitol. panteonuose svarbi vieta tenka triksteriui — suktai dievybei, amžinajam harmonijos ardytojui ir chaoso sukėlėjui (*Legba*, *Elegba*). Ši dievybė Afrikos tautų kult. vis dėlto yra praradusi savo pirmykštę reikšmę ir dažniausiai figūruoja šių tautų kult. kaip liaudies pasakų herojus — sukčius ir klastūnas (triušis, voras, vėžlys, hiena).

Kai kurios Afrikos tautos (ašančiai, dogonai, bambarai, mosiai, malinkiai, kurumbai ir kt.) yra suformavusios savitas mitol. pasaulėžiūros sistemas (jos atsirado aktyviai dalyvaujant šventikams), kuriose archajiški mitol. vaizdiniai susipynę su vėlesnio laikotarpio ideol. vaizdiniais. Ašančių mitol. panteono dievų ir dvasių valdovas yra dangaus dievas Njamė (Onjamė). Daugelio kitų (nuo Nilo iki Zambezės) Afrikos tautų dievų panteonui irgi vadovauja dievybės panašiu vardu (Njama, Njamba, *Njambė*, Nzambi, Ndjambi, Ndjambi-Kalunga ir kt.). Dažniausiai tai būna dangaus dievybės (saulės, lietaus, perkūno ar dangaus skliauto ir visų dangaus šviesulių personifikacija). Kartais tai gali būti ir dvi būtybės (pvz., Kongų-Nzambi-žemė ir Nzambi-Mpungu-dangus). Tipologiškai panaši yra bambarų (pietryčių Malis) ir dogonų (Malis) mitologija. Šių tautų mitologijoje esama tik atskiroms žm. bendrijoms žinomų mitų. Bambarai turi šešias slaptas bendrijas (Ndomo, Komo, Nama, Kono, Tivara, Ko-

Laidojimo ritualo kaukė. Medis. Fangai, Gabonas

Karalius Shamba. Medis. Kongas. Apie 1600 m.

Šokių kaukė. Medis. Ibibijai, Nigerija

rė), atitinkančias šešias konfirmacijos stadijas (jas simbolizuoja šeši pagr. žm. kūno sąnariai). Ndomo vienija dar neapipjaustytus berniukus (ši žemiausioji bendrija atitinka pėdos sąnarį, nes jis taip pat leidžia žm. judėti, „pravalo" jam kelią į žinias); Komo bendrija atitinka kelį ir t.t. Aukščiausioji ir išsamiausioji pažinimo stadija — kosmogon. mitai („gla gla zo") žinomi tik Korės bendrijos nariams. Pasak šių mitų, pas. atsirado iš tuštumos, kurioje egzistavo judesys „gla". „Gla" sukūrė savo antrininką; taip atsirado pora „gla gla" (pora kaip svarbiausias egzistencijos principas). „Gla gla" sukūrė substanciją „zo sumalė" („šaltas amalas"), iš kurios atsirado kieti ir spindintys daiktai. „Gla gla" nustojus judėti ir pasibaigus transformacijoms, įvyko sprogimas; taip susidarė kieta ir stipri medžiaga, kuri vibruodama leidosi žemyn. Dėl šių vibracijų atsirado ženklų, reikalingų pažymėti dar nesukurtiems objektams. Paskui nuo „gla" atsiskyrė žmonijos sąmonė ir perėjo į daiktus, kad „pažadintų" jų savivoką ir suteiktų pavadinimus. Tada atsirado dvasia Jo, 22 pagr. elementai ir 22 spiralės vijos. Šios vijos „sujaukė" Jo, ir atsirado garsas, šviesa, visos būtybės, visi veiksmų būdai ir jausmai. Iš Jo kilo galingos pirminės jėgos — *Pemba* ir Faro, dalyvavusios kūrimo procese. Pasak vieno mito

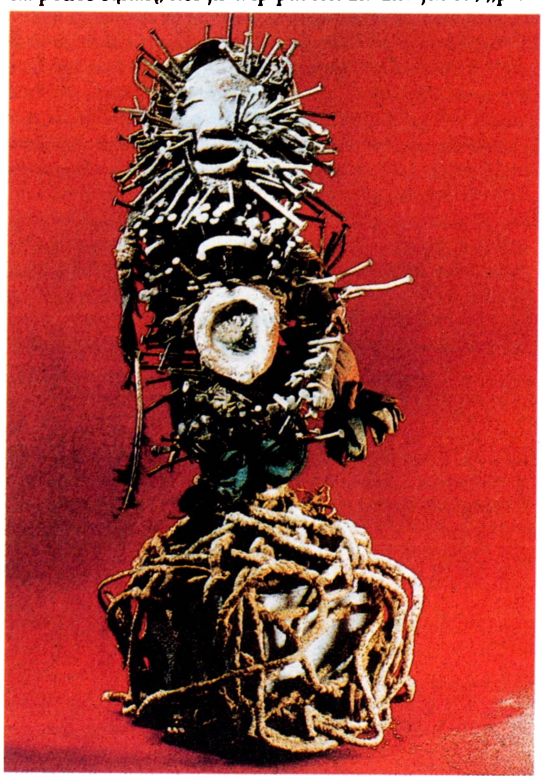

Fetišai. Kongas

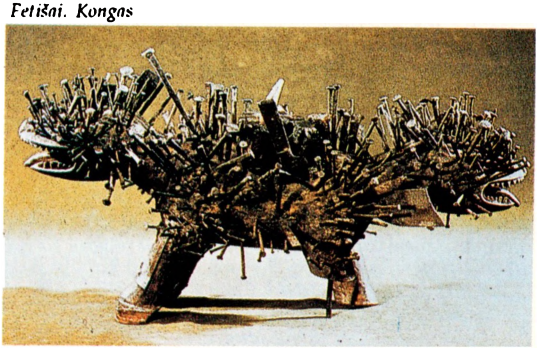

varianto, demiurgas buvo Pemba; jis sukūrė Faro ir tęsė pas. kūrimą, pertvarkė Visatą, nustatė visų jos elementų kokybę ir sukūrė žmones. Pasak kitos mito versijos, demiurgas buvo Faro. Jis „žodžio šeimininkas", nes išmokė žm. kalbos.

Pasak dogonų kosmogon. mito „ezoterinio" varianto, pas. atsirado iš žodžio „Ama", kuris buvo nepaprasto mažumo pradžia — „kizė uzi". Dėl vidinių vibracijų ši gyvybės užuomazga pavirto „pasaulio kiaušiniu". Kiaušinis (pirmykštė gimda) pasidalijo į dvi placentas; kiekvienoje iš jų turėjo būti moter. ir vyr. lyties pora Nomo. Tačiau iš vienos placentos gimė vyr. lyties būtybė, kuri vėliau pavirto šakalu Jurugu. Šis norėjo tapti Visatos šeimininku, pavogė Amos sukurtas sėklas, paskui, atplėšęs dalį placentos, pasidarė iš jos valtį ir leidosi į pas. platybes. Iš to paties placentos gabalo Ama sukūrė žemę. Jurugu, neturėdamas poros, sugrįžo į dangų ir mėgino surasti likusią savo placentos dalį, kurioje buvo moteriškoji siela Ijazigi. Tačiau Ama buvo atidavęs ją Nomo porai, atsiradusiai iš antrosios kiaušinio dalies. Nuo to laiko Jurugu nesėkmingai ieško Ijazigi. Sugrįžęs iš dangaus, Jurugu suartėjo su savo motina žeme, taip pirmąkart įvyko kraujomaiša. Suteršta žemė išdžiūvo ir tapo nevaisinga. Kai Ama danguje paaukojo vieną iš Nomo, žemė nuo kraujomaišos apsivalė. Nomo kūno dalys buvo išmėtytos į keturias dangaus puses, iš jo raktikaulio išbyrėjo sėklų, žemėje ir danguje užaugo pirmieji medžiai. Paskui Ama surinko Nomo kūno dalis, sulipdė jas „dangaus žeme" ir atgaivino paaukotąjį Nomo jau žm. pavidalu. Atgaivintasis Nomo kartu su žm. protėviais, gyvūnais, augalais ir mineralais nusileido į žemę laivu, padarytu iš placentos, įgavo žuvies išvaizdą ir apsigyveno jūroje. Besileidžiant laivui, pasirodė saulė ir nulijo tyras, gaivinantis lietus. Švarioje ir derlingoje žemėje atsirado gyvybė — gimė žm., priviso gyvūnų. Iš keturių atgaivinto Nomo sūnų ir jų dvynių seserų kilo keturios dogonų gentys (dioniai, arai, oniai ir donuniai). Bambarai ir dogonai turi analogišką skaičių, spalvų, gyvūnų ir augalų simboliką (7 — žm. simbolis, 3 — vyriškasis pradas, 4 — moteriškasis pradas; raudona spalva — kraujas, gyvenimas, meilė, balta — protėvių spalva ir t. t.).

Afrikoje labai paplitusios įvairios protėvių kulto formos ir su jomis susiję mitai, pasakojantys apie kultų, aukurų, ceremonijų atsiradimą. Totem. vaizdinių yra išlikę su mirusiųjų protėvių kultu susijusiuose dogonų mituose. Kai Ama kūrė pas., mirties dar nebuvo. Kai žm. pasendavo, jie pavirsdavo gyvatėmis. Naktimis šie protėviai—gyvatės ieškodavo maisto žm. būstuose. Vėliau gyvatės pavirsdavo dvasiomis — jebanais. Pirmasis žm. protėvis Lebė atgimė po mirties gyvate. Dogonų mirusiųjų protėvių garbinimo ir įsiteikimo jiems kulto) vaizdiniuose protėvis pasirodo pas išrinktąjį palikuonį savo antrininko — gyvūno pavidalu; šiam išrinktajam žm. jis atiduoda Binu kulto reikmenis, kuriuos privalu padėti Binu garbei pastatytoje šventykloje. Šis išrinktasis žm. paprastai tampa Binu kulto šventiku. „Binu" („tasai, kuris išėjo ir sugrįžo") vardu vadinamas protėvis ir jo totemas. Po protėvių kulto transformacijos, kuria būdavo suinteresuota valdančioji dinastija, atsirado vald. kultas. A. t. m. gausu mitų apie protėvius — vald. dinastijos pradininkus (*Kintu* ir kt.). Jorubai, fonai ir kt. aukščiausiuosius vald. laikė žm. ir dievų tarpininkais. Ašančių protėvių kulto pagr. ceremonija (adė) pirmiausia vykdavo vad. „suolų name". Ašančių įsitikinimu, žm. siela susijusi su jo suoleliu. Jeigu tauta po vald. mirties norėdavo įamžinti jo atminimą, tai šio vald. suolą pastatydavo „suolų name". Ašančių tautos sielos įsikūnijimu buvo laikomas medžio raižiniais ir auksu išpuoštas „auksinis sostas" — valstybės gerovės garantas.

Afrikiečių mitol. vaizdiniai atsispindi įvairių glaudžiai susijusių formų liaudies kūryboje. Skulptūra (kaukės), dainos, muzika, šokiai, mitol. ir epiniai pasakojimai sudaro vieningą ritualinį vaidinimą. Mitologiškumas — esminis afrikiečių folkloro bruožas. Mitologizuoti yra ir epiniai afrikiečių herojai (Sudika-Mbambi, Sundjata, Faranas, Lianža (Ljanža) ir kt.). Liaudies pasakose taip pat dažnai veikia mitol. herojai (kartais šie personažai laikui bėgant būna smarkiai transformavęsi). Buvo manoma, kad mirusiųjų protėvių dvasios įsikūnija į kaukes bei tradicines medžio ar metalo (atskirais atvejais ir akmens) skulptūras. Tai buvo tarsi žm. pas. „langai" į dievų ir protėvių pas., jie suteikdavo žm. galimybę per apeigas ir ceremonijas bendrauti su mitol. bei mag. jėgomis. Afrikoje (ypač V Afrikoje) itin paplitęs fetišų kultas. Fetišu gali tapti bet kuris, kartais net atsitiktinai pasirinktas daiktas (medinė skulptūra ar kitoks stabo atvaizdas, neįprastos formos akmuo, gyv. kūno dalis ir t. t.), užtikrinantis sėkmę. Kartais, priešingai negu norima, fetišas gali atnešti ir nelaimę; tada žm. jį išmeta ir įsigyja kitą. Už pagalbą fetišas gauna auką, už neveiklumą — nubaudžiamas. Kartais fetišas specialiai „kankinamas", taip „skatinant" jį teisingai elgtis (pvz., ko nors prašant fetišo, jam įvaroma geležinė vinis, kad skausmas neleistų užmiršti prašymo).

L.: *Gaudijas A.* Sacharos civilizacijos. Vert. iš. rus. — V., 1981; *Gendrolis E.* Kultūros ištakos. — V., 1994; *Parrinder E. G.* African Mythology. — London, 1967; *Smith E. W., Parrinder E. G.* African Ideas of God. — London, 1967; *Фробениус Л.* Детство человечества. Пер. с нем. — СПб, 1900; *Элленбергер В.* Трагический конец бушменов. Пер. с фр. — М., 1956; *Дэвидсон Б.* Африканцы. Введение в историю культуры. Пер. с англ. — М., 1975; *Котляр Е.* Миф и сказка Африки. — М., 1975; *Оля Б.* Боги тропической Африки. — Пер. с фр. — М., 1976; Иорданский В. Хаос и гармония. — М., 1982.

Aido-Chvedo, Benino fonų mitologijoje gyvatė vaivorykštė. Archajiškas mitinis personažas. A.-Ch. atsirado pati pirmoji; ji neturi šeimos, visuomet buvo viena. Pasak kai kurių mitų, A.-Ch. pasirodžiusi žemėje kartu su pirmuoju vyru ir moterimi. Ankstyvuosiuose mituose — demiurgas. Šiai gyvatei šliaužiant žeme, susidarė reljefas. Kalnai — tai jos ekskrementai. Susirangiusi į kamuolį ir įsikandusi dantimis uodegą, ji laiko žemę virš vandens. Kartais, kad patogiau įsitaisytų, gyvatė sujuda, tuomet įvyksta žemės drebėjimas. A.-Ch. gyvena jūroje, nes nepakenčia karščio. Ji maitinasi geležimi, kurią gamina jūroje gyvenančios raudonosios beždžionės. Jeigu beždžionės pritrūks geležies, A.-Ch. iš bado ims krimsti savo uodegą. Tada žemė, jau ir taip perkrauta kal-

Gyvatės galva. Beninas

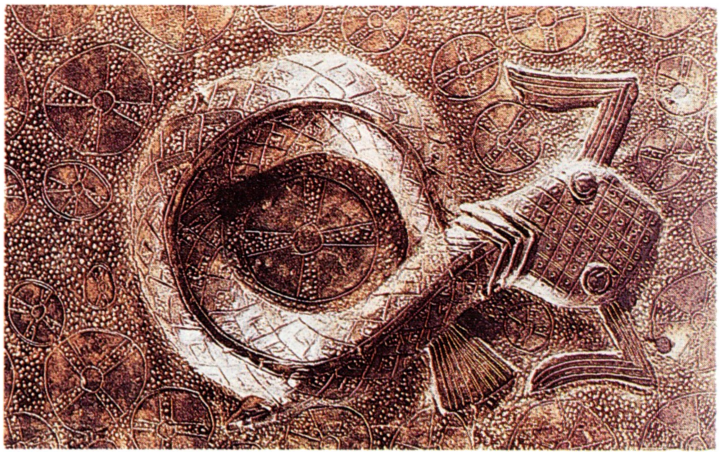

Obos rūmų sienos dekoratyvinė detalė. Beninas. XVII a.

nų, medžių ir gyv., nugrims į jūrą ir ateis pas. pabaiga. Vaivorykštė yra A.-Ch. atspindys danguje jai išnirus virš vandens. Keliuose mituose figūruoja dvi gyvatės (viename variante — dvynės): viena gyvena jūroje, kita — danguje (vaivorykštė), ja į žemę atskrieja žaibas.

A.-Ch. kultas buvo ypač paplitęs Kido mieste, kur ją garbino kaip valdančiosios dinastijos pramotę. Aplink didžiulį kapoko medį buvo pastatyta A.-Ch. šventykla, kurioje knibždėte knibždėjo boa gyvačių. Jas buvo draudžiama užmušti, gyvatėms aukodavo.

Fonų dievų panteone A.-Ch. yra demiurgo Mavu-Lizos tarnaitė. A.-Ch. paprastai visur lydi Mavu, kartais nešioja jį (Mavu) savo nasruose. A.-Ch. dar vadinama „patiestais džiūti Mavu klubų raiščiais". A.-Ch. padeda patekti į žemę perkūno dievybei Cheviozo. Pasak kelių mitų, A.-Ch. yra dvynių Mavu ir Lizos sūnaus Dano hipostazė. Danas gali įgauti įvairų pavidalą, pvz., pavirsti vaivorykšte, kurią simbolizuoja gyvatė, įsikandusi savo uodegą.

Alė, Ala, Ana, Ani, Aja, ibų (Nigerija) mitologijoje žemės ir vaisingumo dievybė. A. sukūrė žemę ir augaliją, nuo jos priklausė derlius. A. išaugino medžius, kurių vaisiai buvo aukojami dvasioms. A. laikyta ibų tautos motina, nors ibų sielas sukūrusi A. motina (kituose variantuose — vyras) — dievybė Či. A. simbolis — vėžlys. Pasak kelių mitų, A. vyras (kituose variantuose — brolis) yra žaibų svaidytojas Amadė Orchija, kurį simbolizuoja gyvatė; jų abiejų simbolis — krokodilas. Yra išlikę A. ir Amadė Orchijos atvaizdų iš akmens ir molio. A. ir Amadė Orchijos pasiuntinys žemėje yra Abara. Būdamas A. tarnas, vienoje rankoje jis laiko žolę, o kitoje — kardą; A. vardu jis baudžia žm. Ant Abaros ragų tupi paukščiai (tai rodo jo priklausymą dangaus gyvent.).

Pagr. A. kulto reikmuo — didžiulis būgnas, kurį mušdavo per karą ir ant kurio sudėdavo nukirsdintų priešų galvas.

Ama, dogonų mitologijoje aukščiausioji dievybė, demiurgas. Pasak vieno iš pas. sukūrimo mitų variantų, iš pradžių A., panašiai kaip puodžius, nulipdė saulę ir mėnulį. Saulė įkaitinta iki baltumo, ją apsivyniojusi raudona aštuonių vijų varinė spyruoklė, mėnulį — analogiška balta varinė spyruoklė. Žvaigždės yra molio rutuliukai, kuriuos A. išbarstė erdvėje. Paskui A., sugniaužęs molio grumstą (šis įgavo moters kūno formą), sviedė jį Visaton: taip atsirado žemė. Kadangi A. buvo vienišas, jis vedė žemę. Termitų lizdas trukdė A. atlikti su žeme pirmąjį lytinį aktą; tad šis jį nupjovė (ekscizija). Dėl to atsirado anomalija — gimė neporinė būtybė šakalas Jurugu. Per antrąjį lytinį aktą lietus — dieviškoji sėkla — apvaisino žemę; šįsyk gimė dvyniai Nomo. Po to, kai susijungęs su savo motina žeme Jurugu ją suteršė, A. nusprendė kurti gyvas būtybes nedalyvaujant žemei. Jis nulipdė iš molio pirmąją žm. porą (vyrą ir moterį). Nomo, numatydamas, kad gali išnykti pirminis dvynių gimimo principas, o tai sukeltų neigiamų padarinių, nubraižė ant žemės vieną viršum kito vyro ir moters kontūrus. Todėl žm. turi abiejų lyčių sielas: moteriškoji vyro siela išnyksta po apipjaustymo, moters vyriškoji siela — po ekscizijos. Iš A. sukurtos žm. poros gimė aštuoni proprotėviai (keturi vyresnieji — vyrai, keturios jaunesniosios — moterys); visi jie buvo androginiški (dvilyčiai) ir galėjo patys save apvaisinti. Iš jų kilo aštuonios dogonų giminės.

Cheitsi-Eibibas, Cheigeipas, Cheisibas, Kabipas („panašus į medį", „didysis medis"); **T s u i - Go a b a s; T i k v a,** svarbiausias hotentotų genčių (namų, koranų ir kt.) mitologijos personažas, proprotėvis, lietaus dievybė, kultūrinis herojus, triksteris.

Pasak namų genties mito, jis sukūrė uolas ir akmenis, iš kurių „išėjo" hotentotų protėviai. Pasak koranų genties mito, Ch.-E. sukūrė pirmąjį vyrą ir moterį. Ch.-E. sukelia lietų (griaudžiant perkūnijai sakoma, kad Ch.-E. bara žm.) ir sukuria debesis (netgi manoma, kad jis juose gyvena), priverčia augti žolę ir veistis galvijus. Ch.-E. gyvena rytuose, jam priklauso gausybė gyvulių; jis yra galingas kariautojas, genties vadas ir burtininkas

pranašas. Pasak vienos mito versijos, Ch.-E. pagimdė mergaitė, kuri pastojo kramtydama žolę. Vėliau Ch.-E. įvykdė incestą — vedė savo motiną. Ch.-E. gali keisti pavidalą; numiręs vėl atgyja. Per savo gyvenimą jis yra įveikęs daugelį baisių piktadarių ir galingų liūtų (taip kilo nesantaika tarp žm. ir liūtų). Ch.-E. įvedė visus hotentotų papročius ir ritualus.

Po grumtynių su bloguoju genties vadu Gaunabu (kartais jis tapatinamas su mirtimi) Ch.-E. imtas vadinti Tsui-Goabu („sužeistas kelis"). Įnirtingoje kovoje Ch.-E. užmušė Gaunabą smogęs antausį, tačiau mirdamas Gaunabas vis dėlto trenkė Ch.-E. per kelį, ir šis apraišo. Pasak vieno mito varianto, ši kova kasmet kartojasi iš naujo. Pasak namų genties mito, Tsui-Goabas gyveno švariame (pasak koranų mito, — raudoname), o Gaunabas — tamsiame (juodame) danguje.

Elegba, Elegbara, Ešu, jorubų mitologijoje falinė dievybė, triksteris, senesniuose mituose ir blogio įsikūnijimas; jis užima svarbią vietą jorubų dievų panteone. Šis personažas labai prieštaringas: žm. jo bijo — jis būna piktas ir kiekvieną akimirką gali iškrėsti kokią niekšybę, tačiau geba daryti ir gerus darbus. E. sukelia tiek žm., tiek dievų santykių chaosą.

Groteskinė komiška figūra — Kongolai. Siera Leonė

Kartą E. sukiršino du gerus draugus. Užsidėjęs ant galvos kepurę, kuri iš vieno šono buvo balta, o iš kito — juoda, ir prisitvirtinęs prie pakaušio savo pypkę, o ant peties užsidėjęs lazdą taip, kad ji maskatuotų už nugaros, E. nuėjo taku, skiriančiu bičiulių laukus. Draugai susiginčijo, į kurią pusę nuėjo E. ir kokios spalvos buvo jo kepurė. Vaidininkai nenurimo tol, kol į šį kivirčą neįsikišo valdovas. Kai buvę bičiuliai vald. akivaizdoje apkaltino vienas kitą melu, E. atskleidė jam savo apgavystę ir pasakė, kad nė vienas iš šių valstiečių nėra melagis, tik abu jie — mulkiai.

Pasak vieno mito, E. pavyko priversti Saulę ir Mėnulį apsikeisti būstais ir tai sukėlė didelį sąmyšį Visatoje.

Faro, bambarų mitologijoje demiurgas, vandens ir perkūno dievybė. Nuolatinė F. buveinė — Nigerio upė, bet jis yra visur esantis, būna visuose vandenyse.

Pasak kai kurių mitų, F. sukūręs Pemba. Kituose teigiama, kad F. yra pats seniausias. Jo ausis dengia du pelekai, be to, jis turi uodegą iš plaukiojamosios plėvės. F. sukūrė septynis dangaus skliautus ir oro dvasią Teliko. Kai gyvybės vandeniu laistydamas žemę F. pamatė, kad Pemba dar nebaigęs jos kurti, jis pripildė tuštumas vandens (taip atsirado šaltiniai). Tuščios kalvos viršūnėje F., apvaisintas vibracijos, pagimdė dvynius; jiems gimstant išdygo pirmoji žolė ir atsirado skorpionų, kurie turėjo saugoti dvynius. Paskui ant kalvos iškrito rasa ir ištryško šaltinis. Iš jo ištekėjo upelis, kurio srovę kreipė žuvis. Kita žuvis laikė iškėlusi ant nugaros F. ir jo vaikus, kai vandens srovė nešė juos į povandeninę buveinę. F. taip pat sukūrė žuvis, roplius ir kt. vandens gyv., paskui apsigyveno danguje. Kai smarkiai padidėjus žm. skaičiui žemėje prasidėjo badas, be to, žm. išsekinę besaikis kraujo aukojimas Balanzai, F. išmokė žm. valgyti laukinius pomidorus. Pirmoji jų paragavo moteris, kuri buvo iš bado apalpusi. Suvalgyti pomidorai pavirto krauju, ir moteris atgavo jėgas. Ji ėjo maudytis į Nigerio upę, bet vandenyje tūnojęs F. čiupo ją, perdrėskė pilvą ir suvalgė pomidorų minkštimą. Tada jis suskaičiavo sėklas — jų buvo septynios. Kiekvienas pomidoras turėjo kraujo ir F. įgijo pagr. žm. esybės elementų (gyvybės principas, kurį atspindi skaičius 7; 3 — vyr., o 4 — mot. simbolis). F. sukilo prieš Balanzą, nugalėjo jį ir pareikalavo, kad daugiau nebegimtų vaikai iš moterų sueities su medžiu. Moterys pradėjo eiti prie upės gerti vandens, į kurį F. paslapčiomis primaišydavo pomidorų; taip moterys pastodavo ir joms gimdavo žmogiškos būtybės — dvyniai su lankščiomis be sąnarių galūnėmis. Žm., kuriuos Balanza prakeikė ir kuriems pasiuntė mirtį bei ligas, paprašė F. pagalbos. F. pažadėjo duoti jiems lietaus, bet pareikalavo, kad garbintų vandenį. Jis išmokė žmones žodžių ir kalbos. Kad žm. galėtų dirbti fizinį darbą, F. padarė jiems sąnarius. Jis neleido gimti dvyniams ir kiekvienai būtybei paskyrė antrininką (dja), gyvenantį vandenyje. F. nustatė keturias pas. šalis ir Visatos ribas, išmatavo dangaus aukštį, žemės gylį ir atstumą tarp pas. šalių, įvedė laiką, metų laikus ir pakeitė pirmykštę tamsą reguliaria dienos ir nakties kaita. Žemę jis padalino į septynias dalis, atitinkančias septynis dangus, sukūrė jūrą, iškasė pirmuosius šulinius, tvenkinius ir upių vagas, įvedė lietaus režimą. F. suklasifikavo gyv. ir augalus, suskirstė žm. pagal rases ir kastas, nurodė, kokį maistą turi vartoti kiekviena gyvų būtybių rūšis. Per kalvius kaip tarpininkus F. perdavė žm. aštuonis javų grūdus — žm. prigimties ir pragyvenimo pagrindą (jų yra žm. raktikauliuose). F. atstovai yra dvasios; jos rūpinasi visuotine tvarka, joms padedant F. vadovauja visoms žm. veiklos sritims.

Gu, fonų mitologijoje geležies, kalvių, karo, darbo įrankių ir ginklų dievybė; penktasis *Mavu-Lizos* sūnus. Pasak vieno iš mito variantų, G. liemuo padarytas iš akmens; G. yra Mavu jėga, todėl jis neturi galvos — jo kaklas užsibaigia kardu. G. dėka žemė neliko miškais apaugusi ir neįdirbta — jis davė žm. darbo įrankius ir ginklus. Kalvių mituose G. minimas tarp svarbiausiųjų dievybių, kartu su Mavu jis kūrė pasaulį.

Gu. Geležinė statulėlė. Fonai, Beninas

Imana, njaruandų ir rundų mitologijoje vyriausiasis panteono dievas ir demiurgas (į panteoną įeina taip pat sudievinti vald. ir valdovų bei kilmingųjų žm. protėviai). Pasak mitų, I. sukūrė dangų, žemę ir augalus, gyv. ir pirmąją žm. porą. Šios žm. poros pirmieji vaikai buvo Hutų (Bahutų) ir Tutsių (Batutsių) — pagr. Ruandoje gyvenančių etn. grupių protėviai. I. yra gyvybės ir mirties lėmėjas. Jis skatina vaikų gimimą, naminių gyvulių veisimąsi ir žemės derlumą, sukelia lietų; su juo susijęs žaibas ir perkūnas. Pasak mito apie mirties atsiradimą, I. palaikęs gyvatę žm. ir suteikęs jai nemirtingumą. Kitą dieną supratęs savo klaidą, jis liepė žm. užmušinėti gyvates. Žm. nuo tada tapę mirtingi. Njaruandų mituose atsiskleidžia vėlesniųjų laikų diferenciacija: mituose pagrindžiama istoriškai susiklosčiusi privilegijuota gyvulių augintojų padėtis palyginti su pagr. gyventojų masės — žemdirbių (hutų) ir ypač su čiabuvių — pigmėjų (tva) padėtimi. Pasak vieno mito, I. sumanė išmėginti savo brolius — Gatutsį (piemenų tutsių proprotėvį), Gahutą (žemdirbių hutų proprotėvį) ir Gatvą (pigmėjų proprotėvį), palikęs jiems saugoti dubenį pieno. Gatva jį išgėrė, Gahuta dalį pieno išpylė ant žemės ir tik Gatutsis išlaikė išbandymą. Nuo šiol Gatva turėjo tapti savo brolių vergu ir gyventi miške; Gahutu pradėjo įdirbti laukus, o už gautuosius pinigus galėjo įsigyti gyvulių; Gatutsiui atiteko visi gyvuliai ir jis tapo visagalis. Su I. siejamas *Kigvos* iškilimas.

Kalunga, K a r u n g a, V. atogrąžų Afrikos tautų ir R Afrikos bantų kalba kalbančių tautų (ovambų, lubų, kongų, mbundų, čokvių ir kt.) mitologijoje paplitęs personažas — proprotėvis ir perkūno dievybė.

K., sudievintas proprotėvis, siejamas su „apatiniuoju" — protėvių pas. (žm. mirus sakydavo: „Jį pasiėmė Kalunga"). Jis — visų protėvių tėvas. Protėviai yra K. tarnai, jų padedamas jis valdo pasaulį. K. sukūrė pas. ir iš žemės, uolos, medžio ar termitų lizdo „iškvietė" pirmuosius žm. Pasak vieno mito, K. pramušė termitų lizde kiaurymę ir „iškvietė" iš jos pirmąją žm. porą — Amangudą ir jo žmoną. Jų sūnūs Kanzi ir Nangombė vėliau vedė savo seseris. Pasak kito mito, K. išėjo iš žemės ir sukūrė tris žm. poras, iš kurių kilo ovambai (ambai), hererai ir bušmėnų gentys. Pasak vieno mito varianto, pirmasis žm. buvo pats K. Keliuose mituose veikia ne K., o jo pagalbininkė — „kaulėtoji senė": iš Omukuos medžio ji „iškviečia" tris vaikus.

Mituose K. kartais figūruoja ir kaip perkūno dievybė (nors ir daug mažesnio masto nei, pvz., Mulungu). Jis dėvi juodus drabužius (ritualinė lietaus spalva), jam yra aukojamas juodas jautis (įprasta auka maldaujant lietaus).

Katonda, gandų mitologijoje demiurgas. K. sukūrė pas., dievus, žm.; jis vadintas „dievų tėvu". Tačiau dievybių panteone K. užėmė nereikšmingą vietą. Pasak vienos mito versijos, K. sukūrė *Kintu* ir įsakė jam su žmona nusileisti į žemę.

Kigva, njaruandų (Ruanda) mitologijoje protėvis ir pirmasis valdovas, kuris kartu su savo broliu Lututsi atlieka kultūrinio herojaus f-jas. K. atsiradimas susijęs su Imana. Imana sukūrė du pas.: viršutinįjį, esantį virš debesų, saulės ir žvaigždžių, ir apatinįjį — žemę. Viršutiniajame pas. apgyvendino naudinguosius augalus, medžius, gyv. ir žm. Kartą viena nevaisinga moteris paprašė Imanos vaikų. Jis pažadėjo padėti, jeigu ji niekam neatskleis paslapties, kaip gavusi vaikų. Tada Imana paėmė molio, suvilgė jį seilėmis, nulipdęs iš jo žm. figūrėlę, liepė moteriai padėti ją į indą ir devynis mėnesius ryte ir vakare pripildyti indą pieno. Praėjus nurodytam laikui, moteris išgirdo inde verkiant vaiką, kurį pavadino K.; pačią motiną vėliau imta vadinti Ninakigva („Kigvos motina"). Tokiu pat būdu ji gavo iš Imanos sūnų Latutsi ir dukrą Ninabatutsi („tutsių tautos motina"). K. ir Lututsi tapo garsūs medžiotojai, o Ninabatutsi geriausiai už visus mokėjo pinti demblius ir krepšius, daryti alų.

Tačiau Ninakigva neišlaikė Imanai duoto žodžio ir atskleidė savo seserіai, kuri irgi buvo nevaisinga, paslaptį, iš kur atsiradę vaikai. Įtūžęs Imana nubaudė Ninakigvą — liepė jos vaikams leistis į žemę. Atsidūrę apačioje, K., jo brolis ir sesuo dešimt dienų kentė šaltį, badą ir ligas. Tada Imanai pagailo jų ir jis nusiuntė jiems ugnį — žaibą, naudingųjų augalų sėklų, kalvio kūjį, dumples, kaplį ir kt. būtinus darbo įrankius. „Imanos vaikai" pradėjo dirbti — K. nupjovė žolę, Lututsi kapliavo žemę, Ninabatutsi sėjo, ir sėklos išdygo jau kitą dieną, o po kelių dienų buvo nuimtas pirmasis derlius. Kartą vienas žemės gyventojas, kurio protėvius kadaise Imana irgi buvo išvaręs iš viršutiniojo pas., atėjęs prie K. pirkelės pamatė ugnį ir įdirbtus laukus, apsėtus nepažįstamais augalais. „Imanos vaikai" pavaišino jį ir įdavė truputį valgio. Po to ir kiti žmonės pradėjo eiti ir prašyti maisto. K. pasiūlė, kad jie padėtų įdirbti žemę, o už tai davė sėklos ir reikalingų padargų. K. imtas laikyti Ruandos valdovu. Kai Imanos dovanotas kaplys nudilo ir nebetiko darbui, K. ir Lututsi pradėjo lydyti rūdą ir kalti naujus kaplius. Jie išmokė hutų tautą kalvio amato ir nuo to laiko hutai daro Ruandoje kaplius. Tva tauta, gyvenusi miške, paprašė K. apginti ją nuo laukinių žvėrių; K. ir Lututsi davė jiems ietis ir išmokė pasidaryti lankus bei strėles. Ir tva laikė K. valdovu.

Per pasiuntinį Mutabazi Imana perdavė savo „vaikams" gyvulių — po porą kiekvienos rūšies — ir liepė K. vesti savo seserį. Jiems gimė trys sūnūs ir trys dukterys; vyresnioji iš jų vėliau, Imanai įsakius, ištekėjo už Lututsi. Mutabazi, kuris tapo K. kraujo broliu, apsigyveno žemėje, tačiau žm. iš pavydo užmušė jį. Imana atgaivino Mutabazi, ir šis žaibu persikėlė gyventi pas Imaną. Ten jis rūpinosi Ruandos gerove, o kai valstybei ateina sunkūs laikai, Mutabazi dvasia įsikūnija viename iš vald. sūnų.

Kintu, gandų mitologijoje proprotėvis, pirmasis žm. žemėje, kultūrinis herojus ir sudievintas vald. Pasak vieno mitų varianto, K. yra dangaus dievybės Gulu, pasak kito — dievo Katondos sūnus. Keliuose mituose dieviškos kilmės laikoma K. žmona — Gulu dukra Nambi. Prieš vedybas su Nambi Gulu sumanė K. sunkių išbandymų: suvalgyti šimtui žmonių pagamintą maistą, perskelti uolą variniu kirviu, pririnkti pilną ąsotį rasos. K. išlaikė visus šiuos išbandymus. Leisdamasis su žmona iš dangaus į žemę, K. pasiėmė su savimi karvių, ožką, avį, vištą, banano šaknį, batatų, kukurūzų. Gulu juos įspėjo, kad jokiu būdu nesugrįžtų atgal, nes Nambi brolis Valumbė (mirtis) nori eiti kartu su jais. Tačiau Nambi vis dėlto sugrįžo, nes buvo pamiršusi paimti vištai grūdų; jai nepavyko likti nepastebėtai, ir Valumbė išėjo kartu su ja. Nambi pasodino pasiimtuosius augalus, jie greit suvešėjo, prisiveisė ir gyvulių. K. ir Nambi susilaukė būrio vaikų, bet po kivirčo su Valumbe jie pradėjo mirti. Gulu pasiuntė į žemę Nambi brolį Kaikuzi, kad šis neleistų Valumbei žudyti K. vaikų. Kaikuzi liepė visiems žm. neišeiti iš namų ir netriukšmauti, kol jis nepagaus Valumbės. Kada Kaikuzi pavyko išvilioti Valumbę iš po žemės, K. vaikai ėmė šaukti, ir Valumbė spėjo sugrįžti atgal. Kaikuzi pasakė K., kad daugiau nieko negalįs padaryti ir sugrįžo į dangų.

Pasak mitų, K. yra gandų vald. dinastijos proprotėvis. Jis išmokė žm. pasidaryti drabužių, įvedė keletą papročių ir ritualinių apeigų, įvairių draudimų ir kt. Pasak vieno mito, pirmasis kalvis buvo kažkoks žm. iš K. rūmų. Anot vienos mito versijos, kai K. mirė, žyniai paskelbė, kad jis pasislėpė miške. Suvynioję lavoną į karvės odą, jie pakasė K. už jo namų. Vyriausiasis žynys saugojo kapą tol, kol nuo lavono galima buvo atskirti žandikaulį, kuris vėliau buvo padėtas į šventyklą. K. šventykla stovėjo ant Magongos kalno, ten visuomet buvo deginama ugnis. Priešais šventyklą augo K. medis, išdygęs iš banano šaknies, kurią K. kadaise atsinešė iš dangaus. K. buvo aukojama miške.

Legba, fonų mitologijoje dievybė triksteris; septintasis (jauniausias) Mavu-Lizos sūnus. Pasak mitų, L. nugalėjo varžybose, kurias surengė Mavu, nes sugebėjo įvykdyti jo sąlygas — tuo pačiu metu groti keliais muzikos instrumentais ir šokti. Už tai Mavu iškėlė L. virš kitų dievų. L. yra pats svarbiausias iš daugelio fonų dievybių triksterių (dažniausiai tai būna tėvų išlepinti jaunesnieji vaikai, kuriems duota didelė laisvė). L. yra „dievų vertėjas", jis vienintelis supranta Mavu ir savo brolių kalbą (kiekvienam broliui L. yra suteikęs atskirą kalbą). L. lanko visas savo brolių valstybes ir praneša Mavu, kas ten vyksta. L. kelia vaidus tarp dievų. Pasak vieno mito, Mavu perdavė savo vyresniajam sūnui Sagbatui žemės lietaus tvarkymą; Cheviozas, kuris norėjo užimti šią vietą, labai supyko. L. Cheviozui patarė neduoti žm. lietaus, o Mavu pasakė, kad danguje nėra vandens. Mavu įsakius, iš dangaus nenukrito nė vienas lietaus lašas. Įniršę žm. apkaltino Sagbatą, nes jam atėjus žemėje išnyko vanduo. Mavu įsakė L. sužinoti, kas vyksta žemėje. L. pasiuntė pas Sagbatą paukštį Vatutą ir liepė jam perduoti savo pasiūlymą Sagbatui — užkurti žemėje didžiulį laužą. Kai pakilo dūmai, paukštis pragydo. L. papasakojo Mavu apie sausrą žemėje ir apie galimą žm. ir dievų žuvimą nuo ugnies. Tada Mavu įsakė Cheviozui, kad jis pasiųstų lietų, ir davė nurodymą, kad nuo šiol lietus būtų tvarkomas iš žemės.

L. pirmasis pradėjo užsiiminėti gbo („magija", „būrimas"). Anksčiau dievai kentė alkį, nes jiems nebuvo aukojama. L., padaręs gyvatę, padėjo ją prie kelio, vedančio į turgų, ir liepė jai gelti praeivius. Kai ji įkąsdavo, iškart pasirodydavo L. ir už atlyginimą išgydydavo nelaimingąjį. L. išmokė žmogų, vardu Avė, gydyti nukentėjusius nuo gyvatės įkandimo. Mavu uždraudė L. atskleisti Avei kitas magijos paslaptis, o patį L. padarė nematomą. L. palaikė intymius santykius su būrimo deive Fa ir jos dukra Minora; už tai Mavu nubaudė jį amžinu lytiniu nepasitenkinimu.

Leza, Reza, Zambijoje ir pietryčių Zayre gyvenančių bantų tautų (ilų, tongų, bisų, lubų, subijų, kaondų ir kt.) mitologijoje perkūno ir lietaus dievybė. L. gyvena danguje. Ilų mituose žaibas — tai L. akių mirgėjimas jam nirštant, perkūnas — L. balsas, žvaigždės — akys. Kai L. nusileidžia į žemę, pakyla audra. Protėvių dvasios yra tarpininkai tarp L. ir žmonių. Matyt, dėl protėvių kulto kelių tautų mitol. L. personažas įgijo taip pat protėvio — kultūrinio herojaus savybių. Bisai įsivaizdavo, kad mirusiųjų sielos patenka į dvasių viešpatiją pas L. Kaondų mituose L. veikia ir kaip perkūno dievybė, demiurgas ir kultūrinis herojus. Jis sukūrė pirmuosius žm. Mulongą ir Mvinambuzę. Tai buvo belytės būtybės, kurioms L. padėjo tapti vyru ir moterimi. L. davė paukščiui medaus siurbikui tris šiai porai skirtus pilnus kalebasus, bet uždraudė juos atidaryti iki jam ateisiant. Dviejuose kalebasuose buvo naudingųjų augalų sėklų, trečiajame — mirtis, ligos ir plėšrieji žvėrys. Paukštis medaus siurbikas nepaklausė draudimo; taip pasaulyje atsirado mirtis, ligos ir plėšrieji žvėrys. L. nubaudė prasikaltusį paukštį, paskui išmokė žm. statyti namus (kad apsisaugotų nuo žvėrių), išdirbti odas, išgauti ugnį ir lydyti geležį, daryti kirvius, kaplius bei ietis, įvedė įvairių tradicijų.

Mavu-Liza, fonų mitologijoje vyriausiasis panteono dievas; pasak pagr. pas. sukūrimo mito varianto, proprotėvis ir demiurgas, androginiška dievybė, sukūrusi visus kitus dievus: dvynius Da Zodži ir Njohve Ananą, Cheviozą, dvynius Agbę ir Najetę, medžioklės dievą Ažį, geležies, kalvių, karo ir ginklų dievą Gu, oro ir kvėpavimo dievą Djo ir Legbą. Tačiau

M.-L. visagalybė yra nominali — gamtos ir žm. pas. reikalų tvarkymą jis yra atidavęs savo vaikams, kurie irgi yra dievai.

Pasak seniausių mitų, Mavu ir Liza yra dvyniai, sukurti androginiškos dievybės — demiurgo Nana-Buluku. Mavu (mėnulis) gyvena V ir valdo žemę naktį, o Liza (saulė) gyvena R ir valdo dieną. Mavu personifikuoja pas. išmintį, Liza — jėgą. Pasak vieno iš mito variantų, dvyniams Mavu ir Lizai gimė sūnus Danas. Kalvių mituose Liza — demiurgo Mavu sūnus. Sukūręs žemę, Mavu gyveno danguje ir iš aukštai matė, kad žm. žemėje prastai klojasi, nes jie nemoka naudotis jos gėrybėmis. Jis davė Lizai valdžią simbolizuojančią lazdą (gugbasą) ir pasiuntė jį į žemę. Liza (kultūrinis herojus) iškirto miškus, išmokė žm. naudotis metalais, statytis namus, siūtis drabužius ir pasigaminti maisto. Kai jis sugrįžo į dangų ir grąžino tėvui gugbasą, Mavu, atsidėkodamas už gerai atliktą darbą, davė Lizai saulę, iš kurios šis seka Visatos vyksmą.

M.-L. pradėtas garbinti Tagbezų (XVIII a.) valdymo laikais. Pasak mito, M.-L. kultą sukūrė Tagbezų motina, M.-L. žynė Chvandžilė.

Mbori, Mboli, Mbali, azandžių (ŠR Zayras, PV Sudanas, Centrinės Afrikos Respublika) mitologijoje protėvis ir demiurgas. M. sukūrė pas. ir visa, kas jame yra. Jis gyvena upių ištakose (pasak kitos versijos, po žeme). Kartais M. (pasak kitų variantų, mirusiųjų dvasioms) priskiriamas ir kūdikio pradėjimas. Valdovą po mirties vadindavo „Mūsų Mbori".

Mukuru („labai labai senas", „proprotėvis"), hererų mitologijoje genties protėvis, kultūrinis herojus ir demiurgas. M. ir jo žmona buvo pirmieji žm. pasaulyje. Jie kartu su gyvuliais „išėjo" iš Omumborombongo medžio. Pasak kitų šio mito variantų, M. liepęs pirmiesiems žm. ir gyv. „išeiti" iš medžio, o paukščiams ir žuvims — iš uolos. M. įvedė tabu, iniciacijos, aukojimo ir kt. ritualus bei papročius.

Mulungu, Mlungu, Murungu, Mrungu, Umlungu, Mvungu, Muungu, Mungu, Mozambike, Malavyje ir Tanzanijoje gyvenančių bantų kalbomis kalbančių tautų (jao, njasų, makujų, njandžių, čvabų, senų, šambalų, zarambų, gogų, ngonų, suahilių, kambų ir kt.), Namibijoje gyvenančių ovambų (ambų) ir kelių Zayro tautų mitologijoje proprotėvis ir lietaus dievybė.

Daugelio tyr. požiūriu, plintant suahilių kalbai, šių tautų mitol. vardas „Mulungu" palaipsniui pakeitė kitų dievybių vardus arba būdavo vartojamas greta jų kaip išaukštinantis epitetas. Kaip rodo seniausieji mitol. vaizdiniai, M. yra protėvis (kaip ir Mukuru bei Unkulunkulu).

Makujų mituose M. veikia kaip demiurgas: pirmiausia jis iš žemės kiaurymės iškviečia žm., o vėliau ir kitus gyvius. Pasak kambų mitų, M. nuleido vieną žm. porą iš debesų ant uolos, kur net išlikusios šių žm. pėdos. Antroji žm. pora „išėjo" iš termitų lizdo (protėvių buveinės).

Senų (vakarų nandžių) ir njasų mituose akcentuojamas M. ryšys su lietumi. M. gyvenąs danguje, kartais nusileidžiąs į žemę. Apie lietų sakoma: „Mulungu lyja", apie perkūną — „Mulungu dunda".

Njambė, Nzambi, Ndjambi, Ndjambi-Kalunga, daugelio bantų kalbomis kalbančių Pietų ir Centrinės Afrikos tautų mitologijose demiurgas ir kultūrinis herojus. N. yra sukūręs visą gyvąją ir negyvąją gamtą. Pasak lundų mitų, N. prie Katukangonjos arba Katogagonjos upės (Kongas) sukūrė gyv., medžius, žm. ir kt. Iš pradžių visi žm. gyvendavo ten, kur buvo sukurti, bet vėliau, patarus N., visi, išskyrus lundų protėvius, pasklido į visas puses. Prieš leisdamiesi į kelionę, jie pasodino protėvių medį — mujombo. N. buvo uždraudęs žm. miegoti, kai danguje šviečia mėnuo. Šio draudimo nebuvo paisoma, tad kaip bausmę žm. N. pasiuntė į žemę mirtį.

Pasak lujų mitų, N. gyveno po žeme, jis sukūrė upes, gyv., taip pat pirmąją žm. porą — Kamonu ir jo žmoną. Netrukus Kamonu klasta ir apsukrumu prilygo Njambei. N. išsiskaptavo medinę lėkštę, Kamonu irgi; N. pradėjo kalti geležį, Kamonu darė tą patį. Pagaliau Kamonu pasigamino ietį ir ėmė medžioti žvėris. N., išsigandęs, kad Kamonu gali jį nudobti, voro gija užkopė į dangų. Kartais N. vaivorykšte nusileidžia į žemę. Folklore N. neretai veikia kaip triksteris.

Akanų (Gvinėjos pakraštys) mitol. N. figūravo kaip „protėvių tėvas". N. paplitimas kitų tautų mitol. labiausiai susijęs su krikščionių misionierių veikla XIX a.,— N. vardas buvo pasirinktas krikščionių dievui pavadinti.

Njamė, Onjamė („spinduliuojantis"), dangaus dievas, ašančių mitol. panteono vyriaus. dievas. Kiekviena N. hipostazė turi savo simbolį. Vienas iš N. simbolių yra voras (Anansė). Kaip ir voras, N. sukūrė (išaudė) savo pas. ir gyvena jo centre. Kartais jis vadinamas ir Didžiuoju voru (Anansė Kokuroko). Keliuose mitol. siužetuose voras veikia kaip kultūrinis herojus; ašančių gyvūnų epe voras yra triksteris. Demiurgas N. sukūrė lietų, saulę ir žmones. Iš pradžių N. gyveno žemėje, tik vėliau persikėlė į dangų. Keliuose mito variantuose N. yra deivė.

Egzistavo N. kultas — šventyklos, šventikai. Beveik kiekviename kieme stovėjo N. altorius („Njamės medis") — medžio kamienas su trimis nupjautomis šakomis. Jis buvo pastovas indui su lietaus vandeniu. Dažnai šalia padėdavo ir „Njamės kirvį" (neolito įrankis).

N. žmona yra žemės deivė Asasė-Afua. Ilgainiui šis vaizdinys smarkiai modifikavosi. Vietoje Asasės-Afua atsirado du kiti mitol. personažai — N. dukros Asasė-Afua (tuo pat metu ir N. žmona) ir Asasė-Ja. Asasė-Afua yra vaisingumo deivė, valdanti visa, kas yra ir kas auga žemėje, jos mag. skaičius — 8, simbolis — aštuonių spindulių planeta Venera, gyv.— ožka, garbinimo diena — penktadienis. Asasė-Ja įkūnija žemės nevaisingumą. Ji yra visų mirusiųjų motina, vadinama „Senoji motina žemė" arba „Žemė, sukūrusi apatinįjį pasaulį". N. turėjo daug sūnų (upių dievai Tano ir Bia, ežero dievas Bosomtvė, jūros dievas Opo ir kt.), kuriuos ji pasiuntė į žemę.

Pasak senųjų su ntoro (protėvių

dvasios ir žm. bendrija, garbinanti vieną iš šių dvasių) kultu susijusių mitų, viena žm. pora nusileido iš dangaus, o kita išėjo iš žemės. Šie žm. neturėjo vaikų. Dievo N. atsiųstas pitonas Onini pasiūlė jiems savo pagalbą — liepė kiekvienos poros vyrui atsistoti veidu priešais savo moterį, tada nėrė į vandenį, o išplaukęs į krantą, apšlakstė vandeniu žm. pilvus ir tarė „kus kus" (mag. formulė atliekant ntoro ir N. kulto apeigas). Po to Onini pasiuntė šias poras namo ir liepė vyrams gultis su moterimis. Moterys pastojo ir pagimdė pirmuosius vaikus, šie ir jų palikuonys tapo ntoro sąjungos nariais. Jiems buvo draudžiama užmušti pitonus.

Panašūs mitai ir apie kitų ntoro atsiradimą (pitono analogai yra krokodilas, balandis, ežero dievybė ir kt.).

Obatala („ponas baltais drabužiais"), jorubų mitologijoje dievas, valdantis dangaus skliautą ir pasaulį. O. sukūrė „dangaus šeimininkas"

Deivė Oduduva. Medis. Jorubai, Nigerija

Olorunas, atidavęs jam valdyti dangų ir žemę, o pats nesikišęs į žemėje gyvenančių žm. reikalus. O. buvo ir demiurgas. Kartu su savo žmona — žemės derlingumo ir meilės deive Oduduva — O. sukūrė dievybes, personifikuojančias žemę ir vandenį. Šioms dievybėms vėliau gimė oro dievas Orunganas, iš kurio ryšių su motina atsirado 15 svarbiausiųjų panteono dievybių, išėjusių iš perplyšusio motinos kūno (pasak vieno mito, toje vietoje, kur tai įvyko, buvo įkurtas Ifės miestas).

O. ir Oduduva nulipdė iš molio pirmuosius žm. — vyrą ir moterį. O. sukuria kūdikį motinos įsčiose. Balta spalva laikoma O. spalva. Keliuose mitų variantuose O. f-jas atlieka Oriša Nla.

Oriša Nla („didysis dievas"), jorubų mitologijoje vyriausiasis iš dievų, bet pavaldus Olorunui. Iš pradžių žemė buvo pelkėta ir tuščia, dievai gyveno danguje, o į žemę nusileisdavo voratinkliu. Kartą Olorunas pasikvietė O.N. ir įsakė jam sukurti sausumą. Jis padavė O.N. kriauklę, kurioje buvo purios žemės, balandį ir vištą. Nusileidęs žemyn, O.N. išbėrė iš kriauklės žemę, balandis ir višta ėmė ją kapstyti ir barstyti po pelkę; taip atsirado sausuma. O.N. sukūrė žemę per keturias dienas, po to sugrįžo į dangų. (Jorubai turėjo keturių dienų savaitę, kiekviena diena būdavo skirta tam tikrai dievybei, penktoji buvo O.N. garbinimo diena.) Vieta, kur prasidėjo žemės kūrimas, pavadinta Ife („platus", „erdvus"; šventasis jorubų miestas, seniausias iš jų miestų valstybių). Po kurio laiko Olorunas vėl pasiuntė O.N. į žemę, kad šis pasodintų medžių ir duotų žm. valgio bei gamtos gėrybių. Olorunas padavė O.N. pirmosios palmės riešutą. Iš šio medžio vaisių žm. gavo aliejaus, o iš sulčių — palmių vyno. O.N. taip pat kūrė žm. Jis padarė iš žemės žm. kūnus, o Olorunas jiems įkvėpė gyvybę. O.N. norėjo pamatyti, kaip tai vyksta ir pasislėpė tarp žm. kūnų. Visažinis Olorunas užmigdė O.N., o kai šis pabudo, visi žm. jau buvo gyvi.

Pemba, bambarų mitologijoje demiurgas. Kilęs iš dvasios Jo. Iš pradžių P. judėjo erdvėje sūkuriuodamas kaip viesulas; paskui jis metė aukštyn tai, ką vėliau imta vadinti Faro. Po septynerių metų P. pavirto sėkla ir nusileido į žemę. Iš sėklos išaugo balanzos medis, kuris greit nudžiūvo; liko tik medžio kamienas pembelė (P. įsikūnijimas). Kai kamienas ėmė svyruoti, vėjas supūtė susikaupusius po juo trūnėsius į krūvą. P. savo seilėmis sudrėkino šią masę, suteikė reikalingą formą ir įkvėpė jai sielą — kvapą. Taip penktąją dieną buvo sukurta Muso Koroni Kundjė, kuri tapo P. žmona. Ji sukūrė augalus ir gyvūnus. Paskui P. paprašė Muso Koroni Kundjės, kad ši pasodintų jį į žemę. Kai tik jo prašymas buvo įvykdytas, P. išleido šaknis ir tapo balanzos medžiu. Nuo tada P. imta vadinti Balanza. Kartą žmonės nuėję pamatė, kad jis žaliuoja net per sausrą ir pradėjo jį garbinti. Balanza išmokė žm. įžiebti ugnį brūžinant du akmenis. Jam imta aukoti riešutų aliejų, o vėliau pačiam paprašius — žm. kraują; dukart per metus apšlaksčius medžio kamieną krauju, jis atgydavo. Už tai Balanza atjaunindavo žm. Jam įsakius, žm. išpjovė iš medžio falą ir pritaisė jį prie kamieno. Balanza palaikė intymius santykius su kitomis moterimis. Sužinojusi apie tai, Muso Koroni Kundjė atsisakė suartėti su juo. Balanza ją prakeikė. Kraujo aukos labai išsekino žm.; augant žm. skaičiui, prasidėjo badas. Faro sukilo prieš Balanzą. Balanza, išrovęs save iš žemės su visomis šaknimis, stojo į kovą su Faro. Ilgose ir įnirtingose grumtynėse Faro pasiekė pergalę. Žm. paliko Balanzą ir jis juos prakeikė (prasidėjo ligos, vaidai ir nesantarvė). Tada aštuoni vyresnieji paaukojo Balanzai savo kraują. Balanza pranešė apie mirties atsiradimą žemėje, bet jiems patiems suteikė nemirtingumą ir pavertė paukščiais tatugukoni („mažieji ugnies paukščiai"— ugnies valdytojai, saugantys nuo nudegimų, užtat žm., ypač kalviai, garbina juos). Pats Balanza žydėjo ir davė vaisių, kuriuose, kaip ir jo lapuose, buvo žm. kraujo. Tačiau kartą vienas žm. nupjovė visus medžio pumpurus. Išsigandęs savo padarytos piktadarybės, pabėgo, bet jį pagavo mirtis. Balanza liepė mirusio sūnaus tėvams sutrinti jo kau-

lus į miltus ir užberti ant sužalotų šakų. Po to Balanza paskelbė, kad žm. kraujo jam daugiau nereikia ir kad žm. nebebus atjauninami. Taip Balanzos prakeikti žm. susidūrė su mirtimi.

Tano, ašančių mitologijoje upių dievas, viena svarbiausiųjų dievybių. Pasak vieno mito, T. paupyje užtiko dramblių medžiotoją Tuo. Kartą, būdamas palmių giraitėje, Tuo išgirdo būgnų tratėjimą, bet aplink nieko nematė. Išsigandęs jis leidosi bėgti į giraitės gilumą ir atsidūrė prie upės ištakos. Kažkas nematomas pašaukė jį vardu ir paklausė, kodėl jis čia atėjęs ir ko norįs. Paskui ši paslaptingu balsu kalbanti būtybė — dievas T. — liepė Tuo paimti sumės augalo lapų, apvynioti jais palmių kamienus ir ateiti čia po septynių dienų. Kai nurodytu laiku Tuo kartu su kitais žmonėmis, kuriems buvo viską papasakojęs, atėjo į tą pačią vietą, jie išgirdo T. balsą. Tuo seserį Anaą apėmė transas ir ji nuėjo prie upės ištakos, kur išbuvo septynias dienas. Sugrįžusi atgal, Anaa pasakė, kad yra apsėsta T.; ji pradėjo šokti ir pranašauti. Anaa pranešė, jog T. norįs, kad žm. būtų arčiau jo. Tada žm. netoli upės ištakos įkūrė kaimą ir persikėlė ten gyventi. Būta ir T. kulto.

AKIS — mitinis simbolis, išreiškiantis maginę galią, kurią turėdama dievybė ar mitinis personažas mato, pats likdamas neregimas. Vaizduojamas milžiniškos akies arba daugybės akių pavidalu (tūkstantakis Argas graikų mitologijoje; kinų mitolog. „regintis kūnas" — būtybė, visa nusagstyta akimis; nganasanų mituose Žemė motina, turinti daug akių). Maginė regėjimo galia priklauso nuo dievybių, jos gali ja apdovanoti mitinius herojus, bet gali ir atimti savo dovaną (hetitų-huritų mite nepatenkintiems aukomis dievams panorus, medžiotojas Keši ima nebematyti žvėrių; abchazų mite medžiotojui kliūva laimikis, kuris prieš tai buvo medžioklės dievo Ažveipšo suvalgytas ir vėl prikeltas). Daugelio dievų žvilgsnis toks baisus, jog mirtingieji jo neatlaiko. Š Amerikos odžibvių genties indėnų mite viena iš šešių antgamtinių būtybių, išėjusių iš jūros pas žmones, buvo su raiščiu ant akių. Kai ši būtybė raištį nusirišo, žmogus, kurį palietė jos žvilgsnis, čia pat mirė lyg žaibo nutrenktas. Komoksų genties indėnų mite moteris — erelio duktė — paliko vyrą. Kai vyras ėmė ją persekioti, ji atsigręžė ir savo žudančiu žvilgsniu pavertė vyrą į pelenus (plg. gorgonių žvilgsnį graikų mitologijoje). Šie personažai, kuriuos paprastai sieja su plėšriaisiais paukščiais, lygintini su raganos — mirusiųjų pasaulio šeimininkės — įvaizdžiu (jos zoomorfinis pavidalas — paukštis). Ragana neregė, todėl gyvieji, ją sutikę, gali išvengti mirties. Mitiniai mirties simboliai dažnai būna nematomi, pvz., graikų Aidas („nematomasis, baisusis"), be to, gyvieji nematomi mirusiems, o mirusieji — gyviesiems. Nganasanai tiki, jog žmonės ir gyvūnai gyvi, kol gyvos jų akys. Jiems mirus, akys patenka Mounjami valion, o mirusieji turi įgyti naujas, antraip pasiklys keliaudami į mirusiųjų šalį.

Įsidėmėtina, kad daugelis mitinių personažų yra vienakiai (germ. ir skand. Odinas, keltų Lugas, Jerubės duktė selišų genties indėnų mite, vienakės vyriškos figūros eneolitinėje Tripolės kultūroje); viena akis, taip pat aklumas (hetitų-huritų mitų cikle Ulikumi akys uždengtos akmeniu), gali būti ypatingos magiškos galios ženklas. Nuomonė, jog hipertrofuotas regėjimas prilygsta aklumui, yra būdinga ambivalentiškam mitiniam mąstymui (toks įstikinimas atsispindi ir kalboje: plg. lot. *oculus* „akis" — liet. *aklas*, latv. *akls* „neregys").

Mitologijoje paplitęs motyvas, kai varžovas pavagia iš dievo akis ar jį apakina; vėliau dievas išgyja (ar išgydomas); tai traktuojama kaip tam tikras dievo atgimimo būdas. Chatų-hetitų mite demonas slibinas atima iš griaustinio dievo akis ir širdį. Norėdamas jas atgauti, griaustinio dievas pagimdo sūnų—žmogų, kuris veda slibino dukterį ir iš slibino išprašo savo tėvo akis ir širdį. Egiptiečių mitologijoje Setas išlupa akis Horui, o paskui jį išgydo deivė Hator. Ritualo ir mito atitikimą rodo paprotys dievo statuloms (Ozyrio Egipte, Budos Senovės Indijoje) įdėti akis. Dievo a. pati irgi gali būti vienas pagrindinių mitų personažų (Ra akis egiptiečių mitologijoje).

Mitol. būtybės a., pvz., Odino a., neretai vaizduojama kaip šaltinis, skalaujamas vandens (nelyginant ašarų); tai atspindi ir daugelyje kalbų (hetitų, baltų, slavų, semitų) esantis ryšys tarp akies ir šaltinio pavadinimų. Kalifornijos janų genties indėnų mite žmogus, virtęs kone skeletu, be paliovos verkia, ir avys ateina gerti vandens, tekančio iš jo akių; žmogui liovusis verkti, toje vietoje atsiranda sūrus šaltinis (panašus motyvas yra ir modokų genties indėnų mite). Žvilgsnio magiškos galios, negeros akies ir mirtį nešančio žvilgsnio mitol. įvaizdžiai toliau plėtojami tautosakoje (nužiūrėjimas bloga akimi, užkalbėjimas nuo negeros akies), o per tautosaką — ir grožinėje literatūroje.

ANTROPOGONINIAI MITAI, mitai apie žmonių atsiradimą arba žmonių sukūrimą. A. m. priskiriami kosmogoniniams mitams. A. m. žmonių giminės atsiradimas ne visada aiškiai atribotas nuo atskiros tautos, nuo pirmojo žmogaus (pirmosios poros) ar nuo atskiro žmogaus atsiradimo. Kai kuriuose a. m. kūrimo aktas, įvykęs mitiniais laikais, identifikuojamas su kiekvieno atskiro žmogaus gimimu, tapatinant tai su jo mitologiniu pirmavaizdžiu. Kituose a. m., priešingai, žmogaus sukūrimas atskirtas nuo jo sielos (dvasios) sukūrimo, nes ji laikoma atskira žmogaus dalimi (ar atskiromis dalimis), turinčia atskirą likimą. Kartais a. m. mini ir įvairių žmogaus kūno organų (širdies, akių ir kt.) atsiradimą. Mitinis mąstymas skirtumus tarp organų laiko esant didesnius negu skirtumus tarp žmogaus ir kitų būtybių, daiktų ar reiškinių. Daugelyje a. m. visiems pirmapradžiams esiniams (įvairioms būtybėms, gyvūnams, daiktams, reiškiniams, saulei, mėnuliui, žvaigždėms, genties stovyklavietei ir net Visatai) priskiriamas antropomorfinis pavidalas; tai grindžiama jų kilme iš „pirmžmogio" kūno dalių. Todėl a. m. žmogaus atsiradimas dažnai traktuojamas ne kaip jo sukūrimas, o kaip atsiskyrimas nuo kitų antropomorfinių būtybių, ku-

rios savo ruožtu ilgainiui praranda žmogiškuosius pavidalus.

Žmogaus atsiradimas kartais vaizduojamas kaip atsiskyrimas vieno nuo kito (žmonės esą buvę suaugę draugėn) arba kaip genties išsiskirstymas į atskirus narius.

Dievai, demiurgai arba kultūriniai herojai pirmuosius žmones sukuria iš įvairių medžiagų: iš gyvulių kaulų, įvairiausių riešutų ir medžių. Ketų mite iš lazdos padarytam žmogui gyvybė įkvepiama supant jį lopšyje, t. y. atliekant gaivinimo ritualą. Skandinavų mitologijoje Odinas ir kiti skraidantys dievai ne tik suteikia gyvybę medinėms žmonių statuloms, bet ir užbaigia juos kurti. Pavyzdžiui, skand. mitologijoje pirmųjų žmonių vardai yra Askas ir Embla (sen. islandų k. — „uosis" ir „guoba"). Mituose dažnas motyvas, kai žmones, kaip neužbaigtas būtybes, baigia kurti dievai. A. m. žmonės dažnai lipdomi iš molio ar žemės. Š Amerikos indėnų irokėzų mite Joskeha pirmuosius žmones lipdo iš molio pagal savo atspindį vandenyje. Paplitęs ir „nevykusių" žmonių kūrimo motyvas. Viename iš šumerų a. m. variantų Enki ir Nimnaha iš pasaulio okeano molio lipdo „vykusius" žmones, o vėliau apgirtę kuria luošius. Pasak Biblijos, Dievas pirmąjį žmogų „padarė iš žemės molio... ir įkvėpė jam per šnerves gyvybės kvapą" (Pr 2, 7). Žmogaus sukūrimo iš žemės ide. (ir semitų) mitinis vaizdinys atsispindi žmogaus — žemės žmogaus — pavadinime (yra ryšys tarp lotynų k. *homo* „žmogus" ir *humus* „žemė, dirva"). Daug rečiau aiškinama, jog žmonės kilę iš dvilyčių būtybių. Latvių ir lietuvių mitologija žmogaus kilmę sieja su *Dievu* ir *Velniu*.

Mituose dažnai aiškinama, jog pirmiau sukurtas vyras, po to — moteris (šio motyvo paralelių matyti ir vaikų psichologijoje). Pasitaiko aiškinimų, jog moteris atsiradusi tada, kai kažkas metęs į vyrą mėsos gabalą. Moters atsiradimas dažniausiai kitoks negu vyro; ji sukurta iš kitokios medžiagos negu vyras (taip pasakoja daugelis P Amerikos indėnų mitų).

Kai kuriose mitologijose (Amerikos indėnų, Afrikos, Okeanijos) keliama mintis, jog žmogus sukurtas dviem ar net daugiau etapų: iš pradžių atsiradusios antropomorfiškos būtybės — proseniai, iš jų — žmonės. Kartais pirmąją gyvų būtybių porą, iš kurios atsiradęs žmogus, net toje pačioje mitologijoje (pvz., Taimyro pusiasalyje gyvenančių nganasanų) sudaro Žemės motina, arba Žemės deivė, ir jos dieviškasis sutuoktinis; jie kartu yra ir pirmieji žmonės, pagimdyti šios dieviškos poros. Daugelyje mitologijų (indoiranėnų, slavų, kai kurių Sibiro tautų) pirmojo žmogaus vaizdiniai susiję su mitinio laiko pabaigos idėja, kai žmonės, skirtingai nuo dievų, pasidaro mirtingi. Pirmasis žmogus paprastai yra ir pirmasis mirtingasis. Jo mirtimi ir baigiasi mitinis (arba priešistorinių laikų) žmonijos egzistavimas.

Daugelis mitologinių sistemų pirmosios antropomorfinės būtybės (savotiško „pirmojo žmogaus") mirtį sieja su pasaulio sukūrimu: skand. mitologijoje iš milžino Ymiro kūno pasidaro žemė, iš kaulų — kalnai, iš kaukolės — dangus, iš kraujo — jūra. Panašų motyvą galima rasti iranėnų ir vedų tekstuose, sen. rusų „Mėlynojoje knygoje", dogonų mitologijoje. Ten kiekvieną žmogaus kūno dalį atitinka kokia nors išorinio pasaulio dalis; visos drauge jos tarsi sudaro milžiniško žmogaus organizmą: uolos — kaulai, dirvožemis — skrandžio vidus, raudonas molis — kraujas.

Tyrinėtojų dėmesį patraukia toteminio pobūdžio antropogoniniai mitai. Juose žmogus niekad nebūna atskirtas nuo žvėrių. Žmogaus ir beždžionės panašumu grįsti du priešingi a. m. tipai. Vienas jų (Tibeto ir P Afrikos genčių mitol.) teigia, jog žmogus kilęs iš beždžionės. Pasak kitų totem. mitų, beždžionės kadaise buvo žmonės (pvz., bušmėnų mitologijoje), bet mitinis herojus Cgaangas juos pavertė beždžionėmis, bausdamas už savo sūnaus nužudymą. Kai kurie kiti Afrikos tautų mitai teigia, jog šimpanzės buvo sena gentis, kuri, apgauta pigmėjų, pasitraukusi į miškus. Totem. pobūdžio a. m. paprastai kalbama ne apie visos žmonijos, o apie tam tikrų žmonių grupių atsiradimą; zoomorfiniai totem. simboliai yra vienoks ar kitoks gyvūnas. Tačiau yra žinoma totem. tipo a. m., aiškinančių visos žmonijos atsiradimą. Daugelyje totem. a. m. tarp žmonių ir gyvūnų nedaroma skirtumo, jie traktuojami kaip atskiri žmonių tipai. Gyvūnai, garbinami kaip tam tikrų socialinių grupių totem. simboliai, yra sužmoginami (juos galima laikyti ir kitų pasaulių žmonėmis, pvz., nivchų mitol. lokys yra aukštesniojo pasaulio „kalnų žmogus"). Australų, buriatų ir dar kai kuriose kitose Eurazijos tautose yra paplitę totem. a. m., kuriuose giminės pradininkais laikomi paukščiai (pvz., kranklys ir gulbė). Čia pirmieji žmonės išsikala iš kiaušinio. Su šiais vaizdiniais susijęs ir mitas apie pasaulio kiaušinį.

Atskirą a. m. tipą sudaro mitai, kuriuose pasakojama ne apie žmonių sukūrimą, o apie tai, kaip žmonės, kažkokiu būdu atsiradę, patenka į žemės pasaulį. Š Amerikos akomų genties indėnų a. m. pirmosios dvi moterys per sapną sužino, kad po žeme gyvena žmonės; jos išrausia duobę ir atkasa žmones, šie išlipa iš požeminio pasaulio į žemiškąjį. Šumerų mitas pasakoja, jog kadaise žmonės augę po žeme it žolė; dievas Enki iškapliavęs angą, kad žmonės galėtų išeiti iš požemio. Afrikos tautose palitę a. m. apie pirmųjų žmonių išėjimą iš uolos, žemės, duobės, kai kur — net iš termitų lizdo, per kurį reikėjo kuo nors suduoti. Atskirą grupę sudaro mitai, kurie teigia žmogų atsiradus iš medžio, dažniausiai iš *pasaulio medžio*. V Sibire gyvenančių selkupų tikėta, jog žmogus kilęs iš beržo išsišakojimo (todėl jų papročiuose beržui tenka išskirtinis vaidmuo). Amūro baseino ir Sachalino nivchai tiki, jog jie kilę iš maumedžio.

A. m., šalia fizinių substancijų, dalyvaujančių kuriant žmogų ir jo sudėtines dalis, kūrybinė galia gali būti ir žodis. Vis dėlto daiktų ir žmonių sukūrimas pavadinant vardu archajinei mitol. nebūdingas. Jis dažniau pasitaiko išplėtotose rel.-mitol. sistemose: vienas iš senovės egiptiečių pasakojimų teigia pasaulį, taip pat žmogų, atsiradus iš Pta minties, pasakytos žodžiu; tas pats motyvas yra ir Biblijoje.

Daugelį a. m. komplikuoja vaizdinys, jog žmogus sudarytas iš dviejų ar daugiau dalių — matomojo, kūniškojo pavidalo ir sielos. Tai esanti žmogaus dvilypumo prie-

žastis. V Afrikoje gyvenančių jorubių tikėta, jog Dievo sukurtas žmogus turįs dvi puses — dangiškąją ir žemiškąją; prieš pradėdamas žemiškąjį gyvenimą, žemės žmogus sudaro sutartį su savo dangiškuoju antrininku: susitaria, kuriam laikui jis iškeliauja iš dangaus, kokius darbus nudirbs, kiek turės žmonų ir vaikų. Kai kuriuose a. m. sielą kuriant dalyvauja ir aukštesniojo pasaulio dangaus šviesuliai. Selkupų tautos a. m. moteris pagimdo žmogų tada, kai ją apšviečia ryto saulės spindulys, atsiųstas aukštesniojo pasaulio senutės motinos; saulės spindulys ir žmogaus siela vadinama tuo pačiu žodžiu.

Kai kuriuose a. m. atsispindi įdomūs ankstyvieji ikimokslinių vaizdiniai, kilę iš žmogaus ir gyvulio (taip pat ir beždžionės) palyginimo. Visų gyvų būtybių klasifikacija pagal išorinius požymius pasinaudota ir a. m. apie žmogaus atsiradimą; šiuose aiškinimuose kai kas gana pagrįstai įžvelgia ankstyvųjų evoliucinių hipotezių užuomazgas.

Viduramžių ir Renesanso Europos kultūros istorijoje pastebimos tradicijos, siekiančios „pirmžmogio" ir viso pasaulio sukūrimo iš jo kūno dalių koncepciją. Analogiško „groteskinio kūno" (M. Bachtinas), kaip viso makrokosmoso modelio, vaizdinis traktavimas apima liaudiškojo karnavalo kultūrą ir vėliau daro poveikį grožinei kūrybai (pvz., F. Rabelais, N. Gogolis), kur pasirenkami šitokio pobūdžio vaizdai. Palyginti ilgai išlieka mitinių vaizdinių nuotrupos, kuriose žmogaus samprata nėra atskirta nuo visų kitų į jį panašių būtybių (pirmiausia mitinių). Tai rodo ir vėlesnių laikų bandymai diskusijose ar mene „sužmoginti" svetimą sferą teigiant, jog, galimas daiktas, kosmose egzistuoja protinga galia ar nežemiškos civilizacijos, turinčios žmogui artimas formas.

APSKRITIMAS. Mitų poetikos elementas, paprastai simbolizuojantis vienovę, begalybę ir baigtį, didžiausią tobulumą. A. nevienalytis tiek reikšme, tiek kilme. A. figūrą sudaro kreiva linija be pradžios ir pabaigos, kiekviename taške orientuota į nematomą centrą (mitologijoje a. vaizduoja ir teriomorfiniu pavidalu: kaip gyvatę, žuvį, slibiną, ryjančius savo uodegą). A. yra universali rutulio projekcija, o rutulį tiek mitų poetika, tiek filosofinė tradicija pripažįsta kaip idealų kūną (Diogeno Laertiečio minėtas Ksenofano teiginys apie rutulį kaip ribotumo ir begalybės vienovės simbolį ir dievybės apskritumą). A. apibrėžia vidinę, ribotą erdvę, tačiau judėjimas apskritimu, sukuriąs šią erdvę, potencialiai yra begalinis. Kosmosas dažnai vaizduojamas rutulio (arba grafiškai — apskritimo) pavidalo ar kaip jo daiktiniai analogai (kiaušinis, vėžlys, diskas); aplink jį viešpatauja chaosas. Šiuos vaizdinius perėmė ir ankstyvoji filosofija, plg. pitagoriečių mokymą apie 10 sferų su vieningu ugnies centru, apie kurį sukasi ir Žemė. Šiam modeliui pagrečiui su a. kartais pasitelkiamas ir kvadratas.

A. dar plačiau naudojamasi kuriant laiko įvaizdį. Laiko ciklišKumo koncepciją atspindi daugelis mitologinių siužetų bei motyvų, taip pat kalba, buitiniai vaizdiniai ir atitinkami papročiai. Saulės ėjimas ratu per parą ir per metus susiejo laiko ciklišKumą su erdvės ciklišKumu; vėliau tai buvo išreiškiama megalitiniuose statiniuose, susijusiuose su astronominiu laiko skaičiavimu (kromlechai) arba vad. apskrituosiuose kalendoriuose, taip pat žymint laiką ar jo momentus a. figūroje hieroglifais ar kitokio pobūdžio simboliais. Šie įvaizdžiai pagrindžia ne tik tipologiškai dažnai pasitaikantį kosmoso vaizdavimą a. (ar rutulio) pavidalu, bet ir pagrindinės dievybės metoniminę išraišką ta pačia forma. Dažniausiai, suprantama, ši dievybė yra saulė; ji ne tik simbolizuoja a., bet ir siejasi su paros ir metų ciklišKumu (Ra disko formos karūna, sparnuotas Atono diskas, Apolono saulės ratai, a. formos saulės akis). Pasaulio medžio schema ir analogiški jos variantai apskritimą akcentuoja dažnai, kartais jį multiplikuodami. Šioje schemoje pirmoji visada būna saulė (visada a. formos, kartais sparnuota). Saulės metinė kelionė aplink pasaulio medžio ašį apibrėžia erdvėje horizontalų skritulį (pasaulio medis čia yra žemės centras ir kreivė, atskiriant vidinį skritulį nuo išorinės erdvės), o a., kurį saulė nueina per parą, ženklina pas. medžio vertikaliąją plokštumą (įskaitant ir „antimedžio" variantą, t. y. žemesniojo pasaulio, bedugnės, mirties medį). Abu šiuos a. neretai papildo ratu išdėstyti mitolog. objektai, pvz., Zodiako ženklai (ar juos atitinkantys gyvūnai) arba dievybės (12 dievybių panteonai; pvz., Olimpo dievai sudaro abstraktų a., padedantį jų įvairovėje įžvelgti tam tikrą tvarką; ratas, kurį apie Apoloną sudaro mūzos). Tad natūralu, jog a. simbolizuoja visą panteoną arba pasirodo kaip atskirų dievų emblema. Būdinga, kad ir „šios žemės dievai" savo galybės ir valdžios emblema pasirenka a. (pvz., Babilono ir hetitų valdovų insignijos arba rutulys, kurio viršuje — kryžius, kaip imperijos didybės ir galios simbolis). Erdvės ir kosmoso mitol. įvaizdžių perkėlimą į socialinę sferą liudija klasių vedybinių struktūrų vaizdavimas a. pavidalu, archajinės apskritos gyvenvietės. Dar plg. tiek stovyklaviečių, tiek didesnių teritorijų pavadinimus įvairiose kalbose. Pabrėžtina ir išplitusi a. bei kitų ovalinių formų sąsaja su moteriškuoju pradu. A. drauge su kitomis figūromis ir simboliais sudaro didelį simbolių bei emblemų asociacijų lauką; pvz., a. ir kryžius — visatos centras ir keturios kryptys; a. ir lanko templė — gyvybės ir mirties galia (asiriečių mene); į dvi dalis padalytas a. — diena ir naktis, vasara ir žiema, *in* ir *jan* Kinijoje; sparnuotas a. — dievybė, dieviškoji dvasia; vienas a. kitame — androginija; du a. — dvynių emblema (Ašvinai, Dioskūrai); du sujungti a. — dangaus ir žemės sąjunga. A. funkcionuoja daugelyje kultūros sričių: jis yra kulto objektas magijoje (amuletai paprastai yra a. formos), jį pasitelkus kuriamos meno ir mokslo koncepcijos.

ARMĖNŲ MITOLOGIJA, arm. mitol. vaizdinių kompleksas. A. m. pradmenys susiję su mitol. bei tikėjimais genčių, kurios gyveno Armėnijos kalnyne ir turėjo didelę įtaką arm. tautos etnogenezei (urumėjai, muškai, XII a. pr. Kr. įsiveržę į asirų provinciją Šipriją, taip pat huritų-urartų gentys ir kt.). Daugelio senovės arm. mitų pagrindą sudaro atkaklių kovų su urumėjais ir Asirija motyvas, o nuo IX a. pr. Kr. — Urartų valstybės karų su Asirija mo-

difikuotas motyvas. A. m. formavosi veikiama iranėnų kult. (daugelis arm. panteono dievybių yra iranėnų kilmės, pvz., Aramazdas, Anahita, Vahagnas); ji taip pat susijusi su semitų mitol. vaizdiniais (Astchika, Baršaminas, Nanė). Helenizmo laikotarpiu (III—I a. pr. Kr.) senovės arm. dievybės buvo tapatinamos su antik. pas. dievais, pvz., Aramazdas su Dzeusu, Anahita — su Artemide, Vahagnas — su Herakliu, Astchika — su Afrodite, Nanė — su Atėne, Mihras — su Hefaistu, Tiras — su Apolonu ar Hermiu.

Armėnijai oficialiai priėmus krikščionybę (301 m.), atsiranda naujų mitinių personažų bei siužetų, imta transformuoti senuosius mitus ir tikėjimus. Biblijos veikėjai arm. mitologijoje perima archajiškųjų dievybių ir dvasių f-jas; Jonas Krikštytojas (arm. Karapetas) įgyja Vahagno, Tiro, arkangelas Gabrielius (Gabrielius Hreštakas) — Vahagno, mirties dvasios Grocho f-jas. Vėlyvaisiais viduramžiais šiek tiek įtakos a. m. turėjo kaimyninių kraštų musulmonų tikėjimo tautų mitol. vaizdiniai.

Daugiausia duomenų apie a. m. išlikę senovės graikų ir bizantiečių aut. (Platono, Herodoto, Ksenofonto, Strabono, Prokopijaus) darbuose, viduramž. arm. aut. (V a. — Movseso Chorenaci, Agatangechoso, Ezniko Kochbaci, VII a. — Sebeoso, Ananijos Širakaci) veikaluose, taip pat vėlesnėse liaudies tradicijose.

Senesniems, raštuose išlikusiems mitams būdingas glaudus turinio ryšys su istorija. Arhajiškieji dievai ir herojai šiuose mituose tampa eponimais, šalies ir valstybingumo kūrėjais (Haikas, Aramas, Ara Gehecikas, Vahagnas ir kt.). Mitų įvykiai susiejami su konkrečia geogr. aplinka. Piktosios kosm. ar chton. dvasios ir demonai ima figūruoti kaip etniškai „svetimi" priešiškų šalių vadai, valdovai ir valdovės (Aždahakas, Haiko priešininkas Belas iš Babilonijos, Baršaminas ir kt.). Chaoso ir kosmoso kova transformuojasi į karinę polit. kovą tarp arm. ir „svetimų" tautų bei valstybių — Asirijos, Medijos ir kt. (arm. valdovo Tigrano karas su medų karaliumi Aždahaku ir kt.). Pagr. senovės arm. mitologijos siužetas yra protoarm. arba arm. priešinimasis svetimšalių jungui.

Demitologizuojant ir artinant prie istorijos archajiškuosius mitus bei kuriant epą, randamas tam tikras įvairių mitol. personažų genealoginis ryšys: Aramas — vienas iš arm. eponimų — yra arm. genties protėvio Haiko įpėdinis, Ara Gehecikas — Aramo sūnus, Anušavanas Sosanveras — Aros Geheciko vaikaitis. Ir epų valdovai (Tigranas, Artašesas, Artavazdas) laikyti Haiko palikuonimis. Senuosiuose mituose aptinkama totemizmo elementų. Pasak vieno mito, kunigaikščių Arcrunidų giminės vardas kilęs iš žodžio erelis („arciv"); erelis išskleidęs sparnus apsaugojo nuo saulės ir lietaus gulintį jaunuolį — Arcrunidų giminės protėvį. Epe „Vipasank" marų (medų) vald. višapas Aždahakas figūruoja kaip jų totemas (pagal liaudies etimologiją „mar" — gyvatė, višapas). Totemi. vaizdiniai atsispindi mituose apie Ervandą ir Ervazą, gimusius iš moters ir jaučio; tėvas—jautis yra giminės totemas.

Daugelyje mitų gyvūnai ir augalai iš pradžių turėjo antropomorfinį pavidalą. Šventais gyv. buvo laikomi jautis, elnias, lokys, katinas, šuo, žuvis; šventaisiais paukščiais — gandras, varna, gervė, kregždė, gaidys. Epe „Dovydas Sasunietis" žinianešė, dievo pasiuntinė yra varna („agrav"). Paukštis pranašas, ryto šviesos skelbėjas — gaidys („akahak"), žadinantis žm. iš miego — trumpalaikės mirties, atbaidantis ligos dvasias. Sukrikščionintame mito variante gaidys yra šv. Georgijaus vienuolyno vyresnysis; kol jis nepragysta, nė vienas karavanas, apsistojęs vienuolyne, nesileidžia į kelionę. Gandras („aragil") figūruoja mituose kaip Ara Geheciko žinianešys, laukų saugotojas. Kaip rodo senieji mitol. vaizdiniai, du gandrai personifikuoja saulę. Keliuose mituose gandrai savo žemėje yra žm. — žemdirbiai. Atėjus laikui, jie prisisega plunksnas ir skrenda į Armėniją. Prieš išskrisdami nužudo vieną iš savo jauniklių ir paaukoja jį dievui. Daugelis mitų pasakoja apie gyvates, kurių kultas nuo senų senovės paplitęs liaudyje; ypač garbintas žaltys („lortu"), kuris buvo laikomas arm. bičiuliu ir net vadinamas armėnu. Manyta, kad šventosios gyvatės gyvena olose, ant gyvačių valdovo galvos yra brangakmenis arba aukso ragai. Kiekvienas gyvačių valdovas turi savo kariuomenę. Šventieji augalai arm. mitologijoje yra platanas („sosi") ir kadagys. Kalnai mituose dažniausiai personifikuoti. Viename iš variantų kalnai kadaise buvo žmonėmis milžinais. Jie broliai, kurie kiekvieną rytą pabudę susiveržd avo diržus ir pasisveikindavo, tačiau senatvėje jau nebegalėdavo anksti atsikelti ir ėmė sveikintis nesusiveržę diržų. Už senųjų papročių nesilaikymą Dievas nubaudė brolius ir pavertė juos kalnais, jų diržus — žaliais slėniais, o ašaras — šaltiniais. Kituose mituose *Masisa* (Araratas) ir *Aragaca* (Aragacas) buvusios seserys, Zagrosas ir Tauras — raguoti višapai, besigrumiantys tarpusavyje. Versijoje, paplitusioje po krikščionybės įvedimo, Ararato, Sipano, Artoso ir Arnoso kalnai siejami su pas. tvanu. Arm. mitologijoje personifikuoti ir ugnis bei vanduo, jie laikomi broliu ir seserimi. Sesuo ugnis susivaidija su broliu vandeniu, užtat jie amžinai susipykę — vanduo vis gesina ugnį. Viename iš mito variantų pasakojama, kad ugnį sukūręs šėtonas, trenkdamas geležimi per titnagą. Paskui šia ugnimi ėmę naudotis ir žmonės. Tada užsirūstinęs Dievas sukūrė žaibą (dieviškąją ugnį), kuriuo jis baudžia žm. už šėtoniškos ugnies naudojimą. Su ugnimi susijusios ir vestuvių bei krikštynų kulto ceremonijos. Vasaryje per terindezo šventę būdavo deginami ritualiniai laužai.

Arm. mitologijoje reikšmingi astraliniai siužetai. Senovės oficialiojoje arm. religijoje būta saulės ir mėnulio kulto; jų statulos stovėjo Armaviro šventykloje. Saulės garbintojų tautos gyveno Armėnijoje net XII a. (mitai apie saulę ir mėnulį ↑ *Arevas ir Lusinas*). Su žvaigždėmis glaudžiai susijęs arm. protėvių kultas; pvz., Haikas — astralinis šaulys, tapatinamas su Oriono žvaigždynu. Pasak liaudies tikėjimų, kiekvienas žm. turi danguje savo žvaigždę, kuri ima blėsti, kai jam gresia pavojus. Yra mitų apie Paukščių Taką (viename jų pasakojama, kad užmuštai moteriai vilkolakei iš krūtų trykštelėjęs pienas išsitaškė ant dangaus skliauto), apie Didžiuosius Grįžulo Ratus (tai esančios septynios liežuvautojos, kurias užsirūstinęs Dievas pavertė septyniomis žvaigždėmis).

Iš gamtos reiškinių ypač išskiriama audra. Audra ir

purpuriniai debesys lyginami su gimimu per kančias, perkūnija — su moters šauksmu jai gimdant tarp dangaus ir žemės. Audrą ir viesulą personifikuoja višapai, su kuriais kovoja perkūnijos ir žaibo dievas Vahagnas. Kituose mituose, kurie paplito priėmus krikščionybę, perkūnijos ir žaibo personifikacija yra pranašas Ilija (Egia). Mituose aiškinama, kas yra amalas danguje (tai didžiulės žuvies pilvo atšvaitas jai verčiantis ant nugaros), rasa (mėnulio arba pranašo Ilijos ašaros). Vėjas ar pūga siejami su šv. Sarkisu. Nakties tamsą įkūnija gišeramaireros („nakties motinos"). Piktosios nakties tamsos priešybė yra geroji dienos šviesa, o ypač — aušra, kuri išvaiko piktąsias nakties dvasias. Liaudies tikėjimuose aušrą personifikuoja „skaisčioji mergelė" arba „rausvoji mergelė" (paplitus krikščionybei — Dievo motina).

Dangus vaizduotas kaip akmeninių mūrų apjuostas miestas su vario vartais. Bedugnėje jūroje, skiriančioje dangų ir žemę, yra rojus. Palei rojaus vartus teka ugnies upė, per kurią permestas lieptas lyg plaukas. Požemyje yra pragaras. Čia iškankintos nusidėjėlių sielos stengiasi pereiti per lieptą, bet šis sugriūva nuo jų nuodėmių naštos ir sielos įkrenta į ugnies upę. Pasak kito mito, lieptas nutiestas virš pragaro; kai ateis pasaulio pabaiga ir prisikels mirusieji, kiekvienas iš jų turės pereiti per šį lieptą: nusidėjėliai įkris į pragarą, o teisieji paklius į rojų. Pasak vienos versijos, žemę laiko iškėlęs ant ragų jautis. Jam papurčius galvą, įvyksta žemės drebėjimas. Pasak kitos, — žemę užgulęs milžiniškos žuvies (Lekeono ar Levitano), plaukiančios į pas. okeaną, kūnas. Žuvis taikosi sučiupti savo uodegą, bet negali. Jai spurdant, kyla žemės drebėjimas. Jeigu žuviai pavyks nutverti savo uodegą, pasaulis sugrius.

Epe atsispindi mitai apie herojus, besigrumiančius su dievais; kai kurie iš jų nubaudžiami ir sukaustomi grandinėmis (Artavazdas, Mheras Jaunesnysis ir kt.). Epo herojus Aslanas aga taip pat patiria pralaimėjimą kovodamas prieš Gabrielių Hreštaką.

Arm. mitologijoje paplitę etnogoniniai mitai (apie arm. eponimus Haiką ir Aramą), mitai apie dvynius ir kultūrinius herojus (Ervandą ir Ervazą, Demetrą ir Gisanę, Sanasarą ir Bahdasarą bei kt.), chaoso kovos su komosu motyvas (višapai, Vahagnas). Eschatol. mituose pastebima mitraizmo ir krikščionybės įtaka. Epe „Dovydas Sasuniet is" dievas Mihras (jo kilmė siejama su Mitra), įgavęs Mhero Jaunesniojo išvaizdą, įžengia į uolą, iš kurios jis išeis tik tada, kai sugrius nuodėmingas ir atgims naujas pas. (kitame variante — kai Kristus ateis per paskutinįjį teismą). Viename mite pasakojama, kad žm. palaipsniui mažės, kol pavirs ačučpačučiais, tada ir bus pas. pabaiga.

Matyt, dievų panteono formavimasis vyko lygiagrečiai su arm. etnogenezės procesu, kai susidarė pirmosios protoarm. genčių sąjungos. Galimas daiktas, kad du mitiniai arm. protėviai Haikas ir Aramas buvo etninės dievybės dviejų skirtingų genčių sąjungų (chajasių ir armėnų), turėjusių išskirtinės reikšmės arm. etnogenezės procesui. Senovės arm. dievų panteonui priklauso ir Ara Gehecikas, Šamirama ir kt. Atsiradus pirmiesiems valst. dariniams, senojo dievybių kulto pagrindu, veikiant iranėnų bei semitų vaizdiniams, ir susiformavo naujas panteonas, kurio vyriausiuoju dievu tapo visų dievų tėvas Aramazdas. Panteonui priklauso Anahita, Vahagnas, Nanė, Mihras, Tiras, Amanoras, Vanaturas ir Baršaminas. Senosios Armėnijos kulto centruose šiems dievams buvo paskirtos šventyklos.

Arm. mitologijoje reikšmingi yra mitai apie demonus bei piktąsias dvasias ir tikėjimus jais. Archajiškuose mituose ir epe „Vipasank" vaizduojami įvairūs demonai: višapai, devai, kadžiai. Burtažodžiuose, liaudies tikėjimuose minimi čarkai ir kt. piktosios dvasios.

A. m. veikėjai ir siužetai atsispindi mene ir literatūroje. Iki mūsų dienų išlikusios didžiulės akmeninių žuvų skulptūros, kurias žmonės vadina višapais. Jos stovi prie šaltinių ir tvenkinių. Pradedant bronzos amžiumi, aptinkama daugybė mitinio elnio atvaizdų, skulptūrų, barelje fų, susijusių su Deivės Motinos kultu, vėliau — su krikščionių Dievo Motina. Atliekant archeol. kasinėjimus senajame Artašate rasta daug antik. kulto skulptūrėlių iš terakotos (I—II a. pr. Kr.), daugelyje jų vaizduojama Anahita. Britų muziejuje saugoma bronzinė Anahitos statulėlė, surasta Sadache (dab. Turkijos ter.). Akmeninis dievo Mihro aukojimo altorius aptiktas Dvino senamiestyje (jis saugomas Dvino archeol. muziejuje). Arm. viduramžių miniatiūrose atsispindi mitol. siužetai ir personažai.

L.: *Zarianas N.* Dovydas Sasunietis. Vert. iš rus. — V., 1972; *Анания Ширакаци*. Космография. Пер. с древнеарм. — Ереван, 1962; *Абегян М.* История древнеармянской литературы. — Пер. с арм. — Ереван, 1975; *Гаспаланян А.* Армянские предания. — Ереван, 1979; *Давид Сасунский*. Пер. — Л., 1982.

ačučpačuč, ačočmačoč, arm. mitologijoje nykštukai, gyvenantys pasaulio krašte; paskutinioji žmonių rasė prieš pasaulio pabaigą. Pasak tikėjimų, žm. darosi vis mažesni, kol tampa tokio dydžio, kad gali išlįsti pro adatos skylutę.

alai, alkai, arm. mitologijoje piktosios dvasios, kenkiančios gimdyvėms ir naujagimiams. A. yra antropomorfinės būtybės, jos būna gauruotos, ugningomis akimis, variniais nagais, geležiniais dantimis, gali būti ir vyr., ir mot. lyties, gyvena kalnuose, smiltainio įdubose, namų kampuose ar tvartuose, o jų valdovas įsikūręs giliame tarpeklyje. A. pasmaugia ir suėda gimdyves, kenkia vaikui, kol jis dar būna motinos įsčiose, grobia naujagimius. Sukrikščionintame mito variante Dievas sukūrė mot. lyties a. kaip Adomo draugę, bet šis, būdamas kūniška būtybė, pamilo ugningąją a. Tada Dievas sukūrė Ievą. Nuo to laiko a. pyksta ant moterų ir jų palikuonių.

Amanoras ir Vanaturas, arm. mitologijoje Naujųjų metų dievybės, susijusios su derlingumo kultu. Amanoras (Naujieji metai) atneša pirmuosius naujųjų metų vaisius (pagal senąjį arm. kalendorių jie prasideda rugpjūtyje). Vanaturas (prieglobsčio teikėjas) priglobia daugelį Naujųjų metų iškilmių dalyvių (šventė būdavo rengiama

Bagavane, dab. Dijadino mieste, Turkijos ter.). A. ir V. kulto liekanų išliko iki XX a., jų aptinkama „Nubarą" (naujas vaisius) šlovinančiose giesmėse. Kai kurie mokslininkai teigia, jog Vanaturas yra tik Amanoro epitetas, o ne atskiros dievybės vardas.

Anahita, Anaita, arm. mitologijoje deivė motina, vaisingumo ir meilės deivė, Aramazdo dukra (ar žmona). Manoma, kad Armėnijoje A. kultas atsirado dėl labai paplitusio senovės Rytuose deivės motinos kulto įtakos. Gali būti, kad iš pradžių A. ir *Astchikos* vardais buvo vadinama viena dievybė. Pamažu A. ir Astchiką imta garbinti kaip dvi skirtingas deives. Su A. vardu pirmiausia siejamas vaisingumo kultas (čia ryški iranėnų deivės Ardvisuros Anahitos įtaka); pasikeitė ir A. kulto pobūdis — jis neteko ankstesniojo orgijų charakterio. A. buvo vadinama didžiąja motina, didžiąja valdove, skaistybės motina ir laikoma armėnų globėja. A. kultas buvo labai paplitęs Armėnijoje iki oficialaus krikščionybės priėmimo. A. garbei pastatyta daug šventyklų.

Anušavanas Sosanveras [iranėnų Anuširvanas + arm. sosanver (sosi „platanas" + nver „dovana", „paskyrimas")], arm. mitologijoje Ara Gecheciko vaikaitis, protingas, gabus jaunuolis; platano arba šventosios platanų giraitės įsikūnijimas (šventoji giraitė augo netoli Armaviro — Ararato valstybės sostinės ir kult. centro). Į A. S. būdavo kreipiamasi kaip į šventojo platano dvasią, norint nuspėti ateitį (giraitėje burdavo iš lapų šlamesio). Manoma, kad A. S. vardo etimologija liudija, jog A. S. asocijuodavosi su augalų pasaulio amžinojo atsinaujinimo ciklišku mu.

Aragaca, arm. mitologijoje kalnas (Aragacas), Masisos sesuo. Pasak mito, viena kitą mylinčios seserys A. ir Masisa kartą susivaidijo. Maruta Sarakalnis, veltui stengęsis jas sutaikyti, įniršęs prakeikė — ir seserys buvo amžiams išskirtos. Anot mito, paplitusio po krikščionybės įvedimo, A. viršūnėje meldėsi Grigalius Šviet ėjas (krikščionybės skelbėjas, pirmasis Armėnijos katalikų bažnyčios vyresnysis, III a. pab. — IV a. pr.), naktimis jam švietė šventojo paveikslo lempelė, kabėjusi tiesiog danguje.

Ara Gechecikas, Ara Nuostabusis, arm. mitologijoje dievas, kuris miršta ir vėl atgyja. Senasis mitas apie A. G. ir deivę *Šamiramą* yra mitų apie Ozyrį ir Izidę, Tamūzą ir Ištar, Adonį ir Aštartę variantas; manoma, kad juos sukūrė protoarmėnai, gyvenę Armėnijos kalnyne. Epe A. G. yra arm. vald., Šamirama — Asirijos valdovė. Šamirama, trokšdama ištekėti už A. G., kuris plačiai garsėjo savo grožiu, po vyro Nino mirties nusiuntė pas A. G. pasiuntinius su dovanomis, siūlydama jam tapti Asirijos vald. arba numaldyti jos aistras ir sugrįžti į savo šalį. Įniršusi, kad A. G. atsisakė, Šamirama pradėjo kovą su Armėnija. Ji įsakė savo karvedžiams suimti A. G. gyvą. Tačiau jis žuvo kovos lauke. Šamirama surado A. G. lavoną. Jai paliepus *aralezai* palaižė A. G. žaizdas, ir jis atgijo (pasak Movseso Chorenaci „Istorijos", Šamirama tik paskleidė gandus, jog aralezai atgaivinę A. G.). Matyt, mitas apie A. G. tapo pagrindu Platono pateiktam mitui apie Erą (jis žuvo mūšyje, bet po 10 dienų jo kūnas buvo rastas kovos lauke nė nepaliestas; kai 12-ąją dieną per laidojimo ceremoniją lavonas buvo padėtas ant laužo, Eras atgijo ir papasakojo viską, ką matęs aname pasaulyje). Pasak legendos, A. G. vardu pavadinta Ararato lyguma, Cachkevanko kalnas (prie Jerevano), kurio antrasis pavad. yra Ara; legenda apie A. G. prisikėlimą siejama su kalva Lezkos kaime (netoli Vano miesto).

aralezai, arlezai, arm. mitologijoje dvasios, kilusios iš šunų. A. nusileidžia iš dangaus aplaižyti kritusiųjų mūšiuose žaizdų ir prikelti jų iš mirusiųjų. Taip a. atgaivino ir Ara Gecheciką.

Aramas, arm. mitologijoje herojus, protėvis, arm. eponimas. Pasak senųjų padavimų, jo vardu arm. kraštą ėmė vadinti kitos tautos ([gr. — Armen, iranėnai ir sirai — Armeni(k)]. A. yra Haiko įpėdinis, jis saugo arm. žemės sienas, kovoja su Medija, Asirija, Kapadokija, atremia Nikaro Madeso vadovaujamą medų puolimą, patį Nikarą Madesą nugabena į Armaviro ir prikala prie bokšto sienos praeiviams pasižiūrėti, o jo valstybei uždeda duoklę ir palenkia savo valdžiai. Kare su Asirija A. priešininkas yra Baršaminas (Baršamas), kurį A. įveikia kautynėse. A. kovų su Asirija motyvas, ko gero, giminiškas Urartų karal. Aramės karų su asirų karal. Salmanasaru III (IX a. pr. Kr.) motyvui. Pasak mitų, A. kaunasi su Kapadokijos Cezarėja, kur susiremia su titanų vaikais (titanidais), nugali titanidą Pajapisą Kachją ir išveja jį į Vidužemio jūros salą. Mitas apie A. grumtynes su titanidais, su Pajapisu kai kurių mokslin. laikomas mito apie Dzeuso kovą su titanais ir Tifonu variantu. Šis mitas atsirado tuo laiku, kai protoarmėnai (arimai) dar gyveno Kapadokijoje, jis siejamas su jų protėvio Arimo vardu. Vėliau Arimo vardas pavirto A. vardu (dėl Urartų karal. Aramės vardo arba dėl Biblijoje minimo Aramo — Sirijoje ir Mesopotamijoje gyvenusių aramėjų protėvio — vardo įtakos). Transformuotą mito turinį sudaro arm. protėvio kova su priešiškomis gentimis.

Aramazdas, arm. mitologijoje aukščiausioji dievybė, dangaus ir žemės kūrėjas, derlingumo dievas, Anahitos, Mihro, Nanės ir kt. dievų tėvas. Jo kilmė siejama su *Ahūra Mazda* iranėnų mitologijoje. A. epitetas — ari („narsusis"). A. kultas Armėnijon atėjo iš Irano, ko gero, VI—V a. pr. Kr.; Achemenidų laikais jis sutapo su vietinių dievybių kultu. Helenizmo epochoje A. identifikuotas su Dzeusu. Pagrindinė A. šventykla buvo senosios Armėnijos kulto centre Ani (dab. Turkijos ter.). Plintant krikščionybei, A. šventykla mieste buvo sugriauta (III a. pab.).

Arevamanukas („saulės jaunikaitis"), arm. mitologijoje medžiotojas, kurį nubaudė saulė. Supykęs dėl nesėkmingos trijų dienų medžioklės, A. sumanė užmušti saulę, kad ji nukristų nuo dangaus skliauto ir pasaulį apgaubtų tamsa. Kai A. įtempė lanką, norėdamas šauti į užtekančią saulę, ši skėlė jam antausį ir, ugnine ranka čiupusi A. už plaukų, numetė į dykumą.

Dieną A. būdavo miręs ir tiktai naktį atgydavo. A. motina nuėjo pas saulės motiną ir paprašė išgelbėti sūnų. Toji leido pasisemti vandens iš ten, kur maudydavosi saulė po dienos kelionės, ir šiuo vandeniu šlakstyti A., kol jis visiškai atgis. Pasak kito mito, A. prašęs saulės uždelsti saulėlydį, kad motina užbaigtų megzti jam kojines. Saulė išpildė jaunuolio prašymą, bet saulės motina, sužinojusi, kodėl vėlavo saulėlydis, prakeikė A. Nuo to laiko jis dieną numiršta, naktį atgyja, o motina vis negali pabaigti megzti kojinių.

Arevas, Aregakas („saulė", perkeltine prasme — „gyvybė"), arm. mitologijoje Saulės personifikacija; kartais šviesą skleidžiančio rato pavidalo, dažniau — turintis jaunuolio išvaizdą. Pasak mitų, A. rūmai yra rytuose, pasaulio pakrašty. Vakarais liepsnojantis ir pavargęs A. sugrįžta pas motiną (saulėlydis armėniškai „mairamut" — „įėjimas pas motiną"). A. išsimaudo, motina iškelia jį iš vandens, paguldo į lovą, maitina krūtimi. Pailsėjęs jis vėl leidžiasi į kelionę. Pasak kito mito, A. maudosi ir ilsisi Vano ež., kurio dugne yra jo guolis. Prieš aušt angelai aprengia A. ugniniu apdaru. Kai A. prausiasi, kalnuose ir slėniuose iškrinta rasa. Ant aukšto kalno rytuose pakyla 12 A. asmens sargybinių, ugniniais vėzdais užtvoja per kalną ir šis kartu su kitais kalnais nulenkia galvą prieš vald. A. Tada ugniaplaukis A. pakyla į dangų. Keliuose mituose pasakojama, jog A. lydi milžiniškas paukštis, išskleidęs sparnus, kad žemė neužsidegtų nuo A. spindulių. A., įsitaisęs ant liūto nugaros, lekia per dangaus skliautą. Liūtas didžiule ietimi (ar kardu) gina jį nuo piktųjų dvasių. A. kultas paplitęs tarp armėnų nuo senų senovės. V a. pr. Kr. saulės dievui aukodavo žirgus. Net XII a. Armėnijoje dar būta sektantų — saulės garbintojų („arevordik"), kuriuos persekiojo krikščionių bažnyčia. Senajame arm. kalendoriuje 8-ąjį mėnesį ir kiekvieno mėnesio 1-ąją dieną vadindavo Aregu (t. y. A.). Liaudies maldose ir priesaikose A. kulto pėdsakų išliko iki XX amžiaus.

Daugelyje mitų A. ir *Lusinas* (mėnulis) yra brolis ir sesuo. A. dažniau yra sesuo, o Lusinas — brolis. Viename variante jie abu — Dievo vaikai. Tėvui paliepus, jie turi dieną ir naktį pakaitomis saugoti pasaulį. Arevai burtai lėmė dirbti naktį, todėl Areva ir Lusinas susigyvenčijo. Tada įsikišo Dievas ir įsakė Lusinui eiti sargybą naktį, o Arevai — dieną. Areva gėdijosi žmonių, tad tėvas davė jai daug adatų, kad ji galėtų durti į akį kiekvienam, kas į ją pasižiūri. Kituose mituose sakoma, kad į brolio ir sesers kivirčą įsikišo jų motina, kurios rankos tuo metu buvo tešlotos. Ji skėlė Lusinui antausį ir išvijo jį naktį iš namų (dar iki šiol Lusino veide matyti tešlos žymės). Pasak kitos versijos, A. yra brolis, o Lusina — sesuo. Iš pradžių jiedu kartu vaikščiojo po dangaus skliautą. Tačiau gražuolę Lusiną nužiūrėjo bloga akis, ir ji susirgo raupais. Lusina prašė A. besti į akį kiekvienam, kas į ją pažvelgia; nuo tol iš gėdos ji vaikštanti tik naktį.

Artavazdas, arm. epo „Vipasank" mitinis personažas, karal. Artašeso sūnus. Neradęs vietos savo rūmams Artašato mieste, kurį buvo įkūręs jo tėvas, A. atėmė iš višapų jų valdas į šiaurę nuo Erascho (Arakso) upės. A. sunaikino sukilusius višapus ir nužudė jų vadą Argavaną. A. pavydėjo tėvui pomirtinės šlovės ir už tai buvo prakeiktas. Kartą medžioklėje kadžiai sučiupę A. sukaustė grandinėmis vienoje iš Masiso (Ararato) olų. Du šunys be perstojo graužė A. grandines, jis mėgino išsilaisvinti ir grasino sunaikinti pasaulį. Tačiau nuo kalvių kūjų garso grandinės vėl sutvirtėdavo (todėl, norėdami sustiprinti A. grandines, kalviai sekmadieniais triskart smogdavo kūju į priekalą). Esama ir kitų mitų apie A. Viename iš jų pasakojama, kad A. dar kūdikį pagrobė višapės (Aždahako giminės moterys), o į jo vietą paguldė devą — piktąją dvasią; kitame mite vos tik gimusį A. višapės užkerėjusios, užtat jis tokio blogo būdo. Kito mito varianto svarbiausias personažas yra arm. valdovo A. pamišęs sūnus Šidaras, kuris prieš tėvo valią po jo mirties pasiskelbė karaliumi. Būtent jis ir buvo surakintas grandinėmis (su A. susijusio siužeto pakartojimas). Keliose mito versijose Šidaras yra A. pravardė. Archajiškame mito variante A. įkalintas piktųjų dvasių, bet kada nors jis išsilaisvins ir valdys pasaulį. Šiuo mitu, matyt, išreiškiama arm. tautos viltis išvaduoti savo kraštą iš svetimųjų jungo. Mitas apie grandinėmis sukaustytą A. iš pradžių turbūt buvo vienas iš variantų daugelio tautų mituose paplitusio siužeto apie prie kalno prikaltą herojų. Ilgainiui A. paveikslas keitėsi; tam turėjo įtakos iranėnų mitas apie piktojo Zahako kovą su Feridunu, todėl įvariuose „Vipasank" epo variantuose atsiskleidžia dvejopas A. charakteris — A. minimas ir kaip herojus, ir kaip piktoji dvasia.

Astchika („žvaigždutė"), arm. mitologijoje geidulingos meilės ir vandens deivė, *Vahagno* mylimoji. Pagr. A. šventykla Artišate (į Š nuo Mušo miesto, dab. Turkijos ter.) buvo vadinama „Vahagno miegamuoju". Galbūt iš pradžių A. ir *Anahita* buvo du vaisingumo, meilės ir vandens deivės vardai. A. vardo kilmė siejama su deivės simboliu — Veneros planeta. Ilgainiui Anahita ir A. tapo savarankiškos dievybės. Pasak mitų, A. buvusi nepaprasta gražuolė, kasnakt ji maudėsi Eufrate, kur jis teka per siaurą, akmenuotą kalnų tarpeklį. Norėdami pasigėrėti nuoga dievaite, jaunuoliai degino ugnį ant Dagonaco kalno (dab. Turkijos ter.). Saugodamasi svetimų akių, A. užklodavo migla visą Tarono slėnį. Pasak kitų mitų (jie, matyt, atsirado paplitus krikščionybei), A. yra Ksisutro (Nojaus) dukra, gimusi po pas. tvano. Mirus Ksisutrui, tarp jo sūnų Zrvano, Titano ir Japeto kilo karas dėl valdžios Visatoje. A. įkalbėjo brolius baigti kivirčą. Titanas ir Japetas sutiko pripažinti Zrvano valdžią tik su sąlyga, jeigu bus sunaikinti visi jo vyriškos lyties vaikai, kad Zrvano palikuonys negalėtų valdyti. Kai du Zrvano sūnūs buvo nužudyti, A. kartu su jo žmonomis išgelbėjo likusiuosius, pasiųsdama juos į vakarus, ant Djucnkeco kalno.

Helenizmo laikais A. tapatinta su Afrodite. A. šventyklos ir garbinimo vietos buvo Aštišate, Andzevaciko srityje (į PR nuo Vano ež.), Artamete (Vano ež. pakrantėje) ir kt. Pagal arm. kalendorių vasaros viduryje (senųjų

metų pab. ir naujųjų pr.) buvo švenčiama *vardavar* šventė (matyt, jos pavad. kilęs iš „vard" — „rožė" ar „vanduo"). A. buvo aukojamos rožės, leidžiami balandžiai, o ritualo dalyviai šlakstydavo vienas kitą vandeniu.

Aždahakas, arm. mitologijoje višapas (slibinas). Atitinka iranėnų Aži Dahaką. Epe „Vipasank" A. minimas kaip marų (medų) valdovas, arm. karaliaus Tigrano priešas. Bijodamas Tigrano, nukariavusio daugelį tautų, A. nusprendė jį nužudyti. Išgavęs Tigrano sesers Tigranui sutikimą tekėti už jo, A. tikėjosi pasinaudoti ja, kad galėtų nužudyti savąjį priešininką. Tačiau Tigrano sesuo slapčia įspėjo brolį apie rengiamą sąmokslą. Tigranas, sužinojęs apie A. klastą, surengė prieš jį karo žygį, išvadavo seserį, mūšyje nužudė A., paėmė į nelaisvę pirmąją A. žmoną Anuišą ir daugybę marų, kuriuos perkėlė į Arméniją, į R nuo Masiso (pagal liaudies etimologiją „mar" — gyvatė, višapas, todėl Anuišą vadino višapų motina). Padavimas, atspindintis istor. įvykius (Tigranas II užkariauja Didžiosios Medijos sostinę Ekbataną, Mažosios Medijos valdovas, arm. sąjungininkas, veda Tigrano dukterį), turi ir mitol. informacijos, veikiantieji asmenys yra ir žm., ir višapai. Mitol. personažas yra ir pats A. Senajame „audros" mite audros višapas pagrobia ir laiko pas save audros dievo seserį arba žmoną; epe šie personažai yra A., Tigranas ir Tigranui.

Bahtas („likimas"), arm. mitologijoje likimo personifikacija. Žilabarzdžio senio išvaizdos B. įsikūręs danguje arba ant aukšto kalno, jis lemia kiekvieno žmogaus likimą. Jo lemtingus sprendimus tam skirtose knygose ir ant žmonių kaktų užrašo Grohas. Liaudies tikėjimuose B. vadintas ir laimės dvasia, kurią dievas ar likimas siunčia šeimai ar žmogui (šią dvasią kartais vadina Dolvata — „gerove"). B. gali būti ir jaunuolis, ir žilagalvis senis. Sėkmė lydi tuos, pas kuriuos gyvena B., o tuos, kuriuos jis palieka, persekioja nesėkmės. Dažnai B., apsivilkęs baltais drabužiais, pasirodo namuose, tvartuose ar ganyklose. Jis išeina iš namų, kuriuose jį įžeidžia. Norint susigrąžinti ar pasikviesti B., metų pabaigoje ar naujųjų pradžioje atliekama tokia ceremonija: merginos apsižergusios joja ant žarsteklių, o senos moterys išeina iš namų su lazdomis, beldžia į žemę ir tardamos burtažodžius prašo B. sugrįžti. Kartais B.sutapatinamas su protėvių dvasiomis.

Baršaminas, Baršimia, Baršamas, arm. mitologijoje dievybė, dievų ir herojų (Vahagno, Aramo ir kt.) priešininkas. Šio veikėjo atsiradimas, matyt, susijęs su vakarų semitų Baalšamemu, kurio kultas buvo paplitęs Arménijoje. B. šventykla su dramblio kaulo statula, kurią I a. pr. Kr. Tigranas II parsivežė iš Mesopotamijos, buvo Tordane (į PV nuo dab. Erzindžano Turkijoje); sunaikintos Arménijai priėmus krikščionybę (IV a.).

Covinar, Covjana („jūros"), arm. mitologijoje audros dvasia, žaibo arba amalo personifikacija. C. buvo vaizduojama kaip įtūžusi moteris, audros metu jojanti per debesis ant ugnies žirgo. C. siunčia žmonėms ir gaivinantį lietų, ir pragaištingą krušą.

čarkai („piktieji"), arm. mitologijoje apibendrintas piktųjų dvasių pavadinimas. Tikėjimuose yra įvairių č., pvz., švotas (žiemos dvasia), aišai (stipraus vėjo dvasios) ir kt., darančių pikta žmonėms. Žodis „čarkai" vartojamas pavadinti ir vienai piktųjų dvasių kategorijų: antropozoomorfiškoms būtybėms su išsuktomis pėdomis (panašiomis į ožkos kojas). Č. dažnai sutapatinami su kadžiais.

Demetras ir Gisanė, arm. mitologijoje dievybės. Pasak mito, kunigaikščiai D. ir G. yra broliai, kilę iš Indijos. Gimtinėje jie supykdę savo vald. ir todėl atbėgę į Arméniją. Vald. Vagaršakas paskiria broliams Tarono žemę (teritoriją į R nuo dab. Turkijos), kur jie pastato savo miestą Višapą. Po 15 m. valdovas nužudo brolius, o valdyti Taroną paveda trims jų sūnums, kurie pastato ant Karkės kalno dievų D. ir G. statulas ir įsako savo giminei tarnauti jiems. Kadangi Gisanė buvo ilgaplaukis, tai ir jo kulto tarnai augindavo ilgus plaukus; priėmus krikščionybę, norėdami išsaugoti senojo tikėjimo atminimą, jie palikdavo savo vaikams ant galvos kasą. Demetro vardo kilmė, matyt, susijusi su deivės Demetros vardu (arménai jį kartais vadindavo Sandarametu); galbūt toje vietoje, kur stovėdavo D. ir G. statulos, senovės arménai garbindavo dievybę Sandarametą—Demetrą, o kadangi žodis „sandaramet" arm. kalba reiškia „žemė", „žemės gelmės", „pragaras", ši vieta buvo laikoma pragaro vartais. Žodis „Gisanė" („ilgaplaukis") iš pradžių tikriausiai buvo Demetro epitetas, kuris vėliau tapo atskiro personažo — Demetro brolio — vardu.

Ervandas ir Ervazas, Eruandas ir **Eruazas**, arm. mitologijoje broliai dvyniai, gimę iš jaučio ir moters, kilusios iš karal. Aršakuni giminės, sąjungos. Aršakuni giminės atstovai pasižymėjo aukštu ūgiu, šiurkščiais veido bruožais ir besaikiu geidulingumu. E. ir E. atlieka kultūrinių herojų f-jas. Ervandas, tapęs Arménijos karal., pastato miestą, šventyklų. Naujos šventyklos Bagarane vyriaus. žyniu jis paskiria Ervazą. Nuo Ervando žvilgsnio, turėjusio magiškos galios (bloga akis), skildavęs granitas. Epe „Vipasank" Ervandas vaizduojamas ir kaip blogasis višapas, ir kaip gerasis valdovas (plg. Artavazdą). Kitame variante Ervandą, kaip blogąjį višapą, kadžiai įkalina drumzlinuose upių vandenyse.

Gabrielius Hreštakas, arm. mitologijoje personažas, tapatintas (po krikščionybės priėmimo IV a.) su arkangelu Gabrieliumi ir perėmęs mirties dvasios Groho bei audros ir žaibo dievo Vahagno f-jas. Liaudies tradicijose ir tikėjimuose dar iki šiol išlikę trys mirties dvasios vardai (G. H., Grohas ir Hogearas). G. H. — liepsningas, rūstus ir bebaimis, apsiginklavęs ugnies kardu (amalas danguje yra jo kardo atšvaitas), gyvenąs danguje, viena jo koja yra danguje, kita — žemėje. Žmonės pasipriešina mirties angelui G. H. Vieno mito herojus Aslanas Aga pradeda kovą su G. H., kad žmonės taptų nemirtingi, bet pralaimi. Audros bei žaibo dievas G. H. ir vienas, ir kartu su kitais angelais kaunasi su viša-

pais. G. H. taip pat yra dievų bei žm. tarpininkas. Epe „Dovydas Sasunietis" G. H. nusileidžia iš dangaus ir išskiria besigrumiančius tėvą ir sūnų — Dovydą ir Mherą.

gišeramaireros („nakties motinos"), arm. mitologijoje nakties tamsos personifikacija, piktosios raganos, kurios nuo pas. pradžios su gyvatėmis rankose persekioja saulę. Vakare g. išlenda iš po kalnų į viršų, norėdamos sučiupti saulę, bet ši jau būna nusileidusi. Tada jos visos ima pūsti, ir pasaulį apgaubia tamsa. G. būriais ieško saulės miške, kalnuose ir medžiuose. Ten neradusios, jos per sugriuvusius malūnus ir išdžiūvusius šaltinius nusileidžia į požemį ir toliau ieško. Kai tik g. nusileidžia žemyn, rytuose pateka saulė. Jeigu g. pavyktų pamatyti saulę, visi žm. žūtų, o žemę nuklotų gyvatės (tamsa).

gomapštikneriai, gornadapneriai, hortilakneriai, arm. tikėjimuose mirusiųjų kitatikių, savižudžių, piktadarių dvasios. Pasirodo zoomorfiniu pavidalu (katino, šuns, vilko, asilo), tyko pakelėse (ypač prie kapinių), gąsdina praeivius, šoka jiems ant nugaros, ant arklių ar į vežimą. Naktimis g. klaidžioja aplink namus, o auštant sugrįžta į savo kapus.

Grohas („užrašantis", „rašantis"), arm. mitologijoje mirties dvasia, mirties angelo Hogearo personifikacija. G. užrašo žmogui ant kaktos jo likimą, o savo knygoje — žm. nuodėmes ir gerus darbus, kurie bus paskelbti dievo teisme. Kartais G. tapatintas su caverais — ligų dvasiomis.

Haikas, Gaikas (pagal liaudies etimologiją — „milžinas"), arm. mitologijoje herojus, pirmasis protėvis, arm. eponimas. Kaip rodo senieji vaizdiniai, H. yra astralinis veikėjas (Biblijos vertime į arm. kalbą Oriono žvaigždynas vadinamas Haiku), dieviškos kilmės šaulys-medžiotojas, gražuolis milžinas. H. garsėjo ir kaip laiko tvarkytojas: senojo arm. kalendoriaus mėnesiai buvo H. dukros ir sūnūs (apie tai užsimena VII a. kosmografas Ananija Širakaci). Epe, kurį užrašė Movsesas Chorenaci (V a.) ir vyskupas Sebeosas (VII a.), H. vaizduojamas didvyriu, arm. genties pradininku. Kai po Babilono sumaišties pradėjęs jį valdyti despotas Belas (jo kilmė siejama su semitų dievu Belu) siekė pavergti visus žmones žemėje ir pareikalavo, kad jį garbintų kaip dievą, H. tam pasipriešino. Gimus Babilone sūnui Arménakui, H. su palikuonimis (tarp jų buvo apie 300 vyrų) išžygiavo iš Babilono į Š ir apsistojo žemėje į PR nuo Vano ežero. Pastatęs kalno papėdėje namą, paliko jį Arménako sūnui Kadmosui, o pats leidosi toliau į Š. Vienoje kalnų plynaukštėje H. įrengė stovyklą Haikašeną (Haiko pastatytoji). Belas reikalavo, kad H. pripažintų jo valdžią ir sugrįžtų į Babiloną. H. nepaklusnumas sukėlė Belo pyktį ir jis su kariuomene atžygiavo prie H. sūnaus Kadmoso namų. H. stojo į kovą su Belo kariuomene. Smarkiai įtempęs savo didžiulį lanką, H. pervėrė strėle Belą ir privertė jo karių pulkus bėgti. Kautynių vietoje H. įrengė stovyklą Haiką, kurios vardu imta vadinti visą valstybę. H. personažas vaizduojamas literatūroje ir dailės kūriniuose.

kadžiai, kadžkai (kadž — „drąsuolis"), arm. mitologijoje vėtros ir vėjo dvasios. Jos būna luošos, bjaurios išvaizdos būtybės (kartais tapatinamos su višapais bei kt. piktosiomis dvasiomis) ir gražios, gerosios dvasios. Vėlesniojo periodo mituose (įsigalėjus krikščionybei) k. laikomi žmogiškos kilmės būtybėmis: Nojui per tvaną laive gimsta sūnus ir dukra. Kai po tvano Dievas paklausia Nojaus, ar jis turi vaikų, šis atsako neturįs, ir vaikai tampa nematomi; k. ir *parai* (↑ *iranėnų mitologija*) yra jų palikuonys. K. gyvena aukštuose kalnuose, uolose, olose, giliuose tarpekliuose, ten jie turi pilis. Aidas kalnuose ir tarpekliuose yra k. balsas. Naktį k. kartu su parais klaidžioja būriais, dažniausiai vestuvių eitynėse su muzika, dainomis ir šokiais. Mot. lyties k. rengiasi pavogtais mot. drabužiais, kuriuos ryte padeda atgal (kad k. nepavogtų drabužio, į jį įsmeigiamos adatos). Kartais k. pasirodo žmonėms jų pažįstamų pavidalu, sugundo, nusivilioja prie šulinių, bedugnių, ant uolų ir žm. žūsta. Į savo vestuves k. pasikviečia muzikantus, barzdaskučius, kai gimdo — pribuvėjas ir visiems gausiai atlygina. Manoma, kad k. vagia vaikus, ypač iš lopšių, sukeičia juos su savaisiais — luošais ir ligotais. Kartais k. kankina arklidėse arklius, užšoka jiems ant nugaros ir jodo iki ryto. Tikima, jog ištepus arklį derva, galima pagauti k., įdūrus k. adata, jie tampa matomi. Tiems, kuriems suduoda k., pasimaišo protas (juos vadina kadžkakochais, kadžkakalais — sučiuptais kadžių).

Karapetas („pirmtakas", „žinianešys"), arm. mitologijos personažas; priėmus krikščionybę, tapatintas su Jonu Krikštytoju. Dauguma su K. susijusių siužetų ir motyvų atsiradę ikikrikščioniškuoju periodu; pats personažas perėmęs senųjų dievų f-jas. Mituose, padavimuose, tikėjimuose ir dainose K., kaip ir Mihras, vaizduojamas visų dievų (↑ *iranėnų mitologija*) nugalėtoju; K. uždaro juos į kalėjimą. Viduramžių epe „Tarano karas" ir mitologizuotose sakmėse K. panašus į dievą griausmininką: tai ilgaplaukis vyras, dundantis danguje, ant jo galvos — purpurinė karūna, jis laiko kryžių, apsivilkęs liepsnojančiais kaip ugnis drabužiais. K. yra armėnų globėjas. Užpuolus priešui, K. padeda arm. didvyriams nugalėti ir sunaikinti priešų kariuomenę. Jis vadintas Mšo Sultonu (Sultanmuša-Taronas — K. vienuolyno vieta) arba Sultonu Šventuoju Karapetu. K. (kaip ir archajiškasis dievas Tiras) yra menų globėjas, jis suteikia žm. gabumų muzikai, poezijai, sėkmę sporto varžybose. K. savo maldas skirdavo liaudies dainiai ir muzikantai (ašugai), šokėjai ant virvių (pachlevanai), akrobatai ir imtynininkai.

Kurkikas Džalali, arm. epe „Dovydas Sasunietis" stebuklingas žirgas, herojų pagalbininkas ir patarėjas. Sanasaras surado jį nusileidęs į jūros dugną (kitame variante — aptiko vienoje sodyboje); žirgas buvo pakinkytas, turėjo žaibo ietį. K. Dž. visaip bandė Sanasarą: iškėlė jį iki saulės, kad sudegintų, bet Sanasaras pasislėpė po žirgo papilve; K. Dž. puolė į bedugnę, kad sutraiškytų galiūną, bet šis užšoko žirgui ant nugaros. Pagaliau K. Dž. aprimo ir ėmė ištikimai tarnauti

Sanasarui. Pasak kito varianto, Sanasaras ir Bahdasaras surado pajūryje po akmeniu kamanas, įmetė jas į vandenį ir iš jūros pasirodė K. Dž. Kitose versijose žirgą iš senolio arklidžių išsivedė Mheras Vyresnysis (Sanasaro sūnus) arba Dovydas (Mhero Vyresniojo sūnus) iš devų olos. Dažnai K. Dž. patardavo Dovydui ar Mherui Jaunesniajam, įkvėpdavo juos, padėdavo sunaikinti priešus, lyg kovos vėzdais švaistydamasis kojomis ir pūsdamas iš šnervių liepsnas.

Lusinas („mėnulis"), arm. mitologijoje antropomorfinė Mėnulio personifikacija. Pasak mito, kartą jaunikaitis mėnuo paprašė motinos duoti jam bandelę tuo metu, kai ji laikė rankose tešlą. Motina supykusi skėlė jam tokį antausį, kad L. užskrido į dangų. Dar iki šiol jo veide matyti tešlos žymės. Kaip rodo liaudies tikėjimai, mėnulio fazės siejamos su vald. L. gyvenimo ciklais: jaunatis — su jo jaunyste, pilnatis — su branda, mėnuliui dylant prasidėjus delčiai, L. pasensta, paskui jis iškeliauja į rojų (miršta). Iš rojaus L. sugrįžta atgimęs. Daugelyje mitų L. ir Arevas (Saulės personifikacija) yra broliai ir sesuo. Mėnulio kultas tarp armėnų buvo labai paplitęs. Jaunačiai buvo priskiriama ir geroji magiška galia (sugebėjimas išgydyti daugelį ligų), ir kenksmingas poveikis (pvz., kenkimas naujagimiams); nuo to priklausė atitinkamos kulto ceremonijos ir maldos. Saulei ir Mėnuliui skirta daug šventyklų, svarbiausioji iš jų buvo Armavyre.

mardagailas („žmogus vilkas"), arm. mitologijoje žmogus (dažniausiai moteris), sugebantis pavirsti vilku. Norėdamas nubausti kokią moterį, Dievas priverčia ją paragauti m. skirto maisto (jis krinta iš dangaus kaip kruša), paskui ant moters užkrenta vilkena ir moteris pavirsta m., kuris naktį bastosi su vilkais, ėda lavonus, grobia ir drasko vaikus. Dieną m. paslepia vilkeną ir pavirsta moterimi. Po septynerių metų vilkena sugrįžta į dangų ir m. vėl tampa paprasta moterimi. Su m. siejamas Paukščių Tako atsiradimas. Kai m. norėjo praryti vieną savo svečią, šis smogė jai durklu į krūtinę ir pienas iš krūtų išsitaškė ant dangaus skliauto.

Masisa, arm. mitologijoje kalnas (Araratas). Viename mite pasakojama, kad M. susivaidijo su savo seserimi Aragaca, ir todėl jos buvo išskirtos. Seniausiuose mituose minima, kad M. buvo višapų ir aitvarų buveinė. Epe „Vipasank" pasakojama, kad M. papėdėje gyvenę višapų protėviai. Keliuose variantuose sakoma, kad vienoje iš M. olų kadžiai sukaustė grandinėmis Artavazdą. M. viršūnėje įsikūręs aitvarų valdovas, turintis ant galvos brangakmenį. Kartą per septynerius metus visi aitvarai, gyvenantys netoli M., susirenka pas valdovą. Biblijos vertimo į arm. kalbą mite apie pasaulio tvaną Ksisturo (Nojaus) laivas sustoja ant M. kalno, ir nuo jo viršūnės Ksisturas nusileidžia žemėn.

Mihras, Mheras (iš pehlevi Mihr — „Mitra"), arm. mitologijoje dangaus šviesos ir saulės dievas, Aramazdo sūnus. Senovės Armėnijoje M. šventykla buvo Bagaridže (dab. Turkijos ter.), aukojimo altorius Mheri dur („Mhero durys" — iš pehlevi Der-i-Mihr) — kalnuose netoli Vano miesto, taip pat Garni šventykla (I a. pr. Kr.). M. garbinimo pėdsakų esama senovės armėnų kalendoriuje: kiekvieno mėnesio aštuntoji diena vadinama mihru, septintasis mėnuo (vasario) — mehekanu; per 150 arm. onomastikos pavadinimų (įskaitant toponimus) kilę iš M. vardo. Įsigalėjus krikščionybei, M. kulto įtaka atsispindėjo arm. religinėse giesmėse, sukurtose V—VIII a. Jose Kristus tapatinamas su dieviškąja šviesa, vadinamas šviesa, šviesos kūrėju, šviesos srautu, tiesos saule, minties šviesa, saulės šviesa, šviesos šaltiniu.

Transformuotas M. personažas pasirodo epe „Dovydas Sasunietis", kur vientisą M. paveikslą atstoja Mheras Vyresnysis (senolis) ir Mheras Jaunesnysis (vaikaitis). Mheras Vyresnysis — Sanasaro ir Dehcun (kadžių karal. dukters) sūnus yra milžinas, galiūnas. Kaip ir Mitra iranėnų mitologijoje, Mheras atlieka daugybę žygdarbių. Jis kaunasi su siaubūnu liūtu, užstojusiu kelią, kuriuo į Sasuną vežama duona. Mheras rankomis perplėšia liūtą pusiau (iš čia kilusi jo pravardė „liūtų draskytojas"), tuomet Sasuno gyventojai gauna duonos su kaupu. Mheras įveikia devus, užmušdamas juodąjį jautį (tamsos ir pragaro simbolis), jis atima magišką galią iš vyriausiojo Baltojo devo ir nugali jį grumtynėse.

Mheras Jaunesnysis, Dovydo sūnus, gyvena keliaudamas, nuolat kovodamas su neteisybe ir piktosiomis jėgomis. Jis įveikia devą Kupą, senę žmogėdrą, svetimų kraštų kariuomenę, keliančią grėsmę Sasunui, išgelbsti Džeziro miestą nuo potvynio, numesdamas į upę uolos luitą ir perskirdamas ją į dvi atšakas. Sutikęs grįžtantį į Sasuną Dovydą, Mheras, nežinodamas, jog tai jo tėvas, pradeda su juo kautis ir partrenkia Dovydą ant žemės (kitame variante — tėvą ir sūnų išskiria Gabrielius Hreštakas). Pažemintas Dovydas prakeikia sūnų: Mheras neturėsiąs vaikų ir tapsiąs nemirtingas.

Mheras nepajėgia išnaikinti pasaulyje neteisybės, ir žemė daugiau jo nebelaiko: Mheras su savo žirgu Kurkiku Džalali ima klimpti. Mheras eina prie savo tėvų kapo sužinoti likimo nuosprendžio. Jis išgirsta balsus, patariančius užsisklęsti uoloje ir laukti, kol pasaulis pasikeis. Viename iš variantų sakoma, kad kelią prie uolos Mherui parodė išmintingasis kranklys (arm. k. „agrav"), nuo tol uola imta vadinti „Agravakar" (arm. k. „kranklio uola"). Nuo Mhero kardo kirčio uola atsivėrė ir priėmė Mherą su jo žirgu. Kartą ar dukart per metus (kitame variante — kas šeštadienį) Mheras išeina iš uolos patikrinti, ar žemė nepasidarė tvirtesnė. Įsitikinęs, kad ji vis dar neišlaiko jo svorio, Mheras sugrįžta į uolą. Piemeniui, kuris pamato Mherą prasivėrusioje uoloje, jis pasako, kad išeisiąs iš uolos tik tada, kai sugrius senasis ir bus sukurtas naujas, teisingas pasaulis, kai kviečio grūdas bus didesnis už riešutą, o miežio — už erškėtuogę. Pasak kelių sakmių versijų, uoloje, kurioje įsikūręs Mheras, dega amžinoji žvakė (arba šventojo paveikslo lempelė), sukasi čarhifalakas („likimo ratas"); ratui sustojus, Mheras išeis iš uolos ir sugriaus neteisingą pasaulį.

Egzistuoja mito variantas, kuriame Mheras Jaunesnysis aukščiausiosios dievybės valia yra prikaltas prie uolos, o kranklys lesa jo kepenis. Šiam motyvui atsirasti, matyt, turėjo įtakos herojų, kovojančių su dievais, vaizdiniai, mitas apie Artavazdą, su kuriuo

senovės arm. mitol. siejama pasaulio išgelbėjimo versija.

Nanė, Nanea, arm. mitologijoje deivė, Aramazdo dukra. N. vardo kilmė susijusi su akadų deive Nanaija. Manoma, jog N. garbinimas Armėnijoje perimtas iš sirų. N. kultas, matyt, siejasi su deivės motinos Anakitos kultu; N. garbinta ir kaip Didžioji motina (arm. liaudies šnekoje N. vardas įgavęs bendrinę reikšmę — „senelė", „motina"). Tikėtina, kad N. atliko karo deivės f-jas — helenizmo epochoje ji tapatinta su gr. Atėne.

Nemrutas, arm. mitologijoje svetimų kraštų valdovas, įsiveržęs į Armėniją. Siekdamas save išaukštinti, N. pastatė kalno viršūnėje nuostabią, nepaprastai aukštą pilį. Sumanęs užmušti Dievą, kad užimtų jo vietą, N. užlipo ant pilies stogo ir taikėsi iš lanko į dangų. Dievas priešpriešiais N. paleistai strėlei metė didžiulę žuvį. Pamatę kraują, N. ir jo bendrininkai džiūgavo, manydami, kad Dievas nužudytas. Užsirūstinęs Dievas trenkė žaibu ir prasivėrė bedugnė, iš kurios atsirado ežeras ir nugramzdino N. su visa pilimi. Kalną imta vadinti Nemrutu (dab. Nemruto vulkanas yra Vano ež. V pakrantėje; jo krateryje — ežeras). Pasak kito varianto, N. supylė iš žemės kalną, ant kurio užkopęs galėtų grumtis su Dievu, bet Dievas nutrenkė jį į žemės gelmes. Senojoje arm. literatūroje Belo (Haiko varžovo) identifikavimas su Biblijos Nimrudu sudarė pagrindą mito, kuriame vietoj N. veikia Belas. Despotas Belas su didžiule kariuomene įsiveržė į Armėniją, bet buvo sumuštas, Belo lavonas užneštas į kalno viršūnę ir sudegintas. Dievo valia Belo pelenai pavirto vandeniu, o jo kariai ir kupranugarių vilkstinės iš siaubo suakmenėjo.

pahapanas hreštakas, arm. mitologijoje angelas sargas. Kaip rodo mitų vaizdiniai, du p. h. lydi žmogų nuo gimimo: vienas saugo dvasią, antrasis — kūną. Pasak kitų tikėjimų, žmogų lydi p. h. — gerasis angelas, kuris sėdi ant jo dešiniojo peties ir užrašo gerus darbus bei skatina siekti gėrio. P. h. antipodas yra piktasis angelas, kuris, įsitaisęs ant kairiojo peties, fiksuoja blogus darbus ir gundo nusidėti. Kartais p. h. tapatintas su mirties angelu (Hogearu), kuris palydi mirusiojo dvasią į pomirtinio pasaulio teismą.

Sanasaras ir Bahdasaras, Sanasaras ir Abamelikas (Aslimelikas, Adnamelikas), arm. epo „Dovydas Sasunietis" broliai dvyniai, Covinar sūnūs. Covinar pastojo, išgėrusi dvi rieškučias jūros vandens; iš pilnų rieškučių gimė Sanasaras, kuris buvo visais atžvilgais pranašesnis už brolį, iš nepilnų rieškučių atsirado Bahdasaras (vėlesniame variante sakoma, kad broliai gimę iš dviejų kviečio grūdų). Jau penkerių šešerių metų amžiaus S. ir B. buvo tikri stipruoliai. Bagdado kalifas (kitame variante — Asirijos vald. Senekirimas) — Covinar vyras — norėjo nužudyti S. ir B., nes jie buvo nesantuokiniai vaikai (kitame variante — norėjo paaukoti juos savo stabams). Broliai paliko kalifo rūmus ir iškeliavo į arm. žemę. Kai jie priėjo jūrą, davusią broliams gyvybę, S. šoko į jūrą, o vanduo prasiskyrė ir jis sausuma pasiekė jūros dugną. Povandeninėje karalystėje S. surado stebuklingą žirgą Kurkiką Džalali, stebuklingus šarvus. Išsimaudęs ir atsigėręs šaltinio vandens, S. tapo toks milžinas, kad B. nebepažino brolio, išlipusio į krantą. S. paveikslo mitologizavimas pasireiškia jo tiesiogine sąsaja su gaivinančia, teikiančia gyvybę stichija — vandeniu: S. gimęs iš vandens, vandenyje radęs stebuklingą žirgą ir šarvus, gerdamas vandenį tapęs milžinu.

Po ilgų klajonių S. ir B. prie nuostabaus upelio ištakos aukštai kalnuose pastatė iš didžiulių akmens luitų tvirtovę ir Sasuno (pagal liaudies etimolog. — „įtūžis") miestą, kuriame apgyvendino 40 šeimų (pastatė joms 40 namų). Taip jie padėjo pamatus Sasuno valstybei. S. vedė gražuolę Dehcun — vald. Phincės Khako („vario miestas") dukterį, dėl kurios jam teko kariauti su višapais ir pachlevanais (galiūnais). S. yra kelių Sasuno didvyrių kartų protėvis, jie su Dehcun turėjo tris sūnus, vienas buvo Mheras Vyresnysis (↑ *Miłras*).

Sarkisas, arm. mitologijoje personažas, tapatintas (po krikščionybės įvedimo Armėnijoje) su bendravardžiu krikščionių šventuoju. Dauguma su S. susijusių siužetų ir motyvų atsirado ikikrikščioniškuoju periodu. S. perėmė senąsias vėjo ir vėtros dievybių f-jas, jis taip pat yra zoomorfinių miglos dvasių valdovas, vilkų šeimininkas (kai gresia vilkų užpuolimas, žmonės kreipiasi į S. maldomis). Kaip rodo mitiniai vaizdiniai, S. yra nepaprasto grožio šarvuotas raitelis ant balto eiklaus žirgo; jis sukelia vėją, audrą, pūgą, pasmaugia tuos, kas jo negarbina, padeda prašantiems jo pagalbos. S. maitinasi miltais. Anot tikėjimų, paskutinę jam skirtąją gavėnios naktį (vasaryje) S. su savo mylimąja aplanko visų armėnų namus; už durų ant stogo jam paberiama skrudintų kviečių miltų arba padedama iš šių miltų išvirtos putros. Laikoma geru ženklu, jei miltuose ar putroje matyti S. žirgo kanopų pėdos. Tą pačią naktį S. siunčia merginoms ir vaikinams sapnus, kuriuose pasirodo jų išrinktieji. S. visada padeda įsimylėjusiems, jei jo prašo (užtat S. dažnai vadinamas „seniai puoselėtų svajonių įgyvendintoju").

Spandarametas, Sandarametas, arm. mitologijoje požemio viešpatijos dvasia, taip pat ir pati požemio viešpatija. S. kilmė susijusi su Spento Armaiti (↑ Amešą Spentą iranėnų mitologijoje). Matyt, S. atliko ir derlingumo, augalų pasaulio dievybės f-jas. IX a. istorikas Tovma Arcruni, rinkęs liaudies padavimus, teigia, kad žemė yra laikina S. buveinė.

Šamirama, arm. mitologijoje meilės ir geidulingumo deivė (perėmusi Astchikos ir Anahitos f-jas), Asirijos valdovė. Manoma, kad jos vardas kilęs iš IX a. pr. Kr. tikrai gyvenusios Asirijos karalienės Šamuramatos, kuri buvo vald. Salmanasaro III marti. Epe, kurį užrašė Movsesas Chorenaci, pasakojama, kad apimta aistros Š. geidė Armėnijos valdovo Ara Gecheciko. Paaiškėjus, kad visos pastangos pelnyti jo meilę yra tuščios, Š. pradėjo karą prieš Armėniją. Ara Gechecikas krito mūšyje, o Š. ir toliau gyveno palaidą gyvenimą. Ji įsakė nužudyti sūnus, kurie pasipiktino motinos gyvenimo būdu, gyvą paliko tik jaunėlį Ninijų.

Nukariautoje Armėnijoje Vano ež. pakrantėje Š. pasistatė puikią vasaros rezidenciją (Vano miestą), kurią pavadino Šamiramakertu (su Š. vardu epe susiję ir daugelis kitų statinių, pvz., stelos su urartų įrašais). Išvykdama į Armėniją, Š. patikėdavo valstybės valdymą medų protėviui magui Zradaštui iš Ninevijos. Jai nesant, Z. sumanė užgrobti valdžią. Karą su Zradaštu Š. pralaimėjo ir ieškojo prieglobsčio Armėnijoje, bet ten ją nužudė Ninijus. Viename mito variante pasakojama, kad Š., bėgdama nuo Zradašto į Armėniją, iškankinta troškulio sustojo atsigerti. Kai Zradašto kariuomenė pasivijo ją netoli jūros (Vano ež.), Š. įmetė į vandenį savo vėrinį — talismaną, o pati pavirto akmeniu. (Populiari daina, susijusi su šiuo mitu — „Šamiramos vėrinys jūroje".)

Tiras, arm. mitologijoje rašto, mokslo ir meno dievas, Aramazdo raštvedys, likimo pranašas. V a. autorius Agatangechosas vadina T. žynių išminties mokytoju. T. siuntė žm. sapnus, taip atskleisdamas jiems ateitį. T. šventykloje (tarp Vagaršapato ir Artašato miestų) žyniai aiškindavo šiuos sapnus, ten taip pat buvo mokoma įvairių mokslų ir menų. Matyt, T. buvo ir sielų vald. požemio karalystėje. Helenizmo epochoje T. tapatintas su Apolonu. Artašesas I (II a. pr. Kr.), kurdamas Artašato miestą, tapusį Didžiosios Armėnijos sostine, perkėlė ten iš kulto centro Bagarano T. (Apolono) statulą. T. kulto pėdsakų išlaikė asmenvardžiai: Tiridatas („Tiro dovana"), Tiranas („gimęs, kilęs iš Tiro"), Tirairas („Tiro žmogus"). Manoma, kad su T. vardu susijęs senojo arm. kalendoriaus ketvirtasis mėnuo — trė.

Torkas Angechas, **Turkas Angechas**, **Turkas Angechea**, **Torgas Angechas**, arm. mitologijoje dievas, Haiko provaikaitis. Manoma, kad T. A. kultas atsirado susijungus dievų Angecho ir Tarko vaizdiniams. Senovės arm. dievas Angechas garbintas Vano ež. baseino srityje. Biblijos vertime į arm. k. Angecho vardu vadinamas šumerų-akadų dievas Nergalis. Angechas („grifas"), matyt, susijęs su arm. totem. vaizdiniais. Sritį, kurioje buvo paplitęs šios dievybės kultas, vadino Angechtunu („Angecho namai"). Manoma, kad šioje teritorijoje garbintas ir Tarkas arba Turgas (labiausiai tikėtina, kad jis buvęs mitaniečių-hetitų kilmės) — derlingumo ir augalų dievas. Vėliau atsiranda nauja vardo forma — Turkas arba Torkas (pagal liaudies etimologiją, „turkas" — dovana). Kadangi vienoje srityje garbinti abu dievai, Turką imta tapatinti su Angechu ar laikyti jo įpėdiniu; įsitvirtino vardas „Turkas Angecha" („Angecho dovana"). Vėliau epitetui „Angechea" buvo priskirta kita prasmė — nemalonus arba vaiduokliškas (iš „tgech" — negražus). T. A. imta sieti ne su Angechu, bet su milžinu Haiku. Mituose T. A. neišvaizdus, šiurkščių veido bruožų, priplota nosimi, įkritusiomis akimis, laukinio žvilgsnio nerangus milžinas. Jis yra akmenkalys, skulptorius; T. A. rankomis atlaužia granito luitus, nagais juos apskaldo, padaro glotnias plokštes, ant kurių taip pat nagais išraižo piešinius (erelių ir kt. atvaizdus). Įtūžęs jis skaldo didžiules uolas ir mėto jas į priešų laivus.

uruakanai, **urvakanai** („vaiduokliai"), arm. mitologijoje mirusiųjų dvasios. U. priskiriami ir gomapštiknerai.

Vahagnas, **Vaagnas**, arm. mitologijoje audros ir žaibo dievas. Pasak mito, V. kančiose gimdė dangus, žemė ir purpurinė jūra; kuriant jį dalyvavo ir raudonasis nendrynas, iš kurio veržėsi dūmai ir liepsnos; iš liepsnų pasirodė V. — jaunuolis su ugniniais plaukais, liepsnojančia barzda ir akimis tarsi dvi saulės. V. stoja į kovą su višapais (iš čia kilęs jo epitetas „Višapahachas" — „kovojantis su višapais") ir nugali juos. Manoma, kad mitas apie V. atsirado I tūkst. pr. Kr. viduryje pagal analogiją su indoiranėnų mitu apie audros dievybes, kovojančias ir nugalinčias gyvatės pavidalo demonus. V. vardo etimologija siejasi su Indros epitetu „Vritrahanas" („Vritros žudikas"). V. kova su višapais — tai dievo „audringa kova" su piktosios vėtros, viesulo ar audros debesų (višapo— demono) personifikacija.

Helenizmo epochoje V. tapatintas su Herakliu. Pasak mito varianto, V. — arm. protėvis — vieną rūsčią žiemą pavogė iš asirų genties protėvio Baršamo šiaudų ir paslėpė danguje. Jam beinant per dangų su nugvelbtu glėbiu, pakelyje iškrito keli šiaudeliai; iš jų atsirado Paukščių Takas (arm. k. jis vadinamas „šiaudų vagies keliu"). Kitoje versijoje V. yra ne dievas, o karaliaus Tigrano — višapų naikintojo ir Aždahako žudiko — sūnus.

V. garbei pastatytos šventyklos Aštišate, Achevakane, Mažajame Achbake (dab. Turkijos teritorija).

višapai, arm. mitologijoje slibinai, chtoninės būtybės. Zoomorfinės (dažniausiai gyvatės pavidalo) ar antropomorfinės būtybės, įkūnijančios viesulą, perkūniją ar audros debesis. Pasak mitų, didžiulis v. praryja saulę ir sukelia užtemimą. V. gyvena aukštuose kalnuose, dideliuose ežeruose, danguje, tarp debesų. Kildamas į dangų ar leisdamasis žemyn, ypač į ežerus, v. dunda ir nušluoja viską, kas pasitaiko kelyje. Išgyvenęs iki tūkstančio metų, v. gali praryti visą pasaulį. Dažnai per audrą jau nusenę v. pakyla iš aukštų kalnų ir ežerų į dangų, o dangaus v. nusileidžia žemėn. Mitų, pasakojančių apie kovą su v., pagrindą sudaro paplitęs chaoso ir kosmoso grumtynių mitol. motyvas. Įsigalėjus krikščionybei, mitai apie v. buvo modifikuoti —kovotoją su v. Vahagną pakeitė arkangelas Gabrielius (Gabrielius Hreštakas) ir angelai, besigrumiantys su v., kurie per audrą kartu su piktosiomis dvasiomis stengiasi praryti saulę (žioruojantys audros debesys — tai ugningi v. kūnai, griaustinis — jų balsas, o žaibas — Gabrieliaus Hreštako strėlė, angelų lazda ar ryklė). Angelai pakelia v. iki pat saulės, nuo jos spindulių v. pavirsta pelenais ir byra į žemę.

Epe v. yra siaubūnai, valdantys šaltinių vandenis ir verčiantys žmones aukoti jiems jaunas merginas; vandenis ir merginas išlaisvina didvyriai, kurie užmuša v. Epe „Vipasank" vaizduojami v., gyvenantys Masisos papėdėje — v. Aždahako ir jo žmonos Anuišos (višapų motinos) įpėdiniai (jie kartais vadinami višapidais, arm. k. „višapazunk"). V. valdovas ir tėvas Argavanas pasikviečia pietų į savo rū-

mus karalių Artašesą su sūnumis. Per pietus Argavanas sumano kažką pikto prieš karalių. Artašesas įtūžta ir, sugrįžęs į Artašatą, pasiunčia sūnų Mažaną su kariuomene, kad sunaikintų v., bet šis neįvykdo tėvo paliepimo. V., tarp kurių yra ir Argavanas, sunaikina Artavazdas.

Žukas u Žamanakas („laikas"), arm. mitologijoje laiko personifikacija. Ž. u Ž. yra žilagalvis, sėdintis aukšto kalno viršūnėje (danguje). Jis laiko tvarkytojas ir turi rankose baltą bei juodą kamuolį. Viena kalno puse išvyniodamas nuritina pirmąjį kamuolį, o antrąjį suvynioja kitoje kalno pusėje. Kai baltasis kamuolys (simbolizuojantis dieną, dienos dangų) nurieda žemyn, ima švisti ir pateka saulė. Kai Ž. u Ž. suvynioja baltąjį kamuolį, o juodąjį (nakties, naktinio dangaus simbolis) nuritina žemyn, pradeda temti ir leidžiasi saulė.

ASILAS. Mitologinis a. vaizdinys paplitęs nuo pat senovės (egiptiečių piešiniuose a. vaizduojamas jau IV tūkst. pr. Kr.). A. laikomas šventu gyvuliu, viena iš dievybės hipostazių, kulto objektų ir t. t., tačiau tai ir kvailumo, nemandagumo, užsispyrimo, niekšiškumo, neapykantos, smurto, savigarbos neturėjimo, gašlumo, materialaus ir kūniško gyvenimo simbolis. Rečiau a. laikomas kantrumo, taikumo, nuosaikumo, griežtumo ir kt. savybių įsikūnijimu; budistams a. yra asketiškumo, nusižeminimo simbolis, hebrajams jis simbolizavo ramybę ir prieglobstį. Sen. Egipte a. buvo laikomas viena iš saulės dievybės formų (kaip didėjanti, tekanti saulė), su a. buvo susijęs ir Setas. Babilone a. pavidalu vaizduojamas dievas Nimbas. Sen. hebrajų tradicija a. laiko teisėjų, valdovų, pranašautojų šventu gyvuliu (vykdant teismo nuosprendį, a. odos diržas buvo naudojamas nuteistajam bausti). Betliejaus asilė ne tik protingesnė už savo šeimininką, bet ji žino viską, kaip ir Dievo valią vykdantis angelas. Pranašystėje sakoma, kad šventas karalius, kuris ateisiąs skelbti tautoms taiką, josiąs „ant asilo, asilo patelės" (Zak. 9, 9). Antikos autoriai sen. hebrajų pažiūrą į a. traktavo kaip a. kultą ir jį smerkė. Vėliau analogiškas kaltinimas buvo nukreiptas ir prieš krikščionis, kurie, kaip ir dauguma gnostikų sektų, a. laikė šventu gyvuliu. Būdinga krikščioniškosios tapybos tema yra Kristaus įjojimas Jeruzalėn ant a. ir pabėgimas į Egiptą — čia taip pat dalyvauja a. Antikos „kvailių šventės" (Saturnalijos) viduramžiais tapo švente, per kurią tam tikru ritualu buvo rodoma ypatinga pagarba a., kuriuo Kristus įjojo į Jeruzalę (gyvulį, kurį iškilmingai papjaudavo per Saturnalijas, vadino „asilų dievu"; plg. vėlesnį „Kalėdų kvailio" nužudymą, siejamą su mirštančio dievo tema ir mitol. vaizdiniu apie aukojamojo gyvulio — šiuo atveju a. — sutapatinimu su dievybe). Senovėje, daugiausia Š Prancūzijoje, pabėgimo į Egiptą garbei (sausio 14) buvo švenčiama vadinamoji asilo šventė. Kartu egzistavo ir bažnyčios oficialiai pripažinti ritualai, pvz., XVII a. Maskvos patriarcho velykinis pasivažinėjimas a.; viduramžiais a. buvo siejamas su neabejotinu prisikėlimu ir šv. Mikalojumi.

Senovėje a. ir kitos tautos laikė šventu gyvuliu. Šitaip manė, pvz., frygai, gal ir trakai. Kai kurie tyrinėtojai teigia, kad frygų Sileno Marsijaus muzikinė dvikova su Apolonu (kitame variante — Pano dvikova su Apolonu) ir tai, kad frygų karalius Midas pergalę priteisė Marsijui (Panui), o Apolonas nubaudė Paną priburdamas jam asilo ausis, yra etiologinis a. aukojimo pagrindimas (vienas iš Sileno ir Priapo atributų buvo a.). Musulmonų tradicija a. laiko vienu iš dangaus gyventojų. A. kartais yra gyvulys, kuriuo keliauja dievybė. Kai kuriuose variantuose į Ašvinų ratus pakinkytas vienas ar daugiau asilų, kurių padedami Ašvinai nugalėjo varžybose, surengtose Somo ir Surjos vestuvių garbei. Kinų mitol. a. yra dieviškasis raitelis. Plačiai buvo pasklidę vaizdiniai apie žmogaus pasivertimą a. Tatai liudija tikėjimai (antai arménai laikėsi papročio aukoti asilą ant skolininko protėvio kapo; manyta, kad mirusio senolio siela pavirsianti a., jei skola nebus sumokėta), antikinės literatūros siužetai (Apulėjaus „Metamorfozės, arba Aukso asilas"), aibė pasakų. Pasakose a. būna ir išminties, nuovokos, klastos, netgi apsukrumo įsikūnijimas (a. dažnai nugali varžovą) ir — visiškai atvirkščiai — kvailumo bei užsispyrimo simbolis. A. gana dažnas pasakėčių personažas (Ezopo, Fedro, Bidpajaus ir kt.), taip pat epo apie gyvulius veikėjas. Viduramžių epe „Lapės romanas" veikia a. Boduenas, rūmų pamokslininkas. A. įvaizdis plačiai naudojamas priežodžiuose ir patarlėse, alegorijose, emblemose. Viduramžių mene (pvz., skulptūroje) gana paplitusios tokios kompozicijos, kaip muzikuojantis a. arba ėdžios, prie kurių stovi a., gyvulių kortežas, kuriame ypač išsiskiria a. Liaudies medicinoje a. „atiduodamos" ligos; tikima, kad gydomosios galios turi asilo kanopos, ausys, oda, mėšlas ir ypač vilna, išpešta iš tamsaus kryžiaus ant jo nugaros. Kryžius, anot tikėjimų, yra ženklas, kad asilu jojo Kristus.

ASIRŲ IR BABILONIEČIŲ MITOLOGIJA ↑ *Šumerų-akadų mitologija*

ASTRALINIAI MITAI, mitai apie žvaigždynus, žvaigždes ir planetas (platesne prasme — ir lunariniai bei soliariniai mitai). Tipologiškai ankstyviausių a. m. grupėje žvaigždės ar žvaigždynai dažnai laikyti gyvūnais, šiuose mituose neretai kalbama apie medžioklę. Evenkams dangus yra aukštesniojo pasaulio taiga, kurioje gyvenąs kosminis briedis Heglunas, kas vakarą pasigrobiąs saulę ir nusinešąs ją į tankmę. Keturios Didžiųjų Grįžulo Ratų „samčio" žvaigždės esančios Hegluno kojos, o trys šio „samčio" koto žvaigždės — medžiotojas (ar trys medžiotojai), kitur — mitinis lokys Mangi, medžiojantis briedį. Viename iš evenkų a. m. variantų Mažieji Grįžulo Ratai vadinami mažu elniuku, Paukščių Takas — slidžių pėdsaku, kurį palikęs lokys, persiėdęs sumedžiotos briedienos.

Būdingas a. m. bruožas yra grupė personažų, kuriuos įkūnija šalia vienas kito esantys žvaigždynai. P Amerikos indėnų mitologijoje vienas iš žvaigždynų yra tapy-

ras, kitas (Šienpjoviai ar Sietynas) — sukapoto herojaus kūno dalys. Šių mitų variantai skiriasi tuo, kuri kūno dalis su kuriuo žvaigždynu (ar kuria žvaigžde) tapatinama. Dažniausi yra daugelio (paprastai 10 ar 12) žvaigždynų aiškinimai a. m., kuriuose kalbama apie tokį pat gyvūnų skaičių. P Amerikos (Gajanos) indėnų legendose kiekvienas žvaigždynas įkūnija kokio nors gyvūno sielą. Tokių a. m. tolesnė plėtotė nuveda prie 12 žvaigždynų tapatinimo su 12 gyvūnų. Pagrindiniais bruožais ši sistema artima Babilone susiformavusiai sistemai, kuria remiantis buvo išskirta 12 Zodiako ženklų. Vėliau ją perėmė senovės graikų kultūra (žodis *zodiakas* kilęs iš gr. *zōon* „gyvūnas"), o šią tęsė kitos europietiškosios kultūros. Šios sistemos panašios tiek į sen. kinų ir kt. R Azijos tautų sistemas, tiek į Amerikos indėnų sistemą. Sistemos susiklostė arba savarankiškai, t. y. paralelinės raidos būdu, arba to paties idėjų komplekso difuzijos būdu (greičiausiai taip bus įvykę su sen. kinų 12 gyvūnų ciklu, kuris atsirado, galimas daiktas, dėl V Azijos mitologijos įtakos). A. m. pagrindu visos šios sistemos suformavo tam tikriems dėsningumams paklūstantį dangaus šviesulių judėjimo vaizdinį, išreiškiamą mitologiniais zoosimboliais.

Šumerų-akadų mitologijoje kiekvienas dievas tapatintas su dangaus šviesuliu (planeta). Ypatinga reikšmė teikta Venerai, kurios personifikacija laikyta deivė Inana; vaisingumo ir meilės deivę Venerą garbino visi semitai (Astara, Ištara, Astartė). Tai, kad kitos Eurazijos tautos perėmė šumerų-akadų su a. m. susijusią terminiją ir zodiakinę simboliką, rodo, jog šumerų-akadų a. m., paremti sistemingais dangaus šviesulių stebėjimais ir ištisu žvaigždžių garbinimo kompleksu, kitų tautų kultūrai darė didelę įtaką.

A. m. esama motyvų, paplitusių visoje Eurazijoje. Pavyzdžiui, toks yra žvaigždės (ar žvaigždyno), kaip prirašto šuns, kuris stengiasi nutrūkti nuo grandinės, keldamas grėsmę visai pasaulio tvarkai, motyvas (šio a. m. variantų turi slavų ir R Azijos tautos; atitinkamas žvaigždės pavadinimas — Šuns Uodega arba Šuo — žinotas dar Romoje ir Sen. Indijoje; matyt, šis motyvas buvo bendras visiems indoeuropiečiams). Itin paplitęs Didžiųjų Grįžulo Ratų (Didžiosios Lokės Vežimo) įvaizdis, jo esama šumerų-akadų mitologijoje, visose senosiose kultūrose, tęsusiose ide. mitologines tradicijas, be to, sen. kinų ir kai kuriose indėnų (bororų) mitologijose.

Daugelis archajinių mitų žvaigždes ar žvaigždynus apibūdina kaip daiktus, patekusius į dangų ar priklausančius aukštesniajam pasauliui. Nencų mitologijoje jie yra ežerai „žemėje", kuri žmonėms — dangaus skliautas (ši „žemė" yra žemiausias iš septynių dangų). Ketų ir selkupų mitologijoje žvaigždės laikomos medžių, augančių „aukštutiniame danguje", šaknimis.

Daugelio žvaigždynų ir žvaigždžių atsiradimas labai dažnai aiškinamas žmonių persikėlimu į dangų ir virtimu žvaigžde ar žvaigždynu. Pavyzdžiui, graikų mitologijoje Didieji Grįžulo Ratai yra Kalistas (Hera jį pavertė lokiu, o vėliau Dzeusas — žvaigžde); Jaučiaganio žvaigždynas — į dangų paimtas Triptolemas (pasak kito varianto — Ikaras); Mergelės žvaigždynas — į dangų paimta Erigonė (kitur — Astrė, Dikė) ir t. t. Indėnų mituose dažnas „dangaus šviesulio žmonos" motyvas. Šio tipo mituose pasakojama apie indėnes, kurios norėjo tapti dviejų žvaigždžių (ar saulės ir mėnulio) žmonomis, bet nepaisė draudimo pasižiūrėti žemyn (mitologijoje dažnas draudimas atsigręžti atgal) ir todėl žuvo ar turėjo pasitraukti iš dangaus. Pasak kitų variantų, žvaigždžių žmonos pačios pasivertusios žvaigždynais. Paplitę žvaigždžių poros aiškinimai dvynių mitais. Graikų mitologijoje Dvynių žvaigždyno atsiradimas siejamas su mitu apie Dioskūrus — Kastorą ir Polideuką (Poluką).

Kai kurie žvaigždynai laikyti mitinių herojų paliktomis pėdomis. Pasak selkupų mito, Paukščių Takas yra „dangiškojo Ijo kelias" ar „Ijo takelis". Analogiškai Paukščių Takas apibūdinamas ketų astraliniuose mituose. Pavadinimas „Pieno Kelias" susijęs su graikų mitu apie danguje ištryškusią deivės Heros pieno čiurkšlę, kai ši staiga ištraukė krūtį iš žindomo Dioniso burnos, nugirdusi, jog žindo Dzeuso pavainikį.

Žvaigždynų išsidėstyme neretai įžiūrėta dviejų ar keleto mitol. personažų kovos pėdsakų (pvz., Centr. Brazilijos indėnų mitai) ar kokio mitol. siužeto pavaizdavimą (pvz., graikų mitologijoje Oriono žvaigždyno išsidėstymas aiškinamas mitu apie Sietyną ir Orioną).

Daugeliu atvejų yra pavykę nustatyti požymius, padedančius suprasti, kaip tas pats (ar panašus) a. m. siejamas su tuo pačiu žvaigždynu įvairių tautų vaizdiniuose. Be to, dažnai įmanoma visai savarankiška vaizdinių raida, pvz., Dvynių žvaigždyno siejimas su dvynių dualiniu mitu Australijoje, Artimųjų Rytų sen. tautose ir kaimyninėse Europos srityse. Marso rausva spalva buvo priežastis įvairioms tautoms jį sieti su karo dievu (šumerų-akadų mitologijoje, Antikos mitologijoje).

Tipologiškai ankstyvuosiuose astraliniuose mituose daug dėmesio teikiama „nejudančioms" žvaigždėms — skiriant jas nuo planetų, Mėnulio ir Saulės. Pavyzdžiui, pasak australų mitol. vaizdinių, ne tik lietus ar šaltis, bet ir saulės šiluma priklauso nuo Sietyno (šiam žvaigždynui daug reikšmės teikiama ir kai kurių kitų tautų mitologijoje).

A. m. istorija glaudžiai susijusi su ankstyviausiųjų žvaigždėto dangaus vaizdinių raida. Palyginti gerų astronomijos žinių jau būta nuo IV tūkst. pr. Kr., kai V Europoje ir Vidaržemio jūros baseine (taip pat ir rytuose — iki pat Kaukazo) atsirado megalitiniai statiniai; dalį jų mokslininkai traktuoja kaip pirmykštes observatorijas. Galima daryti prielaidą, jog Babilono zikuratai — šventyklų statiniai, kurie buvo naudojami ir žvaigždėms stebėti, atsirado dėl Vidaržemio jūros baseino senųjų kultūrų įtakos, nes čia ypatinga religinė reikšmė buvo teikiama dangaus šviesulių stebėjimui. Jau seniai konstatuotą babiloniečių a. m. ir su jais susijusių simbolių (Zodiako ženklų) panašumą į kitus analogiškus mitus ir simbolius galima paaiškinti ir tiesiogine babiloniečių įtaka (tai įmanoma graikų ir kai kurių Artimųjų Rytų mitologijų atžvilgiu), ir dar ankstesnių Vidaržemio jūros baseino kultūrinių tradicijų perėmimu. Babilono įtaka pastebima etruskų astraliniuose mituose. Svarbiausias jų tyrimo šalti-

nis (drauge su Romos autorių pateikiamomis žiniomis ir keletu etruskų meno pavyzdžių) — būrimui skirtas bronzinis avies kepenų modelis (rastas Pjašencoje), kuris yra ir dangaus modelis, ant kurio surašyti dievų vardai. Kiekvienam dievui skirtas tam tikras dangaus plotas. Etruskų a. m., kaip ir kituose, kurie patyrė babiloniečių įtaką, jau yra sistema, turinti mokslo požymių. Babiloniečių įgytos žinios apie žvaigždėtą dangų darė įtaką astrologijos formavimuisi. Būdingas astrologijos požymis yra prielaida, jog dangaus šviesulių judėjimas daro poveikį tiek viso pasaulio bei žmonijos likimui (mokymas apie pasaulio raidos ciklus konstatuojamas jau Babilone, o vėliau Indijoje), tiek ir atskirų žmonių gyvenimui (iš čia kilusi horoskopų idėja). Šių vaizdinių pagrindai, jau ganėtinai susisteminti, matomi dar sen. babiloniečių būrimo tekstuose (II tūkst. pr. Kr. pradžia) ir vėlesnių laikų asirų lentelėse. Viduramžių arabams ir europiečiams būdingas mitologizuotas dangaus šviesulių (ypač kometų) interpretavimas. Tada susiformavo astrologija — disciplina, siejanti a. m. tradiciją su astronomijos žinių užuomazgomis.

AUGALAI. Augalų vaidmenį mitų poetikoje lemia savitas augalų (vegetacijos) kodas, su kuriuo susijęs augalų įtraukimas į daugelį klasifikacijos sistemų. A. apibendrinimas, turintis universalią pasaulio koncepciją, yra *Pasaulio medis* ir jo variantai — *Gyvybės medis*, *Pažinimo medis*, *Šamanų medis*. Ypatinga augalų reikšmė žmonių gyvenime skatino mitologizuoti su jais susijusius dalykus — pradedant žeme, suprantama kaip motinos įsčios ir apskritai gyvybė, baigiant įvairiais palankiais veiksniais (lietumi, vėju), turinčiais įtakos a. Laukas (kaip ir a.) dažnai laikomas gyva būtybe, nėščia moterimi, turėsiančia palikuonių, arba kapu, priglobusiu mirusį grūdą. Įvairiose kultūrose su a., juos pagimdžiusia žeme ir bendra vaisingumo idėja siejama daugelis dievybių — Gaja, Demetra, Persefonė (ar Kora), Dionisas, Narcizas, Hiacintas; Flora, Cerera, Virbis; Somas, Aranjani; Uko ir kt. Daugelyje kultūrų esama a. ir žmogaus izomorfizmo. Yra mitologemų apie dievą ar žmogų, karantį medyje (skand. Odinas Igdrasilo medyje, keltų dievybė medyje, Kristus ant kryžiaus); apie žmogų, kilusį iš augalo ar išdygusį kaip augalas (Ozyrio išdygimas; vad. Adonio sodai, be to, pats Adonis yra gimęs iš Pasaulio medžio; Ačio atgimimas žiedų ir medžių pavidalu; Dioniso sąsaja su a.; nimfų ir driadžių sąsaja su medžiais); apie mitinių personažų virtimą, pvz., gėlėmis (Dafnė, Narcizas, Hiacintas); apie pastojimą nuo vaisiaus (Sangarijos upės duktė pastojo suvalgiusi migdolmedžio — ar granatmedžio — vaisių ir pagimdė Atį); apie a. atsiradimą iš mitinio personažo kraujo ir kūno. A. paveikslu išreikšta vaisingumo/derlingumo, gerovės, turtingumo, naujos gyvybės simbolika matyti siužetuose, kaip išmokstama išauginti a. arba kaip žmonės (dievai) išmoksta pagaminti iš a. svaigųjį gėrimą, kurio išgėrus įgyjama jėgos, padidėja vaisingumas, atsiveria kelias į naują gyvybę (šio dieviškojo gėrimo aukščiausioji forma yra nemirtingumo gėrimas, kurį gerdavę dievai). Atskiri mitai pasakoja apie a. paverstą mitinį personažą ir iš jo išgautą gėrimą. Graikų mitologijoje esama su Dionisu susijusių siužetų, liudijančių jo kilmę iš a. ir gyvūnų pasaulio bei ryšius su juo ir bylojančių, kaip žmonės buvo išmokyti auginti vynuoges ir daryti vyną; Centr. Amerikos tautų kultūros siužetai apie kukurūzų dievo gimimą pragare (arba ten, kur pataikė griaustinio dievo strėlė) ir apie valgomųjų vaisių kilmę iš įvairių šio dievo kūno sąnarių. Folklore šią schemą atitinka daugelis „Džono Miežio grūdo" tipo tekstų, kur iš personifikuoto augalo sėklų (grūdų) pagaminamas svaigusis gėrimas. Daugelis a., jų žiedų ir vaisių prilyginama vyriškajam ir moteriškajam pradui. Amžinojo gyvenimo ir vaisingumo idėja gali įsikūnyti tik a., sode, kuris dažnai traktuojamas kaip rojus. Pasak Biblijos, rojuje išaugo Gyvybės medis ir Pažinimo medis. Slavų mitologijoje rojaus simbolika siejama su rojaus medžiu ir stiprėjančia augimo galia, javų derliumi, personifikuotu vaisingumo įvaizdžiu — Raju, kartais apsikeičiančiu su kitu ryškiu vaisingumo simboliu — Sporyšu.

Kosmogoniniuose mituose a. atsiranda pirmieji. Jie kildinami iš dievų arba šie juos pirmiausia sukuria. Vis dėlto į mitologines ir ritualines sistemas a. buvo įtraukti vėliau negu gyvūnai. Mitiniai poetiniai a. įvaizdžiai formuojasi jau išsivysčius žemdirbystės kultams, taigi ir pačiai žemdirbystei, kuri atsirado daug vėliau negu medžioklė, žvejyba ir gyvulininkystė. Vėlyva a. mitologizacija, matyt, aiškintinas ir menkas a. ryšys su totemizmu. Tas ryšys matyti archajiškose kultūrose, kurioms būdinga primityvioji žemdirbystė (Naujosios Gvinėjos papuasai). Marindanimų genties toteminiuose mituose yra daug bananų, kokoso palmių, cukranendrių kilmės motyvų, gerai žinomų ir atskirai nuo totemizmo schemos; germaniška semnonų gentis savo kilmę sieja su, anot jų, vienos šventos giraitės medžiais; hebrajų tautos tikėjo, jog žmonės kūdikius ištraukia iš po medžių (beje, vokiečių Kleinkinderbaum pažodžiui reiškia „mažų vaikų medis") arba kad protėvių sielos gyvena medyje, šakose, lapuose, gėlėse (dieviškojo balso ar žmonių balsų, girdimų lapų šnarėjime, motyvas ir jo panaudojimas pranašysčių, mantikos ir magijos sferose). Su totemizmu sietinos ir vad. statybos aukos — kompensacija už medžių kirtimą statant namus, tiltus ir pan. Medžiai dažnai suvokiami kaip gyvos būtybės: jie jaučia, kvėpuoja, šnekasi tarpusavy (ir su žmonėmis, turinčiais ypatingą dovaną), jų negalima mušti, kirsti, pjauti, teršti. Todėl su medžiais ir kitais a. dažnai siejami tabu, įvairūs prietarai. Dažnai a. laikomi ir nešvariųjų jėgų, piktųjų dvasių buveine (epušė, šeivamedis, mandragoros šaknis). Labai paplitęs augalų dvasios, turinčios to augalo ypatybes, įvaizdis. Tarp jų yra vadinamosios duonos dvasios, arba demonai, dažnai laikyti žmogumi arba gyvūnu: „duonos motina", „duonos moteris", „duonos senis", „duonos mergelė", „ryžių motina", „rugių žmogus", „avižų nuotaka" arba „duonos vilkai", „rugių šunys", „rugių kiaulės", „rugių kiškiai". Būdinga, kad daugelis tipiškų a. dievybių (Dionisas, Demetra, Atis, Virbis) turi ir gyvūnų atributų. Folklore pjūtis dažnai tapatinama su kruvina puota, žudynėmis. Artimųjų Rytų ir Vidužemio jūros kultūrinėse tradicijose būta pirmojo nupjauto rugių pėdo apraudojimo ritualo. Kai

kuriais atvejais žemdirbystės ritualai apimdavo ir bendrąją vaisingumo idėją, o kartais būdavo skiriami konkretiems pavasario ar vasaros sezono ciklams ir atitinkamiems žemės darbams. A. simboliai natūraliu ir perdirbtu pavidalu (valgiai, gėrimai), apeiginiai žaidimai ir pasilinksminimai, atitinkami tekstai, pradedant nepadoriais juokavimais ir baigiant mirties tema (apraudojimai), įeina ir į kitas šventes, tiesiogiai nesusijusias su žemdirbystės ar a. tema, daugiausia į vestuvių ir laidotuvių apeigas. A. yra svarbus atributas vado rinkimo ceremonijoje, poezijos ir kitokiose varžybose, teismo procesuose ir kt. Atskira mitų ir etnologinių legendų grupė aiškina kultūrinių a. atsiradimą ir paplitimą. A. kilmė dažnai siejama su kultūrinio herojaus veikla.

Mitologizuojami ne tik patys a., bet ir jų šaknys, lapai, šakos, taip pat žiedai, vaisiai, grūdai, sėklos. Vaisius mitologijoje simbolizuoja gausą, vaisingumą, sėkmę, pjūtį, dvasinėje plotmėje — išmintį, heraldikoje — laimę, sėkmę, taiką. Krikščionybėje vaisius yra dangaus palaimos, dorovės simbolis, mergelės Marijos atributas. Uždraustasis vaisius nuo gėrio ir blogio pažinimo medžio asocijuojamas su obuoliu, figa, citrina, apelsinu, granatu, kriaušė, svarainiu. Dvasinį vaisių krikščionybėje simbolizuoja figmedis su vaisiais ir žiedais, slyva, vynuogienojas. Su grūdu ir sėkla siejamas gyvybės vystymasis ir vaisingumo tęstinumas.

Beržas tradiciškai reiškia šviesą, mirgėjimą, švarą, neaiškumą, moteriškumą ir pan. Druidams beržas yra pradžios medis, pirmojo metų mėnesio simbolis (gruodžio 24 — sausio 21). Romoje konsului pradedant eiti pareigas naudoti beržiniai atributai. Škotijoje beržas buvo siejamas su mirusiųjų vaizdiniu.

Gudobelė keltams yra žiemos ir tamsos dievybės medis; kitame variante gudobelė — Olveno tėvas, kurio tokie dideli antakiai, jog krinta ant pečių ir jis nieko negali matyti, kol jam (kaip slavų Vijui) juos pakelia šakėmis. Keltai gudobelę laikė priverstinės nekaltybės medžiu. Tai siejama su geguže, t. y. apeiginio susilaikymo nuo lytinės sueities mėnesiu, kuris vėliau virto apeiginių orgijų mėnesiu; orgijos buvo rengiamos prie „gegužinio" medžio. Sen. Graikijoje gudobelės šaką uždegdavo ant Himenėjo altoriaus, o žiedais išpuošdavo nuotaką per jungtuvių ceremoniją. Krikščioniškoji tradicija gudobelę sieja su mergele Marija.

Bukas daug kur laikomas didybės, klestėjimo, garbės ir pergalės, atkaklumo ir gyvybingumo simboliu. Vėliau jam priskirta raštijos, raidžių pažinimo, literatūros simbolika.

Granatas daugelyje mitologijų atlieka rojaus (aukso) obuolio, pažinimo medžio vaisiaus, stebuklingo vaisto funkcijas. Sen. Graikijoje jis laikytas mirties ir užmaršties simboliu, tačiau buvo siejamas ir su dievų maistu bei nemirtingumo viltimis (Persefonės, nurijusios granato grūdelį, mitas). Graikų manyta, jog granatas atsirado iš Dioniso kraujo. Krikščionybė granato vaizdinį identifikuoja su dovana, kurią Kristus atnešė iš dangaus (plg. indusų granato traktavimą kaip dievo šventumo ženklą); granatas yra viena iš mergelės Marijos emblemų. Korėjoje granatas laikomas dievų valgiu; jis buvęs skirtas mirusiems protėviams.

Ąžuolas daugelyje ide. mitologijų yra šventas medis, dangaus vartai, kuriuose dievybė gali pasirodyti žmonėms, dievo ar dievų buveinė. Ąžuolas susijęs su Perkūnu (matyt, ir su Perunu), Toru, Dzeusu, Jupiteriu ir kitais griaustinio valdovais. Žaibo suskaldytas ąžuolas kai kuriose mitologijose yra blogas ženklas, o kitose (pvz., lietuvių) — geras. Ąžuolas kartais yra medis su nukryžiuota dievybe, praradusia kuriamąją galią, tačiau jai lemta atgimti. Šventa laikyta ir ąžuolinė pliauska: ji padėdavusi išsaugoti amžinąją ugnį Vestos šventykloje; pliauską rituališkai sudegindavo vidurvasaryje — tikėta, jog vaisingumo dievybei ji atimanti vyriškąją galią. Tačiau pliauskos sudeginimas kartu buvo laikomas ir aktu, kuriuo galima padėti atgaivinti vaisingumo dvasią (būdinga, kad ąžuolo pelenai buvo dažnai vartojami liaudies medicinoje).

Ąžuolinė kuoka — griausmavaldžio ar saulės dievo įnagis — simbolizavo didelę galią, rūstybę. Ąžuolo lapų vainikas teikiąs jėgos, tvirtybės, orumo. Prie ąžuolo, vadinamo karališkuoju medžiu, būdavo atliekami svarbiausieji ritualai (aukojimas, teismas, priesaikos), rengiamos šventės. Biblijoje ąžuolas (taip pat kedras) yra išdidumo ir puikybės simbolis. Pasak kai kurių krikščioniškųjų versijų, kryžius, prie kurio buvo prikaltas Kristus, buvęs ąžuolinis. Sen. Graikijoje, Dodonėje, Dzeuso šventyklos centre augo ąžuolas, iš po kurio sruvo šaltinis. Dzeusui buvo skirtas ir ypatingas sparnuotasis ąžuolas, ant kurio užmesta skraistė su žemės, okeano ir žvaigždžių atvaizdais. Romoje per vestuvių procesiją buvo nešamos ąžuolo šakos kaip vaisingumo simbolis. Pasak kai kurių versijų, ąžuolinis buvęs argonautų laivo stiebas. Ąžuolu ir liepa po mirties paversti Filemonas ir Baukidė. Keltų mitologijoje po ąžuolu savo stebuklingus darbus atliko liaudies sakmių herojus Merlinas. Daugelyje kultūrų su ąžuolu siejamas žmonių genties atsiradimas.

Eglė yra narsumo, drąsos, geros nuotaikos, ištikimybės, nemirtingumo, ilgo amžiaus, išdidumo, karališkosios garbės simbolis. Sen. Graikijoje eglė — vilties medis. Keltų druidų kalendoriuje eglei paskirta gruodžio 23 d., kai, anot keltų tradicijos, gimsta dieviškasis kūdikis, įkūnijąs vaisingumo dvasią. Kalėdinė eglė simbolizuoja metų ciklo ir viso gyvenimo pradžią. Eglės kankorėžtis yra gyvybės kibirkštis, pradžios, sveikatos atgavimo simbolis; daugelyje mitologijų jis asocijuojamas su falu. Elgė yra ir ugnies (dangaus ugnies) simbolis — galbūt todėl, kad jos forma panaši į liepsnos (plg. angl. fir „eglė" ir fire „ugnis").

Gluosnis turi keletą (kartais visai priešingų) simbolinių reikšmių, susikertančių net ir toje pačioje mitologijoje. Jis gali simbolizuoti ilgą amžių ir gyvybingumą. Europinė tradicija gluosniui teikė burtų galią, nukreiptą prieš mėnulį ir raganas. Viduramžių Europoje jis buvo vadinamas dainininkų ir poetų medžiu, nes manyta jį teikiant gražbylystės dovaną. Kinijoje su gluosniu siejamas moteriško grožio, švelnumo, mandagumo, taip pat ir pavasario įvaizdis; buvo tikima, jog prie vartų pakabintos

gluosnio šakos galinčios nuvaryti piktąsias dvasias; tai atitinka ir bendrąjį gluosnio, kaip turinčio ryšį su dvasiniu pasauliu, vaizdinį. Negatyviąja semantika jis iškyla kaip nelaimės ir nederamo elgesio (hebrajams), liūdesio, sielvarto, mirties, laidotuvių simbolis (verkiantis gluosnis). Sen. Graikijoje gluosnis sietas su moteriškosiomis dievybėmis, turinčiomis kokį nors ryšį su mirties idėja (Hekatė, Kirchė, Persefonė). Japonijoje gluosnis yra liūdesio, silpnumo, bet kartu ir švelnumo, mergiško grakštumo, ramybės medis, jis dar simbolizuoja savarankiškumo arba susivienijimo siekimą.

Palmė daugelyje Artimųjų Rytų mitologijų (Tarpupy, Finikijoje, Egipte) turėjo gyvybės medžio funkciją, o Sen. Egipte ji buvo laiko ir metų simbolis. Krikščioniškajame mokyme palmė simbolizuoja kentėjimą ir dorą, ji yra ženklas tų, kurie lanko Viešpaties kapą (taip pat talismanas, ginantis nuo pagundų). Diena, kai Kristus įžengė į Jeruzalę, vadinama Palmių sekmadieniu (liet. *Verbos*, latv. *Gluosnio kačiukų sekmadienis*).

Persikas, jo vaisiai, žiedai ir šakos ypač gerbta Sen. Kinijoje kaip vienas iš pagrindinių nemirtingumo simbolių. Šakos ir žiedai galėjo būti amuletai demonams išvaryti ar ligoms gydyti (ypač per epidemijas). Iš persiko medienos darydavo įvairius ritualinius daiktus. Manyta, jog iš persiko medžio padarytomis strėlėmis Dzian Sianis pataikė į dangaus šunį. Su persiko medžiu ir vaisiumi siejama nemirtingumo idėja mitologiškai pagrindžia tikėjimus apie Sivanmu persikų nemirtingumo sodus. Švelni persikų spalva simbolizuoja moteriškąjį pradą (pavasarį per vestuves nuotakai būdavo įteikiama žydinti persiko šaka). Persiko medis ir vaisiai buvo gerbiami ir Irane, Artimųjų Rytų, Viduržemio jūros ir kt. kraštuose.

Nendrė Rytų šalyse palei Viduržemio jūrą (pvz., Egipte) yra karališkos valdžios simbolis, o krikščionims — susitaikymo, taip pat teisingumo simbolis. Nendrės, lelijos ir ąžuolo lapo triada Rytų krikščionių vaizdiniuose įkūnija žmogaus silpnumą (nendrė), kuris prisikėlimu iš numirusiųjų (lelija) paverčiamas stiprybe (ąžuolo lapas). Seniesiems Centr. Amerikos gyventojams nendrė buvo sausumo, prarastos jaunystės ir sunykusios gyvybės šilumos simbolis. Graikų mitologijoje nendrė susijusi su ugnimi kaip gyvybės pradžia (Prometėjas atneša žmonėms ugnį nendrėje išskobtu vidumi).

Figmedis yra santuokos, vaisingumo, geidulių, moteriškojo prado, taip pat tiesos simbolis; jis dažnai lyginamas su medžiu, kurio vaisiai pasirodo pirmiau negu lapai. Lapai ir vaisiai kartais traktuojami kaip vyriškojo ir moteriškojo prado susivienijimas, simbolizuojantis gyvybę ir meilę. Kartais figmedis laikomas bibliniu gėrio ir blogio pažinimo medžiu. Figmedžio lapas buvo pirmasis Adomo drabužis, paragavus uždraustojo vaisiaus. Musulmonų tradicija figos vaisių laiko šventu. Budizmas su figmedžiu asocijuoja šventąjį bodhio medį, po kuriuo Budai atsivėrė tiesa.

Mitologizuojama ne vien medžiai ir kiti stambūs a., bet ir žolė, samanos. Žolė daug kur yra paprastų žmonių, nuolankumo, priklausomybės, nežymumo, kuklumo, bet ir naudingumo simbolis. Japonų mitologijoje žolė laikoma moteriškuoju pradu, ji yra medžio — vyriškojo prado — priešprieša. Su žole susiję ilgo amžiaus ir sveikatos įvaizdžiai. Daugelyje mitologijų žinomas mitas apie pirmykštį žmogų, iš kurio atsiranda žemė ar visata; žolė šiuo atveju atsiradusi iš pirmažmogio plaukų. Kai kurios mitologijoje figūruojančios žolės yra plačiai naudojamos ritualuose. Samanos, pavyzdžiui, daug kur simbolizuoja nuobodulį, Japonijoje — senatvę.

Atskiras simbolinių reikšmių sistemas sudaro gėlės ir grybai.

AUKSO AMŽIUS, antikinio pasaulio mitol. samprata apie laimingą ir nerūpestingą pirmykštės žmonijos gyvenimą. Tiksliausiai ji išreikšta Hesiodo poemoje „Darbai ir dienos" bei Ovidijaus poemoje „Metamorfozės". Anot Hesiodo, pirmoji žmonių karta, vadovaujama aukščiausiojo dievo Krono (↑ *graikų mitologija*), mėgavosi visiška palaima. „Gyveno tie žmonės kaip dievai su ramia ir tyra siela, bėdų nepažinę, darbų nepažinę. Ir liūdnoji senatvė prie jų priartėti nedrįso. O mirdavo jie lyg miego apimti. Didelį derlių ir turtą pati jiems duodavo duonos dosnioji žemė". Aukso amžiuje mirę žmonės veikią ir dabar kaip gerieji „demonai", saugantys tvarką žemėje. Po a. a. buvo sidabro, po to — vario amžius, kiekvienas vis sunkesnis ir skurdesnis už ankstesnįjį. Ketvirtasis buvo didvyrių amžius (kariavusių prie Tėbų ir Trojos), ir pagaliau prasidėjo dabartinis — geležies amžius, sugedęs ir žiaurus, kai „nei dieną, nei naktį liūdesys ir darbai nesibaigia".

Panašiai a. a. vaizduoja romėnų poetas Ovidijus; tikriausiai tai perimta iš graikų mito. „Pirmiausia buvo pasėtas aukso amžius, kuris keršto nepažino, pats visuomet be įstatymų laikėsi ir teisingumo, ir ištikimybės. Nebuvo šalmų ir iečių; karo pratybų nežinodami, saugiai gyvendami, žmonės mėgavosi saldžia ramybe. Taip pat laisva nuo duoklės, aštraus kauptuko neliesta, arklu nesužeista žemė pati jiems viską duodavo. Amžinas pavasaris su maloniu, gaiviu oru, eteris švelniai glostė žiedus, kurie sėjos nepažino. Dar daugiau: nearta žemė derlių duodavo; be perstojo laukuose sunkios varpos geltonavo, pieno upės tekėjo ir nektaro upės sroveno, ir aukso medus varvėjo, iš žalio ąžuolo besisunkdamas..." Ovidijaus, kaip ir Hesiodo, kūrinyje aukso amžių regresyviai keitė sidabro, vario ir (praleidžiant „didvyrių amžių") geležies amžius — blogiausias ir sunkiausias iš visų.

Antikinio pas. tautoms, greta mito apie a. a., buvo žinomi ir daug realistiškesni, nors ir mitol. forma išreikšti „seniausiųjų laikų" vaizdiniai, kur pirmieji žmonės vos sudurdavo galą su galu, kol *Atėnė*, *Demetra*, *Prometėjas* (↑ *graikų mitologija*) jiems suteikė kultūros gėrybes.

Mitas apie a. a., išlikęs iki mūsų dienų kaip antikinė versija, yra pagrįstas liaudies mitol. įvaizdžiais. Jų ankstyvąją, pirminę formą galima rasti labiausiai atsilikusių tautų tikėjimuose apie „protėvius", kurie gyveno daug geriau negu dabartiniai žmonės ir turėjo ypatingų, stebuklingų sugebėjimų. Pavyzdžiui, Australijos aborigenų *toteminiuose mituose* atsispindi dvigubas supratimas apie „protėvius": jie vaizduojami kaip „neužbaigtos" be-

formės būtybės, tačiau kai kurie „protėviai" turi ypatingų sugebėjimų: gali patekti po žeme, į dangų ir pan. Šio pobūdžio tikėjimuose ir mituose išreikštas įprastas mitol. motyvas — „iš atvirkščios pusės": (buvo ne taip kaip dabar, be to, dažniausiai buvo geriau), kuris ir yra a. a. mitologemos raidos pagrindas. Šis motyvas tikriausiai buvo itin ryškus pirmykštės bendruomenės irimo laikotarpiu, nuolatinių brolžudiškų karų metu, kai praeitis — taikesnis laikas, kontrastuojantis su rūsčia „geležies amžiaus" tikrove, žmonėms atrodė nerūpestingas ir laimingas. Kaip a. a. vaizduojama pasaulio aušra skandinavų mitologijoje (ką tik sukurtas pasaulis yra harmoningas, asai laimingi, viskas iš aukso ir t. t.); visa tai baigiasi „pirmuoju karu" (tarp asų ir vanų). Kinų mitologijoje kalbama apie senovės žmonių laisvę valdovų Jao ir Šuno laikais. Egipto mitologijoje laimingi laikai buvo tada, kai žemėje karaliavo Ozyris ir Izidė. Šumerai tikėjo, kad egzistuoja rojaus šalis Dilmuna, „gyvųjų karalystė", kur nėra nei ligų, nei mirties. Senovės majams pirmieji žmonės atrodė išmintingi, gabūs, gražūs, t. y. jie turėjo savybių, kurias vėliau pavydūs kūrėjai dievai atėmė.

Idėjų apie a. a. yra ir išplėtotose mitologinėse sistemose. Pavyzdžiui, parsai aprašo laimingus valdovo Džamšido laikus, kai žmonės ir gyvūnai buvo nemirtingi, niekad neišsekdavo šaltiniai ir nenudžiūdavo medžiai, nestigo maisto, nebuvo šalčio, karščio, pavydo, senatvės. Budistai mini laikus, kai visatoje skraidė gražios sparnuotos belytės būtybės, kurioms nereikėjo maisto, kol paragavusios saldžių putų, buvusių ant žemės paviršiaus, jos užsitraukė nemalonę ir buvo pasmerktos misti vien tik ryžiais, gimdyti vaikus, statyti būstus, dalytis turtais ir steigti kastas. Tolesnė istorija, anot budistų legendos, buvo nuolatinis žmonių degeneravimas. Pavyzdžiui, pirmąjį melą paskleidė valdovas Četja, o žmonės, jį išgirdę, tačiau nežinodami, kas yra melas, klausė, koks jis — baltas, juodas, ar mėlynas. Žmonių gyvenimas vis trumpėjo.

A. a. versijos randamos ir babiloniečių, actekų bei kai kuriose kitose mitologijose.

Savitas a. a. mito variantas — Biblijos legenda apie pirmųjų žmonių gyvenimą rojuje, iš kur juos vėliau Dievas išvarė už nepaklusnumą (1. Moz.: 1-3). Vėliau, pereinant į krikščionių tikėjimą, šis motyvas įgijo ypatingą reikšmę ir tapo viena svarbiausių krikšč. religinių dogmų: pirmųjų žmonių „nusidėjimas" kaip pagrindinė visos žmonijos nuodėmingumo priežastis,— dėl to buvo prarastas rojus ir atsirado visas pasaulio blogis.

Pirmųjų žmonių gyvenimas rojuje dažnai vaizduotas viduramžių ikonografijoje.

Krikšč. mokymas apie žemiškąjį rojų, kurį prarado pirmieji žmonės, kaip a. a. mito tęsinys darė didelę įtaką naujųjų laikų Europos mokslui. Kai Europos jūrų keliautojai Didžiųjų geografinių atradimų laikais sutikdavo kitų kontinentų žmones, gyvenančius pirmykštėje bendruomenėje be klasinių skirtumų, jie dažnai šią buitį traktuodavo kaip biblinio rojaus — a. a. iliustraciją. Iš čia kilo ir idėja apie „gerąjį laukinį", kuris gyvena pagal išmintingus gamtos dėsnius. Ši idėja dažna XVI a. (P. Martiras, M. Montenis ir kt.), XVII a. (Ž. de Tertras), XVIII a. literatūroje (Ž. Ž. Ruso, D. Didro, J. G. Herderis) ir net XIX a. mokslininkai buvo linkę idealizuoti „natūralų" pirmykštės žmonijos gyvenimą (L. H. Morganas, N. Ziberis ir kt.).

AUSTRALŲ MITOLOGIJA, Australijos vietinių gyventojų mitol. vaizdinių visuma. Manoma, kad Australijos aborigenų protėviai atsikėlė į Australiją vėlyvojo paleolito laikotarpiu. Maksimalios geogr. izoliacijos sąlygomis aborigenai išsaugojo labai archajišką kultūrą. Nuodugnesni australų kult. tyrinėjimai pradėti tik XIX a. 8-ajame dešimtmetyje (L. H. Morgano „Senovės visuomenė", 1877). Išsamiausiai a. m. ir religiją tyrinėjo V. Rotas (Kvynslendo gentis), A. Havitas ir jo bendradarbiai (ŠR gentis), B. Spenseris ir F. Gilenas (P Australijos centrinės bei šiaurinės dalies gentis), misionierius K. Štrelovas (centrinę Australijos dalį), A. Elkinas (ŠV gentis). Iš naujesniųjų tyrinėjimų minėtini F. Kaberi, R. ir K. Berntų, F. Makarčio ir kitų etnografų darbai.

A. m. yra neatskiriamai susijusi su australų genčių ankstyvosiomis religijos formomis ir ritualinio gyvenimo reiškiniais — totemizmu, tikėjimu totem. inkarnacija (žm. kaip savo totemo gyvas įsikūnijimas), totem. ir kalendoriniais kultais, mag. savo totemo pagausinimo ir iniciacijos ritualais. Daugelio Australijos tautų mitol. vaizdinių lokalinis pobūdis neleido susiformuoti vieningai a. m. sistemai; tad galimas tik tipologiškai panašių archajiškų genties mitų sisteminis palyginimas.

Būdinga erdvės suvokimo ypatybė a. m. yra silpnai išplėtotas makrokosmoso (vieningos Visatos) vaizdinys. Dažniausiai mitinis veiksmas vyksta konkrečios žm. bendrijos ir jos artimų kaimynų gyvenamos erdvės ribose. Todėl labiausiai paplitę mitai, aiškinantys įvairių gamtos objektų (kalnų, ežerų, upių, didelių medžių ir kt.) atsiradimą; jie dažniausiai būna mitinių herojų veiklos padarinys paliktos stovyklavietės ar čuringos vietoje. Čuringos (arandų ir giminiškų genčių) yra nedideli akmenys ar medinės lentelės apvaliais kraštais. Čuringose išraižyti schematiški piešiniai, simbolizuojantys totem. protėvius. Klajokliško gyvenimo laikais „protėviai" įvairiose vietose yra palikę čuringų. Jos susijusios su kūdikio užuomazga — ratapomis, kurioms patekus į moters organizmą, ši pastoja. Gimus vaikui, tėvas ar koks kitas vyras suranda šioje „priėmimo" vietoje čuringą, kuri tampa slapta naujagimio antrininke ir visą žm. gyvenimą būna magiškai su juo susijusi.

Mitinis laikas yra priešpriešinamas empiriniam laikui. Skirtingų genčių grupės turi skirtingą šio mitinio laikotarpio pavad.: altjira (arandai), mura (dierai), džuguras (aluridžiai), mungumas (binbingai) ir t. t.

Kai kurios australų gentys mitiniam laikui apibūdinti vartoja žodį „sapnai" (angliškoje australų etnogr. literatūroje mitinis periodas apibrėžiamas terminais „dream time" ir „dreaming"). Per šį „sapnų" laiką pasibaigė mitinių herojų gyvenimo ciklas, sukurti gyv., žm., augalai, reljefas, susiformavo tradicijos ir ritualai. „Sapnų meto" įvykiai gali būti reprodukuoti ritualuose, kurių dalyviai linkę susitapatinti su savo totem. protėviais.

Australija yra klasikinis totemizmo kraštas. Ypač daug

Svarbios aborigenų mitinės būtybės (vaivorykštės personifikacija) — didžiulės gyvatės, gyvenančios vandenyje ar po žeme

Vaivorykštės gyvatė, ryjanti vieną iš Vavalago sesers vaikų. Raižinys medžio žievėje. Šiaurės Arnemlendas

totem. mitų turi Centrinės Australijos gentys. Mitų schema yra labai paprasta: totem. protėviai pavieniui ar grupėmis sugrįžta į gimtinę (dažniausiai Š, rečiau V). Persikėlimo būdas gali būti įvairus: žemės paviršiumi, požemiu, oru. Su visomis smulkmenomis vaizduojamas maisto gaminimas, valgymas, stovyklavietės įrengimas. Klajokliškai gyvendami protėviai medžioja, valgo, miega, atlieka įvairius mag. ritualus (pvz., savo totemo pagausinimo ritualą), žudo vienas kitą, tačiau nužudytieji vėl atgyja. Netoli gimtinės dažnai įvyksta „protėvių" susitikimas su vietiniais to paties totemo „amžinaisiais" žmonėmis. Kai keliautojai pasiekia savo tikslą, jie įeina į olą ar požemį, pavirsta akmenimis, uolomis, medžiais, čuringomis. Jų įsikūrimo ir ypač „mirties" vietose atsiranda totem. centrai. Totem. protėviai paprastai yra nenusakomos išvaizdos zooantropomorfinės būtybės; mituose jos vaizduojamos ir kaip gyv., ir kaip žm., vadinami gyv. vardais (Moteris Titjeritjera — „mažasis paukštis"; Žmogus Rvalba — „sterblinė žiurkė" ir kt.). Dierai ir kitos palei Ero ežerą gyvenančios gentys turi aibę padavimų apie mitines muramurų klajones. Skirtingai nuo arandų „amžinųjų" žm., jie daug mažiau zoomorfizuoti. Visi realaus gyvenimo reiškiniai yra šių mitinių herojų veiklos padarinys. Munkanų mituose apie totem. centrų atsiradimą „protėviai" — pulvaijos (antropomorfinės būtybės, kurioms būdingas gyv. gyvenimo būdas ir įpročiai) neklajoja, bet po tarpusavio vaidų ir muštynių, kuriose jie dažnai būna mirtinai sužeidžiami, nusileidžia į požemio pas.

Australams nebūdingas gamtos, protėvių ir graudenimo kultas, gamtos reiškiniai ir totem. protėviai nėra sudievinami; nėra ir maldų, tik būrimas.

Australai teturi tik užuomazgas kosmogon. mitų, kurių ypatybės visiškai atitinka totem. mitų kategoriją. Neįprasti gamtos reiškiniai dažniausiai būna antropomorfizuojami. Arandų mite saulė anksčiau buvusi moteris, kuri su dviem savo seserimis išėjo iš žemės gelmių. Palikusi seseris, moteris saulė pakilo į dangų ir nuo to laiko daro tai kasdien. Naktį ji nusileidžia žemyn, kad aplankytų savo gimtinę. Vimbajų mite saulė anksčiau buvusi nejudri, bet Nureli („aukštesnioji būtybė"), kurį išvargino amžina diena, ištaręs burtažodžius liepė jai judėti V kryptimi. Mėnulį mituose visada įasmenina vyras; arandai priskiria jį Oposumo (sterblinės žiurkės) totemui. Eidamas medžioti oposumų, anksčiau šio totem. žm. užsikišdavęs už skydo mėnulį. Kartą, gaudydamas oposumą, žm. įlipo į medį, padėjęs skydą ant žemės, o kito totemo žm. jį pavogė. Žmogus oposumas vijosi vagį, bet negalėdamas jo pagauti, sušuko, kad šis vis tiek negalėsiąs sulaikyti mėnulio — jis pakils į dangų ir švies visiems. Taip ir atsitiko. Yra panašių mitų ir apie mėnulio fazių, žvaigždžių, Paukščių Tako ir kt. gamtos reiškinių atsiradimą. Mitų apie pas. kilmę apskritai a. m. nėra.

Su mėnuliu dažniausiai susiję ir mitai apie mirties atsiradimą. Votjobalukų mite pasakojama, kad senovėje, kai dar visi gyv. buvo žm., keli iš jų mirė; tada mėnuo tarė: „Prisikelk vėl!"— ir jie atgijo. Tačiau kartą vienas žilgalvis senis pasakė: „Tegul jie pasilieka mirę!" Nuo to laiko niekas, išskyrus mėnulį, po mirties neatgyja.

Nėščios moters dvasia. Medžio raižinys. Krokero salos

Dievybių figūros. Medis. Arnemlendas

Totem. ypatybes visiškai išlaikę ir australų antropogon. mitai. Viename arandų mite pasakojama, kad anksčiau žemę buvo užliejusi jūra. Ant uolų, iškilusių virš vandens, jau tada gyveno vad. rela manerinjos („suklijuoti žmonės", pasak K. Štrelono) arba inapatuos (pasak B. Spenserio ir F. Gileno). Tai buvo bejėgiai, suaugę vienas su kitu padarai, sulipusiais pirštais bei dantimis, užmerktomis akimis ir užkimštomis ausimis. Kiti žmogaus pavidalo „embrionai", panašūs į žalią mėsą, gyveno vandenyje. Išdžiūvus jūrai, iš Š atėjo Driežo totemo mit. herojus ir akmeniniu peiliu atskyrė šiuos padarus vieną nuo kito, suteikė jiems žm. išvaizdą, atliko apipjaustymo operaciją, pamokė, kaip išgauti ugnį ir naudotis ginklais, paskyrė kiekvienam po čuringą ir padalijo visus žm. į dvi fratrijas bei aštuonias santuokų grupes. Ir kitų genčių mituose labai dažnai kartojasi toks iš pradžių nesusiformavusių būtybių „užbaigimo" motyvas. Dažniausiai neskiriamas žm. ir totemų atsiradimas — pirmieji žm. jau priklauso tam tikriems totemams. Yra ir tokių mitų, kuriuose patys herojai figūruoja kaip tiesioginiai žm. ir gyv. pirmtakai. Pasak vieno Bandikuto totemo grupės mito, iš po totem. protėvio Karoros pažastų išėję bandikutai, o paskesnėmis dienomis — jo sūnūs, kurie pradėję medžioti šiuos bandikutus.

PR Australijoje aptinkama mitų apie tvaną. Pasak vieno mito, varlė buvo susiurbusi visą vandenį, bet žaltys ją prajuokino; varlė išpylė vandenį ir užtvindė visą pasaulį. Pasak to mito, kažkoks paukštis kartą persigėrė upės vandens ir plyšo; nulijęs lietus užliejo žemę.

Labai paplitę mitai apie ugnies atsiradimą. Ją kas nors (dažniausiai paukštis) būna pagrobęs iš tų, kuriems ji anksčiau priklausė (dviem moterims, bandikutui ir pan).

A. m. beveik nėra antgamtinių jėgų personifikacijų. Savotiškomis rel. užuomazgomis Centrinės Australijos genčių mitol. galima laikyti dangaus personifikaciją (arandų genties — Altjira, loritjų — Tukura), fratrijos (genties dalis, tarp kurios narių uždrausta santuoka) totemus, dvasias pabaisas ir iniciacijos globėjus. Dvasia pabaisa ir žudikė (arandų — Tuanjirika, aluridžių — Maiutu, kaitišų — Tumana, varamungų — Murtu-murtu), vykstant iniciacijos ritualui, užmuša ir vėl atgaivina berniukus. Šio personažo realumu tikėjo tiktai dar neįšventinti į suaugusius vyrus. Įšventintieji žinojo, kad šis mitas skiriamas moterims ir vaikams pagąsdinti; vykstant iniciacijos ritualui, jiems atskleisdavo kitą mitą apie nepaprastą būtybę (kaitišų genties Atnatą) — iniciacijos ritualo kūrėją ir globėją.

Labai paplitęs tarp australų genčių vaivorykštės gyvatės mitol. motyvas. Mitai apie vaivorykštės gyvatę ir genties pramotę priklauso sudėtingoms ritualinėms misterijoms, kurios prieš prasidedant lietaus sezonui būdavo rengiamos Žemės Motinos Kunapipės (derlingumo simbolis) garbei. Visos australų gentys personifikuoja vaivorykštę didžiulės gyvatės (kelios paribio gentys — žu-

vies ar jūros pabaisos) pavidalu. Dažniausiai tikėta, kad ji kenkia žm., todėl aborigenai jos bijodavo. Buvo manoma, jog reikia lenktis vandens telkinių, neišdžiūstančių per sausąjį sezoną, nes juose gyvena ši didžiulė gyvatė. Labai dažnai susidaro tokia mitol. vaizdinių analogija: vaivorykštės gyvatė — mag. kristalas, kuriame matyti vaivorykštės spektras (įprastas Australijos kerėtojų ir burtininkų atributas).

Š genčių mitologijoje figūruoja patriarchalinė pramotė (Kunapipė arba Gunapipė, Kliarinkliari, Kadjari, Mutinga ir kt.), PR genčių mitol. — patriarchalinis protėvis (Nurunderė, Daramulunas, Biralas, Mungangana, Koni, Bundžilas, Baijamė ir kt.). Mituose beveik visada veikia kelios „motinos", kartais seserys ar motina su dukra. Julengorams visų totem. grupių pramotės, viso gyvojo pas. ir visa ko kūrėjos ir kultūrinės herojės yra seserys Džunkgovos, kurios jų pačių sukurta jūra atplaukusios valtimi iš Š.

PR gentys, kurioms būdinga aukštesnio lygio visuom. struktūra, turi sudėtingesnius mitinius personažus — tai būtybės, sujungiančios įvairius elementus (iniciacijos ritualo kūrėjai ir globėjai, kultūriniai herojai, totem. „protėviai", demiurgai ir t. t.), įvairiausius animistinius tikėjimus. Jos galėtų būti danguje įsikūrusių genčių dievų pirmavaizdžiai. Kulinų protėvis Bundžilas (jūrinis erelis) sukūrė pasaulį, žm. ir medžius; jis savo ranka sušildė saulę, o saulė — žemę, ir joje atsirado gyvybė. Pasak kitos mito versijos, Bundžilas kadaise gyveno žemėje, išmokė žm. įvairių amatų, nustatė vedybų taisykles, įvedė papročius ir dorovės normas, kiekvienai genčiai suteikė atskirą kalbą. Dabar jis gyvena danguje, turi dvi žmonas — juodąsias gulbes, brolį — šikšnosparnį, jo sūnūs yra žvaigždės.

PR paribio genčių dangaus būtybė Daramulunas (keliuose mituose vaizduojamas jūriniu ereliu ar vanagu) kartu su savo motina kitados gyvenęs žemėje, pasodinęs medžių, įvedęs žmonėms įstatymus ir sukūręs iniciacijos ritualą. Dabar Daramulunas iš dangaus stebi žm. elgesį ir pyksta, kai jie pažeidžia jo duotus įstatymus. Po mirties žm. sielos patenka į dangų pas Daramuluną.

Darlingo upės baseine gyvenančių genčių aukščiausioji būtybė yra Baijamė (kamilarojų kalba „baia" — „daryti"). Pasak kelių mitų, Baijamė — galingas burtininkas, ankščiau su dviem žmonomis gyvenęs žemėje, sukūrė žm., išmokė juos ritualų ir įvairių užsiėmimų. Skirtingai nuo kitų aukštesniųjų būtybių, Baijamė beveik neturi totem. bruožų. Jis yra visų iniciacijos ritualų kūrėjas ir globėjas, taip pat dorovės saugotojas (baudžia žm. už tai, kad jie nesilaiko įstatymų).

Daugiausia mitų, legendų ir padavimų yra išlikę australų folklore, kuris savo ruožtu glaudžiai susijęs su mitol. ir mag. ritualais. Šių ritualų metu kolektyviai atliekami apeiginiai šokiai (koroborė), dažnai perteikiantys mitol. siužetus. Aborigenų menui būdinga puošti įvairius daiktus (skydus, bumerangus, čuringas ir kt.) geometriniu ornamentu, kuriam dažnai priskiriama su kokiu nors mitol. personažu ar įvykiu susijusi reikšmė. Panašiais piešiniais išgražinamas ir žm. kūnas. Mitol. motyvų aptinkama olų ir uolų piešiniuose (tiek senojo, tiek šiuolaikinio meno paminkluose).

L.: *Danielsonas B.* Bumerangas. Vert. iš rus. — V., 1981; *Gendrolis E.* Kultūros ištakos. — V., 1994; *Lokundas D.* Aš — aborigenas. Vert. iš angl. — V., 1972; Народы Австралии и Океании. — М., 1956; *Маршалл А.* Люди незапамятных времен. (Мифы и сказки). Пер. с англ. —

Pasaulio kūrimas. Piešinys ant medžio žievės. Arnemlendas

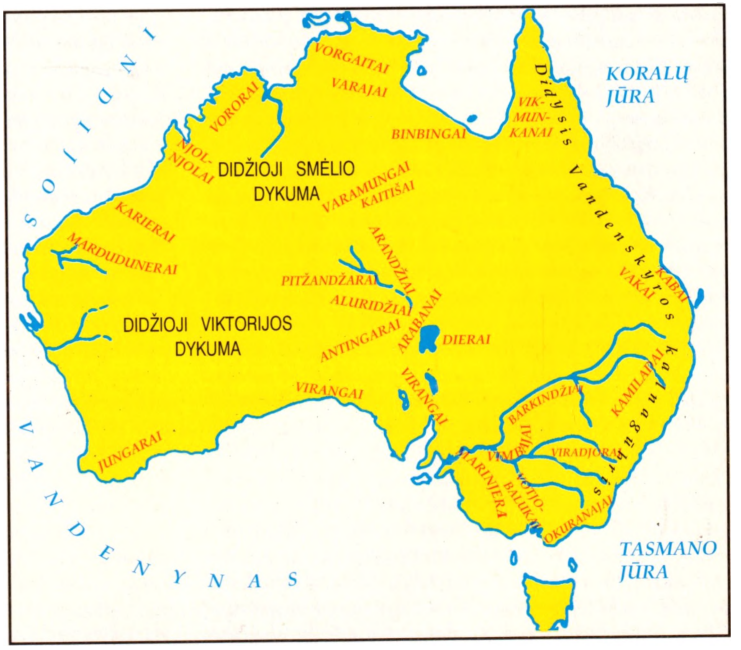

М., 1958; *Макконнел У.* Мифы мункан. Пер. с англ. — М., 1981; Время сновидений. Мифы и легенды аборигенов Австралии. [Сб.]. Пер. с англ. и фр. — М., 1987; *Кудинов В., Кудинова М.* Сумка кенгуру. Мифы и легенды Австралии. — М., 1987.

AVIS. Daugelyje mitologijų avies simbolinės reikšmės yra labai pastovios ir vienpusiškos — drovumas, romumas, taikumas, pasyvumas, kantrumas, paprastumas, nuolaidumas, nekaltumas, švelnumas, meilė, pasiaukojimas (auka). Kartais šios savybės „pablogėja" — iniciatyvos stoka, neryžtingumas, nesavarankiškumas, kvailumas, užsispyrimas, klydimas.

Mitų poetikos požiūriu a., kaip rūšiai, būdingi teriomorfiniai pavidalai, išreiškiami dviem priešybių poromis: vyras—moteris (avinas ir a.) ir suaugusiems būdinga — vaikiška (avis bei avinas — ėriukas). Apskritai a. ir avinas turi bendrų simbolinių reikšmių, nors reikia akcentuoti ir niuansus (taip pat skirtumus, priklausančius nuo lyties). A. labiau siejama su drovumo, švelnumo, nekaltumo motyvu, o avino vaizdiny pabrėžiamas vaisingumas, ryšys su saule ir kai kuriomis dievybėmis, o negatyvia prasme kalbama apie kvailumą (avinas, avigalvis) bei nenuovokumą. A. baikštumas, bejėgiškumas prieš skriaudėjus yra vienas labiausiai paplitusių motyvų tiek „kalbos mitologijoje" (kai kurių žvėrių vardai sudaryti pagal principą „avies ėdikas"), tiek gausioje paremiologijoje su a. įvaizdžiu („Neapsimesk avele — vilkas nuneš", „Ne už tai vilką muša, kad pilkas, o už tai, kad avį sudraskė"), tautosakoje, pvz., pasakų motyvuose (labai nukentėjusi a. vilko ir lapės draugijoje). A. ypatybės nulėmė jos vaidmenį ritualuose. Būtent a. dažniausiai yra tyra auka, skirta saulės, ugnies ir kt. dievams, o juoda a. aukojama požemio karalystės dievybėms, piktosioms dvasioms, siekiant jų palankumo. Juodai a. dažnai prilyginama ožka (juoda avinų įprasta vadinti blogą žmogų; plg. paklydusi avis — „nusidėjėlis"). Būdingas a. — tyro gyvulio — supriešinimas su ožka — nešvariu arba negarbingu gyvuliu. Atitikmuo „avis — žmogus" renėasi ir pasakų motyvais apie pavirtimą avimi, apie avį—vilkatą. Kartais avis pavirsta negyvu daiktu (pvz., gruzinų pasakoje a. ir piemuo paverčiami akmenimis dėl piemens nesvetingumo, kai šis nedavė vargšui avies pieno, o vietoj jo pasiūlė ožkos). A. įvaizdis dažnas pasakose, jose atskleidžiamos įvairios a. ypatybės. Yra pasakų, kur a. įrodo, kad ji ne prastesnė (ne mažiau naudinga) už arklį ar karvę (pvz., amharų pasaka apie šių trijų gyvulių ginčą), kitose iškeliamas nepakankamas a. prestižas mitinių poetinių vertybių hierarchijoje, kai kur atvirai ironizuojama ar šaiposnasi iš a., neretai griebiamasi „žemesniosios" tematikos — tam tikras vaidmuo suteikiamas a. spiroms, bliovimui. A. yra ir gelbėtojos simbolis, nuodėmių atpirkimo auka (plg. krikšč. mokyme ir mene paplitusią „Agnus Dei" — „Dievo avinėlio" — temą); a. kaip mitologizuotas gyvūnas, „išvedąs" saulę pro aštuntuosius Zodiako „namus" (Skorpionas); a. kaip PV ir V krypties sargė; a. kaip toteminis gyvūnas (plg. avies garbinimą tarp samodų arba „avių gentį" kai kuriose Altajaus tautose); a. kaip dievybei priklausantis gyvūnas (anot Rigvedos, Pūšanas audžia a. drabužį ir ją valo). Ritualinis a. vaidmuo neginčytinas: a. siejama su pasaulio medžiu (viduriniąja dalimi), su kryžiumi, su Kristumi. Kadangi avininkystė senųjų gyvulių augintojų tautų gyvenime turėjo svarbią reikšmę, akcentuojami avininkystės produktai (pienas, lajus, o ypač vilna), jie dažnai naudojami ritualams, be to, vilna ir kai kurie kiti avininkystės produktai kartais perkeltine reikšme būna vadinami „avimi". Neretai ritualuose, susijusiuose su pasaulio medžiu, naudojamas avikailis kaip vaisingumo simbolis. Ritualiniuose hetitų tekstuose vilna siejama su amžinai žaliuojančiu medžiu. Balta a. vilna bei pačios avys turi tam tikrą vaidmenį baltų ir slavų Joninių apeigyne. Ritualiniuose hetitų tekstuose minimi žmonės a. kailiu (taip pat vadinamieji vilkžmogiai; vilkas a. kailiu). Avinu labai dažnai pasinaudojama buriant (pvz., būrimas iš ėriuko mentės), užkalbant, meldžiantis, pranašaujant, atliekant maginius veiksmus. Kai kurioms Sibiro ir Vidurinės Azijos tautoms a. yra ongonas — gyvūnas, nešąs laimę.

Avino galvos pavidalo papuošalas; jį nešiodavo ant juostos vadovas per apeigas. Bronza. Beninas. XVII a.

Avino vaidmuo ritualuose taip pat svarbus. Biblijoje jis yra aukojamasis gyvulys, papjaunamas ir sudeginamas. Egipte avinas aukotas dievui Amonui. Ingušai trijų avinų papjovimą laikė apvalančia auka. Apeiginis avinų dovanojimas, kartais pasiekdavęs milžinišką mastą, turėjo ne vien ekonominę, bet ir prestižinę reikšmę (izraeliečių valdovas gavo nuo moabiečių valdovo 100 tūkstančių a. ir tiek pat avinų); dažnas keitimasis avinais, ėriukais, ožiais sukūrė situaciją, kad a. ar avinas tapo mainų vienetu. Hebrajai aviną laikė ir toteminiu gyvūnu. Ypač daugialypis avino kultas buvo Sen. Egipte. Daugelio šventyklų laikyti šventi avinai, neturėję jokios ūkinės reikšmės. Užaugusius juos pjaudavo, balzamuodavo ir iškilmingai laidodavo. Yra žinoma ne viena dievybė, vaizduo

ta su avino galva (Chnumas iš Aukštutinio Egipto, Herišefas iš Herakleopolio ir Mendeto Ozyris, susilieję į triasmenį dievą). Pavadinimas „Mendes" reiškia ir aviną; šio miesto moterys, norėdamos palikuonių, eidavo prie avino pavidalo Ozyrio statulos ir prieš jį apsinuogindavo, tikėdamosios iš Ozyrio vaisingumo. Avino (kartais sparnuoto) pavidalu Tėbuose buvo garbinamas saulės dievas Amonas. Kad Dzeusas prisiėmė avino pavidalą, iš dalies rodo Egipto įtaką. Graikų mitologijoje avinas buvo vienas iš Afroditei priskirtųjų gyvūnų. Auksavilnis avinas į jūros sąsiaurio vandenis numetė nuo nugaros Helę, kuri drauge su broliu Friksu gelbėjosi nuo piktos pamotės Ino. Auksavilnis avikailis yra mitologinio argonautų ciklo centrinė figūra. Avinu kartais gali pavirsti dievybė ar žmogus (neretai avinu virsta užburtas pasakos herojus). Iš pasakų, turinčių avino motyvą, tik nedaugelis išlaikiusios ryšį su mitu (rusų pasakos, kuriose avinas ar ožys įgyja ugnį, herojus pavirsta avinu); didesnioji jų dalis pasakoja apie gyvulių bendriją (avinas ir ožys, avinas ir katinas, avinas ir paukštis, 12 avinų), avino ir vilko santykius (beje, kvailasis avinas neretai tampa nugalėtoju), pasitaiko komiško avino paveikslo traktavimo (avinas kietakaktis, užsispyręs ir nenuovokus). Kai kurioms Altajaus tautoms vienas iš mėnesių (liepa) susijęs su avinu. Avino vaizdinys figūruoja ir V Europos gyvulių epe („Romanas apie Renarą"), jo šaltiniuose ir tęsiniuose — pasakėčiose, apologuose, fablio. Avino vaizdinys dažnas senovės pasaulio ir viduramžių simbolikoje, emblemose, mene (dažnai — kaip alegorija). Mitologizuotame vaizduojamajame mene aviną dažnai atstoja debesis. Apskritai avino paveikslas neprilygsta a., tačiau jis ima rodytis jau vėlyvojo paleolito mene, čia avino atvaizdai sudaro apie 7% visų pavaizduotų gyvūnų.

BIBLIJOS MITOLOGIJA ↑ *žydų mitologija; krikščionybės mitologija*

BITĖ mitol. vaizdiniuose pasirodo jau neolito laikotarpiu ir tai, matyt, susiję su primityvios bitininkystės atsiradimu Mažosios Azijos, Kaukazo, Artimųjų Rytų, Egipto arealuose (be šių, būta ir kitų, izoliuotų, bitininkystės sričių). Su b. siejasi vienas iš svarbiųjų vaisingumo motyvo variantų — pavasario „pradėjimas". Rusų dainose b. minima tokiame pat kontekste kaip ir kiti pavasario simboliai — vieversėlis, tilvikas: jie „užrakina" žiemą ir „atrakina" derlingą vasarą. Dievas kartais siunčia bitę vaisingumo dievui pažadinti (pašaukti). Hetitų mite vaisingumo dievas Telepinas dingsta, ir augalai, gyvūnai pradeda žūti, viską it debesis užgula b. spiečius. Dievų motina Hanahana išsiunčia b. ieškoti Telepino. Ši jį suranda ir įgelia. Dievas ima šėlti, bet jo pyktį tam tikromis ceremonijomis malšina deivė Kamrusepa (pažodžiui — „bičių spiečiaus dvasia"). Kai Telepinui pyktis praeina, b. spiečius pasitraukia. Liudijimų apie b. ryšį su pasaulio medžio vaizdiniu išlikę rusų papročiuose; anot jų — b. buveinė yra medžio vidurinėje dalyje (viršūnėje gieda lakštingala). Skandinavų mitologijoje šventojo gyvybės medaus yra prisigėręs Igdrasilo medis. Daugelyje kultūrų (taip pat ir latvių) b. siejama su ąžuolu, kuris yra tiek pasaulio medis, tiek Perkūno medis. Rusų mitologijoje b. atskrenda į Rusijos žemę iš svetur (Egipto, kalno, urvo, stabų šalies, rojaus šalies ir pan.). Lietuviai turi bičių dievą Bubilą. B. su griaustinio bei žaibo dievu Jupiteriu siejo ir romėnų kultūra (Vergilijus). Graikų mitologijoje b. traktuojama įvairiopai: pirmojo bičių spiečiaus skandinimas vandeny; b. kilmė iš vandens, vandens dvasios (plg. pasakojimą apie Arkadijos piemenį Aristėją, nimfos Kirenės sūnų ir Penėjo (upės) anūką ar, pasak kitos versijos,— Uraną ir Gają, kuriuos galima identifikuoti su Dzeusu ar Apolonu ir kurie yra bičių globėjai; b. aukojimas vandens dvasiai; b., nešanti Demetrai švarų vandenį iš šventojo šaltinio. Žinomas motyvas apie b. uždegtą vienuolyną ir ugnies užgesinimą (pvz., rumunų tikėjimas, jog gaisrą, sukeltą Iljos žaibo, galima užgesinti tiktai vandeniu, sumaišytu su medumi, arba pačiu medumi, pašventintu Iljos dieną).

Kosmogoniniuose mituose ir pasakojimuose b. veikia su Dievu prieš piktąją dvasią. Bogomilų legendoje susipynę b., strėlės, saulės vestuvių motyvai, o jiems foną sudaro Dievo ir Velnio dvikova. Rumunų kosmogoninėje legendoje Šėtonas sužeidžia b. (todėl kūne yra sąsmauka). Tačiau kur kas dažniau b. pati įgelia Dievo priešininkui. Šio motyvo žemiškesnis variantas yra gyvulinės pasakos, pvz., apie ožką, kuri, išgujusi kiškį iš būsto, pati jame įsitaiso ir nieko neįsileidžia, kol jai įgelia b. Šią schemą galima paaiškinti prielaida, kad griaustinio dievas b. padedant iššaukia gyvūną (ožką), simbolizuojantį vaisingumą. Tuomet būtų lengviau suprasti, kodėl b. šventė yra prieš pat pirmąją pavasario vaisingumo šventę. Plačiai žinomas b. ryšys su Dievo motina ar žmona; tai netiesiogiai siejasi su „pagrindinio mito" personažais. Pavyzdžiui, adygėjai senosios b. dievybės nebemini, o b. globėju laiko Meremą, abchazai — Ananą Gundą, osetinai — Anigalą. Ir krikščioniškoje tradicijoje mergelė Marija save lygina su aviliu, kuriame apsigyveno pati švenčiausioji bitė — Dievo Sūnus. B. gali būti ir vyriškos giminės personažas, vyrų giminės globėjas, tipologiškai pratęsiantis dievo, „pagrindinio mito" moteriškos giminės personažo vyro, vaizdinį (svanams tai Džargas, megrelams — Džegė). Kai kurios mitologijos bitę pirmiausia sieja su vaisingumo deivėmis Didžiosios Motinos (arba Deivės Motinos) pavidalu. Mažojoje Azijoje Kibelės šventikai iki pat helenizmo laikų buvo vadinami bitėmis. Senojoje Efeso Artemidės šventykloje daugelis įrangos ypatybių siejasi su bitės motyvu. Pati Artemidė laikyta šventosios b. paveikslu, b. buvo jos kulto gyvūnas, šventyklos žynės vadintos bitėmis, žyniai eunuchai — tranais; bitėmis vadintos ir Demetros, Persefonės, Didžiosios Motinos (galimas dalykas, Rėjos — Urano ir Gajos dukters, Krono žmonos) žynės. Turtingoje medaus Epidamnoje buvo ypač gerbiama b. giminės motina nimfa Melisa (gr. „bitė"). B. simbolizavo Indrą, Višnų ir Krišną; žinomas Krišnos vaizdinys — b., skraidanti apie Višnaus galvą; ant meilės dievo Kamos lanko templės priverta bičių. Ankstyvosios krikščionybės katakombų mene b. simbolizavo prisikėlusį Kristų ir nemirtingumą. B. reiškė ir valdovišką galią (pvz., Egip-

te), ypatingą vitališkumą — manu, valdovišką išmintį, kurios galima prisikaupti taip pat kaip b. prikaupia nektaro (panašiai b. įprasminama moralistiniuose viduramžių rinkiniuose). Ideali visuomeninė santvarka — monarchija — neretai lyginama su b. aviliu, kuris priešpriešinamas skruzdėlynui, vaizdingam niveliuojančios demokratinės santvarkos modeliui. B. ir medus (ypač medaus pilnas korys), simbolizuojantis aukščiausią išmintį,— universalūs poezijos simboliai. Sen. graikų ir romėnų kultūrose poetai dažnai save lygina su b. Kartais poezijoje pasitelkiamas b. ir medaus ryšys su mirtimi (medus buvo aukojamas chtoniškajai dievybei Hekatei, meduoliai — Deivei Motinai arba Žemei Motinai; b. kviečiamos į laidotuves; yra išlikęs paprotys gedulingai drapiruoti avilius; medus naudojamas ritualiniam kapų laistymui). Tokia b. ir medaus reikšmė susijusi su mitologema, kai poetas nusileidžia į vėlių karalystę, nueina pas mirtį, kad pasiektų aukščiausią kūrybinių galių pakopą — naują gyvenimą, nemirtingumą. Medus ir medaus gėrimai — nektaras, ambrozija — yra nemirtingųjų Olimpo dievų maistas, juo užaugintas Dionisas ir Hermis; Jonas Krikštytojas dykumoje mito kamanių medumi ir skėriais. Biblijos Žadėtoji žemė plaukusi medumi ir pienu. Atharvavedoje dvasinė veikla lyginama su medaus gaminimu. Panašią simboliką galima įžvelgti iniciacijos apeigose; mitraizmo religijoje įšventinamieji mazgojasi rankas medumi; mirusiojo kūnas aptepamas medum, pvz., Herodoto aprašytas babiloniečių paprotys mirusiuosius laidoti meduje; panašų paprotį, matyt, liudija mitas apie Glauką, paskendusį medaus statinėje. B. aviliui taip pat teikiama keletas pozityvių simbolinių reikšmių: iškalba, darbštumas, tvarkingumas, taupumas, išmintis. B. motinėlė dažniausiai yra aukščiausiosios valdžios, vaisingumo, Deivės Motinos simbolis (ji yra ir mergelės Marijos emblema). B. ir gėlės žiedas, bičių motinėlė, b. spiečius, b. ir medus — dažni heraldikos elementai.

Su b. susiję labai daug mitų ir pasakų motyvų. Vienas jų — b. kildinimas iš dvėselienos; mintis paremta tuo, jog bitės iš tikrųjų dažnai įsikuria kritusio gyvūno kūne ar skelete. Šiuo motyvu pasinaudota Samsono mįslėje „Iš ėdančiojo mėšlo išėjo valgis ir iš stipriojo išėjo saldumas" (Ts 14, 14); Samsonas pamatė b. spiečių ir medų neseniai jo paties nužudyto liūto kūne, išėmė medų ir juo pavaišino savo namiškius (Ts 14, 6—10). B. kartais kildinama iš ašaros, išriedėjusios Saulės dievui Ra (egiptiečių mitas) arba prie kryžiaus kalamam Kristui (bretonų pasaka). B. žmonėms neretai dovanoja kultūrinis herojus (Š Amerikos indėnų kaingangų mitologijoje). Paplitę ir pasakų motyvai apie b. „Dievo pagalbininkę", „Dievo žvalgę", mirusiojo vėlę ar reinkarnacijos kūną. Daugelyje kultūrų b. suteikiamos žmogaus ypatybės: b. „numiršta" (o ne „nugaišta"); su b. sveikinamasi; jas „myli", bet ne „mėgsta"; per Velykas jos pasveikinamos. Ritualams, susijusiems su b., būdinga tai, kad b. praneša svarbias žinias (apie mirtį, atskleidžia paslaptį). B. paprastai yra toteminis gyvūnas (Afrikoje, Australijoje). Su b. susijusi labai plati tabu sfera, pradedant pavadinimais, kurių gali būti labai daug, ypatingais draudimais (pvz., b. negalima pirkti penktadienį arba jų iš viso negalima pirkti — jos prisiviliojamos, gaunamos už dyka arba yra bendra nuosavybė) ir baigiant specialiais maginiais bitininkystės veiksmais, kartais laikomais didžiausioje paslaptyje.

BUDIZMO MITOLOGIJA — visuma mitol. įvaizdžių, susijusių su budizmo religine filosofine sistema, kuri buvo sukurta Indijoje VI—V a. pr. Kr. ir paplito Rytų, Pietryčių, bei Centr. Azijoje, taip pat Tolimuosiuose Rytuose. Yra trys budizmo kryptys: hynajana („mažieji ratai"), mahajana („didieji ratai") ir vadžrajana („deimanto ratai"). Manoma, kad šios kryptys turi bendras šaknis ankstyvajame budizme. Rašytiniai hynajanos kanonai ir pirmieji mahajanos sūtrai pasirodė maždaug tuo pačiu metu (I a. pr. Kr.), o pirmieji žinomi vadžrajanos tekstai — III a. po Kr. Nors jie akcentuoja įvairius ankstyvojo budizmo aspektus, pagrindiniai jų principai nesiskiria. Mitinių siužetų ir personažų visuma leidžia kalbėti apie vieningą budizmo mitologiją.

Pagrindinis b. m. ir hynajanos šaltinis yra „Tipitaka" — hynajanos theravados mokyklos kanoniškųjų tekstų rinkinys pali kalba. Jis užrašytas Šri Lankoje I a. pr. Kr. Iš vadinamųjų trijų „Tipitakos" pintinių (pitakų) tyrinėjimui reikšmingiausios yra „Vinajapitaka" („Disciplinos pintinė") ir „Supitaka" („Sūtrų pintinė"). Mahajanos kanoninė literatūra yra labai gausi. Mahajanos kanonas sanskrito kalba buvo kuriamas ilgai, galbūt nuo I a. pr. Kr. iki IX—X a. po Kr. Tačiau sanskrito kalba išliko tik keli sūtrai[1], o didžioji kanono dalis mūsų laikus pasiekė išversta į kinų ir tibetiečių kalbas. Svarbiausi mahajanos mitol. šaltiniai yra „Tauriojo lotoso sūtras" („Sadharmapundarikas"), „Laimingos žemės aprašymas" („Sukhavativjūhas"), „Įžengimas į Lanką" („Lankavataras"), „Aštuontūkstantininkas" („Aštasahasrikas"), „Šimtatūkstantininkas" („Šatasahasrikas") ir kt. Vadžrajanos mitol. šaltiniai iš esmės yra šios krypties kanoniniai tekstai — vadinamieji tantrai, pirmiausia Gujasamadžatantras (III a.), Hevadžatantras (VI—VIII a.) ir kt. B. m. pagrindiniai bruožai susiformavo Indijoje maždaug per pusantro tūkstančio metų (nuo VI a. pr. Kr. iki II tūkst. po Kr. pradžios). Manoma, kad *Šakjamunis*, kurio pamokslų pagrindu ir susiformavo budizmas, didesnę įtaką turėjo ne pačios mitologijos formavimuisi, bet sudėtinių budizmo dalių (filosofijos, psichologijos, etikos) raidai, nors daug b. m. bruožų išryškėjo jau Šakjamunio laikais. Per visą šį istorinį laiką budizmo mitologizacija vis stiprėjo, bet ir ankstyvasis budizmas nebuvo visai laisvas nuo mitologijos. Budizmui būdingas savitas požiūris į mitologiją, ir tuo jis smarkiai skiriasi nuo kitų religijų. Tai susiję su pamatine budizmo koncepcija, anot kurios žmogus užima išskirtinę vietą visų būtybių (tarp jų ir mitinių) hierarchijoje, nes tik jis vienas gali išsivaduoti iš sansaro ir pasiekti nirvaną, t. y. tapti *arhatu* arba *buda*. Savitas budizmo požiūris ir į mitinių personažų egzistavimo tikrumą. Liaudiškasis budizmas juos laiko visai realiais, o filosofinis

[1] Dėl budizmo mitologijos vardų bei sąvokų gramatinės giminės ↑ 1 nuorodą *indų mitologijoje* (*vert. past.*).

teigia, kad juos sukūrė žmogaus psichika, todėl esą nebereikia kelti klausimo, ar jie realūs, ar ne. Toks požiūris atvėrė nepaprastai dideles budizmo panteono ir jo mitol. turinio išplėtimo galimybes. Į budizmo panteoną pateko be galo daug budizmo arealo tautų, tautybių ir genčių dievų, pusdievių ir kitų mitinių būtybių. Jie išlaikė savo funkcijas, nors ir pakluso budizmo principams. Taip iš brahmanizmo ir induizmo mitologijos į budizmo mitologiją atėjo dievai [Brahma, Indra (budizme — *Šakras*), Višnus, Ganešas ir kt.], lokapalai, gandharvai, iš tibetiečių mitologijos — Geseras, Talhas ir kt. Budizmo panteonas išsiplėtė ir dėl realių asmenų mitologizacijos. Iš visko sprendžiant, jau ankstyvajame budizme mitiniais personažais virto pats Šakjamunis ir pagrindiniai jo mokiniai (*Anandas, Kašjapas, Maudgaljajanas, Subhūtis, Šariputras* ir kt.). Vėliau mitologizacijos procesas apėmė ir visus daugiau ar mažiau žinomus mokytojus, vienuolynų viršininkus, atsiskyrėlius. Tačiau pats unikaliausias budizmo panteono didinimo būdas yra meninis (ir aiškiai suvoktas) mitinių paveikslų ir personažų kūrimas. Atrodo, šis procesas prasidėjo jau I tūkst. pr. Kr. pabaigoje, o kulminaciją pasiekė II tūkst. po Kr. antrojoje pusėje, kai buvo sukurti pagrindiniai vadžrajanos *idamai*. Šie personažai, kurti kaip antropomorfiniai simboliai meditacijos praktikai, labai greitai įgijo mitinį turinį ir pateko į b. m. panteoną. Budizmui charakteringas savitas filosofijos santykis su mitologija. Budizmo filosofai pripažino skirtumą tarp abstraktaus teorinio ir mitinio poetinio mąstymo, bet pastarąjį laikė nirvanos pasiekimo priemone. Budizmo filos. ir psichol. teorinės idėjos neretai būdavo papildomos mitol. turiniu, savo ruožtu kai kurie mitiniai įvaizdžiai (pvz., idamų kūno sandara) buvo aiškinami kaip vienos ar kitos teorinės tezės atspindys. Pavyzdžiui, devynios Vadžrabhairavo (viena iš Jamantako formų) galvos simbolizuoja devynias budizmo kanono dalis, du ragai — absoliučiąją ir reliatyviąją tiesą, 16 kojų — 16 tuštumos koncepcijos aspektų ir t. t.

Manoma, kad budizmo mitologijai, kuri daug kuo artima brahmanizmo ir induizmo mitologijai, įtakos turėjo nearijiškosios Indijos mitologijos. Kai kurie brahmanizmo elementai budizmo mitologijoje įgijo naują interpretaciją. Tai ypač pasakytina apie kosmologiją ir požiūrį į dievus. B. m. kosmologiniams įvaizdžiams būdingas didelis nagrinėjamųjų klausimų skaičius ir polinkis iki begalybės didinti visų pasaulio sandaros elementų kiekį. Nesuskaičiuojami pasauliai grupuojami į milžiniškas pasaulių sistemas (sahalokus), kurių, budistų manymu, yra daugiau negu Gange smilčių. Kiekvienas pasaulis — tai vandenyje plūduriuojantis plokščias žemės diskas, jį supa oras, o orą — erdvė (akašas). Pasaulio centre yra milžiniškas Meraus (Sumeraus) kalnas, apie kurį sukasi saulė, mėnulis ir žvaigždės. Merų koncentriškai juosia septynios kalnų grandinės, kurias vieną nuo kitos skiria apskriti ežerai. Už kalnų grandinių yra keturi kontinentai: rytuose — Pūrvavidehas, pietuose — Džambudvypas, vakaruose — Aparagadanas, šiaurėje — Utarakurus. Aplink kiekvieną kalnų grandinę yra 500 salų, kurias skalauja milžiniškas pasaulio vandenynas. Kontinentuose žmonių gyvenimas nevienodas: Džambudvype — pats trumpiausias; Utarakuruje — pats laimingiausias, nes ten nėra privačiosios nuosavybės, derlius auga savaime, o žmonės nedirba. Labiausiai pasiseka tiems, kurie gimsta Džambudvype (jis identifikuojamas su Indija), kur žmonės yra vyriški, aštraus proto ir dievobaimingi. Tiktai Džambudvype gyvena budos ir *čakravatinai*. Kontinentuose gyvena ir gyvuliai, giliai po žeme — pretai, dar giliau yra įvairios pragaro pakopos (↑ *narakas* induizmo mitologijoje). Asurai paprastai gyvena Meraus kalno olose. Meraus kalne, daugiausia virš jo, gyvena dievai, kurie budizmo mitologijoje sudaro hierarchines klases (↑ *devalokas*). Žemiausiai yra „keturi didieji valdovai" (Čaturmaharadžas) — Dhritarāštras, Vyrudhakas, Virūpakšas ir Vaišravanas, kurie valdo gandharvus, kumbhandus, nagus ir jakšus. Virš jų Meraus viršūnėje yra „33 dievų dangus" (*trajastrinsas*), kuriam vadovauja dievas Šakras (Indra). Dar aukščiau, oro pilyse (vimanuose), yra dangūs — *jamas, tušitas, nirmanaratis* ir paranirmitavasavartinas. Dievai, gyvenantys šiuose danguose, žmonės, gyvuliai, pretai, asurai ir pragaro gyventojai sudaro „troškimų sferą" (kamavačarą, arba kamadhatų), nes pagrindinis jų veiklos motyvas yra stengimasis patenkinti savo troškimus. Kiti dievai ir kitos gyvos būtybės gyvena kitose dviejose sferose. „Sferoje, kuri turi formą" (*rūpavačaras*, arba *rūpadhatus*) yra 16 (kartais 17) žemesniųjų Brahmos dangų; virš jų yra „sfera, kuri neturi formos" (arūpavačaras, arba arūpadhatus),— ją sudaro keturi aukštesnieji Brahmos dangūs. Dievai, kaip ir visos gyvos būtybės, budizmo mitologijoje priklauso nuo karmos (↑ *indų mitologija*) dėsnių. Tam tikru mastu jie gali turėti įtakos pasaulio įvykiams, tačiau pasaulis daugiausia keičiasi dėl visuotinio karmos dėsnio veikimo. Kiekvienos būtybės egzistavimas dievo pavidalu yra tik viena iš pereinamųjų egzistencijos formų sansare, kuris neturi pradžios.

Kiekvieno atskiro pasaulio atsiradimas, raida ir žūtis turi nustatytą laiką. Vienas pasaulis egzistuoja vieną mahakalpą, kurį sudaro keturi neapsakomai ilgi *kalpai* (asankejakalpai: ↑ *indų mitologija*); kiekvienas jų trunka milijonus metų. Yra dviejų tipų mahakalpai: „budakalpai", kai pasaulyje pasirodo budos, ir „tuščieji kalpai" (šūnjakalpai), kai pasaulyje nepasirodo nė vienas buda. B. m. mini šešis budas, buvusius prieš Šakjamunį: Višvabhą, Vipašjiną, Šikhiną, Krakučhandą, Kanakamunį, Kašjapą, be to, vieną budą, kuris pasirodys ateityje,—*Maitrėją*. Budos yra pagrindinė b. m. tema. Budos pasirodo visuose pasauliuose (bet ne visuose kalpuose), taigi jų skaičius yra begalinis. Budos savo kelią į apšviestuosius pradeda kaip *bodhisatvai*, per daugelį kalpų jie įsikūnija į įvairias būtybes ir daro gerus darbus. Galų gale, pasiekę pilnatvę, jie ilgai būna danguje (pagal daugelį versijų,— arba tušite, arba akaništhe). Jų gimimą pas. žmonėmis lydi įvairūs stebuklingi atsitikimai (žemės drebėjimai, gėlių lietūs). Tik budos turi *mahapurušalakšaną*, t. y. tokių jėgų ir galių, kuriomis pranoksta visas kitas būtybes, net dievus. Tik budos gali daryti įtaką įvykiams ne tik savo, bet ir kituose pasauliuose. Pasiekę nirvaną, jie skelbia savo *dharmą* — mokymą, kuris padeda žmogui pasiekti nirvaną. Dharmas

Vienuolikagalvis bodhisatvas Avalokiteśvaras. Bronza. XVII a.

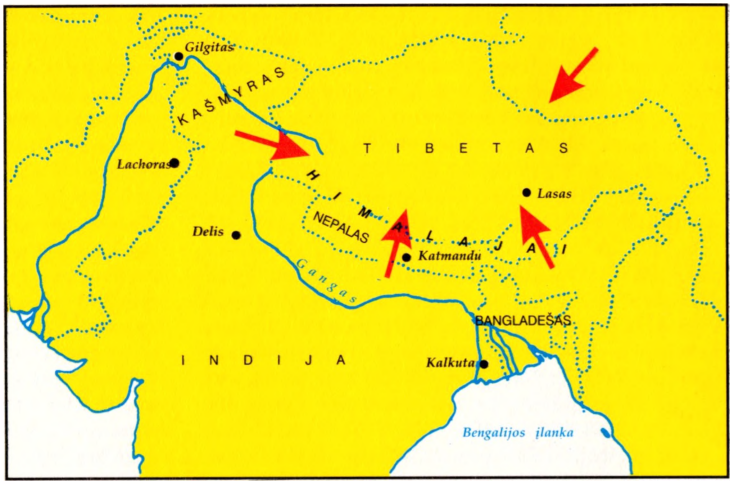

nėra amžinas, pirmuosius 500 metų jis turi ypatingų galių, po to pamažu sunyksta. Kai pasaulis nugrims į visišką neišmanymo tamsą, bus subrendusi situacija pasirodyti naujam budai. Be budų ir bodhisatvų, budizmo mitologijoje dar yra dvi žmonių grupės, galinčios pasiekti pilnatvę,— arhatai ir *pratjekabudos*.

B. m. reikšmingą vietą užima budoms ir kitoms pilnatvę pasiekusioms asmenybėms būdingų stebuklingų galių aprašymas ir aiškinimas. Šios galios yra arba psichinės (kitų žmonių minčių supratimas, savo ir kitų žmonių buvusių bei būsimų įsikūnijimų žinojimas), arba fizinės (galėjimas skraidyti, vaikščioti vandens paviršiumi, tapti neregimu ir t. t.).

B. m. yra ir floros bei faunos elementų. Iš gėlių dažniausiai minimas lotosas, kuris laikomas tyrumo, stebuklingo gimimo, dvasinio apšviestumo ir užuojautos simboliu. Iš lotoso žiedų gimsta dievai (anot mahajanos mitologijos, tokiu pat būdu gimsta *sukhavatės* ir kitų rojų gyventojai), pasak vadžrajanos mitologijos, — net kai kurie garsūs žmonės (pvz., *Padmasambhavas*). Iš medžių b. m. pagrindinę reikšmę turi Bodhio (apšviestumo) medis (realiai egzistuojančios rūšies Ficus religiosa atstovas), po kuriuo Šakjamunis esą tapęs apšviestuoju. Bodhio medis yra būtinas visų laikų budų atributas — tapti apšviestuoju įmanoma tik būnant po tuo medžiu. Bet b. m. žinomi ir grynai mitologiniai medžiai — visų pirma kalpavrikšai, kurie auga visuose keturiuose kontinentuose per visą kalpo laiką. Asurų valdose auga Čitapalio medis, asurų ir dievų rietenų objektas, nes dėl milžiniško šio medžio aukščio jo vaisių gali ragauti tik dievai.

B. m. pagrindiniai faunos atstovai yra nagai, kurie dažnai antropomorfizuojami. Iš induizmo į b. m. pateko mit. paukščiai garudai, jūrų gyvūnas makaras ir kt. Kai kurie budos ir bodhisatvai kaip zoomorfinius simbolius pasitelkia povą, vėžlį, žirgą, jautį, dramblį, liūtą. Mėgstami gyvūnai yra gazelės: manoma, kad dvi gazelės buvusios Šakjamunio pirmojo dharmo pamokslo klausytojos. Todėl virš budistų šventyklų durų dažnai būna pavaizduotos dvi gazelės, o tarp jų — dharmo ratas. Gyvūnų išvaizdą gali įgyti ir bodhisatvai, kurių tikslas yra skelbti dharmą gyvūnams. Paplitusios legendos apie Šakjamunio ankstesniuosius gimimus gyvūnų (beždžionės, paukščio, elnio ir kt.) pavidalu.

Visam budizmui būdinga mitologija apibendrina kelių budizmo krypčių mitologiją, tačiau tai nėra vadinamasis pirmykštis budizmas, kurio mitologizacija buvo visai menka.

Hynajanos mitologija. Hynajana kaip atskira budizmo kryptis galutinai susiformavo I a. po Kr. Pavadinimas „hynajana" nėra sukurtas šios krypties atstovų. Mahajanos išpažinėjai „hynajana" vadino tas budizmo mokyklas, kurių mokymas jiems atrodė ribotas (pvz., pasak hynajanos, bodhisatvų kelias nėra universalus ir visiems prieinamas). Iš įvairių hynajanos mokyklų iki mūsų dienų išliko tik viena — theravada. Apie hynajanos mitologiją galima daryti tik bendras išvadas, nes iš indiškųjų hynajanos mokyklų kanono išliko tik fragmentai (mūsų laikus pasiekė tiktai pilnas hynajanos mokyklos traktatas „Tipitaka"). Nuo bendrosios b. m. hynajanos mitologija skiriasi daugiausia personažų, paveikslų ir siužetų aprašymų detalėmis. Manoma, kad pirmykštė mitologija lengvai pasiduodavo įvairioms įtakoms ir buvo dinamiška. Be to, hynajanos mitologijai būdingas konservatyvumas, pastangos išlaikyti jau sukurtų mitol. įvaizdžių sistemą, bet tai ne visada pavyksta.

Mahajanos mitologija. Kaip savarankiška budizmo kryptis mahajana susiformavo pirmaisiais a. pr. Kr. Ji rėmėsi mahasanghika — ankstyvojo budizmo mokykla. Skirtingai nuo hynajanos, mahajanos atstovai pripažįsta,

kad budos būseną gali pasiekti visos būtybės. Svarbiausią vietą mahajanos mokyme užima bodhisatvai, kurie rūpinasi ne tik savo išsigelbėjimu, bet ir viso sansaro išlaisvinimu.

Mahajanos mitologija yra viena turtingiausių žmonijos mitologijų. Ją vienija ne sistema ir mitiniai personažai bei siužetai, bet vientisas požiūris (vis didesnės budizmo mitologizacijos siekimas) ir daugelis bendrų principų, kurių pamatas yra susiformavę mitol. elementai.

Mahajanoje budų skaičius yra begalinis, bet visų jų esmė ta pati — ją nusako dharmakajo (↑ *trikajas*) koncepcija. Be galo daug yra ir bodhisatvų, kurie arba tikri mitiniai personažai, arba mitologizuotos istorinės asmenybės.

Vienas iš pagrindinių mahajanos elementų yra sūtrų kūrimo situacijos mitologizacija. Buda Šakjamunis skelbė dharmą ne tik savo mokiniams. Kartu su juo buvo bodhisatvai, dievai, nagai ir kt. mitiniai personažai. Tuo pačiu metu daugybė budų kituose pasauliuose skelbė tą pačią dharmą analogiškoms būtybėms. Buvo mitologizuotos ir vietos, susijusios su Šakjamunio veikla. Jos laikomos amžinaisiais apšviestųjų būklės siekimo simboliais; pvz., Šakjamunis sakė pamokslus ant Peslio (Gridhrakuto) kalno ne tik tada, kai pats gyveno, bet sako juos visada, o pats Peslio kalnas yra ne tik tam tikroje Indijos vietoje, bet visur.

Mahajanos mitologijoje reikšmingi mitologinių valstybių ir miestų aprašymai. Kai kuriuose sūtruose jie lokalizuojami daugiausia mūsų pasaulio žemyne Džambudvype (mitinis Gandhavačio miestas, bodhisatvo Dharmodhgato rezidencija, yra kažkur Džambudvypo rytuose, o mitinis Vairočanavjūhalankaragarbho miestas — pietuose). Šie mitiniai miestai ir valstybės, kur viešpatauja ideali tvarka, daug brangenybių, iš kurių pastatyti ir namai, yra tarsi budizmo utopijos.

Budizmo utopijomis laikytini ir vadinamieji budos laukai (budakšetrai) — ištisi pasauliai, kuriuos savo dvasinėmis pastangomis sukūrė kai kurie budos; nuo kitų pasaulių jie skiriasi idealia tvarka ir galimybėmis pasiekti nirvaną be ypatingų pastangų. Garsesnius budos laukus — *abhiratį* ir *sukhavatę* — sukūrę budos *Akšobhjas* ir *Amitabhas*. Šie laukai yra be galo toli nuo mūsų pasaulio. Kartais mahajanos reikšme vartojamas žodis „bodhisatvajana" („bodhisatvo ratai"), nes bodhisatvų paveikslai yra svarbiausi ir išsivadavimo teorijoje, ir mahajanos mitologijoje. Kai kurie bodhisatvai (pvz., *Avalokitešvaras*) yra tokio pat aukšto lygio kaip budos, o kartais net aukštesnio. Ir budos paveikslas mahajanos mitologijoje keitėsi. Pagal „Trijų budos kūnų" teoriją, dharmo kūnas (dharmakajas) turi absoliutų požymį ir iš esmės tai būdinga visiems budoms. Vėlyvojoje mahajanoje šiuo pagrindu atsirado *adibudos* koncepcija, kuri buvo labai išplėtota vadžrajanos mitologijoje.

Vadžrajanos mitologija. Vadžrajana (kiti pavadinimai — mantrajana, tantrajana, sahadžajana, budizmo tantrizmas) laikoma arba mahajanos sudėtine dalimi, arba savarankiška trečiąja budizmo kryptimi. Savarankiška budizmo kryptimi vadžrajana tapo I tūkst. po Kr. viduryje.

Skirtingai nuo mahajanos ir hynajanos, vadžrajana teigia, kad žmogus budos būseną gali pasiekti dabartiniame savo gyvenime. Todėl budistas turi atlikinėti ir kai kuriuos jogos pratimus (idamų stebėjimas, meditacija, mantrų skaitymas ir kt.). Vadžrajanoje ypač gerbiami guru (dvasiniai mokytojai).

Vadžrajanos mitologijai būdinga sisteminimo tendencija. Jos panteonas suskirstytas pagal penkis dhjanibudas (↑ *buda*), bet į jį gali patekti ir naujų personažų. Vadžrajanos panteonas pasižymi milžinišku idamų skaičiumi. Važdrajanos mitologijoje daug pusiau mitinių personažų: garsių jogų ir mokytojų, įvairių vadžrajanos mokyklų bei krypčių kūrėjų (mahasidhai, Padmasambhavas), budistų vienuolynų steigėjų ir pan. Neretai jie dievinami taip pat kaip budizmo panteono aukščiausiosios būtybės. Vadžrajanos mitologijoje išskirtinę vietą užima moteriškosios giminės mitinės būtybės — moteriškosios gim. bodhisatvai (pvz., *Tara*), idamai ir kt. Vadžrajanos mitologija turi ir savo utopiją. Tai *Šambhalos* žemė, kur atsirado mitinis mokymas apie „laiko ratą" (*kalačakrą*). Po vadinamojo šambhališkojo gerųjų ir blogųjų jėgų karo pasaulyje prasidės teisybės ir gerovės laikotarpis.

Vėlyvojoje vadžrajanoje, ypač Tibete, išryškėjo realaus gyvenimo mitologizacijos tendencija. Kai kurie žmonės, daugiausia aukštieji dvasiniai hierarchai, buvo paskelbti mitinių personažų, ypač bodhisatvų (Avalokitešvaro, *Manidžušri* ir kt.) įsikūnijimais.

Budizmui paplitus Kinijoje, Tibete, Korėjoje, Japonijoje, Mongolijoje, Buriatijoje, Šri Lankoje, Birmoje (dab. Mjangmoje), Tailande, Kambodžoje, Vietname, daugelio vietinių tautų išplėtotos religinės mitologinės sistemos iš esmės pasikeitė. Kita vertus, į budizmo mitologiją naujai atėję vaizdiniai tapo šalutiniais budizmo aspektais, į panteoną taip pat buvo įtrauktos vietinės dievybės (neretai jos būdavo identifikuojamos su budomis ir bodhisatvais). Didelių tokio tipo pakitimų įvyko mahajanos ir vadžrajanos mitologijose, kurios daugiausia paplito valstybėse, esančiose į šiaurę ir šiaurės rytus nuo Indijos. Kinijoje b. m. labiausiai veikė daoizmas ir su juo susiję liaudies tikėjimai. Ypač stipri kinų mitologijos koncepcijų bei personažų asimiliacija vyko valdant Suno dinastijai (960—1279). Budoms ir bodhisatvams buvo priskirti vietinių dievybių atributai, kartais keitėsi jų išorinė išvaizda (*Kšitigarbhas*) ir net prigimtis (Avalokitešvaras virto deive Guaninia). Mitiniai personažai iš dalies prarado nirvanos pasiekimo simbolių prasmę; pradėta manyti, kad jų garbinimas yra priemonė žemiškiesiems tikslams pasiekti. Atsirado tendencija mitinius personažus sieti su Kinijos istorija bei geografija.

Tibeto b. m. panteonas išsiplėtė ypač intensyviai, nes į jį įėjo daugybė vietinių dievų: Tibeto legendinis valdovas Geseras, karo dievas Talhas, dievybė Peharas ir kt. Pamažu į pusiau mitologizuotą panteoną pateko visų svarbiausių budizmo mokyklų įkūrėjai, vienuolynų viršininkai ir daug kitų bent kiek reikšmingesnių personažų. Didžioji jų dalis tapo bodhisatvais ir budomis. Pavyzdžiui, dalailamos buvo paskelbti Avalokitešvaro, o pančenlamos — Amitabho įsikūnijimais. Tibetiškoji b. m. at-

maina paplito Mongolijoje, Buriatijoje, Tuvoje, Kalmukijoje, kur pasireiškė tos pačios panteono formavimo tendencijos.

Analogiškos tendencijos charakteringos b. m. Korėjoje ir Japonijoje (į šias valstybes b. m. atėjo iš Kinijos). Japonijoje budizmas visą laiką egzistavo greta nacionalinės religijos — sintoizmo, kuris labai veikė japoniškąją b. m. Sintoizmo dievai į budizmo panteoną pateko kaip bodhisatvai, o *Amaterasu* japonų mitologijoje laikoma budos *Vairočano* įsikūnijimu.

Šri Lankoje ir Pietryčių Azijos šalyse paplito daugiausia hinajanos kryptis. Kadangi ši kryptis mažiau asimiliavo vietines tradicijas, tų kraštų mitologija negalėjo turėti esmingesnės įtakos b. m. Tačiau ir ten pastebima vietinių mitinių įvaizdžių ir budizmo koegzistencija.

B. m. yra viena turtingiausių, įvairiapusiškiausių ir plačiausiai paplitusių mitologijų pasaulio kultūros istorijoje. Jos mitinių vaizdinių atsiradimas ir raida susijusi su išplėtota filosofija.

B. m. vaizdiniai ir personažai darė įtaką literatūros ir meno raidai Indijoje ir kt. Azijos valstybėse. B. m. rėmėsi garsūs Indijos poetai (Ašvaghošas, Šantidevas), Tibeto poetai (Milarepas, Longšempas), Kinijos poetai (Jui Sinas, Oan Fandži, Dzošanas, Hanšandzi, Van Vei, Bo Dzjuji, Du Fu, Li Bo). Daug skulptūrų, bareljefų ir šventųjų paveikslų puošia Indijos, Nepalo, Tibeto, Kinijos, Japonijos, Šri Lankos, Birmos (dab. Mjangmos), Tailando, Kambodžos, Laoso, Vietnamo, Butano, Mongolijos. Korėjos šventyklas. B. m. darė didelę įtaką daugelio religinių sistemų (džainizmo, judaizmo, daoizmo, sintoizmo) mitologijai ir liaudies tikėjimams.

L.: Encyclopaedia of Buddism, 1—3. — Ceylon, 1961—1972; *Kloetzlli R.* Buddhist Cosmology... — Delhi, 1983; *Ольденбург Г.* Будда. Его жизнь, учение и община. Пер. с нем. — M., 1905; *Радхакришнан С.* Индийская философия. Пер. с англ., 1. — M., 1956.

abhiratis (skr. abhirati — pažodžiui „aukščiausioji palaima") — mahajanos b. m. budos Akšobhjo budakšetras (skr. *buddhakṣetra* — „budos laukas") — žemė, pasaulis, esantis labai toli nuo mūsų pasaulio ir atskirtas nuo jo miriadų kitų pasaulių. Būdamas Akšobhjo proto kūrybinės veiklos rezultatas, a. yra idealus pasaulis, kur viešpatauja visiška lygybė, kur lygioje vietoje auga vienodo aukščio medžiai ir visiems vienodai palankiomis sąlygomis gyvena vienodai laimingi žmonės; naudodamiesi budos Akšobhjo palankumu, jie greitai pasiekia nirvaną. A. minimas budizmo šventuosiuose veikaluose „Sadharmapundarikas" ir „Gandhavjūhas", detaliai aprašytas veikale „Akšobhjatathagatavjūhas".

adibuda (skr. ādi-buddha- — „pirmykštis buda") — vėlyvosios mahajanos ir vadžrajanos b. m. visų *budų* ir *bodhisatvų* šaltinis, visų jų tikrosios esmės personifikacija. A. simbolizuoja amžinosios būties dvasinę vienybę ir, priešingai paplitusiam požiūriui, neturi jokio ryšio su monoteistinių religijų dievu, pasaulio kūrėju. Žodis „adibuda" pirmą kartą paminėtas „Mandžušrinamasangytoje" (VII a.). Tradicija sieja galutinį a. koncepcijos susiformavimą ir įsiliejimą į budizmo filosofinę doktriną su Nalando vienuolyno mokykla. Svajambhūpuranoje sakoma, kad liepsnų apsuptas a. kartą pasirodęs žmonėms Nepale, Kalihrados ežere, kildamas nuo lotoso žiedo, ir nuo to laiko į šią vietą, kur minėto įvykio garbei Mandžušri pastatė šventyklą, būriais plūsta maldininkai. A. kultas ypač populiarus Nepale ir kitose Centr. bei Rytų Azijos šalyse. Tibete jis žinomas kaip *Samantabhadra* (njimnos mokykla) ir *Vadžradhara* (vėlesnės mokyklos), Kinijoje ir Japonijoje — kaip Vairočanas arba (dažniau) Mahavairočanas. X a. įsiliejusi į kalačakro doktriną, a. koncepcija paplito Industano pusiasalyje ir toliau rutuliojosi tantristinio budizmo (vadžrajanos) sistemoje; ji tampa *trikajo* (trijų budos kūnų) doktrinos centrine idėja, personifikuodama dharmakają, kuris yra visų budų ir bodhisatvų pradžia; būtent iš jo vienaip ar kitaip yra kilę visi budos, pradedant sambhogakajo budomis. Pagal tradicines pažiūras, a. gyvena aukščiausiame, tryliktame danguje.

akaniṣthas (skr. akaniṣṭha-, pali akaniṭṭha, termino reikšmė neaiški) — b. m. sistemoje kosmogon. objektas, *brahmaloko* pasaulių grupės sudėtinė dalis. Dauguma budizmo krypčių ir mokyklų laiko a. *rūpavačaro*, arba rūpadhataus, grupės aukščiausiąja dangaus sfera. Be to, kai kurios vadžrajanos budizmo mokyklos prijungia a. prie arūpavačaro (beformės dangaus sferos) ir laiko jį aukščiausiuoju brahmaloko dangumi — *adibudos* pasauliu, avyčio antipodu budizmo kosmogonijoje, taigi identifikuoja jį su sukhavate. [kontempliaciją čia buvęs pasinėręs Šakjamunis, apie kurį kai kuriuose vadžrajanos tekstuose sakoma, kad jis, prieš gimdamas mūsų pasaulyje, gyvenęs a., o ne tušite. Savo ruožtu „Sakapanjhasute" teigiama, kad pats dievas Sakas (skr. — Šakras) tiktai tikisi kuriame nors iš būsimųjų gyvenimų tapti a. gyventoju.

Akšobhjas (skr. akṣobhya- — „nesujaudinamas") — budizmo (ypač vadžrajanos budizmo) mitologijoje vienas garsiausių budų. A. minimas kaip vienas iš penkių dhjanibudų (Vairočanas, Ratnasambhavas, Amitabhas, Amoghasidhis ir A.); jis laikomas abhiračio valdovu, tathagato šeimos galva (šiai šeimai priklauso Mandžušri, Jamantakas, Hajagryvas, Herukas, Nairatmas, Ekadžatas ir daug kitų dievybių). A. pradžnja, arba moteriškasis atitikmuo, yra dievybė Ločana, o šiame pasaulyje A. gyveno kaip praeities buda Kanakamunis; jo emanacija yra bodhisatvas *Vadžrapanis*. A. minimas jau seniausiuose budizmo sūtruose (žr. „Vimala kirtinirdešą" ir „Aštasahasrikapradžnjaparamitą"). Tai leidžia šios dievybės kulto pradžios ieškoti pirmaisiais a. pr. Kr. Ypač populiarus A. buvo Javoje ir iki mūsų dienų garbinamas Tibete bei Nepale.

Alambuša ↑ *indų mitologija*.

Amitabhas (skr. amitābha- —

„begalinė šviesa"), **Amitajusas** (skr. amitāyus — „begalinis gyvenimas") — iš pradžių mahajanos budizmo mitologijoje A. buvęs budos epitetas. Tačiau ilgainiui ryškėjant vadžrajanos budizmo tendencijai apriboti kai kurių panteono dievybių funkcijas ir priskirti joms būdingas savybes, personifikuojant juos ir paverčiant individualiais mitol. personažais, apie XV a. A. tampa savarankiška dievybe. Japonų mitologijoje A. vadinamas *Amidu*, Korėjojoje — Amithu. Vadžrajanos budizmo mitologijoje A. yra vienas iš dhjanibudų, lotoso budų šeimos tėvas. Jo pradžnja, arba moteriškasis atitikmuo, yra Pandaravasinė, iš kurios emanuoja bodhisatvas Avalokitešvaras. *Šakjamunis* yra jo ekvivalentas žemėje. Tibeto budistai A. atitikmeniu šiame pasaulyje laiko pačenlamą. A. kultas, atrodo, atsirado Indijoje m. e. pradžioje. Tai patvirtina budizmo teoretikų Nagardžuno ir Asango veikalai, taip pat kinų keliautojų aprašymai. Vėliau jis paplito Tibete, Mongolijoje, Buriatijoje, Kinijoje ir Japonijoje, kur A. yra labai populiarus ir mūsų laikais. Jau valdant Tanų dinastijai (618—907), Kinijoje buvo paplitę paveikslai ir freskos, vaizduojančios sukhavatę; jos centre, prie lotosais apaugusio ežero, matome A., apsuptą muzikantų ir šokėjų. Ypač daug tokio tipo paveikslų išliko Dunhuano olų šventyklose. Vadžrajanos budizmo ikonogr. tradicijoje A. dažniausiai būna dhjanibudų mandale; jis vaizduojamas vakarų pusėje, sėdintis meditacijos poza (dhjanamudra), rankose laiko indą išmaldai. A. dažnai piešiamas raudonos spalvos, sėdintis povų soste, jo vahanas (susisiekimo priemonė) yra du povai.

Hynajanos budizmo šventųjų raštų tekstuose A. vardas neminimas. Išsamiausių žinių apie šį mitinį personažą teikia budistų veikalas „Sukhavativjūhasūtras", kur sakoma, kad A., prieš gimdamas šiame pasaulyje buda, buvo bodhisatvas Dharmakaras ir jau prieš daugelį kalpų nutarė palengvinti tobulėjimo kelią kitiems ir sukurti savo budakšetrą, arba budos pasaulį. Taip jis ir padarė: tapęs buda, sukūrė sukhavatę, kur, išsivadavę iš kančių, gimsta jo pasekėjai.

Amitajusas (skr. amitāyus, tibetiečių che dpag med, kinų u ęan šou — „begalinis gyvenimas") — budizmo mitologijoje ilgo amžiaus dievas, iš pradžių vienas populiariausių budos *Amitabho* epitetų, vėliau — ypatinga jo forma. XIII—XIV a. A. tapo savarankišku kulto objektu ir vadžrajanos budizmo dievybe, kuri XV—XVIII a. įgijo daug garbintojų Mongolijoje, t. p. Kinijoje, kur buvo įtrauktas į sintetinį daoistinio budizmo dievybių panteoną. Pirmą kartą kaip savarankiška dievybė minimas maldoje, kurios autoriumi daug kas laiko Dzonkabą (1357—1419) — Tibeto budizmo reformatorių, geltonųjų kepurių mokyklos įsteigėją.

Amoghasidhis (skr. amoghasiddhi- — „neklystamai sėkmingas") — vadžrajanos budizmo mitologijoje vienas iš penkių dhjanibudų, karmos budų šeimos tėvas. A. pradžnja, arba moteriškasis atitikmuo, yra *Tara*, kuri emanuoja į bodhisatvą Višvapanį, o žemėje A. yra ateities pasaulio tvarkos buda *Maitrėjas*. Budizmo ikonogr. tradicijoje dhjanibudų mandale A. dažniausiai būna šiaurės pusėje; jis vaizduojamas sėdintis meditacijos poza, iki krūtinės pakelta dešine ranka (abhjamudra), o tai simbolizuoja drąsą. A. vaizduojamas žalios spalvos.

Analarkas (skr. anala+arka- — „ugnies garbinimas"), **Vighnjantakas** — budizmo mitologijoje ketvirtasis pasaulio šalių dievas, šiaurės valdovas. Tradicinėje ikonogr. vaizduojamas žalios spalvos, su šešiomis rankomis ir trimis veidais.

Anandas (skr. ir pali ānanda- — „džiaugsmas") — į budizmo mitologinę sistemą įtrauktas realus istorinis asmuo, Šakjamunio pusbrolis ir mylimiausias mokinys. A. gyvenimas pavaizduotas budistų legendose ir susipynęs su budistų pasakojimais apie mokymo pradininko ir jo mokinių veiklą. Legendose sakoma, kad per daugelį gyvenimų A. sekė savo mokytoją, kartu su juo nusileido iš tušito į šį pasaulį ir gimė tą pačią dieną, kai į žemę atėjo Šakjamunis, tačiau skirtingai nuo mokytojo, kuriam buvo lemta jau šiame gyvenime tapti buda, A. ligi visiško sąmonės nušvitimo turėjo nugyventi dar kelis gyvenimus, o arhato pakopą jis pasiekė pasibaigus Šakjamunio žemiškajai kelionei. Praėjus 20 metų po to, kai mokytojas tapo apšviestuoju, A. ėmė jam tarnauti ir paskyrė pusbroliui visą likusį gyvenimą, o po mokytojo mirties ėmė perrašinėti budistų kanoną. Jis laikomas šio kanono („Tipitaka") didžiosios tekstų dalies kodifikuotoju; tradiciškai A. laikomas vienos kanono dalies („Supitaka") autoriumi. Budizmo džatakose A. buvo vadinamos ir kelios kitos asmenybės, t. p. viena džainizmo mitologijos dievybė.

Aratė (skr. ārati) — budizmo mitologijoje blogio dievybė, Maros duktė, kuri su savo seserimis Tanha (kitaip vadinama Trišna) ir Raga personifikuoja gašlumą. Budistų legendose dažnai minima gundytoja, kuri tėvo liepiama kartu su seserimis penktą savaitę po Budos sąmonės nušvitimo nesėkmingai mėgino sugundyti ir Šakjamunį.

arhatas (skr. arhant, pali arahant — „vertasis") — 1) budos epitetas; 2) hynajanos mitologijoje — žmogus, pasiekęs aukščiausią dvasinės raidos pakopą, t. y. sąmonės nušvitimą, arba nirvaną. Sėkmingai įveikę dvasinio tobulėjimo kelią, kurį sudaro keturios atkarpos („įbridusio į srovę", „vieną kartą sugrįžusio", „nesugrįžusio" ir „arhato"), a. tapo daugelis Šakjamunio mokinių (ir moterų), pvz., Anandas, Šariputras, Maudgaljajanas, t. p. ir būsimųjų kartų jo pasekėjai. Skirtingai nuo hynajanos budizmo, mahajanoje a. pakopa nėra aukšta — tai tik tarpinis punktas kelyje į bodhisatvo pakopą. Džainizme apšviestieji žmonės vadinami džinais.

Avalokitešvaras (skr. avalokiteśvara-) — mahajanos ir vadžrajanos budizmo mitologijoje vienas įtakingiausiųjų bodhisatvų, užuojautos įsikūnijimas, kenčiančiųjų globėjas. Kiekvienas iš 32 A. pavidalų, į kuriuos jis gali įsikūnyti (įskaitant induizmo mitologijos personažus Brahmą, Ganešą, Višnų, Šivą ir kt.), gali atsidurti bet kurioje sansaro vietoje, nors tai būtų ir

pats pragaras, kur A. išgirsta pagalbos šauksmus. A. kultas atsiradęs Indijoje paskutiniaisias a. pr. Kr., bet kaip mitinis personažas A. pirmą kartą paminėtas Sukhavatyvjūhasūtre, kur vadinamas budos *Amitabho* emanacija. Ypač ryškus šis kultas Kinijoje ir Tolimųjų Rytų kraštuose (↑ *Kannona* japonų mitologijoje). Mitinių personažo apraiškų skaičius išauga, pats A. virsta moteriškosios lyties dievybe, kuri iš pradžių egzistuoja paraleliai, bet vėliau visiškai išstumia vyriškosios lyties dievybę. Be to, vadžrajanos budizmo mitologijoje atsiranda nemaža A. apraiškų, kurios turi skirtingus vardus: antai Indijoje A. vaizduojamas ir kaip Indijos radžos sūnus Sinhanadas A., ir su lotoso žiedu rankoje Padmapanis A., ir keturrankis Šadakšaris A., ir Ekadašamukhas A. su vienuolika veidų ir tūkstančiu rankų ir t. t. Tibeto budizmo išpažinėjai A. apraiškomis šiame pasaulyje laiko pagrindinių vadžrajanos mokyklų aukščiausius vadovus. A. turi savo rojų — *potalą*, esantį tarp snieguotų kalnų. A. vardo etimologija aiškinama apytikriai: jį galima versti ir „dievas, kuris žiūri žemyn", ir „dievas, kuris pamatys", ir „dievas, kurį pamatė", ir „žvilgsnio dievas". Centr. Azijoje rasti budistų sūtrų rankraščiai ir jų vertimai į kinų kalbą liudija, kad pirminė šio mitinio personažo vardo forma galėjo būti **avalokitasvara** („stebintis garsus"); tai funkciniu požiūriu labiau atitinka bodhisatvo esmę.

Bodhisatvas Padmapanis (Avalokiteśvaras). Sieninė tapyba Adžantoje. IV—V a.

Bhaišadžjagurus (skr. **bhaiṣajyaguru-**, pažodžiui — „gydytojas mokytojas") — mahajanos budizmo mitologijos buda. B. kultas susiformavo ne vėliau kaip II a.; jis minimas jau „Šatasahasrikapradžnjaparamite". Šio personažo pamatas, atrodo, yra gydytojai bodhisatvai — Bhaišadžjaradžas ir Bhaišadžjasamudgatas, minėti Sadharmapundarikasūtre (I a.). Bhaišadžjagurusūtre parašyta, kad B. gyvena savo rojuje vaidūrjanibhase (pažodžiui — „brangakmenio vaidūrjo (lazurito) spindėjimas"), kuris yra rytuose (tarp šio rojaus ir žemės karalysčių yra dešimt kartų daugiau pasaulių negu Gange smilčių). Šiame rojuje dirvožemis iš lazurito, namai pastatyti iš įvairių brangakmenių, nėra kančių ir negyvena moterys. B. uždavinys yra skelbti dharmą (budizmo mokymą) savo rojuje, t. p. gydyti ligas ir prailginti kitų pasaulių gyventojų amžių. Taigi B. kulto tikslas — gauti „laikinųjų" pranašumų, jis neskirtas galutiniam išsilaisvinimui. B. buvo nepaprastai populiarus Kinijoje ir Japonijoje (šalia Šakjamunio ir Amitabho).

bhavačakras (skr. **bhavacakra-** — „būties ratas") — budizmo religijos filosofinėje doktrinoje ir mitologijoje amžinosios būties, *sansaro* egzistavimo forma, universalus principas, pagal kurį visiems kūriniams lemta vis iš naujo grįžti į pasaulį.

Bhringis ↑ *indų mitologija.*

bodhis (skr., pali **bodhi**, pažodžiui — „pabudimas") — vienas pagrindinių budizmo religijos, filosofijos ir mitologijos terminų, reiškiąs aukščiausią sąmonės būvį, dvasinį apšviestumą. Visos budizmo kryptys pripažįsta septynias pagrindines b. pakopas (jos vadinamos bodhio grandimis — „bodhyanga"): mąslumą, dharmo pažinimą, vyriškumą, iškilmingumą, ramybę, susikaupimą ir nesujaudinamumą. Žodis „bodhis" yra sudurtinių žodžių sudėtinė dalis, paprastai reiškianti įvairius mitinius objektus, kuriems budizmo doktrina priskiria galią padėti pasiekti b., pvz., Bodhivrikšas (Bodhio medis), po kuriuo sėdėdamas Šakjamunis tapo buda, arba apšviestuoju. Budizme b. nėra pati aukščiausia asmenybės tobulėjimo pakopa; visos mokyklos pripažįsta, kad b. dažnai pasireiškia dviem skirtingais būdais: vienas jų yra antarasamjakšabodhis, arba tikrasis aukščiausiasis sąmonės nušvitimas, kitas — bravakapratjekabodhis, arba šravakų ir pratjekabudų sąmonės nušvitimas, kurį, kaip sakoma Sadharmapundarikasūtre, buvo pasiekę Budos mokiniai arhatai Katjajanas, Maudgaljajanas, Kašjapas ir kt., dar netapę budomis.

bodhisatvas (skr. **bodhisattva-**, pali **bodhisatta-** — „būtybė, kuri veržiasi į sąmonės nušvitimą") — budizmo mitologijoje žmogus (ar kokia kita gyva būtybė), nusprendęs tapti *buda*. Manoma, kad tokio sprendimo priežastis yra pastangos ištrūkti iš begalinės gyvųjų būtybių persikūnijimų grandinės — sansaro ir išgelbėti visas gyvas būtybes nuo kančių. Dvi pagrindinės budizmo kryptys — hynajanos ir mahajanos budizmas — skirtingai traktuoja b. Anot hynajanos budizmo, b. kelią yra praėję tiktai buvusieji budos (jų yra ne daugiau kaip 24) ir mūsų laikų buda *Šakjamunis*, o praeis jį būsimos pasaulio tvarkos buda *Maitrėjas*, visi kiti žmonės gali pasiekti tik

Bodhisatvas

arhato būseną. Taigi hynajanos budizme b. institutas yra nereikšmingas ir b. kelias nelaikomas itin svarbiu išsilaisvinimo kelyje. Mahajanos budizme b. kelias prieinamas visiems (todėl ir mahajana dar vadinama bodhisatjavana, t. y. „b. ratais"). Mahajanos mokyme b. skaičius teoriškai yra begalinis ir jie gyvena ne tik žemėje, bet ir kituose pasauliuose, kurių skaičius irgi begalinis. B. kelias prasideda sąmonės nušvitimo pasiekimu, po to b. (dažniausiai dalyvaujant budai arba kitam b.) duoda įžadą išgelbėti visas gyvas būtybes iš sansaro pančių. Pasitelkdamas savo kelyje šešis paramitus (dosnumą, dorumą, kantrumą, vyriškumą, meditaciją ir išmintį), b. pasiekia „priešingą krantą", t. y. nirvaną. Per paramitus b. pasiekia aukščiausią supratimo ir užuojautos visoms gyvoms būtybėms laipsnį, o tai laikoma idealia b. būsena. Kadangi budos, pasiekę tikrąją nirvaną, nebegali padėti gyvosioms būtybėms, žymiausieji b. (mahasatvai — „didžiosios būtybės") mano, kad geriausia jiems pasilikti sansare, savanoriškai paklusti karmos dėsniams, kol bus nors viena būtybė, prašanti pagalbos kelyje į išsilavinimą.

B. kelias yra kelių lygių (bhūmanų). Ankstyvuosiuose mahajanos sūtruose yra 7 lygiai, bet maždaug nuo III a. jų skaičius padaugėja iki 10. B. kelio ilgis matuojamas maždaug trimis kalpais (kiekvienas kalpas — milijonas metų), be to, per pirmąjį kalpą pasiekiamas tiktai pirmasis lygis, antrajame — septintasis, o trečiajame — dešimtasis. Savo kelyje b. gimsta daug kartų ir ne tik žmonėmis, bet ir kituose pasauliuose gyvenančių būtybių pavidalu. Dešimtą lygį pasiekęs b. gali pats pasirinkti savo egzistavimo pavidalą. Net tuo pačiu metu jis gali įsikūnyti skirtingais pavidalais.

Į mahajanos panteoną kaip b. įtraukti tikrai gyvenę žmonės, kurie vėliau (kartais dar būdami gyvi) apdovanojami mitinėmis savybėmis. Tokie yra indų budizmo mokytojai ir teoretikai (Nagardžunas, Šantidevas, Asangas ir kt.), Tibeto budizmo mokyklų įkūrėjai (Dzonkabas, Marpas ir kt.). Tačiau svarbiausią vietą mahajanoje užima mitiniai b. Jų vardai aptinkami jau pačiuose seniausiuose mahajanos sūtruose. Sūtre „Sudharmapundarikas" minimi 23 b., „Vimalakirtinirdeše" — per 50. Mahajanos literatūroje dažnai minimi 8 b.: *Samantabhadras, Vadžrapanis, Avalokitešvaras, Mandžušri, Maitrėjas,* Akašagarbhas, *Kšitigarbhas,* Sarvanivaranaviškambhinas; kartais prie jų prisliejami dar du — Mahasthamapraptas ir Trailokjavidžajas. Indijoje populiariausi buvo Mandžušri, Avalokitešvaras, Mahasthamapraptas ir Maitrėjas, Kinijoje ir Japonijoje — Avalokitešvaras (Guaninia, Kannona) ir Kšitigarbhas (Didzanvanas, Dzidzo), Tibete ir Mongolijoje — Avalokitešvaras, Vadžrapanis ir Mandžušri. Mitiniai b. atitinka konkrečius budas (pvz., Avalokitešvaras veikia kaip *Amitabhо* emanacija) ir yra konkretaus budos aktyvusis aspektas. Vadžrajanos mitologijoje kiekvieną iš penkių dhjanibudų atitinka konkretus b. Taigi mitologijoje b. nebūtinai turi nueiti b. kelią, kartais jie greičiau yra budų emanacijos. Iš mitinių b. gali emanuoti kiti b. ir idamai (pvz., *Jamantakas* iš Mandžušri). Tibeto aukštieji dvasiniai monarchai laikomi mitinių b. įsikūnijimais (dalailamą ir Karmapą budistai laiko Avalokitešvaro įsikūnijimu).

brahmalokas ↑ *indų mitologija.*

buda, budha (skr., pali **buddha-** — „apšviestas"), pažodžiui — „pažadintas") — budizmo mitologijoje: 1) žmogus, pasiekęs aukščiausią dvasinio tobulėjimo laipsnį; 2) antropomorfinis simbolis, įkūnijantis aukščiausio dvasinio tobulėjimo idealą. B. turi daug sinonimiškų pavadinimų, pvz., tathagata („taip atėjęs"), sugata („atėjęs kupinas gėrio"), džinas („pergalingasis"). Atrodo, iš pradžių b. buvo vadinamas tik *Šakjamunis*, bet jau ankstyviausiuoju budizmo raidos laikotarpiu kilo kitų budų idėja. Kanonizuotų šventųjų budizmo raštų rinkinio „Tipitaka" ankstyvuosiuose tekstuose minimi šeši budos, gyvenę prieš Šakjamunį; „Budhavanse" jų padaugėja iki 24. Pirmuoju buvo laikomas Dypankaras (pasak mito, jam būnant šalia, Šakjamunis nusprendęs tapti buda). Šakjamunio pirmtakai buvo Krakučhandas (pali Kakusandhas), Kanakamunis (Konagamanas) ir Kašjapas (Kassapas). Gana senas yra ir būsimojo pasaulio tvarkos budos

Buda. Akmuo. Sarnata. IV a.

Lentelė. Dhjanibudų skiriamosios savybės vadžrajanos mitologijoje

Dhjanibuda	Kryptis mandaloje	Spalva	Pasaulio elementas, su kuriuo susijęs dhjanibuda	Šeima (mit. personažų klasė, pavaldi dhjanibudoms)	Pradžnja	Bodhisatvas	Žemės buda
Vairočanas	centras arba rytai	balta	erdvė	vadžras	Vadžradhatvešvarė	Samantabhadras	Krakučhandas
Akšobhjas	centras arba rytai	mėlyna	oras	tathagatas	Ločana	Vadžrapanis	Kanakamunis
Ratnasambhavas	pietūs	geltona	ugnis	padmas	Mamakė	Ratnapanis	Kašjapas
Amitabhas	vakarai	raudona	vanduo	manis	Pandaravasinė	Avalokitešvaras	Šakjamunis
Amoghasidhis	šiaurė	žalia	žemė	karma	Tara	Višvapanis	Maitrėjas

Buda

Maitrėjo įvaizdis. Anot hynajanos mitologijos, buda savo dvasinės karjeros kelią visada turi pradėti kaip *bodhisatvas*. Gyvenime, kuriame jam lemta tapti buda, jis turi *mahapurušalakšaną*; pasiekęs *nirvaną* (t. y. budos būseną), jis kaip ir anksčiau gyvena žmogaus pavidalu ligi kalpo pabaigos. B. funkcija yra skelbti *dharmą* (mokymą, kuris padeda pasiekti nirvaną). Mahajanos mitologijoje b. skaičius padidėja iki begalybės. Kiekvienas iš „nesuskaičiuojamos daugybės pasaulių" turi savo „nesuskaičiuojamą daugybę praeities, dabarties ir ateities budų". Kiekvienas buda turi savo budakšetrą („budos lauką"), esantį tam tikroje erdvės ir laiko vietoje (žinomiausi budakšetrai yra *abhiratis* ir *sukhavatė*). Anot mahajanos mitologijos, b. gali gyventi be galo ilgai (tam neturi įtakos pasaulio žuvimas kalpo pabaigoje). Budų funkcija yra skelbti dharmą savo pačių budakšetruose, bet jie t. p. gali teikti pagalbą kenčiantiems kituose budakšetruose (↑ *Amitabhas*). Todėl imta manyti, kad visi budos yra identiški; ši idėja atsispindėjo „trijų budų kūnų" (↑ *trikajas*) koncepcijoje. Mahajanos tekstuose pirmą kartą bandyta susisteminti budų panteoną pagal jų budakšetrus (įvairiuose tekstuose ne visada minimi tie patys budos).

Ir vadžrajanos mitologijoje manoma, kad budų skaičius yra begalinis, bet meditacijos praktikoje apsiribojama penkiais budomis, vadinamaisiais dhjanibudomis (pažodžiui — „meditacijos budos"), ir juos atitinkančiais penkiais žemiškaisiais budomis. Guhjasamadžatantre (III a.) yra mitas apie penkių dhjanibudų atsiradimą: kadaise, kai bhagavatas pasinėrė į meditaciją, jis pavertė save *Akšobhju* ir paliko jį sėdėti savo vietoje. Po to pasivertė *Vairočanu*, *Ratnasambhavu*, Amitabhu, Amoghasidhiu ir paliko juos sėdėti keturiose pasaulio šalyse, taip sukurdamas mandalą. Pirmojo tūkst. po Kr. pabaigoje prie jų prisidėjo adibuda ir *Vadžrasatvas*. Vadžrajanos mitologija neteigia, kad dhjanibudos (nors kai kurių jų vardai sutampa su budų vardais iš mahajanos mitologijos) realiai egzistuoja ir yra kuriame nors erdvės bei laiko taške, greičiausiai jie esą antropomorfiniai simboliai, kurie meditacijos metu atsiranda iš „tuštumos" (šūnjatos) ir atlieka įvairias funkcijas medituojančiojo psichikos persiformavimo procese. Kiekvienas dhjanibuda turi savo specifinę kryptį mandaloje, spalvą, sėdėjimo būdą, pradžnją (moteriškąjį atitikmenį), bodhisatvą, elementą, funkciją ir t. t. (↑ lentelę). Kiekvienas dhjanibuda turi savo „šeimą", t. y. su juo susijusių antropomorfinių simbolių kompleksą.

čakravatinas, čakravartinas (skr. cakravartin, pažodžiui — „sukantis ratą") — budizmo mitologijoje idealus valdovas, kuris visame pasaulyje įkuria teisingimo viešpatiją. Č. gimsta tame kalpe, kuriame žemėje nėra budų. Jie, kaip ir budos, turi mahapurušalakšaną ir jų gimimą žymi tie patys stebuklai, kurie vyksta budų gimimo metu. Kiekvienas č. turi septynias brangenybes: ratą, kuris skrenda ore ir padeda č. ir jo kariuomenei atsidurti bet kurioje pasaulio vietoje; stebuklingomis galiomis apdovanotą dramblį ir žirgą; brangakmenį, kuris spinduliuoja šviesą labai toli; valdovę, garsėjančią grožiu ir savigarba, kilusią iš kilmingos karališkos giminės; išmintingą patarėją ir karvedį, kuriam nuolat šypsosi sėkmė (jis visada būna č. vyriausiasis sūnus; iš viso č. turi šimtą sūnų).

dakinės (skr. dākinī; žodžio reikšmė neaiški, manoma, kad jis kilęs iš šaknies dī- „skraidyti") — induizmo mitologijoje kietaširdės, žiaurios moteriškosios lyties demoniškos būtybės, sudarančios deivės Kali svitą; vadžrajanos budizmo mitologijoje — pradžnja, vaizduojama grėsminga poza. Kai kurios jų (Vadžravarahė, Nairatma ir kt.) laikomos idamų partnerėmis, kitos pačios yra idamai. D. padeda budizmo išpažinėjams, jos ne tik gali atskleisti žmogui giliausias dharmos paslaptis, bet ir įnirtingai priešinasi viskam, kas gali pailginti sansaro egzistavimą.

Devadatas (skr., pali devadatta-) — budizmo mitologijos budos Šakjamunio pusbrolis ir mokinys. Pasak legendų (žr. „Vinajapitaką", „Mahavastą", „Divjavadaną" ir kai kuriuos sarvastivadinų mokyklos kūrinius), aštuntaisiais metais prieš Šakjamunio mirtį D. pareikalauja, kad jis dėl seno amžiaus atsisakytų savo pareigų ir patikėtų D. vadovauti sanghui (budistų bendruomenei). Tačiau Šakjamunis nesutinka vykdyti šio reikalavimo. Tada D., padedamas Mahadhos karaliaus Adžatašatro, nori nužudyti Šakjamunį. Bet Šakjamunis, turėdamas budoms būdingų maginių galių, išvengia pavojaus, o D. netenka karaliaus paramos. Tada D. stengiasi bent jau suskaldyti sanghą, bet Šakjamunio mokiniai Šariputras ir Maudgaljajanas įkalba atskalūnus grįžti pas savo mokytoją. Likęs visai vienas, D. apgaili savo blogus darbus ir nutaria grįžti pas Šakjamunį. Tačiau žemė atsiveria po D. kojomis, ir jis patenka į avyčį — pragarą, skirtą sieloms, laukiančioms naujų įsikūnijimų. Ten jam skirta būti 100 000 kalpų, o po to gimti pratjekabuda.

devalokas (skr., pali devaloka- — „dievų pasaulis") — budizmo mitologijoje vienas iš sansaro skyrių, esantis Meraus kalno viršūnėje ir viršjos. Devalokoje gyvena dievai. Kaip ir

kitos gyvos būtybės, jie pavaldūs karmos įstatymams (t. y. gimsta ir miršta). Amžius devalokoje labai ilgas; dievai paprastai džiaugiasi malonumais arba yra pasinėrę į sielos meditaciją. Bet kadangi d. neišlaisvina būtybės iš sansaro pančių (po gyvenimo dievo pavidalu galima atgimti daug žemesniuose sansaro skyriuose), d. (skirtingai nuo nirvanos) nelaikomas budistų siekimų idealu. D. susideda iš 26 atskirų dangiškųjų d., išdėstytų hierarchine tvarka: patys žemiausi — čaturmaharadžikas, trajastrinsas, jamas, tušitas, nirmanaratis, paranirmitavasavartinas, kurie kartu su žmonių, gyvulių, asurų, pretų regionais ir naraku sudaro vadinamąją sansaro „troškimų sferą" (kamavačarą, arba kamadhatų); aukštesnio lygio d. yra *brahmalokas* (↑ indų mitologija).

devaputrai (skr. **devaputra-**, pali **devaputta**) — budizmo mitologijoje antraeilių dievybių grupė, pavaldi visoms budizmo kryptims bendro panteono kai kuriems pagrindiniams dievams (pvz., Šakrui, Jamui). Daugelyje sūtrų, ypač mahajanos, aprašyta, kaip dievas (dažniausiai Šakras) kartu su d. klausosi Šakjamunio pamokslų, kai šis skelbia dharmą. Kai kušanų valdovas Kaniškas (78—123; yra ir kitų gimimo bei mirties datų) pasisavino „devaputro" titulą, d. imta vadinti valdovus ir didžiuosius mokytojus.

dharma (skr. **dharma-**, pali **dhamma**) — viena pagrindinių budizmo mitologijos sąvokų. Žodis „dharma" kilęs iš šaknies **dhr-** „turėti", „remti". Budizmo kontekste ši šaknis turi daug reikšmių, pagrindinės yra šios: budos (ypač budos Šakjamunio) mokymas; tekstas (arba tekstų rinkinys), kuriame šis mokymas išdėstytas; psichofizinio pasaulio elementas.

Anot hynajanos išpažinėjų religinių mitologinių pažiūrų, yra vienintelė d. (mokymo reikšme), kuri išdėstyta „Tipitakoje", o mahajanos ir vadžrajanos išpažinėjų manymu, Šakjamunis skelbęs kelias d., kurios skiriasi turiniu ir minčių gilumu (pvz., kai kuriuose mahajanos tekstuose kalbama apie tris „dharmos rato apsisukimus" — dharmačakrapravartaną), — tai priklausė nuo individo, studijuojančio šį mokymą, protinių gabumų. Tačiau ir šios įvairios d. galų gale yra tik skirtingi vieningo mokymo aspektai.

dharmapalai (skr. **dharmapāla** — „dharmos gynėjas") — budizmo mitologijoje dievybės, saugančios budizmo mokymą ir kiekvieną budistą. Panteone d. klasė nėra griežtai išskirta, jiems neretai priskiriami idamai ir budizmą išpažįstančių tautų vietinės dievybės. Tibete yra sąrašas, kuriame minimi aštuoni d. (Vadžrabhairavas, Hajagryvas, Begcė, Jamas, Mahakalas, Šrydevė, Vaišravanas, Brahma), bet, be šių aštuonių, žinoma ir daug kitų. Sudaryta schema, pagal kurią d. skirstomi į du pogrupius — mahakalus ir lokapalus, bet šios schemos negalima be išlygų priimti, nes dalis d. nepriklauso nei vieniems, nei kitiems. Atrodo, d. idėja aiškiai atspindi vieną pagrindinių budizmo mitologijos ypatybių — atvirumą naujiems objektams ir sąmoningą neužbaigtumą. Budizmo mitologijoje yra legendų, kuriose pasakojama, kaip vietinės dievybės, pasinaudodamos žymiųjų mokytojų maginėmis galiomis, tapo dharmapalais.

Garudas ↑ *indų mitologija.*

Gautamas ↑ *indų mitologija.*

Hajagryvas ↑ *indų mitologija.*

Hevadžras (skr. **hevajra**, pažodžiui — „o vadžre!") — vadžrajanos budizmo mitologijos idamas. H. personifikuoja išmintį ir užuojautą, kai kuriuose tekstuose (Hevadžratantre ir kt.) H. laikomas Akšobhjo emanacija; paprastai vaizduojamas su aštuoniais veidais, šešiolika rankų ir keturiomis kojomis. Jo pradžnja (moteriškasis atitikmuo) Nairatmja simbolizuoja būtybę, neturinčią egoizmo.

idamas (tibetiečių **yi-dam** arba **yi-damlha**, skr. **iṣṭadevatā**, pažodžiui — „trokštamas dievas") — vadžrajanos budizmo mitologijoje dievybė saugotoja. Iš tikrųjų i. gali tapti bet kuris budizmo panteono personažas, kurį tikintysis išsirenka savo globėju, bet i. yra ir ypatingas buda sambhogakajas (↑ *trikajas*). I. apmąstymas ir savęs sutapatinimas su juo, budistų manymu, palengvina pasiekti sąmonės nušvitimą. I. skirstomi į taikius, piktus ir puspikčius. Plačiai žinomi piktieji i. (Jamantakas, Hevadžras, Čakrasamvaras), jie naikina bukumą ir neigiamas emocijas. I. dar skirstomi į vyriškosios lyties (piktieji — herukai, taikieji — *bhagavatai*) ir moteriškosios lyties i. (piktosios — *dakinės*, taikiosios — bhagavatės). I. padėjo atsirasti daugybei legendų, sukurtų Indijoje ir kt. šalyse, kur paplito vadžrajana.

jakšas ↑ *indų mitologija.*

Janas ↑ *indų mitologija.*

kalačakras (skr. **kālacakra-** — „laiko ratas"): 1) budizmo mitologinėje vadžrajanos sistemoje makrokosmoso identifikavimas su mikrokosmosu, Visatos — su žmogumi. K. idėjos išdėstytos Kalačakratantre. Anot k. idėjos, visi išoriniai reiškiniai ir procesai yra susiję su žmogaus kūnu ir siela, todėl, keisdamas save, žmogus keičia ir pasaulį. Su k. taip pat susijęs laiko ciklišku mo supratimas (Tibete — 12—60 metų kalendoriniai ciklai). Legendoje pasakojama, kad mokymą apie k. išdėstęs pats Šakjamunis, prašomas mitinės Šambhalos šalies valdovo Sučandro (bodhisatvo Vadžrapanio įsikūnijimas). Grįžęs į Šambhalą, Sučandras šį mokymą perdavė toliau kaip tantrą. Legendoje dar pasakojama, kad Indijoje mokymas apie k. pradėtas skelbti tik X a. Cilupo (pasak kitų šaltinių — Pitopo), kuris stebuklingu būdu pateko į Šambhalą, kur valdovas Kalkis supažindino jį su mokymu apie k. Grįžęs į Indiją, Cilupas išdėstė šį mokymą mahasidhui Naropui. Ypatingą reikšmę mokymas apie k. turėjo Tibeto budizmui (nuo XI a. vidurio); 2) vadžrajanoje idamas, kuris simbolizuoja mokymą apie kalačakrą.

Kašjapas (skr. **kāśyapa-**, pali **kassapa**), **Mahakašjapas** — budizmo mitologijoje *Šakjamunio* mokinys. Hynajanos tekstuose („Tipitaka" ir jos komentarai) K. laikomas vienu žymiausių *arhatų*. Legendoje pasakojama, kad K. buvo brahmano Kapilo sūnus, paprastas ūkininkas. Kartą ardamas jis

pastebėjo, kad paukščiai, eidami paskui jo arklą, lesa kirminus. Kadangi jam buvo pasakyta, kad dėl šių gyvų būtybių mirties kaltas bus jis, K. su žmona nutarė atsisakyti žemiškojo gyvenimo ir pasidaryti asketais. K. susitiko su Šakjamuniu, tapo jo mokiniu, vėliau — arhatu. Po Šakjamunio mirties K. vadovavo pirmajam budistų susirinkimui. Šiame susirinkime esą buvę aptarti budizmo kanoniniai tekstai. K. paveikslas reikšmingas ir kai kuriuose mahajanos tekstuose. Sadharmapundarikasūtre K. kartu su arhatais Subhūčiu, Maudgaljajanu ir Katjajanu kreipiasi į Šakjamunį ir skundžiasi, kad negali pasiekti aukščiausiojo bodhio. Bet Šakjamunis išpranašauja, kad K. tolimoje ateityje vis dėlto pasieks bodhį ir taps buda Rašmiprabhasu. Veikale „Kašjapaparivartas" Šakjamunis išaiškina K. bodhisatvo kelią. Dzenbudizme K. laikomas pirmuoju šios mokyklos indiškuoju patriarchu, nes tik jis suprato, kokią prasmę turėjo tiesioginis, nežodinis dharmos perdavimas. Pavyzdžiui, Šakjamunis paėmė gėlę, parodė ją mokiniui ir nusišypsojo, ir tik K. suprato mokytojo poelgio prasmę.

Kšitigarbhas (skr. kṣitigarbha-, pažodžiui — „žemės glėbys") — mahajanos budizmo mitologijoje bodhisatvas. Kai kuriuose indų sūtruose K. minimas tarp aštuonių pagrindinių bodhisatvų, jo kultas ypač išpopuliarėjo Rytų Azijos valstybėse. Kinijoje ir Japonijoje pagal reikšmę jis yra antras (po bodhisatvo Avalokitešvaro). Kaip ir visi bodhisatvai, K. stengiasi išgelbėti visas gyvas būtybes, bet ypatinga jo funkcija yra gelbėti narake (pragare) esančias būtybes. K. taip pat laikomas keleivių, vaikų ir karių globėju (ypač Japonijoje). Indijoje K. vaizduojamas sėdintis, dešinė jo ranka liečia žemę, kairėje rankoje jis laiko lotosą ir troškimų medį. Kinų ir japonų ikonogr. K. vaizduojamas stovintis, apsirengęs vienuolio drabužiais, dešinėje rankoje laiko lazdą, kairėje — perlą, kuris išpildo troškimus.

kumbhandai (skr., pali kumbhāṇḍa-, kumbhanda, pažodžiui — „turintis puodo pavidalo sėklides", plg. kumbhamuškas, kumbhykas, skr. kumbhamuṣka, kumbhīka — „turintis puodo pavidalo sėklidžių mašneles") — Atharvavedoje ir budizmo mitologijoje luošų dvasių (kartais nykštukų) klasė; paprastai minimi kartu su asurais, gandharvais arba rakšasais, pišačais ir pan. Sūtruose k. valdovu laikomas dangaus skliauto pietų pusės sargas Virudhakas, vienu atveju — ir Rudras. Veikale „Lalitavistaras" k. minimi tarp Maros talkininkų, kai Mara stengiasi sutrukdyti Budai kelyje į sąmonės nušvitimą. Savo ruožtu pali džatakose k. kartu su rakšasais yra pavaldūs Kuberui ir saugo jo mangmedį. K. dažniausiai yra priešiški žmonėms, bet, būdami Virudhako svitoje, jie garbina tathagatus ir bodhisatvus. „Gerojo įstatymo sūtre" Virudhakas (kaip ir kiti lokapalai, kurie kiekvienas valdo savo demonų grupę) pasako maginę formulę, kuri nebeleidžia k. kenkti žmonėms. Nors sūtruose k. minimi gana dažnai, bet juose nėra vienos su k. susijusios individualios siužetinės linijos.

lohanis, alohanis (kiniškas vedinys iš skr. arhat, arhan, korėj. nahan, arahan, jap. rakan, arakan — „kalnų atsiskyrėlis") — budizmo mitologijoje žmogus, kuris pasiekė aukščiausią dvasinio tobulumo laipsnį ir, atsisakydamas visų troškimų, tapo šventuoju. L. po senovei lieka vadinamajame kančių pasaulyje, t. y. sansare, tačiau kaip šventasis jis nebėra pavaldus karmai — begalinių persikūnijimų dėsniui: pasiektas sąmonės nušvitimas leidžia l. ištrūkti iš karmos nulemtos persikūnijimų grandinės. Tolimųjų Rytų budizmo regione (Kinijoje, Korėjoje, Japonijoje) l. laikomas aukščiausia pakopa, kurią gali pasiekti budistų šventasis. Mitiniame l. paveiksle budizmo idėjos yra glaudžiai susijusios su daoizmo išmintingojo atsiskyrėlio įvaizdžiu: šis atsiskyrėlis gyveno kalnuose ir dėl ypatingo gyvenimo būdo bei turėto stebuklingo ilgaamžiškumo eliksyro tapo nemirtingas. Šiame budizmo regione žinomos didesnės ir mažesnės l. grupės, pvz., „16 lohanių grupė", minima Kinijos VII a. lit. paminkluose. Į šią „16 šventųjų" grupę įeina ir įvairūs budizmo mitologijos legendiniai personažai, pvz., Šakjamunio vyresnysis sūnus Pindolas, kuris turi saugoti Budos mokymą nuo tos akimirkos, kai Šakjamunis pasitraukė pasiekęs nirvaną, iki tol, kol pasaulį ateis valdyti buda Maitrėjas.„16 lohanių grupei" priklauso ir didieji atsiskyrėliai, gyvenantys kalnuose, bodhisatvai, legendiniai vienuoliai, kinų imperatorius Siao Janis, žinomas kaip budizmo globėjas. Yra kelios šios grupės variacijos, ypač vėlyvuosiuose daoizmo ir budizmo kultuose (į grupę įtraukti kinų budizmo skelbėjai, legendiniai vienuoliai, net garsūs poetai). Žinomos dar ir kitos „lohanių grupės", kurias sudaro net iki 300 ar 500 lohanių — jų skulptūriniai ir tapyti atvaizdai, tokie populiarūs Kinijoje, Korėjoje ir Japonijoje, dažnai matomi budistų šventyklose. L. vaizduojami įvairiomis pozomis (statiškos figūros, pasinėrusios į meditaciją, budistų vienuoliai, liūdnai žiūrintys į šį netobulą pasaulį, pamokslininkai, skelbiantys mokymą žmonėms ar besišnekučiuojantys tarpusavyje ir t. t.), įvairios jų išraiškos ir įvairūs atributai (lazdos, taurės, lotoso žiedai, budistų maldos karoliai ir kt.). L. dažnai būna pranašai, kovotojai su neteisybe ir tamsos jėgomis, budizmo skelbėjai.

lokapalai ↑ *indų mitologija.*

Mahakalas (skr. mahākāla-, pažodžiui — „didysis juodasis") — vadžrajanos budizmo mitologijoje idamas ir dharmapalas. „Sadhanamale" aprašyti dvirankiai, šešiarankiai ir šešiolikarankiai M., visi jie grėsmingos išvaizdos, tamsiai mėlynos spalvos. Tibete žinomos įvairios M. variacijos. Dėl to kai kurie tyrinėtojai daro išvadą, kad žodis „mahakalas" yra dharmapalų pogrupio pavadinimas. Pasak vienos legendos, M. žiloje senovėje buvęs Indijoje mahasidhu, kuris davęs įžadą ginti dharmą net bauginimu, jeigu užuojauta nepadėtų. Taip jis ir liko pasaulyje piktos dievybės pavidalu.

mahapurušalakšanai (skr. mahāpuruṣalakṣaṇa, pali mahāpurisakkhana — „didžio žmogaus požymis") — budizmo mitologijoje 32 kūno požymiai, kuriais paženklinamas imperatorius (čakravatinas) arba buda: apva-

lios rankos ir kojos, ilgi rankų pirštai, plačios pėdos, auksinio atspalvio oda, platūs pečiai, ilgas gražios formos liežuvis, balsas kaip Brahmos, lygūs dantys ir t. t. Detalus m. aprašymas pateikiamas daugelyje kanonizuotų ir nekanonizuotų budizmo veikalų. Be m., yra dar 80 šalutinių budos požymių.

mahasidhai (skr. mahāsiddha- — „didysis prisiekusysis") — vadžrajanos budizmo mitologijoje pusiau mitinis asmuo, jogos praktika pasiekęs pilnatvę. Manoma, kad buvę 84 m. (Tilopas, Naropas, Sarahas, Nagardžunas ir kt.). Legendos, kuriose pasakojama apie jų gyvenimą, yra pastebimai paveikusios tolesnę budizmo mitologijos raidą (ypač Tibete). M. prototipai, matyt, yra buvę realūs žmonės, gyvenę Indijoje VII—XI a.

Maitrėjas (skr. maitryea- — „susijęs su draugyste") — budizmo mitologijoje bodhisatvas, ateities buda. Budizmo regione tris laikus simbolizuoja trys budos: Amidas — praeitį, Šakjamunis — dabartį, M. — ateitį. Pagal budizmo kanoną, dabar M. yra danguje ir laukia savo valdymo žemėje laiko. Šakjamunis, prieš pasiekdamas nirvaną, savo aukso drabužius buvo atidavęs saugoti mokiniui Kašjapui, kad jis įteiktų juos M., kai tas pasirodys žmonių pasaulyje kaip buda. Kašjapas buvo labai senas ir, jausdamas artėjant fizinę mirtį, iškeliavo į šventąjį kalną su visais saugoti paliktais aukso drabužiais. Kalnas atsivėrė ir palaidojo Kašjapą ligi M. valdymo ateityje. Tada kalno viršūnė atsivers, Kašjapas atiduos aukso drabužius M. ir pereis į amžinąją nirvaną. M. dažnai minimas budistinėje literatūroje; jis yra vienintelis bodhisatvas, kurį pripažįsta visos pagrindinės budizmo kryptys. Budizmo ikonogr. M. dažniausiai vaizduojamas kaip indų karalaitis su diadema. Jis yra aukso spalvos, rankose laiko dharmos, arba mokymo, ratą, stupą ir taurę. Rečiau M. vaizduojamas kaip varganas budistų vienuolis. M. kultas labai populiarus Pietryčių ir Centr. Azijoje, kur yra daug M. skulptūrų. Lamaizmo mitologijoje jis žinomas kaip „Maidaras" arba „Maidaris", Kinijoje — „Mile", Japonijoje — „Mirokus".

Maitrėjas

mandala (sen. ind. mandala- — „ratas", „diskas", „apskritas", „apvalus" ir pan.) — budizmo mitologijoje vienas pagrindinių sakralinių simbolių, ritualo reikmuo, simbolio įsikūnijimas; ritualinio dovanojimo būdas (įskaitant ir auką). Pats žodis „mandala" minimas jau Rigvedoje, kur jis turi daug reikšmių (be jau paminėtų,— „žiedas", „orbita", „rutulys", „apylinkė", „šalis", „erdvė", „bendrumas", „bendruomenė", „susirinkimas", „viena iš 10 Rigvedos dalių", „auka" („aukojimas"), „vyno aukojimas", „žemės pavidalas", „augalo pavidalas" ir pan.), kurios apskritai redukuojamos į sąvoką „apvalus". M. sąvoką įtvirtino budizmas, kurio šaknys yra Indijoje; šią sąvoką (daugeliu atvejų ir patį žodį) pirmaisiais m. e. amžiais perėmė vėlesnės budizmo kryptys, ypač įvairūs šiaurės budizmo variantai (mahajana, vadžrajana, tantrizmas) Tibete, Centr. Azijoje, Mongolijoje, Kinijoje, Japonijoje (beje, vokiečių orientalistas Z. Humelis mano, kad m. atsirado Tibete ir tik vėliau antrą kartą pateko čia iš Indijos). Šiose daug naujesnėse budizmo kryptyse žodžio „mandala" reikšmių sumažėja, tačiau jis tampa unifikuotesnis dėl pačios sąvokos ir su ja susijusių ritualinių įsikūnijimų tolesnės sakra-

Mandala. Atvaizdas ant grindų

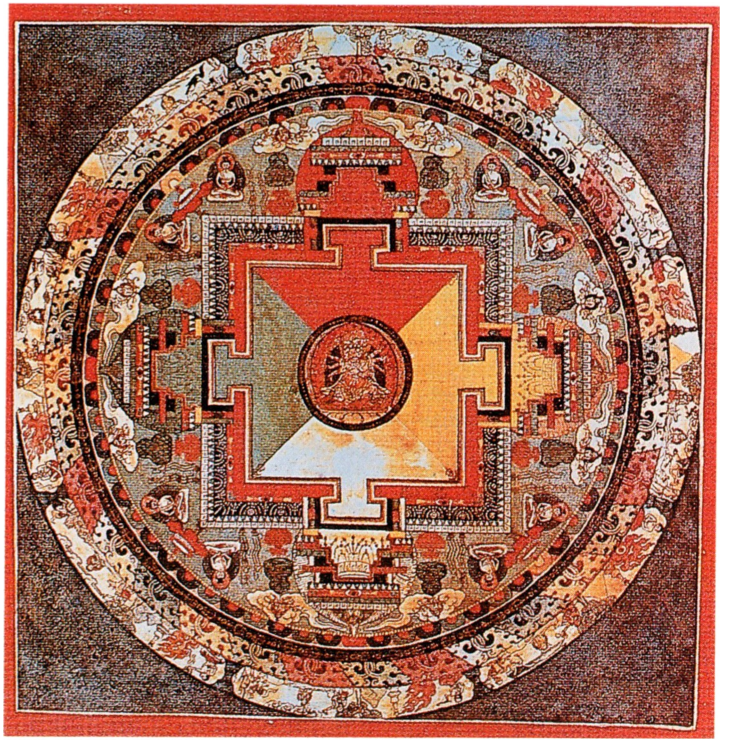

lizacijos bei universalizacijos. Tad jau Tibeto budizme įsitvirtina dvi reikšmių grupės, kurių viena susijusi su budistų kosmologijos sfera (tam tikras tipas apskritos arba sferinės erdvės, iš dalies žemės sfera, t. p. ugnis ir vanduo), kita — su ritualo sfera (maginė diagrama ir figūrinis atvaizdas, sudėliotas iš grūdų ir kitų aukojamų dovanų). M. priklauso sudėtingos struktūros geometrinėms figūroms (↑ *geometriniai simboliai*). Būdingiausia m. schema — išorinis apskritimas, į kurį įbrėžtas kvadratas; šiame kvadrate yra ir vidinis apskritimas, kurio periferija brėžiama kaip lotosas su aštuoniais vainiklapiais arba dalijama į aštuonias dalis, segmentuojančias šį apskritimą. Kvadratas orientuotas į pasaulio šalis, kurios dar susijusios su atitinkamomis iš vidaus besiglaudžiančio kvadrato erdvės spalvomis (plg. m. lamaizme, kur šiaurė yra žalia, rytai — balti, pietūs — geltoni, vakarai — raudoni; centras siejamas su mėlyna spalva, nors šiuo atveju spalvos motyvacija priklauso nuo to, kas pavaizduota centre). Kiekvienos kvadrato kraštinės viduryje yra T pavidalo vartai, kurie nusitęsia į kvadrato išorę kaip kryžiai, o šie kartais apribojami mažais puslankiais. Vidinio apskritimo centre vaizduojamas sakralinis garbinimo objektas — dievybė, jos atributas arba simbolis, kuris metonimiškai panaudojamas rituale. Ypač dažnai tai būna vadžras, vaizduojamas įvairiais variantais — viengubas, dvigubas. Šis pagrindinis m. variantas turi įvairių modifikacijų, kurių ypatybes nulemia arba centre esantis objektas, arba kai kurie vietiniai simbolikos variantai. M. atvaizdų paprastai būna labai daug (kartais stengiamasi reprodukuoti kiek įmanoma daugiau jų egzempliorių) ir matome juos įvairiose sakralinėse vietose, pvz., šventyklose, ant drobės, ant aukojimo indų. M. labai spalvingos; jos gaminamos iš akmens, medžio, metalo, molio, smėlio, tešlos ir kt. medžiagų. Universaliausia yra m. kaip Visatos modelio, kaip kosmoso žemėlapio interpretacija, be to, Visata vaizduojama plokštumoje; tai būdinga ir Visatos modeliavimui, kai naudojamasi apskritimu arba kvadratu. Modeliavimo objektu tampa kai kurie idealizuoti Visatos parametrai — jie koreliuojami su aukštųjų sakralinių vertybių sistema (ypač tai ryšku budizme). Antropomorfiniai objektai, turintys daug konkretesnę semantiką, paprastai būna tik centriniame apskritime. Kosmologinė m. interpretacija yra tokia: išorinis apskritimas reiškia Visatą kaip visumą, žymi Visatos ribas erdvėje, t. p. modeliuoja Visatos laikiškąją struktūrą. Šiame išoriniame apskritime neretai vaizduojama 12 simbolinių elementų — nidanų, reiškiančių 12 susijusių priežasčių; tie elementai reiškia ir grandinės „grandis, kurios pagal kilmę tarpusavy priklausomos", o šios grandys lemia ir palaiko gyvenimo srauto nepertraukiamumą. 12 nidanų modeliuoja m. laiko begalybę ir ciklišku mą, „laiko ratą", kuriame kiekvienas vienetas yra ankstesnio pasekmė ir tolesnio priežastis. Pagrindinių m. dalių ir vadinamojo kalačakro („laiko rato") izomorfiškumas aktualizuoja m. laiko aspektą. Galiausiai m. išorinis apskritimas derinasi su šiaurės ir (plačiau) visos Centr. ir Pietryčių Azijos budizmo kalendoriais ir chronologinėmis schemomis. M. ir jam artimų „laiko rato" arba „būties rato" schemų interpretacija daro galimą ir etinių bei (arba) aksiologinių struktūrų atskyrimą (plg. kalačakre pavaizduotus gyvenamojo pasaulio šešis skyrius, t. p. nurodymą, kad yra ryšys tarp žmogaus elgesio ir atlyginimo, kuris jo laukia po persikūnijimo). Vidiniame apskritime esančio kvadrato kraštai modeliuoja pagrindines kryptis, Visatos erdvines koordinates, o taškai, kuriuose yra įėjimas į apgyventąjį pasaulį, ypač reikšmingi ir saugotini. Todėl neretai kaip tik šiose kvadrato vietose (T pavidalo vartuose) būna vadinamieji lokapalai arba maharadžos — „didieji valdovai": šiaurėje — Vaišravanas, rytuose — Dhritaraštras, pietuose — Vyrudhakas, vakaruose — Virūtakšas. Atitinkamos tantrinės ritualinės m. vaizduoja keturis dhjanibudas: Amoghasidhį, Akšobhją, Ratnasambhavą, Amitabhą. Šiuo atveju centre paprastai būna Vairočanas. Į kvadratą įbrėžtas aštuonlapis apskritimas (jantras) simbolizuoja moteriškąjį pradą, glėbį, kuriame gimsta vaikai; jame dažnai būna vyriškojo prado ženklas — vadžras. M. centre esančių geografinių simbolių ryšys dubliuojamas ritualiniu mito motyvu: šaukiama dievybė leidžiasi iš dangaus į patį m. centrą, kurį žymi lotosas. Čia ji ir atlieka aktą, teikiantį vaisingumą, gausą, sėkmę. Tibete ir Mongolijoje m. dažnai laikoma dievybės arba dievybių gyvenimo vieta. Legendoje pasakojama, kad VIII a. dievybė nusileidusi iš dangaus: Padmasambhavui, tantriškojo budizmo pradininkui, kuris laikomas ir pirmosios m. kūrėju, būtinai reikėjo dieviškos pagalbos. Jis padarė m. ir septynias dienas meldėsi, tada dievybė nusileido į m. centrą ir atliko tai, dėl ko buvo pašaukta. Šis dievybės judėjimo motyvas — iš viršaus žemyn, iš dangaus į žemę, į m. centrą — papildo m. struktūrą vertikaliąja koordinate, nors kaip pagrindinė ši koordinatė ryškiai atskleidžiama ir net aktualizuojama tik ritualo metu. Judėjimas vertikaliai ir jo paskutinis, baigiamasis momentas — dievybė m. centre — siejasi su kitais pasaulio vertikaliosios struktūros simboliais: pasaulio ašimi, pasaulio medžiu, Meraus kalnu, ritualiniais statiniais. Iš to ir kyla m. koreliacija (pilna arba dalinė) su ritualinių statinių — zikuratų plokštumine struktūra arba su mitiniais čakravatino rūmais, su Pietryčių Azijos ir Centr. Amerikos valdovų rūmais, šventyklomis ir net kai kurių miesto tipo gyvenviečių planavimu. Pagal m. principą dažnai kuriama bei aprašoma ir socialinės hierarchijos struktūra. Daugelis mokslininkų linkę manyti, kad Tibeto ir kt. vietų megalitiniai statiniai (pvz., garsusis Stounhedžo kompleksas Didžiojoje Britanijoje) pastatyti m. principu (arba priešingai — m. yra ne kas kita kaip šių megalitinių statinių schema). Kai kas m. lygina su kitais Visatos simboliais: Chanių dinastijos laikų bronziniais kinų veidrodžiais, ant kurių pavaizduotos Visatos schemos; šiaurės Azijos tautų šamanų būgnais — piešiniai ant jų iš tikrųjų yra Visatos žemėlapiai. Tokia nuomonė visai pamatuota, nes pats m. principas yra ne tik daug labiau paplitęs už pačią m., bet praktiškai yra universalus ir kaip Visatos (arba jos dalių, plg. vadinamąją astrologinę m.) modelis, ir kaip priemonė, padedanti ri-

tualo arba individualios meditacijos metu pasiekti gilesnius pasąmonės sluoksnius. Abi šios m. funkcijos susilieja į vieną: tas, kuris pasineria į meditaciją arba dalyvauja atitinkamame rituale kaip jo vedėjas, atsistoja m. centre ir laukia dievybės, dieviškosios dvasios, kuri turi nusileisti iš dangaus. Šveicarų psichologas K. G. Jungas pabrėžė mandalos kaip psichokosminės sistemos universalų pobūdį — ši sistema sukuria ypatingą Visatos ritmą, kuris sujungia makrokosmosą su mikrokosmosu ir parodo, kad m. idėją savarankiškai plėtojo ne tik įvairios religinės sistemos, bet ir kūrybingi žmonės (daugiausia menininkai; plg. apskritimo ir kvadrato formos šokių derinius, kurie sukuria „mandališkąjį" šokį su atitinkamai besikeičiančiu ritmu) arba ligoniai, sergantys įvairiomis psichinių ligų formomis,— jie nusiteikia, kad iš savo pasąmonės „išvilios" vienus arba kitus archetipinius kompleksus, sukurs vieningą žmogaus ir Visatos ritmą, kad sugautų ir performuotų kosminę energiją. Šia idėja remiasi kai kurios mūsų laikų meditacijos, meno ir menotyros teorijos (↑ dar *apskritimas, kvadratas*).

Mandžušri (skr. manjuśrī — „gražus švytėjimas") — budizmo mitologijoje bodhisatvas, simbolizuojantis išmintį ir žinojimą. M. dažniausiai vaizduojamas kaip indų valdovas, dešinėje rankoje jis laiko liepsnojantį kalaviją, simbolizuojantį pergalę prieš neišmanymą ir tamsos jėgas, o kairėje — knygą su šventaisiais tekstais. Kadangi M. minimas jau seniausiuose rašytiniuose budizmo paminkluose, galima manyti, kad M. mitol. paveikslas susiformavo paskutiniaisiais a. pr. Kr. Mahajanos budizmo kanonas teigia M. buvus indų karaliumi, viešpatavusiu prieš daugelį kalpų. M. kovojęs už žinojimą, išsilaisvinimą, dvasios šviesą, todėl nusprendęs tapti bodhisatvu ir padėti kiekvienai gyvai būtybei išsigelbėti iš sansaro pasaulio ir pereiti į nirvaną. M. esą buvęs ir ateities budos Maitrėjo mokytojas. M. kultas ypač populiarus Tibete ir Kinijoje, kur daugelyje legendų jis vaizduojamas kaip žinojimo ir išminties globėjas. Pavyzdžiui, vienąme mite pasakojama, kad M. atėjęs nusilenkti budai Vairočanui ir liepsnojančiu žinojimo kalaviju jo garbei perkirtęs kalnagūbrį. Kalnų ežero vandenys pradėję srūti į slėnį ir pavertę jį derlinga žeme. Šiame mite žinojimo galia siejama su stebuklo galia.

Mara (skr. māra- — „žudantis", „naikinantis") — budizmo mitologijoje demoniška dievybė, susijusi su blogiu, naikinimu, žemiškuoju gundymu. Platesne prasme M. simbolizuoja neigiamų žmogaus sielos emocijų spektrą. Visuose žymesnių budizmo krypčių tekstuose pavaizduotas M., kurio pagrindinė funkcija — neleisti bodhisatvams pasiekti sąmonės nušvitimo. Daugelyje budizmo legendų pasakojama, kaip M. gundęs Šakjamunį, stengdamasis sutrukdyti jam tapti apšviestuoju. Yra labai daug budizmo tekstų su Budos (Šakjamunio) gyvenimo aprašymais, kur šiam įvykiui skiriama daug dėmesio. Legendose aprašyta, kaip Šakjamunis sėdėjęs prie Bodhio medžio, stengdamasis tapti apšviestuoju. Ten su didele demonų armija traukęs M., kad nukreiptų Šakjamunį nuo tikslo. Pirmiausia M., pasivertęs karaliaus pasiuntiniu, prašo Šakjamunį grįžti į gimtąjį miestą, kuriam neva gresiąs pavojus. Kai Šakjamunis nesileidžia sugundomas, M. siunčia pas jį savo tris gražias jaunas dukras, kurios simbolizuoja seksualinius geidulius. Tačiau nei jaunų merginų dainos, nei šokiai nepajėgia patraukti Šakjamunio dėmesio (jaunos M. dukterys paverčiamos negražiomis senėmis). Tada M. su savo demonų būriu pradeda pulti Šakjamunį, siųsdamas žaibą, audrą, liūtį, šaudydamas ugninėmis strėlėmis. Tačiau Šakjamunis lieka ramus, tik dešinės rankos pirštais paliečia žemę. Tą akimirką žemė atsiveria ir M. su visu demonų būriu prasmenga. Visame budizmo regione labai paplitęs skulptūrinis Budos atvaizdas — Buda sėdi dešine ranka liesdamas žemę. Budizmo mitologijoje šio gesto semantika siejama su Budos pergale prieš demoną M. dar prieš tampant apšviestuoju. M. valdo didelę demonų armiją, suskirstytą į rangus pagal žmogaus neigiamų emocijų intensyvumą. Kartu su savo demonais M. neša pražūtį visoms gyvoms būtybėms. Liaudies mitologijoje M. laikomas realiai egzistavusiu demonu.

Maudgaljajanas (skr. maudgalyayāna-), Mogallana (pali mogallāna) — budizmo mitologijoje pagrindinis Šakjamunio mokinys (kartu su Šariputru). M. turėjo didžiausių maginių galių. Jis galėjo kurti įvairias gyvųjų būtybių formas ir pats, jei tik norėjo, įgyti įvairiausią išvaizdą; neperėjęs į kokią nors ypatingą psichikos būseną, galėjo matyti pretus ir kitas dvasias, kurių paprasta žmogaus akis nemato, lankyti dangaus pasaulius (pvz., ten jis, norėdamas sumažinti Šakro puikybę, kojos nykščiu sudrebino jo rūmus). Apie M. pasakojama, kad jis galėtų Sumeraus (Meraus) kalną suspausti kaip pupą, įsukti žemę kaip žiedžiamąjį ratą, apversti ją aukštyn kojom arba užmauti ant Sumeraus kalno kaip skėčio kupolą ant koto. M. išvaręs Marą, kai tas, norėdamas pridaryti nemalonumų, kartą įlindęs jam į pilvą. Jis privertė paklusti nagą Ahyčhandą. Pats garsiausias jo žygdarbis yra nagų karaliaus Nandopanando sutramdymas. Supykęs, kad jam trukdoma ėsti, Nandopanandas apsivijo aplink Sumeraus kalną ir užtvėrė kelią į trajastrinso dangų Budai ir 500 jo mokinių. Tik M. galėjo įveikti Nandopanandą, kai jie varžėsi demonstruodami savo magines galias. M. dažnai vaizduojamas šalia Šakjamunio; jis apsirengęs išblukusia oranžine toga, su klajojančio vienuolio lazda rankoje.

nagai ↑ *indų mitologija.*

nirmanaratai, nimmanaratai (skr. nirmāṇarati-, pali nimmānarati, pažodžiui — „besigėrintys savo pačių magiškais kūriniais") — budizmo mitologijoje dievybių klasė, gyvenanti penktajame „troškimų sferos" (kamadhataus) dangaus pasaulyje, kuris yra virš tušito, 640 tūkstančių jodžanų virš Meraus kalno viršūnės. N. diena lygi 800 žmogaus metų, jų amžius — 8000 metų. Pastojama nuo abipusės šypsenos, ir vaikai stebuklingu būdu atsiranda ant motinos kelių. N. valdovas yra Sunirmitas (Sunimmitas). Jo žmona persikūnijusi Višakha (Visakha) — budos Šakjamunio pagrindinė mokinė.

nirvana (skr. nirvāṇa-, pali nibbāna, pažodžiui — „užgesimas") — budizmo mitol. sistemoje viena pagrindinių sąvokų; reiškia aukščiausią priešingą sansarui sąmonės būseną, kai nebėra persikūnijimų ir perėjimų iš vienos sansariškosios egzistencijos sferos į kitą. Iš visų sansaro būtybių tik žmogus gali pasiekti n. ir tapti buda. Pasak budizmo teorijos, apie n. negalima pasakyti nieko konkretaus, išskyrus tai, kad ji yra laisvės, ramybės ir palaimos būsena, nors nė vienas šių žodžių nėra adekvatus n. aprašymas. Manoma, kad n. galima pasiekti jau šiame gyvenime, bet visiška nirvana įmanoma tik po mirties (vadinamoji parinirvana). Į nirvaną perėjusios būtybės (t. y. budos) teoriškai nebegali grįžti į sansarą, tačiau budizmo mitologijoje yra nemaža siužetų, kuriuose „nirvaniškosios būtybės" padeda žmonėms ir kitoms būtybėms ištrūkti iš sansaro pančių. Mahajanos mitologijoje taip elgiasi budų emanacijos — bodhisatvai. Patys budos gali iš naujo tapti žmonėmis, pvz., Amitabhas tampa pančenlama. Mahajanos mitologijoje skiriamos kelios n. pakopos. Manoma, kad hynajanos išpažinėjų n. (šravakų ir pratjekabudų nirvana) yra žemesnė už n., kurią pasiekia bodhisatvai.

Padmasambhavas (skr. padmasambhava- — „atsiradęs iš lotoso"), Padmapžunba (tibetiečių), — Tibeto budizmo mitologijos personažas. P. paveikslo pamatas, matyt, yra tikrai gyvenęs žmogus, padėjęs platinti budizmą Tibete. Pasak legendos, P. atsirado iš lotoso kaip budos Amitabho emanacija. Jis užaugo Indrabhūčio (vieno iš mahasidhų) namuose. Indrabhūtis buvo Odijanos valstybės karalius (nelabai aišku, kur buvo ta valstybė; kai kurie budizmo tyrinėtojai mano, kad ji buvusi Kašmyre, Svato upės slėnyje). Sulaukęs pilnametystės, P. keliavo po Indiją ir, padedamas dakinės, studijavo vadžrajanos metodus. Tibetiečių karaliaus Tisongdecено (755—791) prašomas, jis patraukė į Tibetą padėti filosofui Šantarakšitui platinti ten budizmo mokymą. Gerai išmanydamas magiją, P. vietines dievybes ir demonus pavertė budizmo gynėjais. P. laikomas seniausios tibetiečių budizmo mokyklos njingmapos (arba njinmos) įkūrėju.

paramitas ↑ *indų mitologija.*

potalas (skr. potala-, potalaka, pautalaka) — budizmo mitologijoje rojus, kuriame gyvena *Avalokitešvaras* ir *Tara*. Pasak indų ir tibetiečių šaltinių, p. yra kalno viršūnėje Indijos vandenyno pakrantėje, kinų budizme — Rytų Kinijos jūros saloje (↑ *Puto*). Anot tibetiečių tradicijos, potale Buda ištarė pagrindinį Avalokitešvaro tantrą, o Mandžušri prašomas (kad išgydytų karalių Yšvaraprabhą nuo raupsų) — vieną iš dviejų specialių maginių Avalokitešvaro tekstų (dharaną). P. dar vadinami dalailamų rūmai Lhasoje.

pradžnja (skr. prajñā, pažodžiui — „išmintis", „supratimas") — vadžrajanos budizmo mitologijoje budų, bodhisatvų, idamų ir kt. mitinių personažų moteriškasis atitikmuo. Kai kurios pradžnjos, pvz., *Tara*, Vadžravarahė, Kurukula, veikia savarankiškai, atlikdamos bodhisatvų ir idamų funkcijas. P., kurios pavaizduotos grėsminga poza, vadinamos *dakinėmis*.

pratjekabuda (skr. pratyekabudha- — „buda pats sau") — budizmo mitologijoje tas, kuris pasiekia nirvaną, bet neskelbia dharmos. P. ir budos pasirodo tuose pačiuose kalpuose, tačiau niekada nesusitinka. Vienu metu gali gyventi begalinė daugybė p.

pretai ↑ *indų mitologija.*

Puto (jap. buda, kor. potha iš skr. potalaka) — Tolimųjų Rytų budizmo mitologijoje vieta senovės valstybėje Malakutoje, Malabaro pakrantėje (Indija), kur pasirodė bodhisatvas Avalokitešvaras (Guaninia). Vėliau „Potalaku" (*potalu*) buvo pavadintos ir kitos vietos Kinijoje bei Tibete, kur nėva pasirodė Guaninia. Ypač garsi yra P. sala Rytų Kinijos jūroje į pietus nuo Chančžou žiočių. Ji taip vadinama todėl, kad šventasis japonų klajojantis vienuolis Egakus 858 m. paliko čia Guaninios statulą, atneštą nuo Utai kalno. Tolimųjų Rytų šalyse kiekviename žingsnyje galima rasti vienuolynų, vadinamų P.; garsiausi yra Utai kalne (Kinija, Šansi), Čendėje (Kinija, Hebėjus), Janjane (Korėja, Kanvondo).

Ratnasambhavas (skr. ratnasambhava-, pažodžiui — „tas, iš kurio randasi brangenybės") — vadžrajanos budizmo mitologijoje vienas iš dhjanibudų (↑ *buda*). R. yra ratnų šeimos galva. Dhjanibudų mandaloje R. vaizduojamas pietuose, jis yra geltonos spalvos, jo dešinė ranka laikoma varadamudro poza (plaštaka atsukta į žiūrovus). Jo pradžnja (moteriškasis atitikmuo) — Mamakė; iš R. emanuoja bodhisatvas Ratnapanis. R. atitikmuo žemėje yra praeities buda Kašjapas. Pirmą kartą R. minimas Guhjasamadžatantre (III a.). Pasak kai kurių legendų, R. yra sukūręs tris budizmo brangenybes — budą Šakjamunį, dharmą ir sangha.

rūpadhatus (skr., pali rūpadhātu- — „turinčių formą pasaulis") — budizmo mitologijoje vienas iš pasaulių, kuris yra virš „troškimų sferos" kamadhataus ir žemiau „neturinčių formos sferos" — arūpadhataus. R. aprašymas sumodeliuotas remiantis jogų vidine meditacine patirtimi, perkelta į išorinę egzistenciją. R. nėra dviejų pačių paprasčiausių jutiminio pažinimo formų — skonio ir uoslės, užtat ypač subtilios rega ir klausa. R. turi keturis lygmenis, kurie atitinka keturias dhjano (jogų transo) pakopas. Žmogus, kūnu likdamas žemėje, per dhjano praktiką gali matyti kai kuriuos r. lygmenis ir išgyventi tai kaip realybę. Liaudies tikėjimuose r. paprastai suvokiamas kaip vienas iš aukštesniųjų pasaulių, kuriuose po mirties atgimsta žmonės, pasiekę atitinkamą dhjano pakopą. Ketvirtasis r. lygmuo yra žemiausias pasaulio lygmuo, kuris nesunaikinamas per samvartakalpą (laikas, kai kalpo pabaigoje pasaulis bus sunaikintas ugnimi, vandeniu ir vėju).

rūpavačarai (skr., pali rūpāvacāra) — budizmo mitologijoje grupė dievybių, kurios gyvena rūpadhatuje. R. nereikia maisto, drabužių (jie gimsta su ploniausiu šydu), namų (namai irgi atsiranda jiems gimstant). Nors rūpadhatuje ir nėra kvapų bei skonio, r.

turi burną ir nosį, kad nebūtų panašūs į luošius. R. neturi gimdymo organų, bet nėra ir visai belyčiai. R. gimsta stebuklingu būdu, jų tėvai yra tie, kurie tuo metu būna arčiausiai.

Samantabhadras (skr. **samantabhadra-** — „ištisai geras") — budizmo mitologijoje: 1) bodhisatvas. S. paveikslas ir vardas aptinkami daugelyje mahajanos sūtrų, pvz., Suvarnaprabhasasūtre, Pradžnjaparamito ciklo tekstuose. Sadharmapundarikasūtre aprašytas stebuklingas S. pasirodymas budai Šakjamuniui, kai pažada ginti budos mokymą ir remti tuos, kurie išpažįsta budizmą. Gandhavjūhasūtro pagrindinis herojus Sudhanas tiktai iš S. gauna aukščiausius pamokymus. S. minimas aštuonių pagrindinių mahajanos bodhisatvų sąraše. Vadžrajanos mitologijoje S. laikomas budos Vairočano emanacija. S. paprastai vaizduojamas sėdintis ant šešiagalvio dramblio; nevienodas jo rankų skaičius, skirtingi ir daiktiniai simboliai, kuriuos jis laiko rankose, bet visada jis turi lotosą; 2) buda. Kaip buda, turintis savo „budos lauką" — budakšetrą (akaništhą), S. minimas ir kai kuriuose mahajanos kūriniuose („Mahavastus", „Lankavataras"), bet svarbiausią vietą S. užima vadžrajanos mitologijoje (ypač tibetiečių njimnos mokykloje), kur S. yra adibuda (tibetietiškas vardas — Kuntuzangpo). S. beveik visada vaizduojamas kartu su savo pradžnja Samantabhadre; jis tamsiai mėlynos spalvos, sėdi meditacijos poza, neturi drabužių ir jokio daiktinio simbolio. Manoma, kad S. akaništhо danguje yra aplankęs mitinis njimnos mokyklos įkūrėjas Padmasambhavas.

Samvaras, Čakrasamvaras (skr. **samvara-**, pažodžiui — „pasirinkimas", tibetiečių *Demčogas* — „aukščiausia gerovė") — vadžrajanos budizmo mitologijoje idamas. S. gyvena Kailaso kalne, laikomas dhjanibudos Akšobhjo emanacija, vaizduojamas mėlynos spalvos, paprastai su keturiais veidais ir dvylika rankų. Jo pradžnja yra Vadžravarahė. Daugelyje indų ir tibetiečių legendų S. pasirodo didžiausiems budoms (iš jų ir mahasidhams Luipui, Ghantapui, Naropui ir kt.), kad perduotų jiems naujus pamokymus.

sangha (skr., pali **samgha-**, pažodžiui — „grupė", „susirinkimas") — budizmo mitologijoje viena iš vadinamųjų trijų brangenybių — budistų bendruomenė (kitos dvi — buda Šakjamunis ir dharma). Iš pradžių žodžiu „sangha" buvo vadinami visi Šakjamunio mokiniai (Anandas, Kašjapas, Maudgaljajanas, Subhūtis, Šariputras ir kt.), kurių mitiniai arba iš dalies mitiniai darbai yra labai reikšmingi budizmo legendose. Vėlesniais laikais s. nariu galėjo tapti kiekvienas žmogus, kuris duodavo įžadus (laikinuosius pasauliečio arba vienuolio). S. nariais gali būti ir grynai mitiniai personažai.

sansaras ↑ *indų mitologija.*

subhadevai, šubhadevai (pali **subha deva**, skr. **šubha devah** — „palaimintosios dievybės") — budizmo mitologijoje rūpavačarų grupės dievybės, gyvenančios trečiajame rūpadhataus lygmenyje. S. skirstomi į paritasubhus („ribotos palaimos turėtojai"), uppamanasubhus („neribotos palaimos turėtojai") ir subhakinhus („ištisai palaimintieji"). Po atgimimo s. grupių amžiaus ilgumas yra atitinkamai 16, 32 ir 64 kalpai. Tuo metu, kai pasaulį naikins ugnis, vanduo ir vėjas (samvartakalpas), subhakinhų pasaulio lygmuo bus riba, virš kurios vanduo nebepakils.

Subhūtis (skr., pali **subhūti-**) — budizmo mitologijoje Šakjamunio mokinys. S. paveikslui atsirasti pamatą davė, atrodo, realus istorinis asmuo. S. minimas visuose pagrindiniuose budizmo tekstuose, bet „Tipitakoje" jam skiriamas šalutinis vaidmuo palyginti su Šakjamunio mokiniais Anandu, Šariputru ir Maudgaljajanu. Tačiau jau šiame kūrinyje pripažįstama, kad S. yra pirmasis tarp „gyvenančių vienumoje" (atsiskyrėlių asketų). Mahajanoje (ypač Pradžnjaparamito ciklo sūtruose) S. yra vienas iš Šakjamunio mokinių, be to, pats gabiausias. Dažnai tik S. paaiškina kitiems mokiniams painias tikėjimo mokymo problemas. Sadharmapundarikasūtre S. kreipiasi į Šakjamunį ir skundžiasi, kad jis negali pasiekti aukščiausiojo bodhio, bet Šakjamunis nuramina jį sakydamas, kad ateityje jis taps buda Šašiketu.

sukhavatė (skr. **sukhāvatī**, pažodžiui — „laimingoji žemė") — budizmo mitologijoje žemė, vadinamasis Amitabho „budos laukas" (budakšetras), kuris yra labai toli nuo mūsų pasaulio (tarp s. ir mūsų pasaulio yra miriadai kitų pasaulių). S. aprašyta Sukhavativjūhasūtre (II—III a.). Sukhavatėje sansaras pasireiškia tik dviem aspektais — žmonių ir dievų pavidalu (tarp jų nėra esminių skirtumų); narako gyventojų, pretų, asurų ir gyvulių sukhavatėje nėra. Šioje žemėje dirva ir vanduo tyri, visi pastatai iš aukso, sidabro, koralų ir brangakmenių. Visi s. gyventojai yra aukšto lygio bodhisatvai, kurie čia pasiekia nirvaną, jie gyvena „neapsakomai ilgai" ir džiaugiasi begaline laime. Amitabhas sukūrė sukhavatę, kad visos būtybės kuo greičiau galėtų pasiekti nirvaną (pasak legendos, dar būdamas bodhisatvu Dharmakaru, Amitabhas pažadėjo sukurti tokį pasaulį, kai pats pasieks budos būseną).

Šakjamunis (skr. **sākyamuni-**, pali **sakyamuni** — „sakjų [genties] išmintingasis"), t. p. **Sidhartas** („pasiekęs tikslą") ir **Gautamas** (giminės vardas) — budizmo mitologijoje paskutinysis žemės buda, kuris skelbė dharmą, tapusią budizmo mokymo pamatu. Budizmo tekstuose minėtieji Š. vardai neretai pakeičiami įvairiais epitetais (jie yra ir visų budų epitetai), pvz., bhagavatas („palaimintasis"), tathagatas („taip išėjęs"), sugatas („išėjęs kupinas gėrio"), džinas („nugalėtojas"). Nėra abejonių, kad Š. mitol. paveikslo pamatas yra realus žmogus, budizmo religijos pradininkas, gyvenęs šiaurės Indijoje I tūkst. pr. Kr. viduryje (daugumos mokslininkų nuomone, 566—476 arba 563—473 pr. Kr.). Atrodo, kad dar šiam žmogui esant gyvam, jo gyvenimo aprašymuose ėmė rastis mitinių elementų. Vėlesniais šimtmečiais šio asmens mitologizacija taip sustiprėjo, kad mūsų eros pradžioje atsirado personažas, kanonizuotas budizmo tekstuose.

Nė viename kanon. tekste legenda apie Š. nėra papasakota išsamiai. Pa-

Budos Šakjamunio gimimas. Akmuo. Ankara (Indija). Apie I a. pr. Kr. — I a. po Kr.

vyzdžiui, Mahaparinirvanasūtre pateikiama žinių tiktai apie jo gyvenimo paskutinius mėnesius ir mirtį, Dharmačakrapravartanasūtre aprašytas jo pirmasis pamokslas; taigi pirmasis darbas, kuriame Š. gyvenimas aprašytas nuo gimimo ligi mirties, yra Ašvaghošo „Budhačaritas" („Budos gyvenimas", I a.). Pagrindiniais bruožais ši legenda sutampa visose budizmo kryptyse, nors ir įprasta Š. gyvenimą skirstyti į periodus, kurių skaičius įvairiose tradicijose skirtingas. Pavyzdžiui, tibetiečių tradicija jų turi 12: sprendimas gimti žmonių pasaulyje; nusileidimas iš tušito dangaus; įėjimas į motinos glėbį; gimimas; žemiškųjų žinių kaupimas; gyvenimas džiaugiantis vien malonumais; išėjimas iš rūmų; asketinės pratybos; *Maros* nugalėjimas; budos būsenos pasiekimas; dharmos skelbimas; nirvanos pasiekimas.

Visos budizmo kryptys pripažįsta tokį legendos turinį: per daugelį kalpų Š. gimdavo bodhisatvu, turėdamas įvairių būtybių išvaizdą. Per šį laiką sukaupęs tas ypatybes, kurios būtinos pasiekti budos būsenai, jis priešpaskutinį kartą gimė tušito danguje. Kadangi žmonių pasaulis nugrimzdo į neišmanymo tamsą, dievai prašė Š. gimti žmogumi, kad jis galėtų tapti buda ir skelbti dharmą. Bodhisatvas tam pritarė ir pasirinko savo gimimo vieta mažą sakjų genties valstybėlę šiaurės Indijoje, o tėvais — karalių Šudhodaną ir karalienę Majadevę. Tuo metu karalienė Majadevė sapnavo sapną, kad į ją įėjo baltas dramblys. Sapnas buvo išaiškintas, kad ji taps garsaus žmogaus motina. Š. gimė Lumbinio miškelyje netoli sakjų sostinės Kapilavastaus. Jis turėjo visus mahapurušalakšanus, ir išminčiai brahmanai pranašavo, kad jis taps arba buda, arba čakravatinu. Tėvui labiau patiko antrasis atvejis; jis davė sūnui visapusišką pasaulietinį išsilavinimą ir darė visa, ką galėjo, kad Š. pamatytų gyvenime tiktai gera. Š. gyveno specialiai jam pastatytuose rūmuose, vien tik mėgaudamasis malonumais. Jis vedė savo pusseserę Jašodharą, ir atrodė, kad pildosi tėvo svajonės.

Tačiau kartą Š. pamatė mieste keturis ženklus. Pirmieji trys (žilagalvis, ligonis, numirėlis) atskleidė jam sansaro nepastovumą, o paskutinysis (asketai) parodė kelią į išsivadavimą. Š. nusprendė bėgti, tad, gimus sūnui Rahului, paliko rūmus ir prisijungė prie asketų. Po kelerių metų Š. suprato, kad jų metodai (ypač kraštutinis asketizmas) negarantuoja išsigelbėjimo. Š. sėdėjo po bodhio medžiu ir nutarė tol neatsistoti, kol taps apšviestuoju. Nors Mara jį visaip gundė, 49 dieną (būdamas 35 m. amžiaus) Š. pasiekė *bodhį* ir tapo buda. Pirmą kartą jis pasakė pamokslą Rišipatano parke netoli Varanasio (Benareso) penkiems savo buvusiems draugams asketams, kurie tapo jo pirmaisiais mokiniais. Netrukus apie Š. susibūrė didelė *sangha* ir geriausi jo mokiniai (Šariputras, Maudgaljajanas, Kašjapas, Subhūtis ir kt.) tapo arhatais. Pašalinęs *Devadato* sąmokslo grėsmę, Š., būdamas 80 metų, pasinėrė į visišką nirvaną.

Mahajanoje ir vadžrajanoje Š. paveikslas turi keletą specifinių bruožų. Pavyzdžiui, manoma, kad Žemėje pasirodė tik jo nirmankajas (↑ *trikajas*), o sambhogakajas likęs danguje.

Kadangi klausytojai buvo nevienodų protinių gabumų, Š. skelbdavo nevienodo sudėtingumo dharmą. Indotibetiečių mahajanos tradicija pripažįsta, kad Š. atliko tris vadinamuosius „dharmos rato pasisukimus". Pirmiausia jis skelbęs hynajaną, po to — pradžnjaparamitą ir pačioje pabaigoje — vidžnjanavadą (iš pastarųjų dviejų susideda mahajana).

Šakras (skr. **śakra-**, pali **sakka**) — budizmo mitologijoje pagrindinis dievas 33 dievų (trajastrinso) devaloke. Daugelio tyrinėtojų nuomone, Š. yra identiškas vedų *Indrai* indų mitologijoje (vienas iš Š. epitetų yra **devānām indra** — „dievų valdovas"). Š. paveikslas aptinkamas ir hynajanos, ir mahajanos kūriniuose. Manoma, kad jis su didžiuliu dievų ir devaputrų būriu pasirodęs žmonių pasaulyje, kad pasiklausytų budos Šakjamunio pamokslų ir teiktų pagalbą budos pasekėjams ir geriems žmonėms.

Šambhala (skr. **śambhala-**), vadžrajanos budizmo mitologijoje šalis. Š. aprašyta Kalačakratantre ir kituose kalačakro sistemos tekstuose. Pasak šių šaltinių, Š. yra į šiaurę nuo Sitos upės (ji identifikuojama arba su Tarimu, arba Amudarja, arba Syrdarja). Š. supa aštuoni snieguoti kalnai, primenantys aštuonis lotoso žiedlapius. Centre yra Š. sostinė, kur dunksto karaliaus rūmai. Pirmuoju didžiuoju sakraliniu Š. valdovu-žyniu laikomas Sučandras, kurio valdymo metu šalis tapo pagrindiniu kalačakro mokymo centru (rūmų parke Sučandras pastatė milžinišką kalačakro mandalą). Po Sučandro Šambhalą valdė dar šeši karaliai-žyniai, juos sekė ir seks dvide-

šimt penki karaliai, vadinami Kalkio vardu. Kiekvienas jų valdo šimtą metų.

Šariputras (skr. śāriputra-, pali sariputta) — budizmo mitologijoje vienas iš dviejų artimiausių *Šakjamunio* mokinių (antrasis — *Maudgaljajanas*). Hynajanos mitologijoje Š. apdovanotas didžiausio supratimo dovana, o mahajanoje jis šiuo atžvilgiu atsilieka nuo kito Šakjamunio mokinio — Subhūčio. Š. mirė keliais mėnesiais anksčiau už Šakjamunį.

Tara (skr. tārā — „gelbėtoja") — budizmo mitologijoje bodhisatvė, moteriškasis idamas, pradžnja, pats populiariausias moteriškosios lyties mitinis personažas, begalinės užuojautos įsikūnijimas. Hynajanos tekstuose T. neminima, mahajanoje ji vaidina šalutinį vaidmenį, bet vadžrajanoje ir ypač liaudiškajame budizme (tuose arealuose, kur paplitusi vadžrajana,— Tibete, Mongolijoje, Nepale) T. kultas populiarumu nenusileidžia Avalokitešvaro, Amitabho, Vadžarapanio, Jamantako ir kitų pagrindinių bodhisatvų, budų ir idamų kultams. Vadžrajanos panteone (pagal labiausiai paplitusį sąrašą) yra 21 T. (jos vadinamos įvairiais vardais), apsirengusios kaip indų karalienės, skiriasi spalva, rankų ir kojų padėtimi. Visoms T. tinka tas pats mantras (malda). Populiariausios yra Žalioji T. (Sjamatara) ir Baltoji T. (Sitatara). Šios yra gailestingosios hipostazės, o kitos — piktosios. Nėra žinoma, kur ir kada atsirado T. paveikslas, galima manyti, kad jis pasirodė Indijoje I tūkst. po Kr. pirmojoje pusėje. Pirmieji Europos misionieriai, pamatę T. atvaizdus Indijoje, identifikavo ją su mergele Marija. Tibete, kur T. kultas pradėjo plisti XI a. ir pasiekė kulminaciją XIV a., užrašyti keli mitai, kuriuose pasakojama apie T. atsiradimą. Pasak vienos versijos, T. gimė iš Avalokitešvaro ašaros, kai jis apraudojo pasaulio kančias. „Idamų istorijose" pasakojama kita versija. Senų senovėje, prieš daugelį kalpų, gyveno princesė, kuri gavo apšvietimo dvasią (bodhičitą). Todėl vienuoliai pasakė, kad kitą kartą jai reikėtų gimti vyru. Princesė atmetė šią idėją ir pareiškė, kad nėra tokių dharmų kaip vyras ir moteris ir kad jai vis tiek, kokia jos išvaizda. Be to, daugelis nori pasiekti nirvaną būdami vyrais, bet labai maža atsiras tokių, kurie sutiks moteriškumą paversti priemone, padedančia tapti apšviestuoju. Po to ji daugeliui kalpų pasinėrė į meditaciją ir pagaliau davė budai Amoghasidhiui įžadą, kad išvaduos visas būtybes nuo sansaro kančių. Tada princesė tapo T. ir nuo tos akimirkos kasdien gelbsti miriadus gyvų būtybių. T. veikia ir iki budizmo sukurtame mite apie tibetiečių tautos atsiradimą iš beždžionės (vėliau ši beždžionė buvo pripažinta Avalokitešvaro manifestacija) ir gašlios kalnų demonės, kuri grasino, kad kasdien praris tūkstančius žmonių, jei beždžionė nenusileis jos pretenzijoms. Ši demonė vėliau buvo pripažinta T. inkarnacija, nors nė viename siužete T. tokių požymių neturi. Kaip pradžnja T. veikia kartu su Avalokitešvaru ir Amoghasidhiu. [T. neretai kreipiamasi kaip į idamą. Tibete buvo tikima, kad vien T. vardo paminėjimas gali išgelbėti nuo daugelio nelaimių. Nemaža istorinių asmenybių buvo laikomos T. įsikūnijimais, pvz., Tibeto karaliaus Srondzangambo žmona Nepalo princesė — Žaliosios T. įsikūnijimu, kinų princesė — Baltosios T. įsikūnijimu; Rusijos imperatorę Jekateriną II buriatai lamaistai paskelbė Baltosios T. įsikūnijimu, aštuntojo Mongolijos bogdo-gogeno žmona buvo laikoma Žaliosios T. įsikūnijimu.

tathagatas (skr. tathāgata-) — hynajanos budizmo mitologijoje budos Šakjamunio epitetas, kurį buvo galima taikyti bet kuriam arhatui; mahajanos tekstuose — žodžio „buda" sinonimas. Žodis „tathagatas" aiškinamas įvairiai; plačiausiai žinomos šios reikšmės: „taip atėjęs (tapdamas apšviestuoju)", „taip (kaip ankstesnieji budos) išėjęs" ir „pažinęs esmę".

trajastrinsas, tavatimsas (skr. trayastriṅśat, pali tāvatiṁsa, pažodžiui — „trisdešimt trys") — budizmo mitologijoje antrasis dangaus pasaulis „troškimų sferoje" — kamadhatus (↑ *devalokas*) ir jame gyvenantys dievai. T. yra Meraus kalno viršūnėje. Šio pasaulio pavadinimo atsiradimas siejamas su tuo, kad trajastrinse gimė dievobaimingas brahmanas Maghas ir 32 jo draugai. Kitą kartą gimęs Šakro pavidalu, Maghas nugirdė asurus, kurie seniau gyveno ant Meraus kalno, ir numetė juos į papėdę. Kad apsigintų nuo asurų, t. buvo apjuostas penkiomis sienomis, kurias saugojo nagai, supamai, kumbhandai, jakšai ir čaturmaharadžikai. Trajastrinse augo milžiniškas medis Parijatras (pali Paričhatas), po kuriuo Šakjamunis skelbė dharmą savo motinai, trajastrinse atgimusiai dievybe, ir kitiems t. gyventojams. Visi budos trajastrinse praleidžia lietaus sezoną po „jamakapratiharijo" („porinio stebuklo" — kai vienu metu sukuriami priešingi reiškiniai, pvz., ugnis ir vanduo). Trajastrinse daugkart lankėsi Maudgaljajanas, kai čia klausėsi t. gyventojų pasakojimų apie jų ankstesnius gimimus. Vėliau jis juos perpasakodavo žemės žmonėms kaip pamokymą. T. dievai yra uolūs budizmo išpažinėjai; pagrindinė garbinimo vieta — čaitja („šventoji vieta", „šventykla"), kur yra Šakjamunio plaukai, nukirpti tada, kai jis atsižadėjo pasaulio, ir jo dantis, išlikęs po kremacijos. T. dievai kartais nusileidžia žemėn dalyvauti iškilmėse. Garsiausios t. vietos yra keturi parkai, Šakro rūmai ir susirinkimų salė. Viename parke auga liana asavatė, kuri kartą per tūkstantį metų veda vaisius, turinčius dieviško svaiginamojo gėrimo. Apsvaigimas nuo jo trunka keturis mėnesius.

trikajas (skr. trikāya-, pažodžiui — „trys kūnai") — viena pagrindinių mahajanos ir vadžrajanos budizmo mitologijos sąvokų. T. koncepcija teigia, jog sąmonės nušvitimas (budos būsenos pasiekimas) turi tris lygius: absoliutųjį (dharmakają), idealųjį (sambhogakają) ir konkretųjį (nirmanakają). Ilgainiui šie iš pradžių abstraktūs „trys kūnai" buvo personifikuoti ir tapo pamatu atsirasti Adibudai, dhjanibudoms ir bodhisatvams. Vadžrajanoje buvo bandyta, neperžengiant t. koncepcijos ribų, pakeisti visą panteono personažų interpretaciją.

tušitas (skr. tuṣita, pali tusita-, pažodžiui — „patenkintas", „džiaug-

smingas") — budizmo mitologijoje ketvirtasis iš šešių žemiškųjų devalokų. Dievai tušite gyvena 4000 metų, be to, viena diena atitinka 400 žemės metų. Tušite savo priešpaskutinį gyvenimą gyvena bodhisatvai, o po to nusileidžia į žemę ir tampa budomis. Prieš nusileisdamas į žmonių pasaulį, Šakjamunis uždėjo savo karūną ant galvos ateities budai Maitrėjui, kuris dabar tušite skelbia dharmą dievams ir laukia to meto, kai galės nusileisti žemėn.

vadžras ↑ *indų mitologija.*

Vadžradharas (skr. vajradhara- — „vadžro turėtojas") — vadžrajanos budizmo mitologijoje buda. V. simbolizuoja vientisą ir neribotą nušvitimo pagrindą. Daugelio budizmo mokyklų (ypač Tibeto) tradicijoje V. identifikuojamas su Adibuda (↑ *adibuda*). Jis vaizduojamas (vienas arba kartu su pradžnja) sėdintis tradicine budos poza, rankos sukryžiuotos ant krūtinės (dešinėje rankoje laiko vadžrą, kairėje — varpelį); V. spalva yra mėlyna. Vadžrajanos mitologijoje pripažįstama, kad garsieji jogai gali gauti iš V. naujų mokymų ir metodų. Pavyzdžiui, teigiama, kad indų mahasidhas Tilopas gavęs iš V. „didžiojo simbolio" metodus, kurių pagrindu vėliau susikūrė Kadžupo budistų mokykla Tibete.

Vadžrapanis [skr. vajrapāṇi-, pažodžiui — „ranka (kuri laiko) vadžrą"] — mahajanos ir vadžrajanos budizmo mitologijoje bodhisatvas. Mahajanos mitologijoje V. minimas itin retai, bet vadžrajanos mitologijoje (ypač Tibete) jis kartu su Avalokitešvaru ir Mandžušri laikomas vienu iš pagrindinių bodhisatvų. V. esąs budos Akšobhjo emanacija. V. paprastai vaizduojamas stovintis grėsminga poza, pakeltoje dešinėje rankoje laikantis vadžrą. V. simbolizuoja jėgą; jo funkcija — naikinti klaidas ir ribotumą. V. minimas daugelyje legendų. Pasak vienos jų, V. lydėjo Šakjamunį, kai šis paliko Kapilavastą, pasak kitos — V. buvo šalia, kai pas budą atėjo nagai, ir t. t. Kai kurie budizmo tyrinėtojai mano, kad V. paveikslas kilo iš Indros paveikslo, tačiau tokia nuomonė nepagrįsta.

Vadžrasatvas [skr. vajrasattva-, pažodžiui — „deimantinė būtybė", „vadžro (esmę turinti) būtybė"] — vadžrajanos budizmo mitologijoje buda. Kartais V. lyginamas su Vadžradharu, bet paprastai jis laikomas pirmąja Adibudos emanacija. V. įkūnija visus dhjanibudas kartu, jo balta spalva simbolizuoja visų dhjanibudų spalvų susiliejimą. V. simbolizuoja apsivalymo principą. Jis vaizduojamas (vienas arba su pradžnja Vadžrasatvamika) tradicine budos poza, be to, dešinioji ranka, laikanti vadžrą, yra širdies lygyje, kairioji ranka, kurioje yra varpelis,— prie šlaunies.

Vairočanas (skr. vairocane- — „mirgantis") — budizmo mitologijoje kosminis buda, kurio įsikūnijimas yra visas pasaulis, visos gyvos būtybės. Atrodo, kad V. kultas atsirado I a. viduryje. Manoma, kad per begalinę kosminės erdvės tamsą spindi begalinė V., arba „Didžiosios saulės" (jap. Dziničio), šviesa. Kosminio budos V. simbolis paprastai yra aštuoni lotoso žiedlapiai, nes V. prieš milijardus metų gimė iš lotoso žiedo, kad taptų pirmuoju buda, suradusiu mūsų žemę. O kadangi visas pasaulis yra V. įsikūnijimas, jis turi savyje kosminio budos emanaciją. V. apima visa, ką mato akis, ką girdi ausis, visus penkis pirminius gamtos elementus ir sąmonę. Mahajanos budizme, kur V. yra

Vairočanas. XVIII—XIX a.

pagrindinis mitinis personažas, budos paveikslo traktavimas iš esmės keičiasi. Jis esąs visai ne indų princas Šakjamunis, kuris pirmasis iš žmonių tapo apšviestuoju ir nurodė kelią kitiems, bet transcendentinė būtybė. Kaip transcendentinė būtybė, V. turi du pavidalus. Vienokiu pavidalu jis pasirodo bodhisatvams, kuriems leidžiama matyti budą V., o kitokiu (žmogaus) — skelbdamas išsivadavimo kelią. Budizmo ikonogr., mandaloje (jos centre) V. vaizduojamas spindintis kaip saulė, rankose laiko dharmačakrą (t. y.mokymo ratą). V. kultas labai populiarus Japonijoje ir Kinijoje.

Vimalakirtis (skr. vimalakirti-, pažodžiui — „pagarbintas kaip nesuteptasis") — mahajanos budizmo mitologijoje bodhisatvas. Legenda apie V. papasakota viename iš populiariausių mahajanos sūtrų („Vimalakirtinirdešas"). Budos Šakjamunio laikais V. buvo namų šeimininkas Vaišalės mieste. Kai buda kartą aplankė šį miestą, daugelis jaunuolių, V. mokinių, nuėjo nusilenkti Šakjamuniui. Tačiau pats V. nėjo, teisindamasis bloga savijauta. Tada Šakjamunis prašė savo mokinius nueiti ir sužinoti, kokia jo sveikata. Tačiau jie atsisakė, prisiminę, kad V. ne kartą nugalėjo juos ginčuose. Tik Mandžušri sutiko nueiti pas V. Kalbantis paaiškėjo, kad jiedu yra lygiaverčiai partneriai. Ypač populiarus V. buvo Kinijoje, kur apie jį sukurta daug naujų legendų.

CHAOSAS, pirmykštis. Mitų poetikoje aiškesnis ch. supratimas atsirado palyginti vėlai — kai spekuliatyvi mintis apie viso, kas yra, pradus ir priežastis buvo pasiekusi gana aukštą raidos lygį. Archajinėse (pvz., Australijos aborigenų) kultūrose ch. sąvokos nebuvo; iki galo ch. idėja buvo išplėtota sen. gr. kultūroje tuo metu, kai vyko perėjimas nuo mitų poetikos į ankstyvąjį mokslinį periodą. Įvairiose kult. tradicijose ch. suvokiamas kaip begalinis erdvėje ir laike, diskretiškas arba atvirkščiai — kaip visų elementų mišinys (amorfinė materijos būsena, kai nėra ne tik nieko daiktiško, bet ir stichijos bei pagrindinių pasaulio elementų kaip atskirų dydžių), nesutvarkytas, su entropinėmis tendencijomis (ch. yra visiškai nenumatomas — nuolatinė tikimybė, kuri pašalina bet kokį priežastinį ryšį, visiškas atsiribojimas nuo viso, kas žmogiška, „kultūriška", nuo logoso, proto, žodžio, todėl atsiranda siaubas ir tamsa). Galimas daiktas, kad svarbiausia ch. ypatybė yra tai, kad jis funkcionuoja kaip savotiškas kūrimo energiją turintis pas. glėbys.

Pirmosios žinomos (šumerų ir sen. egiptiečių) ch. koncepcijos yra iš III a. pr. Kr. Sen. Egipto kosmogon. mituose ch. įsikūnija pirmapradėse kosmoso dievybėse — pirmykščio okeano Nuno vaizdinyje, kuris išreiškia nebūtį. Tačiau, kaip teigiama „Piramidžių knygoje", šis ch. nėra nesutvarkytas ir šiurpus. Nuno viduje gyvena kūrėjas (*Atumas*, *Hepris*), kuris „sunaikindamas vandens dvasią" kuria iš Nuno visą esamybę. Tarp dievybių, sukurtų iš Nuno, yra tokių porų, kurios kitose tradicijose apibūdina patį ch. (plg. tamsos pora, begalybės pora, neregimybės pora; ↑ *ogdoadė* egipt. mitologijoje). Nuno ir Naunetos pora simbolizuoja vyr. ir mot. kūrybinį pradą chaose. Pas. sukūrimas iš ch. yra grįžtamasis procesas; pas., kuris nuolat priešpriešinamas ch. jėgoms, gali būti iš naujo paverstas ch. (plg. dievų elgesiu nepatenkinto Atumo grasinimą „Mirusiųjų knygoje": „Aš sugriausiu visa, ką esu sukūręs. Pasaulis vėl pavirs chaosu (Nunu) ir begalybe (Huhu), kaip kad buvo pradžioje" (175-asis sk.). Šumerų versijoje yra dvi ch. realizavimosi stadijos: pirmoji — visa erdvė yra pripildyta pas. okeano, kurio gelmėse atsiranda visa ko esamo promotė Namu; antroji — dievų sutuoktinių poros Anaus ir Ki visiška vienybė ir susiliejimas, kurį nutraukia jų sūnus Enlilis, atskirdamas tėvus vieną nuo kito. Šumerų versijai būdinga, kad grėsmė chaosui atsiranda tik kartu su Enlilio gimimu (morfema „lil" reiškia „vėją, šviesos srautą"). Jo lengva substancija, matyt, pirma pripildė kosm. erdvę ir buvo judėjimo postūmis (plg. *Šu* egipt. mitologijoje).

Legendos apie ch. Biblijos variantui (Mozės knygoje ir įvairiose kitose Biblijos dalyse) didelę įtaką padarė babiloniečių schema, nors ch. — prarajos įvaizdis — čia jau yra gerokai demitologizuotas. Pasaulio bedugnė aprašyta ne kaip kažkas amžina, absoliutu ir pastovu, o kaip kūrėjo sukurta. Tačiau ch. bedugnė, kuri yra antrinė laiko atžvilgiu ir ribota — „iki čia teeisi ir nežengsi toliau, ir čia sulaužysi pasipūtusias savo bangas" (Job 38, 11 ir kt.), yra labai aktuali. Dievas ne tik grasina potvyniais (žada išleisti ch. bedugnę laisvėn), bet ir pašalina bedugnei visas kliūtis (plg. Pr 7, 11). Tačiau ir šiuo atveju Dievas tebekontroliuoja chaotiškus potvynius.

Kita ch. įvaizdžių sen. hebrajų koncepcijos ypatybė yra tai, kad visi Dievo priešininkai, kurie stengiasi sutrikdyti pas. tvarką, apgyvendinami jūros gelmėse, t. y. žemės bedugnės likutyje (plg. Leviataną ir kt. Biblijos pabaisų paveikslus — slibiną Taniną, Raavą, Nahašą). Iš to galima daryti išvadą, kad Biblijos tradicijos pagrindą sudaro ch. priešpriešinimas Dievui. Panaši situacija ir daug senesnėje ugaritų mitol. (mirties dievas Mutu, jūros — siaubūnas Jamu, „gerosios dievybės" priešininkas Balu). Finikiečių kosmogonijoje (skirtingai nuo sen. hebrajų) miglotas, tamsus ch. yra begalinis, amžinas ir pirminis.

Įvairiose kult. tradicijose dominuoja vad. apofatiniai aprašymai, kuriuose ch. apibūdinamas tuo, ko jame nėra („nulinis" ch.). Vienas iš labiausiai paplitusių pavyzdžių yra vedose aprašytas pas. pirminio kūrimo paveikslas (Rigveda). Šiuos apofatinius aprašymus papildo ir kitokio pobūdžio apibūdinimai: „Pačioje pradžioje dengė tamsa tamsą. Buvo visai visas akivaras neaprėpiamas" (Rigveda). Šioje ch. bedugnėje „nedrebindamas oro" alsavo kažkas Vieningas ir „be jo nebuvo nieko kito" (Rigveda). Šį tuštumos apsuptą Vieningąjį sukūrė karščio galia — tapasas. Iš troškimo buvo sukurtas pas. pirminis šaltinis. Kitose versijose troškimas ir kūrimas susiję su ch. — okeane plaukiojančiu auksiniu gemalu (↑ *hiranjagarbha* indų mitologijoje). Anot Šatapathabrahmano versijos, iš pas. vandenų, kurie įkūnija ch., atsirado kūrybos galiomis apdovanota būtybė. Brihadaranjako upanišados frag-

mente pas. iš pradžių buvo vanduo. Šis vanduo pagimdė Brahmaną. Brahmanas sukūrė Pradžapatį. Pradžapatis — dievus ir t. t. „Nulinis" ch. aprašytas ir „Vyresniojoje Edoje" („Laikų pradžioje nebuvo nei smėlio, nei jūros, nei šaltųjų bangų; dar nebuvo žemės ir dangaus skliauto, bedugnė žiojėjo, žolė neaugo" („Žynės pranašystė"); skand. mitol. ch. irgi suprantamas daug specifiškiau — kaip bedugnė, šiaurėje ribojama šalto ir tamsaus Niflheimo, o pietuose — šilto ir šviesaus Muspelsheimo; okeaniečių mite apie tai, kaip dievas Tanė sukūrė pas. (plg. versiją iš Tuamotaus salų: „Nebuvo daugiau pasaulyje nieko — nei smėlio, nei kalnagūbrių, nei vandenyno, nei dangaus. Ir gili tamsa dengė bangų putas priešais bedugnę"; ten pat paminėta, kad Tanė jau egzistavo), mezoamerikiečių epe „Popol Vuh" ir daugelyje kitų tradicijų. Kaip ir ch., kuriam būdingas įvairių elementų mišinys ir formos stygius, taip ir šis „nulinis" ch. „sutvarkytas" svarbiausių opozicijų pagrindu (vanduo — sausuma, tamsa — šviesa, šaltis — šiluma, naktis — diena, mot. — vyr., apačia — viršus ir pan.), tačiau pirmuoju atveju ch. priešinasi tokiam sutvarkymui (sen. semitų mitai), o antruoju ch. yra neutralus. Kinų mitol. ch. yra gimimo vieta pradžiai, kurios galutinis raidos rezultatas yra visatos atsiradimas. Pasak knygos „Huainandzi", iš ch. atsirado ir pradėjo jį tvarkyti dvi dievybės. Konfucijaus pasekėjų kūriniuose ch. yra beformis, jame visos stichijos sujauktos; kūrimas prasideda tuo, kad grynasis ci (nesuskaidyta pirminė materija, pirminis eteris) tampa dangumi, drumzlinasis — žeme (plg. Vang Čungo veikalą „Lun chen", I a.). Ypatinga versija — mitas apie iš pradžių buvusią vieną dangaus ir žemės masę, kurios viduje yra *Pangu* (kin. mitol.). Lao Dze veikalo „Dao de dzing" (VI—V a. pr. Kr.) 25-ajame skyriuje minima, kad chaose prieš dangaus ir žemės atsiradimą susidarė beformis dao, kurį galima laikyti viso pas. motina (kuriantis, tvarkantis pradas). Po kosmoso sutvarkymo Visata dažnai suprantama kaip centras — matomasis paviršius, o periferija (išorėje ir apačioje) lieka ne tik mažiau sutvarkyta, bet kartais net aiškinama kaip ch. liekana; nors ir išsekintas bei nurimęs, ch. visuomet egzistuoja ir retkarčiais gresia kosmosui bei pasauliui. Mitologiniai pas. katastrofų, kataklizmų aprašymai (↑ *tvanas*) taip pat kalba anaiptol ne apie visišką ch. dingimą, o tik jo „atstūmimą". Su ch. likučiais žemėje susiję siaubas ir baimė, kuriuos sukelia tamsa, naktis, formos nebuvimas ir pan. Vėlių karalystė taip pat dažnai priešpriešinama pasauliui kaip savotiška ch. atmaina (dviem variantais: kaip amorfiškumas ir maišatis arba kaip priešybė šiam pasauliui).

Ch. yra ne tik mitol. įvaizdis, bet ir moksl. sąvoka, be kurios negali išsiversti nei antikinė kosmogonija, nei šiuolaikiniai mąstytojai.

DANGUS, mitologijoje svarbiausia kosmoso dalis. D. pirmiausia yra absoliutus viršaus įsikūnijimas, o viršus — vienas iš svarbiųjų semantinių opozicijų (↑ *viršus ir apačia*) narių. Regimieji d. požymiai (absoliutus nuotolis ir neprieinamumas, pastovumas, didumas) mitinėje sąmonėje virsta vertybiniu d. apibūdinimu — transcendentiškumu ir nepasiekiamumu, didybe, pranašumu prieš viską, kas žemiška; d. viską gaubia, viską „regi", iš to kyla jo visažinumas; d. yra visų daiktų išorėje, todėl jis yra viso pasaulio „namai". D. kartais laikomas moteriškuoju pradu, motina (plg.: Aditė indų mitologijoje, Nuta egiptiečių mitologijoje ir kt.), bet dažniau jis yra vyriškasis, apvaisinantis pradas (lietus). Kadangi teikia šilumą bei drėgmę, jis yra aktyvi kuriančioji galia, gerovės ir gyvybės šaltinis: oras, debesys, migla, pripildantys d., yra žmogaus dvasios — kvėpavimo — substancija ir, turint galvoje mikrokosmoso ir makrokosmoso paralelumą, d. galima laikyti visatos siela, absoliutaus „dvasingumo" personifikacija.

Kosmologijoje d. atsiradimas siejamas su chaoso skilimu, viršaus ir apačios, t. y. d. ir žemės, atsiskyrimu. Jų susilietimas mituose traktuojamas kaip šventoji santuoka tarp dangaus (tėvo) ir žemės (motinos). Kosmogoniniame akte pirmykštis chaosas, turintis chtoniškos ar vandenų pabaisos pavidalą, arba pats sukuria d. ir žemę (archajiškosios kosmogonijos), arba juos iš chaoso sukuria demiurgas (išplėtotosios mitologijos, pvz., semitų, ir kai kurios vedų mitų versijos); plg. babiloniečių Marduką ir akadų Tiamatą šumerų-akadų mitologijoje, Huimą kinų mitologijoje, šumerų Namu. Daugelyje mitų d. vienas pats ar kartu su žeme atsiranda iš pasaulio kiaušinio (vieno ar kelių). D. ir žemės pirminis artumas atspindėtas australų mituose, kur herojai danguje atsiduria atsitiktinai, užkopę ant kalno, arba komišku pavidalu pateikiama afrikiečių mituose — kaip senė, grūsdama jamsus, netyčia užkliudo grūstuvu d. arba atsipjauna d. gabalėlį viralui.

D. atsiskirti nuo žemės padeda oro dievas, demiurgas ar pats dangaus dievas (plg. Aną ir Enlilį šumerų-akadų mitologijoje, Šu egiptiečių mitologijoje, Kroną graikų mitologijoje, Pangu kinų mitologijoje, Indrą indų mitologijoje). Kosmogoniniuose mituose personažas, atskiriantis d. nuo žemės, veikia aktyviai (pvz., altajiečių mitinis protėvis, norėdamas, kad dangus ir žemė nebesusiliestų, įstato tarp jų strėlę), o kosmologiniuose aprašuose veikia personažas, prilaikantis d.: Atlantas graikų mitologijoje, hetitų Ubeluris ir kt. Pangu įkūnija aktyvaus kosmogonijos veikėjo ir personifikuotos pasaulio vertikalės (Pasaulio medžio) požymius: jis auga, o jam augant dangus vis tolsta nuo žemės. Žemės atsiskyrimas nuo d. yra įvairiausiai motyvuojamas: kosminių sutuoktinių vaidu (egiptiečių žemės dievas Gebas ir Nuta, graikų Gaja ir Uranas); d. pasitraukia nuo žemės, jos gyventojams d. įžeidus (anot afrikiečių mitų, žmonės į čia pat esantį d. šluostydavęsi rankas), išgąsdinus ar išvarius.

Kosmologiniuose aprašuose minima ir dangaus skliauto medžiaga. Sunju indėnams tai akmuo, Ramiojo vandenyno pietinių salų gyventojams — mėlynasis akmuo; akmeninio dangaus įvaizdį (Akmonas) turėję ir sen. graikai, bet ilgainiui jį pakeitė metalinio dangaus įvaizdis. Finikiečių mitologijoje d. yra mėlynas kilimas su blizgučiais. Avestoje d. prilyginamas piliai iš dangiškos medžiagos; arabų musulmoniškoje tradicijoje aprašomas daugiaaukštis d. iš brangių spindinčių medžiagų: aukso, krištolo, perlų, smaragdų; Čchandogjaupanišadoje d. yra aukso kiaušinis (žemė — sidabro kiaušinis).

Paprasčiausias dangaus formos vaizdinys yra d. kaip palapinė, kupolas, iškylantis tarsi sienos ir stogas virš žemės (grindų). Pasak kai kurių babiloniečių mitų, Pasaulio medžio šakos, nulinkusios virš jūros, kuri iš visų pusių apsupusi žemę, sudaro d. skliautą. Semitams pasaulis, kaip ir namas, gali būti ir kubo formos. Atrama yra pasaulio centre arba visuose keturiuose kampuose; kartais tai kalnagūbris arba stulpų eilė, tam tikra tvora (pvz., budizmo kosmografijoje). Atramos prilaiko lubas — plokščias ar kupolo formos. D. vaizdinys gali turėti kelis variantus net toje pačioje mitologijoje. Pavyzdžiui, Rigvedoje žemė ir d. yra du ratai ant ašies galų arba du akmenys, tarp kurių Indra susikūrė ugnį, du kaušai ar kitokie indai, suvožti nesuliečiant kraštų.

Senuosiuose vaizdiniuose d. yra ne vien kietas apvalkalas, jis laikytas ir „pasaulio stogu" ar milžinišku kiekiu skystos masės — „dangaus gelme", kurią viršum žemės prilaiko kieta (kartais skaidri) medžiaga. Šumerų mitologijoje pirmykštis okeanas, deivė Namu, turi savyje jos sukurtą d. ir žemę; Biblijos kosmogonijoje pasaulio kūrimo akto metu pirminis vanduo persiskiria, atsiranda viršus ir apačia, pasaulio okeanas atsiduria už kieto dangaus kupolo, pro kurio langus dangaus vandenys siunčia žemei lietų. Babiloniečių mitologijoje d. okeanas po žeme sukuria požeminio vandens bedugnę. Žvaigždės ir šviesuliai yra arba pritvirtinti prie kietosios dangaus dalies, arba plaukioja d. okeane (plg. Nutą ir saulės dievą Ra egiptiečių mitologijoje). Lietus, gaivinančios drėgmės palaiminga galia — tai lietaus ir audros dievo atributai. D. vandenys susiję su jūra ir upėmis, kurių šaltinis yra danguje (graikų mitologijoje „visos upės iš Dzeuso"; šamanams upės prasideda danguje). Su pasaulio kalno vaizdiniu siejasi d. kalno ar d. ant kalno vaizdinys. Pasaulio kalnas arba prilaiko d. savo viršūne, arba jo viršūnė yra d. — vieta, kur gyvena dievai (plg. Olimpą graikų mitologijoje; kalnus, kuriuose gyvena masajų juodasis Ngajas ir actekų Tlalokas Centrinės Amerikos indėnų mitologijoje), arba ir kalnas yra d.; pvz., zoroastrizme yra išlikęs dangaus, kaip septynių perregimų kalnų, esančių vienas kitame, vaizdinys. Archajiškieji evenkų d. ir kalno vaizdiniai sutampa. Labiau išplėtotose mitologijose d. kalnas lyginamas su žemės kalnu kaip šio atvaizdu. Pavyzdžiui, „Olimpas su daugeliu viršūnių" yra d. skliauto viršus, o žemės Olimpas — jo atvaizdas. Kiekviena kalvelė ir gūbrys reprezentuoja d.; ant kalno garbinamas d. dievas, žmogus ten susitinka su dievu (plg. Mozę ant Sinajaus kalno hebrajų mitologijoje). Kalnas yra viršaus ir aukščio įvaizdis, tik ne absoliutaus aukščio, kaip d., o tartum tarpinio — kelio aukštyn, į viršų, į dangų.

Daugiapakopio d. vaizdiniai yra paplitę visose pas. mitologijose. Skandinavų mitologijoje Pasaulio medžio šakos sudaro d., kur gyvena dievai. Chaldėjų astrologijoje yra trijų sferų d. ir septynių sferų d., išlikę musulmonų tradicijoje. Vedų mituose šalia „trijų skliautų" ar „trijų stogų", laikomų trijų dievų, yra žinomi septynių pasaulių ar septynaukščio pasaulio vaizdiniai. Džainizmo mitologijoje ši konstrukcija išauga iki 63 dangų. Ši d. hierarchija atspindi mitolog. pas. vertybinę hierarchiją. Tam tikros gyvenimo sritys priklauso nuo atitinkamo d. Pavyzdžiui, jakutams iš „beprotybės dangaus" (mekerikte hallan) ateina dvasios, šamanams įkvepiančios ekstazę. Nevienodo pobūdžio d. atsispindi ir Afrikos bambarų genties vaizdiniuose (*Faro* Afrikos tautų mitologijoje). Centr. Amerikos tautų mituose 9 ar 13 dangų yra simetriški tokiam pačiam požeminių pasaulių skaičiui.

Budizmo mitologijoje d. yra dieviškos palaimos pakopos; kylant su kiekvienu aukštu pamažu nyksta jutiminiai malonumai, užleisdami vietą dvasiniams džiaugsmams — iki pačios nirvanos (jogų askezės pakopų analogija) (↑ *indų mitologija*). Taigi d. — yra tam tikras kelias sielos kelionei, kuri yra archajinės kelionės į dangų modifikacija.

Herojaus kelionė į aukštesnįjį pasaulį, jo buvimas pas d. gyventojus yra vienas svarbiausių mitologinių sakmių siužetų. Australų mitų herojai į dangų patenka beveik netyčia, nes d. yra arti. Polineziečių herojus Mani nesunkiai pasiekia dešimtą d. Labiau išplėtotose mitologijose į d. patenkama stebuklingu būdu — spinduliu, vaivorykšte ir pan., tai yra herojiškas žygis arba išskirtinumo žymė (plg. Elijo važiavimą per dangų hebrajų mitologijoje). Babelio bokšto ar statinio sugriovimas (jį mėginta pastatyti norint pasiekti dievą Njambę Afrikos tautų mitologijoje), taip pat ir kiti mito variantai apie ryšių tarp žemės ir dangaus nutraukimą, matyt, yra mito apie dangaus ir žemės atsiskyrimą variantai. Pasaulio pakrašty yra išlikęs pirminis d. ir žemės artumas. Patekti į dangų paprasta: reikia išliaužti pro d. krašto ir žemės tarpą arba pro skylę, pro kurią į d. patenka debesys, pučia vėjas ir lyja lietus. Danguje gyvena protėviai ir negimusios sielos, t. p. naminių gyvulių sielos. Dangaus kūnai yra ir atskirų valstybių, ir mirusiųjų, palaimintųjų protėvių sielų gyvenimo sferos. Žmogaus kūno viršutinė dalis prilyginama absoliučiam viršui — d. Galvos papuošalai, ypač valdovų, žynių ir dvasininkų, dabinami brangakmeniais bei d. šviesulių atvaizdais, ir yra d. skliauto modelis. Viršaus ir apačios paralelizmą mikrokosmose ir makrokosmose patvirtina kosmog. mitai, pasak kurių, iš kosminės būtybės kaukolės (skandinavų Ymiras skand. ir germ. mitologijoje, Pūrušas indų mitologijoje) atsiranda dangaus skliautas. Kosmogoninis aktas makrokosmose (d. atsiskyrimas nuo žemės) prilyginamas eschatologiniam aktui mikrokosmose — į dangų einančios sielos atsiskyrimui nuo kūno, liekančio žemėj. Viskas, kas „dvasiška", „aukšta", „dieviška", yra apibūdinama ir kaip „dangiška".

Vaizdinis mitologinio d. atkartojimas dažnas architektūroje, urbanistikoje, taikomojoje dailėje, buities daiktuose. Apskritas ar kvadratinis miesto planas su ketveriais vartais yra d. projekcija — ketverių jo durų ar vartų, pro kuriuos išeina vėjas, debesys ir pan. Vertikalųjį d. modelį reprezentuoja piramidės, pagodos, zikuratai, daugiaaukščiai bokštai ir t. t. Pakopos, vedančios į šventyklą ar sostą, kaip ir laiptai apskritai, yra kelias į d. ar į aukščiausiąjį d. Šventovių kupolai taip pat vaizduoja d. Pasak Avestos, d. yra rūmai; bažnyčia (Dievo namai) ir rūmai yra d. pasaulis, nukeltas į žemę. Dar vienas d. modelis yra uždangalas: tai gali būti „architektūrinis" elementas, pvz.,

Pompėjų teatre, pasak Tacito, apsisaugoti nuo saulės spindulių virš žiūrovų galvų kartą buvo ištiestas aukso žvaigždėm išpuoštas užtiesalas; d., kaip uždangalas, yra įvairaus pobūdžio baldakimai ir palapinės, o iš žmonių aprangos — apsiaustas ir mantija. D. uždangalas yra kurio nors dievo nuosavybė, pvz., Marduko šumerų-akadų mitologijoje ar Efeso Artemidės graikų mitologijoje; mantija yra žynių ir valdovų drabužis. Šviesūs ir spindintys apdarai, brangenybės (mitologijos požiūriu — tvirtosios d. dalys ir šviesulių dalelės) manifestuoja aukštąjį luomą; tai grindžiama mitologine semantika: aukštasis luomas — dangiškasis luomas.

Dangaus dievas. Uraniškosios mitol. raidos pradinėje stadijoje buvo sudievinta pati gamta kaip reiškinys, jai priskirti gyvos būtybės — dangaus dievo — ypatumai. Dangaus reiškiniai buvo laikomi d. dievo atributais. Ukas ugrofinų mitol. dėvi ugninius marškinius (audros debesis), mosuoja kardu (žaibas), ištempia lanką (vaivorykštė), tamsoje įskelia ugnį (krintančios žvaigždės). Saulė ir mėnuo ar žvaigždės yra d. dievo akys (plg. graikų Argo ir indų Indos epitetą — „tūkstantakis"). Ilgainiui d. dievas virsta antropomorfiniu dievu. Dangaus reiškiniai imami traktuoti kaip d. dievo giminaičiai; babiloniečių Anu sūnus yra Adadas (žaibas); debesys iraniečių mitologijoje yra Ahuramazdo žmonos (Ahuramazdas yra išlaikęs d. dievo požymius). Sudievintas dangaus skliautas ir dievas d. valdovas gali atstovauti ir vienam dievui (pvz., jorubių Olorunas Afrikoje), ir keliems dievams (Djausas ir Varūna indų mitologijoje, Uranas ir Dzeusas graikų). Dzeusas (Olimpo valdovas) ir Varūna (d. laikytojas ir dievų valdovas) yra d. dievai, kurių pagrindinė funkcija reguliatyvinė ir etinė; Djausas ir Uranas nepretenduoja vadovauti panteonui, jie yra „senieji dievai" su ganėtinai ryškiu fiziniu aspektu. Beveik visuose mažiau išsivysčiusių tautų kultuose yra danguje gyvenančio dievo įvaizdis; jis vis dėlto pagarbiai vadinamas „vyriausiuoju" ar „svarbiausiuoju", jis dažnai būna ir pasaulio kūrėjas, nors beveik ir nesikiša į žmonių gyvenimą. Atskirtas nuo darbų, d. dievas (vad. *deus otiosus* — „neveikiantis dievas", „dykas dievas") primena apibendrintą Biblijos visagalio dievo kūrėjo paveikslą; tai davė pamatą kai kuriems „misionierių etnografijos" atstovams teigti egzistavus „promonoteizmą", kuris vėliau buvęs iškreiptas. Iš tikrųjų reikėtų kalbėti apie kadaise buvusio vientiso, panteistinio dieviško pasaulio dangaus paveikslo išsiskaidymą, atskirų saulės, mėnulio, lietaus, perkūno, upių ir pan. dievų atsiradimą ir kadaise buvusio galingo aukščiausiojo dievo „sumenkinimą" (anksčiau jis aprėpė visą Visatą). Tai atsispindi mituose apie d. dievo nušalinimą nuo darbų ir perkėlimą į d. Mituose apie „dyko dievo" iškeldinimą, kaip ir mituose apie d. atskyrimą nuo žemės, figūruoja etinė motyvacija. Pavyzdžiui, Mavu-Liza ir Vulbari (trumpiau — Togo) Afrikos tautų mitologijoje iš pradžių gyveno tarp žmonių, bet vėliau dėl žmonių nuodėmių iškeliavo, valdyti palikę žemesnius dievus, ir apsigyveno „bananų sode" danguje. Kadangi dangus be galo toli, pasitraukimą į dangų reikia suprasti kaip perėjimą į kitokio pobūdžio pasaulį, kaip saitų su žmonių pasauliu nutraukimą. Todėl pasitraukimas į dangų priskirtinas ne tik d. dievui. Į d., baigę savo veiklą, iškeliauja kultūriniai herojai, didvyriai, vėliau pavirstantys žvaigždynais, mitiniai protėviai, graikų mitologijoje teisingumą įkūnijančios Dikė ir Asraja, kurias įžeidę žmonės.

Paprastai d. dievų esti ne vienas; jų skaičius gali atitikti horizontalaus keturių dalių pasaulio modelį, būdingą actekų, budizmo, kinų, babiloniečių ir kitoms mitologijoms, taip pat ir daugiaaukštį vertikalųjį d. modelį — po dievybę kiekviename aukšte. Tam tikroje mitol. raidos pakopoje svarbiausieji dievai padaromi d. dievais. Semantinis lizdas „dangus — viršus — gėris — nepasiekiamumas — amžinybė" tampa „dieviškumo" apibūdinimu apskritai ir d. dievais imami laikyti visi mitol. personažai, atitinkantys tokią dieviškumo sampratą. Dievybių susijungimas į visumą, pagrįstas semantikos bendrumu, daugelyje mitologijų veda prie aukščiausiojo dievo išskyrimo (pagal tapatybę „viršus — dangus" jis yra ir d. dievas). Šio dievo epitetai ir titulai įvairių hipostazių pavidalu yra išlaikę į jį įsiliejusių kitų panteono dievų pėdsakus. Būti aukštai, viršuje, virš kitų, reiškia „valdyti", todėl aukščiausiasis dievas yra ir valdovas. Dažnai tas vaidmuo atitenka griaustinio dievui (pvz., Dzeusui graikų mitol., Indrai indų mitol.).

DEIVĖ MOTINA, pagrindinė moteriška dievybė daugelyje pasaulio mitologijų. Ji identifikuojama su žeme, o dar dažniau — su moteriškuoju gimdymo pradu gamtoje. Garbinus D. M. liudija ankstyvojo paleolito „veneros" — mažos statulėlės su akcentuotais moteriškos lyties požymiais. Tikriausiai šios statulėlės buvo kulto reikmenys. Ir neolito bei eneolito stovyklose rasta tokių moters atvaizdų. Vėlesni D. M. vaizdiniai susiję daugiausia su dieviškosios poros vaizdiniu — Visatos ir joje gyvenančių būtybių pirmaisiais tėvais (sen. indų Djausu ir Prithive, vakarų semitų Ilu ir Asiratu, sen. majų Kukumacu ir Tepeva, Jenisiejaus ketų Jesu ir Hosedema, maorių Rangiu ir Papa). Pradžioje D. M. vaizdinys nebuvo vientisas, jos funkcijos išskirstytos įvairiems mitiniams personažams. Pavyzdžiui, jakutų mitologijoje kiekviena aiisita rūpinasi tik vienos rūšies būtybių (žmonių, arklių, karvių) vaisingumu. Mažosios Azijos Kibelė, Didžioji D. M., iš pradžių buvo identifikuojama su jai pagal funkcijas artimomis graikų ir romėnų deivėmis: Rėja, Gaja, Demetra, Telūra, Cerera ir kt. Kiekviena jų turėjo kokią nors iš vėlesniųjų Kibelės ypatybių. Vėliau antik. pas. buvo žinoma sinkretinė D. M., kurios hipostazės buvo įvairios vietinės dievybės. Hinduizme deivės, kadaise buvusios savarankiškos, imtos laikyti aukščiausiojo dievo Šivos žmonos Umos hipostazėmis. Pakitimai vis dėlto daugiausia palietė tik panteono struktūrą, nes D. M. funkcijų visuma liko ta pati.

Mitologiniame pasaulio modelyje D. M. būdingiausia gimdymo funkcija, turinti keletą aspektų. Kaip Dievo kūrėjo žmona, D. M. dalyvauja pasaulio kūrime (šiuo aspektu ji dažniausiai identifikuojama su Žeme). D. M. prisideda ir kuriant Visatos būtybes (dievus, žmones, gyvulius, pabaisas). D. M. funkcijos yra paskirstytos keletui

mitinių personažų, bet šių būtybių sukūrimas ne visuomet susijęs su sudievinta Žeme. Pavyzdžiui, graikų mitologijoje Gaja („Žemė") gimdo pabaisas, o jos duktė Rėja yra dievų motina. Sen. indų įsitikinimu, žmonių, dievų, asurų pirmieji tėvai ne tie patys, be to, nė vienas iš jų nėra Prithivė („Žemė"). Trečias svarbus D. M. kuriamosios funkcijos aspektas yra rūpinimasis dirvos derlingumu, gyvulių ir žmonių vaisingumu, taip pat ir seksualiniu aktyvumu, kaip vaisingumo šaltiniu. Vaisingumą ir derlingumą personifikuojantys dievai gali atstovauti kokiai nors apibrėžtai sričiai, pvz., žemdirbystei (rom. Cerera), yra ir dievybių, kurių veikloje šis aspektas dominuoja,— Demetra, Ištara, Izidė. Šios dievybės susijusios su sezoninio gamtos atgimimo mitu. Daugelyje mitologijų D. M. veikia drauge su mirštančiu ir atgimstančiu dievu, kuris yra jos vyras ar mylimasis (Izidė ir Ozyris, Kibelė ir Atis, Ištara ir Tamūzas). Sezoninis atgimimas graikų mitologijoje susijęs pirmiausia su Demetros dukterimi Persefone. Įdomi majų mitologijoje „raudonoji deivė" Čakita. Ji yra dieviškojo žemdirbio — lietaus dievo — žmona, tačiau gana dažnai minima ir vaizduojama kartu su audros dievu Tošu. Dangaus ar perkūnijos dievas ir gamtos sezoninio atgimimo dievas beveik nebūna minimi kartu kaip D. M. palydovai. Archajiškiausias D. M. etnografinis pavidalas galėtų būti „senė motina" Kunapipi australų mitologijoje. D. M. įtraukimas į mitologinius amžino atgimimo vaizdinius rodo išskirtinę jos reikšmę: D. M. buvo laikoma gyvybinės galios ir aukščiausiosios jos išraiškos — nemirtingumo — šaltiniu. Taip atsiranda D. M. ryšys su misterijomis ir įvairiais slaptais kultais, kurių adeptai tikėjosi amžino gyvenimo, suteikiamo D. M. Krikščionybės istorikai teigia, kad Dievo Motinos kultą (ankstyvojoje krikščionybėje jo nebuvo) padėjo sukurti ir išplėtoti atitinkami D. M. vaizdiniai (šiuo atveju — Izidė).

Kita reikšminga D. M. funkcija yra kultūros, ypač miestų (Demetra, Ištara, Kibelė), taip pat įstatymų ir slaptųjų žinių (Izidė, Inana) globojimas. Ši funkcija tik netiesiogiai susijusi su D. M. pirmine, t. y. gimdymo ir kūrimo, funkcija ir yra tariamai priešinga trečiajam svarbiam jos charakteristikos aspektui gaiviškumui, nežabotu būdu, karais, piktais kerėjimais. Šios „prieštaros" esama daugelyje mitologijų. Trakų Ma („motina") identifikuojama su romėnų karo deive Belona, bet vėliau Ma-Belonos kultas susiliejo su orgiastiniu žiauriu Kibelės kultu. Kūrėjos ir gimdytojos Tepevos vardas reiškia „užkariautoja". Indų Kali-Durga (viena iš Umos pasireiškimų) yra karo deivė, reikalaujanti žmonių aukų. Gaja gimdo pabaisas karui su dievais, Chosedema siunčia žmonėms nelaimes ir vaidus, Angrbodą gimdo chtoniškas pabaisas. Įmanoma rekonstruoti mitol. siužetą apie slavų dievo Perūno kovą su savo žmona, kuri šiuo atveju tarsi atstoja jo priešininką slibiną. Tačiau, sakykim, Ištara ir Kibelė yra taip susaistytos su miestų kultu, jog dažnai net vaizduojamos su vainiku, kuris primena dantytą miesto sieną. Matyt, šių prieštaravimų pradai slypi vienoje iš svarbiausių kiekvienos kosmologijos opozicijų, t. y. kosmoso ir chaoso (taip pat — kultūros ir gamtos, gėrio ir blogio, pozityvaus ir negatyvaus) priešpriešoje. Pirmasis šios priešpriešos narys beveik visada yra „vyriškasis pradas", antrasis — „moteriškasis pradas". Tai atitinka visų mitologijų universalų vaizdinį apie pirminį chaoso persiskyrimą į dvi dalis — vyrišką ir moterišką, taip pat dangaus ir žemės, protėvio ir promotės atsiradimą. Žemė (platesniąja prasme — moteriškasis pradas), nors ir išsiskyrusi iš pirmykščio chaoso, dar tebėra išlaikiusi chaoso ypatybių. Mitas apie dievų ir pabaisų kovą, t. y. apie kosmoso sutvarkymą, pasakoja apie dangaus dievybių kovą su chtoniškomis pabaisomis (gigantomachija) arba su jų promote — Visata. Tokia yra Marduko kova su Tiamatu babiloniečių kosmogonijoje. D. M. sąsają su kalnais (Kibelė, Uma, Chosedema) galima paaiškinti jos daliniu tapatinimu su chaosu, nes kalnas dažnai buvo laikomas Visatos užuomazga, taigi siejamas su pirmykščio chaoso nedalumu, sustingusia materija, iš kurios sukurtas tvarkingasis kosmosas. Tai paaiškina ir D. M. ryšį su drėgme bei vandeniu (kai kuriose mitologijose vanduo laikomas pirminiu visa ko šaltiniu). Iš jūros putų gimsta Afroditė, su vandeniu ir šuliniais susijusi Mokoša. Ant šulinių būdavo statomi ir Piatnicos (vėlesnis Mokošos analogas) atvaizdai, rusų mitol. tradicija ją vėliau identifikavo su šv. Paraskeva. Skitų mitologijoje žemės deivė Api dažnai būdavo vaizduojama kartu su šaltiniu.

D. M. buvo siejama ne tiktai su gaiviškumu (chaosu), bet ir su kultūra (kosmosu). Tokias dvilypes funkcijas lėmė archajiškos pažiūrōs į gamtą dvilypumas — gamta laikyta tiek dievų sutvarkyto kosmoso dalimi, tiek chaosu, apimančiu ir sutvarkytą, sakralizuotą, izomorfišką kosmosui visumą. Todėl viso to kūrėja D. M. čia palanki, čia priešiška socialinei (kultūrinei, kosminei) sferai. Kibelė, pvz., yra miesto — savo tvarką turinčio socialinio mikrokosmoso — globėja, tačiau jos kultui būdingos ir ryškios orgiastinės formos, kurių tikslas yra laikinai pakeisti įprastinę socialinę tvarką. D. M. vaizdinyje realizuotas visai senajai kosmologijai bendras bruožas: kosmologija, kaip hierarchiškai organizuotų opozicijų sistema, kiekvienai opozicijai turinti ir neutralizuojantį elementą. Tai palaiko susijungimo ir atsiskyrimo vienovę, kuri yra būtina visumos ir tvarkos sąlyga, priešinga netvarkingam chaoso visetui, entropijai bei padrikumui. Pavyzdžiu gali būti kinų in ir jan (moteriškumo ir vyriškumo, tamsos ir šviesos, pasyvaus ir aktyvaus, negatyvaus ir pozityvaus) sąveikos ir susiliejimo, užtikrinančio Visatos harmoningą pusiausvyrą, kosmologinė koncepcija. Kultai, kuriuose dominuoja šaktės garbinimas (pvz., tantrizmas), dažnai būna misterimio ir orgiastinio pobūdžio ir sakrališkiausias jų elementas yra lytinis aktas, kaip tam tikro transcendentinio vyriškojo ir moteriškojo prado pakartotinis susijungimas, kaip pas. harmonijos palaikymo priežastis ir priemonė. Šaktizmas yra neabejotinai išaugęs iš D. M. garbinimo; D. M. Džaganmatri tebėra viena iš šakti personifikacijų.

DIEVAI (dievas — lot. **deus**; gr. Δεος; skr. **deva** iš šaknies **div-** „spindėti", „mirgėti"; vok. **Gott** — iš neaiškios reikšmės protogermanų šaknies; sl. **бог** giminingas kitiems ide. pavadinimams: plg. avestos **baya** „ponas", „die

vas", sen. persų **baga**, sen. indų **bhaga**, kurių pirminė reikšmė yra „sėkmė", „dalia", „laimė"). Daugelyje išplėtotų mitologijų d., kaip galingos antgamtinės jėgos, yra svarbiausi mitų personažai; archajiškose mitol. sistemose d. vaizdinys neryškus arba visai jo nėra. Politeistinėms religijoms būdinga tikėjimas daugeliu dievų, monoteistinėms — vienu dievu.

D. kilmės klausimas literatūroje traktuotas įvairiai. Teologinis požiūris, kad Dievo paveikslas pirmųjų žmonių sąmonėje atsirado dėl dieviškojo apreiškimo, padarė įtaką kai kurioms mokslo kryptims (premonoteizmo koncepcija, kurios daugiausia laikėsi katalikiškoji Vienos etnologijos mokykla, vadovaujama V. Šmito; ji stengėsi įrodyti aukščiausios dangiškosios būtybės vaizdinį egzistuojant net primityviausių tautų tikėjimuose). Mitologinės mokyklos atstovai (J. Grimas, M. Mileris) d. laikė gamtos jėgų, ypač dangaus kūnų ir reiškinių (dangaus, audros, saulės, mėnulio) personifikacijomis. Mokslas pripažino, kad pirmykščiai žmonės nesuprato dangaus šviesulių judėjimo, metų laikų kaitos priežasčių, todėl šiuos reiškinius aiškino antgamtinių būtybių veiksmais. Taip atsirado dangaus, saulės, audros ir kitų dievybių vaizdiniai; jie buvo garbinami kaip galingos būtybės, stengiamasi juos sugraudenti ir palenkti. Plėtodamasi senoji mitol. pasaulio samprata palaipsniui nyko: dangaus d. „nusileido" į žemę, virto žmogiškais ar gyvūnų personažais epuose ir pasakose. Ši koncepcija neteko įtakos nuo XIX a. aštunto dešimtmečio, kai etnografijos mokslas daugelio primityvių tautų tikėjimuose atskleidė kur kas senesnį mitol. sluoksnį negu ide. astralinė mitologija. Kultūros istorikai evoliucionistai (E. B. Tailoras, Dž. Lebokas, J. Lipertas) tikėjimą didžiaisiais dangaus d. bei monoteizmą laikė vienu iš vėliausių religinių-mitologinių vaizdinių evoliucijos tarpsniu. Šios teorijos variantas buvo manizmo teorija (H. Spenseris), dievo sąvokos atsiradimą siejusi su protėvių kultu (dievas kaip apibendrintas protėvis). Daugelis evoliucionistinės krypties atstovų interpretuodami mitus rėmėsi euhemerizacija, t. y. laikėsi nuomonės, jog d. iš esmės buvo realūs žmonės — protėviai. Kitokią d. kilmės hipotezę iškėlė Dž. Dž. Freizeris; jo manymu, d. vaizdinys žmonių sąmonėje atsiranda tada, kai jie nusivilia savo sugebėjimu magiškai paveikti aplinkinį pasaulį ir todėl yra priversti pripažinti, jog egzistuoja aukštesnė pas. valdanti būtybė. Panašaus požiūrio laikėsi vokiečių etnografas K. Preisas. Jis iškėlė prielaidą, kad d. esą būrimų personifikacijos, jie esantys „veiklios substancijos", pritraukiančios prie savęs „daugelio kitų substancijų maginius veiksmus". Artima šiam požiūriui yra ir kito vokiečių mokslininko Ūzenerio teorija; remdamasis daugiausia sen. romėnų vardais, jis padarė išvadą, jog senovės žmogus, patirdamas nuolatinę visokios nežinomybės baimę, ėmė dievinti bei personifikuoti kiekvieną aplinkinio pas. veiksmą bei reiškinį. Pirmiausia atsiradę „akimirkos", „momento" d., o vėliau tam tikrų sričių d., kurių vardai tebuvę paprasti epitetai. Vėliau šių epitetų pirminė reikšmė imta pamiršti ir jie tapę tikriniais d. vardais. Taip esą atsirado prakilniosios antik. panteono dievybės. Froidizmas d. laikė iš sąmonės išstumto tėvo sublimacija („kiekvienas savo Dievą susikuria pagal savo tėvo paveikslą"), o Deivę Motiną — motinos paveikslo sublimacija. Prancūzų sociologinė mokyka (E. Dirkemas) dievo vaizdinio genezę mėgino aiškinti remdamasis socialine psichologija. E. Dirkemo manymu, d. personifikuoja socialines jėgas, kurios veikia žmogų, bet nėra jo suprantamos; kiekviena visuomenės forma susikuria savo dievo įvaizdį.

D. vaizdiniai išplėtotose rel.-mitol. sistemose labai sudėtingi; daugelio jų šaknys siekia pirmykštę kultūrą, kur viešpatavo tikėjimai dvasiomis ir demonais, nebuvo aiškesnės d. sampratos, nors atskirų jo elementų suvokimas jau ėmė formuotis. Mitų kultūrinio herojaus paveikslas yra vienas iš senesniųjų dievybės sampratos šaltinių. Kultūriniai herojai, panašiai kaip vėliau demiurgai, yra aktyvūs, jiems priskiriami įvairūs kuriamieji ir pas. tvarkymo veiksmai, nors ir elementarūs. Vėlesniems d. taip pat suteikiama ši „darymo" funkcija, nors etnogr. duomenys rodo, kad komplikuotesniuose d. paveiksluose ji gali būti antraeilė. Viena iš archajiškiausių Sibiro tautų — itelmenai — ne tik negarbino Kutho, kurį laikė pasaulio kūrėju ir tvarkytoju, bet priešingai — visaip jį pašiepdavo ir išjuokdavo, nes jis labai prastai sutvarkęs žemę — pridaręs kalnų, taigos, bedugnių, vulkanų. Kai kurių kitų tautų mitol. d. kūrėjas yra būtybė, visai nebesirūpinanti savo paties kadaise sukurtu pas. ir žmonėmis. Todėl kreiptis į jį maldomis ir prašymais nėra prasmės. Daug tokių d. turi Afrikos tautos. Ir Amerikos indėnams d. kūrėjas nėra labai svarbus (arba jo visai nebūna).

Vienas iš d. paveikslo idėjinių šaltinių yra dvasia, kuri globoja amžiaus iniciaciją. Šios dvasios vardu jaunimui nustatomos elgesio, genties moralės normos (ir ypač nuostatos, reikalaujančios besąlygiškai paklusti vyresniems, reguliuojančios santuokos ir lyčių klausimus). Šios dvasios, kaip genties moralės, kaip religinės sferos globėjos, vaizdinys, matyt, buvo idėjinis pagrindas, iš kurio vėliau išaugo sudėtingas genties d. paveikslas.

Senųjų d. (dangaus, saulės, mėnulio, audros personifikacijų) gamtiniai mitol. požymiai ankstyvosiose istorinės raidos stadijose turbūt nebuvo labai svarbus dalykas. Tais atvejais, kai primityvios gentys turi natūrmitologinės kilmės d., kurie yra rūsčių, žmogui pavojingų gamtos reiškinių personifikacijos, gamtos jėgų personifikavimas susilieja su grėsmingos stichijos baime ar su ūkiniu interesu: žmonės tikisi antgamtinių jėgų paramos savo materialiojoje veikloje. Pavyzdžiui, andamanų mitol. Pulugu (Biliku) yra sezoninės musonų griaunamosios galios personifikacija. Tungusų-mandžiūrų Buga yra medžioklės globėjas, žvėrių „šeimininkas".

Genčiai tampant klasine bendruomene, d. vaizdiniai konkretėja. Vienas būdingiausių genties d. pirmiausia yra d. kovotojas. Jo vardu gentis kovoja su kitomis gentimis ir jas pavergia arba prijungia. Tokius d. turi daugiausia karingosios gentys: R Afrikos masajams toks d. kovotojas yra Ngai, ašančiams Gvinėjos pakrantėje — Tano, Fidži salose, kur mbau gentis užvaldė didžiąją dalį šio salyno genčių,— Ndengei. Centrinės Amerikos tautų karingosios dievybės iš pradžių galėjo būti genčių d.: Uicilopočtli, Te-

skatlipoka, Icamna, Kukulkanas. Daugelio keltų dievų vardai yra etnonimiškos kilmės (t. y. kilę iš genties pavadinimo): Alobroksas — alobrogų genties d., Aramo — aramikų, Arvernorikas — arvernų, Briksantas — briksantų, Deksiva — deksivatų, Vokontija — vokontų deivė.

Kai apie stipriausiąją užkariautojų gentį susispietė vėliau į valstybę peraugusi genčių sąjunga, buvo suvienyti ir šios sąjungos atskirų genčių d., susiformavo politeizmas, pagrindinės genties d. tapo šios sistemos svarbiausiuoju d. Daugelis Sen. Egipto d. iš pradžių buvo vietinės dievybės; jie neprarado ryšio su kilmės vieta ir vėlesniu centralizuotos valstybės periodu. Panteono galvomis pakaitom buvo valdančiosios giminės dievai: Ra, Amonas (Amonas-Ra), Horas. Mesopotamijos valstybių panteono susidarymas buvo analogiškas: pradžioje panteono viršuje buvo šumerų Enlilis, paskui babiloniečių Mardukas. Nebe tokia aiški sen. indų panteono formavimosi eiga, tačiau ir šis panteonas buvo susidaręs daugiausia iš genčių dievų su karinguoju Indra pačiame viršuje (bent jau iš pradžių).

Antikinėje Graikijoje politeizmo formavimosi istorija kur kas sudėtingesnė. Čia yra įvairios kilmės d.: Kretos-Mikėnų, Mažosios Azijos, helenistinių ir kt. Kai kurių d. atsiradimas susijęs su vietinėmis gentimis: epidauriečių Asklepijas, mikėnų Hera, arkadijiečių Artemidė, atikiečių Atėnė. Dalis romėnų d. taip pat yra kilę iš genčių d.: Kvirinas (sabinų), Diana (ariciečių), Merkurijus, Minerva, Junona, galbūt ir Jupiteris (etruskų).

Genčių d. pakilimas į valstybinės reikšmės dievybes pakeitė ir jų funkcijas: tokie d. saugo valstybės neliečiamybę, gina ją nuo išorės priešų, užtikrina tvarką viduje, laimina valdovų valdžią (valdovas yra d. ar vyriausiojo d. mylimasis sūnus, jo pateptasis). Tarp naujai sudaryto panteono d. susiklosto ryšiai — giminystės, genealoginiai, hierarchiniai, pasidalijamos funkcijos: seniau d. globojo savo gentį, saugojo ir rėmė, stengėsi tenkinti visus jos poreikius, o politeistinio panteono d. pasiskirstė pagal „profesijas", nors ir nelabai aiškiai (dievas kalvis ir ginklakalių globėjas Hefaistas; gydymo dievas Asklepijas; prekybos ir kelionių globėjas, dievų pasiuntinys Hermis; išminties deivė Atėnė; meilės deivė Afroditė). Ypač nenuosekli buvo romėnų d. „specializacija": javų auginimas, pvz., buvo pavestas daugiau nei dešimčiai dievų.

Sudėtinguose mituose apie d. ir jų santykius susilieję ir liaudies sakmės bei pasakojimai, ir žynių kūryba. Religinė mitologinė liaudies vaizduotė stichiškai kūrė vis naujus d. paveikslus. Atsirado kenčiančių ir žūstančių dievų. Miręs ar žuvęs dievas vėl prisikeldavo, todėl nelaimingieji juo pasikliaudavo kaip d. išgelbėtoju. Toks dievas kankinys ir gelbėtojas buvo egiptiečių Ozyris, babiloniečių Tamūzas, sirų Adonidas, frygų Atis, iš dalies frygų ir trakų Dionisas. Sudėtingas senovės valstybių d. panteonų kūrimosi procesas priklausė nuo konkrečių ist. aplinkybių.

Politeizmas yra dažniausioji, beveik visur fiksuota rel. mitol. sistemos forma, atitinkanti senovės valstybės struktūrą. Nors politeizmas visada turi ir iškilusį aukščiausiąjį, svarbiausiąjį dievą (gr. Dzeusas, babiloniečių Mardukas, brahmanizmo ir hinduizmo Brahma, japonų Amaterasu), tačiau vieno dievo viršenybė beveik niekur nevirto kitų didelių ir mažų dievų priespauda. Monoteistinėse religijose pagrindine rel. dogma tapo tikėjimas vieninteliu dievu, o krikščioniškajame monoteizme, skirtingai nuo judaizmo ir islamo, pasireiškia tam tikras kompromisas: vienintelis Dievas turi tris hipostazes: Dievas Tėvas, Dievas Sūnus ir Dievas Šventoji Dvasia („Šventoji Trejybė") (↑ *hebrajų mitologija, krikščionybės mitologija*).

DIEVO KARVYTĖ, Dievo Marytė. Mitologinė D. k. semantika darosi aiškesnė išanalizavus jos pavadinimus įvairiose kalbose ir folkloriniuose tekstuose. Dažniausias D. k. pavadinimas sako ją esant gyvūną, priklausantį dievui ar kokiam dieviškam personažui: rus. божья коровка, bulg. божа кравища (кравичка), lenk. boża krówka, liet. Dievo karvytė, latv. dievgosniņia, rum. vaca domnuli („Dievo karvė [-utė]"), vok. Herrgottschäfchen („viešpaties Dievo avytė"), pranc. bête a bon Dieu („Dievo gyvulėlis"). Kita D. k. pavadinimų grupė rodo jos ryšį su saule (kartais irgi pabrėžiant dieviškumą): sorbų aukštaičių bože slionćka, ukr. sonečko, vok. Sonenkäfer („saulės vabalas"), Sonnenkälbchen („saulės veršiukas"). Pirmojo tipo vaizdiniai D. k. sieja su paplitusiu motyvu: dievui priklausančias karves pagrobia jo priešininkai; antro tipo pavadinimai (turintys vidinę formą „dievo saulė / saulutė/") remiasi D. k. išorine išvaizda (skraidantis apskritos formos vabzdys, paprastai raudonas ar geltonas) ir susiję su „dangaus vestuvių" siužetu, ryškiai užfiksuotu baltų tradicijose, kur saulė (ar saulės duktė) yra pozityvus veikėjas. Šiame cikle saulės paveikslą atitinka D. k.: ji susijusi su dievu, skraido danguje, perduoda prašymus ir maldas; neša vaikus, padeda surasti bandą (todėl šiek tiek dubliuoja su Perkūnu siejamus motyvus), perspėja apie pavojų, išpranašauja derlių, žmogaus gyvenimo trukmę.

Tačiau D. k. paveiksle konstatuota ir transformacija mituose apie negatyvų moters personažą, būtent — Perkūno žmoną, apgaudinėjančią savo vyrą; palyginkim motyvą apie Perkūno žmonos pavertimą panašiu į saulę vabzdžiu D. k. su analogišku, tik neabejotinai labiau paplitusiu motyvu, kai prasižengusi žmona tampa kenksmingų vabzdžių (uodų, mašalų, musių) giminės pradininke, t. y. gimdo tokius vaikus ar pati pavirsta vienu iš jų. Šiame kontekste reikia paminėti ir tokią D. k. ypatybę, kaip „apdegimas", derančią prie motyvo apie neištikimos Perkūno žmonos baudimą žaibo kirčiu (plg.: „Dievo karvyte! Skrisk į dangų, parnešk mums duonos, baltos ir juodos, tik neapdegusios..."); dar ryškesnė baudimo ugnimi tema įvairiuose folkloro (dažniausiai vaikų) tekstuose, sukonstruotuose pagal tokį modelį: „Dievo karvyte, skrisk namo, tavo namai liepsnoja, tavo vaikai dega". (Prisiminkime dažną kai kurių kalbų saulės laidos apibūdinimo formulę „saulutė eina į Dievo namelius", gretintiną su D. k. vadinimu Dievo saulute.) Motyvas apie degančius vaikus, baudžiamus už motinos nuodėmę („ne savi" vaikai) arba draudimo nesilaikymą, leidžia manyti, jog D. k. yra ne kas kita, o „paverstoji" Perkūno žmona, tebeturinti

bausmės ugnimi žymę. Tokią išvadą patvirtina ir D. k. pavadinimo sąsaja su Dievo Motina, arba mergele Marija, Māra (latv. marite, liet. dievo marytė, vok. Marienkäfer „Marijos vabalas", anglų ladybird, ladybug „Dievo Motinos paukštis", „Dievo Motinos vabalas"). Taip galima susieti D. k. su nubaustosios Perkūno žmonos vaikais. Vienas šios temos motyvas aktualizuoja saulės vaikų paveikslą; jų personifikacijos yra savaitės dienos, septintoji diena turi „saulės dienos" pavadinimą (anglų Sunday, vok. Sonntag „sekmadienis"). Kitas motyvas vaizduoja D. k. vaikų baudimą ugnimi; septyni vaikai atpažįstami pagal taškelius ant D. k. nugaros.

Abi šios temos siejasi su Perkūno vaikų tema „tėviškosiose" mito versijose, pvz., liet. septynių Perkūno vaikų, iš kurių pažymėtas būtent septintasis, vaizdiniu. Jis, jaunylis, atlaiko išbandymą ugnimi ir vandeniu, taip parodydamas esąs tikrasis Perkūno sūnus. Jauniausio sūnaus ryšys su ugnimi ir vandeniu padeda suprasti, kodėl būtent D. k. klausiama, ar lis lietus, ar bus giedra. Tad neatsitiktinai su jauniausiuoju sūnumi siejamas atgimimas, amžinasis grįžimas, turtas, tiesioginis ryšys su saule. Analogiškas asociacijas pasitelkia ir liaudies tikėjimai. Dažnai D. k. siejama su perėjimu iš senųjų metų į naujuosius. Žodis „bedrik" yra vienas iš ukrainiečių D. k. pavadinimų; jis vartojamas apeiginiuose tekstuose, sakomuose Kalėdų išvakarėse („*Дай, Боже, и на бедрик!*" arba „*Щедрик -бедрик! дай вареник*".) Vedriko (bedriko) variantas neabejotinai palengvina konstatuoti D. k. ryšį su giedra (*vjedro*). Esama ir tiesioginio D. k. ir Perkūno ryšio paliudijimų ir jų išplėtojimo vad. pagrindinėje ide. mitologijoje. Sen. indų D. k. pavadinimas *indrapoga* („Indros ganomoji") yra aliuzija į mitol. motyvą apie Perkūno karves; šių pagrobtų karvių atgavimas prišaukia gamtą gaivinantį lietų ir saulę.

DRAKONAS, sparnuotas skraidantis slibinas, kurio išvaizdoje yra keleto gyvūnų bruožų: dažniausiai roplio (gyvatės, driežo, krokodilo) galva (ar kelios galvos) ir kūnas su paukščio sparnais; kartais prie šio kombinuoto kūno pridedama ir kitų gyvūnų (žuvies, panteros, liūto, ožio, šuns, vilko ir kt.) kūno dalių.

D. galima laikyti tolesne slibino vaizdinio raidos stadija: pagr. d. požymiai ir su juo siejami mitol. motyvai iš esmės sutampa su požymiais, būdingais slibinui. Kaip ir slibiną, d. įprasta sieti su vaisingumu ir vandens stichija, kur jis yra šeimininkas. D. laikytas ir lobių sergėtoju — juos įgyti galima tik nužudžius d. (germ. mitas apie Sigurdą, arba Zygfridą). D. vaizdinys būdingas gana vėlyvai mitol. raidos stadijai: jis egzistuoja daugiausia senovės valstybių mitologijose (šumerų, Egipto, Ugarito, Indijos, Graikijos, Kinijos, Japonijos, Meksikos). Daugelio šių valstybių ūkis remėsi dirbtiniu drėkinimu (vad. irigacinis, arba hidraulinis, ūkis), todėl ypatingą reikšmė ten turėjo iš senesnių laikų paveldėtas vandens telkinių kultas, susijęs su d. Manoma, kad d. vaizdinys sujungia gyvūnus, reprezentuojančius du priešingus ir skirtingus nuo žemiškojo pasaulius, t. y. aukštutinį (paukščių) ir požeminį (gyvačių ir kitokių roplių). Todėl iš pradžių mitol. d. vaizdinys buvo viena iš priemonių atskleisti priešiškų mitol. simbolių porai, žinomai iš mito apie gyvačių ir paukščių (indų nagos ir Garudo) dvikovą (ar kovą); d. — vandens stichijos atstovas — dažnai yra ugnimi spjaudanti būtybė (ugnies ir vandens, kaip priešybių, simbolinė vienovė). Esama hipotezės, kad hibridiškasis d. vaizdinys atsirado maždaug tada, kai pirmykščius gyvulinius mitol. simbolius keitė dievai, turintys ir gyvulio, ir žmogaus požymių. Kelių gyvūnų sujungimas į vieną taip pat paneigia galimybę identifikuoti mitol. simbolį su realiu gyvūnu.

Visos mitologijos, kuriose d. yra nuolatinis personažas, turi bendrą mitą, kaip herojus (arba dievybė), nužudęs d., išlaisvina (atgauna) d. sugertą vandenį, saugotus lobius ir pagrobtus žmones (dažnai mergelę). Paplitęs motyvas apie d. pagrobtą mergelę galbūt yra kilęs iš papročio aukoti merginą vandens dvasiai (Kinijoje gražiausią merginą „apvesdindavo" su Chuanchės upe — įmesdavo ją į vandenį; Sen. Egipte prieš sėją mergaitę, papuoštą vestuviniais drabužiais, įmesdavo į Nilą, norėdami iššaukti Nilo potvynį, be kurio negalėtų būti derliaus; majai mesdavo mergaites į šventąjį Čičenicos vandenį); mitas dažniausiai pasakoja apie d., reikalaujantį, kad kas metai jam būtų aukojamos mergaitės. Hetitų audros dievas nužudo per puotą pasigėrusį d.; japonų mito herojus Susanas nužudo aštuongalvį ir aštuonuodegį slibiną Jamatą Oročį. Mitol. motyvą apie herojaus kovą su d. (slibinu) vėliau perėmė folkloras, o literatūroje atsirado legenda apie šv. Jurgį, nugalėjusį d. ir išvadavusį mergelę, kurią d. laikęs nelaisvėje (šios legendos literatūrinis apdorojimas ir meninis pateikimas būdingas viduramžių Europos menui).

D. sąsaja su vandeniu, derliumi ir vaisingumu suformavo pozityviąją vaizdinio prasmę: d. yra pagalbininkas, teikiąs žmonėms vandenį ir turtą; kinų mitologijoje sparnuotas d. padeda kultūriniam herojui Jui — vilkdamas uodegą žeme, d. ženklina, kur kasti drėkinimo kanalą. Šio pobūdžio mitų d. pagalbininkas kildintinas iš motyvo apie herojaus nugalėtą ir įkinkytą į arklą d. (babiloniečių mitol.; plg. ir slavų mitą apie du dieviškuosius kalvius, suvaldžiusius slibiną, įkinkiusius jį į plūgą ir išarusius Dnepro vagą). D. gali nešti žmonėms turtą (slavų mitui apie d. — skraidantį slibiną — tipologiškai artimos afrikiečių legendos, taip pat lietuvių sakmės apie aitvarą, latvių apie pūkį).

Fantastinis d. vaizdinys vėliau panaudotas mene (R Azijos ir PR Azijos mitologijose, vėlyvojoje Europos kultūroje). Neatsakytas lieka klausimas, ar V Azijos, P Azijos ir R Azijos, taip pat ikikolumbinių Amerikos valstybių mitologijose d. vaizdinys atsirado dėl savarankiškos paralelinės raidos, ar tai susiję su kultūrų įtakomis (plg. Artimųjų Rytų senovės valstybių d. mitų vėlesnę įtaką graikų mitui apie Pitoną, kiniškojo d. simbolio perkėlimą į Japonijos ir kt. kaimyninių kraštų mitologiją, taip pat ir indų makaros įtaką daugeliui PR Azijos šalių mitologijoms ir menui).

DVASIOS, mitinės būtybės, dažniausiai susijusios su

žmogumi, jo kūnu ir gyvenamąja aplinka. D. yra žemesnio lygio būtybės negu dievai; dvasios žmogų veikia be paliovos, kas akimirką nulemdamos jo psichinę būseną. Kai kuriuose dualistiniuose mituose d. skirstomos į piktąsias, žm. kenkiančias (demonus) ir gerąsias, žm. naudingas (dvasias sergėtojas arba pagalbininkes). Bet daugelyje mitologijų tokios takoskyros nėra. D. gerumą ar piktumą nusako ne jų prigimtis, bet vaidmuo konkrečioje situacijoje. Pirmykštės medicinos pagrindą sudarė pastangos įtakoti tas d., kurios sukelia ligą, bet kurios nebūtinai yra piktos prigimties; neretai užtenka tik surasti d. pykčio priežastį ir sukelti jų gailestį. Su žmogumi siejamas d. galima skirstyti į d. — žmogaus globėjas (jos dažnai gyvena ir po žmogaus mirties, tapdamos mirusiojo dvasia arba šmėkla), žmogaus giminės d. ir jo protėvių d. Šamanų tikėjimuose (Sibiro tautų, monų Laose ir kt.) apstu d. pagalbininkių, susijusių su atskiromis kūno dalimis; analogiškų vaizdinių esama ir hetų bei kt. senovės Rytų mitologijose. Daugelyje mitologijų tikima, jog protėvių dvasioms reikia sukelti gailestį, kad jos žm. nekenktų. Išskirtinę kategoriją sudaro d., kurios gyvena namuose (namų dvasia latvių ir slavų mitologijose). Šios d. gali būti žm. pagalbininkės arba kenkėjos. Pasitaiko vaizdinių ir apie šaltinių, ežerų, upių (vandens), miškų ir kalnų d. Mitologijoms, turinčioms išplėtotus panteonus, būdinga tai, kad nėra griežtos ribos tarp tokių d. ir dievų. Šios kategorijos d. buvo susijusios ir su tam tikrais gyvūnais, be to, neretai išsaugojusios ir žm. globėjų f-jas, jos sudarė tarpinį sluoksnį tarp žm. ir dievų. Kai kurios Okeanijos tautos kruopščiai klasifikuoja įvairias d. pagal tai, kaip jos susijusios su konkrečiais gyvūnais, augalais bei kt. objektais: ar d. gali egzistuoti atskirai nuo šių objektų, ar juose nuolatos gyvena, ar tik per juos pasireiškia.

Mitol. sistemoms yrant, visuotinė tendencija yra dievų virtimas d. ir piktųjų d. įsigalėjimas (dėl to gali būti klaidingai manoma, jog piktosios d. turėjo didesnę reikšmę už gerąsias ir ankstyvesnėje mitol. sistemoje); ilgainiui net susiformuoja piktųjų d. hierarchija.

DVILYTĖS BŪTYBĖS, hermafroditai, androginai, mitologijoje dievai, mitiniai protėviai, pirmieji žm., turintys ir vyriškosios, ir moteriškosios lyties požymių.

Pasak seno, atrodo, orfinio mito, kurį reprodukavo Platonas dialoge „Puota", žmonių pirmtakai turėję du veidus, keturias rankas, keturias kojas ir buvę trejopos lyties: vyriškos, moteriškos ir androginiškos. Dzeusas nubaudęs šiuos pirmuosius žm. už puikybę — perkirtęs juos išilgai, o veidus ir lyties organus pasukęs į pjūvio pusę. Todėl žmonės dabar ieško savo prarastos antrosios pusės, o kai suranda, kyla erosas — meilė. Tačiau vaikų susilaukia tik skirtingos lyties pusės (androginų palikuonys). Šalia kitų dievų, senovės graikai garbino Hermafroditą — Hermio ir Afroditės sūnų, turintį vyriškų ir moteriškų požymių. Indijos vediškųjų dievų panteone yra dieviškoji karvė-jautis, dievų motina ir tėvas (Aditis). Reikšmingą vietą šiame panteone užima Pradžapatis („palikuonių viešpats", „gyvybės globėjas"), visa ko gimdytojas. Egiptiečių dievas Ra pats save apvaisino („krito sėkla į mano burną") ir pagimdė kitus dievus, žmones ir visą likusį pasaulį. Sen. germanų dievas Tuistas („dvejopos prigimties", „dvilytis") pagimdė pirmąjį žmogų Manu. Manoma, kad milžinas Ymiras irgi buvo dvilytė būtybė. Pasak dogonų (Afrika) mitų, demiurgas Ama iš molio nulipdė pirmąją žmonių porą, kuri vėliau pagimdė aštuonis nemirtingus dvilyčius protėvius.

Dvilytiškumo požymių — vienos kurios lyties dievybės vaizdavimo su kitos lyties ypatumais — esama daugelio tautų ikonografijoje (pvz., barzdota Afroditė ar Afroditė su vyriškais lyties organais ir kt.). Tam tikras d. b. atvejis — personažai, turintys tiek vyrišką, tiek moterišką pavidalą, pvz., dangaus būtybė Puluga pietinėje Andamanų salyno dalyje laikoma vyriška, o šiaurinėje — moteriška dievybe.

Primityviosiose mitologijose (pvz., australų) veikia belytės būtybės — protėviai. Pasak dierų genties mitų, žmonių pirmtakai buvo juodi driežai, iš kurių demiurgas Muramura baigęs daryti žmones: akmeniniu peiliu atskyręs nuo kūno rankas bei kojas, nupjovęs uodegą, pirštais suformavęs veidus, padaręs akis, ausis, burnas, o galiausiai apdovanojęs lyties organais. Anot Tuli upės pakrančių genties mito, pirmieji vyrai ir moterys nesiskyrę vieni nuo kitų; tik vėliau jie įgiję skirtingus lyties požymius. Pasak votjobalukų mito, toteminis protėvis šikšnosparnis, pajutęs moters geidulį, pasivertė vyru, o kitą būtybę pavertė moterimi. Unambalų mite gyvatė — protėvis Ungudas — galėjo panorėjęs būti čia vyru, čia moterimi.

Kai kurių tautų mitologijoje dvilytis mitinis personažas perskiriamas į vyrą ir moterį, tačiau pastarieji išlaiko ankstesnį vardą. Tai ypač būdinga romėnų mitologijai, kur dažnos dievybių poros: Lyberas — Lybera, Pomas — Pomona, Dianas — Diana, Fatas — Fata, Luperkas (Faunas) — Luperka, Janas — Jana, Kakas — Kaka ir kt. (Pali buvo laikomas čia vyriškosios, čia moteriškosios giminės dievybe.) Graikų mitologijoje gerai žinomos tokios dievų poros: Admetas — Admetė, Alkandras — Alkandra, Glaukas — Glaukė, Klitijas — Klitija ir kt., dažniausiai turintys vietinės reikšmės herojų vardus; vedų mitologijoje: Agnis — Agni, Jamas — Jamė, Indra — Indranė ir kt.

Manoma, kad Biblijos pasakojimas apie Ievos sukūrimą iš Adomo šonkaulio iškreiptai atspindi mitą apie pirmuosius belyčius žmones (taip, pvz., manė viduramžių hebrajų filosofas Mošė Maimonidas).

Pirmasis mokslininkas, atkreipęs dėmesį į d. b. mitinių vaizdinių kilmės problemą, buvo fon Riomeris. Jis pripažino, kad „androginiņę" idėją turi visų pasaulio tautų mitolog. sistemos. Ištyrinėjęs Australijos ir Okeanijos genčių tikėjimus, olandų misionierius J. Vintheisas konstatavo, kad visų primityvių tautų mąstysena persmelkta seksualumo, todėl jų mitologijos prasideda vaizdiniais apie tokias būtybes, kurios sukūrė ar pagimdė pasaulį, apsivaisinusios pačios. Tačiau etnografas H. Baumanis, tyrinėjęs Afrikos tautas, mano priešingai — d. b. mitiniai vaizdiniai esą būdingi tiek tautoms, turinčioms seną kultūrą, tiek patyrusioms civilizuoto pasaulio įtaką. Jis pripažįsta, kad šių vaizdinių pagrindas yra ritualinė „lyties pakeitimo" praktika (transvestizmas), kurios tikslas — pa-

didinti žmogaus maginę potenciją. Be to, ir reti, tačiau realūs dvilytiškumo faktai, H. Baumanio manymu, taip pat galėjo padėti atsirasti androginiškiems vaizdiniams. Biseksualumo idėją šis mokslininkas sieja tik su vienu konkrečiu „kultūros ciklu" — megalito (senoviniai statiniai iš milžiniškų akmens luitų) statybų kultūra — ir kartais nepagrįstai d. b. vaizdinius gretina su išplitusiais pasaulio kiaušinio, pirmųjų protėvių poros, pasaulio milžino (↑ *milžinai*) mitiniais motyvais.

Mitol. dvilyčių (ir belyčių) būtybių idėjos kilmė atrodo ganėtinai aiški. Kiekvienas mitas pateikia aiškinimą „iš priešingos pusės": žmonės skirstomi į moteris ir vyrus todėl, kad iš pradžių jie buvo neatsiskyrę arba nebuvo skirtumo tarp lyčių. Ši idėja neabejotinai susijusi su ritualine transvestizmo praktika, t. y. ritualiniu lyties keitimu, taip pat su rel. kastracijos bei savikastracijos papročiu. Kai kurie tyrinėtojai tai sieja su australų subincizijos (vyriškio prilyginimo androginui) papročiu.

DVYNIŲ MITAI, mitai apie nepaprastas būtybes dvynius, kurie dažnai veikia kaip kultūriniai herojai ar genties pradininkai. D. m. galima sugrupuoti į mitus apie dvynius brolius (iš pradžių varžovus, paskui sąjungininkus), dvynius seserį ir brolį, dvynius androginus ir į zoomorfinius d. m. Dualistinei mitologijai (Š Amerikos ir P Amerikos indėnams, Okeanijos tautoms) būdinguose mituose apie brolius dvynius vienas iš brolių siejamas su visa, kas gera ir naudinga, antras — su visa, kas negatyvu arba netinkamai padaryta (pvz., Melanezijoje — To Kabinanas ir To Korvuvu). Broliai vos gimę tampa varžovais: Š Amerikos kachvilių genties indėnų mituose žmonių ir mėnulio kūrėjas Mukatas kovoja su broliu dvyniu Temajauitu. Pasak irokėzų ir huronų d. m., Joskecha sukūrė saulę ir visa, kas žemėje naudinga; jaunesnysis jo brolis dvynys sukūrė uolas, žalingus gyvūnus (pumas, jaguarus, vilkus, lokius, gyvates ir vabzdžius), dyglius ir erškėčius, be to, sukėlė pirmąjį žemės drebėjimą. Taviskaronas priešinasi visiems geriems Joskechos sumanymams: neleidžia upėse padaryti dviejų lygiagrečių priešpriešinių srovių, sukuria krioklius ir sraunumas. Sužeistas dvikovoje su Joskecha, Taviskaronas pasislepia požemio karalystėje, o kiekvienas iš jo žaizdos pakeliui ištiškęs kraujo lašas virsta titnagu (pats Taviskaronas buvo iš kietos kaip titnagas ir ledas medžiagos). Po kovos su broliu Joskecha įžengia į dangų.

Kai kuriuose dualistiniuose d. m. broliai dvyniai nėra antagonistai, o tik įkūnija skirtingus pradus, susijusius su tam tikra genties dalimi. Amerikos indėnų zunjų įsivaizdavimu, dvyniai padalijo gentį į fratrijas — į žiemos ir vasaros žmones. Abu dvyniai atlieka ir kultūrinių herojų funkcijas; jie išveda žmones iš olos į saulės šviesą, parūpina jiems ginklų ir darbo įrankių. Šio tipo dvynių mituose dvyniai dažnai dubliuoja vienas kito funkcijas, abu yra naudingi žmonėms, užsiima jų gydymu (plg. *Ašvinus* indų mitologijoje). Tačiau šiuose mituose išryškėja daug archajinių motyvų, liudijančių, jog iš pradžių brolių santykiai buvę priešiški.

Mitas apie dvynių brolio ir sesers santuoką (dažniausiai tam žingsniui brolį įkalba sesuo) žinomas daugeliui senųjų kultūrų (egiptiečių mitas apie Ozyrį ir Izidę, sen. indų mitas apie Jamą ir jo seserį dvynę Jamę. Buvo manoma, jog dvynių santuoka prasidedanti dar motinos įsčiose, todėl gimus dvyniams buvo atliekama apvalymo apeiga, į kurią galėjo būti įtraukiamas (pvz., Sen. Indijoje) d. m. atpasakojimas.

Dvynių statulėlės. Medis. Jorubiai. Nigerija

Sudėtinguose d. m. apie brolio ir sesers santuoką gali būti ir keli broliai. Pasak sen. hetitų siužeto, Kanišo valdovė pagimdžiusi trisdešimt „dvynių" berniukų; nusigandusi ji savo sūnus sudeda į molio puodus ir paleidžia upe pasroviui „Calpos jūros" link (dab. Juodoji jūra). Ten berniukus užaugina dievai. Suaugę jie iškeliauja ieškoti savo motinos. Pakeliui išgirsta apie stebuklingai gimusius Kanišo valdovės sūnus. Supratę, kad valdovė yra jų motina, broliai grįžta į gimtuosius namus ir, patys to nežinodami, veda savo seseris dvynes. Tiesa, vienas iš dvynių (kaip ir To Kabinanas melaneziečių mitol.) stengiasi savo brolius sulaikyti nuo kraujomaišos nuodėmės (incesto draudimo idėja figūruoja jau pačiame d. m.). Sen. airių tradicijoje taip pat esama analogiško mito apie brolius trynukus (Findeamna), susituokusius su savo seserimi.

Ide. mitologijoje broliai dvyniai — „dangaus dievo vaikai (sūnūs)" (Dioskūrai, Ašvinai, liet. ir latv. „dangaus ir Dievo sūnūs") stengiasi suvilioti savo seserį — Saulės dukterį (daugelis Afrikos tautų taip pat turi išlaikiusios

dvynių, kaip „dievo vaikų" ar „dangaus vaikų", įvaizdį). Kai kurių ide. kultūrų tradicija yra išlaikiusi šio mito pėdsakų — kelių brolių santuokos su savo seserimi (hetitai, sen. airiai ir indoiranėnai) ar brolio ir sesers incesto vaizdiniuose (Rigveda).

Dviejų (ar kelių) dvynių — brolio ir sesers — santuoka dvynių mituose simbolizuoja dviejų mitologinių priešpriešų (vieną įkūnija brolis, kitą — sesuo) susijungimą. Su d. m. ir dvynių kultu susijusių afrikiečių ritualų dalyviai skirtingas savo kūno ir veido puses nusidažydavo skirtinga spalva. Pasak Afrikos njorų mito, dvynys Mpuga Rukidi iš vienos pusės buvo baltas, iš antros — juodas (plg. kachvilių d. m., kur juoda spalva siejama su vienu broliu dvyniu, balta — su kitu); pats šio mitinio herojaus vardas reiškia spalvų įvairovę (Mpuga — „naminis gyvulys, turintis baltų ir juodų plaukų, juodmargis"). Abi Mpugos Rukidi spalvos atitinka juodos ir baltos spalvos simboliką dvynių ritualuose (dienos ir nakties kaita). Daugelio afrikiečių d. m. vaizdiniai susilieja į vieną mitol. paveikslą (dvyniai — *dvilytės būtybės*). Dogonų d. m. herojai Lisas ir Nomo veikia čia kaip dvyniai, čia kaip androginai. Panašūs yra ir demiurgų Mavu ir Lizos vaizdiniai fonų mitologijoje. Šie demiurgai — dvyniai androginai; vienas (Mavu) personifikuoja naktį, mėnulį, džiaugsmą, o antras (Liza) dieną, saulę, darbą. Kai kurie kiti fonų dievai irgi traktuojami kaip dvynių poros, o dieviškoji apraiška vaivorykštė — čia kaip androginiška dievybė, čia kaip dvynių pora. Pasak bambarų d. m., dvilytė būtybė Faro pagimdė dvynius. Egiptiečių dievai Horas ir Setas kartais vaizduojami kaip viena būtybė su dviem veidais. Su d. m. susijęs mitas apie dvilytę būtybę atsispindi ir sen. graikų orfistinėje tradicijoje bei Platono dialoguose apie Atlantidą.

Seniausią su dvyniais susijusių mitinių vaizdinių sluoksnį atidengia zoomorfiniai d. m., kuriuose gyvūnai dalyvauja dvyniams gimstant arba tarp gyvūnų ir dvynių esama giminystės ryšių. Sachalino ir Paamūrės nivchai dvynių motiną laidodavo lokių narve, o patys dvyniai būdavo apibūdinami kaip „žvėrys" (plg. daugelyje tautų paplitusį naujagimių dvynių nužudymo ritualą). Dažniausiai juos, įkištus į molio puodus,ąsočius ar pan., įmesdavo į vandenį, palikdavo miške ar raiste (ten jie klaidžioją ir po mirties), sušerdavo gyvuliams; taip jie tartum vėl būdavo grąžinami į tą natūralią aplinką (dažnai — į vandenį), su kuria buvo siejamas dvynių gimimas. Afrikos jorubiai broliu dvyniu laikydavo beždžionę, daniai dvynius siedavo su juoda gyvate. Dahomėjoje dvyniai laikyti miško dvasių vaikais. Rytų ir vakarų dinkai bei Sudano nuerai praktikavo dvynių totemizmą — genties pradininku buvo laikomas toteminis gyvūnas dvynys. Dogonų įsitikinimu, kiekvienas žmogus turįs savo dvynį gyvūną, o patys dvyniai sudarą „sąjungą" su skorpionu. Folkloriniai siužetai taip pat yra išlaikę dvynių totemizmo pėdsakų: pasak sudaniečių legendos, valdovas auginamas drauge su liūtuku. Anot kizibų mito, dvi pirmosios moterys susilaukusios dvynukų: viena — berniuko ir mergaitės, antra — jautuko ir karvytės. Ruandų kosmogon. mite veikia broliai, kurių vienas yra gimęs iš karvės. Nuerai dvynius sieja su paukščiais ir duoda jiems paukščių vardus.

Sen. Indijoje Ašvinai buvo vaizduojami kaip du paukščiai arba arkliai. Ir germanų bei baltų mitologijose kaip rudimentinė liekana yra dvynių siejimas su arkliais. Dar palyginti neseniai lietuvių tikėta, jog ant arklio sėdintys dvyniai, kaip ir indų Ašvinai, turi gydomųjų galių. Su arkliais siedinti ir Dioskūrai.

D. m. pamatas galėtų būti pažiūra į dvynių gimimą kaip į antgamtinį reiškinį; daugelis pasaulio tautų tai laikė luošumu (pačius dvynius ir jų tėvus — baisiais ir pavojingais). Paprotį atskirti dvynių tėvus nuo kitų genties narių (vėliau, priešingai, dvyniai ir jų tėvai buvo sakralizuoti) turėjo jorubiai, tongai, basabėjai ir kt. Afrikos tautos. Šiems Afrikos tautų seniesiems ritualiniams vaizdiniams yra atitikmenų ir daugelio kitų pasaulio tautų kultūrose. Anglų mokslininko R. Herio iškeltąją „didelės baimės", kurią kadaise sukeldavęs dvynių gimimas, hipotezę paremia primatų elgesys dvynių atžvilgiu. Tiek patys dvyniai, tiek jų motina beždžionėms kelia nuostabą. Gimus dvyniams, pats bandos vadas išvaro jų motiną ir neleidžia jai artintis prie bandos. Dvynių, kaip pavojingų, mirtį prišaukiančių jėgų, vaizdiniai atspindėti mituose, kuriuose dvyniai mėgina nužudyti savo tėvus. V Afrikos danių mituose pasakojama, kaip sūnus nori nužudyti savo motiną, duktė — tėvą; viename ngbandų mite brolis savo seseriai dvynei sako: „Jei tu nužudysi mano motiną, aš nužudysiu tavo tėvą". Bulsų mite brolis dvynys nužudo savo motiną (nutraukia jai krūtis) ir tėvą (iškastruoja). Yra mitų, kur vienas iš dvynių nužudo antrąjį (dualistiniai d. m. apie brolius antagonistus).

Kitokia prasmė archajiniams d. m. vaizdiniams ir juos atitinkantiems ritualams būdavo teikiama pačių dvynių ar jų tėvų, ypač motinos, sakralizavimo atvejais (tėvo vaidmenį, šalia įprastinio tėvo, atlieka ir kokia nors mitol. būtybė ar totemas; tokia dvigubos tėvystės idėja būdinga išplėtotiems d. m.). Dvyniai ir jų motina laikyti būtybėmis, kurios turėjo kontaktų su antgamtinėmis jėgomis ir įgavo tų jėgų. Archajiškas paprotys dvynius ir jų tėvus (ypač motiną) atskirti nuo visos genties įsilieja į dvynius bei jų tėvus aukštinančių ritualų kompleksą. Šiame dvynių kulto raidos etape dvyniai ir jų tėvai atskiriami ne todėl, kad gentis būtų apsaugota nuo juose įsikūnijusio blogio, bet norint juos garbinti (dvyniai ne tik kaip piktųjų, bet ir kaip gerųjų jėgų personifikacija). Hererai sudievindavo „šviesius" dvynių tėvus ir apgyvendindavo juos už genties teritorijos.

Randantis nuostatai, kad dvyniai susiję su vaisingumu, vyko dvynių ir jų tėvų sakralizacijos procesas; kitokią prasmę įgijo ir d. m. bei ritualai. Todėl visuomenėse, kur garbinami dvyniai, atliekami ritualai, rodantys dvynių kulto sąsają su vaisingumu (↑ *Pasaulio medis* ; plg. Ašvinų ryšį su figmedžiu ašvathų mitologijoje). Sen. Romoje šventųjų dvynių Romulo ir Remo atvaizdus statydavo po šventuoju figmedžiu (Ruminalis Ficus).

Ryškiausias dvynių vaisingumo simbolis yra dvigubas vaisius. Šio dvynių simbolio kultas išlikęs latvių mitol. *Jumio* vaizdiniuose. Dogonai, pagerbdami žemės sklypo savininką ir dvasią dvynių gimdytoją, aplaistydavo dvynių altorių alumi, padarytu iš draugėn suaugusių soros

grūdų. Fidži salų gyventojų mitol. dainose kaip neišmatuojamos gausos simbolis figūruoja dvigubas duonmedžio vaisius.

Daugelio tautų dvynių kulto simbolikoje didelę reikšmę turi raudona spalva [ir ant Biblijoje (1 Pr) minimo dvynio rankos yra raudona gija]. Dvyniai daug kur laikyti Perkūno vaikais (jų siautimas galįs sukelti perkūniją).

Tautoms, kurių mitologija pagrįsta dviguba simboline klasifikacija, du dvyniai yra atitinkamų simbolių eilių įsikūnijimas (Latura Dano ir Lovalangi Indonezijos niasų mitol. ir pan). Šventoji valdovo pilis Logone (Š Kamerūnas) buvo padalyta į dvi dalis, tai personifikavo du mitologinius dvynius (šiaurinė dalis — vyriškąjį dvynį, pietinė — moteriškąjį) — žmonių giminės pradininkus. Pasak pangvų mito, pirmajai moteriai (promotei) iš dviejų kiaušinių gimė dvyniai su poliariškais vardais — Raisto Kupstas ir Didysis Kalnas.

Mituose apie genčių kilmę ar miestų atsiradimą dažnai veikia dvyniai įkūrėjai: Romulas ir Remas (susiję su totemu — vilke) Romoje, dvyniai Dimuko sūnūs Š Nigerijoje ir kt. Ypač svarbią reikšmę dvynių kultas turi religijose, išpažįstamose visuomenių su ryškia dualistine organizacija (pvz., inkų). XIX a. Dahomėjoje valdovo valdžios dualistinis pobūdis tradiciškai buvo siejamas su dviejų dvynių bendro valdymo laikais. Egipte faraono dvyniu antrininku buvo laikomas *ka* (↑ *egiptiečių mitologija*). Dogonai naujagimio jaunesniuoju dvyniu laikydavo placentą. Analogiški Afrikos gandų vaizdiniai aiškintini valdovo bambos kultu (bamba laikyta dvyniu). Panašiais simboliais pagrįstas ir sen. tiurkų dievybės Umajos kultas.

Dvynių vaizdiniui transformuojantis, išnyksta dieviškasis dvynių antagonizmas; iš mito palengva pasitraukia vienas dvynys (Epimetėjo nereikšmingumas palyginti su jo broliu dvyniu Prometėju). Persų epo herojaus Džamšido vardas kadaise reiškė „valdovas dvynys", tačiau pačiame epe dvynių motyvas visai neryškus. R. Heris prie ankstyvųjų d. m. šliejo su šv. Tomu siejamų vaizdinių kompleksą evangelinėje literatūroje ir apokrifuose (Tomo vardas gimininga dvynio pavadinimui hebrajų k.). Vėlesnė kultūrinė tradicija dvynių temą sieja su žmogaus antrininko (ar jo šešėlio) tema (plg. Europos romantizmo lit. tradiciją nuo A. fon Šamiso iki J. Švarco). Mitolog. dvynių temos interpretacijų pasitaiko ir šiuolaikinėje literatūroje.

DŽAINIZMO MITOLOGIJA — mitol. įvaizdžių visuma džainizmo religinėje filosofinėje sistemoje. Pavadinimas kilęs iš žodžio „džina" (nugalėtojas) — tai vienas iš šio tikėjimo skelbėjų titulų. Dž. atsirado Indijoje VI a. pr. Kr. Pradininkas — *Mahavyras* Džinas (apie jį ir kitus asmenis bei sąvokas ↑ *indų mitologija*), tačiau ortodoksinis džainizmas skelbia, kad Mahavyras buvęs tik paskutinis šio tikėjimo pranašas, arba mūsų laikų tyrthankaras (pažodžiui — brastos paruošėjas), o jo pirmtakai esą gyvenę neatmenamais laikais; šis faktas rodo, kad džainizmo išpažinėjai laiko savo religiją pačia seniausia.

I a. pr. Kr. dž. skilo į dvi pagrindines sektas: švetambarus (baltai apsirengusiuosius) ir digambarus (apsirengusiuosius oru). Abi jos pripažino kanoniškais kai kuriuos tekstus; nors pagrindiniai religijos principai vienodi, skirtingai aiškinamos detalės. Džainizmo kanono kodifikacija įvyko palyginti vėlai — praėjus 9 šimtmečiams po Mahavyro veiklos. Sūtruose (džainizmo religiniuose filosofiniuose traktatuose) išdėstytas mokymas apie išsilaisvinimą iš sansaro pančių. Šito galima pasiekti, jei žmogus savo veikloje remiasi trimis dž. „brangenybėmis": tikru žinojimu (tikėjimo mokymu), teisingu požiūriu (tiesa), tinkamu elgesiu. Praktinis išsigelbėjimo kelias yra griežčiausias etinių įsakymų laikymasis ir rūstus asketizmas. Dž. dogmatikos pamatinis vaizdinys yra dvi amžinos greta egzistuojančios kategorijos: džyvai (aktyvios sielos, supratimo ir veiklos atstovai) ir adžyvai (negyvi, nesudvasinti elementai). Džyvų yra be galo daug, jų vaizdinys, susijęs su induizmo bendrosiomis *karmos* bei sansaro sąvokomis, džainizme galbūt siekia archajinį animizmą, bet, kita vertus, virsta kosminiu hilozoizmu, nes sielas-džyvus turi ne tik gyvūnai bei augalai, bet ir elementariosios medžiagos — žemės, vandens, vėjo, oro — dalelės. Kartu su džyvų kaita, neturinčia nei pradžios, nei pabaigos, džainizme atsirado mintis apie visų būtybių lygybę, nes visose jose gyvena džyvai (dėl to keliamas griežčiausias reikalavimas nedaryti bloga — ahimsas). Tačiau, kadangi džyvai turi kokybinių skirtumų, kuriuos lemia mūsų jutimo organų skaičius (augalai turi vieną, o aukštesnieji gyvūnai, žmonės ir dievai — penkis), susiklostė gyvųjų būtybių hierarchija; joje aukščiausią padėtį užima žmogus, nes tik jis gali sustabdyti karmos dėsnių veikimą ir išsivaduoti. Be to, žmonių pasaulis skirstomas į karmiškąjį, t. y. istorinį, ir nekarmiškąjį, kur nėra laiko periodų kaitos. Sidhį („tobuląjį"), t. y. iš karmos išsivadavusį džyvą, gali pasiekti tik karmiškojo pasaulio gyventojai.

Dž. mitologijai būdingos painios klasifikacinės schemos, griežta hierarchija ir sisteminiai aprašymo būdai. Džainizmas skiria du įvaizdžių kompleksus: kosmografinį — detalizuotą pasaulio, jo dalių ir gyventojų aprašymą, kuris siekia pirmykščius indų pasaulėvaizdžius, ir mitinį-istorinį kompleksą, kurio pagrindiniai veikėjai yra tyrthankarai.

Kosmografija. Visata skirstoma į pasaulį ir daugybę kartų už jį didesnį nepasaulį, kuriame nėra nieko, išskyrus akašą — erdvę. Erdvė nesuvokiama, į ją neįmanoma patekti. Pasaulį nuo nepasaulio skiria trisluoksnė bedugnė — ją sudaro storas vandens, storas vėjo ir plonas vėjo sluoksnis. Džainistų įsivaizduojama pasaulio forma yra gana keista: ją sudaro trys nusklembti kūgiai arba piramidės, be to, vidurinio ir viršutinio kūgio pagrindai susiliečia, o vidurinio kūgio viršūnė remiasi į apatinio kūgio viršūnę. Apatinis kūgis (arba piramidė) yra Adholokas — apatinis pasaulis, du viršutiniai — viršutinis pasaulis Ūrdhvalokas, o jų susilietimo vietoje yra Madhjalokas — vidurinis pasaulis. Viso pasaulio aukštis yra 14 radžų (pažodžiui — virvė, tam tikras matavimo vienetas). Adholoko ir Ūrdhvaloko aukštis — 7 radžai (į vidurinį nekreipiama dėmesio). Apatinio pasaulio pamatas yra kvadra-

tas, kurio kraštinė — septyni radžai, arba to paties skersmens skritulys. Įdomi nekanonizuota koncepcija, pasak kurios pasaulis yra žmogaus kūno formos (lokapurušas, t. y. pasaulis — kosminis žmogus): juosmens srityje yra Madhjalokas, žemiau — Adholokas, viršuje — Ūrdhvalokas. Šie įvaizdžiai paaiškina, kodėl vienas viršutinio pasaulio sluoksnis vadinamas Graivejaku („Kaklo pasauliu").

Pasaulio gyventojai skirstomi į augalus, žemesniuosius gyvūnus, aukštesniuosius gyvūnus, žmones, pragaro gyventojus, dievybes; jiems visiems priešpriešinami sidhiai.

Apatinį pasaulį sudaro septyni sluoksniai, kurie nuo viršaus iki apačios vadinami taip: Ratnaprabha, Šarkaraprabha, Valukaprabha, Pankaprabha, Dhumaprabha, Tamahprabha ir Tamastamaprabha. Visuose sluoksniuose, išskyrus pirmąjį, yra daugybė pragarų, kur viešpatauja tamsa, sklinda trūnėsių ir nešvarumų smarvė. Seniausi vaizdiniai buvo tokie: pragaro gyventojai buvę žmonės, iškentę įvairias kančias. Vėliau jie gavę kūnus ir apsigyvenę žemiausioje pakopoje,— tai buvę juodos atgrasios belytės būtybės, panašios į nupeštus šlykščiai dvokiančius paukščius; prisilietimas prie jų sukelia skausmą, jie visą laiką bijo persekiojimų, nes kartu yra ir aukos, ir budeliai. Juo gilesnis sluoksnis, juo jie bjauresni.

Vidurinio pasaulio centre yra apskritas Džambudvypo žemynas, apie kurį koncentriniais ratais išsidėstę daugybė vandenynų ir žemynų. Džambudvypo centre stūkso pasaulio kalnas Mandaras (vėlesniuose tekstuose — Merus), kuris yra ir pasaulio centras. Džambudvypo skersmuo — 100 tūkstančių jodžanų, o iš rytų į vakarus šešios kalnų grandinės dalija jį į šešias šalis. Džambudvypą juosia aštuonių jodžanų aukščio deimantinė siena su brangakmenių grotomis viršuje.

Džambudvypą skalauja Lavanodo vandenynas, kuriame yra keturios salų grandinės — Antaradvypas; pvz., ten yra salos, kurios priklauso mėnesiams, saulės ir Levanodo dievybei Sušthitui.

Toliau plyti Dhatakikhando kontinentas. Šiaurėje ir pietuose kalnų grandinės jį dalija į dvi dalis, ir kiekviena jų primena Džambudvypą. Už Dhatakikhando yra Kalodo vandenynas ir Puškardvypo žemynas, kurį dalija pusiau lenkta kalnų grandinė Manušotaras — žmonių pasaulio riba. Už jos nebėra nei žmonių, nei gyvulių — ten gyvena tik dievai. Dangiškieji kūnai nejuda ir yra perpus mažesni už įprastinius. Ten nedalus laikas, nėra nei ugnies, nei debesų, nei lietaus, nei perkūno su žaibais, neauga augalai. Toliau tęsiasi nesuskaičiuojama daugybė okeanų ir žemynų, kurie iš tiesų yra vienas kito kopija.

Viršutinis pasaulis, švetambarų nuomone, susideda iš 10, o digambarų — iš 11 sluoksnių. Kiekviename sluoksnyje dar yra nevienodas skaičius posluoksnių. Kiekviename jų — tam tikras skaičius būstų — rūmų (vimanų). Centre stovi apskriti valdovo rūmai (indrakavimanas), o nuo jo — spinduliais į įvairias pasaulio šalis kiti rūmai. Centrinio vimano skersmuo — 100 tūkstančių jodžanų, dydžiu bei forma jis primena Džambudvypą. Virš centrinio vimano pasaulį vainikuoja išskleisto skėčio formos Išatprabharas. Pakilus aukštyn dar vieną jodžaną, yra pasaulio kraštas, o šio jodžano paskutinėje dalyje gyvena sidhiai.

Dž. mitologijoje dievybių skaičius yra astronomiškas. Be galo daug jų gyvena viduriniame pasaulyje, nes čia savo dievybes turi kiekvienas kalnas, ežeras, upė, medis, vartai, apylinkė, vandenynas ir t. t. Daugelyje tekstų šios dievybės tiktai pavadinamos, o jų vardai dažniausiai sutampa su pavadinimais daiktų, kuriuose jos gyvena.

Apatiniame ir viršutiniame pasaulyje esama dar keturių rūšių dievybių. Tai požemio dievybės bhavanavasinai, gyvenantys Ratnaprabhos rūmuose (bhavanuose); požemio dievybės yra ir vjantarai, arba vanamantarai,— jie daugiausia gyvena sluoksnyje, skiriančiame Ratnaprabhą nuo vidurinio pasaulio; džjotišai, šviesulių dievybės, gyvena erdvėje tarp žemės ir viršutinio pasaulio; vaimanikai, dangaus dievybės, gyvena viršutinio pasaulio rūmuose (vimanuose).

Kiekviena dievybių rūšis skirstoma į porūšius. Kiekvieno porūšio vadovas turi indros titulą. Kiekvienos rūšies dievams nustatytas amžius, kvėpavimo ir valgymo dažnumas, kūno apimtis, aiškiaregystės ir įvairių pavidalų įgijimo galimybės ir t. t. Jų tikėjimas gali būti teisingas, klaidingas arba mišrus, žinojimas irgi gali būti teisingas, klaidingas arba mišrus. Kiekvienas indra turi kelias artimiausias gyvenimo drauges, o jas lydi tūkstančių tūkstančiai žemesniųjų dievybių. Bhavanavasinų ir vaimanikų indroms priskirti pasaulio saugotojai — lokapalai ir trajastrimšas — 33 aukštesnieji valdininkai. Indros turi savo kariaunas bei karo vadus ir kariauja tarpusavyje. Be to, jie laiko tarybą, kurios nariai vadinami paršadais, ir tarnų — abhijoginų. Žemiausio socialinio sluoksnio dievybės, šiek tiek primenančios parijus, vadinamos kilbišinais. Kaip ir pragaro gyventojai, dievybės gimsta akimirksniu (upapati — staigus atsiradimas ne iš materijos).

Bhavanavasinų yra 10 rūšių, jų pavadinimai baigiasi „kumara" (jaunuolis, princas). Kiekvienas turi savo veido ir drabužių spalvą, tam tikrą simbolį karūnoje.

Bhavanavasinų funkcijos panašios į lokapalų — rūpintis tvarka pasaulyje. Somas (rytų lokapalas), vidjutkumarai, agnikumarai, vajukumarai stebi žvaigždžių judėjimą, meteorologinius reiškinius ir gaisrus žemėje. Jamui (pietų lokapalui) ir asurakumarams priklauso karai ir epidemijos; Varūnai (vakarų lokapalui), nagakumarams, udadhikumarams ir sthanitakumarams — potvyniai. Vaišravanas (šiaurės lokapalas), suparnakumarai, dvipakumarai ir digkumarai atsakingi už metalus ir brangakmenius. Kanoniniuose tekstuose minimi dvidešimties bhavanavasinų indrų vardai, tačiau, išskyrus Čamarą (pietų asurkumarų indrą), apie juos daugiau nieko nepasakyta.

Vjantarai gyvena apatiniame pasaulyje ir vidurinio pasaulio giraitėse ir Antaradvypo salose. Jie taip pat skirstomi į 10 rūšių; kiekviena rūšis turi savo spalvą ir simbolį — kokį nors medį. Pasak vienos klasifikacijos, jiems priklauso *pišačai, bhūtai, jakšai, rakšasai, kinarai, kimpurušai, mahoragai* ir *gandharvai*; induizmo mitologijoje juos atitinka pusdieviai ir demonai. Džainizmo mitologijoje visi jie, išskyrus rakšasus, yra malonios išvaizdos. Skirtingai

nuo kitų dievybių rūšių, kanone neminimas nei jų skaičius, nei funkcijos. Jie gyvena rūmuose, iš kurių patys didžiausi yra maždaug tokie kaip Džambudvypas.

Mėnuliai, saulės, planetos, dangaus skliautai ir žvaigždės yra penkių rūšių dievybės — džjotišai. Saulė ir Mėnulis yra susituokę, juos lydi svita — 88 planetos, 28 dangaus skliautai ir 6 697 500 x 10^{12} žvaigždžių. Aplink Džambudvypą sukasi dvi saulės (šiaurinė ir pietinė) bei du mėnuliai — tai laiduoja dienos ir nakties kaitos vienalaikiškumą pietuose ir šiaurėje. Dangaus kūnams judėti savo orbitomis padeda gyvūnai, kurie būna atitinkamose pasaulio šalyse (rytuose — liūtai, pietuose — drambliai, vakaruose — jaučiai, šiaurėje — žirgai). Vaimanikai skirstomi į kalpo (kalpas — bendras 1—8 sluoksnių pavadinimas) ir nekalpo (aukštesnis už kalpą) dievybes (kalpatikus).

Kiekviena kalpo dievybių rūšis savo karūnoje turi simbolinius atvaizdus — skirtingus švetambarų ir digambarų tradicijose. Dievybės daugiausia yra gyvūnai — gazelė, buivolas, šernas, liūtas, dramblys, gyvatė, žuvis, vėžlys ir kt.

Viršutiniame pasaulyje kartu su vaimanikais gyvena ir ypatinga dievybių rūšis — lokantakai, kurių pavadinimas aiškinamas taip: „gyvenantys pasaulio pakraštyje". Jie nepatiria juslinių malonumų ir yra atsidėję meditacijai.

Į aukštesniąsias 1—8 sluoksnio karalystes persikūnydami gali patekti ir žmonės, ir gyvuliai, į 9 (Graivejaką) — tik žmonės, o į 10 sluoksnį — Pančanutarą — tik karmos pasaulio žmonės. Baigiantis dieviškojo egzistavimo laikui, jie gali vėl grįžti į pirminę padėtį.

Mitinis-istorinis kompleksas. Jo pamatą sudaro vaizdinys apie ciklinį laiką, kurį džainistai įsivaizduoja kaip ratą su 12 stipinų. Judėjimas aukštyn vadinamas utsarpiniu, žemyn — avasarpiniu (pažodžiui — šliaužiantis, ropojantis aukštyn). Kiekviena laiko apsisukimo pusė turi šešis nevienodus periodus, kurie avasarpinyje vadinami „geras-geras", „geras", „geras-blogas", „blogas-geras", „blogas", „blogas-blogas". Utsarpinyje šie periodai keičiasi atvirkštine tvarka. Kadangi pasaulis neturi nei pradžios, nei pabaigos, tai begalinę daugybę kartų nuo palaimingojo „gero-gero" laikotarpio, palaipsniui degraduodami ir prastėdami, žmonės nueis iki „blogo-blogo", kur daug pavojų ir kančių, o tada vėl pradės grįžti į aukso amžių. Taip džainizme greta egzistuoja ir eschatologinė, ir hiliastinė linijos.

I ir II periodai vadinami laikais be rūpesčių, nes 10 kalpavrikšų (medžiai, išpildantys norus) duoda žmonėms viską, kas jų gyvenimui būtinai reikalinga. Gimdavę tiktai dvyniai — berniukas ir mergaitė, o tėvai mirdavę keturiasdešimt devintą dieną po dvynių gimimo. Žmonės būdavę milžiniško ūgio ir gyvendavę nepaprastai ilgai. Po mirties jie tuoj pat persikūnydavę ir keliaudavę į dievų pasaulį. Skirtumai tarp I ir II periodų yra tik kiekybiniai (gyvenimo trukmė, ūgis, kvėpavimo dažnumas, valgio kiekis ir pan.).

III periode atsiranda kančių, nors, kaip ir pirma, gimsta dvyniai ir žmonės po mirties patenka į dievų pasaulį. Šiuo laikotarpiu prasideda istorija. Pasirodo pirmasis tyrthankaras Rišabhadevas, kuris skelbia žmonėms džainizmo religiją, įveda vestuvių bei laidojimo papročius ir, žinodamas, kad kalpavrikšai greit išnyks, moko žmones amatų bei menų. Jo duktė Brahmė sugalvojo 18 alfabetų, ir mūsų laikų džainai mano, kad vienas jų yra gudžaratų ir marathų kalbų alfabetas.

IV periode tęsiasi visuotinis nuosmukis, mažėja žmonių ūgis, trumpėja amžius. Mirusieji gali atgimti gyvūnais, dievais arba pragaro gyventojais, bet gali pasiekti ir aukštesnę stadiją — tapti sidhiais. Stiprėja socialinė tvarka. Atsiranda kuladharų — genties vyresniųjų, kurie įveda teismus, taip pat 12 čakravatinų, 9 baladevai, 9 vasudevai ir 9 prativasudevai. Suklesti džainizmo religija, gimsta visi tyrthankarai, taip pat paskutinysis (24) — Mahavyras.

V periodas (jis vis dar tęsiasi) prasidėjo praėjus 75 m. ir ašuoniems su puse mėn. po Mahavyro gimimo (arba 3 m. po to, kai jis pasiekė nirvaną) ir truks 21 tūkstantį metų. Tyrthankarų nebėra. Vyksta totalinis degradavimas ir galų gale išnyksta pati dž. religija ir bendruomenė.

„Blogu-blogu" periodu žmogaus amžius sutrumpės iki 16 ar 20 metų. Žemė įkais iki raudonumo. Nebeaugs augalai. Baisus karštis dieną ir ledinis šaltis naktį vers visas gyvas būtybes ieškoti prieglobsčio vandenynų olose. Šio laikotarpio pabaigoje siautės baisūs viesulai. Po viso to vėl prasidės utsarpinis — judėjimas aukštyn, ir viskas vyks atvirkštine tvarka.

Periodai keičiasi tik Džambudvypo, Dhatakikhando ir Puškardvypo kontinentų Bharatavarašuose ir Airavatuose, kurie priklauso karmos žemėms. Kiti žmonių pasauliai yra ne karmos žemėje, ir ten visą laiką tęsiasi „gerasgeras" arba „geras" periodas.

Kultūrinis didvyris yra tik Rišabhadatas, tačiau šis vaidmuo patikėtas ir įstatymų leidėjams — kuladharams (jų yra septyni, dešimt arba penkiolika — įvairiuose šaltiniuose skirtingai). Jie sukurti induizmo manų pavyzdžiu ir taip pat neindividualizuoti. Rišabhadatas, nuo kurio prasideda tyrthankarų grandinė, vadinamas 15-uoju kuladharu.

IV periodu pasirodę baladevai, vasudevai ir pratišatrai, kurie vėliau pavadinti prativasudevais, t. y. vasudevų priešais, atėjo į džainizmo mitologiją iš mitų, susijusių su Višnumi ir Krišna. Ikonografijoje jie primena epo modelius: baladevai apsirengę juodai, jų simbolis — palmės medis, atributai — arklas, lazda ir strėlė. Vasudevai apsirengę geltonai, jų simboliai — vėliava su garudo atvaizdu, atributai — kriauklė, diskas, vėzdas, ietis ir kardas. Baladevams priklauso viena Bharatavarašo pusė, vasudevams — kita.

Čakravatinai (čakravartinai) — pasaulio imperatoriai, kurių yra 12,— pasirodo kiekvienoje laiko apsisukimo pusėje tuoj pat po Rišabhadato. Pirmasis jų yra Rišabhadato sūnus Bharahas (Bharatas). 5, 6 ir 7 čakravatinai atitinkamai yra 16, 17 ir 18 tyrthankarai, o pirmasis tyrthankaras — imperatorius, nors tarp jų ir neminimas.

Tirthankarai, čakravatinai, baladevai, vasudevai ir prativasudevai skirstomi į 63 „paženklintųjų veikėjų" atmai-

nas. Jų hierarchija atitinka skaičių sapnų, kuriuos šių personažų motinos sapnavo prieš jų gimimą: tyrthankarų — 14, tiek pat čakravatinų, 7 — vasudevų, 4 — baladevų. Kiekvieno tyrthankaro žinioje yra dvi dievybės: vyriškosios giminės dievybė jakšas ir moteriškosios — šasanadevata (jakšė, jakšinė). Moteriškosios dievybės svarbesnės, nes jos yra tyrthankarų pasiuntinės.

Dž. m. darė didelę įtaką kultūros raidai įvairiuose Indijos regionuose: Gudžarate, Radžastane, Madhja Pradeše. XI—XII a. iškilo nepaprastai puošnios, nuostabaus architektoninio meistriškumo džainų šventyklos, kur, kaip įprasta dž. mitologijoje, be galo kartojasi figūrėlės ir ornamentai.

L.: *Burges J.* Outline of Jaina Mythology.— London, 1963; *Радхакришнан С.* Индийская философия. Пер. с англ.— M., 1956; *Гусева Н.* Джайнизм.— M., 1968.

EGIPTIEČIŲ MITOLOGIJA, senovės egiptiečių mitai, sukurti Nilo slėnyje nuo IV—III tūkst. pr. Kr. sandūros iki I tūkst. pr. Kr. pabaigos. E. m. išliko beveik nepakitusi per ištisus tūkstančius metų. Tai lėmė tokie fundamentalūs senovės egipt. gyvenimo reiškiniai, kaip polinkis siekti tvarkos ir reguliarumo, kurį labiausiai sąlygojo Nilo slėnio gamta.

Nilo slėnį nuo likusio pas. skiria Libijos dykuma iš V ir Arabijos dykuma iš R, Nilo slenksčiai iš P ir Viduržemio jūra iš Š. Tai lemia būdingą egipt. kultūrai pernelyg stiprų priešpriešos „mūsų derlingasis slėnis, gyvenimas — svetima, negyvoji dykuma, mirtis" pojūtį. Esminė Nilo slėnio ekologinės ir geogr. aplinkos ypatybė yra jo kraštovaizdžio simetrija ir gamtos procesų reguliarumas, pasireiškiantis periodiškais Nilo potvyniais ir metų laikų kaita. Gamtos įtaką e. m. atskleidžia svarbus senovės egipt. teiginys, jog didžiausios būties vertybės yra tvarka ir pastovumas (tai akivaizdžiai liudija ir piramidės). Šis požiūris kiaurai persmelkia visą senovės egipt. gyvenimą, rel. bei mitologiją.

Nilo slėnio uždarumas sąlygojo retai teaptinkamą Artimuosiuose Rytuose gyventojų etnolingvistinį vienalytiškumą, išsaugotą per tūkstančius metų nuo tada, kai VI ir V tūkst. pr. Kr. sandūroje Nilo slėnyje įsikūrė viena iš paskutiniųjų afroazijiečių kalba kalbančiųjų atsikėlėlių grupių, atkeliavusių iš Sacharos arba iš Palestinos ir Sirijos regiono, iki graikų-romėnų laikų (IV a. pr. Kr. — I tūkst. po Kr. vidurys), kai šalį užplūdo graikai, romėnai, žydai bei kt. etnosų atstovai, kol VII a. arabai užkariavo Egiptą, ir prasidėjo jo gyventojų arabizacijos ir islamizacijos procesas. Ištisus tūkstantmečius kėlęsi į Nilo slėnį svetimšaliai (hušitai iš P, libiečiai iš V, semitai iš ŠR) paprastai gana greit išmokdavo vietinę kalbą, perimdavo senovės egipt. rel. ir mitologiją. Senovės Egipto istorijai būdinga nuolatinė valstybės centralizacijos, galybės ir klestėjimo periodų (Senoji Karalystė — apie 2800—2250 pr. Kr., Vidurinioji Karalystė — apie 2050—1700 pr. Kr. ir Naujoji Karalystė — apie 1580—1070 pr. Kr.) bei decentralizacijos, nuosmukio ir nusilpimo periodų kaita (pirmasis Senovės Egipto irimo laikotarpis — apie 2250—2050 pr. Kr., antrasis — apie 1700—1580, kai iš Azijos prieigų per Sueco sąsmauką į Egiptą įsiveržė hiksai, ir žlugimo periodas — po XI a. pr. Kr., kada svetimšalių užkariautojų — hušitų ir libiečių, asirų ir persų, makedoniečių ir romėnų viešpatavimo laikotarpius keitė trumpalaikiai vietinių vald. valdymo tarpsniai).

Per beveik 4000 metų trukusį Senovės Egipto egzistavimo laikotarpį vyko ir tam tikri pokyčiai. Jau Viduriniosios Karalystės laikais miestuose atsirado turgūs, kuriuose gretimų apylinkių žemdirbiai išsikeisdavo savo produkciją į amatininkų gaminius, o patys apsukriausi prekiautojai nuolat lankydavosi Kretoje ir Sirijoje, Tarpupyje ir tolimajame Punte. Atsirado naujų žemės ūkio kultūrų, padargų, įgyta naujų darbo įgūdžių, pvz., Naujosios Karalystės laikais amatininkai pradėjo stiklo gamybą. Tačiau visos šios kasdieninio gyvenimo permainos nepalietė ir nepakeitė esminio senovės egipt. gyvenimo reiškinio — visiškos jų priklausomybės nuo Nilo potvynių. Vienas gražiausių senovės egipt. himnų (apie XXIV a. pr. Kr.) skirtas Nilo dievui *Chapui*: „Šlovė tau, Chapai! Tu ateini į šią šalį, kad atgaivintum Egiptą..."

Nors Senovės Egipto miestai, ypač Naujosios Karalystės laikais, pasižymėjo didesniu dinamiškumu, o miestiečiai — mobilumu ir aukštesniu intelektu, vis dėlto miestas Senovės Egipte niekada neturėjo tokios reikšmės ir autoriteto kaip Tarpupyje, Finikijoje bei kt. Artimųjų Rytų kraštuose; todėl ir senovės egipt. mitų veiksmo vieta paprastai būna ne miestas, o kažkokia neapibrėžta erdvė.

Palyginti su kitomis Artimųjų Rytų šalimis Senovės Egipte buvo mažai laisvųjų žmonių, kurie kitur Artimuosiuose Rytuose sudarė pagrindinę mitų atsiradimo ir funkcionavimo terpę. Dauguma Senovės Egipto gyventojų buvo pusiau laisvi žmonės, priklausantys nuo faraono, šventyklos ar didiko, kurio žemėje jie gyveno ir dirbo.

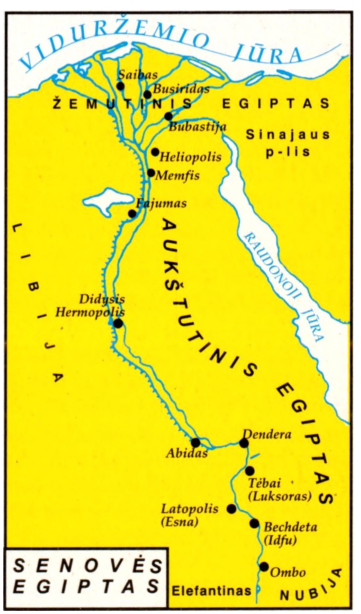

Ryškiausiai ši priklausomybė pasireikšdavo per kasmetines apžiūras, kai faraono pareigūnai suskaičiuodavo šių pusiau laisvų, pusiau priklausomų žmonių sūnus ir paskirdavo, kuriam kokį darbą dirbti ar kokią profesiją įsigyti be teisės reikšti savo valią ar keisti nurodytąjį darbą. Nors šie žmonės gyveno teisėtą šeimos gyvenimą, turėjo įstatymo ginamas teises ir daugelis iš jų buvo materialiai aprūpinti, netgi pasiturintys, tačiau tai, kad jie negalėjo patys lemti savo gyvenimo ir visiškai priklausė nuo valstybės, jos valdininkų valios bei įgeidžių, uždėjo šiam gausiausiam Senovės Egipto gyventojų sluoksniui paklusnumo ir konformizmo antspaudą. Tai turėjo įtakos ir kitų luomų, socialinių grupių, net aristokratijos mentalitetui.

Vienas didžiausių senovės egipt. papiruso ritinių, kuriame išvardyti šventyklų turtai, yra vad. Didysis Hariso papirusas, surašytas XII a. pr. Kr. Iš čia pateikiamų duomenų matyti, kad šventykloms priklausė apie 30% Egipto žemės, joms pavaldūs apie 20% Egipto gyventojų. Šventyklos su savo turtais buvo faraono administracijos ir ūkio sudedamoji dalis, o žyniai — pirmiausia valdovo valdininkai. Senovės Egipto žyniai nesudarė uždaros korporacijos. Ilgainiui vyriausiųjų žynių pareigos tapo paveldimos, susiformavo žynių dinastijos, tačiau jų priklausomybė nuo valdovo išliko. Į tai būtina atsižvelgti ir kalbant apie e. m. „Gyvybės namus". Jie veikė visose didesnėse šventyklose, kur išsilavinę žyniai kūrė ir (arba) užrašinėjo rel. tekstus — himnus, maldas, magiškas formules, taip pat mitus. Čia atsirado tokie rinkiniai, kaip, pvz., „Piramidžių tekstai", „Mirusiųjų knyga", buvo sukurtos naujos teologinės doktrinos, taip pat laikino pobūdžio kūriniai. Surašyti į papiruso ritinius jie buvo saugomi „Gyvybės namų" bibliotekose.

Senovės Egipte šviesuomenei priklausė ne tik žyniai, bet ir daugelis raštininkų — valstybės aparato ir šventyklų valdininkų. Būtinybė nusižeminus, veidmaniškai ir pataikūniškai įsiteikti viršesniems už save ir didelės galimybės priversti paklusti žemiau esančius iš esmės paveikė šio įtakingo sluoksnio psichologiją.

Raštininkais buvo ne tik valdininkai, bet, kaip ir žyniai, mokyklų mokytojai. Senovės Egipte išsimokslinimo ir žinių prestižas buvo labai aukštas ne vien todėl, kad mokyklinis išsilavinimas užtikrindavo materialinę gerovę („Žiūrėk, nėra tokio raštininko, kuris neturėtų valgio iš faraono... rūmų", „Raštininkas vadovauja visiems, ir darbas su raštais neapdedamas mokesčiais"), bet pirmiausia dėl to, kad mokėjimas skaityti ir rašyti hieroglifus iškeldavo raštininką virš kitų žm., priartindavo prie sakralinės sferos — dievo *Toto*.

Mokykla — viena svarbiausių senovės egiptiečių socialinio ir dvasinio gyvenimo institucijų. Ten buvo mokoma skaityti ir rašyti, matematikos ir geografijos, įstatymų bei kt. dalykų, mokiniams reikėdavo perrašyti ir išmokti atmintinai senųjų autorių tekstus, taip pat mitus. Tokia mokymo sistema ne tik nulėmė e. m. pastovumą per ištisus tūkstantmečius, bet ir stabilizavo Senovės Egipto mitol. mąstymą. Nilo slėnyje, kaip ir kitose Artimųjų Rytų vietose, II—I tūkst. pr. Kr. išryškėjo demitologizacijos tendencijos; Egipte jos buvo silpnesnės negu kitur. De-

Vyro mumijos galva

mitologizacija labiausiai pasireiškė vienoje iš svarbiausių senovės egipt. gyvenimo struktūrų — triadoje „valdovo valdžia, valstybė ir valdovas". Senovės egiptiečiai siejo valdovo valdžią su „laikų pradžia", kai saulės dievas Ra Atumas sukūrė ne tik dangų ir žemę, gyvūnus ir paukščius, žuvis ir žmones, bet ir žmonių „valdytojus, kad sustiprintų silpną nugarą". Taigi valdovo valdžia yra absoliučiai sakrali, tai pasakytina ir apie valdovą faraoną. Žodis „faraonas" yra egiptiečių žodžio graikiška forma, jis reiškia „didysis namas" ir žymi vald. sakralinės ir kosminės būties vaizdinį. Senovės egipt. buvo įsitikinę, kad faraonas — tai dievas tikrąja šio žodžio prasme.

Faraonas dievas atlieka žmonių ir dievų tarpininko f-jas. Jis gali tai padaryti tik laikydamasis maat principo (↑ *Maat*).

Senovės Egipte buvo šimtai įvairių dievų ir deivių; jų santykius apibrėžė du pagr. principai — kolegialumas ir tam tikra hierarchija. Kolegialumas turėjo galios tiek visam Senovės Egipto dievų panteonui, kai dažnai svarbius sprendimus, pvz., dėl žmonių sunaikinimo ar vald. titulo suteikimo dievui *Horui*, priimdavo ne vienas *Ra*, bet kartu su kitais dievais, tiek ir vietinėms dievybėms, kurios paprastai būdavo sujungtos į triadas, pvz., Elefantinoje (P Egiptas) garbintas dievas *Chnumas*, jo žmona Satisa ir dukra Anukisa. Palyginti su kaimyninių tautų (šumerų-akadų, hetitų) dievais, Senovės Egipto dievams būdingas didesnis autoritarizmas.

Senovės Egipto dievų šeimoje (kaip ir viso Nilo slėnio gyvenime) viešpatavo griežta hierarchija. Pagrindiniai kriterijai skirstant dievus pagal laipsnius ir rangus buvo dichotomijos: „lokaliniai, vietiniai dievai — pagrindiniai, viso Egipto dievai" ir „tolimieji dievai — artimieji dievai". Ypač svarbus pirmasis kriterijus, nes jį sąlygojo Senovės Egipto valstybės atsiradimo ir kūrimosi ypatybės. Jau IV tūkst. pr. Kr. antroje pusėje Nilo slėnyje ėmė kurtis pirmieji ikivalstybiniai vienetai — nomai, kurie turėjo rūpintis drėkinimo sistemos įrengimu bei tvarkymu, savo krašto ir jo gyventojų apsauga. Tradiciškai manoma, jog būta 40 nomų, užėmusių nedidelę teritoriją aplink įtvirtintą administracinį centrą, kuriame buvo vietinių die-

vybių šventyklos, nomo valdovo rezidencija, sandėliai ir kt. Kai IV ir III tūkst. pr. Kr. sandūroje Nilo slėnyje susiformavo jungtinė centralizuota valstybė, nomai tapo administraciniais teritoriniais vienetais, tačiau tradiciškai išliko jų pirmykštis savarankiškumas, prisidėjęs prie vietinių dievų kulto išsaugojimo ištisus tūkstančius metų. Elefantinoje iki pat 535 m. garbinta dievų triada — *Ozyris* (daugeliui egipt. dievų pavadinti vartojama graikiška vardo forma), *Izidė* ir Horas, einant šiauryn: Tėbuose — Amonas, *Muta* ir *Honsas*, Hermopolyje — Totas ir *ogdoada*, Memfyje — *Ptachas*, jo žmona *Sehmeta* ir sūnus Nefertumas, Heliopolyje — *Atumas* ir *eneada*.

Kartais tas pats dievas garbintas kaip vietinė dievybė skirtinguose nomuose, pvz., Ozyrio kulto centras buvo ne tik Elefantina, bet ir Abidas (P Egipte) ir Busyris (Š Egipte); Atumas buvo vietinis Heliopolio, Tėbų ir kt. dievas. Dažnai vietiniai dievai, išlaikydami savo pirmykštį lokalinį statusą, tapdavo ir viso Egipto dievais, pvz., Tėbų Amonas, Hermopolio Totas, Memfio Ptachas. Senovės egipt. panteonui priklausė ir tie dievai, kurių realaus kulto nebuvo, bet kurie turėjo didelę reikšmę religiniam spekuliatyviniam mokymui ir mitologijai, ypač kosmogoniniams mitams, pvz., Nilo upės dievas Chapas, žemės dievas *Gebas*, dangaus deivė *Nut* ir kt. dievai, personifikuojantys kosminius reiškinius, taip pat keli dievai, įkūnijantys esamą sociumo tvarką, pvz., deivė Maat. Daugelis Senovės Egipto dievų, pvz., Ptachas, Atumas, Ra, buvo tiek vienkartinės veiklos demiurgai, Visatos, visų gyvų būtybių, dievų ir žmonių kūrėjai, taigi „tolimieji dievai", tiek ir daugkartinės, permanentinės veiklos demiurgai, todėl kartu ir „artimieji dievai", nes tiesiogiai ir nuolat dalyvaudavo sukurtosios Visatos, gyvų būtybių ir žmonių gyvenime.

Mitol. mąstymo vaizdingumas ir konkretumas skatino žmones įsivaizduoti savo dievus konkrečiu pavidalu ir kurti jų stabus, kurie buvo laikomi pačiu dievu. Vis dėlto stabas ne visai sutapo su dievybe. Dievybė neapribojama vienu stabu, ji gali įsikūnyti daugelyje stabų, kurie daugiausia yra zoomorfiški.

Mitol. mąstymui būdingas žmonių ir gyvūnų tapatinimas buvo paplitęs senosiose mitologijose, tačiau niekur kitur zoomorfizmas nebuvo toks svarbus kaip Nilo slėnyje, kur juodasis jautis *Apis* buvo dievų Ptacho ir Ozyrio šventasis gyvūnas ir įsikūnijimas, o juodmargis jautis Buchis buvo siejamas su dievu *Montu*, krokodilas — dievo *Sebeko* šventasis gyvūnas, o vanagas — dievo Horo įsikūnijimas, 32 dievai ir 33 deivės garbinti liūto pavidalu. Greta zoomorfinių dievų būta ir tokių, kurie (pvz., Ptachas, Ozyris, Izidė) turėjo žmogaus išvaizdą. Dievų antropomorfizmas buvo būdingas religiniams spekuliatyviniams mokymams.

Religiniai spekuliatyviniai mokymai atspindi Nilo slėnio gyventojams būdingą polinkį siekti tvarkos ir reguliarumo. Nors nėra žinoma, kas buvo šių mokymų autoriai, tačiau nekelia abejonių tai, kad jie sukurti „Gyvybės namuose", siekiant sutvarkyti dievų pasaulį kaip genetiškai ir funkciškai vieningą visetą.

Vienas iš senovės religinių spekuliatyvinių mokymų išdėstytas Senosios Karalystės laikais sukurtame „Memfio teologiškajame traktate". Jame randame ir tradicinį dievo Ptacho kaip demiurgo vaizdinį, ir visiškai naują požiūrį į dieviškąją mintį kaip pasaulio sukūrimo paskatą, „pirmąjį postūmį" ir į dieviškąjį žodį kaip į pagrindinį pasaulio sukūrimo instrumentą. Tai, kas sukurta dieviškąja mintimi ir žodžiu, sudaro visos egzistencijos substancinio vieningumo pagrindą. „Memfio teologiškajame traktate" sakoma: „Jis (Ptachas) yra kiekviename kūne, visų žmonių, visų žvėrių, visų šliužų ir viso, kas gyva, viduje, nes jis (Ptachas) mąsto už visus ir įsakinėja visiems, kam tiktai nori". Šis teiginys ne tik siejasi su Egipto Aleksandrijoje gyvenusio helenizmo epochos žydų filosofo Filono (apie 25 m. pr. Kr. — 50 m. po Kr.) mokymu apie logosą (gr. logos — „žodis") kaip dieviškosios kūrybos ir apreiškimo priemonę, bet ir verčia prisiminti Naujojo Testamento Jono evangelijos (1; 1—3) pirmąsias eilutes: „Pradžioje buvo Žodis. Tas Žodis buvo pas Dievą ir Žodis buvo Dievas. Jis pradžioje buvo pas Dievą. Visa per jį atsirado ir be jo neatsirado nieko". Šis panašumas paaiškinamas mitol. mąstymui būdingu žodžio ir veiksmo sutapatinimu bei nuolatiniu senovės egipt. polinkiu viską tvarkyti ir klasifikuoti.

Šį polinkį ryškiai atspindi Heliopolio religinis spekuliatyvinis mokymas apie dieviškąjį devynetą — eneadą ir palyginti vėlai, Viduriniosios Karalystės laikais, atsiradęs Hermopolio žynių mokymas apie dieviškąjį aštuonetą — ogdoadą.

Religiniai spekuliatyviniai mokymai skatino sinkretizmo procesą — iš pradžių buvusių savarankiškų, bet tipologiškai bei funkcionaliai giminingų dievų susiliejimą į vieną dievybę, pvz., Tėbų miesto vietinis saulės dievas Amonas susiliejo su labai populiariu Heliopolio saulės dievu Ra ir atsirado sinkretiškas dievas Amonas Ra. Vykstant sinkretizmo procesui, Senovės Egipte atsirado monoteizmo tendencija; ji pasireiškė faraonui Amenchotepui IV Echnatonui (XIV a. pr. Kr.) mėginant įvesti Egipte viendievystę. Faraonas uždraudė visų dievų kultus ir paskelbė vienintelio saulės dievo Atono kultą. Tačiau faraonas patyrė nesėkmę, nes jo reforma buvo pirmalaikė. Vyraujant mitol. mąstymui, milijonams egipt. nebuvo suprantamas ir priimtinas Echnatono siūlymas pripažinti ir priimti vienintelį dievą, neturintį stabo, dievą, kuris yra ne tik „mūsų", egiptiečių, bet ir „jų", svetimų kraštų ir svetimšalių, globėjas ir gynėjas.

Senovės egiptiečiai įsivaizdavo pasaulį kaip kažką stabilų ir nesikeičiantį, maksimaliai sutvarkytą ir patvarų; likimas, jų supratimu, ne kažkokia ypatinga galia ar vyksmas, o jau pačiame pasaulyje užprogramuotas jo komponentas, lemiantis ir reguliuojantis Visatos ir žmonių egzistenciją. Senovės egipt. požiūriu, laisvos žmonių valios galimybės yra gana ribotos.

Nepaprastai ryškūs buvo senovės egipt. mirties ir pomirtinio pasaulio *duato* vaizdiniai. Mirtis neatrodė senovės egiptiečiui kaip totalinė žmonių būties pabaiga, pėrėjimas į nebūtį, o tik būsena, kai apmiršta kai kurie sudėtingos žmogaus esybės komponentai kitiems ir toliau funkcionuojant. Žmogui mirus, miršta jo kūnas, o vardas

atitenka artimiausiems giminėms, paprastai vaikaičiui, ir toliau egzistuoja; siela *ba* ir žmogaus antrininkas *ka* patenka į palaimintąjį pomirtinį pasaulį, jeigu išlaiko patikrinimą Ozyrio mirusiųjų teisme.

Nors mirtis ir pomirtinė egzistencija Senovės Egipte įsivaizduoti gana šviesiai, tačiau būtų klaidinga teigti, jog egiptietis buvo abejingas žemiškajam gyvenimui ir gyveno su mirties bei ano pasaulio viltimi. „Mirusiųjų knygos" 107 skyriaus tekste, kuriame ryškiausiai atsiskleidžia senovės egipt. mirties, Ozyrio teismo ir ano pasaulio vaizdiniai, sakoma: „O, Ra..., apsaugok mane nuo šio paslaptingos išvaizdos dievo (*Anubio*), kurio antakiai lyg sunkūs svarsčiai, traukiantys nusidėjėlius į kilpą bausmės vietoje, tądien, kai atsiskaitoma su piktadariu, kad sudraskytų sielą; apsaugok mane nuo šių... Ozyrio žudikų!" Senovės egiptiečiai savo viltis išsivaduoti nuo mirties siejo su mirštančiu ir prisikeliančiu dievu Ozyriu, jie taip pat tikėjo, kad patikimiausia garantija išvengti mirties — tai išlikę gyvųjų atmintyje geri žmogaus darbai ir užrašytos teisingos mintys. Yra toks egipt. posakis: „Jie (raštininkai) išėjo, jų vardai išnyko kartu su jais, bet raštai verčia juos prisiminti".

Senovės egipt. mitologijos užuomazgų reikėtų ieškoti tuo laikotarpiu, kai afroazijiečių gentys įsikūrė Nilo slėnyje. Mitol. kūrybos kulminacijos periodas buvo Senosios Karalystės laikais, nors naujų mitų kūrimas, senųjų perdirbimas ir užrašymas tęsėsi iki pat Senovės Egipto saulėlydžio. Senovės egipt. užrašytų mitų randama Senosios Karalystės liturginių tekstų rinkinyje „Piramidžių tekstai", Viduriniosios Karalystės — „Sarkofagų tekstuose" ir Naujosios Karalystės „Mirusiųjų knygoje", į kurią sudėti su mirusiųjų kultu susiję maginiai tekstai ir maldos. Mitų ar jų atpasakojimų aptinkama ir maginių formulių bei maldų rinkiniuose, himnuose dievams ir pasakose, taip pat dramaturgijoje. Reikšmingos informacijos apie e. m. randama ir gr. istoriko Herodoto (V a. pr. Kr.) „Istorijoje", gr. rašytojo Plutarcho (apie 46—120) traktate „Apie Izidę ir Ozyrį". Svarbus e. m. tyrinėjimų šaltinis yra šventyklų ir laidojimo rūsių freskos bei reljefai.

Dauguma senovės egipt. mitų išliko užrašyti netrukus po jų atsiradimo ir tik keli, pvz., mitas apie Chapą ar ogdoadą, jau iš pat pradžių buvo sukurti raštu. Tai leidžia manyti, jog išlikę užrašytieji mitai yra artimi jų pirminiam variantui. Tačiau užrašant žodinį tekstą neišvengiamai atsirasdavo pakeitimų. Mito užrašinėtojai ir (ar) perdirbinėtojai sąmoningai ar ne, tikslingai ar netyčia papildydavo tekstą savo epochos teiginiais ir apmąstymais. Tai liudija pirminio mito tiesioginio, praktiško „poveikio" efekto pakeitimas visai „neveiksmingomis" ir „nepraktiškomis" spekuliacijomis bei svarstymais, taip pat anksčiau buvusių savarankiškų mitų sujungimas.

Tarp išlikusių senovės egipt. mitų nėra herojinių mitų bei herojinių epų, kurių dramatiški, kupini įtampos siužetai, netikėti ir stulbinantys veiksmo posūkiai, aktyvi žmogaus veikla neatitiktų senovės egipt. mentaliteto, jų tvarkos, stabilumo ir pastovumo siekių.

Senovės egipt. mitologijoje gausu kosmogoninių ir teogoninių mitų, kurių pirminė ir pagr. f-ja buvo pagrįsti ir užtikrinti kosmoso bei sociumo tvarką, stabilumą ir nekintamumą. Senovės Egipte būta įvairių kosmogon. ir teogon. mitų ciklų su skirtingais dievais demiurgais ir įvairiai vaizduojančių pasaulio sukūrimo procesą. Pas. kūrimo pradmeniu, iš kurio atsirado dievas demiurgas, sukūręs dievus, pasaulį ir žmones, šiuose mituose laikomas pirminis okeanas, amžinoji, chaotiška vandens stichija *Nunas*. Tačiau Visatos kūrimas ir sutvarkymas nėra vienkartinis ir baigtinis aktas, nes šalia sutvarkyto ir stabilaus pas. ir sociumo Visatoje vis dar egzistuoja piktosios chaoso jėgos. Konfliktai yra neišvengiami, bet jie ne tokie dramatiški ir kruvini kaip šumerų-akadų mitologijoje; išskyrus Ozyrio ir *Seto* konfliktą, jie nesusiję su dievų kartų kovomis ir baigiasi tvarkos ir stabilumo jėgų pergale. Todėl ir antrasis esminis senovės egipt. kosmogon. ir teogon. mitų ypatumas — tai vieningo ir nedalomo pas. kūrimo proceso vaizdinys ir suvokimas, kad dievų, sakralinės sferos kūrimas vyksta kartu su gamtos ir žmonių bei gyvenimo sferos formavimu.

Šios senovės egipt. kosmogon. ir teogon. mitų ypatybės labai skirtingai atsispindi jų vietiniuose variantuose. Tėbų variante pas. kūrimo procesas vaizduojamas gana tradiciškai: dievas Amonas yra „visų dievų tėvas, pakilęs į dangų ir sustiprinęs žemę", žmonės yra išėję iš jo akių, dievai — iš burnos, o Esnos (P Egipte) variante pas. kūrimo procesui skiriama pagrindinė vieta; demiurgas čia yra vietinis derlingumo ir puodininkystės dievas Chnumas.

Šio mito Heliopolio variante ypatinga reikšmė suteikiama minčiai-žodžiui, demiurgo vaidmenį atlieka Ra Atumas. Jam atsiradus, jau egzistuoja kažkas esantis, o aktyvios kūrybinės dievo veiklos „pirmasis postūmis" yra mintis-žodis, nes „aš (Ra Atumas) sumaniau savo širdyje, savo vaizduotėje. Ir sukūriau visa, kas yra...", ir tik tada „aš (Ra Atumas) išspjoviau *Šu*, išvėmiau *Tefnut*". Taigi Ra Atumas pats iš savęs sukuria dievų porą, iš kurios savo ruožtu atsiranda likusieji eneados dievai, kiti juose įkūnyti Visatos komponentai.

Hermopolio variante dominuoja ne teogoninis, o kosmogoninis mito aspektas; jame pasakojama, kaip iš pirmykščio okeano ten, kur dabar yra Hermopolis, iškilo kalva (archajiškoji pasaulio kalno mitologema). Jos viršūnėje pražydo stebuklingas lotoso žiedas, iš kurio atsirado (gimė) dievas, vėliau sukūręs kitus dievus ir žmones. Šiame pas. sukūrimo mito variante dievai yra visai neaktyvūs, nes svarbiausi pas. sukūrimo momentai — kalvos iškilimas iš okeano gelmės, lotoso žiedo pražydėjimas kalvos viršūnėje — įvyksta patys savaime; neminima netgi Hermopolio religinio spekuliatyvinio mokymo ogdoada.

Senovės Egipte populiarūs buvo ir soliariniai mitai. Pagrindinė šio ciklo mitų tema yra saulės dievų Ra, Atumo ir Ra Atumo kova su tamsos, chaoso ir netvarkos jėgomis. Pvz., viename soliarinio mito variante pasakojama apie saulės dievo Ra ir (arba) jo sūnaus Šu-Onurio (↑ *Šu*) grumtynes su didžiuliu krokodilu Magu, kuris mėgino apversti saulės dievo valtį ir praryti pačią saulę, bet Šu-Onuris „įsmeigė savo ietį nelabajam" krokodilui, išgelbėjo dievą Ra ir pelnė pagarbą: „Šlovė tau, Šu, Ra įpėdi-

niui, vyriausiajam sūnui, kurs kasdien nugali priešus". Tačiau dažniausiai saulės ir saulės dievo priešininkė yra gyvatė, pvz., „Sakmėje apie *Apopo* nuvertimą nuo sosto".

Su soliariniais mitais glaudžiai susijęs ir savitas mitų ciklas apie Akį, kuri kartais laikyta saule (dievo Ra dešinioji akis) ir mėnuliu (Ra kairioji akis), bet dažniausiai Akis yra saulės dievo dukra, tapatinta su įvairiomis deivėmis — *Hator*, Tefnut, Sechmet. Akis minima „Sakmėje apie Hator-Tefnut sugrįžimą iš Nubijos". Tačiau Akis siejama ne tik su saule ar saulės dievais. Tekstuose minima ir dievo Horo Akis, atitekusi jo priešininkui Setui, ir tik nugalėjęs Setą Horas atsiima savo Akį. Minimos taip pat deivės Maat ir kitų dievų Akys; tai leidžia manyti, jog Akis yra esminė atitinkamo dievo dalis ar atributas, kurį pametus ar praradus įsiviešpatauja netvarka ir chaosas.

Senovės egipt. mitologijoje gausu mitų apie valdovą. Iškiliausias šio ciklo mitų herojus yra dievas Horas, faraonas. Visapusiškiausią šių mitų vaizdą pateikia dramos kūriniai, kurie buvo vaidinami naujo faraono karūnavimo metu ir per *Chebsedo* šventę. Senovės egipt. supratimu, ši šventė buvusi tokia reikšminga, kad iš pradžių dramos kūrinių ritualinėse inscenizacijose pats faraonas atlikdavo dieviškojo *alter-ego* — Horo vaidmenį, faraono šeimos nariai — kitų dievų vaidmenis, o Ozyrį, kuriam ceremonijoje nereikėdavo ištarti nė vieno žodžio, atstodavo mirusiojo faraono mumija, piktąjį Setą — aukojamieji gyvuliai, nudobiami vaidinimo metu. Dramos kūrinių elementų aptinkama jau Senosios ir Viduriniosios Karalystės tekstuose, bet labiausiai šis žanras suklestėjo Naujosios Karalystės laikais, iš esmės nepasikeitė ir helenizmo laikotarpiu, kai buvo sukurtas vienas didžiausios apimties tekstų — „Horo pergalė". Kūrinyje pasakojama apie Horo faraono grumtynes du dievu Setu, norinčiu tapti Egipto vald., daugelis kovos epizodų, pvz., Horo pasirodymas ir lipimas į mūšio laivą, dešimt Horo harpūno dūrių Seto hipostazei begemotui ir kt., baigiasi Horo pergalės aprašymu ir dievo faraono šlovinimu.

Svarbiausias valdovo mitų personažas dievas Horas yra kalendorinių mitų pagr. herojų Ozyrio ir Izidės sūnus; tai rodo abiejų šių mitų grupių ryšį. Tačiau tai ne tik genetinis, bet ir funkcionalus ryšys, nes Horo faraono pergalė prieš Setą yra tvarkos pergalė prieš chaosą, gyvybės pergalė prieš mirtį. Su Ozyriu susiję kalendoriniai mitai pasižymi ryškiu eschatologiniu kryptingumu, kuris nebūdingas kitiems kalendoriniams mitams, pvz., apie dievą Chapą kaip Nilo personifikaciją. Kasmetinių Nilo potvynių pradžia — tai vienas svarbiausiųjų senovės egipt. kalendorinio gamtos ciklo įvykių. Mitas apie Chapą buvo gana populiarus Senovės Egipte; tai liudija ir daugelis šiam dievui skirtų himnų. Chapas prilyginamas aukščiausiesiems egipt. dievams — Ra, eneadai ir kt.; manyta, kad nuo jo priklauso gyvybė ir klestėjimas, jam nesant ar vėluojant prasideda nuosmukis ir vargai, o pasirodžius — pakilimas ir linksmybė.

Eschatol. motyvai dominuoja mite, sąlygiškai vadinamame „Žmonių sunaikinimas". Jame pasakojama, kad tuomet, kai Ra jau „paseno", žmonės sumanė kažką pikta. Ra sukvietė dievų sueigą, kurioje dalyvavo Akis, Šu, Tefnut, Gebas, Nut bei kt., ir tarė: „Tik pasižiūrėkite! Žmonės, kurie yra sukurti iš mano akies, turi prieš mane piktų kėslų. Pasakykit, ką jūs darytumėte! Štai aš laukiau, nežudžiau jų, kol neišgirdau, ką man patarsite". Dievų sueiga nusprendė sunaikinti žmones ir pavedė tai padaryti Ra Akiai pavirtus deive Hator. Ji sunaikino dykumoje daugybę žmonių, bet ne visus, o mito pabaigoje Ra susitaiko su žmonėmis. Tai rodo, jog ir dievų galybė yra ribota.

Paties populiariausio Senovės Egipte Ozyrio mitų ciklo fragmentų ir motyvų aptinkama daugelyje tekstų ir vaizduojamojo meno kūrinių, tačiau nėra susiklosčiusios vieningos, vientisos Ozyrio mitol. tradicijos. Tai aiškintina tiek mito populiarumu, tiek nepaprastu Ozyrio daugiareikšmiškumu bei paslaptingumu. Ozyrio mitų cikle, kur minimas jo teismas pomirtiniame pasaulyje, pastebima etikos užuomazgų. 125 „Mirusiųjų knygos" skyriuje, vadinamojoje Negatyviojoje išpažintyje, mirusiojo*ka* Ozyrio teismo akivaizdoje sako, kad jo šeimininkas, gyvas būdamas, ne tik neignoravo privalomų kulto taisyklių, pvz., negrobti šventyklų lobių, bet ir neperžengė moralės normų: „Nedariau pikta žmonėms... Nepakėliau rankos prieš silpnesnįjį... Nieko nepravirkdžiau. Nežudžiau. Ir neliepiau žudyti"... Ozyrio, visų pirma kaip mirštančio ir prisikeliančio dievo, f-ja prisidėjo prie jo populiarumo iki pat I tūkst. vidurio ne tik Nilo slėnyje, bet ir visame Vidužemio jūros baseine.

Nors Nilo slėnis gyveno palyginti uždarai, jo mitologija darė stiprų poveikį aplinkiniam pasauliui. Pvz., Hermopolio kosmogon. samprotavimai apie pirmapradę vandens stichiją, šviesos sukūrimą ir sausumos atsiradimą siejasi su pas. sukūrimo vaizdais Senajame Testamente; senovės egipt. dievai, ypač Ozyris ir Izidė, pirmaisiais amžiais po Kr. tapo labai populiarūs didžiojoje Romos imperijoje; ypač smarkiai senovės egipt. kultūra ir mitol. paveikė Afrikos ŠR dalį, pvz., Kušą (dab. Sudane). Tai nulėmė nuolatiniai glaudūs Egipto ir Kušo ryšiai jau nuo Senosios Karalystės laikų, ypač sustiprėję Viduriniosios Karalystės laikotarpiu, kai egiptiečiai užkariavo Kušą ir prijungė jį prie savo valstybės. Kuše buvo pastatytos egipt. tvirtovės ir šventyklos, įsikūrė egipt. kariai, valdininkai ir žyniai, paplito egipt. kalba, raštas, egipt. dievai ir jų kultas, vyko savitas egipt. ir vietinių dievų susiliejimas. Pvz., Tėbų Amonas, perėmęs vietinių dievų atributiką ir f-jas ir imtas vadinti „Napatos Amonu", tapo vienas svarbiausiųjų Napatos valstybės (VIII—VI a. pr. Kr.) dievų, o Merojės valstybėje (VI a. pr. Kr. — IV a. po Kr.) ypač populiari buvo Izidė.

L.: *Andrulytė-Aleksienė I.* Senojo Egipto dailė. — V., 1968; *Avdijevas V. I.* Senovės Rytų istorija. Vert. iš rus. — V., 1954; *Baltrušaitis J.* Visuotinė meno istorija. — T. 1. — K., 1992; *Ceramas K.* Dievai, kapai ir mokslininkai. Vert. iš vok. — V., 1962; *Čerkasova J., Rederis D.* Senovės istorija. — T. 1. — Vert. iš rus. — V., 1974; *Domašnevas A., Drozdova D.* Iš amžių glūdumos. Vert. iš rus. — V., 1993; *Herodotas.* Istorija. Vert. iš sen. gr. — V., 1988; *Kosidauskis Z.* Kada saulė buvo dievas. Vert. iš lenk. — V., 1966; *Kotrelas L.* Faraonų laikais. Vert. iš rus. — V., 1987; *Neimantas R.* Faraonų pėdsakais: Dokumentinė nuotykių apysaka. — K., 1994; *Neimantas R.* Nuo Nemuno iki Nilo: Istoriografinė studija. — V., 1986; *Puška A.* Nuo Baltijos iki Bengalijos. — Kn. 2. Pas faraonų palikuonis. — K., 1939; *Radvila M. K. (Našlaitėlis).* Kelio-

nė į Jeruzalę. Vert. iš lot. — V., 1990; Senovės istorijos chrestomatija. Vert. iš rus. — K., 1983; *Doc. Rudzinskaitė-Arcimavičienė M.* Egipto ieroglifai. Senovės Rytai. — K., 1932; T. p. aut.: Moters būklė senovės Egipte: (Pirmoji moteris soste — faraonė Chatšepsut). — K., 1932; Senovės Rytai. — D. 1—3. — K., 1932—1933; Senovės Rytų istorija. — T. 1. — Aigiptas. — K., 1936; Tut-Anch-Amono kapas ir Tėbų paminklai. — K., 1933; Vardo reikšmė senovės Egipte. — K., 1934; *Šalčius M.* Svečiuose pas 40 tautų. — V., 1989; *Ballod P.* Prolegomena zur Geschichte der zwerghaften Götter in Ägypten. — München, 1952; *Beltz W.* Die Schiffe der Götter. Ägyptische Mythologie. — Berlin, 1987; *Černy J.* Ancient Egyptian Religions. — London, 1952; *Kees H.* Der Gotterglaube im Alten Ägypten. — Berlyn, 1956; *Mverntz S.* Mythologie. — Berlin, 1987; *Tyszkiewicz M.* Dziennik podróży po Egipcie i Nubii. — Paryż, 1863; *Veinbergs J.* Piramīdu un zikuratu ēnā. — Rīga, 1988; Žiogol I. Historia starożytniego Egyptu, 2 t. — Wilno, 1880; *Матье М.* Древнеегипетские мифы. М.-Л., 1956; *Поэзия и проза Древнего Востока.* — М., 1973; *Коростовцев М.* Религия древнего Египта. — М., 1976; История древнего мира. — I. — М., 1982.

Amonas, viena pagr. egiptiečių panteono dievybių, saulės dievas. A. šventasis gyvūnas buvo avinas. Ikonografijoje A. vaizduotas vyru (kartais su avino galva) su karūna, dviem plunksnomis ir saulės disku. Iš pradžių A. buvo vietinis Tėbų dievas, viršesnis už vietinį karo dievą *Montą*. Ilgainiui A. kultas paplito ir kitose vietose, tačiau tik susiliejęs su Heliopolio saulės dievu *Ra*. Naujosios Karalystės laikais Amono Ra kultas išplito po visą Senovės Egiptą. Tai liudija jam, jo žmonai — deivei *Mutai* ir jų sūnui — dievui *Chonsui* pastatytos didingos šventyklos Karnake ir Luksore (prie Tėbų). A. buvo Heliopolio *eneados* vyriaus. dievas, Memfio *ogdoadoje* kartu su „sukurtąja" deive Amauneta įkūnijo neįžvelgiamą kosminę tamsą — vieną iš pirminių Visatos elementų. Įsigalint sinkretizmui, A. susiliejo ne tik su Ra, bet ir su Atumu, *Minu*, *Ptachu*, *Sebeku*, Chapu ir kt.

A. — polifunkcionalus dievas, visapusiškos veiklos demiurgas. Iš pradžių jis sukūrė pats save, paskui — pasaulį, dievus ir žmones. Kaip vienkartinio veiksmo demiurgas, A. yra „tolimasis dievas", bet jis ir kaip „artimasis dievas" be paliovos ir aktyviai dalyvauja gamtos, dievų ir žmonių gyvenime. Kaip „artimasis" ir net „asmeninis dievas", A. yra faraono „tėvas". Luksoro šventyklos freskoje vaizduojama, kaip A., įgijęs faraono Tutmozio IV (XV a. pr. Kr.) pavidalą, patenka į faraono žmonos apartamentus, ji, „išvydusi dievo Amono grožį, labai nudžiugo", o vėliau pagimdė sūnų, būsimąjį faraoną Amenchotepą III, kurio vardas reiškia „Amonas patenkintasis". Daugelyje tekstų atsispindi A.—„tėvo" ir faraono— „sūnaus" santykiai. Paskutiniuoju Naujosios Karalystės laikotarpiu (XIII—XI a. pr. Kr.) A. buvo „artimasis dievas" ir eiliniams egiptiečiams. Tai liudija daugelis (apie 150) tekstų, kuriuose A. apibūdinamas kaip teisingas ir gailestingas dievas. A. yra ir dievas orakulas: pagal jo nurodymus faraonė Chatšepsutė (XVI a. pr. Kr.) rengia prekybinę ekspediciją į Puntą, faraonas Ramzis II paskiria vyriausiuoju Tėbų žyniu Nebunenefą. I tūkst. pr. Kr. A. orakulo svarbiausiu centru tampa dievo šventykla Sivos oazėje Libijos dykumoje, į šią šventyklą 332 m. pr. Kr. iškeliauja ir Aleksandras Makedonietis, norėdamas sužinoti savo ateitį. A. kultas buvo paplitęs ir už Nilo slėnio, ypač Nubijoje (dab. Sudanas), kur jis įgavo valstybinį pobūdį ir kur svarbiausia A. hipostaze galima laikyti Napatos valstybės (VIII—VI a. pr. Kr.) svarbiausiąjį dievą — Napatos Amoną.

Amonas avino pavidalu, Sebuimeheras ir Arensenupis. „Musawwarat es Sufrā" šventykla. III a. pr. Kr.

Anubis (iš senovės gr.), Inpu (iš senovės egipt.), egiptiečių mitologijoje požemio dievas, mirusiųjų globėjas. A. šventasis gyvūnas buvo juodasis šakalas arba šuo. Ikonografijoje A. vaizduotas vyru su šių gyv. galvomis. Iš pradžių A. kulto centras buvo Kasas (senovės gr. Kinopolis — „šuns miestas"), bet jau Senosios Karalystės laikais A. kultas paplito po visą Senovės Egiptą. Senosios Karalystės laikotarpiu A. buvo laikomas mirusiųjų pasaulio valdovu, bet ilgainiui šią f-ją perėmė Ozyris. Tačiau A. vaidina svarbų vaidmenį Ozyrio mitų cikle: A. kartu su Izide ieško ir suranda Ozyrio kūną, saugo jį nuo priešų; A. dalyvauja mirusiųjų teisme, kur jo pareiga yra paskelbti mirusiajam jo *ka* teismo nuosprendį. Senovės egiptiečiai laikė A. mirusiųjų munifikavimo papročio pradininku, jis atliko svarbų vaidmenį laidojimo apeigose. A. kultas Senovės Egipte buvo labai patvarus. Už Senovės Egipto ribų Nubijoje (dab. Sudanas) Merojės valstybės laikais (VI a. pr. Kr. — IV a.) buvo sukurtos freskos, kuriose priešpriešais vaizduojami vietinis valdovas ir Anubis.

Anubis. Drobulės dalis. A. Puškino vaizduojamojo meno muziejus Maskvoje. II a. vidurys

Apis, egipt. mitologijoje archajiškas vaisingumo dievas, IV ir III tūkst. pr. Kr. sandūroje A. garbintas Memfyje. A. šventasis gyvūnas ir personifikacija — juodmargis jautis, kurį gr. istorikas Herodotas (V a. pr. Kr.) taip aprašo: „Jis visas juodas, o kaktoje baltas trikampis; ant nugaros erelio atvaizdas, uodegoje — dvigubi plaukai, po liežuviu — skarabėjo atvaizdas".

Vėliau A. buvo laikomas dievo Ptacho šventuoju gyv., siejamas su Ozyriu ir požemio karalyste, o helenizmo epochoje A. ir Ozyris susiliejo į sinkretišką dievą Serapį, kurio šventykla veikė Aleksandrijoje iki pat IV a. Gyvas jautis Apis buvo laikomas specialiame Apeono pastate, o negyvą mumifikuodavo ir palaidodavo tam skirtame nekropolyje — Serape.

Apis. Bronza. Sankt-Peterburgo Ermitažas. VII a. pr. Kr.

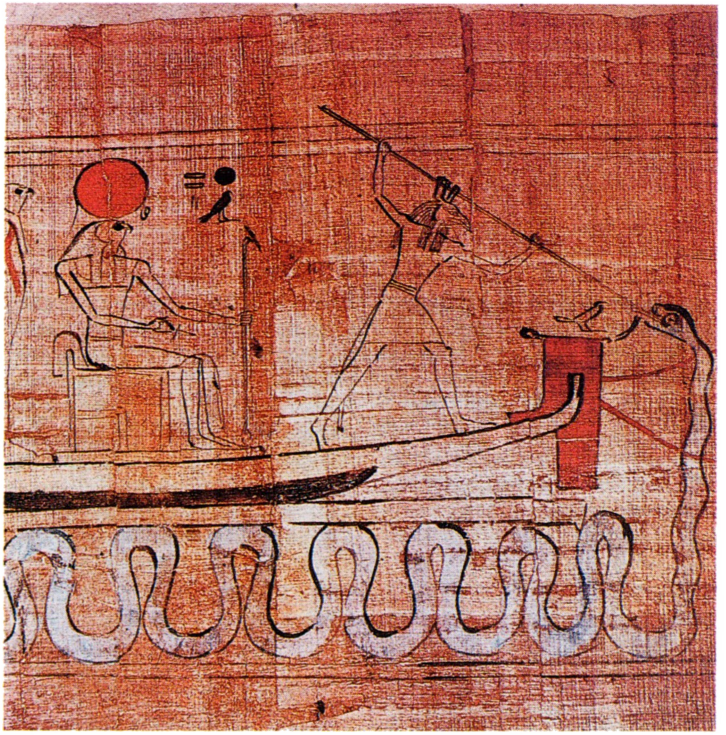

Setas užmuša Apopą — saulės dievo Ra amžinąjį priešą. Ra su sakalo galva ir saulės disku pavaizduotas sėdintis soliariniame laive už Seto. Piešinys ant papiruso iš „Mirusiųjų knygos". 21-oji dinastija

Apopas, egipt. mitologijoje, dažniausiai soliariniuose mituose, milžiniška gyvatė, požemio būtybė, tamsos ir chaoso įsikūnijimas; šviesos ir tvarkos saugotojo — saulės dievo *Ra* — antipodas ir priešininkas. Viename soliarinių mitų pasakojama, kad Ra kasnakt plaukia naktiniu luotu Mesketete per požeminį Nilą. A. išgeria upės vandenį, kad sukliudytų Ra kelionę. Vidurnaktį priešininkai stoja į dvikovą. Ra nugali grėsmingąjį varžovą, priverčia jį išvemti išgertąjį vandenį ir keliauja toliau pasitikti naujos dienos, šviesos ir tvarkos.

Atonas, egipt. religijoje ir mitologijoje saulės disko personifikacija; viena iš saulės dievo hipostazių. Tai liudija posakiai „Atumas savo Atone", „Ra kūnas — Atonas". Naujosios Karalystės 18-osios dinastijos faraono Amenchotepo III (XV a. pr. Kr.) laikais A. garbintas kaip savarankiškas saulės dievas; faraonas reformatorius Amenchotepas IV (XIV a. pr. Kr.) užDraudė Amono kultą bei kitų dievų garbinimą ir paskelbė A. vieninteliu viso Egipto ir egiptiečių dievu. Pats faraonas pasikeitė vardą — iš Amenchotepo („Amonas patenkintasis") tapo Echnatonu („Atonui mielas"), naująją sostinę pavadino Achetatonu („Atono horizontas") ir pasiskelbė A. kulto vyriausiuoju žyniu.

Atumas, egipt. mitologijoje archajiškas saulės dievas. Iš pradžių kulto centras buvo Heliopolyje, tačiau A. garbintas ir Hermopolyje bei kt. Aukštutinio ir Žemutinio Egipto miestuose. Ikonografijoje A. dažniausiai vaizduotas vyru su dviguba (Aukštutinio ir Žemutinio Egipto) karūna ant galvos. Vykstant sinkretizmo procesui, A. susiliejo su *Ptachu*, Horu, *Chepriu* ir kt. dievais, o glaudžiausiai — su Ra, ir atsirado vienas saulės dievas Ra Atumas. A. buvo dievas demiurgas. Ra Atumo kaip demiurgo vaidmuo ypač akcentuotas Heliopolio religiniame spekuliatyvi-

Atono garbinimas. Reljefas iš Atono šventyklos Achetatone. Egipto muziejus Kaire. 18-oji dinastija

niame mokyme apie eneadą, kur teigiama, kad Ra Atumas „pats save sukūręs" iš pirmapradžio chaoso, „iš Nuno, iš nebūties", paskui jis sukūręs visą dievų devynetą. A., kaip saulės dievas, naktį nusileidžia į požemį ir yra susijęs su anuo pasauliu. „Mirusiųjų knygos" 125 sk. A. minimas kaip vienas iš pomirtinio teismo kolegijos narių.

ba, egipt. religijoje ir mitologijoje vienas esminių žmogaus (taip pat dievų) elementų. IV a. egipt. rašytojas Horapolonas, parašęs traktatą apie hieroglifus, verčia b. žodžiu „siela". „Piramidžių tekstuose" žodis „ba" reiškė „dievas", taip pat „siela". Senovės egipt. manė, kad b. pasirodo tik po žm. mirties ir įsivaizdavo jį kaip paukštį su žm. galva. Senosios Karalystės laikais vyravo požiūris, jog b. turi tik mirę faraonai ir dievai, o Vidurinės Karalystės epochoje buvo pripažįstama, kad b. yra kiekvieno, taip pat dar gyvo žm., esminis komponentas [grožinės literatūros kūrinys „Nusivylusiojo pasikalbėjimas su savo siela (ba)"]. Senovės gr. istorikas Herodotas (V a. pr. Kr.) tvirtino, kad egiptiečiai pirmieji ėmę teigti, jog žm. siela yra nemirtinga: „Kūnui mirus, [siela] pereina į kitą gyvį, kuris tada gimsta. Apkeliavusi visus sausumos, jūrų gyvius ir sparnuočius, ji vėl įsikūnija gimstančiame žmogaus kūne. Ši jos kelionė trunka 3000 metų". Galimas daiktas, kad jau Herodoto laikais senovės egipt. b. vaizdiniuose buvo mokymo apie sielos persikėlimą užuomazgų, nes jau archajiškuose tekstuose minima, kad b. gali palikti laidojimo rūsį, pakilti į dangų, keliauti, kur jai patinka. Tačiau ji būtinai turi sugrįžti į savo buveinę kapo rūsyje, į savo mumiją, kurioje būdama b. ją atgaivina.

Savo b. turi ir dievai. Saulės dievas Ra turi net septynis b. Dievų b. kartais būna jų šventieji gyv., pvz., Ozyrio b. yra avinas. Vienas dievas gali būti kito dievo b., pvz., dievas *Chnumas* buvo laikomas dievo Šu b. Nors apie b. gana gausu informacijos, bet daug ir neaiškumų, ypač apie b. ir *ka* santykius, b. dalyvavimą ar nedalyvavimą pomirtiniame teisme ir kt.

Basta, Basteta, egipt. mitologijoje džiaugsmo ir pramogų deivė. B. šventasis gyv. buvo katė. B. vaizduota moterimi su katės galva. Ji dažnai buvo tapatinama su deivėmis *Muta*, *Tefnut*, Hator ir Sechmeta. Svarbiausias B. kulto centras buvo Bubastis, kur stovėjo puošni šventykla. Herodotas (V a. pr. Kr.) rašo, kad B. šventės dienomis „vietinių žodžiais, neskaitant vaikų, čia susirenka apie 700 000 vyrų ir moterų". Nors toks dalyvių skaičius ir kelia abejonių, bet B. populiarumą Senovės Egipte liudija tiek paprotys mumifikuoti negyvas kates ir laidoti jas specialiame nekropolyje Bubastyje, tiek nuostata, jog užmušti katę — sunkus ir baustinas nusižengimas.

Aukštutiniame Egipte dar net XIX a. buvo paplitęs tikėjimas, kad džinų dvasios yra įsikūnijusios katėse. Senovės graikai tapatino B. su Artemide.

Katė — Bastos šventasis gyvūnas. Bronza. A. Puškino vaizduojamojo meno muziejus Maskvoje. I tūkst. pr. Kr.

Besas, egipt. mitologijoje dievybė (kartais ir bendras kelių dievybių pavadinimas), kurios svarbiausia funkcija buvo savo bjaurumu atbaidyti piktąsias jėgas, apsaugoti žmogų ir jo būstą. B. vaizduotas kaip kreivakojis, barzdotas, neišvaizdus, grimasos iškreiptu veidu nykštukas. Daugybė statulėlių-amuletų rasta ne tik Nilo slėnyje, bet ir toli už jo ribų — Urale, V Azijoje. Dieviškųjų, palankių žmonėms nykštukų vaizdinių aptinkama ir senovės gr. mitologijoje (kabyrai), V Europos viduramžių folklore (gnomai). Fundamentalų veikalą apie senovės egipt. B. yra parašęs latv. egiptologas P. Baluodis (Balodis) — „Įvadas į Egipto nykštukinių dievų istoriją", 1952, vok. k.

Chapas, Nilo upės personifikacija, egipt. dievybė, garbinta kaip drėgmės ir gyvybės teikėja. Ikonografijoje Ch. vaizduotas kaip apkūnus vyras su dideliu pilvu ir moters krūtimis — gerovės ir gausumo simboliais; ant jo galvos — papiruso tiara, o rankose — indas su vandeniu. Ch. garbintas visame Egipte, o jo kulto centras buvo Ge-

Aukštutinio ir Žemutinio Egipto Chapai. Reljefas ant Senuserto I statulos postamento Egipto muziejuje Kaire. Apie 1950 m. pr. Kr.

belsilsilės tarpeklis (P Egipte), nes ten Nilas išteka iš požemio (duato). Kasmet prieš Nilo potvynio pradžią Ch. garbei buvo rengiama šventė. Jos metu į upę mesdavo akmens plokštes su dievui skirtųjų aukų sąrašu, taip pat skaitydavo dievui skirtus himnus ir mitus, siekdami užsitikrinti, kad potvynis prasidėtų laiku ir poplūdžio vanduo pasiektų reikiamą lygį. Šiuose mituose ir himnuose Ch. laikomas

vienu iš svarbiausiųjų senovės egipt. panteono dievų, prilyginamas Ra eneados dievams. Ch. kultas išliko populiarus ir graikų-romėnų laikais; jis paplito taip pat už Egipto ribų, pvz., Nubijoje (dab. Sudanas), kur Ch. vaizduotas negroidu.

Chebsedas, viena iš svarbiausiųjų senovės egipt. kalendorinių švenčių, kuri pirmąkart būdavo švenčiama trisdešimtaisiais faraono valdymo metais, o paskui kas treji metai (kartais ir kitu laiku). Ch. tikslas — atgaivinti faraono fizines ir dvasines jėgas. Šventė prasidėdavo iškilmingomis eitynėmis, aukojimu ir maldomis dievams Ra, Horui ir kt. Šventės kulminacija būdavo apeigos, imituojančios faraono mirtį. Galimas daiktas, kad iš pradžių ligotas ir nukaršęs valdovas būdavo ir užmušamas, vėliau vald. pakeisdavo vergas, o Naujosios Karalystės laikais vietoj faraono būdavo „užmušama" statula. Paskui vykdavo faraono „atgaivinimo" ceremonija — pagal ritualą jis turėdavo bėgti, tai simbolizavo faraono artėjimą prie dievų, jam reikėdavo atlikti ir kitas apeigas, kurios reiškė, kad atnaujinta faraono valdžia gamtai ir užtikrintas Nilo potvynio vandenų dosnumas. Šventei baigiantis faraonas užlipdavo į sostą, o tai reiškė, kad jis gali užtikrinti Egipto klestėjimą ir egiptiečių gerovę.

Chepris („tasai, kurs [pats iš savęs] atsirado"; iš veiksmažodio „atsirasti", „tapti"), senovės egipt. saulės dievas. Ch. šventasis gyv. ir jo įsikūnijimas buvo vabalas skarabėjas. Iš pradžių Ch. buvo savarankiška dievybė, o Senosios Karalystės laikais ji susiliejo su Heliopolio (Š Egiptas) saulės dievu Atumu ir tapo jo hipostaze. Kaip Atumo hipostazė, Ch. įkūnija ryto saulę. Ch. tapatintas ir su Ra.

Cherišefas, egipt. mitologijoje Herakleopolio (Vid. Egipte) dievas. Ch. vaizduotas žmogumi su avino galva. Ch. garbintas kaip demiurgas: „Kai jis pasirodo, žemė nušvinta, jo dešinioji akis — saulė, o kairioji — mėnulis, jo ba — šviesa, o šnervių alsavimas visa atgaivina". Ch. epitetai — „dievų valdovas", „Abiejų Žemių ponas". Jis buvo „artimasis dievas", kuris drėkina žemę ir saugo vandens šaltinius. Ch. kultas paplito ir įsitvirtino ne visame Egipte.

Chnumas, egipt. vaisingumo, taip pat puodininkystės dievas. Iš pradžių kulto centras buvo Elefantina (P Egipte), o Ch. vaizduotas avinu, vėliau — vyru su avino galva. Pirmaisiais metais po Kr. Ch. kultas paplito Esnoje (P Egipte), kur Ch. garbintas kaip demiurgas. Mitas pasakoja, kad pats Ch. atsirado iš pas. okeano Nuno ir puodų žiedimo ratu sukūrė visą pasaulį. Tai suartino Ch. su dievais demiurgais — Ptachu, Amonu, Ra. Ch. yra taip pat žm. gynėjas nuo priešų. Kadangi žodžiai *„ba"* (siela) ir „avinas" (Ch. šventasis gyv.) egipt. kalboje sutampa, tai dėl mitol. mąstysenai būdingo asociatyvumo Ch. buvo laikomas kitų dievų, pvz., Gebo ba įsikūnijimu.

Chonsas („praeinantis"), egipt. mėnulio dievas, atliekantis laiko, skaičių

Chonsas. Granitas. Egipto muziejus Kaire. Apie 1350 m. pr. Kr.

Patekančios saulės dievas Chepris soliariniame laive kartu su kitomis dievybėmis. Chepris pavaizduotas su šventojo skarabėjo galva ir sparnais. Piešinys ant papiruso. Tėbai. Naujosios Karalystės periodas

Skarabėjo pavidalo Chepris. Vėrinys iš Tutanchamono laidojimo rūsio. Egipto muziejus Kaire. Apie 1350 m. pr. Kr.

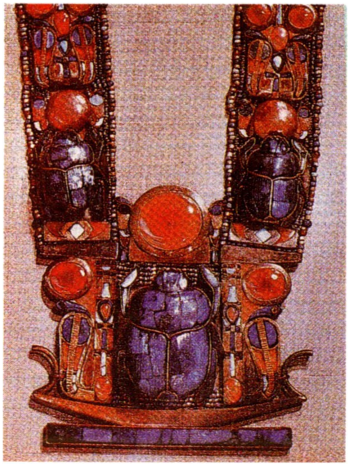

ir skaičiavimo dievo f-jas. Ch. kulto centras buvo Tėbai (P Egipte), kur jis garbintas kaip triados (*Amonas, Muta* ir jų sūnus Ch.) narys. Ch. kultas buvo paplitęs ir kituose miestuose bei nomuose, kur atsirado Ch. hipostazės, taip pat „Chonsas — likimo lėmėjas". Naujosios Karalystės laikų (apie 1580—1070 pr. Kr.) pasakojime „Valdovo duktė iš Bachtanės" užsimenama, kad Tėbų Chnumas pasiuntė savo hipostazę „Chonsą — likimo lėmėją" į tolimą kraštą Bachtanę, kad išgydytų vietinio vald. dukterį. Vykstant sinkretizmo procesui, Ch. susiliejo su kitais senovės egipt. panteono mėnulio dievais, glaudžiausiai su Totu.

duatas, d a t as, egipt. mitologijoje mirusiųjų karalystė. „Piramidžių tekstuose" sakoma, kad d. yra rytuose: „Tu (mirusysis) neisi šiais Vakarų keliais..., nes tie, kurie jais eina, nesugrįžta. Tu eisi į Rytus [dievo] Ra svitoje". Miręs faraonas dievas lengvai patenka į mirusiųjų pasaulį — pakyla į dangų it paukštis. „Tau kaip sakalui auga sparnai, krūtinė tavo plati kaip vanago". Kiti mirusieji gali pasiekti aną pasaulį kopėčiomis, saulės spinduliais, smilkalų dūmais arba nuplaukti ten laivu. Senovės egipt. mitologijoje pasitaiko nuorodų, kad mirusiųjų pasaulis esąs ir kitoje dangaus pusėje, pvz., Naujosios Karalystės laikų tekstuose d. yra vakaruose ir (arba) požemyje. Senovės egiptiečiai įsivaizdavo d. kaip optimalią žemiškojo gyvenimo vietą, kur driekiasi derlingi, gausiai drėkinami laukai ir sodai.

eneada (iš senovės gr. **eunēa** „devyni"), egipt. mitologijoje Heliopolio šventikų religinio spekuliatyvinio mokymo dievų devynetas. Pirmasis eneadoje yra saulės dievas Ra (Ra Atumas), kuris „pats save sukūrė" iš pirmykščio okeano ir chaoso, „iš Nuno, iš nebūties". Paskui Ra masturbuodamasis iš savo sėklos sukūrė pirmąją dievų porą — *Šu* ir jam skirtąją mot. lyties deivę *Tefnut*. Iš šios dievų poros atsirado žemės dievas *Gebas* ir dangaus deivė *Nuta*, o iš jų savo ruožtu — *Ozyris* ir *Izidė*, *Setas* ir *Neftidė*. E. sudaro genetiškai ir funkciškai vieningą sistemą, įkūnijančią ir palaikančią kosmoso bei sociumo tvarką ir stabilumą. Heliopolio e. pavyzdžiu ir kiti miestai kūrė savo eneadas.

Gebas, egipt. mitologijoje žemės dievas, chtoniška dievybė, vienas iš Heliopolio eneados dievų, dievų *Šu* ir *Tefnut* sūnus, kuriam su jo seserimi ir žmona *Nut* gimsta *Ozyris* ir *Izidė*, *Setas* ir *Neftidė*. Ikonografijoje G. vaizduotas vyru su Aukštutinio ar Žemutinio Egipto karūna ant galvos; jis guli horizontaliai išsitiesęs; tai atitinka G. vaidmenį senovės egipt. kosmogon. ir kosmolog. vaizdiniuose. Viename iš senovės egipt. kosmogon. mitų variantų pasakojama apie G. vaidą su Nut dėl to, kad ši kasdien praryja savo vaikus — dangaus šviesulius. Todėl Šu atskyrė sutuoktinius vieną nuo kito, paliktdamas G. horizontaliai išsitiesusį apačioje, o Nut pakeldamas į viršų. G. yra geranoriškas dievas, saugantis gyvuosius ir mirusiuosius nuo gyvatės įgėlimo, aprūpinantis žm. viskuo, kas būtiniausia. Iš G. išteka Nilas. G. yra susijęs su požemio viešpatija: jis vienas iš mirusiųjų teismo narių. G. aktyviai veikia ir valdovo mituose bei Ozyrio mitų cikle. Sakmėje „Horo ginčas su Setu" G. vadovauja dievų sueigai, kurioje pripažįstama Horo teisė į Egipto vald. sostą, iki Ozyrio priklausiusį pačiam Gebui. Horas faraonas yra „Gebo įpėdinis Egipto valstybėje".

Hator („Horo buveinė"), egipt. dangaus deivė. Iš pradžių H. kulto centras buvo Dendera (P Egipte), kur ji vadinta „Denderos valdove" ir kur dar graikų-romėnų laikais buvo garbinama dievybių triada — *Horas*, H. ir jų sūnus — muzikos dievas *Ihis*. Už Denderos ribų Aukštutiniame ir Žemutiniame Egipte H. garbinta dar 29 vietose. H. šventasis gyv. buvo karvė, nors kai kur kaip H. įsikūnijimas garbinti medžiai sikomoras ar datulė. Vykstant sinkretizmo procesui, H. buvo prilyginta Ra Akiai, Ra dukterims *Sechmetai* ir *Tefnut*, kartais sujungiamą į vieną dievybę *Hator Tefnut*, kuri buvo siejama su soliarinėmis dievybėmis. Vien H. skirtų mitų nebuvo, bet ji minima soliariniuose ir eschatol. mituose, kur atlieka keletą f-jų. Eschatol. mite „Žmonių sunaikinimas" H. vykdo Ra įsakymą ir žudo žmones dykumoje, o vėliau, kai Ra pasidaro gaila žmonių, jis, tik nugirdęs H. alumi, sutramdo jos kraujo troškimą ir smurtą. H. yra taip pat meilės ir linksmybės, muzikos ir šokių globėja; muzikos instrumentas — vienas jos atributų. Šio mito pabaigoje Ra pakeliamas į dangų ant dangaus karvės H. nugaros. Legendoje „Apie mirti pasmerktąjį faraono sūnų" pasakojama, jog gimus berniukui, „atėjo septynios deivės Hator, kad nulemtų jo likimą", o pasakoje apie du brolius sakoma, kad septynios Hator „vienu balsu pareiškė": „Ji [pasakos herojė] mirsianti nuo kalavijo". Tai rodo senovės egipt. vaizdiniams būdingą H. ryšį su likimo lėmimu. H. polifunkcionalumas prisidėjo prie jos kulto paplitimo už Nilo slėnio ribų — Sinajaus pus., Finikijoje, Nubijoje (dab. Sudanas).

Horas („aukštis", „dangus"), egipt. mitologijoje vanago ar sakalo pavidalo dievų pirminis vardas. Horai kaip archajiški medžioklės dievai garbinti daugelyje Aukštutinio ir Žemutinio Egipto nomų; užmušęs šventąjį paukštį buvo baudžiamas mirtimi, o negyvus paukščius balzamuodavo ir laikydavo specialiuose nekropoliuose. Ilgainiui atskiri Horai susiliejo į vieną dievą H., kuris nuo Senosios Karalystės laikų iki pat krikščionybės įsigalėjimo buvo garbinamas kaip dvi pagr. hipostazės — H. kaip *Ozyrio* ir *Izidės* sūnus (Horsaisetas), kuris garbintas visame Nilo slėnyje, ir kaip Bechdeto Horas. Bechdeto Horui būdingas glaudus ryšys su Aukštutinio Egipto miestu Bechdetu (Adfumi) nesutrukdė ir šiai hipostazei paplisti po visą Egiptą. Denderoje (P Egipte) dar graikų-romėnų laikais H. kartu su *Hator* ir jų sūnumi — muzikos dievu *Ihi* — sudarė triadą.

Bechdeto H. yra visų pirma saulės dievas ir tamsos nugalėtojas, pagr. soliarinių mitų personažas, pvz., „Sakmės apie Bechdeto Horą, Sparnuotąją saulę". Sakmėje pasakojama, kad H. lydi savo tėvą saulės dievą Ra kelionėje Nilu ir pirmasis pamato Ra priešus — krokodilą ir hipopotamą. H. nugali Ra priešus ir už tai pelno dievų pagyrimą ir imamas vadinti Sparnuotąja saule. Sakmės tęsinyje Bechdeto

Sparnuotos saulės pavidalo Horas

Horas užmuša Setą

Horpaherdas — viena iš Horo, Izidės ir Ozyrio sūnaus, hipostazių. Bronza. A. Puškino vaizduojamojo meno muziejus Maskvoje. VII a. pr. Kr.

H. pavirsta H. — Ozyrio ir Izidės sūnumi; tai liudija abiejų H. hipostazių artimumą, taip pat soliarinių mitų sąsajas su valdovo mitais.

H. — Ozyrio ir Izidės sūnaus pagr. f-ja — būti Egipto vald. faraono antrininku ir globėju. Valdovo mitų ciklas pasakoja apie stebuklingą H. gimimą, jo vaikystę ir jaunystę Deltos pelkėse, apie pergalę dvikovoje su *Setu*. Po šios pergalės dievų sueiga pripažino H. Ozyrio paveldėtoju. Tada H. atgaivino Ozyrį. Atgiręs Ozyris atsisakė Egipto valdovo valdžios ir perdavė ją Horui. H. yra gyvas, o Ozyris — miręs faraonas, nors „Piramidžių tekstuose" H. sietas su mirusiu faraonu: „Horas nušluosto jo [mirusio faraono] kūną, *Totas* — kojas".

Apie H. ryšį su mirusiųjų kultu, požemio viešpatija liudija H. vaikai — sūnūs Amsetas, Chapas, Kebeksenufas ir Duamutefas, kurių pagr. f-ja — saugoti Ozyrį ir kiekvieną mirusįjį nuo Seto ir jo svitos. H. vaikams suteikiamas svarbus vaidmuo mirusiųjų kulto ceremonijoje — jie dalyvauja mumifikacijoje ir saugo mirusiojo vidaus organus kanopose — induose, ant kurių dangtelių pavaizduoti H. sūnų simboliai. Kanopoje su paviano galva (Duamutefo simbolis) buvo laikomas skrandis, kanopoje su sakalo galva (Kebeksenufo simbolis) — žarnos, kanopoje su šakalo galva (Chapo simbolis) — plaučiai, o su žm. galva (Amseto simbolis) — kepenys. Kiekvienas H. vaikų atitinka vieną esminių žm. būties elementų: Amsetas — ka, Duamutefas — ba, Kebeksenufas — mumiją, Chapas — širdį.

Nilo slėnyje H. buvo populiarus iki pat krikščionybės įsigalėjimo.

iaru, ialu, egipt. mitologijoje pomirtinis pasaulis, palaimingoji karalystė, rojaus laukai. „Piramidžių tekstuose" sakoma, kad i. yra rytiniame dangaus pakraštyje ir skirtas tiktai mirusiam faraonui, kuris su dievu Ra atlieka ten rytinio prausimosi ritualą. Jau III tūkst. pr. Kr. pab. i. buvo laikomas palaiminga vieta, kur patenka visi teisieji ir dorovingieji. 109 sk. „Mirusiųjų knygos" nurodoma, kad i. yra požemyje, jį supa bronzos siena, ten driekiasi gausiai drėkinami laukai bei sodai ir gaunamas didelis derlius. I. laukai yra žemdirbių tautos idealas.

Izidė, viena populiariausiųjų senovės egipt. dievybių, derlingumo, vandens ir vėjo deivė, moteriškumo ir šeimyninės ištikimybės simbolis, laivininkystės globėja. Pirmasis I. kulto c. buvo Buto miestas (Nilo deltoje), kur I. garbinta kaip dangaus deivė ir vaizduota karve ar moterimi su karvės galva. Apie I. ryšį su Delta liudija mitas „Izidė ir Horas Deltos pelkėse". Vėliau I. tapo viso Egipto ir visų egiptiečių deive, nors pagr. jos kulto c. buvo Abidas (P Egipte). Veikiant sinkretizmui, I. buvo prilyginta deivėms *Hator*, *Nut* ir kt., bet ji visada išlaikė savitumą, atributus bei f-jas ir nesusiliejo nė su viena iš deivių. I. buvo susijusi su keliais dievais — su *Minu*, *Ptachu* ir kt., bet ilgainiui įsitvirtino ir visuotinai paplito Heliopolio religinio spekuliatyvinio mokymo teiginys, kad I. yra žemės dievo *Gebo* ir dangaus deivės Nut dukra, dievo Ozyrio sesuo ir žmona, dievo Horo motina.

I. atlieka keletą f-jų. Valdovo mituose I. veikia kaip pasiaukojanti Horo motina, Ozyrio mitų cikle ji yra ištikima Ozyrio sesuo ir žmona. Abiejų šių ciklų genetinis, semantinis, funkcinis ir siužetinis artimumas sąlygoja panašią I. veiklą juose ir leidžia pateikti jų apžvalgą.

IV a. pr. Kr. kūrinyje „Izidės ir Neftidės raudų giesmė" pasakojama, kad Setui nužudžius Ozyrį, I. ir jos sesuo deivė Neftidė suranda Ozyrio kūną ir aprauda jį. I. rauda: „Aš moteris, miela savo broliui (Ozyriui), tavo žmona ir tavo motinos sesuo. Sugrįžk kuo greičiau pas mane! Trokštu regėti tavo veidą, kai ilgai nematau jo, tamsa užgula mane, nors ir Ra šviečia danguje". I. stebuklingai pastoja ir pagimdo mirusio Ozyrio sūnų Horą. Kad išvengtų Seto persekiojimo, I. su mažuoju Horu pasislepia Deltos pelkėse, o ten jį įkanda gyvatė (požeminio pasaulio ir mirties įsikūnijimas) ir Horas miršta. Suglumusi I. šaukiasi pagalbos, ateina aplinkiniai žvejai, bet nė vienas iš jų negali atgaivinti Horo. Pagaliau pasirodo išmintinga krašto šeimininkė — deivė *Uto*, kuri pasako, kad reikia išaiškinti Horo ligos priežastį. I., įkišusi nosį į Horo burną, nustato, kad jam įgėlė gyvatė. I. su Toto ir kitų dievų pagalba atgaivina Horą.

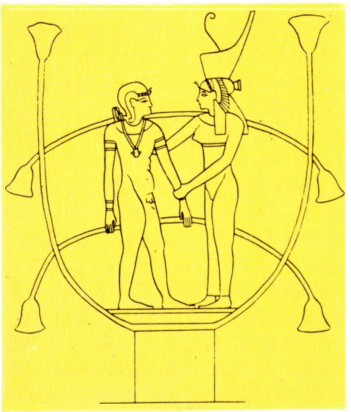

Horas ir Izidė papiruso lizde

Izidė veda valdovę Nofretę. Nofretės laidojimo rūsio puošyba Tėbuose. 19-oji dinastija

Kai Horas užauga, pasakojama tekste (XII a. pr. Kr.), sąlygiškai vadinamame „Horo ginčas su Setu", I. ateina į dievų sueigą ir pareikalauja, kad dievai paskirtų Egipto vald. sostą teisėtam Ozyrio įpėdiniui Horui. Su Izidės reikalavimu sutinka dievas Šu, bet kiti dievai nepritaria šitokiam sprendimui, nes bijo Seto grasinimų: „Pačiupęs savo lazdą, sveriančią 4500 debenų [1 debenas = 91 g], kasdien nudobsiu vieną iš jūsų [eneados dievų]". Tačiau I. pavyksta apgauti Setą. Pavirtusi dailia mergina, ji papasakoja Setui išgalvotą istoriją apie svetimšalį, kuris klasta atėmė iš piemens jo gyvulius, o kai Setas pasipiktina šitokia nedorybe, pesliu pavirtusi I. taria Setui: „Apraudok save! Nes juk tavo lūpos ištarė šitai [t. y. pasmerkė nedorybę], o tavo protas pasmerkė tave". Ir tolesniuose įvykiuose, pvz., Horo dvikovoje su Setu bei kt., I. aktyviai padeda savo sūnui. I. yra ir toji, kuri nugalėtąjį Setą surištą nugabena pas Atumą, ir toji, kuri paskelbia Horo pergalę.

Ypač populiarus I. kultas tapo pirmaisiais amžiais po Kr., prasidėjus antikos pas. saulėlydžiui, kai sumažėjo saugumas ir stabilumas, ėmė stigti atsidavimo ir pasiaukojimo. Tada I. kultas paplito visoje Romos imperijoje. Romėnų rašytojas Apulėjus (apie 125—180) apibūdino I. kaip gamtos motiną, visa ko valdovę, aukščiausiąją iš dievybių, kurią „pripažįsta visas pasaulis, garbina įvairiomis apeigomis, vadina įvairiais vardais", nors iš tikrųjų I. yra *„una quea est omnia"* (viena, kuri yra viskas).

ka, vienas svarbiausiųjų egipt. požiūrio į žm., mirtį ir pomirtinį gyvenimą vaizdinių; vienas esminių žm. elementų. Iš pradžių „Piramidžių tekstuose" k. buvo laikomas dievų ir faraonų gyvybinės galios įsikūnijimu, kartais panašiu į faraono „asmeninį dievą". Faraonas galįs turėti daug įvairių vyr. ir mot. lyties k. Vėliau „Sarkofagų tekstuose" ir „Mirusiųjų knygoje" vyrauja požiūris, kad k. turi kiekvienas žm., kad tai yra jo antrininkas, jo fizinių ir dvasinių ypatybių kopija. Kol žm. gyvas, k. neatskiriamas nuo jo, o po mirties k. įgyja savarankiškumo ir veikia bei lemia mirusiojo egzistenciją, nes k. (arba *ba*?) stoja prieš Ozyrio pomirtinį teismą. Aname pasaulyje mirusysis kartais vadinamas „ka, kurs yra danguje" ir pan. Buvo manoma, kad tėvo k. tęsia egzistenciją naujagimyje („mano ka tęsia egzistenciją", „mano ka pasikartoja"), o Naujosios Karalystės laikais žm. skulptūrinis portretas kartais vadintas ka.

Maat, viena autoritetingiausiųjų Egipto mitologijos deivių. Egipt. žodis „maat" reiškia sudėtingą vaizdinių visumą, į kurią įeina tiesa ir teisingumas, teisinė tvarka, etinės normos bei dieviškieji įstatymai, kuriuos lemia gamtoje, dievų pasaulyje ir žm. visuomenėje galiojančios imanentinės taisyklės bei dėsniai. Deivė M. yra šios sąvokos personifikacija, saulės dievo Ra duktė ir išminties dievo Toto žmona. Ikonografijoje M. vaizduota mo-

Maat ir faraonas Setas I. Seto I laidojimo rūsio Karalių slėnyje reljefo piešinys. Apie 1300 pr. Kr.

terimi, sėdinčia ant žemės pariestomis po savimi kojomis (raštininko poza). M. simbolis yra stručio plunksna. Senosios Karalystės laikais M. buvo būtinas faraono titulavimo komponentas, o faraono vyriausiasis valdininkas (čati) vadino save M. žyniu. Prasidėjus religijos etizavimo procesui Naujosios Karalystės epochoje, sustiprėjo M. ryšys su Ozyrio pomirtiniu teismu. „Mirusiųjų knygos" 125 sk. sakoma, kad pomirtinis teismas vyksta Abiejų Maat salėje, kur stovi svarstyklės, ant vienos jų lėkštės dedama mirusiojo širdis, o ant kitos — M. statulėlė arba stručio plunksna. Jeigu svarstyklių lėkštės išlaiko pusiausvyrą, mirusysis būna išteisinamas. Senovės Egipte teisėjų emblema buvo M. statulėlė.

Minas, egipt. mitologijoje vaisingumo dievas, skatinantis žm. gimimą ir gyvulių veisimąsi. Ikonografijoje M. vaizduotas vyru, ant kurio galvos karūna su dviem plunksnomis, viena jo ranka pakelta, kitoje — rimbas. M. garbei buvo švenčiama derliaus nuėmimo šventė, kurios metu faraonas auksiniu pjautuvu supjaudavo pirmąjį pėdą. Pagr. M. kulto c. buvo Koptas (P Egipte), kur kartu garbinta jo žmona Izidė ir sūnus Horas. Koptas — svarbus karavanų prekybos c., todėl M. buvo priskiriamos ir prekybos

Minas ir faraonas Senusertas I. Reljefas Senuserto I šventykloje Karnake. Apie 1950 pr. Kr.

karavanų bei pirklių globėjo f-jos. Vykstant sinkretizmo procesui, M. imtas tapatinti su Horu, Sebeku ir kt., o Viduriniosios Karalystės laikais M. susiliejo su Amonu ir įgavo dievo demiurgo, Visatos kūrėjo ir „dievų valdovo" bruožų.

Montas, egipt. mitologijoje karo dievas. M. šventasis gyv. buvo saka-

Montas. Bronza. Luvras Paryžiuje. VII—VI a. pr. Kr.

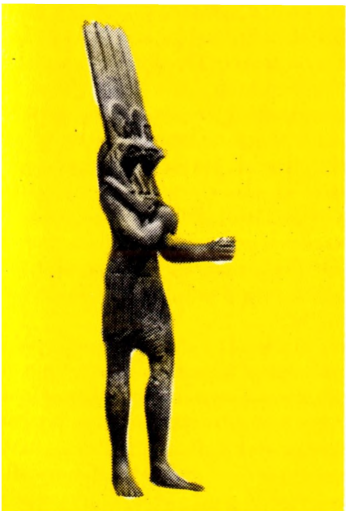

las; Hermontyje (P Egipte) M. siejamas su baltuoju jaučiu Buchiu. M. vaizduotas žm. su sakalo galva, kurią puošia dvi žydros plunksnos ir saulės diskas, pagr. jo atributas ietis. Iš pradžių M. kulto c. buvo Tėbai, Hermontis, Todas ir Medamudas (P Egipte), todėl tekstuose minimi „keturi Montai, sujungti į vieną". Pagr. M. f-ja — užtikrinti faraono pergalę kovoje su priešu. Vėliau M. kultas išliko tik Medamude. Karingi Viduriniosios Karalystės 11-osios dinastijos faraonai (XXI a. pr. Kr.) laikė M. vienu pagr. panteono dievų, taip pat savo „asmeniniu dievu", kurio vardas buvo sudėtinė faraono vardo dalis, pvz., Mentuchotepas („Montu patenkintas"). Vykstant sinkretizmo procesui, M. susiliejo su Amonu, nors dar XIII a. pr. kūrinyje „Pentauro poema", kur aprašytos faraono Ramzio II kautynės su hetitais, apie faraoną sakoma, kad „savo jėga jis prilygsta Montui jo galybės valandą".

Muta, egipt. mitologijos deivė, dievo Amono žmona ir dievo Chonso motina. M. šventasis gyv. buvo karvė, bet kaip M. įsikūnijimas garbintas ir peslys. Nors M. buvo vietinė Tėbų dievybė, tačiau epitetas „promotė" rodo artimumą su kitomis deivėmis motinomis. Tai skatino M. identifikaciją su Bastet (↑ *Basta*), Nut ir kt. senovės egipt. deivėmis.

Neftidė (iš senovės gr.), Nebeteta (iš senovės egipt.), viena iš eneados dievybių, žemės dievo Gebo ir dangaus deivės Nut dukra. Manoma, kad N. nebuvo garbinama ir neturėjo savo kulto c., ji buvusi „sukurta" kaip būtinas eneadai dievo Seto mot. lyties atitikmuo. Šią prielaidą patvirtina tai, jog mitų apie Ozyrį cikle N. (skirtingai nei eneadoje) veikia ne su Setu, o su Izide, be to, būdama ne savarankiškas personažas, o tik Izidės bendražygė, pvz., N. lydi ieškančią Ozyrio Izidę, kartu su ja aprauda Ozyrį. Senovės gr. rašytojo Plutarcho (apie 46—120) traktate „Apie Izidę ir Ozyrį" N. yra nederlingų žemių personifikacija, t. y. tipologiškai ji artima Setui ir priešiška Izidei bei Ozyriui.

Nechbeta, Nechebta, egipt. mito-

Izidė ir Neftidė prie Ozyrio simbolio — dždo stulpo, virš jo — amžinojo gyvenimo emblema ancha, prilaikanti užtekančią saulę. Piešinys iš „Mirusiųjų knygos". Britų muziejus Londone. Apie 1450 pr. Kr.

logijoje faraono valdžios personifikacija. N. kulto c. buvo Aukštutinio Egipto sostinė Nechenas (Hierakonpolis). N. šventasis gyv. — peslys; ikonografijoje N. vaizduota moterimi su peslio kuoduku ir su balta Aukštutinio Egipto karūna ant galvos. Teonimas „Nechbeta", kaip ir Žemutinio Egipto deivės *Uto* (Uadžetos) vardas, buvo privalomas faraono titulavimo komponentas, o abiejų šių deivių simboliai (peslys ir gyvatė) buvo faraono — suvienyto Egipto vald. dvigubos karūnos elementai. „Piramidžių tekstuose" N. vadinama „Horo Akimi", o vėlesniuose tekstuose — „saulės Akimi". N. buvo ir dykumos valdovė, ir ten esančios kalnų pramonės globėja. Viena iš jos f-jų — padėti gimdyvėms; tai sieja ją su kitomis senovės egipt. deivėmis motinomis.

Neitė, egipt. mitologijoje Saiso miesto deivė. VII—VI a. pr. Kr. N. kultas paplito visame Senovės Egipte. Ikonografijoje N. vaizduota moterimi su Žemutinio Egipto karūna ir maitinanti du mažus vaikus. N. būdingas dualizmas, nes ji vienija vyriškąjį ir moteriškąjį pradus ir yra vadinama „protėviu ir promote". N. polifunkcionali. Ji atlieka demiurgo f-jas, yra su-

kūrusi dievų ir žmonių sėklas. Ji — vandens ir jūros deivė; tai rodo vienas iš N. epitetų — „atveriančioji kelius". N. garbinta ir kaip medžioklės bei karo deivė, ir kaip gydančioji deivė, kuri atbaido nuo ligonio piktąsias dvasias, ji taip pat yra susijusi su pomirtiniu pasauliu. Toks ambivalentiškumas ir polifunkcionalumas skatino N. identifikavimą su kitomis deivėmis, pvz., Hator, Izide, Neftide, o graikai tapatino N. su Atėne.

Nunas, egipt. dievas, pirmykščių vandenų, pas. okeano ir pirmykščio chaoso personifikacija. Pasak kosmogon. ir teogon. mitų, iš N. atsirado Visata, dievai ir žmonės. Pas. sukūrimo mito Heliopolio variante sakoma: „Aš (Ra) sukūriau tai (žemę ir dangų) iš N., iš nebūties",— savo ruožtu Hermopolio religiniame spekuliatyviniame mokyme apie ogdoadą N. ir jo moter. lyties antrininkė Naunetė įkūnija pirmykštį okeaną kaip vieną iš Visatos pradmenų ir pirminių elementų. Senovės egipt. panteone N. buvo „sukurtoji" dievybė, kurią stengtasi konkretizuoti senovės egipt. mitografijoje, nurodant jos vietą ir vaidmenį dievų šeimoje, pvz., eschatol. mite „Žmonių sunaikinimas" Ra laiko N. dievų sueigos pirmininku, vadina jį „vyriausiasis iš dievų, iš kurio esu kilęs..."; N. atsako: „Sūnus mano Ra, dievas, kurs yra didingesnis už savo kūrėją, už tuos, kas jį sukūrė". Tai rodo, kad N. nepretenduoja į aukščiausią dievų panteono vietą.

Nut, egiptiečių dangaus deivė. Heliopolio eneadoje N. yra *Šu* ir *Tefnut* dukra, žemės dievo Gebo sesuo ir žmona, Ozyrio ir Izidės, Seto ir Neftidės motina; Heliopolio N. garbinta kaip medis (Pasaulio medis). Archajiškas kosmogon. mitas pasakoja, kad iš N. gimė saulė ir žvaigždės, ji tvarko jų judėjimą dangaus skliaute, bet kas valandą N. praryja savo vaikus — dangaus šviesulius, o ryte vėl juos pagimdo. Todėl Gebas susipyksta su N., dievas Šu atskiria žmoną nuo vyro, palikdamas Gebą apačioje, o N. pakeldamas į viršų. N. buvo įsivaizduojama karvė, kurios papilvė nusėta žvaigždėmis; N. epitetas „didžioji žvaigždžių motina" liudija jos artumą kitoms deivėms motinoms, pvz., *Mut*, Hator. „Piramidžių tekstai" rodo N. ryšį su pomirtiniu pasauliu, nes ji pakelia mirusiuosius į dangų, taip pat saugo laidojimo rūsius. N. atvaizdas — moteris, iškeltose rankose laikanti saulės diską, dažnai puošia sarkofagų dangčių vidų.

ogdoada (iš senovės gr. ogdoos „aštuoni"), egipt. mitologijoje Hermopolio religinio spekuliatyvinio mokymo aštuoni pirmykščiai dievai. O. sudaro keturios dievų poros, įkūnijančios ir simbolizuojančios keturis pirminius Visatos elementus: *Nunas* ir Naunetė (pirmykštis okeanas), Chuchas ir Chauchetė (erdvės begalybė, oras ir šviesa), Kukas ir Kauketė (tamsa), *Amonas* ir Amaunetė (to, kas neregima, personifikacija). Nebūta o. dievybių, išskyrus Amoną, kulto ir jų garbinimo centrų, bet šie dievai buvo „sukurti" kaip svarbių kosmogon. ir kosmol. reiškinių įsikūnijimas. O. dievų „sukūrimą" liudija dirbtinai sudaryti jų teonimai, vyr. ir mot. giminės tikrinių vardų panašumas, taip pat savitas tų dievų kolektyvinis zoomorfizmas, nes ikonografijoje jie vaizduoti su varlių, o deivės — su gyvačių galvomis. Tai rodo o. dievų ambivalentiškumą, jų priklausomybę vandens ir sausumos, požemio ir antžeminei sferai.

Ozyris (iš senovės gr.), **Usiras** (iš senovės egipt.), egipt. mitologijoje derlingumo dievas, pomirtinio pas. valdovas. Iš pradžių O. buvo Dždedu miesto (Nilo deltoje) vietinis derlingumo dievas, o nuo Senosios Karalystės laikų (apie 2800—2250 pr. Kr.) iki pat I tūkst. po Kr. vidurio O. garbintas visame Nilo slėnyje; pagr. O. kulto c. buvo Abidas. Vienas iš labiausiai paplitusių senovės egipt. mitų ciklų yra skirtas O. Pažymėtina, kad senovės egipt. neturėjo suformavę vieningos O. mitol. interpretavimo tradicijos. Tai galima būtų paaiškinti dideliu šio mito populiarumu: nebuvo reikalo daryti tokio apibendrinimo, taip pat nepaprastu O. daugiareikšmiškumu ir paslaptingumu, kuriuos pripažino patys senovės egiptiečiai: „Tavo esmė, Ozyri, tamsesnė nei kitų dievų".

O. mitų cikle teigiama, kad O. yra žemės dievo *Gebo* ir dangaus deivės *Nut* vyresnysis sūnus, *Izidės* brolis ir vyras, *Seto* ir *Neftidės* brolis, *Horo* tėvas; jis yra ketvirtasis iš dievų (po Ra, Šu ir Gebo), valdančių Egiptą; O. išmokė žm. įdirbti laukus, prižiūrėti sodus ir vynuogynus, kepti duoną ir daryti vyną, surasti ir apdoroti auksą bei sidabrą, gydyti žmones, statyti miestus. Piktas ir pavydus O. brolis Setas užmuša O., sukapojęs sudeda skrynion ir įmeta į Nilą; O. sesuo ir žmona Izidė suranda skrynią su savo brolio ir vyro palaikais. Dievo Ra pasiųstas Anubis sudeda O. kūną ir mumifikuoja jį. Izidė stebuklingu būdu pagimdo O. sūnų Horą, kuris nugalėjęs Setą atgaivina savo tėvą. O. prisikėlimas skatina visos gamtos atgimimą, tačiau O. atsisako sugrįžti į žemę, Egipto valdymą jis atiduoda Horui, o pats lieka pomirtinio pas. valdovu ir mirusiųjų teismo kolegijos pirmininku.

O. atliko įvairias f-jas. Viena iš jų buvo susijusi su metų laikų kaita, su O., kaip augančio grūdo, augalijos pasaulio ir derlingumo dievu, kuriam mirus prasideda „sausros" sezonas, o prisikėlus — gamtos atgimimas. Tai pabrėžiama tiek ikonografijoje, vaizduojant O. žalios spalvos veidu ir siejant jo atvaizdą su vynuogienojais, lotosu arba tokiais pasakymais: „Aš [mirusysis] — Ozyris... aš gyvenu, augu kaip grūdas. Aš — miežio grūdas". Kitas O. paveikslo aspektas susijęs su svarbia senovės egipt. mentaliteto antinomija „mes—jie", „mūsų geroji žemė — jų blogoji žemė", „mūsų gerasis dievas — jų blogasis dievas", kur O. yra geranoriškas Egipto vald., o Setas — piktųjų jėgų įsikūnijimas. O. personažas glaudžiai susijęs su valdovu ir jo valdžia, nes O., kaip buvęs Egipto vald., yra miręs faraonas, o Horas — gyvasis faraonas. Svarbiausias O. paveikslo aspektas — jo, kaip mirštančio ir prisikeliančio dievo, vaizdinys, žadinantis žm. viltis nugalėti mirtį. O. susijęs taip pat su Nilu ir mėnuliu.

Ilgainiui O. populiarumas vis didėjo ir apogėjų pasiekė graikų-romėnų laikais, kai nemirtingumo troškimas tapo viena svarbiausių žm. mentaliteto ypatybių, skatinusių ir kitų mirštančių bei prisikeliančių dievų kulto paplitimą, pvz., Mitros kultą iranėnų

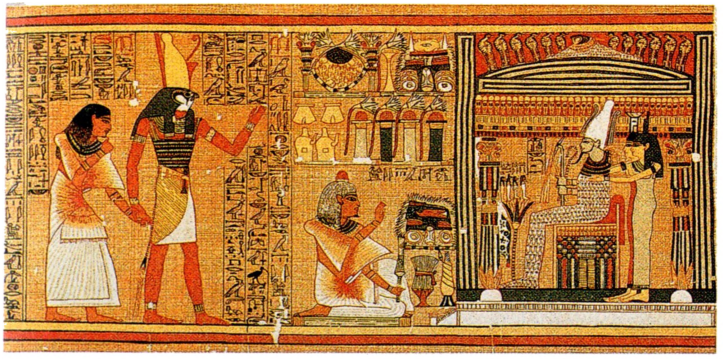

Horas veda mirusįjį prie Ozyrio sosto. Priešais Ozyrį — lotosas ir keturi Horo sūnūs, už jo — Izidė ir Neftidė. Piešinys iš „Mirusiųjų knygos". Britų muziejus Londone. Apie 1450 pr. Kr.

mitologijoje. Populiarumo įgijo sinkretiškas O. ir Apio junginys — dievas Serapis, apie kurį romėnų istorikas Tacitas (apie 58—117) rašė, kad „tai buvo dievas, kurį ši prietaringa tauta [Aleksandrijos gyventojai] garbino labiau už kitus dievus. Vieni laiko šį dievą graikų dievu Eskulapu, nes jis gydo ligas, kiti tvirtina, jog jis yra seniausias Egipto dievas Ozyris, o daugelis mano, kad jis valdo visa, kas yra <...> , kad jis — Jupiteris [romėnų dievas...]"

Ptachas, Pta, senovės egipt. rel. ir mitologijoje viena svarbiausiųjų dievybių, iš pradžių buvęs vietinis Memfio dievas, bet jau III tūkst. pr. Kr. P. kultas paplito visame Senovės Egipte. Ikonografijoje P. vaizduotas vyru prigludusiais drabužiais, su lazda rankoje. Memfio religiniame spekuliatyviniame mokyme P. yra dievas demiurgas, viso, kas egzistuoja, kūrėjas; „pirmasis postūmis" jam kuriant pasaulį buvo dieviškoji mintis, o pagr. kūrimo instrumentas — dieviškasis žodis. Kūryba, kuri remiasi dieviškąja mintimi ir dieviškuoju žodžiu, lemia visos būties substancinę vienovę. Memfio dvasininkų kūrinyje (Memfio teologiškajame traktate) sakoma, kad P. „yra kiekviename kūne, visų dievų, visų žmonių, visų žvėrių, visų šliužų ir viso, kas gyva, viduje, nes jis mąsto už visus ir įsakinėja visiems, kam tik nori". Šitoks P. įsikūnijimas Visatoje bei įvairiausiuose gyviuose teikia didelių galimybių šio dievo sinkretizmui. P. tapatintas su *Atumu* (taip jis tapo eneados kūrėju), su *Amonu* ir Ra; tai liudija formulė: „Tikrai yra iš viso trys dievai — Amonas, Ra ir Ptachas. Ir nėra jiems lygių. Nematomojo Amono veidas yra kaip Ra, o kūnas — kaip Ptacho". Ypač artimas P. buvo vietinis Memfio chtoniškasis žemės dievas *Tatenenas*, ir jie susiliejo į vieną dievybę Ptachą Tateneną, garbintą kaip vaisingumo dievas. Egipt. istoriko Manetono (IV a. pr. Kr. antroji pusė — III a. pr. Kr. pradžia) senovės gr. kalba parašytoje Egipto istorijoje P. tapatinamas su senovės gr. amatininkystės dievu Hefaistu ir laikomas pirmuoju Egipto valdovu.

Ra, Re, vienas svarbiausiųjų Egipto mitologijos dievų, saulės dievas. R. šventasis gyv. buvo sakalas; kartais R. vadintas „didžiuoju katinu". Ikonografijoje R. dažniausiai vaizduotas vyru su sakalo galva ir saulės disku. Iš pradžių R. buvo vietinis Heliopolio dievas, o III tūkst. pr. Kr. R. kultas paplito po visą Senovės Egiptą. Vykstant sinkretizmo procesui, R. susiliejo su kitais saulės dievais — *Atumu* (Ra Atumas), *Amonu* (Amonas Ra) ir *Horu* (Ra Harachutis). Apmąstymuose apie R. ir įvairias jo hipostazes pastebima monoteistinių tendencijų, kurias apibūdina formulė: „Aš esu *Chepris* iš ryto, Ra — vidurdienį ir Atumas — vakare".

R. buvo polifunkcionalus dievas, dievas demiurgas ir, kaip atliekantis šias f-jas, R. (Ra Atumas, Amonas Ra) buvo vienas pagr. personažų įvairiuose senovės egipt. kosmogon. ir teogon. mitų variantuose, ypač Heliopolio variante, kuriame pasakojama, kad Ra Atumas atsiradęs iš *Nuno*, kai „dar nebuvo nei dangaus, nei žemės", o vien tiktai „nebūtis". Atsiradus Ra Atumui, prasidėjo tikrasis pas. kūrimas, nes „aš (Ra Atumas) atsiradau, ir radosi būtis; paskui, man atsiradus, atsirado visos esybės, ir daugelis jų išėjo iš manęs", taip pat aštuoni eneados dievai.

R. yra pagr. soliarinių mitų, pasakojančių apie R. ir (arba) jo sūnaus Šu Onurio (↑*Šu*) kovą su milžinišku krokodilu Magu, kuris mėgina apversti saulės dievo laivą ir praryti pačią saulę, personažas. Dažniausiai saulės ir saulės dievo priešininkė yra gyvatė, pvz., „Sakmėje apie *Apopo* nuvertimą nuo sosto" pasakojama, kad klajojęs per dieną po dangaus skliautą, į pavakarę R. dieniniu laiveliu Mandžetu priartėja prie vakaruose, netoli Abido, esančių kalnų, kur žiojėja anga į požemį. R. perséda į naktinį laivelį Mesktetę, kuriuo keliauja per požeminį Nilą. Čia vidurnaktį R. kaunasi su milžiniška gyvate Apopu, o įveikęs ją keliauja toliau pradėti naujos dienos.

R. yra susijęs su vald. ir jo valdžia; tai liudija ne tik tituluojant Egipto faraoną vartojama formulė „Ra sūnus", bet ir labai aktyvus R. vaidmuo archajiškuose valdovo mituose. Senosios Karalystės pasakų cikle apie 5-osios dinastijos faraonų (26—25 a. pr. Kr.) kilmę ir atėjimą į valdžią ketvirtojoje pasakoje pasakojama, kad R. žynio Rausero žmona Redžededetė „pastojo nuo dievo Ra, Sachebų [miesto prie Heliopolio] valdovo... Ir Ra jai paskelbė, kad jie [trys Redžededetės sūnūs] užims aukščiausiojo visoje žemėje valdovo vietą". R. pranašystė išsipildė ir Redžededetės sūnūs tapo faraonais, naujos dinastijos pradininkais.

R., kaip demiurgas, saulės dievas ir faraonų globėjas, yra žmonėms gera daranti ir gera linkinti dievybė, bet jis gali, bent jau kurį laiką, ir neapkęsti žmonių ir žmonijos. Apie tai pasakoja mitas „Žmonių sunaikinimas", kuriame teigiama, kad tuo metu, kai R. jau buvo senas, žmonės sumanė kažką pikta. R. sukvietė sueigą ir paklausė, ką daryti. Dievų sueiga nutarė sunaikinti žmones ir pavedė tai pada-

Sakalo pavidalo Ra neša saulės diską. Piešinys iš „Mirusiųjų knygos". Britų muziejus Londone. Apie 1100 pr. Kr.

ryti deivei Hator. Visų žmonių nepavyko sunaikinti, o tai senovės egipt. supratimu reiškia, kad dievų visagalybė nėra neribota.

R. yra susijęs ir su mirtimi bei mirusiųjų viešpatija, kur iš pradžių, kaip liudija archajiški „Piramidžių tekstai", jis vaidino tokį pat vaidmenį, kokį vėliau Ozyris. Negana to — šiuose tekstuose R. ir Ozyris kartais vaizduojami kaip priešybės: R. yra šviesi dangaus dievybė, faraono „tėvas", o Ozyris — niūrus požemio valdovas. Nors ilgainiui ir senovės egipt. mirties bei pomirtinio gyvenimo vaizdiniuose Ozyris nustūmė Ra į šalį, tačiau šis vis dar tebebuvo vienas iš mirusiųjų teismo kolegijos narių.

Sebekas (iš senovės egipt.), **Suchosas** (iš senovės gr.), egipt. mitologijoje vandens ir Nilo potvynių dievas. S. kulto c. buvo al Fajumo oazė Libijos dykumoje. S. šventasis gyv. — krokodilas. S. kultas paplito Viduriniosios Karalystės 12-osios dinastijos laikais (XIX—XVIII a. pr. Kr.), kai, vykstant sinkretizmo procesui, S. buvo susietas su *Minu*, *Amonu Ra*, Horu ir kt. dievais. Nėra savarankiškų S. mitų, jis veikia soliariniuose mituose tik kaip dievo Ra padėjėjas kovojant su tamsos jėgomis, epizodiškai pasirodo Ozyrio mitų cikle. Al Fajume S. garbintas kaip gerasis dievas demiurgas, užtarėjas, kuris rūpinasi žmonių gerove, gydo ligonius. Neretai tekstuose S. vaizduojamas ir kaip piktasis dievas, Ra ir Ozyrio priešas.

Sechmeta, Sahmeta, egipt. mitologijoje karo ir pragaištingos saulės kaitros deivė. S. šventasis gyv. buvo liūtė. S. kulto c. — Memfis, bet ilgainiui S. pradėta garbinti ir kituose Senovės Egipto miestuose bei nomuose. S. buvo Ra duktė (jo grėsmingoji Akis), dievo Ptacho žmona ir dievo Nefertumo motina. Vykstant sinkretizmo procesui, S. buvo tapatinama su *Tefnut*, *Hator*, *Mut* ir deivėmis— liūtėmis. S. yra faraono pagalbininkė kovos lauke, jos žvilgsnis įvaro baimę priešams, o karštas alsavimas sunaikina. Vienaname tekste apie Amenchotepą II (XV a. pr. Kr.) rašoma, kad jis yra toks pat galingas kaip Sechmeta. S. — gydančioji deivė, padedanti gimdyvėms; S. kulto dvasininkai buvo ir gydytojai.

Sechmeta. Statula iš Karnako. Granitas. Luvras Paryžiuje. Apie 1400 pr. Kr.

Sešata („raštininkė"), egipt. mitologijoje rašto deivė. Ikonografijoje S. vaizduota moterimi su septyniakampe žvaigžde ant galvos. Iš pradžių S. buvo vietinė Saiso dievybė, o Senosios Karalystės laikais ji garbinta Senovės Egipte kaip išminties dievo Toto sesuo—žmona arba duktė, kaip statybos ir žinių globėja, išmokanti rašyti ir skaičiuoti, bei „Gyvybės namų" (t. y., rankraščių, archyvo rinkinių) saugotoja. Heliopolyje vyravo požiūris, kad S. užrašo ant medžio lapų faraono gyvenimo ir valdymo metus; tai rodo S. ryšį su senovės egipt. likimo vaizdiniais. S. dažnai tapatinta su kitomis likimo deivėmis — Hator, Neftide ir kt.

Setas, Sutechas, vienas iš prieštaringiausių egiptiečių panteono dievų: „svetimų žemių" (dykumos) ir audros dievas, piktasis Ozyrio žudikas, Horo priešininkas ir varžovas; „savojo" Nilo slėnio dievas, gerasis dievų ir faraonų globėjas. Įvairiais Senovės Egipto istorijos laikotarpiais labiau išryškėdavo viena ar kita S. ypatybė bei f-ja. S. šventasis gyv. yra kiaulė (jos epitetas — „šlykšti dievams"), antilopė, dažniausiai — asilas. Manoma, kad S. kultas atsirado Ombe (P Egipte) ir Herakleopolyje, III tūkst. paplito po visą Senovės Egiptą, o eneadoje S. yra vienas iš keturių žemės dievo *Gebo* ir dangaus deivės *Nut* vaikų, Ozyrio, *Izidės* brolis, *Neftidės* brolis ir vyras.

Senosios Karalystės laikais S. buvo laikomas geruoju dievu — kartu su Horu jis yra valdovų ir faraono globėjas, jo vardu tituluojami daugelis faraonų, S. artimas dievui Ra, padeda šiam grumtis su tamsą ir blogį įkūnijančiu Apopu. Nors kai kuriose vietovėse toks požiūris į S. išliko iki pat IV a. pr. Kr., tačiau hiksų viešpatavimo laikais įvyko esminių permainų vertinant S.: jis imtas tapatinti su vakarų semitų dievu Baalu, jo žmona buvo laikoma karingoji vakarų semitų deivė Anat; dėl to vaizduojant S. buvo ypač pabrėžiama jo jėga, galybė

ir smurtas, jo kaip audros ir dykumų vald. f-jos. Dėl šių ypatybių 19-osios dinastijos faraonai (XIV—XIII a. pr. Kr.) pasirinko S. vienu iš savo „asmeninių dievų". Apie VIII a. pr. Kr. Seto paveiksle įsivyravo neigiamos ypatybės, ryškiai atsiskleidusios mitų apie Ozyrį cikle, kur S. yra pavydus ir piktas gerojo Ozyrio brolis, blogio ir prievartos, griaunamųjų jėgų bei nuosmukio personifikacija. S. užmuša Ozyrį ir išdidžiai pareikalauja jo sosto, tačiau Horas dvikovoje nugali Setą.

Horas (kairėje) ir Setas. Reljefas ant Senuserto I statulos postamento Egipto muziejuje Kaire. Apie 1950 pr. Kr.

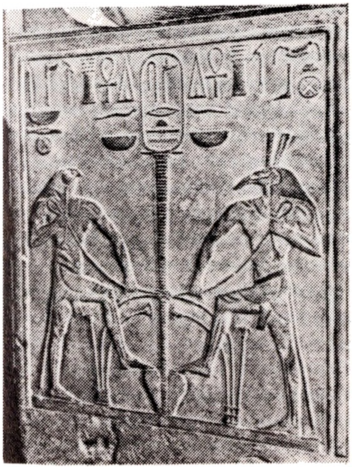

Šu („tuštuma", „šviesa"), egipt. mitologijoje oro dievas, esantis tarp dangaus ir žemės, „sukurtasis" dievas. Ikonografijoje Š. vaizduotas klūpančiu ant vieno kelio vyru, kuris iškėlęs rankas laiko dangaus skliautą. Š. (kartu su savo mot. lyties koreliatu *Tefnut*) yra vienas iš eneados dievų, atsiradusių Ra Atumui pačiam save apvaisinus: „Aš (Ra Atumas) išspjoviau Šu, išvėmiau Tefnut",— o iš Š. ir Tefnut atsirado kita dievų pora — *Gebas* ir *Nut*. Pasak Heliopolio religinio spekuliatyvinio mokymo, Š. yra viena iš Visatos užuomazgų, jos pirminis elementas. Formuojantis tokiam požiūriui, senovės egipt. religijoje Š. paveikslas tapo konkretesnis, pvz., 125 „Mirusiųjų knygos" sk. Š. minimas kaip vienas iš mirusiųjų teismo kolegijos narių. Ryškiausia Š. konkretizavimo apraiška yra jo susiliejimas su Tinido (Š Egipte) vietiniu dievu Inharu (gr. vardo forma Onuris) į sinkretišką dievybę Šu Onurį, kuris yra *Ra* sūnus ir Hator Tefnut brolis.

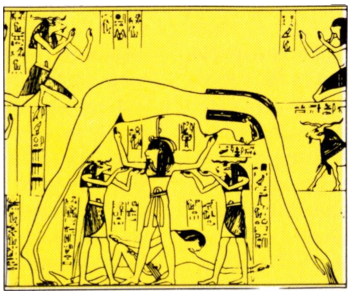

Šu iškelia Nut virš Gebo. Piešinys iš „Mirusiųjų knygos". Britų muziejus Londone. Apie 970 pr. Kr.

Tefnut, egipt. mitologijoje drėgmės deivė. T. šventasis gyv. buvo liūtė, pirmasis kulto c. — Heliopolis. T. priklauso Heliopolio *eneadai* kaip dievo Šu mot. lyties koreliatas, atsiradęs Ra Atumui pačiam save apvaisinus, taip pat kaip Šu sesuo ir žmona, kuri pagimdo kitą dievų porą — *Gebą* ir *Nut*. Sinkretizmo proceso metu T. buvo tapatinama su daugeliu deivių—liūčių: *Mut*, *Basta*. Pati artimiausia T. buvo *Hator*. Sakmėje apie Hator Tefnut sugrįžimą iš Nubijos T. yra mylima Ra duktė, jo Akis, bet dėl nežinomų priežasčių deivė susivaidija su savo tėvu ir iškeliauja į Nubiją, kur klajoja pavirtusi liūte. Senas ir bejėgis Ra negali gyventi be savo stipriosios dukters, tad siunčia sūnų, T. brolį Šu, ir išminties dievą Totą, kad šie įkalbėtų T. sugrįžti į Egiptą. Dievai įvykdo savo užduotį. T. sugrįžta į Egiptą, jos kelionė Nilu žemyn suteikia daug džiaugsmo ir linksmybių visiems Nilo slėnio gyventojams, o diena, kai po šventosios santuokos ceremonijos Hator Tefnut tampa Šu (arba Šu Onurio) žmona, — gamtos suklestėjimo pradžia.

Totas, Džehuti, egipt. mitologijoje išminties, skaičiavimo ir rašymo dievas, vienas pačių populiariausių dievų. Iš pradžių T. kulto c. buvo Hermopolis, bet jau III tūkst. pr. Kr. šis

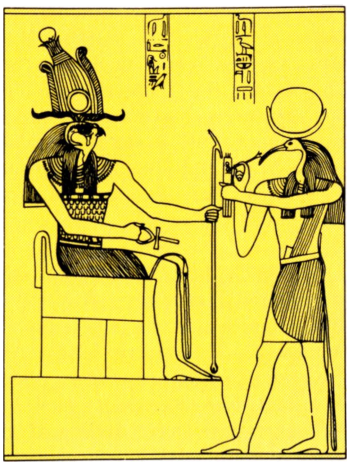

Totas ir Horemhebas. Piešinys iš „Mirusiųjų knygos". Britų muziejus Londone. Apie 970 pr. Kr.

kultas tapo populiarus visame Senovės Egipte. T. šventasis gyv. buvo pavianas, taip pat paukštis ibis, kurį užmušus Senovės Egipte grėsė mirties bausmė. T. buvo polifunkcionalus dievas. Jį garbino kaip astralinį mėnulio dievą, kaip Ra kairiąją Akį, vadino „sidabriniu disku". Viena iš T. f-jų — padalyti laiką į metus ir mėnesius; tai rodo jo epitetas „laiko valdovas" ir jam skirtos penkios papildomos metų dienos senovės egipt. kalendoriuje. T. yra kultūrinis herojus, kuris išrado raštą, išmokė žm. rašyti ir skaičiuoti, jis globoja raštininkus ir archyvus. Sakoma, kad T. „supranta visas kalbas". Helenizmo laikais T. buvo priskiriama įvairių liturginių magiškų tekstų, kurie, kaip palankiai magiškai veikianti priemonė, būdavo įdedami į laidojimo rūsius, autorystė.

T. paskiria žm. gimimo ir mirties dieną, kaip eneados raštininkas dalyvauja mirusiųjų teisme ir užrašo mirusiojo širdies svorį, duoda nurodymą mumifikuoti mirusįjį. Ozyrio mitų cikle T. yra Ozyrio gynėjas ir geradaris, jis padeda Izidei atgaivinti gyvatės įgeltą *Horą*, valdovo mituose T. nutraukia Seto grumtynes su Horu, užrašo, kad Horas yra Egipto valdovas. Viename tekste nurodoma, jog ir pats T. iki 7726 m. buvo Egipto valdovas.

Graikų-romėnų laikotarpiu T. tapatintas su senovės gr. dievu Hermiu ir

romėnų dievu Merkurijumi, o to laiko religinėje ir literatūroje T. pasidarė populiarus Trismegisto vardu („triskart didis") kaip visagalis dievas demiurgas. Nubijoje (dab. Sudanas) vietinio vald. epitetuose dažnai kartojamos formulės „išmintingas kaip Totas", „tasai, kurs kaip Totas supranta visas kalbas".

Uto, Uadžeta („žalioji"), egipt. mitologijoje Ra Akis ir faraono deivė globėja. U. šventieji gyv. buvo kobra ir mangustas. U. kulto c. — Butomiestas (Nilo deltoje), U. simbolis — papiruso stiebas — buvo Žemutinio Egipto emblema. U. vardas, kaip ir Aukštutinio Egipto deivės Nechbetos, būtinas komponentas tituluojant faraonus, o U. gyvatė ir Nechbetos peslys puošia faraono — Žemutinio ir Aukštutinio Egipto vald. — dvigubą karūną. U. yra geroji deivė, ji skatina augalų augimą, prailgina žm. amžių. Sakmėje „Izidė ir Horas Deltos pelkėse" ji apibūdinama kaip „išmintinga moteris, šio krašto šeimininkė", padedanti Izidei patarimu.

ELAMITŲ MITOLOGIJA atsirado ir plėtojosi krašte, buvusiame į R nuo Tarpupio, Persijos įlankos ŠR pakrantėje. Senovėje šį kraštą jo gyventojai vadino Hatamčiu, o šumerų-akadų tekstuose, Senajame Testamente ir kt. šaltiniuose jis vadinamas Elamu (dab. Huzistanas). Svarbiausias Elamo geografinės ir ekol. aplinkos ypatumas yra kelių upių drėkinamos derlingos lygumos organiška vienovė su aplinkiniais kalnais, kuriuose gausu miškų, ganyklų ir naudingųjų iškasenų. Palankiai susiklosčius visuom. raidos aplinkybėms, Elamas tapo vienu iš pirmųjų senovės Artimųjų Rytų civilizacijos centrų. III tūkst. pr. Kr. Elamo lygumoje ir kalnuose apsigyveno gentys, kurių etnolingvistinė priklausomybė iki šiolei nėra aiški, bet iš daugelio hipotezių ypač įtikinama atrodo toji, kuri pripažįsta elamitų kalbą esant viena iš tolimiausių Indijos dravidų kalbos atšakų. III tūkst. pr. Kr. elamitai sukūrė savitą linijinį raštą, o to paties tūkst. pab. perėmė akadų kyliaraštį, pritaikė jį savo kalbos reikmėms ir vartojo iki pat I tūkst. pr. Kr. vidurio.

Išlikę nemaža elamitų daiktinių paminklų, surasta ir iššifruota jų rašytų, visų pirma ūkinio ir polit. turinio, tekstų. Archeol. duomenys ir rašytiniai šaltiniai liudija, kad elamitai buvo sumanūs žemdirbiai ir gyvulių augintojai, puikūs puodžiai, statybininkai, juvelyrai, apsukrūs prekiautojai, kurie jau III tūkst. pr. Kr. gyveno ne tik gyvenvietėse, bet ir įtvirtintuose miestuose. Svarbiausi iš jų buvo Anšanas (dab. Tepė-Maljanas), Sūzai ir kt.; jų apylinkėse pradėjo kurtis elamitų miestai valstybės. Ilgainiui vidinės sąlygos, o ypač išorinė atskirų Tarpupio valstybių grėsmė privertė elamitus susitelkti ir kurti vieningas valstybes — Senąją Karalystę (apie 2000—1500 pr. Kr.), kuri buvo pati galingiausia ir labiausiai klestinti elamitų valstybė, Viduriniąją Karalystę (apie 1300—1100 pr. Kr.) ir Naująją Karalystę (apie 750—640 pr. Kr.). Išskirtinę reikšmę elamitų politinei istorijai turėjo nuolatiniai ir intensyvūs, daugiausia kariniai, kontaktai su Tarpupio šumerais ir akadais, babiloniečiais ir asirais. Tai darė įtakos visoms elamitų gyvenimo sritims, taip pat rel. ir mitol., bet nenustelbė ir nesumažino jų kult. savitumo ir savarankiškumo.

Viena būdingiausių šio savarankiškumo ir savitumo apraiškų buvo ypatinga Senosios elamitų Karalystės valdymo sistema; aukščiausioji valdžia čia vienu metu priklausė trims valdovams: Sūzų „pasiuntiniui" arba „piemeniui" (sukalui), Elamo ir Simašli dinastijos „pasiuntiniui" arba „piemeniui" bei „vyriausiajam pasiuntiniui" (sukalmachui). Visi trys valdovai kilę iš vienos giminės ir buvo šios giminės protėvio dukters palikuonys, o kad valdovai, reikia manyti, būdavo renkami iš kurios nors vienos giminės narių, yra pirmieji valstybės aparato demokratijos požymiai. Pagr. laisvųjų elamitų visuom. vienetas buvo „namai" — šeima ir jos ūkis, o giminystės siejami „namai" vienydavosi į „brolijas" (ahutu), vaidinusias nepaprastai svarbų vaidmenį elamitų visuom. gyvenime. „Namuose" ir „brolijose" reikšminga vieta priklausė moteriai — žmonai ir motinai; tai liudija matriarchato liekanas, kurios ypač ryškiai atsispindėjo elamitų rel. ir mitologijoje.

Vienas seniausių ir nuolatinių elamitų vaizduojamojo meno personažų yra gyvatė. Gyvatė kaip vartų saugotoja ir vald. gynėja, susiraičiusi gyvatė kaip dievo sostas, gyvatė ir gyvybės medis, gyvatės su žm. galvomis ir šimtai įvairių gyvačių atvaizdų ant indų, pastatų sienų patvirtina žymaus elamitų istorijos tyrinėtojo V. Hinco teiginį, kad „gyvatė <...> iš tikrųjų yra elamitų kultūros dėmesio centre". Nors nėra išlikę elamitų mitų apie gyvatę, bet piešiniai ir reljefai rodo, jog e. m. gyvatė veikia kaip požeminio pas. būtybė, tiek mirties, tiek gyvybės nešėja, turinti ir piktos klastos, ir geranoriškos išminties.

Pas. mitologijoje gyvatė dažnai siejama su mot. lyties dievybėmis. Šitai taikytina ir elamitų rel., kurioje iš pradžių dominavo deivės. III tūkst. pr. Kr. teksto žodžiai „klausykite, deive Pinenkira, ir jūs, gerieji dievai" rodo, kad panteono vyriausioji buvo deivė, kurią elamitai vadino „Didžiąja Deive Motina". Pinenkira nebuvo vienintelė elamitų panteono Deivė Motina, nes tekstuose dar minimos Didžiosios Deivės Motinos Kiririša, Manzata, Sijašuma, Narundi ir kt. Tai rodo deivių šeimos demokratiškumą, nes šios deivės nebuvo priklausomos ir pavaldžios viena kitai.

Šis demokratiškumas išliko ir tada, kai III tūkst. pr. Kr. pab. — II tūkst. pr. Kr. elamitų panteono viršūnėje ėmė rastis ir vyr. lyties dievų. Vienas iš pirmųjų buvo dievas Humbanas, kuris jau III tūkst. pr. Kr. viduryje priklausė dievų hierarchijos vidurinei pakopai. Deja, nėra žinių, ar vyr. lyties dievų pasirodymas panteono viršūnėje ir mot. lyties dievybių išstūmimas vyko taikiai ar įnirtingai kovojant, bet pažymėtina, kad iš pradžių Humbanas buvo laikomas „dangaus valdovės" Pinenkiros sutuoktiniu, o vėliau deivė Kiririša buvo paskelbta Humbano „kilniąja sutuoktine". Beveik vienu metu su Humbanu į elamitų dievų panteono viršūnę užkopė ir Inšušinakas, pirmasis Sūzų miesto dievas, kuris dievų ir deivių sąraše (apie 2200 pr. Kr.) buvo tik 6 vietoje (iš 37 dievų), o kitame tūkst. tapo jau viena populiariausių viso Elamo dievybių. Elamitų tekstuose Inšušinakas vadintas „dievų valdovu" ir

„silpnųjų tėvu", elamitų vald. vadino save „Inšušinako mylimu tarnu". Greta dievo Inšušinako buvo saulės, teisėtumo ir teisingumo dievas Nanchuntė, kuris dievų sąraše (apie 2200 pr. Kr.) minimas 5 vietoje. Teksto žodžiai „kiekvienas valdovas tarnauja dievui Nanchuntei atsidavęs ir iš įsitikinimo, o dievui Inšušinakui — paklusniai" rodo abiejų šių dievų ryšį su Elamo valdovu.

Išskirtinė vieta elamitų panteone priklausė dviem iš babiloniečių perimtiems dievams — Išnikarapui („jis išklausydavo maldų") ir Lakamarui („negailestingajam"), apie kuriuos I tūkst. pr. Kr. kapo užraše sakoma: „Jie [mirusieji] pasirinko šį kelią ir eina savo keliu. Išnikarapas ir Lakamaras jų laukia..." Šis bei kiti panašūs tekstai rodo, kad elamitai turėjo išplėtotus mirusiųjų teismo vaizdinius, jame dalyvaudavo abu šie dievai: vienas — gailestingas, o kitas — žiaurus.

Elamitai statė savo dievams puošnias zikurato pavidalo šventyklas, prie kurių būtinai turėdavo augti šventosios giraitės. Šventyklose patarnaudavo žyniai, atlikdavę apeigas nuogi, su perukais ant galvos. Ypač spalvingai švęsta „Viršutinio miesto valdovės" — deivės Pinenkiros ir (arba) deivės Kiririšos šventė, kuri dar buvo vadinama Kraujo praliejimo diena, nes deivei aukodavo „didelius, gerai nušertus avinus", ir dievo Šimuto šventė gegužės viduryje, kai aukodavo parinktą jautį. Svarbiausioji šventės ceremonija buvo iškilmingos eitynės. Jos vaizduojamos viename reljefe (apie 2000 pr. Kr.): eitynėse dalyvauja apie 40 žm., kurie su aukojimo dovanomis eina prie dievų poros, sėdinčios soste, panašiame į susiraičiusią gyvatę; viena iš dievybių yra vyr. lyties dievas, matyt, Humbanas, su ilga barzda ir karūna, su ragais, vienoje rankoje jis laiko gyvatės galvą, kitoje — indą su gyvybės vandeniu, šalia jo sėdi mot. lyties dievybė, galbūt Kiririša; priešais dievus stovi trys vyrai, gal trys elamitų vald., ir dvi moterys.

Šis reljefas bei kt. šaltiniai rodo savitą ir sudėtingą elamitų rel. pobūdį, o tai, reikia manyti, ryškiai atsispindėjo mitologijoje. Elamitai, ko gero, turėjo mitų apie gyvatę, dievų ir deivių santykius, apie atskirus dievus ir mirusiųjų pas., bet kol nebus surasta ir perskaityta jų mitų tekstų, mintys apie elamitų mitol. tėra tik spėliojimai.

L.: *Хинц В.* Элам. Пер. с нем. — М., 1977; История древнего Востока, 1. Месопотамия. — М., 1983.

ERDVĖ, vienas svarbiausių archajiškojo mitinio poetinio pasaulio modelio elementų, kuris, kaip šio modelio sudėtinė dalis, buvo traktuojamas visai kitaip negu jį įsivaizduoja šiuolaikinė žmonija, veikiama mokslinių pažiūrų, ypač po Galilėjaus ir Niutono. Jie postulavo geometrizuotą, homogenišką, nenutrūkstamą, be galo dalijamą e., kurios kiekviena dalis yra identiška visumai. Mitinis poetinis pasaulio modelis neturėjo tokios „racionalizuotos" e. (dažnai nebuvo ir paties žodžio „erdvė").

Archajiško pas. modelio e. — gyva, sudvasinta ir kokybiškai įvairi. Ji nėra ideali, abstrakti, tuščia, nėra virš daiktų, kurie ją užpildo, o atvirkščiai — daiktai ją formuoja. Ji visada užpildyta ir visada daiktiška; ji neegzistuoja be daiktų. Iki kūrimo pradžios nebūties įsikūnijimas (ne-erdvė) yra chaosas; prasidėjus kūrimui ir formuojantis opozicijai, e. yra kosmose (centre), o ne-erdvė — chaose (periferijoje), vėliau paties kosmoso ribose — kosminių jėgų dar nepaveikto chaotinio prado liekanose, kai chaotiškoji ne-erdvė patalpinama kosmoso centre, kuris savo erdve apima chaotiškos ne-erdvės sritį. Mitinė poetinė sąmonė neatskiria erdvės nuo laiko. Bet kurio pilnaverčio pirmykštės ar archajiškos sąmonės e. aprašymo sąlyga yra „čia ir dabar", o ne vien „čia" apibrėžimas; šiuo atveju e. ir laikas sudaro nedalomą visumą — chronotopą. Šią išvadą patvirtina „kalbinė" mitologija su dažnais e., jos „užpildymo" (dievai, žmonės, gyvūnai, augalai, sakralinės topografijos elementai, sakralizuoti ir mitologizuoti kult. sferos objektai, visa visuma, vienu ar kitu būdu „organizuojanti", sutelkianti e.) ir laiko raiškos pavyzdžiais; tai rodo šių sąvokų reiškimas tuo pačiu ar tos pat šaknies žodžiu. Klasikinis pavyzdys — lot. orbis — „aplinka", „rutulys", taip pat „žemės rutulys", „pasaulis", „žemė" (plg. orbis terrae ar terrarum — taip pat „sritis", „valstybė", „karalystė" ir t. t., net „dangus", „dangaus skliautas"); „metų ciklas", „metai", „judėjimas ratu" (plg. orbis temporum „laiko ratas", orbis annuus „metų ciklas") ir pagaliau — „žmonija", „žmonių gentis", daugelis apvalių daiktų ir t. t.

E. atribojimas nuo ne-erdvės, jos atskirumas yra svarbiausia e. savybė, daugeliu atvejų pati e. apibūdinama pagal šį principą. Bet e. atsiranda ne tiek dėl to, kad ji atsiskiria nuo ko nors, atsiriboja nuo chaoso, kiek dėl saviplėtros, plėtimosi kokio nors centro atžvilgiu (t. y. taško, nuo kurio prasideda ar kadaise yra prasidėjęs šis plėtimasis ir per kurį tarsi eina raidos ašis) ar nepriklausomai nuo šio centro. Šia prasme itin iškalbingas rusų žodis „erdvė" (пространство), turintis nepakartojamą semantinę talpą ir mitinę poetinę išraišką. Vidinė žodžio forma (rekonstruota forma -pro-stor-) apeliuoja į reikšmes „pirmyn", „platyn", „į išorę", „atvirumas", „valia". Mitinė poetinė Visata nėra vien plati, iš vidaus į plotį nukreipta laisva erdvė. Ši erdvė yra organizuota ir padalyta, dėl to sąlygoja dvi priešingos reikšmės operacijas, kurios vis dėlto liudija vieningą e. turinį ir sandarą. Čia kalbama apie mitinio mąstymo ir veiklos įgyvendintas e. dalijimo (analizė) ir jungimo (sintezė) operacijas, kurias atskleidžia ne tik mokslinė rekonstrukcija, bet ir mitinės sąmonės reiškėjai svarbiausiame metų rituale — senųjų ir naujųjų metų sąlyčio taške: senojo pasaulio [ankstesniojo erdvės-laiko (ir daiktų) kontinuumo] suirimas — aukos, vaizduojančios šį pasaulį, padalijimas; naujojo pasaulio sukonstravimas (sujungimas, sintetinimas iš dalių, kurios atsirado po suirimo) — anksčiau padalytos aukos kūno dalių surinkimas į visumą. Dėl to paskutiniuoju mitinės poetinės epochos tarpsniu ryškėja tendencija kurti „ikimokslines" ir „ikifilosofines" koncepcijos pagrindus apie sąlygiškai vieningą ir savo dalimis sau identišką e. Šiuo periodu e. retai aprašoma kaip harmoninga lygiaverčių dalių pusiausvyra, turinti estetinę vertę (pats erdvės kosmizavimas jai šią vertę suteikia) ir todėl galinti būti atspindėta žodžiu (įsidėmėtina, kad kosmogon. tekstai apie e. ir jos

dalis yra estetiškai konotuotos, sakralinės poezijos pradžia). E. dažnai aprašoma kaip tai, ką galima išmatuoti. Daugelyje kultūrų e. matavimai ypač plėtojami (pvz., Egipte, Mesopotamijoje, Kinijoje, senosiose Amerikos civilizacijose ir kt.); jų pagrindu susikūrė daugiašakė numerologija ir geometrija (iš dalies — astronomija) kaip specialių tolydžio desakralizuojamų žinių sritys. Tačiau ir šiuo periodu e. vis dar nėra nenutrūkstama, ištisai plintanti, homogeniška; ji heterogeniška.

Itin dėmesio verti atvejai, kai atsirandančios įvairios (idealiu atveju — visos) e. dalys kyla iš vieno šaltinio, ypač kai juo tampa įvairios kokios nors kito vieningo kūno dalys; plg. mitus apie kosminės arba (dažniau) žemės erdvės atsiradimą iš pirmojo žmogaus kūno dalių. Mitologizuoti objektai, kurie užpildo ir konstitucionuoja e., bendros e. ribose suformuoja tam tikrą konkrečios struktūros semantinę e. (semantinis erdvės apgyvendinimas). Sakralinės erdvės centrą žymi altorius, šventykla, kryžius, pasaulio medis, pasaulio ašis (*axis mundi*), žemės bamba, akmuo, pas. kalnas, aukščiausia personifikuota sakralinė vertybė.

Į centrą veda kelias, t. y. tai, kas sieja pačią tolimiausią periferiją, pirma, su visais objektais, antra — su aukščiausia sakraline vertybe. Judėjimas erdve į centrą rodo pačios e. realumą ir tikrumą, o svarbiausia — galimybę kiekvienam pažinti erdvę, pasiekti jos sakralines vertybes. Kelias horizontalia erdve tapo ašimi, apie kurią formavosi tautos dvasios epinės formos, visų pirma pasaka. Pasakos herojus išeina į išorę, į e. periferiją, kuri yra itin pavojinga ir kurioje koncentruojasi blogos jėgos; negana to — vieta, į kurią atvyksta pasakos herojus, dažnai yra anapus erdvės, toje „neerdvinėje" chaoso liekanoje, kur lemiamas ir herojaus, ir tos vietos likimas, nes herojaus pergalė reiškia erdvės užėmimą, jos prijungimą prie kosmoso ir organizuotos „kultūrinės" erdvės. Daugelyje tradicijų tokia pat užduotis vykdoma ir specialių e. užėmimo ritualų metu: teritorijos apėjimas perimetru, centro užėmimas, svarbiausių naujos e. vietų šventinimas aukojant, sakralinių vertybių (kryžiaus, šventojo paveikslo, kitų gerovės simbolių), įvairių globėjų ir amuletų, burtažodžių tekstų (maldų, užkeikimų) sudėjimas tose vietose; plg. pasaulio šalių (krypčių) statulėles, saugančias e. ribas ar atskiras jos vietas, ir t. t.

Kai kuriuose kelią aprašančiuose tekstuose labai išsamiai charakterizuojama erdvės objektų struktūra; pvz., buriamieji tekstai su detalizuotomis kelio atkarpomis nuo savo namų iki sakralinio centro [nuo kambario durų iki kiemo, nuo kiemo vartų iki lauko, keliu per lauką, upę, per mišką ir kalnus į mėlynąją jūrą (vandenyną), kurios vidury yra Bujano sala, ten — baltai švytintis akmeninis alatiras, ant jo — medis, kryžius ir t. t., kartais — žynys]; be to, kelio pradžios ir pabaigos takai koreliuoja su svarbiais laiko momentais (pvz., ryto žara ar mėnulio ir žvaigždžių pasirodymu). Kartu kelio objektų struktūra labai tiksliai nurodo visas perėjimo iš „savo" e. į „svetimą" e. ribas. Ypatingas mitinės poetinės sąmonės dėmesys tiek pradžiai ir pabaigai (ribai), tiek perėjimams-riboms (slenksčiui, durims, tiltui, laiptams, langui ir t. t.) rodo jos subtilų gebėjimą ne tik diferencijuoti erdvę, bet ir semantiškai suvokti (apibrėžti) e. dalis, visų pirma svarbiausias jos vietas (ar momentus, jei kalbama apie laiką), nuo kurių priklauso žmogaus saugumas. Todėl archajiniame pas. modelyje ypatingas dėmesys skiriamas „blogajai" erdvei (pelkei, miškui, tarpekliui, kelių išsišakojimui, kryžkelei). Tam tikri objektai dažnai parodo perėjimą į šias nepalankias vietas arba jas neutralizuoja (prisiminkime kryžiaus, vėliau — šventyklos, paveikslo ir t. t. vaidmenį).

Greta bet kurios mitinės poetinės sąmonės universaliųjų e. suvokimo ypatybių galima konstatuoti ir skirtumus, susijusius su žmonių gyvenimo būdo ir materialinės kultūros bruožais. Prancūzų archeologas ir etnografas A. Leroa-Guranas teigia, kad klajojančiam medžioklių erdvė yra kelias, jo kelionių trasa: judėdamas erdvėje, jis suvokia ją dinamiškai. Ši linijinė ir dinamiška erdvės forma (**espace itinérant**) atpažįstama ir seniausioje mitologijoje, ypač mituose apie kultūros didvyrius, kurie atlieka savo žygdarbius keliaudami. Vėlyvojo paleolito uolų tapyba, kurios kompozicija, kartais kelių kilometrų ilgio, išdėstyta linijiniu būdu (Lasko, Nio ir kt. olos), patvirtina šios mitologemos senumą. Statiška ar radialinė e. (**espace rayonnant**), kuri įsivaizduojama kaip iš sakralinio centro besiplečiantys koncentriški ratai, nurimstantys ties nežinomybės riba, būdinga tik žemdirbių ir miesto kultūros tautų pasaulėžiūrai.

Archajiškos nuostatos apie e., taip pat apie kelio vaidmenį užimant e. ir atsirandant didvyriui (kaip klajonių subjektui), išgyveno ilgą mitinį poetinį periodą. Chronotopas vėlyvosios antikinės literatūros kūriniuose, vadinamuose išbandymų ir nuotykių romanais, nuotykių ir buities romanais, biografiniais romanais, taip pat išsaugo ir mitinius poetinius e. bruožus, ir e. demitologizacijos ir desakralizacijos proceso pradmenis (abstraktus erdvinis ekstensyvumas su gausybe atsitiktinumų, techniškai nekonkretizuoti e. ir laiko saitai, didvyrio pasyvumas ir tam tikras „mechaniškumas" e. ir laiko atžvilgiu ir t. t. — būdingi antikinio romano bruožai). Viduramžių riterių romanas iš dalies tęsia tą pačią tradiciją. Tačiau ir žymiausiuose žodžio meno kūriniuose (Dantės „Dieviškoji komedija", J. V. Gėtės „Faustas", N. Gogolio „Mirusios sielos" ar F. Dostojevskio „Nusikaltimas ir bausmė") gana aiškiai galima įžvelgti mitinės poetinės e. koncepcijos ženklų. Be to, tikroji ir nepriklausoma kūrinio e. (ypač rašytojų, turinčių stiprų archetipo pojūtį) siejasi su mitine poetine e. ir jai būdinga sudėtinių dalių semantika (plg. E. T. A. Hofmanno, N. Gogolio, F. Dostojevskio, M. Prusto, Dž. Džoiso, F. Kafkos, T. Mano, H. Hesės, A. Belovo, K. Vaginovo, A. Platonovo ir kt. kūrybą). Tą patį galima pasakyti ir apie vaizduojamąjį meną (e. tema ikonų tapyboje, Giotto ir kt. XIV a. dailininkų, XVI a. „kosmizuoto" peizažo meistrų darbuose, vėlesnių krypčių tapyboje ir skulptūroje — iki pat mūsų dienų). (↑ *kosmosas; kosmogoniniai mitai; pasaulio modelis*).

ERELIS, įvairių pas. tautų mitologijoje dangaus (saulės) galios, ugnies ir nemirtingumo simbolis; vienas iš la-

biausiai sudievintų gyvūnų—dievų simbolių, dievų pasiuntinys. Tipologiškai ankstyvasis e. kulto laikotarpis atsispindi mitologijose, kur e. yra savarankiškas personažas (iš pradžių galbūt totem. kilmės). E. kaip ypatingas kulto objektas buvo dievinamas centrinėje ir šiaurinėje senovės Arabijos dalyje. Palyginimas su ugaritų mitoepiniais padavimais apie Danelą ir Akchitą liudija senovės semitų (ir apskritai semitų) vaizdinių išlikimą šiame regione. E. sparnų aplaužymo motyvas sieja ugaritų epą su sen. mesopotamiečių epu, kur dievai kovoje turi įveikti Anzu (Anzudą) — erelį su liūto galva.

Senovės Mesopotamijoje e. buvo šumerų karo dievo Ninurtu (Ningirsu), Senovės Graikijoje — Dzeuso, Romoje — Jupiterio simbolis. Suomiams, jakutams, samodams, tungusams-mandžiūrams bei kt. Sibiro tautoms e. kultas buvo susijęs su vaizdiniu apie e. kaip šamano ir kultūrinio herojaus pagalbininką ar jo įsikūnijimą (ant šamano drabužių dažniausiai buvo pavaizduotas e.). Eurazijos (ypač Sibiro) ir Šiaurės Amerikos mitologijoje vienas iš svarbiausių e. žygdarbių yra šviesos pagrobimas arba pagalba žmogui prasimanyti ugnies. Jokutų ir mono genčių indėnų mituose e. padeda saulės vagiui kojotui. Dviese jie iškelia aukštai dangun pavogtąją saulę ir pakabina ją rytuose. Pasak jakutų legendos, e. žmonėms atnešęs ugnį; kai kurių žiniuonių apeigų metu įskelti ugnį turėjo tas žmogus, kurio protėvis buvo erelis.

K. Levi-Strosas Š Amerikos ir P Amerikos indėnų mitologijos tyrinėjimuose kaip patį svarbiausią mini mitą apie e. lizdo išdraskymą. Šiame mite jaunuolis įsliuogia į medį išdraskyti e. (arba kokio nors kito plėšraus paukščio) lizdo. Kai jaunuolis pabaido paukštyčius, e. prabyla ir pasiūlo jam priemonę ugniai išgauti. Kituose šio mito variantuose herojus jau iš pat pradžių yra e. jauniklių gynėjas. Pasak krou genties indėnų mito, kartą gyvenęs žmogus, kuris vaikystėje įkritęs į ugnį ir apsideginęs pusę veido. Nusiminęs jis nusprendžia išeiti iš namų. Prašęs pagalbos e., ir šis pažadėjęs jam padėti, jei apginsiąs jo vaikus nuo vandens dvasių. Herojus sutikęs, ir e. nuvedęs jį pas saulę, kurios vaikai stebuklingu veidrodžiu jį išgydę. Dėkingas indėnas išmokęs saulės vaikus visokiausių žaidimų ir sugrįžęs pas e. Netrukus jis nudobęs mitinį vandens padarą, rijusį paukštyčius. Kai e. jaunikliai paūgėję, jie parvedę herojų namo. Šis mitas buvo žinomas ir senovės Amerikos tautoms. Pavyzdžiui, actekų legendoje apie Tenočtitlanos įkūrimą pasakojama apie e., kuris tupi kaktuse, augančiame ant akmens (e., kaktusas ir akmuo pavaizduoti Meksikos herbe), ir apie stebuklingo medžio, leidžiančio prasimanyti ugnies, ieškojimą. Analogiški mitai žinomi ir V Sibiro bei P Sibiro tautoms — ketams (Jenisiejaus ostiakams), Vasiuganės chantams, tofams (tofalarams). Amerikos indėnų ir Sibiro ketų mitai apie e. lizdo draskytoją — tai mitai apie ugnies atsiradimą: mitinis herojus gauna ją iš e. (papūgos, kokio nors kito paukščio arba jaguaro), kuris su savo vaikais gyvena Pasaulio medžio viršūnėje. Šis mitas turi seną analogą Mesopotamijos mitologijoje, ypač tame mitų komplekse, kuris rekonstruotas pagal įvairius vėlesnių laikų reliktus ir atitinka Amerikos-Sibiro variantą.

Kaukė, kurioje pavaizduota saulė su erelio galva centre. Kvakiutlis. Šiaurės Vakarų Amerika

Šumerų mite apie Uruko valdovą Lugalbandu e. Anzudas, atsidėkodamas už pagalbą ereliukams, perdavė Lugalbandu kai kuriuos savo sugebėjimus (pvz., labai greitai pasiekti bet kurią vietovę). Mite apie Gilgamešą pavaizduotas medis, kurio šakose e. Anzudas buvo savo vaikams susukęs lizdą. Kai Gilgamešas medį nukirto, e. persikėlė gyventi į kalnus (toks pat motyvas yra ir akadų epe). Kitas mito apie e. lizdo draskytoją variantas (panašus į ketų) yra šumerų tekste, kuriame aprašoma, kaip Anzu vaikai veda Ninurtu į požemio karalystę.

Prie to paties Artimųjų Rytų mito transformacijų (šis mitas netiesiogiai atsispindi daugelio tautų, taip pat ir slavų folklore) priskirtina ir gruzinų legenda, pasak kurios, e. požemyje sulesa grifo jauniklius; karaliaus sūnus nudobia erelį, ir grifas atsidėkodamas išveda karalaitį iš požemio karalystės. Identiškuose čiukčių bei eskimų mituose e. pati yra ir varno pati (plg. analogijas paukščių mituose apie Dzeusą). Ji turi du vaikus — ereliuką ir varniuką. E. uždraudžia vaikams skristi pavojinga kryptimi, bet jie tris kartus nusižengia draudimui; trečią kartą svetimas e. (erelio susidvejinimo motyvas) pagrobia ereliuką. Tik varno padedamas e. išlaisvina savo sūnų; R Sibiro tautoms e. yra ir ugnies arba šviesos gavėjas. E. ir varno supriešinimas būdingas ne vienam Š Amerikos indėnų, Š Azijos (ypač jakutų) ir Australijos mitui. Haidai, cimšianai ir kt. Š Amerikos indėnai skirstydavo savo gentį į e. (arba vilko) ir varno brolijas. Tlinkitams su varnu yra susijusi Jelo brolija, su e. (arba vilku) — Kanukos brolija. Pasak haidų mito, savo namuose dabindamas paukščius varnas pavargo, todėl e. padarė prastą snapą. Priešinga situacija vaizduojama jukagirų padavime, kur varnas esąs juodas todėl, kad jį knobęs e. Jakutų dualistinis mitas žmonių ir erelių protėvį — šviesiąją dievybę Homporunhotoi — supriešino su piktųjų dvasių vadu Hara Suoronu, ku-

ris esąs protėvis varnų ir tų jakutų, kurių totemas kadaise buvo varnas. Su e. buvo susiję baltieji, su varnu — juodieji šamanai. E. ir varnas, kaip du supriešinti sociališkai ir mitologiškai klasifikuojantys simboliai, yra būdingi ir Š Eurazijos bei Š Amerikos tautoms. Tokia pati archajinė e. ir varno opozicija buvo ir pietryčių Australijos mituose bei socialinėje simbolikoje, kur išskiriamos Pleištauodegio e. ir Varno brolijos. Šitokia e. ir varno priešprieša įgauna dualistinio mito formą.

Greta siužeto, kur su e. supriešinamas koks nors kitas mitinis paukštis (varnas, kartais grifas ir pan), labai paplitę ir tokie motyvai, kuriuose e. priešpriešinami kiti, ypač chtoniškojo (vandens) pasaulio gyvūnai.

Azijos kraštų ir kaimyninių regionų mitologijoje ir mene itin paplitęs e. kovos su gyvate motyvas. Akadų mite apie karalių Etaną senovėje gyvatė ir e. buvę draugai, bet vėliau tapę priešais, nes e., būgštaudamas, kad jam ir jo vaikams neužteksią maisto, suleses gyvačiukus. Epe apie Gilgamešą bei analogiškuose kitų tautų mituose e. susijęs su Pasaulio medžio viršūne (plg. actekų e. kaktuso viršūnėje), o gyvatė — su šaknimis.

Tai, kad panašų e. vaizdinį turėjo visos ide. tautos, rodo sen. islandų ir sen. indų tradicijų palyginimas. Senuose Arabijos pusiasalio šiaurinės dalies paveiksluose, vaizduojančiuose e. kovą su gyvate, e. yra saulės dievybė, o gyvatė — mirtį nešantis pradas. Sename mite apie mištekų kilmę du vėjo vaikai „Vėjas—devyni—gyvatė" ir „Vėjas—devyni—ola" pavirto e. bei sparnuotu slibinu ir buvo pirmieji, kurie aukojo dievams. Du labiausiai paplitę gyvūnų (galingiausio žvėries — liūto ir stipriausio paukščio — e.) mitiniai simboliai dažnai būna jungiami į vieną personažą (dažniausiai e. turi liūto galvą, plg. Anzudą). Senovės Meksikoje karių erelių ir karių jaguarų grupių pavadinimai, atvirkščiai, priešpriešinami pagal kulto detales. Senajame Testamente Ezechielis regi hibridą — sparnuotą būtybę su e., liūto ir jaučio požymiais.

Nors su paukščiu dažniausiai siejasi archetipiniai mitai apie ugnies pagrobimą, juose galima rasti ir ugniai priešingos stichijos — vandens — simbolikos. E. susijęs ir su mitu apie gėlo vandens atsiradimą. Tlinkitams e. yra gėlo vandens šulinio šeimininkas. Hatų ir senovės hetų mituose (ir mite apie Telepiną) karaliaus ir karalienės apsivalymo nuo nuodėmių ritualo metu e. kaip dievo pasiuntinys yra siunčiamas į jūrą; grįžęs jis praneša matęs senuosius dievus nutremtus pragaran; vedų himne e. atneša dievui Indrai iš dangaus šventojo somos gėrimo. E. yra tarpininkas tarp įvairių pasaulių (pvz., mite apie erelio lizdo išdraskytoją) bei įvairių dievų kartų (e. kaip dievo šauklys, kuris sugeba greitai įveikti didelius atstumus); tai irgi rodo e. ryšį su vandeniu.

Dažnas mitinis motyvas apie e., kuris pagrobia vaiką ir stebuklingu būdu jį išgelbsti (pvz., kūdikį Gilgamešą) arba nuneša į dangų (pvz., graikų mite apie Ganimedą), arba nešiojasi su savim iš vieno pasaulio į kitą.

Huritų mite apie Gurparancachą ereliu pavirsta Arancacha (Tigro upės pavad. huritų kalba) ir „oru" skrenda į Akadą. Erelio-upės įvaizdis atsispindi ir senuose ide. upių pavadinimuose, plg. keltų-ilyrų Arlape, Erlaf.

Priklausymas chtoniškajam pasauliui nulemia ir tai, jog e. gali turėti neigiamą vaidmenį. Pasak gr. mito, Prokrido brolis Pandarėjas iš Dzeuso šventyklos pavogė auksinį šunį, todėl buvo paverstas jūrų ereliu. Tlinkitai turi mitą, pasakojantį, kaip neištikimos žmonos žudikas randa prieglobstį pas e., veda erelienę ir įgavęs e. išvaizdą dalyvauja medžioklėje, atvaro banginį prie savo buvusių gentainių gyvenvietės (e. priešpriešinimą banginiui matome ir kituose indėnų bei paleosibiriečių mituose).

Kai kurie su e. susiję mitiniai motyvai ryškūs vaizduojamojo meno paminkluose. E. personažas, susijęs su kosmogon. vaizdiniais ir mitu apie kultūrinį herojų, labai paplitęs pirmykštės bendruomenės bei senojo pasaulio (ypač Artimosios Azijos) simbolikoje. Senovės Graikijoje e. (kartais su Perkūnu naguose) yra svarbiausias Jupiterio atributas, kuris (ypač helenizmo epochoje ir ne be Rytų kultų įtakos) įgyja ir papildomą soliarinio simbolio reikšmę. Renesanso ir vėlesnių laikų menas atspindėjo tradicinius antikos mitologijos motyvus (pvz., Rembranto drobėje vaizduojamas e., nešantis Ganimedą). Dvigalvio e. įvaizdis, kuris iš pradžių buvo daugelio su e. susijusių archajinių motyvų dvipusės (simetriškos) struktūros atspindys, vėliau tampa gana populiarus mene (jau senovėje Mažosios Azijos hetitų periodu). E. heraldinė prasmė būdinga jau šumerams (e. su liūto galva), karinėms regalijoms Senovės Romoje, e. vaizdavimui (baltas, juodas, su viena arba dviem galvom) Bizantijos, Lenkijos, Vokietijos ir kt. valstybių heraldikoje (dvigalvis erelis yra Rusijos herbo svarbiausioji dalis).

Biblijoje e. yra dievo meilės, stiprybės ir galios, jaunystės ir žvalumo, taip pat išdidumo personifikacija (ši reikšmė sutampa su šių paukščių vaidmeniu viduramžių legendoje apie Aleksandrą Makedonietį, kuris dviem ereliais norėjęs pasiekti dangų). Ornamentiškai stilizuoti e. yra tipiška viduramžių bažnyčių (ypač romanų statytų — su „erelių kapiteliais" ir „erelių sakyklomis"), taip pat liturginių rūbų bei apeiginių daiktų puošybos detalė. Dėl II—III a. legendos iš pasakojimų apie gamtą rinkinio „Fiziologas" (senas e. skrenda į saulę ir išsimaudęs stebuklingoje jos versmėje atgauna jaunystę ir sveikatą) e. viduramžiais tampa krikšto ir prisikėlimo simboliu. E. yra kilnios, karštos religinės meilės simbolis (legendos apie antgamtiškomis galiomis apdovanotą erelį — jis gali žiūrėti į saulę nepakenkdamas savo regėjimui).

E. yra evangelisto Jono simbolis ir vienas iš keturių „apokaliptinių gyvūnų", o pasaulietinėje emblematikoje — teisingo teismo, regos (alegorija apie penkis pojūčius) ir išdidumo atributas.

Senojo pasaulio tradicija — sujungti vienoje kompozicijoje priešingus simbolius e. ir gyvatę — viduramžiais įgyja Kristaus kovos su šėtonu prasmę, o naujaisiais amžiais transformuojasi į politinę heraldiką. Naujausių laikų literatūroje, ypač poezijoje, antikos mitologiniai motyvai yra susipynę su viduramžių simbolika, kurioje dažnai jungiasi du universaliausi zoomorfiniai mitiniai simboliai — e. ir liūtas.

ESKIMŲ MITOLOGIJA. Anot e. m., gamtoje gyvena

dvasios. Labiausiai paplitusi jų atmaina yra *inua* — daiktų, gyvūnų ir gamtos reiškinių šeimininkai arba sargai. Inua turi ežerai, uolos, iškyšuliai ir kt. savito reljefo dariniai, vėjo kryptys, sapnai bei kt. žmogaus ar gyvūno būsenos. Inua gali atrodyti kaip mažytis žmogelis deformuotais veido bruožais arba kaip mažytė kopija to daikto ar gyvio, kurio dvasia ji yra. Nuo dvasios skirtinas turnekas — žmogaus ir gyvūno siela.

Vienas būdingiausių ir reikšmingiausių e. m. personažų yra ruonių ir kt. jūros gyvūnų šeimininkė *Sedna*. Įvairiose pasaulio vietose, kur tik gyvena eskimai, ši dievybė turi vis kitokį vardą. V Grenlandijoje ją vadina Arnarkuagsaka (sena moteris), R Grenlandijoje — Imapinua (jūros motina), Kanados eskimai etsilikai — Nuliajuka. Sedna gyvena jūros gelmėse ir valdo visus gyvūnus, kuriuos ji kartkartėmis atiduoda žmonėms. Jei žmonės nusideda, jų nuodėmės it nešvarumai įsipina Sednai į plaukus; tada ji supyksta, neleidžia artyn prie kranto jūros vėplių bei ruonių ir eskimų kaimeliuose prasideda badas. Kai kurių eskimų, pvz., etsilikų, mitai teigia Sedną esant ne tik jūros, bet ir sausumos gyvūnų — karibu (šiaurės elnių), taip pat upių žuvų ir paukščių valdovę. Varo eskimams ir etsilikams, gyvenantiems arktinėje Kanados pakrantėje, Sedna yra pati galingiausia dvasia. Ji valdo orus, pomirtinį gyvenimą. Sedna nepalanki vyrams.

Būdingas Labradoro eskimų personažas yra Torngarnsoakas — dvasia — jūros gyvūnų valdovė, ji įsivaizduojama kaip baltoji lokė, gyvenanti kalnų urve tolimojoje Labradoro šiaurėje. Kai kuriuose mituose Torngarnsoakas yra ne tik jūros gyvūnų, bet ir karibu šeimininkas — mat šiuos pagimdė jo žmona Supergaksoaka. Daugelyje mitų Supergaksoaka yra ne vien karibu gimdytoja, bet ir jų šeimininkė. Įsidėmėtini e. m. pasakojimai apie daugybę piktųjų dvasių, kurias Azijos eskimai vadina tugnugatais, Labradoro eskimai — tornaitais, varo eskimai — tornraitais, Aliaskos eskimai — tunerakais. Tornaitus jie įsivaizduoja kaip antropomorfiškus gigantus arba nykštukus, taip pat žmones su viena ranka ar koja arba šiaip visokiausias fantastines būtybes.

Didelis, nors šiek tiek mažesnis vaidmuo negu indėnų mitologijoje, e. m. skiriamas Varnui, kuris čia figūruoja ir kaip kultūrinis herojus. Aliaskos eskimų supratimu, Varnas iš pupų ankšties sukūrė vyrą, o iš molio padarė įvairius gyvūnus ir įkvėpė jiems gyvybę. Pirmiausia jis nulipdė kalnų ožkas, paskui elnius ir tik tada moterį, tapusią pirmojo vyro žmona. Varnas išmokęs eskimus gyventi ant žemės, prasimanyti čia maisto. Pasak Kadjako salos mito, Varnas atnešęs pasauliui šviesą, ir tą pačią akimirką iš dangaus nukritęs burbulas su vyru ir moterim; jiedu sukūrę kalnus, miškus, jūrą ir ten gyvenančius padarus.

L.: *Расмуссен К.* Великий санный путь. Пер. с дат.— М., 1958; Сказки и мифы народов Чукотки и Камчатки.— М., 1974; Сказки и мифы эскимосов Сибири, Аляски, Канады и Гренландии. Пер. с эскимос. и англ.— М., 1985; Эскимосские сказки и мифы. Пер. с эскимос. и англ.— М., 1988.

ESTŲ MITOLOGIJA, estų mitologinių ir religinių vaizdinių visuma. E. m. išlikusi tik fragmentiškai, jai įtaką padarė prievartinis estų vertimas krikščionimis ir ilgalaikė ekonominė ir ideologinė priespauda. Viduramžiais rašytuose šaltiniuose minimi atskiri dievų vardai, visas jų sąrašas nėra išlikęs ir tyrinėtojai pagrįstai abejoja vieningo sen. estų dievų panteono buvimu. Sistemingesnis ir moksliškai tikslesnis folkloro fiksavimas prasidėjo XIX a. 8 dmetyje. Surinkta turtinga medžiaga (per 1 250 000 rankraščio puslapių) suteikia galimybę tyrinėtojams įsigilinti į estų tautos religiją, ypač į vad. žemesniąją mitol., arba liaudies religijos animistinį sluoksnį. Pirminiai mitol. motyvai ilgainiui smarkiai pakito ir buvusi estų padavimų bei mitinių liaudies dainų reikšmė atsiskleidžia tik palyginus su atitinkama giminingų ir kaimyninių tautų medžiaga.

Tautinė inteligentija praėjusiame amžiuje e. m. pradėjo interpretuoti tautinio romantizmo, vad. pseudomitologizmo, dvasia. Tokios interpretacijos pradininkas buvo K. J. Petersonas (1801—1822), iš švedų k. į vokiečių k. išvertęs ir nuorodomis į estų liaudies dainas papildęs K. Ganandero darbą „Mythologia Fennica" (1822). Toliau aktyviai plėtojant K. J. Petersono hipotezę, kad estų ir suomių senoji religija buvo beveik identiška, F. R. Felmanas (1798—1850) ir F. R. Kreicvaldas (1803—1882) savo literatūriniuose darbuose (Felmanas — padavimuose, Kreicvaldas — tautiniame epe ir pasakose), taip pat mokslininuose traktatuose antikos pavyzdžiu sukūrė visą estų ir suomių dievų bei didvyrių pseudoolimpą (Vanemuine — Väinämoinen, Ilmarine — Ilmarinen, Lämmeküne — Lemminkäinen, Viboane — Vipunen, Turris — Turisas, Linda, Vikerlane, Tuuslar ir t. t.). Atgimimo metu šie perimti vardai ir mitol. motyvai įsigalėjo literatūroje, mene, muzikoje ir žmonių sąmonėje. Pseudomitol. darė didelę įtaką ir liaudies kūrybai, todėl tyrinėtojai pagrįstai buvo atsargūs, kartais net pernelyg kritiški, vertindami XIX a. pab. ir XX a. pr. surinktą folk. medžiagą, kurioje minimi dievų vardai.

Estų liaudies rel. (mitol.) mokslinė analizė susijusi su M. Eizeno (1857—1934) veikla. Tačiau jam galima prikišti nepakankamai kritišką šaltinių vertinimą ir natūralistines mitologijos teorines pažiūras, net pseudomitologijos reliktų išsaugojimą. Kur kas kritiškesnis ir objektyvesnis yra jžymiausio e. m. tyrinėtojo Oskaro Loritso (1900—1961) palikimas. Jo darbuose pateikta detali ir išsami estų liaudies rel. pagrindinių bruožų apžvalga. Tačiau O. Loritso hipotezės apie liaudies rel. raidos stadijas ir periodus, taip pat apie paveldėtos medžiagos ir skolinių santykį yra subjektyvios. Kito tremtyje dirbusio e. m. tyrinėtojo Ivaro Paulsono (1922—1966) traktuotė šio trūkumo neturi. Tarybiniu laikotarpiu Estijoje platesnių bendro pobūdžio tyrinėjimų apie e. m. nebuvo publikuota. Yra atskirų darbų bendrais klausimais (H. Mora, A. Vyresas, M. Hiemė), taip pat moksl. publikacijų, nagrinėjančių herojines sakmes apie estų stipruolius (E. Laugastė ir kt.).

Estų mitologijoje ir ypač religijoje yra pėdsakų iš tolimoje praeityje atsiradusios genet. sąsajos tiek su Pabalti

G. Reindorfo iliustracijos „Senosioms estų pasakoms"

jo finų (suomių, karelų, vepsų, lyvių), samų, Volgos ugrofinų (mordvių, marių), Permės (komių, udmurtų), tiek ir su Obės ugrų (chantų, mansių) bei vengrų religiniais vaizdiniais. Tačiau tūkstančius metų trukęs gyvenimas prie Baltijos jūros (archeol. duomenimis, jau III—II tūkst. pr. Kr. Estijos teritorijoje gyveno finų gentys) ir kontaktai su kaimyninėmis tautomis bei iš jų perimti tradicijų elementai suformavo savitą estų rel. vaizdinių kompleksą. Istoriškai seniausias (nuo II tūkst. pr. Kr. pradžios) ir ilgiausiai trukęs sąlytis su baltų gentimis padarė didelę įtaką estų kalbai (ypač leksikai), daug panašumų turi materialinė kultūra, tačiau religijoje iki šiol rasta nepaprastai mažai įtakų. O. Loritsas nurodo tik P Estijoje žinomą vaikų baubą „pusa" ir keiksmažodį „ragana". Esminis M. Hiemės pastebėjimas apie daugelį bendrybių estų ir latvių Vėlinių tikėjimuose liudija vieningą tradiciją, kur sunku nustatyti, kas kam galėjo turėti įtakos.

Apie ankstyvus kontaktus su germ. rel. liudija skolinys iš gotų (*haldjasai* — sergінčios dvasios Š Estijoje). O. Loritsas milžinų motyvus ir dievo vardą Taara (Thor) sieja su skand. įtakomis. Populiarios sąvokos aitvaras (kratt), vaiduoklis, namų dvasia (tont) ir undinė, taip pat vandens laumė (näkk) — atėjo į e. m. iš V Estijos pakraščiuose ir salose įsikūrusių švedų sodybų rašytinės istorijos laikotarpiu. E. m. dominuoja vokiečių įtaka. O. Loritsas šiuos skolinius vertina tik neigiamai — jie ignoruoją pirminį palankumą ir toleranciją bei griauną organišką vienybę su gamta, jie turį šiurkštaus egoizmo ir kenkimo magijos. Tačiau objektyviai vertindami turime pripažinti, kad skoliniai (jiems dažnai darė įtakos ir krikšč. velnių įvaizdžiai) yra ir piktos akies, vilkolakio, slibino, stebuklingos strėlės, pinigų duobių, raganų puotos Valpurgijos naktį, būrimo, magijos ir pan. vaizdiniai.

Rusai buvo pirmieji krikšč. atstovai Pabaltijyje, jie estų (ir latvių) kalboje paliko žodžius rist (kryžius), raamat (raštas), papp (pastorius, popas), pagan (pagonis), nädal (savaitė) ir kt. Iš rusų mitol. atėjo ar dėl jos įtakos atsirado šie mitiniai personažai: vilkų piemuo šventasis Jurgis su savo šunyčiais, griausmavaldis perkūnas Ilja, šunburniai, burtininko vardas võlu, sūkurys (vihur), karštligė (halltõbi „pilkoji liga"). Rusų mitol. įtaka labiausiai juntama R Estijoje.

Iš bendros ugrofinų pirminės kosmogon. mitų medžiagos estų liaudies tradicijoje įsigalėjo du paralelūs transformuoto pavidalo mitai. Pas. atsiradimas iš kiaušinio yra tipiškas šiaurės tautų vaizdinys (plg. „Kalevalą"). Estų „Sukūrimo giesmėje" pasaulio kūrimo motyvas yra jau antraeilis, čia akcentuojamas ypač išgražintas paukščio

lizdo ieškojimo aprašymas. Žinomas dualistinis sukūrimo mitas, kur dievas demiurgas (komių Jen, marių Kugu-Jomo, udmurtų Inmar, Obės ugrų Numi-Torum) liepia vandens paukščiui arba jaunesniajam broliui, turinčiam paukščio išvaizdą (komių Omol, marių ir udmurtų Keremet, mansių Kul-otōr), panirti į Pasaulio jūros dugną ir atnešti iš ten žemės, po to dievas iš atnešto dumblo sukuria žemę su viskuo, kas joje žmogui naudinga, o jo brolis, išspjovęs burnoje paslėptą ir ten augti pradėjusį žemės grumstą,— kalnus ir pelkes. Estijoje šis mitas žinomas kaip padavimas, kuriame veikia Dievas (Jumal) ir jo brolis Velnias (Kurat). Estų lyrinėse epinėse dainose yra ir kitų mitų atgarsių: Paukščių Takas atsirado iš nukirsto didingo medžio („Didysis ąžuolas"), dangaus kūnai yra žmogaus pavidalo būtybės ir gali tuoktis su žmonėmis („Žvaigždės nuotaka", Salmė).

Pseudomitologijoje pavaizduoto dievų panteono senovės estai neturėjo. Perdėtas yra ir O. Loritso požiūris, kad estų ikikrikšč. laikotarpio rel. vaizdinių raida dar nebuvo pasiekusi stadijos, kai dvasios globėjos yra personifikuotos ir laikomos individualiais dievais, turinčiais tikrinius vardus. Tai, kad šis procesas buvo jau prasidėjęs, rodo viduramžių šaltiniuose užfiksuoti dievų vardai Tara (Henriko Latvio Tarapita) ir Piknė (J. Gutslafo Pikken). Sunku spręsti, ar tai susiję su „Dievo" (Jumal) sąvoka,

K. Pillu. Pasaulio kiaušinis. Mecotintas. 1978

kuri krikščionybėje įgavo vienintelio dievo (Jahvės) reikšmę visose Pabaltijo finų kalbose (suomių ir karelų Jumala, votų Jumaʌa, vepsų Jumaʌ, lyvių Jumal), senovės estams reiškusią dangaus dvasią — dievą (plg. samų Jubmel, komių Jomal, marių Jumo arba Kugu-Jumo ta pačia reikšme), ar tai buvo tik bendra sąvoka. Estų liaudies tradicija kaip Dievo sinonimą vartoja ir vardus Taevaisa („Dangaus tėvas"), Taevataat („Dangaus tėtis"), Vanaisa („Senolis"), Vanataat („Senasis tėtis"), ir suomių Uku, o Pikne („Perkūnas") lygiavertis yra Kõu („griaustinis"), Äike („audra"), Vanemb („vyriausiasis"), Vanaisa („Senolis") ir kt. Trūkstant duomenų, negalima nustatyti funkciškai skirtingų dievų — gamtos jėgų personifikacijų. Visi minėtieji vardai pavadina tą pačią būtybę — danguje ar audros debesyse veikiantį tėvą, senelį ar dvasią, kurios reikia bijoti dėl žaibo ir griaustinio, o norint sulaukti gero ar blogo oro, jį reikia paveikti malda ir aukomis. Dangaus tėvo atsvara yra personifikuota žemė (Maa-ema — Žemės Motė).

Reikšmingą vietą e. m. užima padavimai apie stipruolius. Estų mitol. milžinas (stipruolis) yra antgamtinė jėga ir milžino ūgiu apdovanota žmogaus pavidalo būtybė, kurios veikla aiškinamas didelių riedulių, ežerų, reljefo formų, statinių ir t. t. atsiradimas. Esminę įtaką estų milžinų įvaizdžiams ir padavimams padarė skandinavai ir vokiečiai. Žinomesni milžiniški stipruoliai estų padavimuose yra *Kalevipoegas* („Kalevo sūnus"), *Didysis Tilis* ir *Vanapaganas* („Senasis pagonis"). Yra ir vietinių mažiau žinomų milžinų, pvz., Petseri stipruolis (susijęs su Pečioros vienuolynu), Olevas (Talino Olevistės bažnyčios statytojas).

E. m. galima išskirti mirusiųjų kultą, animistinį sielos suteikimą gamtai ir tikėjimą burtais.

Estų mirusiųjų kultas remiasi tikėjimu, kad po mirties tęsis toks pat gyvenimas kaip šiame pasaulyje. Rojus ir pragaras yra perimti iš krikščionybės: senovės estų supratimu, mirusieji gyvena ten, kur jie yra palaidoti,— kape ar kapų miške, šventoje giraitėje. Nors mirusiųjų įsikūrimo vietai pavadinti buvo žinomi tikriniai daiktavardžiai — Hiiela, Manala, Toonela, nėra pagrindo ją traktuoti kaip vėlių karalystę, nes karalystės estai neturėjo ir pasaulietiniame gyvenime. Manytą, kad mirtis yra piktoji jėga kool, kalm, taip pat mardus (iš pradžių — numirėlis, vėliau — žmogaus ir mirties dvasia, taip pat matomas ir girdimas mirties skelbėjas), kurios galion patenka mirusysis. Mirties personifikacija dalgio nešėjos pavidalu yra vėlyva krikšč. tradicija.

Požiūris į mirusįjį buvo prieštaringas — velionius giminaičius gerbė ir mylėjo, tačiau juos valdė piktoji jėga, kurios reikėtų bijoti ir vengti. Todėl velionims stengėsi prisigerinti ir pelnyti jų palankumą laidotuvių ritualu, kapų ir šiaip aukomis. Turbūt pats seniausias ir dažniausias aukojimo būdas buvo maisto nešimas ant kapo. Taip atsirado paprotys prie kapo drauge pavalgyti ir palikti dalį maisto mirusiajam; Setu srityje jis išlikęs iki mūsų dienų. Buvo manoma, kad negyvėlis arba jo siela, kuri išėjusi iš mirusiojo kūno gyvena kaip vabzdys (plaštakė, musė, vabalas), paukštis (gandras) arba gyvatė (iš jos, ma-

K. Pillu. Kalevo giminės atsiradimas. Mecotintas. 1978

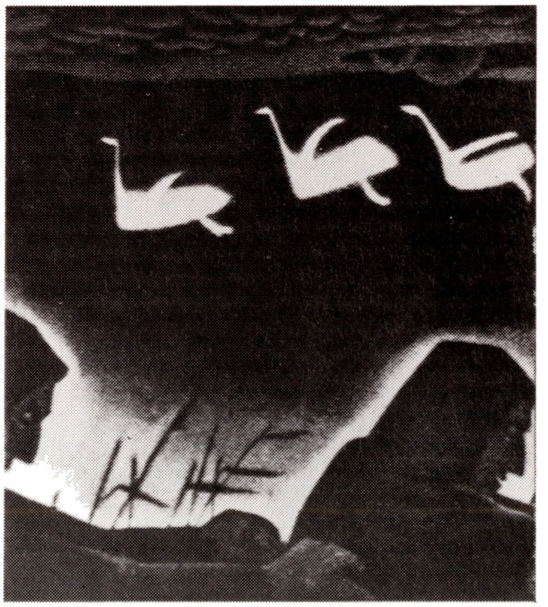

K. Pillu. Vėlių naktis. Mecotintas. 1979

tyt, išsirutuliojo gyvatės išvaizdos namų dvasia), gali, jei nori, aplankyti savo namus. Viena iš seniausių estų švenčių yra mirusiųjų minėjimas rudenį, gamtos „mirimo" metu — vėlių laikas (hingedeaeg), kai sielos laukiamos ir kviečiamos į namus, joms dengia stalą ir kūrena pirtį. Bet yra ir kitokie numirėliai — savižudžiai, burtininkai, pavyduoliai, nusikaltėliai. Jų pomirtinis gyvenimas buvo neramus: savo nepalankumą ir priešiškumą gyviesiems jie galėjo parodyti vaidendamiesi, klaidindami, gąsdindami (blauzdikaulis, naktį skleidžiantis garsus ir išskiriantis kraujuotas putas, kai kas nors jį užkasa), dumdami akis. Labai paplitę padavimai apie mirusiojo dvasią kodukaija, Saremoje — kūlmking („šaltakurpį"), kuris šalia velnio yra populiariausia estų antgamtinė būtybė, padavimuose apie ją neabejotinai juntama vokiečių Heimgänger įtaka.

E. m. animistinio sluoksnio pagrindą sudaro įsitikinimas gamtos objektų dvasingumu. Religijos istorikas I. Paulsonas nurodė, kad ugrofinų pirmykštėje medžiotojų ir žvejų kultūroje vieno konkretaus gyvūno (pvz., žuvies) sielos vaizdinys perėjo į visos gyvūnų rūšies „kolektyvinės" sielos ar sergančios dvasios įvaizdį. E. m. tokių įvaizdžių neišliko (arba liko tik neaiškios užuominos); perėjus prie žemdirbystės kultūros ir sėslaus gyvenimo sodybose, sergančią dvasią imta sieti su konkrečia teritorija (mišku), pastatu (pvz., jauja) ar reiškiniu (ugnimi). Sergančią dvasią Š Estijoje vadina skoliniu iš gotų k. „haldjasas" („globėjas", „valdovas"). P Estijoje išliko iš senovės paveldėti pavadinimai irad („tėvai"), emad („motinos"), vanad („seniai", pvz., metsavana — „miško senis"). Estų folkloristikoje haldjasas įgavo termino reikšmę.

Nuolatinėje gyvenamojoje vietoje atsirado namų dvasia, kurioje susijungė vietos dvasia, derlingumo dvasia ir miręs protėvis. Tikėta, kad namų dvasia glaudžiasi židinyje, užkrosnyje, šventame kampelyje, jaujoje, tvarte, kieme (arba ypatingame aukojimo sodelyje ar aukojimo vietoje), taip pat krūmuose ar akmenų krūvoje. Namų dvasia galėjo būti ne tik antropomorfinė, bet ir teriomorfinė (gyvūno pavidalo): žebenkštis, gyvatė ir kt. Apie namų gyvates pasakojama net XX a. Dėl krikščionybės įtakos dvasioms galėjo duoti iš šventųjų vardų kilusius asmenvardžius, pvz., Tinis (Tõnn — Tõnis — Antonius), Šventasis Tomas (Pühа Toomas — Thomas). Greta namų dvasios, kiekvienas atskiras pastatas irgi galėjo turėti savo dvasią (jaujos, klėties, tvarto, pirties dvasia).

Derlingumo dvasių garbinimas buvo kolektyvinio pobūdžio; jų meldė, kad augtų javai ir daugintųsi gyvuliai. Setu srityje toks buvo *Peko*, V Estijoje — Metsik, kurį simbolizuodavo per kiekvienus Naujuosius metus ar Užgavėnes pakaitomis vyru ar moterimi aprengta ir išpuošta šiaudinė lėlė. Vakare sutemus ją išnešdavo į mišką ir pririšdavo medžio viršūnėje; čia rengdavo triukšmingas vaišes ir šokius. Apie Metsiką pasakoja XVII a. rašytiniai šaltiniai (Gėzekenas). Matyt, vėliau šio papročio tęsiniu tapo vad. kados išvijimas. Kada buvo šiaudų prikimšta figūra, aprengta vyro drabužiais; Užgavėnių dieną, palydėdami giesmėmis, ją vijo šalin nuo namų „į kito pono žemę". Iš tų pačių V Estijos vietų yra pavienių žinių ir apie germ. vegetacijos demonus — javų merginą, rugių vilką, nors ir nėra tikrai žinoma, ar čia vietoj realaus tikėjimo nesusiduriama su pedagog. fikcija (vaikų gąsdinimu) arba poetine metafora.

Įsigalint krikšč., ankstesnių derlingumo dvasių vieton atėjo katalikų šventieji. Gyvulių globėju tapo šventasis

Jurgis, kuris buvo vilkų valdovas (šventojo Jurgio šunytis), ugnies dvasia — Laurynas (Laurits — Laurentius), dirvoms derlingumo teikė Martynas (Mart — Martinus), gyvulių dauginimusi rūpinosi Kotryna (Kadri — Katharina). Martyno (lapkričio 10) ir Kotrynos (lapkričio 25) dienomis vaikai ir jaunuoliai su kaukėmis („Martyninių elgetos", „Kotryninių elgetos") vaikščiodavo po namus, dainuodami atitinkamas dainas ir rinkdami dovanas. Tačiau Užgavėnių karnavalo tradicijos yra senesnės už pačias kalendorines šventes.

Iš gamtos dvasių liaudies tradicijoje populiariausios yra miško ir vandens dvasios. Dėl germ. įtakos šalia vandens dvasių atsirado vandens mergelė undinė (näkk, šved. näck, motyvai ir vok. Nixe elementai). Undinė paprastai yra daili mergina, dainuojanti ir šukuojanti plaukus, kartais žirgas, retai — kita būtybė ar daiktas (adata). Ji — paskenduolė ir, būdama nepalanki būtybė, stengiasi gyvuosius įvilioti vandenin ir paskandinti. Undinės vaizdavimas jauna moterimi su žuvies uodega yra vėlesnis skolinys. Germ. kilmės yra ir jūros karvių (mėlynosios kaimenės) įvaizdžiai.

Ligos taip pat įsivaizduotos kaip dvasios ir demonai. Drugys ateina iš šiaurės, kaip šapelis patenka į žmogų ir pradeda jį krėsti bei kankinti. Spėjama, kad čia turima galvoje maliarija. Maras bastosi žmogaus, gyvūno, paukščio ar daikto pavidalu, stengdamasis nepažintas patekti į valtį, nes vanduo jam yra neįveikiama kliūtis. Padavimuose jis (dažniausiai naktį) lazda paliečia pasmerktąjį mirti, kartais palieka gyvus kūdikius, atsitiktinai niemiegančius arba ką nors, kas galėtų palaidoti mirusius.

Padavimuose populiarūs šunburniai, pabaisos su šuns galva ir žmogaus liemeniu, dažniausiai vienakiai; jie gyvena pasaulio krašte, už kalnų, iš kur karo metu eina gaudyti ir ėsti žmonių. Bijota, kad jų išsilaisvinimas reikš pas. pabaigą. Šių estų padavimų atsiradimą ir paplitimą lėmė Livonijos karo (1558—1582) įvykiai (maskvėnų kariuomenėje buvo totorių kavaleristų).

Daugelis mitinių įvaizdžių susiję su tikėjimu ypatingais antgamtiniais kai kurių žmonių sugebėjimais, kenksmingais kitiems. Pavyzdžiui, slogutis yra pavydaus žmogaus (retkarčiais ir numirėlio) siela, kuri pradeda smaugti, kankinti miegantį žmogų (kartais erotiniais tikslais) arba gyvulį (ypač arklį). Jį įsivaizdavo kaip nematomą būtybę, gyvūną (juodą katę) ar daiktą (adatą, šieno šakes); paprastai slogutis virsta daiktu, jei kambaryje uždegama šviesa. Padavimuose daiktams padarytas sužeidimas persiduoda pačiam burtininkui: nulaužus šakių nagą vėliau pasirodo, jog sulaužyta burtininko ranka ar koja. Žinoma daug mag. apsisaugojimo ir išvengimo priemonių.

Lendva yra burtininkų strėlė (iš abiejų galų nusmailinta kadagio arba šermukšnio šaka, tribriaunė adata ir pan.), kurią su žodžiais arba vėju siunčia sužeisti gyvulį (rečiau — žmogų). Sūkurys nuneša nepririštą turtą (paršelį, nupjautus javus, sėjamą sėklą) arba darbo sėkmę (laimę), neša ligą, baudžia arba neduoda ramybės priešams ir šaipūnams. Sūkuriu tampa burtininko siela, piktoji dvasia, pasiųsta (padaryta) būtybė. Juo atsikrato įvairiai, pvz., žiūri per tarpkojį, pro pavalkus ir meta peilį.

Sudėtingas ir daugiasluoksnis yra turto nešėjo aitvaro įvaizdis: pisuhänd, tulihänd („ugninė uodega"), V Estijoje — kratt (šved. skratte) ir päär (šved. bjära „nešti", plg. suomių para), Š R Estijoje tont (šved. tomte), kuris kitur yra bet kokio vaiduoklio pavadinimas, P Estijoje puuk (vok. Spuke, plg. latv. pūķis). Aitvaras yra iš senų daiktų padaryta ir, padedant velniui, dvasia apdovanota būtybė, kuri neša savo šeimininkui javus, pieną, ypač pinigus. P Estijos padavimuose populiarus motyvas, kad aitvarą nuperka Rygoje kaip seną nudilusią šluotą. Jei nuo turto nešėjo nori išsilaisvinti, jam duoda nepadaromus darbus, pvz., nuvyti virvę iš pelų arba sunešti kalną iš sėmenų. Pavadinimas kratt tapo terminu veikiant grožinei literatūrai. Pasak senesnio tikėjimo, piktas žmogus pats ateina išnešti kito žmogaus turto. Aitvaras kaip kibirkščiuojantis ugnies kamuolys skraido danguje. Kad jį pasigautum, reikia persukti naginių apyvarus, žiūrėti per tarpkojį ir pan. Ryšį su mirusiųjų kulto reliktais, galimas daiktas, rodo reikalavimas aitvarą šerti.

Daugiasluoksnis yra ir vilkolakio (soend, libahunt) vaizdinys. Žodis libahunt iš pradžių reiškė mažesnio ūgio ir lygesnio kailio vilkus, kurie negriebė už gerklės, bet imdavo ėsti gyvūną iš kito galo (jį mėginta aiškinti kaip Estijoje išnykusį ermį), tačiau dėl lit. įtakos įvaizdis buvo apibendrintas ir tapo terminu. Vilkolakis yra vilku virtęs žmogus (kad suėstų patikusį gyvulį) arba kas nors, ką vilku paverė burtininkas. Paplitę padavimų motyvai — vestuvininkų pavertimas vilkolakiais ir išsilaisvinimas iš vilko kailio duonos gabalu, kurį paduoda pasmeigtą ant peilio galo. Estų tradicijoje galima atsekti ankstesnių vaizdinių susipynimą su vok. ir galbūt rusų mitiniais vaizdiniais.

Skirtingai nuo suomių mitol., estų folklore neišliko šiaurės tautoms ir ugrofinų tautų pirmykštei religijai būdingo šamanizmo pėdsakų; šamanas pasiekia transą ir jo siela atsiskiria nuo kūno, kad įgytų žinių iš mirusiųjų įsikūrimo vietos ar dvasių pasaulio. Estų tikėjimas raganomis dėl krikšč. ir germ. įtakos įgavo tokį pavidalą, koks būdingas Vakarų Europai. Burtininkas paprastai buvo neigiamas asmuo. Jo pavadinimų estų kalboje yra daug, dalis jų pasiskolinti, dalis nurodo burtininko veiklos pobūdį („sakytojas", „žiniuonis", „druskos pūtėjas", „pranašas"). Nors liaudies tradicija ir skiria teigiamą išmintingą žynį nuo neigiamo burtininko, riba nėra itin ryški, kaip ir skirtumas tarp burtininko ir paprasto žmogaus, nes burti, ypač kenkti, galėjo ir mokėjo kiekvienas. Estijoje ypač bijojo, kad bloga akimi ar blogu žodžiu neatimtų darbo sėkmės. Tikėta, kad žmogus su kai kuriais požymiais (baltos blakstienos, dvigubi dantys, gimęs su dantimis, tamsaus gymio ir pan.) turi polinkį burti. Estų padavimuose burtininkų ir būrimo motyvai buvo labai populiarūs.

L.: *Eisen M. J.* Eesti mütoloogia, 1—4.— Tartu, 1919—1926; t. p. Estnische Mythologie.— Leipzig, 1925; *Laurits O.* Estnische Volksdichtung und Mythologie.— Tartu, 1932; t. p. Grundzüge des estnischen Volksglaubens, 1—3.— Lund, 1949—1960; *Paulson I.* The old Estonian folk Religion.— Bloomington, 1971.

Didysis Tilis (Suur Tõll), estų padavimų didvyris iš milžinų šeimos. D. T. turi žmoną Piretą, sūnų Jaunąjį Tilį, Hyju saloje — brolį Leigerį. Žinomas V Estijoje, ypač Saremoje. Be kitiems estų milžinams (↑ *Kalevipoegas*, *Vanapaganas*) būdingų motyvų (akmens metimas, reljefo formų kūrimas), D. T. žinomas dar ir kaip salininkų seniūnas, kovojantis su išorės priešais. Su jo mirtimi susijęs ciklas išplėtojamas detaliau. Prieš įsibrovėlį priešą D. T. stoja su jaučių vežimu arba apsiginklavęs vežimo ratais. Priešui pavyksta nukirsti jam galvą, bet D. T. pasiima ją po pažastimi ir tęsia kovą, kol priešą nukauna. Jis pažada dar kartą atsikelti iš kapo kovai su priešu, bet vaikai jį pažadina be reikalo; užrūstintas stipruolis atsisako vykdyti savo pažadą.

haldjasas (haldjas), estų animistinėje liaudies religijoje — su gamtos daiktu, reiškiniu ar statiniu susijusi antgamt. būtybė, kuri juo rūpinasi (serginti dvasia). Haldjasas yra skolinys iš gotų kalbos (haldan — „globoti, valdyti, saugoti"), paplitęs visoje Š Estijoje ir Saremoje, žinomas ir Suomijoje. P Estijoje sergančioms dvasioms apibūdinti išliko senesni pavadinimai: isad („tėvai"), emad („motinos"), vanad („seniai") (pvz., metsaisa „miško tėvas", nurmeimā „lauko motina", veevana „vandens senis"). Kai kur šita pačia reikšme vartojamas žodis vaim („dvasia"), pvz., metsavaim („miško dvasia"). Gamtos dvasios: miško, vandens ir žemės, pinigų duobės; kultūrinių vietų dvasios: namų, atskirų pastatų (jaujos, pirties, tvarto), laivo. Padavimuose ir prisiminimų pasakojimuose h. veikia tiek antropomorf. (žm.), teriomorf. (gyvūno, paukščio), tiek daiktų pavidalu, jie taip pat gali reikštis tik garsu (šauksmu, triukšmu). Žm. atžvilgiu h. nusiteikęs palankiai arba neutralus, baudėjo f-ją jis įgauna, jei žm. pažeidžia kokią nors elgesio normą. Kad įgytų h. palankumą, jam nešdavo aukas. Vėliau dėl krikšč. įtakos h. ėmė virsti demonais. Esminis estų mitologijos bruožas yra dvasių šeimyniškumas: jie gyvena šeimomis, kuriose yra ir tėvas su motina, ir vaikai.

Kalevipoegas keliauja į pasaulio kraštą

Kalevipoegas kaunasi su vandens dvasia

Kalevipoegas (Kalevipoeg — „kalvio sūnus"), estų mitologijoje — populiariausias milžinas stipruolis. Jis minimas ir liaudies dainose (kilmingas merginos garbės tykotojas baladėje „Pabučiuoti"), bet šiaip jau jis itin mėgstamas padavimų apie stipruolius herojus (ypač R Estijoje), milžinas, kurio veiksmais aiškinamas gamtos objektų atsiradimas ir ypatybės. K. mėto akmenis į savo priešus, dvarą, bažnyčią ar miestą, varžosi juos svaidydamas — taip visur atsiranda didelių riedulių; akmenų krūvos ežerų pakrantėse — tai K. statytų sugriuvusių tiltų pėdsakai; pailgos kalvos — jo artos vagos, senieji piliakalniai dažnai yra K. lovos. Pėdsakus akmenyse arba žemėje palieka ir K. žirgas (vandens daubos, duobės, kalvos, pelkės). Milžiniškas K. ūgis nusakomas ėjimo per vandenį vaizdiniu, kai vanduo jam siekia tik iki pakinklių, šlaunų ar kaklo. Dažnai tai susiję su lentų ar ko

Nugalėtojas Kalevipoegas grįžta iš pragaro su savo laimikiu

Atgaivintas Kalevipoegas saugo pragaro vartus

kito vežimu miesto statybai. Liaudies tradicijoje populiarus ir į tautinį epą pakliuvęs motyvas: K. ginasi nuo užpuolusių velnių lentomis, tačiau jos lūžta; ežys pamoko, kad K. kirstų ne plokštuma, o briauna, ir kaip atlygimą už gerą patarimą paima gabalą K. kailinių. Su K. susiję ir kiti etiol. motyvai — K. plaukais vadinamos pelkėse augančios pūkuotės, iš K. prakaito lašų išdygsta dagiai.

Liaudies padavimai pateikia dvi K. mirties versijas: viena — priešas perkerta K. kojas, kai jis miega arba pasilenkia prie upės atsigerti, ir lavoną užkasa; antra — žirgu pasivertęs vilkas nuneša K. į pragarą, kur jis, rankomis įsikabinęs į vartus, dar šiandien saugo, kad velniai neištrūktų iš pragaro. K. vardo kilmė buvo siejama su lietuvių kalbos žodžiu kalvis (A. Alkvistas) arba estų žodžiu, reiškiančiu stiprumą, didumą,— kali salų tarmėse „strypas", „svirtis" (P. Aristė). Suomių mitologijoje **Kalevan pojat** (Kalevo sūnūs) irgi yra milžinai; panašių vardų esama ir rusų bylinose bei kronikose.

Remdamasis padavimų medžiaga ir kai kuriomis liaudies dainomis, F. R. Kreicvaldas sukūrė tautinį epą „Kalevipoegas" (1857—1861), kuris yra labai reikšmingas tautinės estų lit. raidai, taip pat daro grįžtamąją įtaką tautosakai. Romantiškai apdorojęs medžiagą, Kreicvaldas iš K. padarė valdovą ir tautos didvyrį.

Pekas (Peko), estų arba, tiksliau, setų (stačiatikių estų etnografinė grupė prie Pskovo srities ribos) mitologijoje — derlingumo dvasia. P. dvasią įkūnija medžio arba vaško statulėlė, kurią saugodavo javų aruode. Ši statulėlė priklausė uždaram šeimų ratui, jos kartą per metus keitė statulėlės buvimo vietą. P. garbindavo naktinėse puotose. Šventėse po sėjos, apie Sekmines, iš kiekvienų namų dalyvaudavo šeimininkas ir šeimininkė, rudens iškilmėse po pjūties — tik vyrai. Puotai iš dalyvių surinkdavo miežių alui daryti, o į šventę su savimi kiekvienas pasiimdavo valgio. Vyrų puotoje kraujo burtu rinkdavo naują P. šeimininką: po ritualinių vaišių vyrai kieme pradėdavo šokinėjimo per tvorą varžytuves ir tas, kuris pirmasis susikruvindavo, pasiimdavo P. saugoti visus ateinančius metus. P. melsdavo javų derlingumo, gyvulių vaisingumo ir ypač — apsaugoti nuo krušos. Paskutinioji P. šventė įvyko XX a. 3 d. metyje.

P. vardo ir kulto kilmė susijusi su karelų laukų ir miežių dvasios **Pellonpekko** (minimos ir M. Agrikolos dievų sąraše) kultu, apie kraujo burto galimą buvimą ten liudija vaikų žaidimas — jame tą, kuris pasilieka paskutinis šokinėjant per tvorą, vadina **aian akka, pellon pekko**. Kulto ištakos, matyt, siekia Volgos ugrofinų protautės laikus (mordvių genties žvakė). Viena medinė P. skulptūrėlė saugoma Estų liaudies muziejuje Tartu.

Piknė (**Pikne**), estų mitologijoje griaustinio ir lietaus valdovas, derlingumo teikėjas. Viena iš jo buveinių laikoma Vehandaus upė Veraus srityje. 1644 m. išėjusioje J. Gutslafo knygoje „Kurzer Bericht und Unterricht von der Falsch-heilig genandten Bäche in Liefland Vöhhanda" išspausdinta malda Perkūnui estų kalba; ji melsta aukojant jautį. Teksto pradžioje paminėta vardo forma **Picker**, matyt, yra spaudos klaida, nes toliau vartojamas ir tikslusis pietų estų **Picken**. Tačiau būtent klaidingoji forma Pikker estų pseudomitologijoje ir folkloristikos literatūroje tapo griaustinio dievo vardu. Estų liaudies tradicijoje griaustinį bei griaustinio dievą vadina **Kõu** („griaustinis"), **Äike** („audra"), **Vanemb** („vyriausiasis"), **Taevaisa** („Dangaus tėvas"). Jį įsivaizduoja kaip seną vyrą su žila barzda, kuris siunčia žaibo strėles. Dėl krikšč. įtakos manoma, kad P. vaikosi velnią ir piktąsias dvasias.

Salmė (**Salme**), estų lyrinės epinės liaudies dainos „Žvaigždės sužadėtinė", arba „Salmės daina", herojė, iš vištos išaugusi mergina, kuriai pirštis vyksta dangaus šviesuliai. S. atstumia Saulę (degina javus) ir Mėnesį (pernelyg permainingas) ir priima Žvaigždės piršlius — ji pastovi. L. fon Šrėderis šią dainą mėgino sieti su latv. dainomis apie dangaus piršlybas, gindamas etimologiją Salmė — Saulės duktė. Tačiau estų daina iš esmės skiriasi nuo latvių mitologinių dainų. Be to, šitokia etimologija sunkiai paaiškinama lingvistiškai. Labiau tikėtina mitonimo kilmė iš apeliatyvo **salm** („sąsiauris"), t. y. Salmė — **salme neiu** („mergina iš sąsiaurio"). F. R. Kreicvaldo parašytame tautiniame epe „Kalevipoegas" S. yra Kalevo žmonos Lindos sesuo.

Tara (**Taara**), estų mitologijoje dievas, žinomas Saremoje ir, galimas daiktas, taip pat žemyne. Henriko Latvio kronikoje (XIII a.) minimas Virumos krašte gimęs ir iš ten į Saremą atskridęs Tarapita (**Tharapita, Tarapitha, Tharapitha**), į kurį salos gyventojai kreipiasi kautynėse. Tai aiškinama kaip mūšio ir maldos šūksnis „**Taara, avita**" („Tara, padėk"). Žodžio etimologija — „šventa lazdynų giraitė" (**Tharapita — Sarap — hiita**; M. Havio) yra išradinga, bet nepagrįsta.

Vėlesnėje estų liaudies tradicijoje dievas vardu T. nežinomas, bet su juo siejasi V Estijoje žinomi **toorumees** „būrėjas" ir **Tooru** (stabas Vendros parapijoje). Lehemos srityje su **tooru** vardu arba ketvirtadieniu (germ. Toro diena) vietomis susiję ir kulto šokiai bei kraujo vienas kitam nuleidimas. T. kilmė susijusi su skand. **Thor**, bet labai galima ir jo ugrofiniška kilmė, nes jis žinomas jau Obės ugrams (chantų **Turōm**, mansių **Tōrōm**, **Numi-Torum** „dangaus tėvas"). Estijos Respublikoje XX a. 3 d-metyje mėginta atgaivinti senovės estų religiją, vad. Taros tikėjimą (K. Utustė ir A. Perka), mūsų dienomis irgi bunda susidomėjimas ja.

Tinis (**Tõnn**), estų mitologijoje — derlingumo ir namų dvasia vakarų Estijoje, ypač Vendros ir Tori parapijose. T. vardas kilęs iš krikščionių šventojo Antonijaus (Tinio diena — sausio 17). Antonijaus diena ir T. kultui yra labai svarbi. T. įkūnija vaškinė (arba medinė) lėlė, žvakė arba lazdelė, kurią laikė ypatingame aukojimo inde (T. skrynioje), pagamintame iš medžio skalų arba tošies. T. skrynia paprastai būdavo laikoma palėpėje ir ten nešdavo visko, kas nauja, aukas: javų, papjautų gyvulių mėsos, vilnų. Aukojimui siūta ir miniatiūriniai vyriški drabužiai. Vėlesniais laikais su T. susiję aitvarų ir velnių įvaizdžiai. Jo kultas gyvavo iki XIX a. vidurio. Kitur Estijoje namų ir derlingumo dvasios vadinamos krikšč. kilmės vardais — **Toomas** (P Estija, Krasnos kolonija), **Pell** (Karksio parapija; vardo etimologija dar neišaiškinta).

Ukus (**Uku**) estų mitologijoje — namų dvasia (miręs protėvis). Paplitęs Š R Estijos pakraštyje, sporadiškai — ir Vidurio Estijoje. U. iš kiekvieno naujo derliaus, paskerdę gyvulį ir pan. nešė aukas ant akmenų („Ukaus akmenys") arba aukojimo induose („Ukaus skrynios"). Šiam vardui paplisti estų mitologijoje, matyt, turėjo įtakos suomių **Ukko** („tėvelis", „tėvas", orų dievo ir griaustinio dvasios vardas) įvaizdis. Vyriausiojo dievo (to, kuris yra aukštai danguje) statusą U. įgavo dėl F. R. Kreicvaldo epo įtakos.

Vanapaganas (**Vanapagan** — „senasis pagonis"), estų liaudies pasakojamosios tautosakos mitinis herojus. Padavimuose V. yra kvailas ir žmonėms nepalankus gamtos milžinas, kuris kovoja su Kalevipoegu (R Estijoje) ir Didžiuoju Tiliu (Saremoje) arba veikia vienas pats (akmenų mėtymas ant bažnyčių ir kt. objektų, reljefo formų kūrimas). V. nepalankumas žmonėms atsirado sumišus padavimų apie gamtos milžinus ir krikšč. velnio motyvams. Pavyzdžiui, tikėta, kad per V. statytą tiltą einančio žmogaus sielą pagriebs velnias. V. paprastai slepiasi olose, vad. pragaro duobėse. Vanapaganai gyvena šeimomis, skolina kaimynų šeimoms duonos ližes, švenčia vestuves ir krikštynas, į kurias kartais pakviečia ir žmones (Karksio ir Halistės parapijos P Estijoje). Ten paplitę pasakojimai apie V. išėjimą (jie sprunka nuo giesmių) ir prieš tai buvusį prakeikimą. Saremoje pasakojama apie V. mirtį: bėgdamas nuo Didžiojo Tilio jis paskęsta jūroje. Atskirose vietose, bet geografiškai didelėje teritorijoje, pasakojama apie V. kalvę ir smuklę.

Pasakose V. (vad. mulkis velnias) veikia prieš sąmojingą tarną — Gudrųjį Ansį.

ETIOLOGINIAI MITAI (gr. αιτία — „priežastis") — aiškinamieji mitai, kuriuose mitologiškai personifikuotu būdu aiškinama kokio nors gamtos ar socialinio reiškinio kilmė. Apskritai visi mitai plačiąja prasme yra „etiologiniai", tuo jie ir skiriasi nuo pasakos, kurioje tiesioginių sąsajų su aplinkinės tikrovės elementais šiaip jau nėra. Terminą „etiologiniai mitai" įprasta vartoti siauresne prasme, turint galvoje tik tuos mitus, kurių tikslas yra paaiškinti ko nors atsiradimą. Vokiečių etnografas A. Jensenas e. m. priešpriešina „tikroviškiems", „tikriesiems" (**echte, wahre**) mitams, kurie atspindi tikrąją reiškinio esmę, o ne vien jo kilmę (jų turinys todėl ir šventas, o e. m. šventumo neturi).

Pačių primityviausių e. m. daugiausia turi Australijos aborigenai, Naujosios Gvinėjos papuasai, Andamanų salų gyventojai, Afrikos bušmėnai ir kt. Elementariausių,

vaikiškai naivių e. m. pavyzdžiai — tai trumpi australų mitai, aiškinantys gyvūnų išorinių požymių kilmę. Pavyzdžiui, šikšnosparnis, bespoksodamas į medžio drevę, išsidūręs šakele akį (paaiškinimas, kodėl šikšnosparniai dieną nemato); koala malšinusi troškulį prie šaltinio ir kengūra nutraukusi jai uodegą (paaiškinimas, kodėl koala be uodegos). Aukštesnės pakopos yra e. m., atsakantys į klausimą, iš kur apskritai atsirado gyvūnai; remdamiesi totem. tikėjimais daugelis šių mitų aiškina, kad gyvūnai kadaise buvo žmonės arba į žmones panašios būtybės. Taip teigiama tiek pirmykščių (australų, papuasų, P Amerikos indėnų ir kt.), tiek civilizuotų tautų mituose. Pavyzdžiui, antikinėje mitologijoje esama daugybės mitų, panašiai aiškinančių gyvūnų atsiradimą: delfinai — tai žiaurūs Tirėnų jūros jūreiviai, kurios nubaudęs Dionisas; šikšnosparniai — tai karaliaus Mino dukterys, atsisakiusios dalyvauti Dioniso misterijose; voras — mergina Arachnė, meistriška audėja, Atėnės nubausta už įžūlumą ir puikybę.

Aukštesnio lygio yra mitai, aiškinantys žemės ir dangaus, jūros, kalnų ir kt. atsiradimą. To aiškinimo esmę dažnai sudaro teiginys, jog kitados buvę kitaip. Jūra kitados buvusi maža, tilpusi molio puodynėje, bet per neatsargumą plačiai išsiliejusi (melaneziečių mitas). Dangus ir žemė iš pradžių buvę susiglaudę, bet kažkokia būtybė atplėšusi dangų nuo žemės ir pakėlusi aukštyn (Naujoji Zelandija, Egiptas). Visos tautos turi mitų apie saulės judėjimą per parą, mėnulio ir jo fazių, mėnulio dėmių, planetų, žvaigždynų, šiaurės pašvaistės ir kt. kilmę.

Pažymėtini mitai apie socialinės realybės momentus: mirties atsiradimą, ugnies gavimą, santuokos sąlygas, egzogamijos pradžią, taip pat iniciacijos ritualą, apie amatų, žemdirbystės būdų, valdžios, socialinių religinių struktūrų ir kt. atsiradimą. E. m. esama ir įvairių kulto mitų, susijusių su rel. maginiais ritualais, kuriuos kulto mitai sakralizuoja.

ETRUSKŲ MITOLOGIJA. E. m. susiformavimo laiką ir aplinkybes nustatyti trukdo tai, kad dar neišaiškinta etruskų etnogenezė. Palyginus su kitų senovės tautų mitologija, galima gana tvirtai teigti, kad e. m. ištakų reikia ieškoti Egėjo ir Anatolijos pasaulyje, iš kur, anot senovėje vyravusios nuomonės (pirmą kartą ją pateikė Herodotas), atsikėlę etruskų protėviai — tirėnai ir pelasgai. Rytietiški e. m. požymiai matomi jos vaizdiniuose apie karaliaus valdžios sakralinį pobūdį, rel. atributus — dviašmenį kirvį, sostą ir kt., sudėtingą kosmogon. sistemą, kuri daug kuo artima Egipto ir Babilono kosmogonijai. Dėl etruskų ir gr. kolonistų sąlyčio Italijoje bei jai priklausančiose salose įvyko etruskų senųjų dievų identifikacija su Olimpo dievais, etruskai pasiskolino gr. mitus ir pritaikė juos savo religinei ir politinei ideologijai. Etruskai Visatą įsivaizdavo kaip trijų pakopų šventovę, kurios viršutinę pakopą sudaro dangus, vidurinę — žemė, apatinę — požemio karalystė. Tariamas šių trijų pakopų paralelizmas leido iš dangaus šviesulių padėties viršutinėje — matomoje — pakopoje nuspėti žm. giminės, tautos ir kiekvieno individo likimą. Apatinė, gyvam žmogui neprieinama ir neregima struktūra buvo vėlių viešpatija, požemio dievų ir demonų gyvenamoji vieta. Etruskų įsivaizdavimu, vidurinė ir apatinė struktūros buvo sujungtos žemės plutos lūžiuose esančiomis perėjomis, pro kurias nusileisdavo mirusiųjų vėlės. Kiekviename etruskų mieste buvo kasamos į šiuos lūžius panašios duobės (mundus), kad į jas būtų galima dėti aukų požemio dievams ir protėviams. Kartu su vaizdiniu apie vertikalų pasaulio padalijimą gyvavo vaizdinys ir apie horizontalų padalijimą į keturias dangaus puses; be to, vakarinėje dalyje etruskai įkurdino piktuosius dievus ir demonus, rytinėje — geruosius.

Etruskų panteone buvo daug dievų, žinomų tik iš vardų ir vietos, kurią kiekvienas iš jų užėmė iš spėlionių atkurtame Pajčencos modelyje.

Anot e. m., etruskų protėvis yra *Herklis*, kuris tapatinamas su gr. mitologijos Herakliu (rom. Herkulu).

Skirtingai nuo gr. mitologijos, e. m. nebuvo mitų apie dievų vedybas ir giminystę. Dievų jungimas į triadas ir po du susijęs su jų vieta religinėje hierarchijoje. Prie seniausių Egėjo ir Anatolijos pasaulio religinių vaizdinių priskirtina etruskų dievų koncepcija, anot kurios dievai savo valią parodo žaibais. Toks yra *Tinas*, identiškas gr. Dzeusui ir rom. Jupiteriui. Būdamas dangaus dievas, dievas griausmavaldis, Tinas siųsdavo įsakymus trim žaibų pluoštais. Pirmuoju jis galėjo perspėti žmones, antrąjį panaudoti tik pasitaręs su 12 kitų dievų, o trečiuoju, pačiu baisiausiuoju, bausdavo, kai jau būdavo gavęs išrinktųjų dievų sutikimą. Todėl Tinas, skirtingai nuo Dzeuso, iš pradžių buvo laikomas ne dievų karaliumi, bet tik jų tarybos galva (atitinkančiu etruskų valstybių tarybos galvą). Deivė Turana (dosnioji) buvo gyvybės valdovė, ji identifikuojama su gr. Afrodite. Gr. Herą ir rom. Junoną atitiko deivė *Uni*, kuri daugelyje miestų buvo garbinama kaip valdovo galios sergėtoja. VI tūkst. pr. Kr. etruskų pastatytoje Kapitolijaus šventykloje Romoje kartu su Tinu ir Uni buvo garbinama *Menrva* (rom. Minerva), amatų ir amatininkų globėja. Šios trys dievybės sudarė etruskų triadą, kuri atitiko rom. triadą: Jupiterį, Junoną ir Minervą. Dievą *Aplu*, identišką gr. Apolonui, etruskai iš pradžių laikė dievu, globojančiu žmones, jų kaimenes ir pasėlius. Dievas Turmas, identiškas gr. Hermiui, buvo požemių dievybė, vėlių palydovas. Gr. dievą Hefaistą — kalvį ir požemio ugnies šeimininką — atitiko etruskų dievas Seflanas. Jį matome paveiksle, kuriame vaizduojama, kaip Tino įsakymu baudžiamas Uni. Populonijos mieste dievas Seflanas buvo vadinamas Velhanu (iš čia kilęs rom. Vulkanas). Sprendžiant iš daugybės atvaizdų ant veidrodžių, gemų, monetų, svarbus buvo ir dievas Nefunsas. Jam būdingi jūrų dievybės atributai — trišakis ir inkaras. Populiariausias iš augalų pasaulio ir derlingumo dievybių buvo *Fuflunsas*, jis atitiko Dionisą gr. mitologijoje ir Silvaną rom. mitologijoje. Fuflunso kultas buvo orgijų pobūdžio ir Italijoje senesnis už Dioniso kultą. Sakralinė valstybių sąjunga su centru Volsinijais lėmė šio miesto pagr. dievybės Valtumnos atsiradimą (romėnai ją vadino Vertumna). Šis dievas kartais buvo vaizduojamas kaip pikta pabaisa, kartais kaip nenusakomos lyties augalų karalijos dievybė, kartais kaip karys. Tokie įvairūs pavidalai,

matyt, atspindėjo lokalinės chtoniškosios dievybės transformaciją į „svarbiausią dievą Etrūrį", kaip kad jį vadino Varonas.

„Dangaus slėnio" dievu etruskai laikė ir *Satrą*, nes manė, kad jis, kaip ir Tinas, geba naudotis žaibu. Su šiuo dievu (jis atitinka rom. Saturną) buvo susijęs kosmogonijos mokslas ir vaizdiniai apie aukso amžių — būsimą gausos ir visuotinės lygybės epochą. Italikų kilmės dievas buvo Maris (rom. Marsas). Viena iš jo f-jų — augalijos globa, kita — karai. Iš italikų mitologijos etruskai perėmė ir chtoniškąją augalų pasaulio dievybę Mają. Etruskai garbino dievą Selvansą, kurį vėliau perėmė rom. ir pavadino Silvanu. Požemio valdovai buvo *Aita* ir Fersifajas (atitinką gr. Hadą ir Persefonę). Labai tikėtina, kad kai kurie mot. giminės dievybių vardai iš pradžių buvo Didžiosios Deivės Motinos epitetai, jie nusakė tam tikrą jos veiklos sritį — išmintį, meną ir t. t.

Greta dievų kulto, etruskai turėjo ir piktųjų bei gerųjų demonų kultą. Demonų atvaizdai išlikę ant veidrodžių bei kapinių arkų freskose. Iš gyvūnų požymių demonų ikonografijoje galima spręsti, jog iš pradžių tai buvę šventi gyvūnai, kurių reikšmė vis mažėjusi gausėjant antropomorfinių dievų. Demonai dažnai vaizduojami kaip dievų palydovai ir tarnai. Mirties demonas Charu (Charunas) yra išsaugojęs savarankiškos dievybės požymius kur kas geriau negu jo giminaitis vėlių keltininkas Charonas gr. mitologijoje. Seniausiuose paminkluose Charu vaizduojamas kaip grėsmingas ir tylus mirties kančių liudininkas, vėlesniuose — kaip mirties pranašas ir galiausiai, dėl gr. mitologijos įtakos,— kaip sielų palydovas į požemio karalystę, perimantis šią f-ją iš Turmso (gr. Hermio). Daug bendro buvo tarp Charu ir Tuhulko, kurio išvaizda turėjo žm. ir gyvūno bruožų. Charu ir Tuhulkas dažnai vaizduojami kaip požemio dievų liudininkai ir jų valios vykdytojai. Tarp gausybės demonų-lazų (rom. larai) iškyla demoniška esybė Laza. Tai jauna nuoga sparnuota moteris. Veidrodžiuose ir ant urnų ji vaizduojama kaip meilės scenų dalyvė. Jos atributai — veidrodis, grifelinės lentelės, gėlės. Užrašuose randama Lazos epitetų — Evansa, Alpana, Mlakusa, kurių reikšmė dar neišaiškinta. Palyginti su rom. larais, lazos, matyt, buvo gerosios dievybės — namų ir židinio sergėtojos. Labai daug būta gerųjų ir piktųjų demonų-manų (rom. manai). Mirusiųjų pasaulio demonas buvo *Vanta*.

Etruskų mene išliko daugybė mitų, žinomų iš gr. mitologijos. Etruskų dailininkai labiausiai mėgo siužetus, vaizduojančius aukojimą, kruvinas kovas. Dažnai antkapių freskose vaizduojamos mirties scenos, kelionė į nurusiųjų šalį ir vėlių teismas.

L.: *Ельницкий А.* Элементы религии и духовной культуры этрусков.— Кн.: *Немировский А.* Идеология и культура раннего Рима.— Воронеж, 1964; *Немировский А.* Этруски.— М., 1983.

Ayta (**aita**, **eita**), e. m. požemio karalystės valdovas. Vaizduojamas su karūna, skeptru arba vilko skalpu ant galvos. A. identifikuojamas su gr. Aidu.

Aplu (**Apulu**, **Aplu**, **Aplun**), e. m. dievybė, atitinkanti gr. mitologijos Apoloną. A. vardas randamas ant etruskų paminklų V—IV a. pr. Kr. Dažniausiai A. vaizduojamas šalia *Menrvos* ir Herklės.

Fuflunsas, e. m. augalų ir derlingumo dievas. Identifikuojamas su gr. Dionisu ir rom. Silvanu.

Herklis, Herklė, e. m. etruskų giminės protėvis. Seniausios H. garbinimo liudytojos yra Cerės hidrijos su H. žygdarbių vaizdais. Nuo VI a. pr. Kr. pasirodo aibė H. bronzinių statulėlių. Jo galva vaizduojama bronzinėse ir sidabrinėse etruskų monetose nuo IV a. pr. Kr. H. identifikuojamas su gr. Herakliu (rom. Herkulu). Etruskų veidrodžiuose H. pavaizduotas ir kaip gr. mitų herojus (scenose H. ir Atlantas, H. ir Achilas ir kt.), ir kaip etruskų mitologijai būdingas personažas. Kai kuriuose veidrodžiuose matyti, kaip deivė Uni kitų dievų akivaizdoje maitina suaugusį, barzdotą H. (veikiausiai tai ceremonija, kai dievai įsisūnijo H. ir priėmė jį į dievų būrį); H. vaizduojamas kaip deivės Menrvos vyras ar meilužis (tai leidžia numanyti rom. Minervos ir Herkulo teogamijos etruskišką versiją). Daugelyje paminklų H. vaizduojamas ant plausto, padaryto iš tuščių amforų (tikriausiai siužetas apie H. nusileidimą į požemio karalystę ir persikėlimą per Stiksą). Dėl H. kulto pradžios nuomonės skiriasi (galimas daiktas, kad šis kultas etruskų mitol. atsirado jau tada, kai jie apsigyveno Egėjo ir Anatolijos regione, bet gali būti, kad jis pasiskolintas iš graikų — Kumų miesto kolonistų VII—VI a. pr. Kr., su kuriais etruskai bendravo). Tačiau neginčijama ir tai, kad etruskai paskatino H. kulto išplitimą tarp lotynų bei kt. italikų genčių.

Kulsansas, Ani, e. m. dievybė, tapati rom. Janui. Jis turėjo keturis veidus, simbolizuojančius keturias pasaulio šalis.

Menrva, e. m. motinystės deivė, gimdyvių globėja. Seniausia Egėjo ir Anatolijos arealo deivė motina. Vėliau buvo garbinama kaip amatų, amatininkų globėja ir gynėja. Ją laikė ir etruskų miestų globėja, o Vejų mieste šlovino kaip karalienę. M. vaizduojama su šarvais ir ietimi rankoje. Drauge su *Tinu* ir *Uni* ji sudarė etruskų dievų triadą, kuri atitiko rom. dievų triadą (Jupiteris, Junona, Minerva).

Nortija, e. m. likimo deivė. N. garbinta Volsinijuose, ten jos šventykloje vykdavo kasmetinė vinies įkalimo ceremonija, simbolizuojanti likimo neišvengiamybę. N. buvo vaizduojama kaip jauna sparnuota moteris su viniu rankoje.

Satras, Satrė, e. m. dievybė, su kurios vardu susijęs vaizdinys apie aukso amžių — gausos ir visuotinės lygybės epochą. Etruskų bronziniame avies kepenų modelyje iš Pjačencos jo vardas matyti pačiame centre. S. buvo identifikuojamas su rom. Saturnu.

Tagas, e. m. vaikas, garsėjęs aiškiaregyste ir būrimo menu. T. buvo iškas

tas iš žemės Tarkvinijos miesto apylinkėse ir mirė po to, kai etruskams išpranašavo ateitį ir išmokė juos būrimo. T. vardas buvo kildinamas iš gr. žodžio „žemė", bet labiau tikėtina, kad tai etruskų arba pelasgų žodžio lotynizuota forma. Tesalijoje, kur kadaise gyveno pelasgai, Tagu buvo vadinamas aukščiausias valdovas (titulas). T. mokymas (T. knygos), iš pradžių pateiktas etruskų kalba, vėliau buvo išverstas į lot. kalbą. Vėlesnieji rom. autoriai pripažįsta, kad T. mokymas yra išdėstytas charuspikų (dvasininkai Sen. Romoje) knygose, apeigų kn. ir kt. Šalia būrimo, šiame mokyme buvo informacijos apie žaibus, žemės drebėjimus ir derlingumo stebuklus. T. identifikuojamas su „požemio Hermiu". T. buvo laikomas Genijaus sūnumi ir Jupiterio vaikaičiu.

Tezana, e. m. aušros deivė. Jos vardas išlikęs trijuose etruskų veidrodžiuose ir ant mumijos įkapių šydo. Ji vaizduojama kaip jauna, patraukli moteris greta dievo Tino, Nefunso, deivės Menrvos, saulės dievo Uzilo.

Tinas, Tinija, Tina, e. m. dangaus dievas, griausmavaldis, savo valią pranešantis trim žaibų pluoštais. Etruskų veidrodžiuose T. vaizduojamas *Menrvos* gimimo scenose, meilės scenoje su *Uni*, ginčų tarp Turmso ir Aplo, Lazo ir Mariso teisėju. Kartais T. vaizduojamas kaip bebarzdis jaunuolis, panašus į senovės Kretos Dzeusą — vaiką ir jaunuolį. Kartu T., Uni ir Menrva sudarė etruskų dievų triadą, atitinkančią rom. triadą (Jupiteris, Junona ir Minerva).

Uni, e. m. deivė, karalių valdžios globėja. Buvo garbinama daugelyje etruskų miestų (Pirgoje, Kortone, Volateruose, Kapujoje, Vejuose ir kt.). Identifikuojama su gr. Hera ir rom. Junona. Kartu su *Tinu* ir *Menrva* sudarė etruskų dievų triadą, kuri atitiko rom. triadą (Jupiteris, Junona ir Minerva).

Vanta (Vanth), e. m. mirusiųjų pasaulio mot. giminės demonas, mirties personifikacija. Veidrodžiuose, freskose V. dažnai vaizduojama su *Harūnu* (↑ *islamo mitologija*). Nuolatiniai V. atributai — papiruso ritinys, deglas, kardas, gyvatės, apsivijusios rankas, raktas. V. kartais identifikuojama su gr. furijomis.

GAIDYS. Daugelis tradicijų mitologines g. įvaizdžio ištakas sieja su saule. Kaip ir saulė, g. yra priemonė laikui „skaičiuoti" („pirmieji gaidžiai", „antrieji gaidžiai", „tretieji gaidžiai", „ligi gaidžių" ir t. t.). Australijos aborigenai g. kartais vadina „paukščiu, kuris juokiasi ryto aušroje"; plg. ir tokias liet. mįsles, kaip „Ne laikrodis, bet laiką pasako", „Ne sargas, bet visus anksti žadina" ir pan. Be to, daugelis tradicijų g. sieja su aušros ir saulės, dangaus ugnies dievybėmis, nors šiaip jau tie dievai, su kuriais siejamas g. (Apolonas, Mitra, Achuramazdas, Amaterasu, taip pat Hermis arba Merkurijus, Asklepijas, Marsas ir kt.), turi daug platesnes f-jas. G. skelbia ne tik dienos pradžią (dažniausiai jis yra saulės, šviesos šauklys; plg. pranc. chante-clair, pažodžiui — „aušrą giedantis"), bet ir lydi saulę metų bei paros cikle. Kinijoje g. „lydi" saulę, kai ji keliauja per kinų zodiako dešimtuosius „namus" (Ožiaragį) ir nuo penktos ligi septintos valandos popiet; senovės hebrajams g. yra trečiosios naktinės sargybos simbolis — nuo vidurnakčio ligi aušros. G. yra toks pat budrus ir visaregis kaip saulė, todėl Sen. Romoje g. naudotasi burianť ar spėjant orą. Gaidžio, kaip sargo, modelis buvo įtaisomas ant namų stogų, tvorų, kraigų, vėtrungių, jį piešė ant karstų, skrynių, relikvijų. Kinijoje raudoną gaidį piešdavo ant namo sienų kaip talismaną nuo gaisro. G., savo giedojimu išvaikančio piktąsias dvasias ir nubaidančio numirėlius, motyvas sudaro vienos iš pasakų grupės kulminaciją. Tačiau g. ne tik susijęs su saule, jis jai prilygsta: tai dangaus ugnies (saulės) vaizdinys, zoomorfinė transformacija; su g. siejamas ir prisikėlimas iš mirusiųjų, amžino atgimimo simbolika. Šis požiūris paaiškina kapinėse, ant kryžių, akmenų ir kitur randamus g. atvaizdus kartu su saulės piešiniu; plg. ir simbolinius gaidžio pavidalo saulės piešinius vidury apskritimo arba žaros; kaip g. skiauterė kartais vaizduojamas žaibas (su tuo siejamas ir sen. rom. paprotys aukoti namų židiniui g. skiauteres). Yra žinių, leidžiančių sieti gaidžio aukojimą (tose ritual. tradicijose, kur šitai neuždrausta, dažniausiai aukotas būtent gaidys) su jo saulės arba ugnies prigimtimi. Sen. rusų „Kristaus šlovintojo godos" paskutinėje redakcijoje yra smerkiami dar ir po krikščionybės priėmimo tebegyvuojantys pagoniški ritualai, kai „...gaidžius pjauna ir prašo ugnies, kad ji juos surytų". Daugeliu atvejų aiškiai jaučiamas ryšys tarp g. aukojimo ir ugnies gavimo, jos įkūrimo (pvz., latvių ir rusų paprotys aukoti g., kad būtų palanki klojimo ir jaujos dvasia, prižiūrinti jaujos ugnį).

Kaip ir saulė, g. yra susijęs su požemio pasauliu. Sen. Graikijoje g., be abejonės, buvo ir chtoniškas paukštis; jis priskiriamas Asklepijui kaip mirties-atgimimo simbolis. Be to, funkciniu atžvilgiu reikšmingas g. skirstymas ir pagal spalvą: šviesus, raudonas g. siejamas su saule, ugnim, juodas — su vandeniu, požemio karalyste (plg. ritualinį g. įkasimą į žemę) ir simbolizuoja mirtį, Dievo teismą, blogį. Antai Kozma Prahiškis „Čekų kronikoje" (XI—XII a.) pasakoja apie paprotį vykti prie šaltinių ir ten pasmaugti juodų g. bei juodų vištų šaukiantis Šėtono; dar XIX a. būta papročio skandinti g. ir vištas šv. Feito dieną. Žinomas ir rusų paprotys aukoti Vandeniui juodą g., kuris būdavo gyvas užkasamas į žemę, be to, paprotys laikyti vandens malūnuose juodus gaidžius ar kitokius juodos spalvos gyvūnus (pvz., kates); buvo manoma, kad ši spalva ypač patinkanti vandens dvasiai. G. siejasi ir su ugnies paukščio, turinčio slibino požymių, įvaizdžiu — Rarogu (Rarašeku), kuris atsiranda iš vištos kiaušinio. Tai, kad g. priklauso ir šviesos, ir mirties bei tamsos viešpatijoms, leidžia šiuo įvaizdžiu modeliuoti visą „gyvenimo—mirties—naujo gimimo" kompleksą. Taip manyti skatina ir mitinė poetinė pažiūra į g. kaip į dukart gimusį; tai, beje, dažnai pabrėžia mįslės apie g.: „Dukart gimęs, nė karto nesikrikštijęs, pats giedojęs, bet kai numirė — niekas jam nepagiedojo" ir pan. Vaizdinys apie g. dvilypumą ar bent jau paradoksalumą atsispindi ir kitose mįslė-

se („Ne caras, bet karūną nešioja", „Skiauterę turiu, bet ja nesinaudoju, pentinus turiu — bet nejoju" ir pan.). Su gyvybe ir mirtimi susijęs g. simbolizuoja vaisingumą, ypač produktyvumą. G. — vienas iš svarbiausių seksualinės potencijos simbolių (plg. šia proga vyro varpos „gaidiškus" pavadinimus su moters vulvos „vištiškais" apibūdinimais, taip pat būdingą daugeliui tradicijų požiūrį į g. kaip į geidulingumo simbolį). Serbų, kroatų, vengrų ir kt. jaunikis vestuvių metu gana dažnai nešasi gyvą g. arba jo atvaizdą. Viena iš g. gyvybingumo apraiškų yra ir jo akivaizdus karingumas, atsispindįs folklore, simbolikoje ir emblematikoje (pvz., heraldikoje). Arabų ir tiurkų šaltiniuose idealus karo vadas visuomet pasižymi g. drąsa. G. ir žmogaus savybių mitol. ryšys patvirtinamas gana plačiai paplitusiu gaidžio—vilkolakio motyvu. Svanai įsivaizdavo, kad vyro ir moters sielos po mirties pereina į g. ir vištą. Kai kurioms Centrinės Amerikos indėnų gentims g. yra nagvalas (t. y. gyvūnas arba koks nors negyvas daiktas — akmuo, medis, nuo kurio priklauso žmogaus likimas, gerovė ir mirtis); su juo slėpiningai susijęs žmogaus gyvenimas: g. mirtis sukeldavo ir jo globojamo žmogaus mirtį.

Naujajame Testamente g. įvaizdis turi skiriančios ribos reikšmę (plg. Mt 26:34, 74—75; Mk 13:35). Viename Evangelijos epizode g. virsta šv. Petro emblema, atgailos ženklu (anot kitos traktuotės, g. yra ir velnio, gundžiusio šv. Petrą, pasiuntinys). G. įvaizdis kartais traktuojamas kaip tikrojo Evangelijos skelbėjo simbolis. Gnostikai g. laikė fronezės — ateities numatymo, aiškiaregystės, žvalumo, kaip logoso emanacijos, išraiška. G. ant kolonos gnostikams buvo kosmol. būtybės Abrasakso gaidys. Japonijoje vyrauja įsitikinimas, kad gaidys dievobaimingo tikinčiojo širdį paruošia apsivalymui ir maldai.

Pažiūra į g. kaip budrumo ir dvasios žvalumo simbolį perėjo ir į renesanso bei baroko emblematiką (Rembrandto „Nakties sargyboje" mergaitė su g. — detalė, akcentuojanti miesto sargybos kovinį pasirengimą). Medžio drožyboje, siuvinėjimuose, keramikoje, ritual. kepiniuose ir kt. paplitę ir kur kas senesni g. įvaizdžio aiškinimai — tai saulės, vyriškojo prado simbolis, groteskiškai sumažintas g. — erotinio potraukio simbolis. Su antikinės fabulos tradicija yra susijęs ligi pat XVIII a. pieštas g. su atrastu perlu snape. Prancūzų politinėje heraldikoje („galų gaidys") šis motyvas yra atkeliavęs iš gimininės santvarkos mitol. vaizdinių. XX a. vaizduojamajame mene g. įkūnija nacionalinį, „gališką" charakterį (Ž. Lirsa gobelenai), agresyvųjį vyriškumą (B. Biufė darbų serija „Moteris ir gaidys"), „apokaliptines" šių dienų tragedijas N. Gončarovos darbuose („Mistiniai karo vaizdai", 1914), serbų dailininko I. Generaličiaus tapyboje („Nukryžiuotas gaidys").

GEOMETRINIAI SIMBOLIAI, mitų poetikos ženklai, savo forma tapatūs geometr. elementams, plačiai vartojami mitologijoje bei religijoje, taip pat simbolikoje ir emblematikoje (ypač heraldikoje). G. s. semantiką lemia mitol. ir rel. sistemos, į kurias jie yra įtraukti. G. s. priklauso geometrinės figūros, linijos (tiesios, lenktos, laužtinės bei įvairios jų kombinacijos), kūnai (rutulys, kubas, kūgis, piramidė, gretasienis ir pan.), kurie dvimatėje erdvėje projektuojami kaip figūros. Dėl g. s. santykinio paprastumo buvo galima labai tiksliai modeliuoti mitų poetikos objektus. Geometrinis kodas, užtikrinantis realių objektų idealizaciją ir unifikaciją, buvo patogi klasifikacijos priemonė, vartojama ir universalioms schemoms kurti, siekiant išryškinti įvairių būties sričių vienovę (pvz., priešprieša *apskritimas — kvadratas*). G. s. buvo išreiškiami kosmoso sandaros vertikalusis ir horizontalusis aspektai (skirtingai nuo struktūros neturinčio chaoso, kuriam apibūdinti niekad nevartojami g. s.), erdvės ir laiko charakteristikos, taip pat įvairūs kosminiai įvaizdžiai, kurių darėsi vis daugiau: žemė, valstybė, miestas, sodyba, pilis, šventykla, kapinės; socialinė kolektyvo sandara (pvz., santuokos ir giminystės santykių atžvilgiu); etinė „erdvė" (g. s., reiškiantys tikėjimą, meilę, viltį, ištvermę, ištikimybę, teisingumą, tiesą, tvarką, įstatymą ir kt.). G. s. nulemia sakralinių daiktų formos kūrimą ir ritualinės erdvės struktūrą. Mitol., rel. ir poetinėje simbolikoje iš geometrinių linijų dažniausiai vartota tiesė (kartais ji konkretizuota strėlės pavidalu), laužtinė (ypač zigzago formos), įvairūs kreivės pavidalai — spiralė, voliuta. Jos siejamos su perkūnu, žaibu, žeme, vandeniu, gyvate ir pan. Ypač paplitęs buvo meandras — stačiais kampais laužyta tolydi linija, simbolizuojanti amžinybę be pradžios ir pabaigos (pavadinimas kilo iš labai vingiuotos Meandro upės Mažojoje Azijoje vardo; anot legendos, ši upė išdžiūvo, prie žemės artėjant Faetonto saulės ratams). Sen. Kinijoje meandras buvo susijęs su reinkarnacija ir perkūnu, Graikijoje — su legendinio valdovo Minojo labirintu. Vėliau meandras tampa vienu iš pagrindinių ornamento elementų. Be kvadrato, apskritimo, *kryžiaus*, svastikos, *mandalos* (budizmo mitologijoje), iš g. s. labai svarbūs yra ir daugiakampiai (ypač taisyklingieji): trikampis, įvairiuose kontekstuose simbolizuojantis žemės derlingumą, santuoką, gerovę, liepsną, dievą, kalną, piramidę, trejybę, skaičių 3, fizinį stabilumą, trejopą Visatos prigimtį: gimimas—gyvenimas—mirtis, gyvenimas—mirtis—naujas gyvenimas (atgimimas), kūnas—protas—dvasia, tėvas—motina—vaikas, trys kosmoso zonos (dangus—žemė—požeminis pasaulis); dvigubas trikampis — senovės egiptiečių Horas (šiaurė) ir Setas (pietūs); trys sujungti trikampiai — absoliuto simbolis, pitagoriečių — sveikatos simbolis, masonų emblema; trikampis su viršūne kairėje arba viršuje simbolizuoja atitinkamai moteriškumo pradą, vandenį, požemio karalystės jėgas, mėnesį (egipt. hieroglifas) arba vyriškumo pradą, ugnį, dangaus jėgas; trikampis su svastika,— kosmoso harmonijos simbolis; trikampis kvadrate —; tai, kas dieviška ir žmogiška, dangiška ir žemiška, dvasiška ir kūniška; trikampis apskritime — suvienyta trejybė; du susikryžiuojantys trikampiai — dieviškumas, ugnies ir vandens susijungimas, dvasios pergalė prieš materiją.

Pentagonas, arba taisyklingasis penkiakampis, žvaigždė simbolizuoja amžinybę, pilnatvę, Visatą; pentagonas — sveikatos amuletas, ženklas ant durų, kuriuo nuvejamos raganos; maginė kai kurių ritualų ir užkalbėjimų prie-

monė; Toto, Kecatkoatlio, Merkurijaus, keltų Gaveno ir kt. emblema; indėnų totemas; Jėzaus Kristaus penkių žaizdų simbolis, senovės graikams — kryžiaus ženklas; hebrajų — gerovės ir sėkmės ženklas; legendinis Saliamono raktas; japonų — ženklas, liudijantis aukštą padėtį visuomenėje ir pan.

Heksagonas, arba taisyklingasis šešiakampis, yra gausybės, grožio, harmonijos, laisvės, santuokos, meilės, gailesčio, taikos, pasitenkinimo, artimumo, simetrijos simbolis (tokia pati ir skaičiaus 6 simbolika), žm. įvaizdis (dvi rankos, dvi kojos, galva ir kūnas), pitagoriečių — gyvybės ir palankaus likimo ženklas; kadangi heksagonas turi kampus, bet kartu savo forma primena apskritimą, tad yra siejamas tiek su energijos, tiek su ramybės idėja, tiek ir su saule; senovės Kinijoje su heksagonu buvo siejama Visatos ir jos centro (6+1) idėja.

Ypač pažymėtina kinų *bagua* simbolika. Bagua susideda iš trigramų, kiekviena jų reiškia įvairias sąvokas einant nuo konkretaus abstraktumo linkme. Iš pradžių buvo aštuonios trigramos:

- ☰ („cjan") — dangus — kuriančioji energija — nepailstanti jėga,
- ☷ („kun") — žemė — išsipildymas — pasišventimas,
- ☳ („džen") — perkūnas — susijaudinimas — judėjimas,
- ☵ („kan") — vanduo — grimzdimas — gręsmė,
- ☶ („gen") — kalnas — susilaikymas — nesugriaunamumas,
- ☴ („sun") — vėjas (medis) — subtilumas — nuoširdumas,
- ☲ („li") — ugnis — susijungimas — aiškumas,
- ☱ („dui") — visa apimantis vanduo — leidimas — džiaugsmas.

Tokią pat svarbią mitol. reikšmę turėjo heksagramos, susidarančios iš dviejų trigramų. Pasak kinų teksto „Idzin" („Permainų knyga"), išskirtinos 64 pasaulio raidos situacijos, kurias nulemia įvairūs šviesos ir tamsos, įtampos ir nuolankumo jėgų santykiai, simbolizuoti heksagramomis, galinčiomis visapusiškai apibūdinti tikrovę. Trigramų santykiai lemia heksagramų specifiką, be to, simbolinę reikšmę turėjo tiek abi trigramos (pvz., apatinė trigrama — vidinis gyvenimas, tampantis, kuriamas; viršutinė trigrama — išorinis pasaulis, nueinantis, pražūvantis), tiek ir trys poros linijų, sudarančių heksagramą (viršutinė pora — dangus, vidurinė — žmogus, apatinė — žemė). Be to, buriant buvo atsižvelgiama ir į kai kurių heksagramos pozicijų simboliką visuomenės, žmogaus ir gyvūno kūno atžvilgiu. Ši heksagramoms būdinga semantika tapo pagrindu ir kitiems pas. sandaros sintetinio modeliavimo bandymams (plg. šveicarų rašytojo H. Hesės romaną „Stiklo karoliukų žaidimas").

Mitol. ir rel. sistemose įsidėmėtini dar du su g. s. susiję aspektai — sintaktinis (g. s. ryšys mitų tekstuose; jis sukuria ne tik naujas formalias konstrukcijas, bet ir naują prasmę) ir transformatyvusis (galimybė „išversti" g. s. į kitus ženklus ir simbolius, pvz., į skaičius ir abėcėlės raides), kurie padeda nustatyti semantinius invariantus ir jų išraiškos galimybes, pvz., makroskopinis ir mikroskopinis raidžių ryšys kai kuriose kult. tradicijose (neoplatonikų ir gnostikų bandymai).

Įvairūs g. s. dažnai vartojami kaip meninės formos elementai (standartizuoti blokai architektūroje, ornamentai ir pan.). G. s. yra reikšmingi mitų poetikos ženklai ir simboliai, jie gali modeliuoti ir naujas situacijas, veikdami atitinkamas psichikos struktūras. Šią g. s. ypatybę galima panaudoti psichofiziškai veikiant pasąmonę, kuriant emblemas, prekių ženklus ir kt.

GERMANŲ IR SKANDINAVŲ MITOLOGIJA. Žinios apie sen. germanų mitologiją, jų dievybes ir kultus yra fragmentiškos ir nenuoseklios, nes gautos iš labai įvairių maždaug 2000 metų laikotarpio šaltinių ir paliudijimų. Seniausiu germ. religijos ritualų pavaizdavimu laikomi olų piešiniai Skandinavijoje — P Švedijoje ir P Norvegijoje (Bohuse ir Tronholme), sukurti bronzos amžiuje, apie 1000-uosius m. pr. Kr. Uolose iškaltuose piešiniuose, matyt, pavaizduotos kulto scenos ir simboliai, laivai, vežimai, orė, kulto šokiai, kirviai, žmonės ir gyvūnai, apskritimo pavidalo saulės simbolis, aukojimo ritualas ir kt. Mokslininkai mėgina šiuose atvaizduose įžvelgti konkrečių dievų paveikslus (*Torą* — žmogaus figūra su kirviu rankoje, *Baldrą*) ar populiarius germ. mitologinius siužetus, kiti, pvz., O. Almgrenas, atvirkščiai — prieštarauja, esą tvirtai neįrodyta, kad tų piešinių nepaliko gentys, šioje teritorijoje gyvenusios iki germanų. (Archeologija tvirtai paliudija germanų buvimą Europoje tik pradedant geležies amžiumi; tai, žinoma, nereiškia, kad jie čia nebūtų galėję „nepastebėti" gyventi ir anksčiau.)

Rašto liudijimai tiek apie pačius germanus, tiek apie jų mitus irgi yra fragmentiški. Senoji germ. kultūra rašytinių paminklų nepaliko, nes germanai neturėjo rašto — atskiri runų ženklai reiškė ir burtus, todėl jos vartotos kulto reikmėms — pranašavimams, būrimui, taip pat kaip nuosavybės ženklas ar užrašas. Pradedant IV—V a., Rytų ir Centrinėje Europoje gyvenusios germ. gentys ir genčių sąjungos buvo anksti ir visiškai sukrikščionintos. Skandinaviją, ypač Islandiją, šis procesas palietė daug vėliau, nes pagoniškosios kultūros tradicija Islandijoje išliko iki pat vadinamojo Islandijos Renesanso XIII a. Vertingesnės žinios apie germ. mitol. ir tikėjimus m. e. pradžioje randamos antikinių autorių (Tacito, Plutarcho) darbuose. Labai konkretus vakarų germanų gyvenimo būdo ir mentaliteto vaizdas pateiktas Tacito veikale „Germanija" (I a. pab. arba II a. pr.). Tacitas aprašo iš žemės gimusį dievą *Tuiską*, kurio vardas reiškia dvilytę būtybę. Iš Tuisko kilęs pirmasis žmogus *Manas*, o iš Mano — trijų genčių — istevonų (istvenonų), hermionų (herminonų), ingevonų (ingvenonų) — pirmtakai. Šis Tacito pateiktas germanų skirstymas į tris skirtingas kulto grupes paliudytas vėlesnių amžių istorikų darbuose, taip pat atskiruose kulto objektuose. Pavyzdžiui, *Ingis* minimas viename anglosaksų runų užraše. Dažnai minimi irminonai yra identiški Tacito pavadintiesiems hermionams. Taip pat gali būti, kad X a. saksų istoriko Vidukindo paminėtas dievas *Irminas*, kuris primena saksų garbintą šventąjį stabą Ir-

minzūlą (pasaulio medžio analogas), buvo laikomas hermionų protėviu. Vidukindas vadina Irminą saksų Marsu; tai savo ruožtu rodo jo paraleles su saksų karo dievu Saksnotu ir Tivaru-Tiu (skand. *Tiūru*). Iš vakarų germanų genčių karingieji saksai ilgiausiai priešinosi krikščionybės įvedimui. Ji buvo įvesta tik VIII a. pab. po ilgų ir labai kruvinų kovų tarp frankų imperijos valdovo Karolio Didžiojo ir saksų. Karo pradžioje Karolis Didysis liepė sunaikinti Irminzūlą, o pabaigoje nugalėtieji saksai turėjo išsižadėti savo dievų ir priesaikos formulėn įtraukti Toro, *Vodano* ir Saksnoto vardus. Anglosaksai, kurie jau anksčiau buvo persikėlę į Britaniją, garbino Saksnotą kaip Vodano (*Odino*) sūnų.

Šalia pasakojimų apie dieviškuosius germanų genčių protėvius, Tacitas liudija germanus garbinus Merkurijų, Marsą, Herkulį ir Izidę, suteikdamas šiuos vardus, kaip manoma, Vodanui (Odinui), Tiu (Tiūrui), Donarui (Torui) ir, galimas daiktas, *Fréjai* ar Frijai (skand. Frigei). Vienas iš pirmųjų analogijos argumentų — dievams skirtų savaitės dienų sutapimas. Merkurijui, anot Tacito, germanai aukojo žmones. Tai visiškai atitinka Odino kultą Skandinavijoje. Rom. Herkulio vardo suteikimas Donarui (Torui) paaiškinamas panašiomis abiejų mitinių personažų f-jomis — Toras yra didvyris, galiūnas ir, kaip kad gr. mite Heraklis, išlaisvina ir saugo žemę nuo pabaisų. Pripažindami, kad Tacito „Germanija" yra dokumentas, į kurį reikia atsižvelgti, vis dėlto neturėtume pamiršti, kad pats autorius germanų žemėse niekada nėra buvęs ir savo veikalą parašė remdamasis legionierių, pirklių ir provincijos valdininkų pasakojimais. Tačiau kaip tik Tacito ir kitų rom. autorių liudijimai suteikia galimybę XIX a., taip pat šių dienų mokslininkams tyrinėti esmines germ. mitol. realijas ir ryšį su visu bendrų ide. dievų pasauliu. Remiantis vardais, kuriuos romėnai duoda germanų ir keltų dievams, taip pat įvairiomis kitomis paralelėmis, Tiu, Vodaną ir Donarą galima lyginti su keltų dievais Nuadu, Lugu ir Ogma. Donaras (Toras), matyt, yra keltų

Memorialinis akmuo su saulės simboliu iš Gotlando. V a. pr. Kr.

Vikingų kariai mojuoja Toro kūju, kuris paprastai vaizduojamas kaip karo kirvis. Vikingų epocha

Raižytas akmuo, kuriame pavaizduoti du laivai, keturi žmonės, vienas gyvūnas (galimas daiktas, žirgas) ir apskritimo pavidalo saulė — Odino simbolis. Bronzos amžius

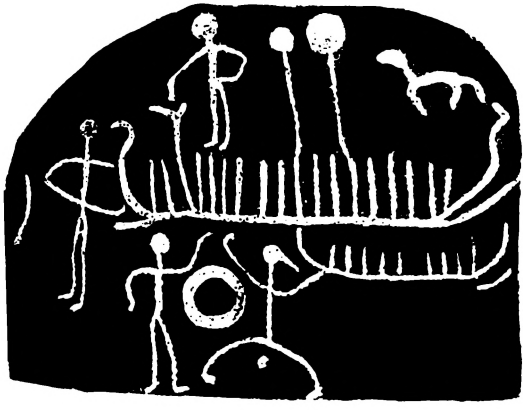

Ritualiniai daiktai, dažnai gyvūnų pavidalo, lokys — sakralinis gyvūnas. Nacionalinis Kopenhagos muziejus. Prieš 2000 m. pr.Kr.

griaustinio dievo Taranio analogas ir pagal savo pag. f-jas, kurias atspindi jau pats dievo vardas, yra tipiškas ide. griaustinio dievas ir prilygsta Indrai indų mitologijoje; Tivaras-Tiu-Tiūras etimologiškai ir genetiškai atitinka ide. Djausą-Dzeusą. Taikant germ. panteonui pranc. mokslininko Ž. Diumezilio atkleistą ide. dievų trinarę socialinių f-jų struktūrą, matyti, kad dievai visiškai ją atitinka. Tivaras-Tiu-Tiūras iš pradžių atlikęs dvasines ir teisines f-jas, o Donaras — karo f-ją. Vodanas (Odinas), kaip mano tyrinėtojai, pirma buvo chtoninis demonas ir karinių iniciacijų globėjas. Keičiantis kariaunų vaidmeniui senosios visuomenės gyvenime, jis tapo vyriausiąja dievybe ir funkciškai pakeitė Tiūrą aukščiausioje dievų hierarchijos pakopoje. F. R. Zanderis lygina Vodaną su indų Varūna. Dėl trečiosios dievų f-jos — rūpintis žemės ir gyvų būtybių vaisingumu, turtų gausinimu — atkreiptinas dė-

Karys su šalmu; būdinga Odino kultui VI a. Švedijoje. Bronza. Oksfordo archeologijos institutas

Freja. Pakabutis iš Švedijos. Vikingų epocha

mesys į Tacito pasakojimą apie *Nertos* kultą. Nerta, be abejonės, buvo žemės derlingumo deivė. Kadangi jos vardą lingvistiškai atitinka ir skand. dievo, žemės derlingumo ir jūros stichijos valdovo *Njordo* vardas, gali būti, kad senovės germ. garbino dievų porą Njordą ir Nertą — brolį ir seserį arba vyrą ir žmoną, kaip ir skandinavai dievą Freirą ir deivę *Freją*, kurie buvo Njordo vaikai. (Vaisingumo kultams apskritai būdingos dievų poros.) Tacito manymu, tautos, garbinančios Nertą, priklauso ingevonams; tai atitinka Njordo—Freiro (t. y. Ingvio—Freiro) ryšį.

Nedaugelyje germ. tekstų fragmentų, išlikusių iš ankstyvojo germ. krikščionybės periodo, paminėti tik keleto dievų vardai. Pavyzdžiui, vadinamuosiuose Merzeburgo užkeikimuose (užrašyti X a. senąja vokiečių aukštaičių k.) paminėtos *dysės* (giminingos skand. *valkirijoms* ir *nornoms*), Vodanas, kaip svarbiausias magiškos jėgos subjektas, Frėja ar Frija (skand. Frigė) ir jos sesuo *Fula*,

Ritualinis kirvis iš Danijos. Ant jo pavaizduotas Toras, ašmenyse — susivijusios gyvatės, kurios vaizduoja Jormungandą

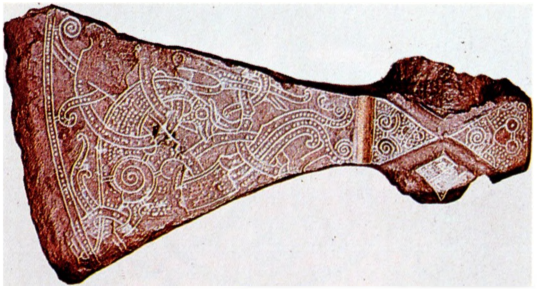

taip pat pasitaiko žodis *baldr*, bet tik kaip bendrinis daiktavardis reikšme „ponas". Kelios visai šykščios žinios apie germ. mitologiją randamos VI a. istorikų darbuose, pvz., Jordano „Gotų istorijoje", Bizantijos istoriko Prokopijaus Cezarėjiečio darbuose, Grigaliaus Turiečio frankų kronikose. Povilas Diakonas (VIII a.) savo „Langobardų istorijoje" pateikia etnoniminę legendą apie žodžio „langobardai" kilmę. Legendoje veikia Vodanas ir Frėja. Legenda pasakoja, kad vandalai ir vinilai ruošėsi kovai. Jos išvakarėse Vodanas, vandalų globėjas, pranašavo pergalę tiems, kurie rytą pirmieji pasirodys kovos lauke. Frėja, būdama palanki vinilams, patarė savo globotiniams, kad jų žmonos išeitų prieš kovą anksčiau, prisirišusios savo plaukus kaip barzdas. Vodanas buvo priverstas pripažinti pergalę vinilams ir nuo tol juos pradėjo vadinti langobardais („ilgabarzdžiais"). Šiaurės germ. kronikininkas Adomas Brėmenietis (XI a.) mini pagonių kulto kompleksą Upsaloje (Švedija), kurio centre augo šventas kukmedis ir kur ypač buvo garbinamas Frėjas (jo kultas buvo falinio pobūdžio). Toponimika liudija ir apie Toro, Tiūro, Odino, *Ulo* ir keleto kitų dievų kultus, tačiau nėra jokios žinios ar nuorodos buvus Loko kultą, kuris skand. mitol. buvo labai svarbus. Sistemingi skand. mitologijos

Dievo Odino kova su vilku Fenriu. Torvaldo kryžiaus detalė. X a. vidurys

Toro kūjis Mjolnis. Vikingų epocha

faktai yra tik iš paskutiniųjų amžių prieš krikščionybės įsigalėjimą Šiaurės Vakarų Europoje. Tai atsispindi visų pirma Islandijos lit. paminkluose, išlikusiuose iš ankstyvosios krikščionybės laikų. Svarbiausi šaltiniai yra poetinė „Vyresnioji Eda" — mitol. ir herojinių giesmių rinkinys, iki mūsų dienų išlikęs XIII a. antrosios pusės islandų rankraštyje (vadinamajame Codex Regius 2365), ir prozinė „Jaunesnioji Eda" (skaldų poezijos vadovėlis, parašytas irgi XIII a.), kartais dar vadinama jos kūrėjo Snorio Sturlusono vardu. „Vyresniosios Edos" giesmės, atsiradusios IX—XII a., buvo anoniminės ir išliko sakytinėje tradicijoje. „Jaunesnioji Eda" pateikia skaldų poezijos pavyzdžių (pradedant IX a.) ir mitol. keningų (itin emblemiškai sukurtų epitetų) iššifravimą, taip pat pačios mitologijos apžvalgą. Mitologijos atgarsių yra ir Snorio istorinėje kronikoje „Heimskringla" („Žemės ratas"), kurioje aprašyta kai kurių norv. ir šved. karalių legendinė kilmė, tarkim, „Sagoje apie Inglingus". Islandijoje krikščionybė

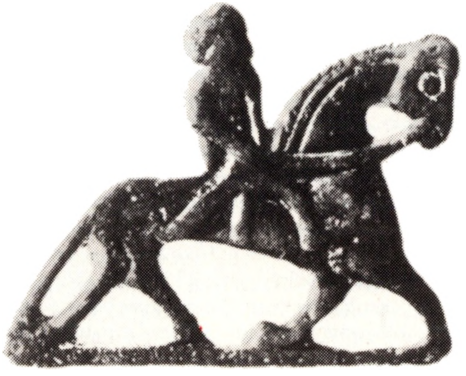

buvo įvesta 1000-aisiais m. ir į senąją mitologiją Snoris iš dalies žiūri kaip į ist. alegoriją. Beveik kartu su Snoriu danų valdovų istoriją tiria ir Saksas Gramatikas. Veikale „Danų darbai" jis atpasakoja įvairius mitol. siužetus, dievus juose pakeisdamas danų valdovais ir didvyriais. Visi šie šaltiniai, visų pirma abiejų „Edų" medžiaga, leidžia kalbėti apie skand. mitologiją kaip apie vieningą sistemą.

Erdvinis „pasaulio modelis" šioje skand. „Edų" mitol. sistemoje turi tiek horizontalią, tiek vertikalią projekciją (pereiti iš vienos į kitą reikia tam tikros transformacijos). Horizontalioji projekcija yra antropocentrinė, ją formuoja žmonių apgyventos centrinės žemės dalies *Midgardo* priešinimas negyvenamam, akmenuotam ir šaltam žemės kraštui (*Utgardui, Jotunheimui*), kuriame gyvena milžinai (*jotunai*), ir visą žemę supančiam vandenynui, kuriame gyvena pasaulio gyvatė, chtoninė pabaisa *Jormungandas*. Antrasis jos vardas — Midgardo gyvatė (Midgardsorma) liudija, kad, galimas daiktas, iš pradžių tai buvo pozityvus elementas skand. mitol. erdvinėje sistemoje — žemės ramstis. Šioje projekcijoje tame pačiame Midgarde yra ir dievų buveinė *Asgardas*. Ši priešprieša atsiskleidžia kaip centro ir periferijos, vidaus ir išorės (ypač Midgardas ir Utgardas), „savo" ir „svetimo", „kultūros" ir „gamtos" opozicija. Esminis milžinų žemės požymis ir tai, kad ji yra šiaurėje ir rytuose. Kaip ir daugelyje kitų mitologijų, skandinavams šiaurė itin demonizuota. Čia yra ir vėlių karalystė *Helis*, tačiau ji ryškiau pavaizduota vertikalioje kosmoso projekcijoje. Su abiem kosm. projekcijomis susijęs keturių nykštukų *dvergų* — Nordrio, Sudrio, Austrio ir Vestrio, kurie laiko dangų keturiuose žemės kampuose,— motyvas.

Vertikaliosios kosm. projekcijos centrinė ašis yra pasaulio medis — uosis *Igdrasilas*. Jis sujungia Midgardą, kur gyvena žmonės, su dangumi, kur Asgardo pilyse gyvena dievai ir yra rojus žuvusiems kariams — *Valhala*. Igdrasilo šaknys po žeme siekia mirusiųjų karalystę Helį,— vietą, kur susitinka abi (horizontalioji ir vertikalioji) projekcijos. Vertikalioji schema priešina dievus ir žmones, dangaus karalystę — išrinktiesiems mirusiesiems (Valhalai) ir požemio buveinės paprastiems mirtingiesiems,— tai atitinka ir dvi likimo dievybių kategorijos:

Karys ir valkirija (?). Paauksuotas sidabrinis amuletas ir pakabutis iš kapavietės Birkoje, Švedijoje. VI a.

Legendinis švedų valdovas Giulvis. XIV a. atvaizdas iš Snorio Sturlusono „Jaunesniosios Edos"

dangaus valkirijos ir prie Igdrasilo šaknų gyvenančios nornos. „Vyresniosios Edos" pirmoje giesmėje „Žynės pranašystė" Odinas prikelia iš mirties miego pranašę ir liepia jai kalbėti. Aiškiaregė pasakoja, kad atsimena devynis pasaulius, kurie atitinka devynias Igdrasilo šaknis žemėje (devyni — sąlygiškas pastovus skaičius skand. mitologijoje, kaip ir skaičius trys, kuris yra jo pagrindas). Iš to būtų galima padaryti išvadą, kad kalbama apie medžių kultą, daugelį šventų medžių, „susiliejusių" Igdrasilo paveiksle. „Pranašystėje" paminėtos tik trys šaknys, kurios atitinka žmones, šerkšno milžinus (hrymtursus) ir Helį. „Jaunesniojoje Edoje" vertikaliosios projekcijos preciziškumas išskysta, pirmoji šaknis siejasi ne su žmonėmis, o su dangumi. Vertikaliojoje schemoje su įvairiais medžio kosminiais lygiais siejami ir atitinkami mitiniai gyvūnai: pačioje viršūnėje tupi milžiniškas erelis, o jo tarpuakyje išsitenka vanagas, viduriniajame uosio lygmenyje lapus ėda keturi elniai. Slibinas Nydhogas, graužiantis Igdrasilo šaknis, iš dalies yra Jormungando atitikmuo horizontaliojoje projekcijoje, kaip kad daugelį požemio šaltinių ir upių galima palyginti su vandenynu, supančiu žemę. Su pasaulio medžiu dar susiję ožka ir elnias, kurie stovi Valhaloje, medžio kamienas ir prie šaknų esantys šaltiniai vertikaliojoje schemoje sujungti su cirkuliuojančiu šventuoju medumi, kaip gyvenimo atnaujinimo ir magiškos jėgos šaltiniu. Medžio kamienu be perstojo laksto voverė Ratatoskas, tarsi koks tarpininkas tarp „apačios" ir „viršaus", ir kursto erelio ir gyvatės nesantaiką. Be Igdrasilo, vertikaliosios projekcijos erdviniame modelyje dangų su žeme jungia ir vaivorykštės tiltas Bivrestas. Laiko atžvilgiu skand. mitologiją galima padalyti į kosmogoninius ir eschatologinius mitus — abi atmainos yra beveik simetriškos: pasaulis atsiranda šalčiui veikiant ugnį ir vandenį, o žūva nuo gaisro ir potvynių, nuo šalčio ir karščio. Kaip „pradžioje", taip ir „pabaigoje" pasikartoja dievų ir chtoninių demonų kova. Bet yra ir esminių skirtumų: *asai* ir *vanai*, iš pradžių vaidijęsi, paskui kovoja drauge kaip vieninga dievų gentis; Odinas ir Lokas yra dvyniai kosmogon. mite, bet antipodai eschatologiniame.

Pasaulio atsiradimas skand. mitol. suprantamas kaip pasaulio bedugnės *Ginungagapo* užpildymas ir chaoso pavertimas kosmosu. Milžinai čia ne tik priešpriešinami dievams kosmose, jie yra pastarųjų pirmtakai ir laiko atžvilgiu. Pirminė būtybė milžinas *Imis* yra hermafroditas, atsiradęs iš šerkšno, kurį išskiria vėstantys požeminių upių vandenys, kadaise pripildę pasaulio bedugnę Ginungagapą. Iš Imio pažastų ir kojų gimsta kiti milžinai, vadinami hrymtursais, arba šerkšno milžinais. Kartu su Imiu iš šalčio ir karščio sąveikos atsiranda ir karvė Audhumla, kurios pienu minta milžinai. Pati ji išgyvena laižydama apšarmojusius sūrius akmenis ir galų gale išlaižo iš akmens vyrą, vardu Būris, kuriam gimsta sūnus Boras; tas savo ruožtu su milžino Voltorno dukterimi Bestla pagimdo sūnus Odiną, Vilį ir Vė. Imio ir Boro palikuonys be perstojo kivirčijasi, kol Boro sūnūs Imį nužudo ir iš jo kūno sukuria pasaulį: milžino stuomuo tampa žeme, kaukolė — dangaus skliautu, kraujo užtenka, kad atsirastų upės ir vandenynas (jame paskęsta beveik visi hrymtursai); kaulai tampa kalnais, dantys — uolomis, o iš plaukų išauga medžiai. Iškilę iš vandenyno ir įkūrę jaukų Midgardą, dievai nustato ir saulės (Sola) bei mėnulio (Manis) — sesers ir brolio — funkcijas. Po to trys asai — Odinas, Lokas ir *Henis* — leidžiasi klajoti po neseniai sukurtą pasaulį ir, suradę iš medžio padarytus žmonių pirmavaizdžius (*Askas* ir *Embla*), atgaivina juos. Tada pasirodo nornos ir nulemia jų likimą. Toliau kurdami pasaulį, dievai suvaldo chtonines pabaisas — gyvatę Jormungandą, vilką *Fenrį* ir jo seserį Helę, mirusiųjų karalystės šeimininkę, o po to ir jų tėvą Loką. Tačiau žinoma, kad artinantis pasaulio pabaigai (*ragnarokui*) visos pabaisos išsiveržė į laisvę. Skand. mitologijoje eschatologiniai motyvai „įspausti" jau pačioje kosmogonijoje. Pirmasis karas tarp asų ir vanų kilo tuoj po aukso amžiaus. Mitas apie *pirmąją* mirtį nuo ieties ir pirmąjį ritualinį aukojimą karių iniciacijos metu (jauno dievo Baldro nužudymas) tampa prologu tikrai eschatologiniam ciklui ir kosmoso atsivertimui į chaosą. Toje pačioje „Žynės pranašystėje", kurioje kalbama apie pasaulio sukūrimą, pavaizduotas ir dievų bei pasaulio žuvimas (ragnarokas), paminėtos pasaulio pabaigos artėjimo priežastys ir išvardyti jo požymiai: sulaužytos priesaikos ir moralės normos, kyla vaidai tarp genčių ir artimų giminaičių. Vėliau ateis ir trejus metus truksianti (arba milžinų) žiema (Fimbulwinter), nes chtoninės pabaisos prarys saulę ir mėnulį, tada pasaulio medis sudrebės, chtoninėms pabaisoms išsiveržiant laisvėn, ir Loko valdomas atplauks mirusiųjų laivas. Milžino *Surto* vadovaujami pasirodys *Muspelio* sūnūs. Paskutinėje kovoje, kai dievų pusėje kovos ir žuvę kariai — *einherijai*, dievai ir chtoniniai siaubūnai vieni kitus sunaikins. Surtas padegs pasaulį ir šis pražus nuo ugnies bei potvynių.

Anapus mitų apie pasaulio sukūrimą ir pabaigą lieka daug mitinių pasakojimų apie dievų santykius ir jų kovas su milžinais (jotunais) bei nykštukais (dvergais). Toro ir jo bendrakeleivių nuotykiai plėtojami visų pirma horizontaliojoje pasaulio projekcijoje, kaip ir Odino trijulės klajonės. Nors dievai ir milžinai be paliovos kariauja, tai netrukdo jiems pradėti meilės nuotykius ir net egzogamiškai tuoktis su dailiomis milžinų dukterimis. Milžinai (milžino vadinimas jotu, jotunu ar tursu yra laisvas ir netaikomas konkrečiai klasifikacijai) savo ruožtu stengiasi gauti į žmonas deives ir pagrobti dievų atributus: Toro kūjį, *Sivės* auksinius plaukus, *Idunos* obuolius. Didžiąją stebuklingų daiktų dalį dievai patys jėga ar apgaule įsigijo iš dvergų, neprilygstamų meistrų. Dvergų rankų daryta Odino ietis Gungnis, jo auksinis žiedas Draupnis, nykštuko Andvario brangenybės; dvergų sukurtas ir legendinis Toro kūjis Mjolnis, kuris kaip bumerangas visada grįžta savininko rankon. Dvergai dievams pastatė stebuklingą laivą Skydbladnį — jame telpa begalinis keleivių skaičius, į bures visuomet pučia vėjas ir lekia jis greičiau už vėją; šiam laivui net uosto nereikia, nes jį galima sulankstyti ir paslėpti užantyje. Dvergų nukaltas Freiros vėrinys *Brisingamenas*, jų sutaisytas ir *poezijos midus*. Įžvelgiama, kad pasakojimai apie dievų ir dvergų santykius remiasi etiologiniais mitais, kuriuose dievai yra kultūriniai herojai ir kovotojai su pabaisomis, tačiau iki mūsų

dienų išlikusiuose tekstuose etiol. elementas yra jau palyginti neaiškus ir čia veikiau reikia kalbėti apie per karo žygius tarp įvairių „pasaulių" vykstantį vertybių judėjimą. Pavyzdžiui, labai reikšmingas mitas apie šventojo poezijos midaus (jis teikia jėgų, šamanišką ekstazę, poetinį įkvėpimą ir išmintį) ruošimą virtęs pasakojimu apie judėjimą ratu „dievai—dvergai—milžinai—dievai". Siužetų, kuriuose pasakojama, kaip Odinas atima iš milžinų šventąjį midų, o Toras įsigyja katilą alui daryti, galimas daiktas, ir pasakojimo, kaip Lokas atgauna šventus amžinosios jaunystės Idunos obuolius, šaknys tikriausiai slypi vieningame sename etiol. mite su atitinkamu ritualu. Tai rodo paralelė su indų mitu apie dieviškus gėrimus somą ir amritą. Mitams apie stebuklingus, jaunystę teikiančius gėrimus ir vaisius semantiškai artimi mitiniai vaizdiniai apie ožkos Heidrūnos neišsenkantį medaus pieną, Toro ožius ir Frėjo stebuklingą šerną — tiek ožiai, tiek šernas tarnauja savo valdovams kaip stebuklingi arkliai, o vakare papjauti ir suvalgyti, iš ryto vėl yra gyvi ir sveiki. Su derlingumo kultu susiję ir dievų atributai, kurie patys sukuria savo antrininkus, pvz., Odino ietis, visada grįžtantis Toro kūjis, Frodžio (t. y. Frėjo) stebuklingos aukso girnos. Be abejonės, derlingumo kulto simbolikai priklauso auksiniai Sivės plaukai ir žėrintis Frėjos vėrinys. Mitai apie magišką amžiną dievų jėgų ir maisto šaltinių atsinaujinimą dera su tikėjimu einherijais — Odino išrinktaisiais kovose kritusiais karžygiais, kurie leidžia savo dienas Valhaloje. Ten jie, be perstojo kovodami, vienas kitą nužudo, bet čia pat vėl atgyja, kad sėstų prie vaišių stalo kartu su dievais.

Mitologiniame pasaulio atspindyje, kuris atsiskleidžia „Vyresniojoje Edoje", dievai kovoja prieš viso, kas gyva, priešus — chtoninius siaubūnus ir milžinus (jotunus); jie pranoksta įvairias gamtos dvasias ir žemės gelmėse gyvenančius dvergus, yra viršesni už likimą lemiančias nornas ir valkirijas.

Aukščiausiųjų dievų panteonas skand. kosmogonijoje vaizduojamas kaip dviejų dievų grupių — asų ir vanų — sąjunga, kuri susiformavo po jų tarpusavio karo. Vanai yra senesnės, pirmesnės dievybės, labai apribota dievų kategorija, daugiausia susijusi su agrariniais kultais. Jiems priskiriamos magiškos ir pranašų galios. „Edos" pavaizduotoje situacijoje pagrindiniai vanai (Njordas, Frėjas, Frėja) praktiškai jau yra asimiliuoti asų ir taip pat kaip asai garbinami. Tačiau asams f-jos padalytos kitaip negu vanams, kurie buvo pranašai, burtininkai, derlingumo ir taikos nešėjai. Asų sistemoje derlingumas susijęs su Toru, magija ir pranašavimas — su Odinu, taikingumas — su Baldru. Frėja, *Odo* žmona, funkciškai (gal ir genetiškai) yra beveik analogiška Frigei, Odino žmonai (ir pats Odas laikomas Odino hipostaze), bet Frėja priklauso vanams, Frigė — asams. Daugelyje tekstų sąvokos „dievai" ir „asai" yra sinonimai, vis dėlto priesaikose minimi asai ir vanai.

Su Odinu susijusiuose mituose asai sudaro lyg ir patriarchalinę bendruomenę, kurios galva yra Odinas, tačiau svarbiausi klausimai sprendžiami tinge (tautos susirinkime). Labai reikšmingas yra ritualinis dievų pokylis, kuriame ragaujamas šventasis gėrimas. Palaiminga dievų puota Ido slėnyje, kuris yra pačiame Asgardo viduryje, vainikuoja svarbaus sprendimo priėmimą ar pergalę kovoje su jotunais.

Asų panteone svarbiausieji dievai yra Odinas (jėgos, išminties, magijos, taip pat karo magijos, atstovas, karių globėjas, Valhalos šeimininkas), Toras (griaustinio, audros ir derlingumo dievas, neprilygstamas kovotojas su milžinais ir pas. gyvate), Tiūras (senas ide. dangaus dievas, karinių sueigų ir dvikovų globėjas), *Heimdalas* (dievų ir pasaulio medžio sargas), Henis, Ulis (dievas lankininkas ir slidininkas), Baldras (grožio tėvas, ritualinė auka), Njordas (derlingumo dievas, laivininkystės globėjas), *Hiodas* (aklas dievas, Baldro žudikas), Freiras (taikos, derliaus teikėjas), Lokas (sukčius-triksteris ir šaipūnas, chtoninių pabaisų tėvas, dievų ir milžinų tarpininkas), *Bragis* (dievas skaldas) ir kt. Yra ir naujų dievų: *Vydaras*, Valis, Magnis, Modis,— keršytojai už savo tėvus ir brolius. Vilis ir Vė minimi tik kaip Odino broliai ir Boro sūnūs. Deivės Frigė, Frėja, Sivė, Iduna yra gyvybės sergėtojos, derliaus teikėjos. Asgarde į jas panaši yra ir milžino *Tjacio* duktė — dailioji *Skadi*. Minimos ir *Gevjona* bei Fula. Svarbiausieji kulto dievai buvo Odinas, Toras ir Freiras, bet sakmėse šalia Odino ir Toro paprastai stovi Lokas. Ši asų trijulė pirmiausia yra kultūriniai herojai: Odinas — išmintingas kūrėjas ir šamanas (sykiu klastūnas), Toras — stipruolis, narsus kovotojas, sargas, Lokas — negatyvus kultūrinio herojaus variantas, sukčius, išdaigininkas. Kiekvienos sakmės pradžioje nuotykių virtinę pradeda aktyvi pačių asų veikla, o jų pobūdį kiekvienąkart nulemia iniciatorius. Tai matome palyginę du populiarius mitus. Pavyzdžiui, mitas apie *Hrungnį* pasakoja, kaip kartą Odinas savo didžiuliu žirgu *Sleipniu* jojo į Jotunheimą. Aukščiausiojo aso pasirodymas priešininkų žemėje yra atviras iššūkis, nes Odinas, sugebantis keisti išvaizdą, atjoja oru per jūrą savo tikruoju pavidalu, su stebuklinga auksu žėrinčia kepure ant galvos. Jam priešais ateina Hrungnis ir giria Odino žirgą. Odinas atsako guldąs galvą, kad visame Jotunheime nėra panašaus. Supykęs milžinas ropščiasi ant savo Gulfaksio, kad nubaustų akiplėšą pagyrūną, bet kadangi jis yra pusiau akmeninis, Odinas jau toli, kol priešininkas užsėda ant žirgo. Apdujęs iš įsiūčio Hrungnis atskuodžia iki Asgardo mūrų, asai kviečia jį užeiti ir dalyvauti pokylyje. Milžinas priima kvietimą ir sėdasi prie dievų vaišių stalo. Jis vieną po kitos išgeria taures, kokias paprastai gali išgerti tik Toras. Frėja jam kaskart pripila midaus ir alaus, kol įkaušęs Hrungnis pradeda girtis sugriausiąs Asgardą, Valhalą perkelsiąs į Jotunheimą, visus asus nužudysiąs, o Frėją ir Sivę pasiimsiąs su savimi. Dievai priversti klausytis milžino pagyrų, nes Toro nėra namuose. Pagaliau šis parsiranda. Pamatęs prieš save didžiausią jotunų priešą su rankoje pakeltu Mjolniu, milžinas tučtuojau apanka, nors jo galva ir akmeninė, ir primena esąs svečias, saugomas Odino (svečio neliečiamybė yra įstatymas, kurio šventai laikosi tiek dievai, tiek žmonės). Tačiau kai Toras pagrasina, kad dėl šios viešnagės pasipūtusiam milžinui teks pasigailėti, Hrungnis atsako, kad neginkluoto priešininko

nužudymas Torui šlovės neatnešiąs, ir siūlo susitikti dvikovoje pagal visas taisykles. Toras, kurio niekas niekada dar nėra drįsęs iškviesti, sutinka ir Hrungnis leidžiasi atgal į Jotunheimą apsiginkluoti. Kad kovoje turėtų padėjėją, jotunai padaro molinį milžiną Mokurkalvį ir įdeda jo krūtinėn žirgo širdį. Hrungnio akmeninei galvai stebuklingos kepurės nereikia, jo širdis, milžiniškas skydas ir vėzdas irgi iš akmens. Taip apsiginklavęs, su Mokurkalviu pašonėj, Hrungnis joja į numatytą kovos vietą. Ten vyksta ir Toras, bet jį aplenkia Toro tarnas *Tjalvis* ir sako Hrungniui: „Milžine, tu stovi labai neatsargiai. Didingasis asas tave pastebėjo ir įlindo žemėn, kad užpultų iš apačios, nes iš tos pusės tu esi visai neapsaugotas". Patiklusis milžinas tuoj pat padeda ant žemės didžiulę akmens plokštę ir atsistoja ant jos. Tuomet atvyksta Toras ir priešininkai susiremia savo galingais ginklais. Šie susikerta ore ir Hrungnio vėzdas subyra į gabalus. Vienas jų pataiko į galvą Torui, o kūjo Mjolnio smūgis sutrupina milžino galvą. Jotunas parkrenta taip, kad viena jo koja prispaudžia prie žemės Toro kaklą. Mokurkalvį, kuriam vien pamačius Torą širdis iš baimės atsidūrė kulnuose, Tjalvis greitai įveikia. Tada sueina asai ir stengiasi pakelti milžino kojų, kad Toras galėtų atsistoti, tačiau nė vienas negali jos nė pajudinti. Po to atlekia Modis, Toro sūnus, kurį jam pagimdė gražioji milžinė Jarnsaksa. Ir nors Modžiui dar tik treji metai, jis be vargo nukelia milžino kojų. Toras, apsidžiaugęs mažojo sūnaus jėga, padovanoja jam Gulfaksį. Šis pasakojimas asocijuojasi su žemės drebėjimais, kalnų nušliaužimais ir kitais tektoniniais kataklizmais. Mitas apie Tjacį yra visiškai kitokios prigimties: trys asai — Odinas, Lokas ir Henis — pasivertę žmonėmis keliauja milžinų ir burtininkų žeme. Išalkę jie viename klonyje randa riebių jaučių bandą, papjauna vieną jų ir pradeda kepti, bet mėsa visai neminkštėja. Tuomet iš medžio, po kuriuo sėdi asai, viršūnės pasigirsta balsas. Tai Tjacis, pasivertęs ereliu. Jis pasako mėsą užburęs ir ši nesuminkštės, kol dalies jos nepažadės Tjaciui. Dievai pažada, ir erelis, nusileidęs ant katilo krašto, suryja pusę jaučio. Lokas dėl to supyksta ir kerta begėdžiui paukščiui kartimi. Akimirksniu Lokas nusviedžiamas į padebesius tokiu greičiu, kad bijo netekti rankos, iš kurios nebegali paleisti karties. Už savo išlaisvinimą Lokas siūlo burtininkui visa, ko tik šis norėtų. Kai Tjacis pareikalauja auksinių Idunos obuolių, Lokas priverstas pažadėti juos. Kad tesėtų pažadą, įtikina Iduną vienoje giraitėje netoli Asgardo radęs dar gražesnius už josios obuolius ir kviečia deivę jų pažiūrėti. Iduna patiki klastūnu ir pasiima savo obuolius. Tuomet staiga pasirodo erelis ir nusineša ją su visais obuoliais. Kurį laiką niekas nepastebi, kad Iduna dingusi. Tačiau dievai, pamatę, jog staiga paseno ir pražilo, pradeda ieškoti priežasties ir prisimena, kad jau senokai nėra ragavę auksinių obuolių. Visi teiraujasi Idunos, bet jos niekur nėra, kol pagaliau kažkas prisimena matęs ją kartu su Loku einant į giraitę, bet grįžtančių jų niekas neregėjęs. Loką priverčia prisipažinti. Kad išvengtų siaubingos bausmės, Lokas savo kaltę pripažįsta ir pažada grąžinti Iduną, jei dievai jam padės, ir šie pažada. Frigė laikinai suteikia Lokui savo galių kuo nors pasiversti ir paversti kitus. Lokas pasiverčia vanagu ir skrenda į Tjacio buveinę. Iduna ten užrakinta už septynių geležinių durų, bet vanagas įsigauna pro nedidelį langelį, paverčia Iduną kregžde ir laikydamas ją naguose lekia į Asgardą. Tuo metu Tjacis sugrįžta namo, atpažįsta Loką, kad ir vanago pavidalu, perpykęs nusimeta drabužį, pavirsta ereliu ir vejasi vanagą. Dievai skraidūnus laiku pastebi ir suneša didžiulę sausų žagarų krūvą savo pilies kieme. Ją uždega, kai tik Lokas su Iduna parskrenda. Erelis įlekia ugnin ir apdega sparnus. Asai jį sučiumpa ir nužudo, o patys greitai vėl sušvyti atgautąja jaunyste ir grožiu. Tačiau Tjacio nužudymu nuotykiai anaiptol nesibaigia. Netrukus asų buveinėje pasirodo jo duktė Skadi ir pareikalauja išpirkos už nužudytą tėvą. Dievai pripažįsta Skadi reikalavimą esant visai teisėtą ir vietoj tėvo kaip išpirką pasiūlo vyrą. Skadi sutinka ir tampa Njordo žmona. Iš šios santuokos gimsta dievai Freiras ir Frėja. Tiek šiame, tiek kituose mituose, kur Lokas, dažniausiai pasitelkiantis klastą ir apgaulę, yra pagrindinis herojus, veiksmas rutuliojasi kaip piktadarybių, kurios pradžioje būna lyg ir atsitiktinis įvykis, grandinė — šiame mite Lokas nori smogti įžūliam paukščiui, ir dievai kone praranda savo amžiną jaunystę; mite apie *Hreidmarą* jis nužudo vieną gyvūną ir prasideda įvykiai, susiję su Andvario auksu, t.y. begalinė žudynių virtinė, nors pats Lokas tolesniuose įvykiuose daugiau visai nedalyvauja.

Mito evoliucija iš esmės pakeitė dievų giminystės santykius ir jų hierarchiją. „Edoje" Toras yra Odino ir Frigės [kitame variante — *Jordės* (Žemės)] sūnus, griaudintis perkūnas, dangaus ir karo dievas. Paralelė su Odinu dviejų pastarųjų f-jų atžvilgiu brėžiama taip, kad Odinas tapo karo, magijos, kariaunų dievu, didvyrių globėju, bet jis kursto ir vaidus tarp savo didvyrių (paralelizmas su Loku), o Toras kaip dievas galiūnas personifikuoja ginkluotą liaudį. Jis yra „saviškių" (ir dievų, ir žmonių) užtarėjas prieš „svetimuosius" — milžinus ir chtoniškąsias pabaisas. Tiūras, mokslininkų darbuose vadinamas senuoju dangaus (todėl aukščiausiuoju) dievu, turi ribotas karo įstatymų saugotojo f-jas. Nė vienam mite Lokas nėra vadinamas Odino giminaičiu (jis — milžino Farbaučio ir Lauvėjos sūnus), tačiau Lokas yra komiškas Odino dvynys kosmogon. mite ir demoniškas priešininkas eschatologiniame. Abu turi šamaniškų bruožų, tačiau Loko šamaniškos kelionės yra apribotos horizontaliąja mito projekcija, o Odinas glaudžiai susijęs su pasaulio medžiu — vertikaliąja mito ašimi. Čia Odinas ne tik atstoja Tiūrą (ide. mitologijoje vyraujantis medžių kultas sieja svarbiausiąjį, t. y. griaustinio, dievą su atitinkamu šventuoju medžiu), bet ir konkuruoja su dievų sargu Heimdalu, kuris pačioje pradžioje apskritai buvo tapatus medžiui Igdrasilui, o dabar tapo Odino sūnumi, drauge pagimdytu devynių jotunų merginų. Sąlygiškai Odinas ir Lokas tapatinami su baltuoju ir juoduoju šamanizmu. Pozityvus kūrėjas Odinas mite yra asų, o Lokas — chtoninių pabaisų tėvas; Odinas — Valhalos šeimininkas, o Lokas — požemio karalystės šeimininkės tėvas. Lokas laikomas tikruoju Baldro mirties kaltininku, bet faktai liudija, kad Baldro nužudymą reikia suvokti kaip ritualinę auką. Kadangi

Odinui aukojo žmones, dėl Baldro mirties (ji pradeda beprasmiškos dievų žūties temą) kaltas ir pats Odinas; tikrasis žudikas — aklasis Hiodas — yra tik Odino antrininkas. Plėtojantis skand. mitologijai, Odino ir viso odiniškojo komplekso iškėlimas į pirmą vietą buvo labai reikšmingas; „Edose" šis kompleksas dar turi labai daug eschatologinių motyvų. Kai kurie motyvai, susiję, pvz., su šamanizmu, žvejyba ir pan., gali būti pasiskolinti ir iš samų bei suomių mitų.

Mitologija padarė esminę įtaką germ. ir skand. herojiniam epui. Ankstyviausias iš herojinio epo kūrinių, pasiekusių mūsų dienas, yra anglosaksų poema „Beovulfas" (atsiradusi apie VII a., užrašyta apie 1000-uosius m.). Būta ir kitų epų, bet jų išliko tik nedideli fragmentai arba perpasakojimai vėlesnio laikotarpio kūriniuose, pvz., vokiečių „Hildebranto giesmėje" (IX a. pr.). Dauguma epų užrašyta XIII a.: „Nibelungų giesmė", „Vyresniosios Edos" herojinės giesmės apie *Volundą, Helgį, Sigurdą, Gudruną, Briunhildę, Atlį*; herojinis epas padarė įtaką ir „Sagai apie Volsungus" iš „Jaunesniosios Edos", taip pat „Sagai apie Tidreką". Daugelis herojinių sakmių ilgainiui išnyko, bet kai kurias iš jų galima atkurti iš viduramžių autorių veikalų, pvz., iš „Sagos apie Skjoldungus". Šios herojinės sakmės atgarsių yra ir vėlyvųjų viduramžių liaudies baladėse. Epo herojai yra ir išgalvoti, ir turėję istorinių asmenybių prototipus, tačiau iš jų epe liko tik vardas. Realūs istoriniai įvykiai jame apaugę fantastiniais elementais. Epe paprastai vaizduojamas didžiojo tautų kraustymosi laikotarpis (IV—VI a.), karai tarp gotų ir hunų, ostgotų karalystės žlugimas 375 m., hunų sunaikinta burgundų karalystė (437), hunų valdovo Atilos mirtis (453). Įvykiai dažniausiai pavaizduoti kaip giminių vaidai ir asmeniniai konfliktai. „Vyresniojoje Edoje" herojinės giesmės gana aiškiai atskirtos nuo giesmių apie dievus. Asai niekuomet tiesiogiai nesikiša į didvyrių gyvenimą. Herojinių giesmių veiksmas vyksta ne žmonių žemėje, bet Asgarde arba Jotunheime, o žygdarbiai ir piktadarystės, sudarantys herojinių epų siužetus,— kur nors prie Reino, hunų žemėje, gotų karalystėje ir t. t., nors topogr. ir etninės koordinatės yra labai miglotos ir prieštaringos. Dar neaiškesnis yra herojinių giesmių veiksmo laikas („garbingoje tolimoje senovėje"); neaiški riba tarp mitologinių pradžios laikų ir vadinamųjų herojinių laikų. Epe dažnai tuo pačiu metu veikia herojai ir prototipai, gyvenę skirtingais laikais. Esminiu momentu riba tarp mitų ir epų dažniausiai išnyksta arba sąmoningai ištrinama. Pavyzdžiui, Inglingų, Skjoldungų, Volsungų, įvairios skand., anglosaksų ir germ. kilmingųjų giminės kyla iš asų, jos laiko save Odino palikuonimis. Didvyrius, kritusius kovos lauke, į Asgardą pasiima Odinas; žemiškosios herojų mylimosios dažnai yra valkirijos. Tiek germ. ir skand. mitai, tiek epai yra kupini žiauraus tragizmo: visi epo herojai dažniausiai miršta siaubinga mirtimi, kurią jie narsiai priima arba net sąmoningai eina jos pasitikti (Briunhildė, Signi, Gunaras, *Hagenas*). Eschatologinio mito pasaulis eina į „sutemas" ir asai patys žino apie neišvengiamą savo žūtį, žino ir jos priežastis — žodžio nesilaikymas, duoto pažado laužymas. Priesaikos laužymo motyvas — vienas iš pagrindinių ir herojiniame epe: Sigurdas, Gjukungai, Atlis ir kiti personažai žūva todėl, kad laužo šventai duotą žodį. Mitams ir herojiniams epams bendras yra ir likimo suvokimas. Pasikliovimas likimu, nornomis ir pan. ypač įsigali vėlyvuosiuose epinių kūrinių variantuose, kur jie, galimas daiktas, yra jau praradę ankstesnę prasmę, tačiau herojų likimo numatymas herojinėms sakmėms yra iš principo svarbus. Pavyzdžiui, sakmėje apie *Starkadą* (ir

„Nibelungų giesmės" pirmoji, vadinamoji Vulgatos, faksimilė. XIII a. pirmoji pusė

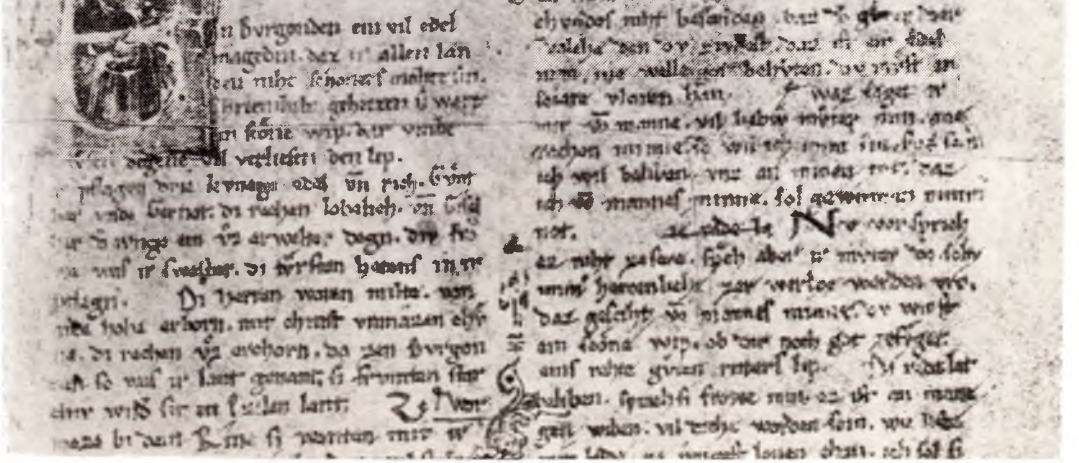

Krymhildė rodo Hagenui nibelungų žiedą. J. H. Fislio akvarelė Ciuricho meno muziejuje. 1807

Sigurdą) jo gyvenimą jau iš anksto buvo nulėmę konkuruojantys Odinas ir Toras.

Mito ir epo sąveikos problemos germ. ir skand. tradicijoje moksliškai traktuotos įvairiai. XIX a. pirmoje pusėje natūrmitologinės mokyklos stengėsi priartinti herojų paveikslus prie mitų, aiškindamos juos kaip simbolius ir gamtos reiškinių alegorijas (pvz., epą apie Sigurdą kaip soliarinį mitą). Reaguodami į natūrmitologų interpretavimo savivalę, jų priešininkai stengėsi epą nuosekliai demitologizuoti. Susiformavo ir tendencija matyti herojinėje poezijoje tik individualios kūrybos produktą, atmetant folklorinius šaltinius (A. Heisleris). Vis dėlto nepaneigiamas yra herojinio epo archajiškumas. Tai liudija visa virtinė motyvų, matyt, perimtų iš tautosakos, nes jie ir dabar turi paralelių liaudies pasakose. Modernioji neomitologija (O. Hėfleris, F. R. Šrėderis, J. de Frysas, K. Haukas, Ž. Diumezilis) epinių siužetų šaltinio ieško ritualiniuose mito archetipuose. Herojinį epą jie laiko kolektyvinės sąmonės centru ir sieja jį su tuo laikotarpiu, kai žmogus pradeda vaduotis iš pirmykščio sakralinio susikaustymo, kai mitas dar išsaugo gyvybingumą, bet „savo teises jau pradeda įgauti tai, kas yra žemiška ir žmogiška" (F. R. Šrėderis). Šioje „pasienio zonoje" kultinių veiksmų ir žaidimų mitiniai siužetai ir vaizdai susilieja su istoriniais pasakojimais. Kolektyvinių kulto vaizdinių ratas, buvęs mito pagrindu, maitina ir herojinį epą. Remdamiesi šia koncepcija, neomitologai herojaus kovą su slibinu redukuoja į dievo darbus, kuriuos jis nuveikęs, kad nugalėtų chaosą ir sukurtų kosmosą; tėvo ir sūnaus kovos motyvo ištakas („Hildebranto giesmė") šie mokslininkai įžiūri mite apie dievą, kuris pats nužudo savo sūnų (Odinas — Baldras) ir t. t. Neomitologų konstrukcijos dažnai neišlaiko kritiško šaltinių tyrinėjimų patikrinimo ir susilaukia pagrįstų priešininkų (G. Kūnas, K. fon Zė ir kt.) priekaištų, tačiau vargu ar galima visiškai paneigti herojinio epo ir ritualo ryšį. Pavyzdžiui, ritualinės kilmės neabejotinai yra mirties bausmė, kurią Atlis liepia įvykdyti Gunarui ir Hagenui („Vyresnioji Eda", „Giesmė apie Atlį"); šią kilmę rodo ir tai, kad pati Gudruna nužudo savo sūnus, ritualo reliktus liudija įvairūs sakmės apie *Hadingą* epizodai, taip pat herojų, kurios atkeršijusios savo noru žengia į laužo liepsnas, paveikslai. Žinoma, šiuo atveju galima tik hipotetiškai kalbėti apie ritualinę šių motyvų prigimtį; giesmėse jie apsupti jau kito pasakojimo konteksto (apie giminės nesantaiką ir kraujo kerštą), naujai motyvuoto ir iš dalies psichologizuoto. Didžiausiame ir populiariausiame germ. herojiniame epe „Nibelungų giesmė" pasakojimas apskritai turi kitą prasmę, nukreiptą į kurtuazinės riterių poezijos mentalitetą, o senų mitologijos liudijimų jis beveik nėra išlaikęs. Bėgant amžiams „Nibelungų giesmė" buvo begalę kartų perdirbta, tapo lit. ir kt. meno rūšių temų ir motyvų šaltiniu.

L.: *Mogk E.* Mythologie.— Strassburg, 1900; *Meyer E. H.* Mythologie der Germanen.— Strassburg, 1903; *Helm K.* Altgermanische Religionsgeschichte, 1—2.— Heidelberg, 1913—1953; *Schröder F. R.* Germanentum und Hellenismus.— Heidelberg, 1924; *Schneider H.* Germanische Heldensage, 1—2.— Berlin—Leipzig, 1928—1934; *Schneider H.* Die Götter der Germanen.— Tübingen, 1938; *Dumezil G.* Mythes et dieux des germains.— Paris, 1939; *Grimm J.* Deutsche Mythologie, 1—3.— Basel, 1953; *Grönbech V.* Kultur und Religion der Germanen, 1—2.— Darmstadt, 1954; *Vries J. de.* Altgermanische Religionsgeschichte, 1—2.— Berlin, 1956—1957; *Turville-Petre G.* Myth and Religion of the North.— London, 1964; Zur germanisch-deutschen Heldensage.— Darmstadt, 1965; *See K.* Germanische Heldensage.— Frankfurt/Main, 1971; *Davidson H. R.* Scandinavian Mythologie. [New rev. ed.] — New York, 1986; Сага о Волсунгах. Пер.— М.-Л., 1934; *Хойслер А.* Германский героический эпос и сказание о Нибелунгах. [Пер. с нем.]— М., 1960; Старшая Эдда. [Пер.]— М.-Л., 1963; *Мелетинский Е.* „Эдда" и ранние формы эпоса. — М., 1968; Младшая Эдда. [Пер.] — Л., 1970; *Топоров В.* К балто-скандинавским мифологическим связям.— Donum Balticum. — Stockholm, 1970; Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. [Пер.] — М., 1975; *Мелетинский Е.* Скандинавская мифология как система.— В кн.: Труды по знаковым системам. 7.— Тарту, 1975; *Стеблин-Каменский М.* Миф.— Л., 1976; *Гуревич А.* „Эдда" и сага.— М., 1976; Скандинавские сказания. (Сб.).— М., 1988.

alfai (sen. isl. alfar), skand. mitologijoje — žemesniosios gamtos dvasios (iš pradžių — galbūt mirusiųjų vėlės). A. skirstomi į vadinamuosius juoduosius ir baltuosius, arba šviesiuosius. A. buvo skirtas ypatingas kultas. „Edoje" a. priešpriešinami aukšč. dievybėms *asams* dažnai kartojamoje formulėje „asai ir alfai", bet retkarčiais a. vadina tiek nykštukus *dvergus*, tiek ir dievus *vanus*. „Vyresniosios Edos" „Sakmėje apie Volandą" stebuklingas kalvis Volandas (Velandas) vadinamas a. valdovu (↑ taip pat *elfai*).

Asgardas (sen. isl. **Asgarðr** „asų aptvaras"), skand. mitologijoje — dangaus buveinė, dievų asų tvirtovė („Sagoje apie Inglingus" sakoma, kad A., asų sostinė, yra žemėje į rytus nuo Dono). „Jaunesniojoje Edoje" pasakojama, kad A. statęs vienas milžinas, kuriam padėjęs žirgas Svadilfaris. Už tai asai A. statytojui turėjo atiduoti saulę, mėnulį ir deivę Fréją, bet klastingasis Lokas, pasivertęs kumele ir atitraukęs žirgą nuo darbo, pasiekė, kad milžinas negalėjo A. pastatyti laiku ir todėl prarado ne tik užmokestį, bet ir galvą. A. yra Idavole (Ido lauke). „Grymnio kalbose" („Vyresnioji Eda") išvardytos dievų buveinės Asgarde (Valaskjalvas — Odino, ten pat ir Valhala, kur gyvena einherijai; Breidablikas — Baldro; Himinbjorgas — Heimdalo; Trūdheimas — Toro ir t. t.). A. ir Midgardas (ten gyvena žmonės) niekada nėra priešpriešinami vienas kitam, o pasakojimuose net pasirodo alternatyviai.

asai (sen. isl. æsir, vns. **ass**, vok. **Asen**), skand. mitologijoje — pagrindinė dievų grupė, kuriai vadovauja Odinas. A. priešpriešinami *vanams*, milžinams *jotunams*, nykštukams dvergams, *alfams* ir žemesniosioms mot. giminės dievybėms — dysėms, normoms ir valkirijoms.

Askas ir Embla (sen. isl. **Askr, Embla**), skand. mitologijoje — pirmieji žmonės. A. ir E. dievai Odinas, Loduras (Lokas) ir Henis sukūrė iš medžių, rastų ant jūros kranto, atgaivino ir davė jiems vardus, vyrui — Askas („uosis"), moteriai — Embla („guoba"). „Edoje" pasakojama, kad iš jų kilo žm. gentis, apgyvenusi Midgardą.

Atlis (sen. isl. **Atli**, vok. **Etzel**), germ. ir skand. herojinio epo personažas; jo ist. prototipas yra hunų valdovas Atila (valdęs 434—453). Epe atsispindi du istorijos faktai: 1. Atilos vadovaujami hunai 437 m. sunaikino burgundų karalystę prie Reino, žuvo burgundų valdovas Gundiharijus; 2. A. mirtis — jis mirė germ. belaisvės Ildikos (vok. Hildė, Krymhildė) lovoje. Epe šie realūs įvykiai aiškinami visai kitaip; be to, A. personažo traktavimas skand. epiniuose kūriniuose visiškai priešingas jo pietų germ. (vad. kontinentiniam) variantui. Pavyzdžiui, „Edos" giesmėse — „Sagoje apie Volsungus" ir norv. „Sagoje apie Tidreką" A. yra piktas, gobšus valdovas, kuris, sulaužęs priesaiką, įvilioja į spąstus burgundų valdovą Gunarą ir jo brolį Hogni, kad užvaldytų jų auksą, ir abu nužudo (Gunarą įmeta gyvačių duobėn, Hogniui gyvam išpjauna širdį). A. žmona *Gudruna*, burgundų valdovo sesuo, atkeršija už savo brolius ir A. nužudo. Kontinentiniuose variantuose, ypač „Nibelungų giesmėje", A. iš esmės yra tik įrankis Krymhildės (Gudrunos), kuri atkeršija savo broliams už pirmojo vyro Zygfrydo mirtį, rankose. A. čia galingos valstybės valdovas, tačiau silpno būdo, neryžtingas — jis pasyviai stebi katastrofą, vykstančią jo paties salėje, burgundų, paties A. kariaunos, jo sūnaus ir žmonos Krymhildės žūtį. Pabaigoje A. atsisako sosto.

Baldras (sen. isl. **Baldr**, vok. **Baldur**), skand. mitologijoje — jaunystės ir grožio dievas, Odino ir Frigės mylimas sūnus. B. drauge su kitais dievais (asais) gyvena dievų buveinėje Asgarde. Mitas apie B. žinomas iš „Žynės pranašystės" („Vyresnioji Eda"), taip pat iš prozinio pasakojimo „Jaunesniojoje Edoje". Sužinojusi, kad sūnui gresia pavojus, Frigė liepė visiems pasaulyje, gyvūnams ir augalams, prisiekti, kad jie B. niekuomet nepadarys nieko blogo. Priesaikos nedavė vien tik nežymus amalas, kurio Frigė nepamatė. Tai sužino klastingasis *Lokas* ir žaidimo metu įdeda amalo atžalą aklo dievo *Hiodo* rankon; šis, pats to nenorėdamas, B. nužudo. Dievai Lokui atkeršija. B. mirtis pradeda eschatologinį ciklą apie dievų ir viso pasaulio žlugimą (↑ *ragnarokas*).

baziliskas (lot. **basiliscus**), viduramžių žemesniojoje mitologijoje — pabaisa. Viduramžiais tikėta, kad b. išsirito iš kiaušinio, kurį padėjo 300 metų gaidys ir vandenyje išperėjo rupūžė. B. turi milžinišką kūną (gaidžio galvą, papuoštą diadema, vario snapą ir nagus, rupūžės kūną ir tris gyvates vietoj uodegos) bei milžinišką jėgą. Bet b. pavojingas ne tik dėl savo jėgos ar nuodų, jis gali nužudyti ir žvilgsniu, nuo jo alsavimo džiūsta žolė ir pleišėja uolos, o jis pats nesužeidžiamas. Vienintelė galimybė išsigelbėti nuo b. — tai parodyti jam veidrodį — siaubūnas taip išsigąsta savo paties atvaizdo, kad persprogsta. Pasak įvairių tikėjimų, b. mirtinas yra ir gaidžio žvilgsnis ar giedojimas. B. taip pat vadinamas gyvačių valdovu.

Beovulfas (sen. anglų **Beowulf** — „bičių vilkas", t. y. „lokys"), pagrindinis sen. germ. epo, anglosaksų poemos „Beovulfas" veikėjas. Ši poema laikoma seniausiu anglosaksų lit. paminklu. Kūrinys pagrįstas senomis epinėmis giesmėmis ir herojinėmis sakmėmis, bet vienintelis iki mūsų dienų išlikęs egzmepliorius (maždaug 3000 eilučių) užrašytas X a. pradžioje. Jis susideda iš dviejų dalių, kurias jungia vienas pagrindinis herojus B. Epinės poemos įvadas pasakoja apie legendinio danų karalių protėvio Skildo Skefingo atvykimą į Daniją. Būdamas dar vaikas, jis atplaukė per jūrą laiveliu, pilnu brangenybių. Skildas užaugo, tapo karaliumi bei valdė ilgai ir laimingai; laimė šypsojosi ir jo palikuonims. Sėkmė lydėjo ir Skildo proanūkį Hrodgarą, kuris sukrovė didelius turtus, pastatė erdvią, prabangią pilį, joje lėbavo su savo kariauna, pavadino ją Heorotu („elnio pilimi", nes ji buvo išpuošta elnių ragais). Tuomet Hrodgarą užgriuvo nelaimė: iš netolimos pajūrio pelkės į Heorotą kiekvieną naktį atklysdavo siaubūnas Grendelis. Jis nusitempė, sudraskė ir surijo dešimtis Hrodgaro kareivių. Siaubūnui niekas negalėjo pasipriešinti. Pilis ištuštėjo, danus apniko didelės bėdos. Žinia apie nelaimę pasiekė gautų (geatų) žemę. Skand. gentis gautai gyveno Švedijos pietuose. Apie danų nelaimę išgirdo ir jaunasis B., gautų karaliaus riteris. Jis liepė paruošti laivą ir sykiu su keturiasdešimčia geriausių karžygių leidosi į Daniją. Jau pirmąją naktį gautams atvykus kilo baisi kova tarp B. ir Grendelio. Pusiaunaktį pasirodęs siaubūnas spėjo praryti tik vieną iš gautų, kai jį patį sugriebė galinga B. ranka, ir jiedu susikovė. Šioje kovoje Grendelis prarado ranką ir nuslinko pelkėn, kad ten nugaištų. Kitą naktį Heorote pasirodė Grendelio motina ir, kol B. su drau-

gais ilsėjosi kitose menėse, pridarė daug blogybių Hrodgaro kariaunai. Rytą pabudęs B. atliko tikrai pasakišką žygdarbį: jis nusileido povandeninėn karalystėn ir ten nužudė Grendelio motiną. Tai padaryti B. pavyko tik stebuklingu kardu, kurį jis rado pabaisos būste. Tuo pačiu kardu B. nukirto galvą ir nugaišusiam Grendeliui; tada stebuklingasis ginklas ištirpo kaip varveklis, nes pabaisos kraujas buvo pernelyg nuodingas, ir B. rankose liko tik runomis išrašyta auksinė rankena. Turtingomis dovanomis apdovanotas ir šlovės apsuptas B. grįžo pas karalių Higelaką. Antrojoje poemos dalyje B. pavaizduotas jau senas. Po Higelako ir jo sūnaus mirties jis gautus taikiai valdė penkiasdešimt žiemų, bet tuomet jo žemę užpuolė baisus ugnimi spjaudantis slibinas. B. vėl stojo į kovą ir slibiną įveikė, bet pats, atsisveikinęs su savo kariauna ir davęs visus nurodymus dėl laidotuvių, mirė nuo kovoje gautų žaizdų. B. laidotuvių laužė jo ištikimasis karys Vyglavas sudegino ir visas slibino brangenybes, nes jos buvo užkeiktos. (Užkeikto aukso motyvas sutinkamas ir „Edos" mituose, ir kituose epiniuose germ. kūriniuose.)

Centrinis pirmosios poemos dalies epizodas — B. kova su siaubūnais — turi įvairių paralelių liaudies pasakose, taip pat islandų sagose; antrosios dalies pasakojimas apie B. kovą su ugniaspjaudžiu slibinu savo ruožtu susijęs su kitomis germ. sakmėmis. Įvairūs epe paminėti valdovai ir kovotojai gyveno didžiojo tautų kraustymosi metu (IV—VI a.), bet pats B. istorinio prototipo neturi.

Pavaizduoti ist. įvykiai — vaidai ir karai tarp įvairių germ. genčių sąjungų (pvz., gautų karaliaus Higelako paveiksle įžiūrimas panašumas į danų karalių Hohilaiką, kurio karo žygis prieš frankus (515) minimas Grigaliaus Turiečio kronikoje), liudija, kad kūrinyje atsispindinčios sakmės galėjo VI a. pirmoje p. rastis krašte, kuris yra į šiaurę nuo anglosaksų genčių tėvynės. Apskritai poema „Beovulfas" — pagoniško pobūdžio, tačiau taip pat juntama, kad būta keleto pakopų ją literatūriškai apdorojant. Mus pasiekusiame poemos variante anoniminis autorius pagoniškus dievų vardus ir germ. mitologijos realijas pakeitė krikščioniškais pamokymais ir nuorodomis į Biblijos sakmes. Pats B. irgi priartintas prie krikščioniško šventojo įvaizdžio, taip pat matoma paralelių su slibino nugalėtoju arkangelu Mykolu ar šventuoju Jurgiu.

L.: Беовульф... — М., 1975

Bragis (sen. isl. **Bragi** arba **Braga**), skand. mitologijoje — iškalbos meno ir poezijos dievas, poetų globėjas, „išmintingiausias iš asų", Odino ir Frigės sūnus. B. žinion Odinas atidavė poezijos medų. B. žmonai Idunai priklauso legendiniai aukso obuoliai ir tiems poetams, kuriems B. leidžia paskanauti gurkšnį dieviškojo gėrimo, Iduna dovanoja nemirtingumą tautos atmintyje. Jei duodant pažadą ar priesaiką buvo minimas B. vardas, tai buvo tvirta garantija, kad priesaika niekada nebus sulaužyta. Jauni valdovai prieš įžengdami sostan turėjo duoti šventą priesaiką ir ją reikėjo sutvirtinti vienu įkvėpimu išgeriant ypatingą B. aukojamo gėrimo taurę (**Bragafull**). Jei nepavykdavo, tai buvo laikoma labai blogu ženklu.

Brisingamenas (sen. isl. **Brisingamen** — „Brisingų vėrinys"), skand. mitologijoje — stebuklingas vėrinys, kurį, kaip ir kitas asų brangenybes, padarė Brisingai (dvergai); vienas iš pagrindinių deivės Frėjos atributų. Viename daug senesniame paminkle B. vadinamas „Brisingų juosta" (**brisinga girðr**), tai, matyt, atitinka jo pradinę f-ją — padėti gimdant; „Jaunesniojoje Edoje" Frėja pavadinta vanų dyse, o svarbiausia dysių f-ja būtent su tuo ir susijusi. Lokas priekaištauja Frėjai, kad ji už B. sumokėjo dvergams savo meile. Odino iniciatyva Lokas B. pagrobia, bet po to su tam tikromis sąlygomis vėl jį grąžina. Dėl B. prie Singasteino (Singo akmens) kovoja Lokas ir Heimdalas, pasivertę ruoniais. B. paminėtas ir anglosaksų mite apie Beovulfą.

Briunhildė (sen. isl. **Brynhildr**, vok. vakarų aukštaičių **Brünhilt**, **Prünhilt**, vok. **Brunhild**; vardas etimologiškai susijęs su isl. **hildr** — „kova", „dvikova pašventintoje, aptvertoje vietoje"

Briunhildė apžiūrinėja prie lubų pakabintą Gunterį. J. H. Fislio piešinys Notingemo Miesto muziejuje ir Meno galerijoje. 1807

ir **Brünne** — „krūtinės šarvai"), germ. ir skand. mito bei epo herojė. „Jaunesniojoje Edoje", pvz., „Sagoje apie Volsungus", B. sutapatinta su valkirija Sigrdriva, Odino dukterimi, kuri mūšio lauke savo skydu išgelbsti jauną didvyrį, Odino pasmerktą žūti. Už bausmę B. buvo užmigdyta stebuklingu miegu, iš kurio valkiriją pažadino *Sigurdas* (Zygfrydas), ir jiedu susižadėjo. Tačiau nuvykęs į karaliaus Gjukio pilį ir išgėręs stebuklingo gėrimo, kurį jam davė Gudrunos motina, Sigurdas užmiršo sužadėtinę ir tapo Gudrunos vyru. B. į žmonas išsikovojo Gudrunos brolis Gunaras (Gunteris) ir pareikalavo, kad Sigurdas jam padėtų laimėti nepalenkiamą gražuolę. Sigurdas mielai sutiko ir išlaikė visus išbandymus vietoj Gunaro. Šiame B. piršlybų siužete tiek skand., tiek vokiečių sakmės versija apie Sigurdą piršlį įvairiai atspindi senųjų vestuvių ritualą, kuriame sužadėtiniui reikia išlaikyti įvairius išbandymus, taip pat labai seną paprotį apie pagalbą santuokoje, kai jaunikis pavaduojamas vedybų guolyje (grupinės santuokos reliktas). „Edoje" pabrėžiama, kad Gunaru apsimetęs Sigurdas niekada nesikėsino į B. nekaltybę, tačiau „Nibelungų giesmė" šiuo

Gunteris ir Briunhildė

atžvilgiu yra labai dviprasmiška. Kai B. atskleidžia burgundų valdovo klastą ir sužino apie Sigurdo vaidmenį joje, ji pasiekia, kad Sigurdas būtų nužudytas, pati nusižudo, prieš tai liepusi save sudeginti kartu su Sigurdu. „Nibelungų giesmėje" apie B. likimą po Zygfrydo mirties nėra nė žodžio. „Gudrunos giesmėje", taip pat vienaname „Edos" variantų B. vadinama ir valkirija, ir hunų valdovo Atlio seserimi („Budlio vaikai"). B. paveikslas prototipo neturi.

dysės (sen. isl. **disir**), germ. ir skand. mitologijoje — moteriškos būtybės, priklausančios vaisingumo kultui ir padedančios gimdyti. „Vyresniojoje Edoje" d. vadinamos ir *nornos* bei *valkirijos*.

Donaras (vok. **Donar**, iš **Donner** — „griaustinis"), germ. mitologijoje — griaustinio dievas, atitinka skand. *Torą*.

dvergai, cvergai (sen. isl. **dvergar**), germ. ir skand. mitologijoje — nykštukai, gyvenantys žemės gelmėse. Vėlesniuose skand. tikėjimuose d. supainioti su *alfais* ir kt. gamtos dvasiomis. Dažniausiai d. vadinami juodieji alfai, kad būtų galima atskirti juos nuo baltųjų, šviesiųjų alfų, kurie gyvena saulės šviesoje. „Jaunesniojoje Edoje" sakoma, kad prieš pasaulio atsiradimą d. buvo kirminai milžino Imio kūne, todėl ir šiandien jie gyvena žemėje, nes saulės šviesa juos paverčia akmenimis. „Vyresnioji Eda" pasakoja, kad d. sukurti iš Brimio ir Blaino (matyt, kiti Imio vardai) kraujo ir kaulų. D. — nepralenkiami meistrai, ypač kalviai; jie pagamino pagrindinius dievų atributus — Frėjos vėrinį (*Brisingamenį*), auksinius Sivės plaukus, Toro kūjį Mjolnį, Odino ietį Gungnį ir žiedą Draupnį, poezijos midų ir daug kitų stebuklingų daiktų. Keturi d. — Nordris, Sudris, Austris ir Vestris — laiko dangų keturiuose žemės kampuose.

Egis (sen. isl. **Aegir**), skand. mitologijoje — jūrų milžinas. Galimas daiktas, Hiumis, Hleras yra kiti E. vardai. „Vyresniojoje Edoje" pasakojama apie dievų puotą pas E., kuri, atrodo, buvo ritualinio pobūdžio. „Jaunesniojoje Edoje" E. minimas kaip dievų svečias. Šioje puotoje E. apšvietė salę žėrinčiu auksu.

elfai (vok. **Elbe**, angl. **elf, elves**, šved. **elf, elvar**), germ. tautų žemesniosios mitologinės dvasios. Jų įvaizdis genetiškai susijęs su germ. ir skand. *alfais*, panašiai kaip šie, e. taip pat skirstomi į šviesiuosius ir tamsiuosius. Viduramžių demonologijoje šviesieji e. yra oro dvasios — gražūs, maži, maždaug colio (2,5 cm) ūgio žmogeliukai su gėlių kepurytėmis ant galvų. Medžio, kuriame gyvena e., negalima kirsti. E. mėgsta šokti mėnesienoje ir jų muzika apžavi klausytojus. Šviesieji e. verpia ir audžia, jų dirbiniai yra skraidantys voratinkliai. Kai kuriuose tikėjimuose e. turi savo karalius, kurie kariauja tarpusavyje. Tamsieji e. (gnomai, nykštukai) yra požemio kalviai, jie olose saugo brangenybes. Viduramžių demonologijoje e. kartais vadinamos visos žemesniosios dvasios: salamandros (ugnies), silfai (oro), undinės (vandens), gnomai (žemės).

einherijai (sen. isl. **einherjar**), skand. mitologijoje — žuvę didvyriai, gyvenantys Valhaloje ir sudarantys Odino kariauną. E. leidžia dienas nepaliaujamose kovose ir po jų keliamose puotose. E. lyginami su „Jaunesniojoje Edoje" minimais hjadingais — konungų Hedino ir Hognio kariais, kurie visą dieną kovodami išsižudo, o kitą dieną, valkirijos Hildės atgaivinti, pradeda kovą iš naujo. Įvairūs autoriai e. ir hjadingus lygina su Tacito paminėtu mirusių karių harijų nakties žygiu, kuris kelia žmonėms šiurpą, ir vėlesne vokiečių sakme apie Vodano (Odino) vadovaujamą *laukinę medžioklę*. Manoma, kad visos šios sakmės pagrįstos slaptomis senųjų germ. karių sąjungomis.

Fafnis (sen. isl. **Fafnir**), skand. mitologijoje ir epe — slibinas, saugantis brangenybes. F. yra Hreidmaro sūnus ir kalvio Regino (Sigurdo auklėtojo) brolis. Stebuklingas brangenybes (Andvario auksą) F. įgijo nužudęs savo tėvą. Regino pamokytas Sigurdas užmuša F. Tai laikoma pagrindiniu jo žygdarbiu.

Fenris (sen. skand. **Fenrir, Fenrisulfr**), skand. mitologijoje — milžiniškas vilkas, viena iš trijų chtoninių pabaisų, kurias Jarnvide (Geležiniame

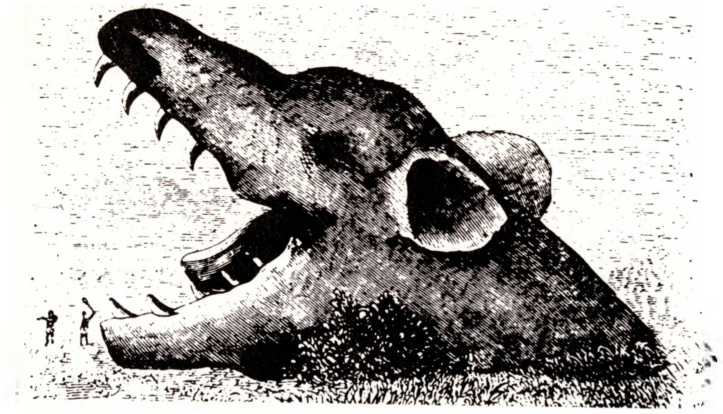

Fenris

miške) pagimdė milžinė Angrboda, jo tėvas — Lokas. Iš pradžių dievai laikė F. arti savęs, bet visos pranašystės teigė, kad F. sukurtas dievų žūčiai, todėl jie surakino F. grandinėmis, bet F. jas lengvai sutraukė. Dievų paprašyti dvergai pagamino stipriausią grandinę (iškaltą iš kačių žingsnių garso, moterų barzdų, kalnų šaknų, lokių gyslų, žuvų alsavimo ir paukščių seilių). Su šia grandine dievai F. sukaustė ir prirakino; kalinamas F. sugebėjo nukąsti dievui Tiūrui dešinę ranką, kai šis įkišo ją F. į nasrus, norėdamas parodyti, jog dievai vilkui nepadarys nieko bloga. Tačiau prieš pasaulio galą F. pavyks ištrūkti laisvėn; kovoje su dievais jis prarys Odiną ir saulę. Vydaras, Odino sūnus, F. nužudys. F. paveikslas neabejotinai susijęs su odinišką mitol., kurioje vilkai yra svarbūs. Savotiškas F. antrininkas — demonas šuo *Garmas*.

Fila (sen. isl. **Fulla**, vok. **Fylla**), skand. mitologijoje — asų kilmės deivė, daili mergina ilgais palaidais plaukais, kuriuos ant kaktos prilaiko auksinė juostelė. F. yra nuolatinė dievų valdovės Frigės palydovė, ji neša Frigės brangenybių skrynelę ir žino visus jos slaptus ketinimus.

Fjorgiuna, Fjorgiunas (sen. isl. **Fiorgyn, Fioergynur**), skand. mitologijoje — dievybė, kurią mini arba kaip Toro motiną, arba kaip Frigės tėvą. Kadangi Toras yra ir Jordės (Žemės) sūnus, F. kartais tapatina su žeme. Tačiau įtikinamesnis yra etimologinis sutapimas su baltų ir slavų griaustinio dievo Perkūno — Peruno (latv. Pērkons) vardu.

Forsetis (sen. isl. **Forsete** — „pirmininkas"), skand. mitologijoje — asų kilmės dievas, Baldro ir Nanos sūnus, taikos ir santarvės dievas, sprendžiantis ginčus. Alkvinas (VIII a.) mini F. kaip fryzų genties dievą.

Freiras (sen. isl. **Freir** — „ponas"), skand. mitologijoje — vanų kilmės dievas, Njordo sūnus, Frėjos brolis. F. kaip įkaitas patenka pas asus, kur dėl savo kilnaus būdo ir dorumo greitai tampa viena pagrindinių dievybių. F. valdo lietų, saulę ir žemės augalus. Galima spėti, kad iš pradžių F. buvo saulės dievas, kaip ir jo sesuo Frėja — mėnulio deivė. Freiro šaukėsi prašydami iš dievų taikos ir sėkmingų metų. Kartą užlipęs ligi Odino sosto, nuo kurio matyti visas pasaulis, F. pamatė stebuklingo grožio merginą Gerdą, kuri tapo F. žmona. (Gerda (Jordė) — žemės dievybės variantas, žemės personifikacija.) Saulės dievui F. priklauso auksašeris šernas Gulinburstis (pasak „Jaunesniosios Edos", Gulinburstį drauge su kitomis dievų brangenybėmis sukūrė dvergai). Ant Gulinburščio F. atšuoliuoja į Baldro laidotuves. Antras F. atributas yra stebuklingas laivas Skydbladnis (padarytas iš plonų lentučių), taip pat dvergų statytas, jame gali tilpti visi apsiginklavę asai. Vos pakėlus burę, kyla palankus vėjas ir laivas nulekia į debesis; jei nereikia niekur vykti, laivas sulankstomas kaip skarelė ir užsikišamas už juostos. Manoma, kad Frodžio vardas yra F. vardo variantas. Šaukdamiesi F. ir įmerkę žiedą į aukojamo šerno kraują, senovės germanai duodavo švenčiausias priesaikas. Paskutinės kautynės, kuriose F. buvo lemta žūti, — dvikova su milžinu Surtu.

Frėja (sen. isl. **Freyia** — „ponia"), skand. mitologijoje — vaisingumo, meilės ir grožio deivė. Njordo ir Skadi duktė, *Freiro* sesuo. Asų bendruomenėn F. atėjo iš vanų. F. ir asų dievas Odas turi dvi dukteris — Hnosą ir Gersimi. F. atributai yra vanago sparnai, kurie leidžia lėkti vėjo greitumu, ir dvergų darbo žėrintis vėrinys (*Brisingamenas*). Į Baldro laidotuves F. atvyksta kačių traukiamu vežimu. Ji, kaip ir kiti vanai, turi magiškų galių. Kai Odas palieka F. ir leidžiasi ilgon kelionėn, ši traukia jo ieškoti per daugelį žemių, kiekvienoje vietoje pa-

Falinės dievybės (Frėjo?) statulėlė. Bronza. Stokholmo istorijos muziejus. X a.

Frėja

Freiras, raitas ant šerno

sivadindama kitaip (Mardola, Siūra, Horna, Gevjona, Vanadyse ir t. t.). Niekur Odo neradusi, F. lieja graudžias ašaras, kurios virsta „permatomu auksu" (gintaru). F. kartu su Odinu sprendžia, kuriuos žuvusius karius priimti į Valhalą, taip atlikdama valkirijos f-jas, bet tai prieštarauja jos — vanų genties deivės — statusui ir liudija apie F. susiliejimą su Frige, Odino žmona. Tačiau tyrinėtojai pripažįsta, kad vardai Odas, Oduras yra tik Odino vardo hipostazės, tad galimas Frėjos ir Frigės artimumas yra suprantamas. F. yra nuolatinis milžinų jotunų geismų objektas; jie stengiasi ją pagrobti, įgyti kaip apdovanojimą, pelnyti, todėl F. dažnai tampa asų avantiūrų priežastimi.

Frėja, raita ant katino. Piešinys XII a. bažnyčioje Šlezvige

Frigė (sen. isl. Frigg), Frija (sen. vok. aukštaičių Frija — „mylimoji"), germ. ir skand. mitologijoje — aukščiausiojo dievo Odino (Vodano) žmona; dauguma dievų asų — jos vaikai bei anūkai. F. yra santuokos, meilės, šeimos židinio sergėtoja, ji padeda gimdyvėms. F. gali įžvelgti tolimiausią ateitį, tačiau to, ką pamatė, ji niekada niekam neskelbia. F. važiuoja aukso ratais, kuriuos traukia dvi baltos katės. Įvairiuose mito motyvuose F. paveikslas susilieja su *Frėjos* paveikslu. Kaip aukšč. dangaus dievo žmona, F. pasirodo ir kaip motina žemė. Ji dovanojo žmonėms linus. Oriono vją Oriono (Šienpjovių) žvaigždyne šiaurės germanai vadino F. verpimo rateliu.

Frigė

Garmas (sen. isl. Garmr), skand. mitologijoje — demoniškas šuo, chtoninė pabaisa, *Fenrio* antrininkas. G. yra pririštas prie Gnipahelio olos, tačiau prieš pasaulio pabaigą jis išsilaisvina; paskutinėje kovoje G. ir dievas Tiūras nužudo vienas kitą.

Geirodas (sen. isl. Geirroðr), skand. mitologijoje — 1) vienas iš milžinų jotunų, Toro priešininkų; 2) konungas, kurio nekenčia dievų valdovė Frigė. Kai G. palankus Odinas nusprendžia aplankyti konungą, Frigė įtikina G., kad pas jį atvyks piktas burtininkas. G. liepia nepažįstamą svečią, atsisakantį pasakyti savo vardą, pakabinti tarp dviejų laužų. Odinas kankinasi aštuonias dienas. Tuo metu jis, pasivadinęs Grymniu, pasakoja apie savo žygdarbius („Vyresniosios Edos" „Grymnio kalbos"). Kai G. pagaliau supranta, ką jis pasmerkė kančioms, ir puola išlaisvinti Odiną,— Odino valia G. griūva ir pasismeigia ant savo kardo. G. žuvus, burtai išnyksta ir Odinas vėl tampa laisvas.

Gevjona (sen. isl. Gefjon, pažodžiui — „duodanti"), skand. mitologijoje — asų kilmės deivė, Skjoldo (Odino sū-

naus) žmona. G. yra merginų ir jų skaistybės saugotoja. Tos, kurios miršta nekaltos, nueina tarnauti į G. dangaus rūmus. Kartą Odinas pasiuntė G. pas švedų karalių Giulvį, kad išprašytų gabalą žemės. Gražaus G. dainavimo sujaudintas, Giulvis padovanojo G. tiek žemės, kiek ji per parą galės suarti keturiais jaučiais. G. pavertė jaučiais keturis savo sūnus milžinus, įkinkė juos į plūgą ir suarė didžiulį lauką, kurį įstūmė jūron. Taip atsirado Zelandijos sala. Už šį žygdarbį Odinas atidavė G. į vyrus savo sūnų Skjoldą, ir G. tapo danų karalių Skjoldungų promote.

Ginungagapas (sen. isl. Ginnungagap), skand. mitologijoje — pirmykštis chaosas, pasaulio bedugnė. Vienąme G. krašte yra Niflheimas, kitame — Muspelsheimas. Iš Niflheimo į Ginungagapą išsikiša milžiniški varvekliai, iš Muspelsheimo skraido ugninės kibirkštys; šitaip atsiranda Imis, pirmykštė būtybė, pirmasis ir didžiausias iš visų hrymtursų (šerkšno milžinų).

Grida (sen. isl. Grið), skand. mitologijoje — stebuklingo grožio milžinė jotunė. Ją pamilsta dievų valdovas Odinas ir jiems gimsta sūnus Vydaras, kuris po Toro yra stipriausias iš dievų asų. Kada Loko įviliotas Toras be savo kūjo vyksta pas milžiną Geirodą, G. išgelbsti jį nuo žūties, įdavusi stebuklingą lazdelę, jėgos diržą ir geležines pirštines; visa tai padeda Torui įveikti milžiną.

Gudruna (sen. isl. Guðrun iš gunnr, guðr „mūšis", rún „paslaptis", „magiškas žodis", „runa"), **Krymhildė** (vok. Kriemhild, vid. vok. aukštaičių Kriemhilt), germ. ir skand. mitologijoje — epinis personažas, *Sigurdo* (Zygfrydo) žmona. G. vaizdinys yra vienas iš centrinių mitologiniuose epiniuose pasakojimuose apie didžiojo tautų kraustymosi pradžią, nes į veiksmą įtrauktas *Atlis* (Atila). Savo ruožtu su G. (Krymhilde) susiję įvykiai užbaigia keletą „Edoje" atpasakotų mitologinių siužetų, kurių pradžios reikia ieškoti sakmėje apie *Hreidmarą*, jie tęsiasi „Sagoje apie Volsungus", įvairiose nibelungų temos traktuotėse ir siejasi su dvergo Andvario žiedu.

Skand. variante G. yra karaliaus Gjukio ir jo žmonos Grymhildės duktė. Ji turi tris brolius: Gunarą, Hognį ir Gutormą, pagal tėvą vadinamus Gjukungais. Kai susižadėjęs su valkirija *Briunhilde* Gjukio pilin užsuka Sigurdas, Grymhildė jaunajam didvyriui duoda stebuklingo užmaršties gėrimo ir jis pamiršta Briunhildę. Sigurdas tampa G. vyru ir neatpažintas padeda Gunarui vesti Briunhildę, o Briunhildės žiedą dovanoja G. Ji su Sigurdu susilaukia dviejų vaikų: Sigmundo ir Svanhildės. Kartą Briunhildė pradėjo ginčytis su G., kurios vyras kilnesnis, ir G. atskleidė jai, kaip iš tikrųjų klostėsi įvykiai ir kaip ji tapo Gunaro žmona. Briunhildė trokšta keršto. Miegantį Sigurdą nužudo Gutormas, pats irgi žūva, nes Sigurdas mirdamas dar įstengia jį perkirsti pusiau. G. broliai nužudo ir Sigurdo sūnų Sigmundą; Briunhildė nusiduria ir sudeginama lauže kartu su Sigurdu. Gunaras ir Hognis perima savo nuosavybėn atvežtąjį slibino Fafnio auksą kartu su lemtingu Andvario žiedu, o G. tampa karaliaus Atlio žmona. Po kelerių metų Atlis kviečia žmonos brolius į svečius; jis tikisi gauti Fafnio auksą, reikalaudamas jo kaip išpirkos už sesers Briunhildės mirtį. (G. sakmėje Briunhildė yra ne tik valkirija, bet ir Atlio sesuo.) G. broliai atvyksta, auksą prieš tai nugramzdinę į Reino gelmes. Atlis abu nužudo: Hogniui gyvam iš krūtinės išpjauna širdį, o Gunarą įmeta gyvačių duobėn. G. už savo brolius atkeršija taip pat žiauriai: ji nužudo du Atlio vaikus, liepia iš jų kaukolių pagaminti puošnius gėrimo indus ir pateikia juose Atliui midų, sumaišytą su jo vaikų krauju. Kai Atlis suvalgo ir keptas vaikų širdis, G. atskleidžia jam teisybę ir nužudo jį. Hognio sūnaus padedama G. padega pilį ir bėga jūron skandintis, tačiau ją išgelbsti. Netrukus G. tampa karaliaus Jonakro žmona. Jonakrui ji pagimdo tris vaikus: Sorlį, Hamdį ir Erpą, kurie auga kartu su Sigurdo dukterimi Svanhilde. Ją trokšta vesti karalius Jormunrekas. Jis siunčia savo sūnų Randverą ir patarėją Bikį pasipiršti gražuolei. Piršliai gauna sutikimą ir veža Svanhildę pas Jormunreką, bet pakeliui piktasis Bikis įtikina Randverą, kad protingiau būtų dailiąją merginą pasilaikyti sau ir nevežti senam tėvui. Parvykęs namo Bikis pirmas skuba pas valdovą ir apskundžia Ran-

Zygfrydas ir Krymhildė

dverą, esą šis sugalvojęs pagrobti tėvo nuotaką. Jormunrekas liepia sūnų pakarti, bet Randveras prieš mirtį nupeša vanagą ir visas plunksnas nusiunčia tėvui. Valdovas supranta alegoriją: dabar jis plikas ir apleistas kaip nupeštas paukštis, nes senatvėje liko be paveldėtojo ir jo valstybei lemta žlugti. Supykęs Jormunrekas įsako niekuo dėtą Svanhildę sumindyti žirgų kanopomis. Tai sužinojusi G. siunčia sūnus atkeršyti už seserį ir nužudyti Jormunreką. Sūnūs nenoriai leidžiasi kelionėn ir mano, kad motina be gailesčio varo juos į pavojų. Ypač užsirūstinę Sorlis ir Hamdis. Kad atkeršytų motinai, jie kelyje nužudo brolį Erpą, kurį motina myli labiausiai, bet Jormunreko pilyje jie negali iki galo įvykdyti užduoties būtent todėl, kad trūksta trečiojo brolio, ir abu žūva. „Taip baigiasi Niflungų giminė...", baigia pasakojimą „Eda".

Vokiškajame „Nibelungų giesmės" variante pasakojama, kad Krymhildės kerštas nukreiptas visai ne prieš Atlį (Etcelį), o prieš jos pačios brolius. Krymhildė yra aktyvi veikėja, antrosios epo dalies siužeto varomoji jėga; ji kviečia brolius į svečius, organizuoja klastingą užpuolimą, kad atkeršytų už Zygfrydo mirtį, ji reikalauja atiduoti nibelungų brangenybes, liepia nukirsti galvą broliui Gunteriui ir pati nukerta galvą surištam Hagenui. Etcelis, bejėgis senis, visus įvykius tik stebi aimanuodamas, o kai Hildebrantas užmuša ir Krymhildę, prašo Dytricho Berniečio valdyti jo šalį. G. elgesys atspindi pirmykštės bendruomenės etiką ir logiką, o Krymhildės prieštarauja jai, nes kraujo giminystė pirmykštėje bendruomenėje reiškė nenutraukiamą ryšį.

Gulveiga (sen. isl. Gullveig — „aukso galia"), Heidė (sen. isl. Heiðr — „ragana"), skand. mitologijoje — pikta burtininkė — Heidė, „ta, kuri moka seidrą" (ypatingi vanų burtai). Vanai nusiunčia G. pas asus, kad padarytų jiems pikta. Asai G. nužudo ietimi ir triskart sudegina, tačiau ji gyvena kaip ir anksčiau („Vyresnioji Eda", „Žynės pranašystė"). Čia įžvelgiamas ritualinis aukojimas, bet gali būti, kad G. sudeginimas simbolizuoja rūdos apdirbimo procesą. G. atvykimas pas asus tapęs pirmojo pasaulyje — asų ir vanų — karo priežastimi.

Hadingas (sen. isl. Haddingr, lot. Hadingus) — skand. mito ir epo herojus, danų karaliaus Gormo sūnus. H. gyvenimas ir žygdarbiai aprašyti kūrinyje „Danų darbai", kurį, remdamasis senomis sakmėmis, XII a. pab. — XIII a. pr. parašė Saksas Gramatikas. H. užaugo Švedijoje pas milžinus ir ten išmoko magijos gudrybių. Bet jam palankūs ir dievai, ypač pats Odinas; jis dovanoja H. žirgą, kuriuo galima joti ir jūra. H. patiria visokių nelaimių ir atlieka daug žygdarbių: jis atkeršija savo tėvo žudikui, užmuša jūros pabaisą, žynės lydimas leidžiasi kelionėn po pomirtinį pasaulį. H. gyvenimo pabaigoje garsas apie jo milžinišką jėgą pasklido taip toli, kad visi vengė su juo galynėtis. Nenorėdamas mirti lovoje (ir todėl eiti į Helį), H. nusprendžia nusižudyti pats, kad patektų į Valhalą.

Hagenas (sen. isl. Hǫgni, vok. Hagen), vienas iš germ. ir skand. epinio ciklo apie nibelungus herojų. „Edos"

Gunterio, Hageno ir Krymhildės nužudymas

giesmėse ir „Sagoje apie Volsungus" H. yra burgundų valdovo Gunaro brolis, norv. „Sagoje apie Tidreką" — pusbrolis (jo motina, burgundų karalienė, pagimdė jį pastojusi nuo alfo). Vok. epe „Nibelungų giesmė" H. yra burgundų valdovo Gunterio (Gunaro) giminaitis ir vyriausiasis vasalas. „Edos" giesmėse H. vaizduojamas kaip tikras didvyris; jis stengiasi atkalbėti Gunarą nežudyti Sigurdo ir, patekęs į huno Atlio rankas, vyriškai iškenčia visas kančias, juokiasi, kai jam iš krūtinės pjauna širdį. „Sagoje apie Tidreką" ir „Nibelungų giesmėje" H. priskirti demoniški bruožai: būtent H. išdavikiškai nužudo Zygfrydą (Sigurdą) ir tampa pagrindiniu Zygfrydo našlės Krymhildės (Gudrunos) neapykantos objektu; būtent jis po Zygfrydo mirties nugramzdino nibelungų brangenybes Reino bangose.

Hedinas ir Hildė (sen. isl. **Heðinn** — „žvėrena apsirengęs karys", sen. isl. **Hildr** — „mūšis", vok. vakarų aukštaičių **Hilde**), **Hetelis** ir **Hildė** (vok. vakarų aukštaičių **Hetele**) — germ. ir skand. mito ir epinių sakmių personažai. Sakmė apie Hildės pagrobimą, manoma, yra labai senos kilmės, jos veiksmo vieta (tai liudija geogr. pavadinimai) iš pat pradžių buvo Šiaurės jūra. Skand. versijos atspindi archajiškesnį laikotarpį, o vokiečių variantas vėlesnis, papildytas XII a. minezingerių epui būdingais nuotykiais. „Jaunesniojoje Edoje" išlikusiame pasakojime Hildę, konungo Hognio (Hageno) dukterį, pagrobia Hedinas, Horanto sūnus. Vokiečių variante grobiko vardas yra Hetelis, o Horantas — jo vasalas, kuris moka stebuklingų giesmių. Hildės tėvas bėglius pasiveja prie Orknio salų, tarp Hageno ir Hetelio įvyksta dvikova, kuri, Hildei įsimaišius, baigiasi susitaikymu ir Hildė su vyru vyksta į Hegelingų žemę. „Edos" variante Hildė iškeliauja pasitikti tėvo ir Hedino vardu pasiūlo taiką, bet čia pat priduria, kad ir Hedinas sutinka kautis. Grįžusi pas vyrą, Hildė tvirtina, kad Hognis nesutinka taikytis, ir abi kariaunos stoja viena prieš kitą. Mūšis trunka visą dieną. Jame žūva ir Hedinas, ir Hognis, krinta ir lieka kaip akmenys gulėti mūšio lauke beveik visi abiejų pusių kariai. Auštant naujai dienai, Hildė burtais visus atgaivina ir mūšis prasideda iš naujo. Sakmėse šie kariai vadinami hjadingais; jose pasakojama, kad karių kova tęsis iki pasaulio pabaigos.

Heimdalas (sen. isl. **Heimdallr**), skand. mitologijoje — dievas iš asų genties, Odino sūnus, kurį jam pagimdė devynios seserys. H. yra dievų sargas. Jo būstas, vadinamas Himinbjorgu (dangaus kalnu), yra netoli Bivresto tilto, jungiančio dangų su žeme. Kai H. budi, dievai gali ramiai miegoti, nes H. net naktį mato šimtą mylių į tolį ir girdi augant žolę bei plaukus. Jis miega dar mažiau nei erelis. Pasaulio pabaigai — ragnarokui — artėjant, H. pūs savo Gjalarhorną (garsųjį ragą), kviesdamas dievus į paskutinį mūšį. Šiame mūšyje H. vėl susitiks su senu savo priešu Loku ir jie vienas kitą nužudys. H. įvaizdyje jaučiama krikščionybės įtaka.

Helgis (sen. isl. **Helgi** — „šventas"), skand. mitų ir epo herojus. Danų sakmėse, išsaugojusiose archajiškesnius H. bruožus, jis yra legendinio Skjoldungų dinastijos konungo Hrolvo Krakio (Stagaro) tėvas, taigi mitinis protėvis. Savo pirmajame gyvenime H. yra norv. karaliaus Hjorvardo ir valkirijos sūnus. Jis nebylys ir negali dirbti, kol valkirija Svava jį išlaisvina iš kerų, dovanoja stebuklingą kardą ir savo meilę. Įvykdęs keletą žygdarbių ir atkeršijęs tėvo žudikui, H. žūva, bet greit vėl atgimsta kaip karaliaus Sigmundo ir Borghildės sūnus. Svava savo antrajame gyvenime yra valkirija Sigrūna. Helgiui dar tik diena, bet jis jau rengiasi šarvais ir nori eiti mūšin. Persirengęs mergaite H. pasirodo piktojo karliaus Hundingo pilyje ir pasislepia nuo persekiotojų grūstuvėje. Vėliau jis didelėse kautynėse įveikia karalių ir gauna pravardę „Helgis — Hundingo žudikas". Kad laimėtų mylimą Sigrūną, H. reikia įvykdyti keletą žygdarbių. Jis žūva kautynėse, nueina į Valhalą, tačiau negali pamiršti Sigrūnos ir kiekvieną naktį grįžta į savo kapų kalną, kur ligi aušros pasilieka su jį lankančia mylimąja; po to H. grįžta į Valhalą. „Eda" pasakoja ir apie trečiąjį H. gimimą. Sigrūna taip pat sugrįžta — kaip danų karaliaus Halvdano duktė Kara. H. tampa Karos vyru ir drauge su Halvdanu valdo danų žemę. Manoma, kad H. buvo vadinama kulto auka senos germ. genties (semnonų) rel. centre; tai „Germanijoje" aprašo Tacitas. H. mylimoji čia yra žynė, vadovaujanti aukojimui, o H. nužudymas Odino ietimi reiškia karaliaus galios atnaujinimą ritualine auka. H. ir jo mylimosios mirties ir atgimimo motyvas, galimas daiktas, atspindi einherijų ir hjadingų įvaizdžius; jų dienos prabėga kovose, vakare jie miršta didvyrių mirtimi, bet kiekvieną rytą valkirijos juos atgaivina naujoms kovoms.

Helis (sen. isl. **Hel**), skand. mitologijoje — požeminė vėlių karalystė, taip pat vadinama *Niflheliu*; **Helė** — šios karalystės valdovė, viena iš trijų chton. pabaisų, milžinės Angrbodos ir Loko vaikų. H. yra po viena iš pasaulio uosio Igdrasilo šaknų. Palei H. vartus teka upė Gjola, o tiltą per ją saugo mergina Modguda. „Jaunesniojoje Edoje" vėlių karalystės šeimininkė Helė vaizduojama kaip šlykščios išvaizdos milžinė žmogėdra. Pusė jos kūno yra žalios mėsos spalvos, kita pusė — melsvai juoda, pati ji sukumpusi, pikto veido. Pasak senųjų skand. tikėjimų, H. karalystėn nueina visi, kurie žuvo ne mūšio lauke, bet mirė lovoje nuo senatvės ar ligos.

Henis (sen. isl. **Hoenir**), skand. mitologijoje — asų kilmės dievas, Odino palydovas jo kelionėse. Kartu su Odinu ir Loku H. atgaivina iš medžio sukurtus žm. pirmavaizdžius (↑ *Askas ir Embla*), dalyvauja kovoje su milžinu Tjaciu. Pasak „Žynės pranašystės" („Vyresnioji Eda"), H. po dievų ir pasaulio žlugimo gyvena atnaujintoje žemėje. Poetiniai H. epitetai (keningai) „Edoje" yra „Odino pokylių draugas", „pašnekovas", „bendrakeleivis", „šlovingasis konungas".

Hermodas (sen. isl. **Hermoðr** — „narsusis"), skand. mitologijoje — Odino sūnus, Baldro brolis. Po Baldro mirties H. vyksta į vėlių karalystę, kad pasiūlytų Helei išpirką už brolio gyvybę. Jis devynias paras šuoliuoja stebuklingu Odino žirgu — aštuonko-

ju Sleipniu, kol patenka Helės karalystėn. Ši sutinka paleisti Baldrą atgal į žemę, jei iš tiesų viršuje visi jo labai gedi. Helės pasiuntiniai vyksta patikrinti ir sugrįžę praneša, kad rauda net akmenys. Bet paskutinis pasiuntinys papasakoja, kad yra viena jotunė, vardu Toka (ja buvo pasivertęs Lokas), kuri nėmaž nesielvartauja. Tad Helės sąlyga neįvykdyta ir H. reikia grįžti be brolio.

Hetelis ir Hildė ↑ *Hedinas ir Hildė.*

Hiodas (sen. isl. Hǫðr — „kovotojas"), skand. mitologijoje — fiziškai labai galingas, bet aklas dievas, Odino ir Frigės sūnus. Dėl piktos *Loko* klastos H. tampa savo brolio, šviesiojo dievo *Baldro,* žudiku.

Holda (vok. Holda), frau Holi, Perchta, Berta, žemesniojo lygmens germ. mitologijos personažas, susijęs visų pirma su Kalėdomis. Skirtingose vietose H. įvaizdis skiriasi: P Vokietijoje ir Austrijoje H. yra sena ragana, Naujųjų metų naktį lekianti per dangų *laukinės medžioklės* priešakyje („sudeginti frau Holi" reiškia uždegti naujametinę ugnį), ir visiškai priešingas įvaizdis — geraširdė moteris,kuri apsirengusi baltais drabužiais atneša dovanų geriesiems ir teisia nedorėlius; jos ypač turi bijoti apsileidusios verpėjos. H. yra mirusių nekrikštytų kūdikių globėja. Jos įvaizdis išsaugojo senų gamtos dievybių reliktus. Daugelis tikėjimų ją sieja su gamtos reiškiniais: kai H. purto patalus, sninga sniegas, jei po ilgalaikio lietaus spindi saulė — H. džiovina savo antklodes ir t. t. (↑ taip pat *Befaną* rom. mitologijoje).

Perchta iš Zalcburgo

Hreidmaras (sen. isl. Hreidmar). Sakmė apie H. ir jo sūnus — vienas iš pagrindinių „Vyresniosios Edos" herojinių siužetų, pasakojančių, kad kartą, siekdami geriau pažinti pasaulį ir keliaudami po jį, trys asai — Odinas, Henis ir Lokas — upės pakraštyje, prie krioklio, pamatė ūdrą, smaguriaujančią lašiša. Lokas ūdrą užmušė ir džiaugėsi, vienu smūgiu sumedžiojęs du laimikius. Tada asai nuėjo į vieną gyvenvietę ir pasiprašė nakvynės. Namų šeimininkas (tai buvo H.) svetimšalius maloniai priėmė. Asai jau rengėsi vakarieniauti, kai H. pamatė užmuštą ūdrą. Jis tuoj pašaukė savo sūnus Fafnį ir Reginą, kad jie surištų šiuos prašalaičius, nužudžiusius jų brolį Otą (Otter — ūdra), stiprų medžiotoją, kuris, pasivertęs ūdra, aprūpino maistu visą šeimą. Odinas pasiūlė išpirką, kokios tik H. nori, nes jo sūnų keleiviai nužudę netyčia. Pažadai buvo sutvirtinti priesaikomis. Tada H. nudyrė ūdrai kailį, pareikalavo jį pripilti aukso ir dar uždengti taip, kad nesimatytų nė plaukelio. Aukso sukrapštyti Odinas pasiuntė Loką, nes jis buvo įvykio kaltininkas. Lokas nutvėrė dvergą Andvarį ir liepė surasti aukso. Andvaris atnešė visą jo oloje buvusį auksą, bet Lokas pastebėjo, kad dvergas bando saujoje paslėpti kažkokį žiedą, ir jį taip pat atėmė, nors Andvaris ir labai prašė žiedą jam palikti. Tada dvergas prakeikė auksą ir pasakė, kad žiedas pražudys jo savininką. Lokui sugrįžus į H. namus, žiedas labai patiko Odinui, šis nusprendė jį pasilaikyti sau, bet kai ūdros kailis buvo pripildytas ir uždengtas auksu, H. vis dėlto pastebėjo vieną plaukelį; kad jį uždengtų, Odinas turėjo atiduoti žiedą. Dabar asai buvo laisvi, bet pradėjo galioti Andvario prakeiksmas: Fafnis nužudė H., savo tėvą, pasiėmė visas brangenybes ir pasivertė slibinu, kad jas saugotų, o Reginas tapo stebuklingu kalviu ir Volsungų palikuonį Sigurdą auklėjo paklusniu keršytoju. Sigurdas (Zygfrydas) nužudė ir Fafnį. Tolesni įvykiai aprašyti sakmėje apie *Gudrunę* ir epe „Nibelungų giesmė".

Hrungnis (sen. isl. Hrungnir), skand. mitologijoje — vienas iš milžinų, asų priešininkų. H. širdis ir galva akmeninės, jam tarnauja molinis milžinas Miokurkalvis. H. lenktyniauja su Odinu jodami žirgais, grasina nužudyti asus ir pagrobti deives Frėją bei Sivę, bet pats žūva dvikovoje su Toru.

Hvergelmis (sen. isl. Hvergelmir — „verdantis katilas"), skand. mitologijoje — šaltinis tarp Helheimo ir *Niflheimo.* Į jį krinta lašai nuo elnio Eiktiurnio ragų. (Elnias stovi ant Valhalos stogo ir ėda Lerado medžio lapus.) Tų lašų tiek daug, kad iš H. išteka 37 pragaro upės. Hvergelmyje gyvena daug gyvačių, graužiančių tą pasaulio medžio Igdrasilo šaknį, kuri skverbiasi tamsos karalystėn, ir besistengiančių medį išversti. Po pasaulio žūties H. turės tapti siaubingiausių kančių vieta nusidėjėliams.

Iduna (sen. isl. Iðunn), skand. mitologijoje — maloniausia iš asų, amžinos jaunystės ir nemirtingumo deivė. Niekas I. nesukūrė, negimdė, ji yra nuo laikų pradžios. I. yra skaldo Bragio — poezijos dievo — žmona, jos žinioje amžinos jaunystės obuoliai, kuriuos kasdien vakarienei valgo dievai. Kai kartą milžinas Tjacis, padedamas Loko, pagrobia I., dievai labai greitai ima senti, pražyla ir praranda jėgas. Tik bendromis visų pastangomis pavyksta klasta įveikti milžiną, išlaisvinti I. ir atgauti jaunystę bei grožį. Gali būti, kad obuolių motyvas paimtas iš antikinio mito apie hesperidžių obuolius. I. taip pat galima laikyti vienu iš vaisingumo deivės variantų.

Igdrasilas (sen. isl. Iggdrasill), skand. mitologijoje — pasaulio medis, milžiniškas uosis, sudarantis mitol. pasaulio struktūros pagrindą, taip pat gyvybės ir likimo medis. I. skand. mitologijoje — pasaulio erdvės modelio vertikalioji projekcija, sujungianti skirtingus pasaulius — dangų, žemę,

Igdrasilas. Elnias prie pasaulio medžio. Medžio raižinys. XII a. bažnyčios portalas Urnese, Norvegijoje

požemio karalystę. I. apibūdintas „Žynės pranašystėje" („Vyresnioji Eda"): I. šakos iškilusios virš visos žemės ir remia dangų. Pačioje viršūnėje tupi išmintingasis erelis, o erelio tarpuakyje — vanagas Vedrfjolnis. I. turi tris šaknis, kiekviena jų skverbiasi į savo pasaulį: viena šaknis siekia dievų buveinę Asgardą, antra įsiskverbia į milžinų žemę Jotunheimą, trečia — į požemio karalystę Niflheimą. Prie šaknų teka šaltiniai: Asgarde — Urdas, prie jo sėdi šventosios nornos, likimo lėmėjos; Jotunheime — Mimio šaltinis, o Niflheime — Hvergelmis, iš kurio išteka pragaro upės. I. susijęs ir su įvairiais gyvūnais. Jo šaknis graužia gyvatės ir slibinas Nydhogas — jei nomos šaknų nelaistytų šventu Urdo vandeniu, I. greitai nuvirstų, bet jis stovės iki ragnaroko. Kamienu laksto voverė Ratatoskas, „viršaus" ir „apačios" ryšininkas; jis žiūri, kad ginčas tarp erelio viršūnėje ir slibino prie šaknų nesibaigtų. Viduriniame pasaulyje I. lapus skabo keturi elniai, o elnias Eiktiurnis ir ožka Heidrūna graužia lapus stovėdami ant Valhalos stogo. I. išpiltas saldžia drėgme, todėl Heidrūna gali savo niekad neišsenkančiu medaus pienu maitinti einherijus Valhaloje. (I., amžinai žalias gyvybės medis, prisisunkęs gaivinančio švento medaus.) I. susijęs su odiniškąja mitologija. Vardas Igdrasilas pažodžiui reiškia „Igo žirgas" (Igas — vienas iš daugelio Odino vardų) ir atspindi mitą apie kankinančią Odino iniciaciją — pervertas šventos ieties, Odinas devynias dienas kabojo šiame medyje. Gali būti, kad Odinas iš pasaulio medžio mitologemos išstūmė griausmavaldį Torą, kuris bendraisiais ide. mitologijos bruožais siejasi su ąžuolo kultu. Be Odino, su I. glaudžiai susijęs ir dievų sargas Heimdalas.

Imis (sen. isl. Ymir), skand. mitologijoje — milžinas, pirmoji antropomorfinė būtybė, iš kurios kūno sukurtas pasaulis. Etimologiškai žodis ymir reiškia sudvejintą arba dvilytę būtybę, arba dvynius (plg. latv. Jumį). Aurgelmis, Brimis, Blainas — kiti I. vardai. Mitas apie I. — pagrindinis kosmogoninis mitas skand. mitologijoje: šiaurėje — Niflheime — iš Hvergelmio tekančios srovės sustingo į ledą, o iš pietų, iš Muspelio, lėkė ugninės kibirkštys. Kai į ledą pavirto ir Elivagos („audringos bangos") upė, išsiskyrė (iškrito) nuodingas šerkšnas, jis užpildė Ginungagapą, pasaulio bedugnę. Iš Muspelio lekiančios kibirkštys lydė šerkšną, kol iš jo susiformavo milžinas I. ir karvė Audumla. Audumla laižė šarmotus sūrius akmenis ir savo pienu maitino I. Iš karvės aplaižytų akmenų atsirado dievų protėvis Būris, Boro tėvas. I. iš savęs sukūrė baisius šerkšno milžinus — hrymtursus. Šis motyvas atitinka I., kaip hermafrodito (protėviai yra hermafroditai daugelyje mitologinių sistemų), įvaizdį. Kaip pasakojama „Vyresniosios Edos" „Grymnio kalbose", Boro sūnūs Odinas, Vilis ir Vė nužudo I. ir iš jo sukuria pasaulį: I. kūnas tampa žeme, iš kraujo atsiranda jūra (joje paskęsta I. palikuonys hrymtursai), kaulai virsta kalnais ir uolomis, iš plaukų išauga miškas, iš blakstienų pastatomos Midgardo sienos, iš kaukolės sukuriamas dangaus skliautas. Panašus pasaulio kūrimas iš aukojamosios mitinės būtybės kūno dalių yra ir indų (Purušas), kinų (Pangu), actekų (žemės deivė) ir kt. mitologijose.

Ingis (Ing), germ. mitologijoje — dievybė, minima anglosaksų runų įrašuose, galbūt analogiška skand. Ingviui-Freirui. Manoma, kad I. laikytas vienu iš Tacito minėtų germ. genčių sąjungų — ingevonų — protėviu.

Irminas (vok. Irmin), germ. mitologijoje — vyriausiasis dievas. I. ypač garbino herminonų genčių sąjunga, vėliau ir saksai. Kronikose išliko žinių, kad pagonių šventvietė Irminzūlas dar egzistavo VIII a., ją sugriovė Karolis Didysis. Saksų istorikas Vidukindas „Saksų kronikoje" (X a.) I. vadina saksų Marsu. Dėl dievybės išvaizdos nesutariama. I. vaizduojamas kaip iš medžio išdrožta dievo statula, kiti jį įsivaizduoja kaip išpuoštą stabą, treti — kaip laisvai augantį milži-

niška šventąjį medį ir teigia, kad žodis Irminzūlas reiškia šventąją giraitę. XIX a. vokiečių mitologų manymu, Vodanas, Marsas, Tuistas ir I. skiriasi vien formaliai — kiekviena gentis savo karo dievą įsivaizdavo kitokį, bet jų funkcijos nesiskyrė.

Jordė (sen. isl. Iorð — „žemė"), skand. mitologijoje — sudievinta derlinga vasaros žemė. Odino ir J. sūnus yra griausmavaldis Toras. Kontinento germanams žemė taip pat buvo kulto objektas, o Žemės sūnus — Tuistas. Galimas daiktas, su žemės kultu susijusi ir Nerta.

Jormungandas (sen. isl. Irmungandr), Midgardsormas (sen. isl. Miðgarðsormr — Midgardo gyvatė), skand. mitologijoje — pasaulio gyvatė, viena iš trijų chton. pabaisų, pagimdytų Loko ir milžinės Angrbodos. J. gyvena pasaulio vandenyne, jo sūnus juosia žmonių gyvenamą žemę Midgardą. Pavadinimas „Midgardo gyvatė", matyt, rodo, kad iš pradžių tai buvo pozityvus skand. mitologijos elementas. Skaldų poezijoje ir „Edose" pasakojama, kaip Toras mėgino ištraukti J. iš vandenyno (Toro žūklės motyvas). Paskutiniame mūšyje (ragnaroke) Toras ir J. vėl susitinka ir vienas kitą nužudo. Toro kova su pasaulio gyvate buvo populiari skydų puošybos tema. Tai liudija vad. skydų drapos — ypatinga skaldų poezijos atmaina. Tas pats siužetas pavaizduotas ant runų akmens Meno saloje. Griaustinio dievo kova su gyvate (slibinu) yra vienas iš svarbiausių ide. mitologijos motyvų.

jotunai (sen. isl. iǫtonn, sen. angl. eoton), tursai (sen. isl. Jurs, sen. angl. pyrs), vėliau — troliai, skand. mitologijoje — dievų *asų* priešininkai, visų pirma — visokiausi milžinai. Milžinų klasifikacija, pvz., „Edoje", nėra nuosekli, jie skirstomi į pirmykščius šerkšno milžinus hrymtursus ir jotunus, bet neretai hrymtursus, net pačią pirminę būtybę Imį, taip pat vadina j. arba jotais. Hrymtursai — Imis ir jo tiesioginiai palikuonys — egzistavo prieš dievus ir žmones, ir kai dievai iš nužudyto Imio kūno kūrė pasaulį, hrymtursai paskendo jo kraujyje. Išsigelbėjo tik Bergelmis — laive kaip Nojus. Tačiau sakmėse hrymtursai minimi ir po pas. sukūrimo, šlovinama didinga jų išmintis: Boltornas, Odino motinos tėvas, kuris duoda Odinui magiškąsias runas, ir Vaftrūdnis, su kuriuo Odinas varžosi išmintimi („Giesmė apie Vaftrūdnį", „Vyresnioji Eda"). Matyt, milžinas yra ir protingasis Mimis, medaus šaltinio, iš kurio išminties semiasi Odinas, šeimininkas. Tai pačiai kategorijai priklauso milžinas Asgardo statytojas. Jotunai priešpriešinami dievams ne tik laiko, bet ir erdvės atžvilgiu — kaip akmenuoto ir šalto šiaurės ir rytų žemės krašto gyventojai. Jie yra ir stichinių, demoniškų gamtos jėgų įsikūnijimas. J. trokšta atimti asų žmonas su jų stebuklingomis brangenybėmis; su j. be paliovos kaunasi Toras, nuo jų saugantis Asgardą ir žm. pasaulį Midgardą. Šios kovos aprašymuose j. dažnai apibūdinami kaip kvaili velniai. Lokas tyčia ar netyčia yra asų ir milžinų tarpininkas. J. — ne tik siaubingi milžinai, bet ir dailios merginos (pvz., Tjacio duktė Skadi), kurios neretai tampa asų žmonomis, jų vaikų motinomis.

Krymhildė ↑ *Gudruna.*

Kvasis (sen. isl. Kvasir), skand. mitologijoje — mažas gudrus žmogelis, po asų ir vanų karo sukurtas iš dievų seilių. Iš pradžių jis, matyt, personifikavo svaiginamąjį gėrimą. Nykštukai (dvergai) K. nužudo ir iš jo kraujo bei bičių medaus pagamina *poezijos midų.*

laukinė medžioklė (vok. Wilde Jagd), germ. tikėjimas, susijęs su mitol. siužetais, kad užėjus žiemos vėtroms (ypač apie Kalėdas) po dangų siautėja piktųjų dvasių ir vaiduoklių pulkai, kurių skalikams kaukiant pradeda staugti ir naminiai šunes. L. m. yra pavojinga žmonėms, ypač kryžkelėse. Jai vadovauja Laukinis Medžiotojas. Pirminiuose tikėjimuose šis vaidmuo skirtas Odinui (Vodanui), kuris einherijų kariuomenės priešakyje šuoliuoja dangumi, o nuo viduramžių liaudies vaizduotė l. m. vadovauti skyrė ir istorinius asmenis — Atilą, Karolį Didįjį, vėliau — Napoleoną ir t. t. Antrasis legendos variantas susijęs su Biblijos sakmėmis: l. m. prakeiktų nusidėjėlių sieloms vadovauja Erodas ar net Kainas.

Lyva ir Lyvtrasis (sen. isl. Lif, Liftrasir), skand. mitologijoje — moteris ir vyras, vieninteliai išlikę gyvi per *ragnaroką*. Nuo šalčio ir liepsnų jie gelbstisi Hodmimio giraitėje maitindamiesi rasa. Iš jų po pasaulio žlugimo atsinaujina žmonių giminė.

Lokas (sen. isl. Loki), Loftas (Loptr), Loduras (Loðurr), skand. mitologijoje — asų kilmės dievas, kurio santykiai su kitais dievais dažnai susiklosto priešiškai, jis nepaprastai piktos valios, klastingas. L. tėvas — milžinas Farbautis, motina — Lauvėja (arba Nala), žmona — Sigiuna. Pastaroji pagimdo du L. sūnus — Narį ir Narvį, o su milžine Angrboda L. sugyvena tris chtonines pabaisas: vėlių karalystės šeimininkę Helę, demonišką vilką Fenrį ir pas. gyvatę Jormungandą. Be to, kumele pasivertęs ir nuo eržilo Svadilfario pastojęs L. pats pagimdo aštuonkojį žirgą Sleipnį.

L. priklauso pagrindinei dievų asų grupei, *Odino* kelionėse jis yra trečiasis bendrakeleivis (kartais ir Loduro vardu). Pavyzdžiui, kartu su Odinu ir Heniu L. atgaivina iš medžio sukurtus žmonių pirmtakus Aską ir Emblą, yra svarbiausias nuotykio su milžinu *Tjaciu* veikėjas, be to, ir pagrindinė sakmės apie *Hreidmarą* ir jo sūnus varomoji jėga. L. dalyvauja Toro karo žygiuose prieš jotunus ir jo klasta dažnai svarbesnė už Toro jėgą, pvz., kovoje su milžinu Triumu, siekiant atgauti kūjį Mjolnį. Nuotykių metu L. gali pasiversti ir paukščiu, ir žuvimi, net blusa; retkarčiais, kad galėtų skraidyti, jis iš Frėjos arba Frigės pasiskolina vanago plunksnas. Siužetuose, kurie iš pradžių galbūt buvo etiologinių mitų pobūdžio, L. veikia visų pirma kaip vertybių parūpintojas, kuris tikslui pasiekti griebiasi klastos ir apgavystės, rečiau — brutalios jėgos. Kartais jis veikia savanoriškai, kartais priverstas tiek gerųjų, tiek blogųjų dievų, t. y. milžinų. L. tarsi skatina vertybių cirkuliaciją tarp skirtingų pasaulių. „Vyresniosios Edos" giesmėje „Egio puota" aprašytas siaubingas

būdas, kuriuo dievai atsiskaito su L., tyčia drumsčiančiu ritualinę ramybę: puotos metu jis užmuša vaišingojo šeimininko Egio tarną ir keikia dievus, kaltindamas juos ištižimu ir paleistuvyste. L. pabėga iš puotos ir, pasivertęs lašiša, pasislepia Franangro krioklyje. Tačiau asai jį sučiumpa, suriša jo sūnaus Nario žarnomis (kitas L. sūnus Narvis pasiverčia vilku) ir prikala prie trijų uolų. Milžino Tjacio duktė Skadi pakabina virš surišto L. veido gyvatę, iš kurios nasrų be paliovos laša nuodai, sukeliantys neiškenčiamus skausmus. (L. žmona Sigiuna laiko po lašančiais nuodais indą, bet kiekvieną kartą, kai tik pasitraukia jo išpilti, L. kankindamasis taip tamposi, kad kyla žemės drebėjimas.) „Jaunesniojoje Edoje", prieš pasakojant, kaip dievai sučiumpa ir baudžia L., minima, kad jis išrado pirmąjį žvejybos tinklą. Bėgdamas nuo asų L. tinklą įmeta laužan, tačiau pagal atspaudą pelenuose asai pajėgia tinklą atkurti ir pagauna L. būtent tinklu. „Jaunesniojoje Edoje" asai baudžia L. kaip tikrąjį *Baldro* mirties kaltininką: jis įdėjo lemtingąją amalo atžalą aklo dievo *Hiodo* rankon, po to, įgavęs Tokos išvaizdą, atsisakė apraudoti nužudytąjį, taip atimdamas iš jo galimybę grįžti iš Helio atgal pas gyvuosius. Kaip ir kiti chtoniniai siaubūnai, L. lieka prikaltas iki pasaulio galo ragnaroko. Prieš paskutinį mūšį L. išsilaisvina iš pančių ir atplukdo iš Helio negyvėlių laivą. Pats jis kaunasi su Heimdalu, ir jiedu vienas kitą nužudo.

Dėl L. įvaizdžio interpretacijos diskutuojama iki šiol. „Jaunesniojoje Edoje" L. vardą liaudies etimologija sieja su Logi — ugnimi. Tai inspiravo klaidingą koncepciją, kad L. yra ugnies dievas arba demonas, panašus į vedų Agnį. Šio požiūrio laikėsi ir J. Grimas bei daugelis XIX a. vokiečių mokslininkų; kai kurie iš jų laikė L. ne tik ugnies demonu, bet ir jos išgavėju, panašiu į Prometėją kultūriniu herojumi; kiti mėgino pristatyti L. kaip eschatologinį dievą, pas. pabaigos kaltininką, o danų mokslininkas S. Bugė, remdamasis savo teorija apie skand. eschatologijos krikščioniškąsias šaknis, siejo L. su Liuciferiu. E. I. Grasas pripažįsta, kad L. yra ne tiek ugnies, kiek vandens demonas, o skand. mokslininkas A. Olrikas atkreipia dėmesį į L. vardo panašumą su švedų ir norvegų židinio dvasios vardu Lokki bei danų Lokki (šią dvasią įsivaizdavo kaip perregimą mirgančią būtybę) ir su švedų kalboje paplitusiu voratinklio pavadinimu — *Loka nät*. A. Olrikas mano, kad L. paveiksle šie vaizdiniai susilieję su kultūrinio herojaus ir vandens šeimininko paveikslu. Janas de Frysas, o po jo ir A. B. Rūtas interpretavo L. kaip apgaviką — triksterį, o jam priskirtą ryšį su Liuciferiu — kaip viduramžių vaizdinių apnašas. Ž. Diumezilis ir F. Štremas mėgino paneigti L. — triksterio koncepciją, remdamiesi pirminiu L. demonizmu ir ypatingu jo vaidmeniu nužudant Baldrą. F. Štremas gretina L. su Odinu ir įžiūri net visišką analogiją. J. Meletinskis laikosi požiūrio, kad L. yra ne ugnies demonas (tai liudija su juo susiję siužetai), o labai savita kosminė demoniška figūra. Kosmiškumas ir demoniškumas L. būdingas iš pat pradžių. Jis yra kultūrinio herojaus negatyvusis variantas (pozityvusis — Odinas) ir mitinis avantiūristas su ryškiu chtoniniu šamaniniu atspalviu (šamaniški bruožai būdingi ir Odinui). Dalyvavimas atgaivinant pirmuosius žm., žvejybos tinklo išradimas, dieviškų brangenybių įgijimas — visa tai yra tipiška kultūriniam herojui, o grobimas — tipiškas kultūros vertybių įgijimo būdas archajinėje mitologijoje. L. šamaniškieji bruožai išryškėja, kai jis veikia kaip dviejų pasaulių tarpininkas, šamaniška yra jo galia pasiversti įvairiais gyvūnais, keisti lytį. Triukai, kuriais L. siekia savo tikslų, jo juokdariškos išdaigos ir persirengimai būdingi triksteriams.

L. yra Odino antrininkas kosmogon. ir etiol. mituose, jo antipodas — eschatol. mituose. Atsižvelgiant į Odino chtoninius ir šamaniškus bruožus, į hipotezę, kad pats Odinas yra Baldro ritualinio aukojimo kaltininkas, ir „Edoje" paminėtą kraujo brolystę, galima daryti prielaidą apie tiesioginį genetinį L. ryšį su Odinu. Toro palydovo f-jos, matyt, yra antrinės. Nei Skandinavijoje, nei kontinentinių germanų mitologijoje nėra jokių L. kulto pėdsakų, išskyrus paminėjimą Loga ore šalia Vodano ir Donaro senųjų germ. runų raštuose (VI—VII a.).

L.: *Ström F.* Loki. Ein mythologisches Problem.— Göteborg, 1956; *Rauth A. B.* Loki in scandinavian mythology. — Lund, 1961; *Dronbin U.* Myth and epical Motifs in the Loki-Research.— Temenos, 1968.

Manas (lot. Manus), germ. mitologijoje — pirmasis žmogus, iš žemės gimusio dievo Tuisto sūnus, trijų germ. genčių grupių — ingevonų, istevonų ir herminonų — protėvių tėvas (juos mini Tacitas).

Manis (sen. isl. Maani), skand. mitologijoje — Mėnulio personifikacija, Mundilfario sūnus, *Solos* (Saulės) brolis. M. auklėja du žemės vaikus — Bilą ir Hjūkį (galbūt Mėnulio dėmės) ir tvarko žvaigždžių judėjimą. Pasak „Jaunesniosios Edos", prieš pasaulio žlugimą (ragnaroką) M. praris siaubingas vilkas Managarmas (manoma, tapatus Fenrio sūnui Hačiui).

Midgardas (sen. isl. Miðgarðr, pažodžiui — „vidurinis aptvertas plotas"), skand. mitologijoje — „vidurinė", t. y. žmonių gyvenama, pasaulio dalis. Šis pavadinimas žinomas ir vakarų germanams. „Vyresniosios Edos" „Žynės pranašystėje" sakoma, kad dievai kuria žemę M., iškeldami ją iš pirmykščio pasaulio vandenyno. Iš „Grymnio kalbų" sužinome, kad M. sienos pastatytos iš pirmykštės būtybės — milžino Imio — blakstienų. Plačiąja prasme M. yra apskritai žemė, skiriant ją nuo dangaus ir požemio — Niflheimo, bet daugelyje „Edos" sakmių M. yra ypatingas regionas su gyventi palankiomis sąlygomis. Už M. sienų yra Utgardas — išorinis ribinis pasaulis, iš dalies analogiškas Jotunheimui. Tai šaltas ir atkampus žemės pakraštys, kuriame gyvena jotunai ir kiti milžinai. Žemę juosia vandenynas, kuriame plauko M. gyvatė Jormungandas. „Jaunesniosios Edos" „Giulvio žavėjimas" (Gylfaginning) pasakoja, kad ir dievų būstas Asgardas yra pastatytas M. ar kažkur greta jo. Dievas Toras saugo M. nuo milžinų ir pasaulio gyvatės.

Mimis (sen. isl. Mimir), skand. mitologijoje — paslaptingas išminties šaltinio, tekančio palei pasaulio medžio *Igdrasilo* šaknis, šeimininkas. M. kilmė neaiški; nežinoma, kam jis pri-

klausė — dievams, milžinams ar alfams. Kaip užmokestį už leidimą atsigerti iš išminties šaltinio M. iš Odino atima akį („Žynės pranašystėje" pasakojama, kad M. geria medų iš šaltinio, kuriame paslėpta Odino akis). „Sagoje apie Inglingus" sakoma, kad M. buvo asų įkaitas pas vanus, šie nusuko M. galvą ir nusiuntė Odinui. Tas burtais ją atgaivino ir galva tarnavo Odinui patarėja. Prieš ragnaroką Odinas atvyksta prie šaltinio ir prašo M. patarimo sau ir savo kariams.

Muspelis (sen. isl. Muspell), Muspelsheimas, skand. mitologijoje — ugnies žemė, buvusi jau prieš pasaulio sukūrimą. A biejose „Edose" kalbama apie M. sūnų dalyvavimą eschatologiniame mūšyje su dievais; jie atšuoliuoja per Bivresto tiltą, kuris jungia dangų su žeme, ir šis sugriūva po jais. M. susijęs ir su ugnies milžinu Surtu. Vokiečių ankstyvųjų viduramžių krikščioniškose poemose („Muspilis", „Heliandas") M. pavadinimas (muspilli) vartotas pas. pabaigos ir paskutinio teismo reikšme.

Naglfaris (sen. isl. Naglfar), skand. mitologijoje — laivas, pastatytas iš nunirėlių nagų. Juo iš Helio atvyks mirusieji dalyvauti eschatologiniame mūšyje su dievais ir einherijais. „Vyresniojoje Edoje" pasakyta, kad N. vairuoja Lokas, „Jaunesniojoje" — milžinas Hriumas.

Nerta (Nerthus), sen. germ. mitologijoje — derlingumo, augmenijos, gal ir žemės deivė. N. kultą vakarų germ. gentyse aprašė Tacitas „Germanijoje". Jis pasakojo, kad apie anglus ir kai kurias kitas gentis nėra ko reikšmingesnio pasakyti, tik tai, kad visos jos garbina N., t. y. žemės motiną, ir tiki, kad ji kišasi į žmonių reikalus ir net aplanko juos. Vienoje vandenyno saloje, šventoje giraitėje, stovi audeklu užtiesti ratai, prie kurių prisiartinti gali vien tik žynys,— pasakoja Tacitas. Šis žynys paskelbia, kad deivė jau šventojoje giraitėje, ir tada dengti ratai, traukiami karvių, leidžiasi į kelią. Ritualinė N. kelionė yra visos liaudies šventė, kurios metu negalima pradėti karo nei apskritai imtis ginklo. Sugrįžus šventojon giraitėn, ratus ir pačią N. slaptingame ežere plauna vergai, kurie po ritualo jame pasilieka visiems laikams,— deivę matyti gali tik pasmerktieji mirti. Mokslininkų manymu, N. yra moteriškasis skand. mitol. derlingumo dievo *Njordo* ekvivalentas. Gali būti, kad genetiškai N. ir Njordas yra ritualinė pora.

nibelungai (vok. Nibelunge), niflungai (sen. isl. Niflunger, Hniflunger), germ. ir skand. mitologijoje ir epe įvairiomis prieštaringomis reikšmėmis vartotas vardas. Pavyzdžiui, vok. epe n. vadinami 1) pirmieji tų brangenybių, kurias vėliau įgyja Zygfrydas (*Sigurdas*), šeimininkai: „nibelungų žemės valdovas", jo sūnūs Šilbunkas ir Nibelungas, taip pat jų kariaunos nariai. Šie n. yra pasakiškos būtybės, milžinai arba milžinų ūgiu ir nepaprasta jėga apdovanoti žmonės; 2) burgundų valdovai Gibihungai — Gunteris ir jo broliai, kai po Zygfrydo nužudymo n. brangenybės patenka į jų rankas. Bet Zygfrydas, be Albericho saugotų n. brangenybių, pelno dar ir slibino Fafnio auksą, užkeiktą nykštuko Andvario (kiekvienas jį įsigijęs sumoka gyvybe), tad abiejų šių brangenybių depozitų vaizdiniai susilieja į vieną. Nelaimę nešančių brangenybių depozito tema yra labai paplitusi germ. ir skand. mite („Vyresniosios Edos" herojinės giesmės, „Saga apie Volsungus", „Beovulfas"), tačiau legendos apie n. brangenybes traktuojamos kaip galios įsikūnijimas: galingas tas, kas valdo auksą; galia ir mirtis visada šalia. Įvairūs bandymai aiškinti n. vardo etimologiją lieka ginčytini: jį mėginama sieti su „nebulones" (vok. Nebel „migla"), taip vadino frankus; manoma, kad n. yra burgundų giminės vardas, kurį pasiskolino frankai. Šis vardas siejamas ir su sen. isl. nifl (plg. Niflheimr „tamsos pasaulis", „pomirtinis pasaulis"), taigi — požemio brangenybių sargai. Žinomesni lit. paminklai yra „Nibelungų giesmė" (apie 1200 m.), islandų „Giesmė apie Atlį" (IX a.?). Naujųjų laikų literatūroje, pradedant romantizmu, žinomiausias kūrinys yra F. Hebelio „Nibelungai", R. Vagnerio opera tetralogija „Nibelungų žiedas" (pagal skand. epą).

L.: *Weber G.* Nibelungenlied. —Stuttgart, 1968[1]; Песнь о Нибелунгах. — Л., 1972; Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. — М., 1975.

Niflheimas (sen. isl. Niflheimr — „tamsusis pasaulis"), skand. mitologijoje — tamsos ir rūko pasaulis, kuris, kaip ir ugningasis Muspelis, egzistuoja jau prieš pasaulio sukūrimą. Mitologijoje į N. sąvoką retkarčiais įtraukiamas pomirtinis pasaulis apskritai. Niflheime yra *Hvergelmio* šaltinis.

Niflhelis (sen. isl. Niflhel), skand. mitologijoje — požeminė vėlių karalystė (ją dar vadina *Heliu*) — „tamsusis (arba tamsos) pragaras", kuriame viešpatauja chtoninė pabaisa Loko duktė Helė.

Njordas (sen. isl. Niorðr), skand. mitologijoje — dievas, iš pradžių priklausęs vanams, Freiro ir Frėjos tėvas. Po asų ir vanų karo N. įkaitu patenka pas asus ir garbinamas kaip tikras asų genties narys. Jis yra milžino Tjacio dukters Skadi vyras, tačiau jų sąjunga nelaiminga, nes abu pernelyg myli tik savus namus. Devynias dienas pora gyvena N. pastogėje Noatūne (laivų kieme), bet ten Skadi trikdo žuvėdrų klyksmai, kitas devynias — kalnuose Triumheime, bet N. nepakenčia vilkų staugimo. Galų gale N. ir Skadi nusprendžia gyventi atskirai, kiekvienas sau tinkamoje aplinkoje. „Vyresniojoje Edoje" pasakojama, kad artėjant pasaulio pabaigai N. grįš pas vanus. N. turtingas, jis valdo jūrą, vėją ir ugnį, saugo jūrų keliautojus ir žvejus. N. įasmenina vėją, jūros stichiją, tačiau kita vertus, kaip visi vanai, N. pirmiausia yra derlingumo dievas. N. laikomas kontinentinių germanų derlingumo deivės *Nertos* skand. ekvivalentu. Manoma, kad genetiškai N. ir Nerta yra tokia pati ritualinė pora kaip Freiras ir Frėja.

nornos (sen. isl. Nornir), skand. mitologijoje — žemesniosios moteriškos dievybės, lemiančios žmogaus likimą jam gimstant. A not senojo mitinio supratimo, n. padėdavo ir gimdant. N. šiek tiek giminingos *valkirijoms* (skirtingai nuo n., pastarosios dalyvauja lemiant likimą tik kariams mūšio lau

Odinas. H. E. Freido skulptūra Nacionaliniame Kopenhagos muziejuje. XIX a. I p.

Odinas. Brozinė figūra iš Linti Švedijoje. Vikingų epocha

ke) ir kartu su jomis sudaro žemesniųjų dievybių *dysių* grupę. „Žynės pranašystėje", taip pat „Jaunesniojoje Edoje" minimos trys n.: Urdė (likimas), Verdandi (tapsmas) ir Skulda (pareiga). N. gyvena prie likimo medžio Igdrasilo šaknų ir kasdien laisto jį iš Urdo šaltinio, kurio vardas, kaip ir vyriausiosios n., reiškia ir likimą, ir praeitį. N. lemia žmonių likimą, įbrėždamos runų ženklus (variantas — verpia likimo siūlą). Savo pagr. f-ja n. yra analogiškos gr. moiroms; jos turi atitikmenų ir kitų tautų mitologijose.

Odas (sen. isl. Oðr), Oduras, skand. mitologijoje — dievas, deivės Frėjos vyras, kuris ją palikęs leidžiasi begalinėn kelionėn ir kurio deivė ieško, liedama aukso ašaras. O. etimologiškai sutampa su *Odinu* ir, ko gero, yra tik jo hipostazė.

Odinas (sen. isl. Oðinn), skand. mitologijoje — aukšč. dievas, vakarų germ. Vodano (Votano) analogas. Tacitas (I a.) aprašė Vodaną, vadindamas jį Merkurijumi. Įvairiuose VI—VIII a. raštuose O. vadinamas ir Vodanu. Antruosiuose Merzeburgo užkeikimuose (užrašyti X a.) Vodanas yra ryškiausias maginės jėgos įkūnytojas. Yra liudijimų, kad Vodaną garbino keletas germ. genčių: frankai, saksai, anglai, vandalai, gotai. Skirtingai nuo Tiu—Tiūro ir Donaro—Toro, kurie turi konkrečius analogus ide. mitol. sistemoje, Vodano—O. iš pradžių nėra germ. panteone. Galima, žinoma, jį lyginti su Varūna ar Rudru indų, Lugu — keltų mitologijoje ir t. t., tačiau iš tikrųjų Vodanas—Odinas atstovauja dvasinei galiai ir išminčiai — pirmai dievų f-jai trijų f-jų sistemoje (kitos dvi — karinė jėga ir turtingumas, derlingumas). Esminga, kad šią aukšč. pakopą O. pasiekė vaizdiniams evoliucionuojant. O. virtimas dangaus ir aukšč. dievu susijęs ne tik su kariaunų išaugimu ir jų reikšmės bendruomenės gyvenime sustiprėjimu, bet ir su pirmykščių sampratų apie pomirtinį gyvenimą permainomis: sakmėse atsiranda ypatingas karių rojus — Valhala, į kurį patenka tik mūšiuose kritę narsuoliai. Tad O., tapdamas Valhalos šeimininku, iš dalies atima iš Tiūro ir Toro dangaus ir karo dievų f-jas. O. virtimas aukšč. dievu, manoma, baigėsi Skandinavijoje. Čia O. vardo įtaka atsiskleidžia toponimikoje (ypač vandens telkinių ir kalnų pavadinimuose).

Mūsų dienas pasiekusiuose skand. mitol. šaltiniuose (visų pirma abiejose „Edose") O. jau neabejotinai yra skand. panteono galva, pirmasis ir svarbiausiasis asas, dievo ir jotuno Voltorno dukters Bestlos sūnus. O. broliai — Vilis ir Vė, žmona — Frigė (jų sūnus — Baldras); be to, O. su kitomis deivėmis ir jotunų dukterimis taip pat turi keletą palikuonių, pvz., Gridos sūnų Vydarą, Jordės (Žemės) — Torą, o dievų sargą Heimdalą O. gimdo visos devynios jotų merginos — devynios seserys, kurias O. užklumpa miegančias jūros pakrantėje.

O. turi įvairių vardų ir pravardžių: Alfodas („visų tėvas"), Haras („aukštasis"), Igas („siaubingasis"), Grymnis („pasislėpęs po kauke"), Hroftas, Herjanas („vadovas — einherijų galva"), Harbardas („žiloji barzda") ir kt. O. dažnai keičia pavidalą. Jis gyvena Asgarde, kur turi tris buveines: Gladsheime vyksta dievų susirinkimai, Valaskjalve yra O. sostas Hlidskjalvas, iš kurio apžvelgiamas visas pasaulis, Valhaloje apie jį būriuojasi einherijai, gyvena valkirijos, kurios O. paliepimu skiria pergalę ar pralaimėjimą kovos lauke. Klajodamas žmogaus išvaizda, O. vaikšto su mėlynu apsiaustu ir žemai ant kaktos užsmaukta skrybėle, tačiau jis išsaugo ir pradinius chton. demono bruožus: jam tarnauja chton. žvėrys — krankliai ir vilkai. „Edoje" paminėti jų vardai: krankliai Huginas ir Muninas („mąstantysis" ir „menantysis"), vilkai Geris ir Frekis („godusis" ir „rajusis"); nenuneigiamų chton. bruožų turi ir aštuonkojis O. žirgas Sleipnis, kurį pagimdė Lokas. O. yra vienaakis (sprendžiant iš kai kurių epitetų — net aklas). Skirtingai nuo Toro, kuris, atrodo, simbolizuoja ginkluotą liaudį, O. — karo ir kariaunų dievas — yra ne tik kariautojų globėjas, bet ir pats sėja nesantaiką, kad sukeltų karą. Nuolatinis O. atributas yra ietis Gungnis; ji visuomet pataiko į taikinį. Kai O. sviedžia šią ietį vanų karių pulkan, prasideda pats pirmasis karas tarp vanų ir asų. Anot teorijų, kuriose Baldro nužudymas aiškinamas kaip ritualinė auka, O. pats yra slaptas savo sūnaus mirties kaltininkas. Tiesioginiai nužudymo akto vykdytojai Lokas ir aklasis Hiodas yra tik O. hipostazės, nes O. buvo tiek karinių iniciacijų, tiek ir žm. aukojimo globėjas — jam skirtas aukas perverdavo ietimi arba pakardavo medyje. O. yra ir tikrasis Hedino ir Hognio kivirčo iniciatorius. Šiuo kivirču prasidėjo vad. hjadingų mūšis, kuris, kaip ir O. kariaunos einherijų nepabaigiamos kovos, truks iki pasaulio pabaigos, nes žuvę kariai kiekvieną rytą vėl atgyja, kad iš naujo eitų į kovą ir mirtų. Kai kurie mokslininkai, tarp jų ir J. Meletinskis, mano, kad O. esmė — jo šamaninė f-ja, pasireiškianti tiek dievų ir žm. tarpininko vaidmeniu, tiek jo ryšiu su pasaulio medžiu — šventuoju uosiu Igdrasilu, kurio vardas reiškia „Igo eržilas, žirgas" (pažodžiui — „kuriuo Igas marširuoja"), prisimenant, kad O., savo ieties pervertas, devynias dienas kabojo šiame medyje, lyg pats save aukodamas. Tačiau šitoks aukojimas yra ne karinė, o tipiška šamaniška iniciacija, mitas apie pirmojo šamano įšventinimą. O. šamaniškas aspektas yra ryškesnis šiaurėje, galbūt dėl suomių ir samų etnokultūrinės įtakos. Šamaninio pobūdžio yra ir O. kelionė į Helį, kur jis iš mirties miego pažadina žynę, kad sužinotų dievų likimą. Ir O. išmintis iš dalies kyla iš šamaniškos ekstazės — po kabojimo Igdrasile O. malšina troškulį šventuoju medumi, kurį gauna iš savo senelio, milžino Voltorno, rankų. Šis milžino dovanotas šventasis midus, šamaniškos ekstazės gėrimas, kituose kontekstuose yra tapatus poezijos midui (jį gamina dvergai); taigi O. yra ir poezijos dievas, skaldų globėjas. Tai, kad O. išmintis yra ne tik ekstaziško, bet ir stipraus intelektualinio pobūdžio, simbolizuoja pasakojimas, kad iš Voltorno jis gavo ir runas — išminties laikmenas (vienas iš O. epitetų — „dieviškasis runų žinovas"). „Vyresniosios Edos" „Vaftrūdnio kalbos" pasakoja, kad varžydamasis išmintimi O. nugalėjo ir šį gudriausią iš milžinų. Tačiau iš tikrųjų šie O. išminties aspektai neatskiriami vienas nuo kito; intelektas susipynęs su šamaniška intuicija, magija, menu ir klasta. O. patinka pikti juokai, jis išjuokia patiklų galiūną Torą. Pikta klasta suartina O. su Loku, dažnai kaip tik jis yra nedorų Loko darbų iniciatorius (pvz., pagrobiant Frėjos papuošalą Brisingameną). Vadinasi, pradedant pirmąją „Vyresniosios Edos" sakmę, O. veikia visame cikle — nuo pirmojo kosmogon. mito ligi paskutinio eschatol. mūšio: O. kartu su kitais Boro sūnumis kuria žemę ir stato Midgardą, būdamas asų trijulės (kartu su Heniu ir Loku) vadovas, randa ir atgaivina pirmos žm. poros medinius pirmavaizdžius (Aską ir Emblą). Dalyvaudamas kosmogenezėje ir antropogenezėje, O. veikia ir kaip kultūrinis herojus (įgyja šventąjį midų, runas). Laimėjęs be galo daug mūšių, paskutiniame (ragnaroke) O. kaunasi su chton. pabaisa vilku Fenriu ir pralaimi kovą: vilkas jį suryja. Už O. atkeršija jo sūnus Vydaras — jis perplėšia vilką pusiau.

Ir senieji skandinavai, ir vakarų germanai, matyt, laikė Vodaną—Odiną idealaus valdovo prototipu, nes tiek epe, tiek senovės kronikininkų darbuose O. minimas kaip senos valdovų dinastijos protėvis. Su Vodanu savo kilmės ištakas sieja anglosaksų valdovai. Danų karalių kiltis Skjoldungai (pasak anglosaksų epo „Beovulfas") savo kilmę sieja su Skjoldu, O. sūnumi, o „Sagoje apie Volsungus" pasakojama, kad būtent O. palikuonis yra ir Sigurdas (Zygfrydas).

poezijos midus (sen. isl. Scaldamioðdr), skand. mitologijoje — šventasis gėrimas, suteikiantis išmintį ir poetinį įkvėpimą. P. m. pagaminimo istorija ir kelias pas asus smulkiausiai papasakoti „Jaunesniojoje Edoje", dievo skaldo Bragio pokalbyje (Bragaroedhur) su milžinu Egiu. Egis klausia: „Iš kur kilo skaldų menas, vadinamas poezija?" Pasibaigus asų ir vanų karui, pasakoja Bragis, dievai pagal ritualą taikos ženklan sumaišė inde savo seiles ir sukūrė iš jų žmogų, kurį pavadino Kvasiu. Kvasis keliavo po pasaulį ir mokė žm. išminties. Du dvergai, Fjalaras ir Galaras, pakvietė Kvasį pas save į svečius, nužudė jį, supylė jo kraują į katilą Odrerį („dvasios judėjimą sukeliantį") ir į du indus — Soną ir Bodną. Sumaišę Kvasio kraują su medumi, dvergai pagamino gėrimą, kurio vienas gurkšnis kiekvieną padaro poetu ir išminčiumi, bet asai paskelbė, kad Kvasis pats užtroškęs nuo savo išminties, nes šios niekas negalėjo iš jo išgauti. P. m. asams atgabeno Odinas, klasta atėmęs jį iš milžino Sutungo, kuris gavo p. m. iš dvergų kaip išpirką už nužudytus kraujo gimines ir paslėpė jį kalne, liepęs dukteriai Gunlodai p. m. saugoti. Odinas, pasivertęs gyvate, pralindo į kalną, laimėjo Gunlodos meilę, trimis gurkšniais ištuštino visus tris indus su p. m., virtęs ereliu grįžo į Asgardą ir išvėmė stebuklingą gėrimą indan. O Sutungui, kuris irgi buvo pasivertęs ereliu ir beveik pavijęs Odiną, erelis Odinas šliūkštelėjo į veidą dalį gėrimo iš savo uodegos galo. „Ir tai mes vadiname netikusių poetų dalimi",

baigia savo pasakojimą skaldas Bragis. P. m. Odinas atiduoda asams ir „tiems, kas gali kurti".

ragnarokas (sen. isl. ragnarǫ̈k — „dievų likimas, žūtis"), skand. mitologijoje — dievų ir viso pasaulio žuvimas po paskutinio dievų mūšio su chtoninėmis pabaisomis. Kaip pranašišką r. ženklą „Eda" mini jaunojo dievo *Baldro* mirtį, po kurios laužomi genčių įstatymai, tarp giminaičių (seservaikių) kyla kruvini vaidai, įsivyrauja moralinis chaosas. Tiek „Vyresniojoje", tiek „Jaunesniojoje Edoje" aprašytas kataklizmas, įvykęs prieš r. arba vykstąs tuo pačiu metu, pvz., trejų metų, arba milžinų, žiema (Fimbulwinter), nes chtoninės pabaisos prarijo saulę ir mėnesį. „Žynės pranašystėje" pasakojama, kad „saulė pajuosta", krinta žvaigždės, įvyksta žemės drebėjimas, virpa ir „kaukia" pasaulio medis Igdrasilas, žemė nugrimzta jūron. Laisvėn ištrūksta vilkas Fenris ir gyvatė Jormungandas, Lokas Naglfariu atplaukia iš Helio, Muspelio sūnų pulkas skuodžia Bivrestu (tiltas, jungiantis dangų su žeme), o šis sugriūva, iš pietų ateina milžinas Surtas su kardu, „kuris ryškesnis už saulę". Dievų sargas Heimdalas, žadindamas asus, pučia Gjalarhorną, Odinas atjoja einherijų kariaunos priešakyje. Paskutiniojo mūšio vieta „Vaftrūdnio kalbose" vadinama Vygrydu, o „Fafnio kalbose" — Oskopniu. Toras kovoja su Jormungandu, Heimdalas — su Loku ir išsižudo. Fenris praryja Odiną, bet Odino sūnus Vydaras perplėšia siaubūną pusiau. Surtas, nugalėjęs dievą Freirą, sudegina pasaulį ir žūva visi žmonės. Tačiau žuvęs pasaulis atgimsta: ten, kur kadaise buvo Asgardas, įsikuria r. pergyvenę „jaunesniosios kartos" dievai — Odino sūnūs Vydaras ir Valis, Toro sūnūs Magnis ir Modis (jie taip pat naudojasi tėvo kūju Mjolniu). Iš vėlių karalystės grįžta Baldras ir susitaiko su savo žudiku Hiodu. Pasislėpę Hodmimio giraitėje per r. išlieka gyvi ir Lyva bei Lyvtrasis, žm. pora, kuri pradeda naują žm. giminę. „...ir Saulės dukra vietoj motinos leidžiasi senuoju keliu ir apšviečia žemę".

Skand. mitai apie pasaulio pabaigą turi daug paralelių keltų (airių), iranėnų, indų ir kt. mitologijose, įžiūrimas panašumas ir su Apokalipsės vaizdavimu Biblijoje.

Riubecalis. M. fon Švindas. Šako galerija Miunchene. Apie 1860 m.

Riubecalis (vok. Rübezahl), germ. žemesniojoje mitologijoje — kalnų dvasia, audros ir kalnų griūčių personifikacija. R. susijęs su Milžinų kalnais (Riesengebirge), ypač populiarus Silezijos sakmėse. Žmonėms R. pasirodo pilko vienuolio pavidalu, bet gali įgyti ir gyvūno ar paukščio išvaizdą. R. yra geraširdis ir mielai padeda neturtingiesiems, parodo kelią, jei kas nors yra pasiklydęs, bet baudžia gobšuolius ir nedorėlius. R. — kalnų dvasios pravardė, ir visada jis pyksta, jei kas įsidrąsina jį taip vadinti. R. pageidauja, kad jį vadintų Kalnų Ponu.

Sigurdas (sen. isl. Sigurðr, iš sigr — „pergalė"), Zygfrydas (vok. Siegfried, vok. vakarų aukštaičių Sivrit), germ. ir skand. mitų ir epo herojus. S. žygdarbiams ir žuvimui pavaizduoti skirta daugelis „Vyresniosios Edos" pasakojimų. Nuo S. nei charakteriu, nei atliktais žygiais nedaug tesiskiria Zygfrydas — pagrindinis vokiečių „Nibelungų giesmės" pirmosios dalies herojus. Vok. vakarų aukštaičių epinėje poezijoje Zygfrydo paveiksle labiau pabrėžti pasakiški elementai. Mokslininkai mano, kad mitai, sudarantys epo siužetą, atsirado žemyne ir tik vėliau pateko į šiaurę, ten buvo perkurti, galbūt ir archajizuoti. Todėl skand. ir vok. epiniuose kūriniuose apie S. yra įvairių legendos variantų, kurie atspindi jos formavimo-

Zygfrydas užmuša slibiną Fafnį

Sigurdo žygdarbiai. Medžio raižinys. XII a. bažnyčios portalas Urnese, Norvegijoje

si etapus keičiantis kultūrinėms ir socialinėms aplinkybėms. „Vyresniojoje Edoje" yra trys „Giesmės apie Sigurdą — Fafnio žudiką". S. vaidmuo reikšmingas ir kitose sakmėse, ypač giesmėse apie *Briunhildę* ir *Gudruną*, tačiau išsamaus S. likimo vaizdo „Eda" nepateikia; jį papildo, galbūt restauruoja pagal kitus paminklus epas. Nelabai įtikina kai kurių mokslininkų mėginimai surasti istorinį S. prototipą, tapatinant jį su sen. germ. didvyriu Arminijumi (I a.) arba kuriuo nors VI a. frankų ar burgundų valdovu (Sigeriku, Sigibertu). Kilmės neaiškumas apskritai būdingas mitiniams herojams. Daugelyje versijų S. vadinamas Sigmundo Volsungo sūnaus sūnumi, o Volsis yra vienas iš Odino vardų. J. Meletinskis daro išvadą, kad neaiški kilmė, atsiradimas iš „kažkur" yra būdinga galiūnui, eventualiam protėviui, „pirmajam žmogui", taip pat kultūriniam herojui. Kaip kultūrinis herojus, nugalintis chaoso jėgas, S. pavaizduotas žudantis slibiną Fafnį (svarbiausias jo žygdarbis). Prieš nužudydamas slibiną, S. mokėsi pas kalvį Reginą, slibino brolį (tipiška archajinio epo tema), ir šis nukalė jam kardą Gramą, kuriuo S. perkirto Regino priekalą, nė kiek kardo neatšipindamas. Reginas įkalba S. nužudyti Fafnį, nes tikisi pats užgrobti slibino saugotas brangenybes, kurias šis įgijo užmušęs savo tėvą Hreidmarą. Brangenybės buvo gautos iš asų kaip išpirka už netyčia nužudytą Regino ir Fafnio brolį Otą, bet asai savo ruožtu jas jėga atėmė iš dvergo Andvario, tad brangenybės buvo pastarojo užkeiktos — pražudydavo kiekvieną, kuris jas įgydavo. Šitaip užburtas turtas — dvergų ir dievų brangenybės — virsta lemtingu turtu, kuris savininką sunaikina. Kovos metu S. ant liežuvio užtykšta Fafnio kraujo lašas, S. pradeda suprasti paukščių kalbą ir sužino apie Regino sumanymą jį nužudyti. S. pats nužudo Reginą, susirenka slibino turtus, nuvyksta į Hindarfjalo kalną, kur ugnies apsupta stebuklingu miegu miega Odino užmigdyta valkirija Sigrdriva. Pažadinęs valkiriją, S. su ja susižada ir, gavęs iš sužadėtinės išmintingų patarimų, vėl leidžiasi į kelią. Kadangi „Vyresniosios Edos" tekstai

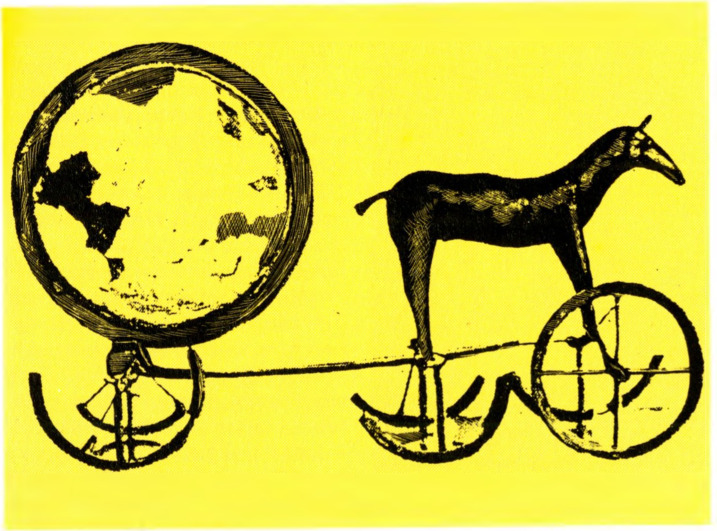

Paauksuotas bronzinis saulės diskas, traukiamas žirgo; buvo siejamas tiek su Odinu, tiek su mirusiųjų dievais, ratus traukė Sleipnis. Nacionalinis Kopenhagos muziejus

apie S. yra fragmentiški, tolesnis jo darbas — pasipiršimas Briunhildei burgundų valdovo Gunaro pavedimu — žinomas tik iš vėlesnių versijų („Saga apie Volsungus", „Nibelungų giesmė"), kur šis siužetas daugiau ar mažiau perkurtas. Pavyzdžiui, „Sagoje apie Volsungus" Sigrdriva jau analogiška Briunhildei: S. ir Briunhildė prisiekia vienas kitam ištikimybę, bet Gjukio pilyje išgėręs Grymhildės paduoto stebuklingo gėrimo, S. priesaiką užmiršta, veda Gudruną, tampa jos brolių Gunaro ir Hognio kraujo broliu ir padeda Briunhildę „padaryti" Gunaro žmona. Garsiajame Briunhildės ir Gudrunos ginče, kuris tampa tiesiogine S. nužudymo priežastimi, vėl figūruoja Andvario žiedas. Yra įvairių S. mirties vaizdavimo versijų — tiek nužudymo vietos (miške, lovoje, tinge), tiek žudiko asmenybės (Gutormas, Hagenas) atžvilgiu. F. R. Šrėderis įžvelgia S. žūtyje paralelę su Adoniu gr. mitologijoje — jį suplėšo šernas (sukrėstą S. našlę broliai mėgina įtikinti, kad jį sudraskęs šernas). Reikšminga, kad „Nibelungų giesmėje" legendiniai Zygfrydo žygdarbiai yra tik nekonkrečiai paminėti. Taigi anoniminiam epo autoriui (XIII a.) pasakiški elementai neatrodė tinką riterių epopėjai. Bet pasakiškos brangenybės, viliojantis nibelungų auksas ir čia yra svarbi veiksmo varomoji jėga.

Sivė (sen. isl. Sif), skand. mitologijoje — deivė auksiniais plaukais (manoma, derlingumo simbolis), dievo Ulo motina, Toro žmona. Torui S. pagimdė dukterį Trūdę ir sūnų Loridį. „Jaunesniojoje Edoje" („Loko derybos su dvergais") pasakojama, kad Lokas nukirpo miegančiai Sivei plaukus, bet kai Toras pagrasino jį nužudysiąs, privertė dvergus nukalti tokius pačius. Naujieji auksiniai plaukai tuoj pat priaugo prie S. galvos kaip tikrieji.

Skadi (sen. isl. Skadi), skand. mitologijoje — deivė medžiotoja ir slidininkė, jotuno Tjacio duktė. Po tėvo nužudymo šarvuota, su visais ginklais S. atvyksta pas asus ir reikalauja išpirkos už tėvą. Susitaikydami asai S. atiduoda *Njordą*, kilusį iš vanų. Jų vaikai yra Freiras ir Frėja — „kilniausi ir gražiausi iš asų". Tačiau S. ir Njordo santuoka nėra laiminga, nes vyras negali gyventi be jūros, o S. trokšta medžioti ir slidinėti snieguotuose kalnuose.

Sleipnis (sen. isl. Sleipnir, pažodžiui — „slystantis"), skand. mitologijoje — dievo Odino aštuonkojis žirgas. Sleipnį Asgardo statytojui eržilui Svadilfariui pagimdė dievas Lokas, pasivertęs kumele. S. — greičiausias žirgas pasaulyje. Jodamas S. Odinas varžosi su milžinu Hrungniu. Odino sūnus Hermodas juo vyksta į vėlių karalystę Helį, kad parvestų iš ten savo brolį Baldrą. S. paveiksle įžvelgiami chtoniniai bruožai, susiję su šamanizmu.

Sola (sen. isl. Sol — „saulė"), skand. mitologijoje — Saulės personifikacija, Mundilfario duktė, *Manio* (Mėnulio) sesuo. S. vyras yra žmogus, vardu Glenas. „Jaunesniojoje Edoje" sakoma, kad dievai nusiuntė S. ir Manį į dangų, bausdami už puikybę. S. liepta vairuoti dviem žirgais pakinkytus ratus ir kibirkštimis, skrendančiomis iš Muspelsheimo, apšviesti pasaulį. Milžiniški vilkai visą laiką vejasi S. ir prieš pasaulio pabaigą vienas vilkas ją praris. Kontinentiniai germanai turi savą Saulės personifikaciją — Suną, minimą Antruosiuose Merzeburgo užkeikimuose.

Starkadas (sen. isl. Starkaðr, Stǫurkuðr iš sterkr, starkr — „galingas" ir Hǫðr nuo dievo vardo (Hiodas?); lot. Starcatherus, Starcardus), skand. mitų ir epo herojus, vikingas, su kurio vardu susiję daug žygdarbių, atliktų Danijoje ir Švedijoje. Saksas Gramatikas „Danų darbuose" vadina jį Storverko sūnumi ir danų valdovui Frotui pasakoja apie jo likimą. S. vaizduojamas kaip labai bjaurus milžiniško ūgio žmogus su iltimis ir šešiomis (aštuoniomis) rankomis. Vėliau milžinų priešas Toras atliekamas S. rankas nukerta. Kad įgytų Odino palankumą, S. jo paliepimu nužudo savo vadą — norv. karalių Vykarą. Šis Vykaro nužudymas (paaukojimas) primena ritualines Odino aukas. Pasak legendos, S. naktį pažadina jo auklėtojas ir nuveda į salą, kur miško laukymėje vienuolikoje sostų sėdi nepažįstamieji; į dvyliktąjį sostą atsiseda S. auklėtojas ir likusieji jį sveikina kaip Odiną. Jis išpranašauja S. likimą, dovanoja šiam tris gyvybes, nepaprastus ginklus, brangenybes ir poeto talentą, prižada pagarbą (atsidėkodamas už šias dovanas S. ir aukoja Vykarą). Savo ruožtu Toras pranašauja, kad S. padarys piktadarybių kiekviename iš savo gy-

venimų, niekad negaus žemės, nebus patenkintas tuo, kas jam priklauso, neatsimins nieko iš to, kas sukurta, ir patirs paprastos liaudies priešiškumą. S. gyveno 250 m. ir tapo garsus visame pasaulyje. Galų gale, būdamas jau beveik aklas, kad mirtų ne lovoje, o nuo kardo (nes tik taip galima pakliūti į Valhalą pas Odiną), S. kapšeliu aukso prisivilioja savo žudiką ir miršta nuo Haterio rankos (S. yra nužudęs jo tėvą). Velėsnėse mito versijose S. įgauna komiškų bruožų. Jo paveikslas aiškinamas įvairiai. Kai kurie tyrinėtojai įžvelgia paralelių su vedų Indra ir graikų Herakliu.

Surtas (Surtr — „juodasis"), skand. mitologijoje — ugnies milžinas. „Žynės pranašystėje" („Vyresnioji Eda") pasakojama, kad prieš pas. pabaigą iš pietų ateis S. ir paskutiniame dievų mūšyje su chtoninėmis pabaisomis užmuš dievą Freirą. Po to jis sudegins pasaulį. „Jaunesniojoje Edoje" S. pavaizduotas kaip Muspelio sūnų vadas.

Tiūras, Tiu (sen. isl. Tyr, vakarų germ. Tiu; manoma, kad iš sen. germ. Tiwas, tivar, viena iš „dievų" sąvokos sen. isl. variacijų), germ. ir skand. mitologijoje — dievas, kurį saksai ir anglai vadina Saksnotu (Saxnot). T. yra ide. kilmės dievas, etimologiškai atitinkantis gr. Dzeusą-Djausą. Tacito darbuose T. vadinamas Marsu, taigi karo dievu. Ir „Jaunesniojoje Edoje" T. laikomas išmintingu ir drąsiausiu dievu, jis pašauktas mūšiams ir dvikovoms; vienas iš T. keningų (poetinių epitetų) „Edoje" ir yra „mūšio dievas". Mite apie chtoninės pabaisos vilko Fenrio surišimą pasakojama, kad T. praranda dešinę ranką (iš čia kilo T. epitetas „vienarankis"). Būdamas Odino ir Frigės sūnus, T. priklauso aukščiausiesiems asams ir įvairiuose mituose dažnai minimas drauge su kitais dievais. Ragnaroko metu T. kaunasi su demoniška šunimi Garmu ir jie vienas kitą nužudo. Mokslininkų manymu, skand. mitologijos evoliucijoje Odinas didžia dalimi perėmė Tiūro pirmines f-jas. „Edoje" Odinas yra karo magijos dievas, o T. išsaugo f-jas, susijusias su karinėmis teisėmis, juridinėmis normomis. T. kartkartėmis prilyginamas germ. dievui Irminui (kai kurie tyrinėtojai jį tapatina su Tuistu). Įžvelgiama ir analogija su keltų dievų Nuadu, kuris taip pat yra kardu ginkluotas vienarankis.

Tjacis (sen. isl. Þiazi), skand. mitologijoje — milžinas (jotunas), gražiosios Skadi tėvas. Loko padedamas, T. pagrobia *Iduną* su jos auksiniais obuoliais, kurie dievams palaiko amžiną jaunystę. Iduną ir obuolius dievai atgauna, o Tjacį nužudo, jo akis Odinas nusviedžia dangun, kur tos tampa žvaigždėmis.

Tjalvis (sen. isl. Þialfi), skand. mitologijoje — *Toro* tarnas ir nuolatinis palydovas žygiuose milžinų žemėje. T. padeda Torui kovoti su siaubingu akmeniniu milžinu Hrungniu, įveikia milžino tamą molinį milžiną Mokurkalvį. Dėl T. kaltės vienas iš nemirtingų Toro ožių yra raišas.

Toras (sen. isl. Þorr), Donaras (vok. Donar, galimas daiktas, sen. vok. aukštaičių Punra), germ. ir skand. mitologijoje — griaustinio, audros ir derlingumo dievas, dieviškasis herojus, kuris saugo dievus ir žmones nuo milžinų bei kitų pasakiškų pabaisų. Tacito (I a.) darbuose Donaras figūruoja rom. Herkulio vardu. Vokiečiai Donarui skyrė tą pačią savaitės dieną kaip romėnai Jupiteriui, t. y. ketvirtadienį (vok. Donnerstag). Rom. Jupiteris turi visas pagr. dangaus dievo f-jas, o germ. (kaip ir indoiranėnų, keltų ir kt.) mitologijoje šios f-jos yra paskirstytos (šalia Donaro—Toro buvo Tiu—Tiūras, kurį vėliau nustelbė Odinas). Donaras—Toras pagrįstai lyginamas tiek su ide. dievais (Indra — indų, Teraniu — keltų, Perkūnu — lietuvių ir Perunu — slavų mitologijoje), tiek su suomių ugrų mitologijos griaustinio ir dangaus dievais (Uku, Tara ir t. t.). Platesnes T. f-jas seniau, atrodo, liudija piešiniai pietų Skandinavijos uolose, kur pavaizduotas dievas su kirviu (arba kūju), ratu (saulės ženklas) ir ožiu šalia. Vakarų germanams būdingo Donaro kulto liekanų yra ir saksiškose burtažodžių formulėse, taip pat užrašuose. Tiek frankų, tiek anglų toponimikoje griaustinio dievo vardas laukų pavadinimuose yra lyg ir derlingumo dievo šaukimasis. Skandinavijoje T. vardas yra dažnas onomastikoje; jo kulto vietų pėdsakai, vardo atspindys asmenvardžiuose

Toras

ypač dažni Norvegijoje. Akivaizdus T. kulto ryšys su ąžuolo kultu rodo, kad iš pradžių griaustinio dievas buvo susijęs su pasaulio medžiu (paralelės baltų ir slavų mitologijoje), bet T. ilgainiui nustelbė Odinas. Skand. mitologijoje T. vadinamas ir Veoru, Vingniu, Hloridžiu. Jis yra asų kilmės dievas, pagal svarbą antrasis (po Odino). T. — Odino ir Jordės (Žemės) sūnus. (Pasak kitų variantų, T. motina yra Hlodiuna, Fjorgiuna ar net Frigė.) Jis auksaplaukės deivės Sivės vyras. T. vaikai — duktė Trūdė, sūnūs Magnis („stiprusis") ir Modis („drąsusis"). Magnio motina — milžinė Jarnsaksa. T. taip pat yra Sivės sūnaus Ulio patėvis.

T. vaizduojamas rudabarzdžiu milžinu, važiuojančiu ožių traukiamais ratais. Jo ginklas — kovos kūjis Mjolnis, senesnėse sakmėse — akmeninis, o „Jaunesniosios Edos" pasakojime, kai dvergai kala visus stebuklingus asų įrankius,— geležinis. Mituose T. ginklas daugiausia naudojamas kaip kovos kirvis, kuriuo T. triuškina savo priešus jotunus. Išsviestas Mjolnis visada pataiko į taikinį ir kaip bumerangas grįžta pas savininką. Šis kūjis yra ypatingas T. ginklas, kaip ir Odino ietis ar Tiūro kardas. Milžinai visą laiką stengiasi Mjolnį pagrobti arba pasiekti, kad T. atvyktų jų žemėn be jo ir be galios juostos Meginjardžio (šie motyvai žinomi ir kitų tautų, ypač suomių ir estų, tautosakoje). T. ožių vardai Tangnjostas ir Tangrisnis reiškia griežimą dantimis. Ožiai ne tik traukiamoji jėga, bet ir neišsenkantis maisto šaltinis: apsistojęs nakvynės T. juos papjauna ir išsikepa vakarienei. Valgant reikia palikti nepaliestus ožių kaulus. Rytą T. sudeda juos į oženas ir gyvulius vėl atgaivina. Kartą, kai T. apsistojo nakvynės pas vieną vyrą ir namiškius pavaišino ožio kepsniu, kitą rytą vienas gyvulys apraišo. Paaiškėjo, kad šeimininko sūnus valgydamas sulaužė blaudzikaulį, kad pasiektų gardžiąsias smegenis. Supykęs T. nori sunaikinti visus tų namų gyventojus, bet atsiprašomas atlyžta ir kaip išpirką tarnauti priima kaltininką *Tjalvį* ir jo seserį Roskvą. Vėliau Tjalvis dažnai minimas kaip T. bendrakeleivis.

Skand. mitologijoje T. yra svarbiausias kultūrinis herojus, galiūnas, saugantis ir Midgardą, ir Asgardą nuo išorės priešų milžinų (jotunų). Dėl šios f-jos — ginti „savus" nuo „svetimų" — T. yra ginkluotos liaudies personifikacija ir skiriasi nuo Odino — kariaunos globėjo. Galingiausias T. priešininkas — chton. baidyklė pasaulio gyvatė Jormungandas. Viena iš vad. skydų drapų (skaldų poezijos kūriniai, kuriuose aukštinamos skydų puošmenos) mėgstamiausių temų yra Toro žūklė, t. y. jo kova su pasaulio gyvate. Ji minima ir „Edos" poezijoje, ir prozoje. Pasak „Žynės pranašystės", paskutiniame mūšyje prieš pasaulio pabaigą T. Jormungandą užmuša, bet teįstengia nueiti devynis žingsnius ir pats miršta nuo nuodingų gyvatės įkandimų. Griaustinio dievo kova su gyvate (slibinu) yra klasikinis ide. mitologijos siužetas. Galimas daiktas, T. kova yra germ. epo herojų Beovulfo, Sigmundo, Sigurdo (Zygfrydo) kovų aprašymų apmatai, nes slibinai tautosakoje vaizduojami kaip milžiniškos gyvatės (Fafnį, kuris saugo nibelungų brangenybes, vadina Lindvurm — slibinas). Daugelis mitinių siužetų, kuriuose veikia T., pasakoja apie jo žygius į rytus, į milžinų žemę Jotunheimą ar Utgardą. Incidentus itin dažnai sukelia *Lokas*, tačiau kartkartėmis jo klasta padeda T. kovoti, pvz., sakmėje apie milžiną Triumą, kuriam buvo pavykę pavogti miegančio T. kūjį. Triumas kaip išpirkos pareikalavo sau į žmonas deivės Frėjos. Kai persirengęs Frėja milžinų žemėn atvyko pats T., tik Loko sumanūs atsakymai į milžino klausimus (Lokas vaizdavo „Frėjos" tarnaitę) saugojo narsuolius nuo demaskavimo. „Niekas nėra toks gudrus, kad papasakotų apie visus Toro darbus...", sako sakmės. Tai ir suprantama, nes, nors T. ir priklauso pilis su 540 salių, kaip kad sakoma „Grymnio kalbose", jis retai ten būna. Tarp daugelio T. kelionių ir kovų vienas iš populiariausių siužetų yra žygis į Utgardo valdovo Utgardloko pilį. Kartu keliauja ir Tjalvis su Loku. Pats Utgardlokas, vadinantis save Skriūmiu, visaip stengiasi nukreipti keliautojus nuo tikslo, bet T. su draugais pilį vis dėlto pasiekia ir sveikina jos valdovą. Utgardlokas praneša, kad į jo pastogę nepriimamas niekas, kas savo ypa-

Toras su kūju. Bronzinė statula, rasta Islandijoje. Apie 1000 m.

tingu sugebėjimu nenugali kitų. Atvykėliai sutinka varžytis. Lokas rungiasi valgymo varžybose: tarp priešininkų padeda mėsos geldą, bet kai Lokas išvalgo iki pusės, palikęs tik kaulus, pasirodo, kad jo priešininkas, vardu Logis, jau surijo ir kaulus, ir geldą. Tjalvis lenktyniauja su Hugiu, bet prie jo net nepriartėja. Utgardlokas pasiūlo T. trimis gurkšniais ištuštinti geriamąjį ragą, tačiau T. to neįstengia. Antroji užduotis — pakelti nuo žemės katę. T. stengiasi iš visų jėgų, tačiau gali nuo žemės atplėšti tik vieną katės leteną. Trečioji užduotis — T. reikia grumtis su sena valdovo aukle, bet juo labiau jis stengiasi, juo stipriau senutė stovi. Kai T. jau parklupdytas, valdovas kovą nutraukia. Kitą rytą, išlydėjęs svečius iš pilies, Utgardlokas pasako, kodėl jie kovą pralaimėjo: Lokas valgydamas rungėsi su Logiu — viską ryjančia ugnimi, Tjalvis mėgino pralenkti mintį; rago išgerti buvo neįmanoma, nes jis sujungtas su jūra (tačiau T. vis dėlto išgėręs tiek daug, kad jūroje prasidėjęs atoslūgis), keldamas pilką katę, T. beveik ištraukė iš jūros pabaisą Jormungandą, pakėlęs ją vos ne iki paties dangaus, o senoji auklė buvusi pati Senatvė, kuri visada visus parklupdys ir įveiks. Kai tuomet įpykęs T. puolė savo kūju sunaikinti klastingą milžiną ir jo pilį, nebeliko nei milžino, nei pilies, siekusios debesis,— prieš jį plytėjo platūs gražūs laukai. Skirtingai nuo Odino, kuris dažnai elgiasi kaip burtininkas ir vietoj fizinės jėgos naudoja magiją, T. pasikliauja tik savo kūju, kovoja su priešininku akis į akį ir nepakenčia jokios klastos, todėl kartkartėmis atrodo naivus. Bet T. gali įveikti ir gudriausią, kaip kad matyti „Vyresniosios Edos" „Alvio kalbose": nykštukų valdovas Alvis (Visažinis) atvyksta pirštis T. dukteriai. T. nenori atiduoti savo dukters kito pasaulio gyventojams, bet pažada, jei Alvis įstengs atsakyti į visus jo klausimus. Alvis, džiaugdamasis galimybe parodyti savo išmintį, taip susižavi atsakinėjimu, kad užmiršta pagrindinę savo egzistavimo sąlygą — jo, juodojo alfo, niekada neturi paliesti saulės šviesa. T. klausimais užlaiko nykštuką iki saulėtekio ir Alvis virsta akmeniu. Nors T. epitetuose (jis vadinamas dieviškuoju T., dangaus T.) ir pabrėžiamas jo dieviškasis statusas, vis dėlto jis labiau nei bet kuris kitas iš asų panašus į pasakų galiūnus.

troliai (vok. Trollen), germ. ir skand. mitologijoje — milžinai, gyvenantys kalnų olose ir saugantys ten savo brangenybes. T. apdovanoti milžiniška jėga, tačiau labai kvaili ir bjaurūs luošiai. Skirtingai nuo dievų mitinių priešininkų *jotunų*, tautosakoje jie visada kenkia žmonėms, vagia jų gyvulius, netgi yra žmogėdros. Vėlesnėse folk. tradicijose t. asocijuojasi su įvairiomis demoniškomis būtybėmis, taip pat su nykštukais.

Tuistas (sen. vok. Tuisto, taip pat Tuisko), germ. mitologijoje — iš žemės gimusi dievybė, dvilytė būtybė. T. sūnus — Manas (anot Tacito), kurio trys sūnūs savo ruožtu yra trys pagr. germ. genčių sąjungų — ingevonų, istevonų ir herminonų — protėviai. Garbinamam T. aukojo ir žmones.

tursai (Thursen, Thussen, sen. isl. **þ**urs [vns.]), germ. ir skand. mitologijoje — milžinai, tapatūs jotunams, nuolatiniai dievų asų priešininkai.

Ulas (sen. isl. Ullr, Ullin), skand. mitologijoje — dievas, vienas iš asų. U. yra Sivės sūnus ir Toro posūnis, puikus šaulys (lankininkas, keninguose — „asas lankininkas"), neprilygstamas medžiotojas ir slidininkas. Dievas slidininkas U. dažnai lyginamas, net gretinamas su deive Skadi, kuri irgi slidinėja Skandinavijos kalnuose. U. neturi savo mito, bet jo kulto pėdsakų yra ir Švedijoje, ir Norvegijoje. Jis dažnai minimas „Jaunesniosios Edos" keninguose („asas slidininkas", „skydo asas"), kur skydas vadinamas „Ulo laivu". Padavimą, esą U. bandęs užimti Odino sostą Asgarde ir tapti „Odino antrininku", atmetė XIX a. mokslininkai, laikydami jį vėlesnių laikų naujadaru.

undinės (iš lot. unda — „banga"), V Europos tautų žemesniojo lygmens mitologijoje — vandens dvasios, vandenės. U. yra gražios merginos, kartais su žuvų uodegomis. Išlipusios iš vandens u. sėdi ant uolų arba skardžių pakraščių ir vilioja keleivius gelmėn. Jos gali įgyti nemirtingą dvasią, pamilti žmogų ir gimdyti vaikus sausumoje (paralelė mite apie Meluziną). Viduramžių alchemikams u. yra dvasios, valdančios vandens stichiją, kaip kad salamandros yra ugnies, silfai — oro, o nykštukai — požemio pasaulio dvasios.

Urdas (Urdaborn, Urdarquelle), skand. mitologijoje — praeities šaltinis, prie kurio sėdi trys *nornos* — likimo lėmėjos — ir kiekvieną dieną semia iš skaidriojo šaltinio vis naują išmintį. U. vandeniu nornos kasdien laisto pasaulio medžio *Igdrasilo* šaknis.

Utgardas (sen. isl. Utgarðr), skand. mitologijoje — nuošali žemės vieta, kur gyvena demonai ir milžinai (jotunai). Sakmėse U. vardas dažniausiai vartojamas kaip Jotunheimo sinonimas. Plačiau ši vieta aprašyta pasakojime apie *Toro* kelionę į U. valdovo Utgardloko žemę.

Valhala (sen. isl. valhǫll, vok. Walhalla), germ. ir skand. mitologijoje — trečioji Odino pilis Asgarde (be Gladsheimo ir Valaskjalvo), kur rinkdavosi *einherijai* — didvyriai, kritę mūšyje arba mirę nuo kovoje gautų žaizdų. Auksiniai V. bokštai sminga į debesis, priešais ją, auksalapių medžių giraitėje Glasyje, didvyrių laukia Odino sūnūs Hermodas ir Bragis, sveikindami juos ir kviesdami užeiti į Valhalą: „Mėgaukitės čia einherijų taika ir gerkite šventąjį midų drauge su asais". Erdviose V. salėse prie turtingai padengtų stalų didvyriams tarnauja amžinai jaunos ir dailios valkirijos, jie vaišinasi šventojo šerno mėsa ir geria ožkos Heidrūnos medaus pieną. Žuvę didvyriai priskiriami Odino kariaunai, jie leidžia dienas puotaudami, žaisdami karinius žaidimus ir iš tikrųjų kaudamiesi, žūva ir vėl atgaivinami, kad iš naujo kovotų. V. apšviečia ne ugnis, o kardų žybsėjimas. Taip Odinas rengia savo pulkus paskutiniam mūšiui ragnarokui.

valkirijos (sen. isl. valkyrja [vns.], vok. Walküre, pažodžiui — „ta, kuri išsirenka nužudytuosius"), skand. mi-

Valkirija

tologijoje — karingos merginos, tarnaujančios Odinui bei skiriančios pergalę ar mirtį mūšio lauke. Kautynėse žuvusius šaunius karžygius v. nuneša į Valhalą ir ten jiems tarnauja. Dangaus tarnaitės V. kartu su normomis priklauso žemesniųjų moteriškų dievybių *dysių* kategorijai. „Vyresniosios Edos" herojinėse sakmėse v. įgauna karingų ir didvyriškų moterų bruožų; atskiruose mituose jos yra herojų (pvz., Helgio, Volundo) mylimosios. V. Sigrdriva arba Briunhildė minima Nibelungų ciklo mituose. Islandų „Sagos apie Njalį" „Iečių giesmėje", vadinamoje ir „Valkirijų giesme", pasakojama, kad tuo metu, kai vyko įžymusis vikingų ir airių kariuomenių mūšis prie Klontarfo (1014), dvylika v. audė audinį iš žm. žarnų ir giedojo šią pikta pranašaujančią giesmę.

Valpurgijos naktis, viduramžių tikėjimuose — naktis iš balandžio 30-osios į gegužės 1-ąją. Manoma, kad pavadinimas kilęs iš šv. Valpurgijos vardo. V. n. buvo kasmetinio raganų sąskrydžio metas. Šią naktį raganos ant šluotų, šakių, trinkų ir pan. skrisdavo ant Brokeno kalno, kur apie patį Šėtoną būrėsi visokios nelabosios dvasios. Pasak liaudies tikėjimų, raganos savo šokiais ir orgijomis Brokene stengdavosi sutrikdyti palankią pavasario eigą ir mėgindavo pasiųsti žm. ir gyvuliams įvairių ligų. Gyvenvietėse V. n. išvakarėse vykdavo maginės raganų išvijimo ceremonijos: degindavo laužus, juose kartais sudegindavo ir simbolinius raganų atvaizdus, rengdavo eitynes su deglais apie trobesius, skambindavo bažnyčių varpais ir t. t. Žmonės tikėjo, kad Valpurgijos naktį žolės įgauna stebuklingų galių.

vanai (sen. isl. vanir), skand. mitologijoje — vaisingumo dievų grupė. Manoma, kad v. yra senesnės dievybės už *asus*, kurie vietoj v. ilgainiui tapo svarbiausiais dievais. V. būdinga kraujomaiša tarp brolių ir seserų — dažnas ankstyvųjų mitų ir ritualų motyvas. V. turi burtininkų ir pranašų galių. Jų buveinę Snoris Sturlusonas vadina Vanaheimu, kitoje vietoje — Alfheimu; tai liudija apie v. sumišimą su *alfais* (šie savo ruožtu neretai tapatinami su dvergais). Pirmasis karas žemėje kyla tarp v. ir asų, kai pas šiuos ateina pikta v. burtininkė Heidė, dar vadinama Gulveiga. Karas ilgas ir pragaištingas, abiem pusėms jis gresia visišku sunaikinimu. Pagaliau pavyksta sudaryti taiką, kuriai sustiprinti v. ir asai pasikeičia įkaitais. Taip pas asus atsiduria dievas Njordas su savo vaikais Freira ir Frėja, ir visi jie prilyginami aukščiausioms asų genties dievybėms. Tačiau kartu su šio karo pradžia žemėje baigiasi aukso amžius.

Velundas, Volundas (sen. isl. Volundr, vakarų germ. Voelundr, Wieland), skand. mitologijoje — stebuklingas kalvis, alfų valdovas, valkirijos, mite vadinamos gulbių mergele, vyras. Užmigusį V. burtais paima į nelaisvę švedų valdovas Nydudas. Jis sužaloja V. — apraišina, kad tas negalėtų pabėgti, ir liepia dirbti tik jam. V. kerštas siaubingas — jis nužudo abu valdovo sūnus ir jų akis kaip tviskančius brangakmenius įtaiso į tėvui daromą papuošalą, po to išprievartauja Nydudo dukterį, gražiąją Bodvildę, ir išskrenda savo pasidarytais sparnais. V. mito siužetas išplėtotas „Sagoje apie Tidreką" (XIII a.). Skraidyklės pagaminimas rodo paralelę su padavimu apie Dedalą ir verčia manyti, kad gotams tarpininkaujant sen. gr. mitologijos elementai galėjo patekti ir į germ. mitą.

Vydaras (sen. isl. Viðarr), skand. mitologijoje — Odino ir milžinės Gridos sūnus, vienas iš nedaugelio asų, kuriems lemta pergyventi pasaulio žlugimą (ragnaroką). V. dar vadinamas

tylinčiu dievu ir garbinamas dėl milžiniškos jėgos. „Žynės pranašystė" numato, jog V. lemta atkeršyti už tėvo mirtį: po to, kai vilkas Fenris suryja Odiną, į kovą su juo stoja V. Jis koja primina prie žemės vilko apatinį žandikaulį ir, abiem rankom sugriebęs viršutinį, perplėšia žvėrį pusiau. Tai kojai, kuri kišama Fenrio gerklėn, V. pasidaro ypač storą batą iš odos, kurios liko siuvant žmonėms apavus. (Todėl siuvant batus ypač stropiai apkarpomos jų nosys ir kulnai, kad liktų medžiagos ir V. kovos batui.) Po ragnaroko V. drauge su Baldru, Valiu, Heniu, Hiodu ir abiem Toro sūnumis lemta gyventi atnaujintame pasaulyje.

vilkolakis, vilkatas, vilktakas (vok. **Werwolf** — „žmogus vilkas"), vokiečių žemesniojo lygmens mitologijoje — žmogus vilkolakis. Pasak liaudies tikėjimų, vilkolakis skiriasi nuo vilko nepaprastu dydžiu ir jėga. Burtininkas pasiverčia vilku apsijuosęs ypatingu diržu (**Schmachtriemen**), kurį stengiasi kaip galima geriau pa-slėpti kailyje, nes tokį vilką nušauti galima tik pataikius į tą diržą. Jei tai pavyksta, prieš taiklųjį medžiotoją guli ne vilkas, o nuogas vyras arba moteris.

Vodanas (vok. **Wodan, Wotan, Wuotan**), vakarų germ. mitologijoje — aukščiausiasis dievas, skand. *Odino* atitikmuo. Tai liudija ir vardų giminystė, ir V. vieta bei vaidmuo dievų hierarchijoje, jo atributai ir galios bruožai. Galimas daiktas, kad abu vardai vartoti ir paraleliai toje pačioje teritorijoje; tai rodo toponimika, kosmonimika ir kt. Pavyzdžiui, Paukščių Taką senovės germ. vadino V. Taku, o plati kalnų plynaukštė tarp Reino, Maino ir Nekaro (Vokietija) dar po senovei vadinama Odenvaldu (Odino mišku).

Volsungas (sen. isl. **Wolsung**), skand. mitologijoje — garsus šiaurės žemės valdovas. V. turi devynis sūnus ir dukterį. Dukterį Signi V. prieš jos valią išperša Gotlando karaliui Signiui, bet šis nužudo ir V., ir aštuonis jo sūnus. Išsigelbsti tik Sigmundas. Jis su Signi, neatpažinęs sesers, susilaukia sūnaus Sinfjotlio, kurio padedamas atkeršija Signiui. Visi šios giminės palikuonys vadinami Volsungais, taip pat „Gudrunos giesmės" Sigurdas bei „Nibelungų giesmės" Zygfrydas. Kraujomaišos elementą šioje sakmėje mokslininkai sieja su ankstyvosiomis archajinėmis šeimos formomis.

Zygfrydas ↑ *Sigurdas*.

GĖRIS IR BLOGIS. G. ir b. priešprieša labai svarbi dualistiniuose mituose, kurių kiekvienas personažas ar simbolis priklauso arba pozityviam pradui — kaip gėrio įsikūnijimas, arba negatyviam — kaip blogio įsikūnijimas. Dualist. dvynių mituose vienas iš dieviškųjų dvynių gali būti gėrio, antras — blogio įkūnijimas (Taviskaronas ir Joskeha irokėzams ir huronams ir t. t.). Tačiau daug dažniau g. ir b. konkrečioje mitol. sistemoje nėra tiesiogiai įvardijami, nors ir iškyla kaip pagrindinės tarpusavyje konkuruojančios priešpriešos (kartais tai lemia tabu pobūdžio priežastys): blogiui apibūdinti vartojamas „kairės pusės" simbolis (↑ *kairė ir dešinė*). Skirtingai nuo archajiškųjų dualist. mitologijų, labiau išplėtotose Artimųjų Rytų mitologijose, pvz., hetų ir hatų, skiriama tai, kas „gera", nuo to, kas „bloga, pikta" ir susiję su „tamsia žeme" („apatiniu pasauliu"); ypatingo ritualo tikslu tampa žmogaus išlaisvinimas nuo „blogio" ir įvairių jo mitol. ar ritualinių įsikūnijimų (piktas liežuvis, pikta akis ir t. t.). G. ir b. supriešinimas būdingas ir Senovės Egipto dualistinei mitologijai. Egiptiečių pasakoje apie tiesą ir netiesą (I tūkst. pr. Kr.) blogio įsikūnijimas — Netiesa — apakina savo vyresnįjį brolį Tiesą, gėrio įsikūnijimą. Analogiška pasaka apie du brolius žinoma ir hetų literatūroje nuo II tūkst. pr. Kr. antrosios pusės. Tiesos varžymosi su netiesa motyvas aptinkamas ir sen. indų tradicijoje, o ilgainiui tampa populiariu literatūriniu siužetu.

Homero epe ir Avestoje geruųjų ir piktųjų tikslų siekėjai vadinami vienodai (gr. **dysmenes** „piktavalis", sen. indų **dur-manas**, Avestos **duž. manah** „piktas dvasios kėslas" ir gr. **eumenetes**, Mikėnų gr. **e-u-me-ne** „protingas", Avestos **hu. manah** „geras dvasios noras"), tai rodo labai senus g. ir b. priešpriešos šaltinius. Avestoje ši priešprieša perorganizuota pagal zoroastriškąjį dualizmo principą, gr. tradicijoje pitagoriečiai g. ir b. opoziciją laikė viena svarbiausių priešybių.

Išplėtotose religinėse filosofinėse sistemose g. ir b. buvo traktuojami kaip moralinės kategorijos, kurios lemia žmonių elgesį ir nėra susijusios su mitol. jėgų poveikiu, ritualinio skaistumo ir apreiškimo būsena. Bet ir šiuo periodu įmanomas dualist. sistemų (manicheizme, taip pat tarp bogomilų) paplitimas; šiose sistemose greta gėrio įsikūnijimo (dievo) yra ir blogio įsikūnijimas (šėtonas, Liuciferis ir pan.). Šis motyvas tęsiamas ir naujųjų laikų kultūroje, ypač literatūroje.

GIMIMAS. Nuo žilos senovės g. (ir moters vaisingumo galios idėja) siejamas su vaisingumu bei derlingumu apskritai ir su gaivinamąja žemės galia (plg. paleolitines Deivės Motinos figūrėles, vyriškus ir moteriškus ženklus paleolito tapyboje; g. vieta — ola — suvokiama kaip žemės įsčios). Su g. susijęs tikėjimas, jog niekas, kas gyva, nemiršta, o tik laikinai pasitraukia iš šio pasaulio, kad vėliau, iš naujo gimdamas, vėl į jį sugrįžtų. Mėginimai „kosmizuoti" g. įvaizdį, taip pat seksualinių reiškinių perkėlimas į astralinį, planetų pasaulį (pvz., išskirtinis saulės ir mėnulio vaidmuo jau neolito laikų mirties ir atgimimo simbolikoje; moteriškų ir vyriškų ženklų tolygus pakeitimas soliariniais ir lunariniais ženklais) arba į kitus gamtos procesus (pvz., dangaus ir žemės šventoji santuoka) sietini su kiek vėlesne mitinio poetinio mąstymo raida. Šiame mitol. simbolių lauke g. iš moters įsčių yra tik atskiras atvejis, persvarą turi negyvų objektų g. dieviškai sutuoktinių porai (pvz., salos mite apie *Idzanagi* ir *Idzanami* japonų mitologijoje), gyvų būtybių atsiradimas iš negyvų objektų (pvz., paleoazijiečiams ir indėnams pirmuosius žmones iš žemės, žolės, kaulų, dulkių sukuria

Kranklys; šumerų-akadų mitologijoje — deivė Ninmacha iš molio ir t. t.; skandinavų mitologijoje dievų gimdytojas Buris yra kilęs iš sūriųjų akmenų, kuriuos laižė karvė Audumla) ar iš įvairių mitinio personažo kūno dalių (Puruša, Brahma indų mitologijoje, Imis skandinavų mitologijoje, Dzeusas graikų mitologijoje) ir t. t. Šalia šių, esama daug siužetų apie kūdikio g. iš dievybės ir mirtingojo santuokos.

G. mituose pagrindinį semantinį kompleksą sudaro stebuklingo g. iš nekalto prasidėjimo ir mirties bei atgimimo motyvų samplaika. Stebuklingas g. yra vienas iš labiausiai paplitusių motyvų visose mitologijose ir folklore. Primityviausiose žmonijos kultūros raidos pakopose stebuklingas g. priskiriamas visiems be išimties (dažniausiai tai siejama su totem. tikėjimais ir su partenogenezės įvaizdžiu). Pavyzdžiui, australams protėvis, kurio siela pereina į moterį, įsikūnija naujagimyje. Vėliau ši idėja atskirose tradicijose atsispindi skirtingai. Artimųjų Rytų ir Europos tautų „kosmizuotose" mitologijose dominuoja mirties, kaip vaisingumo sąlygos, motyvas („Kapas yra motinos įsčios ir dangus... Mirtis yra gimimas", O. Freidenbergas); plg. mitol. siužetą apie kelionę į mirusiųjų karalystę arba kaip mirties demonas pagrobia vaisingumo dievybę ir dėl to įvyksta naujas dievo ar herojaus gimimas (↑ *miršlantis ir atgimstantis dievas*). Stebuklingas g. yra dievų, herojų ir valdovų, taip pat Jėzaus Kristaus prioritetas. Krikščionybė išplėtoja vaizdinį, jog paprastiems mirtingiesiems kūnas ir dvasia gimsta atskirai, o prie dvasios g. prisideda ir Dievas: gimęs kūdikis yra „Dievo dovana", „Dievo įkvėpta" yra ir kūdikio siela. Evangelijoje pagal Joną į Nikodemo klausimą „Bet kaip gali gimti žmogus, būdamas nebejaunas? Argi jis gali antrą kartą įeiti į savo motinos įsčias ir vėl užgimti?" Jėzus atsakė: „Kas gimė iš kūno, yra kūnas, o kas gimė iš Dvasios, yra dvasia" (Jn 3, 4—6). Šių krikščioniškųjų vaizdinių ištakų reikėtų ieškoti senuosiuose mitol. kloduose (plg. egiptiečių mitus apie dieviškąjį faraono pradėjimą ir g. bei atitinkamus ritualus). K. Jungas pripažino, kad antrojo g. idėja yra universali, pasitaiko ir gydomojoje magijoje, ir šamanizme, ir viduramžių okultinėje filosofijoje (plg. vaikų fantazavimą, kad jų tėvai netikri).

Indų, kinų, mongolų kultūrų šeimos mitologijose išplėtota reinkarnacijos (pakartotinio g. žmogaus pavidalu, bent iš dalies išlaikius atsiminimus apie ankstesnį gyvenimą) ir metempsichozės (sielos perėjimo po mirties į kitą gimstančią būtybę) idėja, pasak kurios šiuos procesus reguliuoja neįasmenintos galios (karma ir t. t.). Induizmo teigimu, tiek žmonės, tiek dievai yra įtraukti į begalinę „pergimimų grandinę" — sansarą. Budizmui būdinga nuostata, jog daugelis dangaus gyventojų pasiverčia žmonėmis, jeigu žmonės yra to nusipelnę savo ankstesniais darbais; svarbiausi vedų panteono dievai yra tik asmenybės dvasinio atgimimo pakopų ar stadijų įsikūnijimas. Pavyzdžiui, Indra, baigęs jam skirtus darbus, savo vietą pasaulyje užleidžia mirtingajam, kuris įgauna jo pavidalą. Praeityje nemažai tikinčiųjų turėję Indros pavidalą, o pats Buda savo ankstesniuose gyvenimuose buvęs Indra 36 kartus.

Stebuklingas pradėjimas ir g. glaudžiai susiję su daiktais, kokiu nors būdu simbolizuojančiais vaisingumą. Tai gali būti įvairių augalų vaisiai bei uogos (riešutai, bananai, migdolai), vanduo, ypač lietaus (graikų mitas apie Danają; lietaus prišaukimo ritualai, kurių metu moterys skatina dangaus dievybę lytiniam aktui, taip pat tikėjimas, jog lietaus vanduo išgydąs nevaisingumą). Kiti svarbūs mitol. simboliai, dažnai pasitaikantys stebuklingo g. siužetuose, yra mėnuo, ragas arba raguotas žvėris (universali gausos arba vaisingumo simbolika), gyvatė.

Stebuklingo g. motyve esama ir simbolikos, atspindinčios gimimo-atgimimo idėją. Pavyzdžiui, folklore dažno gimimo iš krosnies arba židinio motyvų ištakų ieškotina papročiuose ir mituose, kur ugnies kultas artimai susijęs su mirusiųjų kultu, o g., kurio priežastis yra prarytas lavono gabalėlis, motyvo ištakos — kanibališko tipo toteminiuose ritualuose (plg. indėnų tlinkitų sakmę, kur pavydus vyras nužudo savo vaikus, o vienas iš nužudytųjų sūnų pasiverčia nedideliu daiktu, kurį prarijusi žmona pagimdo vėl tą patį sūnų). Būtų galima dar paminėti Batos gimimą-atgimimą, jo žmonai prarijus skiedrą, egiptiečių pasakoje apie du brolius.

Stebuklingo g. motyvo ištakų siejimas su reinkarnacijos idėja leidžia paaiškinti greitą naujagimio augimą: „herojus, kuris miršta suaugęs, atgimsta taip pat suaugęs" (V. Propas). Afrikiečių sutų genties mite pasakojama, kaip milžiniškas gyvūnas ryja visus žmones tol, kol gyva lieka tik viena moteriškė. Jai gimsta sūnus su papuošalu (dieviškos kilmės ženklu) ant kaklo, ir kol motina nusisukusi kloja jam šiaudų patiesalą, jis spėja išaugti didelis. Viename indėnų kvakiutlų saulės pagrobimo mito variante herojus, norėdamas patekti į namus moters, kurios dėžutėje laikoma paslėpta saulė, pasiverčia kūdikiu, įlenda jai į pilvą ir po keturių dienų gimsta; vienos dienos jis jau vaikščioja, dviejų — kalba, keturių — ima reikalauti dėžutės su saule.

Santuokos, nėštumo, gimdymo globėjos dažniausiai yra garbingiausios panteono deivės: Hera graikų mitol., Junona romėnų mitol., Tinita vakarinių semitų mitol.

GYVYBĖS MEDIS, vienas iš pasaulio medžio variantų. Su g. m. susiję mitiniai gyvenimo pilnatvės įvaizdžiai, todėl g. m. yra mirties medžio, žūties, blogio priešybė. Neretai g. m. išreiškia ir savo negatyviąją priešpriešą — mirtį. Todėl mirties medžio įvaizdis paplitęs daug mažiau negu g. m.

Mitinė poetinė sąmonė gyvybę traktuoja kaip substanciją, ypatingą vitališką galią, atsiradusią kosminės genezės baigiamajame tarpsnyje ir išreiškiančią kosmoso vidinį turinį bei prasmę. Daugelyje mitol. sistemų pavaizduotas įvairių gyvybės apraiškų (augalai, gyvūnai, žmonės) atsiradimas ir vitališkumo sklidimas, jo intensyvėjimas, kurį neretai atliepia menkesnis ekstensyvumas, t. y. mažesnis palikuonių skaičius. Gyvybei pasireiškus augalų, gyvūnų ir žmogaus pavidalu, ateina laikas, kai į pirmą vietą iškyla „kultūra" („kultūrinis herojus" ir žmonių pasaulio socialinis sutvarkymas). Pagrindinė gyvybės ypatybė yra gebėjimas diskretišku būdu save atga-

minti laike, kai tam tikrą laiko tarpsnį atitinka serija, karta. Kiekvienas atskiras gyvenimas apima keturias stadijas: gimimas, augimas, degradacija ir mirtis. Pasitaiko ir kiek kitokių schemų, pvz., gimimas — gyvenimas — mirtis — atgimimas (naujas gimimas), kurias atitinkamai simbolizuoja keturių pasaulio šalių medžiai. Mitol. ir religinėse sistemose ypač pabrėžta kylančioji gyvenimo linija — nuo gimimo iki didžiausios brandos — žydėjimo ir vaisių. Vyravo nuomonė, kad akivaizdžiausiai gyvenimo vyksmą parodo augalų pasaulis, tikriau,— medžiai, ypač tokie, kurių gyvenimo trukmė gerokai pranoksta žmogaus amžiaus trukmę (ąžuolas, gluosnis, maumedis, kedras, sikomoras, banjanas). Pačioje g. m. šerdyje slypi gyvybė ir jos aukščiausias tikslas — nemirtingumas. Hetitų rituališkame tekste, susijusiame su mirštančio ir atgimstančio dievo Telepino kultu, teigiama, kad priešais dievą augęs amžinai žaliuojantis medis, nuo kurio „buvo nukaręs avikailis, o medžio viduj buvo avių taukai, juose — laukų dievo grūdai ir vynas, jų viduje — jautis ir avis, dar giliau — ilgi gyvenimo metai ir palikuonys". Mitol. tekstuose apie mirties medį mirtis slypi objektų serijoje (pvz., pasaka apie nemirtingąjį Koščejų: jūroje, okeane, yra sala, saloje auga ąžuolas, po ąžuolu pakasta skrynia, skrynioje — kiškis, kiškyje — antis, antyje — kiaušinis, o kiaušinyje — Koščejaus mirtis). Skirtingai negu Koščejaus statiškas nemirtingumas, niekam neteikiantis palaimos, su g. m. susijęs nemirtingumas, kaip ypatinga gyvybinė galia pereina iš vieno į kitą ir laike, ir erdvėje. Todėl medžiai, siejami su g. m., panaudojami ritualuose kaip vaisingumo ir gyvybinės galios skatintojai, kaip mirties nugalėjimo simboliai (gluosnis, žilvitis, karklas, kukmedis).

Labiausiai žinomas g. m. pavaizdavimas yra Pradžios knygoje: „Ir Viešpats Dievas išželdino iš žemės visokius medžius, gražius pasižiūrėti ir vedančius vaisius, skanius valgyti; taip pat Rojaus viduryje gyvybės medį ir medį žinojimo gero ir pikto" (Pr 2, 9). Išvarydamas pirmuosius žmones iš rojaus, Dievas atėmė iš jų g. m. (Pr 3, 22—24). Senajame Testamente g. m. dar paminėtas Saliamono pamokymuose; su g. m. siejamas vaisius, priklausantis išmintingajam, patenkinantis troškimus, „taikus liežuvis" (Pat 3, 18; 11, 30; 13, 12; 15, 4). Biblinis g. m. minimas ir Apreiškime Jonui, bet čia su g. m. susiję kiti motyvai: tiktai tas, kas laikosi įsakymų, turi teisę į rojaus viduryje augantį g. m., ir tik nugalėtojai gali ragauti jo vaisių. Pateikiamas detalesnis g. m. aprašymas: „Aikštės viduryje, tarp upės atšakų, auga gyvybės medis, duodantis dvylika derlių, kiekvieną mėnesį vedantis vaisių, o to medžio lapai tinka tautoms gydyti" (Apr 22, 2). G. m. paveikslą galima patikslinti palyginus, kaip apibūdinamas gėrio ir blogio pažinimo medis, kuris dažnai painiojamas su g. m. Matyt, Artimųjų Rytų senojoje kultūroje šis medis apibūdinamas pagal schemą, panašią į tą, kurią pateikia sakmės apie Gilgamešą šumerų versija. Ten aprašytas hulupu medis (jį įprasta identifikuoti su gluosniu / žilvičiu), augantis Eufrato pakrantėje. Tarp šio medžio šaknų gyvenanti gyvatė, šakose — paukštis Anzudas, o kamiene — Lilita. Kaip vienam iš pasaulio medžio variantų, g. m. daugelyje kultūrų būdinga trys dalys ir kiekviena jų gali būti siejama su mirtimi. Indų tekste pasakyta: „Jeigu <...> smogtum per šio didelio medžio šaknį, tai iš jos varvėtų, o medis liktų gyvas. Jei smogtum per kamieną, varvėtų, bet liktų gyvas. Jei smogtum per viršūnę, taip pat varvėtų, bet medis liktų gyvas. Atmano prisigėręs, jis ramus stovi. <...> Jei gyvybė pasitrauks iš vienos jo šakos, ji nudžius; jei pasitrauks iš antros — ji irgi nudžius, jei pasitrauks iš trečios — ji nudžius, jei gyvybė pasitrauks iš viso [medžio],— tai jis visas nudžius... Iš tikrųjų, ši būtybė miršta, jeigu iš jos pasitraukia gyvybė, bet gyvybė [pati] nemiršta" (Čchandogjaupanišada). G. m. pagrindinė prasmė vis dėlto susijusi su gyvybės galia, amžinuoju gyvenimu, nemirtingumu, kuris jame slypi. Pavyzdžiui, šumerų mitologijoje kedras saugo Humbabos amžinojo gyvenimo paslaptį, ir kai Gilgamešas nukerta septynis kedrus, Humbaba netenka visos gyvybinės galios. Bata kedre slėpė savo širdį, analogiška ir Ačio pušis, Adonio sodas, kaip dieviškoji gyvenamoji vieta. Gyvybinės substancijos šaltinis yra pats g. m., jo vaisiai (obuolys, granatas ir kiti amžinojo gyvenimo, pasiekiamo mirtimi, simboliai) ar gyvybės vanduo po medžiu, arba g. m. antropomorfiniai pakaitalai (reikšminga, jog vardas *Ieva* — per Ievą g. m. buvo prarastas, ir ji tartum šį medį pati atstojo,— sen. hebrajų k. reiškia „gyvybė"). G. m. dažnai vaizduojamas kaip moteriškas (motiniškas) personažas ar bent jo būstas. Kai kuriose archajinėse kultūrose g. m. vaizduojamas kaip moteriškasis pradas, su kuriuo poruojasi gyvūnai, susiję su medžio vidurine dalimi (kamienu) ir turintys apvaisinimo galią (viename hetitų rituališkame tekste sakoma, jog liūtas gulėjęs po medžiais, tą patį daręs leopardas, „lokys ant jų užšokęs"; dar plg. Biblijos tekstą apie mylėjimąsi su medžiu [Jer 3, 9]). Kai kuriuose sen. egiptiečių paveiksluose moteriška dievybė g. m. šakose mirusius girdo gyvybės gėrimu — stebuklingu nemirtingumo eliksyru, ir medis pakyla iš požemio karalystės („gelmių vandens"). Dar labiau paplitusi kompozicija, kai prie g. m. stovi moteriška dievybė, kurios pagrindinė funkcija yra motinystė (Budos motina Maja prie ašoko medžio kamieno). Su g. m. glaudžiai susijęs tekstų ciklas, kuriame veikia 1) moteriška dievybė, įsikurianti medžio viduje ar ant jo; 2) gyvybės gėrimas ar valgis (gyvybės deivės pienas, kuris dažnai prilyginamas g. m. sulai, gyvybės vanduo ar jo variantai — gelmių vanduo, medus, vynas, kraujas, sperma, nemirtingumo vanduo; vaisiai — rojaus obuoliai, jaunystės obuoliai, hesperidžių aukso obuoliai, Idunos obuoliai „Jaunesniojoje Edoje"), duodamas vyrams jų gyvybinėms galioms, vaisingumui padidinti; 3) įvairūs hierogamijos (šventosios santuokos) variantai — Deivės Motinos šventoji santuoka su dievišku jaunikaičiu, kuris numiršta ir vėl atgimsta, pvz., poros Ištara — Tamūzas (Tamūzas prilyginamas vystančiam tamariksui ir gluosniui / žilvičiui); Afroditė — Adonis (Adonį pagimdo Mira, kurią dievai paverčia miros medžiu, arba Adonis pats gimsta iš miros medžio); Izidė — Ozyris (Izidės ryšys su sikomoru ir „išdygstančio" Ozyrio vaizdinys, Ozyris vynmedžio šakos arba medinio pilioriaus pavidalo, jo kapavietė prie medžio arba iš jos išaugęs medis su Ozyrio siela, turinčia fenikso pavidalą,

žalia Ozyrio veido spalva, jo simbolis — vad. dždas, kurį galima įsivaizduoti kaip medžio figūrą ar nendrių ryšulius, sukištus vienas į kitą); Kibelė — Atis (motina Atį pradėjo iš migdolo ar granato vaisiaus). Dažnesnė moteriškoji hipostazė, daug retesnė — vyriškoji apvaisinimo galia. Pasitaiko įvairiausių „augalinių" falų, taip pat evoliucionavusių, stilizuotų (pvz., Dionisas kaip vynuogių kekė arba Dionisas, suaugęs su medžio kamienu, Dionisas ir jo palyda kaip gebenėm ir vynuogienojais apvyniota lazda su eglės kankorėžiu viršūnėj). Mitologijoje esama motyvų apie medžio ar dviejų medžių išaugimą iš falo ar iš jo ištryškusių kraujo lašų (pvz., dviejų dievybių atsiradimas iš šios dievo Ra kūno dalies). Įvairūs faliniai ritualai visada turėjo augalinę atributiką, simbolius ir su tuo susijusias metaforas (*augti, išbrinkti*). Su g. m. susieta gausos, didžiausio vaisingumo idėja paaiškina dažną sudvejintų, dvigubų medžių vaizdinį ir dvigubus vaisius. Neretas vaizdas — du medžiai, kurių vienas reiškia vyrišką dvasią, antras — moterišką, taip pat tokie dvigubo g. m. variantai, kaip, pvz., du medžiai, siekiantys vienas kito virš mylimųjų kapo (po mirties besitęsiančio gyvenimo įvaizdis), arba pirmosios žmonių poros sukūrimas iš dviejų medžių (pvz., skandinavų mitologijoje iš dviejų atgaivintų medžių atsirado Askas ir Embla). Net pirmojo medžio motyvo variantuose užslėptu būdu reiškiama gyvybės atsiradimo ir įsikūnijimo g. m. paveiksle idėja. Dogonų kosmogonijoje pasaulio sukūrimas susijęs su kiaušiniu, kuriame jau buvę keturi pasaulio elementai, tačiau pirmasis buvęs sukurtas medis; jis tapo nelyginant precedentu ir schema toliau kurti įvairiems objektams, atsiradusiems susijungus skirtingiems pasaulio elementams. Sen. egiptiečių tekstas, kalbantis apie Izidę ir septynis skorpionus, liudija buvus atvirkščią pasaulio kūrimo eigą. Čia iš sikomoro (pas. medžio variantas) atsirandąs žąsies kiaušinis (pasaulio kiaušinis). G. m. sferą dar praplečia mitologinis siužetas apie gelbėjimąsi medžiu, juo naudojantis kaip gyvybinių galių teikėju. Ypač paplitęs pasakų motyvas, kai nugalėjęs slibiną herojus iš požeminės mirties karalystės gelbstisi įsiropšdamas į nepaprasto medžio viršūnę, iš kurios jį nuneša paukštis (erelis); būdinga, kad herojus išvaduoja karalaitę — savo būsimą žmoną — ir drauge atsineša į žemę gyvybės vandens. Apeigose g. m. pozityvia reikšme įeina į kompleksą „gimimas — vaisingumas — mirtis" (medžio vaidmuo vaisingumo ritualuose, per vestuves).

GYVŪNAI. Gyvūnų, kaip apskritai ir animalinio (zoomorfinio ar teriomorfinio) elemento, vaidmuo mitologijoje labai didelis. Žmonijos raidos pradžioje g. dar nebuvo atriboti nuo žmonių kolektyvo; jie buvo įtraukti į socialinę hierarchiją (hierarchijos viršūnėje buvo koks nors sakralinis g.). Manyta, jog kiekvienas žmonių kolektyvas yra kilęs iš tam tikro gyvūno ar iš kurio nors gyvūno-protėvio; g. laikyti ir ypatinga žmonių hipostaze.

Šios aplinkybės lėmė tai, jog ilgą laiką g. vaizdiniams teko savitos vaizdinės paradigminės f-jos; santykiai tarp jų buvo suvokiami kaip tam tikras žmonių visuomenės ir gamtos modelis (ypač vaisingumo ir ciklišku aspektais). Tad g. paveikslai epe ar apologų, pasakėčių, palyginimų, priežodžių ir pan. alegorinėse sistemose yra archajinės tradicijos tąsa.

Mitinėje poetinėje sąmonėje g. yra vienas iš mitol. kodo (šalia augalų, maisto, cheminio, spalvų ir pan.) variantų, kurio pagrindu gali būti kuriami mitol. pasakojimai (mitai ar mitologizuotos gyvulinės pasakos). Kadangi atskiri zoomorfinio kodo elementai turi pastovias reikšmes, kurias, antra vertus, galima perduoti ir kitomis kodų sistemomis, susidaro ištisa atitikmenų sistema tarp vienodas f-jas turinčių elementų, priklausančių skirtingiems kodams. Konkretūs zoomorfinio kodo elementai tampa klasifikatoriais, kurie sąlygiškai, simboliškai apibūdina konkrečią situaciją ir gali būti jungiami į ištisus kompleksus, apimančius įvairias tikrovės sferas (plg., pvz., atitikmenų eilę: tam tikras g. — augalas — pasaulio šalis — spalva — dangaus šviesulys — stichija — metalas — skonis — metų laikas — dievybė). Tokios klasifikacinės grandinės būdingos tiek archajinėms mitinėms poetinėms tradicijoms, tiek ir daug vėlesniems laikams. Ypač populiarus g. gretinimas su pasaulio šalimis, metų laikais, stichijomis.

Kai kurie į šias klasifikacijas patekę g. traktuojami kaip ištisų klasių atstovai ar vadai. Kinų tradicijoje Baltasis tigras yra visų keturkojų, Juodasis vėžlys — visų moliuskų, Feniksas — visų paukščių, Mėlynasis slibinas — visų žvynuotų g. atstovas.

G. paveikslais koduojami ir atitinkami mėnesiai, metai (12 metų ciklas; pvz., Centrinės ir Pietrytinės Azijos tautose). Kinijoje mėnesiai buvo siejami su žiurke, jaučiu, tigru, zuikiu, drakonu, gyvate, arkliu, ožiu, beždžione, gaidžiu, šunimi, kiaule, Tibete ir Mongolijoje — su pele, karve, tigru, zuikiu, drakonu, gyvate, arkliu, avimi, beždžione, gaidžiu, šunimi, kiaule. Sen. Graikijoje saulės palydovais laikyti katė, šuo, gyvatė, krabas, asilas, liūtas, ožys, jautis, vanagas, beždžionė, ibis, krokodilas. Musulmonai su dangumi sieja 10 g. bei jų šeimininkus: aviną (Ibrahimas), asilę (Balamas), pempę (Bilkisė), banginį (Jūnas), arklį (?) al-Buraką (Muhamedas), jautį (Musa), balandį (Nuchas), kupranugarį (Salichas), šunį Kitmirą (Urvinis žmogus — Aschabas al-Kalifas), skruzdėlę (Suleimanas).

G. savybių panaudojimas klasifikacijoms (žmogaus ir aplinkinio pasaulio aiškinimosi būdas) leidžia pirmykštės bendruomenės žmonėms save personifikuoti gamtoje, teigti save kaip bendriją, traktuoti praeitį kaip vaizdžią savo protėvių istoriją (↑ *toteminiai mitai*). Per totemą tam tikras žmonių kolektyvas susiejamas su tam tikra teritorija, dabartis su praeitimi, kultūra ir sociumas su gamta; bendromis elgesio normomis (egzogamija, tabu, ritualai ir pan.) totemas padeda suvienyti pirmykštį kolektyvą. Toteminiai protėviai paprastai būna konkrečios rūšies g. ar ypatingos zooantropomorfinės būtybės; ritualų tikslas yra paveikti totemą. Žmonių giminės ryšį su g., kaip totemu, liudija ne tik daugybė mitol. motyvų, bet ir formulės (plg. daugelio australų mitų pradžią: „Tai įvyko tada, kai žvėrys dar buvo žmonės"), kalbos semantika, vardų suteikimas.

Vienoje bendrijoje įvairios totemines sistemos gali veikti viena kitą ir susiklostyti į įvairias totemizmo formas (pvz., giminės, fratrijos totemizmas, vedybų totemizmas, individualus asmeninis totemizmas). Individualaus asmeninio totemizmo forma yra artima nagvalizmui, kuris grįstas vaizdiniu tam tikro g. (nagvalo), turinčio mistinį poveikį konkretaus individo likimui (plg. Š Amerikos indėnų asmeninių dvasių globėjų kultą ir sen. islandų tikėjimą asmeniniais globėjais šuns, kranklio, gulbės pavidalu). Su nagvalizmu susiję ir sudėtingi mitologiniai g. vaizdiniai, dažnai pasireiškiantys sapnuojant.

Daug konkretesnis yra medžioklės kulto (ir jo branduolio — medžioklės magijos) motyvų vaidmuo. Tie motyvai gali tapti ištiso mito dalimi, bet gali likti tik „instrukcijos" (kartais ir žodinės), reguliuojančios elgesį tam tikroje situacijoje. Daug mitų atsiradę iš motyvų, pasakojančių apie dvasių-šeimininkų (pvz., miško žvėrių) veiklą. Šie dvasių-šeimininkų paveikslai dažnai įgauna ir dieviškų bruožų (pvz., eskimų dievybės: su ruoniais susijusi galinga jūros dievybė Sedna; Torngarsoakas, turįs baltojo lokio išvaizdą; jūros dugne gyvenantis Kanakapfalukas ir kt.). Su šiais motyvais siejasi saviti mitai ir ritualai, kuriuose animalizmo elementai gali reprodukuotis tiek kalbant apie g., kaip apie medžioklės objektą, tiek kalbant apie šio g. dievybę ar dvasią globėją, tiek ir apie patį medžioklės subjektą — žmogų. Pabrėžiamos ir vaizdingai įprasminamos žmogaus zoomorfinės ypatybės ir dvejopa (žmogiška ir gyvuliška) prigimtis (pvz., ainų, nivchų ir kt. Sibiro ir Tolimųjų Rytų tautų švenčiamos „lokio šventės" metu). Ketų įsitikinimu, žmogus ir lokys yra vienos būtybės skirtingos hipostazės; ši būtybė nuo kitų g. skiriasi tuo, kad turi sielą (lokio, kaip mirusio giminaičio, vaizdinys, pasakojimai apie lokio gyvenimą su moterimi ir lokio užauginimą žmonių šeimoje).

Pažymėtini ir ritualiniai atvaizdai, figūros, daiktai, susiję su tokio pobūdžio ceremonijomis, kaip australų „kengūrų šokis", indėnų mandanų „bizonų šokis", indėnų kvakiutlų „vilkų šokis" (plg. ir kvakiutlų kranklio kaukę), žynio, šamano, vado ir jo kariaunos, taip pat baudžiamo nusikaltėlio, ištremiamojo apvilkimas lokio ar vilko kailiu. Su šia tradicija susijęs ir vilkato motyvas (žmonės vilkai, žmonės šunys, žmonės lokiai hetitų apeigose, graikų mitas apie Doloną vilką ir vadinamuosius „vilkažmogius", slibino-ugninio vilko motyvas slavų mituose, žmonės vilkai romėnų luperkalijose, vilkatai vampyrai ir pan.) bei šio reiškinio kalbinės analogijos — žmonių vardai, genčių, miestų, valstybių ir pan. pavadinimai (gr. *Likaonas*; likiečiai, Likija). Eurazijoje vilkatų motyvas daugiausia susijęs su vilko ir lokio, PR Azijoje — su tigro, P Amerikoje — su jaguaro paveikslu. Šių pasivertimų formos gali būti labai įvairios (pvz., bušmėnai buvo įsitikinę, kad galima pavirsti leopardu, liūtu, antilope, pavianu, gyvate ir pan.; plg. ir pasakų herojų virtimą įvairiais g.) arba įeiti į sudėtingiausias kosmologines, topografines, siužetines schemas: Obės ugrų dievybė Numi-Torumas turėjo daug sūnų, kurie galėdavo pasiversti įvairiais g.; jie buvo garbinami žąsies, gulbės, vanago, lydekos ir kt. pavidalu. Ypatinga galia pasiversti buvo priskiriama šamanams, kurie, beje, moką ar suprantą g. kalbą, taip pat burtininkams bei raganoms. Labai paplitęs žmogaus sielos, turinčios paukščio, drugelio, bitės ir pan. pavidalą, įvaizdis (kartais paukštis — kvakiutlams kranklys — sielą perneša į kitą pasaulį). Sielos—paukščio vaizdinys išplėtotas Sen. Egipto, Babilonijos, Sen. Graikijos mitologijose. Vid. Azijos tautos, huronai ir kt. sielą identifikuoja su balandžiu (plg. balandžio įvaizdį krikščionybėje ir balandžio, kaip mirties žinianešio, įvaizdį kai kuriose kitose tradicijose), jakutai, svanai — su gaidžiu, kitos tautos — su tam kraštui būdingu paukščiu (pvz., bororų indėnai — su papūga ara). Sielos vaizdinys kartais diferencijuojamas pri-

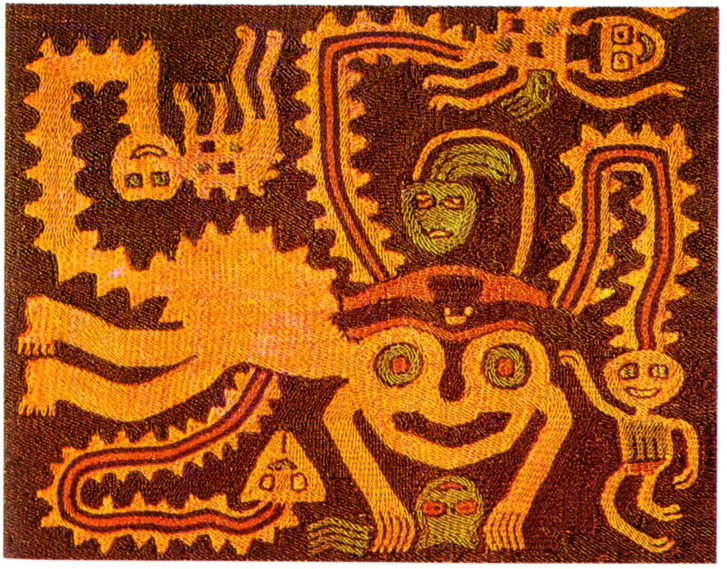

Mitinis gyvūnas. Audeklas. Pietų Amerika. Apie 850 m. pr. Kr.

klausomai nuo mirties pobūdžio. Tlinkitai manė, jog miegant uždususių vaikų sielos pasirodo pelėdos, o paskendusių — jūros ančių pavidalu. Tačiau siela būna identifikuojama ne tik su skraidančiais g. (pagal „lengvumo", „lakumo" principą), dažnai ji virsta ir chtoniškais g. (paprastai gyvenančiais vandeny): gyvate, krokodilu, rykliu, driežu ir pan., arba g., prilyginamu žmogui,— lokiu daugelio Sibiro tautų tradicijose, beždžione Gvinėjoje (genties vado siela įsikūnija į leopardą) ir pan.

Mituose g. dažniausiai figūruoja kaip aukščiausiojo lygmens objektas (įskaitant panteoną); kaip visų žemesnių lygmenų, net ir žemiausiojo, personažai (įvairių gamtos objektų: miškų, laukų, kalnų, slėnių, upių, ežerų, jūrų, raistų ir t. t. — dvasios globėjos ar žmonėms kenkiančios piktosios dvasios ir nelabieji); kaip antropomorfinių mitol. personažų hipostazė; kaip laikina, vienkartinė, „atsitiktinio pobūdžio" forma, pasirinkta dievybės (Dzeusas— jautis graikų mite apie Europės pagrobimą); kaip mitinio personažo pagalbininkai (nuolatiniai ar atsitiktiniai) ar jo atributai, simboliai, mito ir ritualo dalyvio išorinio pavidalo detalė (pvz., spamuotos ar raguotos saulės atvaizdai; kailis, ragas, lokio letena — šamano ar žynio aksesuarai); kaip ritualo objektas — aukojamasis gyvulys.

Jau ankstyvojo paleolito piešiniuose g. buvo pagrindinis vaizdavimo objektas. A. Lerua Gurano duomenimis, daugiau kaip 80% visų Prancūzijos paleolito laikotarpio atvaizdų yra g. atvaizdai (moterų ir vyrų atvaizdų tik šiek tiek daugiau nei 4%). Iš 986 Prancūzijos uolų piešiniuose vaizduojamų g. 313 yra arkliai, 209 bizonai, 79 mamutai, 78 kalnų ožiai, 74 jaučiai, 68 taurieji elniai, 64 stirnos, 36 šiaurės elniai, 24 lokiai, 23 katės, 7 žuvys, 5 paukščiai. Uolų tapyboje svarbu ir vaizduojamų g. išdėstymas. 96% stumbrų, 94% bizonų ir 88% arklių atvaizdų yra sakralinėje zonoje — centrinėje požemio salių sienos dalyje ar olos praplatėjime. Kitose zonose (prie įėjimo; posūkiuose, perėjose, susiaurėjimuose tarp požeminių salių, kampuose; periferijoje, centrinėje sienos dalyje) išdėstyta 88% elnių, 86% kalnų ožių, 82% lokių, 79% stirnų, 72% šiaurės elnių, 70% mamutų atvaizdų. Moteriškų ir vyriškų (g. ir žmonių) figūrų atvaizdai, taip pat apskritų ir pailgų ženklų išdėstymas sakralinėje zonoje atskleidžia vėlyvojo paleolito paminklų pagrindinę idėją, ankstyvojo akmens amžiaus žmonių pasaulėžiūros branduolį — tai vaisingumas, kurio pagrindas yra vyriškojo ir moteriškojo prado santykis. Šių idėjų zoomorfinis kodas išreiškia išskirtinį g. vaidmenį vėlyvojo paleolito epochoje (šiuo laikotarpiu susiklosto visi vėlesnės tokio tipo simbolikos pradmenys). Yra pagrindo manyti, jog paukščių ir žuvų atvaizdai galėtų iliustruoti viršaus ir apačios (arba vertikalės ir horizontalės) idėją. Tačiau pagal vėlyvojo paleolito tapybos duomenis vis dėlto neįmanoma jokia bent mikrosiužetą turinčio mito analogo rekonstrukcija. Vėlesniems uolų piešiniams (Skandinavijoje, Sibire, Afrikoje), toliau tęsiantiems g. temą kaip svarbiausią, būdinga jau konkretesnė erdvės orientacija (viršus — apačia, dešinė — kairė) ir semantizacija; atsiranda ir paprasčiausių motyvų: kurios nors rūšies g. kortežai, įvairių rūšių g. seka, viršaus, vidurio ir apačios žymėjimas įvairių rūšių gyvūnų atvaizdais; vaizduojami g. su žmonėmis (pvz., žmonės persekioja g. ir pan.). Vieno iš reikšmingiausių neolitinės kultūros centro Čatal Chiujuko paminklų g. paveikslai įsijungia į gerokai konkretesnį kontekstą. Čatal Chiujuko piešiniams būdinga didelis kiekis g. figūrų, išdėstytų už kapinių, išplėtotas deivės vaizdinys (jauna moteris; gimdanti motina; sena moteris; vienu atveju ji pavaizduota šalia plėšraus paukščio), pabrėžiami chtoniškieji deivės ypatumai, kur kas sudėtingesnės kompozicijos: mergaitė, moteris ir berniukas leopardų kaimynystėje; deivė ir leopardas; vyriškoji dievybė ant jaučio; deivė, gimdanti jaučiagalvį padarą, ir pan. Šiuose atvaizduose dar akivaizdūs kai kurie paleolitui būdingi g. vaizdavimo ypatumai, tačiau iš esmės pakitęs jų išdėstymas ir kompozicijos principai.

Laikantis *pasaulio medžio* trigubo padalijimo, vertikaliai išdėstomi ir gyvūnai. Su viršumi paprastai siejami paukščiai, ypač *erelis*, dažnai koks fantastinis paukštis (medžio viršūnėje kartais būna simetriškai įkomponuoti du paukščiai, tarsi simbolizuojantys saulę ir mėnulį). Su medžio viduriu siejami kanopiniai (arkliai, jaučiai, karvės, elniai, briedžiai, antilopės, avys, ožkos ir t. t.), kartais bitės; kanopiniai simetriškai išsidėstę abiejose medžio pusėse ir dažnai sudaro horizontalią hierarchiją (pvz., arkliai, karvės, avys ir t. t.). Su apačia (medžio šaknys) susijusios gyvatės, varlės, pelės, žuvys, bebrai, ūdros, kartais lokiai, taip pat chtoniškosios pabaisos. Šitokie pasaulio medžio aprašymai labai dažni Artimųjų Rytų tradicijose, Indijoje, Irane, Kinijoje, Sibiro šamanų tradicijose (iš dalies ir indėnų), senosiose indoeuropiečių kultūrose. Šitie aprašai, kaip ir atitinkami ritualai, kuriuos turi daugelis tradicijų, padeda rekonstruoti vadinamąjį pagrindinį mitą, paliudytą ir kitų šaltinių. Dangaus griausmavaldis (labai dažnai jo atributas būna erelis; konkrečiuose istoriniuose šio mito variantuose griausmavaldis turi ir savo g., su kuriuo keliauja,— arklį, ožį ir pan.) nugali savo priešininką (paprastai slibiną, fantastinę pabaisą) žemutiniame pasaulyje, išlaisvina ir išsiunčia atgal į žemę (vidurinį pasaulį) kanopinius, slibino pagrobtus ir uždarytus; per šią mito dalį atitinkantį ritualą prie medžio būna aukojamas g. Pagrindinis mitas turi labai daug variantų, kuriuose išlikęs mite veikiančių g. semantinis įprasminimas. Su g. motyvais susijusi ir pasaulio medžio keturnarė horizontali schema. Kai kuriose tradicijose g. yra „keturių pasaulio šalių" („keturių krypčių") šeimininkai (plg. keturis sen. kinų sakralinius g.: drakoną, feniksą, vienaragį ir vėžlį). Induizmo tradicijoje šią schemą, matyt, tęsia lokapalai ir vahanai. Gyvūnai vahanai tuo pačiu metu gali būti ir avatarai (dievybės įsikūnijimas mirtingoje būtybėje). Jautis Nandinas, pvz., yra ir Šivos avataras. Viena dievybė (pvz., Višnus) kartais gali turėti kelis avatarus; budizmo tradicijoje įvairūs g. yra bodhisatvo įsikūnijimas. Indijos kultūroje paplitusi pakartotinio gimimo idėja paskatino padaryti prielaidą, jog žmogus gali pergimti įvairiais g. Su vahanais ir lokapalais siejami vaizdiniai tų gyvūnų, kurie laiko žemę (dramblys, banginis, vėžlys), dangų arba išveda iš žemutinio pasaulio žmogų, kuris tampa pirmuoju žemės gyventoju. Konkretus g. ga-

li būti kosminės sferos mitol. įvaizdis (pvz., sen. egiptiečiai dangų vaizduodavo karvės pavidalo) arba visų trijų sferų vienovės simbolis (pvz., kosminis slibinas, vienijantis visas tris sferas), kartais jis gali net atnaujinti pirmykštę visatos struktūrą, dangui jau nukritus ant žemės (rytinių bolivų mitas).

Kosmogoniniuose mituose kaip kūrėjas dažnai veikia koks nors g. Naras, antis klykuolė, antis, kranklys, gyvatė, driežas, vėžlys ir kt. g. yra pagrindiniai personažai daugelyje Visatos kūrimo mitų. Dar dažniau g. veikia kaip kultūrinis herojus, atliekantis įvairių kosmoso elementų (saulės, mėnulio, žvaigždžių, vandenų, kalnų, žemės paviršiaus) kūrėjo ir kartu naujos kultūrinės socialinės tradicijos pradininko f-jas (visuomenės suformavimas, įvairios profesijos ir pan.). Šis g. demiurgas kartais susivaidija su kitu g., kurio galioje yra kokie nors kosmoso elementai ar gamtos jėgos. Ramiojo vandenyno ŠR pakrantės indėnai turi mitą apie kranklį, pagrobusį iš Pilkojo erelio saulę, mėnulį, žvaigždes, gėlą vandenį ir ugnį, pritvirtinusį šviesulius danguje, o vandenį paleidusį į žemę. Tlinkitų genties dievybė — mitol. kranklys Jelas — nugalėjo vilką Hanuchą, atėmė iš jo ugnį ir vandenį. Pasak kvakiutlų mito, Galingasis kranklys žmonėms padovanojo saulę ir išmokė juos daugelio naudingų dalykų, o kranklys Jelas parūpino žmonėms ugnį. Indų mituose šitą darbą atlieka kojotas, bebras, erelis, genys ir kt. gyvūnai. Nencai tikėjo, jog baltasis lokys išmokė žmones apsieiti su ugnimi. Pasak daugelio tautų mitų, pasaulį draugе tvarkė įvairūs gyvūnai: peslys, vanagas, lokys, liūtas ir kt., jie gavo saulę ir pritaisė ją prie dangaus; kai kurie g. liko danguje ir tapo žvaigdžynais (raja tapo Mažaisiais Grįžulo Ratais, lokio kailis — Didžiaisiais Grįžulo Ratais). Algonkinų Galingasis kiškis (ar triušis) ne tik sukūrė pasaulį, bet ir išnaikino piktąsias dvasias, subūrė slaptą burtininkų sąjungą ir išrado žvejybos įrankius. Afrikoje, šalia pusiau zoomorfinių personažų, kultūriniai herojai dažnai yra kiškis, šakalas, chameleonas, vėžlys, voras, prūsokas; g. dažnai laikomi slaptųjų sąjungų įsteigėjais ir globėjais. Pasak PR Australijos genčių mitų, pleištauodegis erelis sukūrė žmones ir visa kita, nustatė vedybų tvarką ir išmokė amatų. Okeanijos tautų mitol. siužetuose panašiai veikia Tagaro vanagas, gyvatė Ndengei ir kt. būtybės, turinčios ir žmogaus, ir g. prigimtį. Kartais šie motyvai susilieja su g. virtimo žmonėmis motyvais, žmonių virtimo g., vienų g. virtimo kitais g., g. virtimo kosminiu kūnu ar kokiu peizažo elementu motyvais. Panašios metamorfozės kartais būdingos g. triksteriams, kurie dažnai atlieka kultūrinio herojaus funkcijas.

Po sudėtingų (ar dalinių) metamorfozių atsiranda įvairių pabaisų, kurios turi kelių g. ar žmogaus ir g. ypatybių; kinų mitologijoje Pangu yra demiurgas ir kultūrinis herojus; drakonas ne tik įkūnija blogį, bet atlieka ir pozityvias f-jas — teikia lietų, saugo brangenybes ir pan. Mituose bei pasakose pasitaiko ir dirbtinio g. sutelkimo („žvėrių trobelės" tipo pasakos). Remiantis daugeliu pasakų, galima rekonstruoti atitinkamus mitol. siužetus apie g., kurie yra dieviški personažai. Tai patvirtina realūs g. dievinimo atvejai senosiose ir kai kuriose mūsų dienas pasiekusiose tradicijose (Indijoje, PR Azijoje, Afrikoje ir t. t.). Kai kuriuose Sen. Egipto miestuose buvo garbinamos g. pavidalo dievybės: jautis, šakalas, ibis, pavianas, karvė, avinas, katė, krokodilas ir pan. Ypač garbintas jautis Apis; jis buvo laikomas specialiai jam skirtoje patalpoje, jam būdavo rengiamas prabangus laidotuvių rituals. Apis sietas su dievu Pta (kaip jo siela ir orakulas); be to, jis su Ozyriu sudarė sinkretišką dievybę Ozyrį-Apį. Gyvūno pavidalu (kartais su kai kuriomis žmogaus kūno dalimis) buvo įsivaizduojami Totas (ibis), Sebekas (krokodilas), Anubis (šuo), Horas (vanagas), Setas (gyvatė), Renenutetė (gyvatė), Hator (karvė), Nuta (karvė), Basteta (katė), Sechmeta (liūtas), Chnumas (avinas), Taurtas (begemotas), Hekatė (varlė) ir pan. Kai kuriuose egiptiečių mituose veikia gyvūnai-dievybės: Karvė-dangus pagimdo aukso veršį Ra; Ra, pasivertęs kate, nužudo gyvatę; Ra kovoja su gyvate Apopu; Horas erelis kovoja su gyvate Setu ir t. t. Panašių vaizdinių turėjo ir sen. majai: dievas slibinas Jaš Čanas (bareljefuose vaizduojamas kaip gyvatė su žmogaus galva, manuskriptuose — kaip žmogus), lietaus dievas Tit Soras (kartais su žmogaus galva ir gyvatės kūnu, paprastai — žmogaus išvaizdos), dievas sraigė, dievas varlė, dievas grifas Ti (paukštis ar žmogus su grifo galva), Dangaus šuo (žaibo įsikūnijimas) ir kt.; actekų Kecalkoatlas — saulės dievas plunksnuoto slibino pavidalu; Koatlikué — pusiau moteris, pusiau gyvatė; Tlaltekutlis — žemės dievas, turįs krokodilo ir varlės požymių; Babilone Ištara karvės, šuns ar balandžio pavidalu; Tiamata žvėries-paukščio (slibino) pavidalu; Mardukas, susijęs su gyvate, plėšriuoju paukščiu, slibinu ir kt.; Indijoje Hanumanas — dievas beždžionė, Ganešas — žmogus dramblys ir kt.

Net graikų mitologijoje, kuriai šiaip jau būdingi antropomorfiniai vaizdiniai, yra pakankamai reikšmingas su g. susijusių mitol. siužetų sluoksnis. Dievai dažnai pasiverčia g.: Dzeusas — jaučiu, ereliu, gulbe, skruzdėle, Dionisas — jaučiu, ožiu, liūtu, pantera, Poseidonas — arkliu, Demetra — kumele (mituose kartais g. virsta ir koks nors personažas, susijęs su ta ar kita dievybe, pvz., Atėnė paverčia Arachnę voru); dievų vaizdiniuose išlikę daugelis teriomorfinių požymių (Panas ir ožys, Artemidė ir lokė, Hera ir karvė); dievai garbinami g. pavidalu (Atėnė — kaip gyvatė, Dionisas — kaip jautis ir pan.); dievai turi savo sakralinius gyvūnus ar atitinkamus jų atributus (Dzeusas — erelį ir jautį, Atėnė — pelėdą ir gyvatę, Artemidė — stirną ir lokę, Sminto Apolonas — pelę, Poseidonas — arklį, jautį ir delfiną ir t. t.); dievai vadinami gyvūniškais epitetais: Likijos („vilkų") Dzeusas, Likijos Apolonas, Sminto Apolonas („pelių" Apolonas), Tauro („jaučio") Dionisas ir kt.; tam tikriems dievams aukojami tam tikri gyvūnai (Apolonui — varna, grifas ir vilkas; Asklepijui — gaidys, gyvatė ir kt.).

Konkrečių g. rūšių reikšmingumą mitol. ir sakralinėje srityje liudija ritualai, susiję su g. aukojimu (hekatomba, ašvamedha ir pan.), jų palaidojimais (paleolito ir neolito „lokių olos", nanajų lokių kapinės, jaučių, krokodilų, kačių nekropoliai Sen. Egipte ir pan.) ar g. figūrėlių darymu. G. vaizdinių sąsajas su mitologija galima rekonstruoti

iš folkloro, liaudies tikėjimų, kalbos duomenų: pvz., zoomorfinių įvaizdžių pasitelkimas vaikams auklėti (gyvulinės pasakos, g. vaizduojantys žaislai, žaidimai ir t. t.), jų panaudojimas simbolikoje, heraldikoje, emblemose, buityje (architektūrinės ir kt. zoomorfinės konstrukcijos, daiktai, papuošalai, suvenyrai; augalų pavadinimai — gervuogė, briedžiukas, briedgaurė, katpėdė, meškauogė, vilkuogė, vilkobelė, šungrybis, kiškio kopūstas, gegutės ašarėlės; kai kurių ligų ar defektų pavadinimai — vėžys, kiaulytė, kiškio lūpa, vilko gomurys, žąsies oda ir kt.).

Gyvūnų pavadinimus gausiai fiksuoja vardynas, plg. pravardinės kilmės zooapeliatyvines pavardes Briedis, Karvelis, Kiškis, Lapė, Meška, Šeškas, Vanagas, Vilkas bei jų priesaginius vedinius Lapėnas, Meškauskas, Vilkaitis ir kt., taip pat vietovardžius Gervėčiai, Šeškinė, Varniai, Vilkija, Zuikinė, vandenvardžius Alnis, Bitė, Gulbinas, Kiaulupė, Lašiša, Vanagė, Vanagbalis, Vilkežeris, Zuikupis, Žirgupė ir pan.

GRAIKŲ MITOLOGIJA. Atspindėdama gamtą ir žmonių santykius, g. m. iš pradžių pasaulį traktavo kaip vieną didelę, bendrą gentį. Vėliau g. m. plėtojosi senojo pasaulio socialinių permainų kontekste. G. m. raida skirstoma į du periodus: senąjį chtoniškąjį, arba ikiolimpinį, ir olimpinį, kurį dar vadina klasikiniu, arba herojiniu, periodu. Antruoju periodu didžiausią svarbą įgyja *Olimpo* mitol. ir perėjimas prie meniškai ištobulintos griežtos heroikos. Irstant gimininei santvarkai, susiformuoja subtilios homeriškosios herojinės mitologijos formos. Vadinamoji naivioji mitologija — buvusi vienintelė pirmykščio mąstymo forma — ilgainiui pasidaro tarnybinė ir naudojama kaip vienas iš būdų reikšti įvairioms religinėms, socialinėms, politinėms, moralinėms ir filosofinėms idėjoms, būdingoms vergovinei polių ideologijai. Senoji mitologija virsta filosofine alegorija ir pradedama plačiai atspindėti literatūroje ir mene.

Žinių apie g. m. pateikia įvairūs šaltiniai, visų pirma antikinė lit. Svarbią vietą tarp jų užima Homero „Iliada" ir „Odisėja". Homerui mitas — tai realybė, kurios egzistavimu jis neabejoja. Kitaip į mitą žiūri Heziodas, kuris gyveno polisų ideologijos formavimosi metu. Jis renka mitus apie dievų genealogiją, sukuria kosmogoninę sistemą, susietą su dievų kilme („Teogonija"), linkdamas daugiau į chtoniškąją mitologiją. Gr. klasikinėje lyrikoje (VII—V a. pr. Kr.), kur mitologija virsta priemone individualių išgyvenimų išraiškai, mitas labai nublanksta. Tačiau jame išryškėja nauji, Homerui ir Heziodui svetimi, momentai. Gr. drama (V a. pr. Kr.) yra nuasmeninta, epo ir asmeninių, subjektyvių jausmų sintezė. Tragedijoje (Eschilas, Sofoklis, Euripidas) likimo, lemties tema įgauna logiką, plėtotę ir personažus. G. m. naudojosi ir komedijų autorius Aristofanas. Helenizmo poetai Teokritas, Bionas, Moschas (IV—III a. pr. Kr.) pateikia nedidelių subtilių mitologine tema parašytų kūrinių. Nemažai mitol. medžiagos yra Kalimacho (III a. pr. Kr.) himnuose. Iš Aleksandrijos poetų ypač minėtinas Apolonijus Rodietis (III a. pr. Kr.), panaudojęs mitus apie *argonautus*. Iš vėlesnių autorių paminėtinas Kvintas Smirnietis (IV a.). Poemoje „Po Homero" jis kalba apie įvykius, pradedant *Hektoro* mirtimi, baigiant Trojos sugriovimu. Nonas Panopolietis (V a.) poemoje „Dioniso dainos" perpasakoja mitą apie *Dionisą*. G. m. tyrinėjimo šaltiniais laikytini ir Filostrato Vyresniojo bei Filostrato Jaunesniojo (III a.), Kalistrato (IV a.) ir epigramų autorių, pvz., Meleagro (I a. pr. Kr.) darbai. Svarbią vietą g. m. tyrinėjimuose užima vad. Homero himnai, iš kurių penki (du skirti *Apolonui*, po vieną *Hermiui*, *Afroditei* ir *Demetrai*) yra sukurti klasikiniu, o kiti — helenizmo laikotarpiu. Vad. orfikų himnuose, kurie sukurti VI a. pr. Kr. (galutinį pavidalą jie įgavo III—II a. pr. Kr.) vartojami dievų epitetai. Jie padeda analizuoti daugelį g. m. personažų. Proklo himnas (V a.) reziumuoja antikinės mitol. minties aktyvumą. Žinių apie g. m. randame rom. autorių (Ovidijaus, Vergilijaus, Horacijaus, Lukrecijaus Karo, Tibulo, Propercijaus, Apulėjaus, Stacijaus, Lukiano) kūriniuose (I a. pr. Kr. — II a.). Tikra g. m. enciklopedija laikoma Ovidijaus poema „Metamorfozės". Tyrinėjant g. m. galima remtis istoriko Herodoto (V a. pr. Kr.), Polibijaus (III—II a. pr. Kr.), Diodoro Siciliečio, Dionisijaus Halikarniečio, Tito Livijaus (I a. pr. Kr.) ir geografo Strabono (I a.) darbais, taip pat logografų ir genealogų Hekatajaus, Akusilajaus, Asklepiado ir kt. veikalų frag-

Apolonas. Leoharo bronzinio originalo rom. kopija. Marmuras. Vatikano muziejai Romoje. 350—330 m. pr. Kr.

mentais. Šioje autorių grupėje ypač išsiskiria Helanikas, kuris pateikia gr. kosmogonijos įvadą. Iš antikvarų-archeologų minėtinas Pausanijus (II a.), apkeliavęs Graikiją. Senovės paminklų aprašymus jis papildo mitologinio pobūdžio pastabomis. Žinių apie g. m. pateikia ir Varonas (II—I a. pr. Kr.).

G. m. įvairiais laikais stengėsi suprasti gr. filosofai. Vieni pirmųjų į ją atkreipė dėmesį stoikai. Iš eklektikų ir vėlyvojo helenizmo filosofų ypatingą susidomėjimą kelia Plutarcho (I—II a.) ir Atenėjo (III a.) veikalai, taip pat Cicerono darbai, pateikiantys dievų klasifikacijos apžvalgą. Neoplatonikas Plotinas (III a.) paliko traktatą apie *Erotą*. Jis papildo mūsų žinias apie kitus g. m. personažus. Porfirijus (III a.) būsimosioms kartoms paliko vertingų ankstyvųjų autorių mitol. fragmentų bei veikalą „Apie nimfų olą". Išsamūs Porfirijaus „Iliados" ir „Odisėjos" epo komentarai tapo šaltiniu vėlesniems Homero komentatoriams — Cecui ir Eustafijui, o jo veikalas „Apie statulas" — šaltiniu Eusebijui Cezarėjiečiui ir Makrobijui. G. m. sistemino Proklas, žinias apie seniausius teogon. ir kosmogon. vaizdinius kaupė Damaskijus (V—VI a.).

Mitų rinkėjai ir pateikėjai (mitografai) Graikijoje pasirodė ne vėliau kaip V a. pr. Kr. Prie jų reikia priskirti sofistą Hipijų bei ankstyvuosius istorikus ir filosofus — Herodorą Heraklėjietį, Anaksimeną Lampsakietį, Heraklitą Pontietį, Dikajarchą Mesenietį. Dionisijus Samietis sudarė genealogines lenteles ir tyrinėjo tragiškuosius mitus. Rinkdami ir aiškindami mitus daug nuveikė aleksandriečiai (IV—II a. pr. Kr.) Kalimachas, Istras, Filostefanas, Lisimachas Aleksandrietis, Apolodoras Atėnietis (pastarasis laikomas mitol. „Bibliotekos" autoriumi, jis domėjosi teogonija ir aiškino *Deukaliono, Inacho, Agenoro, Pelasgo, Atlanto, Kekropo* ir *Pelopo* geneal. medžius). Apolodoras aiškindamas mitus remiasi Homeru ir Heziodu, ypač gr. tragikų darbais. Jo surinkta medžiaga buvo šaltinis ne vienam scholijui. Iš vėlesnių mitų rinkėjų minėtini Filodemas, Didimas ir Teonas. Iš gramatikų pažymėtini Partenijas Nikajietis (I a. pr. Kr.) — rašinio „Apie meilės aistras" autorius, iš mitologų — Giginas (I a. pr. Kr. — I a.). Vėlesnieji mitologai skirstomi į dvi grupes: pasivertimo mitų rinkėjus ir žvaigždžių mitų rinkėjus. Pirmajai grupei priskirtinas Nikandras Kolofonietis, Antigonas Karistietis ir kt. (jų darbai buvo Ovidijaus „Metamorfozių" šaltinis), antrajai — Eratosfenas (III a. pr. Kr.), Aratas (IV—III a. pr. Kr.) ir anoniminis Arato komentatorius. Prie krikščioniškųjų g. m. apologetų priskirtinas Klementas Aleksandrietis (III a.); V ir VI a. slenkstyje pasirodė Fulgencijaus mitų knyga, kurioje atsispindi apskritai nekritiškas požiūris į šaltinius. Pediasimas yra parašęs apybraižą apie dvylika *Heraklio* žygių, joje, kaip šaltiniu, pasinaudota Apolodoro „Biblioteka". Reikia paminėti ir vieną Ovidijaus poemos „Metamorfozės" perteikimą proza bei Heraklito veikalą, į kurį įeina 39 mitai. Labai vertingi trijų autorių, vad. Vatikano mitografų (VII a.), darbai. Pasinaudoję vėlyvąja komentarų lit., jie pateikia susitemintą g. m. apžvalgą, mitų variantų bei įvairių įdomesnių detalių.

Kalbant apie g. m. raidą, atkreiptinas dėmesys į įvairių laikų liekanas, dažnai tame pačiame mite esančias greta naujų elementų. Pavyzdžiui, mite apie *Atėnės* Paladės gimimą, kur pasakojama, kaip šarvuota ir ginkluota deivė gimusi iš *Dzeuso* galvos (dievų valdovas buvo prarijęs savo nėščią žmoną *Metidę*), galima įžvelgti fetišizmo ir kanibalizmo apraiškų, susijusių su ikipatriarchaliniais laikais, bei užuominą apie vyriškojo prado pranašumą prieš moteriškąjį, o tai būdinga patriarchatui. Čia matome ir groteską, kuris buvo būdingas gimininės santvarkos irimo ir klasinės visuomenės formavimosi pradžiai. Tas pats motyvas gali ir sudaryti mito pagrindą, ir atlikti antraeilį vaidmenį. Tais laikais, kai dievai buvo gyvulių išvaizdos (zoomorfizmas), saulės palyginimas su jaučiu sudarė saulės mito pagrindą. Panašiai ir Atėnės Paladės vaizdavimas pelėda iš pradžių pasitarnavo pagrindu mitui apie Atėnę. Homero laikais, kai saulės mitas jau turėjo antropomorfinį pobūdį, motyvas apie saulės įsikūnijimą jautyje virto praeities atgyvena. Analogiškoje situacijoje Homero laikais atsidūrė motyvas apie pelėdiškas Atėnės Paladės akis, nors „Iliada" ir „Odisėja" šitai dar vis tebemini. Išplėtotoje klasikinėje (t. y. olimpinėje, arba herojiškojoje) mitologijoje atsispindi patriarchaliniai santykiai, tačiau aptinkama ir chtoninės mitologijos liekanų. Genetiniai rudimentai akcentuoja kilmę pagal motinos liniją: *Achilas* yra jūrų deivės *Tetidės* sūnus, *Ijo* — Argo upės dievo Inacho duktė ir t. t. Substanciniai rudimentai remiasi indentifikacija: mėnulis yra karvė, saulė — jautis ir t. t. Prie pastarųjų priskiriami hipostaziniai motyvai: *Agamemnonas* yra *Dzeuso, Ifigenija — Artemidės* hipostazė ir t.t. Daugelyje rudimentų yra pasivertimo motyvų: Dzeusas ateina pas *Danają* auksinio lietaus pavidalu, pas *Semelę* — kaip žaibas ir griaustinis, pas *Europę* — kaip jautis ir t. t. Prie ikonografinių rudimentų (nurodančių mitol. personažų išvaizdą) reikia priskirti ir pelėdiškas *Atėnės* akis, panašias į telyčios *Heros* akis, *Pano* ragus ir nagus, *Kadmo* gyvatišką uodegą ir t. t. Kadaise buvusios savarankiškos dievybės arba *demonai* olimpiniu periodu dažnai pavirsta mitol. personažų išoriniu priedu (atributiniai rudimentai): Nikė ir erelis — Dzeuso, pelėda arba gyvatė — Atėnės ir t. t. Atskiriems mitol. personažams būdingi funkciniai rudimentai: perkūnas ir žaibas — Dzeusui, lankas ir strėlės — Apolonui, trišakis — *Poseidonui*, lazda ir sparnuoti sandalai — *Hermiui* ir t. t. Rudimentas nušviečia mito praeitį, o fermentas (naujovė) nurodo jo raidą ateityje. Mite apie *Tantalą*, kur herojus baudžiamas už aukojimąsi žmonėms, fermentas rodo teigiamas permainas visuomenės dorovėje. Heziodas vaizduoja *Prometėją* kaip klastūną, kuris stengiasi apgauti net patį Dzeusą, tačiau Prometėjo nepaklusnumas Dzeusui vėliau tapo pagrindu Eschilo koncepcijai apie Prometėją kaip maištininką, sukylantį prieš dievus.

Tarp mito elementų yra ne tik chronologiniai, bet ir sąvokiniai ryšiai, kurie sudaro mitologinius kompleksus. Interpoliarinis kompleksas jungia į visumą priešingus elementus, kurie susiejami vienas su kitu mechaniškai, be konkrečios motyvacijos. Tokio komplekso pavyzdys yra Homero vaizdinys apie šešėlius vėlių pasaulyje Okeano pakrantėje. Kompiliacinis kompleksas taip pat jungia ne-

suderinamus arba net prieštaringus elementus, bet daro tai motyvuotai. Pavyzdžiui, Apolonas, Artemidė ir *Leta* iš pradžių buvo skirtingos kilmės tarpusavyje nesusiję demonai, kuriuos vėliau sujungė Apolono ir Artemidės, kaip Letos ir Dzeuso vaikų, motyvas. Ir vaizdinys apie Olimpo dievų šeimą susidarė sujungiant į visumą Europos ir Mažosios Azijos dievybes (pastarosios imtos traktuoti kaip Dzeuso ir Heros vaikai). Interpoliariniai ir kompiliaciniai kompleksai su begale tarpinių grandžių g. m. yra dažni. Pavyzdžiui, *Diomedas* kovoja su dievais ir net juos sužeidžia ir kalba apie tai, jog reikia dievams nusileisti, nes kovoti su jais pavojinga. Prometėjas vienąsyk nubaudžiamas nepaliekant jokios vilties išsigelbėti, kitąsyk jį išlaisvina Heraklis. G. m. kartais išryškėja meniniu atžvilgiu monolitiški mitol. kompleksai, kur visi elem. sudaro harmoningą visumą; pvz., *sirenų* motyvas: sirenos — pusiau paukščiai, pusiau moterys, sėdėdamos vienos salos žydinčiose pievose, taip gundančiai gieda, kad jūrininkai skuba išlipti krantan, kur giesmininkės juos sudrasko. Visa sala nusėta žmonių kaulais ir pūvančiais kūnais. Sirenų paveikslas apibendrina grožio ir mirties motyvą. Kartu mite randame paliudijimų apie įvairias epochas: greta fetišizmo ir kanibalizmo, galima įžvelgti Homerui būdingą aukštą estetinę kultūrą. Poliariniame komplekse savo turiniu prieštaringi elem. pateikti kartu, suvienyti bendros meninės idėjos. Pavyzdžiui, „šviesiausias" iš dievų Dzeusas veda „tamsiausią" deivę *Persefonę* ir jiems gimsta sūnus *Dzagrejas* (Dionisas), kurį dar kūdikį praryja titanai. Iš Dzeuso sudegintų titanų pelenų atsiranda žm., turintys ir titaniškų (blogio), ir dionisiškų (gėrio) užuomazgų. Tyrinėjant g. m. reikia turėti omeny mitų paplitimą (vad. geografinė mitologija) ir vieno ar kito regiono ypatybes, prie kurių priderinti mituose vaizduojami įvykiai. Pavyzdžiui, *Edipo* negalima įsivaizduoti be Tėbų, *Tesėjo* — be Atėnų, *Menelajo* ir *Helenės* — be Spartos ir t. t.

Ikiolimpinė g. m. gyvenimo ritmą suvokia chaotišką ir deformuotą. Aplinkiniame pasaulyje ji įžvelgia nepaaiškinamas, aklas jėgas, o daiktus ir reiškinius vaizduoja išsigimėliškai neproporcingus ir disharmoniškus. Žemė pirmykštei sąmonei atrodo gyva, sudvasinta esybė, kuri sukuria ir maitina viską, netgi dangų. Kaip moteris matriarchate yra šeimos galva, motina maitintoja ir auklėtoja, taip žemė yra pasaulio dievų, demonų ir žmonių gimdytoja. Todėl ir senoji g. m. yra chtoniška. Jos raida turi keletą tarpsnių. Kai visuomenė verčiasi daugiausia medžiokle, žvejyba ir derliaus rinkimu, jos sąmonė apsiriboja tiesioginiu, jutiminiu suvokimu. Į aplinkinius daiktus bei reiškinius, kuriems priskiriama siela ir sąmonė, ji projektuoja bendruomenės socialinius stereotipus. Bet kuris daiktas, kurį pirmykštė sąmonė laiko sielos buveine, yra fetišas, o jai adekvati mitologija — fetišizmas. Senovės žmogus fetišą suprato kaip magiškų, demoniškų jėgų buveinę, bet šių jėgų dar neatskyrė nuo daikto, kuriame jos glūdi. Pavyzdžiui, Dzeusą — vėlyvosios g. m. aukšč. dievybę — Peloponeso mieste Sikione iš pradžių garbino kaip akmenų piramidę, Likajo kalne Arkadijoje — kaip koloną, Herą Tespijų mieste Beotijoje — kaip medžio stulpą, Samos saloje kaip lentą. Apoloną garbino kaip piramidę, jo motiną Letą Delo saloje — kaip neaptašytą trinką. Nors Dzeusas, Hera, Apolonas, Atėnė Paladė, Afroditė, Erotas, Heraklis ir kt. mitologiniai personažai vėliau įgavo meninį skambesį, net gr. civilizacijos klestėjimo laikais juos vis dar garbino kaip akmenis ar medžio gabalus (aptašytus ar neaptašytus). Archajiško fetišo pavyzdys yra vad. Delfų akmuo, kurį graikai vadino „žemės centru".

Efeso Artemidė. Romėnų kopija pagal helenizmo laikų graikų originalą. Marmuras. Neapolio Nacionalinis muziejus. III—II a. pr. Kr.

Mite pasakojama, kad *Rėja*, norėdama apsaugoti ką tik gimusį Dzeusą nuo savo vyro *Krono*, užuot padavusi šiam kūdikį, padavė į vystyklus susuktą akmenį, kurį Kronas prarijo. Vėliau tas akmuo buvo padėtas Delfuose ir jį ima garbinti. Vynuogienojo virkštis, iš pradžių visiškai nesusijusi su Dionisu (apskritai su vaisingųjų gamtos jėgos dievybe), ilgainiui tapo vynuoginininkystės dievo ženklu. Tai liudija aibė Dioniso epitetų, susijusių su vynuogėmis ir vynu: „vynuoginis", „vynanešys", „vyno pilstytojas" ir kt. Vieną Dioniso švenčių vadino Lenajais — šis vardas susijęs su sąvoka „vyno spaustuvas". Efėja taip pat buvo susijusi su Dioniso kultu, o be platano neįmanoma įsivaizduoti Apolono, Dioniso ir Heraklio kulto. Kiparisas buvo susijęs su mirusiųjų gedėjimu. Tuopa laikoma tamsos, negandų ir ašarų simboliu. Lauro medis, kaip šviesos ir sveikatos ženklas, buvo siejamas su Apolono, o ąžuolas — su Dzeuso kultu.

Slibinas ir gyvatė yra tipiškiausi chtoniniai gyvūnai. Vėlesniuose mituose pasirodo didvyriai, kurie kaunasi su slibinais ir šiuos nudobia. Tatai liudija, kad naujoji kultūra įveikia chtoniškąją. Netgi tokia šviesi ir puiki deivė kaip Atėnė Paladė turėjo „gyvatės" praeitį. Sofoklis ją apibūdina kaip „gyvenančią su gyvate", o viename iš orfikų himnų ji vadinama tiesiog gyvate. Atėnų akropolio Atėnės Paladės šventykloje buvo laikoma šventoji gyvatė. Argo mieste gyvatės buvo neliečiami gyvūnai.

Svarbią vietą g. m. užima šuo. Net žmonių sielos įsivaizduojamos panašios į chton. šunis. Vilkas siejamas su Apolonu ir Dzeusu (Likijos Dzeusą Arkadijoje garbino kaip vilką). Ypač populiari buvo jaučio ir karvės, taip pat arklio mitologija. Poseidonas vaizduotas kaip arklys (su Demetra jis tuokėsi arklio pavidalu), o aukšč. dievas Kretoje — kaip jautis.

Mitinis mąstymas stengėsi fetišizuoti žmogų, jo dvasinį gyvenimą sutapatindamas arba su kūnu, arba su jo fjomis. Fetišizuojamos buvo ir kūno dalys. Kai bakchantės sudrasko *Orfėją*, jo galva nuplaukia į Lesbą, išpranašauja ateitį ir daro stebuklus. Medūzos akys paverčia akmeniu kiekvieną, į ką tik ji pažvelgia. Iš drakono dantų atsiranda spartai, Tėbų vald. protėviai. Pasak orfiškosios teogonijos, Atėnė Paladė gimsta ne iš Dzeuso galvos, bet iš širdies. Šis variantas neprieštarauja vaizdiniui apie Atėnės Paladės išmintį: orfikai širdį laikė mąstymo organu. Sielos nešėju buvo laikomas kraujas. Pavyzdžiui, sužeisto kario siela išteka kartu su krauju. Patroklas išrauna iš kūno „sielą ir ieties geluonį". Fetišizuojami buvo ne tik atskiri žmonės, bet ir visa gentis. Manyta, jog genčiai atstovaująs koks nors gyvūnas, augalas arba negyvas daiktas (antai buvo manoma, kad mirmidonai yra kilę iš skruzdėlių). Fetišizuojama buvo visa gamta, pasaulis. Apie pasaulį manyta kaip apie gyvą kūną, kuris iš pradžių buvo moters kūnas. Pirmykštė sąmonė vargiai skyrė dangų ir žemę, žemę ir jūrą, jūrą ir požemį. Net klasikiniais laikais graikai dar minėjo Olimpo Dzeusą ir Požemio Dzeusą, apie Poseidoną kalbėjo kaip apie jūros dievą ir kaip apie „žemnešį" ir „žemės drebintoją".

Plėtojantis ūkiui, imta labiau domėtis daiktų gamyba, jų reikšme ir sandara. Todėl ir daikto idėja ėmė atsiskirti nuo paties daikto, kitaip tariant, fetišo idėja nuo paties fetišo. Taip buvo pereinama į animizmą (iš lotynų anima, animus — „siela", „protas"). Animizmas, kaip ir fetišizmas, turi savo istoriją. Iš pradžių manyta, kad demonas taip glaudžiai susijęs su daiktu, jog žūva, sunaikinus jo daiktą (taip žūva medžių nimfos *hamadriadės* medį nukirtus). Vėliau pradėta manyti, kad demonai gali atsiskirti nuo daiktų ir kurį laiką egzistuoti ir daiktui žuvus (medžių nimfos—driadės lieka gyvos ir medį nukirtus). Iš pradžių animizmas siejosi su požiūriu į blogą, arba, rečiau, į gerą jėgą, lemiančią žmogaus likimą. Beasmenių ir baisių demonų netikėto aktyvumo pavyzdžių pateikia Homeras. Olimpo dievai irgi kartais būna baisūs, bet jie turi žm. išvaizdą, turi žm. vardus, su jais yra įmanomas dialogas. Tuo tarpu tas, kurį Homeras vadina demonu, veikia kaip bevardė, beveidė stichija. Staiga iš kažkur atsiradęs toks demonas gali sukelti tikrą katastrofą ir vėl pranykti be pėdsakų. Į jį neįmanoma kreiptis, su juo negalimas joks ryšys. Beformio demono įvaizdis yra ne tik fetišinio, bet ir preanimistinio pobūdžio. Kai tik beasmenis demonas individualizuojamas, išryškėja perėjimas iš preanimizmo į animizmą. G. m. dievai ir demonai dažniausiai yra materialios, pojūčiais suvokiamos būtybės. Jų kūnas sudarytas iš įvairių medžiagų. Pavyzdžiui, demonų kūnas yra iš žemės, vandens, oro ir ugnies, o dievų — iš eterio (švelniausios materijos). Vienas primityviausių animizmo vaizdinių atsispindi mite apie *Meleagrą*.

Seniausi animistiniai demonai buvo įsivaizduojami kaip disharmoniškos būtybės. Vad. teratologiniai mitai pasakoja apie pabaisas, simbolizuojančias žemės jėgas. Hesiodo veikaluose yra žinių apie *Uraną* (dangaus) ir *Gają* (žemės) pagimdytus titanus, *kiklopus* ir *hekatoncheirus* (šimtarankius). Pastarųjų disharmonija ypač pabrėžiama: kiekvienas iš jų turįs po 100 rankų ir 50 galvų. Žemė ir *Tartaras* pagimdė *Tifoną* (pasak kitos versijos, Tifoną pagimdžiusi Hera, pliaukštelėjusi delnu į žemę ir gavusi iš jos jėgų) — milžiną su gyvačių ringėmis vietoj kojų. Žemės pagimdytoms būtybėms priskiriamos ir *erinijos* — kerštо deivės gyvačių plaukais ir šunų galvomis. Jos žiūri, kad būtų vykdomi žemės įstatymai, ir persekioja tuos, kurie nusikalto žemei ir motinai. Iš slibino ir Tifono atsirado šuo *Ortas*, mirusiųjų pasaulio sargas *Kerberas*, Lernos hidra, *Chimera* su trim (liūto, ožkos ir gyvatės) galvom, *Sfinksas*, nužudantis kiekvieną, kas tik neįspėja jo mįslės. Iš slibino ir Orto kilęs Nemėjos liūtas. Miksantropiški demonai (turintys žmogaus ir gyvulio bruožų) yra sirenos (pusiau paukštės, pusiau moterys), *kentaurai* (pusiau arkliai, pusiau žm.); tai rodo, kad žm. sąmonėje pats žm. dar nėra atsiplėšęs nuo gamtos. Matriarchato epochos stichiškoji teratologinė mitologija (Medūza, Sfinksas, Echidna, Chimera yra moteriškos pabaisos) apibendrinama Didžiosios Motinos arba Deivės Motinos įvaizdžiu. Klasikiniais laikais g. m. šiuos mitinius personažus nustūmė į antrąjį planą, tačiau ikihomeriškajame matriarchate, o vėliau helenizmo ir rom. periodu, kai atgimsta archaika, teratologinės mitologijos (pirmiausia Deivės Motinos kulto) reikšmė buvo didžiulė.

Išsivysčiusio animizmo laikais demonų ir dievų tran-

sformacija nuveda prie jų antropomorfinės (t. y. žmogaus pavidalo) interpretacijos. G. m. antropomorfizmas pasiekia tobuliausią laipsnį ir pasireiškia ištisa meniškai plastiškų vaizdinių sistema. Vis dėlto, kad ir kaip buvo antropomorfizuotas dievo, demono ar herojaus paveikslas, jame dar žymu fetišizmo pėdsakų (pelėdiškos Atėnės akys, jos nuolatinis atributas — gyvatė, Heros akių panašumas į karvės ir t. t.). Vėlyvąja, heroizuota matriarchalinės mitol. forma laikytinos *amazonės*, kurių įvaizdis grynai herojiškojoje mitologijoje yra akivaizdus matriarchato rudimentas. Mitas apie deivių santuokas su mirtingais herojais patriarchato laikų herojinės mitol. rėmuose taip pat yra egzotika bei seniai praėjusių laikų rudimentas (Tetidė ir *Pelėjas*, Afroditė ir *Anchisas*, *Harmonija* ir Kadmas, *Kirkė* ir *Odisėjas*).

Olimp. periodo graikų mitologijoje podraug su perėjimu į patriarchatą pasirodo herojai, įveikiantys pabaisas, kadaise gąsdinusias žmogaus vaizduotę. Apolonas, pavyzdžiui, nudobia slibiną *Pitoną* ir įkuria savo šventyklą. Jis nugali ir du milžinus — Poseidono sūnus Otą ir Efilatą, kurie, nors būdami tik devynerių metų, išdidžiai žiūri į Olimpo dievus. Kadmas įveikia slibiną ir įkuria Tėbus, *Persėjas* nudobia Medūzą, *Belerofontas* — Chimerą, Meleagras — Kalidono girios šerną, Heraklis atlieka 12 žygdarbių. Vietoj mažųjų dievų ir demonų atsiranda vienas, aukščiausiasis dievas Dzeusas, kuriam pavaldūs visi kiti dievai ir demonai. Patriarchalinė bendruomenė dabar susidaro ir danguje ar Olimpe (taip atsirado sąvokos „Olimpo dievai", „olimpinė mitologija"). Dzeusas pats kovoja su visokiomis pabaisomis, įveikia titanus, kiklopus, Tifoną, *gigantus* ir uždaro juos požemyje, Tartare. Atsiranda naujo tipo dievai. Moteriškosios dievybės, kilusios iš Deivės Motinos senovinio pavidalo, herojiniu laikotarpiu įgauna naują f-ją. Hera tampa santuokos ir monogaminės šeimos globėja, Demetra globoja naująją žemdirbystę, Atėnė Paladė — garbingą, atvirą ir organizuotą karą (priešingai laukiniam, anarch. ir amoraliam *Arėjui*), Afroditė — meilę ir grožį (vietoj ankstesnės laukinės, kuriančios ir naikinančios deivės), *Hestija* — namų židinį. Net Artemidė, išsaugojusi senąsias medžiotojos f-jas, įgyja patrauklią išvaizdą ir tampa draugiško elgesio su žmogumi pavyzdžiu. Amatininkystė taip pat turi savo globėją: tas vaidmuo dabar atitenka kalviui *Hefaistui*. Atėnė Paladė ir Apolonas, garsėję savo išmintimi, grožiu ir kuriamąja veikla, tampa patriarchalinio gyvenimo būdo globėjais. Hermis iš kadaise buvusios primityvios dievybės virsta naujų sumanymų, gyvulininkystės, meno ir prekybos globėju, palydovu žemėje ir po ja — kelyje į vėlių pasaulį. Ne tik dievai ir didvyriai, bet ir visas gyvenimas mituose įgauna naują pavidalą. Anksčiau nesuprantamų, grėsmingų jėgų kupinoje gamtoje žmogus dabar ima orientuotis geriau, žm. ir gamtos santykiai tampa harmoningesni. Anksčiau upių bei ežerų nimfos — *nereidės*, taip pat kalnų, miškų, laukų ir kt. nimfos buvo chaoso simbolis, o dabar žmogus gamtoje pradeda ieškoti grožio ir tvarkos. Galia valdyti jūros stichiją priklauso ne tik rūsčiajam Poseidonui, bet ir gana taikiam bei išmintingam jūros dievui *Nerėjui*. Laukų ir miškų nimfos tampa poetų žavėjimosi objektu. Dzeusas, valdąs pasaulį, tvirtai laiko savo rankose gamtos gaivalus. Seniau Dzeusas pats buvo perkūnas ir žaibas, o nūnai šios stichijos tampa jo atributais. Graikai pradeda manyti, kad nuo paties Dzeuso išmintingos valios priklauso, kur ir kada jis naudojasi savo galia. Pakitę ir apie Dzeusą susibūrusieji dievai. Tarp jo palydovų matome Nikę („pergalę") — tai jau nebe baisus demonas, o tik spalvuota moteris, simbolizuojanti Dzeuso galią. *Temidė*, anksčiau buvusi žemės gaivalų įkūnijimas, nūnai jau teisėtvarkos globėja, esanti šalia Dzeuso kaip jo puikiai tvarkomos valstybės simbolis. Linksmos, patrauklios ir geros *horos* rūpinasi ritmiška metų laikų kaita ir teisingu atmosferos kritulių padalijimu. Šalia Dzeuso visuomet būna *Hebė* — amžinos jaunystės simbolis ir *Ganimedas* — dailus jaunikaitis, kurį Dzeusas, pasivertęs ereliu, kadaise pagrobė iš žemės. Netgi baisiosios likimo deivės *moiros* dabar laikomos Dzeuso dukterimis, laimingai sau gyvenančiomis šviesiajame Olimpe. Apoloną lydi mūzos, o Afroditę — valiūkiškasis Erotas ir nerūpestingos *charitės*. Žmogaus darbas taip pat atsispindi mitologijoje: derlingumo deivei Demetrai paliepus, *Triptolemas* moko žmones žemdirbystės paslapčių. Žm. prisijaukina laukinius gyvulius. Tai matyti mite apie Heraklį, kuris sutramdo laukines Diomedo kumeles. Hermis su Panu gano kaimenes, neleidžia joms iškrikti. Garsūs menininkai stebina pasaulį savo išradimais. *Dedalas* pastato Kretoje labirintą ir sumeistrauja sau ir savo sūnui *Ikarui* sparnus. Poseidonas su Apolonu pastato aplink Troją tvirtą mūrinę sieną. *Amfionas* lyros garsais priverčia judėti akmenis ir pastatyti Tėbų miestui įtvirtinimus. Mitol. tradicija pasakoja apie dainininkus Mūsają, Tamirijų, *Liną* ir ypač apie Orfėją, apibūdindama juos kaip kylančios civilizacijos atstovus. Mitol. heroiką vainikuoja Heraklio žygdarbiai. Dzeuso ir mirtingos moters Alkmenės sūnus Heraklis yra ne tik visokių pabaisų (Nemėjos liūto, Lernos hidros, Kerinėjos elnės, *Erimanto* girios šerno ir Stimfalos paukščių) nugalėtojas, Augėjo arklidžių išmėžėjas

Triptolemas slibinais pakinkytame vežime. Dekoro fragmentas iš Vatikano muziejų Romoje. IV a. pr. Kr.

ar kovotojas su matriarchatu (mitas apie Hipolitės juostą). Savo pergalėmis prieš Diomedo kumeles bei Geriono jaučius jis dar gali būti lyginamas su kitais didvyriais, bet dviem žygdarbiais, kurie vainikuoja žmogaus drąsą, jis pralenkia kitus senovės herojus: nuėjęs į pasaulio kraštą, *hesperidžių* sode jis nuraško aukso obuolius, suteikiančius amžiną jaunystę, ir iš Tartaro gelmių į dienos šviesą išveda baisųjį Cerberį. Žmogaus pergalė prieš chton. gaivalus atsispindi ir kituose mituose. Kai Edipas įmena Sfinkso mįslę, pastarasis puola į bedugnę; kai Odisėjas (arba Orfėjas) atsisako paklusti sirenų vilionėms, šios žūva; kai argonautai laimingai praplaukia pro Simplegadų uolas (kurios ligi tol plūduriavo atokiau viena nuo kitos, kad jei kas plauktų pro jas, jos susiglaustų), šios sustingsta visiems laikams; kai argonautai ateina pas hesperides, šios subyra į aukso dulkes.

Gimininės bendruomenės santykių suirimas ir ankstyvųjų miestų-valstybių atsiradimas atsispindi vėlyvojoje g. m. heroikoje. Joje matyti, kaip nuo senų ir griežtų mitologijos formų pereinama prie naujų, subtilių. Epas pateikia ne tik karių didvyriškumo pavyzdžių, bet ir išreiškia religinį abejingumą, netgi kritišką požiūrį į dievus. Didvyriškumas perauga į beprotišką drąsą, kovotojai jau nebebijo susirungti su dievais. Turtingas ir galingas Lidijos valdovas Tantalas toks akiplėšiškai drąsus, jog pavagia iš dangaus *ambroziją* bei nektarą, kad išdalytų juos žmonėms. *Sizifas* nutykoja dviejų meilužių — Dzeuso ir *Eginos* — pasimatymą ir išplepa paslaptį; karalius Iksionas įsimyli Dzeuso žmoną ir apkabinęs debesį tariasi glėbesčiuojąs Herą; Diomedas stoja į kovą su Arėju ir Afrodite; *Salmonėjas* sukyla prieš patį Dzeusą. Žinoma, visi šie negarbingi ar bedieviai herojai susilaukia bausmės. Prasideda metas, kai mitol. motyvai tampa lit. apdorojimo objektu. Mitol. heroikos nuosmukį rodo mitai apie kraujo prakeikimą, kuris sunaikina ištisas didvyrių kartas. Kai Tėbų valdovas Lajus pagrobia vaiką, jį prakeikia to vaiko tėvas. Prakeikimas prislegia visą Lajaus giminę: jį patį nužudo sūnus Edipas, nusižudo Jokastė — iš pradžių Lajaus, paskui Edipo žmona, sužinojusi, kad Edipas yra jos sūnus. Dvikovoje žūsta abu Edipo sūnūs *Eteoklis* ir *Polineikas*, paskui gyvybę praranda ir Edipo vaikaičiai. Prakeikimas lydi ir Tantalo sūnaus Pelopo giminę. Miršta Pelopo sūnus *Atrėjas* bei vaikaitis Agamemnonas, kurį nužudo jo žmona *Klitemnestra* ir pusbrolis Egistas. Pastarąjį iš gyvenimo išstumia Agamemnono sūnus *Orestas*, kurį vėliau ima persekioti keršto deivės erinijos. Būdinga tai, kad nuo bausmės jis atleidžiamas ne tik Apolono šventykloje Delfuose, bet ir Atėnų areopage (pasaulietiniame teisme), kuriam vadovauja Atėnė Paladė. Šitaip išeitis iš gimininės santvarkos santykių aklavietės surandama už pirmykštės bendruomenės ribų, kuriantis Atėnų valstybei ir piliet. visuomenei.

Dionisas

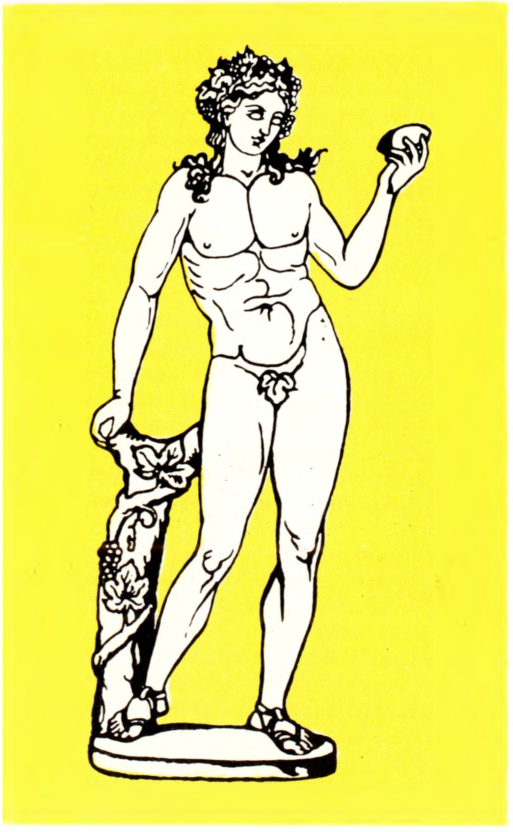

Kaip g. m. ėmė neigti pati save, rodo mitai apie Dionisą ir Prometėją. Dioniso orgiastinė religija VII a. pr. Kr. išplito po visą Graikiją ir savo demokratiškumu sukūrė iliuziją apie žm. ir dievybės sąjungą, kartu iš Dioniso įvaizdžio atimdama jo mitol. kryptingumą. Graikų tragedija, išaugusi iš Dioniso kulto, mitologiją panaudojo tik kaip dramaturginę medžiagą. Komedija, kurios pamatą irgi sudarė Dioniso kultas, ėmėsi net dievų kritikos. Dramaturgų Euripido ir Aristofano veikaluose dievai patys pripažįsta savo bejėgiškumą ir menkumą. Prometėjas, kaip titanas (ar titano sūnus), yra Dzeuso giminaitis. Nugalėjęs titanus, Dzeusas baudžia Prometėją už šio pagalbą žm. (prikala jį prie uolos Skitijoje ar Kaukaze). Prometėjo nubaudimas suprantamas: jis yra olimpinės (t. y. Dzeuso) heroikos priešininkas. Herojų epochoje, kai Prometėjas prikalamas prie uolos, Homeras apie jį neužsimena nė žodžiu. Visai prieš pat Trojos karą, kuris yra paskutinis herojinės epochos įvykis, Heraklis Prometėją išlaisvina. Dzeusas ir Prometėjas visiškai susitaiko, ir tai reiškia Prometėjo triumfą: juk jis atnešė žmonėms ugnį, taigi padovanojo civilizacijos elem., padarydamas juos nepriklausomus nuo dievų. Šitaip Prometėjas, pats priklausydamas dievų pasauliui, griauna pasaulio mitologinį suvokimą ir tikėjimą dievais. Tad suprantama, kodėl mitai apie Dionisą ir Prometėją buvo taip paplitę klasinės visuomenės priešaušryje, kai vystėsi gr. polisai.

Tai, kad g. m. ėmė neigti save, liudija ir senųjų mitų apie pasivertimus panaudojimas literatūroje. Helenizmo ir romėnų periodo literatūroje atsirado netgi atskiras me-

tamorfozių žanras, kurio ryškiausias pavyzdys yra Ovidijaus „Metamorfozės". Šių mitų herojai virsta tiek negyvais daiktais, augalais, tiek ir gyvūnais. Pavyzdžiui, Narcizas, įsimylėjęs savo atvaizdą vandenyje, pavirsta gėle — narcizu, o mirštant Hiacintui, iš jo kraujo prisigėrusios žemės išauga hiacintas. Gamta, kuriai mitol. laikais buvo priskiriama siela, dabar, vėlyvuoju herojiniu laikotarpiu, nebetenka savo mitol. pobūdžio. Tik žm. atmintis išsaugo vaizdinį apie jos mitol. praeitį, rasdama joje vien meno grožį. Pasivertimų žanro populiarumas helenizmo ir romėnų laikų literatūroje liudija mitinės senovės nostalgiją ir naivų tikėjimą mitų realumu. Pasivertimų mitai kalba apie tai, kad naiviąją mitol. pamažu keičia gamtos ir žmogaus poetizacija.

G. m., kaip viena iš seniausių pasaulio suvokimo formų, turi savarankišką estetinę vertę. Ryškiausiai tai atsiskleidžia Homero poemose ir Hesiodo „Teogonijoje", kur mitol. pasaulio vaizdas įgauna susistemintą ir užbaigtą pavidalą. Homerui grožis yra dieviška substancija, o dievai — menininkai, sukūrę pasaulį pagal meno dėsnius. Ar ne todėl pasaulio grožį dievai kuria negailestingai kovodami su archajiškomis ir disharmoniškomis pabaisomis. Žinoma, ir ikiolimpinė archaika yra savitai graži. Teramorfizmas tarsi sujungia siaubą ir grožį. Tačiau archajiškosios mitologijos grožis pražūtingas: sirenos savo gražiais balsais privilioja jūrininkus, kad juos pražudytų. Mitol. archaikos grožį įkūnija Tifono, šimtarankių ir kitokių pabaisų nepaprastas bjaurumas. Hesiodas su įkvėpimu vaizduoja šimtagalvį Tifoną, kuris riaumoja kaip liūtas, mauroja kaip jautis, loja kaip šuo. Siaubas ir grožis viešpatauja Heziodo veikale „Teogonija", kur net Afroditė gimsta iš iškastruoto Urano kraujo, o deivė Gaja be perstojo gimdo visokius baisūnus. Net ir Dzeuso, kariaujančio su titanais, rūstumas yra gražus. Dzeusas svaido žaibus su tokia jėga, kad net pats *Hadas* dreba, o žemė (Gaja) sielvartingai vaitoja. Kai olimpiečiai ir titanai ima mėtyti vienas į kitą uolas ir ištisus kalnus, Dzeuso žaibai apsvilina pasaulį, pakyla ugnies viesulas, užverda jūra ir vandenynas. Kaitra apima Tartarą ir chaosą, jūra riaumoja, žemė dreba po milžinų žingsniais, o besigrumiančiųjų laukiniai šūksmai aidi ligi žvaigždėto dangaus. Prieš mūsų akis atsiveria kosminė katastrofa, kančių kupina ikiolimpinio pasaulio žūtis. Skausmuose gimsta Dzeuso pasaulis, šviesių herojų pasaulis. Gimsta naujas grožis, kuris remiasi ne disharmonija, bet tvarka ir harmoningumu, grožis, kurį laimina *mūzos*, charitės, horos, šviesusis Apolonas, išmintingoji Atėnė ir nagingasis Hefaistas. Tas grožis užlieja pasaulį, pakeičia jį ir išpuošia. Saulės spinduliais, auksu ir ginklais tviskanti Homero mitol. atskleidžia žygdarbių grožį, kuriame nėra niūrių chton. jėgų: jos nugalėtos ir suvarytos į Tartarą. Archajiškosios pabaisos, pasirodo, yra mirtingos — *gorgonė* Medūza, Pitonas, Chimera, Lernos hidra žūva. Įstabiai gražūs Olimpo dievai rūsčiai susidoroja su kiekvienu, kas tik mėgina suardyti jų sukurtąją harmoniją, išmintingą tvarką, apibūdinamą žodžiu „kosmosas". Senieji dievai, nors ir nugalėti, vis dar stengiasi destabilizuoti naująją tvarką. Jie duoda Dzeusui klastingų patarimų ir yra pasirengę atgaivinti griaunančias jėgas. Bet ir herojai kartais tampa tokie beprotiškai drąsūs, kad juos būtina prilaikyti. Todėl dievai siunčia pasaulin grožį, įkūnytą moteryje, kuri gundo herojus ir neša mirtį. Šitaip pasaulyje atsiranda klastūnė *Pandora* ir gimsta Dzeuso bei kerštos deivės *Nemezidės* duktė *Helena*, dėl kurios vienas kitą žudo achajų ir trojėnų kariai. Gražios moterys (Danajė, Semelė, Alkmenė) sugundo ir prisivilioja net dievus. Praeitin nugrimzdusi archaika su matriarchatui būdingais santykiais atkeršija savo nugalėtojams, padedama moters grožio, kuris taip garbinamas klasikinėje epochoje. Moterys pavydu ir kivirčais užnuodija gyvenimą ištisoms herojų kartoms; net dievai kartais būna priversti prakeikti savo ainius.

Grožio principas mite pasireiškia kaip aktyvi jėga: jį įkūnija Olimpo dievai, kosmosas. Dievai valdo šį grožį ir išdalija jį žmonėms. Pavyzdžiui, Homeras pasakoja apie išmintingąją Atėnę, kuri burtų lazdele išgražina Odisėją. Atėnė pakeičia ir *Penelopę* prieš susitinkant šiai su Odisėju: padaro ją aukštesnę, baltesnę ir užpila jai ambrozijos, kurią vartoja pati Afroditė. Grožis čia prilygintas subtiliai medžiaginei substancijai, pasižyminčiai neregėta galia. Senoji fetišinė magija išmintingos deivės rankose virsta gėrio priemone, kad paveiktų mylimą herojų, lemtų jo sumanymų sėkmę. Dar didesnę reikšmę turi vidinis grožis, kuriuo Olimpo dievai apdovanoja dainininkus ir muzikantus. Tai išmintingas poetinio įkvėpimo grožis. Mitinį dainininką įkvepia mūzos arba net pats Apolonas, kurie yra Dzeuso vaikai. Todėl galima sakyti, kad poeto talentą laiminą ir pats žmonių bei dievų valdovas. Poetas, dainininkas ir muzikantas turi aiškiaregystės galių: jam žinoma ne tik praeitis, bet ir ateitis. Visoje g. m. juntama pagarba vidiniam grožiui, kuriam priskiriama stebuklinga galia. Orfėjo lyros garsai priverčia judėti kalnus ir medžius. Net Hadas ir Persefonė žavisi Orfėjo grojimu. Skambindamas lyra, Amfionas išjudina didžiulius akmenis ir pastato iš jų Tėbų mūrus. Grožio samprata g. m. nuėjo ilgą raidos kelią nuo fetišinės magijos ligi Olimpo dievų.

Priklausomai nuo antikinio autoriaus pažiūrų ir stiliaus, g. m. gr. literatūroje traktuojama ir panaudojama įvairiai. Pavyzdžiui, Eschilas apie Atėnę Paladę kalba kaip apie Atėnų piliečių ir valstybės globėją („Orestėja"), apie Prometėją — kaip apie maištininką, sukylantį prieš Dzeuso tironiją („Prikaltasis Prometėjas"). Sofoklis *Antigonės* ir *Kreonto* kovą suvokia kaip giminės tradicijų priešstaravimą valstybės principams („Antigonė"). Mito vaidmuo čia antrinis. Ypač tai akivaizdu Euripido dramose, kur iš mitinių herojų belikę tik vardai. Aristofanas, pasinaudodamas tradicine absoliučia laisve, susijusia su teatro ritualine kilme, savo komedijose dievus vaizduoja komiškai ar net tyčiojasi.

Senovės filosofai mėgino įvairiai interpretuoti gr. mitologiją. Platonas ir Aristotelis ją laikė menine mąstymo forma arba vienu iš liaudies naiviojo mąstymo būdų. Stoikai g. m. ieškojo alegorinės prasmės. Epikūriečiai žiūrėjo į dievus kaip į ypatingas būtybes, susidedančias iš atomų. Pasak jų, šios būtybės neturinčios nei jėgų, nei noro dalyvauti realaus pas. įvykiuose ir yra ramaus, nerūpes-

tingo gyvenimo idealai. Skeptikai buvo įsitikinę, kad mitinių būtybių neįmanoma nei pažinti, nei paaiškinti. III a. pr. Kr. išpopuliarėjo filosofo Euhemero teorija, pasak kurios dievai ir didvyriai — tai žmonės, kadaise išgarsėję savo žygdarbiais, ir todėl amžininkų prilyginti antgamtiškoms būtybėms. Euhemeru sekė Diodoras Sicilietis ir daugelis kitų istorikų. Su ironija, netgi sarkazmu g. m. kritikuoja Lukianas.

Helenizmo laikotarpiu greta g. m. racionalistinės kritikos pasirodė ir restauracijos tendencijų. Klasikiniams miestams-valstybėms nykstant, kūrėsi didelės karinės monarchijos, į vieną iš jų pateko ir Graikija. Tokia situacija reikalavo sukurti plačią ir impozantišką mitol. sistemą. Romos imperija sukūrė ne tik įspūdingas mitologinio sinkretizmo religijos formas, ji suformavo gerai apgalvotą mitologinių įvaizdžių visumą, vėliau virtusią universalia loginių platonizmo kategorijų sistema. IV a. viduryje imperatorius Julijanas, kovodamas prieš jau oficialiai pripažintą krikščionybę, stengėsi atgaivinti pagonybę su jos filosofiniais ir mitol. motyvais. Jam tai nepavyko, o imperatorius Justinianas, 529 m. uždaręs Platono akademiją, ištrėmė paskutinius filosofus-neoplatonikus iš Graikijos ir Romos.

Viduramžiais į g. m. buvo žiūrima arba kaip į menkaverčių pasakų sankaupą, arba kaip į žemiškų pagundų galeriją, kur kiekvienas gr. dievas prilyginamas šėtonui. Tačiau formuojantis viduramž. kultūros pamatams, g. m. išsilaikio ligi pat Renesanso ir tampa vienu iš Renesanso humanizmo šaltinių. Į gr. dievus pradėta žiūrėti kaip į grynai meninius personažus — gražius, dvasingus, turiningus ir kilnius. Šie personažai įgavo naują turinį, kupiną asmenybės siekimo nusimesti viduramžių priespaudą ir ginti savo pasaulietines bei intymias asmens teises. L. Mediči „Bakcho ir Ariadnės triumfas" (1559) arba V. Šekspyro „Venera ir Adonis" (1593) parodo, kokiomis žemiškomis aistromis kunkuliavo senovės graikų dievai. XVII a. prancūzų klasicizmas priskyrė g. m. aiškias, konkrečias formas, kurios išreiškė absoliutinės monarchijos idėjas ir skonį (P. Kornelio, Ž. Rasino tragedijos, N. Bualio estetika). XVIII a. g. m. buvo traktuojama salonų dvasia kaip juokingų anekdotų rinkinys, kuriame pirmavo elegantiški, bet ne visuomet padorūs Amūro, Kupidono ir Bakcho paveikslai, taip pat kitų dievų ir herojų linksmi ir žaismingi nuotykiai. XVIII—XIX a. išpopuliarėjo vokiečių mokslininko J. J. Vinkelmano teorija, plastiškai interpretavusi antikinio pasaulio meną ir mitologiją, traktuodama ją kilnaus paprastumo ir ramaus didingumo dvasia. Rašytojai romantikai antikos personažus suvokė arba žmogaus aistrų požiūriu (vok. rašytojas H. Kleistas), arba kaip revoliucinės kovos simbolius (anglų poetas P. B. Šelis). XIX a. pabaigoje pradėta akcentuoti ne dievų ir herojų plastika bei naivusis grožis, bet tamsios, gaivališkos ekstazės. Vokiečių filosofas F. Nyčė tragediją laikė dviejų elementų — dionisiškojo (orgiastinio, egzaltuoto) ir apoloniškojo (ramaus, tauraus, santūraus ir plastiško) sinteze. Tokios pat g. m. interpretacijos laikėsi ir poetai simbolistai (rusų poetai V. Briusovas, I. Anenskis, V. Ivanovas, F. Sologubas). Hegelis, ir ypač Šelingas, susistemino filosofinę mitol. koncepciją. Nuo tada ėmė formuotis naujos mitol. mokyklos ir kryptys, kurių pagrindą sudarė gerai pažįstama gr. mitologija, o vėliau ir kitų tautų mitologijos.

L.: *Andrė J. C., Hofmanis O.* Graikų un romiešu teikas.— R., 1909; *Stolis H.* Graikų un romiešu varonu teikas.— R., 1910; *Straubergs K.* Antikās pasaules iespaids latviešu literatūrā.— Krāj Latvieši. 2.— R., 1932; *Raudive K.* Graikų un romiešu mīti mākslā.— R., 1933; *Priede A.* Sengraikų teikas.— R., 1939; *Viksnins N.* Graikų un romiešu teikas.— R., 1940; *Parandovskis J.* Mitoloģija. Graikų un romiešu tīcējumi un teiksmas. Tulk. no poļu val.— R., 1976; *Kūns N.* Zelta aunāda. Sengr. mīti un varoņteikas. — R., 1985; *Schmidler W.* Mythos und Wirklichkeit in der Antike.— Leipzig, 1987; *Лосев А.* Античная мифология в ее историческом развитии.— М., 1975; Мифология древнего мира. Пер. с англ.— М., 1977; *Брянцева В.* Мифы Древней Греции и музыка.— М., 1988³; *Тахо-Годи А.* Греческая мифология.— М., 1989; *Шталь И.* Эпические предания Древней Греции. Гераномахия.— М., 1989; Легенды и сказания Древней Греции и Древнего Рима.— М., 1990.

Abantas (Ἄβας), gr. mitologijoje keletas skirtingų asmenų: 1) karingos genties, gyvenusios Ebojos saloje, eponimas, Poseidono ir nimfos Aretūsos sūnus; 2) Argo valdovas, Danaidės Hipermnestros ir jos pusbrolio Linkėjo sūnus. Akrisijo tėvas, Danajės senelis ir Persėjo prosenelis; 3) Melampo sūnus.

Achelojas (Ἀχελῶος), gr. mitologijoje tokiu pat vardu vadinamos upės dievas Etolijoje, Okeano ir Tetijos sūnus. Žinomas mitas apie nepasisekusias A. piršlybas Dejaneirai. Būgštaudama dėl A. nepastovumo, ji priėmė Heraklio pasiūlymą. Dėl Dejaneiros Heraklis grūmėsi su A. Dvikovoje A. griebėsi klastos: iš pradžių pasivertė gyvate, paskui jaučiu. Heraklis nulaužė jaučiui ragą. Nugalėtas A. mainais į savo ragą Herakliui padovanojo ožkos Amaltėjos gausybės ragą. A. yra daugybės šaltinių tėvas. A. ir Melpomenės (arba Terpsichoros) dukterys yra saldžiabalsės sirenos, ėdančios žmones.

Heraklis ir Achelojas. Freskos fragmentas Britų muziejuje Londone. Apie 510 m. pr. Kr.

Acherontas (Ἀχέρων), gr. mitologijoje viena iš upių Hado karalystėje, per ją Charonas kelia mirusiųjų sielas. A. pamažu virsta pelke arba Acheronto ežeru.

Achilas (Ἀχιλλεύς), gr. mitologijoje vienas iš garsiausių Trojos karo vadų, Tesalijos Frijos valdovo Pelėjo ir jūrų deivės (Nerėjo dukters) Tetidės sūnus. Norėdama padaryti savo sūnų nesužeidžiamą ir todėl nemirtingą, Tetidė naktį grūdindavo A. ugnimi, o dieną įtrindavo ambrozija. Vieną naktį Pelėjas, išvydęs savo mažą sūnelį ugnyje, išplėšė jį motinai iš rankų. Pasak kitos versijos, Tetidė išmaudžiusi

A. požemio upės Stikso vandenyje, kad padarytų jį nemirtingą. Vien kulnas, už kurio motina jį laikė, liko pažeidžiamas (iš čia kilęs posakis „Achilo kulnas"). Supykusi dėl vyro kišimosi Tetidė jį paliko. Pelėjas atidavė A. mokytis pas išmintingąjį kentaurą Chironą, kuris maitino jį liūtų, lokių ir laukinių šernų viduriais, išmokė groti švelniai skambančia kitara ir dainuoti. Būdamas pats jauniausias iš didvyrių — būsimų Trojos karo dalyvių kartos, A. nepriklausė Helenės jaunikių būriui (anot kitos versijos, jį nuo piršlybų sulaikęs Chironas, turėjęs aiškiaregystės galią), todėl neprivalėjo dalyvauti karo žygyje. Tetidė, žinodama, kad likimas lemia jos sūnui žūti prie Trojos sienų, stengėsi jį išgelbėti ir paslėpė Skiros salos valdovo Likomedo rūmuose. Ten A. gyveno tarp Likomedo dukterų ir vilkėjo moteriškais drabužiais. Čia iš A. ir Likomedo dukters Deidamėjos slaptos santuokos gimė sūnus Piras, vėliau pramintas „Neoptolemu". Kai achajų vadai sužinojo apie žynio Kalchanto pranašystę, kad be A. žygis į Trojį pasmerktas, jie nusiuntė į Skirą pasiuntinius, vadovaujamus Odisėjo. Persirengę pirkliais Odisėjas ir jo palydovai išdėliojo prieš susirinkusius žmones visokių prekių, tarp kurių buvo ir ginklų (kardas, skydas ir kt.). Pasak versijos, kurios šaknų veikiausiai reikia ieškoti Euripido kūryboje, Odisėjas įsakė savo kariams sutrimituoti pavojaus signalą. Merginos nusigandusios išsilakstė, o A. griebė jam po ranka pasitaikiusius ginklus ir šoko priešo sutikti. Taip graikai A. atpažino, ir jis tapo karo žygio į Trojį dalyviu. Mirmidonų pulko priešaky su penkiom dešimtim laivų, lydimas savo ištikimojo draugo ir giminaičio Patroklo, A. atplaukė į Aulidę, kur dalyvavo ir Ifigenijos aukojime. Pasak Euripido (tragedija „Ifigenija Aulidėje"), Atreidai, norėdami išsikviesti Ifigeniją į Aulidę, jai pranešė apie vedybas su A., beje, jam nežinant; todėl sužinojęs tai A. ketino su ginklu rankoje apginti Ifigeniją. Tačiau vienoje iš ankstyvesnių versijų taip romantiškai pavaizduoto A. nėra; Ifigenijos paaukojimas jam rūpėjo kaip ir visai kariuomenei — kad būtų galima kuo greičiau plaukti į Trojį. Pakeliui į ją, kariuomenės pulkui stabtelėjus Tenedos saloje, nuo A. rankos krito karalius Tenas; jau pirmajame mūšyje prie Troados krantų A. nužudė vietinį karžygį Kikną, o netrukus ir trojėnų valdovo sūnų Troilą. Turint omeny, kad visi šie įvykiai dėl įvairių priežasčių siejosi su Apolonu, trojėnų globėju, galima paaiškinti vėlesnį Apolono kerštą Achilui dešimtaisiais Trojos apgulties metais. Todėl verta atkreipti dėmesį į tą variantą, kur Troilas nužudomas paskutiniaisiais karo metais, kada išpranašauta greita A. žūtis. A. išgarsėjo jau pirmaisiais karo metais, kai graikai po nesėkmingų mėginimų paimti Trojį staigiu antpuoliu ėmė niokoti Trojos apylinkes ir rengti daugybę ekspedicijų į Mažąjį Azijos kaimynystėje esančius miestus bei salas. A. nusiaubė Lirno ir Pedaso miestus, Plako Tėbus — Hektoro žmonos Andromachės gimtinę, Metimną Lesbo saloje. Vieno iš tokių žygių metu A. paėmė nelaisvėn gražuolę Briseidę ir Likaoną (Priamo sūnų), kurį pardavė vergijon į Lemnos salą.

Achilas. Freskos fragmentas iš Vatikano muziejų Romoje. Apie 440 m. pr. Kr.

Odisėjas ir Diomedas suranda Achilą Skiros saloje. Dioskūrų namų dekoras Pompėjose. Neapolio nacionalinis muziejus. I a.

Iš visų mus pasiekusių šaltinių A. paveikslas ryškiausiai parodytas herojiniame epe „Iliada". A. nepažeidžiamumo motyvas čia neturi jokios reikšmės; A. yra narsiausias ir stipriausias iš visų karių tik dėl savo paties savybių. A. žino, kad jam skirtas trumpas gyvenimas, todėl stengiasi jį nugyventi taip, kad garsas apie jo neregėtą karžygio narsą amžiams išliktų ainių atmintyje. Todėl, nors Helenės ir Menelajo likimas jį domina labai mažai, A. dalyvauja Trojos kare, pasirinkdamas herojišką lemtį, o ne ilgą gyvenimą be šlovės. A. itin jautrus viskam, kas susiję su garbe. Agamemnonas atima iš A. vergę Briseidę, kuri jam buvo skirta kaip garbingas grobis. Toks Agamemnono elgesys nepaprastai supykdo A., ir tik deivės Atėnės įsikišimas sukliudo achajų vadams pralieti vienas kito kraują. A. atsisakius tęsti karą, achajų kariuomenė patenka į keblią padėtį, bet A. atmeta Agamemnono siūlymą susitaikyti; krimsdamasis dėl trojėnų pergalių, Agamemnonas, senolio Nestoro patartas ir Odisėjui bei kitiems vadams tarpininkaujant, praneša A. grąžinsiąs Briseidę ir išleisiąs už jo vieną iš savo dukterų, o kraičio jai skirsiąs keletą puikių miestų. Tačiau tik tada, kai trojėnų kariuomenė prisiartino prie achajų laivų, o trojėnų karo vadas Hektoras vieną iš jų sudegino, A. leido savo draugui Patroklui, užsidėjusiam jo šarvus, dalyvauti mūšyje ir padėti išvyti trojėnus. A. pyktį visiškai išsklaido žinia apie Patroklo žūtį nuo Hektoro rankos. Gavęs iš dievo Hefaisto naujus šarvus, jis puola į mūšį, be gailesčio sumuša bėgančius trojėnus ir, Hefaisto padedamas, nugali prieš jį sukilusį Skamadros upės dievą. Lemtingoje dvikovoje su Hektoru nugali A., bet tai lemia jo paties mirtį, apie kurią jis buvo sužinojęs iš savo motinos ir išgirdo iš mirštančio Hektoro. Sugraudintas Priamo maldavimo, A. už didžiulę išpirką atiduoda Hektoro kūną.

Apie tolesnį A. likimą sužinome iš vėlesnio ligi mūsų dienų neišlikusios epinės poemos „Etiopida" perpasakojimo.

Po mūšių, kuriuose A. nugali trojėnams į pagalbą atėjusią amazonių valdovę Pentesilėją ir egiptiečių karalių Memnoną, jis įsiveržia į Troją. Čia prie Skajos vartų jį pakerta dvi Pario paleistos strėlės, kurias nukreipia Apolono ranka: pirmoji strėlė, pataikiusi į kulną, neleidžia A. žengti pasitikti priešo, ir tada Paris nušauna jį antrąja strėle, pataikęs į krūtinę. Šiame variante yra išlikęs rudimentinis „Achilo kulno" motyvas: kad nušautum karžygį, užtenka pataikyti jam į kulną. Atsisakydamas nepažeidžiamumo nuostatos, epas skelbė, kad A. žūva nuo mirtino sužeidimo krūtinėn. A. mirtis, kaip ir jo kova su Pentesilėja, vėlesniuose šaltiniuose įgijo romantinį atspalvį. Išlikusi dar ir vėlesnė versija apie A. meilę Trojos karalienei Poliksenei ir apie jo ketinimą dėl šios santuokos įkalbėti achajus nutraukti karą. Einantį beginklį į Apolono šventyklą netoli Trojos A. pasalūniškai nužudęs Paris, padedamas brolio Deifobo. Nereidės ir Tetidė, mūzos ir visa achajų kariuomenė A. apraudojo 17 dienų. 18-ąją dieną A. kūnas buvęs sudegintas. Supilti į Hefaisto nukaltą auksinę urną jo pelenai buvę palaidoti šalia Patroklo pelenų prie Sigėjo iškyšulio (ties įėjimu į Helespontą nuo Egėjo jūros pusės). A. siela, anot senovės žm. tikėjimo, buvusi perkelta į Leikės salą, kur didvyris toliau palaimingai gyvenęs.

Pagal kilmę A. iš pradžių buvo laikytas vietiniu tesaliečių karžygiu, kurio kultas buvo paplitęs ir kitose Graikijos srityse.

Admetas ("Αδμητος). 1. Gr. mitologijoje Fereto sūnus, Ferų valdovas Tesalijoje, vienas iš argonautų, Kalidono medžioklės dalyvis. A. rūmuose gyveno Apolonas, kai Dzeusas už kiklopų nužudymą išvarė jį metams iš Olimpo. Feruose Apolonas ganė valdovo gyvulių kaimenes. A. labai gerbė Apoloną. Už tai Apolonas išmaldavo likimo deivių moirų atitolinti A. mirtį, jei kas nors panorės pakeisti A. požemio pasaulyje. Su Apolonu į A. gyvenimą atėjo sėkmė ir gerovė. Apolonas padėjo A. laimėti *Alkestidės* ranką ir širdį. Jos tėvas buvo žadėjęs išleisti dukterį tik už to, kuris atvažiuos į vestuves, pasikinkęs kovos vežiman liūtą ir lokį. Apolonas įkvėpė savo mėgstamam A. neįveikiamą jėgą ir šis užduotį atliko. Per vestuvių iškilmes A. pamiršo paaukoti auką Artemidei. Įpykusi deivė prileido jaunavedžių guolin gyvačių: tai reiškė greitą A. mirtį. Pasak Euripido (tragedija „Alkestidė"), mirtis A. ima grėsti po keleto metų. Kadangi net tėvas nesutinka gelbėti A., aukotis ryžtasi jo žmona Alkestidė. Per laidotuves A. svečias Heraklis sužino viską ir, jėga atėmęs Alkestidę iš Tanato (Mirties), grąžina ją vyrui. 2. Molosijos valdovas, pas kurį rado prieglobstį Temistoklas.

Adonis ("Αδωνς), gr. mitologijoje finikiečių ir sirų kilmės dievas su ryškiomis augimo f-jomis, kurios siejasi su periodiniu gamtos apmirimu ir atgimimu. Mitas apie A. išsamiausiai aprašytas Apolodoro, Ovidijaus ir Antonino Liberalo veikaluose. A. yra Fenikso ir Alfesibojos sūnus (variantai: asirų karaliaus Tianto ir jo dukters Smirnos arba Kipro valdovo Kiniro ir jo dukters Miros sūnus). Deivė *Afroditė* (Venera), supykusi ant karaliaus dukters, būsimosios A. motinos (mat ši nepagarbinusi deivės), įkvėpė jai aistrą savo tikram tėvui, kuris pagundai pasidavė, visai nenujausdamas, kad pradeda meilikauti su savo paties dukterim; paskui tėvas ją prakeikė. Dievai pavertė nelaimingąją miros medžiu, iš kurio įskilusio kamieno gimė nepaprastai gražus kūdikis — Adonis. Afroditė atidavė naujagimį auginti požemio deivei Persefonei, kuri vėliau nebenorėjo su A. skirtis. Abiejų deivių ginčą išsprendė Dzeusas, nulėmęs, kad vieną metų dalį A. praleisiąs vėlių pasaulyje pas Persefonę, o kitą — žemėje pas Afroditę (finikiečių variante — pas Astartę), kur tapo jos palydovu ir mylimuoju. Supykusi, kad A. teikia pirmenybę Afroditei, Artemidė nusiuntė pas jaunuolį šerną, kuris jį mirtinai sužeidė. Pasak kitos versijos, A. buvęs Apolono pykčio auka (pastarasis atkeršijęs Afroditei už tai, kad ši apakinusi Apolono sūnų Erimantą) arba pavydaus deivės vyro auka (finikiečių variante — Astaro). Afroditė gailiai apraudojo A. ir pavertė jį gėle, apšlakščiusi nektaru pralietą kraują. Jaunuolį apverkė ir charitės bei moiros, iš jo kraujo pražydo rožės, o iš Afroditės ašarų — anemonės.

A. kultas klestėjo Finikijoje, Sirijoje, Egipte, Kipro ir Lesbo salose. Lukianas rašo, kad Bible buvo Afroditės šventykla, kur vykdavusios orgijos A. garbei; jas visuomet lydėdavo šventoji prostitucija, be to, pirmąją dieną vykdavo apraudojimas, o antroji buvo skirta džiaugtis prisikėlusiu A. Adonidės upė kasmet nusidažydavusi raudonai, kai, pasak legendos, Libijos kalnuose žūdavo A. Tačiau būta ir skeptiškų nuomonių, — tai raudonas dirvožemis suteikias upei kraujo spalvą. V a. pr. Kr. A. kultas paplito žemyninėje Graikijos dalyje. Argo moterys apraudodavo A. tam skirtame pastate. Atėnuose A. garbei rengiamų iškilmių metu, aidint raudoms ir giesmėms, visur būdavo išdėliojami mirusiojo atvaizdai. Adonijos — A. garbei skirtos šventės — buvo ypač populiarios helenizmo laikotarpiu, kai paplito Ozyrio, Tamūzo bei kt. rytietiški graikų kultai. Vėlyvą pavasarį ir ankstyvą rudenį moterys išdėliodavo vazonėlius su anksti pražystančiais ir taip pat greitai nuvystančiais žalumynais, vadinamuosius A. daržėlius — trumpalaikio gyvenimo simbolį. Aleksandrijoje prašmatniai švęsdavo Afroditės ir A. vestuves, o kitą dieną, verksmams ir aimanoms aidint, A. statulą nešdavo prie jūros ir panardindavo į vandenį — tai simbolizavo jo grįžimą į mirties karalystę. Mite apie A. atsispindėjo galingos senosios matriarchalinės ir chtoniškosios moterų vaisingumo deivės ir nuo jos priklausančio daug silpnesnio ir net mirtingo vyro koreliato garbinimas. A. mite labai ryški amžino sukimosi ratu ir gyvybės bei mirties harmoningos vienovės simbolika.

Adrastas ("Αδραστος), gr. mitologijoje Argo karalius. Kai giminaitis Amfiarajas išvarė A. iš Argo, A. paveldėjo iš Polibo (senelio iš motinos pusės) sostą Sikione, o kai susitaikė su Amfiaraju, vėl grįžo į Argą. Savo dukteris Argiją ir Deipilą jis išleido už Polineiko ir Tidėjo — tremtinių, radusių pas jį prieglobstį. Norėdamas padėti žentui Polineikui atgauti tėvo sostą, A. vadovavo septynių karalių žygiui į Tėbus. Tame žygyje visų septynių karalių kariuomenė buvo sumušta, išsigelbėjo tik A. dieviškojo žirgo Ariono miklių kojų dėka (žirgas buvo gimęs iš Poseidono ir Demetros). Kadangi tėbiečiai nenorėjo atiduoti prie miesto vartų žuvusių vadų kūnų, A., nuvykęs į Atėnus, prikalbino Tesėją padėti parsivežti iš Tėbų žuvusiųjų palaikus, kuriuos paskui sudegino. Po 10 metų A. dalyvavo epigonų žygyje į Tėbus; variantas: karo žygį rengia Alkmajonas ir septynių žuvusių vadų sūnūs. Pasak vienos legendos, A. kartu su sūnumi Hiponoju šoko į ugnį.

A. yra archajiškas herojus; jis susijęs su stichija, net ekstatinėmis galiomis. Apie tai liudija daug ženklų. Žodis „Adrastas" reiškia — „tas, nuo kurio nepabėgsi" (plg. deivės Nemezidės epitetą „Adrastėja" — „neišvengiamoji"). Jis turi eiklų dievišką žirgą; pats jis žūva ugnyje; jis nutrūktgalviškų herojų (Tidėjo, Diomedo, Peiritojo) giminaitis. A. ilgai įsimena pikta, yra klastingas (išleidžia už Amfiarajo seserį Erifilę, norėdamas ją pražudyti). A. kultas Sikione, kur, pasak Herodoto, „buvo šlovinamos jo aistros, pasitelkus tragedijų chorus", garbinant jį „vietoj Dioniso", rodo glaudų A. ryšį su Dionisu, nors nuo tirono Klisteno laikų A. skirtas aukojimas bei iškilmės buvo atšauktos.

Adrastėja ('Αδράστεια — „neišvengiamoji), gr. mitologijoje frigų kilmės deivė, iš pradžių identifikuojama su Kibele Rėja, Idos motina ar nimfa Ida, užauginusia Dzeusą, vėliau — anot orfikų, Platono ir vėlyvųjų epikų — su Nemezide. Eschilo kūriniuose „išminčiai garbina Adrastėją", kuri, Hesichijaus žodyno aiškinimu, esanti kerštо deivė, t. y. Nemezidė. Orfikų tradicija A. laiko „Dzeuso, Krono, dieviškų, virškosminių ir kosminių dėsnių" įkūnijimu, nurodant A. sąsają su Platono dėsniu apie sielų lemtį. Platonas pripažįsta A. „nuosprendį" arba „dėsnį", laikydamas A. Nemezidės epitetu ir prilygindamas ją Dikei. A. lemia sielų sukimąsi ratu, todėl Platonui ji sutampa ne tik su Nemezide, bet ir su Ananke bei Dike.

Aedonė ('Αηδών — „lakštingala"), gr. mitologijoje Tėbų karžygio Dzeto sesuo. A. pavydėjo mošai Niobei, Amfiono žmonai, turėjusiai daug vaikų. A. mėgino nužudyti vyriausiąjį Niobės sūnų, bet per klaidą nužudė savąjį — Itilą. Dievai pasigailėję A. ir pavertę ją lakštingala. Esama dar kitos mito versijos: sūnų A. nužudžiusi kartu su savo seserimi Helidone, kurią A. vyras buvo išniekinęs. Dzeusas pavertė vieną seserį lakštingala, kitą — kregždė.

Aeropė ('Αερόπη), gr. mitologijoje Kretos karaliaus Minojo anūkė. A. tėvas Katrėjas atidavė A. jūrininkui Nauplijui, apsilankiusiam Kretoje, kad šis ją nuskandintų jūroje arba parduotų svečioje šalyje į vergiją (šitaip tėvas pasielgė todėl, kad buvo matęs A. vergo glėbyje, bet galbūt ir todėl, kad Katrėjui buvo išpranašauta mirtis nuo vieno iš jo vaikų rankos). Tačiau Nauplijas pasigailėjo A. ir ištekino ją už Atrėjo. A. buvo Atrėjui neištikima su jo broliu Tiestu. Įniršęs Atrėjas įsakė įmesti A. į jūrą.

Afaretidai, gr. mitologijoje Mesenės valdovo Afarėjo sūnūs Idas ir Linkėjas, Dioskūrų dvynių broliai. Jie dalyvavo Kalidono medžioklėje ir argonautų žygyje. Idas buvo nepaprastai stiprus ir išdidus, Linkėjas — labai akylas, nes matė kiaurai žemę ir vandenį. A. rungėsi su Dioskūrais dėl Leukipo dukterų — dvynukių Hilaeirės ir Febės, kurias Mesenėje jėga pagrobę vedė Dioskūrai. A. su Dioskūrais susikivirčijo ir jaučių bandą besidalydami. A. išginė jaučius į Mesenę, bet Dioskūrai juos pasivijo ir grobį susigrąžino, nelauktai puolę iš pasalų. Idas užmušė Kastorą, Polideukas — Linkėją, bet Idas Polideuką mirtinai sužeidė akmeniu. Už tai Dzeusas Idą nutrenkė žaibu, o Polideuką paėmė dangun ir padarė nemirtingu. Polideukas pasidalijo nemirtingumu su broliu. Mitas apie dvynius siejasi su vėlyvąja heroizmo samprata, kai rungimasis su dievais pernelyg drąsiems herojams užtraukia bausmę ir žūtį.

Afroditė ('Αφροδίτη), gr. mitologijoje meilės ir grožio deivė, kilusi iš Mažosios Azijos. Negraikiško šios deivės vardo kilmė neaiški. Yra dvi versijos: pasak pirmosios, vėlyvesnės, A. yra Dzeuso ir Dionės duktė; pasak antro-

Afroditės gimimas. Bareljefas Nacionaliniame muziejuje Romoje. 470—450 m. pr. Kr.

sios — ji gimė iš Krono iškastruoto Urano kraujo, kuris patekęs jūron ir sukėlęs putas; todėl ir atsirado liaudies etimologija „iš putų gimusi" (gr. aphros — „putos"), kaip ir vienos iš jos pravardžių — Anadiomenė (gr. „pasirodžiusi jūros paviršiuje") etimologija. Mitas atspindėjo seną chtonišką deivės kilmę, kurią patvirtina ir Hesiodo pasakojimas, jog kartu su A. iš Urano kraujo pasaulyje atsiradusios ir erinijos bei gigantai (taigi A. yra senesnė už Dzeusą ir atstovauja vienai iš pirmykščių chtoniškųjų jėgų). A. priklausė galingos, visą pasaulį apimančios meilės f-jos. Tas įkvepiantis, amžinai jaunas elementas aprašytas Lukrecijaus Karo poemoje „Apie daiktų prigimtį". A. buvo vaisingumo, amžino pavasario ir gyvybės deivė. Iš čia kilę ir A. epitetai: „Afroditė soduose", „šventųjų sodų Afroditė", „Afroditė stiebuose", „Afroditė pievose". Afroditė visuomet esti tarp rožių, mirtų, anemonų, žibuoklių, narcizų, lelijų. Ją lydi charitės; horos ir nimfos. A. siejama su finikiečių Astarte, babiloniečių ir asirų *Ištara*, egipt. *Izide*. Kaip ir šios Rytų deivės, A. mėgsta pasirodyti lydima žvėrių būrio — liūtų, vilkų, lokių, kurie, deivės įkvėpti mylėti, yra visiškai romūs. Ir Eschilo tragedijos „Danaidės" fragmente A. vaizduojama kaip vaisingumo deivė. Tačiau Graikijoje šie Maž. Azijai būdingi deivės bruožai, priartinantys ją prie Deivės Motinos, ne tokie ryškūs. Kadangi tarnavimas A. labai dažnai turėjo jausminį pagrindą (A. buvo laikoma net heterų deive, pati vadinama hetera ir ištvirkėle), archajiškoji deivė dėl seksualumo ir vaisingumo ilgainiui virto koketiška ir vėjavaikiška A., suradusia sau vietą tarp Olimpo dievų. Ši klasikinė A. yra Dzeuso ir Dionės duktė. Jos gimimas iš Urano kraujo beveik pamirštas. Homero poemoje A. išnyra iš skaidrių jūros putų netoli Kipro (todėl A. dar vadinama Kipride, „Kipro pagimdytąja"). Aukso diademomis pasipuošusios horos uždeda jai auksinį vainiką, išdabina aukso karoliais ir auskarais. O dievai, išvydę „žibuoklėmis vainikuotą" A., susižavi Kiterietės grožiu (A. kultas buvo paplitęs ir Kiteros saloje) bei panūsta ją vesti. A. vyras yra Hefaistas — pats nagingiausias ir pats negražiausias iš dievų. Šlubis Hefaistas triūsia savo kalvėje prie priekalo, o Kipridė lepindamasi guolyje šukuojasi aukso šukomis savo garbanas ir priiminėja viešnias — Herą ir Atėnę. A. meilės siekė Poseidonas ir Arėjas. Apie Arėjo ir A. meilę teigia ne vienas šaltinis. Minimi net iš šios neteisėtos sueities gimę vaikai — Erotas ir Anterotas (matyt, vėlyvojo helenizmo simbolika), taip pat Deimas, Fobas („siaubas" ir „baimė" — Arėjo palydovai) bei Harmonija. Kadaise Chaoso pagimdytas kosminis dievaitis Erotas olimpinėje mitologijoje virto A. sūnumi. Parmenidas taip rašo apie Eroto gimimą: „Pirmąjį iš visų dievų Afroditė pagimdė Erotą",— pabrėždamas meilės deivės savarankišką kūrybinę galią. Vėlesnėje literatūroje Erotas vaizduojamas daug stipresnis už savo motiną, dar vaikystėje jis tampa nuolatiniu jos palydovu — sparnuotu berniuku su lanku ir strėlėmis, kurios įkvepia meilę. A. ir Hermio sūnumi laikomas Hermafroditas (kitaip dar vadinamas Afroditu).

Kaip ir kiti Olimpo dievai, A. yra didvyrių globėja, bet ta globa skirta tik meilės sričiai. Pariui ji pažada Helenės meilę ir rūpinasi, kad šis ryšys būtų stabilus, pakėsdama net Helenės keiksmus. A. mėgina kištis į Trojos karo įvykius, ji principinga trojėnų globėja podraug su Maž. Azijos dievais Apolonu, Arėju, Artemide išgelbsti Parį dvikovoje su Menelajumi. A. kišasi į kovą, kurioje herojiškus žygdarbius atlieka Diomedas, ir mėgina išnešti iš mūšio lauko trojėnų didvyrį Enėją — savo ir savo meilužio Anchiso sūnų. Bet Diomedas persekioja deivę ir sužeidžia jai ranką. Tada globoti Enėją imasi Apolonas, pridengdamas jį juodu debesiu. Arėjas auksiniu vežimu nugabena A. į Olimpą, kur ją paslepia savo glėbyje motina Dionė. Nuolatinės Afroditės priešininkės — Hera ir Atėnė — išjuokia ją. Dzeusas šypsodamasis pataria dukrai nesikišti į karo dalykus, bet rūpintis vestuvėmis. A. su malonumu sužadina žmonių meilės jausmus, bet ir pati įsimyli, tampa neištikima savo raišajam vyrui. Net Hesiodas, pripažinęs tokią seną A. genealogiją, priskiria jai įprastines meilės f-jas — saldų meilės svaigulį, juoką, šypsnius, viliones, „glamonių svaiginantį džiaugsmą". Homero giesmėje A. vaizduojama geidžianti trojėnų didvyrio Anchiso meilės. Ši meilė pateikiama su vėlesniems laikams būdingu grožiu ir subtilumu, nors pati A. apdovanota matriarchalinės valdovės savybėmis, prieš kurias jaučiamas visas vyriškojo prado menkumas. Tai matyti ir sakmėje apie A. ir Adonio meilę, panašioje į Kibelės ir Atido meilės sakmę.

Homero epe A. tampa vis didesne kokete, ir poeto požiūris į ją yra švelniai ironiškas. „Odisėjoje" pasakoja-

ma apie A. ir Arėjo meilę: pasimatymo metu A. vyras Hefaistas nematomais tinklais meilužius vikriai priraizgo prie guolio. Tokius juos pamato besijuokiantys dievai, kurie, beje, patys mielai būtų sutikę atsidurti Arėjo vietoje. Poseidono prašymu Hefaistas meilužius išlaisvina ir šie tučtuojau išsiskiria: Arėjas nuskrieja į Trakiją, A. — į Pafą Kretos saloje, kur charitės ją išmaudo ir įtrina neišgaruojančiu aliejumi. Archajiškojo deivės demonizmo rudimentas yra diržas, kurį ji davė Herai, kad ši suviliotų Dzeusą. Šiame dirže slypi meilė, geismas, vilionių žodžiai, „jame slypi viskas". Tai senovinis fetišas, turintis magiškos galios, kuria galima įveikti net galingus dievus. A. skirtos ir poetės Sapfo eilės: auksiniu vežimu, į kurį pakinkyti žvirbliukai, ji lekia iš Dzeuso namų į juodąją žemę ir yra pasirengusi būti poetės bičiule meilės pasimatyme. Padėdama mylintiesiems, ji persekioja tuos, kurie atstumia meilę (nubaudžia mirtimi Hipolitą ir Narcizą, uždega nenatūralia meile Pasifaję ir Mirą, o Hipsipilę ir Lemno salos moteris „apdovanoja" bjauriu kvapu).

Platonas veikale „Puota" supriešina A. Uraniją (dangaus) ir A. Pandemą („visõs tautõs"). Senovinė A. vargu ar gavo iš Urano kraujo dvasingumo, tačiau Platonas jai suteikia kitą prasmę, tai yra kalba apie jos dangišką kilmę — iš Urano. Platonui A. Pandema yra vulgari, visiems prieinama ir suprantama, anaiptol ne tokia senamadiška. Ji nieko bendro neturi ir su dangumi; ji tik Dzeuso ir niekuo neišsiskiriančios Dionės duktė.

Herodotas pasakoja apie A. Uranijos garbinimą Sirijoje, Persijoje, arabų ir net skitų kraštuose. Ksenofontas ir Pausanijas mini A. Uranijos šventyklą Atėnuose. A. Uranijos šventyklą Kiteros saloje helenai laikė seniausia ir švenčiausia; deivės statula čia buvo medinė ir vaizdavo ją su šarvais. A. Pandemai Atėnų akropolyje taip pat buvo sava šventykla. Pausanijas teigia, kad jos garbinimą įvedė Tesėjas, „kai jis suvežė visus atėniečius iš kaimo pirkių į vieną miestą". Čia labai aiškiai matyti A. kulto reikšmė visoje valstybėje.

A. šventyklų buvo gausu ir kitose Graikijos srityse (Korinte, Beotijoje, Mesenėje, Achajoje, Spartoje), salose — Kretoje (Pafo mieste buvo šventykla, svarbi visai Graikijai; iš čia atsiradusi viena iš A. pravardžių — Pafo dievaitė), Kiteroje, Kipre, Sicilijoje (nuo Eriko kalno — pravardė „Erikinija"). A. buvo ypač garbinama Mažž. Azijoje (Efese, Abide), Sirijoje. A. garbino ir Romoje, ten ją vadino *Venera*. Ji buvo laikoma rom. giminės promote dėl savo sūnaus trojėno Enėjo, kuris buvo Julo — legendinio Julijų giminės protėvio — tėvas. Šiai giminei priklausė ir Julijus Cezaris. Todėl Venera — „Enėjo giminės motina" — yra nuolatinė Enėjo globėja bei sergėtoja ne tik Trojoje, bet dar labiau jam atvykus Italijon. A. (Venera) buvo ypač garbinama Augusto principato laikotarpiu.

Agamedas ('Αγαμήδης), gr. mitologijoje beotiečių didvyris, orhomeniečių karaliaus Ergino sūnus, garsus statytojas, kartu su broliu *Trofoniju* pastatęs Delfų šventyklą, Poseidono šventyklą Mantinėjoje, karalių Augėjo (Elidoje) ir Hirėjo (Beotijoje) brangenybių saugyklas. Vieną iš saugyklų A. apiplėšė ir už tai sumokėjo savo gyvybe.

Agamemnonas ('Αγαμέμνων), gr. mitologijoje Atrėjo ir Aeropės sūnus, gr. kariuomenės vadas Trojos kare. Egistui nukovus Atrėją, A. ir Menelajas buvo priversti bėgti į Etoliją, o Spartos valdovas Tindarėjas, išvykdamas žygin į Mikėnus, įsakė Tiestui atiduoti valdžią Atrėjo sūnums. A. tapo Mikėnų valdovu (antikinė tradicija juos dažnai sutapatina su netoliese esančiu Argu) ir vedė Tindarėjo dukterį *Klitemnestrą*. Iš šios santuokos A. turėjo tris dukteris bei sūnų Orestą. Kai Paris pagrobė Helenę ir visi jos buvę sužadėtiniai susivienijo žygiui į Trojį, A., Menelajo vyresnysis brolis ir galingiausiàs iš gr. valdovų, buvo išrinktas visos kariuomenės vadu. Herojiniame epe „Iliada" A. vaizduojamas kaip narsus karys, bet neslepiamas ir jo pasipūtimas, nenuolaidumas; kaip tik šie jo būdo bruožai ir tapo daugelio graikus ištikusių nelaimių priežastimi. Kartą medžioklėje nudobęs elnią, A. pasigyrė, kad tokio šūvio galėtų jam pavydėti net pati Artemidė. Deivė supyko ir nutildė laivynui palankų vėją. Graikai ilgai negalėjo ištrūkti iš Aulidės (kol A. nepaaukojo deivei savo dukters Ifigenijos; šiuo poelgiu gr. tradicija aiškina Klitemnestros neapykantą vyrui). Trojos apylinkių apsiausties metu paėmęs į nelaisvę vergę Chriseidę, A. atsisakė ją atiduoti už didelę išpirką tėvui Chrisui, Apolono žyniui, todėl dievas, išklausęs Chriso maldų, pasiuntė gr. kariuomenei marą. Kai paaiškėjo tikroji nelaimės priežastis ir Achilas paprašė A. atiduoti Chriseidę jos tėvui, A. atėmė iš Achilo jo belaisvę Briseidę, todėl įsižeidęs Achilas ilgai nesutiko dalyvauti mūšiuose, šitaip prisidėdamas prie skaudžių gr. kariuomenės pralaimėjimų. Apie tolesnį A. likimą buvo pasakojama ligi mūsų dienų neišlikusioje epinėje poemoje „Sugrįžimas" (VII a. pr. Kr.) ir Stesichoro „Orestėjoje". Po Trojos paėmimo pasigrobęs daug trofėjų ir Kasandrą, A. sugrįžo į tėvynę, kur jo laukė mirtis savo paties namuose; pasak seniausios versijos, puotos metu jis žuvo nuo žmonos meilužio Egisto rankos. Egistas, nesant namie A., buvo pavilioję Klitemnestrą. Nuo VI a. pr. Kr. vidurio svarbiausia veikėja tampa pati Klitemnestra: su apsimestu nuoširdumu pasitikusi A., ji paskui vonioje užmetė ant jo sunkų užtiesalą ir kirto tris mirtinus smūgius.

Pasakiški A. turtai ir jo išskirtinė padėtis tarp gr. vadų, kaip pasakojama mite, atspindi istorinį Mikėnų suklestėjimą XIV—XII a. pr. Kr. ir pirmaujantį vaidmenį tarp ankstyvųjų Peloponeso valstybių. Išlikęs ritualinis epitetas „Dzeusas Agamemnonas" rodo, kad A. tikriausiai iš pradžių buvo vienas iš tų pusiau dieviškų didvyrių, savo genties globėjų, kurių f-jas kartu su olimpinio panteono susikūrimu perėmė Dzeusas.

Agavė ('Αγαύη), gr. mitologijoje Kadmo ir Harmonijos duktė, Pentėjo motina. Kai Tėbų moterys miškinguose Kiterono kalno šlaituose bakchantiškos ekstazės apimtos šventė dionisijas, A., jų vadė, viena pirmųjų it pamišusi puolė Pentėją, kurį bakchantės, palaikiusios liūtės vaiku, buvo pa-

ėmusios į nelaisvę, ir kartu su kitomis sudraskė jį į gabalus. Pasmeigusi nutrauktą sūnaus galvą ant tirso (efėjomis apraizgyto smailo pagalio), A. džiūgaudama sugrįžo į Tėbus. Sąmonei prablaivėjus, A. patyrė baisų sukrėtimą. Antikiniame pasaulyje buvo labai populiari scena iš Euripido tragedijos „Bakchantės", kurioje vaizduojamas A. sugrįžimas su Pentėjo galva.

Agenoras (Ἀγήνωρ), gr. mitologijoje Poseidono ir nimfos Libijos sūnus, Tiro ar Sidono (Finikijoje) valdovas. Kai Dzeusas pagrobė A. dukterį Europę, tėvas nusiuntė savo sūnus jos ieškoti, uždraudęs jiems grįžti namo, kol nesuras sesers. A. sūnūs, matydami, kad visi ieškojimai veltui, ilgainiui apsigyvena nepažįstamose vietovėse, kurios buvo pavadintos jų vardais: Finikija — Finiko, Kilikija — Kiliko, o Kadmo įkurta tvirtovė Beotijoje gavo Kadmėjos vardą. Kai kurie Antikos autoriai A. sūnumi laikė ir Tasą (kituose šaltiniuose — A. brolis); tokiu vardu vadinama ir sala Egėjo jūros šiaurinėje dalyje. Mito apie A. sūnus pagrindą sudaro vietinės sakmės, jose atsispindi prisiminimai apie senus Graikijos — tiek salų, tiek žemyno — ryšius su Finikija.

Aglaura (Ἄγλαυρος), Agraula (Ἄγραυλος), gr. mitologijoje dviejų personažų vardas: 1) A. — Atikos žemės pagimdyta Atėnų valdovo Kekropo žmona; Erisichtono ir trijų dukterų — A., Chersės ir Pandrosės motina; 2) anksčiau minėtos A. duktė, kuri kartu su seserimis gavo iš Atėnės saugoti skrynią su paslėptu naujagimiu Erichtoniju, žemės pagimdytu iš Hefaisto sėklos. Nepaisydamos Atėnės draudimo, seserys atidarė skrynią ir persigandusios išvydo ten vaiką, kurio dalis kūno buvo kaip gyvatės. Atėnės atsiųsto beprotybės priepuolio pagautos, seserys nušoko nuo Akropolio šlaito ir užsimušė. Mite apie A. matome senojo chtoniškojo derlingumo kulto požymių. Tai liudija seserų vardų semantika: A. — „šviesvėjė" (arba Agraula — „laukavagė"), Pandrosė — „visa rasota", Chersė — „rasa".

Trojos sugriovimo naktis. Iš dešinės — Priamas, Ajantas Oilidas ir Kasandra prie Atėnės statulos. Freska Menandro rūmuose Pompėjose. I a.

Ajantas, Ajaksas (Αἴας), gr. mitologijoje dviejų Trojos karo dalyvių vardas; abu kariavę prie Trojos ir pretendavę į Helenės ranką. Herojiniame epe „Iliada" jie dažnai veikia drauge: mūšyje prie sienos, juosiančios achajų stovyklą, saugodami laivus, kovoje dėl Patroklo lavono; jie prilyginami dviem galingiems liūtams arba jaučiams.

A. Oilidas yra Oilėjo ir Eriopidės sūnus, Lokridės (Vid. Graikija) valdovas, Lokridės pulko (40 žm.) vadas, miklus ieties mėtytojas ir eiklus bėgikas, kurį pranoko tik Achilas. Jo kariai garsėjo kaip taiklūs šauliai iš lanko ir laidynininkai. Šis A. vadinamas jaunesniuoju, arba mažuoju A. — jis buvo ne toks stiprus ir ne toks aukštas kaip A. Telamonidas. A. Oilidas buvęs labai ūmus ir įžūlus. Trojos apsiausties metu jis pavartojo smurtą prieš Kasandrą, ieškojusią prieglobsčio prie Atėnės altoriaus. Odisėjo patarimu achajai dėl tokio šventenybės išniekinimo ketino jį užsvaidyti akmenimis, bet A. išsigelbėjo prie to paties Atėnės altoriaus. Tačiau laivynui grįžtant iš Trojos, supykusi deivė užleido audrą ir prie Kikladų salų sudaužė achajų laivus (taip pat A. laivą, paleidusi į jį žaibą). A. išsigelbėjo ir įsikibęs į uolą ėmė girtis, jog, nepaisant dievų valios, jis likęs gyvas. Tada Poseidonas trišakiu perskėlė tą uolą. A. įkrito į vandenį ir nuskendo. Jį palaidojo Tetidė Mikono saloje netoli Delo. Už tai, kad A. buvo išniekinęs šventą vietą, Lokridos gyventojai orakulo nuosprendžiu turėjo išpirkinėti jo kaltę tūkstantį metų. Jie kasmet siųsdavo Trojon dvi mergeles, kurios privalėjo tarnauti Atėnės šventykloje, niekada iš jos neišeidamos. Apolodoras ir Polibijas teigia, kad šio papročio buvo atsisakyta po Fokidės karo (IV a. pr. Kr.).

A. Telamonido giminės pradininkai yra Dzeusas ir nimfa Egina. Jis Ajako vaikaitis, Telamono ir Peribojos sūnus, Achilo pusbrolis. A. vardas siejamas su mitu, kuriame Heraklis yra Salamino karaliaus Telamino draugas. Lankydamasis Salamino saloje, Heraklis kreipiasi į Dzeusą, prašydamas padovanoti Telamonui narsų sūnų; kai Dzeusas sutikimo ženklan atsiunčia jam erelį, Heraklis pataria Telamonui pavadinti savo būsimą sūnų Ajantu (iš gr. aiētos „erelis"). A., Salamino karalius, plaukė į Trojį 12 laivų. Trojoje A. garsėjo kaip karžygys, kurį narsumu pralenkia tik Achilas. A. augalotas (vad. didžiuoju A.), rūstus, stiprus, ginkluotas milžinišku, iš septynių odų padarytu ir variu padengtu skydu. Mūšyje A. elgiasi kaip pats dievas Arėjas. Jis žengia tvirtai, kratydamas didelę ietį. Nusitaikęs milžiniškų akmeniu į Hektoro skydą, pramuša jame skylę. Pasirodžius A., nešančiam savo skydą it bokštą, trojėnai iš baimės pasileidžia bėgti, o jis siautėja slėnyje, muša priešą. Kai nukaunamas Patroklas ir vyksta kova dėl jo lavono, A. savo skydu pridengia žuvusįjį. Paskui A. padeda achajams išnešti iš mūšio lauko Patroklo lavoną, atmušdamas trojėnus kartu su A. Oilidu. Mūšyje prie laivų A. susikauna su Hektoru. Saugodamas laivą nuo ugnies, kumštynėse užmuša 12 vyrų. Žuvus Achilui, atsidavęs sergsti jo lavoną nuo trojėnų, todėl mano turįs teisę paveldėti jo šarvus, bet šarvai atiduodami Odisėjui; įžeistas A. nusprendžia iššudyti visus achajų vadus. Bet Atėnė, gelbėdama achajus, aptemdo A. protą, ir A. karo auka tampa galvijų kaimenė. Kai A. grįžta nuovoka, jis neištveria užsitrauktos gėdos. Nors žmona Tekmesė ir bendražygiai A. budriai saugo, iš nusiminimo jis persismeigia kardu. Agamemnono įsakymu A. lavonas nebuvo deginamas ant laužo; jo kapaviete tapo Retėjo iškyšulys. A. negali pamiršti Odisėjo niekšystės net ir Hade bū-

Ajanto Telamonido savižudybė. Freskos fragmentas iš Bolonijos miesto muziejaus. Apie 530 m. pr. Kr.

damas, kur į Odisėjo sveikinimus atsako niūria tyla. Net vėlių karalystėje A. nelankstus ir užsispyręs.

A. likimas, jo beprotystė ir mirtis vaizduojama Sofoklio tragedijoje „Ajantas" ir neišlikusioje Eschilo trilogijoje „Ginčas dėl ginklų".

A. Telamonidas buvo garbinamas kaip didvyris. Salamine stovėjo A. šventykla. Herodotas pasakoja, kad prieš mūšį prie Salamino graikai meldėsi dievams ir šaukėsi A. ir jo tėvo Telamono pagalbos. Ajantijų šventė, skirta A. garbei, buvo labai iškilmingai švenčiama Atikoje ir Salamine. A. ryšys su Atėnais pabrėžiamas „Iliadoje", kur sakoma, kad greta atėniečių laivų A. sustatė savuosius.

A. Oilidas ir A. Telamonidas yra labai archajiški mitol. personažai. Tai nesutramdomi ir išdidūs karžygiai, kurie nepaiso ne tik žm., bet ir dievų valios. Veikiausiai senovėje abu A. buvo vienas mitol. personažas, tik vėliau išskaidytas ir įgavęs dviejų karžygių pavidalą. Jiedu labai artimos dvasios, bet skirtingos išvaizdos (didysis A. ir mažasis A.; plg. Dioskūrus). Galimas daiktas, kad ir Lokridė yra herojinio archetipo senoji tėviškė, o Salaminas — antraeilė vietovė, kuri atsirado mite tik dėl Telamono. Telamono vardas yra apeliatyvinės kilmės (gr. telamōn „diržas", kuriuo perriša skydą arba kardą). A. Telamonidas — garsiojo skydo savininkas. Tą skydą prilaiko stiprūs diržai. Tai, kad abu A. „Iliadoje" pasirodo kartu, leidžia manyti iš pradžių buvus vieną A. personažą.

Akademas (Ἀκάδημος), gr. mitologijoje atėniečių didvyris, parodęs Dioskūrams, kur paslėpta jų sesuo, Tesėjo pagrobtoji Helenė. Buvo manoma, jog A. yra palaidotas šventoje giraitėje į rytus nuo Atėnų. IV a. pr. Kr. šioje giraitėje mokė Platonas, todėl jo mokykla gavo „Akademijos" vardą.

Akamantas (Ἀκάμας), gr. mitologijoje 1) Atėnų valdovo Tesėjo ir Fedros sūnus, vienas iš Trojos karo dalyvių, atikiečių filos Akamantidės eponimas. A. kartu su Diomedu buvo pasiųstas į Troją pareikalauti, kad sugrąžintų Helenę. Priamo duktė Laodikė įsimylėjo Akamantą ir pagimdė jam sūnų Munitą. Trojos apgulties metu A. kartu su broliu Demofontu išlaisvino Dioskūrų pagrobtą ir vergijon atiduotą Tesėjo motiną Aitrą ir nuvežė ją atgal į Atėnus. A. (kitame variante — Demofontas) Trakijoje draugavo su karaliene Filide, kuri vėliau ją palikusiam karžygiui įdavė stebuklingą skrynelę. Kai A. steigė Kipre koloniją, jis atidarė šią skrynelę, bet išvydo joje kažką tokio baisaus, kad krito nuo žirgo ir persismeigė savo paties ietimi; 2) Trojos karo metu trojėnams į pagalbą atėjęs trakų vadas, pagarsėjęs drąsa ir greitu bėgimu; 3) trojėnų karžygys, Antenoro ir Teanės sūnus.

Akarnanas (Ἀκαρνάν), gr. mitologijoje nimfos Kalirojės ir Alkmajono sūnus, Tėbų karžygio — aiškiaregio Amfiarajo anūkas. Kai Alkmajoną išdavikiškai nužudė valdovo Fegėjo sūnūs, Kalirojė išmeldė Dzeusą, kad šis padarytų jos sūnus A. ir Amfoterą suaugusiais ir jie galėtų atkeršyti už savo tėvo mirtį. Broliai užmušė ne tik tėvo žudikus, bet ir patį karalių Fegėją su žmona, o patys pasislėpė Tegėjoje, paaukoję Apolono šventyklai Delfuose Harmonijos kaklo papuošalą, kuris Alkmajonui atnešė mirtį, o Amfiarajo giminei užtraukė prakeikimą. A. istorija priklauso mitams apie giminės prakeikimą, o herojinėje mitol. atstovauja nuosmukio periodui.

Akastas ("Ακαστος), gr. mitologijoje tesaliečių didvyris, Jolko karaliaus Pelėjo sūnus, argonautų žygio ir Kalidono medžioklės dalyvis. Argonautams sugrįžus, A. seserys — Pelėjo dukterys — Medėjos patartos nužudė savo tėvą (supjaustė į gabalus ir išvirė katile, patikėjusios Medėja, kad šitokiu būdu sugrąžinsiančios tėvui jaunystę). Po tėvo mirties tapęs Jolko karaliumi, A. išvarė Medėją ir Jasoną. Kai Pelėjas, Kalidono medžioklėje netyčia nušovęs savo uošvį, bėgo į Jolką, A. suteikė jam prieglobstį ir atleido nuodėmę. A. žmona Astidamėja įsimylėjo Pelėją, bet buvo atstumta; tada Astidamėja apšmeižė Pelėją, neva šis ją persekiojąs, norįs suvilioti. Supykęs A. paliko beginklį Pelėją kalne, kur gyveno nuožmūs kentaurai. Padedamas išmintingo kentauro Chirono, Pelėjas išsigelbėjo ir, užėmęs Jolką, nužudė A. ir jo žmoną. Pasak kitų šaltinių, nužudyta buvusi tik Astidamėja, o A. likęs gyvas ir Trojos karo metu atkeršijęs Pelėjui. Mitas apie A. ir Pelėjo nesantaiką yra gimininga kitiems mitams apie atstumtą ištekėjusios moters meilę.

Akontijas (Ἀκόντιος), gr. mitologijoje gražus jaunikaitis iš Kejo salos. Per Artemidės šventę Delo saloje susitikęs gražiąją Kidipę iš Nakso salos, įsimylėjo ją ir padovanojo obuolį su tokiu užrašu: „Prisiekiu Artemide, kad tapsiu Akontijo žmona". Garsiai perskaičiusi užrašą, Kidipė tokiu būdu davė priesaiką deivei. Kai Kidipės tėvas, nieko apie tai nežinodamas, norėjo ją išleisti už vieno miestelėno, mergina sunkiai susirgo. Tai kartojosi tris kartus, kol pagaliau tėvas nuėjo į Apolono šventyklą Delfuose pasiklausti patarimo. Išgirdęs, kad jo dukterį saisto priesaika Artemidei, jis susirado A. ir išleido už jo Kidipę.

Akrisijas (Ἀκρίσιος), gr. mitologijoje Argo valdovas, Abanto sūnus, Linkėjo ir Hipermnestros vaikaitis. A. ir jo dvynys brolis Proitas kivirčijosi dar motinos įsčiose. Suaugę jie pradėjo kovą dėl valdžios. A. karaliavo Arge. Proitas iš pradžių nuvyko į Likiją, paskui užkariavo Tirintą. A. buvo išpranašauta, kad jis žūsiąs nuo savo dukters sūnaus rankos, todėl uždarė dukterį Danaję tam tikslui pastatytame variniame bokšte (kitame variante — į pastatytus požemio rūmus), bet Dzeusas ten pateko pasivertęs auksо lietumi. Jiedviem gimė sūnus Persėjas. A. įsakė dukterį su anūku pasodinti statinėn ir įmesti į jūrą. Tačiau jūra išplukdė statinę prie Serifo salos. Ten statinę pagavo Diktis, ku-

ris ir užaugino Persėją. Kartą jaunasis Persėjas per varžybas mesdamas diską pataikė juo tarp žiūrovų sėdinčiam A., ir šis mirė vietoje.

Aktajonas (Ἀκταίων), gr. mitologijoje Autonojės (Tėbų valdovo Kadmo dukters) ir Aristėjo sūnus, Apolono ir Kirenės anūkas, aistringas medžiotojas, kurį šio meno išmokė kentauras Chironas. Deivė Artemidė A. pavertė elniu už tai, kad A. buvo matęs Artemidę maudantis (variantai: už tai, kad norėjęs ją išprievartauti, kad gyręsis savo pranašumu medžioklėse); A. sudraskė jo paties šunys, neatpažinę šeimininko. Pasak kito varianto, Dzeusas pavertęs A. elniu, bausdamas už pasipiršimą Semelei, Dzeuso meilužei ir būsimajai Dioniso motinai.

Artemidė nužudo Aktajoną. Freskos fragmentas iš Dailiųjų menų muziejaus Bostone. Apie 460 m. pr. Kr.

Aletas (Ἀλήτης), gr. mitologijoje 1) Mikėnų karalius, Egisto sūnus. Kai Egistą, suviliojusį Agamemnono žmoną Klitemnestrą ir užgrobusį valdžią, nužudė Agamemnono sūnus Orestas, valdžia Mikėnuose perėjo į A. rankas. Jis valdė tol, kol Orestas, areopago teismo išteisintas, jį nužudė ir vėl grąžino valdžią Atreidų giminei; 2) Heraklio įpėdinis, gimęs tuo laiku, kai Herakleidai buvo tremtyje (A. — gr. „klajūnas"). A. klastingai užgrobė Korintą, žadėdamas vesti korintiečių valdovo dukterį iš Sizifo giminės, jeigu ši jam atversianti miesto vartus. A. mėgino veržtis ir į Atėnus.

Alfėjas (Ἀλφειός), gr. mitologijoje to paties pavadinimo Peloponeso upės dievas, titanų Okeano ir Tetijos sūnus. Žinomas savo meile Artemidės palydovei nimfai Aretūsai (o gal net pačiai Artemidei), kurią jis, apsimetęs medžiotoju, sekė ligi pat Ortigijos salos (netoli Sicilijos). Kai Aretūsa paprašė pagalbos, Artemidė pavertė ją versme, ir įsimylėjęs upės dievas A. susiliejo su Aretūsa. Pasak kitos versijos, A. yra medžiotojas, įsimylėjęs nimfą Aretūsą, kuri, persikėlusi į Ortigijos salą, buvo paversta versme; tada A. pasivertė upe. Gerai matyti šio mito vietinis etiologinis pobūdis. Jis susijęs su tikėjimu, kad Ortigijos sala ties Sirakūzais po žeme susijungia su Alfėjo upe.

Alfesiboja (Ἀλφεσίβοια), gr. mitologijoje 1) nimfa, kurią buvo įsimylėjęs Dionisas ir kuri su Dionisu turėjo sūnų Medą (medų eponimas); 2) A. (variantas — Arsinoja) yra Psofidės valdovo Fegėjo duktė, Alkmajono žmona, atkeršijusi savo broliams už vyro nužudymą, nors Alkmajonas ją ir buvo palikęs dėl Kalirojės bei atėmęs garsųjį Harmonijos vėrinį.

Alkatojas (Ἀλκάθοος), gr. mitologijoje karaliaus Pelopo ir Hipodamėjos sūnus, Atrėjo ir Tiesto brolis. Kai Megarų valdovo Megarėjo sūnų sudraskė liūtas, Megarėjas pažadėjo savo dukterį išleisti už to, kuris nugalės Kiterono plėšrūną. A. nudobė liūtą ir vedė Megarėjo dukterį Euaichmę.

Alkestidė (Ἄλκηστις), gr. mitologijoje Pelijo duktė, Admeto žmona. Kad išgelbėtų mylimo vyro gyvybę, A. nusprendžia jį pavaduoti vėlių pasaulyje. Niekas — nei žili Admeto tėvai, nei kuris nors kitas iš Ferų šeimynykščių — nesutiko aukoti savo gyvybės dėl Admeto. Jei mirtų vyras, A., žinoma, būtų galėjusi ištekėti už bet kurio tesaliečio, tačiau gyventi su vaikais be jų tikrojo tėvo A. negalėjo ir nenorėjo. Vietoj padėkos A. norėjo tik tiek, kad būtų saugūs jos vaikai ir kad Admetas nevestų kitos žmonos. Kaip tik tuo metu į Ferus užsuko Heraklis aplankyti savo bičiulio Admeto. Ferų karalius deramai priėmė garbųjį svečią ir stengėsi neparodyti savo sielvarto, bet jo graužatis netrukus buvo pastebėta. Sužinojęs, kas įvyko, Heraklis nuėjo į A. kapavietę ir tykojo, kol ateis mirties dievas Tanatas. Tvirtai sugriebęs Tanatą ir po nuožmių ristynių surišęs, Heraklis už išlaisvinimą pareikalavo, kad Tanatas grąžintų A. gyvastį. Gavęs ją, nuvedė A. atgal į vyro rūmus. Taip šį mitą traktuoja Euripidas tragedijoje „Alkestidė". Pagal vėlesnę šio mito versiją deivė Persefonė, sujaudinta tokios didelės sutuoktinių meilės, atidavė vyrui A. dar gražesnę negu ji buvo lig tol. Šio mito pagr. motyvas — pasiaukojimas dėl meilės.

Alkinojas (Ἀλκίνοος), gr. mitologijoje fajakų karalius, Poseidono vaikaitis. Amžinai žaliuojančių sodų apsuptuose rūmuose Scherijos saloje A. svetingai priėmė Odisėją, kurį audra išmetė į krantą. Svečių garbei A. iškėlė puotą, kurios metu Odisėjas papasakojo apie savo klajones. Vėliau A. davė Odisėjui laivą, kuriuo šis sugrįžo gimtinėn. A. tarpininkavo Medėjai, pabėgusiai su argonautų vadu Jasonu, ir kolchams, kurie ją persekiojo. Kadangi Medėja jau buvo Jasono žmona, A. atsisakė ją išduoti kolchams.

Alkionė (Ἀλκυόνη), gr. mitologijoje 1) viena iš plejadžių, Atlanto duktė, Poseidono meilužė, pagarsėjusi savo turtais beotiečių valdovo Hirėjo motina; 2) Eolo duktė, tesaliečių valdovo Keiko žmona; ji šoko į jūrą ir dievai pavertė ją tulžiu (A. — gr. „tulžys"). Mitas apie Alkionę pateiktas Ovidijaus „Metamorfozėse".

Alkmajonas (Ἀλκμαίων), gr. mitologijoje Amfiarajo ir Erifilės sūnus, epigonų karo žygio vadas. A. buvo priverstas dalyvauti Septyneto karo žygyje prieš Tėbus dėl Polineiko papirktos Erifilės išdavystės. Mirdamas Amfiarajas prisaikdino A., kad šis nevadovautų kariuomenės pulkui, kol neatkeršys motinai už jo mirtį. Todėl A. užaugęs nužudė savo motiną Erifilę, bet paskui išprotėjo; jį pagydė dievai. Ši seniausia versija veikiausiai sudarė mus nepasiekusios epinės poemos „Alkmajonidai" turinį. Bet vėlesnieji šaltiniai Erifilės nužudymą dažniausiai sieja su tuo laikotarpiu, kai A. grįžo iš epigonų karo žygio. Ypač daug dėmesio skiriama A. kla-

jonėms, kai jis ieškojo atleidimo už pralietą motinos kraują, norėdamas atsikratyti beprotybės. Pasak versijos, kurią rutuliojo Euripidas (mūsų dienų nepasiekusioje tragedijoje „Alkmajonas Psofidėje"), A. nuodėmes atleido karalius Fegėjas, kurio dukterį Alfesiboją (arba Arsinoją) A. vedė. Bet netrukus jis vėl išprotėjo ir po ilgų klajonių pateko į salą, suneštą Achelojos upės; ten jis nusiramino, nes viskas vyko pagal pranašystę, kad A. atgausiąs ramybę tik ant žemės, kurios dar nebuvo motinos žudymo valandą. Čia jis vedė upės dievo Achelojo dukterį Kaliroję. Netrukus Kalirojė pradėjo vyro prašyti Harmonijos vėrinio, kurį jis anksčiau buvo padovanojęs Alfesibojai. A. nuvyko į Psofidę ir paprašė grąžinti tą vėrinį, sakydamas, kad ketinąs jį padovanoti Delfų orakului. Tačiau A. klasta buvo atskleista ir jį nužudė arba pats Fegėjas, arba jo sūnūs. Šis mitas tikriausiai yra kilęs iš vietinės legendos, nes Psofidėje dar istoriniais laikais buvo žinomas A. kapas.

Dar vienas mito apie A. variantas sudarė vėlesnės, bet neišlikusios Euripido tragedijos „Alkmajonas Korinte" turinį. Joje atsispindėjo A. ryšiai su Manto, kuri jam pagimdė du vaikus. Parodytas ir priverstinis A. išsiskyrimas su vaikais, o paskui vaikų atpažinimas. Poeto Astidamanto kūryboje (IV a. pr. Kr.) A., abiems to nežinant, nusirita ligi kraujomaišos su savo dukterimi.

Alkmenė (Ἀλκμήνη), gr. mitologijoje Elektriono duktė, Tirinto valdovo *Amfitriono* žmona, garsėjusi nepaprastu grožiu. Netyčia nužudęs savo uošvį, Amfitrionas kartu su A. buvo išvarytas iš Mikėnų ir apsigyveno Tėbuose. Ten, vykdydamas karaliaus įsakymus, jis atliko daug žygdarbių kovose su telebojų gentimis. Vyrui nesant namie, pas A. atėjo Dzeusas, kurį buvo sužavėjęs A. grožis. Kol tęsėsi jų meilės naktis, saulė tris paras nepatekėjo virš žemės. Netrukus A. vienu metu gimė vyro sūnus Ifiklis ir Dzeuso sūnus Heraklis. Mūšyje su minijų gentimis Amfitrionas žuvo, tad A., likusi našle, valdė Tirintą. Po Heraklio mirties A. persekiojo Euristėjas, todėl ji pabėgo pas atėniečiuse. Šie atrėmė Euristėjo antpuolius, o jį patį paėmė į nelaisvę. A. prašė, kad Euristėjas būtų nubaustas mirtimi (Euripido tragedija „Heraklidai"). Po mirties A. buvo nunešta į palaimos salą ir ten susituokė su Radamantu. A. kultas gyvavo Tėbuose, Atikoje bei kitose Graikijos vietose.

Aloadai (Ἀλωαδαί), gr. mitologijoje du broliai: Otas ir Efialtas, Ifimedėjos ir Poseidono sūnūs (o galbūt anūkai — Poseidono sūnaus Aloėjo vaikai). A. garsėjo savo jėga ir milžinišku ūgiu, nes sulaukę devynerių metų buvo devynių uolekčių (apie 4 m) pločio ir devynių ašių (apie 17 m) aukščio. Ketindami pasiekti dangų, jie grasino dievams pastatysią ant Olimpo Osos kalną, o ant Osos kalno — Pelijo kalną; prievarta norėjo padaryti savo žmonomis Artemidę ir Herą; grandinėmis surakino Arėją ir 13 mėnesių išlaikė jį variniame inde, iš kurio Arėją išvadavo Hermis. A. nukovė Apolono strėlės, o gal ir patys susibadė ietimis, mėgindami pataikyti į bėgantį elnią, kuriuo buvo pasivertusi Artemidė. A. buvo laikomi miestų įkūrėjais (Askros ir Helikono Beotijoje) ir mūzų kulto pradininkais; tai jie davę mūzoms vardus: Meletė (patirtis), Mnemė (atmintis) ir Eoidė (giesmė).

Alopė (Ἀλόπη), gr. mitologijoje Eleusino karaliaus Kerkiono duktė. A. slapta pagimdė Poseidono kūdikį ir liepė auklei pamesti jį girioje. Kai vaiką atrado piemenys, Kerkionas iš puošnių drabužėlių suprato, jog tai jo dukters vaikas. Kerkionas nubaudė A. mirtimi, o Poseidonas pavertė ją versme. Berniukas, vardu Hipotojas, tapo eponimu vienai iš Atikos filų ir, Tesėjui nužudžius Kerkioną, paveldėjo Eleusino sostą.

Altaja (Ἀλθαία), gr. mitologijoje pleuronų valdovo Testijo duktė, Kalidono valdovo Enėjo žmona, Meleagro motina. Kai Meleagrui sukako septyneri metai, moiros išpranašavo A., jog jos sūnus mirs, kai sudegs tuo metu židinyje rusenusi pliauska. A. griebė pliauską iš ugnies, užgesino ją ir paslėpė. Kalidono medžioklės metu Meleagras nužudė A. brolį Pleksipą (pasak kitos versijos, tai nutikę kare tarp Pleurono gyventojų kuretų ir kalidoniečių). Keršydama už brolio mirtį, A. paslėptą pliauską įmetė į ugnį, ir kai ši sudegė, Meleagras mirė. Vėliau A., gailesčio apimta, nusižudė. Mitas apie A. ir Meleagrą atsirado tuo laiku, kai vyravo motinos teisės, todėl motinos brolis buvo artimesnis negu sūnus.

Amaltėja (Ἀμάλθεια), gr. mitologijoje nimfa (pasak kitos versijos — ožka), savo pienu maitinusi kūdikį Dzeusą Kretoje, Idos kalno oloje, kur jį paslėpė motina Rėja, gelbėdama nuo Krono. Rėjos tarnai — kuretai ir koribantai — žvangindami ginklais ir skydais slopino kūdikio verksmą, kad ne-

Amaltėja maitina naujagimį Dzeusą; iš dešinės Panas. Vatikano muziejus Romoje. II a. pr. Kr.

išgirstų Kronas, ir Amaltėjos prašymu linksmino kūdikį šokiais. Netyčia nulaužtą ožkos ragą Dzeusas pavertė gausybės ragu, o pačią A. įkėlė dangun (žvaigždė Kapela Vežėjo žvaigždyne). A. Kretos oloje buvo laikoma už tai, kad sykį išgąsdinusi titanus. A. kailiu Dzeusas pasinaudojo kaip skydu—egida kovoje su titanais. Todėl Dzeusą vadino Dzeusu Egiochu. Gausybės ragas buvo taikos deivės Sirenės ir turto dievo Pluto simbolis.

amazonės (Ἀμαζόνες), gr. mitologijoje karingų moterų gentis; Arėjo ir

Heraklio kova su amazonėmis. Freskos fragmentas iš Areco Archeologijos muziejaus. Apie 500 m. pr. Kr.

Harmonijos dukterys. A. gyveno prie Termodonto upės netoli Temiskiros miesto (Maž. Azijoje) arba Kaukazo kalnų ir Meotidės (Azovo jūros) rajone. Tam tikru metų laiku A. tuokdavosi su svetimšaliais (arba kaimyn. gentimis), kad pratęstų giminę, o paskui berniukus atiduodavo auginti (arba nužudydavo), o mergaites pasilikdavo sau. A. apsiginklavusios lankais, kovos kirviais, lengvais skydais, jos pačios darydavosi šalmus ir siūdavosi drabužius. Manoma, jog a. vardas yra atsiradęs iš papročio išdeginti mergaitėms kairiąją krūtį, kad būtų patogiau naudotis ginklais, pavadinimo. A. garbino Arėją ir Artemidę, visą laiką praleisdamos mūšiuose. Su a. kovojo Belerofontas. Heraklis apsupo a. miestą Temiskirą ir pagrobė jų valdovės Hipolitės juostą. Tesėjas vedė Antiopę (Hipolitės motiną), dėl to a. apgulė Atėnus. Amazonė Pentesilėja padėjo trojėnams kare, ten ją nukovė Achilas. A. buvo laikomos Efeso miesto įkūrėjomis bei garsios, Artemidės garbei skirtos šventyklos statytojomis. Mituose apie a. ir jų mūšius su olimpiniais didvyriais atsispindi matriarchato elementai.

Legendos apie a. paplitusios visame pasaulyje ir yra arba vietinių, arba gr. tradicijų pagimdytos.

Ambrozija (Ἀμβροσία, pažodžiui — „nemirtingasis"), gr. mitologijoje Olimpo dievų maistas ir kvapnusis tepalas, palaikantis jų nemirtingumą bei amžiną jaunystę (lygiai taip pat veikia ir dievų gėrimas nektaras).

Amfiarajas (Ἀμφιάραος), gr. mitologijoje Argo Oiklėjo ir Hipermnestros sūnus, Septyneto žygio prieš Tėbus dalyvis, aiškiaregys, Adrasto giminaitis. Žinodamas savo sesers *Erifilės* klastingą būdą, piktavalis Adrastas apvesdino A. su ja. A., būdamas aiškiaregys, žinojo, kad Septyneto karo žygis prieš Tėbus nepasiseks, todėl atsisakė jame dalyvauti. Tačiau Erifilė, papirkta Polineiko dovanotu Harmonijos vėriniu, prišnekino vyrą eiti į tą karo žygį. Prisaikdinęs sūnus atkeršyti motinai, jei jis žūsiąs, A. išvyko karan. Kai septynių karo vadų pulkai buvo sumušti, A. leidosi bėgti ir nebuvo nukautas, nes jį globojo Dzeusas, tačiau su visu kovos vežimu įkrito į prasivėrusios žemės plyšį, kad vėliau Dzeuso valia taptų nemirtingas. A. sūnus Alkmajonas, keršydamas už tėvą, nužudė savo motiną Erifilę. A. vaizduojamas kaip narsus ir išmintingas aiškiaregys, kurį pražudo godūs ir garbės trokštantys giminaičiai. Kaip aiškiaregiui ir sapnų aiškintojui, jam palankūs Dzeusas ir Apolonas; pasak mito varianto, A. esąs Apolono sūnus. Todėl A. nemirtingas, moka pranašauti, jam pastatyta šventykla bei statula Orope (Atikoje), kur jis garbinamas kaip dievas. Kartą per ketverius metus čia būdavo rengiamos A. garbei skirtos šventės, A. vardas reiškia „užkeikimų sakytojas".

Amfiktionas (Ἀμφίκτιων), gr. mitologijoje Deukaliono ir Piros sūnus, Atikos valdovo Kranajo dukters vyras. Iš pradžių A. valdė Termopilus, paskui nuvertė savo uošvį ir 12 metų valdė Atėnus. A. valdymo metais Atėnuose apsilankė Dionisas ir kurį laiką viešėjo A. namuose. Legenda skelbia, kad būtent A. Atėnės garbei pavadinęs miestą Atėnais (ligi tol jis buvo vadinamas Kranaju). Vėliau Erechtėjas A. išvijo. Mitas apie A. siejamas su amfiktionijų (rel. bendruomenės prie šventyklų arba šventų vietų) atsiradimu. Tai liudija A. kildinimas iš Termopilų, kurių apylinkėse buvo įsteigta viena seniausių amfiktionijų — Delfų-Termopilų, arba Delfų, amfiktionija.

Amfionas (Ἀμφίων), gr. mitologijoje Dzeuso ir Antiopės sūnus, Dzeto brolis dvynys. A. ir Dzetas Tėbų karaliaus Liko įsakymu vos tik gimę buvo palikti likimo valiai Kitairono kal-

Amfiarajo atsistveikinimas. Tapybos fragmentas Berlyno Valstybiniame muziejuje. VI a. pr. Kr. pirmoji pusė

no papėdėje, kur juos rado ir užaugino piemuo. Kai jie užaugo ir juos rado Antiopė, pabėgusi nuo savo engėjų Liko ir jo žmonos Dirkės, broliai išėjo į karą prieš Tėbus, nuvertė nuo sosto Liką ir nubaudė Dirkę. Pasak kitos versijos, valdžią Tėbuose jiedu gavę Dzeuso įsakymu, kurį Likui perdavęs Hermis. Paskui broliai pradėję mūryti aplink miestą sieną: didžiule fizine jėga apdovanotas Dzetas nešęs ir krovęs akmenis, o A., skambindamas Hermio dovanota lyra, juos išjudindavęs ir liepdavęs gultis į jiems skirtą vietą. (Kad mitas apie A. ir Dzetą derintųsi su ta versija, pasak kurios Tėbų tvirtovės mūrai buvę pastatyti dar Kadmo laikais, antikinė tradicija broliams dažniausiai priskiria tik žemutinės miesto dalies įtvirtinimų statybą.) Vedęs Niobę, A. tapo laimingu gausios šeimos tėvu. Jis žuvo kartu su šeima (arba nusižudė, kai jo akivaizdoje Apolonas ir Artemidė iššudė šeimą, arba jį nutrenkė Dzeuso žaibas, arba pakirto Apolono strėlė, kai, paklaikęs iš nevilties, A. norėjo sunaikinti šio šventyklą). Istoriniais laikais A. ir Dzetas buvo garbinami Tėbuose kaip tenykščiai herojai — Tėbų Dioskūrai; netoli miesto sienos buvo žinomas jų kapas.

Literatūrinė tradicija nuo Euripido laikų brolius dvynius laikė dviejų požiūrių į gyvenimą pavyzdžiais: darbštumo (Dzetas) ir apmąstymo (A.).

Amfitrionas (Ἀμφιτρύων), gr. mitologijoje Tirinto valdovo Alkajo ir Pelopo dukters Astidamėjos sūnus, Persėjo anūkas. A. dalyvavo kare su telebojais, gyvenusiais Tafo saloje. Karui vadovavo A. dėdė, Mikėnų valdovas Elektrionas. Šiame kare žuvo Elektriono sūnūs. Išeidamas karan, Elektrionas liepė A. valdyti visą valstybę ir paliko jam globoti savo dukterį Alkmenę. Atsisveikinimo metu A. netyčia užmušė karalių kuoka, kuria taikėsi į karvę, todėl teko bėgti iš Mikėnų, pasiėmus drauge Alkmenę ir jos jaunesnįjį brolį. Juos priglaudė Tėbų karalius Kreontas, kuris atleido A. netyčia įvykdytą žmogžudystę. Alkmenė sutiko tapti A. žmona tik tada, kai jis atkeršys telebojams už jos brolių mirtį. Kreontas pažadėjo A. padėti kare su telebojais, jeigu jis nudobsiąs nedorėlę lapę, kuri siautėjanti Tėbų apylinkėse ir pabėganti nuo visų persekiotojų. Garsusis Atėnų medžiotojas Kefalas paskolino A. greitakojį šunį, galintį pasivyti bet kokį žvėrį. Žvėries, kurio niekas negali pagauti, ir šuns, nuo kurio niekas negali pabėgti, lenktynės baigėsi tuo, kad Dzeusas juos abu pavertė akmenimis. Kreonto, Kefalo bei kt. karžygių padedamas, A. siaubė telebojų salas, tačiau sostinės užimti neįstengė, kol ją valdė Pterelajas, kurį Poseidonas buvo padaręs nemirtingą, išauginęs jam ant galvos aukso plauką. Amfitrioną įsimylėjusi Pterelajo duktė Kometa išrovė tėvui tą plauką ir jis mirė. Taip ji padėjo tėbiečiams nugalėti. A. užkariavo visas telebojų salas; nužudęs Kometą ir visko prisiplėšęs, grįžo į Tėbus. Kol A. kariavo, Dzeusas, pasivertęs A., ateidavo pas Alkmenę, ir ši pradėjo su juo Heraklį. A. sužinojo apie šią nepiktavališką žmonos išdavystę, bet atleido jai. Alkmenė vienu metu pagimdė du kūdikius — Ifiklį, A. sūnų, ir Heraklį, Dzeuso sūnų. A. mylėjo juos abu ir mokė Heraklį važnyčioti kovos vežimą. Kai minijai — Beotijos Orchomeno gyventojai — uždėjo Tėbams duoklę, A. su Herakliu narsiai su jais kovėsi; šiame kare A. žuvo.

Amfitritė (Ἀμφιτρίτη), gr. mitologijoje viena iš Nereidžių, jūros dievaitė, Nerėjo ir Doridės duktė, Poseidono žmona. Pasak vienos versijos, Poseidonas A. pagrobė, pasak kitos — kartu su kitomis Nereidėmis ji pasislėpė nuo Poseidono meilės vienoje Okeano oloje, ieškodama prieglobsčio pas Atlantą. Ieškoti A. Poseidonas pasiuntė delfiną. Delfinas ją surado ir pagarbiai nugabeno būsimajam vyrui (atsidėkodamas Poseidonas pavertė delfiną žvaigždynu). A. dažniausiai vaizduojama skriejanti jūra kovos vežimu, dviejų kitų Nereidžių ir tritonų lydima. A. buvo garbinama kartu su Poseidonu (Homeras nė karto nemini A. su kokia nors kita dievybe). Veikiausiai A. kultas, kaip ir Tetidės bei kitų jūros deivių kultai, yra ikihelenistinės kilmės.

Anankė (Ἀνάγκη), gr. mitologijoje būtinybės, neišvengiamumo deivė, žm. likimo lėmėjų moirų motina. Tarp A. kelių sukasi verpstė, kurios ašis yra pasaulio ašis. Moiros kartkartėmis padeda verpstei suktis. A. yra artima Adrastėjai (Nemezidei) ir Dikei — teisingumo deivei.

Anchisas (Ἀνχίσης), gr. ir rom. mitologijoje Enėjo tėvas. Kai A. ganė bandas Idos kalno papėdėje, jam pasirodė Afroditė, kurią buvo sužavėjęs A. grožis. Ji apsimetė frigų valdovo dukterimi. Suartėjusi su juo Afroditė pasisakė gimdysianti sūnų — šaunų karžygį Enėją, bet meilės paslaptį uždraudė skleisti. Tačiau kartą, puotaudamas su draugais, A. išsiplepėjo; už tai į jį trenkė Dzeuso žaibas (matyt, nutrenkė mirtinai, nes „Iliada", kelissyk minėdama Enėją kaip Afroditės ir A. sūnų, neužsimena, kad A. yra gy-

Neptūnas ir Amfitritė tritonais pakinkytame vežime. Altoriaus reljefas. Marmuras. Gliptoteka Miunchene. Apie 100 m. pr. Kr.

vas). Vėlesnė mito versija teigia, jog nuo Dzeuso žaibo A. liko bejėgis ar apako. „Eneidoje" Vergilijus pasakoja, kaip naktį Enėjas ant savo pečių išneša A. iš degančio miesto. A. mirė kelionėje. Pasak vienų šaltinių, tai įvykę Arkadijoje, Anchisijos kalno papėdėje, kur šalia Afroditės šventyklos buvo rodomas A. kapas. Kiti šaltiniai A. mirties vietą nukelia į pietų Italiją ir Siciliją. Enėjas tėvo šermenų proga surengė sporto žaidynes, iš kurių, anot romėnų, vėliau atsirado trojėnų žaidynės, rengtos ligi pat imperijos periodo.

Mitas apie Afroditės ir A. meilę turi analogiją daugelyje gr. mitų apie deivių ir mirtingų vyrų meilės ryšius.

Androgėjas (Ἀνδρόγεως), gr. mitologijoje vienas iš Kretos valdovo Minojo ir Pasifajės sūnų. A. išgarsėjo tuo, kad įveikė visus Panatenajų žaidynių dalyvius Atėnuose ir tuo sukėlė Atėnų karaliaus Egėjo pavydą. Kad pražudytų A., Egėjas išsiuntė jį sumedžioti Maratono jaučio. Medžioklės metu jautis A. nudūrė (variantas: A. nužudė pavyduoliai po pergalės Lajaus garbei surengtose žaidynėse). Minojas sužinojo apie sūnaus mirtį tą akimirką, kai Paro saloje aukojo charitėms, todėl nuo to laiko aukojimas šioms deivėms čia vykdavo be muzikos ir vainikų.

Andromachė (Ἀνδρομάχη), gr. mitologijoje trojiečio Hektoro žmona. A. tėvas buvo Ejetionas — misiečių Plako Tėbų valdovas. Trojos karo metu Tėbus užpuolė ir nusiaubė Achilas, jis nužudė ir Ejetioną bei septynis A. brolius. „Iliadoje" A. vaizduojama kaip mylinti ir ištikima Hektoro žmona, kuri jaučia vyrui gresiantį pavojų, o paskui gailiai apraudа jį po mirties. Achajams užėmus Troją, A. neteko vienintelio savo sūnaus Astianakto ir kaip Achilo sūnaus Neoptolemo (Piro) belaisvė turėjo vykti su juo į Graikiją. Euripido tragedijoje „Andromachė" pavaizduotas liūdnas A. likimas: Neoptolemo žmona Hermionė A. kaip įmanydama engė. Kai Neoptolemas Delfuose žuvo, A. tapo Heleno žmona ir kartu su juo persikėlė į Epirą. Savo klajonių metu Epire A. susitiko Enėjas. Su Neoptolemu A. turėjo tris sūnus, tarp jų Molosą (molosų valstybės Epire herojaus eponimas) ir Pergamą. Su Pergamu A. po Heleno mirties sugrįžo į gimtąją Misiją, kur Pergamas įkūrė miestą ir pavadino jį savo vardu. Istoriniais laikais ten buvo Andromachės šventykla.

Andromeda (Ἀνδρομέδα), gr. mitologijoje etiopų valdovo Kefėjo ir Kasiopėjos duktė. A. kaip išpirka buvo atiduota sudraskyti pabaisai, kurią kartu su tvanu Etiopijai atsiuntė Poseidonas ir Nereidės už tai, kad A. motina kadaise gyrėsi joms savo grožiu. Persėjas pabaisą užmušė ir išgelbėjo A., kurią Kefėjas buvo pažadėjęs už jo ištekinti. Buvusį A. jaunikį, jos tėvo brolį Finėją, ruošusį sąmokslą, Persėjas, parodęs jam gorgonės Medūzos galvą, pavertė akmeniu. A. ir Persėjas turėjo daug palikuonių, tarp jų ir Elektrioną, Amfitrioną, Alkmenę, Heraklį. Įamžindama Persėjo žygdarbius, Atėnė pavertė A. žvaigždynu.

Persėjas ir Andromeda. P. P. Rubenso paveikslas Ermitaže Sankt Peterburge. 1620—1621 m.

Antenoras (Ἀντήνωρ), gr. mitologijoje vienas iš trojėnų senolių, Priamo patarėjas. Prieš pat Trojos karo pradžią A. priėmė savo namuose Odisėją ir Menelają, kurie kaip pasiuntiniai buvo atvykę derėtis dėl Helenės sugrąžinimo. Pasak vienos versijos, trojėnai ne tik atmetė Odisėjo ir Menelajo siūlymus, bet ir mėgino juos nužudyti. Tik A. įsikišimas išgelbėjo achajų vadams gyvybę. Po Menelajo pergalės dvikovoje su Pariu A. tautos susirinkime pareikalavo atiduoti Heleną, nes priešingu atveju būtų pažeista priesaika, kurią trojėnų ir achajų karo pulkų akivaizdoje buvo davę Priamas ir Agamemnonas. A. atsidėkodami, achajai, užėmę Troją, nelietė jo namų, o dviem jo sūnums — Glaukui ir Helikaonui — Odisėjas su Menelaju išsaugojo gyvybę.

Antėja (Ἀντέια — „žydinčioji"), gr. mitologijoje Heros, Afroditės ir kt. deivių prievardis.

Antėjas (Ἀνταῖος), gr. mitologijoje Poseidono ir žemės deivės Gajos sūnus, *gigantas*. Jo gyvenamoji vieta Libija, ten, iškvietęs į dvikovą, jis naikina svetimšalius. A. garsėjo savo pergalėmis, bet nenugalimas jis buvo tik tol, kol lietė motiną žemę. Heraklis pakeliui į hesperidžių sodą susitiko A. ir nugalėjo jį, atplėšęs nuo žemės ir pasmaugęs. Mitas apie A. atspindi herojų kovą su chton. pabaisų pasauliu.

Antėjo įveikimas pavaizduotas Heraklio šventyklos frontone Tėbuose.

Antigonė (Ἀντιγονη), gr. mitologijoje Tėbų valdovo Edipo ir Jokastės duktė. A. lydėjo savo aklą iš Tėbų išvarytą tėvą jo klajonėse. Po Edipo mirties A. sugrįžo gimtinėn kaip tik tuo metu, kai septyni karo vadai pradėjo puolimą prieš Tėbus. Kai Tėbų karalius Kreontas, A. broliams Eteokliui ir Polineikui žuvus dvikovoje, liepė pirmąjį garbingai palaidoti, o antrąjį, kaip išdaviką, palikti nepalaidotą, nepaisydama karaliaus draudimo ir jai gresiančio mirtino pavojaus, A. vis dėlto nusprendė brolį palaidoti. A. sesuo, silpna ir neryžtinga Ismenė, bijojo pažeisti Kreonto draudimą, todėl A. viena atliko simbolines Polineiko laidotuvių apeigas, apiberdama jo kūną plonu žemės sluoksniu. Sargybos sučiupta, A. įrodinėjo Kreontui savo teisumą: mirtį nešančio žmogaus (toks yra Kreontas) įsakymas negali panaikinti „nerašytų, bet griežtų dievų įstatymų", ir tai verčia ją atlikti šventą giminės pareigą ir palaidoti žmogų, susijusį su ja kraujo ryšiais. Šie argumentai supykusio Kreonto neįtikino ir už nepaklusnumą jo valiai A. buvo įkalinta oloje, kad mirtų badu. Norėdama išvengti tokios kankinančios mirties, A. kalėjime nusižudė. Jos pavyzdžiu pasekė Kreonto sūnus *Hemonas*, su kuriuo ji buvo susižadėjusi. Tai labiausiai paplitęs mito variantas, Sofoklio panaudotas tragedijoje „Antigonė". Bet būta ir kitų versijų. Vienoje iš jų A. kartu su Ismene palaidojo Polineiką, o paskui abi mėgino bėgti į Argą, tačiau jas pasivijo Eteoklio sūnus Laodamantas (anot šio varianto, abu Edipo sūnūs turėjo suaugusius vaikus), ir joms teko gelbėtis nuo jo Heros šventykloje Platajuose. Laodamantas padegė šventyklą, ir abi seserys žuvo liepsnose. Dar viena versija teigia, jog A. su Polineiko našle Argija išvogė žuvusiojo kūną, kai sargybiniai miegojo, ir užkėlė jį ant šermenų laužo, kur jau gulėjo Eteoklio lavonas. Argijai pavyko pabėgti, tačiau A. sučiupo sargyba. Yra mito variantas, kuriame Polineiko lavoną išvogė viena pati A. ir, nepajėgdama jo panešti, vilkte vilko. Todėl net istor. laikais kelias nuo brolių dvikovos vietos ligi šermenų laužo buvo vadinamas „Antigonės keliu". Šio varianto pagrindą sudaro tėbiečių legenda, pasak kurios, liepsna viršum Edipo sūnų šermenų laužo pasidalijusi į du liežuvius, kurie taip ir nesusilieję. Šį epizodą pirmasis literatūroje panaudojo Kalimachas kūrinyje „Priežastis" (III a. pr. Kr. pirmoji pusė); vėliau jis buvo kartojamas daugelyje gr. ir rom. autorių kūrinių. Kitaip šis mitas pateiktas mūsų dienų nepasiekusioje Euripido tragedijoje „Antigonė": iš liudijimų ir fragmentų galima spręsti, kad A., laidodama Polineiką, pasinaudojo Hemono pagalba. Todėl Kreontas arba juos abu nubaudė mirtimi, arba įsakė Hemonui nubausti A. Viskas pasibaigė tuo, kad pasirodė dievas Dionisas, kuris įsakė Kreontui sutuokti jaunuosius ir, galimas daiktas, išpranašavo, jog jiems gimsiąs sūnus. IV a. pr. Kr. tragedijoje reikia ieškoti pradžios to varianto, anot kurio Hemonas gavo įsakymą nubausti A. ir pranešė tėvui, jog užduotis įvykdyta, bet iš tikrųjų Hemonas slėpė A. pas piemenis ir gyveno kaip su žmona. Jiems gimė sūnus. Kai jis jau buvo jaunuolis ir atvyko į Tėbus dalyvauti varžybose, jį atpažino Kreontas. Nors įsikišo ir Heraklis, Kreontas vis tiek reikalavo, kad A. būtų nubausta. Hemonas A. nužudė, bet tuojau ir pats nusižudė.

Antigonė. Freskos fragmentas Ruvoje. IV a. pr. Kr.

Antiklėja (Ἀντικλεια), gr. mitologijoje Autoliko duktė, Laerto žmona, Odisėjo motina. Praradusi viltį sulaukti grįžtant sūnaus, ji numirė iš sielvarto. Su sūnumi susitiko tik Hade, kur Odisėjas pateko dar būdamas gyvas, kad iš Teiresijo sužinotų savo ateitį. Pasak kitos versijos, A., jau pažadėta Laertui, susimylėjo su Sizifu, viešėjusiu jos tėvo namuose. „Odisėjoje" Eumajas savo pasakojime mini jaunesniąją A. dukterį Ktimenę (kituose šaltiniuose žinių apie ją nėra).

Antilochas (Ἀντιλοχος), gr. mitologijoje Nestoro ir Euridikės sūnus. Būdamas vienas iš Helenės jaunikių, A. išėjo į Trojos karą, lydėdamas savo tėvą. A. atnešė Achilui žinią apie Patroklo mirtį ir dalyvavo žuvusiojo garbei surengtose šermenų žaidynėse. Mūsų nepasiekusioje epinėje poemoje „Etiopidė" A. gelbėjo tėvą, užpultą trojėnų sąjungininko Memnono, ir pats žuvo didvyrio mirtimi. Įpykęs Achilas stojo į kovą su Memnonu ir nukovė jį, kaip anksčiau jau buvo nukovęs Hektorą.

Antinojas (Ἀντινοος), gr. mitologijoje žymiausias iš Penelopės jaunikių, Odisėjui negrįžtant siekusių jos rankos, pats kilmingiausias ir pats įžūliausias. A. patarimu jaunikiai suruošė pasalą Penelopės ir Odisėjo sūnui Telemachui, kad nužudytų jį, grįžtantį Itakėn; jų kėslus sužlugdė Atėnė, sergėjusi Telemachą. A. daug kartų įžeidė ir Odisėją, kai šis, pavargėliu apsimetęs, užėjo į rūmus, ir Eumają, kuris Odisėją čia atvedė. A. žuvo nuo

pirmos Odisėjo paleistos strėlės, pataikiusios jam į kaklą tuo metu, kai šis kėlė vyno taurę prie lūpų.

Antiopė (Ἀντιόπη), gr. mitologijoje Tėbų karaliaus Niktėjo duktė. Pastojusi nuo Dzeuso (Dzeusas atėjo pas ją apsimetęs satyru) ir baimindamasi tėvo rūstybės, A. pabėgo iš Tėbų į Sikioną, kur ištekėjo už karaliaus Epopėjo. Prieš mirtį Niktėjas įsakė savo broliui Likui priversti A. sugrįžti į Tėbus. Likas patraukė karo žygin į Sikioną, nukovė Epopėją ir parvedė į namus nelaisvėn paimtą A., kuri pakeliui, Kitairono kalno papėdėje, pagimdė dvynius — Amfioną ir Dzetą (Liko įsakymu jie buvo pamesti likimo valiai). Daugelį metų kentusi Liko, ypač jo žmonos Dirkės priespaudą, A. kartą pabėgo iš Tėbų ir susiieškojo savo sūnus, kuriuos buvo radęs ir užauginęs piemuo. Atpažinę savo motiną ir sužinoję apie jos kančias, sūnūs patraukė karo žygin prieš Tėbus, nuvertė Liką, o Dirkę nubaudė pririšdami prie įsiutusio jaučio ragų. Pasak kitos versijos, Dirkė pati surado pabėgusią A. ir liepė Amfionui ir Dzetui, kuriuos ji palaikė piemens sūnumis, šią moterį nubausti. Iš piemens sužinoję, kad pasmerktoji yra jų motina, Amfionas ir Dzetas išlaisvino A., o jaučiui prie ragų pririšo Dirkę.

A. susitikimas su sūnumis bei vėlesni įvykiai sudarė Euripido tragedijos „Antiopė" siužeto pagrindą. Šios tragedijos yra išlikę tik fragmentai. Dirkės žūtis pavaizduota garsioje skulptūrinėje grupėje „Farnezės jautis", kurios autoriai buvo Apolonijas ir Tauriskas (II a. vid. ar I a. vid. pr.Kr.).

Apolonas (Ἀπόλλων), gr. mitologijoje Dzeuso ir *Letos* sūnus, Artemidės brolis, Olimpo dievas, kurio klasik. paveiksle yra archajiškų ir chton. ikigraik. ir Maž. Azijos kultūros bruožų (todėl A. ir priskiriamos prieštaringos f-jos — ir griaunamosios, ir gerosios; jis turi ir niūrių, ir šviesių bruožų). Iš gr. kalbos neįmanoma atskleisti A. vardo etimologijos; tai rodo neindoeuropietišką šio personažo kilmę. Sen. autorių (pvz., Platono) mėginimai iššifruoti A. vardą yra verti moksl. diskusijos, nors ir jis buvo linkęs keletą A. f-jų sujungti į vieną nedalomą visumą: strėliašaudys, griovėjas, aiškiaregys, kosminės ir žmogiškosios harmonijos sergėtojas. A. įvaizdis jungia dangų, žemę ir pragarą.

A. gimė plaukiojančioje Asterijos saloje, kuri priglaudė Dzeuso meilužę Letą; mat pavyduolė Hera buvo šiai uždraudusi išlipti į sausumą. Sala, atskleidusi dvynių — A. ir Artemidės gimimo stebuklą, buvo pavadinta Delo sala (gr. dēloō „parodau"), o palmė, po kuria Leta gimdė, tapo šventa, kaip ir pati A. gimimo vieta. A. augo greitai ir dar visai jaunas būdamas užmušė slibiną Pitoną, arba Delfinį, siautėjusį Delfų apylinkėse. Delfuose, toje vietoje, kur kadaise buvo Gajos ir Temidės orakulas, A. įsitaisė savąjį orakulą. Ten pat savo garbei jis ėmė rengti ir Pitiškąsias žaidynes; Tempės slėnyje (Tesalijoje) jam buvo atleista nuodėmė už Pitono nužudymą, o Delfų gyventojai jį šlovino peonu (šventuoju himnu). A. savo strėlėmis nušovė milžiną Titiją, nes šis ketino nuskriausti Letą, kiklopus, kurie kalė Dzeusui žaibus, taip pat dalyvavo olimpiečių grumtynėse su gigantais ir titanais. Mirtinos A. ir Artemidės strėlės nelauktai nužudydavo senus žmones, o kartais ir be jokios priežasties.

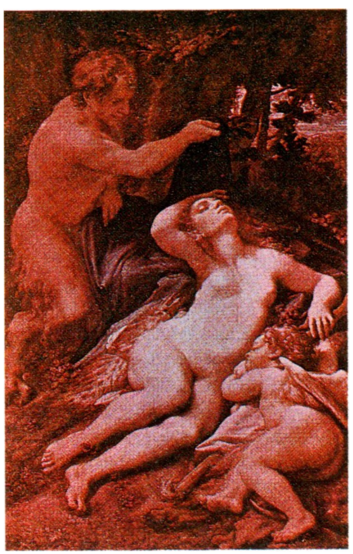

Jupiteris ir Antiopė. A. Koardžo paveikslas Luvre, Paryžiuje. 1521—1526

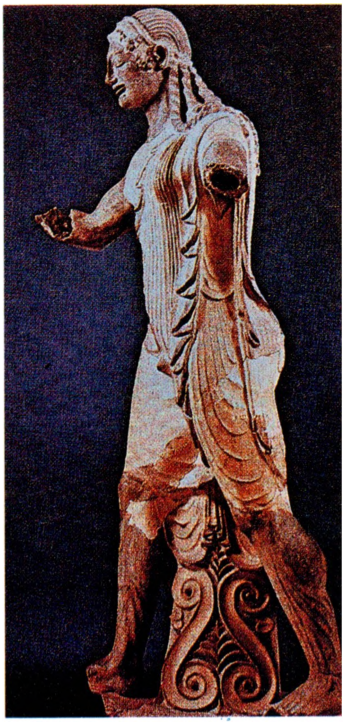

Apolonas. Vulki statula Džulijos vilos muziejuje Romoje. Apie 100 m. pr. Kr.

Apolonas. Bronza. Paryžius, Luvras. Apie 475 m. pr. Kr.

Trojos kare A. strėliašaudys padėjo trojėnams. Jo strėlės devynias dienas siuntė achajų stovyklon marą. Drauge su savo seserimi jis iššudė išdidžiosios Niobės vaikus; muzikos varžybose A. įveikė satyrą Marsijų ir, supykęs dėl jo pašėlusios narsos, nulupo jam odą. A. grūmėsi su Herakliu, kuris norėjo laimėti Delfų trikojį.

Šalia savo griaunamosios veiklos, A. ir gydo; jis yra gydytojas arba Pajanas, Aleksikakas („pagalbininkas"), gynėjas nuo blogio ir ligų, jis sustabdė marą Peloponeso karo metu. Vėliau A. buvo identifikuojamas su saule ir visomis jos naikinančiomis ir gydančiomis f-jomis. A. epitetas „Febas" (Phoibos) reiškia švarą, skaistumą, aiškiaregystę. Racionalaus aiškumo ir tamsių stichinių jėgų dermė A. paveiksle sustiprina glaudžias A. ir Dioniso sąsajas, nors šiaip jau jie yra antagonistai: vienas labiau šviesių jėgų dievas, kitas — tamsios ir aklos ekstazės dievas; tačiau po VII a. pr. Kr. šių dievų paveikslai Delfuose supanašėjo. Jiems abiem buvo rengiamos orgijos Parnase; dažnai A. garbino kaip Dionisą, vadino Dioniso epitetais — efėja ir Bakchu. A. garbei rengiamų iškilmių dalyviai pasipuošdavo efėjomis (kaip ir Dioniso šventėje).

A. aiškiaregiui priskiriamas šventyklų įkūrimas Maž. Azijoje ir Italijoje — Klaroje, Didimuose, Kolofone, Kumuose. A. pranašautojas ir orakulas vadinamas „likimo vadovu" — Moiragetu. Galia pranašauti A. apdovanojo Kasandrą. Bet kai ši jį atstūmė, A. padarė taip, kad jos pranašystėmis niekas netikėtų. A. vaikai buvo pranašautojai Branchas, Sibilė, A. ir aiškiaregės Manto sūnus Mopsas, argonautų kelionės dalyvis Idmonas.

A. taip pat piemuo ir kaimenių globėjas, miestų įkūrėjas ir statytojas, genčių pirmtakas ir užtarėjas, „patėvis". Kartais šios A. f-jos siejamos su mitais apie A. tarnavimą žmonėms; tarnauti jam liepia Dzeusas, kurį pykdo nepriklausomas A. būdas. Vienas scholiastas apie Homero tekstą kalbėdamas aiškina, kad atskleidus Heros, Poseidono ir A. sąmokslą prieš Dzeusą („Iliadoje" teigiama, jog vietoj A. ten dalyvavusi Atėnė), A. ir Poseidonas, įgavę mirtingųjų išvaizdą, tarnavo trojėnų valdovui Laomedontui. Jie

Apolonas Olimpe su aukso lyra. Piešinys ant puoduko. Apie 470 m. pr. Kr.

aplink Trojį pastatė mūro sieną, bet vėliau ją nugriovė, nes supyko ant Laomedonto, kuris nesumokėjo kaip buvo žadėjęs. Kai A. sūnų — žolininką Asklepiją — už mėginimą prikelti žmones iš mirusiųjų nutrenkė Dzeuso žaibas, A. iššudė kiklopus. Už bausmę jis buvo nusiųstas į Tesaliją piemenauti pas karalių Admetą; ten pagausino pastarojo kaimenes ir drauge su Herakliu išgelbėjo nuo mirties karalienę Alkestidę.

A. ir muzikantas, gavęs iš Hermio kitarą mainais už karves. Jis yra dainininkų ir muzikantų globėjas, Mūsagetas — mūzų vadovas. A. žiauriai baudžia tuos, kurie mėgina varžytis su juo muzikuodami.

Įvairialypės A. f-jos geriausiai pavaizduotos vėlyvesnių laikų anoniminiame himne ir neoplatoniko Julijano kalboje „Valdovui Helijui". A. merginasi deivėms ir mirtingosioms moterims, bet dažnai būna atstumtas. Jį atstūmė Kasandra ir Dafnė, kuri jos pačios prašymu buvo paversta lauro medžiu. Jam neištikimos buvusios mylimosios Koronidė ir Marpesė. Kirenė pagimdė A. sūnų Aristają, Koronidė — Asklepiją, mūzos Talėja ir Uranija — koribantus ir dainininkus Liną bei Orfėją. Jo numylėtiniai buvo jaunuoliai Hiacintas ir Kiparisas, kurie laikomi A. hipostazėmis.

A. vaizdinys atspindi gr. mitologijos raidos ypatumus. Archajiškajam A. būdingos augimo f-jos, jis susijęs su žemdirbyste ir piemenimis. Jis — Dafnijas, t. y. iš „lauro medžio pranašaujantis", „lauro medį mylįs" — Dafnę mylįs. Vienas iš A. epitetų yra Drimas — „ąžuolinis". A. susijęs su kiparisu, palme, alyvmedžiu, efėja ir kt. augalais. A. zoomorfiškas, nes susijęs ir net visiškai identifikuojamas su varnu, gulbe, pele, vilku, avinu. Pasivertęs varnu, A. nurodydavo, kur statyti miestą, jis taip pat Kiknas („gulbinas"), privertęs bėgti Heraklį; jis ir Smintėjas („pelių"), tačiau gelbsti nuo pelių. A. susijęs su derlingumo demonu Karnu. Epitetas Likėjos („vilkų") Apolonas sako, kad A. — gelbėtojas nuo vilkų ir A. — vilkas. Matriarchalinius A. bruožus rodo jo vardas Letoidas — tai jo motinvardis; tėvo var-

du jis nevadinamas. Vėlesnis archaikos tarpsnis A. pristato kaip medžiotoją ir piemenį. Pirmykštei mąstysenai būdinga gyvybės ir mirties vienovė veikė ir A. vaizdinį; jis yra mirties, žudynių, net ritualinio žmonių aukojimo demonas. Bet A. yra ir gydytojas, nelaimių šalintojas; jo prievardžiai — Aleksikakas („blogio šalintojas"), Apotropėjas („šalintojas"), Prostatas („užtarėjas"), Akesijas („vaistytojas"), Pajanas („ligų išsklaidytojas"), Epikūrijas („globėjas").

Olimpinės, arba herojų, mitologijos periodu ši niūri dievybė, valdanti gyvybę ir mirtį, jau turi tam tikrą pastovų pradą, iš kurio vėliau susiformuoja stipri, harmoninga didžio patriarchato laikų dievo asmenybė. Jis padeda žmonėms, moko juos išminties ir meno, stato jiems miestus, sergsti nuo priešų, kartu su Atėne veikia kaip tėvo teisių gynėjas. Jo bruožai, susiję su augalais ir gyvūnais, virsta tik rudimentiniais atributais. Jis nebe lauras, bet myli Dafnę, virtusią lauro medžiu. Jis jau nebe kiparisas ir hiacintas, bet myli jaunuolius Kiparisą ir Hiacintą. Jis ne pelė ir ne vilkas, bet yra pelių valdovas ir vilkų medžiotojas. Kadaise Pitonas nugalėjo A., ir Delfonas parodė A. kapo vietą, tačiau dabar jis yra chtoniškojo Pitono žudikas. Tačiau, nudobęs Pitoną, šis šviesanešys dievas turi išpirkti savo kaltę prieš žemę, Pitono gimdytoją, ir gauti nuodėmės atleidimą prieš patekdamas į kitą pasaulį — Hadą, kur A. įgyja naują jėgų. Tai akivaizdus chton. rudimentas šviesą suteikiančio A. mitologijoje. Kadaise buvęs demonu, artimu Gajai (žemei) ir būtent iš žemės gavęs išminties, nūnai jis yra „Dzeuso pranašas", Delfuose vykdąs ir skelbiąs aukščiausiojo dievo valią. A. išsklaido piliečių nesutarimus ir suteikia tautai jėgų. Apie A. pagalbą graikams kare su persais pasakoja Herodotas. Be to, jo stiprybė kare kartais tapatinama su gamtos reiškiniais: A. — saulė svaido į priešą strėles-spindulius.

Archajiškosios A. šaknys susijusios su jo kilme iš Maž. Azijos: Trojos kare A. globoja trojėnus. Jis ypač garbinamas Troadoje (Krise, Kiloje, Tenede) ir pačioje Trojoje. Tuo metu, kai graikai kolonizavo Maž. Aziją (t. y. VII a. pr. Kr.), A. jau yra įsitvirtinęs olimpinių dievų panteone ir net perėmęs iš kai kurių dievų jų f-jas, pvz., galią pranašauti (iš Gajos), muzikos globą (iš Hermio), įkvėpimo kupiną šėlsmą ir ekstazę (iš Dioniso) ir kt. Jau Homeras laikė Dzeusą, Atėnę ir A. vieninga ir vientisa trejybe olimpinėje mitologijoje, nors A. savo pasirodymu Olimpe kelia siaubą dievams, tačiau A. įspūdingumas ir rūstis tobulai derinasi su jaunojo dievo gracingumu, subtilumu ir grožiu; tokį jį vaizduoja helenizmo laikų autoriai. Klasikinis A. yra helenizmo epochos dievas, o šią epochą graikai visada priešpriešindavo anam chton. periodui, kai žmogus buvo dar per silpnas grumtis su galingomis gamtos jėgomis ir negalėjo būti didvyriu. Du didžiausi didvyriai — Heraklis ir Tesėjas — buvo susiję su A. mitologija. Kai kuriuose mituose A. ir Heraklis kovoja vienas su kitu dėl Delfų trikojo, o štai kituose jie stato miestus ir netgi jiems abiem kartu atleidžiama už žmogžudystę. A. globojamas Tesėjas užmuša Minotaurą ir sutvarko Atėnų įstatymus, o Orfėjas sutramdo gamtos gaivalus. A. mitologijos pagrindu yra atsiradęs mitas apie hiperborėjus ir jų šalį, kur dėl A. palankumo buvo suklestėjusi moralė ir menas.

A. kultas buvo paplitęs visoje Graikijoje. Šventyklos su A. orakulais buvo Dele, Didimuose, Klaroje, Abe, Peloponese ir kitur. Bet pagr. A. garbinimo centras buvo Delfų šventykla su A. orakulu, kur, sėdėdama ant trikojo, pranašavo A. žynė pitija. Dviprasmiškas pranašysčių pobūdis, leidęs jas labai įvairiai interpretuoti, padėjo Delfų žyniams daryti įtaką visai Graikijos politikai. Delfuose A. garbei vykdavo iškilmės (teofanijos, teoksenijos, taip pat pitiškosios žaidynės, skirtos A. pergalei prieš Pitoną; prabanga ir populiarumu jas pranoko tik olimpinės žaidynės). Visi metų mėnesiai, išskyrus tris žiemos, Delfuose buvo skirti Apolonui. A. šventykla Dele buvo religinis ir politinis Delo sąjungos centras; joje saugotas sąjungos iždas, ten vykdavo narių susirinkimai. Klasikiniu periodu A. pirmiausia buvo meno ir meninio įkvėpimo dievas. Kaip ir Artemidė, Atėnė Paladė bei kitos dievybės, A. evoliucionavo ir darėsi harmoningesnis, ir plastiškesnis.

Iš gr. kolonijų Italijoje A. kultą perėmė Roma, kur šiam dievui buvo skirta viena pirmųjų vietų religijoje ir mitologijoje; imperatorius Augustas paskelbė A. savo globėju ir jo garbei paskyrė šimtmečio žaidynes; A. šventykla, stovėjusi netoli Palatino, buvo viena turtingiausių Romoje.

A. buvo dažnai vaizduojamas Antikos skulptūroje, viduramžių dailėje ir muzikoje. A. laikomas vyriško grožio idealu.

Apsirtas ('Αψίρτος), gr. mitologijoje Kolchidės karaliaus Ajeto sūnus, Medėjos brolis. Pabėgdama su argonautais, Medėja pasiėmė ir brolį. Ajetui pradėjus persekioti bėglius, Medėja nužudė A., sudraskė jį į gabalus ir įmetė jūron, žinodama, jog tėvas turės nutraukti gaudynes, kad surankiotų ir palaidotų sūnaus palaikus.

Arachnė ('Αράχνη — „voras"), gr. mitologijoje Kolofono audinių dažytojo Idmono duktė. A. buvo garsi siuvinėtoja ir audėja. Didžiuodamasi savo menu, A. iškvietė parungtyniauti pačią deivę Atėnę, kuri iš pradžių atėjo pasivertusi sene ir priminė, jog prieš dievus reikia būti nusižeminusiai. A. nepaisė šio patarimo ir neišsigando, kai deivė pasirodė visa savo didybe. Atėnė išaudė purpure 12 Olimpo dievų atvaizdų, o norėdama pamokyti Arachnę, alyvų šakelėmis papuoštuose audeklo kampuose pavaizdavo bausmes, kurios laukė mirtingųjų, išdrįsusių rungtis su dievais. A. savo audekle pavaizdavo Dzeuso, Poseidono ir Dioniso meilės nuotykius. Deivė labai supyko ir, sudraskiusi audinį į skutus, dar apmušė A. šaudykle. Iš sielvarto A. pasikorė, bet Atėnė ištraukė ją iš kilpos ir stebuklinguoju Hekatės gėrimu pavertė voru, nuolat kabančiu savo tinkle ir be paliovos audžiančiu. Mite yra ženklų, rodančių žmonių kovą su dievais heroizmo klestėjimo metu. Mite atsispindi ir senas motyvas apie pasivertimą, kurį Ovidijus vėliau pritaikė metamorfozių žanrui.

Archelajas ('Αρχέλαος), gr. mitologijoje Heraklio įpėdinio Temeno sūnus. Brolių išvarytas iš Argo, jis atvyko į Makedoniją, kurią valdė Kisėjas.

Kai šalį apsupo priešai, Kisėjas kreipėsi pagalbos į A., už išgelbėjimą pažadėdamas savo miestą ir valstybę. A. nugalėjo Kisėjo priešus ir jį išgelbėjo. Tačiau Kisėjas, paklausęs patarėjų, nusprendė nevykdyti pažado, o A. nužudyti. Kelyje, kuriuo turėjo grįžti A., buvo iškasta duobė, pripilta žarijų ir apdangstyta šakom. Orakulo perspėtas, A. išvengė klastingos pasalos ir nuėjo keliu, kurį jam parodė ožka. Kelias nuvedė A. ligi vietos, kur jis įkūrė miestą ir pavadino jį Ega („ožka"). A. buvo laikomas mitiniu Aleksandro Makedoniečio protėviu.

Arėjas ("Αρης), gr. mitologijoje karo dievas, garsėjęs pikta valia ir išdavystėm. Skirtingai nuo Atėnės Paladės — garbingo ir teisingo karo deivės — A. remia karą tik dėl paties karo. Iš pradžių A. buvo identifikuojamas su karą ir mirtį nešančiu ginklu (tai liudija Homero ir Eschilo kūriniai). Seniausias A. mitas rodo jo ne graikišką, bet trakišką kilmę. Sofoklis A. vadina „niekingu" dievu ir ragina Dzeusą, Apoloną, Artemidę ir Bakchą užmušti jį žaibais, strėlėmis ir ugnimi. Seni chtoniškieji mitiniai požymiai atsispindi mite apie A. ir vienos erinijos pagimdytą tėbiečių slibiną, kurį nudobė Kadmas. Net A. vaikai didvyriai turi gaivališkų ir žiaurių bruožų (Meleagras, Askalafas ir Ialmenas, Flegijas, Enomajas, trakietis Diomedas, amazonės). A. palydovės — kivirčų deivė Eridė ir kraugeriškoji Enija. A. žirgų (Borėjo ir vienos erinijos vaikų) vardai buvo Spindesys, Liepsna, Triukšmas, Siaubas; A. atributai — ietis, liepsnojantis deglas, šunys, peslys. Pats A. gimimas iš pradžių buvo chtoniškas: Hera pradėjo A. be Dzeuso pagalbos, vien nuo stebuklingos gėlės palytėjimo. Olimpo mitologijoje A. labai sunkiai sugyveno su jos subtiliais ir meniškais personažais bei kilniais įstatymais, nors pats ir buvo Dzeuso sūnus. Homero A. yra nutrūktgalvis dievas, apdovanotas jam nebūdinga savybe romantiškai įsimylėti. Jis šaukia garsiai tarytum devyni ar dešimt tūkstančių kareivių; Atėnės sužeistas, A. drykso paslikas ant žemės net per septynias dešimtines. Jo epitetai — „stiprusis", „didžiulis", „greitasis", „kvailiojantis", „kenksmingasis", „išdavikiškasis", „žmonių budelis", „miestų griovėjas", „krauju aptaškytasis". Dzeusas A. vadina labiausiai nekenčiamu dievu. Jei A. nebūtų sūnus, Dzeusas jį nugramzdintų į Tartarą giliau nei visus Urano palikuonis. Kita vertus, A. toks silpnas, kad jį sužeidžia ne tik Atėnė, bet ir mirtingas didvyris Diomedas. A. įsimyli gražiausią ir švelniausią deivę Afroditę. Apie A. meilę ir Afroditės neištikimybę dažnai pasakojama antikinėje literatūroje. Minimi net vaikai, gimę iš šios meilės: Erotas ir Anterotas, Deimas („siaubas"), Fobas („baimė") ir Harmonija. Orfiškajame himne A. apdainuojamas kaip svarbus Olimpo dievas. Nesutramdomas ir amoralus, A. itin sunkiai pritampa prie olimpinių dievų, o jo įvaizdis turi daugybę įvairių epochų bruožų. Romoje A. buvo identifikuojamas su italikų dievu Marsu. Vėlesnių laikų mene ir literatūroje jis dažniausiai ir vadinamas Marsu.

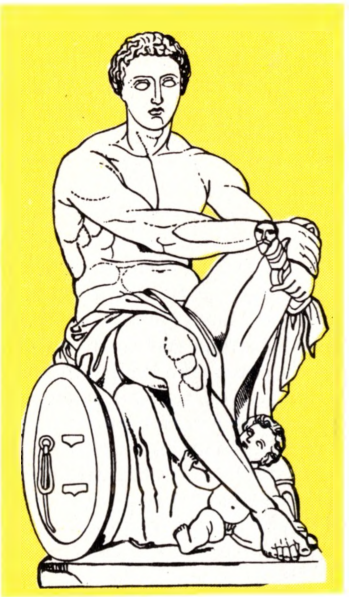

Ludovici Arėjas. Romėnų kopija iš gr. originalo. Marmuras. Nacionalinis muziejus Romoje. IV a. pr. Kr. antroji pusė

Arejonas ('Αρείων), gr. mitologijoje žirgas, mokėjęs kalbėti; Poseidono ir Demetros sūnus. Įsimylėjęs Poseidonas persekiojo Demetrą ir visur jos ieškojo, kai ši liūdėjo pradingusios dukters Persefonės. Kad atsikratytų persekiotojo, Demetra pasivertė kumele ir pasislėpė arklių kaimenėje. Bet Poseidonas, pasivertęs eržilu, Demetrą paėmė. Iš tos sueities gimė A., kuris iš pradžių priklausė Poseidonui, vėliau Herakliui ir Adrastui. Adrastas buvo vienintelis iš septynių vadų karo žygyje prieš Tėbus, išsigelbėjęs nuo mirties tik dėl A. eiklumo ir sumanumo. Mite apie A. esama totemizmo liekanų. A. buvo garbinamas Arkadijoje, kur Telfūzos mieste kaldinta monetos su jo atvaizdu.

Aretė ('Αρήτη), gr. mitologijoje fajakų valdovo Alkinojo žmona, jo brolio duktė. A. buvo savo tautos labai gerbiama ir aukštinama. Į ją pirmąją kreipėsi Odisėjas, atėjęs į Alkinojo rūmus prašyti pagalbos. A. užjautė ir Medėją, kai šią persekiojo kolchai, ir prašė vyrą apginti merginą. Sužinojusi, kad Alkinojas neišduos Medėjos, A. paragino Jasoną dar tą pačią naktį padaryti Medėją savo žmona. Šitaip A. Medėją išgelbėjo.

Aretūsa ('Αρέθουσα), gr. mitologijoje nimfa, Artemidės palydovė, kurią pamilo Alfėjas, Okeano ir Tetijos sūnus, tokio pat pavadinimo Peloponeso upės dievas. Pasivertęs medžiotoju, Alfėjas atsivijo A. ligi Ortigijos salos (netoli Sicilijos). Artemidė, paklausiusi A. prašymo, pavertė ją versme, su kuria savo vandenimis susiliejo įsimylėjęs Alfėjas.

Argas ("Αργος), gr. mitologijoje milžinas, žemės Gajos sūnus. A. kūnas turėjo daugybę akių (anot versijų, šimtą arba keturias), tačiau vienu metu miegodavo tik dvi. Neužmigdomam A. Hera įsakė sekti ir saugoti Ijo, kurią įsimylėjo Dzeusas ir kuri buvo už tai paversta karve. Dzeuso paliepimu A. užmušė Hermis, nes Dzeusas nebegalėjo ištverti Ijo kančių. Pirmiausia Hermis užmigdė A. grodamas dūdele ir pasakodamas apie Pano ir najadės Siringos meilę. Hera perkėlė A. akis ant povo uodegos plunksnų. Archajiškas A. paveikslas susipynęs su A. — Dzeuso ir Niobės sūnaus, Peloponeso miesto Argo eponimo ir žemdirbystės pradininko, taip pat A. —

ankstesniojo A. proanūkio, žmonių išlaisvintojo nuo pabaisų (Arkadijos buliaus, echidnos) įvaizdžiais: šis A. yra pereinamasis personažas (pereinant iš archaikos į heroizmą), vėliau — žvaigždėto dangaus personifikacija.

argonautai ('Αργοναῦται), gr. mitologijoje herojai, „Argo" laivu plaukę į Ajos šalį (arba Kolchidę) aukso vilnos ieškoti. Smulkiau apie a. kelionę pasakojama Apolonijo Rodiečio poemoje „Argonautika"

Pelijui — Tesalijos miesto Jolko valdovo Esono broliui — orakulas išpranašavo du dalykus: pirma, jam lemta žūti nuo vieno Eolidų giminės nario rankos, ir antra, jis turįs saugotis žmogaus, apsiavusio tik vieną koją. Pelijas nuvertė nuo sosto savo brolį Esoną, kuris, gelbėdamas nuo Pelijo sūnų *Jasoną*, paslėpė jį pas kentaurą Chironą, o Pelijui pasakė, kad sūnus miręs. Sulaukęs 20 metų, Jasonas patraukė į Jolką. Brisdamas per Anaūros upę, jis pametė vieną sandalą. Atėjęs pas Peliją, Jasonas pareikalavo grąžinti jam priklausančią valstybę. [Detalesnės versijos yra tokios: Jasonas patraukė į Jolką, kur turėjo vykti Poseidono šventė. Priėjęs ištvinusią sraunią Anaūros upę, Jasonas pamatė ant kranto stoviniuojančią senutę, kuri paprašė vaikiną pernešti ją į kitą krantą. Jasonas mielai sutiko. Pernešus pasirodė, kad senute buvo pasivertusi pati deivė Hera, šitaip bandydama žmonių gerumą (niekas, išskyrus Jasoną, jos nenorėjęs nešti). Dzeuso pakviesta Hera grįžo į Olimpą, o Jasonas keliavo miesto link. Tik dabar jis pastebėjo, kad upėje pametė sandalą.

Vos tik pamatęs Jasoną, apsiavusį vienu sandalu, Pelijas iškart prisiminė pranašystę. Išsigandęs jis mikčiodamas paklausė, ką Jasonas, būdamas valdovas, darytų žmogui, apie kurį išpranašauta, kad jis nužudysiąs valdovą. Jasonas atsakė, jog pasiųstų tą žmogų atgabenti iš Kolchidės auksinio avikailio, kurį sergsti ugnimi spjaudantis drakonas. Pelijas įsakė Jasonui tai padaryti]. (*Trenčeni-Valdapfelis L.* Mitologija.— V., 1972.— P. 194—195)].

Išsigandęs Pelijas veidmainiškai pažadėjo įvykdyti Jasono prašymą su sąlyga, jei šis nuvyksiąs į Kolchidę pas Helijo sūnų — karalių Ajetą, pagerbsiąs tenai su auksavilniu avinu pabėgusio Frikso vėlę ir pargabensiąs auksinį šio avino kailį. Jasonas sutiko. Atėnei padedant buvo pastatytas laivas „Argas", pavadintas jo meistro vardu. Jasonas subūrė kelionėn žymiausius visos Helados karžygius (šaltiniuose minimas nevienodas dalyvių skaičius — ligi 64 žm.). A. paprašė bendražygį Heraklį vadovauti kelionei, bet šis atsisakė Jasono labui. Išplaukę iš Pagasų įlankos, a. atvyko į Lemno salą, kurios gyventojos prieš metus buvo iššudžiusios visus salos vyrus. A. viešėjo saloje, ir karalienė Hipsipilė, tapusi Jasono meiluže, pasiūlė jam su palydovais pasilikti Lemno saloje, vesti ją ir būti salos karaliumi. Tik laive likusio Heraklio prikalbėti, a. iškeliavo toliau. Kelionės dalyvio Orfėjo patarimu jie leidosi įšventinami kabirų misterijoje Samotrakijos saloje.

Per Helespontą a. nuplaukė į Propontidą; Frigijos miesto Kiziko gyventojai dolionai juos džiaugsmingai sutiko ir iškėlė puotą. Tuo metu laivą užpuolė šešiarankės pabaisos, todėl Herakliui ir sugrįžusiems iš pokylio kitiems a. teko su jomis susigrumti. A. pradėjus plaukti toliau, naktį pakilęs priešinis vėjas juos vėl nuplukdė prie Kiziko. Dolionai Jasoną bei jo palydovus palaikė priešais pelasgais ir mūšio įkarštyje Jasonas nukovė dolionų karalių. Kai rytą paaiškėjo, jog įvyko nelaimė, a. dalyvavo iškilmingose šermenų apeigose. Plaukdami toliau a. surengė irklavimo varžybas. Nepailstančiajam Herakliui net irklas nulūžo. Kita jų sustojimo vieta buvo Misija, Kėjo sala. Ten Heraklis patraukė girion pasiieškoti irklui tinkamo medžio, o jo numylėtinis jaunuolis Hilas nuėjo pasemti draugui vandens. Šaltinio nimfos, vaikino grožio pakerėtos, įviliojo Hilą į vandenį ir veltui Heraklis jo ieškojo. Tuo metu a., pasinaudoję palankiu vėju, išplaukė toliau. Tik rytui išaušus jie apsižiūrėjo, kad nėra Heraklio. Užvirė ginčas, ką daryti; išniręs iš gelmių jūros dievo Nerėjo tarnas Glaukas a. pranešė, kad Dzeuso valia Herakliui nelemta dalyvauti žygyje. Bitinijoje bebrikų karalius Amikas, mėgdavęs su apsilankančiais svetimšaliais rengti kumštynes, pakvietė į kovą vieną a. Išsūkį priėmė Polideukas ir mirtinai sužeidė Amiką. Įplaukdami į Bosforą, Trakijoje a. atsidūrė prie aklo vyro — aiškiaregio Finėjo buveinės; Finėją dievai apakinę už žiaurų elgesį su savo vaikais; be to, jį kankino dievų siųstos sparnuotos pabaisos — harpijos, kurios atimdavo iš jo maistą, o valgio likučius apteršdavo. Sparnuoti Boréjo sūnūs — boreadai Dzetas ir Kalaidas visam laikui išvaikė harpijas. Atsidėkodamas Finėjas papasakojo, kokios kliūtys a. laukia kelyje, ir davė patarimų, kaip jų išvengti. Priplaukę judančias Simplegadžių uolas, kurios čia susiglausdamos, čia vėl išsiskirdamos užstodavo įplaukimą į Juodąją

Argonautai

jūrą, a., Finėjo pamokyti, pirmiausia paleido balandį. Jam praskrendant tarp uolų, nukentėjo tik uodegos plunksnos. Tai buvo geras ženklas, todėl vairininkas Tifis pasuko laivą į uolų tarpą. Su Atėnės pagalba a. pavyko įveikti srovę; susiglaudžiančios Simplegadžių uolos tik truputį kliudė laivo vairą, o paskui amžiams sustingo taip, kad tarp jų liko tik mažytis sąsiauris. A. nuplaukė Juodosios jūros pietine pakrante į rytus (variantas: a. pirmiausia pasuko į šiaurę, į taurų šalį, kurią valdė Ajeto brolis Persas). Šūksmais išvaikę pulkus į harpijas panašių paukščių, a. sustojo Aretijos saloje ir ten susitiko su Frikso sūnumis — Argu ir kitais, kurių laivas, keliaujant iš Kolchidės į savo tėvynę Heladą, sudužo. Jie prisijungė prie a. ir padėjo jiems patarimais (pasak seniausių šio mito variantų, Frikso sūnūs grįžo Heladon dar prieš a. kelionę). Artėdami prie Kaukazo a. pamatė erelį, kuris skraidė aplink Prometėją, ir išgirdo Prometėjo dejones. „Argas" įplaukė į Fazio upės žiotis. Jasonui palankios Atėnė ir Hera paprašė Afroditės, kad ši įžiebtų Ajeto dukters *Medėjos* širdyje meilę Jasonui. Kai Jasonas su šešiais palydovais atėjo į Ajeto rūmus, Medėja staiga jį įsimylėjo. Išgirdęs, kad a. atvyko aukso vilnos, Ajetas supyko. Norėdamas pražudyti Jasoną, Ajetas liepė jam suarti lauką Arėjo jaučiais, kurie turėjo varines kojas ir spjaudė ugnim. Be to, dar liepė užsėti lauką slibino dantimis, iš kurių išauga kariai (variantas: pirmiausia Ajetas paprašęs a., kad šie remtų jį kare prieš brolį Persą). Tuo tarpu Ajeto antroji duktė — Frikso našlė Halkiopė, būgštaudama dėl savo vaikų, atvykusių su a., prišnekino Medėją duoti Jasonui stebuklingo tepalo, kuris padarytų jį vieną dieną nesužeidžiamą. Ajeto ir kolchų akivaizdoje Jasonas pakinkė variakojus jaučius ir eidamas paskui arklą sėjo vagon slibino dantis. Nė vakarui neatėjus, iš tų dantų pradėjo dygti kariai galiūnai. Medėjos patarimu Jasonas sviedė į juos didžiulį akmens luitą, o pats pasislėpė. Galiūnai pradėjo grumtis vienas su kitu, ir tada Jasonas juos vieną po kito nudobė. Iš meilės Jasonui ir bijodama tėvo, Medėja pabėgo į „Argą", pasiėmusi stebuklingą tepalą ir išgavusi iš Jasono pažadą ją vesti. Anksti rytą Jasonas ir Medėja patraukė į Arėjo giraitę, kur baisus slibinas sergėjo auksavilnio avino kailį. Švelnia daina ir stebuklingu tepalu Medėja užmigdė slibiną ir Jasonas galėjo nukabinti nuo ąžuolo auksavilnį avikailį (variantas: Jasonas nudobė slibiną). A. skubiai išplaukė jūron. Tačiau Ajetas pasiuntė laivus vytis Medėjos. A. pasuko namo kitu keliu: ne pro Propontidą, bet pro Istrą. Kolchai, vadovaujami Ajeto sūnaus Apsirto, juos aplenkė ir pastojo kelią iš Istros į Adrijos jūrą. A. nusprendė taikytis ir palikti Medėją Artemidės šventykloje, kad tik patys su aukso vilna galėtų keliauti toliau. Medėja, apibėrusi Jasoną priekaištais, pakurstė jį įvilioti jos brolį Apsirtą į spąstus. Planas pavyko: Jasonas nukovė Apsirtą ir nelauktai užpuolė jį lydėjusius kolchus. Dėl šios išdavikiškos žmogžudystės Dzeusas labai užsirūstino. „Argo" kilyje įtaisytas kalbantis medžio gabalas, padarytas iš Dodonės ąžuolo, a. pasakė, kad jie negrįšią namo tol, kol Helijo duktė, burtininkė Kirkė, nebus jų nubaudusi už tą nedorą darbą. Pasak senesnės versijos, Apsirtas neva pabėgęs iš Kolchidės kartu su Medėja ir juos persekiojęs pats Ajetas. Pamačiusi, kad juos tuoj pasivys, Medėja nužudė brolį, sukapojo kūną į gabalus ir sumetė jūron. Berankiodamas sūnaus kūno dalis, Ajetas atsilikęs ir grįžęs atgal sūnaus laidoti.

Plaukdami Eridano upe aukštyn, a. per Rodną pateko į keltų šalį. Viduržemio jūroje jie priplaukė Ajajos salą, kur gyveno Kirkė. Ji panaikino a. padarytą nuodėmę — Apsirto nužudymą. Nuo sirenų a. išgelbėjo Orfėjas, kurio dainavimas nustelbė sirenų balsus. Tetidė ir jos seserys Nereidės, Heros paprašytos, padėjo a. praplaukti pro Scilę ir Charibdę, taip pat išlaviruoti tarp dviejų uolų. Alkinojas ir Aretė, fajakų valdovai, a. priėmė nuoširdžiai. Bet tuo metu a. prisivijo Ajeto siųstojo laivyno antroji dalis. Aretės patarimu, Jasonas su Medėja nedelsdami susituokė, ir šitaip Alkinojas turėjo dingstį neišleisti Medėjos atgal pas tėvą. Kai a. jau buvo netoli Peloponeso, vėjas nupūtė juos į Libijos pakrančių seklumas. Paisydami patarimų, kurių davė libiečių herojės, jie dvylika dienų nešė laivą ant rankų ligi Tritono ežero. Čia hesperidės padėjo jiems gauti gėlo vandens. Dykumoje nuo gyvatės įkandimo mirė pranašautojas Mopsas, todėl a. tol negalėjo rasti išėjimo iš Tritono ežero, kol nepaaukojo čionykščiam dievui Tritonui trikojo. Tritonas padėjo a. išplaukti į jūrą ir padovanojo gniūžtę žemės. Kai a. priplaukė Kretos pakrantes, varinis milžinas Talojas ėmė svaidyti į juos uolų gabalus, neleisdamas sustoti prie kranto. Tačiau Medėjos apžavėtas, susižeidė kulną — opiausią savo kūno vietą; iš milžino išbėgo visas kraujas, ir jis nugriuvo be žado. Vienas iš a. — Eufemas — įmetė (variantas: netyčia išbėrė) jūron Tritono padovanotąją žemės gniūžtę, ir iš jos pasidarė Teros sala. Tada a. sugrįžo į Jolką. Pasak labiau paplitusios šio mito versijos, Jasonas atidavęs aukso vilną Pelijui, kuris, kol a. keliavo, nužudęs jo tėvą ir brolį, manydamas, kad Jasonas nebesugrįš. Paaukojęs „Argą" Poseidonui, Jasonas, Medėjos padedamas, atkeršijo Pelijui (Pelijo dukterys, norėdamos tėvui sugrąžinti jaunystę, Medėjos patarimu sukapojo jį į gabalus). Pelijo sūnus Akastas, ėmęs valdyti Jolką, išvijo Jasoną ir Medėją iš miesto. Taip baigiasi pasakojimas apie argonautus.

Daugelis mokslininkų šį mitą laiko kelionės į požemio karalystę siužeto transformacija. Mėginama a. siužetą prilyginti ir pasakai (kai kurie šio mito motyvai būdingi stebuklinei pasakai — neįvykdoma užduotis, kurią herojus atlieka pagrindinio priešo dukters padedamas; pikti padarai, kuriuos herojus nugali, sukiršinęs juos vienus su kitais, ir t. t.). Tačiau labiausiai įtikėtina, kad pasakojimas apie a. buvo sukurtas VIII a. pr. Kr. kaip epinė poema, kuri neišliko iki mūsų dienų. Pasakojimas apie pirmuosius gr. laivybos žingsnius Juodojoje jūroje ir Viduržemio jūros vakarinėje dalyje pateikiamas su epui būdingu sistemiškumu, hiperbolizacija ir projekcija į mitinę praeitį.

Ariadnė (Ἀριάδνη), gr. mitologijoje Kretos karaliaus Minojo ir Pasifajės duktė, Helijo anūkė. Kai Tesėjas atvyko kautis su Minotauru Kretos labirinte ir Atėnei padedant jį nudobė,

Satyrų ir menadų apsupti Dionisas ir Ariadnė. Freska Nacionaliniame muziejuje Neapolyje. Apie 410 m. pr. Kr.

Tesėją pamilusi A. jam padėjo išeiti iš labirinto. A. buvo įdavusi Tesėjui siūlų kamuolį („Ariadnės siūlas"), kurį vyniodamas jis atrado kelią iš labirinto. Tesėjas pažadėjo A. ją vesti, ir jiedu slapta pabėgo. Tesėjas buvo sužavėjęs A. dar per žaidynes, surengtas A. brolio Androgėjo garbei. Ties Nakso sala Tesėją užklupo audra. Nenorėdamas vežtis į Atėnus, jis paliko A. saloje bemiegančią. Dievas Dionisas įsimylėjo Ariadnę, pasiėmė ją ir Lemno saloje jiedu susituokė. Dievams švenčiant A. ir Dioniso vestuves, A. buvo apvainikuota horų ir Afroditės dovanotu vainiku. Juo Dionisas jau anksčiau buvo sužavėjęs A. Kretoje. Šitas Hefaisto padarytas šventas vainikas padėjo Tesėjui ištrūkti iš tamsaus labirinto. Tą vainiką Dionisas įkėlė dangun tarp žvaigždžių, A. padovanojo Tesėjui Afroditės statulą, kurią jis paskyrė Apolonui, šiam besilankant Delo saloje. A. sesuo Fedra vėliau tapo Tesėjo žmona.

Aristėjas (Ἀριστᾶιος — „geriausias"), gr. mitologijoje Apolono ir nimfos Kirenės sūnus. Gaja, padariusi A. nemirtingą, kentauras Chironas, mūzos ir nimfos mokė A. visokiausių amatų ir išminties. A. davė žmonėms medžioklės, gydymo, pranašavimo, piemenavimo ir bitininkystės žinių. A. vedė Tėbų karaliaus Kadmo dukterį Autonoją, jiems gimė sūnus Akteonas. Yra žinomas mitas apie tai, kaip A. persekiojo Orfėjo žmoną Euridikę. Kai Euridikė bėgo nuo A., ją įgėlė gyvatė ir ji mirė. Supykę dievai išnaikino A. bites. Motina ragino sūnų prašyti patarimo išmintingojo jūrų dievo Protėjo, kuris įspėjo dievų rūstybės priežastį ir pamokė, kaip tos rūstybės išvengti. A. įkūnija pirmyk-štę žemės išmintį ir pirmuosius kultūrinius laimėjimus. A. — miestų įkūrėjas (Kirenės Libijoje) ir amatų pradininkas. Nors jis laikomas Apolono sūnumi ir net jo hipostaze, A. iš tikrųjų yra sena dievybė, kurią išstūmė Apolonas ir kuri pasirodo mituose apie Apoloną.

Arkadas (Ἄρκας), gr. mitologijoje Arkadijos valdovas (eponimas), Dzeuso ir nimfos Kalistės sūnus. Dzeusas pavertė Kalistę loke, kad paslėptų nuo pavyduolės Heros, o A. atidavė užauginti nimfai Majai. A. senelis Likaonas nužudė savo anūką ir pavaišino Dzeusą iš A. mėsos pagamintu patiekalu. Įniršęs dievas apvertė stalą, paleido pelenais Likaono namus, o jį patį pavertė vilku ir atgaivino A. Tapęs medžiotoju, A. vos neužmušė savo motinos, palaikęs ją plėšria loke. Kad taip neatsitiktų, Dzeusas pavertė Kalistę Didžiosios ir Mažosios Lokės žvaigždynais (liet. Grįžulo Ratai).

Artemidė (Ἄρτεμις — etimologija neaiški, galimi variantai: „lokių dievė", „valdovė", „žudikė"), gr. mitologijoje medžioklės deivė, Dzeuso ir Letos duktė, Apolono dvynė sesuo. Gimusi Asterijos (Delo) saloje, A. visą laiką būna miškuose, kalnuose, medžiodama savo palydovių — nimfų, kurios taip pat yra medžiotojos, būryje. A. ginkluota lanku, ją lydi tuntas šunų. Ši deivė labai ryžtingo ir agresyvaus būdo, dažnai baudžia strėlėmis ir griežtai reikalauja laikytis senųjų papročių, kurie palaiko tvarką gyvūnijos ir augalijos pasaulyje. A. supyko ant Kalidono valdovo Enėjo, kad šis pjūčiai prasidėjus neatnešė jai dovanos — pirmųjų derliaus vaisių, ir užsiundė Kalidono pabaisą šerną (↑ *Kalidono medžioklė*); A. sukiviržijo Meleagro, kuris vadovavo Kalidono šer-

Artemidė su briedžiu. Romėnų kopija iš Leoharo graikų originalo. Marmuras. Paryžius, Luvras. IV a. pr. Kr. pabaiga

no medžioklei, gimines; už pabaisos nudobimą Meleagras turėjo mirti didelėse kančiose. A. pareikalavo, kad jai būtų paaukota Agamemnono duktė (Agamemnonas — žygio į Troją karo vadas). A. geidė aukos todėl, kad Agamemnonas buvo nušovęs jos šventąją elnę ir pasigyręs, jog net pati deivė nebūtų galėjusi taip taikliai tai padaryti. Įpykusi A. pasiuntė ramų, be vėjo orą. Achajų laivai nebegalėjo išplaukti į jūrą ir leistis Trojos link. Pranašautojui tarpininkaujant buvo įvykdytas minėtasis deivės noras: vie-

toj nušautosios elnės deivė pareikalavo Agamemnono dukters Ifigenijos. Vis dėlto A. slapčia išnešė Ifigeniją iš aukuro (jos vieton padėjusi stirną) ir apgyvendino Tauridėje, kur Ifigenija tapo deivės žyne ir reikalavo žmonių aukų. Tauridės A. buvo aukojami žmonės,— tai matyti iš Oresto gyvenimo istorijos (Oresto vos nenužudė A. žynė, jo sesuo Ifigenija). A. bei Apolonui turėjo teisintis ir Heraklis, nušovęs auksaragį elnią. Šie faktai, pabrėžiantys deivės griaunamąsias f-jas, liudija jos archajišką praeitį: A. Kretoje kadaise buvo žvėrių valdovė. Būtent ten A. hipostazė — nimfa-medžiotoja Britomartidė. Senovės A. — ne tik medžiotoja, bet ir lokė. Atikoje (Braurone) A. žynės ritualinio šokio metu vilkėdavo lokių kailiais ir būdavo vadinamos lokėmis. A. šventyklos dažniausiai būdavo netoli šaltinių ir pelkių (plg. vieną iš A. epitetų — Limnatė „pelkinė") ir simbolizavo augalų karalijos deivės vaisingumą (pvz., A. Ortijos kultas Kretos ir Mikėnų laikotarpiais). A. chtoniškuoju gaivalingumu artima Didžiosios Deivės Motinos—Kibelės personažui Maž. Azijoje. Iš to yra atsiradę orgiastiniai kulto elementai, nurodantys deivės vaisingumą. Maž. Azijoje, garsiojoje Efeso šventykloje, buvo garbinamas daugiakrūtis A. atvaizdas. Archajiškos vaisingumo deivės rudimentai A. personaže pasireiškia tuo, kad ji per savo pagalbininkę (anksčiau hipostazę) Ilitiją padeda gimdyvėms. Vos atėjusi į pasaulį, A. padėjo motinai pagimdyti brolį dvynį Apoloną. Ji gali suteikti ir greitą bei lengvą mirtį. Tačiau klasikinė A. yra mergelė, skaistybės saugotoja, ji globoja meilę niekinantį Hipolitą. Būta papročio prieš vestuves atnešti A. išpirkos auką. Karaliui Admetui, tą paprotį pamiršusiam, A. į vestuvinį guolį prileido gyvačių. Jauną medžiotoją Akteoną, mačiusį deivę maudantis, ji pavertė elniu, kurį sudraskė paties Akteono šunys. A. nužudė savo palydovę — nimfą medžiotoją Kalistę ir pavertė ją loke; deivė pyko ant nimfos, kad ši nesilaikė skaistybės, be to, Kalistę buvo pamilęs Dzeusas. A. nužudė baisųjį Bufagą („jaučių rijiką"), kuris į ją kėsinosi, taip pat medžiotoją Orioną už įžūlumą. Efeso A. yra amazonių globėja.

Senovinis A. įvaizdis susijęs su jos mėnuliška prigimtimi. Taip aiškintinas jos burtų panašumas į Mėnulio deivės Selenės ir deivės Hekatės burtus. Vėlyvojo herojų periodo mitologijoje yra žinoma A. — mėnulis, slaptai įsimylintis gražuolį Endimioną. Herojų periodo mitologijoje A. dalyvauja mūšiuose su gigantais, jai padeda Heraklis. Trojos kare A. drauge su Apolonu remia trojėnus; tai aiškintina deivės kilme iš Maž. Azijos. Deivė priešinasi bet kokiam olimpiečių teisių ir tvarkos pažeidimui. Dėl jos klastos žūva du broliai milžinai Aloadai, kurie norėjo suardyti visą pasaulio tvarką. Pernelyg drąsų ir gaivališką Titiją pakirto A. ir Apolono strėlės. Pasididžiavusi prieš dievus daugybe savo įpėdinių, Niobė neteko 12 vaikų, — juos taip pat nužudė A. ir Apolonas.

Romėnų mitologijoje A. žinoma kaip *Diana*; ji laikoma Mėnulio personifikacija, o jos brolis Apolonas vėlyvuoju rom. laikotarpiu buvo tapatinamas su Saule.

A. — dažnas antikinių skulptūrų personažas. Europos viduramžių mene A. dažniausiai vaizduojama lydima nimfų, su lanku ir strėlėmis.

Asklepijas (Ἀσκληπιός), gr. mitologijoje gydymo dievas, Apolono ir nimfos Koronidės (pasak kitos versijos, Leukipo dukters Arsinojės sūnus). Apolonas nužudė Koronidę už neištikimybę. Kai Koronidės palaikai buvo deginami lauže, Apolonas išėmė iš jos įsčių kūdikį A. ir nunešė kentaurui Chironui, kad šis užaugintų. Pastarasis ir išmokė A. gydymo meno. A. kilo įžūli mintis — prikelti numirėlius (jis atgaivino Hipolitą, Kapanėją, Minojo sūnų Glauką ir kt.). Dėl to užsirūstinęs Dzeusas nutrenkė A. žaibu. A. sūnūs buvo Podalirijas ir Machaonas, kuriuos Homeras vadina puikiais gydytojais. A. dukterys Higiėja ir Panacėja — A. moteriški koreliatai. A. kultas buvo ypač populiarus Epidaure, kur žmonės traukė gydytis iš visų Graikijos kampelių. Neatskiriamas A. atributas — gyvatė (kartais net dvi), ji A. šventykloje priimdavo atnešėjas aukas. Koso saloje buvo garsioji A. šventykla; išgarsėję Koso salos gydytojai buvo laikomi A. pasekėjais ir

Asklepijas

vadinami Asklepiadais. A. laikytas Apolono hipostaze: būta bendrų jų šventyklų ir atributų. A. personaže susipina gyduolės žemės (gyvatė yra ne vien A. atributas, jis ir pats yra gyvatė) chtoniškieji požymiai ir vaizdinys apie dieviškųjų f-jų perdavimą dievų vaikams didvyriams, kurie savo įžūlia drąsa suardo olimpiečių sukurtą pasaulio pusiausvyrą. Rom. mitologijoje A. buvo vadinamas Eskulapu, jo kultas Romoje įsigalėjo vienoje iš Tiberio salų III a. pr. Kr., o toje vietoje, kur buvo išleista iš Epidauro atvežtoji gyvatė, pastatyta šio dievo šventykla.

Asopas (Ἀσωπός), gr. mitologijoje to paties pavadinimo upės dievas, Poseidono ir nimfos Peros sūnus (pasak kitos versijos — Okeano ir Tetijos arba Dzeuso ir Eurinomės sūnus). A. turėjo 12 sūnų ir dvi dukteris — miestų ir salų eponimus. Dzeuso suviliota ir pagrobta Asopo duktė Egina pagimdė Ajaką. Sužinojęs iš Sizifo apie Eginos pagrobimą, A. ėmė persekioti Dzeusą, bet pastarojo žaibų išgąsdintas vėl grįžo į savo vagą.

Astianaktas ('Αστυάναξ), gr. mitologijoje Hektoro ir Andromachės sūnus. Tikrasis jo vardas buvo Skamandrijas. Iš pagarbos Hektorui trojėnai jį pavadino A. („miesto valdovu"). Užėmę Trają, achajai mažąjį A. nuteisė mirti ir numetė nuo miesto sienos. Anot vėlesnės, vietinės mito versijos, A. pavykę išsigelbėti. Užaugęs jis atstatė Trają ir Maž. Azijoje įkūrė daugybę naujų miestų.

Astraja ('Αστραία), gr. mitologijoje Dzeuso ir Temidės duktė, tiesos deivė, kuri aukso amžiuje gyveno tarp laimingų žmonių. Vėliau dėl žmonių nedoros A. buvo priversta palikti žemę ir pakilti dangun, kur pavirto Mergelės žvaigždynu. Pasak kitos šio mito versijos, Mergelės žvaigždynu pavirto Dikė — antroji Dzeuso ir Temidės duktė, tiesos ir teisingo atpildo deivė, dažnai identifikuojama su A.

Atalantė (Αταλάντη), gr. mitologijoje medžiotoja, Kalidono medžioklės ir argonautų žygio dalyvė. Matyt, A. personažas atsirado susiliejus dviem pradiniams herojės įvaizdžiams: arkadiečių herojės, puikios šaulės iš lanko ir bojotiečių herojės, greitos bėgikės (tad išeina, kad A. tėvas buvo Arkadijos didvyris Jasonas, motina — Bojotijos valdovė Klimenė, o A. tėvo vardo variantai tokie: Stenelas, Menalas ir t. t.). A. tėvas, nepatenkintas, kad gimė duktė, įsako kūdikį išmesti. A. išmaitino lokė, o užaugino medžiotojai. A. pirmoji sužeidė Kalidono šerną ir gavo nuo jį įsimylėjusio Meleagro dovanų — šerno galvą bei kailį.

A. atsisakė vedybų ir strėlėmis nušovė du kentaurus, norėjusius atimti jai skaistybę. Kad ir kas jai piršosi, A. visus išmėgindavo, pasiūlydama eiti lenkčių. Leidusi jaunikiams bėgti pirmiems, ji, gerai ginkluota, bėgdavo jiems įkandin. Tam, kurį ji pasivydavo rungtynių aikštėje, tekdavo užmokėti gyvybe. Kai daugelis siekusiųjų jos rankos buvo nužudyti, Melanionas (variantas: Hipomenas) sugalvojo A. įveikti klasta. Jis bėgo ir mėtė aukso obuolius. Juos berankiodama, A. pralaimėjo lenktynes. Tapusi Melaniono žmona, A. pagimdė jam Partenopają (variantas: Partenopajo tėvas buvo Meleagras arba Arėjas). A. santuoka truko neilgai ir pasibaigė tragiškai: Dzeusas nubaudė sutuoktinius už mylėjimąsi jo šventykloje ir pavertė juos liūtais. Senovėje manyta, kad liūtės poruojasi tik su leopardais, tad A. skirtoji bausmė draudė jai tęsti santuokinius ryšius su savo vyru. Kai kurie šio mito požymiai (A. maitinimas lokės pienu, jos nekaltybė, pasisekimas medžioklėje) A. daro artimą Deivei Mergelei Artemidei ir leidžia daryti prielaidą, kad A. yra Artemidės hipostazė.

Atamantas ('Αθάμας), gr. mitologijoje minijų genties vadas Bojotijoje, karaliaus Eolo sūnus, Heleno vaikaitis,

Atalantė

debesų deivės Nefelės mylimasis. Iš A. meilės su Nefele gimė Friksas ir Helė. Paskui A. vedė Kadmo dukterį *Ino*, kuri pagimdė jam sūnus Learchą ir Melikertą. A. savo namuose augino Dionisą, kurį atidavė Ino po jos sesers Semelės mirties. Pavydžioji Hera už tai atėmė A. protą. Pamišimo priepuolyje A. nužudė savo sūnų Learchą, o Ino su Melikertu šoko į jūrą. Išsigydęs nuo beprotybės, A. iš orakulo sužinojo, kad jam lemta pastatyti miestą toje vietoje, kur jį pavaišins plėšrūs žvėrys. Beklajodamas po Š Graikiją, A. susitiko vilkų būrį, kurie išlakstė, palikę papjautas avis. Šioje vietoje A. įkūrė miestą ir pavadino Atamantija. Manydamas, kad Ino mirė, A. vedė Temistę, su kuria susilaukė dviejų vaikų — Orchomeno ir Stigijo. Sužinojęs, kad Ino gyva, A. slapta išvyko jos pasiimti. Temistė, norėdama nužudyti Ino vaikus, per klaidą numarino savuosius ir nusižudė. Mite apie A. galima įžiūrėti pasakų apie piktąją pamotę motyvų. A. yra kelių Bojotijos miestų eponimas.

Atė ("Ατη), gr. mitologijoje dievybė, kuri personifikuoja kliedesį, proto užtemimą. Dzeuso duktė. Homeras vaizduoja A. kaip greitakoję galingą dievybę, kuri neša žmonėms tik blogį: gimstant Herakliui, A. tyčia užtemdo Dzeusui protą. Alkmenei laukiantis kūdikio (Heraklio), Dzeusas paskelbė, kad mirtingasis, kuris tuojau ateisiąs į pasaulį, visiems viešpatausiąs. Pavydžioji Hera liepė Dzeusą paliudyti tai ir viešai prisiekti, o paskui, sustabdžiusi Alkmenės gimdymą, paskubino gimti niekuo nepasižyminti Euristėją, kurio priklausomybėn vėliau pateko Heraklis. Užsirūstinęs Dzeusas išmetė A. iš dangaus. Nuo to laiko A. kenkia žmonėms.

Atėnė ('Αθήνη), gr. mitologijoje išminties ir teisingo karo deivė, Atėnų miesto eponimas. Dėl A. ikigraikiškos kilmės negalima atsekti deivės vardo etimologijos, remiantis vien gr. kalba. Mitas apie tai, kad A. gimė iš Dzeuso ir Metidės (išminties: gr. mētis — „mintis", „mąstymas"), atsirado vėliau — klasikinės olimp. mitol. formavimosi periodu. Dzeusas sužinojo iš Gajos ir Urano, kad jo ir Metidės sūnus atims valdžią, todėl prarijo nėščią Metidę. Paskui Hefaisto (ar Prometėjo) padedamas (šis praskėlė jam galvą kirviu) pats pagimdė A. Ji iš Dzeuso galvos pasaulin atėjo su visa kovine ginkluote ir karingu prievardžiu. Tai nutikę prie Tritono ežero (ar upės) Libijoje. Todėl A. buvo vadinama Tritonide arba Tritogenėja. Šiame mite A. gimimas pavaizduotas iš patriarchato laikų herojiškosios mitologijos pozicijų, kai buvo ypač iškeliamas vyriškasis veiklos pradas. A. — tai tarytum tiesioginė Dzeuso tąsa, jo sumanymų ir valios vykdytoja. A. — įgyvendinta Dzeuso mintis. Kad A. gi-

mė iš Metidės, ilgainiui įgavo tik simbolinę reikšmę. Todėl A. laikoma vien Dzeuso pagimdyta. Ji perima išminties deivės f-jas, kaip Dzeusas yra jas perėmęs iš Metidės.

A. — viena svarbiausių deivių ne tik olimp. mitologijoje; savo reikšmingumu ji prilygsta Dzeusui, kartais net pranoksta jį. A. paveikslo ištakos siekia gr. mitol. formavimosi seniausiąjį periodą — matriarchatą. Jėga ir protu ji prilygsta Dzeusui, jai reiškiama beveik tokia pat pagarba; jos vieta arčiausiai Dzeuso. Greta naujų — karo deivės — f-jų, A. išsaugojo savo matriarchalinę nepriklausomybę. Tai matyti iš to, kad A. buvo laikoma skaisčia mergele ir skaistybės globėja. Deivės seną zoomorfinę kilmę rodo jos atributai — gyvatė ir pelėda. Homeras sako, kad A. yra „pelėdakė". Orfikų himne A. vadinama „margąja gyvate". A. yra gyvačių globėja. Herodotas sako, kad A. šventykloje Atėnuose gyvenusi milžiniška gyvatė — akropolio sargė, ištikima deivei. Chtoniškojoje praeityje A. išminties šaltiniai priskiriami deivei su gyvatėmis Kretos ir Mikėnų laikotarpiais. Pelėda ir gyvatė saugojo Minotauro rūmus Kretoje; iš būtinų deivės atributų minėtina ir egida, t. y. skydas iš ožkos odos su gyvatplaukės Medūzos galva, turinčia didelę magišką galią. Ji kelia siaubą ir dievams, ir žmonėms.

Daug kas rodo A. paveikslo kosminius ypatumus. Jai gimstant lyja aukso lietus, ji slepia Dzeuso žaibus. A. atvaizdas, vadinamasis paladijas (medinė deivės statula), nukritęs iš dangaus (todėl A. vadinama Palade). Pasak Herodoto, A. esanti Poseidono ir nimfos Tritonidės duktė. A. buvo identifikuojama su Kekropo dukterimis — Pandrosa arba Aglaura. Šventasis A. medis — alyvmedis. Atėnės alyvmedžius laikė „likimo medžiais", o ją pačią — likimu ir Didžiąja Deive Motina, kuri senosios Europos mitologijoje traktuojama kaip viso, kas gyva, gimdytoja ir naikintoja.

A. yra galinga, pavojinga, archajiška deivė pelėdos akimis ir su skydu. Herojiškosios mitologijos periodu ji savo jėgą parodo grumtynėse su titanais ir gigantais. Kartu su Herakliu A. nudobia vieną gigantą. Ant antrojo užrita visą Sicilijos salą, trečiajam nu-

Atėnės galva. Skulptūros fragmentas. Marmuras. Miuncheno Gliptoteka. Apie 490 m. pr. Kr.

Atėnė

neria odą ir bekovodama užsitempia sau ant kūno. Deivė užmuša gorgonę Medūzą ir įgyja vardą „Gorgonės žudikė". A. reikalauja ją garbinti ir niekam neleidžia savęs pamatyti. Yra žinomas mitas apie tai, kaip A. atėmė Teiresijui (savo numylėtinės Hariklės sūnui) regėjimą, kai jis netyčia pamatė ją maudantis. Apakinusi Teiresiją, A. apdovanojo vaikiną aiškiaregyste. O kaip supyko A. ant Arachnės, kai ši išdrįso suabejoti dievų dorove. Klasiškajai A. skirtos organizacinės f-jos: ji yra didvyrių globėja, saugo viešąją tvarką ir t. t. Ji padaro karaliumi Kadmą, suteikia pagalbą Danajui ir jo dukterims bei Danajo įpėdiniui Persėjui, nudobusiam Medūzą. Dzeusas pasiuntė A. padėti Herakliui, ir šis iš Erebo išvedė dievo Hado šunį. A. yra Tidėjo bei jo sūnaus Diomedo globėja, nori padaryti juos nemirtingus. Bet kai pamato Tidėjo žiaurumą, šio ketinimo atsisako. A. numylėtinis — *Odisėjas*, protingas ir narsus didvyris. Homero poemose, ypač „Odisėjoje", joks, net menkiausias įvykis nenutinka be A. įsikišimo. Ji svarbiausia achajų globėja ir beatodariška trojėnų niekintoja, nors buvo garbinama ir Trojoje. A. globoja gr. miestus (Atėnus, Argą, Megarus, Spartą ir kt.), ją vadino „miestų globėja".

Didžiulė A. Promachos („priešakinės kovotojos") statula su saulėje tviskančia ietimi puošė Atėnų akropolį. Atėnuose deivei buvo skirta Erechtėjo šventykla ir Partenonas. Pagrindiniai piliečių f-jomis apdovanotos A. epitetai yra Piliadė („miesto") ir Poliūcha („miestų turėtoja"). Lyg paminklas išmintingajai Atėnų valstybės valdovei, aeropago įkūrėjai, yra Eschilo tragedija „Eumenidės".

A. visuomet minima kaip meno, amatų, meistriškumo globėja. Ji padeda puodžiams, audėjoms, siuvinėtojoms, argonautų laivo statytojams, apskritai darbštiems žmonėms. Ją vadina Ergane („darbininke"), amatininkų globėja, ji padeda Prometėjui pavogti iš Hefaisto kalvės ugnį, jos pačios dirbiniai — tikri meno kūriniai, pvz., apsiaustas, kurį ji išaudė Jasonui. Laikoma, kad A. išrado fleitą ir išmokė ja groti Apoloną. Pakanka vienintelio jos prisilietimo, kad žmogus taptų gražus (Odisėją ji padarė liekną, garbanotais plaukais, apdovanojo jėga ir grožiu, Penelopę dar iki susitikimo su Odisėju irgi apdovanojo nepaprastu grožiu).

A. — išminties deivė. Demokritas laikė ją „protingumu" (phronėsis). A.

protas skyrėsi nuo Hefaisto ar Prometėjo proto; ji itin išmintinga valstybės reikaluose. Senų senovėje A. buvo nedalomo kosminio Proto principas, visuotinės pasaulio išminties simbolis; jos ypatybės supriešinamos su Dioniso veržlumu ir ekstaze. Kaip Atėnų valstybės globėja ir įstatymų leidėja, buvo garbinama A. — Fratrija („brolijoji"), Bulaija („patarimų teikėja"), Soteira („gelbėtoja"), Pronoija („pranašautoja").

Nors A. kultas buvo paplitęs visoje žemyno ir salų Graikijoje (Arkadijoje, Argolidėje, Korinte, Sikione, Tesalijoje, Bojotijoje, Kretoje, Rodose), A. labiausiai garbinta Atikoje, Atėnuose. Jai skiriamos žemdirbystės šventės: Procharisterijos (susijusios su duonos auginimu), Plinterijos (pjūties pradžia), Areforijos (pasėlių aprasojimas), Kalinterijos (vaisių prinokimas), Skiroforijos (sausros nuvijimas). Per šias šventes A. statula būdavo prausiama; jaunuoliai prisiekdavo kaip piliečiai tarnauti deivei. Bendro pobūdžio buvo didžioji Panatenajų šventė. A. yra valstybės išminties apoteozė. Panatenajų pradininku laikomas Erichtonijas, o jų tobulintoju — Tesėjas. Kasmetines Panatenajų šventes rengdavo Solonas. Didžiąsias Panatenajas organizuodavo Peisistratas. Periklis įvedė dainavimo, grojimo kitara ir fleitos varžybas. Panatenajų metu buvo nešamos aukos ir vykdavo deivės drabužių, ant kurių vaizduoti jos žygdarbiai gigantomachijoje, dalijimas.

Romoje A. identifikuota su *Minerva*. Romėnų iškilmėms — Minervoms — skirti du dideli fragmentai Ovidijaus veikale „Fastai". Per visą antikos periodą A. tarsi liudija telkiančią ir vadovaujančią proto galią, kuri tvarko kosminį ir visuomenės gyvenimą, verčia gerbti griežtų demokratinių įstatymų sukurtą valstybę.

Atis (Ἄττις), gr. mitologijoje frigų kilmės dievas, susijęs su žemės derlumo galių Deivės Motinos Kibelės orgiastiniu kultu. A. kilmė neaiški. Yra du Pausanijo pasakojimo apie tai variantai: A. — frigo sūnus, nuo jaunystės negalįs turėti vaikų. Jis Deivės Motinos garbei surengia Lidijoje šventes — orgijas; jį patį vėliau sudrasko Dzeuso pasiųstas šernas. Anot kitos versijos, A. yra dvilytės dievybės Agditės (Pesinunte taip vadinama Didžioji Motina) ir Sangarijos upės dukters sūnus. A. nepaprastai gražus, todėl jį pamilsta pati Agditė, išardydama A. ir valdovo dukters vedybas. A. pasimaišo protas, jis nusipjauna lytinius organus ir miršta. Agditė didžiai gedėdama meldžia Dzeusą palikti A. kūną amžinai jauną ir nesikeičiantį. Iš jo kraujo išauga pavasario gėlės ir medžiai. A. kultas buvo paplitęs helenizmo epochoje, o 204 m. pr. Kr. podraug su Didžiosios Motinos kultu jį perėmė ir Romoje. A. yra Kibelės numylėtinis, jos šventyklos sargas. Pamilęs nimfą, jis sulaužo skaistybės priesaiką. Kibelė pražudo nimfą, o A. aptemdo protą. Poeto Katulo (I a. pr. Kr.) poemoje atsispindi siaubas ir bejėgiškumas prieš iracionalios, rūsčios Kibelės galią. A. kulte jungiasi orgiazmas ir asketinė savitramda, būdinga gamtos gaivalų valdomai Kibelei.

Atlantas ("Ατλας), gr. mitologijoje titanas, titano Japeto ir okeanidės Klimenės (pasak kitos versijos — Asijos) sūnus, Prometėjo brolis. Tai sena, ikiolimpinė dievybė, pasižyminti didžiule jėga. Po titanų pralaimėjimo titanomachijoje A. nubaustas laikyti ant pečių dangaus skliautą vakaruose, netoli hesperidžių sodo. Pasak vieno mito, Persėjas pavertė A. uola, parodęs jam Gorgonės galvą; šitaip atsirado A. — vieno Afrikos kalno — įvaizdis. A. tapatinamas su Arkadijos valdovu,

Atėnė, dangaus skliautą laikantis Heraklis ir Atlantas su hesperidžių aukso obuoliais. Dzeuso šventyklos metopa Olimpe. Marmuras. Olimpijos muziejai. Apie 460 m. pr. Kr.

Majos tėvu ir Hermio seneliu. Gudraus "klastūno" A. duktė yra Ogigijos saloje gyvenanti nimfa Kalipsė, 7 metus laikiusi nelaisvėje Odisėją. A. dukterys yra ir hesperidės, saugančios obuolius kaip ir plejadės.

Atrėjas (Ἀτρεύς), gr. mitologijoje Pelopo ir Hipodamėjos sūnus. Kai tėvas jį išvarė kartu su broliu *Tiestu* už įbrolio Chrisipo nužudymą, A. apsigyveno Mikėnuose ir tapo valdovu (Atrėjui valdžią Mikėnuose laikinai patikėjo Euristėjas, išvykęs į karo žygį prieš Heraklidus ir žuvęs). "Iliadoje" dar nieko neminima apie brolių nesantaiką: A. valdovo skeptras — jo valdžios simbolis — paveldimas Tiesto, o iš pastarojo atitenka A. sūnui Agamemnonui. Esminiai pasikeitimai tikriausiai įvyko kikliškajame epe, iš kurio antikiniai tragedijų autoriai yra paėmę pagrindines siužeto linijas. A. ir Tiesto nesantaika čia laikoma "Pelopidų prakeikimo" pasekme, iššaukiančia abipusę kraupių nusikaltimų virtinę. Nesantaika prasideda nuo brolių kivirčo dėl valdžios: A. žinojo, kad jo kaimenėje atsirado auksavilnis ėriukas, liaudies susirinkime jis pasiūlė skirti karaliaus sostą tam, kuris parodys auksavilnį ėriuką kaip dievų palankumo ženklą. Tuo metu Tiestas, suvedžiojęs A. žmoną Aeropę, jos padedamas sugebėjo pavogti tą ėriuką ir parodė jį susirinkusiems. A. kreipėsi pagalbos į Dzeusą. Palankumo A. ženklan Dzeusas pakeitė saulės bei kitų dangaus šviesulių kelią (pasak vienų šaltinių, saulė pakeitė savo įprastinį kelią ir, pradėjusi tekėti vakaruose, ėmė leistis rytuose; pasak kitų — ligi to laiko saulė tekėdavusi vakaruose, ir tik Dzeusui įsikišus, įsigalėjusi dabartinė tvarka). Mikėnų valdovu išrinktas A. išvarė Tiestą kartu su vaikais, bet vėliau, norėdamas atkeršyti už savo vestuvių guolio išniekinimą, inscenizavo susitaikymą su broliu ir pakvietė šį į puotą ("Tiesto puota"). Ten jis pavaišino Tiestą patiekalu, pagamintu iš pastarojo vaikų mėsos; su šiuo epizodu kai kurie šaltiniai sieja antrąjį saulės judėjimo pasikeitimą; ji grąžinusi prieš tai suardytą tvarką. Po vaišių sužinojęs, kas jam buvo patiekta, Tiestas prakeikė A. ir visą jo giminę. Šis prakeikimas vėliau išsipildė Agamemnono ir Oresto likimuose.

Augėjas (Αυγείας), gr. mitologijoje epėjų genties valdovas Elidėje, Helijo (variantas: Poseidono, Epėjo, Forbanto) ir Hirminės sūnus. A. turėjo milžiniškas tėvo dovanotas galvijų kaimenes. *Heraklis* pažadėjo A. per vieną dieną išmėžti daug metų nevalytus, pristovėtus tvartus (vienas iš Heraklio žygdarbių — Augėjo arklidžių išmėžimas); už tai A. turėjo atiduoti Herakliui dešimtadalį savo galvijų. Heraklis artimiausių upių vandenis nukreipė taip, kad jie išplovė visą mėšlą. Sužinojęs, jog taip daryti Herakliui liepęs Euristėjas, A. neatidavė suderėtojo dešimtadalio galvijų. Prasidėjo karas. Iš pradžių kariauti nesisekė, nes A. į pagalbą atėjo jo giminės Molionidai, bet paskui Heraklis vis dėlto nukovė A. ir jo sūnus, pagrobė A. dukterį Epikastę (ji Herakliui pagimdė sūnų Tesalą). Esama ir kitokio varianto: Heraklis A. nenužudė, A. atgavo savo valdas ir po mirties buvo šlovinamas kaip didvyris. Mitas apie A., be abejo, susijęs su saulės kultu; tai rodo ir A. kilmė (Helijo sūnus), ir A. vardo reikšmė ("tviskantis").

Ausonas (Αὔσων), gr. mitologijoje Odisėjo sūnus, kurį pagimdė nimfa Kalipsė ar burtininkė Kirkė. A. buvo laikomas pietvakarių Italijos seniausios genties — ausonų protėviu.

Autolikas (Αὐτόλυκος), gr. mitologijoje apsukrus plėšikas, gyvenęs Parnase, "didžiausias, koks tik gali būti, vagis". Odisėjo motinos Antiklėjos tėvas. A. iš savo tėvo Hermio buvo paveldėjęs galią būti nematomas arba pasiversti bet kuo. A. vardo semantika "pats vilkas" arba "vilko įsikūnijimas" rodo šio personažo toteminę kilmę. A. pavogė Sizifo kaimenes. Sizifas jį pričiupo ir už bausmę nuplėšė garbę A. dukteriai Antiklėjai, kuri netrukus buvo ištekinta už Laerto. Su šia istorija kiklikai, o vėliau tragedijų autoriai siejo tris didžiausius mitinius klastūnus: A., Sizifą ir Odisėją. Odisėjas yra Sizifo sūnus ir A. vaikaitis. A. buvo laikomas apsukriu kovotoju, jis karo meno išmokė ir Heraklį.

Automedontas (Αὐτομέδων), gr. mitologijoje Achilo pulko karys. Žuvus Patroklui, A. pasisekė išgelbėti Achilo kovos vežimą, kuriuo jis naudojosi kituose mūšiuose. Vėliau A. tarnavo Achilo sūnui Neoptolemui. Rom. laikais A. vardas virto bendriniu: taip vadindavo išmoningą vežėją.

Azija (Ἀσία), gr. mitologijoje titanų — Okeano ir Tetijos — duktė, titano Japeto žmona, pagimdžiusi jam Prometėją, Menoitiją, Epitemėją ir Atlantą. Anot kitos versijos, jų motina buvusi okeanidė Klimenė.

Bakchas, vienas iš *Dioniso* vardų.

Belas (Βῆλος), gr. mitologijoje Egipto valdovas, Poseidono ir nimfos Libijos sūnus, Agenoro (Europės tėvo) brolis dvynys, Egipto ir Danajo tėvas. B. yra iš tų personažų, kurie neturi savo mitol. biografijos. Tačiau jie — būsimųjų didvyrių protėviai.

Belerofontas (Βελλεροφόντης), gr. mitologijoje vienas svarbiausių seniausios generacijos didvyrių, Korinto vald. Glauko (variantas: dievo Poseidono) sūnus, Sizifo anūkas. Tikras B. vardas — Hiponojas. Bet po to, kai B. užmušė korintietį (variantas: savo brolį) Belerą, jį imta vadinti B. — Belero žudiku (tipiškas etiol. mitas). Manoma, jog žodis „Belleros" yra ikigr. kilmės ir reiškia pabaisą. Ilgainiui šis žodis prarado pirminę reikšmę ir tapo tikriniu daiktavardžiu,— tai įprastas reiškinys etiol. mituose. Bijodamas kraujo kerštо, B. bėgo į Argolidę, kur jį svetingai priėmė Tirinto vald. Pretas. Jo žmona Steneboja (variantas: Antaja) pamilo Belerofontą, tačiau buvo jo atstumta. Tada Steneboja apšmeižė jaunuolį, kad mėgino ją išniekinti. Patikėjęs žmona, bet nenorėdamas sulaužyti svetingumo papročio, Pretas pasiuntė B. pas savo uošvį — Likijos karalių Jobatą — su laišku, kuriame įsakoma nužudyti B. Jobatas liepė B. įvykdyti kelias pavojingas užduotis. Pirmiausia jis turėjo grumtis su Likijos kalnuose gyvenusia trigalve Chimera — siaubinga ugnimi spjaudančia pabaisa, liūto, ožkos ir gyvatės hibridu. B. globojantys dievai padovanojo jam sparnuotą žirgą Pegasą. Pegaso padedamas, B. įveikė pabaisą, daug metų niokojusią šalį. Po to B. atrėmė karingosios solimų genties puolimą, nugalėjo amazones. Kai B. grįžo iš karo, Jobatas paspendė jam pasalą, tačiau B. išžudė visus užpuolikus. Įsitikinęs nepaprasta svečio jėga, Likijos valdovas atsisakė savo užmačių. Jis išleido už B. dukterį Filonoją ir po mirties paliko jam savo karalystę. Iš šios santuokos gimė Hipolochas, Likijos karalystės paveldėtojas, Isandras, žuvęs kovoje su solimais, ir Laodamėja, pagimdžiusi Dzeusui Sarpedoną. Sužinojęs iš uošvio apie Preto laišką, B. išvyko į Tirintą atkeršyti. Dėdamasis įsimylėjęs, jis įkalbėjo Steneboją, kuri buvo jį apšmeižusi, bėgti kartu. Tačiau atsisėdus ant Pegaso ir pakilus B. įmetė Steneboją jūron. Kitame mito variante Steneboja nusižudo pati. Tolesnį B. likimą aprašė Homeras. B. prarado dievų malonę ir išprotėjo. Anot Pindaro, tai lėmė B. puikybė: jis nusprendė su Pegasu pakilti į Olimpą. Dzeusas užsiundė žirgui gylį, Pegasas ėmė blaškytis ir nutrenkė raitelį žemėn. Šlubas ir aklas B. klaidžiojo po Alėjo slėnį („klajonių slėnį") iki pat mirties. Tragedijoje „Belerofontas", kuri neišliko iki mūsų dienų, Euripidas pasakoja apie nesėkmingą B. mėginimą pakilti į Olimpą, taip pat apie jo mirtį, nugalėjus savo išdidumą ir susitaikius su dievais. B. mito tęsinys pateiktas ir Sofoklio tragedijoje „Jobatas", taip pat neišlikusioje iki mūsų dienų. B. kultas buvo paplitęs Likijoje bei Korinte, vėliau ir Graikijoje. B. ir su juo susijusių Pegaso, Chimeros bei solimų vardai yra rytietiškos kilmės, tačiau neabejotina, kad mitas apie B. buvo žinomas jau Senovės Graikijoje. Tai rodo B. ir Chimeros dvikovos atvaizdas ant protokorintinių vazų, taip pat naivus, rašybos atsiradimo laikams būdingas Homero pasakojimas apie Preto laišką. Ankstyvuosiuose gr. mituose B. dažnai siejamas su jūros stichija (vaizduojamas su trišakiu, kildinamas iš Glauko ar Poseidono). Tačiau B. turi ir saulės dievo bruožų (skraidymas sparnuotu žirgu). Manoma, jog mitas apie B. jungia dviejų skirtingos prigimties dievų požymius. B. ir jo žirgo (hetų Pihasasis) atvaizdas yra dažnas Maž. Azijos antspauduose (Maž. Azijoje sparnuotas žirgas buvo dangaus ir orų dievas). Galbūt B. kultas, pirmiausia atsiradęs Graikijoje, vėliau

paplito Maž. Azijoje ir ten susijungė su vietiniais Pegaso, Chimeros ir kt. kultais. Homero pasakojimui apie Steneboją neabejotinai turėjo įtakos Viduržemio jūros baseine paplitęs siužetas apie ištekėjusią moterį atstūmusio herojaus persekiojimą (egiptiečių „Pasaka apie du brolius", Senojo Testamento legenda apie Juozapą, mitai apie Hipolitą ir Fedrą, Peléją, Akasto žmoną ir kt.).

XVII—XVIII a. mitas apie B. pasitelkiamas tik operų libretams. Iš XIX—XX a. minėtina G. Kaizerio drama „Belerofontas". Antikos mene B. — vienas populiariausių personažų, ypač vazų piešiniuose ir skulptūroje. Europos menininkai retai naudodavosi mitologine medžiaga; čia minėtinos IX a. miniatiūros, Bertoldo di Džovani bronzinė figūra „Belerofontas ant Pegaso", P. P. Rubenso eskizas.

Biantas (Βίας), gr. mitologijoje 1) Argo didvyris, Amitaono ir Idomenėjos sūnus, aiškiaregio Melampodo brolis. B. piršosi Pilo valdovo Nelėjo dukrai Pero; ją tėvas pažadėjo tam, kuris atves stebuklinguosius Tesalijos valdovo Ifiklio jaučius. B. nesėkmingai mėgino pavogti jaučius, tad Melampodas nusprendė padėti broliui, nors žinojo, kad dėl to praras laisvę. Melampodą pagavo vagiantį jaučius ir uždarė į kalėjimą. Kadangi Melampodas mokėjo gyvūnų kalbą, iš kirmgraužų išgirdo, kad jo kalėjimas greit sugrius, todėl paprašė perkelti jį į kitą vietą. Įsitikinęs, kad Melampodas tikrai turi aiškiaregio dovaną, Ifiklis jį paleido ir pats atidavė B. jaučius. Po to B. vedė Pero (variantas: Melampodas atidavė B. jaučius, kuriuos gavo iš Filako — Ifiklio tėvo — už tai, kad išgydė jo nevaisingąjį sūnų); 2) vienas iš Priamo sūnų; 3) vienas iš Penelopės jaunikių.

Bizantas (Βύζας), gr. mitologijoje Bizantijos miesto įkūrėjas, Bizantijos eponimas. Poseidono ir Keroesės (Ijo ir Dzeuso dukters) sūnus. Naująjį miestą įtvirtinti padėjo Apolonas ir Poseidonas. B. atrėmė trakiečių valdovo Haimafo pulkų puolimą ir persekiojo juos iki pat Trakijos sienų. B. išvykus, miestą užpuolė kitas priešas — skitų valdovas Odrisas. B. žmona Fidalėja kartu su kitomis moterimis išgelbėjo miestą — prileido į priešo stovyklą nuodingų gyvačių.

Boreadai (Βορεάδαι), gr. mitologijos šiaurės vėjo dievo Borėjo ir Atėnų valdovo Erechtėjo dukters Oreitijos sparnuotieji sūnūs (Kalaidas ir Dzetas), Kleopatros ir Hionės broliai. Kaip ir jų tėvas, B. personifikavo vėjus, veikė greitai ir veržliai. B. dalyvavo argonautų žygyje. Žygio metu jie išgelbėjo Kleopatros vyrą Finėją nuo jį kankinusių harpijų. Pasak kito mito, B. išlaisvino savo seserį Kleopatrą ir jos sūnus, surakintus grandinėmis antrosios Finėjo žmonos. Argonautams apsistojus Kėjo saloje, B. pareikalavo tęsti žygį nelaukiant, kol sugrįš Heraklis, išėjęs ieškoti dingusio Hilo. Anot vėlesnio mito, keršydamas už tai, kad B. paliko jį Kėjuje, Heraklis nužudė juos Teno saloje ir ant jų kapo užrito du akmenis, kurie šiaurės vėjui pučiant judėjo ir skimbčiojo. Pasak kito mito, B. žuvo, kaip buvo jiems išpranašauta, nespėję išnaikinti visų harpijų.

Borėjas (Βορέας), gr. mitologijoje šiaurės vėjo dievas, titanų Astrėjo (žvaigždėto dangaus) ir Eos (Aušrinės) sūnus, Zefyro ir Noto brolis. Jo kilmė rodo archajišką dievybių prigimtį ir ryšį su gamtos stichija. B. vaizduojamas kaip galingas dievas su sparnais ir ilgais plaukais. Jis gyvena Trakijoje, kur tvyro tamsa ir šaltis. Pirmykščio demonizmo pėdsakas — B. sugebėjimas pasiversti: pavirtęs eržilu, jis su Erichtonijo kumelėmis sugyveno 12 greitų kaip vėjas kumeliukų. Ir santuokų su erinija bei harpija palikuonys — žirgai. Daugelis mitų B. sieja su Atikos valdovu (jis pagrobė Atėnų vald. Erechtėjo dukterį Oreitiją). B. sūnūs Dzetas ir Kalaidas jau priskiriami didvyrių, argonautų žygio dalyvių, generacijai.

Borėjas persekioja Oreitiją. Piešinys ant vazos Džulijos vilos muziejuje Romoje. 470—460 m. pr. Kr.

Briarėjas (Βριάρεως), gr. mitologijoje dangaus dievo Urano ir žemės deivės Gajos sūnus. Pabaisa su 50 galvų ir 100 rankų, vienas iš trijų šimtarankių brolių — titanomachijos dalyvių. Dievams sukilus prieš Dzeusą, šį išgelbėjo deivės Tetidės pagalbon pakviestas B., kurio išvaizda gąsdino Dzeuso priešus. B. — Poseidono dukters vyras. Chton. dievybė, siaubingas žemės sutvėrimas B. padeda naujajai dievų generacijai, kuriančiai pasaulio struktūrą tvarkos principais.

Britomartidė (Βριτόμαρτις), gr. mitologijoje Dzeuso duktė, Artemidės palydovė, garsėjanti skaistybe. Mitai apie B. susiję su Kretos sala ir jos valdovu Minoju. Jis įsimylėjo B. ir ėmė ją persekioti. Bėgdama nuo Minojo B. nušoko nuo uolos į jūrą, tačiau nenuskendo — pateko į žvejo tinklą (todėl buvo praminta Diktina — „patekusi į tinklą"). Anot kitos versijos — B. išgelbėjo Artemidė. B.-medžiotoja yra Artemidės hipostazė.

Busiridas (Βούσιρις), gr. mitologijoje Egipto valdovas, Poseidono (arba Egipto) ir Lisianasos sūnus. Kai žemę devynerius metus niokojo sausra, Kipro pranašas Frasijas išpranašavo, jog nelaimė bus pašalinta, jei B. kasmet aukos Dzeusui po vieną svetimšalį. Pirmąja auka tapo pats pranašas. Vėliau B. prie Dzeuso altoriaus žudydavo visus į Egiptą užklydusius svetimšalius. Toks likimas laukė ir Heraklio — pakeliui į hesperidžių sodą jis

buvo sustojęs Egipte. Tačiau privestas prie aukuro Heraklis ištrūko iš nelaisvės ir nužudė B. bei jo sūnų Amfidamantą. Mitas atskleidžia gr. požiūrį į priešišką egiptiečių elgesį su svetimšaliais. Egipto mitologijoje B. vardas neminimas. Tai leidžia manyti, kad mitas apie B. yra etimol. pobūdžio: norima paaiškinti Dždedu miesto (Nilo deltoje) pavadinimą; sutrumpintai miestas vad. Bw—Wsr („Ozyrio vieta"), graikiškai — „Būsiris". Kitas gana populiarus mito variantas: B. užmušė ne Heraklis (jis gyveno dešimčia generacijų vėliau už B.), o viena iš Danaidžių — Automata.

Charibdė (Χάρυβδις), gr. mitologijoje pabaisa — siaubingas vandens verpetas. Triskart per dieną Ch. įtraukia tamsius vandenis į siaurą plyšį tarp uolų; kitoje šio užutėkio kranto uolos landoje gyvena šešiagalvė *Scilė*. Net Poseidonas negali išgelbėti žmogaus, patekusio tarp Scilės ir Ch. Tačiau Odisėjui vis dėlto pavyko jas praplaukti. Antrą kartą Odisėjui teko gelbėtis nuo Ch., kai jo laivą sudaužė audra. Įsikibęs į figmedžio šaką, Odisėjas kabojo virš Ch. bedugnės ir matė, kaip ji išspjauna jo laivo stiebą; įsitvėręs stiebo, Odisėjas plaukė toliau. Pro Scilę ir Ch. pavyko praplaukti ir argonautams, nes jiems padėjo Tetidė ir jos seserys.

Charitės. Marmuras. Kirenės muziejus. III a. pr. Kr.

charitės (Χάριτες), gr. mitologijoje gerosios deivės, įkūnijančios gerą, linksmą ir amžinai jauną gyvenimo pradžią (gr. charis „geranoriškumas", „gerumas"). Ch. yra Dzeuso ir okeanidės Eurinomės (variantas: Helijo ir Aiglės) dukterys. Ch. nepaprastai gražios. Jų vardai: Aglaja („spindinčioji"), Eufrosinė („išmintingai mąstanti"), Talija („žydinčioji"). Ch. vardai, kilmė ir skaičius įvairiuose mituose skirtingi. Homeras minėjo vieną ch., Hefaisto žmoną, jauniausiąją ch. Pasitėją. Hera buvo pažadėjusi išleisti ją už miego dievo. Spartoje žinomi dvieji ch. vardai — Kleto („geidžiamoji") ir Faona („spindinčioji"), taip pat viena iš ch. — Peito („įtikinimas"). Kartais ch. siejamos su horomis, vadinant jas Aukso („dauginančioji"), Karpo („derlingoji"), Talo („žydinčioji"), Hegemonė („vadovaujančioji"). Mituose apie ch. jaučiamas jų ryšys su vegetatyvinėmis gamtos jėgomis, taip pat su žmogaus gyvenimu, darbu ir menine veikla. Ch. artimos Apolonui. Delo šventykloje jis laiko ant delno tris charites. Ch. atvaizdų buvo Apolono šventykloje Pitijoje (Pergamas), taip pat Atėnuose prie įėjimo į Akropolį. Rom. mitol. ch. atitinka gracijos.

Charonas (Χάρων), gr. mitologijoje keltininkas, perkeliantis mirusiųjų sielas į Hadą. Vaizduojamas kaip apiplyšęs niūrus senis; Ch. kelia mirusiųjų sielas per požeminius vandenis, gaudamas už tai atlygį — smulkų pinigą obolą (laidojant mirusiesiems obolą dėdavo po liežuviu). Ch. perkelia tik tuos, kurių kaulai ilsisi kape. Heraklis, Peiritojas ir Tesėjas privertė Ch. perkelti juos į Hadą gyvus. Tiktai Persefonės giraitėje nulaužta auksinė šaka atveria gyvajam kelią į mirties šalį. Parodžiusi šią šaką, Sibilė privertė Ch. perkelti ten Enėją.

Charonas

Cheironas (Χείρων), gr. mitologijoje kentauras, Krono ir Okeanidės Filiros sūnus. Slapčia nuo Rėjos Kronas

susituokė su Filira, gimė Ch. — pusiau arklys, pusiau žmogus, nes besimylintį Kroną užklupo Rėja, ir jis buvo pasivertęs arkliu. Ch. (kaip ir kentauras Folas) — išmintingas ir geras, didvyrių (Tesėjo, Jasono, Dioskūrų) auklėtojas; jis išmokė Asklepiją gydymo meno. Ch. vardas siejasi su nagingumu (gr. cheir „ranka"). Argonautams išvykus, mažasis Achilas pateko Ch. ir jo žmonos globon. Ch. pamokė Pelėją, kaip sutramdyti Tetidę, nuolat keičiančią išvaizdą ir nenorinčią tapti jo žmona. Jis padovanojo Pelėjui garsiąją ietį, išdrožtą iš uosio, augusio ant Pelijo kalno. Kai lapitai nuvarė Ch. nuo Pelijo, jis apsigyveno netoli Malėjo iškyšulio. Ch. netyčia sužeidė Lernos hidros nuodais apnuodyta Heraklio strėlė. Ten Heraklis kovojo su kentaurais. Kentėdamas nuo negyjančios žaizdos, nemirtingasis Ch. ilgėjosi mirties. Jis atsisakė nemirtingumo, kad Dzeusas išlaisvintų Prometėją (šis Ch. ryšys su Prometėju ne visai aiškus — juk Prometėjas ir pats nemirtingas kaip ir Ch.; vėliau, atsižvelgdamas į tai, mitografas Apolodoras įrodė, jog Prometėjui nemirtingumą suteikė būtent Dzeusas). Ch. turi archajiškos mizantropiškos dievybės bruožų, be to, jis tęsia ne tėvo Krono, o motinos Filiros giminę su aiškia jos vegetatyvine f-ja (gr. filira „liepa") ir dažnai yra vadinamas Filiridu. Ch. yra iš tų archajiškųjų dievybių, kurios bendrauja su didvyrių pasauliu, tačiau didvyriai jas netyčia užmuša.

Chimera, Chimaira (Χίμαιρα), gr. mitologijoje pabaisa, pagimdyta Echidnos bei Tifono ir niokojusi šalį. Ch. — teratomorfinė būtybė, turinti tris galvas: liūto, ožkos ir gyvatės. Jos kūnas — iš priekio, kaip liūto, per vidurį kaip ožkos, iš nugaros kaip gyvatės. Ch. spjaudosi ugnimi, ją užmušė Belerofontas, pakilęs į orą ant sparnuoto žirgo Pegaso; Belerofontas išpildė likiečių vald. Jobato norą.

Chionė (Χιόνη), gr. mitologijoje 1) Borėjo ir Oreitijos duktė, atėniečių vald. Erechtėjo anūkė, Kleopatros ir Boreadų — Kalaido ir Dzeto sesuo. Ch. pagimdė Poseidonui sūnų Eumolpą. Bijodama tėvo pykčio, Ch. įmetė vaiką į jūrą, bet jį išgelbėjo Poseidonas ir nugabeno į Etiopiją; 2) vald. Daidaliono duktė, kuri tuo pačiu metu pagimdė Autoliką nuo Hermio ir dainių Filamoną nuo Apolono. Artemidė nužudė Ch., nes ji gyrėsi esanti gražesnė už deivę; 3) Priapo motina, pagimdžiusi jį nuo Dzeuso.

Chrisaoras (Χρυσάωρ), gr. mitologijoje Poseidono ir Medūzos gorgonės sūnus. Ch. gimė, kai Persėjas nukirto gorgonei galvą. Ch. ir Okeanidė Kaliroja — trigalvio siaubūno Geriono tėvai.

Medūza gorgonė ir Chrisaoras. Artemidės šventyklos Kerkiro saloje vakarų frontono centrinės dalies skulptūrų kompozicija. Kalkakmenis. Kerkiro muziejus. 590 m. pr. Kr.

Chrisas (Χρύσης), gr. mitologijoje 1)žynys, Apolono Smintėjo šventyklos Chrise, pietvakarių Frigijoje, eponimas. Kai Agamemnonas atsisakė grąžinti Ch. dukrą Chriseidę, kurią achajai buvo paėmę į nelaisvę, Ch. prašė Apolono atkeršyti. Dievas pasiuntė gr. kariuomenei marą, kuris Ch. prašymu pasibaigė tik tada, kai Agamemnonas atidavė dukterį. Chrise buvo Apolono šventykla su Skopo sukurta statula; 2) Ch. anūkas, Agamemnono ir Chriseidės sūnus, kurį motina vadino Apolono sūnumi. Kai Orestas ir Ifigenija bėgo iš Tauridės, Chrisas vyresnysis, pas kurį jie ieškojo prieglobsčio, iš pradžių norėjo atiduoti bėglius jų persekiotojui — taurų vald. Foantui. Tačiau iš dukters sužinojęs, kad Ch. yra Oresto ir Ifigenijos brolis iš tėvo pusės, padėjo bėgliams išsigelbėti. Siužetas panaudotas neišlikusioje iki mūsų dienų Sofoklio tragedijoje „Chrisas".

Chrisipas (Χρύσιππος), gr. mitologijoje Pelopo ir nimfos Aksiochės sūnus. Anot vienos versijos, jį pagrobė ir išniekino Lajas; Ch. iš gėdos nusižudė, o Pelopas prakeikė Lają ir visą jo giminę. Pasak kitos versijos, Ch. nužudė jo įbroliai Atrėjas ir Tiestas, įkalbėti motinos Hipodamėjos, kuri bijojo, kad Ch., vyriausiasis Pelopo sūnus, atims iš jos sūnų palikimą. Už Ch. nužudymą Pelopas Atrėją ir Tiestą ištrėmė ir prakeikė.

Chrisotemidė (Χρυσοθεμις), gr. mitologijoje Agamemnono ir Klitemnestros duktė. Ch. minima epe „Iliada". Vėlesnėje mitol. tradicijoje Ch. vaidmuo nereikšmingas; Sofoklio „Elektroje" Ch. pavaizduota baili, nuolankiai klausanti Aigisto. Ch. an-

Chimera iš Areko. Florencijos archeologijos muziejus. Apie 480 m. pr. Kr.

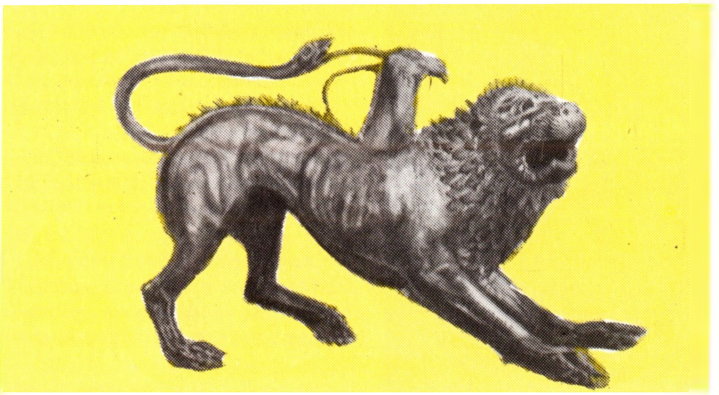

tipodas — Elektra, kuri tvirtai pasiryžusi keršyti.

Dafnė (Δάφνε — „lauras"), gr. mitologijoje žemės deivės Gajos ir upių dievo Penėjo (ar Ladono) duktė. D. ir Apolono meilės istoriją aprašė Ovidijus. Apolonas persekiojo D., kuri, kaip ir Artemidė, yra pasižadėjusi išsaugoti nekaltybę ir netekėti. D. šaukiasi tėvo pagalbos ir dievai ją paverčia lauru, kurį apkabina viltį praradęs Apolonas. Nuo to laiko lauras — mėgstamiausias Apolono medis, šventas augalas. D. — sena augalų pasaulio dievybė, kuri, įsiliejusi į Apolono mitų ratą, neteko savarankiškumo, tapo dievo atributu. Delfuose varžybų nugalėtojus apdovanodavo laurų vainikais. Šventąjį Delo laurą mini Kalimachas. Apie lauro medžio pranašystes kalbama Homero himne. Dafneforojų metu Tėbuose nešdavo laurų šakas.

Europos dramaturgai į šį mitą atkreipė dėmesį XVI a. (H. Zakso „Valdovė Dafnė"). XVII—XVIII a. sukurtos operos: H. Šuco „Dafnė", A. Skarlačio „Dafnė", naujaisiais amžiais — R. Štrauso „Dafnė".

Antikos meno kūriniuose D. dažniausiai vaizduojama Apolono persekiojama (freska Dioskūrų name Pompėjose) arba virstanti lauru (skulptūra). Europoje šis siužetas pasirodė XIV—XV a. pr. knygų miniatiūrose (Ovidijaus poemų iliustracijos). Jis labai paplito renesanso ir ypač baroko laikais (Džordžonė, L. Džordano, J. Breigelis, N. Puzenas ir kt.). Įžymus darbas — Dž. L. Bernini marmuro skulptūrų kompozicija „Apolonas ir Dafnė".

Apolonas ir Dafnė. Dž. L. Bernini skulptūrų grupė Borgezės galerijoje Romoje. 1622 - 1624 m.

Dafnis (Δάφνις), gr. mitologijoje legendinis bukolikos pradininkas, dieviškos kilmės siciliečių piemuo (variantas: frigų dainininkas). D. buvo laikomas Hermio ir nimfos sūnumi. Nimfa pametė D. Herajų kalnų slėnyje (Sicilija), laurų giraitėje, ir D. užaugino kitos nimfos. Jo tikrasis brolis Panas išmokė D. groti rageliu ir dainuoti piemenų dainas. Vienas mitas teigia, kad D. sulaužė ištikimybės priesaiką. Keršydama įsimylėjusi nimfa apakino D. (variantas: pavertė akmenimi). Anot kito mito, Afroditė nubaudė Dafnį, nes tasai atstūmė deivės atsiųstos moters meilę. Meilės jausmų kankinamas, D. klajojo po salą, ieškodamas paguodos muzikoje ir dainose, o vėliau nušoko nuo uolos į jūrą. Šį mitą atpasakoja Teokritas ir Vergilijus.

Mitas apie D. buvo populiarus Europos pastoralinėje poezijoje ir XVII—XVIII a. dramaturgijoje. Jis — daugelio to meto operų libretų ir vaizduojamojo meno darbų pagrindas.

daktilai (Δάκτυλοι), gr. mitologijoje demonai; d. buvo laikomi Rėjos-Kibelės palydovais, jie gyveno ant Idos kalno Frigijoje (variantas: ant Idos kalno Kretos saloje, kai Kretą pasiekė Rėjos-Kibelės kultas). D. — geležies apdirbimo pradininkai, frigų d.: Kelmis („lydyti"), Damnamenėjas („tramdyti") ir Akmonas („priekalas"). Kretoje buvo penki d. (variantai: 10, 52, 100). D. identifikuoti su kuretais, koribantais, telchinais, jie laikomi ir olimpinių žaidynių Elidėje įkūrėjais.

Danaidės (Δαναιδες), gr. mitologijoje 50 valdovo Danajo dukterų, drauge su tėvu bėgusių į Argą nuo savo persekiotojų — pusbrolių Egiptidų, kurie norėjo su jomis susituokti. Arge Egiptidai bėglius pasivijo, Danajas nebesipriešino Egiptidams ir pritarė vedyboms, paskirstė dukteris jaunikiams burtų keliu, o dukroms išdalijo durklus ir liepė vestuvių naktį iššudyti miegančius vyrus. Visos, išskyrus Hipermnestrą, pakluso tėvui. Po to Danajas surengė sporto varžybas ir atidavė savo dukteris nugalėtojams kaip prizus. Vėliau Hipermnestros vyras Linkėjas, keršydamas už brolių mirtį, nužudė D. ir jų tėvą. Hado karalystėje D. atlieka amžiną bausmę — pila vandenį į kiaurą indą.

Danaidės

Danajas (Δαναός), gr. mitologijoje Egipto karaliaus Belo sūnus, Egipto brolis dvynys, 50-ties dukterų (Danaidžių) tėvas. Iš Gelanoro D. perėmė valdžią Arge. Vėliau D. nužudė jo žentas Linkėjas, kuris ir tapo Argo valdovu.

Danajė (Δανάη), gr. mitologijoje Argo valdovo Akrisijo ir Aganipės duktė. Iš orakulo sužinojęs, kad jam lemta žūti nuo anūko rankos, Akrisijas uždarė dukrą į požeminį kambarį ir budriai saugojo. Vis dėlto Dzeusas, pasivertęs aukso lietumi, prasiskverbė į tą kambarį, ir Danajė jam pagimdė sūnų Persėją. Tėvas įsakė D. ir anūką užkalti į skrynią ir įmesti jūron. Prie Serifo salos atplukdytą skrynią į krantą ištraukė Diktis

Danajė. Rembrandto paveikslas Sankt Peterburgo Ermitaže. 1636 m.

ir išgelbėjo D. ir Persėją. Dikčio brolis — salos valdovas Polidektas — pamilo D. ir pasiuntė jau suaugusį Persėją atnešti gorgonės Medūzos galvos, vildamasis juo nusikratyti. Grįžęs į salą su gorgonės galva, Persėjas radė motiną ir Diktį prie dievų altoriaus, kur jie ieškojo išsigelbėjimo nuo Polidekto persekiojimų. Parodęs Polidektui gorgonės galvą, Persėjas pavertė jį akmeniu. Diktis tapo salos valdovu, o D. su sūnumi išvyko aplankyti Akrisijo. Tačiau Akrisijas, bijodamas, kad neišsipildytų pranašystės, pabėgo iš Argo (vėliau Persėjas netyčia užmušė Akrisiją per varžybas). Anot kitos versijos, Polidektas vedė D. ir augino Persėją. D. su sūnumi grįžo į Argą po to, kai žuvusio Polidekto garbei surengtose varžybose Persėjas diską netyčia užmušė Akrisiją.

Danaję vaizdavo antikinio meno meistrai (vazų piešiniuose, Pompėjų freskose ir kt.). Europos mene D. atvaizdas pirmiausia pasirodė knygų miniatiūrose, nuo XVI a. — gana dažnas tapybos darbuose, ypač baroko epochoje.

Dardanas (Δάρδανος), gr. mitologijoje Dzeuso ir plejadės Elektros sūnus. Pasak labiausiai paplitusios mito versijos, D. gimė Samotrakės saloje ir iš ten persikėlė į Frigiją, kurios valdovas Teukras jį priėmė ir atidavė į žmonas dukrą Batėją. Čia D. įkūrė savo vardo miestą, kurį Homeras lokalizavo Idos kalno papėdėje, bet vėlesniuose šaltiniuose jis identifikuojamas su Helesponto rytinėje pakrantėje istoriškai egzistavusiu Dardano miestu. Po Teukro mirties D. ėmė valdyti visą kraštą, kuris buvo pavadintas Dardanija, o jo gyventojai — dardanais. Herojiniame epe „Iliada" pateikta ir su papildymais perimta vėlesnių šaltinių genealogija rodo, kad D. yra Trojo senelis ir tikras Laomedonto, Priamo, Anchiso bei jo sūnų, taip pat Enėjo protėvis. Kadangi D. per Enėją buvo ir romėnų protėvis, egzistavo romėnų mito variantas, pasak kurio D. kilęs iš etruskų miesto Kortonos ir iš ten persikėlęs į Frigiją.

Dedalas, Daidalas (Δαίδαλος), gr. mitologijoje Atėnų valdovo Erechtėjo anūkas, Metiono sūnus (kita versija: Eupalmo sūnus ir Metiono anūkas); staliaus amato pradininkas ir instrumentų išradėjas, puikus architektas ir skulptorius (D. pažodžiui — „nagingasis"). D. gyveno Atėnuose, tačiau iš ten turėjo pasitraukti, nes nustūmė nuo Akropolio skardžio savo mokinį ir sūnėną Talają, kuriam pavydėjo meistriškumo. Areopage pripažintas kaltas, D. bėgo į Kretos salą pas valdovą Minoją, kur jo užsakymu pastatė labirintą baisiajam Minotaurui, pagimdytam Minojo žmonos Pasifajės, pastojusios nuo jaučio. Ariadnei D. įrengė šokių salę ir padėjo išvesti iš labirinto Teseją: patarė ieškoti kelio vyniojant siūlų kamuolį. Sužinojęs apie tai, Minojas uždarė D. ir jo sūnų Ikarą į labirintą, bet iš ten juos išvedė Pasifajė. Pasidarę sparnus (vašku sulipdę paukščių plunksnas), D. su sūnumi išskrido iš salos. Pakilęs per aukštai, Ikaras krito į jūrą,— saulės spinduliai ištirpdė vašką. D. pateko į Sicilijos miestą Kamiką pas valdovą Kokalą. Minojas persekiodamas D. atvyko į Kokalo šalį ir nusprendė klasta jį išvilioti. Minojas parodė valdovui kriauklelę, į kurią reikėjo įverti siūlą. Kokalas paprašė, kad D. tai padarytų. D. pririšo siūlą prie skruzdėlės, o ši, įlindusi į kriauklelę, įvėrė siūlą. Taip Minojas suprato, kad Kokalas slepia D. ir pareikalavo, kad valdovas išduotų meistrą. Kokalas pažadėjo, tačiau pirmiausia pakvietė Minoją nusiprausti vonioje, kur Kokalo dukterys apipylė jį verdančiu vandeniu. D. iki savo dienų pabaigos gyveno Sicilijoje. Mitas apie D. būdingas klasikinei vėlyvajai mitologijai, kur herojai

Pasifajė ir Dedalo padarytas jautis. Namo freska Pompėjoje. I a.

dažniausiai demonstruoja ne fizinę jėgą ir ginklus, o nuovoką ir profesinius sugebėjimus.

Deidamėja (Δηιδάμεια), gr. mitologijoje Skiro salos valdovo Likomedo duktė. Prieš Trojos karą Tetidė slėpė pas Likomedą sūnų Achilą, nes buvo išpranašauta, kad jis žus prie Trojos sienų. D. tapo Achilo mylimąja ir pagimdė jam sūnų Neoptolemą.

Deifobas (Δηίφοβος), gr. mitologijoje Priamo ir Hekabės sūnus, mylimiausias Hektoro brolis (todėl Atėnė pasivertė D., kai norėjo įtikinti Hektorą kautis su Achilu). D. dalyvavo Trojos kare — kovose prieš Idomenėją prie laivų. Idomenėjo bendražygis Merionas D. sužeidė. Po Pario mirties D. tapo Helenės vyru. Užimant Trają D. nužudė į jo namus įsiveržęs Menelajas.

Dejaneira (Δηιάνειρα), gr. mitologijoje Kalidono valdovo Oinėjo (variantas: dievo Dioniso) ir Alfėjos duktė, Meleagro sesuo, Heraklio žmona. Jaunystėje D. išmoko valdyti ginklus ir jodinėti. Meleagrui žuvus, jo seserys iš sielvarto pavirto paukščiais — perlinėmis vištomis, tik D. bei dar vienai seseriai Gorgei Dionisas padėjo išlaikyti žmogiškąjį pavidalą. Heraklis, nusileidęs į vėlių karalystę pasiimti Kerbero, sutiko ten Meleagrą, kuris paprašė, kad Heraklis vestų Dejaneirą. Heraklio varžovas buvo upės dievas Achelojas. Nulaužęs ragą jaučiu pasivertusiam Achelojui, Heraklis jį nugalėjo ir vedė D. Kai Heraklį užpuolė driopai, D. kovėsi kartu ir buvo sužeista į krūtinę. Herakliui ir D. gimė sūnūs Hilas, Ktespis, Glenas, Onitas ir duktė Makarija. Kai Heraklis ir D. kėlėsi per Eveno upę, kentauras Nesas mėgino pagrobti D., sėdėjusią ant jo nugaros. Heraklio strėlė mirtinai sužeidė Nesą. Miršantis Nesas patarė D. susemti jo kraują, kuris neva padės išsaugoti Heraklio meilę. Sužinojusi, jog Heraklis ketina vesti Oichalijoje į nelaisvę paimtą Jolę, D. įtrynė chitoną Neso krauju ir nusiuntė Herakliui. Tačiau Lernos hidros tulžyje mirkyta Heraklio strėlė buvo pavertusi Neso kraują nuodais, nuo kurių Heraklis mirė. Sužinojusi, kas atsitiko, D. nusidūrė kalaviju.

Dejaneira. P. P. Rubenso paveikslas Sankt Peterburgo Ermitaže. 1610—1620 m.

Delfinis (Δελφύνης), gr. mitologijoje pabaisa: 1) drakonas, kuris Delfuose saugojo šventąjį šaltinį. Jo globai buvo patikėtas žemės sukurtas siaubūnas Tifonas. D. užmušė Apolonas. Todėl D. pramintas „Pitonu" („pūvančiu") — jis sutrūnijo dievo atsiųstuose saulės spinduliuose. Šiame mite susijungė du chtoniški personažai — senasis D. ir Pitonas. Vėliau D. ir Pitonas buvo pakeisti nauju Olimpo dievu Apolonu ir jo orakulu; 2) drakonas — pusiau moteris, pusiau gyvatė. Jam Pitonas buvo patikėjęs saugoti dvikovoje išpjautas Dzeuso sausgysles. Iškankintą Dzeusą Tifonas įkalino vienoje Kilikijos oloje, ten D. saugojo Dzeusą ir jo išpjautas sausgysles. Hermis ir Panas jas pavogė ir išgydė Dzeusą. Šis mitas susijęs su klasikinės olimp. mitol. pradžia, kai joje dar buvo išlikę daug chtonizmo elementų.

Demetra (Δημήτηρ), gr. mitologijoje derlingumo ir žemdirbystės deivė, Krono ir Rėjos duktė, Dzeuso sesuo ir žmona, pagimdžiusi jam Persefonę. Viena iš labiausiai garbintų Olimpo dievybių. D. chtoniška kilmę rodo jos vardas („motina žemė"; gr. da, dē-gē „žemė"). D. kulto vardai Chloja — „žaluma", „sėja", Karpofora — „vaisingoji", Tesmofora — „duodanti įsta-

Demetra. Skulptūra. Marmuras. Britų muziejus Londone. 340—330 m. pr. Kr.

tymus", „pradininkė", Sito — „duona", „miltai" rodo pagrindines vaisingumo deivės D. f-jas. D. gera žmonėms, padeda dirbti laukuose. Ji graži, nunokusių kviečių spalvos plaukais. D. pripildo aruodus, jai atnašauja, kad būtų geras derlius ir sektųsi įdirbti žemę, ji išmokė žmones arti ir sėti. Triskart suartame lauke D. susituokė su Kretos vaisingumo dievu Jasionu. Šios santuokos vaisius — sūnus Plutas, turto ir pertekliaus dievas. D. išmokė Eleusino valdovo sūnų Triptolemą sėti kviečius ir prižiūrėti jų laukus. Deivė padovanojo jam vežimą su pakinkytais sparnuotais drakonais ir kviečių, kuriuos jis sėjo po visą žemę. Mitas apie D. atspindi ir amžinąją gyvybės bei mirties kovą. Ji vaizduojama kaip motina, gedinti Hado pagrobtos dukters Persefonės. Homeras himne „Demetrai" pasakoja apie D. klajones ir ieškant dukters patirtą skausmą. Pasivertusi geraširde senele, ji atėjo į Eleusiną pas Kelėją ir Metaneirą. Karaliaus šeima D. svetingai priėmė, pirmą kartą po dukters praradimo ją pralinksmino sąmojingi tarnaitės Jambės juokai. D. užaugino valdovo sūnų Demofontą. Norėdama suteikti jam nemirtingumą, D. trindavo jį ambrozija ir kišdavo į ugnį. Tačiau kartą Metaneira netyčia pamatė magiškuosius deivės veiksmus. Tada D. pasisakė, kas esanti, ir paliko karaliaus namus, savo garbei liepusi pastatyti šventovę. Joje ir įsikūrė dukters gedinti D. Žemėje prasidėjo badas, mirė žmonės, ir Dzeusas įsakė išleisti Persefonę pas motiną. Tačiau Hadas davė savo žmonai Persefonei perkąsti granato sėklelę, kad negalėtų pamiršti mirties karalystės. Du trečdalius metų Persefonė praleisdavo su motina, tuo metu visa gamta pražysdavo, brandindavo vaisius, linksmindavosi. Trečdalį metų Persefonė skirdavo Hadui. Žemės derlingumas neįsivaizduojamas be augmenijos žūties — antraip ji negalėtų prisikelti, įgyti naujų gyvybinių galių. (Granato sėklelė — derlingumo simbolis, tačiau jis priklauso mirties dievui.)

D. visų pirma — žemdirbių deivė. Visi ją garbina per Tesmoforijų šventes kaip žemdirbystės papročių kūrėją. D. priskiriama galingosioms senosioms moteriškos lyties dievybėms (Gaja, Kibelė, Didžioji Deivė Motina, Žvėrių valdovė), kurios suteikė vaisingumo galią žemei, žvėrims ir žmonėms. Tesmoforijų metu D. garbinta kartu su dukra Persefone. Į jas abi kreipiamasi kaip į „dvi deives" ir prisiekiama „dviejų deivių" vardais. Pagrindinė D. šventykla buvo Atikos miestelyje Eleusine. Ten rugsėjo mėn. devynias dienas vykdavo Eleusino misterijos, kuriose būdavo simboliškai pakartojamos D. nelaimės, klajonės ieškant dukters, vaizduojamas ryšys tarp gyvųjų ir mirusiųjų pasaulio, fizinio ir dvasinio nuskaidrėjimo. Seniausios Atėnų šeimos iš kartos į kartą paveldėdavo teisę dalyvauti Eleusino misterijose. Jų dalyviai prisiekdavo saugoti šventės paslaptis. Dalyvio teisę turėjo ir Eschilas. Už neva tik įšventintiesiems žinomų ritualinių paslapčių atskleidimą jis buvo išvytas iš Atėnų. Eleusino misterijos — D. kančių ir „aistrų" vaizdavimas — laikomas vienu iš antikinės tragedijos šaltinių, todėl jos interpretuotinos taip pat, kaip Dioniso bakchanalijos. Pausanijas aprašė Eleusino D. šventyklą Arkadijoje, kur viena šalia kitos stovi D., Persefonės ir Dioniso statulos. Chton. vaisingumo požymiai pastebimi D. Erinijos kulte; kumele pasivertusią D. paėmė Poseidonas, pasivertęs eržilu. „Pikta ir kerštinga" D. (Erinija) išsimaudė upėje. Taip apsivaliusi ji vėl tapo malonia geraširde deive. Hermione (Korinte) D. garbindavo kaip karštųjų šaltinių, Chtonijo („žemės") ir Termasijo („karštojo") globėją. Figalijoje (Arkadija) kulto objektas buvo medinis D. atvaizdas Melainė („juodoji"), Hesiodas pasakoja apie D. („tyrąją"), kuri neatsiejamai susijusi su „požeminiu" Dzeusu, jiems abiem meldžiasi žemdirbys. Romėnų mitologijoje D. atitinka Cerera.

Demofontas (Δημοφῶν), gr. mitologijoje 1) Eleusino valdovo Kelėjo ir jo žmonos Metaneiros sūnus. Jį augino Demetra, šioje šeimoje radusi prieglobstį klajodama po pasaulį ir ieškodama dukters. Norėdama, kad D. būtų nemirtingas, Demetra jį grūdino liepsnose; 2) Atėnų valdovas, Tesėjo ir Fedros sūnus, Akamanto brolis. Abu broliai dalyvavo Trojos kare, užimant miestą jie išlaisvino Dioskūrų pagrobtą Tesėjo motiną Efrą. Grįždamas iš Trojos, D. vedė Trakijos valdovo Sitono dukrą Filidę, kuri padovanojo jam skrynelę su motinos Rėjos relikvijomis. Skrynelę buvo galima atverti tik tuomet, kai D. nebeturės vilties grįžti pas žmoną. D. apsigyveno Kipre ir pas žmoną nebegrįžo. Filidė, prakeikusi D., pasikorė ir pavirto medžiu. Atvėręs skrynelę, D. nustėro iš siaubo, užšoko ant žirgo ir pasileido joti, tačiau nukrito nuo balno tiesiai ant kardo ašmenų ir žuvo. (Variantas: Filidę vedė ir visa tai patyrė Akamantas.)

demonas, daimonas (Δαίμων), gr. mitologijoje neaiški ir beformė antgamtinė jėga, veikiau pikta nei gera, dažnai lemianti žmogaus likimą. Tai baisi, fatališka, staiga pasirodanti ir taip pat greitai dingstanti galia. Jos neįmanoma nei įvardinti, nei užkalbinti. D. žaibiškai atlieka savo darbą ir dingsta visam laikui. D. galima įžvelgti vad. preanimizmo rudimentus (anot H. Usenerio terminologijos, demonas — „konkrečios akimirkos dievas"). Dažnai demonais vadinami ir Olimpo dievai, tačiau tik apibendrintai arba tada, kai dievas slapstosi

Ritono demono galvos atvaizdas Vatikano muziejuose Romoje. IV a. pr. Kr.

ir neatskleidžia savo tikrojo vardo. D. tiesiogiai veikia žmogų — siunčia jam nelaimes, gundo, užleidžia ligas ir blogus sapnus. D. nukreipia žmogų į tokį kelią, kuris baigiasi neišvengiama katastrofa. D. nelauktai įteigia žmogui kokią nors mintį. Kartais d. veikia teigiamai, yra net epitetas — „olbiodaimōn" — „laimingai demoniškas". D. tapatinamas su likimu, jis įtakoja visus žmogaus gyvenimo įvykius. Yra gimimo, gėrio, blogio d. Žmogaus charakteris — jo demonas; kiekvienas žmogus turi vienintelį — tik savo — gyvenimo demoną. D. laikomi žemesnėmis dievybėmis — tarpininkais tarp dievų ir žmonių. Hesiodo darbuose pavaizduota „aukso amžiaus" karta išnykdama virto geraisiais demonais, kurie sergsti žmones, stebėdami jų gerus ir piktus darbus. Rom. mitologijoje d. atitinka genijus. Ankstyvoji krikščionybė d. traktuoja kaip piktąją jėgą. Įvairių tautų mitol. tekstuose d. yra antgamtiniai personažai, bet ne dievai, jie užima žemiausią vietą dievybių hierarchijoje.

Siauresne ir konkretesne prasme d. yra piktoji dvasia. Pagal H. Usenerio siūlytą klasifikaciją (ją pripažįsta ir E. Kasireris), reikia skirti d.-dvasią, kaip atsitiktinį mitol. personažą, nuo d.-genijaus — mitol. likimo simbolio.

Deukalionas (Δευκαλίων), gr. mitologijoje žmonijos protėvis, Prometėjo sūnus, Epimetėjo ir Pandoros dukters Piros vyras. Dzeusas, supykęs ant „vario amžiaus" žmonių (variantas: ant jį įžeidusio Likaono), nusprendė sunaikinti žmones ir pasiuntė į žemę tvaną. D., valdęs Ftijos miestą Tesalijoje, ir jo žmona buvo vieninteliai, kuriems dievų valdovas leido išsigelbėti. Prometėjo patartas D. pasidarė didelę valtį ir kartu su Pira išliko gyvi, o visa žmonija žuvo per devynias tvano dienas. Dešimtąją dieną, išvydęs Parnaso kalną, D. rado jame prieglobstį (variantas: D. pasislėpė Etnos viršukalnėje). Po aukojimo Dzeusui— Fiksijui („prieglobstį teikiančiam") tasai patarė D., kaip atgaivinti žmonių giminę (variantas: patarė Temidės orakulas Parnaso papėdėje). Vienplaukiai ir nusijuosę diržus D. ir Pira turėjo mesti per galvą „promotės kaulus". Atspėjęs, kad „promotės kaulais" dievas vadina akmenis (visų žmonių Motinos Žemės kaulus), D. padarė kaip liepiamas. Iš akmenų, kuriuos metė D., atsirado vyrai, iš Piros mestųjų — moterys. D. su Pira ir patys susilaukė vaikų: Amfiktiono, Protogenėjos ir visų genčių protėvio Helėno. Vėliau D. Parnasą paliko, pastatė pamatus Dzeuso šventykloms Lokride bei Atėnuose, kur ir buvo palaidotas. Nors lokaliniai variantai labai skirtingi, mitas apie D. yra gana vientisas. Jis giminingas Vidužemio jūros pakrantėse paplitusiems mitams apie didįjį tvaną (plg. biblinį Nojaus mitą, šumerų mitą apie Utnapištį ir kt.).

Dikė (Δίκη), gr. mitologijoje teisingumo deivė, Dzeuso ir Temidės duktė, viena iš horų. D. funkcijos panašios į Adrastėjos ir Temidės. „Nepermaldaujamoji" D. saugo raktus nuo vartų, pro kuriuos veda dienos ir nakties keliai. D. siekia įgyvendinti teisingumą dvasių pasaulyje. Su kardu rankoje ji seka nusikaltėlį ir jį nubaudžia. D. paveiksle daugiau abstrakčios personifikacijos negu mitol. vaizdingumo. Anot Pausanijo, ant garsiosios Korinto tirono Kipselo skrynios buvo pavaizduota Dikė, smaugianti ir mušanti neteisybę.

Diomedas (Διομήδης), gr. mitologijoje 1) Trakijos valdovas, Arėjo sūnus, savo arklius šerdavęs svetimšalių belaisvių mėsa. Heraklis nugalėjo D. ir sušėrė jį žirgams-žmogėdroms, kuriuos vėliau atidavė karaliui Euristėjui; 2) Aitolijos valdovo Tidėjo ir Adrasto dukters Deipilės sūnus, kartu su Adrastu dalyvavęs žygyje prieš Tėbus. Kaip vienas iš Elenos jaunikių, D. kovėsi Trojos kare, vadovavo 80 karo laivų. Saugomas ugnimi žėrinčių šarvų, D. užmuša daug trojėnų ir užpuola Enėją, kurį nuo mirties išgelbsti Afroditė. Tada D. susigrumia su deive, sužeidžia ją ir priverčia pasitraukti. Globojamas Atėnės, D. užpuola net dievą Arėją ir sunkiai jį sužeidžia. Su Odisėju D. eina žvalgybon į priešo stovyklą; pakeliui jie nužudo trojėnų žvalgą Doloną, užpuola trojėnų sąjunginiką Trakijos valdovą Resą, nukauna jį ir daugelį jo kareivių bei pasigrobia garsiuosius Reso arklius. D. dalyvauja Patroklo laidotuvėms skirtose varžybose; kartu su Odisėju D. įsigauna į Trojį ir pavagia Atėnės statulą (paladiją) — tai ženklas, kad trojėnai nugalėti. D. ir Odisėjas vyksta ir į Lemno salą pakviesti Filokteto. D. (taip pat Nestoras) — vienas iš nedaugelio achajų didvyrių, kuriems pavyksta grįžti iš Trojos karo; vėliau atsiranda versija, kad D. žmona Aigialėja buvo neištikima vyrui, todėl D. pabėgo iš Argo ir gyvenimo pabaigos sulaukė Italijoje.

Nors tradiciškai D. laikomas Aitolijos valdovo Tidėjo sūnumi, „Iliadoje" jis vadovauja pulkams iš Argo, Tirinto, Epidauro ir kt. pietryčių Argolidės miestų; laivų skaičiumi D. kariuomenė nedaug nusileidžia Agamemnono ir Nestoro vadovaujamoms kariuomenėms. Tai ne tik buvusios Argo galios atspindys, bet primenama ir seniausios argiečių karo dievybės D. svarba. D. skydas su Atėnės atvaizdu buvo saugomas Argo Atėnės šventykloje; manoma, jog D. ir įkūrė „Aštriaregės" — Atėnės šventyklą, o ten esanti deivės statula — Trojoje pavogtasis paladijas. D. laikytas Atėnės šventyklos įkūrėju Metonėje (Mesenijoje) ir Prasijuose (Atikoje); Salamine (Kipre) jis buvo garbinamas taip pat kaip Atėnė. Šis senas D. ir Atėnės ryšys atsispindi mituose, kur pasakojama apie deivės pagalbą didvyriui; anot vieno mito varianto, Atėnė padarė D. dievu, kita versija teigia, jog

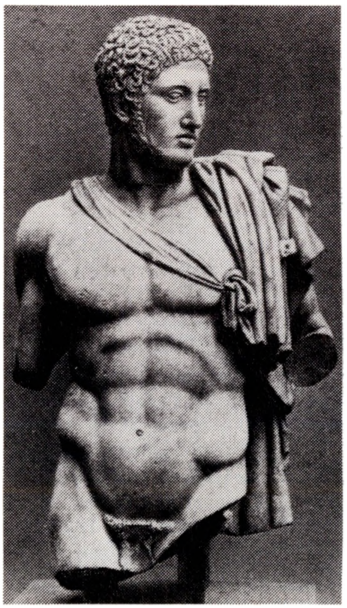

Diomedo torsas. Romėnų kopija pagal gr. Kresilajo originalą. Marmuras. Gliptoteka Miunchene. Apie 440 m. pr. Kr.

D. kartu su Achilu pateko į palaimintųjų salą. „Dieviška" D. kilmę patvirtina ir tai, kad „Iliadoje" jis vienintelis iš didvyrių drįsta kautis su Olimpo dievais. D. kultą Italijoje įdiegė achajų keliautojai,— taip atsirado vėlesnė versija apie D. klajones ir mirtį šioje šalyje. „Iliadoje" akivaizdžios D. ir Achilo žygdarbių paralelės (abu puola Hektorą ir Enėją, kurį gelbsti dievai) ir nuolatinė D. bei Achilo konkurencija. Tačiau sunku pasakyti, ar šias paraleles lemia archajiškiausi epo sluoksniai, ar tai tik „Iliados" autoriaus panaudota meninės raiškos priemonė.

Dionė (Διώνη), gr. mitologijoje Gajos ir Urano duktė ar viena iš Okeanidžių. Homeras D. laiko Dzeuso žmona ir Afroditės motina; D. — vienas iš Afroditės vardų.

Dionisas (Διόνυσος), Bakchas, gr. mitologijoje žemės vaisingumo, augmenijos, vynuogininkystės, vyninkystės dievas. D. yra Rytų (trakų ir lidų-frigų) kilmės dievybė. Graikiją pasiekusi vėlokai ir įsitvirtinusi čia gana sunkiai. D. kulto įsigalėjimas Graikijoje datuojamas VIII—VII a. pr. Kr. ir siejamas su miestų-valstybių (polių) susikūrimu ir demokratijos raida šiuose miestuose. Tuo metu D. kultas tapo populiaresnis už kitų vietinių dievybių ir didvyrių kultus. Žemdirbių dievas D., susijęs su stichinėmis gamtos jėgomis, nuolat priešpriešinamas Apolonui — aristokratiškųjų šeimų dievui. D. kulto liaudiškumas išryškėja mituose apie nesantuokinį dievą, apie jo kovą už vietą Olimpe, apie pastangas visur įtvirtinti savo kultą.

Esama daug senų mitų apie D. metamorfozes, kurios tarsi pranašauja paties dievo atėjimą. Žinomiausios archajiškos D. hipostazės: Kretos Dzeuso ir Persefonės sūnus Dzagrėjas; Jakchas, susijęs su Eleusino misterijomis; D. — Dzeuso ir Demetros sūnus. Pasak labiausiai paplitusio mito, D. yra Dzeuso ir Tėbų valdovo Kadmo dukters Semelės sūnus. Paklausiusi pavydžiosios Heros patarimo, Semelė paprašė Dzeuso, kad šis jai pasirodytų visa dieviška didybe. Atėjęs švytint žaibams ir trankantis perkūnijai, Dzeusas pavertė pelenais mirtingąją Semelę ir jos namus, spėjo ištraukti iš ugnies ką tik pasaulį išvydusį dar neišnešiotą D. ir užsiuvo savo šlaunyje. Atėjus laikui, Dzeusas išleido D. į pasaulį. Hermiui tarpininkaujant, atidavė vaiką auginti Nisos nimfoms (ar Semelės seseriai Ino). Suaugusiam D. Hera atėmė protą ir jis, klajodamas po Egiptą ir Siriją, pasiekė Frigiją. Ten deivė Kibelė-Rėja jį išgydė ir įtraukė į savo orgiastiškąsias misterijas. Po to D. per Trakiją patraukė į Indiją, iš Rytų (Indijos arba Lidijos ir Frigijos) grįžo į Graikiją (Tėbus). Plaukiant iš Ikarijos į Nakso salą, D. pagrobė piratai tirėnai, juos D. išgąsdino savo stebuklingais pasivertimais. Norėdami parduoti D. į vergiją, plėšikai sukaustė jį grandinėmis, tačiau grandinės pačios nukrito nuo D. rankų. Apraizgęs gebenėmis laivo stiebą ir bures, D. pavirto loke ir liūtu. Iš baimės šušokę į jūrą piratai pavirto delfinais. Šis mitas rodo archajišką zoomorfinę ir su augmenijos pasauliu susijusią D. kilmę. Tai patvirtina ir epitetai: Euojas — „apraizgytas vynuogienojais" „vynuogių kekė". D. zoomorfinę kilmę rodo jo pasivertimai ir pasakojimai apie D.-jautį bei D.-ožį. Gamtos vaisingumo dievo D. simbolis buvo falas.

Nakso saloje D. sutiko mylimąją — Ariadnę, kurią buvo palikęs Tesėjas.

Dionisas ir menadės. Piešinio fragmentas Nacionaliniame Toronto muziejuje. Apie 410 m. pr. Kr.

Bakchas (Dionisas). Mikelandželo skulptūra Nacionaliniame Florencijos muziejuje. 1496–1497 m.

D. pagrobė Ariadnę ir Lemno saloje su ja susituokė. Ariadnė D. pagimdė Oinopioną, Toantą ir kt. D. įvesdavo savo kultą visur, kur tik pasirodydavo; keliaudamas jis mokydavo žmones auginti vynuoges ir daryti vyną. Ekstaziškame D. žygyje dalyvavo menadės (bakchantės), satyrai ir basaridės (vienas iš D. vardų — Basarajus), nešančios vynuogienojais papuoštus skeptrus. Apsijuosę gyvatėmis D. palydovai su beprotišku kvaitulių siaubdavo viską, kas pasitaikydavo jų kelyje. Šaukdami „Bromijas" („triukšmingasis", „dundantis"), jie šlovino D., mušė timpanus, gėrė sudraskytų žvėrių kraują, tirsais atverdavo žemės gelmių medaus ir pieno versmes, su šaknimis rovė medžius; prie jų prisijungdavo vis didesni vyrų ir moterų būriai. D. imta šlovinti kaip Liėjų („išlaisvintoją") — jis išlaisvino žmones iš pasaulietinių rūpesčių ir buitinių nemalonumų, sutraukė pančius, kuriais juos apraizgė priešai, griovė neįveikiamas sienas. D. atimdavo priešininkams protą ir žiauriai juos bausdavo; taip jis atsiskaitė su savo pusbroliu — Tėbų valdovu Pentėju, norėjusiu uždrausti beprotiškąsias dionisijas. Pentėją sudraskė į gabalus bakchantės, vedamos paties Pentėjo motinos Agavės. Ekstazės apimta ji palaikė savo sūnų gyvuliu. Edonų valdovo sūnų Likurgą, kuris priešinosi D. kultui, D. pavertė silpnaprotiu. Likurgą sudraskė jo paties žirgai.

Vienu iš dvylikos Olimpo dievų D. tapo vėlai. Delfuose jį pradėjo garbinti kartu su Apolonu. Pamase kas dveji metai D. garbei būdavo rengiamos orgijos, jose dalyvaudavo bakchantės iš Atikos — fiadės. Atėnuose vykdavo D. skirti vaidinimai ir šventinės procesijos; būdavo vaidinamos iškilmingos archonto basilėjo žmonos ir D. vestuvės. Iš religinių D. kulto ritualų (gr. tragōdia — „daina apie ožį", „ožio daina" arba „satyrų — į ožius panašių D. palydovų — daina") išsirutuliojo senovės graikų tragedija. Atikoje D. garbei buvo rengiamos Didžiosios, arba Miesto, dionisijos. Per šias šventes kovo balandžio mėn. vykdavo iškilmingos eitynės, tragedijų ir komedijų autorių, ditirambus giedančių chorų konkursai; sausio vasario mėn. — Lenajai, kai buvo statomos naujos komedijos; gruodžio sausio mėn. — Mažosios, arba Kaimo, dionisijos, išsaugojusios daug agrarinės magijos elementų; šių švenčių metu būdavo kartojamos pjesės, jau vaidintos mieste.

Helenizmo amžiuje D. kultas susiliejo su frigų dievo Sabazijo kultu (Sabazijas tapo D. pravarde). Romoje D. vadino Bakchu (iš čia kilo ir bakchantės bei bakchanalijos); jis identifikuotas su Ozyriu, Serapiu, Mitru, Adonidu, Amonu, Liberu.

Išliko daug antikinio meno kūrinių, kuriuose panaudotas siužetas apie Dionisą. Vėliau D. vaizdavo tokie žymūs dailininkai, kaip Tičianas, Džulio Romano, P. P. Rubensas ir kt. Muziką D. tema kūrė A. Dargomyžskis, K. A. Debiusi, Ž. Masnė.

Dioskūrai (Διόσκουροι — „Dzeuso sūnūs"), gr. mitologijoje Kastoras ir Polideukas, broliai dvyniai, Dzeuso sūnūs, Helenės ir Klitemnestros broliai. Anot kitos versijos, Polideukas ir Helenė yra Ledos ir Dzeuso vaikai, o Kastoras ir Klitemnestra — Ledos ir jos vyro, spartiečių valdovo Tindarėjo, vaikai (todėl Polideukas buvo nemirtingas, Kastoras — mirtingasis). D. dalyvavo daugelyje žygių, Polideukas buvo garsus imtynininkas, Kastoras — žirgų tramdytojas. Jie sugrąžino Tesėjo pagrobtą savo seserį Helenę iš Atėnų į gimtinę. D. dalyvavo argonautų žygyje, kurio metu Polideukas kumštynėse nugalėjo valdovą Amiką. D. ir Kalidono medžioklės dalyviai. Rungtyniaudami su artimiausiais giminaičiais Afaretidais, D. pavogė nuotakas — savo dėdės Leukipo dukteris Foibę ir Hilaeirę. D. ginčijantis su Afaretidais, kaip padalinti jaučių bandą, Kastorą užmušė Idas, o Polideukas nužudė Linkėją; Dzeusas žaibu nutrenkė sūnaus žudiką Idą. Homero „Iliadoje" Helenė veltui ieškojo brolių Trojos lygumoje — jie jau buvo pasitraukę iš gyvenimo. Nemirtingąjį Polideuką Dzeusas priėmė į Olimpą. Iš meilės broliui Polideukas atidavė jam dalį savo nemirtingumo: jie abu pakaitomis pasirodo Dvynių žvaigždyne kaip Rytinė ir Vakarinė žvaigždė. Mite apie D. akivaizdi senosios ide. idėjos apie dieviškuosius dvynius — žmonių (ypač kareivių, raitelių ir jūreivių) pagalbininkus — užuomazga. D. laikyti doriečių didvyriais, tačiau jų kultas paplito toli už Spartos ribų. D. pergalė prieš Afaretidus — istorinės spartiečių pergalės prieš meseniečius atgarsis. Spartoje D. garbindavo archajiškų fetišų forma — kaip du tvirtai surištus rąstus. Mite apie D. yra periodiškos gyvybės ir mirties, šviesos ir tamsos kaitos motyvų (didvyrių pasirodymas pakaitomis vėlių karalystėje ir Olimpe). Rom. mitologijoje D. vadinami Kastoru ir Poliuksu.

Dirkė (Δίρκη), gr. mitologijoje Tėbų valdovo Liko žmona, persekiojusi Dzeuso mylimąją Antiopę. Kai suaugę Antiopės ir Dzeuso sūnūs Dzetas ir Amfionas užgrobė Tėbus, keršydami už motinos kančias jie užmušė Liką, o pačią D. nubaudė dar žiauriau — pririšo prie laukinio jaučio ragų. D. lavoną įmetė į Kitairono kalnų upę,

Dirkės bausmė. Vatikėnų namo freska Pompėjose. I a.

vėliau pavadintą D. vardu. Apie D. Euripidas yra parašęs tragediją, kuri iki mūsų dienų neišliko.

Doras (Δῶρος), gr. mitologijoje Helėno ir nimfos Orseidės sūnus, Ksuto ir Eolo brolis. D. iš tėvo gavo žemę „priešais Peloponesą", jos gyventojai buvo pavadinti doriečiais. Pasak kito mito, D. buvo Apolono ir Ftijos sūnus, kurį (kartu su broliais Laodoku ir Popipoitu) nužudė Endimiono sūnus Aitolas kovoje dėl žemės, vėliau pavadintos Aitolija.

driadės (Δριάδης), gr. mitologijoje nimfos, medžių globėjos. Kartais d. vardai siejami su medžių pavadinimais, pvz., d., gimusios iš Urano kraujo lašų ir susijusios su uosiu, vadinamos melijomis, o d., kartu su medžiu gimstančios ir žūstančios — hamadriadėmis. Buvo manoma, kad d. ypač geros tiems, kurie sodina medžius ir juos prižiūri.

Driopas (Δρυόπος), gr. mitologijoje upės dievo Sperchėjo sūnus, Driopės tėvas, driopų genties valdovas ir eponimas. D. vardo reikšmė rodo, kad šis personažas labai archajiškas.

Driopė (Δρυοπη), gr. mitologijoje Driopo dukra. Pasak arkadiečių mito versijos, Hermio mylimoji, pagimdžiusi jam sūnų Paną. Naujagimis buvo apžėlęs plaukais, raguotas ir su ožio kojomis. Išsigandusi vaiko išvaizdos D. pametė sūnų, bet Hermis nunešė jį į Olimpą, kur jis visiems patiko ir buvo pavadintas Panu. Pasak tesaliečių mito versijos, D. tapo Apolono meiluže (Apolonas ją paėmė prievarta). Mirtingasis D. vyras — Andraimonas; jam D. pagimdė sūnų Amfisą. Amfisas valdė miestą, kurį pats įkūrė ir pavadino savo vardu. D. buvo nubausta (paversta medžiu), nes skynė lotoso žiedus (lotosu buvo virtusi viena nimfa hamadriadė).

Dzagrėjas (Ζαγρεύς — pažodžiui „didysis medžiotojas"), gr. mitologijoje viena archajiškiausių dievo Diniso hipostazių. Kretos Dzeuso ir deivės Persefonės sūnus. Deivės Heros pasiųsti titanai užpuolė Dz., tačiau jis išgąsdino juos, pasiversdamas drakonu, tigru, jaučiu. Hera laukiniu staugimu paakino titanus kovai, ir jie sudraskė Dz. Dzeusas nubloškė titanus į Tartarą, o titanų motinai žemei pasiuntė baisų gaisrą ir tvaną. Dz. įtrauktas į orfikų teogoniją, kuri su juo siejo ištisą filosofinių ir mitologinių pažiūrų sistemą. Dz. buvo skirtos orfikų misterijos. Daug mitų susiję su Dioniso-Dzagrėjo prisikėlimu. Jo širdį išgelbėjo Atėnė. Žinomas IV a. autoriaus Firmiko Materno pasakojimas apie Kretos valdovo Dzeuso sūnaus Libero-Dzagrėjo sudraskymą (Liberas — italų vaisingumo dievybė).

Dzeusas (Ζεύς), gr. mitologijoje vyriausiasis dievas, dievų ir žmonių tėvas, Olimpo dievų valdovas. Dz. yra senas graikų dievas; jo vardas indoeuropietiškos kilmės ir reiškia „giedrą dangų". Antikiniame pasaulyje vardo „Dzeusas" etimologija buvo siejama su žodžiu „gyvenimas", „tai, per ką viskas egzistuoja". Dz. yra Krono ir Rėjos sūnus, todėl jį dar vadina Kronidu arba Kronionu. Dz. priklauso trečiai dievų kartai, nuvertusiai titanus. Dz. tėvas Kronas, nuogąstaudamas, kad vaikai gali atimti iš jo valdžią, surijo visus Rėjos pagimdytus vaikus. Bet Rėja apgavo vyrą, vietoj ką tik gimusio Dz. duodama jam praryti akmenį. Dz. ji slapta nusiuntė į Diktės kalną Kretoje. Pasak kito varianto, Rėja pagimdė Dz. Diktės kalno oloje ir atidavė jį auginti kuretams bei koribantams, kurie maitino Dz. ožkos Amaltėjos pienu. Būtent Kretoje išliko seniausi Dz. garbinimo fetišai — dviašmenis kirvis (labris), žudantis ir gyvybę teikiantis stebuklingas ginklas, griaunanti ir kurianti jėga. Šis dviašmenis kirvis tarp jaučio ragų pavaizduotas ir ant ritualuose naudotų daiktų. Jautis Kretoje buvo zoomorfinis Dz. pakaitalas, nes pasivertęs jaučiu Dz. pagrobė Europę. Pagrindine Dz. Labrio gyvenamąja vieta laikytas Labirintas. Fantastinė, iš dalies į žmogų panaši būtybė Minotauras — vienas iš Kretos Dz. pavidalų. Archajiškasis Dz. artimas Dzagrėjui, kuris vėliau buvo laikomas Dz. sūnumi.

Su Dz. olimpiečiu susijusioje mitų sistemoje Dz. buvimas Kretoje yra archajiškas rudimentas. Delfuose garbintas archajiškas fetišas omfalas („žemės bamba") — akmuo, kurį Kronas buvo prarijęs vietoj Dz., ar akmuo — naujagimio Dz. bamba. Dz. padėjo omfalą kaip paminklą Pitojoje prie Parnaso visų mirtingųjų nuostabai.

Suaugęs Dz. išlaisvino brolius ir seseris iš Krono pilvo, Metidės patarimu davęs Kronui kažkokio gėrimo, ir Kronas išvėmė Rėjos vaikus. Atsidėkodami jie atidavė Dz. perkūnus ir žaibus. Po to Dz. ėmė kovoti su Kronu ir kitais titanais dėl valdžios. Šioje dešimtmetį trukusioje kovoje Dz. padėjo šimtarankiai ir kiklopai, nukalę iš žaibų griaustinį. Nugalėtus titanus Dz. nutrenkė į Tartarą. Trys broliai — Dz., Poseidonas ir Hadas pasidalijo valdžią. Dz. tapo dangaus valdovu, Poseidonas valdė jūras ir vandenynus, Hadas — mirusiųjų šalį. Seniausiais laikais Dz. pats valdė gyvuosius, teisė mirusiuosius. Todėl vienas iš jo epitetų — chtoniškasis („požeminis"). Dz. Chtoniją garbino Korinte. Vėliau Dz. įkūnijo tik šviesiąją gyvenimo pusę. Patriarchato laikotarpiu Dz. galutinai įsikūrė Olimpe ir įgijo epitetą „Olimpietis". Savo valdžią Dz. įtvirtino sunkiai, prieš jį sukilo Gaja ir užsiundė jos pačios pagimdytą baisųjį Tifoną. Dz. nugalėjo šią pabaisą ugniniais žaibais. Anot vieno mito varianto, Dz. įmetė Tifoną į Tartarą, pasak kito, — užvertė ant jo Etną. Tačiau kova su chtoniškosiomis pabaisomis tęsėsi. Gaja iš iškastruoto Urano kraujo pagimdė gigantus. Apolodoro manymu, kova su gigantais vykusi prieš kovą su Tifonu, kuris buvęs dar baisesnis už gigantus.

Prieš Dz. ir kitų Olimpo dievų kovą su pabaisomis ir gigantais įvyksta dar viena dievų kartų kaita (visų pirma Kronas nuverčia Uraną, tada Dz. — Kroną). Orfikų teogonija seniausiais pasaulio vald. prieš Kroną ir Rėją laiko Ofioną ir Eurinomę, manytina, gyvačių pavidalo būtybes, kurios nugalimos ir įmetamos į Okeaną (Okeano gelmėse Eurinomė išgelbsti nuo Olimpo numestą Hefaistą). Ir pačiam Dz. gresia, kad valdžią atims sūnus. Dz. kovoja dėl valdžios net su artimiausiais giminaičiais, prieš jį sukyla Hera, Poseidonas, Atėnė Paladė, net Apolonas. Dz. padeda Tetidė (Nerėjo duktė, nuverstosios valdovės Eurinomės sesuo). Ji pakviečia šimtarankius, kurie įbaugina sąmokslininkus. Dz. — naujasis Olimpo dievas — šaukiasi Žemės pagimdytų pabaisų pagalbos ir kovoja su tokiomis pat Žemės sukurtomis būtybėmis. Dz. olimpietis buvo laikomas dievų ir žmonių tėvu, tačiau jo valdžia nėra itin stipri. Dz. dažnai nežino likimo sprendimų ir išsiaiškina juos, sverdamas didvyrių likimus auksinėmis (gal dangaus ar saulės) svarstyklėmis. Būtent Žemės Gajos ir dangaus Urano patariamas Dz. praryja savo pirmąją žmoną Metidę, idant ji nepagimdytų sūnaus, kuris bus stipresnis už tėvą. Gajos duktė Temidė atskleidžia Dz. paslaptį, kurią žino ir Prometėjas: tokį sūnų Dz. pagimdys Tetidė. Atsisakęs santuokos su Tetide ir išleidęs ją už didvyrio Pelėjo, Dz. motinos Žemės prašymu sukelia Trojos karą. Antroji Dz. žmona — teisingumo deivė Temidė. Jų duk-

Dzeusas

Soste sėdintis Dzeusas. Sidabras. Valstybinis Berlyno muziejus. Apie 325 m. pr. Kr.

terys horos reguliuoja dievų ir žmonių gyvenimo eigą, o likimo deivės moiros įgyvendina Dz. valią. Dz. valdomas pasaulis pastebimai keičiasi, jo ir Eurinomės dukterys charitės atneša į jį džiaugsmą, linksmybes, grožį. Dz. žmona Demetra jau nebe žemė, gimdanti pabaisas, o žemdirbystės deivė. Net Hadas Dz. dukrą Persefonę pagrobia atsiklausęs Dz. leidimo. Atminties deivė Mnemosinė pagimdo Dz. devynias mūzas, vadinasi, Dz. tampa įkvėpimo, mokslų ir menų kūrėju. Leta pagimdo Dz. Apoloną ir Artemidę. Trečioji, bet pagal reikšmę pirmoji, Dz. žmona Hera — teisėtos santuokos ir santuokinių normų gynėja. Taip Dz. palaipsniui pakeičia pasaulį, sukurdamas dievus, kurie įdiegia įstatymus, tvarką, mokslus, menus ir moralės normas. Tačiau daugelyje mitų pastebimi ikiolimpinio Dz. bruožai. Dz. veda mūzą Kaliopę, kuri pagimdo ekstaziškuosius koribantus, demoniškuosius Didžiosios Motinos Kibelės tarnus, Kretoje saugojusius mažąjį Dz. Priešinimuisi nuslopinti ir bausmėms vykdyti Dz. vis dar naudoja savo ginklus — griaustinį ir žaibus. Homeras Dz. vadina „griaustinio dievu", „aukštybėse dundančiu", „debesų stumdytoju", vėjų ir lietaus siuntėju. Anot Hesiodo, Dz. atsiunčia liūtis. Alkajo žodžiais tariant, Dz. „lyja". Pausanijas pasakoja, kad Atėnuose buvo statula, kuri vaizduoja, kaip žemė Gaja prašo Dz. atsiųsti lietų. Atėniečiai maldaudavę Dz. nulyti kaip lietui ant laukų. Dodonėje garbintas ąžuolas, kurio šaknis skalauja upelis. Jį laikė Dodonės Dz., Okeanidę Dionę — Dz. žmona.

Dz. Olimpietis — žmonių ir miestų saugotojas, nuskriaustųjų užtarėjas ir prašančiųjų rūpintojas. Kiti dievai klauso Dz., jis duoda žmonėms įstatymus. Dz. — gyvybės ir gyvenimo kūrėjas, jis rūpinasi šeima, todėl vadinamas šeimos užtarėju. Eschilo kūrinyje „Maldautojos" pavaizduotas Dz. — galingas dievas, teisingas žmonių globėjas ir padėjėjas. Šios Dz. f-jos atsispindi epitetuose „padėjėjas nelaimėje", „gelbėtojas", „miestų gelbėtojas", „įkūrėjas", „saugotojas", „valstybės valdovas". Dz. yra draugiškų santykių globėjas, „tėviškasis", „tėvas". Jis rūpinasi, kad būtų laikomasi priesaikų, talkina kareiviams, jis ir pats yra strategas, karvedys, „karingasis", „pergalės nešėjas". Dz. žinomas ir kaip tautos susirinkimo globėjas, „skeptro nešėjas", „valdovas", „valdovų valdovas", „aukščiausia palaimintoji ir tobula valdžia", „visų valdovas", „heleniškasis". Atėnuose buvo atskiras „visų helenų valdovo" Dz. kultas.

Dz. Olimpietis yra daugelio didvyrių tėvas, kurie įgyvendina Dz. dievišką valią ir gerus sumanymus. Dz. sūnūs yra Heraklis, Persėjas, Dioskūrai, Sarpedonas, garsūs valdovai ir išminčiai Minojas, Radamantas ir Ajakas. Dz. rūpinasi didvyriais, kurie naikina chtoniškąsias pabaisas, tačiau smerkia Arėjo kraujo troškimą ir karo stichiją. Mituose apie didvyrių gimimą pastebimi ir seni fetišizmo motyvai. Dz. ateina pas Danaję aukso lietumi, pas Semelę — griaustiniu ir žaibais, jis pagrobia Europę pasivertęs jaučiu, pas Ledą atvyksta kaip gulbė, pas Persefonę — kaip gyvatė. Archajiški zoomorfiniai motyvai įžvelgiami ir mituose, kur Dz. paverčia savo mylimąsias gyvūnais, kad apsaugotų jas nuo Heros pykčio. (Dz. paverčia Ijo karve, Kalistò — loke.) Būdamas dievų ir žmonių tėvas, Dz. yra ir negailestingas teisėjas. Jo įsakymu prie uolos prikalamas Prometėjas, kuris pavogė Hefaisto ugnį, kad padėtų žmonėms, Dz. pasmerktiems apgailėtinam likimui. Dz. daug kartų išnaikina žmonių giminę, norėdamas sukurti tobulesnes būtybes. Jis pasiunčia į žemę tvaną, po kurio išlieka tik Prometėjo sūnus Deukalionas ir jo žmona Pira, ir Trojos karas yra Dz. priemonė nubausti žmones už jų suktybes. Dz. pražudo Atlantus, nes tie pamiršo garbinti dievus. Platonas tokį Dz. vadina įstatymo sargu.

Dz. prakeikia kai kuriuos didvyrius ar ištisas jų kartas (Tantalas, Sisifas, Atreidai, Kadmidai). Taip archajiškasis Dz. pamažu įgyja moralinių bruožų, nors savo principus įgyvendina jėga. Graikai manė, jog valstybės, harmonijos ir moralės ištakos susijusios su Dz. veikla, o ne su Prometėjo dovanomis, dėl kurių žmonės tapo pernelyg išdidūs. Dz. suteikė žmogui gėdą ir sąžinę — bruožus, būtinus socialiniame gyvenime. Dz., kuris buvo laikomas ugnimi ir karšta medžiaga, kuris gyveno eteryje ir valdė pasaulį, tampa organizuojančiu kosminio ir socialinio Olimpo gyvenimo centru ten, kur žemė susilieja su dangum, o dangus virsta ugniniu, giedru eteriu. Dz. Olimpiečio mitologija atspindi basilėjų, ypač Mikėnų valdovų, patriarchalinės valdžios įsitvirtinimą. Vis dėlto valdovo valdžia neabsoliutinama (Hesiodas rašo, kad Dz. valdovu išrinkę dievai).

Tik helenizmo laikais Dz. tampa pasaulio valdovu ir likimo lėmėju. Vėlyvuosiuose orfikų himnuose ir stoiko Kleanto himne „Dzeusui" apdainuojamas „valdovų valdovas" ir „visų helenų valdovas". Universalus ir kosmiškas Dz. čia įgyja monoteistinių bruožų.

Dz. atributai yra egida, skeptras, kartais kūjis. Dz. skirta nedaug kulto švenčių, nes atskiras jo f-jas buvo perėmę kiti dievai, jo valios vykdytojai. Šie dievai daug artimesni žmonėms. Apolonas buvo pranašas, Demetra — žemdirbystės deivė, Atėnė — išminties ir grožio deivė. Dz. garbei buvo rengiamos visos Graikijos žaidynės Olimpijoje ir simbolizavo visų gr. polių vienybę ir savitarpio supratimą. Dz. atitinka rom. Jupiteris.

Yra išlikusios Dz. kulto statulos, vaizduojančios jį soste su valdžios atributais. XVI—XVIII a. tapyboje plačiai naudoti mitai apie Dz. ir Danaję, Europę, Ijo, Ledą.

Echidna ("Εχιδνα), gr. mitologijoje pabaisa, pusiau moteris, pusiau gyvatė, Forkijo ir Keto duktė, Gajos (žemės) ir Ponto (jūros) anūkė. E. gražaus veido, tačiau siaubą kelia jos gyvatiškoji prigimtis. Ji gyvena tarpeklyje, toli nuo dievų ir žmonių. E. — pabaisų, kurių tėvai Tifonas ir Gerionas, promotė, tos pabaisos — šunys Ortas ir Kerberas, Lernos hidra, Chimera, Sfinksas. E. pagimdė savo sūnaus Orto vaiką — Nemėjos liūtą. E. — chtoniška dievybė, kurios galią įkūnytą palikuonyse, sunaikino didvyriai Heraklis, Belerofontas, Edipas; tai žymi herojinės mitologijos pergalę prieš teratomorfizmą.

Echo ('Ηχώ), gr. mitologijoje nimfa, jos vardo kilmė susijusi su aidu.

Heros nubausta už plepumą, E. galėjo ištarti tik žodžių pabaigas. Ovidijus „Metamorfozėse" pasakoja, kad E. ištirpo iš meilės Narcizui, liko tik jos balsas, nuolat skambėjęs kartodamas kitų ištartus žodžius.

Edipas (Οἰδίπους), gr. mitologijoje Tėbų valdovo Lajo ir Jokastės sūnus. Apolonas išpranašavo Lajui, kad šis žus nuo sūnaus rankos, todėl Lajas įsakė žmonai perdurti naujagimiui sausgysles ties pėdų gurneliais ir pamesti jį ant Kitairono kalno šlaito. Tačiau piemuo, paėmęs berniuką iš karalienės Jokastės, nežinojo šio sprendimo priežasties, tad pasigailėjo berniuko ir atidavė pažįstamam piemeniui iš Korinto. Pastarasis nunešė jį bevaikiui Korinto valdovui Polibui. Berniukas buvo pavadintas Edipu („su ištinusiomis kojytėmis", „perdurtakojis") ir užaugintas kaip tikras valdovo sūnus. Kartą, kai E. buvo jau suaugęs jaunuolis, vienas įkaušęs korintietis pavadino jį pamestinuku. Nors įtėviai mėgino nuraminti E. ir nuslėpti tiesą, E. nusprendžia vykti į Delfus pas orakulą ir išsiaiškinti savo kilmę. Vietoj atsakymo E. išgirsta, kad jam lemta užmušti savo tėvą ir susituokti su motina, todėl nebegrįžta į Korintą, kurį laikė savo tėvyne, ir iškeliauja ieškoti laimės svetur. Pakeliui iš Delfų trijų kelių sankryžoje susitinka kilmingą senį, važiuojantį vežimu ir lydimą tarnų. Edipas nesitraukia iš kelio ir abu keliautojai susiginčija. Supykęs senis smogia E. per galvą sunkia lazda. Įtūžęs E. lazda užmuša ir savo užpuoliką, ir visus (bent jam taip atrodė) palydovus. Tačiau vienas tarnas išsigelbsti, grįžta į Tėbus ir papasakoja, kad Lają užmušė plėšikai. Keliaudamas E. pasiekia Tėbus. Prie miesto vartų buvo įsitaisęs siaubūnas Sfinksas. Įspėjęs jo mįslę, E. išlaisvina miestą. Atsidėkodami tėbiečiai paskelbia E. savo valdovu, į žmonas jam atiduoda Lajo našlę Jokastę. Vienintelis E. ir Lajo ginčo liudininkas tarnas gauna Jokastės leidimą vykti į tolimas pievas piemenauti ir į miestą nebeužsuka. Taip išsipildo orakulo pranašystė,— nei E., nei Jokastė nieko neįtaria. Jų laiminga santuoka tęsiasi 20 metų, E. ir Jokastė susilaukia keturių vaikų: Polineiko, Eteoklio, Antigonės ir Ismenės. Po daugelio metų Tėbus užpuola maras, Delfų orakulas pareikalauja išvaryti iš miesto Lajo žudiką. Aiškindamasis seno nusikaltimo aplinkybes, E. supranta, ką jis kadaise užmušė, kas yra jo tėvai ir kas dabar jo žmona. Jokastė iš gėdos pasikaria, E. auksine velionės suknelės sagtimi išsiduria akis. Vėliau E. sūnų išvaromas iš Tėbų. Lydėti aklą tėvą ryžtasi duktė Antigonė, ji liko ištikima tėvui net ir iškilus aikštėn siaubingai tiesai. Po ilgų klajonių E. pasiekia Koloną, šventą Eumenidžių giraitę, kur pagal Apolono pranašystę turi baigtis jo gyvenimas. Tesėjas priėmė E., o šis atskleidė jam paslaptį: būsimą karą tarp tėbiečių ir atėniečių laimės tic, kięno žemėje E. ras paskutinį prieglobstį. Jokastės brolis Kreontas mėgina įtikinti E. grįžti tėvynėn ir užsitraukia baisų Tesėjo pyktį. Palaiminimo negauna ir Polineikas, atvykęs tėvo pritarimo karo žygiui prieš brolį Eteoklį. E. prakeikia abu sūnus, išvariusius jį iš Tėbų, ir išpranašauja, kad jiedu žus dvikovoje. Perkūno dundesys primena E., kad jo laukia požemio karalystė. Nuojautos vedamas E. pats randa savo mirties vietą, ir tik Tesėjui leidžia tuo metu būti šalia. E. praryja atsivėrusi žemė. Šią paslaptį žino tik Tesėjas, prieš pat mirtį turėjęs teisę atskleisti ją savo įpėdiniams. Toks E. mito variantas aprašytas Sofoklio tragedijose „Karalius Edipas" ir „Edipas Kolone". Kiti šaltiniai pateikia senesnes arba vietines mito versijas. Viename iš variantų teigiama, kad tėvai E. ne kalnuose paliko, o įdėję dėžėn įmetė į jūrą. Bangos dėžę išskalavo Korinto ar Sikiono pakrantėse, čia vaiką rado vietinio valdovo žmona, tuo metu skalbusi ant kranto. Sofoklio tragedijose pavaizduotas E. išgelbėjimas (vienas piemuo atiduoda mažylį kitam) — poeto sugalvotas; pasak kitų versijų, E. randa piemenys (pas juos E. ir užauga) arba atsitiktinis praeivis, t. y. žmogus, nežinantis, kur berniukas gimė. Iš esmės skiriasi ir E. susitikimo su Laju, atvykimo į Tėbus aplinkybės. Vienas iš variantų: E. vyksta ieškoti vežimo ir žirgo, pavogto iš Korinto karaliaus, kurį laiko savo tėvu, sutinka nepažįstamą Lają ir užmuša jį, grįžta pas Polibą su užmuštojo Lajo diržu ir kardu. Vėliau, jau tapęs Tėbų valdovu, E. su Jokaste važiuoja pro šią vietą, viską papasakoja žmonai ir parodo tąkart įgytus trofėjus. Jokastė supranta, kad jos dabartinis vyras yra ankstesniojo žudikas, tačiau neatskleidžia E. šios paslapties. Jokastė net nenujaučia, kad E. — kadaise jos pamestas sūnus. Šioje versijoje ypač svarbus piršlybų motyvas. Po Lajo mirties Tėbus valdo Kreontas. Jis pažada našlę Jokastę ir sostą tam, kuris išvaduos miestą nuo Sfinkso. E., tai sužinojęs, nugali Sfinksą dvikovoje. Fizinė dvikova vėlesniuose variantuose pakeičiama protinių sugebėjimų varžybomis.

Skiriasi ir E. vaikų kilmės variantai. Anot „Odisėjos", dievai labai greit atskleidė kraujomaišišką E. santuoką; tai sužinojusi pasikorė jo motina (Homeras ją vadino Epikaste), tačiau E. toliau valdė Tėbus ir mirė persekiojamas erinijų. Ferekidas V a. pr. Kr. antrąją E. žmoną vadina Euriganėja. Iš šios santuokos E. gimė minėtieji keturi vaikai.

Edipas

Edipas ir Sfinksas ant helenizmo laikų sarkofago

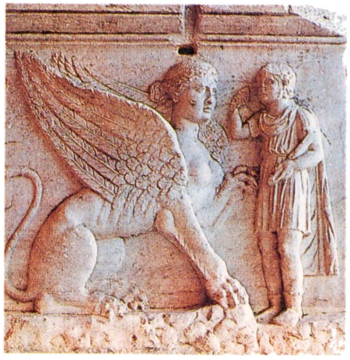

E. mito šaknys, ko gero, siekia senuosius folkloro motyvus apie kovą tarp sūnaus ir tėvo, kurie nepažįsta vienas kito. Jaunesnis ir stipresnis sūnus nugali tėvą. Šis siužetas kildinamas iš matrilokalinės santuokos laikų, kai motinos giminėje augintas sūnus nežinojo, kas jo tėvas. Suaugęs jis leidžiasi ieškoti tėvo, bet nepažinęs jo susikivirčija. Gr. šaltiniuose šis motyvas aiškiausiai atsispindi mite apie Odisėjo mirtį, kai šis susikauna su savo ir Kirkės sūnumi Telegonu, nepažįstančiu tėvo; to paties mito variantu laikomas pasakojimas apie Akrisijo mirtį — jį užmuša svetur užaugęs anūkas Persėjas.

E. mite matrilokalinės santuokos situaciją pakeitė pamesto vaiko augimas svetur, tačiau rezultatai tokie patys. Šiuose mituose dažnas tėvo atpažinimo po mirties motyvas. Tai atspindi variantas, kai Jokastė atpažįsta Edipą kaip savo pirmojo vyro žudiką.

Egėjas (Αἰγεύς), gr. mitologijoje atėniečių valdovas, Pandiono sūnus ir Tesėjo tėvas. Mirus Pandionui, sūnus išvyko kariauti su Atėnais, norėdamas išvyti Metiono sūnus, kurie kadaise išvarė iš Atėnų Pandioną. Aukščiausią valdžią Atėnuose gavo E., bet nė viena iš dviejų žmonų nepagimdė jam įpėdinio. Bijodamas savo brolių, E. nuvyko pas pitiją sužinoti likimo. Mįslingus orakulo žodžius suprato išmintingasis valdovas Pitėjas, kurį E. aplankė Troidzenoje. Prigirdęs svečią, Pitėjas paguldė jį šalia savo dukters Etros. Pas Etrą tą naktį atėjo pats Poseidonas, tad Etros ir E. sūnus Tesėjas kartu buvo ir dievo sūnus. Grįždamas į Atėnus E. paslėpė po akmeniu kardą ir sandalus: suaugęs sūnus turės surasti šiuos daiktus. Pas E. Atėnuose rado prieglobstį Medėja, ji pagimdė E. sūnų Medą. Kai nelauktai pasirodė Tesėjas, Medėja nusprendė jį nunuodyti, tačiau E. pažino sūnų iš kardo rankenos. Tesėjas keliavo į Kretą, kur turėjo užmušti pabaisą Minotaurą. E. susitarė su sūnumi, jog pergalės atveju šis namo grįš iškėlęs baltas bures. Kai E. išvydo Tesėjo laivą su juodomis burėmis (skubėdamas Tesėjas pamiršo pakeisti bures), iš sielvarto šoko į jūrą. Ši jūra vėliau pavadinta Egėjo jūra.

Egėjas klausosi orakulo. Pieštinio fragmentas Valstybiniame Berlyno muziejuje. 440–430 m. pr. Kr.

Egina (Αἴγινα), gr. mitologijoje nimfa, upių dievo Asopo duktė (Asopo upė yra Bojotijos pietuose). E. pagrobė Dzeusas, ji Dzeusui pagimdė Ajaką. Antikiniuose šaltiniuose minima, kad Dzeusas susitikęs E. Eginos saloje, kuri anksčiau vadinosi Oinone.

Egistas (Αἴγισθος), gr. mitologijoje Tiesto sūnus. Pasak vienos versijos, E. yra vienintelis Tiesto sūnus, kuriam pavyko išvengti Atrėjo keršto. Pasak kitos, E. gimęs Tiestui išprievartavus savo dukterį Pelopėją. Kai Pelopėja buvo išleista už našlio Atrėjo, ji liepė naujagimį pamesti. E. žindė ožka, o užaugino piemenys. Vėliau Atrėjas pripažino E. sūnum ir liepė jam nužudyti Tiestą. Atrėjas davė E. kardą, kurį Pelopėja buvo ištraukusi Tiestui iš makštų tą naktį, kai jis ją išprievartavo. Iš šio kardo Tiestas atpažino savo sūnų E. ir įsakė atsivesti motiną. Atvesta Pelopėja nusidūrė Tiesto kardu, o E., sužinojęs iš tėvo apie Atrėjo nusikaltimus, nutaikė tinkamą akimirką ir jį nužudė.

Kai valdžia Mikėnuose atiteko Atrėjo sūnui Agamemnonui, E. teko bėgti. Gr. kariuomenei išžygiavus į Troją, jis sugrįžo į Mikėnus, suviliojo Agamemnono žmoną Klitemnestrą, o kai Agamemnonas grįžo, jį nužudė. Po septynerių valdymo metų Egistą kartu su Klitemnestra nužudė tremtyje išaugęs Agamemnono sūnus Orestas.

Eileitija (Εἰλείθυια), gr. mitologijoje gimdymo deivė, gimdyvių globėja, Dzeuso ir Heros duktė. Pavydžioji Hera laiku nepasiuntė E. pas gimdančią Alkmenę; Hera užlaikė E. ir gimdant Leto — Apoloną ji pagimdė nesulaukusi Eileitijos. E. sukelia gimdyvėms aštrius skausmus, tačiau palengvina ir jų kančias. Homeras mini kelias E. — Heros dukteris.

Eirenė (Εἰρήνη — „ramybė"), gr. mitologijoje deivė — ramybės personifikacija. Iš pradžių E. neturėjo savo kulto ir mituose nebuvo minima. Hesiodas E. mini kartu su Eunomija ir Dike kaip vieną iš trijų horų, gimusių iš Dzeuso santuokos su Temide ir valdžiusių metų laikų kaitą bei lėmusių žemės derlingumą. E. kaip taikos deivė Atėnuose pradėta garbinti V a. pr. Kr. viduryje: Atėnų aikštėje (agore) 374 m. pr. Kr. pastatytas E. altorius. E. — dažnas gr. poezijos bei dramaturgijos personažas, su ja identifikuojama rom. deivė Paksė.

Elektra (Ἠλέκτρα), gr. mitologijoje 1) Okeano ir Tetidės duktė, dievų pasiuntinės Iridės ir harpijų motina;

Orestas ir Elektra. Nacionalinis Romos muziejus. I a.

2) viena iš plejadžių, Dzeusui pagimdžiusi Trojos karalių dinastijos pradininką Dardaną; 3) Agamemnono ir Klitemnestros duktė. „Iliadoje" jos vardas neminimas. Tačiau jau VI a. pr. Kr. mitologinėje tradicijoje (neišlikęs iki mūsų dienų Stesichoro veikalas „Orestėja"; skulptūros) E. pasižymėjo gelbėjant mažąjį Orestą, vėliau padėjo jam užmušti Egistą ir Klitemnestrą. Iki mūsų dienų išlikusiuose gr. literatūros kūriniuose E. ryškiausiai pavaizduota Eschilo „Choeforose" (trilogijos „Orestėja" 2 d.), Sofoklio ir Euripido tragedijose „Elektra". Nors kiekvienas autorius E. paveikslą formuoja savaip, vis dėlto išlieka bendras bruožas: E. visa savo esybe trokšta atkeršyti Agamemnono žudikams, nekantriai laukia ir tikisi, kad Orestas įvykdys šį kerštą. E. susitikimą su Orestu Sofoklis ir Euripidas vaizdavo skirtingai. Tai viena labiausiai jaudinančių scenų Atėnų tragedijoje. Skatindama Orestą užmušti tėvo žudikus, E. sykiu jaučia ir pareigą mirusiam tėvui, ir neapykantą naujajam Mikėnų vald. Egistui, kuris verčia E. gyventi atsiskyrus kaip vergę, neleidžia jai tuoktis, nes bijo, kad gali gimti sosto paveldėtojas. Euripido veikale yra ir kitoks motyvas: E. priverčia ištekėti už paprasto žemdirbio, tačiau E. vyras pasirodo esąs kilniaširdis, ir ši santuoka laikoma fiktyvi, tad įvykdžiusi kerštо planus, E. be jokių kliūčių susituokia su Oresto draugu Piladu.

Elektrionas ('Ηλεκτρύων), gr. mitologijoje Persėjo ir Andromedos sūnus, Alkmenės tėvas, Mikėnų karalius. Kariavo su Tafo saloje gyvenusiais telebojais. E. netyčia užmušė brolio sūnus Amfitrionas.

Empūsa ('Εμπουσα), gr. mitologijoje pabaisa, Hekatės palydovė. Pasivertusi jauna gražuole arba siaubingu vaiduokliu, E. privilioja aukas; viena jos koja varinė, veidas tvoskia karščiu.

Endimionas ('Ενδυμίων), gr. mitologijoje gražuolis, Aetlijo ir Kalikės (Eolo dukters) sūnus, Elidėje apgyvendinęs Tesalijos ajoliečius. Paimtas į dangų, E. mėgino suvilioti Herą; už tai Dzeusas pasmerkė jį amžinam miegui Karijos kalnų tarpeklyje. Pasak labiau paplitusio mito varianto, užmigdyti E., išsaugant jį amžinai jauną, Dzeusą įkalbėjo Selenė, įsimylėjusi Endimioną ir vėliau pagimdžiusi jam 50 dukterų.

Enėjas (Αἰνειας), gr. ir rom. mitologijoje Anchiso ir Afroditės (rom. Veneros) sūnus, gimęs ant Idos kalno arba Simoento upės pakrantėje. Enėją iki penkerių metų augino nimfos. Iš pradžių E. nedalyvavo Trojos gynime, prisijungė prie trojėnų tik tada, kai Achilas išvarė jį iš gimtinės. Herojiniame epe „Iliada" E. minimas tarp šlovingiausių trojėnų didvyrių, dalyvauja daugelyje svarbių mūšių, nors lemtingas dvikovas su Diomedu ir Achilu pralaimi, bet nežūva, nes jį gelbsti Afroditė ir Apolonas. Trojėnams nepalankus Poseidonas padeda E. tik todėl, kad pastarajam lemta būti Dardano giminės tęsėju. Šis motyvas plėtojamas kiklikinėje poemoje „Ilijos sugriovimas". Joje vaizduojama, kad E., Laokoonto žūtį suvokęs kaip blogą ženklą, palieka Trojà dar prieš užpuolant achajams; tikriausiai jo valdos buvo Idos kalno papėdėje, taip pat Helesponto rytinėje pakrantėje, netoli Dardano miesto. Vėlesniuose šaltiniuose atsiranda E. bėgimo iš sugriautos Trojos motyvas. Vienas iš šio mito variantų VI—V a. pr. Kr. tapo žinomas etruskams ir pasitarnavo pagrindu pasakojimui apie E. persikėlimą Italijon ir Romos įkūrimą. Ši versija, per daugelį amžių vis pasipildydama naujais epizodais bei vietinėmis italikų legendomis, apie I. a. pr. Kr. ėmė vyrauti, labiausiai ji išplėtota Vergilijaus epe „Eneida". Anot Vergilijaus, paskutinę Trojos gyvavimo naktį E. mėgina grumtis su miestan įsibrovusiais achajais, tačiau dievų liepiamas pasitraukia iš Trojos kartu su žilagalviu Anchisu ir mažamečiu sūnumi Askaniju (Julu); dievų valia E. žmona Kreūsa pradingsta jau pačioj kelionės pradžioj. Pasiėmęs šventuosius trojėnų dievų atvaizdus, E. su bendrakeleiviais dvidešimčia laivų išplaukia ieškoti naujos tėvynės. Jis patenka į Trakiją ir Makedoniją, Kretą ir Delo salą, Lakoniją ir Arkadiją, Jonijos jūros salas ir Epirą. Epire E. susitinka Andromachę, ištekėjusią už Heleno. Sicilijos saloje miršta E. tėvas Anchisas. Pagerbdamas jo atminimą, E. surengia žaidynes. Plaukiant Italijos link, baisi audra paskandina didžiąją dalį laivų, o patį E. išmeta Kartaginos pakrantėn, kur jį svetingai priima karalienė Didonė. Jos meilė ilgam sulaiko E. Kartaginoje. Kai pagaliau dievų paragintas E. vėl leidžiasi į kelionę, jis pasiekia Italijos miestą Kumus. Tenykštės aiškiaregės Kumų Sibilės padedamas E. nusileidžia į vėlių pasaulį ir sužino, kokia lemtis pranašaujama jam ir jo ainiams. Tolesnės klajonės atveda E. į Lacijų, kur karalius Lotynas sutinka jam atiduoti savo dukters Lavinijos ranką ir parodo vietą naujam miestui įkurti. Užtat E. turėsiąs susigrumti su Turnu — čionykštės rutulų genties vadu, taip pat pretenduojančiu į Lavinijos ranką. E. dvikovoje nugali Turną ir trojėnų dievai suranda naują buveinę Italijos žemėje, kuri tampa trojėnų šlovės paveldėtoja.

Maž. Azijos eolų VIII—VII a. pr. Kr. žinoma E. genealogija (motina — Afroditė, tėvo linija atsekama ligi Dzeuso) atspindėjo kilmingos Eneidų giminės dinastines pretenzijas, tačiau Romoje E. vardas paskutiniaisiais dešimtmečiais pr. Kr. išpopuliarėjo todėl, kad E. sūnaus Askanijo (Julo) ainiais save laikė Julijų giminė (tarp jų Julijus Cezaris ir Augustas). Kadangi laikas tarp tradicinės Trojos žlugimo datos (1184 m. pr. Kr.) ir Romos įkūrimo metų (754 m. pr. Kr.) aprėpia keletą amžių, pastarąjį faktą imta priskirti ne E., bet jo ainiams, kurie buvo Askanijo įkurtos Alba Longos paskutinieji valdovai.

Enijo ('Ενυώ), gr. mitologijoje karo deivė, Arėjo palydovė, jo duktė ar sesuo. E. mūšio metu sukelia sumaištį. Su E. identifikuojama rom. Belona.

Eolas (Αἴολος), gr. mitologijoje 1) eolų giminės protėvis, Helėno ir nimfos Orseidės sūnus, Deukaliono ir Piros vaikaitis, Prometėjo provaikaitis, Doro ir Ksuto brolis. E. tapo Tesalijos karaliumi, Enaretė jam pagimdė septynis sūnus ir penkias dukteris, tarp jų Sizifą, Atamantą, Salmonėją ir Alkionę; 2) vėjų dievas, gyvenantis Eo-

lijos saloje, šešių sūnų ir šešių dukterų tėvas. Homero epe „Odisėja" E. davė Odisėjui maišą su vėjais, palydovu paskirdamas Zefyrą. Odisėjo bendrakeleiviai iš smalsumo maišą atrišo, kilo didžiulė audra, kuri vėl nublokšė Odisėjo laivą prie Eolijos krantų. Supykęs E. Odisėją išvarė.

Eos (Ἠώς), gr. mitologijoje aušros deivė, titano Hiperiono ir titanidės Tėjos duktė, Helijo ir Selenės sesuo. E. nuo Astrajo pagimdė vėjus (Borėją, Notą ir Zefyrą) bei daugelį žvaigž-

Eos

džių. Homeras aprašo „rausvapirštę" aušrą, pakylančią iš savo patalo, kur praleido naktį su mylimuoju Titonu, gražiausiu Trojos valdovo Laomedonto sūnumi, ir pagimdė jam Memnoną. Afroditė, keršydama E. už meilę su Arėju, pasmerkė ją amžinam ilgesiui. E. pagrobė Orioną ir Kefalą.

Epafas (Ἔπαφος), gr. mitologijoje Dzeuso ir Ijo sūnus (pažodžiui — Dzeuso „prisilietimo" vaikas). Ijo pagimdė E. Nilo pakrantėje, kur po Heros persekiojimų vėl buvo atgavusi žmogiškąjį pavidalą. E. paveldėjo valdžią Egipte po Ijo vyro Telegono — E. patėvio — mirties. Iš E. ir Memfidės santuokos gimė duktė Libija, Poseidonui pagimdžiusi Agenorą ir Belą — žymių Argo ir Tėbų didvyrių protėvius.

Epėjas (Ἐπειός), gr. mitologijoje Trojos karo dalyvis, pastatęs medinį arklį. Antikinėje tradicijoje E. paveikslas prieštaringas: jis — vienas iš mažiausiai gerbiamų achajų karių, pasižymintis tik šiurkščia fizine jėga; Patroklo laidotuvių sporto žaidynėse E. nugali imtynių varžybose, bet gėdingai pralaimi disko metimą. Pasak Stesichoro, E. nešė Atridams vandenį. Anot „Mažosios Iliados", statyti medinį arklį E. paskatino Atėnė, norėdama jį išaukštinti tarp kitų didvyrių. Kita versija: medinio arklio idėja priklauso Odisėjui, ir jis išsirinko E. kaip žinomą meistrą. Platonas E. vadina skulptoriumi; tuo metu Arge Apolono Likijo šventykloje sukurta Hermio statula — E. darbas. Kalimachas pasakoja apie Hermio statulą, sukurtą E., kai achajai buvo prie Trojos. Statulą jūros bangos išskalavo į Trakijos pakrantę, kur ji tapo kulto objektu.

epigonai (Ἐπίγονοι — „įpėdiniai", „palikuonys"), gr. mitologijoje karo žygyje prieš Tėbus žuvusių didvyrių sūnūs („Septynetas prieš Tėbus"). E. surengia naują karo žygį prieš Tėbus, kad atkeršytų už tėvų mirtį. Dažniausiai nurodomas 10 metų intervalas tarp abiejų karų. Skirtingai negu Septyneto, e. karo žygį lydi geros pranašystės, lemiančios dievų palankumą, todėl e. pažada geriausius trofėjus palikti Delfuose. E. vadinami daug herojų — tai priklauso nuo jų tėvų kariaunų sudėties, tačiau tikrai e. laikomi: vadas Alkmajonas (Amfiarajo sūnus), Egialėjas (Adrasto sūnus), Tersandras (Polineiko sūnus), Diomedas (Tidėjo sūnus), Stenelas (Kapanėjo sūnus). Septyneto kare gyvas lieka tik Adrastas, o e. mūšiuose žuvo tik Egialėjas, kurį užmušė Eteoklio sūnus Laodamantas; pastarąjį nužudė Alkmajonas. Tada tėbiečiai, patariami pranašo Teiresijo, siunčia pas argiečius pasiuntinį, kad pradėtų taikos derybas, bet patys naktį pasitraukia iš miesto. Atskleidę klastą, e. apiplėšia miestą ir išsiunčia į Delfus nelaisvėn paimtą Teiresijo dukrą Manto bei dalį trofėjų. Yra kelios versijos apie tolesnį Tėbų gyventojų likimą: arba jie išsikėlė gyventi į Tesaliją ar Iliriją, arba dalis jų grįžo į Tėbus ir pripažino Tersandrą karaliumi.

Epimetėjas (Ἐπιμηθεύς), gr. mitologijoje titano Japeto ir Okeanidės Klimenės (Asijos?) sūnus, Prometėjo, Atlanto ir Menoitijo brolis. E. garsėjo neapdairumu ir paėmė į žmonas Dzeuso pasiųstą Pandorą, užmiršęs Prometėjo patarimą nieko nepriimti iš Dzeuso. E. ir Pandoros duktė Pira tapo Prometėjo sūnaus Deukaliono žmona.

Erechtėjas (Ἐρεχθεύς), gr. mitologijoje Atėnų valdovas, Pandiono ir Dzeuksipės sūnus, Erichtonijo anūkas. Po tėvo mirties E. ir jo dvynys brolis Butas pasidalijo valdžią: E. tapo karaliumi, Butas — vyriausiuoju žyniu. E. seserys — Filomelė ir Prokne. Gali būti, kad E. įsteigė Panatėnajas ir įdiegė Atikoje kviečių auginimą. Su Praksitėja E. susilaukė daug dukterų. Kad Atėnai laimėtų karą prieš Eleusiną, E. paaukojo dukrą Chtoniją, o kitos dukterys pasiaukojo pačios. Poseidonui pareikalavus, Dzeusas nutrenkė E. žaibu, nes E. mūšyje nukovė eleusiniečių sąjungininką, Poseidono ir Hionės sūnų Eumolpą.

Erginas (Ἐργῖνος), gr. mitologijoje 1) Orchomeno (Bojotija) valdovas, Klimeno sūnus. Keršydami už tėvą, kurį nužudė tėbiečiai, E. ir jo broliai paskelbė Tėbams karą ir mūšyje nukovė daug tėbiečių. Taikos derybose E. pareikalavo, kad Tėbai dvidešimt metų mokėtų duoklę — kasmet pristatytų po 100 jaučių. Heraklis, grįždamas iš Kitairono liūto medžioklės, sutriuškino orchomeniečius ir nužudė E.; orchomeniečiai turėjo mokėti dvigubai didesnę duoklę. Pasak kitos versijos, E. nebuvo nužudytas: jį privertė sudaryti taiką ir atsisakyti Tėbams uždėtos duoklės. E. buvo statytojų Agamedo ir Trofonijo tėvas; 2) Poseidono sūnus, vienas iš argonautų, atvykęs pas Jasoną iš Miletos ir tapęs „Argo" vairininku (anot Tifijo).

Erichtonijas (Ἐριχτόνιος), gr. mitologijoje vienas pirmųjų Atikos valdovų, autochtonas, gimęs žemei Gajai iš Hefaisto sėklos, pusiau žmogus, pusiau gyvatė. Jo vardas rodo ryšį su žeme (gr. chtōn — „žemė", eri — intensyvumo partikula). Paslėptą Atėnės skrynelėje E. atidavė saugoti Kekropo — autochtono ir pusgyvačio

— dukterims, tačiau Aglaura ir jos seserys pažvelgė į skrynelės vidų ir išsigando ten esančios baidyklės. Supykusi Atėnė atėmė joms protą ir E. augino šventykloje pati. Paaugęs E. išvarė valdžią užgrobusį Amfiktioną ir tapo Atėnų valdovu. E. vedė najadę Praksitėją, kuri jam pagimdė sūnų Pandioną. E. pastatė akropolyje medinę Atėnės statulą ir įsteigė Panatėnajas. Pandionas palaidojo tėvą šventoje vietoje prie Atėnės šventyklos. Mite apie E. atsispindi pasakojimai apie Atikos valdovų valdžios pirminę kilmę: jėgą ir valdžią jie gavo iš žemės ir Atėnės, sujungdami chtoniškumą ir civilizaciją, susijusią su deive Atėne.

Eridanas (Ἠριδανός), gr. mitologijoje upės personifikacija, Okeano ir Tetijos sūnus. E. tekėjo vakariniame Europos pakraštyje; kai Heraklis ieškojo hesperidžių obuolių, kelio klausė E. nimfų. Per E. plaukė ir argonautai, kvėpuodami baisią gaisro smarvę, kurią sukėlė į Eridaną įkritęs Fajetonas. E. garsėjęs gintaru, atsiradusiu arba iš Asklepijų praradusio Apolono, arba iš Fajetono seserų Heliadžių ašarų. Vėliau graikai identifikavo E. su Po upe, Rodaną — su Ronos upe.

Eridė (Ἔρις), gr. mitologijoje kivirčo personifikacija. E. — viena iš pirmykščių kosmogoninių jėgų, Nakties duktė, Chaoso anūkė. E. pagimdė ne tik badą, kančias, kovas, žmogžudystes, kivirčus, ginčus, neteisingumą, bet ir darbą. Todėl Hesiodas mini dvi E.: pirmoji — karų ir neapykantos priežastis, todėl žmonės jos nemėgsta, o antroji naudinga žmogui, nes verčia jį dirbti. Pastarąją Dzeusas apgyvendino žemėje tarp šaknų, kad tarnautų žmonėms. E. sukėlė pražūtingą ginčą tarp Afroditės, Atėnės ir Hero per Pelėjo ir Tetidės vestuves: numetė obuolį su užrašu „gražiausiajai" (nesantaikos obuolys). Šis ginčas — Trojos karo priešistorė.

Erifilė (Ἐριφύλη), gr. mitologijoje Argo valdovo Talajo duktė, Adrasto sesuo ir valdovo-pranašo Amfiarajo žmona. Nujausdamas žūtį, Amfiarajas atsisakė dalyvauti Septynėto karo žygyje prieš Tėbus. Tada Edipo sūnus Polineikas, sužinojęs iš orakulo, kad Amfiarajo pagalba kare būtina, papirko E., padovanojęs jai Harmonijos vėrinį, ir E. įtikino vyrą vykti į karą. Amfiarajas paprašė sūnaus Alkmajono, kad šis atkeršytų motinai, jei jis negrįžtų iš karo. Pasak vėlesnio varianto, E. papirko Polineiko sūnus, padovanojęs jai Harmonijos skraistę. Tada E. liepė ir Alkmajonui dalyvauti kare prieš Tėbus. Grįžęs iš karo Alkmajonas nužudė motiną, ir jį ėmė persekioti erinijos. Vėliau Alkmajonas apsivalė nuo pralieto motinos kraujo pas upės dievą Acheloją. Po Alkmajono mirties jo sūnūs, klausydami Achelojo patarimo, vėrinį ir skraistę nunešė į Delfus.

Erigonė (Ἠριγόνη), gr. mitologijoje 1) Ikarijo duktė; Ikarijas — gyvenvietės Atikoje netoli Maratono eponimas; iš Dioniso išmokęs daryti vyną, Ikarijas nunešė jo odiniame maiše piemenims, tie įkaušę nužudė Ikariją ir užkasė jo lavoną. E. ieškojo tėvo ir, kai Ikarijo šuo Maira rado jo kapą, iš sielvarto pasikorė; 2) Egisto ir Klitemnestros duktė, kurią nuo Oresto keršto išgelbėjo Artemidė. E. tapo deivės žyne Atikoje. Pasak kitos versijos, E. pasidarė Oresto mylimąja ir pagimdė jam sūnų Tisameną (šis siužetas dažnai siejamas su Hermione).

Erikas (Ἔρυξ), gr. mitologijoje argonauto Buto (variantas: Poseidono) ir Afroditės sūnus. Heraklis, pavogęs Geriono karves, ginė bandą per E. valdas. Girdamasis kovotojo šlove, E. iššaukė Heraklį į dvikovą; jie susitarė, kad laimėjęs E. gaus Geriono karves, o laimėjęs Heraklis — E. žemę. Pasak kitos versijos, E. pasisavino nuklydusį nuo Heraklio bandos jautį ir iškėlė Herakliui sąlygą: jautį gaus tas, kuris laimės dvikovą. Heraklis tris kartus nugalėjo ir užmušė E.

Erimantas (Ἐρύμανθος), gr. mitologijoje 1) Apolono sūnus, kurį apakino Afroditė, kai tas netyčia pamatė ją maudantis; keršydamas Apolonas nužudė Afroditės mylimąjį Adonį; 2) to paties pavadinimo upės dievas Arkadijoje.

erinijos (Ἐρινύες), **eumenidės**, gr. mitologijoje keršto deivės. E. pagimdė Gaja, sugėrusi iškastruoto Urano kraują. Chtoniška e. kilmę rodo ir kitas mito variantas: jos — Nakties ir Erebo dukterys. Yra trys e.: Alekto, Tisifonė ir Megaira. Jos gyvena Hado ir Persefonės valdose, o žemės paviršiuje pasirodo tam, kad sukeltų kraujo troškimą, beprotybę ir pyktį. E. Alekto, išgėrusi gorgonės nuodų, paverčia piktadare lotynų karalienę Amatą. Pakeitusi išvaizdą, Alekto skatina į mūšį rutulų vald. Turną. E. atrodo baisiai: tai senės su besirangančiomis gyvatėmis vietoj plaukų, rankose jos laiko liepsnojančius deglus, iš e. nasrų laša kraujas. E. — chton. deivės, motinos teisių gynėjos. Jos persekioja nužudžiusį motiną Orestą ir kovoja su jo gynėjais — Atėne ir Apolonu. Es-

Erinijos persekioja Orestą

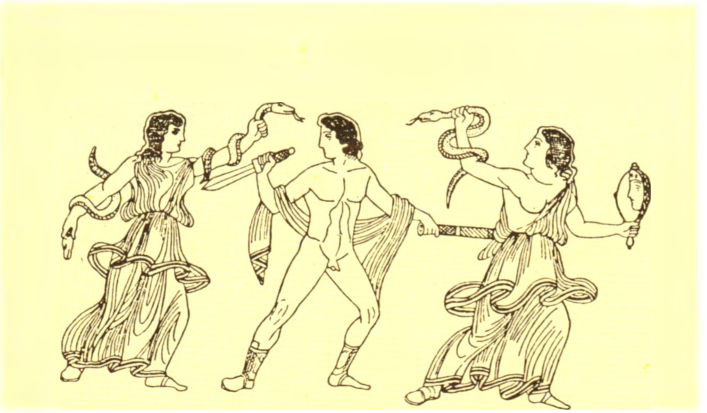

chilas veikale „Eumenidės" aprašo e. kankinamo Oresto beprotybę, teismą areopage ir e. susitaikymą su naujaisiais dievais, todėl e. imta vadinti eumenidėmis („geranorėmis") — jos įveikia savo piktą prigimtį ir tampa teisėtumo gynėjomis; gr. gamtos filosofijoje ir Heraklito veikaluose e. traktuojamos kaip „teisybės saugotojos",— be jų žinios „net saulė nešvies per daug". E. įvaizdžio raida — nuo chton. dievybių, ginančių mirusiųjų teises, iki kosminės tvarkos saugotojų. Su e. identifikuojamos rom. furijos („beprotės", „pamišėlės").

Erisichtonas (Ἐρυσίχθων), gr. mitologijoje Tesalijos valdovo Triopo sūnus. Nusikalstamos bedievystės apkvaitintas, E. iškerta šventąją Demetros giraitę, nekreipdamas dėmesio į žynės pavidalu pasirodžiusios deivės perspėjimą. Už tai Demetra jį nubaudžia: E. nuolat jaučia alkį. Išliko Kalimacho ir Ovidijaus mito apie E. variantai. Kalimachas („Himnas Demetrai") fiksuoja buitines detales: E. motina, drovėdamasi nenumalšinamo E. apetito, visaip atsikalbinėdama nepriima kaimynų kvietimo dalyvauti šventėse, o E., suvalgęs visas namie rastas maisto atsargas, suryja darbinius mulus ir karvę, karo žirgą, kinkomą arklį ir naminę katę, po to atsisėda pakelėje ir kaulija maisto iš praeivių. Ovidijus („Metamorfozės") smulkiai aprašo šventosios Demetros giraitės iškirtimą, įveda ir naują personažą — E. dukterį, kurią, pasinaudodamas jos sugebėjimu keisti išvaizdą, E. daug kartų parduoda ir gautus pinigus pravalgo, kol pagaliau ima ėsti savo paties kūną.

Erotas ("Ερως — „meilė"), gr. mitologijoje meilės dievas. Greta Chaoso, Gajos ir Tartaro, E. — viena iš keturių kosmogon. jėgų. Mitografas Akusilajas (V a. pr. Kr.) teigia, kad E., Eteris ir Metidė („mintis") — Chaoso sukurtojo Erebo ir Nakties vaikai. Parmenidas E. laiko seniausia dievybe, sukurta Afroditės. Orfikų tekstuose jis vadinamas Protogenu („pirmagimiu"), Fanetu („regimuoju"), Fajetonu („mirgančiuoju"); E. puikiai šaudo iš lanko, turi sparnus, saugo eterio, dangaus, jūros, žemės ir vėlių karalystės raktus. Ferekidas (VII a. pr. Kr.) pasakoja, kad Dzeusas, kurdamas pasaulį, pats pasivertė E., taigi E. laikomas galingiausia pasaulio jėga. Klasikinės lyrikos tradicija E. vaizduoja kaip Dzeuso sūnų, Iridės ir Zefyro kūrinį, Afroditės ir Arėjo sūnų. Tad E. il įgyja epitetus „auksasparnis", „auksaplaukis", „vėjo brolis", žyminčius E. virtimą kaprizingu helenizmo poezijos personažu. Rodo Apolonijo epe E. yra klastingas kietaširdis berniūkštis, įsakinėjantis savo motinai Afroditei. Klasikinėje epochoje taip pat formavosi savita meilės dievo mitol. simbolika. Platonas atpasakoja originalų mitą apie E., kai jis pasirodo ne kaip dievas, o kaip demonas, Afroditės palydovas. E. čia personifikuoja amžinąjį grožio ilgesį. Platono E. — Skurdo ir Turto sūnus. Jis pradėtas Afroditės gimimo dieną ir paveldėjęs iš tėvų turto troškimą, tvirtą charakterį, drąsą ir benamio gyvenimo būdą. Antikinio pasaulio regreso periodu vyravo archajiškasis E. kultas. Tespijose (Bojotija) garbino netašyto akmens E. stabą, tačiau čia buvo ir Lisipo bei Praksitelio sukurtos E. statulos, vaizdavusios E. kaip gražų jaunuolį. Beje, Pausanijas neabejoja, jog E. yra gana jauna dievybė, Afroditės sūnus, nors buvo paplitusios įvairios E. genealogijos (pvz., Afroditės ir Hermio, Artemidės ir Hermio ir kt. sūnus). Simboliškai alegoriškas E. vaizduojamas Apulėjaus veikale „Metamorfozės". E. atitinka rom. Amūras ir Kupidonas.

Eteoklis (Ἐτεοκλῆς), gr. mitologijoje Edipo ir Jokastės sūnus, Polineiko ir Antigonės brolis. Išvaręs iš Tėbų Polineiką, kuris po to surengė karo žygį („Septynetas prieš Tėbus") sostui atgauti, E. stojo miesto gynėjų priešakyje. Eschilo tragedijoje „Septynetas prieš Tėbus" E. — drąsus karžygys, kuris visų pirma rūpinasi tėvynės likimu; giminės prakeikimą E. priima kaip neišvengiamybę, negalinčią sutrukdyti jam atlikti kario ir piliečio pareigų, net jei tektų paaukoti gyvybę. Tačiau Euripido veikale „Finikietės" E. parodytas be jokios didvyrio aureolės — tai tik save mylintis garbėtroška valdovas. Euripidas smulkiai aprašo E. ir Polineiko dvikovą, pasibaigusią abiejų mirtimi.

etiopai („įdegusiais veidais"), gr. mitologijoje gentis, gyvenusi pietinių žemių pakraštyje. Kaip ir tolimieji šiauriečiai hiperborėjai, e. yra itin mieli dievams, kurie kartu su e. rengia puotas nedidelėse įlankose ar pelkėse, ten, kur Helijas nusileidžia atausti ir pailsėti. Didelė e. (šiaip jau taikios genties) kariuomenė atvyko padėti Priamui kovoti su achajais.

Euadnė (Εὐάδνη), gr. mitologijoje Kapanėjo žmona. E. nenorėjo gyventi ilgiau už savo vyrą ir šoko į jo laidotuvių laužą. Pirmą kartą panaudotas Euripido veikaluose, šis motyvas vėliau dažnas antikinių autorių kūryboje kaip sutuoktinių ištikimybės pavyzdys. Kapanėjo ir E. sūnus — Stenelas, Trojos karo dalyvis.

Eubulėjas (Εὐβουλεύς), gr. mitologijoje 1) Triptolemo brolis, iš Argo į Atiką bėgusio Demetros žynio Trochilo sūnus. Kita versija: E. ir Triptolemas — Disailo sūnūs. Iš jų Demetra sužinojo apie Persefonės pagrobimą ir atsidėkodama padovanojo sėklų. E., kaip ir Triptolemas, susijęs su Eleusino misterijomis; 2) piemuo, kurio bandos dalį prarijo žemė, kai Hadas grobė Persefonę. Minint šį įvykį Bojotijoje, Pontijų apylinkėse prie Demetros giraitės, būdavo aukojami paršeliai. Paršelius užkasdavo į žemę ir laukdavo — jie turėdavo pasirodyti žemės paviršiuje Dodone; gali būti, kad kalbama apie E.—piemens identifikaciją su Hadu, kurio epitetas — Eubulėjas.

Eumajas (Εὔμαιος), gr. mitologijoje („Odisėjos" epe) vyriausiasis kiauliaganys, vienas iš nedaugelio tarnų, kurie Odisėjui išvykus liko jam ištikimi. Grįžęs į tėvynę Atėnės patartas Odisėjas aplankė E. jo nuošaliame name. E. prisipažino svečiui, kad jis yra Sirijos salos (turbūt kalbama apie Siro salą į vakarus nuo Delo) valdovo Ktesijo sūnus, kurį pagrobė piratai, o vėliau pardavė Laertui. E. užaugo valdovo namuose, ir Antiklėja jį paskyrė kiaulių bandų prižiūrėtoju. E. palydėjo Odisėją iki miesto. Tą dieną, kai Penelopės jaunikiai surengė šaudymo iš lanko varžybas, Odisėjas atskleidė E., kas jis, ir E. padėjo Odisėjui susidoroti su jaunikiais.

Eumolpas (E'ὐμολπος), gr. mitologijoje trakų valdovas, Poseidono ir Chionės sūnus. E. atskubėjo į pagalbą Eleusinui kare su Atėnais. E. pasiliko Eleusine ir buvo laikomas Eleusino misterijų įkūrėju (tais laikais Eleusine gyveno žynių Eumolpidų giminė). Pasak Higino versijos, E. žuvo kare su atėniečiais ir Poseidonas pareikalavo, kad Dzeusas žaibu nutrenktų Atėnų valdovą Erechtėją. E. skaistino Heraklį, užmušusį kentaurus. E. buvo laikomas puikiu dainininku (jo vardas reiškia „gražus dainavimas"), dainiaus Musajo tėvu arba sūnumi.

Eurialas (E'υρύαλος), gr. mitologijoje 1) Mekistėjo sūnus, Bianto proanūkis, Trojos karo dalyvis. Troją pasiekė Diomedo argiečių laivais. Vikrus imtynininkas. Pasak mito variantų, E. dalyvavo ir argonautų kelionėje, ir Alkmajono vadovaujamų epigonų žygyje prieš Tėbus; 2) Melano sūnus, kurį kartu su broliais nužudė Tidėjas už piktus kėslus prieš Tidėjo tėvą Oinėją; 3) Odisėjo ir Euhipės (Epiro valdovo Tirimo dukters) sūnus. Mito variantai byloja, jog Odisėjas, iššudęs Penelopės jaunikius, patraukė į Epirą apsivalyti nuo kraujo nuodėmės. Ten jis ir sutiko Euhipę. E. gimė Odisėjui jau išvykus. Kai E. užaugo, motina įdavusi jam laišką ir išleidusi į Itakės salą pas tėvą. Tačiau jaunuolis Odisėjo ten nerado. Pavydžioji Penelopė vėliau Odisėjui pasakė, kad E. buvo atsiųstas jo nužudyti. Įpykęs Odisėjas užmušė E.; variantas: E. nužudė Telemachas; 4) Enėjo bendražygis, gražus jaunuolis, geriausias Niso draugas.

Euridikė (E'υρυδίκη), gr. mitologijoje 1) Trakijos dainiaus Orfėjo žmona. Kartą miške šokančią su savo draugėmis driadėmis E. įgėlė gyvatė ir ji mirė. Kad atgaivintų mylimą žmoną, Orfėjas patraukė į Hado karalystę. Savo lyros garsais jis prisijaukino Kerberą, suminkštino Hado ir Persofonės širdis. Jie leido Orfėjui išsivesti žmoną iš požemio šalies su viena sąlyga: Orfėjas neturėjo teisės pažiūrėti į E., kol nepasieks savo namų, t. y. gyvųjų pasaulio. Orfėjas šios sąlygos neįvykdė ir visiems laikams prarado E.; 2) Adrasto duktė, Ilo žmona, Trojos valdovo Laomedonto motina; 3) viena iš penkiasdešimties Danajo dukterų; 4) Lakedemono ir Spartos duktė, Argo valdovo Akrisijo žmona, Danajės motina; 5) Nemėjos karaliaus Likurgo žmona, Ofelto (Archemoro) motina (jo garbei įsteigtos Nemėjos žaidynės); 6) Tėbų valdovo Kreonto žmona.

Euripilas (E'υρύπυλος), gr. mitologijoje 1) Ormeniono (Tesalija) valdovas, vienas drąsiausių Trojos karo dalyvių, atvykęs į Troją keturiasdešimčia laivų. E. nukovė daug trojiečių karžygių, tačiau jį patį sužeidė Paris; E. žaizdą išgydė Patroklas; 2) Koso salos karalius, Poseidono ir Astipalėjos sūnus. Jį užmušė Heraklis, grįždamas jūra iš Trojos; 3) misiečių valdovo Telefo ir Priamo sesers Astionės sūnus, trojiečių sąjungininkas, atvedęs Priamui į pagalbą didelę misiečių kariauną; Trojai žlugus, E. nužudė Achilo sūnus Neoptolemas; 4) Heraklido Temeno sūnus.

Euristėjas (E'υρυσθεύς), gr. mitologijoje Tirinto ir Mikėnų karalius, Dzeuso proanūkis, Persėjo anūkas, Stenelo ir Nikipės sūnus. Gimęs anksčiau už Heraklį, jis užvaldė Mikėnus ir kaimynines tautas. Heraklis atliko savo 12 žygdarbių, vykdydamas E. įsakymus. Kai Heraklis buvo priimtas į Olimpą, E. ėmė persekioti jo motiną Alkmenę ir sūnus Heraklidus; E. ir jo sūnūs (Aleksandras, Ifimedontas, Euribijas, Mentoras ir Perimedas) žuvo mūšyje.

Europė (E'υρώπη), gr. mitologijoje Tėbų valdovo Agenoro duktė. E. pagrobė įsimylėjęs Dzeusas, pasiuntęs

Europės pagrobimas. Roso Fjorentino tapybos fragmentas Fransua I rūmų galerijoje Fontenblo. 1534—1540 m.

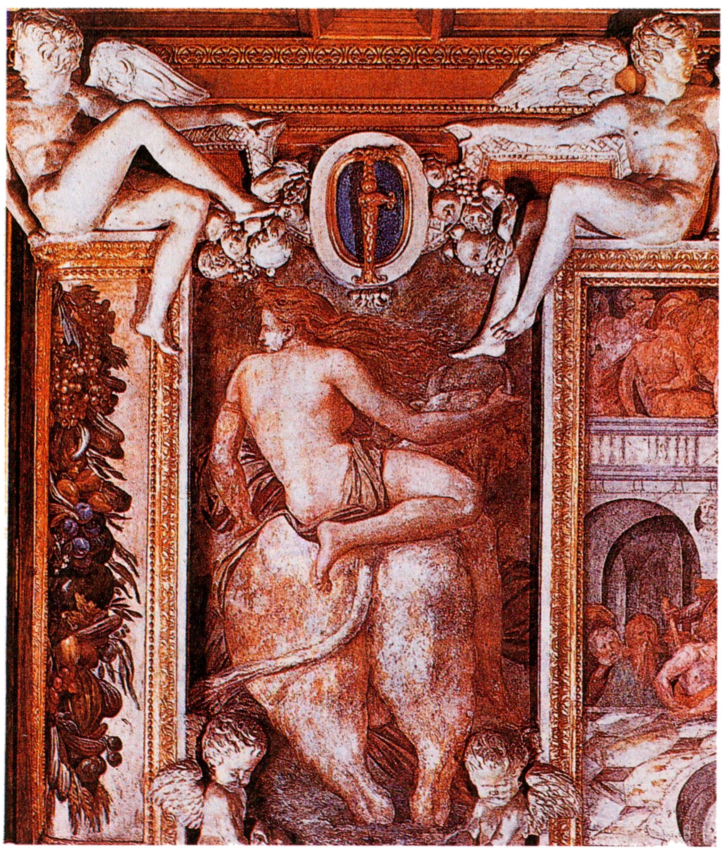

Europė

jautį ar pats juo pasivertęs. Ant šio gražaus balto jaučio nugaros E. perplaukė jūrą ir pateko į Kretos salą. Ten ji po meilės su Dzeusu pagimdė Minoją, Sarpedoną ir Radamantą. Po to E. tapo Kretos valdovo Asteriono žmona. Jis priėmė E. bei Dzeuso vaikus ir užaugino juos kaip savus. Su mitu apie E. susiję jos brolio Kadmo nuotykiai. Ieškodamas sesers Kadmas beviltiškai klajojo ir neradęs jos pasiliko gyventi Tėbuose. Herojiniuose mituose E. — garsių karalių ir teisėjų motina, Dzeuso žmona, tačiau pirmykščiuose šaltiniuose — chton. dievybė. E. vardas reiškia „plačiašakė" (mėnulio epitetas), „plačiakalbė", „plačiabalsė". Taigi E. sietina su senuoju Dzeusu Euriopu, kuris minimas archajiškuose šiaurės Graikijos ir Mažosios Azijos kultuose. E. artima ir chtoniškajam Dodonės Dzeusui. Santuokoje su Dodonės Dzeusu E. pagimdė sūnų Dodoną. Bojotijoje Dzeuso žmona buvo laikoma Demetra-E., o jos sūnumi — chton. dievybė Trofonijas. E. dažnai prilyginama chtoniškoms dievybėms (Sidone E. neskiriama nuo Selenės ir Astartės), atlieka vaisingumo ir gyvūnų globėjos f-jas. E. paveikslas apima visą kosmosą (dangų, žemę ir požemį); dažnai E. identifikuojama su Mėnuliu.

Yra išlikę daug antikinio meno paminklų, kurių siužetas — E. pagrobimas (gr. skulptūra, vazų piešiniai, rom. mozaikos, freskos). Viduramžiais šis siužetas pirmą kartą panaudotas knygų miniatiūrose (Ovidijaus kūrinių iliustracijos, o Renesanso amžiuje dažnas tapyboje bei skulptūroje ir išliko populiarus iki pat XVIII a. (Rafaelis, Ticianas, G. Reni, Rembrandtas ir kt.). Iš Renesanso darbų minėtini Filareto reljefai ant Šv. Petro katedros bronzinių durų Romoje. Žymiausias iš XVIII—XX a. muzikos kūrinių šia tema — D. Mijo opera „Europės pagrobimas".

Euterpė (Εὐτέρπη), gr. mitologijoje Dzeuso ir Mnemosinės duktė, lyrinės poezijos mūza, vaizduojama su dviguba fleita. E. nuo upės dievo Strimono pagimdė Rezą.

Fajetonas (Φαέθων), gr. mitologijoje Helijo ir nimfos Klimenės arba Eos

Fajetono kritimas. Marmurinio sarkofago reljefo fragmentas. Luvras, Paryžius. 1900—220 m.

ir Kefalo sūnus, Heliadžių brolis. Norėdamas įrodyti, kad jis — Helijo sūnus, F. pabandė važnyčioti kovinį Helijo saulės vežimą. Nepajėgdamas suvaldyti žirgų, F. žuvo, baisiose liepsnose vos nesudeginęs ir žemės.

Faidra, Fedra (Φαίδρα), gr. mitologijoje Kretos valdovo Minojo ir Pasifajės duktė, Helijo anūkė, Ariadnės sesuo, antroji atėniečių valdovo Tesėjo žmona,įsimylėjusi posūnį Hipolitą.

Meilės apimta Faidra. Marmurinio sarkofago reljefas Šv. Mykolo bažnyčioje Agridžente. III a. pab.

Faonas ir Lesbo moterys. Dekoratyvinis fragmentas Palermo archeologijos muziejuje. Apie 410 m. pr. Kr.

Faonas (Φάων), gr. mitologijoje Lesbo gyventojas, kuris, perkėlęs deivę Afroditę į salą, neėmė mokesčio. Atsidėkodama Afroditė padovanojo jam nuostabių vaistų. Nuo jų F. tapo toks jaunas ir gražus, kad visos moterys jį įsimylėjo. Pasak Ovidijaus, Faoną pamilo Sapfo. F. atstumta ji šoko į jūrą nuo uolos Leukadės saloje.

Feniksas (Φοῖνιξ), gr. mitologijoje 1) stebuklingas paukštis su ryškiai raudonos ir auksinės spalvos plunksnomis, panašus į erelį. Jo kilmė siejama su Etiopija; manoma, kad Feniksu jį pavadino asiriečiai. F. gyvena 500 metų (variantai: 1460 arba 12954 m.), o nujausdamas savo baigtį, susidegina lizde, pilname aromatinių žolių. Tačiau tuoj pat iš pelenų gimsta naujas F. Pasak kitos versijos, F. miršta

Feniksas ir Briseidė. Piešinys Luvre, Paryžiuje. Apie 490 m. pr. Kr.

įkvėpęs žolių aromato, bet iš jo spermos atsiranda naujas paukštis, kuris nuneša savo tėvo kūną į Egiptą, o ten saulės žyniai jį sudegina. Pasak Herodoto versijos, F. iš mirų padarytame kiaušinyje perneša tėvo palaikus iš Arabijos į Heliopolį (Egiptas), kur žyniai juos sudegina; 2) vienas iš finikiečių valdovo Agenoro sūnų, Kadmo, Kiliko ir Europės brolis. Tėvas jį kartu su broliais išsiuntė ieškoti Europės. Po ilgų klajonių F. apsistojo vietovėje, kurią pavadino Finikija, ir įkūrė ten Sidono miestą; 3) bojotiečių valdovo Amintoro sūnus. Pasak vienos labiau paplitusių versijų, jo tėvo meilužė Ftija (ar Klitija) mėgino suvilioti F. Kai tai nepavyko, ji apšmeižė F. Amintorui. Anot kitos versijos, F. iš tiesų mylisi su tėvo meiluže, tačiau daro tai motinos paprašytas, kuri, kankinama pavydo, nori atkeršyti savo vyrui. Įtūžęs Amintoras F. apakina, prieglobstį F. suteikia Pelėjas (anot Homero, F. apakina ir išgydo Amintoras, po to jį prakeikia).

Pelėjas liepia F. auginti Achilą, o po kiek laiko atiduoda jo valdžion dolopus. Prie Trojos, kur vyksta kartu su Achilu, F. stengiasi sutaikyti Achilą su Agamemnonu. Užėmus Troją, F. ir Neoptolemas aplinkiniais keliais leidžiasi į savo šalį, tačiau pakeliui miršta molosų žemėje (Epire).

Feretas (Φέρης), gr. mitologijoje Tiro ir mirtingojo Kretėjo sūnus, Tesalijos Ferų miesto valdovas ir eponimas, Admeto tėvas. Euripido tragedijoje „Alkestidė" F. — egoistas, pernelyg mylintis gyvenimą ir atsisakantis vietoj sūnaus vykti į požemio karalystę, nors jau sulaukė gilios senatvės.

Filemonas ir Baukidė (Φιλημων και Βαυκις), gr. mitologijoje dievobaimingų sutuoktinių pora iš Frigijos. Kartą į kaimą, kuriame gyveno F. ir B., kaip paprasti keliautojai atvyko Dzeusas ir Hermis, tačiau nė į vienus namus jų neįsileido, tik F. ir B. svetingai atvėrė savo lūšnelės duris ir pasidalijo viskuo, ką turėjo. Dievai nubaudė nesvetinguosius kaimo gyventojus — užtvindė jų namus. Nepaliesta liko tik F. ir B. lūšnelė, kuri virto prabangia šventykla, o F. ir B. tapo žyniais. Dėkingieji dievai išpildė sutuoktinių norą — davė jiems ilgą gyvenimą ir galimybę mirti kartu. Mirdami jie pavirto medžiais, išaugusiais iš vienos šaknies. Frigijos gyventojai garbino šiuos medžius ir puošė juos vainikais.

Filidė (Φυλλίς), gr. mitologijoje trakų valdovo Sitono duktė, Demofonto žmona, kuri prakeikusi savo vyrą nusižudė. Pasak kitos versijos, F. devynis kartus ėjo prie jūros sutikti Demofonto ir jo nesulaukusi mirė iš sielvarto. Kryžkelę, kurioje stovėdavo F., imta vadinti „Devyniais keliais". Ant F. kapo išaugę medžiai jos mirties mėnesį nudžiūsta ir numeta lapus; iš to kilo pav. „phyllas" — „krintantys lapai".

Filoktetas (Φιλοκτήτης), gr. mitologijoje Melibojos miesto valdovas, herojiniame epe „Iliada" vadovavęs Metonos, Melibojos ir Olidzono (Tesalija) miestų karių būriams. Savo geriausiam draugui F. Heraklis patikėjo užkurti jo laidotuvių laužą ant Oito kalno (Oichalija) ir padovanojo savo taikųjį lanką ir strėles. Pasak vieno varianto, F. gavo lanką ne iš paties Heraklio, o paveldėjo jį iš savo tėvo, kuris buvo šalia mirštančio didvyrio. Kaip vienas iš Helenės jaunikių, F. dalyvavo Trojos kare, vadovaudamas pulkams, atkeliavusiems septyniais laivais. Tačiau pakeliui į Troją F. įgėlė gyvatė. Anot daugelio šaltinių, tai atsitiko Tenedo saloje (gyvatė jam įgėlė achajams atnašaujant šventajame Apolono lauke ar po to surengtoje puotoje), pasak kitų šaltinių — mažoje Hrisos saloje netoli Lemno (F. neapdairiai įžengė vietinės deivės teritorijon, kurią saugojo gyvatė). Iš negyjančios žaizdos sklido nepakenčiama smarvė, ir achajai buvo priversti palikti F. Lemno saloje. (Iki pat I a. saloje stovėjo F. altorius, ant kurio gulėjo varinė gyvatė ir lankas.) Beveik dešimtį metų vienišas F. kentė skausmus ir maitinosi susimedžiotais plėšriaisiais paukščiais. Dešimtaisiais Trojos karo metais žynys Kalchantas (ar achajų nelaisvėn paimtas Helenas) pareiškė, kad Trojos neįmanoma užimti be Heraklio lanko ir strėlių. Tada graikai išsiuntė į Lemno salą Odisėją ir Diomedą, jie klasta įgijo vienišojo F. pasitikėjimą ir, pasinaudodami jo bejėgiškumu užėjus skausmų priepuoliui, pagrobė F. ginklus. Tada Odisėjui ir Diomedui pavyko įkalbėti F. vykti drauge į Troją, kur jis būsiąs išgydytas. Achajų stovykloje F. išgydė vienas iš Asklepijo sūnų (šaltiniuose minimas ir Machaonas, ir Podaleurijas). Po to F. savo strėle mirtinai sužeidė Parį, tačiau užimant Troją F. tenka antracilis vaidmuo. Po Trojos karo jo likimas mažai žinomas. Nuvykęs į Italijos pietus, po mūšio su lukanais F. įsikūrė Krimisoje (Tarento įlankos vakarų pakrantėje). Ten F. savo kelionėms atminti įkūrė Apolono keliauninko šventyklą ir paskyrė jam savo lanką. Ši legenda, ko gero, atspindi daugelyje Didžiosios Graikijos sričių paplitusį F. kultą, kurį čia tais laikais įdiegė gr. kolonistai. Tai, kad F. kilęs iš Tesalijos (ten plėtojosi su Pelėju ir Tetide susiję įvykiai), rodo labai seną šio personažo kilmę. Gali būti, kad iki epizodo su mediniu arkliu įtraukimo į Trojos karo istoriją F. buvo būtent tas didvyris, kuris vadovavo lemiamam Trojos šturmui.

Mitas apie F. perteiktas Eschilo, Sofoklio ir Euripido to paties pavadinimo tragedijose. Vėliau jį panaudojo atėniečių dramaturgas Teodektas (IV a. pr. Kr.) ir rom. poetas Akcijus. Išliko tik Sofoklio tragedija, kurioje į Lemno salą vyksta ne Diomedas, o Neoptolemas.

Finėjas (Φινεύς), gr. mitologijoje 1) aklas pranašas, Agenoro (variantas: Poseidono) sūnus, Trakijos miesto Salmideso valdovas. F. buvo vedęs Bo-

rėjo dukrą Kleopatrą, su kuria susilaukė sūnų Pleksipo ir Pandiono. Išsiskyręs su Kleopatra, F. vedė Dardano dukrą Idają. Jaunosios žmonos prikalbintas F. apakino (variantas: žiauriai sužalojo) savo vaikus. Už bausmę Dzeusas apakino patį F. (variantas: tai padarė Poseidonas, keršydamas F. už tai, kad jis parodė Frikso vaikams jūros kelią iš Kolchidės į Graikiją). Dievai užsiundė sparnuotas harpijas, kurios vogė ir teršė F. maistą, todėl F. nuolat kentė badą. Nuo harpijų išgelbėjo argonautai Dzetas ir Kalaidas (Boreadai). Atsidėkodamas F. papasakojo argonautams, kaip sėkmingai praplaukti pavojingas Simplegadų uolas. Pasak kitos versijos, F. apakino Boreadai — F. atstumtosios pirmos žmonos broliai. Boreadai taip pasielgė todėl, kad F. nuskriaudė jų giminaitę. Kitas variantas: dėl tos pačios priežasties F. nužudė Heraklis; 2) vienas iš penkiasdešimties Arkadijos karaliaus Likaono sūnų, kaip ir jo broliai, garsus sukčius ir pasipūtėlis. Už tai Dzeusas jį nutrenkė žaibu; 3) Belo ir Anchinojos (Nilo dukters) sūnus, Poseidono anūkas, Kefėjo brolis. Kai Persėjas gavo į žmonas jo paties išgelbėtą Andromedą, ankstesnysis sutuoktinis F. rengė prieš Persėją sąmokslą. Parodęs F. gorgonės Medūzos galvą, Persėjas pavertė F. akmeniu.

Foibė, Febė (Φοίβη), gr. mitologijoje 1) titanidė, Urano ir Gajos duktė, Kojo sesuo bei žmona, Letos ir Asterijos motina, Apolono ir Artemidės senelė. Buvo manoma, kad F. įkūrė Delfų šventyklą ir orakulą, o vėliau padovanojo anūkui; 2) Leukipo duktė, Ido sužadėtinė. F. ir jos seserį Hilaeirę buvo pagrobę Dioskūrai. F. tapo Polideuko žmona ir jiems gimė sūnus Mnesilajas; 3) Tindarėjo ir Ledos duktė, Klitemnestros ir Helenės sesuo; 4) rom. mitologijoje — vienas iš Dianos sinonimų.

Forkinas (Φόρκυς), gr. mitologijoje jūros dievybė, Gajos (žemės) ir Ponto (jūros) sūnus. F. susituokus su seserimi Keto („jūros pabaisa") gimė daug baidyklių: gorgonės, grajos, Echidna, drakonas, saugantis auksinius obuolius. F. — nimfos Toosos tėvas, Polifemo senelis. Odisėjo gimtinėje Itakėje netoli nuo nimfų najadžių tarpeklio buvo „jūros senio" F. uostas su šventuoju alyvmedžiu. F. — jūros gelmės personifikacija.

Gaja (Γαῖα), gr. mitologijoje motina žemė; seniausia ikiolimpinė dievybė, vaidinusi reikšmingą vaidmenį teogonijos procese. G. atsirado tuoj po Chaoso. Ji — viena iš keturių pirminių jėgų (Chaosas, Žemė, Tartaras, Erotas), pati iš savęs sukūrusi Uraną — dangų ir padariusi jį savo vyru. G. su Uranu sukūrė šešis titanus ir šešias titanides, tarp jų — Kroną ir Rėją, Dzeuso gimdytojus. G. sukūrė ir Pontą—jūrą, kalnus, tris kiklopus ir tris šimtarankius, kurių siaubinga išvaizda sukėlė Urano neapykantą, ir jis neleido jiems išeiti į pasaulį iš motinos įsčių. G., kankinama nešiojamų vaikų svorio, nusprendė padaryti galą savo vyro stichiškam vaisingumui: jos užsiundytas Kronas iškastravo Uraną, iš kurio kraujo atsirado pabaisos (gigantai, erinijos) ir gražioji Afroditė. G., susituokusi su Pontu—jūra, paleido į pasaulį visą būrį pabaisų. G. anūkai su Dzeusu priešakyje laimėjo kovą prieš G. vaikus — titanus ir įmetė juos į Tartarą, po to pasidalijo pasaulį. G. aktyviai nedalyvavo Olimpo dievų gyvenime, tačiau dažnai padėdavo jiems išmintingais patarimais. Ji patarė Rėjai, kaip išgelbėti Dzeusą nuo ėdriojo Krono, papasakojo, koks likimas ištiks Dzeusą. Jos patartas Dzeusas išlaisvino šimtarankius, kurie padėjo jam titanomachijoje. G. patarė Dzeusui pradėti Trojos karą. Auksiniai obuoliai — jos dovana Herai. Savo vaikams G. suteikdavo ypatingų jėgų; jos sūnus Antėjas buvo nenugalimas būtent dėl šios jėgos. Kartais G. demonstruoda-

Galatėjos triumfas. Rafaelio freska Farnezinos viloje Romoje. 1515 m.

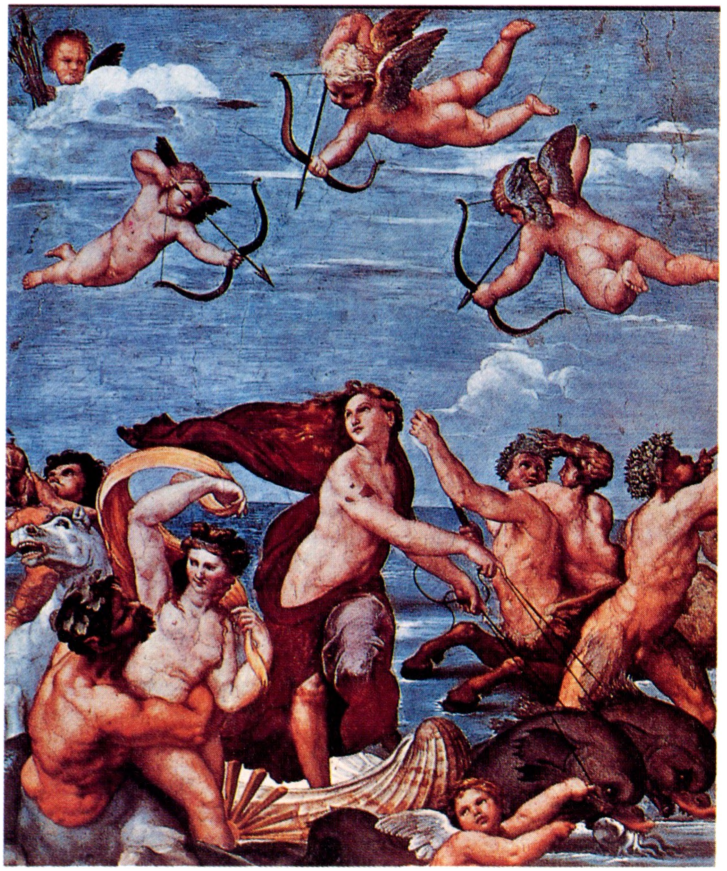

vo savo nepriklausomybę nuo olimpiečių (kartu su Tartaru ji paleido į pasaulį pabaisą Tifoną, kurį sunakino Dzeusas). Jos vaisius ir slibinas Ladonas. G. palikuoniai buvo pabaisos, pasižymėjusios laukine stichiška jėga, nepastovumu, luošumu ir niksantropija, t. y. gyvūno ir žmogaus bruožų sinteze (pvz., Echidna — mergina gyvatė). Ilgainiui G. — stichiškosios kūrėjos — funkcijos pasitraukė į antrąjį planą. Pasirodė, jog G. yra senosios išminties saugotoja, ji žino likimo valią ir jo dėsnius, todėl buvo identifikuojama su Temide. G. turėjo savo seną pranašysčių vietą Delfuose, kuri vėliau tapo Apolono pranašysčių vieta. G. dažnai įsikūnydavo į Demetrą — savo žmogui nepalankiomis funkcijomis, į deivę motiną — neišsemiamu vaisingumu, į Kibelę — orgiastišku kultu.

Galatėja (Γαλάτεια), gr. mitologijoje 1) jūros dievybė, Nerėjo duktė Nereidė. Ją įsimylėjo baisusis Sicilijos kiklopas Polifemas, bet G., jį atstūmusi, pamilo Akidą (miško dievo Pano sūnų). Polifemas iš pasalų užklupo Akidą ir užmušė į uolą. G. pavertė savo nelaimingą mylimąjį skaidriu šaltiniu. Helenizmo lit. Teokritas siužetą apie piemens Polifemo meilę G. pavaizdavo kaip ironišką idilę; 2) Pigmaliono mylimoji.

Mitas apie G. ir Polifemą atkreipė Europos poetų ir dramaturgų dėmesį. Jo siužetu remtasi muzikinėje dramaturgijoje, balete bei vaizduojamajame mene.

Ganimedas (Γανυμήδης), gr. mitologijoje trojiečių valdovo Trojo ir Kalirojės sūnus. Pasivertęs ereliu (ar pasiuntęs erelį) Dzeusas pagrobė gražuolį G., kai šis Idos kalno šlaituose ganė tėvo bandas. Dzeusas užnešė G. į Olimpą. Ten G. pilstė į taures nektarą dievų puotos metu. Kaip atlygį Dzeusas padovanojo G. tėvui nuostabius žirgus ar Hefaisto nukaltą auksinę vynuogių kekę. Pasak vienos versijos, G. buvo užneštas į dangų ir tapo Vandenio žvaigždynu. Mitas apie G. sudarytas iš daugelio sluoksnių; seniausias — Dzeuso pasivertimas (vėliau — erelis kaip Dzeuso atributas); Rytų mitol. motyvas (meilė jaunam

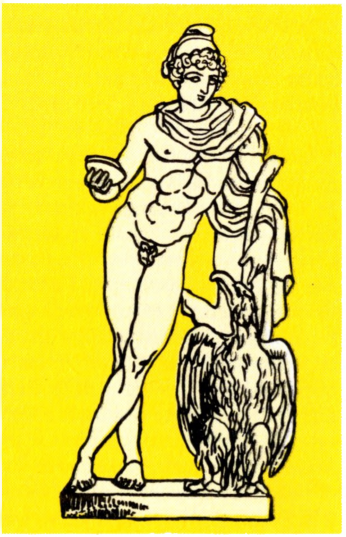

Ganimedas

Dzeusas ir Ganimedas. Dekoratyvinis fragmentas Ferarų archeologijos muziejuje. Apie 460 m. pr. Kr.

gražuoliui), kuris Graikijoje pasirodė ne anksčiau kaip VI a. pr. Kr.; vėlesnis motyvas — G. pasivertimas.

G. — vienas populiariausių antikinio vaizduojamojo meno personažų. Ypač paplitęs siužetas apie G. pagrobimą (grobiku vaizduotas pats Dzeusas, vėliau — erelis). Mitas įkūnytas ir plastikoje (Leocharo „Ganimedas", terakotinės skulptūrėlės ir kiti smulkiosios plastikos dirbiniai, sarkofagų reljefai ir t. t.), ir vazų piešiniuose. Mitas pavaizduotas ir daugelyje Europos meno kūrinių (Filareto bronzinis reljefas ant Romos Šv. Petro katedros durų, Mikelandželo piešinys, B. Peruci ir Dž. Pordenonės freskos, P. P. Rubenso ir Rembrandto paveikslai).

Gerionas (Γηρυων), gr. mitologijoje milžinas, turintis tris galvas ir tris liemenis, iš gorgonės kraujo gimusio Chrisaoro ir Okeanidės Kalirojės sūnus; gyveno vakariniame Eritėjos salos pakraštyje. Heraklis pagrobė G. karves, užmušė bandos sargus, piemenį Euritioną ir šunį Ortą — baisųjį G. ir Echidnos padarą, paskui ir patį Gerioną.

gigantai (Γίγαντες), gr. mitologijoje Gajos sūnūs, atsiradę iš iškastruoto Urano kraujo, susigėrusio į motiną žemę. Pasak kitos versijos, Gaja pagimdė juos nuo Urano po to, kai Dzeusas nutrenkė titanus į Tartarą. Neabejotina g. ikihelenistinė kilmė. G. gimimo ir žūties istoriją išsamiai papasakojo Apolodoras. Siaubą kėlė g. išvaizda: jie turėjo tankius plaukus ir barzdą, apatinė kūno dalis — kaip gyvatės. G. gimė Flegrėjo laukuose („ugnies vietose" — vulkaninės kilmės žemėje) Palenės pusiasalyje (Chalkidikė Graikijos šiaurėje); vėliau ten pat vyko Olimpo dievų kova su g. — gigantomachija. G., skirtingai negu titanai, buvo mirtingi. Likimo valia jų žūtis priklausė nuo tų didvyrių (mirtingųjų), kurie atvyks į pagalbą dievams, dalyvavimo mūšyje. Gaja ieškojo stebuklingos žolės, kuri išgelbėtų g. gyvybę, tačiau Dzeusas aplenkė Gają ir,

Sparnuotas gigantas su gyvačių kojomis. Šiaurinio Pergamo altoriaus frizo fragmentas. Berlyno Valstybinis muziejus. 180—160 m. pr. Kr.

pasiuntęs žemėn prietemą, pats nuskynė tą žolę. Atėnės patartas Dzeusas dalyvauti kovoje pakvietė didvyrį Heraklį. Gigantomachijos metu olimpiečiai išnaikino gigantus. Apolodoras mini 13 g. vardų, tačiau iš viso jų priskaičiuojama apie 150. Heraklis nugalėjo Alkionėją, kuris sėmėsi jėgų iš žemės, Dzeusas — Porfirioną, Apolonas — Efialtą, Dionisas — Euritą, Hekatė — Klitiją, Hefaistas — Mimantą; Atėnė užvertė ant Enkelado Sicilijos salą, nudyrė odą dar gyvam Palantui ir pasidarė iš jos šarvus. Poseidonas nukovė Polidorą, Hermis — Hipolitą, Artemidė — Grationą, moiros — Agriją ir Tooną. Kitus žaibais pribaigė Dzeusas. Heraklis žudė g. savo strėlėmis. Gigantomachijos (kaip ir titanomachijos) idėjinis pamatas — pasaulio sutvarkymo idėja; šia idėja grindžiama olimpiečių dievų kartos pergalė prieš chtoniškąsias jėgas, Dzeuso aukščiausios valdžios įsitvirtinimas.

IV a. rom. poetas Klaudianas apie gigantomachiją parašė nedidelę poemą. Olimpiečių kova su g. pavaizduota ant Dzeuzo altoriaus frizo Pergamo mieste (II a. pr. Kr.). Homeras herojiniame epe „Odisėja" mini nesuvaldomą g. gentį — legendinę dievų globojamą tautą, greta fajakų ir kiklopų.

Glaukas (Γλαῦκος), gr. mitologijoje 1) trojiečio Antenoro sūnus. G. padėjo Pariui pagrobti Helenę. Užimant Troją, ją išgelbėjo Odisėjas ir Menelajas; 2) Hipolocho sūnus, Belerofonto anūkas, likietis, vienas narsiausių trojiečių sąjungininkų. G. buvo pasišovęs kautis dvikovoje su Diomedu, tačiau prieš dvikovą abu priešai, išsiaiškinę, jog jų protėvių santykiai buvo draugiški, pasikeitė dovanomis ir išsiskyrė. G. užmušė Ajantas kovoje dėl Patroklo kūno; 3) Sisifo sūnus; žirgų lenktynių metu G. sudraskė jo paties žirgai; 4) Kretos valdovo Minojo ir Pasifajės sūnus. Vaikystėje gaudydamas pelę, jis įkrito į medaus statinę ir buvo rastas ten nebegyvas; 5) jūros dievas. Iš prigimties G. buvo mirtingasis, žvejys, Antedonės (Bojotijos miesto eponimas) sūnus ar Poseidono ir vienos iš vandens nimfų sūnus. Netyčia jis suvalgė žolę, kuri suteikė nemirtingumą ir pavertė G. jūros dievu su žuvies uodega, mėlynomis rankomis ir žalsvų dumblių spalvos barzda. G. turėjo pranašo galių, išpranašavo ateitį Menelajui, kai šis sugrįžo iš Trojos. G. buvo ir argonautas. Garsi istorija apie jo meilę gražiajai Scilei, kurią Kirkė iš pavydo pavertė pabaisa.

Glaukė (Γλαύκη), gr. mitologijoje 1) Nerėjo ir Doridės duktė, viena iš Nereidžių, kurios vardas (glaucos — „žalsvas", „žydras") reiškia vandens spalvą; 2) Korinto valdovo duktė, argonauto Jasono sužadėtinė, kurią pavydžioji Medėja pražudė, padovanodama užnuodytą apdarą. Užsivilkusi jį, G. sudegė kartu su tėvu, kuris bandė ją gelbėti.

Gordijas (Γορδίας), gr. mitologijoje Frigijos valdovas, Mido tėvas. Iš pradžių G. buvo paprastas žemdirbys. Kartą ariant lauką tiesiai ant jo jaučių jungo nusileido erelis. Tai buvo išaiškinta kaip ženklas, pranašaujantis karaliaus valdžią. Netrukus frigai neteko valdovo. Orakulas, į kurį jie kreipėsi patarimo, liepė pasirinkti tą, kurį pirmą sutiks privažiuojantį vežimu prie Dzeuso šventyklos. Tas žmogus buvo G. Tapęs valdovu, G. įkūrė sostinę, kuri buvo pavadinta jo vardu. Miesto citadelėje jis pastatė vežimą, kuriam turėjo dėkoti už savo valdžią, o vežimo pakinktus surišo sudėtingu mazgu. Buvo manoma, jog tas, kuris sugebės atrišti šį mazgą („Gordijo mazgas"), taps visos Azijos valdovu. Anot legendos, Aleksandras Makedonietis, nemokėjęs atrišti mazgo, perkirto jį kardu.

gorgonės (Γοργονες), gr. mitologijoje jūros dievybių Forkino ir Keto pagimdytos pabaisos, žemės Gajos ir jūros Ponto anūkės. Yra trys seserys g.: Steno, Eurialė ir Medūza. Vyresnės seserys nemirtingos, jauniausioji (Medūza) — mirtinga. G. gyvena toli Vakaruose prie Okeano, greta grajų ir hesperidžių. G. itin baisi išvaizda: jos sparnuotos, kūnas padengtas žvynais, vietoj plaukų — gyvatės, turi iltis, o jų žvilgsnis visa, kas gyva, paverčia akmenimis. Persėjas nukirto galvą miegančiai g. Medūzai, žiūrėdamas į jos atspindį variniame skyde; iš Medūzos kraujo gimė sparnuotasis Pegasas — jos ryšio su Poseidonu vaisius. Mite apie g. atsispindi tema apie olimpinių dievų ir jų narsiųjų palikuonių kovą su chtoniškosiomis jėgomis.

Gorgonė Medūza. Apolono šventyklos frontonas. Džiulijos vilos muziejus Romoje

grifai (Γρύπες), gr. mitologijoje baisūs paukščiai su erelio snapais ir liūto kūnais; g. — „Dzeuso šunys". Jie hiperborėjų žemėje saugo auksą nuo vienakių arimaspų. Greta pasakiškų šiaurės gyventojų isedonų, arimaspų, hiperborėjų, Herodotas mini ir grifus.

Hadas (Ἅιδης, pažodžiui — „nematomas", „siaubingas"), gr. mitologijoje dievas — vėlių pasaulio valdovas, taip pat pats H. pasaulis. H. yra olimpinė dievybė, nors ir nuolat gyvena požemio viešpatijoje. Tai Krono ir Rėjos sūnus, Dzeuso ir Poseidono brolis, su jais jis pasidalijo nuverstojo tėvo paveldą. H. valdo kartu su žmona Persefone (Dzeuso ir Demetros dukterimi), kurią jis pagrobė skinančią pievoj gėles. Persefonės motina Demetra, derlingumo deivė, sielvarto prislėgta ieškojo dukters ir pamiršo savo pareigą, todėl žemę užpuolė badas. Tada Dzeusas nusprendė, kad Persefonė du trečdalius metų praleis žemės paviršiuje su motina, o trečdalį — su H. Homeras H. vadina „dosniuoju" ir „svetinguoju", nes mirtingojo lemtis neaplenkia nė vieno žmogaus. H. — ir „turtingasis", jį dar vadina Plutonu (iš gr. „turtas"; iš čia vėliau atsirado turto dievo Pluto vaizdinys), nes jam priklauso daugy-

bė žmonių sielų bei žemėje paslėptų lobių. H. turi stebuklingą šalmą, kuris padaro jį nematomą; šiuo šalmu vėliau pasinaudojo deivė Atėnė ir karžygys Persėjas, norėdamas gauti gorgonės Medūzos galvą. Apie vis didėjantį didvyrių kartos savarankiškumą ir įžūlumą olimpinės dievų mitologijos laikais liudija Heraklio ir H. dvikova, kurios metu Heraklis sužeidžia H. Jį pagydė dieviškasis gydytojas Pajanas. Heraklis iš vėlių pasaulio pagrobė H. šunį — sargą. H. (tiksliau — Persefonę) apgavo ir gudruolis Sisifas, sugebėjęs kartą ištrūkti iš vėlių viešpatijos. Orfėjas savo dainomis ir lyros muzika taip sužavėjo H. ir Persefonę, kad šie sutiko grąžinti jam žmoną Euridikę (tačiau Euridikė turėjo iš pusiaukelės grįžti atgal, nes Orfėjas iš tos laimės nebepaisė susitarimo su dievais ir atsigręžė į žmoną, jai dar nespėjus išeiti iš H. valdų).

Gr. olimpinėje mitologijoje H. yra antrarūšis dievas. Tai tarytum Dzeuso hipostazė; ne šiaip sau Dzeusas vadinamas Chtoniju — „požemio" ir „žemyn žengiančiu". H. niekas neaukoja, jis neturi įpėdinių, net žmoną yra gavęs neteisėtai. Jį įveikia Heraklis, nes H. tik antrarūšė dievybė. Ir vis dėlto H. kelia siaubą savo neišvengiamybe. Pavyzdžiui, Achilas veikiau jau būtų sutikęs dirbti padieniu samdiniu pas neturtingą valstietį žemėje, negu būti vėlių valdovu. Vėlyvoji antikinė literatūra (Lukianas) sukūrė parodijinį H. įvaizdį („Mirusiųjų pašnekesiai", kurių šaltinis tikriausiai yra Aristofano „Varlės"). Kaip tvirtina Pausanijas, H. niekur nebuvo garbinamas, išskyrus Elidę, kur kartą per metus atidarydavo šio dievo šventyklą (žmonės tik vieną kartą leidžiasi į vėlių pasaulį). Į šią šventyklą galėjo įeiti tik dievo H. tarnai.

H. vadinama ir pomirtinė karalystė žemės gelmėse, kur „gyvena" mirusiųjų šešėliai; juos čia atveda Hermis. H. topografija ilgainiui darėsi vis sudėtingesnė. Homeras žinojo tokius dalykus: anga į vėlių pasaulį, kurį saugo šuo — H. sargas, yra toli Vakaruose („vakarai", „saulėlydis" — mirties simboliai) už Okeano upės, skalaujančios žemę. Ten esąs asfodelių laukas, kur klaidžioja mirusiųjų sielos; niūrios H. gelmės — Erebas, upės — Kokitas, Stiksas, Acherontas, Piriflegetontas ir Tartaras. Vėlesniuose šaltiniuose minima dar Stikso pelkė arba Acheronto ežeras (į jį įteka Kokito upė), H. juosianti ugningoji Piriflegetonto (Flegetonto) upė, užmarštis upė Leta; mirusiųjų keltininkas — Charonas, H. sargas — trigalvis šuo Kerberas. Mirusiuosius teisia Minojas, Ajakas ir Radamantas. Orfikų-pitagoriečių vaizdinys apie nusidėjėlių Titijo, Tantalo, Sisifo teismą Hado Tartare panaudotas Homero, Platono ir Vergilijaus veikaluose. Detalus vėlių pasaulio aprašas su visomis bausmių gradacijomis Vergilijaus veikaluose remiasi Platono dialogu „Faidonas" ir Homero kūriniais, kuriuose jau plėtojama idėja apie gyvenime padarytų nuodėmių ir nusikaltimų išpirkimą. Homero herojinio epo „Odisėja" 11-os knygos vaizdiniuose apie sielų likimą išryškėja šeši kultūriniai istoriniai klodai. Homeras mini net laimingųjų buveinę Hade — Eliziejaus laukus, arba Eliziejų. Apie „laimingųjų salas" kalba Hesiodas ir Pindaras, todėl H. padalijimo Vergilijaus veikaluose į Eliziejų ir Tartarą pradžios reikia ieškoti gr. tradicijoje. Su Hadu susiję ir vaizdiniai apie sielos lemtį, sielos ir kūno santykį, teisingą atpildą — deivės Dikės paveikslą, neišvengiamybės dėsnio veikimą.

Haimonas (Αἷμων), gr. mitologijoje Tėbų valdovo Kreonto sūnus, *Antigonės* sužadėtinis. H. veltui stengiasi įtikinti tėvą, kad Antigonė už savo brolio Polineiko palaidojimą nusipelnė ne mirties, o garbės. Įsitikinęs, kad tėvas nepakeis savo pažiūrų, H. įsigauna į olą, kur užmūryta Antigonė, randa ją pasikorusią ir, pamatęs ateinantį Kreontą, puola jį kardu, tačiau Kreontas išvengia smūgio. H. duria kardu sau krūtinėn ir miršta, apkabinęs Antigonę. Išlikusiuose Euripido tragedijos „Antigonė" fragmentuose rašoma, kad H. padėjo savo sužadėtinei palaidoti Polineiką. Tėvas įsakė H. įvykdyti mirties bausmę Antigonei, tačiau jis nepakluso įsakymui. Įsikišus dievui Dionisui, viskas baigėsi jaunuolių vestuvėmis.

Halirotijas (Ἁλιρρόθιος), gr. mitologijoje Poseidono ir nimfos Euritės sūnus. Tėvas H. siuntė nukirsti šventojo Atėnės alyvmedžio, bet kirvis, kuriuo jis pradėjo kirsti medį, išsprūdo iš rankų ir mirtinai jį sužeidė. Mite atsispindi Poseidono ir Atėnės kultų kova Atikoje. Pasak mito varianto, H. bandė nuplėšti garbę Alkipei (Arėjo ir Aglauros dukrai), ir Arėjas jį nužudė. Poseidonas kreipėsi į 12 olimpinių dievų areopagą, kaltindamas Arėją nužudžius jo sūnų, tačiau areopagas Arėją išteisino.

hamadriadės (Ἁμαδρυάδες), gr. mitologijoje medžių nimfos, kurios, skirtingai negu driadės, gimsta ir žūsta kartu su medžiu. Kai Erisichtonas įsakė nukirsti ąžuolą šventojoje Demetros giraitėje, iš medžio pasruvo kraujas, o lapai išblyško. Ąžuole gyvenanti nimfa mirdama atkeršijo šventvagiui — pasmerkė jį nuolatiniam alkiui.

Harmonija (Ἁρμονία), gr. mitologijoje Arėjo ir Afroditės duktė, Kadmo žmona. H. vestuvių dieną dievai padovanojo Hefaisto padarytą vėrinį ir skraistę. Šis vėrinys atnešė nelaimes tiems, kam jis vėliau priklausė (žuvo Amfiarajas, Alkmajonas ir kt.). Mitas apie H. vėrinį yra vienas iš tų, kurių pagrindas — pasakiškos antgamtinės jėgos motyvas. Tokią jėgą turi daiktai, įgyti kaip karo grobis arba gauti nesąžiningu būdu.

harpijos (Ἅρπιαι), gr. mitologijoje jūros dievo Taumanto ir Okeanidės Elektros dukterys. H. — archajiškos ikiolimpinės dievybės. Jų skaičius svyruoja nuo dviejų iki penkių. H. vaizduojamos kaip sparnuotos miksantropiškos būtybės. Tai siaubingos išvaizdos moterys-paukščiai. Jų var-

Harpijos. Dekoratyvinis fragmentas Berlyno Valstybiniame muziejuje. VII a. pr. Kr. I-oji pusė

dai (Aelo, Aelopė, Podarga, Okipetė, Kelaino) rodo h. ryšį su stichijomis ir tamsa („Viesulas", „Sūkuringoji", „Eiklioji", „Greitasparnė", „Tamsioji"). Mituose h. veikia kaip piktosios žmonių sielų ir vaikų grobikės (gr. harpazo — „pagrobiu"). Jos atskrenda ir dingsta staiga — kaip vėjas. H. ryšys su vėju matomas mite, kuris pasakoja, kaip Podargai ir Zefyrui gimė dieviškieji Achilo arkliai. Yra ir kitas siužetas: h. kankino valdovą Finėją, nubaustą už netyčia padarytą nusikaltimą. Nuolat vogdamos Finėjo maistą, h. jį pasmerkė bado mirčiai. Tačiau Finėjo giminaičiai — Borėjo sūnūs argonautai Dzetas ir Kalaidas — išvaikė h.; Dzeuso pasiuntinė Iridė neleido didvyriams užmušti harpijų. H. buveinė — Strofadų salos Egėjo jūroje; vėliau kartu su kitomis pabaisomis h. apsigyveno Hade.

Hebė ("Ηβη), gr. mitologijoje jaunystės deivė, Dzeuso ir Heros duktė, Arėjo ir Eileitijos sesuo. Olimpe, Dzeuso buveinėje, H. pilsto vyną per dievų puotą (šias f-jas vėliau perima Ganimedas). Heraklį paskelbus dievu, H. buvo jam atiduota į žmonas — kaip atlygis už Heraklio žygdarbius ir susitaikymo su Hera, kuri visą gyvenimą persekiojo Heraklį, ženklas. Rom. mitologijoje H. atitinka Juventa.

H. ir Heraklio vestuvės — populiarus antikinės poezijos ir vaizduojamojo meno motyvas. H. paveikslą ne kartą naudojo ir daugelis Europos menininkų.

Hefaistas ir Tetidė su Achilo šarvais. Dekoratyvinis fragmentas Berlyno Valstybiniame muziejuje. Apie 490 m. pr. Kr.

Hefaistas ('Ηφαιστος), gr. mitologijoje ugnies ir kalvystės dievas. H. — Olimpo dievas, kilęs iš Maž. Azijos ir įkūnijantis seniausius ugnies stichijos požymius. H. vaizduojamas arba kaip ugnies fetišas, arba kaip jos valdovas. Jo kilmė aiškinama dvejopai: H. yra Dzeuso ir Heros sūnus, bet kartu jis yra tik Heros sūnus, kurį ji pagimdė, keršydama Dzeusui. Tėvai nemylėjo H. ir du kartus jį numetė nuo Olimpo. Kartą tai padarė motina, už tai sūnus jai atkeršijo — prikalė prie sosto. Antrą kartą H. numetė Dzeusas, kai H. užtarė motiną. H. šlubuoja abiejomis kojomis, jis negražus. Tai sieja jį su archajiškosiomis stichijomis. Vis dėlto, būdamas Olimpo dievas, H. veda gražiausią deivę — Afroditę (variantas: haritę). Tačiau ji apgaudinėja H. su savo meilužiu Arėju. Olimpe H. linksmina dievus, dalina jiems nektarą ir ambroziją. Iš esmės H. ten atlieka tarno vaidmenį; tai rodo jo negraikišką kilmę. Rodo Apolonijo veikale „Argonautika" pasakojama, kad H. iškasė Kolchidės valdovui po vynuogienojumi keturis šaltinius: pieno, vyno, aliejaus ir vandens. Horacijus vaizduoja Vulkaną H. bundančios pavasario gamtos fone. Visa tai rodo H. chtoniškus saitus su gamta. Mitai apie H. atspindi ir meno bei amatų suklestėjimą patriarchato laikais. Atikoje H. vardu buvo pavadinta viena iš filų (sričių), o jis pats išaukštintas kaip vienas iš pagr. dievų. Klasikinis H. įvaizdis — kalvis, gabus meistras, jo padėjėjos — mechaninės tarnaitės. H. nukala Achilui ginklus ir stebuklingą skydą. Variniai valdovo Ajeto jaučiai, Heros miegamieji, Pandoros vainikas — H. dirbiniai. Vergilijaus „Eneidoje" plačiai aprašyta H. požeminė kalvė. Ten kalami Dzeuso žaibai ir Enėjo ginklai. Homero himne minima, kad Atėnė ir H. išmokė žmones įvairių amatų. H. prikala prie uolos Prometėją, tačiau tai jis daro nenoriai, tik vykdydamas Dzeuso įsakymą. Orfiškajame himne H. — kosminė jėga, neliečiamas fetišas. Jis — meistras ir menininkas, tačiau jis ir šviesa, ugnis bei eteris. H. saugo namus, miestus, gentis. Bet jis yra ir mėnuo bei kiti šviesuliai, visa aprėpiantis demonas. H. — ir Olimpas, ir pragaras. Jis — ir tobuliausia kūryba, ir stichiškasis demonizmas. H. labiausiai garbintas Atėnuose, kur buvo amatų dievas. Tačiau šioje srityje H. vis dėlto negalėjo konkuruoti su Prometėju ir Dedalu. Iš Olimpo išmestą H. išgelbėjo Lemno salos gyventojai; ten buvo Hefaistijo miestas ir Mosichlo kalnas su H. kalve, o Samos saloje, kur H. buvo prikaleęs Herą, miestai Hefaistopolis ir Hefaistionas. Kretos saloje nėra jokių H. kulto ženklų. Į kontinentinę Graikiją šį kultą perkėlė helenų keliautojai iš Egėjo jūros salų. Taip negraikiškos kilmės dievas tapo vienu populiariausių amatininkystės globėjų Atėnuose. Rom. mitologijoje H. atitinka Vulkanas.

Hekabė ('Εκάβη), gr. mitologijoje trojiečių valdovo Priamo žmona. Jos tėvu buvo laikomas arba Frigijos valdovas Dimantas, arba (sekant Euripidu) kažkoks Kisėjas — trakų miesto Kiso eponimas. H. motinos problema iškilo jau antikinėje genealogijoje. „Iliadoje" H. vadinama devyniolikos sūnų motina; kiti šaltiniai nurodo šiek tiek mažesnį sūnų skaičių arba jis suapvalinamas iki dvidešimties, tačiau visi šaltiniai tarp sūnų mini Hektorą, Larį, Heleną, Deifobą ir Troilą (pastarasis — Apolono sūnus), tarp dukterų — Kasandrą ir Poliksenę. Epe „Iliada" H. vaidmuo nėra didelis: Hektoro nurodymu ji aukoja Atėnei, o vėliau su didele neviltimi stebi Hektoro

Hekabė. Dekoratyvinis fragmentas Miuncheno Antikos meno muziejuje. Apie 510 m. pr. Kr.

ir Achilo kovą ir aprauda nužudytą sūnų. H. likimas po Trojos užėmimo aprašytas to paties pavadinimo Euripido tragedijoje, iš dalies — ir Euripido tragedijoje „Trojietės": čia nelaimingoji karalienė tampa skaudžių įvykių liudininke — mato, kaip paima nelaisvėn ir išveža Kasandrą ir Andromachę, kaip nužudo Astianakto mažylį ir galiausiai, prieš išvykstant achajams, — kaip paaukoja Poliksenę ant Achilo kapo. Euripido tragedijoje „Hekabė" prie šio motyvo prisideda ir H. kerštas trakų Chersoneso valdovui Polimestorui už tyčia nužudytą H. sūnų Polidorą. H. užmuša Polimestoro vaikus ir apakina jį patį. Buvo dvi versijos apie tolesnį H. likimą: arba Apolonas perkėlė ją į Likiją, arba ji buvo paversta šunimi ir įšoko į Helespontą. Abi versijos rodo H. ryšį su deive Hekate: Likija buvo svarbiausia šios Maž. Azijos deivės kulto vieta, o šuo laikomas jos šventuoju gyvūnu. Kinosemos iškyšulys („šuns kalnelis") Helesponte, kur, anot senų žmonių, buvo H. kapas, buvo vadinamas ir Hekatės paminklu.

Hekalė ('Εκάλη), gr. mitologijoje senelė, svetingai priėmusi Tesėją. Kai Tesėjas ėjo medžioti pasiutusio jaučio, kuris niokojo Maratono lygumą, jį užklupo audra. Naktį jis rado prieglobstį pas H., kuri jį priėmė nuoširdžiai ir nesavanaudiškai. Grįžęs iš medžioklės, Tesėjas norėjo atsilyginti H. už svetingumą, bet rado ją jau mirusią. H. garbei Tesėjas įkūrė šventes — Hekalesijas. Pagal kilmę H. turbūt yra vietinė mot. dievybė, kurios vardu pavadintas vienas iš atiškų demų; mitas apie H. susitikimą su Tesėju — tipiškas etiologinio mito pavyzdys, padedantis išaiškinti Hekalesijų švenčių kilmę. Mitą apie H. panaudojo Kalimachas poemoje „Hekalė", kurios yra išlikę reikšmingi fragmentai.

Hekatė ('Εκάτη), gr. mitologijoje prietemos, nakties sapnų ir stebuklų deivė. Titanidų Perso ir Asterijos duktė. Dzeusas H. atidavė valdyti žemes ir jūras. Uranas suteikė jai milžiniškos jėgos. H. — sena chtoniška dievybė, po olimpiečių pergalės prieš titanus išsaugojusi savo archajines f-jas. H. gerbė pats Dzeusas, ji buvo iš tų dei-

Hekatė. Bronza. Kapitolijaus muziejus Romoje. I—II a.

vių, kurios padėjo žmonėms atlikti kasdieninius darbus. H. laikyta medžiotojų, piemenų, arklininkų, visuomenės veikėjų užtarėja (teisme, liaudies susirinkime, varžybose ir ginčuose, kare). H. saugojo vaikus ir jaunuolius. Ji — baisi nakties deivė su deglu rankose ir gyvačių plaukais. H. yra ir burtų deivė, ją kviečiasi pagalbon, atlikdami paslaptingas manipuliacijas. H. padėjo Medėjai pelnyti Jasono meilę ir paruošti stebuklingus tepalus. H. padėdavo ir apgautiems meilužiams. H. — nakties „chtonija" ir dangaus „uranija", „nenugalimoji". Ji klaidžioja po kapines ir kviečia numirėlius vaidentis. H. mitol. paveiksle atsiskleidžia chtoniškos ikiolimpinės dievybės bruožai. Ji sieja du pasaulius: gyvųjų ir mirusiųjų. H. yra prietema, tačiau ji ir mėnulio deivė, artima Selenei ir Artemidei; tai leidžia manyti, jog H. kilmė susijusi su Mažąja Azija. H., kaip ir Artemidė, yra medžiotoja. Ją lydi pulkas šunų, tačiau jos medžioklės niūrios, pilnos numirėlių ir vaiduoklių. H. artima gyvybingajai žemės jėgai Demetrai ir požemio jėgų simboliui Persefonei. Romėnai H. identifikavo su savo deive Trivija — „trijų kelių deive". H. atvaizdą padėdavo kryžkelėse, ten jai nešdavo ir aukas. H. paveikslas jungia herojinės mitol. pasaulį ir archajiškąjį demonizmą, kuris tarnauja žmogui, bet neretai ir sumenkina klasikinį heroizmą, versdamas paklusti tamsiosioms jėgoms.

hekatoncheirai ('Εκατόγχειρες), šimtarankiai, gr. mitologijoje pabaisos, Gajos ir Urano vaikai. Yra trys h. — Kotas, Briarėjas ir Gijas. Kiekvienas turi po penkiasdešimt galvų ir šimtą rankų. Briarėją žmonės vadina Aigajonu. Uranas, nekentęs savo baisiųjų įpėdinių, nutrėmė juos į žemės gelmes. H., kuriuos Gajos patartas Dzeusas išvedė į žemės paviršių, nugalėjo titanus. Nuvertus titanus, Tartare juos saugo ištikimi Dzeuso sargai — hekatoncheirai. Dzeuso šalininkės Tetidės pakviesti, h. dar kartą padėjo Dzeusui, kai prieš jį sudarė sąmokslą Hera, Poseidonas ir Atėnė. Dievus apėmė siaubas vien nuo h. išvaizdos, ir jie paliko Dzeusą ramybėje. H. — Dzeuso olimpinės galybės ir senųjų stichinių jėgų susijungimo pavyzdys (plg. Gajos ar Tetidės vaidmenį mituose apie Dzeusą).

Hektoras ("Εκτωρ), gr. mitologijoje Priamo ir Hekabės sūnus, žymiausias trojiečių didvyris epe „Iliada". Apie H. dalyvavimą kare pirmaisiais jo metais šaltiniuose minima tik tai, jog H. užmušė Protesilają, kuris pirmas įžengė į trojiečių žemę. H. išgarsėjo dešimtaisiais karo metais — kaip vyriausias Priamo sūnus ir tiesioginis jo įpėdinis. H. vadovavo trojiečiams mūšiuose, pats pasižymėdamas jėga ir drąsa. Du kartus H. kovėsi su Ajantu Telamonidu, stipriausiu po Achilo achajų didvyriu. H. vadovaujami trojiečiai įsilaužia į įtvirtintą achajų stovyklą, priartėja prie jų laivų ir vieną suspėja padegti. H. pavyksta įveikti Patroklą priešais Trojos vartus ir nuimti Achilo šarvus nuo užmuštojo. Achilui vėl įsitraukus į kovą, H., nepaisydamas tėvo prašymų, lieka mūšio lauke ir žūsta prie Skajų vartų, išpranašavęs Achilui greitą mirtį. Achilas trokšta atkeršyti už Patroklą, pririša nužudytą H. prie kovos vežimo ir pasileidžia aplink Trojį, vilkdamas žeme H. lavoną. Nors Achilas ir išniekina žuvusio H. kūną, jo neliečia plėšrieji žvėrys, jis netrūnija. Mirusį H. saugo Apolonas, kurio pagalba H. dažnai naudodavosi būdamas gyvas. Du kartus dievas atidavė H. jėgas dvikovoje su Ajantu, padėjo kautis su Achilu, kol likimo ženklai parodė, jog H. žūtis neišvengiama. Apolono parama H. po-

Hektoras

homerinės tradicijos atstovams davė pagrindą manyti, kad H. buvęs šio dievo sūnus. Apolonas pirmasis užtarė nužudytąjį H. dievų susirinkime. Po to Dzeusas įsakė Achilui atiduoti užmuštojo kūną Priamui, kuris sūnų iškilmingai palaidojo.

Graikų epo tyrinėtojai jau seniai atkreipė dėmesį, kad su H. vardu nėra susiję jokie kiti Trojos karo įvykiai, išskyrus tuos, kurie aprašyti „Iliadoje". Buvo manoma, jog H. kapas yra ne Troadoje, o Tėbuose, todėl galima prielaida H. buvus bojotiečių kilmės didvyriu, o jo kovą su Achilu turėjus pirminį gr. mitol. pagrindą, ir tik palyginti vėlai H. kaip personažas buvo įtrauktas į legendas apie Trojos karą. Jose H. labiau nei kuris kitas veikėjas personifikuoja patriotinės pareigos idėją. Matyt, būtent dėl to šis personažas pelnė „Iliados" autoriaus simpatijas. Ypač nuoširdžiai H. pavaizduotas garsiojoje atsisveikinimo su žmona Andromache scenoje.

H. daug kartų vaizduotas Europos literatūroje. Antikinėje skulptūroje ir vazų tapyboje ypač paplitę siužetai apie H. kovą su Ajantu ir H. atsisveikinimą su Andromache. | H. personažą yra atkreipę dėmesį ir kompozitoriai.

Helenas ("Ελενος), gr. mitologijoje Priamo ir Hekabės sūnus, turintis pranašo sugebėjimų. Pasak mito varianto, H. ir Kasandra — dvyniai. Pranašo galių jiems suteikė šventosios gyvatės Apolono šventykloje (Trojos lygumoje); ten juos šventės metu užmiršo suaugusieji. H. (kaip ir Kasandra) bando atkalbėti Parį, ketinantį pagrobti Helenę, nes žino, kokią nelaimę ši santuoka atneš Trojai. Ne kartą H. pataria Hektorui. Po Pario mirties H. susiginčija su jaunesniuoju broliu Deifobu dėl Helenės rankos; nugali Deifobas. Supykęs H. vyksta į Idos kalną, kur jį paima į nelaisvę Odisėjas ir verčia išduoti taisykles, padėsiančias achajams užkariauti Trają (pasak kito varianto, H., norėdamas atkeršyti Deifobui, pats pereina gr. pusėn). Dažniausiai minimos šios H. taisyklės: achajai turi gauti Atėnės statulą (paladiją), saugomą Atėnės šventykloje Trojoje; Trojos kare turi dalyvauti Filoktetas su savo lanku. Užėmus Trają, H. susidraugauja su Neoptolemu, pataria jam grįžti į tėvynę sausumos keliu. Tai Neoptolemui, pagrobtajai Andromachei ir pačiam H. padeda išvengti žūties audroje, kuri užklupo achajų kariauną prie Ebo salos. Neoptolemo pageidavimu H. veda Andromachę ir valdo su ja Epirą iki pat gyvenimo pabaigos.

Helenė, Elena ('Ελένη), gr. mitologijoje Spartos valdovė, pati gražiausia moteris. H. tėvu antikinė tradicija laiko Dzeusą, motina — Ledą arba Nemesę. Jaunystėje H. pagrobė Tesėjas ir Peiritojas. Burtų keliu H. atiteko Tesėjui, kuris apgyvendino ją pas savo motiną Aitrą Afidnose (pasak kitos versijos — Troidzene). Tuo metu, kai Tesėjas ir Peiritojas buvo išvykę į pragarą parvesti Persifonės, H. išlaisvino Dioskūrai ir nuvežė į Spartą pas jos žemiškąjį tėvą, Ledos vyrą Tindarėją. Kalbos apie H. grožį taip plačiai pasklido Graikijoje, kad pirštis jai ruošėsi kelios dešimtys garsiausių didvyrių iš visos Heladės (Menelajas, Odisėjas, Diomedas, Stenelas, abu Ajantai, Filoktetas, Patroklas, Protesilajas ir kt.). Tindarėjas būgštavo, jog pasirinkęs vieną, jis įžeis kitus pretendentus ir nuteiks juos prieš save bei būsimą žentą. Odisėjo patartas, visus pretendentus į H. ranką jis suvienijo bendra priesaika ateityje saugoti H. vyro garbę. Po to H. vyru buvo išrinktas Menelajas. Galbūt tam turėjo įtakos vyresnysis Menelajo brolis Agamemnonas, kuris jau buvo vedęs Tindarėjo dukrą Klitemnestrą. Santuokoje su Menelaju H. pagimdė Hermionę. Po kiek laiko Afroditė, pildydama trojiečių valdovo Priamo sūnui Pariui duotą pažadą, atvedė jį į Menelajo namus. Pasak labiausiai paplitusios versijos, H. susižavėjo gražiu jaunuoliu ir, pasinaudojusi vyro išvykimu, pabėgo su Pariu į Trają, pasiimdama nemažai turto ir daug vergų. Anot kitos versijos (gali būti, kad jos pradininkas yra Hesiodas, tačiau išplėtojo Stesichoras VI a. pr. Kr.), Dzeusas ar Hera tikrąją H. pakeitė antrininke, dėl kurios ir kilo Trojos karas, o pati H. buvo nuvežta į Egiptą, kur gyveno globojama išmintingojo Protėjo ir laukė iš Trojos karo sugrįžtančio Menelajo (siužetas smulkiai aprašytas Euripido tragedijoje „Helenė"). Yra ir keli H. ir Pario grįžimo Trojon variantai: anot vieno, keliautojai nepatyrė didelių sunkumų ir kelionė truko tik tris dienas, anot kito, — bėglius ištiko deivės Heros sukelta audra, laivas buvo nublokštas prie Finikijos krantų (Sidone), pasak trečio varianto, Paris sąmoningai plaukė į priešingą pusę nuo Trojos ir ilgam laikui su H. apsistojo Finikijoje ir Kipre, kad išvengtų persekiotojų. Pagaliau atvykusi į Trają, H. savo grožiu pelnė daugelio trojiečių simpatiją, nepaisant nelaimių, kurias buvo užtraukusi jų miestui.

Apie H. elgesį Trojos karo metu antikos autoriai pasakoja skirtingai. Homero epe, įžvelgiant įvykiuose neiš-

Helenės pagrobimas. Centre — Paris ir Helenė, šalia jos — Afroditė. Dekoratyvinis fragmentas Bostono Vaizduojamojo meno muziejuje. Apie 480 m. pr. Kr.

vengiamą dievų valią, H. nesmerkiama: H. aistra Pariui paaiškinama Afroditės įtaka, kuriai negali priešintis joks mirtingasis. O dėl viso kito „Iliados" H., ko gero, kenčia, suvokdama savo dviprasmę padėtį. Pohomerinėse poemose H. vaizduojama net kaip sąmoninga gr. rėmėja: ji neišduoda trojiečiams Odisėjo, kuris du kartus įsigauna į miestą, H. padeda Odisėjui ir Diomedui pavogti medinę Atėnės statulą iš vietinės šventyklos; naktį, kai buvo paimta Troja, H. simpatizavo ir padėjo graikams. Tačiau užėmus miestą, Menelajas su kardu rankose ieško H., kad atkeršytų už neištikimybę, bet pamatęs žmoną, kaip ir anksčiau spindinčią grožiu, atleidžia jai. Achajų kariai buvo pasišovę užmėtyti H. akmenimis, tačiau sumanymo atsisakė.

H. ir Menelajo sugrįžimą po ilgų klajonių antikinė tradicija sieja su tuo metu, kai buvo laidojami Oresto nužudyti Egistas ir Klitemnestra, tačiau epas „Odisėja" apsiriboja tik šio fakto konstatavimu, o Euripidas, kurio tragedijose jaučiamas aiškus nusistatymas prieš spartiečius, tragedijoje „Orestas" šį epizodą pasitelkė tik tam, kad H. ir jos vyrą charakterizuotų labai negatyviai. Čia panaudotas ir variantas apie H. perkėlimą į dangų pildant Apolono valią, taip pat — apie H. pavertimą žvaigždynu. „Odisėja" šios versijos atsisako: į Spartą sugrįžusi H. ten vaizduojama kaip pavyzdinga žmona, vėl susigrąžinusi savąjį Menelają. Yra kelios tolimesnio H. likimo versijos. Pasak vienos jų, po Menelajo mirties H. išvarė jos sūnūs; H. pabėgo į Rodo salą ar į Tauridę. Anot kitų versijų, H. po mirties buvo perkelta į Leukės salą Dunojaus žiotyse, kur amžinai susituokė su Trojos kare žuvusiu Achilu (susieti šiuos populiariausius herojinio epo veikėjus bandyta jau pasakojime apie H. susitikimą su Achilu Trojos lygumoje prieš jo mirtį).

Vieta, kurią H. užima Trojos ciklo mituose, daugybė šių mitų variantų to laikotarpio pasaulietinėje literatūroje vis dėlto neišsklaidė gr. sampratos apie dievišką H. praeitį. Netoli nuo Spartos buvo H. šventykla, pačioje Spartoje augo šventasis H. platanas. Kafijose bei Rodo saloje H. buvo garbinama kaip Dendritė („medinė"). Visa tai leidžia H. laikyti ir sena augalų pasaulio deive.

Susiformavus gr. Trojos karo legendai (ji apėmė ir vietinių kultų bei folkloro elementus, gyvavusius Mikėnų centruose), H. tapo vienu iš jos personažų; tai laidavo jai stabilią vietą literatūroje bei vaizduojamajame mene nuo senovės iki pat mūsų dienų.

Greta epų „Iliada" ir „Odisėja", šį personažą savo kūriniuose vaizdavo Stesichoras ir Euripidas, H. paveikslas sudomino O. Skamaką, P. Martelo ir kt. Įvairūs mito apie H. epizodai panaudoti antikos bei vėlesnių laikų vaizduojamajame mene ir muzikoje.

Helė ("Ελλη), gr. mitologijoje Atamanto ir debesų deivės Nefelės duktė, Frikso sesuo. H. ir Frikso pamotė Ino nekentė Nefelės vaikų ir stengėsi juos pražudyti. Klastomis ji sukėlė žemėje sausrą ir, kad nuo jos būtų galima išsigelbėti, pareikalavo (pasiremdama orakulu) paaukoti Dzeusui H. ir Friksą. Nefelė išgelbėjo savo vaikus: įsupusi į debesis išsiuntė į Kolchidę ant auksavilnio avino. Pakeliui H. žuvo — įkrito į jūros sąsiaurį, kuris po to pavadintas Helespontu (senasis Dardanelų pav.), o Friksas pasiekė valdovo Ajeto žemę Kolchidę.

Helėnas ('Ελλην), gr. mitologijoje Tesalijos valdovas, Prometėjo anūkas, Deukaliono (variantas: Dzeuso) ir Piros sūnus. H. ir nimfa Orseidė turėjo sūnus Eolą, Dorą ir Ksutą. H. yra mitinis helėnų genties tėvas ir Heladės (Graikijos) pavadinimas. Jo sūnūs ir anūkai — žymiausių gr. genčių eponimai. Etiologinis mitas apie H. akcentuoja bendrą g. genčių kilmę.

heliadai ('Ηλιάδαι), **heliadės**, gr. mitologijoje saulės dievo Helijo sūnūs ir dukros. Dalis h. yra Helijo ir nimfos Klimenės vaikai; jų vardai susiję su šviesa ir saulės spindulių švytėjimu: Foibė, Helija, Aiterija, Lampetija ir Fajetonas. Žuvus Fajetonui, seserys apraudojo jį Eridano pakrantėje, kol pavirto putpelėmis, o jų ašaros — gintarais. Septyni Helijo sūnūs gimė Afroditės dukrai nimfai Rodai (Rodo salos eponimas); šie h. išgarsėjo kaip išmintingi astrologai. Pavydėdami šio talento, vieną jų broliai nužudė ir pabėgo į Mažąją Aziją bei Egėjo salas. Vyresnysis brolis, nedalyvavęs žmogžudystėje, liko viešpatauti Rodo saloje; jo sūnūs — Rodo miestų eponimai.

Helijas ('Ηλιος), gr. mitologijoje saulės dievas, titanų Hiperiono ir Tėjos sūnūs, Selenės ir Eos brolis. Sena ikiolimpinė dievybė, stichinė jėga suteikianti gyvybę, baudžianti aklumu nusikaltėlius. H. gyvena aukštai danguje, todėl mato visus dievų ir žmonių darbus. „Viską matantį" H. šaukėsi kaip liudininką ir keršytojai. H. pranešė Demetrai, kad Persefonę pagrobė Hadas. H. vaizduojamas švytin-

Helijo galva. Berlyno Valstybinis muziejus. IV a. pr. Kr. I-oji pusė

tis akinančia šviesa, baisiomis degančiomis akimis, auksiniu šalmu ir auksiniame vežime. H. gyvena prabangioje pilyje, apsuptas keturių metų laikų, jis sėdi brangakmenių soste. Mitinėje Trinakrijos saloje ganosi baltieji H. jaučiai. Nepaisydami draudimų, juos nudūrė Odisėjo bendrakeleiviai. H. duktė apie tai tuojau papasakojo tėvui. H. paprašytas Dzeusas trenkė žaibu į Odisėjo laivą. Dienomis H. važiuoja dangaus skliautu pasikinkęs keturis ugnininius žirgus, vakare nusileidžia ir auksiniame inde perplaukia jūrą iki patekėjimo vietos. Okeanidė Perseidė nuo H. pagimdė Kolchidės valdovą Ajetą, burtininkę Kirkę ir Minojo žmoną Pasifajė. Nimfa Klimenė pagimdė H. sūnų Fajetoną ir keturias dukteris, nimfa Roda — septynis sūnus. H. įpėdiniai dažnai buvo pasipūtę ir užsispyrę (Fajetonas), linkę į burtus, turintys chtoniškų jėgų (Kirkė, Pasifajė, H. anūkė Medėja). Neretai, ypač helenizmo laikotarpio rom. mitologijoje, H. buvo identifikuojamas su savo tėvu Hiperionu, o jo sūnūs vadinami hiperionidais; vėliau antikiniame pasaulyje H. identifikuotas su Apolonu. Rom. mitologijoje H. atitinka saulės dievas Solas, taip pat identifikuojamas su Apolonu.

Helikonas (Ἑλικών), kalnas Viduriniėje Graikijoje (Bojotijos pietuose). Ant jo, pasak gr. mitų, gyveno menų globėjos mūzos, todėl jos kartais vadinamos helikonidėmis, Helikono mergelėmis ar Helikono valdovėmis. Šiame kalne buvo Hipokrenės šaltinis, atsiradęs toje vietoje, kur pasaga įspyrė sparnuotasis žirgas Pegasas.

Hera ("Ηρα), gr. mitologijoje Dzeuso žmona ir sesuo, aukščiausioji Olimpo dievybė, Krono ir Rėjos duktė. Turbūt jos vardas reiškia „saugotoja", „ponia". H. santuoka su broliu — senosios kraujo giminaičių šeimos rudimentas. Kronas prarijo H. kartu su kitais savo vaikais, tačiau Metidės ir Dzeuso gudrybės privertė jį išspjauti vaikus. Prieš kovą su titanais motina paslėpė H. pasaulio pakraštyje pas savo tėvus — Okeaną ir Tetidę; nuo to laiko H. atliko taikytojos vaidmenį sutuoktinių ginčuose.

H. — paskutinė (po Metidės ir Temidės) teisėta Dzeuso žmona. Tačiau dar ilgai prieš sutuoktuves jie palaikė slaptą ryšį, kurio iniciatorė buvo būtent Hera. Santuoka suteikė jai galimybę valdyti kitas Olimpo deives. Vis dėlto H. būdingi senos vietinės ikiolimpinės dievybės bruožai: savarankiškumas ir laisvė šeimoje, nuolatiniai kivirčai su Dzeusu, pavyduliavimas, pyktis. Kaip teisėta monogaminės santuokos normų saugotoja klasikinės olimpinės mitologijos laikotarpiu, H. priešinasi visiems Dzeuso nesantuokiniams ryšiams, nekenčia Dzeuso ir mirtingosios Alkmenės sūnaus Heraklio, pražudo Semelę, pagimdžiusią Dzeusui Dionisą. Įtūžusi ant Teiresijo, H. jį apakina (kita versija: tai padarė Atėnė), užtemdė protą valdovo Proito dukterims ir Ino, kuri po to įšoko į jūrą. Keršydama Dzeusui, išleidusiam į pasaulį Atėnę Paladę, H. be jo pagimdė Hefaistą, tačiau ši matriarchalinė jos užgaida baigėsi nesėkme: Hefaistas buvo labai negražus. Supykusi H. numetė Hefaistą nuo Olimpo, jis apšlubo ir nuolat pyko ant H., kartą net prikalė H. prie sosto. Senas H. ryšys su chtoniškosiomis dievybėmis atsiskleidžia mito epizode, kai H., prisilietusi prie žemės, pagimdė penkiasdešimtgalvę pabaisą Tifoną (kita versija: Tifoną pagimdė Gaja ir Tartaras). Dzeusas užmušė Tifoną žaibais. Viena iš archajiškųjų H. f-jų — pagalba gimdyvėms, ji — gimdymo deivės Eileitijos motina. H. nusiuntė Eileitiją pagreitinti Alkmenės varžovės Nikipės gimdymo; Nikipė

Dzeuso ir Heros meilė. Akmuo. Palermo archeologijos muziejus. 460—450 m. pr. Kr.

pagimdė negarbingąjį Euristėją. H. sąmoningai trukdė Alkmenei pagimdyti Heraklį, tačiau tai sukėlė nelauktas pasekmes: priverstas tarnauti Euristėjui, Heraklis įvykdė savo didžiuosius žygdarbius. Galų gale net H. buvo priversta su Herakliu susitaikyti ir atiduoti jam (jau Olimpe) į žmonas savo dukrą Hebę.

H. archajiškumą liudija ir tai, kad vienas kruviniausių ir stichiškiausių dievų — Arėjas — jos sūnus. Samos saloje buvo medinis H. fetišas. Zoomorfinę H. praeitį rodo jos epitetas Homero epe — „jautakė", jai aukotos karvės, ji kaip karvė garbinta Arge. Vis dėlto H. užima garbingą vietą herojinėje, be to — grynai graikiškoje mitologijoje, todėl ji — didvyrių ir miestų globėja. H. padeda argonautams, visų pirma — Jasonui; Trojos kare H. užtaria achajus ir kenkia trojiečiams, nes Paris trijų deivių (Afroditės, Heros ir Atėnės) ginčą išsprendžia Afroditės naudai. H. tokia klastinga, jog Afroditės grožio juostos pagalba sužavi ir užmigdo Dzeusą savo glėbyje, kad per tą laiką achajai turėtų galimybę pasiekti pergalę. Ši garsi H. ir Dzeuso meilės scena Idos kalno viršūnės kvepiančioje pievoje — neabejotinas senos Kretos ir Mikėnų šventės — Dzeuso ir H. „šventosios santuokos" — analogas. Ši šventė būdavo iškilmingai švenčiama Graikijos miestuose primenant matriarchalinės deivės galią. H. kultas buvo paplitęs kontinentinėje Graikijoje (ypač Mikėnuose,

Arge ir Olimpijoje) bei salose (garsusis Samos salos medinis fetišas, Kretoje švenčiama „šventoji santuoka"). Rom. mitologijoje H. atitinka Junona.

Daugelyje antikinių meno kūrinių H. vaizduojama kartu su Dzeusu. Europos vaizduojamajame mene H. paveikslas iškyla mitologinėse scenose, kur veikia Heraklis, Ijo, Paris. Šis personažas figūruoja ir XVII—XIX a. muzikoje.

Heraklidai (Ἡρακλεῖδαι), gr. mitologijoje Heraklio ir Dejaneiros įpėdiniai. Po Heraklio žūties ir Dejaneiros savižudybės Mikėnų valdovas Euristėjas ėmė persekioti Heraklio vaikus — sūnus Hilą, Ktesipą, Gleną, Onitą ir dukterį Makariją. Gelbėdamiesi nuo mirties H. su Heraklio pusbroliu Jolaju ir Heraklio motina Alkmene bėgo į Trachiną pas valdovą Keiką. Tačiau Euristėjas pareikalavo išduoti H.: jie buvo priversti ieškoti prieglobsčio Maratone, Dzeuso šventykloje (variantas: Atėnuose prie Gailestingumo altoriaus). Tesėjo sūnus Demofontas, valdęs Atėnus, pažadėjo neišduoti H. ir pradėjo karą su įsiveržusia Euristėjo kariuomene. Dievai reikalavo aukos Persefonei. Makarija sutiko aukotis. Atėniečių kariuomenė ir H. nugalėjo. Jolajas paėmė į nelaisvę Euristėją. Alkmenės įsakymu Euristėjas buvo nubaustas mirtimi (variantas: Euristėją, po pralaimėjimo bandžiusį bėgti, pagavo ir užmušė Hilas; jis nukirto Euristėjui galvą ir nuvežė Alkmenei, o Alkmenė išdūrė akis). Euristėjo persekiojamų H. išsigelbėjimas pavaizduotas Euripido tragedijoje „Heraklidai". H. užėmė Peloponesą, tačiau užklupo maras. Orakulas pranešė, kad to priežastis — per ankstyvas H. sugrįžimas. Palikę Peloponesą, H. įsikūrė Maratone. Delfų orakulas pasakė Hilui, kad jie galės grįžti į Peloponesą „po trečiojo vaisiaus". Manydami, kad kalbama apie tris derlius, H. po trejų metų vėl pradėjo kovą, tačiau Hilas žuvo dvikovoje su Atrėjo sąjungininku — Tegėjos valdovu Echemu. Po Euristėjo Mikėnuose ėmė karaliauti Atrėjas. Paaiškėjus, kad orakulas kalbėjo ne apie tris metus, o apie tris kartas, kovą atnaujino Hilo anūkas Aristomachas, bet jį nužudė Mikėnų valdovo Oresto sūnus Tisamenas. Aristomacho sūnūs Temenas, Aristodemas ir Kresfontas, pastatę laivus Naupakte, bandė įsiveržti į Peloponesą iš jūros, tačiau Aristodemą nutrenkė žaibas. Po to į stovyklą atvyko pranašas Karnas, tačiau H. jį palaikė peloponesiečių atsiųstu burtininku ir nužudė. Tada H. laivai ėmė griūti, prasidėjo badas. Žygis nepavyko. Orakulas Temenui patarė ištremti Karno žudiką dešimčiai metų ir susirasti vedlį — triakį žmogų. Po 10 metų, ieškodami triakio žmogaus, H. sutiko Oksilą, kuris jojo ant vienaakio žirgo (antrąją akį žirgui buvo išmušusi strėlė). H. paskyrė jį vadu. Šį kartą puolimas pasisekė. H. užmušė Tisameną, visų pirma užgrobė Elidę (atidavė Oksilui), po to — Meseniją, Lakedaimoną ir Argą. Užkariautos žemės buvo padalintos burtų keliu: Temenui atiteko Argas, Euristenui ir Proklui — Lakonija, Krosfontui — Mesenija (variantas: Lakoniją gavo Naupakte nežuvęs Aristodemas). Mito apie H. pagrindas turbūt yra folklorinis pasakojimas apie realų istorinį įvykį — doriečių įsiveržimą į Graikiją Mikėnų miestų irimo laikais. Vėliau Argo, Mesenijos ir Spartos valdovai savo giminių kilmę siejo su Temenu, Kresfontu, Euristenu ir Proklu.

Heraklis (Ἡρακλῆς), gr. mitologijoje didvyris, Dzeuso ir mirtingosios moters Alkmenės (Amfitriono žmonos) sūnus. Kai Amfitrionas buvo išvykęs (jis kariavo su telebojais), Dzeusas aplankė Alkmenę Amfitriono pavidalu; kol tęsėsi jų vestuvių naktis, saulė tris paras nepasirodė dangaus skliaute. Amfitrionui grįžus, Alkmenė vienu metu pagimdė du sūnus — Ifiklį Amfitrionui ir H. Dzeusui. Dieną, kai H. buvo lemta ateiti į pasaulį, Dzeusas prisiekė dievams, kad šiandien gimęs berniukas valdys Mikėnus ir kitus aplinkinius miestus. Tačiau pavydžioji Hera užvilkino Alkmenės gimdymą, užtat dviem mėnesiais pagreitino Mikėnų valdovo Stenelo žmonos Nikipės gimdymą. Gimė Persėjo anūkas ir Dzeuso proanūkis *Euristėjas*, kuris ir įgijo Dzeuso pažadėtąją valdžią Peloponese. Hera nusiuntė prie H. ir Ifiklio lopšio dvi baisias gyvates, tačiau mažasis H. jas pasmaugė. Kitas mito variantas byloja, jog Dzeusas ar Atėnė savo gudrybėmis privertė Herą maitinti krūtimi Heraklį, bet H. taip stipriai žindo, kad Hera iš skausmo jį atstūmė, ir iš ištryškusių pieno lašelių susiformavo Paukščių Takas. H. augino geriausi auklėtojai — išmintingasis kentauras Cheironas, Autolikas, Enritas, Kastoras, išmokė jį įvairių menų, rungtyniauti, šaudyti iš lanko. Skambinti kitara H. mokė Linas, tačiau, kai kartą išdrįso nubausti, H., pykčio pagautas, kitara užmušė Liną. H. jėgos ir ūmaus būdo išgąsdintas, Amfitrionas išsiunčia jį toliau nuo Tėbų pas piemenis. Ten, sulaukęs vos aštuoniolikos metų, H. nugalėjo siaubingą plėšrūną — Kitairono liūtą. Grįždamas iš šios medžioklės, H. sutiko kaimyninio miesto Orchomeno valdovo Ergino pasiuntinius, kurie pareikalavo iš tėbiečių duoklės. H. nukapojo pasiuntiniams nosis, ausis bei rankas ir nusiuntė visa tai Erginui vietoj duoklės. Kilo karas, kuriame H. užmušė Erginą. Žuvo ir Ergino tėvas Amfitrionas, kovęsis kartu su sūnumi. Tėbų valdovas Kreontas, atsidėkodamas H. už drąsą ir sumanumą, ištekino už jo savo vyriausią dukterį Megarą. Šioje santuokoje gimusius vaikus H. užmušė apimtas beprotybės, kurią jam užtraukė Hera. Atsipeikėjęs H. išėjo klajoti po pasaulį, pasiekęs Delfus paklausė orakulo, kur jam lemta apsistoti visam laikui. Orakulas suteikė Heraklio vardą (prieš tai didvyris vadinosi Alkeidu) ir liepė apsigyventi Tirinte, 12 metų tarnauti Euristėjui ir įvykdyti 10 žygdarbių, kurie jam suteiks nemirtingumą. Vykdydamas Euristėjo įsakymus, H. atliko 12 savo garsiųjų žygdarbių (mitografai juos mini skirtinga eilės tvarka). Visų pirma H. įgijo Nemėjos liūto kailį; kadangi liūto nebuvo įmanoma užmušti strėlėmis, H. jį pasmaugė. Kai didvyris atnešė liūtą į Mikėnus, Euristėjas taip išsigando, kad įsakė H. ateityje į miestą neiti, o savo trofėjus parodyti prie vartų. Euristėjas net liepė įkasti į žemę milžinišką bronzinį indą, kuriame pasislėpė. Su H. jis bendravo tik per tarpininką Koprėją.

Užsivilkęs pasmaugtojo liūto kailį, H. patraukė vykdyti kito Euristėjo įsakymo — užmušti Lernos hidrą, kuri draskė gyvulius ir niokojo laukus ap-

Heraklio žygdarbiai: Nemėjos liūtas, Lernos hidra, Stimfalės paukščiai (viršutinėje eilėje), Kretos jautis, Kirenės elnias, valdovės Hipolitės juosta (antroje eilėje), Erimanto šernas, Diomedo kumelės, milžinas Gerionas (trečioje eilėje), hesperidžių aukso obuoliai, Kerberas, Augėjo arklidžių iškuopimas (apatinėje eilėje). Dzeuso šventyklos Olimpijoje metopų rekonstrukcija. 470—456 m. pr. Kr.

link miestą. Hidra turėjo devynias galvas, iš kurių viena buvo nemirtinga. H. nukirtus vieną galvą, ataugdavo dvi naujos. Hidrai padėjo milžiniškas vėžys Karkinas, kuris įsikabino į H. koją. H. sumindė vėžį ir pasikvietė pagalbon Jolają (savo sūnėną, kuris vėliau tapo ištikimu H. palydovu). Jolajas nuodėguliu pridegindavo hidros žaizdas, kad galvos nebegalėtų ataugti. Nukirtęs paskutinę, nemirtingąją, galvą, H. užkasė ją į žemę ir užrito didžiulį akmenį. Sukapojęs hidros kūną į gabalus, H. mirtinuose jos tulžies nuoduose pamirkė savo strėlių antga-

lius. Euristėjas nepripažino šio H. žygdarbio vienu iš dešimties sutartųjų, nes H. padėjęs Jolajas.

Trečiasis H. žygdarbis — Kirenės elnio medžioklė. Artemidės elnias turėjo auksinius ragus ir vario kanopas. H. jį medžiojo visus metus, pasiekė net hiperborėjų žemes, kol pagaliau nušovė strėle. Apolonas ir Artemidė norėjo elnią atimti, tačiau H. pasiteisino Euristėjo įsakymu ir atnešė elnią į Mikėnus.

Tada Euristėjas pareikalavo, kad H. sumedžiotų Erimanto šerną (ketvirtasis žygdarbis). Pakeliui į Erimantą (šiaurės Arkadijoje) H. užsuko pas kentaurą Folą, kuris svetingai priėmė H. ir surengė jam vaišes. Vyno kvapo privilioti, apsiginklavę akmenimis ir lazdomis, prie olos susirinko kiti kentaurai. Prasidėjo kova, kurioje kentaurams padėjo jų motina debesų deivė Nefelė — pasiuntė į žemę stiprią liūtį, tačiau dalį kentaurų H. vis dėlto užmušė, kitus išvaikė. Šioje kovoje atsitiktinai žuvo Folas ir Cheironas; nustebintas mirtinos strėlių galios, Folas ištraukė vieną strėlę iš mirusio kentauro kūno ir netyčia užmetė sau ant kojos. Nuo hidros nuodų kentauras mirė čia pat. Erimanto šerną H. nutvėrė įvaręs į gilias pusnis ir surišęs pristatė į Mikėnus.

Penktasis H. žygdarbis buvo Elidės valdovo Augėjo milžiniškų tvartų išvalymas. Jau anksčiau H. buvo susitaręs su Augėju, kad šis sumokės H. už tvartų išmėžimą — atiduos dešimtąją dalį gyvulių. H. išmušė tvartų sienose skyles, į kurias nukreipė Alfėjo ir Penėjo upių vandenis. Vanduo mėšlą išskalavo. Sužinojęs, kad H. dirbo Euristėjo palieptas, Augėjas atsisakė duoti H. sutartą dešimtąją dalį gyvulių, o Euristėjas neužskaitė šio žygdarbio, nes sužinojo, kad H. jį dirbo už užmokestį.

Šeštasis žygdarbis — Stimfalo paukščių išnaikinimas. Šie paukščiai su aštriomis geležinėmis plunksnomis gyveno Arkadijoje prie Stimfalo ir puolė žmones. Gavęs iš Atėnės Hefaisto padarytą vario tarškynę, H. išgąsdino paukščius, o paskui išžudė; kitas variantas: keli paukščiai išskrido į salą jūroje, iš kur vėliau juos išbaidė argonautų šūksniai.

Tada Euristėjas liepė H. atvesti itin pašėlusį Kretos jautį (septintasis žygdarbis). Gavęs valdovo Minojo leidimą, H. įveikė jautį ir nuvedė jį Euristėjui. Vėliau H. jautį paleido, ir šis, nuklydęs į Atiką, ėmė siaubti Maratono apylinkių laukus.

H. turėjo atvesti piktąsias trakų valdovo Diomedo kumeles, kurias Diomedas laikė variniame garde sukaustytas geležinėmis grandinėmis ir šėrė žmonių mėsa. H. užmušė Diomedą ir atvedė kumeles Euristėjui (aštuntasis žygdarbis).

Paprašytas dukters Admetės, Euristėjas įsakė H. gauti amazonių valdovės Hipolitės juostą (devintasis žygdarbis). Hipolitė sutiko atiduoti H. juostą, tačiau Hera, pasivertusi viena iš amazonių, išgąsdino kitas amazones pranešdama, kad kažkoks svetimšalis norįs paimti nelaisvėn jų valdovę. Ginkluotos amazonės nujojo gelbėti valdovės. H. pamanė, kad Hipolitė surengė išdavikišką puolimą, nužudė ją ir pasiėmęs juostą sėdo laivan ir išplaukė. Plaukdamas pro Trojos krantus, H. pamatė prie uolos prikaltą ir jūros pabaisai paaukotą valdovo Laomedonto dukterį Hesionę. H. pažadėjo Laomedontui, kad išgelbės jo dukrą, jei gaus už tai dieviškuosius žirgus. H. užmušė jūros pabaisą (variantas: įšoko į pabaisos nasrus ir sumaitojo kepenis, o pats nuo karšto baidyklės kvėpavimo apsvilo plaukus), tačiau Laomedontas nedavė pažadėtųjų žirgų. Pagrasinęs atkeršyti, H. išvyko į Mikėnus, kur atidavė Euristėjui Hipolitės juostą.

Tuomet Euristėjas liepė H. iš tolimos Vakarų salos Eritėjos atgabenti į Mikėnus Geriono karves (dešimtasis žygdarbis). Pasiekęs Tartesą, šiauriniame ir pietiniame šio sąsiaurio, skyrusio Europą nuo Azijos, krantuose H. įkasė akmeninius stulpus — vadinamuosius Heraklio stulpus (variantas: H. praskyrė du kalnus, užtvėrusius kelią į vandenyną, ir taip suformavo Gibraltaro sąsiaurį). Kelionėje H. labai kankino karšta saulė, todėl paleido strėlę net į patį dievą Heliją. Sužavėtas H. drąsos, Helijas paskolino jam savo auksinę eldiją. Pasiekęs Eritėją, H. nužudė piemenį Eiritioną, po to nušovė ir patį Gerioną, turėjusį tris galvas ir tris draugėn suaugusius kūnus, suvarė karves į Helijo eldiją, perplaukė vandenyną ir, gražinęs eldiją Helijui, toliau karves ginė sausuma. Pakeliui H. turėjo įveikti daug kliūčių. Italijoje plėšikas Kakas pavogė dalį karvių ir paslėpė oloje. H. manė jų nebesurasiąs ir jau ginė likusias toliau, kai sumūkė viena paslėptoji karvė; H. užmušė Kaką ir pasiėmė pavogtąsias karves. Keliaujant per Skitiją, H. pasimylėjo su pusiau moterimi, pusiau gyvate; jos ir H. sūnūs buvo skitų proseniai. Kai H. atginė karves į Mikėnus, Euristėjas paaukojo jas Herai.

Euristėjas liepė H. atnešti auksinius hesperidžių obuolius (vienuoliktasis žygdarbis). Kad sužinotų kelią pas hesperides, H. nuvyko pas Eridano (Po) upės nimfas, Dzeuso ir Temidės dukteris. Jos patarė paklausti kelio jūros dievą Nerėją. H. griebė pakrantėje gulėjusį Nerėją ir surišo jį. Nors Nerėjas daug kartų keitė savo išvaizdą, H. jo nepaleido, kol tasai neparodė kelio pas hesperides. Pradžioje kelias vedė per Tartesą į Libiją, kur teko kautis su Antėju. Kai Antėjas liesdavo žemę, jis būdavo neįveikiamas. Kad nugalėtų Antėją, H. atplėšė jį nuo žemės ir, laikydamas iškeltą, pasmaugė. Pavargęs nuo kovos, H. užmigo ir jį užpuolė pigmėjai. Pabudęs H. juos surišo į savąją liūto odą. Egipte žmonės H. sukaustė ir nešė aukoti ant Dzeuso aukuro, nes valdovo Busirido įsakymu visi svetimšaliai būdavo aukojami dievui. Tačiau H. nutraukė grandines ir nužudė patį Busiridą. Patekęs į Kaukazą H. išlaisvino Prometėją, strėle nušovęs jį kankinusį erelį. Tik po to H. Ripajų (Uralo) kalnais pasiekė hiperborėjų žemę, kur laikydamas dangaus skliautą stovėjo Atlantas. Prometėjo patartas, H. pasiuntė Atlantą atnešti hesperidžių obuolių, apsiėmęs tuo tarpu palaikyti dangaus skliautą. Atlantas atnešė tris obuolius, tačiau nutarė juos pats nunešti Euristėjui, palikęs H. laikyti dangų. H. pavyko pergudrauti Atlantą: jis sutiko laikyti skliautą, tik pasakė norįs užsidėti ant pečių pagalvę. Atlantas stojo vietoj jo laikyti dangaus, o H. tuo metu paėmė obuolius ir nunešė Euristėjui (variantas: H. pats paėmė obuolius iš hesperidžių, užmušęs juos saugojusį drakoną). Euristėjas obuolius padovanojo H., tačiau Atėnė juos grąžino hesperidėms.

Dvyliktasis ir paskutinis H. žygdarbis, atliktas tarnaujant Euristėjui, buvo kelionė į Hado karalystę atvesti tenykščio šuns Kerbero. Į požeminę vėlių šalį H. pateko perėja netoli nuo Tenaro iškyšulio Lakonijoje. Prie įėjimo į požemį H. išvydo priaugusius prie uolos Tesėją ir Peiritoją, nubaustus už mėginimą pagrobti Persefonę (Tesėjas Peiritojui padėjo iš draugiškumo). H. atplėšė Tesėją nuo akmens ir padėjo jam grįžti į žemę, tačiau kai H. bandė išlaisvinti Peiritoją, žemė ėmė drebėti ir H. buvo priverstas trauktis. Požemio valdovas Hadas leido H. išsivesti Kerberą, jei tik galėsiąs įveikti šią pabaisą be ginklų. H. čiupo Kerberą ir ėmė smaugti. Nors nuodinga gyvatė, atstojusi Kerberui uodegą, gėlė H., jis įveikė baisųjį žvėrį. H. nuvedė Kerberą pas Euristėją, paskui jo įsakymu grąžino pabaisą į požemį.

Mituose apie tolesnį H. likimą dažniausiai pasakojama apie jo laimėjimus karuose, užimtus miestus, daugybės įpėdinių gimimą, kurių palikuonys valdė įvairius Graikijos miestus. Vienas iš mitų teigia, kad Hera dar kartą atėmė H. protą. Jis nužudė Eurito sūnų Ifitą — numetė jį nuo Tirinto tvirtovės sienos. Vėliau H. susirgo sunkia liga. Pasak Delfų orakulo pranašystės, H. galėjo išgelbėti tik trys metai vergovės: H. buvo Lidijos valdovės Omfalės vergas (tuo metu jis sugavo kerkopus). Vergaudamas H. privalėjo dėvėti moteriškus drabužius.

Paskui H. su savanorių karių pulkais išplaukė į Troją kariauti su valdovu Laomedontu, neatidavusiu H. pažadėtojo atlyginimo už dukters Hesionės išlaisvinimą. Pirmasis į miestą įsiveržė Telamonas, pavydo apimtas H. puolė Telamoną kardu, tačiau Telamonas nesigynė, o ėmė rinkti akmenis, paaiškinęs, jog ketina statyti aukurą H. Kalinikui (Nugalėtojui). H. nužudė Laomedontą ir visus jo sūnus, išskyrus Podarką, kuris gavo kitą vardą — Priamas. Hesionę H. atidavė į žmonas Telamonui. Hera ir dabar nepaliko H. ramybėje: kai plaukė jūra grįždamas iš Trojos, Hera sukėlė didžiulę audrą. Supykęs Dzeusas pririšo H. už kojų prie dangaus skliauto. Paklausęs Atėnės patarimo, H. dalyvavo Olimpo dievų mūšyje su gigantais Flegrėjo laukuose.

Atvykęs į Kalidoną, H. prašė Enėjo dukters Dejaneiros rankos (variantas: keliaudamas į vėlių karalystę, H. sutiko Meleagrą, kuris paprašė vesti jo seserį Dejaneirą). Paaiškėjo, kad H. varžovas — jaučiu pasivertęs upės dievas Achelojas. H. mūšyje nulaužęs jam vieną ragą, nugalėjo ir vedė Dejaneirą. Kai reikėjo persikelti per Eueno upę, H. liepė kentaurui Nesui pernešti Dejaneirą. Nesas pakeliui mėgino suvedžioti Dejaneirą ir H. šovė į jį. Mirštantis kentauras patarė Dejaneirai surinkti jo kraują: jis neva stebuklingai padėsiąs išsaugoti H. meilę. Kai vėliau H., užėmęs Oichalijos miestą ir užmušęs valdovą Euritą, pasiėmė belaisvę jo dukterį Jolę, pavydo kankinama Dejaneira suvilgė Neso krauju H. chitoną manydama, kad taip susigrąžins jo meilę. Tačiau Neso kraujuje buvo mirtinų hidros nuodų nuo H. strėlės. Chitonas prilipo H. prie odos, nuodai siurbėsi į kūną, sukeldami baisias kančias. Tada H. užkopė ant Oitės kalno ir, užlipęs ant laužo, paprašė bendražygių užkurti jį. Tie atsisakė. Laužą užkūrė Pojantas, užklydęs ten atsitiktinai. H. jam padovanojo savo lanką ir strėles. Kai laužas įsidegė ir liepsnos apėmė H. kūną, iš dangaus nusileido debesis ir perkūnijos lydimas užnešė H. į Olimpą, kur jis buvo priimtas į dievų būrį. Hera susitaikė su H., ir jis vedė Dzeuso ir Heros dukterį — jaunystės deivę Hebę.

H. kultas buvo paplitęs visoje Graikijoje. H. buvo atnašaujama ir kaip dievui, ir kaip didvyriui. Antikos autorių manymu, H. — dievo kultas susiformavo Atėnuose. H. buvo garbinamas kaip gimnasijų, palestrų ir termų globėjas, neretai — kaip gydytojas ir gelbėtojas nuo visokių negandų. Kartais H. garbindavo kartu su Hermiu kaip prekybos globėją. Italijoje H. vadintas Herkulesu.

Heraklio vardas tikriausiai reiškia „per Herą išgarsėjęs", „Heros šlovintas". Tokią etimologiją yra pateikę jau senieji autoriai. H. labai anksti tapo visos Graikijos didvyriu, todėl jau seniai išnyko tos mitų detalės, kurios siejo H. su kuria nors konkrečia vieta. Seniausioji mitų tradicija H. sieja su Tėbais (H. gimimo vieta), Mikėnais, Tirintu, Argu (tarnavimas Euristėjui). Tačiau visi mėginimai H. mitus sieti su viena konkrečia vietove ar laikyti H. tipišku doriečių didvyriu buvo nesėkmingi. H. žygdarbiai skirstomi į tris istorinius-kultūrinius tipus: pabaisų nugalėjimas (H. — kultūrinis didvyris); karo žygdarbiai (epinis didvyris); kovos su dievais.

Jau Mikėnų laikotarpio padavimai apie H. žygdarbius tapo epinės poezijos tema dar prieš atsirandant epams „Iliada" bei „Odisėja".

Homero poemose kai kurie H. gyvenimo epizodai papasakoti trumpai ir paviršutiniškai, lyg laikant juos gerai žinomais (H. gimimas, kelionė atvesti Kerbero, Heros sukelta audra jūroje, mažai žinomas mitas apie tai, kaip H. sužeidė strėle Herą į dešinę krūtį. Minimas epizodas, kaip H. sužeidžia Hadą, taip pat — H. karo žygis į Pilą). H. gyvenimui skirta poema „Heraklio skydas" (apie H. dvikovą su Arėjo sūnumi Kiknu; Hesiodo laikų autorius), taip pat iki mūsų dienų neišlikusios VI a. pr. Kr. poemos „Oichalijos užėmimas" (nežinomas autorius) ir Pisandro Rodiečio „Heraklėja" (pirmasis nuoseklus 12 H. žygdarbių aprašymas). Mitai apie H. dažni VII—VI a. pr. Kr. lyrikos siužetuose, jie sudaro Sofoklio „Trachiniečių" ir Euripido „Heraklio" pagrindą. Mitai apie H. buvo pritaikomi ir komedijose, kuriose H. vaizduojamas kaip grubus stipruolis, rajus lėbautojas (Epiharmo komedijoje „Busiridas", VI—V a. pr. Kr., Rintono veikale „Heraklis", III a. pr. Kr., Aristofano pjesėje „Paukščiai", V a. pr. Kr., šiek tiek ir Euripido „Alkestidėje"). Sofistas Prodikas (V a. pr. Kr.) alegorijoje „Heraklis kryžkelėse" H. vaizduoja kaip jaunuolį, sąmoningai atsisakiusį malonumų ir pasirinkusį sunkumų bei žygdarbių kelią. Šis kelias nuvedė jį į nemirtingumą.

H. — vienas populiariausių antikinio meno personažų, jo žygdarbius dažnai vaizdavo skulptūros, vazų piešiniai. Mitus apie H. pasitelkia ir smulkioji plastika bei mozaikos, Pompėjų freskos („Mažasis Heraklis, smaugiantis gyvatę", „Heraklis ir Omfalė"). XV—XVII a. Europos menė savo kūrinius H. žygdarbiams paskyrė Dž. Romano, Dž. Vazari, G. Reni ir kt. Ypač populiarūs buvo siužetai „Heraklio ir Antėjo kova" (A. Po-

lajolo, Rafaelis, P. P. Rubensas ir kt.), „Heraklis ir Omfalė" (P. Veronezė, G. Reni, P. P. Rubensas). Siužetas apie mažąjį H., smaugiantį gyvatę, buvo labai populiarus XV—XVI a. Italijos mene, ypač skulptūroje.

XVII—XVIII a. mitas apie H. buvo populiarus dramaturgijoje (Ž. Rotru „Heraklio mirtis", P. Metastazio „Heraklis kryžkelėse" ir kt. kūriniai sudarė daugelio XVIII a. operų libretų pagrindą).

Beveik visi H. mitų siužetai buvo intensyviai eksploatuojami muzikiniame-dramininiame Europos mene XVII—XVIII a. (P. F. Kavali opera „Įsimylėjęs Heraklis", P. Kaizerio opera „Heraklio ir Hebės vestuvės" ir kt.). Iš XIX a. muzikos kūrinių reikia paminėti K. Sen-Sanso simfonines poemas „Omfalės ratelis", „Heraklio jaunystė" ir operą „Dejaneira".

Hermafroditas (Ἑρμαφρόδιτος), gr. mitologijoje Hermio ir Afroditės sūnus; nepaprasto grožio jaunuolis, kurį užaugino najadės ant Idos kalno Frigijoje. Sulaukęs 15 metų, H. išvyko į kelionę po Mažąją Aziją. Kartą, jaunuoliui maudantis šaltinio vandenyje Karijoje, nimfa Salmakidė jį karštai pamilo, tačiau H. liko abejingas nimfai. Salmakidės paprašyti dievai sujungė ją ir H. į vieną dviejų lyčių būtybę. IV a. pr. Kr. Atikoje buvo paplitęs H. kultas.

Hermafroditas ir satyras. Skulptūrinė grupė. Marmuras. Drezdeno muziejus. I a. pr. Kr.

Hermionė (Ἑρμιόνη), gr. mitologijoje Menelajo ir Helenės duktė. Herojiniame epe „Odisėja" pasakojama apie jos sutuokimą su Achilo sūnumi Neoptolemu, kuriam Trojos karo metu Menelajas prižadėjo dukters ranką. Pasak kito varianto, H. jau vaikystėje buvo sutuokta su Orestu, tačiau pastarasis buvo priverstas atsisakyti savo teisių — ar dėl achajų kariuomenei daug nusipelniusio varžovo, ar todėl, kad Orestas buvo nužudęs savo motiną. Tik po to, kai šventikai Delfuose nužudė Neoptolemą, H. galėjo ištekėti už Oresto. H. pagimdė jam sūnų Tisameną, kuris paveldėjo Spartos sostą iš savo senelio Menelajo. Anot mito varianto, kurį Euripidas panaudojo dramoje „Andromachė", su Neoptolemo nužudymu susijęs ir Orestas, siekęs H. rankos.

Hermis (Ἑρμῆς), gr. mitologijoje dievų pasiuntinys, keliautojų globėjas, mirusiųjų sielų palydovas. H. — Dzeuso ir Atlanto dukters Majos sūnus. Maja H. pagimdė Arkadijoje, Kilenės oloje. Tai olimpinė dievybė, nors jos kilmė ikigraikiška, galbūt H. kildintinas iš Maž. Azijos. H. fetišistinį archajiškumą rodo jo vardas, suvokiamas kaip vedinys iš žodžio herma — akmenų krūva ar akmeninis stulpas, senovėje ženklinęs laidojimo vietas. Hermas naudojo kaip kelio ženklus, šie fetišai buvo kelių, sienų, vartų saugotojai (iš čia kilęs H. „vartininkas" —

Hermis

Hermis. Dekoratyvinis elementas Miuncheno Antikos meno muziejuje. Apie 440 m. pr. Kr.

Propilajas); hermų gadinimas buvo laikomas baisia šventvagyste. Fetišinius rudimentus atskleidžia H. atributai: „nemirtingi" sparnuoti aukso sandalai ir aukso lazda — magiškųjų galių koncentracija. Laikydamas rankoje šią lazdą, kuri užmigdo ir pažadina žmones, H. atlieka vieną seniausių savo f-jų — palydi mirusiųjų sielas į Hadą, padeda pasiekti vėlių karalystę. H. puikiai pažįstamas abiejuose pasauliuose — ir gyvųjų, ir mirusiųjų; jis tarpininkas tarp mirties ir gyvenimo, taip pat tarp žmonių bei dievų, veda deives Herą, Atėnę ir Afroditę į Pario teismą. H. — dievų pasiuntinys, dievų pasiuntinės Iridės vyriškasis koreliatas. Dievo valia kartais atsiskleidžia sapne, — H. savo lazda siunčia žmonėms sapnus. Tai, kad H. lydi gyvenimo ir mirties keliais, klasikinės mitologijos laikais buvo traktuojama kaip didvyrių globojimas. Jis duoda Frikso ir Helės motinai Nefelei auksavilnį aviną, padėjusį išsigelbėti nuo pamotės. Tėbų įkūrėjui Amfionui H. padovanojo lyrą, kurios padedamas didvyris stato miesto sienas. Persėjui H. davė kardą Medūzos galvai nukirsti; Odisėjui jis atskleidžia stebuklingos žolės paslaptį, kaip išsigelbėti nuo Kirkės burtų; H. gelbsti dievą Arėją nuo Aloadų piktadarysčių, saugo didvyrius jų klajonių metu, padeda Priamui gyvam ir sveikam patekti į Achilo stovyklą, be to, šiuo atveju išryškėja H. sugebėjimas lengvai išnarplioti bet kokią painiavą. H. gudrumas ir apsukrumas padaro jį sukčių ir vagių globėju. Homeras „Himne Hermiui" aprašo H.-vagies žygdarbį. Pasakojama ir apie tai, kaip mažasis H. pavogė stebuklingųjų Apolono karvių bandą. H. išmokė sukčiauti savo sūnų Autoliką — Odisėjo senelį iš motinos pusės. Odisėjo apsukrumas įgimtas, paveldėtas iš dieviškojo protėvio. Klasta ir apgavystėmis H. iš pabaisos Argo išlaisvino Ijo ir užmušė pačią pabaisą. Užsidėjęs Hado kepurę, vikrusis H. įveikė vieną iš gigantų.

H. — piemenų globėjo f-ja (jis kartu su Hekate gausina prieauglį bandose) yra antraeilė. H. ir Apolonas apsikeitė daugeliu svarbių f-jų arba pasidalino jas tarp savęs. Anot mito, atsitiktinai (o visus atsitiktinius atradimus siunčia H.) buvo rastas vėžlys, iš jo kiauto H. pasidarė septynstygę lyrą ir dainavo pritariant jos garsams. Apolonas įkalbėjo H. iškeisti lyrą į jo karves, be to, H. atidavė Apolonui savo dūdelę, o už tai gavo auksinį skeptrą. Apolonas išmokė H. spėti ateitį. Vėlyvuoju Antikos periodu atsirado H. Trismegisto įvaizdis dėl jo artimumo anam pasauliui; su H. Trismegistu siejami okultiniai mokslai ir vadinamieji hermetiškieji (uždarieji, slaptieji, tik pašvęstiesiems suvokiami) raštai.

H. buvo garbinamas per Antesterijas — pavasario pabudimo ir mirusiųjų atminimo šventes. Rom. mitologijoje jį atitinka Merkurijus, garbintas kaip prekybos globėjas.

H. vaizdavo daugelis dailės meistrų — ir Antikoje, ir vėlesniais laikais.

Hero ('Ηρώ), gr. mitologijoje Afroditės (variantas — Artemidės) žynė Sesto mieste Helesponto pakrantėje. Ją įsimylėjo jaunasis Leandras iš Abido (priešingo įlankos kranto). Kiekvieną naktį Leandras perplaukdavo įlanką, kad susitiktų su mylimąja: H. Sesto bokšte uždegdavo ugnį ir Leandras plaukdavo per tamsią jūrą, žiūrėdamas į švyturio šviesą. Kartą ugnis užgeso ir Leandras nuskendo. Kai ryte H. pamatė ant kranto bangų išmestą Leandro lavoną, iš sielvarto šoko į jūrą. Siužetas apie H. dažnas Europos vaizduojamajame mene ir literatūroje.

Hesionė ('Ησιόνη), gr. mitologijoje 1) Prometėjo žmona, viena iš okeanidžių; 2) Nauplijo žmona, Palamedo motina; 3) trojiečių valdovo Laomedonto duktė. Poseidonas, supykęs ant Laomedonto už tai, kad šis atsisakė sumokėti sutartą atlyginimą už Trojos tvirtovės sienų statybą, užsiundė miestą jūros pabaisa, kuri rijo gyventojus. Tik paaukojus H. galima buvo atsikratyti pabaisos. Prie uolos prikaltą ir mirčiai pasmerktą H. išlaisvino Heraklis, kuriam Laomedontas pažadėjo už tai atsilyginti, bet vėliau šio pažado neištesėjo. Po kiek laiko Heraklis nusiaubė Troją; nelaisvėn paim-

Hesperidės. Vazos puošybos fragmentas. Neapolio Nacionalinis muziejus. IV a. pr. Kr.

tą H. jis atidavė į žmonas savo bendražygiui Telamonui.

Hesperas ("Εσπερος), gr. mitologijoje gražiausios žvaigždės — Vakarinės žvaigždės — dievas. Diodoras Sicilietis pasakoja apie Hesperidų šalį, valdomą brolių H. ir Atlanto. H. išleido savo dukterį Hesperidę už Atlanto, ir ji pagimdė hesperides. Kita versija: H. buvo Atlanto sūnus ar brolis, kalno viršūnėje stebėdavęs žvaigždes. Vėliau jis paslaptingai dingo ir pavirto ryškia žvaigžde. Rom. mitologijoje H. buvo vadinamas Luciferu.

hesperidės ('Εσπερίδες), gr. mitologijoje nimfos, auksinių obuolių saugotojos. H. yra Nakties (variantas: Hesperidės) dukterys, gyvenančios pasaulio pakraštyje, ant Okeano upės kranto. Jos saugo amžinosios jaunystės obuolius, kuriuos Hera buvo gavusi iš Gajos kaip vestuvinę dovaną. H. — trys (ar keturios) seserys: Aiglė („žėrinčioji"), Eritėja („rausvoji"), Hespera („vakarinė"; variantas — Hestija) ir Aretūsa. Apolonijas Rodietis „Argonautikoje" pasakoja, kaip Jasonas ir argonautai atvyko į h. sodą. Prieš tai jame buvo apsilankęs Heraklis ir nužudęs obuolių sargą — slibiną Ladoną bei labai išgąsdinęs nimfas. Pamačiusios argonautus, h. iš siaubo subyrėjo į dulkes, tačiau, argonautams paprašius, jos pasivertė nuostabiais medžiais, o po to atgavo ankstesnę išvaizdą. Šioje versijoje senieji metamorfozių ir fetišizmo bruožai siejasi su naująja h. f-ja — pagalba didvyriams.

Hestija ('Εστία), gr. mitologijoje namų židinio deivė, vyresnioji Krono ir Rėjos duktė, olimpinių laikų deivė. H. — neblėstančios ugnies saugotoja, ugnies, kuri vienija dievų pasaulį, žmoniją ir kiekvieną šeimą. H. — mergelė, ramiai gyvenanti Olimpe ir simbolizuojanti kosmoso pastovumą. H. paveikslas anksti įgijo abstrakčius personifikuotos ugnies bruožus, todėl jis nesusijęs su mitologiniais siužetais. Romoje H. atitiko Vesta. Jai buvo paskirta šventykla, kurioje Vestos žynės kursto negęstančią ugnį — valstybės stabilumo ir saugumo simbolį.

Hestija. Romėnų kopija pagal graikų originalą. Marmuras. Vatikano muziejai Romoje. V a. pr. Kr. II-asis ketvirtis

hiadės ('Υάδες), gr. mitologijoje nimfos, Atlanto ir Okeanidės Plejonės dukterys. Jų skaičius — nuo dviejų iki septynių. Po to, kai h. brolis Hiantas žuvo medžioklėje, jos mirė iš liūdesio, o Dzeusas pavertė jas Jaučio žvaigždyno žvaigždėmis, Graikijoje matomomis net lietingu oru. Pasak kitos versijos, h. augino Dionisą ant Niso kalno, dėl to Dzeusas jas pavertė žvaigždėmis. Anot kito varianto, Medėja pavertė senas h. — Dioniso maitintojas — jaunomis mergaitėmis.

Hiakintas ('Υάκινθος), Hiacintas, gr. mitologijoje Spartos valdovo Amiklio (Amiklio miesto eponimas) sūnus, Dzeuso proanūkis. Kita versija: H. tėvai yra Klijo ir Pieras (Pierijos srities eponimas). H. buvo Apolono numylėtinis, tačiau dievas jį netyčia užmušė diskų. Iš H. kraujo išaugo gėlės — hiacintai, tarsi kraujų apšlakstytos; ant jų žiedlapių tarytum įrašyta jaunojo gražuolio priešmirtinė dejonė.

H. — sena augalų pasaulio dievybė, susijusi su gamtos apmirimu ir prisikėlimu. H. kultą Amikluose pakeitė Apolono kultas, ir Hiakintijas imta švęsti kaip Apolono šventes. Garsiajame Amiklų Apolono soste buvo pavaizduotas H. pakėlimas į Olimpą; anot pasakojimų, Apolono paminklo pjedestalas anksčiau buvęs aukuras, prie kurio palaidotas H. Hiakintijų metu ten patekdavo pro varines duris ir, dar prieš aukojant Apolonui, aukodavo Hiakintui.

Higiėja ('Υγίεια), gr. mitologijoje sveikatos personifikacija, Asklepijo duktė.

Hilas ("Υλας), gr. mitologijoje driopų valdovo Tejodamanto (variantas: Tejomeno) ir nimfos Menodikės sūnus. Heraklis, nugalėjęs ir užmušęs driopų valdovą, išsivedė su savimi nepaprastai gražų H., kuris tapo jo numylėtiniu, ginklanešiu ir palydovu argonautų žygyje. Kai „Argo" laivas trumpam sustojo prie Kėjo salos, H. išėjo vandens. Šaltinio nimfos, pakerėtos jo grožio, pagrobė jaunuolį (variantas: H. nuskendo) ir veltui Heraklis jo ieškojo. Kėjo saloje būta H. kulto. Kartą per metus atnašauta prie jo vardu pavadinto šaltinio, o švenčių dalyviai, klajodami po aplinkinius kalnus, šaukdavo H. vardą, lyg pakartodami graudžias Heraklio aimanas, kai jis ieškojo savo numylėtinio. Gali būti, jog H. iš pradžių buvo vietinė derlingumo dievybė, į kurią garbintojai kreipdavosi graudžiomis aimanomis.

Hilas ("Υλλος), gr. mitologijoje Heraklio ir Dejaneiros (variantai — lidiečių valdovo dukters Omfalės ar nimfos Melisos) sūnus. Mirdamas Heraklis apvesdino H. su oichaliečių valdovo dukra Jole. H. tapo Heraklidų (daugelio Heraklio įpėdinių) vadu, kai jie įsiveržė į Peloponesą, kad atgautų tėvo žemes. Kai po 3 metų Heraklidai vėl užpuolė Peloponesą, H. žuvo dvikovoje su arkadiečių valdovu.

Himenėjas, Himenajas ('Υμέναιος), gr. mitologijoje santuokos dievas, Dioniso ir Afroditės sūnus (variantas: Apolono ir vienos iš mūzų sūnus). Pasak vieno mito, H. — puikus jaunuolis, dainininkas ir muzikantas, staiga

miręs per Dioniso ir jo mylimosios vestuves. Anot kitos versijos, H. staiga prarado balsą. Įamžinant jo vardą, H. būdavo iškilmingai minimas vestuvių metu. Šventinė giesmė jaunavedžių garbei vadinama himenaju. Vienoje orfikų legendoje pasakojama, kad Asklepijas atgaivino H. Mitas apie H. priskirtinas prie etiologinių mitų, o H. vardas yra senos kulto giesmės — himno — personifikacija. Rom. reljefuose ir Pompėjų freskose H. pavaizduotas kaip lieknas, nuogas, griežtos veido išraiškos jaunuolis, vienoje rankoje laikantis deglą, kitoje — vainiką.

hiperborėjai ('Υπερβόρειοι), gr. mitologijoje tauta, gyvenusi „už Borėjo", t. y. pačioje šiaurėje. Šią tautą ypač mylėjo Apolonas. H. priskiriami prie dievams artimų, jų itin mėgstamų tautų. H., kaip ir Apolonas, gabūs menams, jų palaimingas gyvenimas kupinas dainų, šokių, muzikos ir puotų. Mirtį h. suvokė kaip išsilaisvinimą nuo gyvenimo pertekliaus, viską patyrę, jie šokdavo į jūrą. H. laikomi Apolono hipostaze; jiems priklausė senieji dievo fetišiniai simboliai (strėlė, varnas ir stebuklingą galią turintis Apolono lauras); jie mokė žmones ir įdiegė naujas kultūrines vertybes (muziką, filosofiją, poemų bei himnų kūrybos, taip pat ir Delfų šventyklos statymo meną).

Hiperionas ('Υπερίων), gr. mitologijoje titanas, Gajos ir Urano sūnus, savo sesers Tėjos vyras, Helijo, Selenės, Eos tėvas. H. yra „spindintis" dievas, pažodžiui — „kopiantis į viršų", t. y. į dangų, todėl dažnai Homero kūriniuose, o helenizmo ir Romos periodo mitologijoje nuolatos — H. identifikuojamas su Heliju. Helijo sūnūs vadinami Hiperionidais.

Hipermnestra ('Υπερμνήστρα), gr. mitologijoje viena iš Danaidžių (Danajo dukterų). Ji vienintelė nepakluso tėvui ir vestuvių naktį nenužudė savo vyro Linkėjo. Už tai tėvas dukterį įkalino, bet vėliau pripažino jos santuoką. H. ir Linkėjo sūnus Abantas buvo Argo valdovas.

Mito siužetas apie H. ir Danaides — XVII—XIX a. pr. tragedijų ir operų pagrindas.

Hipno galva. Bronza. Britų muziejus Londone. 450—300 m. pr. Kr.

Hipnas ("Υπνος), gr. mitologijoje miego personifikacija, miego dievas, Nakties (Niktės) sūnus, Mirties, likimo dievybių moirų ir keršto deivės Nemesidės brolis. Anot Hesiodo, į Miegą ir Mirtį niekad nepažvelgia Helijas; H. ramus, tylus, draugiškas žmonėms — priešingai negu žiaurioji Mirtis. Pasak Homero, H. gyvena Lemno saloje, kur Hera buvo sumaniusi įgyvendinti piktus kėslus prieš Dzeusą — įtikino H., kad šis užmigdytų Dzeusą, kol ji persekios Heraklį. Nuo Dzeuso įtūžio H. išgelbėjo jo motina, kurios Dzeusas neišdrįso skaudinti. Bijodamas Dzeuso, H. pasivertė paukščiu ir antrą kartą pasiuntė miegą Heros suviliotam dievui, kad suteiktų galimybę achajams laimėti mūšį. Kaip atpildą už šią pagalbą Hera pažada išleisti už H. jauniausiąją charitę — Pasitėją. Ovidijus „Metamorfozėse" pasakoja apie Kimerijos olą, kurioje gyvena H.; ten amžinai tvyro prietema, iš ten išteka užmaršties šaltinis; šioje oloje gražiame guolyje ilsisi Hipnas.

Hipodamėja ('Ιπποδάμεια), gr. mitologijoje 1) Oinomajo duktė, Pelopo žmona. Po to, kai buvo nužudytas Hrisipas, Pelopas išvarė H. iš Mikėnų; ji mirė Midėjos mieste (Argolidėje), bet vėliau palaikai buvo pervežti į Olimpiją, kur buvo pastatyta H. šventykla; 2) Peiritojo žmona, dėl kurios prasidėjo kova tarp lapitų ir kentaurų.

Hipokrenė ('Ιπποκρήνη), gr. mitologijoje įkvėpimo šaltinis, ištryškęs Pegasui kirtus pasaga mūzų kalne Helikone (iš čia kilęs pažodinis vertimas — „žirgo šaltinis"). Išsimaudžiusios Hipokrenėje — tamsaus vandens šaltinyje, mūzos žaidžia ir dainuoja nuostabias dainas. Pausanijas pasakoja, kad toks pat ir tokios pat kilmės šaltinis yra buvęs Troidzeno mieste, į kurį Belerofontas — Pegaso šeimininkas — vyko ieškoti nuotakos. Užmušęs motiną Orestas „apsivalė" Hipokrenės vandeniu.

Hipolitas ('Ιππόλυτος), gr. mitologijoje atėniečių valdovo Tesėjo ir amazonių valdovės Antiopės (variantai: Hipolitės ar Melanipės) sūnus. H. niekino meilę. Jis buvo garsus medžioklis ir Deivės Mergelės — medžiotojos Artemidės gerbėjas. Dėl to H. nukentėjo nuo Afroditės pykčio — ji sukėlė nusikalstamą H. pamotės Faidros meilę posūniui. H. atstumta Faidra apšmeižė jį tėvui: priešmirtiniame laiške apkaltino posūnį smurtu, o po to pati nusižudė. Tesėjas prakeikė sūnų, prisišaukdamas Poseidono pyktį: H. žuvo — jį užmušė Poseidono pabaidyti jo paties arkliai. Tiesą Tesėjui atskleidė Artemidė, kuri sutaikė tėvą su mirštančiu sūnumi (Euripido tragedija „Hipolitas"). Atėnuose ir Troidzene esanti H. kapavietė. Pasak vieno mito, Asklepijas prikėlęs H. iš numirusiųjų, tačiau tasai nenorėjo atleisti tėvui ir išvyko Italijon, ten tapo Aricijaus miesto valdovu ir pastatė šventyklą Artemidei.

Hipolitė ('Ιπολύτη), gr. mitologijoje amazonių valdovė. Padavimai apie H. susiję su mitais apie Heraklį ir Tesėją. Pasak labiausiai paplitusio mito, Heraklis turėjo pristatyti Euristėjui stebuklingą juostą, kurią nešiojo Hipolitė. Heraklis nužudė H. ir pagro-

bė juostą. Anot kitos versijos, Heraklis paėmė H. į nelaisvę ir atidavė Tesėjui. Kartais mitai apie Heraklį ir Tesėją susijungia, juose pavaizduoti didvyriai kartu kovoja prieš H. (variantai: prieš Antiopę ar Melanipę). Pasak kito varianto, Tesėjas vienas pradėjo karą prieš amazones ir paėmė į nelaisvę jų valdovę. Gelbėdamos savo valdovę, amazonės įsiveržė į Atiką, pasiekė Atėnus, bet prie Arėjo kalno patyrė pralaimėjimą. Kai Tesėjas šventė vestuves su Faidra, H. (ji su Tesėju turėjo sūnų Hipolitą) lydima amazonių atvyko į puotą, kad iššudytų jos dalyvius, tačiau ją pačią užmušė Tesėjo žmonės (variantai: nužudė pats Tesėjas; netyčia užmušė amazonė Pentesilėja).

Hipomedontas (Ἱππομέδων), gr. mitologijoje Adrasto brolis ar pusbrolis, Septyneto žygio prieš Tėbus dalyvis. Antikos autoriai akcentuoja jo milžinišką ūgį ir fizinę jėgą, vis dėlto tai nepadėjo jam išvengti žūties žygyje prieš Tėbus.

Hipsipilė (Ὑψιπύλη), gr. mitologijoje Lemno valdovo Toanto duktė. Toanto valdymo metais Lemno moterys atsisakė garbinti Afroditę; bausdama deivė moteris „apdovanojo" tokia bjauria smarve, kad vyrai jas paliko. Įžeistos moterys iššudė visus Lemno vyrus, tik H. išgelbėjo savo tėvą, padėjo jam pabėgti ir pati tapo salos valdove. Kai į Lemno salą užsuko Kolchidėn keliaujantys argonautai, H. tapo Jasono mylimąja ir pagimdė jam sūnus Eunėją ir Toantą (ar Nebrofoną). Argonautams išvykus paaiškėjo, kad H. išgelbėjo savo tėvą. Už tai ji buvo išvaryta (variantas: pabėgo, vengdama bausmės). H. pagrobė piratai ir pardavė vergijon Nemėjos valdovui Likurgui (variantas: Tėbų valdovui Likui). H. tapo valdovo sūnaus Ofeleto (Archemoro) aukle. Kai ji padėjo Septyneto prieš Tėbus žygio dalyviams ieškoti gėlo vandens šaltinio, be priežiūros paliktą Ofeletą pasmaugė didžiulė gyvatė. Įtūžęs Likurgas norėjo nubausti H., tačiau pagalbon atskubėjo H. sūnūs (variantas: didvyriai Amfiarajas bei Adrastas) ir išgelbėjo motiną. Ofeleto atminimui buvo įsteigtos Nemėjos žaidynės. H. su sūnumis grįžo į Lemno salą. Mitas apie H. — mitų apie amazones variantas.

horos (Ὧραι), gr. mitologijoje metų laikų deivės, trys Dzeuso ir Temidės dukros: Eunomija („taika, gera tvarka"), Dikė („teisingumas"), Eirenė („ramybė"); moirų ir charičių seserys. H. paveldėjo tuos archajiškus bruožus, kurie būdingi dievybėms — derliaus ir gyvybinių gamtos jėgų globėjoms. Iš to kilę ir jų atėniškieji vardai: augimo deivės — Auksо, Žydėjimo — Talo, nokimo — Karpo. Be to, kaip Dzeuso ir teisingosios įstatymų deivės Temidės dukros, jos tvarko žmonių gyvenimą, skirsto jį į periodus ir stebi jo dėsningą eigą. Epe „Iliada" h. saugo Olimpo debesų vartus, prižiūri Heros kovos vežimą ir šeria jos žirgus.

Idomenėjas (Ἰδομενεύς), gr. mitologijoje Minojo anūkas, Kretos valdovas. Kaip vienas iš Helenės jaunikių, I. dalyvavo Trojos kare. Jis vadovavo šešių Kretos miestų kariuomenei, atvykusiai prie Trojos aštuoniasdešimčia laivų. I. itin pasižymėjo mūšyje prie laivų, dalyvavo sporto varžybose Patroklo atminimui, o vėliau kartu su kitais achajų kariais mediniame arklyje pateko į Trojį. Yra kelios versijos apie tolesnį I. likimą: arba jis laimingai grįžo į Kretą, arba buvo ištremtas iš gimtosios salos. I. ištrėmimas aiškinamas įvairiai. Pasak vienos versijos, I. išvarė Leukas, kuris buvo užaugęs I. namuose ir suviliojęs jo žmoną Medą; anot kitos versijos, grįžtantį iš Trojos I. laivyną užklupo audra, I. prisiekė Poseidonui, jeigu išsigelbės, paaukoti dievui tą, kurį pirmą sutiks tėvynėje. Pasirodo, tai buvo jo sūnus (ar duktė). Ar dievams nepatiko I. auka, ar aukojimas neįvyko,— dievai pasiuntė Kretai marą. Išsigelbėti Kretos gyventojai galėjo tik išvarydami I. Ištremtas iš tėvynės I. savo dienas baigė pietų Italijoje, Kalabrijoje, kur pastatė šventyklą Atėnei. Galingasis I. laivynas ir epe „Iliada" minėti Kretos miestai, taip pat Knosas ir Faistas, — XVI—XIV a. pr. Kr. buvusios Kretos šlovės prisiminimų aidai, o mitas apie sūnaus aukojimą (čia esama paralelių su Biblijos legenda apie Jefajo dukterį) priskirtinas prie paplitusių folklorinių motyvų apie lemtingą dievui ar antgamtinei būtybei duotą pažadą. I. — vienas pagrindinių vėlesnio veikalo „Trojos karo dienoraštis" veikėjų.

Mitas patraukė Europos dramaturgų dėmesį XVII a. pradžioje; iš nedaugelio XVIII a. kūrinių verta paminėti P. Ž. Krebijono ir A. M. Lemjero tragedijas „Idomenėjas", A. Kampro ir B. Galupi operas „Idomenėjas", taip pat V. A. Mocarto „Idomenėjas — Kretos valdovas" ir F. Paero „Idomenėjas".

Ifigenija (Ἰφιγένεια), gr. mitologijoje Agamemnono ir Klitemnestros (Agamemnono ir Chriso dukters Astinomės arba Tesėjo ir Helenės) dukra. Kai graikų laivai negalėjo išplaukti iš Bojotijos uosto Aulidės į karą su Troja, pranašas Kalchantas paaiškino, kad tinkamų vėjų nesiunčia Agamemnono (arba Menelajo) užrūstinta Artemidė, o jos rūstumą galima permaldauti tik paaukojus I. Visa achajų kariuomenė, o ypač Odisėjas ir Menelajas, prašė Agamemnono sutikimo, tad I. buvo iškviesta į Aulidę vedybų su Achilu dingstimi. Tačiau, aukojant I., Artemidė ją pagrobė, pakeitė stirna (loke ar telyčia), o pačią I. nugabeno į Tauridę ir paskyrė savo šventyklos žyne. I. ant Artėmidės aukuro aukojo visus užklydusius svetimšalius. Kai į Tauridę atvyko I. brolis Orestas, Apolono palieptas atgabenti medinį Artemidės atvaizdą sesuo jį atpažino, ir abu sugrįžo į Graikiją. Atikos vietovėje Braurone I. ir toliau buvo Artemidės žynė. I. kulto gyvavimas Braurone bei Megaruose ir jos tapatinimas su Artemide arba Hekate rodo, jog I. iš pradžių buvo vietinė deivė.

I. aukojimo aktas primena, kad senovėje dievams buvo aukojami ir žmonės. Vėliau tai priskirta „barbarų" pasauliui — periferijai. Be to, pasirinkimas vietoj žmonių aukoti gyvūnus primena seną zoomorfinę dievybės įvaizdžio stadiją: Artemidė, iš pradžių garbinta elnės ar lokės pavidalu, vėliau mieliausiai priimdavo kaip aukas būtent šiuos gyvūnus.

Mitą apie I. aukojimą pirmą kartą „Moterų kataloge" aprašė Hesiodas. Iš Eschilo tragedijos „Ifigenija" bei Sofoklio kūrinio „Ifigenija" liko tik nereikšmingi fragmentai; mus pasiekė

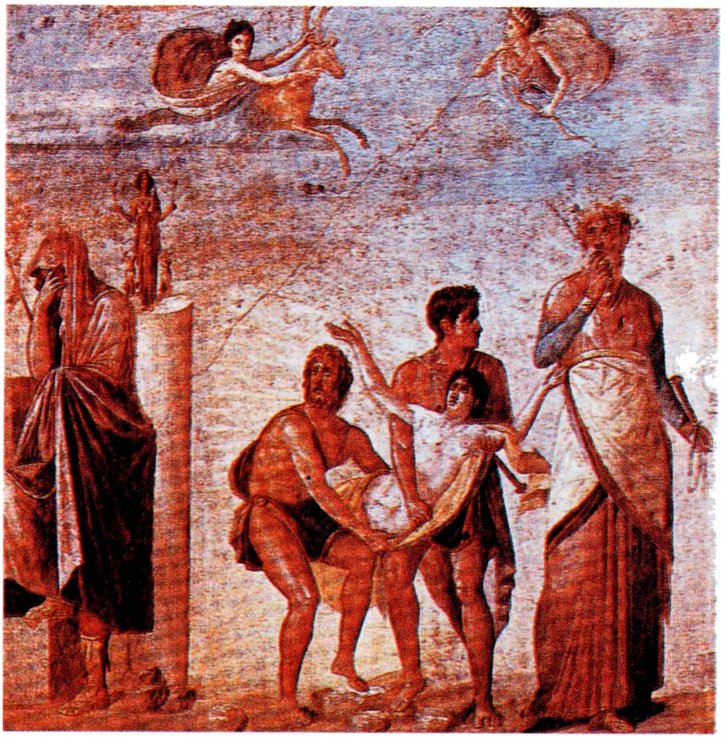

Ifigenijos aukojimas. Neapolio Nacionalinio muziejaus freska. I a.

pilni Euripido tragedijų „Ifigenija Aulidėje" ir „Ifigenija Tauridėje" tekstai. Graikų autorių tekstais rėmėsi romėnų tragedijų autoriai: Enijus („Ifigenija Aulidėje"), Nevijus („Ifigenija"), Pakuvijus („Chrisas"), Akcijus („Agamemnonidės" pagal Sofoklio veikalą „Aletas"). Rom. poezijoje I. aukojimo epizodą panaudojo Lukrecijus realybės žiaurumo demaskavimui; trumpas viso epizodo aprašymas pateiktas Ovidijaus „Metamorfozėse". Mitas apie I. atspindėtas ir Europos dramaturgijoje, vaizduojamajame mene bei muzikoje.

Ifiklis (Ἰφικλῆς), gr. mitologijoje Amfitriono ir Alkmenės sūnus, Heraklio brolis, Jolajo tėvas. Prie dvynių I. ir Heraklio lopšio Hera pasiuntė dvi milžiniškas gyvates, kurias išvydęs I. išsigando, o Heraklis jas pasmaugė. I. lydėjo Heraklį daugelyje jo kelionių ir padėjo atlikti kai kuriuos žygdarbius (Augėjo tvartų valymas, karas su Laomedontu ir Hipokoontu), dalyvavo Kalidono medžioklėje. I. žuvo Heraklių kovojant su Hipokoonto sūnumis; pasak kito varianto — kovoje su Aulidės valdovo Augėjo giminaičiais dvyniais Euritu ir Kteatu, kurie buvo praminti Molionidais. I. palaidotas Arkadijoje, kur būta jo kulto.

Ifitas (Ἴφιτος), gr. mitologijoje vienas iš argonautų, oichaliečių valdovo Eurito sūnus, Jolės brolis. Euritas įtarė Heraklį pavogus jaučių bandą (iš tiesų jaučius buvo nuvaręs Autolikas). Kad įrodytų, jog nėra kaltas, Heraklis išvyko ieškoti dingusios bandos, I. ėjo drauge. Keliaujantį Heraklį ištiko beprotybės priepuolis ir jis numetė I. nuo Tirinto miesto sienos. Pasak kito varianto, Heraklis įtūžo ant Eurito, šiam atsisakius išleisti už jo dukterį, ir pavogė Eurito bandą. I. vijosi Heraklį, o šis nužudė jį savo namuose, pažeisdamas svetingumo įstatymą. I. padovanojo Odisėjui stebuklingą savo tėvo lanką, kurio vėliau jam prisireikė iššudyti Penelopės jaunikius.

Ijo (Ἰώ), gr. mitologijoje Argo valdovo Inacho duktė, Dzeuso mylimoji. Bijodamas pavydžiosios Heros pykčio, Dzeusas pavertė I. sniego baltumo karve. Hera pareikalavo jos sau kaip dovanos ir paskyrė ją saugoti Argą, kurį Dzeuso įsakymu nužudė Hermis. Po to I., nuolat kankinama Heros užsiundyto gylio, klajojo po Graikiją, Aziją ir Egiptą, kur atgavo savo ankstesnę išvaizdą ir pagimdė Dzeusui sūnų Epafą — Danajo, Aigipto, Danajės, Alkmenės, Persėjo, Amfitriono, Heraklio ir kt. protėvį. Egipte I. buvo vadinama Izide. Klajonių metu I. išvydo prie Kaukazo uolų prikaltą Prometėją, kuris išpranašavo I. ir Dzeuso įpėdiniams garsią ateitį. Mitas apie I. pavaizduotas gr. vazų piešiniuose, atspindėtas ir Europos vaizduojamajame mene.

Ikaras (Ἰκάρος), gr. mitologijoje Dedalo sūnus.

Dedalas ir Ikaras. Reljefas. II a. pr. Kr.

Ikarijas (Ἰκάριος), gr. mitologijoje 1) atėnietis, Erigonės tėvas. Jis suteikė prieglobstį Dionisui, atnešusiam vynuogienoją Erigonės, pagimdžiusios sūnų Stafilą (pažodžiui — „kekę"), mylimajam. Dionisas padovanojo I. odinį maišą vyno, kurį tasai nunešė piemenims, norėdamas juos išmokyti vynininkystės meno. Tačiau piemenys, įkaušę nuo vyno, užmušė I., nes jiems pasirodė, kad I. nori juos nunuo-

dyti. Erigonė iš sielvarto pasikorė, o Dionisas ateniečiams pasiuntė marą, tačiau ši bausmė buvo atpirkta tam tikru ritualu. Mitas apie I. vaizduoja Graikijoje vykusią kovą dėl Dioniso kulto; 2) Persėjo dukters Gorgofonės ir Periero sūnus, Tindarėjo, Afarėjo (Afaretidų tėvo) ir Leukipo brolis, Penelopės tėvas.

Iksionas ('Ιξίον), gr. mitologijoje Tesalijos lapitų valdovas, Flegijo sūnus, Koronidės brolis. I. prižadėjo savo būsimam uošviui Dejonėjui dideles dovanas už jo dukters Dejos ranką. Kai Dejonėjas po vestuvių pareikalavo tesėti pažadą, I. jį nužudė — įmetė į duobę su žarijomis. Kadangi buvo nužudytas šeimos narys, niekas nesiryžo imtis I. ritualinio „skaistinimo", ir I. išprotėjo. Tik Dzeusas, pasigailėjęs I., jį „apvalė", išgelbėjo nuo beprotybės ir net prileido I. prie dievų stalo. Olimpe I. išdrįso siekti Heros meilės; Dzeusas iš debesies sukūrė jos antrininkę, kuri, susijungusi su I., paleido į pasaulį baisų įpėdinį — kentaurą (ar kentaurus). Kai I. pradėjo girtis paėmęs Herą, Dzeusas įsakė pririšti I. prie rato (pasak daugelio versijų, prie ugninio rato), kuris nuolat sukasi, ir užmesti ant debesų. Anot kitos versijos, prie ugninio rato pririštą I. Dzeusas pasmerkė amžinai kankintis Tartare. Mitas apie I. anksčiausiai užfiksuotas Pindaro kūriniuose. Šiame mite aiškiai įžvelgiami senosios stichinių jėgų sampratos rudimentai. Ugninį ratą, prie kurio buvo pririštas I., kai kurie tyrinėtojai sieja su saulės disko, riedančio per dangaus skliautą, įvaizdžiu.

Inachas ("Ιναχος), gr. mitologijoje Inacho upės dievas Arge ir Argo valdovas. I. — Okeano ir Tetijos sūnus, pirmojo Peloponeso žmogaus Fronėjo, Dzeuso mylimosios Ijo bei milžino Argo tėvas. Pasak padavimo, Poseidono ir Heros ginče I. suteikė pirmenybę deivei ir pastatė jai šventyklą Arge. Nuo to laiko užpykęs Poseidonas kiekvieną vasarą išdžiovina Inacho upės vagą, po to upę pripildo lietaus vandenys. Šiame mite susipina senasis chtonizmas ir vėlyvoji etiologija.

Ino ('Ινω), gr. mitologijoje viena iš Kadmo dukterų, antroji bojotiečių valdovo Atamanto žmona, Helės ir Frikso pamotė. I. ir Atamantas paėmė auginti mažąjį Dionisą, žuvusios I. sesers Semelės sūnų, ir visur skelbdavo jo dievišką kilmę. Už tai pavydžioji Hera sumaišė sutuoktiniams protą: Atamantas nužudė savo sūnų Learchą, o I., gelbėdama antrąjį sūnų Melikertą, šoko su juo į jūrą ir buvo paversta gerąja jūros deive Leukotėja, o jos sūnus — dievu Palaimonu. Jie abu padėdavo jūreiviams ir nelaimėje atsidūrusiems keliautojams. Romoje I. buvo garbinama kaip Motina Matuta, o Palaimonas — kaip Portūnas, padedąs jūreiviams laimingai pasiekti uostą. I. vardas rodo jos ikigraikišką kilmę. Mite apie I. yra piktosios pamotės pasakų motyvų.

Ismenė ('Ισμήνη), gr. mitologijoje Antigonės sesuo, kuriai pritrūko stiprybės priešintis Kreonto draudimams ir kartu su seserimi palaidoti brolį Polineiką. Kai Antigonę atvedė pas valdovą Kreontą, I. buvo pasiryžusi prisiimti dalį kaltės, bet sesuo atstūmė jos pavėluotą pagalbą.

Jakchas ("Ιακχος), gr. mitologijoje dievybė, susijusi su Demetra, Persefone, Dionisu ir Eleusino misterijomis. J. yra Demetros sūnus ar jos auginti nis, taip pat — Persefonės ir Dzeuso sūnus, viena iš Dzagrėjo hipostazių, taip pat — Dioniso ir nimfos Auros sūnus. Kartais J. laikytas Demetros vyru, buvo identifikuojamas su Dionisu ir Bakchu. Į J. buvo kreipiamasi Eleusino misterijų metu, ir šventasis šūksnis virto dievybės vardu. Šiam personažui būdingas senasis chtoniškasis demonizmas, kurį sutelkė žemdirbystės praktika ir kuris priklauso Demetros sferai.

Japetas ('Ιαπετός), gr. mitologijoje vienas iš titanų, Gajos ir Urano sūnus. Okeanidės Klimenės vyras, kuriam Klimenė pagimdė Atlantą, Menoitiją, Prometėją ir Epimetėją. J. — kovos su titanais (titanomachijos) dalyvis; Dzeusas nutrenkė jį į Tartarą kartu su kitais broliais titanais.

Jasonas ('Ιάσων), gr. mitologijoje didvyris, vėjų dievo Eolo proanūkis, Jolko valdovo Aisono ir Polimedės (variantai: Alkimedės, Amfinomės) sūnus. Kalidono medžioklės dalyvis, argonautų vadas. Kai Pelėjas atėmė sostą iš savo brolio Aisono, šis, bijodamas piktų brolio kėslų, atidavė sūnų J. auginti kentaurui Cheironui. Cheironas išmokė J. gydymo meno (etiologinis mitas, kuris J. vardą aiškina „gydytojas" — iš gr. iaomai — „gydau"). Pindaro poezijoje minima, kad sulaukęs 20-ties metų J. grįžo į Jolką. Keldamasis per Anauro upę, J. pametė kairės kojos sandalą. Išvydęs J. Pelėjas išsigando, nes buvo išpranašauta, kad Pelėją pražudys žmogus,

Jasonas ir Medėja pagrobia auksavilnį avikailį

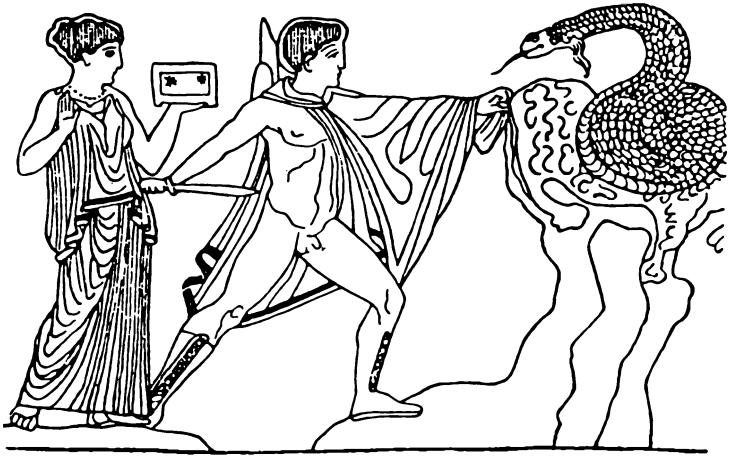

atėjęs su vienu sandalu. J. pranešė Pelėjui, kad yra buvusio valdovo Aisono sūnus ir atvyko susigrąžinti teisėtos valdžios. Pelėjas pažadėjo atiduoti sostą, tačiau pasakė, jog prieš tai (kad išpirktų Eolidų giminės prakeikimą) reikia maldauti Frikso šešėlio malonės ir atvežti iš Kolchidės auksavilnio avino kailį. (Vėlesnė versija: į Pelėjo klausimą, ką jis lieptų padaryti žmogui, atėjusiam valdyti Jolko, J. atsakė, jog pasiųstų jį atvežti auksavilnio avino kailio.) Į pagalbą J., ketinančiam gauti aukso vilną, susirinko visi Heladės didvyriai. Buvo pastatytas laivas, kurį meistro garbei pavadino „Argu", o kelionės dalyviai save vadino argonautais. Pakeliui į Kolchidę J. pamilo Lemno salos valdovę Hipsipilę. Ji pagimdė J. sūnus Eunėją ir Nebrofoną. Heros ir Atėnės globojami argonautai po daugelio nuotykių pasiekė Kolchidę, kur valdė Ajetas. Jis sutiko atiduoti auksinį avikailį, jeigu J. sutramdys variakojus ugnimi alsuojančius jaučius (Hefaisto dovana), suars lauką ir apsės jį drakono dantimis (kita versija: valdovas pirmiausia prašė J. padėti kariauti su broliu Persu). Meilės dievas Erotas, Heros ir Atėnės paprašytas, įžiebė valdovo dukters Medėjos širdyje meilę Jasonui. J. žadėjo vesti Medėją ir jos padedamas įvykdė Ajeto užduotis. Nors J. pasėjo drakono dantis ir nugalėjo iš jų išaugusius karius, Ajetas avikailio nedavė, bet nusprendė sudeginti „Argą" ir iššžudyti argonautus, tačiau Medėja užmigdė drakoną, kuris saugojo auksavilnį avikailį, ir padėjo J. jį pagrobti (variantas: drakoną J. užmušė). Medėja su broliu Apsirtu ir argonautais pabėgo iš Kolchidės. Kad sulaikytų persekiotojus, Medėja pakeliui nužudė brolį ir jo kūno dalis sumetė į jūrą. Iš širdies skausmo Ajetas liovėsi vytis bėglius, be to, turėjo surinkti sūnaus kūno dalis, kad palaidotų. Kai J. ir Medėja pasiekė fajakų salą, kur valdė Alkinojas, dalis persekiotojų juos vis dėlto pasivijo. Alkinojo žmonos Aretės patarta Medėja tuoj pat tapo J. žmona, kad fajakai neturėtų preteksto grąžinti Medėją tėvui. Grįžęs į Jolką J. sužinojo, kad Pelėjas — jo tėvo ir visų giminaičių žudikas. Medėjos klastos padedamas J. atkeršijo Pelėjui: Medėja patarė Pelėjo dukterims sukapoti tėvą į gabalus, esą tai grąžins jam jaunystę. J. ir Medėja buvo išvaryti iš Jolko, apsistojo Korinte pas valdovą Kreontą ir ten laimingai nugyveno 10 metų. Jiems gimė sūnūs Mermeras ir Feretas. Kai J. nusprendė tuoktis antrą kartą su Kreonto dukra Glauke (variantas: Kreūsa), apvilta ir įtūžusi Medėja nusiuntė varžovei dovaną — užnuodytą rūbą. Jį apsivilkusi Glaukė mirė baisiose kančiose. Mažamečius savo ir J. sūnus Medėja nužudė, o pati pabėgo vežimu su sparnuotais žirgais (variantas: į vežimą buvo pakinkyti drakonai). J. nusižudė; kita versija: mirė po sutrūnijusiu „Argu".

Atėnė, Jasonas ir drakonas, saugantis auksavilnį avikailį. Puošybos fragmentas Vatikano muziejuose. Apie 490 m. pr. Kr.

Jokastė ('Ιοκάστη), gr. mitologijoje Tėbų valdovė, Lajo žmona, Edipo motina, o vėliau žmona. Kai Lajas žuvo ir Edipas išvadavo Tėbus nuo Sfinkso (už tai jis gavo sostą ir valdovės našlės ranką), J. tapo savo neatpažinto sūnaus žmona ir jo vaikų motina. Sofoklio tragedijoje „Karalius Edipas" pavaizduotoji J. visaip stengiasi nuraminti vyrą Edipą, kurį įžeidė nesuprantamas pranašo Teiresijo kaltinimas, neva jis ir esąs Lajo žudikas. Išklausiusi Korinto pasiuntinio pasakojimo ir supratusi, su kuo ji dalijosi santuokos guolį, J. prašo, kad Edipas nebeieškotų Lajo žudiko, nueina į pilį ir nusižudo. Euripido „Finikietėse" J. pavaizduota kaip moteris, įstengusi pakelti baisiąją tiesą; ji stengiasi sutaikyti besikivirčijančius sūnus Eteoklį ir Polineiką. Sužinojusi apie lemiamą brolių dvikovą, ji skuba į kovos lauką ir, radusi abu mirštančius, nusiduria kardu.

Jolajas ('Ιολαος), gr. mitologijoje Heraklio brolio Ifiklio ir Automedūsos sūnus. J. buvo artimas Heraklio draugas, jo kovos vežimo važnyčiotojas, kartu dalyvavęs daugelyje žygių. Kai Heraklis nusprendė vesti Jolę, atidavė J. savo ankstesnę žmoną Megarą. Su Heraklio žirgais J. nugalėjo olimpinėse žaidynėse. Kartu su Heraklio sūnumis jis vyko į Sardiniją, kur supažindino vietinius gyventojus su gr. kultūra; ten, kaip ir Tėbuose, vėliau susiformavo J. kultas. Grįždamas į Graikiją, J. užtruko Sicilijoje, kur taip pat įkūrė gr. koloniją ir buvo garbinamas kaip didvyris. J. buvo šalia, kai Heraklis susidegino ir, neradęs pelenuose draugo kaulų, pirmasis pareiškė, kad didvyris yra priimtas į dangų ir paskelbtas dievu. J. palaidotas savo senelio kape Tėbuose, kur jo garbei rengiamos žaidynės.

Jolė ('Ιόλη), gr. mitologijoje Oichalijos valdovo Eurito duktė, Heraklio mylimoji. Euritas pažadėjo atiduoti J. į žmonas tam, kuris įveiks jį ir jo sūnus šaudymo iš lanko varžybose. Vis dėlto, kai Heraklis nugalėjo, Euritas atsisakė vykdyti pažadą. Heraklis jį užmušė ir jėga paėmė Jolę. Heraklio žmona Dejaneira, bijodama, kad J. užims jos vietą, paklausiusi kentauro Neso klastingojo patarimo, nusiuntė Herakliui užnuodytą chitoną. Mirdamas Heraklis sutuokė J. su savo sūnumi Hilu.

Jonas ('Ιων), gr. mitologijoje Atėnų valdovas, Kreūsos sūnus. J. tėvu didelė dalis šaltinių laiko Ksutą — išeivį iš Tesalijos; Euripidas tragedijoje „Jonas", atsižvelgdamas į vietinį Atikos mitą, rašo, kad tikrasis J. tėvas buvo Apolonas, kuris suviliojo Kreūsą vienoje Atėnų akropolio oloje. Gimusį vaiką netekėjusi Kreūsa buvo priversta palikti toje pačioje oloje, bet Hermis, Apolono paprašytas, nunešė jį į Delfus, kur berniuku rūpinosi žynė. J. užaugo savo dieviškojo tėvo šventykloje. Kadangi Kreūsa, per tą laiką susituokusi su Ksutu, neturėjo vaikų, abu sutuoktiniai atvyko į Delfus: Ksutas — kad paklaustų orakulo

apie palikuonis, Kreūsa — kad sužinotų pamestojo vaiko likimą. Ksutui buvo atsakyta, jog pirmasis, kurį jis sutiks išėjęs iš šventyklos, yra jo sūnus. Tai buvo J., ir Ksutas pasikvietė jį į Atėnus. Tuo pat metu, Ksutui nežinant, J. ir Kreūsa susitiko, pažino vienas kitą ir susitarė nuslėpti J. kilmę. Yra keli J. įsiviešpatavimo Atikoje priešistorės variantai, bet jiems visiems bendra tai, kad J. vardu pasivadino tiek Atėnų, tiek iš Atėnų į Mažąją Aziją (Joniją) persikėlę gyventojai, ir tai, kad su J. siejamas seniausias Atikos gyventojų suskirstymas į keturias filas, kurių pavadinimuose išlikę keturių J. sūnų vardai (Hopletas, Geleontas, Aigikorėjas, Argadas).

Kadmas (Κάδμος), gr. mitologijoje Finikijos valdovo Agenoro sūnus, Tėbų įkūrėjas. Tėvas siuntė K. kartu su kitais broliais ieškoti Europės. Po ilgų ir nesėkmingų klajonių K. nuvyko pas Apolono orakulą ir gavo nurodymą eiti paskui karvę, kurią sutiks prie šventyklos slenkščio; ten, kur karvė priguls pailsėti, K. turi pastatyti miestą. Toje vietoje K. teko kautis su drakonu, kuris sudraskė jo bendražygius. Užmušęs pabaisą akmenimis, K., Atėnės patartas, drakono dantis pasėjo dirvoje, iš jų išaugo ginkluoti vyrai (spartai), kurie tučtuojau ėmė kautis ir iššudė vienas kitą. Penki iš jų liko gyvi ir vėliau tapo garsiausių Tėbų giminių protėviais. Kadangi nužudytasis drakonas buvo Arėjo sūnus, už bausmę K. turėjo tarnauti karo dievui aštuonerius metus. Tada Arėjas, pildydamas Dzeuso valią, išleido už K. dukrą Harmoniją ir į vestuves pakvietė visus dievus. Iš šios santuokos gimė sūnus Polidoras, būsimasis Lajo senelis, ir keturios dukterys: Autonoję (Aktajono motina), Ino, Agaujė ir Semelė. Senatvėje K. ir Harmonija išsikėlė gyventi į Ilyriją, kur pasivertė drakonais.

Mito motyvai apie didvyrio keliones ir kovas su pabaisomis yra susipynę su prisiminimais apie Mikėnų periodo ryšius tarp Tėbų ir Mažosios Azijos šalių. Tėbuose rasti Mažosios Azijos cilindriniai antspaudai įrodo tų ryšių intensyvumą. Istorinius faktus sugretinus su folkloro motyvais, paaiškėjo, kad K. tėvynė buvo Finikija. Tad ir graikų alfabetas (IX—VIII a. pr. Kr. jis sukurtas finikiečių alfabeto pagrindu) susijęs su Kadmu.

Kalchantas (Κάλχας), gr. mitologijoje žynys iš Mikėnų, Teonojos sūnus, Apolono anūkas, gavęs iš šio dievo ir pranašo dovaną. K. yra achajų bendražygis Trojos kare; jau pakeliui į Troją — Aulidėje — K. išaiškino atsitikimą su gyvate, kuri surijo aštuonis paukščiukus ir jų motiną: Troja bus paimta dešimtaisiais karo metais. K. liepė paaukoti Artemidei Ifigeniją, jo patarimu buvo surastas Heraklio lanko savininkas Filoktetas; be šio ginklo nebuvo lemta užkariauti Trojos. K. patarė padaryti medinį arklį ir klasta užimti Troją. K. buvo išpranašauta mirtis, jeigu jis sutiks pranašą, didesnį už save. Taip ir atsitiko, kai K. Kolofone sutiko Mopsą.

Kalidono medžioklė, gr. mitologijoje vienas iš labiausiai paplitusių mitų, jungiantis legendas apie Vidužemio jūros salų bei kontinentinės Graikijos didvyrius. Kalidono (miestas Aitolijos pietuose) valdovas Oinėjas, Altajos vyras, nuėmė gausų derlių. Po to, atnašaudamas visiems dievams, pamiršo medžioklės deivę Artemidę ir tuo labai ją įžeidė. Įpykusi deivė pasiuntė į Kalidoną milžinišką šerną, kuris niokojo laukus, rovė vaismedžius su šaknimis ir žudė gyventojus, nespėjusius pasislėpti už miesto sienų. Oinėjas nusprendė surengti šerno medžioklę ir pakvietė joje dalyvauti pačius drąsiausius Heladės didvyrius, o tam, kuris užmuš šerną, pažadėjo atiduoti šio žvėries kailį. Medžioklei vadovavo Oinėjo sūnus Meleagras. (Skirtingų Graikijos sričių mitografai į medžioklės dalyvius įtraukia vietinius didvyrius ir nurodo skirtingą medžiotojų skaičių.) Kai šunys išvarė šerną iš miško, įsiutintas žvėris tuoj puolė medžiotojus. Nestoras išsigelbėjo tik todėl, kad šoktelėjęs įsikabino rankomis į medį. Daug vyrų žuvo nuo aštrių šerno ilčių, o kai kurie mirė nuo žaizdų, padarytų vienas kitam medžioklės įkarštyje. Pelėjas sužeidė savo uošvį Euritioną. Lemiamą smūgį šernui sudavė Meleagras, todėl garbingasis trofėjus atiteko jam.

Medžiotojų sėkmė paskatino Artemidę sugalvoti naujų gudrybių. Ji sukėlė įnirtingą kovą tarp kalidoniečių ir Pleurono gyventojų kuretų dėl medžioklės trofėjaus. Šio karo pradžioje kalidoniečius lydėjo sėkmė, bet, kai Meleagras nužudė savo dėdę Pleksipą, Altaja prakeikė sūnų ir palinkėjo jam mirties. Įžeistas Meleagras atsisakė dalyvauti tolesniuose mūšiuose, ir kuretai ėmė laimėti. Kai jie jau buvo ant Kalidono sienų, motina, apgailestaudama dėl savo prakeiksmų, tėvas ir visi miesto gyventojai prašė Meleagrą apginti gimtąjį miestą, bet Meleagras atsisakė tai daryti, tik žmona Kleopatra įkalbėjo jį imtis ginklo. Meleagras iššudė visus Testijo sūnus, tačiau ir pats krito mūšyje. Vėlesnieji mitografai į K. m. siužetą įtraukia Meleagro gyvenimo motyvus, susijusius su pranašyste apie nuodėgulį ir Meleagro meile Atalantei. Nuodėgulio motyvas pirmą kartą aprašytas Bakchilido veikaluose ir iki mūsų dienų neišlikusioje Frinicho tragedijoje „Pleuroniečiai": ką tik pagimdžiusi Altaja susapnavo moiras, kurios perspėjo, kad jos vaiko Meleagro gyvybės siūlas nutrūks, kai baigs degti židinyje rusenantis pagalys. Altaja nusidegindama rankas ištraukė nuodėgulį iš ugnies ir paslėpė. Kai Meleagras užmušė Altajos brolį (variantas: brolius), ji surado paslėptą pagalį, įmetė į ugnį ir Meleagras mirė. Meleagro ir Atalantės meilės motyvas pa-

Kalidono šerno medžioklė. Puošybos fragmentas Antikos taikomosios dailės muziejuje Miunchene. Apie 540 m. pr. Kr.

vaizduotas Ovidijaus poemoje „Metamorfozės" ir tokio pat pavadinimo Antonino Liberalo kūrinyje: puotoje, įvykusioje prieš K. m., kai kurie didvyriai pareiškė nenorį vykti į medžioklę kartu su moterimi, tačiau Atalantę iškart pamilęs Meleagras privertė juos susitaikyti su gražiosios arkadietės dalyvavimu medžioklėje. Atalantė pirmoji sužeidė žvėrį strėle į nugarą. Meleagras, pagaliau užmušęs žvėrį, garbingąjį trofėjų — šerno kailį ir galvą — su džiaugsmu paskyrė Atalantei. Dėl to Meleagras susikivirčijo su savo dėdėmis, kurie tučtuojau (variantas: Atalantei vykstant namo į Arkadiją) atėmė iš jos laimikį. Supykęs Meleagras nužudė Testijo sūnus Pleksipą ir Toksėją. Sužinojusi apie brolių mirtį, Altaja įmetė į ugnį pagalį, nuo kurio priklausė jos sūnaus gyvybė. Pamačiusi savo pykčio pasekmes, Altaja kartu su Meleagro žmona Kleopatra nusižudė. Sofoklis mūsų dienų nepasiekusioje tragedijoje mitą papildo: apraudančios brolį Meleagro seserys buvo paverstos paukščiais.

Mitas apie K. m., kurio pagrindas — Aitolijos praeities įvykiai (karai tarp miestų, matriarchato liekanos), dėl savo populiarumo buvo nuolat papildomas naujais motyvais (deramai nepagerbta dievybė atsiunčia nelaimę, įsižeidęs didvyris atsisako dalyvauti mūšyje ir pan.).

Kaliopė (Καλλιόπη — „gražaus balso"), gr. mitologijoje viena iš devynių Olimpo mūzų, Dzeuso ir Mnemosinės duktė. Helenizmo laikotarpiu K. buvo epinės poezijos ir mokslo mūza. K. ir Ojagro (arba Apolono) sūnūs — garsūs dainiai Linas ir Orfėjas. K. sūnumi buvo laikomas ir Trakijos valdovas Resas, kurį prie Trojos nukovė Diomedas. K. vaizduojama su stiliumi ir vaškuota lentele arba papiruso ritiniu rankose.

Kalipso (Καλυψώ), gr. mitologijoje nimfa, titano Atlanto ir okeanidės Plejonės duktė (anot kitos versijos, Helijo ir Perseidės duktė), tolimos Vakarų salos Ogigijos valdovė. K. septynis metus išlaikė pas save Odisėją, slėpdama jį nuo viso pasaulio, tačiau negalėjo priversti didvyrio užmiršti tėvynės. Ogigijoje K. gyveno apsupta

Kalipso Didžiosios Lokės žvaigždynė. B. Peruci puošybos fragmentas Farnezino rūmuose Romoje.

gražios gamtos, vynuogienojų apipintoje oloje. Ji buvo sumani audėja, kasdien stodavo prie staklių užsivilkusi sidabrinį rūbą. Dzeuso įsakymu, kurį jai perdavė Hermis, K. buvo priversta paleisti Odisėją į tėvynę; ji padėjo Odisėjui pasidaryti plaustą ir susirinkti viską, kas būtina kelionei. K. pagimdė Odisėjui sūnus: Latiną, Nausitoją, Ausoną. K. vardas („ta, kuri slepia") rodo jos ryšį su vėlių pasauliu. Palikęs K., Odisėjas įveikė mirtį ir grįžo į gyvenimą.

Kalirojė (Καλλιρρόη), gr. mitologijoje 1) viena iš Okeanidžių, Okeano ir Tetijos duktė, Chrisaoro žmona, pagimdžiusi jam trigalvį milžiną Gerioną; 2) upės nimfa, Achelojo duktė, Alkmajono žmona, Akarnano ir Amfotero motina. Po Alkmajono mirties (jį nužudė Fegėjas) K. tapo Dzeuso mylimąja ir išprašė, kad Dzeusas jos mažamečius vaikus paverstų suaugusiais. Kai noras buvo išpildytas, K. vaikai atkeršijo už tėvą — nužudė Fegėją, jo žmoną ir vaikus; 3) nimfa, upės dievo Skamandro duktė, Ganimedo motina; 4) kalidoniečių mergaitė, atstūmusi Dioniso žynio Koreso meilę. Įžeisto žynio paprašytas Dionisas pasiuntė krašto gyventojams beprotybę. Orakulas kalidoniečiams patarė paaukoti K. Kai Koresas išvydo gražiąją K., pasmerktą mirčiai, jo širdyje vėl įsiliepsnojo meilė, ir vietoj mylimosios Koresas nusidūrė pats. K. nusižudė prie šaltinio, kuris vėliau buvo pavadintas jos vardu.

Kalisto (Καλλιστώ), gr. mitologijoje valdovo Likaono (variantas: Niktėjo arba Kefėjo) duktė, Artemidės palydovė (nimfa medžiotoja) Arkadijoje. K. suviliojo Dzeusas, pasivertęs Apolonu (arba Artemide). K. pagimdė Dzeusui sūnų Arkadą, Artemidė pavertė ją meška (variantas: K. meška pavertė Dzeusas, kad išgelbėtų nuo Heros keršto). K. strėle nušovė įpykusi Artemidė, tada Dzeusas pavertė ją Didžiosios Lokės žvaigždynu. Mite apie K. senos vietinės zoomorfinės dievybės (K. — meška), kurią vėliau pakeitė Artemidė (Artemidės-Kalisto šventykla stovėjo ant kalvos, laikomos K. kapu) motyvai jungiasi su toponiminiu mitu (K. sūnus Arkadas — Arkadijos eponimas) bei senąja pasivertimų ir vėlesnių metamorfozių tradicija.

Kanakė (Κανάκη), gr. mitologijoje Eolo (Deukaliono anūko) ir Enaretės duktė (variantas: vėjų dievo Eolo duktė). K. — Poseidono žmona, pagimdžiusi jam penkis sūnus: Hoplėją, Nirėją, Epopėją, Aloėją ir Triopą. Kitas variantas: K. pamilo savo brolį Makarėją ir užmezgė su juo nusikalstamą ryšį; Eolas nužudė jų vaiką, o dukrai liepė pačiai nusižudyti. Mitas iliustruoja draudimą tuoktis kraujo giminaičiams.

Kasandra (Κασσάνδρα), gr. mitologijoje Priamo ir Hekabės duktė. Jau kiklikinėse poemose K. vaizduojama kaip pranašė, kurios pranašystėmis niekas netiki. Aiškiaregyste ją apdovanojo Apolonas, tačiau kai K. atstūmė jo meilę, kerštingasis Apolonas pa-

siekė, kad į pranašinguosius K. žodžius niekas nekreiptų dėmesio. Pasak vėlesnio mito varianto, K. ir jos brolis dvynys Helenas aiškiaregystės galią įgijo jau vaikystėje iš šventųjų gyvačių Apolono šventykloje (Trojos lygumoje). K. pirmoji atpažino Larį, atvykusį Trojon į varžybas, ir norėjo jį nužudyti, kad apsaugotų tėvynę nuo vargų, kuriuos Paris vėliau atnešė Trojai. K. įkalbinėjo Larį atsisakyti santuokos su Helene. Vėliau K. stengėsi įtikinti trojiečius, kad jie netikėtų Sinomu ir netemptų į miestą medinio arklio (jame buvo pasislėpę achajų kariai), tačiau jos pranašystėmis vėl niekas netikėjo. Naktį, kai žlugo Troja, K. ieškojo prieglobsčio prie Atėnės altoriaus. Oilėjo sūnus Ajantas išniekino K., atplėšęs ją nuo altoriaus. K. tapo Agamemnono belaisve ir žuvo kartu su juo nuo varžovės Klitemnestros rankos. Daugelyje Peloponeso vietų (Amiklose, Mikėnuose, Leuktre) buvo rodomas K. kapas ir šventykla; čia ji identifikuojama su vietine dievybe Aleksandra.

K., aiškiaregystės ekstazėje pranašaujanti baisius ateities įvykius, kaip tragiškas personažas pavaizduota Eschilo tragedijoje „Agamemnonas" ir Euripido kūrinyje „Trojietės". III a. pr. Kr. poeto Likofrono poema „Aleksandra" atspindi vėlesnę mito versiją, pasak kurios, Priamas įsakęs uždaryti pamišėlę K., o sargui — užrašyti K. pranašystes.

Kasiopėja (Κασσιόπεια), gr. mitologijoje etiopų valdovė, Kefėjo žmona, Andromedos motina. K. didžiavosi savo grožiu prieš Nereides, supykindama deives ir Poseidoną, kuris pasiuntė į žemę pabaisą, o Andromeda kaip išpirka buvo atiduota suėsti pabaisai. Tačiau Persėjas, Andromedos grožio pakerėtas, ją išgelbėjo. K. buvo paversta žvaigžde.

Kastoras, gr. mitologijoje vienas iš Dioskūrų.

Kefalas (Κέφαλος), gr. mitologijoje Deukaliono įpėdinis (variantas: Hermio sūnus), valdovo Erechtėjo dukters Prokridės vyras. Prokridę sugundė Pteleontas auksiniu vainiku. Prokridė bėgo nuo vyro pykčio pas valdovą Minoją, vėliau susitaikė su K. ir grįžo, bet medžioklėje K. netyčia ją nukovė ta pačia ietimi, kurią iš meilės Prokridei buvo padovanojęs Minojas. K. areopago sprendimu buvo ištremtas. Deivė Eos, įsimylėjusi K., pagrobė jį. Mitas apie K. buvo populiarus Renesanso epochos Europos dramaturgijoje. XVII—XVIII a. dramaturgijoje plėtojamos abi mito siužetinės linijos: Prokridės nužudymas ir Eos meilė Kefalui. Tragiškas Prokridės likimas parodytas daugelyje vaizduojamojo meno kūrinių.

Kefėjas (Κηφεύς), gr. mitologijoje 1) etiopų valdovas, Belo sūnus, Kasiopėjos vyras, Andromedos tėvas. Kai Persėjas išgelbėjo Andromedą, Atėnės sprendimu K. buvo paverstas žvaigžde; 2) Arkadijos valdovas, 12 sūnų tėvas. Heraklis prašė K. su sūnumis dalyvauti karo žygyje prieš Lakedaimoną. K. sutiko tik po to, kai Heraklis davė jo dukrai gorgonės plaukų sruogą, galinčią atbaidyti priešus. K. bijojo, kad į Tegėją jam išvykus gali įsiveržti priešai, todėl nenorėjo palikti miesto. K. ir jo sūnūs kare žuvo.

Keikas (Κήυξ), gr. mitologijoje 1) Heraklio kovų draugas, Tesalijos miesto Trachino valdovas, priėmęs Heraklį, kai šis buvo Kalidone netyčia užmušęs Eunomą; 2) Eosforo sūnus, Alkionės vyras. K. ir Alkionė taip mylėjo vienas kitą, kad K. negrįžus iš plaukiojimo, Alkionė šoko į bangas. Dievai pavertė sutuoktinius tulžiais (variantas: K. tapo tulžiu, Alkionė — žuvėdra). Pasak kitos versijos, K. ir Alkionė buvo paversti paukščiais todėl, kad didžiuodamiesi savo šeimynine laime vadino save Dzeusu ir Hera.

Kekropas (Κέκροψ), gr. mitologijoje Atėnų valdovas, autochtonas („žemės sukurtas"). Jo išvaizda — pusiau žmogus, pusiau gyvatė — rodo, kad šis personažas atsirado žiloje senovėje ir liudija jo chtonišką prigimtį. Tapęs pirmuoju Atikos valdovu, K. pavadino šalį savo vardu — Kekropija. K. laikais įvyko Poseidono ir Atėnės ginčas dėl įtakos Atikoje; dievai rungtyniavo apdovanodami Atikos gyventojus: Poseidonas iškirto šaltinį, o Atėnė pasodino alyvmedį. K. ir Aglaurai gimė Erisichtonas (miręs be vaikų) ir trys dukros: Aglaura, Hersė ir Pandrosa; jos išprotėjo ir žuvo.

Kelėjas (Κελεός), gr. mitologijoje Eleusino valdovas, autochtonas („žemės sukurtas"), Metaneiros vyras. K. turėjo keturias dukteris. Jos susitiko Demetrą, kai ši ieškojo savo dukters, kurią pagrobė Hadas, ir atsivedė į K. namus; K. Demetrą nuoširdžiai priėmė; ji augino K. sūnų Demofontą. Pildydamas deivės valią, K. pastatė Demetros šventyklą ir aukurą. K. įvaizdyje ryškūs chtoniškieji bruožai, susiejantys jį su Demetros ir motinos žemės Gajos apeigų sfera.

kentaurai, centaurai (Κένταυροι), gr. mitologijoje laukinės būtybės, pusiau žmonės, pusiau arkliai, kalnų arba miško tankmių gyventojai, pasižymintys veržlia, nesuvaldoma prigimtimi. Jų miksantropiškumas paaiškinamas tuo, jog gimė Iksikonui ir jo užpultam debesiui, kuris Dzeuso valia buvo įgijęs Heros išvaizdą. K. kovoja su savo kaimynais lapitais (kentauromachija), siekdami pagrobti šios genties moteris. Ypač išsiskiria du k. — Cheironas ir Folas, įkūnijantys išmintį ir gerumą. Cheironas — Krono ir nimfos Filirės (gr. „liepa") sūnus, Folas — Seleno ir nimfos Melijos (gr. „uosis") sūnus. Jų kilmė susijusi su augalų pasaulio fetišizmu ir animizmu.

Kentaurai

Paladė ir kentauras. S. Botičelio tapyba Ufici galerijoje Florencijoje. 1480 m.

Kai Heraklis nugalėjo K., jie buvo išguiti iš Tesalijos ir pasklido po visą Graikiją, o Poseidonas ėmė juos globoti. Mituose apie didvyrius kai kurie k. yra didvyrių (Jasono, Achilo) auklėtojai, o kiti — priešiškai nusiteikę didvyrių atžvilgiu. (Euritionas bando pagrobti Peiritojo nuotaką, Nesas kėsinasi į Dejaneirą.) K. yra mirtingi; nemirtingas tik Cheironas. Tačiau ir jis, Heraklio netyčia sužeistas, kenčia ir trokšta mirties. Jis atsisako nemirtingumo mainais už Prometėjo laisvę.

Kerberas, Cerberis (Κέρβερος), gr. mitologijoje šuo, Hado sargas, trigalvis pabaisa gyvačių galvomis apaugusiu kūnu ir su gyvatės uodega. K. pagimdė Echidna ir Tifonas. Kaip ir Lernos hidra bei Nemėjo liūtas, jis priskiriamas prie pačių baisiausių Echidnos palikuonių. K. paveiksle aiškiai išreikštas teratomorfizmas, prieš kurį nukreipta herojinė mitologija; Heraklis surišo K. ir išvedė iš Hado, vos jo nepasmaugęs, tačiau Euristėjo įsakymu grąžino K. į požemio pasaulį. Orfėjas, mėgindamas gelbėti Euridikę, savo menu pakerėjo K. Kai Enėjas leidosi į vėlių šalį, Sibilė numetė K. paplotėlį su migdomąja žole. Iš nuodingų lojančio K. putų išaugo gėlė — kurpelė, iš kurios Medėja virė savo stebuklingą gėrimą.

kerės (Κήρες), gr. mitologijoje demoniškos būtybės, deivės Niktės (Nakties) vaikai, nešantys žmonėms nelaimes ir mirtį (gr. kēr — „mirtis", „liga"). K. mūšio lauke griebia sužeistuosius, tampo lavonus, apsitaškydamos krauju. Kartais k. gretinamos su erinijomis.

Kerkionas (Κερκυών), gr. mitologijoje Poseidono (ar pranašo Brancho) ir nimfos Argiopės sūnus. K. valdė Eleusiną ir jo negailestingumas visiems keldavo siaubą. Sutikęs keleivius tarp Eleusino ir Megarų, K. versdavo juos kautis su juo, o po to užmušdavo. K. nužudė Tesėjas, pralenkęs jį ne tik jėga, bet ir sumanumu; jis laikomas sportinių varžybų pradininku. K. nužudė savo dukrą Alopę už tai, kad ji tapo Poseidono meiluže.

kerkopai (Κέρκωπες), gr. mitologijoje du broliai luošiai, plėšikaudavę pakelėse ir žudydavę keliautojus; gyveno netoli Efeso. Heraklis juos sugėmė ir nuvedė pas Lidijos valdovę Omfalę. Anot kito varianto, k. yra žmonės, kuriuos už nuolatinį sukčiavimą Dzeusas pavertė beždžionėmis; jie gyveno Pitekuso saloje (pažodžiui — „Beždžionių sala"); už priesaikų laužymą iš k. buvo atimtas sugebėjimas kalbėti. Iš pradžių buvo du bevardžiai k., po to jų skaičius išaugo iki penkių porų ir kiekvienas turėjo savo vardą. K. artimi chtoniškosioms jėgoms, su kuriomis kovojo Heraklis.

Kibelė (Κυβέλη), gr. mitologijoje frigų kilmės deivė, savo funkcijomis artima Rėjai ir kartais identifikuojama su ja. Turėjo ir kitų vardų — Kivevė, Dindmenė, Idos motina, Didžioji Deivė Motina. Mitai apie K. susiję su jaunojo Atido likimu. Deivė reikalauja iš savo pasekėjų visiško paklusnumo, užsimiršimo beprotiškoje euforijoje ir ekstazėje: K. žyniai sužeidžia vienas kitą, neofitai išsikastruoja ir pasitraukia iš kasdieninio gyvenimo, atiduo-

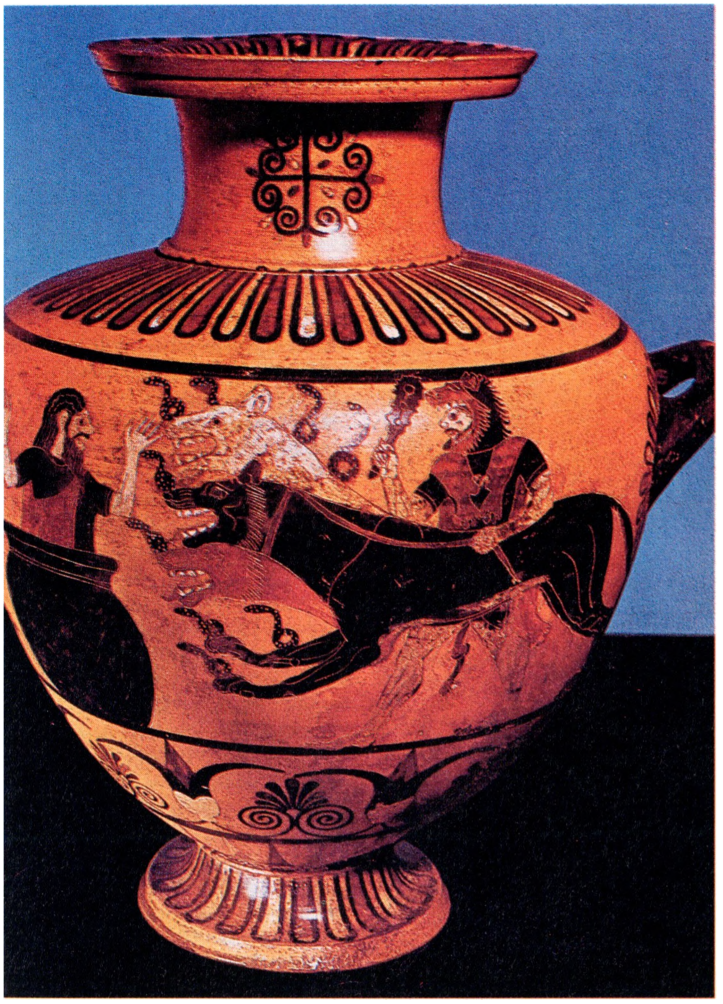

Heraklis, Kerberas ir Euristėjas. Piešinys ant vazos. Luvras, Paryžius. Apie 225 m. pr. Kr.

dami savo likimą į niūrios negailestingos deivės rankas. Auksiniame karo vežime su dantyta bokšto formos karūna ant galvos K. pasirodydavo apsupta įniršusių koribantų ir kuretų, plėšrių liūtų ir panterų. K. — kalnų žvėrių valdovė, reguliuojanti jų stichišką vaisingumą. K. kultas Romoje įdiegtas 204 m. pr. Kr. Antrojo punų karo pabaigoje, kai vyko aktyvi Romos ekspansija į Rytus. K. kultas susijęs su romėnams būdingu supratimu apie Opsę — sėjos ir pjūties deivę. Iškilmingiausios šventės K. garbei vykdavo imperijos laikais, kai itin išsiplėtojo religinis sinkretizmas ir K. imta garbinti kaip miestų ir visos valstybės gerovės sergėtoją. Ovidijus kūrinyje „Fastai" detaliai pasakoja apie Megalesijų žaidynių įsteigimą Kibelės garbei. Lukrecijus poemoje „Apie daiktų prigimtį" vaizduoja Idos motinos eisenos sceną; ji saugo miestus, dovanoja žemės vaisius.

kiklopai (Κύκλωπες), gr. mitologijoje Urano ir Gajos sūnūs, milžinai viena akimi vidury kaktos (k. reiškia „apvaliaakiai"), stiprūs ir žiaurūs. Jų vardai Brontas — „griaustinis", Streopas — „žaibas" ir Argas — „perkūnas" rodo k. ryšį su stichinėmis gamtos jėgomis. K. priklauso seniesiems dievams; Uranas juos nutrėmė į Tartarą, bet Dzeusas išlaisvino ir pasinaudojo jų jėga ir vikrumu kovoje su titanais; k. atidavė Dzeusui griaustinį ir žaibus. Jie nukalė Dzeusui galingą ginklą žaibosvaidį, su kuriuo Dzeusas nugalėjo Asklepiją; kiklopus užmušė Apolonas. Vergilijaus k. — Hefaisto padėjėjai Etnos gelmėse, kur jie kala Marso karo vežimą, Paladės skydą ir Enėjo šarvus.

Homero k. — išdidžių ir piktų milžinų gentis, gyvenanti giliose olose, nežinanti nei įstatymų, nei amatų, nearianti ir nesėjanti, mintanti vaisiais, kuriuos duoda žemė. Vienintelis jų turtas — gyvulių bandos. Garsus Odisėjo pasakojimas apie tai, kaip jis apakino k. Polifemą, Poseidono sūnų. Helenistinėje poezijoje Polifemas, įsimylėjęs nimfą Galatėją, vaizduojamas labai ironiškai.

Kiknas (Κύκνος — „gulbė"), gr. mitologijoje 1) Apolono ir Tirijos (variantas: Hirijos) sūnus, gražuolių medžiotojas, gyvenęs Kalidono apylinkėse. Daugelis jaunuolių norėjo susidraugauti su K., tačiau visus atstumdavo jo pasipūtimas ir blogi įpročiai. Kai K. išsižadėjo paskutinis draugas, jis drauge su motina įšoko į Kanopės ežerą; Apolonas juos pavertė gulbėmis; 2) Poseidono ir Kalikės sūnus, Teno ir Hemitėjos tėvas. Po pirmosios žmonos mirties K. vedė Filonomę, kuri mėgino suvilioti savo įsūnį Teną. Atstumtoji pamotė apšmeižė abu vaikus. K. įsakė uždaryti Teną ir jo seserį į dėžę ir įmesti jūron. Bangos dėžę išmetė kažkurios salos pakrantėje, Tenas tapo šios salos valdovu ir davė jai savo vardą (Teneda). Sužinojęs, kad buvo apgautas, K. įsakė Filonomę užkasti gyvą į žemę, o pats išvyko ieškoti sūnaus ir rado jį saloje. K. ir Tenas dalyvavo Trojos kare, juos nužudė Achilas. Ovidijus pasakoja, jog Tenas žuvo gindamas savo salą, o Kiknį jo tėvas pavertė gulbe; 3) Arėjo ir Pelopėjos (variantas: Peirenės) sūnus. K. iškvietė į dvikovą Heraklį; kai Arėjas atėjo padėti sūnui, Dzeusas paleido žaibą ir nutraukė kovą; 4) Stenelajo sūnus, Ligūrų valdovas, Faetono draugas. K. taip sielojosi dėl draugo mirties, kad Apolonas jį pavertė gulbe. K. buvo pakeltas į dangų ir tapo Gulbės žvaigždynu; 5) vienas iš Pe-

Polifemui išduria akį. Piešinys ant vazos

nelopės jaunikių, užmuštų Odisėjo. Mituose apie K. išreikštas motyvas apie žuvusio ar nelaimių prislėgto žmogaus pasivertimą paukščiu. Šių paukščių giesmės panašios į liūdnas aimanas.

kikonai (Κίκονες), gr. mitologijoje tauta, su kuria susidūrė Odisėjas ir jo bendražygiai, keliaudami iš Trojos. Vėjas nubloškė Odisėjo laivus prie k. miesto Ismaro; achajai nusiaubė miestą, vyrus iššudė, o moteris paėmė į nelaisvę. Bendražygiai nepaklausė Odisėjo patarimo tuoj pat palikti k. žemę ir puotaujančius pakrantėje juos užpuolė iš kitų miestų pagalbon atskubėję k. Šiuose mūšiuose Odisėjas prarado po šešis žmones iš kiekvieno laivo. Susitikimas su k. yra vienas iš tų Odisėjo kelionės epizodų, kuriuos galima gana tiksliai lokalizuoti (turbūt kalbama apie trakų kilmės gentį, gyvenusią Egėjo jūros pakrantėje į vakarus nuo Hebro upės (dab. Marica).

Kiniras (Κινύρας), gr. mitologijoje Kipro valdovas, Apolono (variantas: Sandako) sūnus, kinirų — Pafo Afroditės įpėdinių žynių protėvis. K. Pafo mieste įdiegė šios deivės kultą. K. salos gyventojus mokė muzikuoti, šokti, lieti bronzą ir naudotis metaliniais ginklais (variantas: K. buvo Biblo miesto vietininkas, iš ten finikiečių kultūrą perkėlė į Kiprą). Labai populiarus mitas apie K. ir jo dukters Miros meilės ryšius, po kurių gimė Adonis; kai nuodėmingasis K. ryšys buvo atskleistas, jis nusižudė.

Kiparisas (Κυπάρισσος), gr. mitologijoje gražus jaunuolis, Telefo sūnus, Apolono numylėtinis. Ovidijus „Metamorfozėse" pasakoja legendą apie K. prisirišimą prie nuostabaus elnio, kurį jis kartą mirtinai sužeidė ir labai gailėjosi. K. prašymu dievai pavertė jį sielvarto medžiu, kad K. amžinai galėtų gedėti savo draugo; nenumalšinamas buvo ir Apolono skausmas. K. paveikslui būdingas senasis augimo demonizmas ir fetišinis vampyrizmas.

Kirenė (Κυρήνη), gr. mitologijoje Tesalijos nimfa, lapitų valdovo Hipsėjo duktė, Okeano proanūkė. K. buvo miškų gyventoja, ganomų bandų saugotoja, bebaimė medžiotoja, kurią įsimylėjo Apolonas; ji pabėgo į Libiją, kur pagimdė Aristėją. K. laikoma jos vardu pavadinto miesto Libijoje įkūrėja. Apie Apolono ir K. meilę, dievo kelionę pas kentaurą Cheironą klausti patarimo, apie kentauro išpranašautą laimingą K. ir jos palikuonių ateitį pasakoja Pindaras.

Kirkė (Κίρκη), gr. mitologijoje burtininkė, Helijo ir Perseidės duktė, Kolchidės valdovo Ajeto ir Minojo žmonos Pasifajės sesuo, Medėjos teta. K. gyvena Ajajės saloje, puošnioje pilyje vidury miško. Laukiniai žvėrys, gyvenantys šioje saloje,— tai žmonės, patyrę K. magiją. Pagirdžiusi stebuklingu gėrimu į salą atvykusius Odisėjo palydovus, K. pavertė juos kiaulėmis. Vykdamas gelbėti savo bendražygių, Odisėjas gavo iš Hermio stebuklingą žolę, įmetė į K. paruoštą gėrimą ir, išsitraukęs kardą, išsklaidė piktus K. burtus. Odisėjas išsikovojo K. palankumą ir jo palydovams buvo grąžinta ankstesnė išvaizda. Laimingai išgyvenęs pas K. visus metus, Odisėjas, jos pamokytas, išvyko į vėlių šalį pas Teiresiją sužinoti savo likimo. Po santykių su Odisėju K. pagimdė sūnų Telegoną, kuris vėliau, pats to nežinodamas, nužudė savo tėvą. K. „skaistino" Medėją ir Jasoną, kurie buvo užmušę Medėjos brolį Apsirtą, tačiau paskui išvarė juos iš savo valdų. K. buvo labai pikta ir pavydi, pavertė pabaisa Scilę. Mite apie K. esama stebuklinės pasakos motyvų.

Kitaironas (Κιθαιρών), gr. mitologijoje Platajų valdovas, gyvenęs netoli kalnų, kurie vėliau buvo pavadinti K. vardu (toponiminis mitas). Pasak vieno varianto, K. sutaikė susigińčijusius Herą ir Dzeusą: patarė Dzeusui įdėti į savo kovinį vežimą po rūbais paslėptą mergaitės statulą, o kai pavydžioji Hera, atsitiktinai atklydusi, nuėmė užtiesalus, po kuriais buvo paslėpta statula, ir pamatė, kad jos pavydas neturi pagrindo, atleido vyrui jo neištikimybę. Šio įvykio atminimui palataiečiai ėmė švęsti Dedalų šventes (dedalai — medinės figūros). Mitas paaiškina Kitairono Dzeuso ir Kitairono Heros pravardes. Savo olomis garsus Kitairono kalnas buvo laikomas erinijų ir nimfų buveine.

Klėjo (Κλειώ), gr. mitologijoje viena iš devynių Olimpo mūzų, Dzeuso ir Mnemosinės duktė, mūza, suteikianti šlovę. Nuo helenizmo laikų K. laikoma istorijos mūza ir vaizduojama su papiruso ritiniu ir grifeliu rankoje.

Klitemnestra (Κλυταιμ(ν)ήστρα), gr. mitologijoje Tindarėjo ir Ledos duktė, Agamemnono žmona. Kadangi Tindarėjas užmiršo paaukoti Afroditei, įpykusi deivė išpranašavo, kad jo dukterims bus lemta turėti po du ar tris vyrus. Pirmoji tai patyrė K.: ji ištekėjo už Pelopo anūko Tantalo, bet Agamemnonas, nužudęs Tantalą ir naujagimį K. sūnų, privertė K. tapti jo žmona. Naujojoje santuokoje K. pagimdė tris dukteris (Ifianasą, Chrisotemidę ir Laodikę; pohomerinėje tradicijoje vietoj Ifianasos minima Ifigenija, vietoj Laodikės — Elektra) ir sū-

nų Orestą. Po Tantalo ir sūnaus nužudymo K. ėmė nekęsti Agamemnono. Neapykanta dar labiau sustiprėjo, kai Agamemnonas paaukojo Ifigeniją, kad achajų laivynas galėtų laimingai pasiekti Troją. Agamemnono išvykimu pasinaudojo Aigistas, jau seniai siekęs K. meilės. Aigistui pavyko priversti K. sulaužyti santuokos įžadus tik po to, kai išsiuntė į negyvenamą salą dainių, kuriam Agamemnonas buvo patikėjęs sekti Klitemnestrą. Iš Trojos karo grįžusį Agamemnoną Aigistas nužudė. Nuo VI a. pr. Kr. vidurio literatūriniame Agamemnono nužudymo siužete vis didesnis vaidmuo skiriamas K. Dažniausiai ji pati vaizduojama kaip vyro žudikė, kuri tikrąjį nusikaltimo motyvą (ištikimybės sulaužymą) pakeičia kerštu už Ifigeniją argumentais. Kartais pasakojama, kad K. nužudė Agamemnoną iš baimės būti demaskuota. Valdydama Mikėnus kartu su Aigistu, K. pataikaudama Aigistui visaip žemina Elektrą ir su baime laukia iš tolimų žemių grįžtančio Agamemnono sūnaus Oresto. V a. pr. Kr. sukurtose tragedijose paskutinės K. gyvenimo akimirkos, kai ją nužudo sūnus, vaizduojamos skirtingai. Eschilo kūrinyje „Choeforos" K. pasiryžusi ginklu apginti savo gyvybę; Euripido „Elektroje" šis personažas daug švelnesnis. Orestas, nužudęs motiną, jaučiasi sukrėstas.

Klitija (Κλυτία), gr. mitologijoje 1) Okeano ir titanidės Tetijos duktė. Įsimylėjusi Heliją, bet nesulaukusi atsako, K. išėjo iš proto. Ji atsisakė vandens ir maisto, negalėjo atplėšti žvilgsnio nuo mylimojo ir sukiojo galvą paskui saulę, keliaujančią dangaus skliautu. K. įaugo į žemę ir pavirto heliotropu — gėle, kuri nuolat grįžiasi į saulę; 2) Pandarėjo duktė, Bojotijos valdovo Amintoro meilužė, dėl kurios jis tapo abejingas savo žmonai. Amintoro žmonos paprašytas, sūnus Foinikas suviliojo K. Pavydusis tėvas prakeikė sūnų, šaukdamasis erinijų ir linkėdamas, kad sūnus niekada negalėtų turėti savo sūnaus (variantas: Amintoras Foiniką apakino).

Kokitas (Κωκυτός, pažodžiui — „verksmo upė"), gr. mitologijoje viena iš upių Hade; ji buvo šalta kaip ledas. Kad patektų į Hadą, mirusiųjų sielos turėjo įveikti K. ir kitas požemines upes.

Kora (Κόρα — „mergaitė"), gr. mitologijoje vienas iš deivės Persefonės vardų.

koribantai (Κορυβαντες), gr. mitologijoje Didžiosios Deivės Motinos Rėjos Kibelės palydovai ir žyniai. Ekstazinio pobūdžio k. kultas kilęs iš Maž. Azijos. Graikijoje jis paplito ne anksčiau kaip VII a. pr. Kr. K. — negraikiškas žodis. Anot vieno mito, k. yra Apolono ir mūzos Talėjos vaikai.

Koronidė (Κορωνίς), gr. mitologijoje 1) lapito Flegijo iš Tesalijos duktė, Apolono mylimoji. K. buvo neištikima Apolonui ir, laukdamasi dievo vaiko, užmezgė ryšį su mirtinguoju Ischiju. Dzeusas užmušė Ischiją žaibu. Apolonas nušovė K. strėle, išėmė iš motinos įsčių vaiką, K. kūną sudegino, o mažąjį Asklepiją atidavė auginti kentaurui Cheironui; 2) Fokidės valdovo Koronėjo duktė, kurią persekiojo Poseidonas. Kad išgelbėtų K. nuo dievo geismo, Atėnė pavertė ją varna.

Kranajas (Κρανάος), gr. mitologijoje vienas pirmųjų Atikos valdovų, valdęs po Kekropo, autochtonas („žemės sukurtas"). Jo laikais įvyko pasaulio tvanas. K. buvo vedęs Peliadę iš Lakedaimono; jis turėjo daug dukterų. Savo šalį K. pavadino Atika — dukters Atidės, mirusios dar vaikystėje, vardu. Iš Atikos K. išvarė jo žentas Amfiktionas.

Kreontas (Κρέων), gr. mitologijoje 1) tėbiečių valdovės Jokastės brolis; kai žuvo abu Edipo sūnūs, K. užėmė Tėbų sostą ir išleido įsakymą, kuriame liepiama vieną brolį — Eteoklį — iškilmingai palaidoti, o antrąjį — Polineiką — laidoti uždrausta, nes šis šapęs tėvynės išdaviku. Kai Antigonė nepaisydama draudimų simboliškai Polineiką palaidojo, K. paskyrė jai mirties bausmę ir įsakė užmūryti oloje miesto pakraštyje. Piktos pranašo Teiresijo kalbos paveiktas, K. pakeičia savo sprendimą: įsako užkasti Polineiko lavoną ir vyksta į olą, kur įkalinta Antigonė. Tačiau per vėlu: Antigonė pasikorusi, o K. sūnus Haimonas, susižadėjęs su ja, nusižudo kardu tėvo akivaizdoje. Tai sužinojusi nusižudo ir K. žmona Euridikė, jau prieš tai netekusi ir kito sūnaus Menoikėjo. K. lieka visiškai vienišas savo nelaimėje, dėl kurios kaltas jis pats; 2) Korinto valdovas, suteikęs pastogę Jasonui ir Medėjai. Kai Jasonas panoro vesti K. dukterį — valdovę Glaukę, Medėja nusiuntė jai dovanų užnuodytą vainiką; jį užsidėjusi mergaitė miršta baisiose kančiose, o K., mėgindamas nuimti nuo dukters nuodingąjį papuošalą, žūva kartu su ja.

Kreūsa (Κρέουσα), gr. mitologijoje 1) Atėnų valdovo Erechtėjo duktė. Išleista už tesaliečio Ksuto, K. pagimdo du sūnus — Achają ir Joną. Po tėvo mirties Achajas valdo Tesaliją, Jonas — šiaurės Peloponesą. Jonas vyksta padėti kariauti atėniečiams ir kaip padėką gauna Atėnų karaliaus sostą. Euripido tragedijoje „Jonas" pasakojama kita versija, anot kurios Apolonas suviliojęs K. vienoje Atėnų akropolio atšlaitės oloje; naujagimį Joną netekėjusi K. priversta palikti šioje oloje. Po daugelio metų, jau būdama Ksuto žmona, K. suranda sūnų; 2) Priamo ir Hekabės duktė, Enėjo žmona. Trojos paėmimo naktį K. paslaptingai dingsta iš Enėją lydinčio trojiečių būrio. Kai Enėjas vyksta ieškoti K., jam pasirodo vaiduoklis ir išpranašauja ilgas klajones ieškant naujos tėvynės. K. dingimas suteikia galimybę Enėjui pasipiršti italų valdovei Lavinijai; 3) kituose šaltiniuose K. vadinama Glauke.

Kronas (Κρόνος), gr. mitologijoje vienas iš titanų, Urano ir Gajos sūnus. Motinos pamokytas, K. pjautuvu iškastravo Uraną, kad nutrauktų jo neįtikėtiną vaisingumą. Tapęs valdovu, K. vedė savo seserį Rėją. Gaja išpranašavo, kad iš K. valdžią atims jo paties sūnus. Todėl, kai tik Rėjai gimdavo vaikai, K. juos prarydavo tikėdamasis, kad pranašystė neišsipildys. Tačiau Rėja apgavo K., vietoj jauniausio sūnaus Dzeuso paduodama praryti suvystytą akmenį. Dzeusas buvo slapta maitinamas vienoje Kretos olo-

Gaja paduoda Kronui suvystytą akmenį. Marmurinis rom. reljefas pagal gr. originalą Romos Kapitolijaus muziejuje. IV a. pr. Kr. vidurys

je. Suaugęs Dzeusas, žmonos Metidės patariamas, davė Kronui išgerti stebuklingo gėrimo, nuo kurio K. išvėmė Dzeuso brolius ir seseris. Dzeuso vadovaujami, K. vaikai paskelbė titanams karą, trukusį 10 metų. Nugalėtieji titanai kartu su K. buvo įmesti į Tartarą, ten juos saugojo šimtarankiai. Iš K. vaikų išsiskyrė jo sūnus — išmintingasis kentauras Cheironas, kurį K. pagimdė nimfa Filirė. Pasak vėlesnio varianto, K. susitaikė su Dzeusu ir valdė Palaimingųjų salas, todėl atsirado požiūris į K. valdymą kaip į laimingą ir vaisingą laikotarpį. Liaudies etimologija K. vardą siejo su žodžiu „laikas" (chronos). Rom. mitologijoje K. žinomas Saturno vardu, suvokiamu kaip nepermaldaujamo laiko simbolis. K. garbei buvo rengiamos iškilmės — Kronijos, Romoje — Saturnalijos, kurių metu kilmingieji ir tarnai pasikeisdavo vietomis. Tai buvo nepaprastai linksmos karnavalinio pobūdžio šventės.

Ksutas (Θοῦτος), gr. mitologijoje Helėno ir nimfos Orseidės sūnus, Doro ir Eolo brolis. K. gavo iš tėvo Peloponesą, jo žmona buvo atėniečių valdovo Erechtėjo duktė Kreūsa, pagimdžiusi sūnus Joną ir Achają, kurių vardais buvo pavadinti joniečiai ir achajai. Pasak kitos versijos, Jonas buvo Kreūsos ir Apolono sūnus, Ksuto tik įsūnytas.

kuretai (Κουρῆτες), gr. mitologijoje demoniškos būtybės, kartu su koribantais sudariusios Didžiosios Deivės Motinos Rėjos Kibelės ir mažamečio sūnaus Dzeuso draugiją Kretoje. K. nustelbdavo Dzeuso verksmą, daužydami ietimis į skydus, timpanų garsais, ekstaziškais šūksniais ir šokiais. K. kilmė neaiški, jie yra arba žemės Gajos, arba Atėnės ir Helijo vaikai. Pasak vienos versijos, k. kilę iš Eubojos; Frigijoje jie auginę Dionisą. K. dažnai identifikuojami su kabeirais, daktilais ir telchinais; šventės k. garbei būdavo painiojamos su samotrakiečių ir lemniečių šventėmis. K. ir koribantams skirti orfiškieji himnai. Vėlyvuoju antikinio pasaulio periodu su k. ir koribantais artimai bendravo Atėnė ir net buvo vadinama k. vade. K. mokė žmones, kaip prisijaukinti gyvulius, bitininkystės, namų statybos, jiems priskiriamos ir kultūrinės f-jos (kaip Atėnės vaikams), o dėl chtoniškos kilmės — ir derlingumo dievybių f-jos.

Labdakas (Λάβδακος), gr. mitologijoje Tėbų valdovas, Kadmo anūkas, Lajo tėvas. Vėlyvieji Antikos autoriai pasakoja, kad L. žuvo panašiai kaip Pentėjas — jį suplėšė įsiutusios bakchantės.

Ladonas (Λάδων), gr. mitologijoje 1) to paties pavadinimo Arkadijos upės dievas, Okeano ir Tetijos sūnus, Dafnės tėvas; 2) jūros dievybių Forkino ir Keto vaikas drakonas, auksinių obuolių sargas hesperidžių sode. Norėdamas gauti šiuos obuolius, Heraklis užmušė L. strėle, pamirkyta Lernos hidros nuoduose.

Laertas (Λαέρτης), gr. mitologijoje Odisėjo tėvas, Kefalo anūkas. Epe „Odisėja" pasakojama, kad L., sūnui išvykus į Trojos karą, gyveno toli nuo miesto kaime, kur turėjo sodybą ir dirbo sode kartu su keliais vergais, apverkdamas be žinios dingusį Odisėją. Kai Odisėjas po ilgų kelionių grįžo, L. pažino jį iš rando ant kojos ir iš to, kad Odisėjas išvardijo visus medžius, kuriuos kadaise L. buvo jam pasodinęs. Atėnė, numatydama nužudytų jaunikių giminaičių puolimą, suteikė L. jėgų ir jis ietimi nudūrė jaunikių vado Antinojo tėvą.

laistrigonai (Λαιστρύγονες), gr. mitologijoje žmogėdrų milžinų gentis, su kuria susidūrė Odisėjas ir jo palydovai, kai jų laivas priplaukė „aukštąjį miestą" Lamą. Vieną iš trijų Odisėjo pasiųstų žvalgų suėdė laistrigonų vadas Antifatas, po to sukvietė kitus l. ir šie sunaikino atvykėlių laivus, apmėtydami juos nuo uolų milžiniškais akmenimis, o žmones, pasmeigę ant baslių lyg žuvis, nusinešė suryti į miestą.

Lajas (Λάιος), gr. mitologijoje Tėbų valdovas, Labdako sūnus, Edipo tėvas. L., ilgai nesusilaukdamas vaikų, kreipėsi į Delfų orakulą patarimo. Jam buvo atsakyta, kad sūnus, kuris gims, jį nužudys, todėl L. įsakė naujagimį palikti nuošalioje vietoje ant Kitairono kalno. Po daugelio metų L. vėl vyko į Delfus sužinoti, ar jo sūnus žuvo, ar jam nebereikia bijoti susitikimo su sūnumi. Pakeliui atsitiktinio kivirčo metu L. užmušė svetimšalis, kuris ir buvo jo sūnus. Euripidas tragedijoje „Chrisipas" L. mirtį nuo sūnaus rankos ir tai, kad L. negalėjo turėti vaikų, aiškina kaip Pelopo prakeiksmo pasekmes, nes L. suvedžiojo jo sūnų Chrisipą.

Lamija (Λάμια), gr. mitologijoje pabaisa. Kadaise L. buvo Dzeuso mylimoji. Kai pavydžioji Hera nužudė L. vaikus, šioji pasislėpė tarpeklyje ir pavirto kraugere pabaisa, grobusia ir rijusia svetimus vaikus. Kadangi Hera buvo atėmusi iš L. miegą, naktimis ji klajodavusi. Dzeusas pasigailėjo L. ir padarė taip, kad L. galėtų išsiimti akis ir pamiegoti; tik tada L. tapo nepavojinga. L. vadindavo naktinius vaiduoklius, kurie čiulpdavo jaunuolių kraują.

Laodamėja (Λαοδάμεια), gr. mitologijoje daugelio personažų vardas: 1) Belerofonto duktė, kuri pagimdė Dzeusui Sarpedoną; 2) valdovo Akasto duktė, Protiselajo žmona.

Laodikė (Λαοδίκη), gr. mitologijoje 1) viena iš Agamemnono ir Klitem-

nestros dukterų, Oresto, Ifianasos ir Chrisotemidės sesuo (Stesichoro ir Atėnų autorių tragedijose šios dukters vardas — Elektra); 2) Priamo ir Hekabės duktė, „gražiausioji", trojiečio Helikono žmona. Achajams užimant Troją, nuo persekiotojų bėgančią L. prarijo atsivėrusi žemė. Pasak kito varianto, L. pamilo jauną atėnietį Akamantą, kuris buvo atvykęs į Troją su delegacija, reikalavusia atiduoti Helenę. L. Akamantui pagimdė sūnų Munitą. Kai jis mirė nuo gyvatės įgėlimo, iš sielvarto mirė ir L.; 3) hiperborėjų šalies mergaitė, į Delo salą atvežusi Apolono kulto reikmenis ir garbinta ten kaip viena iš Apolono šventyklos įkūrėjų.

Laokoontas (Λαοκόων), gr. mitologijoje trojiečių pranašas (ar žynys). Kai sutrikę trojiečiai galvojo, ką daryti su achajų paliktu mediniu arkliu, apžiūrinėjo jį, o kai kurie patarė įvežti į miestą, L. karštai tam priešinosi, perspėdamas tautiečius apie graikų klastą. Vis dėlto trojiečiai, paklausę Sinono, nusprendė, jog reikia priimti šią achajų dovaną. Tuo metu L. ir jo sūnūs aukojo Poseidonui ir juos užpuolė dvi jūra atplaukusios gyvatės. Jos sudraskė L. vaikus ir pasmaugė jį patį, po to pasislėpė Atėnės šventykloje. Trojiečiai tai išsiaiškino kaip bausmę L. už jo nepagarbą Atėnei ir jos dovanotam arkliui. Trojiečiai suskubo vežti medinę baidyklę į miestą, pasmerkdami save pražūčiai. Kai kurie šaltiniai (tarp jų ir neišlikusi Sofoklio tragedija „Laokoontas") L. žuvimą aiškina kitaip: Apolonas uždraudė savo buvusiam žyniui tuoktis ir turėti vaikų, tačiau L. nepaisė šio draudimo, maža to, — jis pasimylėjo su savo žmona pačioje Apolono šventykloje. Už tai dievas jį ir nubaudė. Be to, pasak vieno mito varianto, gyvatės pasmaugė tik L. vaikus (tai įvyko toje šventykloje, kur L. įžeidė Apoloną), o jis pats liko gyvas, kad iki gyvenimo pabaigos apverktų savo nelaimę.

Mitas apie L. įkūnytas antikos vaizduojamajame mene (Pompėjų freskos, reljefai, vazų tapyba ir kt.). Marmuro skulptūrų grupė „Laokoontas", kurią sukūrė Rodo skulptoriai Agesandras, Atenodoras ir Polidoras, tapo vėlesnių šio mito meninių interpretacijų prototipu.

Laokoonto ir jo sūnų žuvimas. Vatikano muziejai Romoje. Apie 50 m. pr. Kr.

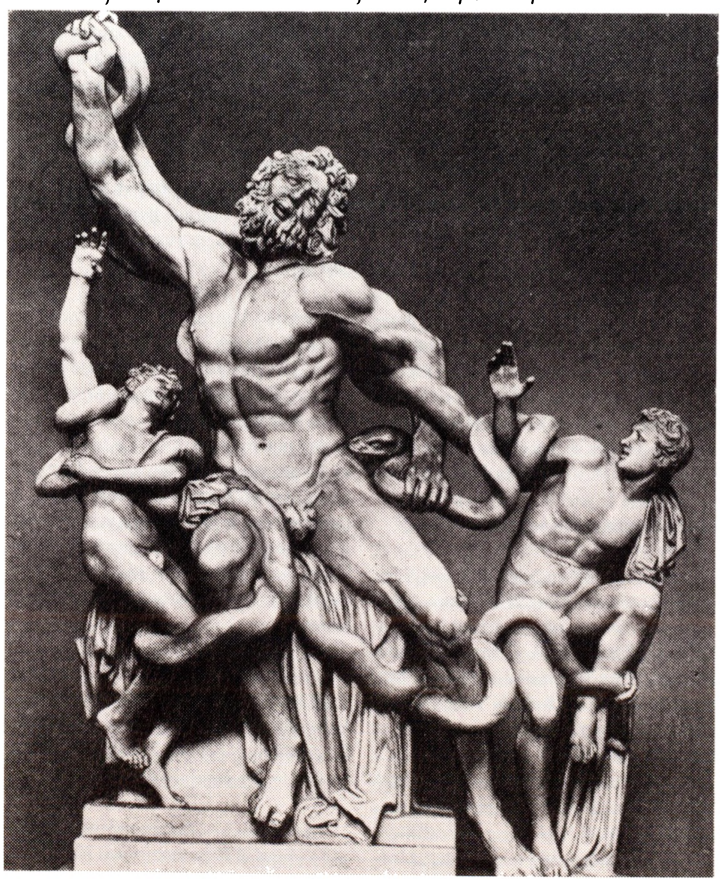

Laomedontas (Λαομέδων), gr. mitologijoje Trojos valdovas, Ilo ir Euridikės sūnus. Kai Apolonas ir Poseidonas pastatė Laomedontui Trojos sienas, jis atsisakė sumokėti jiems pažadėtą atlyginimą. Tada Apolonas pasiuntė Trojai marą, o Poseidonas — jūros pabaisą, kuri rijo gyventojus. Kad išsigelbėtų nuo pabaisos, L. turėjo paaukoti savo dukterį Hesionę, tačiau ją išgelbėjo Heraklis, užmušęs pabaisą. L. vėl sulaužė pažadą ir atsisakė atiduoti Herakliui pažadėtus stebuklingus žirgus. Po kiek laiko Heraklis surengė karo žygį prieš Troją, nusiaubė miestą, nužudė L. ir visus jo sūnus, išskyrus Podarką, vėliau vadintą Priamu.

lapitai (Λαπίθαι), gr. mitologijoje Tesalijos gentis, gyvenusi Osos ir Peliono kalnuose bei miškuose. L. kilę iš Penėjo (to paties pavadinimo upės dievo Tesalijoje); jo duktė Stilbė Apolonui pagimdė sūnų Lapitą, kurio vaikai tapo šios genties pradininkais. Padavimuose apie l. susipynę istoriniai ir mitologiniai motyvai. Turbūt kadaise egzistavo l. gentis — viena iš seniausiųjų po pelasgų genčių Tesalijoje. Kaip byloja padavimai, ją išvarė doriečiai. L. pavadinimas reiškia „akmuo" arba „kalnas", jų didvyrių vardai — Flegijas („liepsnojantis"), Peiritojas („spindintis" arba „staigus kaip fontanas"), Stilbė („spindinti"), Perifantas („skleidžiantis spindesį"), Faleras („baltasis"), Asterionas („žvaigždėtasis"), Ischijas („galingasis"), Leontėjas („liūtas"), Koronidė („varna"), Elatas („eglė"). L. giminingi kentaurams (Lapitas ir Kentauras — broliai).

Lapitų kova su kentaurais. H. Makarčio paveikslas. 1878 m.

L. buvo laukinio, karingo ir nepriklausomo būdo. Tai atsiskleidė jų kovoje su kentaurais, kurie buvo pakviesti į Peiritojo ir Hipodamėjos vestuves; l. juos nugalėjo. L. valdovas Peiritojas išdrįso kartu su Tesėju vykti pagrobti deivės Persefonės ir už tai buvo amžiams prikaltas prie uolos Hade. L. priskiriamas milžinas — vienaakis Kainėjas. L. valdovo Flegijo sūnus Iksionas užpuolė deivę Herą; Iksiono sesuo Koronidė buvo neištikima Apolonui su mirtinguoju. L. dalyvavo Kalidono medžioklėje ir argonautų žygyje. Jų galybę palaužė Aigimijas — Doro sūnus, doriečių genties pradininkas, kuriam padėjo Heraklis.

Leda (Λήδα), gr. mitologijoje Spartos valdovo Tindarėjo žmona. Pasak vieno populiaresnio varianto, L. — Aitolijos valdovo Testijo duktė; pas Testiją bėgo iš Spartos išvarytas Tindarėjas. Už pagalbą ginantis nuo karingųjų kaimynų Testijas atidavė Tindarėjui į žmonas savo dukrą Ledą. L. vaikai — dvyniai Dioskūrai, Klitemnestra ir Helenė. Helenė buvo laikoma Dzeuso dukra — Dzeusas suartėjo su L. pasivertęs gulbe, po šio ryšio L. pagimdė kiaušinį, iš kurio išsirito Helenė. Kiaušinio lukštai II a. buvo rodomi vienoje Spartos šventykloje. Anot kitos versijos, L. tik paėmė ir išsaugojo piemens rastą kiaušinį, pagimdytą Nemesės nuo Dzeuso; kai iš kiaušinio išsirito mergaitė gražuolė, L. užaugino ją kaip savo dukrą. Esama įvairių padavimų apie L. padėtų kiaušinių skaičių.

Mitas apie L. santuoką su Dzeusu pavaizduotas antikinėje skulptūroje, tapyboje, daugiausia vazų piešiniuose. Europiečių mene šis mitas perteiktas viduramžių knygų miniatiūrose, o nuo Renesanso laikų jis tapo vienu populiariausių mitų, vaizduojamų tapyboje ir skulptūroje (Leonardo da Vinči, Mikelandželo ir kt.).

Leda

Letė, Leta (Λήτη), gr. mitologijoje užmaršties personifikacija, nesantaikos deivės Eridės duktė. L. vardu pavadinta upė vėlių karalystėje. Gerdami jos vandenį, mirusieji užmiršta savo žemiškąjį gyvenimą. Pausanijas pasakoja, kad tie, kurie ėjo klausti lemties garsiojo orakulo Bojotijoje prie Trofonijo olos, visų pirma atsigerdavo vandens iš dviejų šaltinių: iš L. — užmaršties šaltinio, kad užmirštų rūpesčius ir nerimą, ir iš Mnemosinės — atminties šaltinio, kad atsimintų viską, ką pamatys ir išgirs oloje.

Leto (Λητώ), gr. mitologijoje titanų Kojo ir Foibės duktė, pagimdžiusi Dzeusui Apoloną ir Artemidę. L. vardą sieja su šaknimi led-leth-, kuri reiškia „naktis", „užmarštis". Įsidėmėtina, kad L. motina yra Foibė — mėnuo, o sesuo Asterija — žvaigždė. Tikriausiai deivė L. yra ikigraikiškos kilmės. Mitai apie L. turi sąsajų su senovės Maž. Azijos mitologija, ir L. vardas kildinamas iš likiečių lada — „žmona", „motina". Anot Strabono, Likijoje prie Ksanto upės buvo L. šventykla, o Rodo saloje — L. giraitė. L. vardu pavadintas gr. miestas Kretos saloje. Galbūt ši deivės negraikiška kilmė paaiškina ir jos nesantuokinį ryšį su Dzeusu. Tikėtina, kad dėl to ją persekiojo Hera ir L. patyrė vargų gimdydama dvynius: sausumoje nebuvo vietos, kur Heros persekiojama L. galėtų juos paleisti į pasaulį. Mituose L. vaizduojama kaip besikankinanti motina, „visada meili", „švelniausioji", dėl savo vaikų užimanti garbingą vietą Olimpe. L. vaizduojama ir garbinama kaip motina ir žmona. Homero himne pasakojama apie ilgas L. klajones, apie tai, kaip ji meldžia Delo salą tapti gimdyvės namais ir žada pastatyti čia nuostabią šventyklą. Devynias dienas L. kankino gimdymo skausmai, šalia jos susirinkusios budėjo gerosios deivės — Temidė, Rėja, Amfitritė, Dionė ir kt. Piktoji Hera paslėpė Olimpo debesyse gimdymo deivę Eileitiją. Tarpininkaujant Iridei, deivės nusiunčia Eileitijai dovaną — vėrinį, tada jai padedant į pasaulį ateina Apolonas. Dėl Heros užmačių L.

Pitonas persekioja Leto ir jos vaikus Apoloną ir Artemidę. Piešinys ant vazos

visur atstumiama, tik Asterijo sala (ankstesnis Delo salos pavadinimas) priima deivę ir todėl tampa šventąja sala. Ten palmių paunksmėje L. pagimdo abu vaikus. Vaikai L. labai myli ir saugo, užmuša kiekvieną, mėginantį kėsintis į jų motiną (Titiją, Pitoną, Niobės vaikus).

L., Apolonas ir Artemidė visada vieningi. Jie drauge padeda trojiečiams kare, nes Maž. Azija — bendra jų gimtinė. Apolonas išgelbsti Enėją, o L. ir Artemidė atiduoda didvyriui jėgas ir grožį. Hermis net nemėgina kovoti su L., jau iš anksto pripažindamas, kad pralaimės. Pati L., paėmusi Heros įveiktos Artemidės strėles, vyksta į Olimpą, kad kartu su Dzeusu nuramintų dukterį. L. labai didžiuojasi, kai Olimpe, Dzeuso buveinėje, pasirodo jos sūnus Apolonas; ji padeda sūnui nusiimti ginklus, kviečia jį atsisėsti, kol kiti dievai pagarbiai stebi Apoloną. Dzeusas paduoda sūnui gėrimą aukso taurėje, ir L. širdis džiūgauja, kad ji pagimdė šį galingą dievą, L. — deivė, garsi savo vaikais. Romėnų mitologijoje L. žinoma kaip Latona.

Leukipas (Λεύκιππος), gr. mitologijoje 1) Mesenijos valdovas, Persėjo dukters Gorgofonės ir Periero sūnus, Ikarijo ir Tindarėjo brolis, Leukipidžių Foibės ir Hilaeiros (Afaretidų Ido ir Linkėjo sužadėtinių) tėvas; 2) Peloponeso valdovo Oinomajo sūnus, įsimylėjęs nimfą Dafnę ir persirengęs moteriškais drabužiais ją persekiojęs. Tačiau ši gudrybė buvo atskleista, Apolono įsakymu Dafnės palydovės L. nužudė.

Leukotėja (Λευκοθέα, pažodžiui — „baltoji deivė"), gr. mitologijoje jūros deivė, kuria pavirto į jūrą įšokusi Ino.

Libija (Λίβια), gr. mitologijoje nimfa, Epabo duktė, Libijos eponimas (žemė į vakarus nuo Egipto). L. pagimdė Poseidonui dvynius Agenorą ir Belą — Finikijos ir Egipto karalius.

Lichas (Λυχάς), gr. mitologijoje Heraklio palydovas ir pasiuntinys, jo paskutinių kelionių bendražygis. Pavyduliaudama Heraklio išrinktajai Jolei, Dejaneira liepė L. nunešti Heraklliui Neso krauju suvilgytą nuodingą rūbą. Kai nuodai ėmė veikti, Heraklis, apimtas beprotybės, įmetė L. į jūrą prie Eubojos salos; L. virto pakrantės uola, kuri buvo pavadinta jo vardu.

Likaonas (Λυκάων), gr. mitologijoje 1) Arkadijos valdovas, Pelasgo sūnus. L. ir 50 jo sūnų turėjo daug ydų, apie kurias sužinojo Dzeusas. Norėdamas pats tuo įsitikinti, Dzeusas, pasivertęs keleiviu, atėjo pas Likaoną. L., nujausdamas, kad svečias yra dieviškos kilmės, nutarė tai patikrinti. Vaišių metu jis patiekė svečiui savo sūnaus (ar anūko Arkado) mėsos. Įtūžęs Dzeusas apvertė stalą su baisiuoju valgiu, o patį L. ir jo sūnus nutrenkė žaibu. Ovidijus pasakoja, kad L. išbėgo iš degančio namo ir pavirto vilku; Dzeusas visai žmonių giminei pasiuntė tvaną. Žmogaus vilko kultas buvo žinomas Arkadijos kalno Likaono apylinkėse; 2) jauniausias Priamo sūnus, kurį nukovė Achilas.

Likas (Λύκος), gr. mitologijoje 1) Tėbų valdovas, valdovo Hiriėjo ir nimfos Klonijos sūnus (variantas: Chtonijo sūnus), Niktėjo brolis. L. užgrobė valdžią Tėbuose ir valdė 20 metų. Jį kartu su žmona Dirke nužudė suaugę Antiopės sūnūs, nes buvo įkalinęs jų motiną; 2) Niktėjo ainis. L. užmušė Heraklis už tai, kad jam išvykus L. užgrobė valdžią Tėbuose ir išvarė

Heraklis užmuša Liką. A. Kanovos skulptūrinė grupė. Marmuras. Šiuolaikinio meno galerija Romoje. 1816 m.

iš miesto Heraklio žmoną Megarą (Euripido tragedija „Heraklis"); 3) Maž. Azijos tautos — mariandinų valdovas, Likijos eponimas; kare su bebrikais L. padėjo Heraklis.

Likimnijas (Λικύμνιος), gr. mitologijoje Mikėnų valdovo Elektriono ir frigų vergės Medijos sūnus, Alkmenės įbrolis. L. su broliais dalyvavo kare prieš telebojų valdovo Pterelajo sūnus, norėjusius užgrobti dalį Mikėnų žemių. L. vienintelis iš brolių liko gyvas. Kai Amfitrionas (būsimasis Alkmenės vyras) atsitiktinai užmušė Elektrioną, L. kartu su Alkmene ir Amfitrionu bėgo į Tėbus pas Kreontą. L. vedė Amfitriono seserį Perimedę. Jie susilaukė sūnų; du iš jų kovėsi drauge su Heraklių ir žuvo kare su Euritu. Po Heraklio mirties L. dalyvavo Heraklidų žygyje prieš Euristėją ir nesėkminguose Peloponeso karuose. Tlepolemas (vienas iš Heraklidų) netyčia užmušė L. Pasak kitos versijos, Tlepolemas sąmoningai nužudė L. ir vėliau pabėgo į Rodo salą.

Likomedas (Λυκομήδης), gr. mitologijoje dolopų, gyvenusių Skiro saloje, valdovas. Iš Atėnų pas L. bėgo Tesėjas, kai ten valdžią užgrobė Menestėjas; bijodamas galingojo atėjūno ar norėdamas pasitarnauti Menestėjui, L. klastingai nustūmė Tesėją nuo uolos (variantas: Tesėjas traukdamasis nukrito pats). Pas L. tarp jo dukterų Tetidė slėpė jaunąjį Achilą, norėdama apsaugoti jį nuo dalyvavimo Trojos kare. Iš slapto Achilo ir L. dukters Deidamės meilės ryšio gimė Piras (Neoptolemas).

Likurgas (Λυκοῦργος), gr. mitologijoje 1) Trakijos edonų valdovo sūnus. Kovojo prieš Dioniso kulto įdiegimą. „Iliadoje" pasakojama, kad L. išvarė iš savo žemės kūdikį Dionisą ir jo maitintojas. Dzeusas L. apakino. Vėlesni šaltiniai (V a. pr. Kr.) L. ir Dioniso susitikimą traktuoja daug tragiškiau. Eschilas tragedijoje „Likurgija" vaizduoja, kaip Dionisas su bakchantėmis atvyksta į Trakiją; L. moteriško jaunuolio nenorėjo pripažinti dievu ir įsakė jį kartu su palydovėmis uždaryti savo pilyje. Netrukus visa pilis subyrėjo lyg per žemės drebėjimą, ir įkalintasis dievas be vargo išsilaisvino. Apolodoras pasakoja, kad Dionisas, keršydamas už jo nepripažinimą, pavertė L. bepročiu. L., manydamas, kad kerta vynuogienoją, kirviu užkapojo savo sūnų, o lavoną sudraskė. Sūnaus krauju apšlakstyta žemė prarado vaisingumą. Dievai pranešė, jog žemė vėl taps vaisinga, kai bus nužudytas L. Žmonės nuvedė L. ant Pangajo kalno ir surišo; Dioniso valia jį sutrypė žirgai. Mitas apie L. atspindi, kaip sunkiai Dioniso kultas įsigalėjo Graikijoje; 2) Nemėjo valdovas, kuriam piratai pardavė Hipsipilę.

Beprotybės priepuolyje Likurgas užkapoja savo sūnų. Puošybos detalė Neapolio Nacionaliniame muziejuje. IV a. pr. Kr. I-as ketvirtis

Linas (Λίνος), gr. mitologijoje Apolono ir Argo valdovo dukters Psamatės sūnus. Motina atidavė L. auginti piemenims, vėliau jį sudraskė šunys. Supykęs Apolonas pasiuntė į Argą siaubingą Keršto deivę, kuri žudė vaikus. Liūdnas L. likimas tapo graudžių dainų tema (iš pradžių *linu* buvo vadinama gedulinga giesmė apie mirusįjį) su tradiciniu priedainiu „ailinon, ailinon". Jas dainuodavo L. skirto ritualo metu, kai jam būdavo aukojamas šuo. Kita versija: L. yra mūzos Uranijos sūnus ir Poseidono anūkas, garsus dainininkas ir muzikantas, gyvenęs vienoje iš Helikono olų. Apolonas jį nukovė, nes L. mėgino su juo varžytis. Dainos apie Lino kančias buvo atliekamos ir Egipte. Dar vieną versiją pateikia Pausanijas: L. yra Tėbų valdovo Ismenijo sūnus, mokęs jaunąjį Heraklį ir jo brolį Ifiklį muzikos. Kartą L. nubaudė mokinį ir supykęs Heraklis L. užmušė lyra. Anot Apolodoro, L. yra Ajagro ir mūzos Kaliopės sūnus.

Įsiutęs Heraklis mirtinai sužeidžia Liną. Dekoratyvinis fragmentas Antikos vaizduojamojo meno muziejuje Miunchene. Apie 480 m. pr. Kr.

Linkėjas (Λυγκεύς), gr. mitologijoje 1) Aigipto sūnus, Belo anūkas, Poseidono proanūkis. Burtų keliu L. gavo į žmonas vieną iš Danaidžių — Hipermnestrą. Ji neužmušė vyro vestuvių naktį, nors tėvas buvo įsakęs tai padaryti. L. valdė Argą po Danajo mirties. L. ir Hipermnestros sūnus — Abantas. L. yra didvyrių Persėjo ir Heraklio prosenelis; 2) Afarėjo sūnus, vienas iš Afaretidų, Ido brolis, Dioskūrų pusbrolis; drauge su broliu dalyvavo Kalidono medžioklėje ir argonautų žygyje. L. turėjo nepaprastai aštrų regėjimą, matė kiaurai žemę ir vandenį. Kartu su broliais kovojo prieš Dioskūrus. L. nukovė Polideukas.

Lisa (Λύσσα), gr. mitologijoje beprotybės deivė, kurią sukūrė Niktė (Naktis) iš Urano kraujo. Euripido tragedijoje „Heraklis" Hera, nekęsdama Alkmenės sūnaus Heraklio, siunčia L. pas didvyrį, kad atimtų jam protą. Pamišęs Heraklis nužudo savo žmoną Megarą ir vaikus. Protą Herakliui grąžina Atėnė, trenkusi jam milžinišku akmeniu ir užmigdžiusi giliu miegu.

Lotofagai (Λωτοφάγοι — „lotosų valgytojai"), gr. mitologijoje taiki gentis, kuri maitinosi lotoso vaisiais. Prie l. žemių audra atplukdė Odisėjo laivus, pasiųsti žvalgai buvo maloniai sutikti, pavaišinti saldžiaisiais lotoso vaisiais. Tai privertė juos užmiršti gimtinę ir sukėlė norą visam laikui pasilikti l. žemėje. Odisėjas turėjo prievarta nuvesti juos į laivus ir pririšti prie suolų. Šio mito pagrindas — legendinis motyvas apie ragavimą tokio patiekalo, kuris priverčia žmogų užmiršti praeitį ir gimtinę.

Machaonas (Μαχάων), gr. mitologijoje Asklepijo sūnus, išmokęs iš tėvo gydymo meno; M. pretendavo į Helenės ranką; drauge su broliu Podaleiriju dalyvavo Trojos kare. M. vadovavo 30-čiai laivų iš vakarinės Tesalijos miestų ir šiaurės rytų Aitolijos. M. prie Trojos išgydė daug didvyrių, kol galiausiai jį patį Paris sužeidė strėle. Vėliau M. vėl dalyvavo mūšiuose. Jį nužudė Pentesilėja ar Euripilas.

Maja (Μαῖα), gr. mitologijoje kalnų nimfa, vyriausia iš septynių Plejadžių — Atlanto ir Plejonės dukterų. Arkadijos Kilenės kalno tarpeklyje M. suartėjo su Dzeusu, kuriam pagimdė Hermį. M. vardas (motina maitintoja) rodo jos augintojos ir maitintojos f-jas; ji užaugino ir Dzeuso bei nimfos Kalisto sūnų Arkadą. Kartu su seserimis Plejadėmis M. buvo paversta žvaigždynu. Romėnai M. identifikavo su italų deive Maija (Maijeste), žemės derlingumo saugotoja. Jai aukodavo gegužės 1-ąją; iš jos vardo kilo mėnesio pavadinimas rom. kalendoriuje. Helenizmo ir Romos valdymo metais M. buvo laikoma Vulkano žmona bei Merkurijaus motina ir identifikuojama su rom. *Bona Dea, Fauna*.

Makarija (Μακαρία), gr. mitologijoje vienintelė Heraklio duktė, kurią jam pagimdė Dejaneira. Kad jos broliai Heraklidai nugalėtų Euristėją, M. nusižudė, nes orakulas pasakė, jog pergalė bus įmanoma tik tada, jei vienas iš Heraklio vaikų paaukos save Persefonei. Pagerbiant M. atminimą, jos vardu buvo pavadintas šaltinis netoli Maratono kaimo.

Manija (Μανία), gr. mitologijoje beprotybės personifikacija. Ją pasiųsdavo žmonėms, pažeidusiems įstatymus ar papročius. Kartais M. buvo identifikuojama su eumenidėmis. Šalia kelio, vedusio iš Arkadijos į Meseniją, toje vietoje, kur išprotėjo nužudęs motiną Orestas, stovėjo M. šventykla; M. vardu buvo vadinama visa šios šventyklos apylinkė.

Manto (Μαντώ), gr. mitologijoje aklo Tėbų pranašo Teiresijo duktė, jo palydovė, pasakodavusi Teiresijui, kokius ženklus ji mato. M. pati turėjo pranašės sugebėjimų. Po tėvo mirties, kai Tėbus užėmė epigonai, M. buvo išsiųsta į Delfus, kur orakulas liepė jai persikelti į Mažąją Aziją ir įkurti ten Klaro miestą. M. sūnus buvo pranašas Mopsas, aiškiaregyste varžęsis su Kalhantu. M. vardą graikai siejo su žodžio šaknimi mant-, reiškiančia „aiškiaregystę" (mantis — „pranašas").

Marsijas (Μαρσύας), gr. mitologijoje satyras ar silenas, Ojagro sūnus, gimęs Frigijoje. Sena Kibelės aplinkos dievybė, kurios vietą vėliau užėmė Apolonas. Anot mito, M. pakėlė Atėnės numestą fleitą (deivė numetė fleitą, nes pamatė, kaip nevykusiai išsipučia skruostai ja grojant). M. tapo nuostabiu fleitininku, išpuiko ir iškvietė į varžybas patį Apoloną. Atkaklios varžybos baigėsi tuo, kad Apolonas grodamas kitara ne tik įveikė M., kurio muzika buvo frigams būdingo ekstaziškai laukinio charakterio (fleitoms, tamburinams, barškalams ir kt. pritariant vyksta Kibelės ir Dioniso orgijos), bet ir nudyrė nelaimingąjį odą. Anot padavimo, dievo nudirtoji M. oda kabo Frigijoje, Kelainose prie Meandro upės ištakų; grojant fleita oda ima judėti, tačiau lieka rami, pasigirdus giesmėms Apolono garbei. M. apverkė nimfos ir satyrai. M. kraujas pavirto šaltiniu, nunešusiu jo fleitą į Meandro upę; Sikionijoje ji buvo išplukdyta ant kranto ir padovanota Apolonui. Mitas apie Apolono ir M. varžybas atspindi Apolono ir Dioniso antagonizmą, pradinį kovos periodą.

Marsijas ir Atėnė. Puošybos detalė Metropolitено muziejuje Niujorke. V a. pr. Kr.

Medėja (Μηδεια), gr. mitologijoje burtininkė, Kolchidės valdovo Ajeto ir okeanidės Idijos duktė, Helijo anūkė, Kirkės pusseserė (variantas: M. motina yra Hekatės burtininkų užtarėja, Kirkė — M. sesuo). Mitas apie M. susijęs su mitu apie argonautus. Kai argonautai su Jasonu priešakyje atvyko į Kolchidę, Jasoną saugoję dievai sužadino aistringą Medėjos meilę Jasonui. Jasonas žadėjo susituokti su M., todėl ji padėjo Jasonui išlaikyti išbandymus, kuriuos jam skyrė Ajetas. Stebuklingomis žolelėmis užmigdžiusi drakoną, kuris saugojo auksinį avikailį, M. padėjo Jasonui jį pagrobti. Senesnis variantas: Jasonas užmušė drakoną, M. kartu su Jasonu pabėgo iš Kolchidės. Kad sulaikytų bėglius sekusį Ajetą, M. nužudė kartu su ja plaukusį jaunesnįjį brolį Apsirtą, o jo kūno dalis išmėtė jūroje. M. žinojo, kad nelaimės prislėgtas tėvas nutrauks persekiojimą, kad surinktų sūnaus kūno gabalus ir palaidotų. Variantas: Apsirtas nebėgo kartu su M., o vadovavo kolchams, kurie vijosi argonautus. M. įviliojo brolį į spąstus, ir Jasonas jį nužudė. Kai M. ir argonautai pasiekė fajakų salą, Ajeto atsiųsti kolchai pareikalavo išduoti M. Fajakų valdovas Alkinojas atsakė, jog išduos bėglę, jei ši dar nebus tapusi Jasono žmona. Alkinojo žmonos Aretės perspėti, M. ir Jasonas skubiai susituokė. Kai argonautai su avikailiu grįžo į Jolką, M. padėjo Jasonui atkeršyti uzurpatoriui Pelijui, kuris buvo nužudęs jo brolį ir tėvą. M. pražudė Peliją, įtikinusi jo dukteris, kad seną tėvą galima atjauninti: tereikia Pelijo kūną sukapoti į gabalus, išvirti puode, o tada M. stebuklingomis žolelėmis grąžinsianti jam jaunystę. Kad įtikintų dukteris, M. sukapojo į gabalus aviną, išvirė jį katile ir po to pavertė ėriuku; Pelijo dukros sutiko sukapoti tėvą, bet M. nė nemanė jo atgaivinti. Po to M. ir Jasoną ištrėmė iš Jolko ir jie apsistojo Korinte, kur M. pagimdė Jasonui du sūnus — Mermerą ir Feretą. Kai Jasonas nusprendė vesti Korinto valdovo Kreonto dukterį Glaukę (variantas: Kreūsą), M. prakeikė nedėkingąjį vyrą ir nutarė jam atkeršyti. Ji nusiuntė varžovei nuodais sumirkytą drabužį, kurį apsivilkusi Glaukė gyva sudegė kartu su tėvu, mėginu-

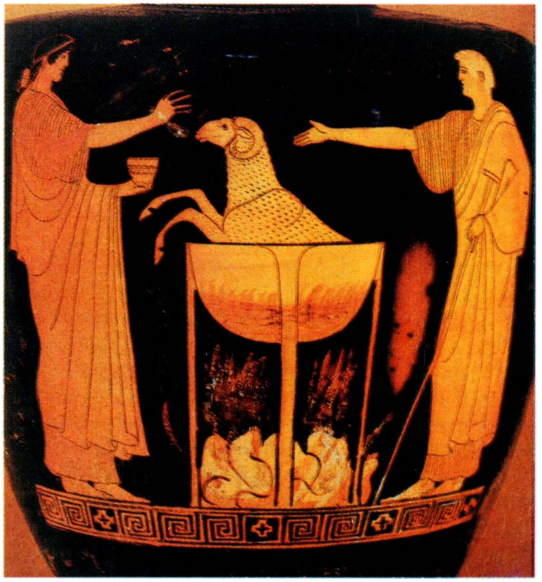

Medėja, virdama katile seną aviną, rodo savo atjauninimo meną. Piešinys ant vandens qsočio. Apie 475 m. pr. Kr.

siu ją gelbėti. Užmušusi abu savo vaikus, M. pabėgo kovos vežimu, pakinkytu sparnuotais žirgais (variantas: drakonais). Pasak kito varianto, M. paliko vaikus besimeldžiančius prie altoriaus, ir korintiečiai, keršydami už Glaukę, juos nužudė. Pabėgusi iš Korinto, M. apsistojo Atėnuose, tapo Egėjo žmona ir pagimdė jam sūnų Medą. Kai į Atėnus grįžo Egėjo įpėdinis Tesėjas, kurio tėvas nepažino, M., nuogąstaudama, kad jis, o ne Medas paveldės tėvo valdžią, įtikino vyrą, kad atėjūną reikia nužudyti. Tačiau vėliau Egėjas atpažino sūnų, atskleidė M. klastą ir išvarė ją iš Atėnų. Tada M. ir jos sūnus Medas grįžo į Kolchidę, kur Ajetą nuo sosto jau buvo nuvertęs jo brolis Persas. Medas užmušė Persą ir ėmė valdyti Kolchidę. Vėliau jis užkariavo didelę dalį Azijos (variantas: Medas žuvo kare su indais, o M. pati užmušė Persą ir grąžino valdžią tėvui). Vėliau M. buvo perkelta į Palaimingųjų salas ir tapo Achilo žmona. Daugelis M. bruožų, pvz., sugebėjimas atgaivinti mirusius, skristi oru ir kt., leidžia manyti, kad iš pradžių M. buvo garbinama kaip deivė. Galbūt M. paveikslas jungia Kolchidėje garbintos saulės deivės, galingosios tesaliečių pasakų (Jolkas buvo Tesalijoje) burtininkės ir korintiečių epo herojės bruožus; korintiečių epe M. ir jos tėvas vaizduojami kaip korintiečiai.

Pasakiški M. bruožai buvo iš esmės pakeisti gr. ir rom. autorių kūryboje. M. ir Jasono meilės temą minėjo jau Pindaras, ji pavaizduota Euripido tragedijoje, kur M. tapo savo vaikų žudike. Senekos tragedijoje M. parodyta kaip žiauri keršytoja, kuri veikia negailestingai nuosekliai.

Medontas (Μέδων), gr. mitologijoje 1) Oilėjo nesantuokinis sūnus, vadovavęs Filokteto daliniams prie Trojos (kol Filoktetas buvo Lemno saloje); jį nužudė Enėjas; 2) Penelopės jaunikių pasiuntinys, atskleidęs jai jaunikių sąmokslą prieš Telemachą.

Megara (Μεγάρα), gr. mitologijoje Tėbų valdovo Kreonto vyriausioji duktė. Atsidėkodamas už pagalbą kovojant su Orechomenu, Kreontas ją atidavė Herakliui į žmonas. M. Herakliui pagimdė tris sūnus — Terimachą, Kreontiadą ir Deikoontą; kartais minimi aštuoni sūnūs. Heros pasiųsto beprotybės priepuolio metu Heraklis nužudė sūnus (variantas: ir M.). Pasak labiau paplitusios versijos, kai Heraklis nusprendė vesti Jolę, jis atidavė M. savo pusbroliui, draugui ir palydovui Jolajui. Euripidas mitą apie M. panaudojo tragedijoje „Heraklis", kur pasakojama apie tai, kad Herakliui Euristėjo įsakymu išvykus parvesti Kerbero, tėbiečių valdovas Likas nuvertė ir nužudė Kreontą, o M. su vaikais išvarė; grįžęs Heraklis nužudė Liką, po to išprotėjęs strėlėmis nušovė žmoną ir vaikus.

Melampas (Μελάμπους), gr. mitologijoje pranašas, Jolko įkūrėjo Amitaono ir Idomenės sūnus, Bianto brolis. Vėlesnėse tradicijose M. yra Dionisо kulto ir falinių eitynių organizatorius. Šį kultą jis perkėlė iš Egipto į Graikiją. M. pirmasis ėmė gydyti ligas, naudodamas vaistus ir dezifenkciją. Jis buvo laikomas žynių giminės — Melampodų pirmtaku. M. sugebėjimai pranašauti siejami su tokiu mitu: iš išdraskytos gyvačių olos M. paėmė gyvačiukus ir juos užaugino. Vieną naktį gyvatės užšliaužė M. ant pečių ir liežuviais išvalė jam ausis. Po to M. ėmė suprasti gyvūnų kalbą ir numatyti ateitį. Pranašo galia jis padėjo broliui Biantui gauti į žmonas Pilo valdovo Nelėjo dukrą Pero. Pasak vienos versijos, M. išgydė ir Tirinto valdovo Proito dukteris — Proitides, kurioms buvo aptemdytas protas, nes atsisakė dalyvauti Dionisijose. Už tai M. gavo iš Proito dalį jo valstybės, kurią pasidalijo su broliu. Apie M. stebuklus pasakojama iki mūsų dienų neišlikusioje poemoje „Melampodija", kuri priskiriama Hesiodo plunksnai.

Melanipas (Μελάνιππος), gr. mitologijoje 1) Tėbų didvyris, Astako sūnus, gynęs gimtąjį miestą Septyneto kare prieš Tėbus. M. mirtinai sužeidė į pilvą Tidėją, tačiau jį patį tuoj užmušė Amfiarajas. Tidėją Atėnė norėjo padaryti nemirtingą ir išprašė iš Dzeuso nemirtingumo gėrimo, bet Amfiarajas, kuris nekentė Tidėjo, kad šis įtikino didvyrius pradėti karą prieš Tėbus, ir, žinodamas laukinius Tidėjo įpročius, nukirto M. galvą ir padėjo ją ant sužeisto Tidėjo krūtinės. Tidėjas iščiulpė smegenis iš M. kaukolės. Atėnė pasibaisėjo žvėrišku Tidėjo žiaurumu ir atsisakė ketinimo suteikti Tidėjui nemirtingumą. Mitas apie M. at-

spindi kanibalizmo liekanas; 2) achajų jaunuolis, pamilęs Artemidės žynę Kometą ir paėmęs ją deivės šventykloje. Įžeista tokios šventvagystės, Artemidė nužudė žynę ir pasiuntė šaliai nederlių ir marą. Kad sumažintų deivės pyktį, orakulas įsakė kasmet jai aukoti jaunuolį ir merginą; 3) Arėjo ir Tritono dukters Tritijos sūnus, įkūręs miestą Achajoje ir pavadinęs jį motinos vardu — Tritija.

Melanipė (Μελανίππη), gr. mitologijoje 1) Desmonto ar Eolo (Helėno sūnaus) duktė, kentauro Cheirono anūkė, Poseidono mylimoji, pagimdžiusi jam dvynius Bojotą ir Ajolą (variantas: M. — nimfa, Amfiktiono sūnaus Itono žmona, Bojoto motina). Tėvas įsakė uždaryti M. į kalėjimą, o gimusius dvynius išmesti. Juos rado ir užaugino piemuo; užaugę dvyniai išlaisvino motiną. Mito pagrindas — populiarus siužetas apie pamestus ir stebuklingai išsigelbėjusius dvynius. Mite išlikę totemizmo ženklai: Poseidonas yra arklininkystės dievas; M. pažodžiui reiškia „juoda kumelė". Mitas apie M. išplėtotas dviejose iki mūsų dienų neišlikusiose Euripido tragedijose. Viena jų — „Grandinėmis sukaustyta Melanipė" — žinoma iš Higino atpasakojimo; 2) Arėjo duktė, amazonių valdovės Hipolitės sesuo (kartais M. identifikuojama su Hipolite ar Glauke). Pasak vieno varianto, M. paėmė į nelaisvę Heraklis, paskui ją išpirko sesuo, atidavusi didvyriui savo juostą.

Melantijas (Μελάνθιος), gr. mitologijoje Odisėjo vergas. Kai Odisėjas grįžo iš klajonių, M. nepažino skrandomis apsirengusio savo šeimininko ir įžeidė jį. Kai šeimininko nebuvo namie, M. stojo Penelopės jaunikių pusėn ir vėliau stropiai stengėsi aprūpinti juos ginklais. Odisėjas žiauriai atkeršijo M.: sukapojo jį į gabalus ir numetė suėsti šunims.

Meleagras (Μελέαγρος), gr. mitologijoje Kalidono miesto (pietų Aitolijoje) valdovo Oinėjo (variantas: Arėjo) ir Altajos sūnus. Argonautų žygio dalyvis. Pasak kai kurių mito variantų, M. užmušė Kolchidės valdovą Ajetą; nugalėjo ieties metime visos Graikijos žaidynėse. Didžiausią šlovę M. pelnė Kalidono medžioklėje.

Melpomenė (Μελπομένη), gr. mitologijoje tragedijos mūza, viena iš devynių Dzeuso ir Mnemosinės dukterų. M. buvo vaizduojama papuošta vynuogių lapais, su gebenių vainiku, tragiška teatro kauke vienoje ir kuoka arba ietimi antroje rankoje. Upių dievui Achelojui M. pagimdė sirenas, išgarsėjusias savo dainomis.

Memnonas (Μέμνων), gr. mitologijoje Etiopijos valdovas, trojiečių sąjunginiinkas Trojos kare, Eos ir Priamo brolio Titono sūnus. Po Hektoro mirties M., užsidėjęs Hefaisto nukaltus šarvus, ateina į pagalbą trojiečiams. Dvikovoje su Ajantu Telamonidu nenugali nei vienas, nei antras. Kitame mūšyje M. pastebi Nestorą, užtrukusį savo kovos vežime, ir mėgina jį nužudyti. Nestorui padėti atskuba Antilochas, tačiau M. jį užmuša. Įpykęs Achilas stoja į dvikovą su M. Abiejų didvyrių motinos — Tetidė ir Eos — prašo Dzeuso globoti jų vaikus. Likimo svarstyklių lėkštės rodo, kad išmušė M. mirties valanda. Dzeusas leidžia Eos palaidoti sūnų gimtojoje Etiopijoje. Graikai laikė Etiopiją pasakiška šalimi ir lokalizavo ją gana nekonkrečiai — kažkur pietuose; M. gimtine buvo vadinamos viena nuo kitos gerokai nutolusios sritys Sirijoje, Suzianoje ir net Egipte: Abide buvo M. miestas, Egipto Tėbuose M. pastatyta šventykla, pagal kurią visą vakarinę miesto dalį imta vadinti Memnonija; viena iš dviejų milžiniškų statulų, kurios buvo pastatytos faraono Amenchotepo III laikais, laikoma M. atvaizdu. Nukentėjusi nuo žemės drebėjimo, ši statula rytui brėkštant skleisdavo garsą,— buvo manoma, jog tai M. sveikina motiną Eos. Šiaurės Frigijos gyventojai manė, kad M. palaidotas Aisepo upės žiotyse; anot jų padavimų, čia kasmet atskrenda paukščiai memnonidai, kuriuos sutvėręs Dzeusas iš M. palaikų (pasak kitos versijos, paukščiais buvo paversti M. bendražygiai Trojos kare), kad paminėtų M. žuvimą; ant kapo paukščiai surengia kruviną mūšį ir pusė jų žūva. Mitas apie M. — pohomerinės poemos „Etiopidė" ir iki mūsų dienų neišlikusių tragedijų (Eschilo „Memnonas" ir „Sielų svėrimas", Sofoklio „Memnonas") siužeto pagrindas. Rom. poetus patraukė siužetai apie Eos liūdesį (rasa yra ašaros, kurias Eos kasmet lieja dėl sūnaus) ir M. palaikų pavertimą paukščiais. M. dalyvavimas Trojos kare ir jo laidotuvės išsamiausiai aprašyta Smirno Kvinto veikale „Pagal Homerą".

Eos prie Memnono palaikų. Piešinys Vatikano muziejuose Romoje. 540—530 m. pr. Kr.

menadės, maenadės (Μαινάδες — „pamišėlės"), bakchantės, basaridės, gr. mitologijoje Dioniso palydovės. Apsiraizgiusios gebenėmis ir vynuogienojais, jos būriais lydi Dionisą, savo kelyje viską draskydamos ir daužydamos skeptrais (tirsais). Pusnuogės, apsirengusios dėmėtųjų elnių kailiais, pasišiaušusios, liemenis apsijuosios pasmaugtomis gyvatėmis, apkvaitusios jos šaukė Dionisui Bromijui („Triukšmingajam") ar Dionisui Vynuogienojui: „Bakch, Euoē". Miškuose jos užmušinėja žvėris ir geria

Menadė

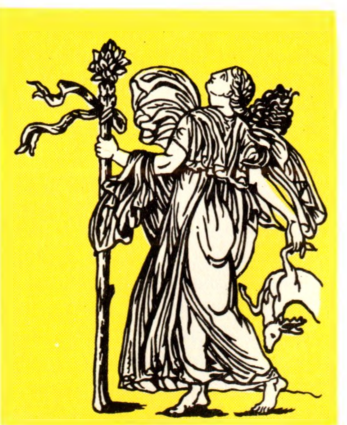

Menadė. Dekoratyvinis fragmentas Antikos vaizduojamojo meno muziejuje Miunchene. Apie 500 m. pr. Kr.

jų kraują, tarsi susivienydamos su sudraskyta dievybe. M. lazdomis išmuša iš žemės pieno ir medaus versmes, neretai žudo net žmones. Jos nusitempia su savimi moteris, kviesdamos tarnauti Dionisui. Mitai apie m. — Euripido tragedijos „Bakchantės" siužeto pagrindas. Tačiau jau Homero „Iliadoje" „menade su karšta širdimi" vadinama Andromachė, sužinojusi apie Hektoro mirtį.

Menelajas (Μενέλαος), gr. mitologijoje Atrėjo ir Aeropės sūnus, Agamemnono brolis. Kai Aigistas nužudė Atrėją, M. ir Agamemnonas buvo priversti bėgti iš Mikėnų. Jie rado prieglobstį Spartoje pas valdovą Tindarėją, kuris išleido už Agamemnono Klitemnestrą ir padėjo susigrąžinti valdovo sostą Mikėnuose. Įveikęs kelias dešimtis žymiausių Heladės didvyrių, M. vedė Helenę (jos mirtingasis tėvas buvo Tindarėjas, nemirtingasis — Dzeusas) ir po kiek laiko perėmė iš Tindarėjo valdžią Spartoje. Laimingas M. gyvenimas su Helene truko 10 metų; jų dukrai Hermionei buvo devyneri, kai į Spartą atvyko Trojos valdovo sūnus Paris. M. tuo metu buvo išvykęs į Kretą dalyvauti Katrėjo (senelio iš motinos pusės) laidotuvėse. Sužinojęs, kad Paris pagrobė Helenę ir dalį turto, M. sušaukė visus buvusius Helenės jaunikius, kuriuos siejo priesaika saugoti jo žmonos garbę. Prieš imdamiesi karo veiksmų, M. ir Odisėjas nuvyko į Trojų kaip pasiuntiniai, kad taikiai išspręstų konfliktą. Tačiau Paris ir jo vienminčiai atsisakė atiduoti Helenę ir turtą. Karas tapo neišvengiamas. Dvikovoje su Pariu M. buvo pranašesnis, tik deivės Afroditės įsikišimas išgelbėjo Larį. M. dar kartą pademonstravo drąsą, graikams atkovojant iš trojiečių Patroklo kūną. (Žinoma II a. pr. Kr. sukurta skulptūrų grupė, vaizduojanti M. su Patroklo kūnu. Yra daug šios skulptūros kopijų.) M. buvo tarp tų karių, kurie slėpėsi mediniame arklyje. Trojos žlugimo naktį jie nužudė Trojos valdovo sūnų Deifobą, kuris po Patroklo mirties buvo tapęs Helenės vyru. Pasiekus pergalę Trojos kare, M. kartu su Helene išvyko į tėvynę. Netoli Peloponeso krantų kilo audra ir nubloškė juos atgal prie Kretos salos. Po 8-erius metus trukusių klajonių M. pasiekė Kiprą, Finikiją ir Egiptą, kur įgijo didelį turtą. Su Faro sala Nilo žiotyse susijęs paskutinis M. klajonių epizodas: jūros dievas Nerėjas ir jo duktė Eidotėja išpranašavo M. ateitį ir galimybę grįžti į tėvynę. Pasak kitos versijos, Trojoje buvęs tik Helenės šešėlis, o pati Helenė Dzeuso valia buvo pernešta į Egiptą prie Nilo krantų ir ten, Protėjo šalyje, laukė savo vyro. Anot epinės tradicijos, paskutinis M. klajonių etapas truko 18 metų. Jis praėjo be incidentų. Protėjas perspėjo M., kad Aigistas nužudys Agamemnoną, ir M. skubėjo į Mikėnus atkeršyti Aigistui, tačiau jį pralenkė Orestas, užmušęs Aigistą ir Klitemnestrą; M. atvyko tik į jų laidotuves. Po daugelio metų M. kartu su Helene persikėlė į Eliziejaus laukus, kur patekdavo tik legendiniai praeities didvyriai. Vėlesnieji autoriai mini daug M. sūnų, kuriuos, Helenės nesant, pagimdė M. meilužės. Su vienu iš jų (Megapentu) susijęs mito variantas apie Helenės išvarymą iš Spartos po to, kai M. pateko į Palaimintųjų salas. Skirtingai nuo Helenės, kuri siejama su sena vaisingumo dievybe, M. yra herojinių padavimų sukurtas personažas. Galimas daiktas, kad M. ir Helenės paveikslai remiasi istorinėmis reminiscencijomis apie Mikėnų epochą. Anot padavimų, Arkadijoje augo senas platanas, kurį pasodino M., kai rinko būrius karo žygiui į Trojų (pasak Homero, arkadiečiai davė 60 laivų). Spartoje buvo namas, kuriame kadaise gyvenę M. ir Helenė. Ten mergaičių choras atlikdavo Helenei skirtas epitalamas.

Menoitijas (Μενοίτιος), gr. mitologijoje 1) titano Japeto ir Klimenės sūnus, Prometėjo, Atlanto ir Epimetėjo brolis. Titanomachijos metu (dievams kovojant su titanais) Dzeusas jį sudegino žaibu ir įmetė į Tartarą; 2) Aktoro sūnus, vienas iš argonautų, Patroklo tėvas, Pelėjo giminaitis ir draugas.

Mentoras (Μέντωρ), gr. mitologijoje 1) Imbrijo tėvas; M. pasivertęs Apolonas skatino Hektorą kovoti; 2) itakietis, Odisėjo draugas, rūpinęsis Telemachu ir kitais namiškiais valdovui išvykus. M. pasiversdavo Atėnė, kai pasirodydavo Odisėjui ir norėdavo likti kitų nepažinta. Naujųjų laikų literatūroje M. — dievo kaukės — f-jas keičia auklėtojo f-jos. Europos tautų kalbose M. vardas prigijo kaip bendrinis žodis, turintis menkinančią prasmę („mentoriškas tonas"); 3) Euristėjo sūnus; 4) Heraklio sūnus.

Meropė (Μερόπη), gr. mitologijoje 1) Mesenijos valdovo Heraklido Kresfonto žmona. Kai Kresfonto giminaitis Polifontas nužudė valdovą ir du jo sūnus bei privertė M. tapti jo žmona, M. pavyko paslėpti jauniausiąjį sūnų, irgi Kresfontą (kituose šaltiniuose — Aipitą), pas draugus Aitolijoje (kita versija — pas M. tėvą Kipselą Arkadijoje). Senas tarnas padėdavo M. palaikyti ryšį su sūnumi. Žinodamas, kad M. sūnus gyvas, Polifontas paskelbė sumokėsiąs didelius pinigus už jo galvą. Kartą į Mesenijį atvyko svetimšalis, kuris teigė, jog yra nužudęs jaunąjį Kresfontą. Tuo pačiu metu tarnas, kurį M. buvo nusiuntusi pas sūnų, sugrįžo su žinia, jog Kresfontas dingęs be žinios. Patikėjusi, kad svetimšalis tikrai užmušė jos sūnų, M. nusprendė jam atkeršyti. Naktį M. vogčia įslinko į jo miegamąjį ir jau užsimojo kirviu, tačiau M. lydėjęs tarnas pažino, kad gulintysis — pats Kresfontas. Tada M. su sūnumi nusprendė užmušti Polifontą. Šiam sprendimui pritarė Mesenijos gyventojai, su pagarba prisimenantys senąjį valdovą. Mitas apie M. panaudotas Euripido tragedijoje „Kresfontas" (išlikę keli fragmentai); 2) viena iš Plejadžių, vie-

nintelė, kuri susituokė su mirtinguoju — Korinto valdovu Sisifu; todėl Sietyno žvaigždyne ji spindi blyškiau negu jos seserys; 3) Korinto valdovė, Edipo įmotė.

Metidė (Μῆτις — „mintis"), gr. mitologijoje Okeanidė, Okeano ir Tetidės duktė, išmintinga deivė, pirmoji Dzeuso žmona. Ji padėjo Dzeusui išlaisvinti iš Krono pilvo prarytus vaikus — Dzeuso brolius ir seseris. M. sutaisė stebuklingą gėrimą, jo paragavęs Kronas visų pirma išvėmė akmenį, o po to ir visus prarytus vaikus. Iš Gajos ir Urano sužinojęs, kad M. pagimdytas sūnus atims iš tėvo valdžią, Dzeusas prarijo žmoną, kuri jau laukėsi vaiko (po to iš Dzeuso galvos gimė Atėnė). Mite apie M. ir Dzeusą atsiskleidžia išmintingumo samprata — tai stichiško moteriškumo ir organizuojančio vyriškumo visuma; Atėnė laikoma labiau Dzeuso, o ne M. dukterimi, ji suvienija motinos ir tėvo išmintį.

Midas (Μίδας), gr. mitologijoje Gordijo sūnus, Frigijos valdovas, garsėjęs savo turtais. Vaikystėje skruzdėlės sunešė jam kviečių, o tai reiškė turtingą ateitį. Kai pas M. atvedė surištą Sileną, paklydusį ir atsilikusį nuo Dioniso palydos, valdovas jį nuoširdžiai priėmė ir po 10 dienų nusiuntė atgal pas Dionisą. Variantas: M. nutvėrė Sileną, įpylęs vyno į šaltinį, iš kurio jis gėrė. Dėkodamas už Sileno išlaisvinimą, Dionisas pažadėjo išpildyti bet kokį M. norą. M. panoro, kad viskas, ką jis palies, virstų auksu. Tačiau auksu ėmė virsti ir maistas. Bijodamas, jog mirs iš bado, M. prašė dievo išlaisvinti jį nuo šių burtų. Dionisas liepė M. išsimaudyti Paktolo šaltinyje, kuris po to pradėjo išskalauti auksą, o M. išsivadavo nuo burtų.

M. buvo teisėjas Apolono ir Pano grojimo varžybose (variantas: Apolono varžovas buvo Marsijas) ir pripažino, jog Apolonas groja blogiau. Variantas: teisėjas buvo Tmolas, pirmąją vietą skyręs Apolonui, bet M. pripažino Pano pranašumą, todėl Apolonas pribūrė M. asilo ausis, kurias valdovas slėpė po frigiška kepure. Tai sužinojęs barzdaskutys labai nekantravo kam nors paslaptį papasakoti. Tada jis iškasė duobutę ir pašnibždėjo į ją: „Valdovas Midas turi asilo ausis". Po to duobutę užkasė. Toje vietoje išaugo nendrė, kuri siūbuodama vėjy atskleidė paslaptį visam pasauliui. Galbūt iš pradžių M. buvo garbinamas kaip Dioniso (ar Kibelės) palydovas ir mitas apie asilo ausis yra senojo totemizmo atspindys. Mito variantas apie M. turtą rodo gr. nuomonę apie Maž. Azijos aukso atsargas.

miniadės (Μινυάδες), gr. mitologijoje trys Orchomeno valdovo Minijo dukterys — Leukipė, Arsipė ir Alkatoja. M. nepripažino Dioniso kulto ir atsisakė dalyvauti bakchančių eisenoje. Kai kalnuose prasidėjo šventė, tik m. liko namuose ir dirbo savo įprastus darbus. Dionisas mėgino jas įtraukti į menadžių būrį, bet m. užsispyrė ir šaipėsi iš dievo kvietimo. Tada Dionisas pasiuntė joms pamišimą ir m. sudraskė Leukipės sūnų, palaikiusios jį elniu. Dionisas pavertė m. šikšnosparniais (arba paukščiais). Tai vienas iš mitų apie Dioniso kulto diegimą Graikijoje.

Minojas (Μίνως), gr. mitologijoje vienas iš trijų Dzeuso ir Europės sūnų (M. broliai — Sarpedonas ir Radamantas). Europė sūnus pagimdė Kretos saloje, kur juos kaip savus priėmė valdovas Asterijas. Po jo mirties Kretoje viešpatavo Minojas. M. žmona buvo Helijo duktė Pasifajė, kurios pagimdytas Minotauras tapo visos Kretos nelaime. M. uždarė Minotaurą į labirintą. Kai M. ir Pasifajės sūnų Androgėją po pergalės Atėnų varžybose sudraskė Maratono jautis, M. kaip atpildo pareikalavo iš atėniečių nuolatinės duoklės: kartą per devynis metus reikėjo siųsti septynis jaunuolius ir septynias merginas Minotaurui suėsti. M. dukters Ariadnės padedamas, Minotaurą užmušė Tesėjas. Antroji M. duktė Faidra vėliau tapo Tesėjo žmona. M. turėjo didelį laivyną ir daug kariavo jūroje, užėmė Megarų miestą, kur valdė Nisas; jį išdavė Minoją įsimylėjusi Niso duktė, tačiau po pergalės M. ją nuskandino. M. norėjo nubausti Dedalą už pagalbą Ariadnei ir Pasifajei, bet Dedalas pabėgo į Siciliją, kur Minoją klastingai nužudė valdovo Kokalo dukterys. M. buvo Kretos įstatymų leidėjas, kartą per devynerius metus Ido saloje jis kalbėdavosi su Dzeusu. Hade M. kartu su Radamantu ir Ajaku teisdavo mirusiuosius. Vyravo ne archajiškieji, o vėlyvasis Kretos-Mikėnų laikotarpio mito siužetas (M. — įstatymų leidėjas, didelės jūrų valstybės valdovas), todėl M. kartais buvo laikomas istorine asmenybe; archeologiniai radiniai Kretoje taip pat rodo, kad mitai apie M. susiję su salos istoriniais įvykiais XVII—XV a. pr. Kr.

Minotauras (Μινώταυρος), gr. mitologijoje pabaisa — pusiau žmogus, pusiau jautis, vardu Asterijas („žvaigždėtasis"), gyvenęs Kretos saloje. M. pagimdė Helijo duktė, Minojo žmona Pasifajė, nuo jaučio, kurį į Kretą atsiuntė Poseidonas, arba nuo paties Poseidono. M. buvo uždarytas į Dedalo pastatytą požeminį labirintą ir kas keleri metai jam būdavo aukojami septyni jaunuoliai ir septynios merginos. Šias aukas atėniečiai siųsdavo Minojui kaip išpirką už Atėnuose žuvusį jo sūnų. Atėnų valdovo sūnus Tesėjas savo noru vyko į Kretą aukojamųjų būryje. Jis nužudė M. ir ištrūko iš labirinto, pasinaudodamas siūlu, kurį jam davė jį įsimylėjusi valdovo duktė Ariadnė.

Mite atsispindi senieji kosmogoniniai ir zoomorfiniai vaizdiniai apie M. (jis — žvaigždžių ar saulės jautis, Helijo anūkas ir galbūt Dzeuso sūnus), apie jo ryšius su jūra (Poseidono sūnus) bei požemiu (labirinto M. identifikuojamas su Dzeusu Labrandu).

Tesėjas įveikia Minotaurą. Dekoratyvinis fragmentas Florencijos archeologijos muziejuje. Apie 480 m. pr. Kr.

Herojinio mito užuomazgų esama siužete, kur Tesėjas nužudo Minotaurą.

Mirina (Μυρίνα), gr. mitologijoje viena iš amazonių, vadovavusi jų kariuomenei ir iškovojusi daug pergalių, nugalėjusi atlantus, kovojusi su gorgonėmis. M. užkariavo Libiją, niokojo Arabijos ir Maž. Azijos žemes. M. nukovė trakų valdovas Mopsas ir skitas Sipilas, sunaikinę ir jos kariauną. Homeras pasakoja apie M. pilkapį, buvusį prie Trojos sienų ir vadintą Batiėja. Išsamiai amazonių ir M. žygdarbius aprašo Diodoras Sicilietis.

mirmidonai (Μυρμιδόνες), gr. mitologijoje achajų gentis, gyvenusi Tesalijoje. Trojos karo metu jai vadovavo Achilas. Achilui susikivirčijus su Agamemnonu, m. nedalyvavo kovose ir vykdavo į mūšius tik su Patroklu. Mitologinė tradicija, pasak kurios Achilas buvo Ajako anūkas, m. genties vardą siejo su skruzdėlėmis (**myrmėkes** — „skruzdėlės"), iš kurių Dzeusas Ajako prašymu sutvėrė Aiginos salos gyventojus. Kai kuriuose mito variantuose m. vardas kildinamas iš protėvio — eponimo, tesaliečių didvyrio Mirmidono, Dzeuso sūnaus ir Patroklo senelio.

Mirtilas (Μυρτίλος), gr. mitologijoje Hermio sūnus, valdovo Oinomajo važnyčiotojas. M. padėjo Pelopui įveikti Oinomają žirgų lenktynėse; tai buvo būtina Pelopo santuokos su Hipodamėja sąlyga. Pasak labiausiai paplitusios versijos, po pergalės Pelopas įmetė M. į jūrą prie Geraisto iškyšulio (Eubojos salos pietuose); iš čia kilo Mirtojos jūros pavadinimas (nuo rytinio Peloponeso kranto iki Andro, Teno ir Paro salos). Arkadijos miesto Fenėjo gyventojai manė, kad M. palaidotas jų mieste už Hermio šventyklos. Ten kasmet būdavo aukojama vietiniam arkadiečių didvyriui M. Po M. mirties Hermis jį pavertė Važnyčiotoju žvaigždynu.

Mnemosinė (Μνημοσύνη), gr. mitologijoje atminties personifikacija, titanidė, Urano ir Gajos duktė. M. Dzeusui pagimdo devynias dukteris — mūzas. Anot Pausanijo, Lebadėjoje (Bojotija) netoli Trofonijo olos buvo du šaltiniai: Letės — užmaršties šaltinis ir M. — atminties šaltinis.

moiros (Μοῖραι, pažodžiui — „dalis", „tai, kas skirta",— taigi ir „lemtis", kurią gauna kiekvienas gimstantis), gr. mitologijoje likimo deivės. Pirmykščiai lemties įvaizdžiai buvo susiję su kokiu nors materialiu daiktu — fetišu, įkūnijančiu gyvenimo potenciją, pvz., didvyrio Meleagro m. tūno aukuro nuodėgulyje, kurį laiko paslėpusi jo motina. Norėdama numarinti sūnų, motina įmetė nuodėgulį į ugnį, ten jis sudegė, o kartu baisiose kančiose mirė ir Meleagras. Ėmus vyrauti animistiniams vaizdiniams, su fetišu susijusi animistinė jėga tapo savarankiška dievybe, lemiančia žmogaus likimą. Tada m. imta laikyti lemtimi, likimu, nors šiai sąvokai įvardyti laikui bėgant graikų kalboje susiformavo specialūs terminai. M. — tamsi, nematoma jėga, neturinti antropomorfinio pavidalo. Plėtojantis Olimpo mitų kompleksui, susiformavo nuostata apie vieną, dvi ar tris m. (ypač paplitęs mitas apie tris m. — seseris). Archajiškosios m. yra Nakties dukterys. Nakties vaikai yra ir mirtis, miegas, Nemesidė, Eridė ir Hesperidės. M. vardai: Lachesė („sėkmės lėmėja"), Kloto („verpėja") ir Atropė („nepermaldaujamoji"). Lachesė nulemia žmogaus gyvenimą dar prieš jam gimstant, Kloto verpia jo gyvenimo siūlą, Atropė jį nukerpa. Anot Platono, šios trys m. yra pasaulio ratą sukančios deivės Anankės („būtinybės") dukterys. M. santykiai su Olimpo dievais sudėtingi.

Archajiškųjų sampratų požiūriu dievai yra priklausomi nuo m.; jie nežino ateities. Dzeusas, norėdamas sužinoti tolesnį žmonijos likimą, auksinėmis svarstyklėmis sveria likimo kauliukus. Yra ir kitas mito variantas: Dzeusas — m. tėvas, o jų motina — Temidė.

M. susijusios su Dzeusu. Jis vadinamas Moiriju. Dzeusą ir Apoloną vadina ir Moiragetais („moirų vadovais"). Dzeuso epitetas „likimo lėmėjas" (užrašas ant aukuro Olimpijoje) reiškia, Pausanijo žodžiais tariant, kad dievas „žino žmonių darbus ir viską, ką jiems moiros paskyrė, taip pat tai, ko jos žmogui nepaskyrė". Olimpo Dzeuso šventykloje Atėnuose virš Dzeuso statulos galvos buvo m. atvaizdas, ir visiems buvo aišku, kad „lemtis paklūsta tik Dzeusui". Helenizmo laikotarpiu greta m. pasirodo deivė Tichė (atsitiktinumo, netikėtumo deivė), simbolizuojanti gyvenimo nepastovumą ir pokyčius. M. atitinka romėnų parkos.

Molosas (Μολοσσός), gr. mitologijoje Neoptolemo ir Andromachės sūnus. Neoptolemui mirus, Andromachė su M. iš Delfų persikėlė į Epirą ir ištekėjo už Heleno. Iš Heleno M. paveldėjo Epiro sostą. M. buvo Epiro srities ir joje gyvenančių molosų genčių didvyris — eponimas. Literatūroje mitas apie M. pirmą kartą pateiktas Euripido tragedijoje „Andromachė".

Momas (Μῶμος), gr. mitologijoje piktžodžiavimo dievas, Niktės sūnus, Tanato, Hipno, Hesperidžių, moirų, Nemesidės ir Eridės brolis, susijęs su piktosiomis, tamsiosiomis jėgomis. Dzeuso patartas M. sukėlė Trojos karą, kad išnykus žmonių giminei žemė išsivaduotų nuo sunkios naštos. M. pasmerkė Dzeusą, Atėnę, Hefaistą ir Poseidoną už dovanas žmonėms. Galų gale Dzeusas išvarė M. iš Olimpo, nes jis nuolat piktai apkalbinėdavo dievus.

Mopsas (Μόψος), gr. mitologijoje du pranašai: 1) lapitas iš Tesalijos, Ampiko ir nimfos Chloridės sūnus, įgijęs pranašo galių iš Apolono (variantas: Apolonas yra M. tėvas); M. dalyvavo Kalidono medžioklėje, lapitų mūšyje su kentaurais, kaip pranašas — ir argonautų žygyje. M. mirė nuo gyvatės įgėlimo Libijoje, kur vėliau garbintas kaip herojus ir kur buvo jo orakulas. M. — Tesalijos miesto Mopsijos eponimas; 2) Manto ir kretiečio Rakijo (variantas: Apolono) sūnus, garbintas kaip didvyris. Jis turėjo savo orakulą Kolofono miesto apylinkėse ir netoli Kilikijos miesto Malo; M. žuvo kovoje su Amfilochu jaunesniuoju dėl valdžios Malo mieste. Pasak kitos versijos, M. varžėsi pranašystėmis su Kalchantu, kuris pralaimėjęs mirė iš sielvarto.

Morfėjas. Ž. A. Gudono skulptūra. Marmuras. Paryžius, Luvras. 1769 m.

Morfėjas, Morfijas (Μορφεύς), gr. mitologijoje sparnuota dievybė, vienas iš Hipno (miego) sūnų. Jis pasirodo sapnuose persikūnijęs įvairiais žmogaus pavidalais. Ovidijus, vaizduodamas Hipno olą kimeriečių žemėje, mini tris Hipno sūnus: M., kuris imituoja žmones, ir jo brolius, imituojančius gyvūnus ir gamtos reiškinius.

mūzos (Μοῦσαι — „mąstančios"), aonidės, parnasidės, kastalidės, hipokrenidės, pieridės (pavadinimų variantai susiję su m. gyvenama vieta), gr. mitologijoje Dzeuso ir Mnemosinės dukterys. M. yra poezijos, menų ir mokslų deivės, devynios seserys, gimusios Pierijoje ir vadintos „olimpiškomis". Jų vardai: Kaliopė, Klėjo, Melpomenė, Euterpė, Erato, Terpsichora, Talėja, Polihimnija, Uranija; šie vardai, išskyrus „Uranija" („dangiškoji") ir „Klėjo" („šlovintoja"), rodo m. ryšį su dainavimu, šokiais, muzika, menais. Olimpo m. pirmtakės yra archajiškosios m. — chtoniškosios būtybės. Pausanijas pasakoja, kad pirmieji aukas mūzoms į Helikoną atnešė ne poetai ir dainiai, o siaubingi milžinai Aloadai — Otas ir Efialtas. Jie įvedė m. kultą ir davė joms vardus, mūzomis laikydami tik tris — Meletę („globa"), Mnemę („atmintis"), Aoidę („daina"). Vėliau iš Makedonijos atvykęs Pieras įvardijo devynias m. Poetas Mimnermas teigia, kad buvo vyresnės m. — Urano (dangaus) ir Gajos (žemės) dukterys ir jaunesnės m. — Dzeuso dukterys.

Chtonišką m. praeitį liudija ir palikuoniai, kuriuos Gajos dukros m. pagimdė Dzeusui ir Apolonui. Dzeusui ir Kaliopei (ar Talėjai ir Apolonui) gimė koribantai. Zoomorfinio Dzeuso — peslio ir Talėjos vaikai buvo Sicilijos palikai. Melpomenei ir upės dievui Achelojui gimė sirenos — miksantropiškos būtybės, prisiviliodavusios ir suėsdavusios keliautojus. Hesichijas teigia, kad archajiškosios m. buvo „siautėjančios". „pamišusios" (gr. thourides — bendra šaknis su lot. furia). M., kaip ir menadės, buvo laikomos Dioniso maitintojomis ir jo klajo-

Mūzos. Rafaelio freskos „Parnasas" fragmentas Vatikano rūmuose. 1511 m.

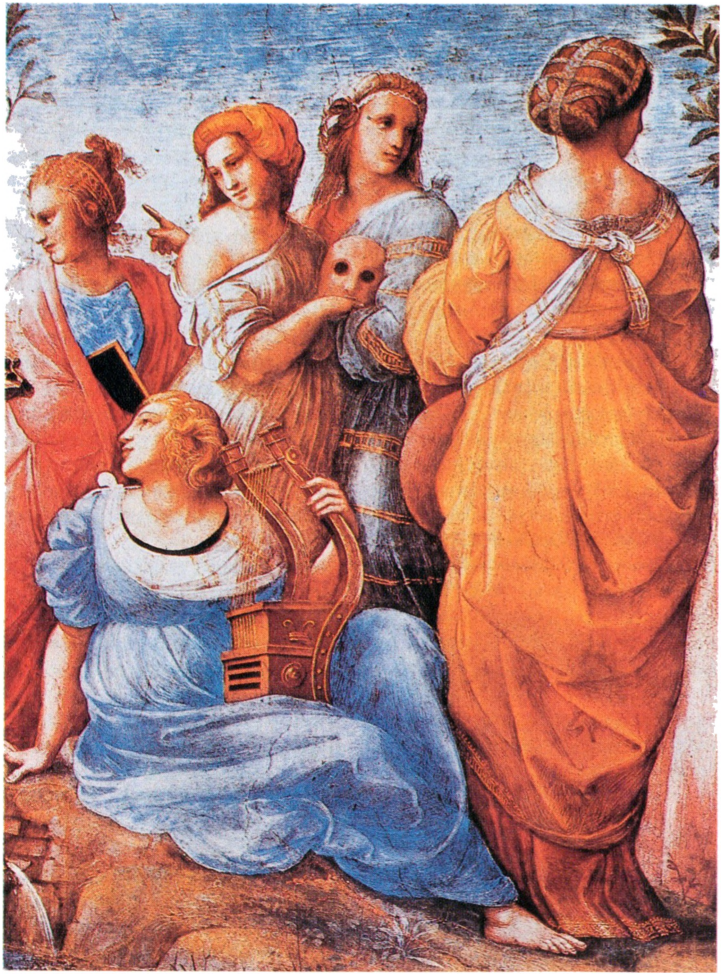

nių palydovėmis. M. ir menadės tarpusavyje susijusios (pvz., Dionisas nubaudė valdovą Likurgą už m. ir menadžių persekiojimą). Helikono inskripcijoje Terpsichora lyginama su Dionisu Bromiju. Terpsichorai priskiriamas vynuogienojas ir sugebėjimas sužadinti įkvėpimą, Dionisui Bromijui — sugebėjimas gundyti ir fleita. Orfėjas, kuris įvedė Dioniso misterijas, yra m. Kaliopės ir Ojagro sūnus. Dainius Linas yra Kaliopės (ar Uranijos) ir Amfimaro sūnus, Poseidono anūkas. Triukšmingoms ir ekstatiškoms m. vadovavo „mūzų vadovas" Dionisas Musagetas. Dioniso Melpomeno kultas buvo paplitęs Acharnoje. M. yra kietaširdės ir žiauriai baudžia kiekvieną, išdrįsusį su jomis varžytis. Jos apakino Tamiriją, atėmė iš jo sugebėjimą dainuoti ir groti lyra.

Klasikinėje mitologijoje m. yra Dzeuso dukterys. Jos gyvena Helikone, ten apdainuoja visų kartų dievus — Gają, Kroną, Okeaną, Niktę, Heliją, patį Dzeusą ir jo palikuonis, taip susiedamos praeitį ir dabartį. M. žino praeitį, dabartį ir ateitį. Jos — dainių ir poetų globėjos, perteikia jiems savo sugebėjimus. M. moko ir guodžia žmones, įkvepia jiems tikėjimo, apdainuoja tvarkos dėsnius ir dievų įpročius. Klasikinės m. susijusios su Olimpo pasaulio gerąja tvarka ir harmonija.

Menų diferenciacijos metu m. f-jos atsiskyrė, o helenizmo laikotarpiu m. tapo simboliniais personažais: Erato — lyrikos mūza su lyra rankose, Euterpė — fleita pritarianti lyrinėms dainoms, Kaliopė yra epinės poezijos ir mokslų m. su ritinėliu bei stiliumi, Klėjo — istorijos m. su panašiais atributais, Melpomenė — tragedijos m. su tragedijų kauke ir vynuogienojų vainiku, Polihimnija — iškilmingos himnų poezijos m., Terpsichora — šokių m. su lyra ir plektru, Talija — komedijos m. su komedijų kauke, Uranija — astronomijos m. su dangaus skliauto atvaizdu ir skriestuvu. M. visada būna kartu su menų dievu Apolonu, todėl jį vadina Musagetu.

najadės (Ναιάδες), gr. mitologijoje šaltinių ir upelių nimfos. Tikriausiai n. laikytinos Okeano ir Tetidės palikuonėmis; iš viso jų yra apie tris tūkstančius. N. — senos dievybės, stovinčios ant vienos pakopos su chtoniškomis dievybėmis, dažniausiai minimos šalia satyrų, kuretų, koribantų, telchinų ir kt. N. buvo vandenų saugotojos, atliko teigiamas f-jas. Jos ir gydytojos: maudymasis jų vandenyse galėjo išgydyti ligas. Vieną iš n. — Mentą (ar Mintą) vadino Koktide, ji buvo Hado mylimoji, susijusi su vėlių karalystės vandenimis. Šaltinių vandenys, kuriuose gyveno n., galėjo apvalyti, suteikti pranašavimo galių, net nemirtingumą.

Narkisas, Narcisas (Νάρκισσος), gr. mitologijoje gražus jaunuolis, Bojotijos upių dievo Kefiso ir nimfos Liriopės sūnus. Pasak labiausiai paplitusios versijos, N. tėvai išklausinėjo pranašą Teiresiją apie vaiko ateitį: jiems buvo atsakyta, kad N. sulauks senatvės, jei niekada nepamatys savo veido. N. išaugo nepaprastai gražiu jaunuoliu, jo meilės troško daugelis moterų, tačiau N. buvo viskam abejingas. Kai jį įsimylėjo nimfa Echo, N. paniekino jos aistrą. Iš sielvarto Echo sunyko taip, kad iš jos teliko vien balsas. Atstumtosios moterys reikalavo nubausti N., ir teisingumo deivė Nemesidė išpildė jų norą. Grįždamas iš medžioklės N. pažvelgė į skaidrų šaltinį ir, pamatęs vandenyje savo atspindį, įsimylėjo jį. N. niekaip negalėjo atsitraukti nuo savo atvaizdo ir mirė iš meilės sau. Jo mirties vietoje išaugo gėlė, pavadinta narcizu. Šis etiologinis mitas atsirado paaiškinti Graikijoje paplitusios gražios, bet šaltos gėlės kilmę. Sprendžiant iš veikėjo vardo, mitas apie N. yra ikigraikiškos kilmės: liaudies etimologija N. vardą gretino su gr. veiksmažodžiu naskaō („stingstu"). Gali būti, kad šis gretinimas buvo vienas iš mito šaltinių. Mito variantuose nimfa Echo neminima. Siekiant racionaliai suvokti mitą, N. istorija buvo pateikiama taip: N. turėjo mylimą seserį dvynę, kai mergaitė netikėtai mirė, jos gedintis N. pamatė savo atspindį vandenyje ir, palaikęs jį savo sesers atvaizdu, be atvangos žiūrėjo į vandenį, kol mirė iš sielvarto. Yra žinomas mito apie N. mirtį variantas: mirtis jam atsiųsta kaip bausmė už tai, kad atstūmė jaunuolio Ameinijo meilę, kuris dėl to nusižudė. N. įsimylėjo savo atspindį ir, suvokdamas šios meilės beprasmiškumą, nusižudė. Iš jo kraujo lašelių išaugo narcizai. Tikriausiai N. — sena mirštančios ir atgimstančios gamtos augalų pasaulio dievybė (narcizo žiedas minimas mite apie Persefonės pagrobimą; jį dėdavo ant mirusiųjų). Mito kilmė susijusi su pirmykštei magijai būdinga žmogaus baime pamatyti savo atspindį (atspindys — tarsi žmogaus antrininkas, už žmogaus ribų esantis jo antrasis „aš").

Nauplijas (Ναύπλιος), gr. mitologijoje 1) Poseidono ir Amimonės sūnus, Argolidės miesto Nauplijo eponimas; 2) Eubojos valdovas, Palamedo tėvas. Sužinojęs, kad nužudytas sūnus, kurį Odisėjas melagingai apkaltino išdavyste, N. vyksta į achajų stovyklą prie Trojos, kad apgintų Palamedo garbę ir atkeršytų už jo mirtį. Tačiau nieko nepasiekęs, jis aplanko į Trojos karą išvykusių didvyrių žmonas ir skatina jas tapti neištikimomis. Laivynui grįžtant iš Trojos, N. uždegė klaidinančią ugnį bokšte prie Kaferėjo iškyšulio (Eubojos salos pietuose), todėl daug laivų sudužo į pakrantės uolas.

Nausikaja (Ναυσικάα), gr. mitologijoje fajakų valdovo Alkinojo ir Aretės duktė. N. draugės pavidalu prisisapnuoja užsimaskavusi Atėnė ir ragina mergaitę eiti su tarnaitėmis į pajūrį skalbti baltinių. Kol skalbiniai džiūsta, mergaitės žaidžia sviediniu, kuris (ne be Atėnės žinios) įkrenta į vandenį. Mergaičių šūksniai pažadina pakrantės krūmuose miegantį Odisėją, praėjusį vakarą audros nublokštą į fajakų salą. Pamačiusios purviną, dumbliais aplipusį Odisėją, N. draugės išsigąsta ir pabėga, o N. išklauso Odisėjo prašymo padėti jam. N. liepia duoti Odisėjui švarius drabužius, pavalgydinti ir pagirdyti, o po to paaiškina, kaip pasiekti Alkinojo rūmus ir įtikinti fajakus, kad šie padėtų Odisėjui grįžti namo.

Mito variante pasakojama, kad po Odisėjo mirties Telemachas patenka į fajakų salą ir veda Nausikają. N. pagimdė Telemachui sūnų, kurį pavadino Persepolo vardu, pagerbdami senelio atminimą („miestų griovėjas" —

Homeras taip dažnai vadindavo Odisėją).

Siužetas „Odisėjas priešais Nausikają" dažnas vaizduojamajame mene.

Nausitojas (Ναυσίθοος), gr. mitologijoje 1) Poseidono ir Peribojos sūnus, valdęs fajakus Scherijos saloje, Alkinojo tėvas; 2) Tesėjo laivo vairininkas kelionėje į Kretą; 3) vienas iš Odisėjo ir nimfos Kalipsės sūnų.

Nefelė (Νεφέλη — „debesis"), gr. mitologijoje debesų deivė. N. — pirmoji Atamanto žmona, Frikso ir Helės motina.

Nelėjas (Νηλέυς), gr. mitologijoje Poseidono ir Tiro sūnus, Pelijo brolis dvynys. Slapta pagimdytus ir motinos pamestus N. ir Peliją priglaudė piemenys. Suaugę dvyniai sužinojo apie savo motiną ir nužudė pamotę Sidero, kuri buvo įžeidusi Tiro. Vėliau broliai ėmė kivirčytis, ir išvarytasis N. Mesenijoje įkūrė Pilo miestą. Chloridė pagimdė N. dukterį Pero ir 12 sūnų, iš kurių 11 nužudė Heraklis, nusiaubęs Pilą; gyvas liko tik Nestoras. Pasak vienos versijos, N. buvo nužudytas kartu su sūnumis, pasak kitos — mirė Korinte, ten ir palaidotas.

Nemesidė (Νέμεσις), gr. mitologijoje deivė, Niktės duktė. N. dar vadina Adrastėja („nepermaldaujamąja"), o jos f-jos panašios į deivės Dikės. N. prižiūri, kad visos gėrybės būtų teisingai padalintos žmonėms, ir užsirūstina ant tų, kurie nesilaiko įstatymų: N. yra atpildo deivė. Dievams patinkantys hiperborėjai niekad nėra patyrę N. pykčio. Ji tuoj užfiksuoja bet kokią žmonių neteisybę. Pasak vieno mito, N. ir Dzeusui gimė Helenė. Bėgdama nuo ją persekiojančio dievo, N. pasivertė žąsimi, o Dzeusas — gulbinu. N. padėtą kiaušinį rado piemuo; kiaušinis buvo atiduotas Ledai, kuri paslėpė jį skrynelėje. Iš šio kiaušinio išsirito Helenė, įkūnijusi dievų kerštą žmonių giminei. Garsiausia N. šventykla buvo Ramnunte netoli Maratono; joje stovėjo Feidijo sukurta N. statula. N. buvo garbinama ir Romoje; ji dažniausiai vaizduojama su pusiausvyros, bausmės ir greičio atributais (svarstyklėmis, kamanomis, ietimi ar

Nemesidė. Romėnų marmurinė kopija pagal graikų Agorakrito originalą. Vatikano muziejai. Apie 430 m. pr. Kr.

rimbu, sparnais, kovos vežime su įkinkytais grifais).

Neoptolemas (Νεοπτόλεμος), gr. mitologijoje Achilo sūnus, kurį pagimdė Deidamėja (Skiro salos valdovo Likomedo duktė). Iš trojiečių pranašo Heleno achajai sužinojo, kad viena iš jų pergalės prieš trojiečius sąlygų — N. dalyvavimas kare achajų pusėje. Odisėjas ir Foinikas keliavo į Skiro salą ir pasikvietė N. į Troją. Odisėjas atidavė N. Achilo šarvus ir N. aktyviai dalyvavo mūšiuose, nukovė daug trojiečių. N. drauge su kitais achajų kariais pasislėpė medinio arklio viduje. Trojos užėmimo naktį N. buvo ypač žiaurus: nužudė senąjį Priamą, ieškojusį prieglobsčio prie Dzeuso altoriaus. Kai graikai sužinojo pranašystę, kad laimingai grįžti namo galės tik tada, jei pavyks sugraudinti mirusio Achilo dvasią Poliksenės krauju, N. tapo Poliksenės aukotoju. N. drauge su Helene ir Hektoro našle Andromache — jo karo grobiu — keliavo į Epirą, pavergė vietinius gyventojus molosus ir tapo jų valdovu. Netrukus N. išvyko į Delfus ir kelionės metu buvo nužudytas. Yra kelios N. žuvimo versijos: nužudęs N. kaltinamas Orestas, nekentęs N., nes Menelajas išleido už jo Hermionę, nors anksčiau buvo ją pažadėjęs Orestui; anot kitos versijos, N. įsiutino Delfų žynius savo priekaištais Apolonui, padėjusiam Pariui nužudyti Achilą; pasak trečios versijos, N. suklydo per

Odisėjas atiduoda Neoptolemui Achilo šarvus. Dekoratyvinis fragmentas. Apie 490 m. pr. Kr.

aukojimo ritualą, dėl to susigin̄čijo su vietiniais gyventojais, kurie jį ir užmušė. N. kapas šventoje Delfų vietoje minimas antikinio pasaulio saulėlydžio laikotarpiu. N. vardas, išverstas iš gr. neos „naujas" ir ptolemos „karas", reiškia — naujo karo dalyvis; tai rodo, kad N. į herojinį epą atėjo vėliau. Iš pradžių N. vardas buvo Piras — mot. vardo Pira („raudonplaukė"), kuriuo Skiro saloje vadinosi besislapstantis mergaite perrengtas Achilas, vyr. giminės ekvivalentas. Piro vardas buvo garsus helenizmo ir Romos valdymo metais. Sofoklio tragedijoje „Filoktetas" pavaizduotas N. iš esmės skiriasi nuo tradicinio personažo — negailestingo kariautojo. Joje N. parodytas kaip kilnus jaunuolis, nesugebantis meluoti ir apsimetinėti, labiau už viską vertinąs garbingumą.

nereidės (Νερηίδες), gr. mitologijoje jūros nimfos, gražuolės Nerėjo ir Doridės dukterys. Yra penkiasdešimt n.; jų vardai reiškia jūros nepastovumą, gelmę, veržlumą ir aikštingumą. N. yra geros žmonėms ir padeda ištikus nelaimei. Iš n. išsiskiria Poseidono žmona Amfitritė, Achilo motina Tetidė, Polifemo mylimoji Galatėja ir Nemertėja.

Nerėjas (Νερεύς), gr. mitologijoje jūros dievas, nereidžių tėvas, dar vadintas „jūros seniu". N. — Gajos ir Ponto sūnus, nekenčiąs melo, duodąs gerų patarimų. N. turi pranašo galių, tačiau, norint sužinoti jo pranašystę, pirmiausia reikia N. pagauti, nes, panašiai kaip jūros stichija, jis nuolat keičia pavidalą. Surišęs N. Heraklis privertė jį parodyti kelią į hesperidžių sodą.

Nesas (Νέσσος), gr. mitologijoje vienas iš kentaurų, pagarsėjęs gudrumu. Po Heraklio kovos su kentaurais N. gyveno prie Eueno upės ir už atlyginimą perkeldavo per ją keliautojus. Kai per upę kėlėsi Heraklis, N. mėgino nuplėšti garbę jo jaunajai žmonai Dejaneirai. Ji sušuko, ir Heraklis, perplaukęs upę, sužeidė N. strėle. Miršt̄antis kentauras, norėdamas atkeršyti Herakliui, patarė Dejaneirai susemti jo kraują, kuris neva padės jai išsaugoti Heraklio meilę (↑ *Heraklis*; *Dejaneira*).

Nestoras (Νέστωρ), gr. mitologijoje Pilo valdovas, Nelėjo sūnus, vienintelis iš dvylikos Nelėjo sūnų, likęs gyvas po Pilo gyventojų mūšio su Herakliu. Šaltiniuose tai dažniausiai aiškinama tuo, kad N. buvęs toli nuo tėvynės - Gerenijoje (stovykloje Mesenijos įlankos šiaurės rytų pakrantėje; iš čia kilusi epe dažnai vartojama N. pravardė „Gerenijos raitelis"). Epe „Iliada" N. pavaizduotas kaip senas vyras, garsus savo išmintimi ir gyvenimo patirtimi: užklupti sunkumų į jį patarimo kreipiasi drąsiausi karvedžiai. Praeityje ir pats N. buvęs labai drąsus: jis ne kartą vedė savo gentainius į kovą su kaimynais — epėjais, dvikovoje įveikė galingąjį arkadiečių didvyrį Ereifalioną, dalyvavo lapitų mūšyje su kentaurais, Kalidono medžioklėje ir (pasak vėlesnės versijos) argonautų kelionėje. Jis daug nusipelnė sutelkiant achajų būrius karo žygiui į Trojį, pats vadovavo 90 karo laivų, lydimas sūnų Antilocho ir Trasimedo. Kiek leido jėgos, jis dalyvavo ir mūšiuose Trojos apsupties metu; čia jį užpuolė Memnonas ir N. liko gyvas tik todėl, kad įsikišo Antilochas. Po karo N. su nedaugeliu achajų didvyrių gyvas ir sveikas grįžo į tėvynę. „Odisėjoje" Strabonas identifikavo N. šalį su Pilo miestu Trifilijoje (sritis vakarinėje Peloponeso dalyje tarp Elidės ir Mesenijos), tačiau 30—50-ųjų XX a. metų radiniai rodo, kad senosios Mikėnų valstybės centras buvo Pilas Mesenijos pakraštyje; čia atkastas pilies kompleksas su freskomis ir molinių lentelių įrašų archyvas. Kadangi ši pilis sudegė gaisro metu apie 1200 m. pr. Kr., gali būti, jog „Odisėjos" autoriaus sąmonėje prisiminimai apie kadaise turtingą meseniečių Pilą susimaišė su prisiminimais apie daug kuklesnę Mikėnų gyvenvietę Trifilijoje.

Samotrakės Nikė. Paryžius, Luvras. Apie 190 m. pr. Kr.

Nerėjas ir nereidės. Dekoratyvinis fragmentas. Antikos vaizduojamųjų menų muziejus Miunchene. Apie 480 m. pr. Kr.

Nikė (Νίκη — „pergalė"), gr. mitologijoje pergalės personifikacija. N. — okeanidės Stiksos ir titano Krijo sūnaus Palanto duktė, Jėgos, Galios ir Pavydo sesuo, lemianti pergalę. Sparnuotoji N. — įprastas Dzeuso ir Atėnės atributas. Dzeusas ir Atėnė dažniausiai būdavo vaizduojami su N. statulėle rankose; Olimpijoje, Dzeuso šventykloje, Dzeusas dešinėje rankoje laikė N. iš aukso ir dramblio kaulo. Prie kiekvienos sosto kojos taip pat stovėjo statulėlės, vaizduojančios šokančią N.

N. — vienas iš pergalės deivės Atėnės epitetų. Atėnų Akropolyje buvo Atėnės N. šventykla.

N. atitinka romėnų Viktorija.

Niktė (Νύξ), gr. mitologijoje nakties personifikacija, Hemeros (dienos) antipodas. N. atsirado iš Chaoso kartu su Erebu, Aiteriu ir Hemera ir yra viena iš pirmykščių pasaulio kuriamųjų jėgų. Iš N. atsirado Tanatas (mirtis), Hipnas (sapnas), moiros, hesperidės, Eridė, Nemesidė ir Momas — jėgos, įkūnijančios gyvybės ir mirties paslaptį, sukeliančios pasaulyje disharmoniją, be kurios neįmanoma nei pasaulio, nei harmonijos pilnatvė. N. buveinė — Tartaro bedugnė, kur susitinka N. ir Diena, pakeisdamos viena kitą ir pakaitomis vaikštančios po žemę; šalia gyvena ir N. sūnūs — Sapnas ir Mirtis, į kuriuos niekad nepažvelgia Helijas. Čia gyvena ir Hadas su Persefone.

Nilas (Νεῖλος), gr. mitologijoje to paties pavadinimo Egipto upės dievas, Okeano ir Tetidės sūnus. N. susijęs su mitais apie Ijo: Epafas (Ijo sūnus) buvo vedęs Memfidę (N. dukterį). N. atitinka egiptiečių Hapį.

nimfos (Νύμφαι), gr. mitologijoje gamtos, jos gyvybingųjų galių dievybės. N. skirstomos į upių, jūrų, šaltinių n. (vandens n.: okeanidės, nereidės, najadės), ežerų ir pelkių n. (limnadės), kalnų n. (orestiadės), giraičių n. (alseidės), medžių (driadės, hamadriadės) ir atskirų jų rūšių n., pvz., melijos — uosio n. Kai kurios jų mirtingos, pvz., hamadriadės neatskiriamai susietos su medžiu, kuriame gyvena. Svarbiausiomis laikomos vandens n.; anot leksikografų, žodis „nimfa" reiškia „šaltinį". N. yra labai senos dievybės. Pačios seniausios n. — meliadės, atsiradusios iš iškastruoto Urano kraujo lašų. Okeanidės yra Okeano ir Tetidės dukterys, nereidės — Nerėjo ir Doridės dukros. Vandens n. vardai dažniausiai nurodo vieną ar kitą vandens stichijos ypatybę. Kai kurios n. yra antropomorfiškos išvaizdos (pvz., Kalipso). Iš n. santuokų su dievais (Dzeusas ir Tetidė, Dzeusas ir Aigina) gimsta didvyriai. N. gyvena toli nuo Olimpo, tačiau Dzeuso įsakymu jos kviečiamos į dievų ir žmonių tėvo rūmus. N. apdovanotos amžių išmintimi, saugo gyvenimo ir mirties paslaptis (pvz., Mintė — Hado mylimoji). N. — žolininkės ir gydytojos, ateities pranašautojos. Delfų orakulo vietoje buvo Gajos orakulas, o po to — Dafnės (kalnų n.) orakulas. N. pasiunčia proto aptemimą, tarsi susiedamos žmones su slaptomis gamtos jėgomis; jos vadinamos bakchantėmis. N. šventyklos buvo olose ir grotose, giriose ir miškuose. Homero n. olos aprašymas Itakės filosofo Porfirijo traktate „Apie nimfų olą" įgijo simbolinę prasmę (tai esąs kosminių jėgų susitelkimas). Tradiciškai n. vaizduojamos kaip nuostabios nuogos ar pusnuogės merginos.

Nimfų maudynės. F. Žirardono reljefas Versalio parke.

Deivė Niktė kovoja su gigantais. Pergamo altoriaus fragmentas. Marmuras. Valstybinis Berlyno muziejus. 180—160 m. pr. Kr.

Niobė (Νιόβη), gr. mitologijoje Tantalo duktė, Tėbų valdovo Amfiono žmona. N. turėjo daug palikuonių (anot Homero — šešis sūnus ir šešias dukteris; pasak Hesiodo ir Pindaro — dešimt sūnų ir dešimt dukterų; pradedant Atėnų tragikais, N. priskiriami septyni sūnūs ir septynios dukterys). N. ėmė didžiuotis prieš Letą, turėjusią tik du vaikus: Apoloną ir Artemidę. Supykusi deivė apskundė N. savo vaikams, kurie strėlėmis iššaudė visus N. vaikus. Apolonas iššaudė jaunuolius, Artemidė — merginas. Sukrėstas vaikų mirties Amfionas nusižudė, o N. iš sielvarto suakmenėjo. Būta versijos, kad Artemidė pasigailėjo jauniausios N. dukters; yra ir kitas variantas: gyvas liko jauniausias N. sūnus.

Pasak vienos versijos, N. po vaikų ir vyro žūties grįžo į tėvynę; pamačiusi tėvą, dievų pasmerktą kankinantiems išbandymams (virš jo nuolat kabėjo uola), N. nebepajėgė ištverti visų savo bėdų ir paprašė Dzeuso, kad paverstų ją akmeniu. Pasak kitos versijos, N. suakmenėjo be dievų įsikišimo, kai pamatė nužudytus savo vaikus; vėjas nunešė suakmenėjusį N. kūną į Sipilo viršukalnę Lidijoje, ir ten iš N. akių nuolat byrėjo ašaros.

Antikinėje dailėje dažnai vaizduota N., mėginanti paslėpti jauniausią dukterį nuo dievų strėlių („Niobė su dukterimi"); iš kitų meno kūrinių minėtina skulptūra „Sužeistoji Niobidė", Dzeuso sosto Olimpijoje reljefai, Nemesidės šventyklos metropai Ramnunte.

Niobė

Nisas (Νῖσος), gr. mitologijoje 1) Megarų valdovas, Pandiono sūnus. Manoma, jis pastatė Megarų uostą Nisėją. Ant N. galvos augo purpurinis (variantas: auksinis) plaukas, nuo kurio priklausė jo gyvybė. N. duktė Skila, įsimylėjusi karalių Minoją, kuris apgulė Megarus, pražudė tėvą, išraudama miegančiam nemirtingumo plauką. Mitas apie Minoją ir N. — populiaraus siužeto apie stebuklingą plaukų galią variantas (plg. mitus apie Amfitrioną ir Kometą, Samsoną ir Dalilą); 2) Hirtako sūnus, Enėjo bendražygis, Eurialo draugas; N. ir Eurialas žuvo kartu, naktį puldami rutulių stovyklą.

Notas (Νότος), gr. mitologijoje pietų vėjo personifikacija, Astrajo ir Eos sūnus, Borėjo, Zefyro ir Euro brolis. Dažniausiai N. vaizduojamas su barzda ir sparnais. N. epitetas — „greitasis", jis neša drėgmę ir rūką.

Odisėjas (Ὀδυσσεύς; lot. Ulixēs), gr. mitologijoje Itakės salos valdovas, Laerto ir Antiklėjos sūnus. O. genealogija paaiškina drąsaus, protingo ir gudraus didvyrio charakterį. Anot kai kurių mito variantų, O. yra Sisifo sūnus: Sisifas suvilioję Antiklėją dar prieš jos vedybas su Laertu. Be to, Antiklėjos tėvas Autolikas — „didysis priesaikų laužytojas ir vagis" — buvo Hermio sūnus ir visų jo suktybių talkininkas; vadinasi, O. protas, praktiškumas ir apsukrumas buvo įgimtas, paveldėtas iš Hermio.

Iš pradžių O. biografija nebuvo siejama su Trojos karo įvykiais, su išplėtota jo herojine mitologine versija; ji buvo priskiriama pasakoms, kurių siužetas grindžiamas paplitusiais folkloro motyvais: tolima kelionė jūra, kur kiekvieną akimirką gresia pavojai; veikėjo patekimas į „kitą" pasaulį; vyro sugrįžimas tuo metu, kai žmona verčiama tekėti už kito. Tačiau Homero epo joniškajame cikle apie Trojos karą šie motyvai pakeisti, juose atsiranda daug naujų idėjų: grįžimas į tėvynę, meilė gimtajam židiniui, dievų pyktį patyrusio didvyrio kančios; iš čia kilęs ir O. vardas (gr. odyssáō „pykstu") — dieviško pykčio žmogus.

O. priskyrimas Trojos karo vadams išryškina O. žygdarbius karo metu, jo lemiamą vaidmenį užimant Trojį (O. priskiriama medinio arklio idėja), taip pat — folklorinio gudruolio, „miestų siaubėjo" heroizacija. O. — pati ryškiausia epo joniškojo ciklo figūra. Jam būdingas praktiškas sumanumas, neblėstanti energija, toliaregiška orientacija sudėtingose situacijose, sklandi ir įtikinama iškalba, bendravimo su žmonėmis menas. Palyginti su ankstesniais mitų didvyriais — Diomedu, Ajantu Telamonidu ar net Achilu — O. pasirodo kaip naujo tipo didvyris, nugalintis ne ginklais, bet ir žodžiu bei išmintimi. Kartu su Diomedu jis keliauja į trojiečių stovyklą. O., siekdamas Tersito suklaidintų karių paklusnumo, ne tik primuša Tersitą ir paverčia jį pajuokos objektu, bet ir sako liepsningą kalbą, norėdamas įkvėpti kariams kovos dvasią. Dar labiau pasireiškia „Iliadoje" pavaizduotas O. narsumas, kai jis kaip vienas iš pasiuntinių vyksta pas Achilą, kai kalba taryboje. Žodžiai iš jo burnos virsta kaip sniego griūtis — taip, kad nė vienas mirtingasis negali jam prilygti. O. yra „šlovingas su ietimi", „didžios dvasios" ir „didžios širdies". Šaudant iš lanko jį pranoko tik Filoktetas. Akcentuojamas nepriekaištingas O. būdas. Jis pats prisipažįsta valdovui Alkinojui, kad yra tarp žmonių pagarsėjęs savo gudriais darbais. Atėnė patvirtina, kad gudrybėmis, išmone ir suktybėmis su O. sunku rungtyniauti net dievams. Joniečių cikle O. itin iškeliamas kaip protingas didvyris. Jam priderančią vietą O. užima epe „Odisėja" — poemoje apie sugrįžimą, kur iš naujo susiejami nuotykinių pasakų motyvai ir herojiniais bruožais praturtintas O. paveikslas.

O. pasirodo jau prieš Trojos karą. Būdamas vienas iš nesuskaičiuojamų valdovo dukters Helenės jaunikių, O. vis dėlto pasirenka jos pusseserę Penelopę — Tindarėjo brolio dukterį — ir veda ją. Tačiau kai Paris pagrobė Helenę, O. taip pat privalėjo dalyvauti Trojos kare. Nenorėdamas palikti mylimos žmonos ir ką tik gimusio sūnaus

Odisėjus oloje gelbstisi nuo Polifemo. Dekoratyvinis fragmentas Džiulijos vilos muziejuje Romoje. Apie 500 m. pr. Kr.

Telemacho, O. apsimeta bepročiu. Šią gudrybę atskleidžia Palamedas (už tai vėliau O. jį pražudė), pasinaudodamas O. meile sūnui. Į Troją O. vyksta su dvylika laivų, padeda graikams surasti Achilą (Skiro saloje jį buvo paslėpusi Tetidė), atpažinti jį tarp valdovo Likomedo dukters Deidamėjos tarnaičių. Po to O. pažada atlydėti į Aulidę Ifigeniją, pasmerktą paaukoti Artemidei. Jo patarti graikai palieka Lemno saloje sužeistą Filoktetą (vėliau, dešimtaisiais karo metais, jį ir jo lanką O. atgabena į Troją).

Prieš karą O. kartu su Menelaju vyksta į Troją, nesėkmingai mėgina išspręsti ginčą taikiai. Apsupant miestą O. klastingai atkeršija Palamedui. Paskutiniais karo metais O. kartu su Diomedu paima į nelaisvę trojiečių žvalgą Doloną ir naktį užpuola ką tik trojiečiams į pagalbą atskubėjusį trakų valdovą Resą. Po Achilo mirties O. atitenka žuvusio didvyrio šarvai, į kuriuos pretenduoja ir Telamonidas Ajantas. Pagavęs trojiečių pranašą Heleną, O. iš jo sužino, kad viena iš pergalės sąlygų — paimti Atėnės Paladės statulą, stovinčią Atėnės šventykloje Trojoje. Persirengęs elgeta, O. prasmunka į apsuptą miestą ir pavagia paladiją. O. apsiima atgabenti iš Skiro salos Neoptolemą; pasak vienos versijos, būtent jam kilo mintis padaryti medinį arklį.

O. biografijoje nuotykiniai pasakų siužetai susipynę su dramatiškų kančių motyvu. Jis yra „daug iškentęs", ir dievai tai žino. Dievobaimingasis O. nuolat patenka į situacijas, kuriose dievų baimę užmiršta arba jis pats, arba jo palydovai. Tai lemia naujas kančias ir naujas mirtis.

O. nejautrumas ir žiaurumas paveldėtas iš archajiškosios heroikos, tačiau šios savybės tarsi pasitraukia, užleisdamos vietą naujam intelektualiam heroizmui, kurį nuolat skatina Atėnė ir kuris orientuotas į pasaulio ir jo stebuklų pažinimą. Odisėjuje susiduria du pasauliai — senasis baisus pasaulis, kurį valdė žmogėdros, burtininkai, magai, laukinis Poseidonas su savo laukiniu sūnumi Polifemu, ir pasaulis išmintingos, aštriu protu apdovanotos, lakios vaizduotės Atėnės, kuri, nepaisant visų kliūčių, vedė didvyrį į tėvynę. Atėnei padedant, O. išsigelbėja iš jį viliojančio pavojingo stebuklų pasaulio; tie stebuklai randami arba ant kito pasaulio ribos, kaip, pvz., Kalipso sala, arba laikomi pomirtinės palaimos (fajakai) ar piktosios magijos (Kirkė) pasauliais. O. padeda ne tik olimpiečiai (pvz., Hermis su stebuklinga žole), bet ir jis pats priverčia tarnauti sau net piktuosius Kirkės burtus, paversdamas juos geraisiais. O. drąsiai leidžiasi į Hadą, nors aiškiai suvokia, kas jo laukia. Ne šiaip sau dievai baiminasi: jei jie nepristatys namo O., jis priešinsis likimui ir sugrįš pats. Taip nuotykinės pasakos siužetas, patekęs į herojinio pasakojimo sferą, įgyja kilnių motyvų. Tai skatina sudėtingo, į epinės tradicijos rėmus nebetelpančio didvyrio paveikslo formavimąsi su subtiliai ir išplėtotai Homero mitologijai būdingu dramatizmu, humoru ir lyriniais motyvais.

Dešimt metų trukusi O. ir jo palydovų kelionė namo prasidėjo po Trojos užėmimo. O. klajonės aprašytos Homero kūrinyje „Odisėja", 5—12 kn. Audra nubloškia O. laivus į kikonų žemę (Trakijos pakraštyje), O. pradeda su jais kariauti ir nusiaubia Ismaro miestą, bet vėliau dėl priešo jėgų persvaros traukiasi, praradęs daugiau kaip 70 žmonių. Po devynių dienų O. patenka pas lotofagus, vėliau — į kiklopų šalį, kur kartu su 12 bendražygių jį nelaisvėn paima vienakis žmogėdra — milžinas Polifemas. Čia praradęs šešis savo palydovus, O. nugirdo Polifemą trakų vynu ir, kai šis užmiega, išduria jam vienintelę akį. Pats O. ir jo palydovai pasprunka iš olos, rankomis įsikibę į tankias avinų papilvės vilnas; šiuos avinus Polifemas rytais išleisdavo į ganyklą. Jau įlipęs į savo laivą, O. aklajam milžinui pasakė savo vardą. Polifemas šaukiasi sa-

Odisėjas

vo tėvo — dievo Poseidono kerštо; Poseidono pyktis persekios O. iki pat sugrįžimo į gimtinę. Vėjų dievo Eolo saloje O. gauna iš šeimininko dovaną — maišą, kuriame užrišti visi priešiniai vėjai, kad O. ir jo bendražygiams būtų lengviau keliauti namo. Palankūs vėjai greitai gena O. laivyną prie Itakės krantų, tačiau jo palydovai iš smalsumo atriša maišą; laisvėn ištrūkę vėjai vėl grąžina laivyną prie Eolo salos. Eolas atsisako dar kartą padėti O. Po milžinų žmogėdrų laistrigonų antpuolio iš 12 laivų išsigelbėjo tik O. laivas, kuris sustoja prie Ajajės salos — burtininkės Kirkės valdų. Jai pavyksta paversti kiaulėmis pusę O. žmonių, pasiųstų žvalgybon; toks pat likimas ištiktų ir O., jei Hermis nebūtų davęs jam stebuklingos šaknies, apsaugančios nuo bet kokių burtų. O. priverčia Kirkę grąžinti žmonių pavidalą savo palydovams. Kirkės saloje O. su palydovais praleidžia vienerius metus. Kirkės patartas O. aplanko požemio karalystę ir iš mirusio pranašo Teiresijo vėlės sužino apie pavojus, kurie tyko pakeliui į namus ir pačioje Itakėje. Palikęs salą, O. laivas praplaukia pakrantę, kur sirenos savo saldžiomis giesmėmis vilioja jūreivius, kad šie užplauktų ant aštrių pakrantės uolų. O. pavyksta išvengti pavojaus: jis užlipdo savo palydovams ausis vašku, o pats klausosi sirenų dainavimo pririštas prie laivo stiebo. O. laivas nesudūžta ir praplaukiant tarp dviejų uolų, kurios susiglaudžia viena su kita, taip pat jūros sąsiaurį tarp Scilės ir Charibdės; šešiagalvė pabaisa Scilė spėja pagriebti ir praryti šešis O. bendražygius. Naujas išbandymas O. laukia Trinakrijos saloje, kur ganosi šventosios dievo Helijo karvės. Teiresijo perspėtas O. visaip stengiasi sutrukdyti bendražygiams pulti šventuosius gyvulius. Tačiau jie, bado iškankinti, O. užmigus užmuša kelias karves ir jas šuvalgo, nekreipdami dėmesio į grėsmingus ženklus. Už šią šventvagystę Dzeusas trenkia žaibu į atviron jūron išplaukusį laivą; O. palydovai žūva, o jis pats, įsikibęs į nulūžusį stiebą, keletą dienų plaukioja, kol patenka į Ogigijos salą. Čia gyvenanti nimfa Kalipso išlaiko O. pas save septynerius metus, kol dievai, pareikalavus O. globėjai Atėnei, įsako Kalipso paleisti belaisvį į tėvynę. O. pats susikala plaustą ir išplaukia į jūrą, o praėjus septyniolikai dienų išvysta sausumą. Poseidonas, pamatęs nekenčiamą didvyrį, pasiunčia audrą. O. priverstas griebtis paskutinės priemonės — jis pasinaudoja stebuklingu apdangalu, kurį jam suspėja paduoti Leukotėja. O. priplaukia Scherijos salos pakrantę, kur gyvena taiki fajakų tauta. Padedamas valdovo dukters Nausikajos, O. randa kelią į fajakų valdovo Alkinojo rūmus. Ten jis dalyvauja puotoje, kurioje dainius Demodokas dainuoja apie Trojos paėmimą. Prisiminimams užplūdus, O. negali nuslėpti ašarų, pasisako, kas esąs, ir papasakoja viską, ką patyrė per pastaruosius metus. Fajakai surenka O. daug dovanų ir greitu laivu nugabena jį į tėvynę.

Tėvynėje O., Atėnės paverstas senu elgeta, visų pirma randa prieglobstį pas ištikimą tarną — piemenį Eumajį. O. leidžia save atpažinti Telemachui. Po to, kitų neatpažintas, atvyksta į savo namus, kur pamato nederamą jaunikių elgesį — jie liepia Penelopei išsirinkti naują vyrą. O. priverstas kautis su elgeta Iru ir kęsti jaunikių pašaipas. Prisistatęs Penelopei kaip kretietis, kuris buvo sutikęs O., jis mėgino įtikinti Penelopę, kad vyras sugrįš. Sena auklė Euriklėja, kuriai Penelopė liepia numazgoti keleiviui kojas, atpažįsta O. iš rando ant kojos, tačiau, bijodama bausmės, paslapties neatskleidžia. Atėnė patarė Penelopei surengti jaunikiams šaudymo iš lanko varžybas (lankas priklausė Odisėjui); varžybų dieną nė vienas iš jų neįstengia lanko net įtempti. Lankas patenka į O. rankas ir O. kartu su Telemachu, Atėnei padedant, iššudo visus jaunikius. Penelopei ir Laertui, praradusiems bet kokią viltį, kad O. sugrįš, herojus leidžiasi atpažįstamas tik iš jiems vieniems žinomų ženklų. Dzeusui pritariant, Atėnė sutaiko O. su nužudytųjų jaunikių giminėmis, ir jis toliau ramiai valdo Itakę.

O. išvykus, į Itakę atkeliauja Telegonas (O. ir Kirkės sūnus), motinos išsiųstas ieškoti tėvo. Tarp atvykėlio ir grįžusio O. įvyksta kova. O. nespėjus pasakyti savo vardo, Telegonas mirtinai jį sužeidžia. Per vėlai atpažinęs savo tėvą, Telegonas paima jo kūną palaidoti Kirkės saloje. Pasak kitų versijų, O. ramiai numirė Aitolijoje ar Epire, kur buvo garbinamas kaip didvyris, apdovanotas galia pranašauti po mirties. Gali būti, kad čia nuo seno egzistavo vietinis O. kultas, vėliau paplitęs Italijoje.

Yra išlikusios O. klajones vaizduojančios freskos, sukurtos I a. pr. Kr. Renesanso epochoje, ypač baroko laikotarpiu, šia tema sukurti ištisi darbų ciklai. XVI—XVIII a. tapyboje pavaizduoti įvairūs mito siužetai (P. P. Rubensas, P. Lastmanas, K. Bliumartas). XVII—XIX a. mitu apie O. domėjosi Dž. Romni, I. Tišbeinas ir kt. Literatūroje mito siužetas pasitelkiamas nuo viduramžių iki pat mūsų dienų. Jo pagrindu sukurta ir operų.

Oilėjas (Ὀϊλεύς), gr. mitologijoje Opunto lokrų valdovas, Ajanto Oilido tėvas. O. dalyvavo argonautų žygyje, kurio metu buvo sužeistas į petį varine Stimfalo paukštės plunksna.

Okeanas (Ὠκεανός), gr. mitologijoje to paties pavadinimo upės dievas. Titanas, Urano ir Gajos sūnus, Tetidės brolis ir vyras. O. ir Tetidė turėjo tris tūkstančius dukterų — okeanidžių ir tiek pat sūnų-upių. O. nedalyvavo titanų mūšyje su Dzeusu ir išsaugojo savo valdžią bei olimpiečių palankumą. O. — išmintingosios Dzeuso žmonos Metidės tėvas, labai taikus ir geraširdis (mėgino sutaikyti Prometėją su Dzeusu). O. toli Vakaruose skalauja krantą, skiriantį gyvybę ir mirtį.

Olimpas ("Ολυμπος), gr. mitologijoje Tesalijos kalnas, ant kurio gyvena dievai. O. pavadinimas yra ikigraikiškos kilmės (galimas ryšys su ide šaknimi ulu < uelu „pjauti", „sukti" — užuomina į viršūnių apvalumą); jis priklauso Graikijos ir Maž. Azijos kalnynui. Ant O. kalno yra Dzeuso ir kitų dievų rūmai, kuriuos pastatė ir išpuošė Hefaistas. Kai dievai išvyksta pasivažinėti auksiniais kovos vežimais, O. vartus atidaro ir uždaro horos. O. simbolizuoja titanus įveikusių naujosios kartos dievų — olimpiečių — aukščiausią valdžią.

Omfalė (Ὀμφάλη), gr. mitologijoje Lidijos valdovė, Tmolo (Tantalo sūnaus) našlė. Omfalei Delfų orakulo

Okeanas

įsakytas vienerius metus (variantas — 3 metus) už Ifito nužudymą tarnavo Heraklis. Pildant O. įgeidžius, Heraklis buvo aprengtas moteriškais drabužiais ir kartu su tarnaitėmis verpė vilnas bei dirbo namų ruošos darbus. Pati O. dėvėjo liūto kailiu ir nešiojosi Heraklio vėzdą. O. buvo laikoma ir Heraklio žmona bei Lamo motina. Maž. Azijoje buvo manoma, jog O. yra deivė — moterų užtarėja.

Orestas ('Ορέστης), gr. mitologijoje Agamemnono ir Klitemnestros sūnus. Kai Klitemnestra ir Aigistas nužudė Agamemnoną, O. sesuo Elektra (arba jos auklė) išnešė O. iš nelaimės apsėstų namų. Jis užaugo Fokidėje pas valdovą Strofiją, kuris buvo vedęs O. tetą Anaksibiją. O. susidraugavo su bendraamžiu Piladu — Strofijo sūnumi. Tapęs pilnamečiu, O. gavo Delfų orakulo įsakymą atkeršyti už tėvo mirtį. Anot Eschilo „Orestėjos", už motinos nužudymą O. persekiojo keršto deivės erinijos. Apolono patartas O. kreipėsi pagalbos į Atėnę. Klitemnestros nužudymo bylą ji perdavė jos sušauktam atėniečių seniūnų teismui (areopagui) ant Arėjo kalvos Atėnuose. Kadangi Atėnė buvo įsitikinusi, jog svarbiausią vaidmenį šeimoje ir valstybėje vaidina vyras, balsai pasiskirstė po lygiai. Pagal atėniečių teismo taisykles tai reiškė O. išteisinimą. Pasak kito varianto, kad būtų išteisintas, O. privalėjo atgabenti iš Tauridės (ten jis susitiko su seserimi Ifigenija) į Graikiją medinį deivės Artemidės stabą. Euripido tragedijose („Elektra", „Orestas") O. elgesys netenka bet kokios didvyriškumo aureolės. Jis vaizduojamas kaip psichinis ligonis, galintis įvykdyti beprasmiškiausias žiaurybes. O. po Menelajo valdė Spartą. Vėlesni šaltiniai pasakoja apie O. mirtį nuo gyvatės įgėlimo Arkadijoje. Galimas daiktas, kad šioje teritorijoje egzistavo vietinis O. kultas. Buvo manoma, jog O. palaikai saugomi Arkadijos mieste Tegėjuje. VI a. pr. Kr., nepaisant vietinių gyventojų noro, jie buvo perkelti į Spartą.

Mitas apie O. atspindi archajiškos kraujo keršto teisės išgyvendinimą, vykusį tuo metu, kai matriarchatą keitė patriarchatas: erinijos, persekiojusios O. už pralietą motinos kraują, buvo abejingos pačios Klitemnestros nusikaltimui, nes jos su vyru nesiejo kraujo giminystė. Pagal kraujo keršto teisę motiną nužudęs Orestas turėjo

Apolonas Delfuose apvalo nuo nuodėmių Orestą. Dekoratyvinis fragmentas. Paryžius, Luvras. 390—380 m. pr. Kr.

mirti, tačiau jis išvengia bausmės — valstybės vardu jį apgina areopagas.

Orfėjas (Ὀρφεύς), gr. mitologijoje upių dievo iš Trakijos Ojagro (variantas: Apolono) ir mūzos Kaliopės sūnus. O. buvo garsus dainius ir muzikantas, jo menas turėjo magiškos galios, jam paklusdavo ne tik žmonės, bet ir dievai, net gamta. O. dalyvauja argonautų žygyje, kitaros garsais ir dainomis ramindamas bangas ir padėdamas „Argo" irkluotojams. Jo muzika malšina galingojo Ido pyktį. O. žmona — Euridikė. Kai ji staiga mirė nuo gyvatės įkandimo, O. leidosi jai iš paskos į vėlių karalystę, jo muzika pavergė Hado šunį Kerberą, erinijas, Persefonę ir Hadą. Hadas pažada grąžinti Euridikę į pasaulį su sąlyga, kad O. nepažvelgs į žmoną, kol nebus įžengęs į savo namus. Apsalęs iš laimės O. grįžo su žmona, tačiau neįvykdė sąlygos: per anksti atsisuko į žmoną, ir ji tą pačią akimirką dingo — grįžo į mirties šalį.

O. negarbino Dioniso, aukščiausiuoju dievu laikė Heliją ir vadino jį Apolonu. Įpykęs Dionisas užsiundė menades, jos sudraskė O. ir išmėtė kūno dalis, kurias vėliau surinko ir palaidojo mūzos. O. apverkė paukščiai, žvėrys, miškai, akmenys, medžiai, užburti jo muzikos. O. galva Hebro upe plaukė į Lesbo salą, kur ją paėmė Apolonas. O. vėlė nusileido į Hadą ir susitiko su Euridike. Lesbo saloje O. galva pranašavo ateitį ir darė stebuklus. Pasak Ovidijaus versijos, O. sudraskė bakchantės, ir Dionisas jas nubaudė: pavertė ąžuolais.

Mitai apie O. turi daug senų motyvų (plg. stebuklingą O. muzikos poveikį ir mitą apie Amfioną, O. kelionę į Hadą ir mitą apie Heraklį Hade, O. žūtį ir Dzagrėjo sudraskymą). O. artimas mūzoms, jis yra dainiaus Lino brolis, bakchančių orgijų ir senųjų religinių ritualų įkūrėjas, pašvęstasis Samotrakės misterijų dalyvis. Su O. vardu susijusi religinių filosofinių pažiūrų sistema (orfizmas), atsiradusi VI a. pr. Kr. Atikoje Apolono ir Dioniso idėjų sintezės pagrindu.

Orionas (Ὠρίων), gr. mitologijoje milžinas, Poseidono ir Eurialės arba vien Gajos sūnus, užsitarnavęs medžiotojo šlovę. Poseidonas suteikė jam sugebėjimą vaikščioti jūra. Prigirdęs O. apakino Oinopionas, nes O. išdrįso pirštis jo dukrai Meropei. Pasisodinęs ant pečių vieną Hefaisto mokinį, O. liepė rodyti kelią link tekančios saulės. Priėjęs tikslą, O. nukreipė akis į tekančios saulės spindulius ir praregėjo. Gražuolį O. pagrobė jį įsimylėjusi deivė Eos.

O. nukovė Artemidės strėlės — Artemidę suerzino jo įžūlumas (O. iškvietė deivę rungtyniauti), arba todėl, kad O. išniekino hiperborėjų merginą Opę. Mituose apie O. atsispindi ikigraikiškos kilmės chtoniškojo milžino ir olimpinio pasaulio priešprieša, fetišistinės magijos (regėjimo praradimas — gydymas ugnimi) ir vėlesnieji pasakų elementai.

Ortas (Ὄρθος), Ortras, gr. mitologijoje dvigalvis Geriono šuo, Tifono ir Echidnos vaikas; Kerbero brolis. Echidna Ortui pagimdė Fiksą (Sfinksą). Mito variantas: be dviejų šuns galvų, O. dar turėjo ir septynias drakono galvas. Anot Poluko, Iberijoje, kur O. buvo vadinamas Gargetiju (ar Tartetiju), stovėjo šuns šventykla. O. vardo etimologija varijuoja nuo paprasčiausio Kerbero epiteto („ankstyvasis", „rytinis" ar „visad esantis sargyboje") iki demono Vritro mite apie Indrą. Siužetas apie O. žūtį (jį nužudo Heraklis, išsivesdamas Geriono karves) buvo dažnai naudojamas vazų piešiniuose.

Osa (Ὄσσα), gr. mitologijoje paskalų personifikacija (etimologiškai susijusi su sanskr. vak-, lot. vox — „balsas"). O. yra Dzeuso pasiuntinė. Jo įsakymu O. skatina achajus prie Trojos sušaukti karo susirinkimą ir nulemti kariuomenės likimą. O. labai greitai perduoda žmonėms žinias nuo Dzeuso, pvz., Telemachui apie jo tėvą Odisėją; Itakėje O. paskleidžia gandą apie Penelopės jaunikių žuvimą. Panašios ir Famos funkcijos (Sofokliui Fama — dieviškas balsas, „auksinės vilties vaikas").

Orfėjas

Pajanas (Παιάν), gr. mitologijoje 1) dievų gydytojas, išgydęs Hadą ir Arėją; 2) viena iš Apolono pravardžių, susijusi su jo sugebėjimu gydyti.

Palamedas (Παλαμήδης), gr. mitologijoje Nauplijo ir Klimenės (variantai: Hesionės ar Filiros) sūnus. Vyrauja nuomonė, kad P. išrado (ar susistemino) alfabetą, skaitmenis, ilgio ir masės matavimo vienetus, suskirstė laiką į metus, mėnesius ir dienas. P. išmokė žmones stebėti dangaus kūnus ir pagal juos nustatyti laivų kursą, valgyti tris kartus per dieną, įvedė tris karinius laipsnius, išrado šaškes ir žaidimą kauliukais, kad kareiviams neprailgtų laikas. Taigi — P. prilygsta kitiems didvyriams ir dievams (Atėnei,

Dionisui, Hermiui, Prometėjui, Kadmui), kurie laikomi žmonėms svarbių išradimų autoriais. Trojos karo metu P. ne kartą gelbėjo graikus nuo bado, tačiau graikai vis dėlto patikėjo Odisėju, kuris apšmeižė P., nes tasai kartą buvo atskleidęs Odisėjo klastą: Odisėjas vaizdavo beprotį, kad nereikėtų dalyvauti Trojos kare. Odisėjo įsakymu P. palapinėje buvo užkastas auksas, o vienas trojiečių belaisvis perdavė Palamedui suklastotą Priamo laišką, iš kurio galima numanyti, jog P. pasiruošęs už didelius pinigus išduoti graikus. Kai P. palapinėje buvo rastas auksas, jį apkaltino išdavyste ir užmėtė akmenimis.

Pasak kito varianto, P. nužudė Odisėjas ir Diomedas, klastingai įvilioję į spąstus. P. — nekaltos aukos — istorija V a. pr. Kr. vaizduota neišlikusiose iki mūsų dienų Eschilo, Sofoklio ir Euripido tragedijose „Palamedas" ir sofisto Gorgijo veikale „Palamedo apologija".

Palantas (Πάλλας), gr. mitologijoje 1) titano Krijo ir Euribijos sūnus, Astrajo ir Perso brolis. P. ir okeanidei Stiksai gimė Pergalė (Nikė), Jėga, Galia ir Pavydas; 2) gigantas, kurį gigantomachijos metu nukovė Atėnė, nudyrė jam odą ir naudojosi kaip skydu; 3) jauniausias Atėnų valdovo Pandiono sūnus, Egėjo brolis ir Tesėjo dėdė, kurį Tesėjas nužudė.

Palantidai, gr. mitologijoje 50 Palanto sūnų. Jie — Pandiono anūkai, Tesėjo pusbroliai. P. nepripažino Egėjo valdžios, laikydami jį įvaikintu Pandiono sūnumi, taip pat ir Tesėjo, kai šis nelauktai atvyko iš Troidzenos, kad perimtų valdžią po Egėjo mirties. Mūšyje su Tesėju P. buvo nugalėti ir iššudyti. Po P. nužudymo Tesėjas ir Faidra „apsivalė" nuo nuodėmės Troidzenoje.

Palikai (Παλικοί), gr. mitologijoje chtoniškosios dievybės, demonai. Anot padavimų, P. yra dvyniai, gimę Sicilijoje Dzeusui ir nimfai Talėjai ar Hefaistui ir Etnai. P. vardas (gr. palin „vėl", „iš naujo") rodo jų grįžimą į žemę po gyvenimo požemyje, kur Talėja slapstėsi nuo Heros keršto. P. siejami su Etnos ugnikalnio išsiveržimais. Prie P. ežero iš kraterių veržiasi karštas vanduo ir čia pat grįždavo atgal. P. baudžia priesaikos laužytojus ir padeda neteisingai apkaltintiems. Mite apie P. — skriaudžiamųjų užtarėjus — žemės stichinės f-jos transformuojasi į socialines dievų f-jas.

Panacėja (Πανάκεια), gr. mitologijoje pasveikimo personifikacija, Asklepijo duktė. Jos broliai — garsūs gydytojai Machaonas ir Podaleurijas, gydę Trojos karo didvyrius. P. seserys — Higiėja („sveikata") ir Jaso („gydymas"). Amfiarajo šventykloje Orope buvo P., Jaso, Higiėjos ir Atėnės Pajonijos („žolininkės") altorius.

Panas (Πάν), gr. mitologijoje gyvulių bandų, miškų ir laukų dievas. P. turi ryškių chtoniškų bruožų, susijusių su jo kilme ir išvaizda. P. yra nimfos Driopės ir Hermio (variantas: Penelopės ir Hermio) sūnus, gimęs Arkadijoje. Driopė išsigando, pamačiusi barzdotą, plaukais apžėlusį sūnų. P. išvaizda pralinksmino Hermį ir Olimpo dievus, ir šie jį praminė P. („visiems patinkantis", gr. pan „viskas"). Iš tikrųjų P. vardas kilęs iš ide šaknies pus-, paus- — „suteikti vaisingumą". Tai atitinka šio dievo f-jas ir priartina jį prie Dioniso. Kaip stichinių žemės vaisingumo jėgų demonas, P. drauge su satyrais ir silenais lydi Dionisą. P. yra miksantropiškas: turi ožio kojas ir ragus, kūnas apaugęs plaukais. P. mėgsta vyną ir linksmybes, ištroškęs meilės persekioja nimfas. Išsigandusi P. nimfa Siringa pasiverčia nendre (gr. syrinx — „vamzdelis"). P. paprastai būna grojimo piemenų vamzdeliu varžybų teisėjas. Kartą P. pakvietė dalyvauti varžybose Apoloną, ir šis nugalėjo Paną, o valdovui Midui, teisėjavusiam varžyboms ir neteisingai įvertinusiam Apoloną, išaugo asilo ausys. P., stichinių gamtos jėgų dievas, sukelia žmonėms nepaaiškinamą, panišką baimę, ypač vasaros popietėmis, kai nurimsta miškai ir laukai. P. padeda mūšiuose, sukeldamas priešams baimę. P. padėjo Dzeusui kovoti su titanais. Išliko legenda apie tai, kaip P. pasirodė graikams prieš Maratono mūšį ir prie Salamino. P. ypač garbintas Arkadijoje, kur buvo šventasis P. kalnas. Žinomos ir šventosios P. vietos Atėnų akropolio šlaituose bei File (Atikoje), kur jį garbindavo drauge su nimfomis. P. yra olimpinis dievas, jis minimas šalia Dzeuso ir Apolono. Antikos filosofai P. laikė Visatą vienijančiu dievu. Plutarcho atpasakotoje legendoje apie Didžiojo P. žūtį jis pavaizduotas kaip nykstančio antikinio pasaulio simbolis. Ankstyvieji krikščionys P. priskyrė prie velnių pasaulio ir vadino „vidudienio velniu", kuris suvedžioja ir gąsdina žmones. Rom. mitologijoje P. atitinka Faunas (galvijų bandų globėjas) ir Silvanas (miško demonas).

Iš pradžių P. buvo vaizduojamas kaip žvėris, laikantis rankoje švilpynę. Pagrindiniai P. atributai yra švilpynė arba dviguba fleita, pušų šakų vainikas ir kartais vadinamoji kiškių lazda (kablys kiškiams medžioti). Iki V. a. pr. Kr. vidurio vazų tapyboje pasitaiko barzdotų P. atvaizdų su ožio snukiu. Vėliau P. vaizduotas ir kaip jaunas satyras su ožio kojomis, ir kaip silenas ar į beždžionę panašus luošys.

Afroditė, Erotas ir Panas. Marmuras. Atėnų nacionalinis muziejus. Apie 100 m. pr. Kr.

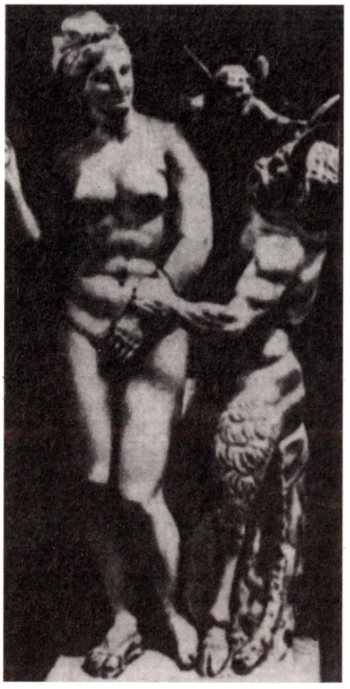

Naujųjų laikų tapyboje populiariausias siužetas — „Panas ir Siringa": jį tapė Rafaelis, F. Primatičo, A. Karači, P. P. Rubensas, J. Jordanas , N. Pusenas ir kt.; P. paveikslas dažnas P. Pikaso ir rusų tapytojo M. Vrubelio kūriniuose .

Pandaras (Πάνδαρος), gr. mitologijoje trojiečių sąjungininkas, likiečių iš Dzelėjos kariuomenės vadas. P. taiklus šaulys; Atėnės paskatintas jis sužeidžia Menelają, sulaužydamas prieš Menelajo ir Pario dvikovą sudarytą taikos sutartį. Vėliau P. šauna į Diomedą, bet šį išgelbsti Atėnė; Diomedas nužudo P., pataikęs jam ietimi į veidą. P. — Likijos didvyris, jo kultas buvo žinomas Pinare; tai rodo „Iliadoje" minimas P. tėvo Likaono (Likijos eponimas) vardas. P. artimas ir Apolonui — „garsiajam Likijos šauliui".

Pandionas (Πανδίων), gr. mitologijoje 1) Atėnų valdovo Erichtonijo sūnus, Erechtėjo, Buto, Proknės ir Filomelės tėvas. Proknę P. išleido už trakiečio Terėjo. Dėl Proknės nelaimių P. mirė iš sielvarto. Jo valdymo metais Atiką aplankė Demetra ir Dionisas. Po P. mirties sostą paveldėjo Erechtėjas, o žynio pareigas — Butas; 2) prieš tai minėtojo P. proanūkis, Kekropo sūnus, Atikos karalius (jo laikais ten „apsivalyti" nuo kraujo praliejimo nuodėmės atvyko Orestas). Giminių išvarytas P. bėgo į Megaridę, kur vedė valdovo dukrą Piliją, pagimdžiusią jam keturis sūnus, tarp jų — Egėją ir Palantą.

Pandora (Πανδωρα — „gausiai apdovanota"), gr. mitologijoje pirmoji moteris, kurią sukūrė Atėnė ir Hefaistas. Supykęs, kad Prometėjas pavogė dievų ugnį ir atidavė ją žmonėms, Dzeusas nusprendė žmonėms atkeršyti ir liepė sutverti moterį. Hefaistas ją nulipdė iš žemės ir vandens; Atėnė apvilko P. sidabriniais rūbais ir uždėjo jai ant galvos aukso karūną. Dzeusas tikėjosi, kad P. atneš žmonėms blogus įpročius ir nelaimes. Hesiodas mini kitą versiją: P. apdovanojo charitės, Peito („įtikinimas"), horos; Hermis skiria jai suktą ir klastingą sielą. Kadangi visi dievai buvo jai ką nors dovanoję, moterį pavadino Pandora. Ją pamilo naivusis Prometėjo brolis Epimetėjas. (Prometėjas patarė broliui nieko neimti iš Dzeuso.) Kai P. atidarė dievų padovanotą indą, kuriame buvo visos žmonių nelaimės ir ydos, žemę užplūdo nelaimės ir ligos. Indo dugne liko tik viltis, nes P. spėjo uždengti jį: iš žmonių buvo atimta net geresnio gyvenimo viltis. Mite apie P. įžvelgiama moteriškojo prado diskreditacija patriarchato įsitvirtinimo laikotarpiu — jis buvo laikomas žalingu ir melagingu.

Pandora ir Epimetėjas

Pandrosa (Πάνδροσος), gr. mitologijoje viena iš trijų Kekropo ir Aglauros dukterų. P. ir jos seserims Atėnė atidavė saugoti skrynią su mažyliu Erichtoniju: smalsiosios seserys ją atidarė, todėl Atėnė atėmė joms protą. P. vardas — „rasotoji" — rodo jos ryšį su augalų pasauliu ir chtoniškąja Atėne.

Pario teismas. P. P. Rubenso paveikslas Madrido muziejuje. 1638—1639 m.

Rafaelio freska „Parnasas" Vatikano rūmuose Romoje. 1511 m.

Paris (Πάρις), gr. mitologijoje Trojos valdovas, Priamo ir valdovės Hekabės sūnus. Kai Hekabė laukėsi antrojo vaiko, jai prisisapnavo baisus sapnas: tarsi būtų pagimdžiusi siaubingą liepsną, kuri sudegina Trojį. Pranašai (dažniausiai minimas Aisakas) valdovės sapną išaiškino, esą Hekabės sūnus būsiąs Trojos žūties kaltininkas. Kai berniukas gimė, Priamas liepė jį pamesti ant Idos kalno, tikėdamasis, kad ten jį sudraskys žvėrys. Vaiką rado ir užaugino piemuo, davęs jam Pario vardą. Vėliau, kai P. apgynė nuo plėšikų galvijų bandą, jis gavo antrąjį vardą — Aleksandras („apsaugantis vyrus"). P. sprendė trijų deivių grožio ginčą. Kiekviena deivė stengėsi patraukti jį savo pusėn: Hera žadėjo padaryti P. galingiausiu karaliumi pasaulyje, Atėnė — pačiu narsiausiu didvyriu, Afroditė — gražiausios moters meilužiu. Pačia gražiausia P. pripažino Afroditę, kuri vėliau padėjo jam prisivilioti Heleną ir vesti ją. Dar prieš šiuos įvykius P. atpažino tėvai ir jis grįžo į Troją kaip valdovo sūnus: sporto varžybose P. įveikė visus varžovus, net savo brolius, Priamo sūnus. Pirmoji jį atpažino sesuo — aiškiaregė Kasandra, norėjusi nužudyti P., kad išgelbėtų Trojį. Tačiau tėvai, apsidžiaugę, jog atsirado jų apverktas sūnus, priėmė P. į savo namus. Vėliau P. atvyko į Graikiją, kur, pasinaudojęs Spartos valdovo Menelajo svetingumu, pagrobė jo gražiąją žmoną Heleną ir daug brangenybių. Toks P. elgesys tapo Trojos karo priežastimi. Anot „Iliados", pats P. šiame kare aktyviai nedalyvavo. Dvikovą su Menelaju P. pralaimėjo, bet jo gyvybę išgelbėjo Afroditė. Tik Hektoro paskatintas P. vėl įsitraukė į kovą. Vėliau Apolono nukreipta P. strėlė nušovė Achilą, o P. užnuodyta strėle nušovė Filoktetas.

P. vardo reikšmė (frigų k. „kovotojas"), taip pat tai, kad P. yra Trojos karo kaltininkas ir achajų didvyrio Achilo nugalėtojas, rodo, jog pirminiuose pasakojimuose apie Trojos karą jo vaidmuo buvo daug svarbesnis negu aprašyta „Iliadoje". Vis dėlto kelios pasakojimo detalės, atsiradusios ne anksčiau kaip V a. pr. Kr. (P. gyvenimas ant Idos kalno ir vėlesnis jo atpažinimas), laikui bėgant tapo svarbiausiomis, nes labai tiko legendai apie P. teismą. Būtent šis epizodas, tikriausiai susijęs su sena moterų ritualinių grožio varžybų tradicija (tokios tradicijos būta Heros šventykloje Lesbo saloje netoli Frigijos), tapo populiariu ir antikinio, ir naujųjų laikų meno siužetu.

Parnasas (Παρνασός), gr. mitologijoje 1) Apolono ir mūzų mėgstama vieta. P. identifikuojamas su kalnagūbriu Fokidėje. P. papėdėje buvo Delfai su garsiuoju Apolono šventyklos orakulu, ten tekėjo Kastalijos šaltinis, suteikiantis poetinį įkvėpimą. Kalnagūbrio tarpekliuose gyveno nimfos. Deukalionas, išsigelbėjęs nuo tvano, išlipo į krantą prie P.; 2) Poseidono (variantas: mirtingojo Kleopompo) ir nimfos Kleodoros sūnus. Buvo manoma, kad P. įkūrė senąjį Pitos orakulą, kurį vėliau paskyrė Apolonui; P.

yra pranašavimo iš paukščių skrydžio pradininkas.

Partenopajas (Παρθενοπαῖος), gr. mitologijoje Arkadijos nimfos Atalantės sūnus, karo žygio „Septynetas prieš Tėbus" dalyvis. Atiškojoje tragedijoje P. — jaunas, bet gana pasipūtęs ir išdidus: ant jo skydo pavaizduotas sfinksas, draskantis tėbietį; tai tarsi priminimas Tėbų gynėjams apie nemalonų jų praeities puslapį; P. prisiekia nusiaubti Tėbus, net jei tam priešintųsi pats Dzeusas. P. žūva užimant miestą. Tragedijoje P. yra ir Argo atstovas, kuris dalyvaudamas kare tarsi atsilygina jį užauginusiems argiečiams. Kita versija: P. — Adrasto brolis.

Partenopė (Παρθενόπη), gr. mitologijoje 1) viena iš sirenų, Achelojo ir mūzos Melpomenės duktė, drauge su seserimis dainavimu pražudydavusi keliaujančius pro šalį jūrininkus. Kai Odisėjui pavyko sveikam praplaukti pro sirenas, jos šoko į jūrą. Kitas mito variantas: P. ir jos seserys nusižudė tada, kai pro jas praplaukė argonautai. P. kūną bangos išmetė į krantą. Toje vietoje pastatytas Partenopėjos miestas, vėliau pavadintas Neapoliu; 2) Stimfalo duktė, Heraklio meilužė, Ejero motina.

Pasifajė (Πασιφάη), gr. mitologijoje Helijo duktė, Kretos valdovo Minojo žmona. Kai Minojas neištesėjo pažado ir atsisakė aukoti Poseidonui paties dievo atsiųstą nuostabų jautį, Poseidonas sukėlė P. nenormalų potraukį šiam gyvuliui. Kita versija: šį potraukį P. sukėlė Afroditė, taip atkeršydama P. ir jos tėvui Helijui už tai, kad Helijas buvo atskleidęs Hefaistui slaptus Afroditės ir Arėjo meilės ryšius, ir P. pagimdė Minotaurą (pabaisą su jaučio galva), kurį Minojas uždarė į labirintą.

Pasifajė ir jautis. Romėnų kopija pagal helenistinio laikotarpio graikų originalą. Vatikano biblioteka. III a.

Mitas apie P. atspindi senuosius totemizmo tikėjimus, susijusius su gyvūnų — genčių protėviu — garbinimu; Artimuosiuose Rytuose ir Viduržemio jūros pakrantėje toks totemas buvo jautis (plg. su „dangiškuoju jaučiu" šumerų mitologijoje, su gr. mitu apie Europės pagrobimą, kur Dzeusas pasiverčia jaučiu).

Patroklas (Πάτροκλος), gr. mitologijoje argonauto Menotijo sūnus, Achilo bendražygis Trojos kare. P. kilęs iš Tesalijos; tai paaiškina jo draugystę su Achilu — Tesalijos miesto Ftijos valdovo Pelėjo sūnumi. P. puikiai valdo kovos vežimą, prižiūri Achilo kinkinį. Tai verčia manyti, kad pirminiuose variantuose P. buvo Pelėjo kovos vežimo važnyčiotojas. Kadangi mitologinė P. senelio Aktoro genealogija nebuvo visai stabili, nes P. gimtine vadinama ir Ftija Tesalijoje, ir Opuntas Lokridėje, pastebima tendencija abi šias vietoves P. biografijoje sujungti. Taip atsirado versija, kad Menoitijas iš pradžių persikėlė iš Tesalijos į Lokridę, bet netrukus turėjo sūnų iš čia išvežti (žaisdamas su vaikais, P. netyčia užmušė savo vienmetį ir jam grėsė mirusiojo artimųjų kerštas). Tada tėvas nugabeno sūnų į Ftiją ir atidavė Pelėjui; čia P. užaugo kartu su Achilu. Kad dar labiau suartintų abu garsiuosius didvyrius, buvo pasitelktas toks mito variantas: nimfa Aigina, kuri Dzeusui pagimdė Pelėjo tėvą Ajaką, vėliau tapo Aktoro žmona. Tad Aigina, kaip ir Alkmenė, yra dieviškosios genties (Achilo šakos) ir mirtingosios žmonių genties (P. linijos) pradininkė. Taip abu jaunuoliai tapo giminėmis.

Menelajas su mirusiu Patroklu

Nors P. laikomas vienu iš Helenės jaunikių, jo dalyvavimas Trojos kare labiau susijęs su jo ir Achilo draugyste. Kai Achilas atsisakė dalyvauti mūšiuose ir graikai pateko į kritišką padėtį, P. įkalbėjo Achilą, kad šis leistų jam vykti į kovą. Apsivilkęs savo garsiojo draugo šarvais, įsikinkęs į kovos vežimą nemirtingus žirgus, P. atrėmė trojiečių puolimą ir nukovė 20 priešų, tarp jų ir šlovingąjį didvyrį Sarpedoną. Kovos įkarščio pagautas P. užmiršo, kad Achilas buvo prisakęs grįžti, kai tik trojiečiai bus išvyti iš achajų stovyklos. P. vijosi trojiečius iki pat Trojos vartų. Ten, Apolono padedamas, jį nukovė Hektoras. P. žygdarbiai ir mirtis aprašyti „Iliados" 16-oje giesmėje. Kautynėse dėl Patroklo kūno Hektorui pavyko nuimti nuo užmuštojo šarvus, tačiau Menelajas ir Ajakas P. kūną vis dėlto atgavo ir nugabeno į stovyklą. Achilas surengė iškilmingas draugo laidotuves: ant laidotuvių laužo buvo sudeginta 12 nelaisvėn paimtų Trojos jaunuolių. Po to vyko žaidynės, jose varžėsi visi garsiausi achajų didvyriai. Pasak mito varianto, P. dievai suteikė nemirtingumą ir jis buvo perkeltas į Leukės salą, kur po mirties pateko ir Achilas.

Pegasas (Πήγασος), gr. mitologijoje sparnuotas žirgas. Gorgonės Medūzos ir Poseidono meilės vaisius P. atsirado iš Persėjo užmuštos Medūzos kraujo lašų. P. vardas siejamas su jo

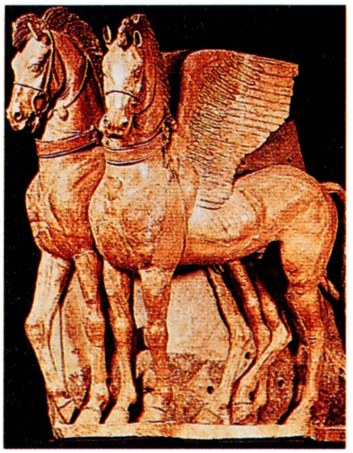

Sparnuotieji Pegasai. Tarkvinijų šventyklos terakotos skulptūros. Archeologijos muziejus Tarkvinijose. Apie 300 m. pr. Kr.

gimimo vieta: prie okeano ištakų (gr. **pēgē** — „šaltinis"). Pakilęs ant Olimpo, P. pristato Dzeusui griaustinį ir žaibus. Kitas variantas: Pegasą dievai padovanojo Belerefontui, kuris ant žirgo pakilo į orą ir užmušė plėšriąją sparnuotą pabaisą Chimerą. P. pasaga Helikone išmušė Hipokrenės šaltinį („žirgo šaltinį"), suteikiantį poetams įkvėpimo.

Peirenė (Πειρήνη), gr. mitologijoje 1) viena iš 12 upių dievo Achelojo dukterų (variantas: upės dievo Asopo duktė), Poseidono mylimoji. P. pagimdė Poseidonui du sūnus — Lechėją ir Kenchrėją (svarbiausių Korinto uostų eponimai). Artemidė medžiodama netyčia užmušė Kenchrėją. Liūdėdama P. taip verkė, kad pavirto šaltiniu. Iš jo korintiečiai sėmėsi gėlo vandens. Mito versija: prie šio šaltinio Belerofontas pagavo sparnuotą žirgą Pegasą; 2) viena iš 50-ties Danaidžių.

Peiritojas (Πειρίθοος), gr. mitologijoje lapitų valdovas, Iksiono ir Dijos (variantas — Dzeuso ir Dijos) sūnus. Su P. vardu susiję daug mitų. Per P. ir Hipodamėjos vestuves įvyko lapitų mūšis su kentaurais. P. ir Hipodamėjos sūnus Polipeitas, vienas iš Helenės jaunikių, kartu su Tesėju dalyvavo Kalidono medžioklėje. P. ir Tesėjo draugystė buvo labai artima. P.

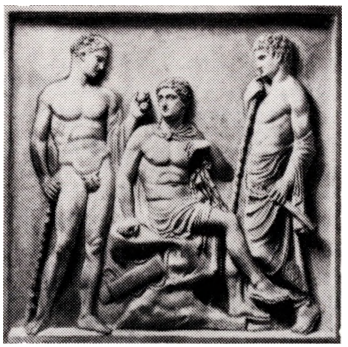

Heraklis, Tesėjas ir Peiritojas Hado karalystėje. Marmurinė romėnų kopija pagal graikų originalą Torlonijaus muziejuje Romoje. Apie 430 m. pr. Kr.

padėjo Tesėjui pagrobti dvylikametę Helenę. Jiedu mėgino pagrobti iš Hado Persefonę, bet buvo nubausti; Tesėją Heraklis vėliau išlaisvino, o P. taip ir liko prikaltas prie akmens šalia įėjimo į Hadą; tad argonautų kelionėje P. ir Tesėjas nedalyvavo. P. ir Tesėjas pagrobė ir amazonių valdovę Antiopę, tapusią Tesėjo žmona. Abu bandė pagrobti tesprotų valdovo žmoną, tačiau pateko nelaisvėn. Tuo metu Dioskūrai priėmė Afidną. Prisiekę vienas kitam ištikimybę, P. ir Tesėjas leidosi į karą su Lakedaimonu. Atėnuose buvo P. ir Tesėjo šventykla. P. paveiksle ryškūs archajiško didvyrio bruožai: su juo susijusi Kalidono medžioklė, moterų pagrobimai, kariniai antpuoliai.

Pelasgas (Πελασγός), gr. mitologijoje pelasgų (seniausių Graikijos gyventojų) eponimas; P. pagimdė gyvatė. Mito variantas: Dzeuso ir Niobės sūnus, Argo brolis, Arkadijos valdovo Likaono tėvas.

Pelėjas (Πηλεύς), gr. mitologijoje Ajako sūnus, Achilo tėvas. Netyčia užmušęs savo brolį Foką, P. buvo priverstas bėgti iš Aiginos salos. Jis rado prieglobstį Ftijoje pas valdovą Euritioną, kuris „apvalė" P. nuo nuodėmės ir išleido už jo savo dukterį Antigonę. Kalidono medžioklėje P. netyčia ietimi nudūrė savo uošvį ir vėl buvo priverstas „apsivalyti". Šį kartą jis apsistojo Jolke pas valdovą Akastą.

Pelėjas su žmonomis. Freska Pompėjų Nacionaliniame muziejuje Neapolyje. 20—30 l. m. m.

Akasto žmona aistringai įsimylėjo P., tačiau buvo atstumta ir apšmeižė P. jo žmonai ir savo vyrui. Antigonė iš nevilties pasikorė, o Akastas, nedrįsdamas kelti rankos prieš svečią, pakvietė jį į medžioklę ant Pelijo kalno; čia, P. užmigus, Akastas pavogė jo medžioklinį peilį. P. būtų užmušę kalne gyvenantys kentaurai, jei ne laiku pasirodęs Cheironas. Vėliau P. (pasak vieno varianto, padedamas Dioskūrų ir Jasono) atkeršijo Akastui: užkariavo jo miestą ir žiauriai nubaudė žmoną. Pačiam P. kaip prizą už nuovokumą Dzeusas atidavė į žmonas jūros nimfą Tetidę. Anot kitų mito variantų, Tetidė buvo išleista už P. arba todėl, kad atsisakė paklusti Dzeusui, siekusiam jos meilės, arba todėl, kad turėjo susilaukti sūnaus, kuris bus stipresnis už tėvą (jei Tetidė susituoktų su Dzeusu, iškiltų grėsmė Dzeuso valdžiai). Senesnė versija — legenda apie priverstinę Tetidės santuoką su P.: degdamas aistra gražiajai nereidei, P. pasiveja ją jūros pakrantėje. Po ilgos kovos, kurios metu Tetidė pasiverčia gyvate, liūtu, ugnimi, vandeniu, P. ją paima. Vėliau P. ir Tetidės vestuvės vyksta Cheirono oloje Pelijo kalne; į jas susirinko visi Olimpo dievai. Apolonas giedojo vestuvių himną. Kai netrukus po Achilo gimimo Tetidė paliko P., jis atidavė sūnų auginti Cheironui. Gyvenimo pabaigoje, jau po Trojos karo, P. iš Ftijos išva-

Pelėjas ir Tetidė. Dekoratyvinis fragmentas Berlyno valstybiniame muziejuje. 500—900 m. pr. Kr.

rė Akastas ar jo sūnus. P. mirė keliaudamas jūra, taip ir nesusitikęs su anūku Neoptolemu. Kitaip ši versija pateikta Euripido kūrinyje „Andromachė": P. skuba į pagalbą Andromachei ir jos bei Neoptolemo mažamečiam sūnui, kuriems grasina Hermionė.

Seniausio P. mito varianto centre — P. kova su Tetide: tai populiarus folkloro siužetas apie didvyrio pergalę prieš jūros valdovę (prie Sepijo iškyšulio Tesalijoje P. buvo garbinamas kaip vietinis didvyris). Tik vėlesniame variante, kur P. yra Ajako sūnus, P. persikelia iš Aiginos salos į Tesaliją. Romantiški P. nuotykiai Akasto rūmuose — variantas to paties motyvo, kuris papasakotas Biblijos legendoje apie Juozapą ir Pentefriją, taip pat gr. padavime apie Belerofontą ir Steneboją. P. ir Tetidės vestuvės vaizduotos vazų piešiniuose ir tapybos darbuose.

Pelijas (Πελίας), gr. mitologijoje tesaliečių didvyris, Poseidono ir Tiro (Salmonėjo dukters, Jolko valdovo Kretėjo žmonos) sūnus. Kai Tiro įsimylėjo upių dievą Oinipėją, juo pasivertė Poseidonas. Tiro pagimdė Poseidonui dvynius P. ir Nelėją. Norėdama nuslėpti ryšius su Poseidonu, Tiro vaikus pametė. Tuo metu piemenys ginė bandą ir kumelė užėjo dvynius, vieną jų užkliudydama pasaga, todėl ant veido jam atsirado tamsi dėmė (gr. pelios — „tamsus") ir berniukas buvo pavadintas P. Vaikus užaugino piemenys. Kai broliai užaugo, jie atėjo į pagalbą motinai, kurią engė jos nekenčianti pamotė Sidera. P. nudūrė Sidera Heros šventykloje prie pat altoriaus ir užsitraukė deivės nemalonę. Vėliau broliai ėmė kivirčytis. Nelėjas išvyko į Meseniją, ten įkūrė Pilo miestą ir tapo pirmuoju pilėnų valdovu. P. užgrobė valdžią Jolke, aplenkdamas savo brolį Aisoną (Tiro ir valdovo Kretėjo sūnų). P. vedė Bianto dukterį Anaksibiją (variantas: Amfiono dukrą Filomachę) ir tapo Akasto bei keturių dukterų — Alkestidės, Peisidikės, Pedopijos ir Hipotojės — tėvu. Mitas apie P. ir Nelėją — tipiškas dvynių mito variantas (plg. Amfioną ir Dzetą, Romulą ir Remą).

Bijodamas Aisono sūnaus Jasono dėl jo pretenzijų į Jolko valdovo sostą, P. pasiuntė Jasoną atnešti auksavilnio avikailio, pažadėdamas atiduoti jam valdžią. Jasonui išvykus, P. išžudė jo vaikus. Kai Jasonas grįžo su auksavilniu avikailiu, P. atsisakė vykdyti pažadą. Jasono žmona — burtininkė Medėja — nusprendė nubausti P. Jos patartos P. dukterys (Peliadės) sukapojo tėvą į gabalus ir išvirė katile, patikėjusios Medėjos žodžiais, esą P. prisikelsiąs atjaunėjęs. Po P. mirties Medėja ir Jasonas buvo išvaryti, o Jolką ėmė valdyti P. sūnus Akastas.

Su P. susijęs mitas apie jo dukters Alkestidės vestuves. P. uždraudė Alkestidei tekėti, reikalavo, kad tas, kuris norės tapti dukters vyru, įkinkytų į kovos vežimą laukinius žvėris — liūtą ir šernus. Apolono padedamas tai padarė Admetas.

Pelopas (Πέλοψ), gr. mitologijoje didvyris, Tantalo sūnus. Užmušęs P., Tantalas pakvietė dievus į puotą ir patiekė jiems vaišes, paruoštas iš P. mėsos. Pasipiktinę dievai atsisakė tokių bjaurių vaišių ir liepė Hermiui grąžinti P. į gyvenimą. Hermis įvykdė dievų valią: sudėjo P. kūno dalis į katilą su verdančiu vandeniu, iš jo išlipo nepaprasto grožio jaunuolis. Tik vieną jo petį (Demetra, paskendusi mintyse apie dingusią dukrą Persefonę, buvo jį suvalgiusi) teko pagaminti iš dramblio kaulo; nuo to laiko P. palikuonys ant kairiojo peties turėjo baltą dėmę. P. iš tėvo paveldėjo valdžią Sipile, tačiau jį engė trojiečių valdovas Ilas, tad P. nusprendė persikelti į Graikiją, pa-

Pelopas ir Hipodamėja. Arecos archeologijos muziejaus dekoratyvinis fragmentas. Apie 410 m. pr. Kr.

siimdamas kartu ir savo brangenybes. P. globėjas Poseidonas padovanojo jam auksinį kovos vežimą, pakinkytą sparnuotais žirgais; važiuojant virš jūros, žirgai lėkė taip lengvai, kad vežimo ašis net nesiekė bangų. Graikijoje P. siekė Piso (Elidėje) valdovo Oinomajo dukters Hipodamėjos rankos. Oinomajas, pats jausdamas potraukį savo dukrai (variantas: Oinomajui buvo išpranašauta, kad jį nužudys būsimasis žentas), versdavęs pretendentus į Hipodamėjos ranką lenktyniauti su juo kovos vežimais. Iš pradžių jis leisdavo savo varžovui pirmauti, bet paskui be vargo jį pasivydavo ir nužudydavo ietimi į nugarą. Prieš P. atvykstant į Pisą, Oinomajas jau buvo nužudęs 12 ar 13 jaunikių; jų kapavietės Olimpijoje buvo rodomos dar II a. Pasak vienos versijos, P. savo sparnuotais žirgais lengvai laimėjo lenktynes (arba pagrobė Hipodamėją). Labiau paplitęs kitas variantas, anot kurio P. pasinaudojo Oinomajo važnyčiotojo Mirtilo pagalba: Mirtilas buvo įsimylėjęs Hipodamėją, tačiau nedrįso pats lenktyniauti su Oinomaju. P. pažadėjo Mirtilui pusę Oinomajo valstybės ir Hipodamėją vienai nakčiai.

Hipodamėja, pakerėta P. grožio, prikalbėjo Mirtilą jam padėti. Mirtilas pakeitė Oinomajo kovos vežimo metalinį kaištį vaškiniu: vežimas iširo ir Oinomajas užsimušė. Norėdamas atsikratyti nesąžiningos pergalės liudininko (variantas: Mirtilas kėsinosi į

Hipodamėją), P. nustūmė jį į jūrą; krisdamas Mirtilas prakeikė P. ir visą jo giminę. Šis „Pelopidų prakeikimas" buvo laikomas viena iš priežasčių, kodėl P. sūnūs Atrėjas ir Tiestas bei jų palikuonys patyrė daug rūsčių išbandymų. Kai Hefaistas „apvalė" P. nuo Mirtilo kraujo, P. ėmė valdyti Elidėje ir visoje Pietų Graikijoje, gavusioje, vietoj ankstesnio Apijos, Peloponeso („Pelopo sala") pavadinimą. Tradiciškai P. sūnumis laikomi didvyris Troidzenas (miesto šiaurės Peloponese eponimas), Ajako senelis Alkatojas, Tesėjo senelis Pitėjas. Su P. vardu senovėje buvo siejamos žaidynės, vėliau Heraklio atgaivintos kaip Olimpinės. Altėjo teritorijoje Olimpijoje buvo šventoji P. vieta ir Hipodamėjos šventykla, kur kasmet vykdavo ceremonijos ir aukojimas; P. ir Oinomajo lenktynių atminimui į Olimpinių žaidynių programą buvo įtrauktos kovos vežimų lenktynės. Mite apie P. populiarusis nuotakos pagrobimo ir jaunikių varžybų motyvas susipynęs su istoriniais atgarsiais apie seną Pietų Graikijos ryšį su Maž. Azijos gentimis; šis ryšys siekia II tūkstantmetį pr. Kr.

Penelopė (Πηνελόπη), gr. mitologijoje spartiečio Ikarijo ir nimfos Peribojos dukra, Odisėjo žmona. Atvykęs į Spartą kartu su tais, kurie pretendavo į Helenės ranką, Odisėjas nusprendė verčiau vesti Helenės pusseserę P. (anot vienos versijos, Odisėjas gavo P. kaip dovaną už pergalę lenktynėse; kita versija byloja, jog Helenės tėvas Tindarėjas įkalbėjo Ikariją išleisti P. už Odisėjo, davusio jam gerą patarimą renkant Helenei vyrą). „Odisėjoje" P. pavaizduota kaip ištikima žmona, laukianti sugrįžtant vyro. Per dvidešimt Odisėjo klajonių metų P. piršosi daug jaunikių, tačiau ji visaip vengė pasirinkti naują vyrą. Pradžioje ji atideda apsisprendimą motyvuodama tuo, kad turi išausti laidojimo drobulę uošviui Laertui. Dienomis P. dirbdavo, o naktimis išardydavo tai, ką išaudusi. Taip apgaudinėjo jaunikius 3 metus. Po to ilgai atsisako rinktis, nors puotaujantys jaunikiai švaisto jos turtą. Atėnės patarta, P. prižada ištekėti už to, kuris laimės jos surengtas šaudymo Odisėjo lanku varžybas, tačiau šiuo lanku jaunikius iššaudo pats Odisėjas, slapta grįžęs Itakėn ir stebėjęs viską, kas dedasi namie. Nors į Odisėją panašus svetimšalis P. atrodo simpatiškas, ji pripažįsta jį savo vyru tik tuomet, kai įsitikina, jog jis žino tik jiems vieniems žinomą paslaptį. Pohomerinėje tradicijoje Telegonas (Odisėjo ir Kirkės sūnus), netyčia užmušęs Odisėją, veda P.; Kirkė suteikia jiems nemirtingumą ir perkelia į Palaimintųjų salas. Vėlesniuose šaltiniuose yra versija, pasak kurios P. apkaltinama neištikimybe. Jai primetami ryšiai su Hermiu, iš kurių gimęs dievas Panas. Ši versija atsirado arba supainiojus Homero P. su kita to paties vardo Peloponeso moterų dievybe, arba kad paaiškintų, kodėl Mantinėjoje yra P. kapas (versija: P., Odisėjo išsiųsta pas tėvą, miršta Mantinėjoje).

Pentėjas (Πενθεύς), gr. mitologijoje Tėbų valdovas, sparto (kareivio, kurį žemė sukūrė iš drakono dantų) Echiono ir Kadmo dukters Agaujės sūnus. P. paveldėjo iš Kadmo valdžią Tėbuose (variantas: po Kadmo Tėbus valdė Kadmo sūnus Polidoras, tačiau P. turėjo didelę įtaką). Dionisas, įdiegęs savo kultą ir misterijas Maž. Azijoje, vėliau atvyksta į Tėbus, kad ir čia įtvirtintų savo pozicijas. Tėbų gyventojai (iš Tėbų kilusi ir Dioniso motina Semelė) atsisako pripažinti Dionisą. Be to, Dioniso motinos seserys teigia, kad jis nėra dieviškos kilmės — Semelė melavusi sakydama, kad tapo Dzeuso žmona. Keršydamas Dionisas Tėbų moterims aptemdė protą, privertė jas palikti namus ir atsiduoti bakchantiškoms orgijoms Kitairono kalno atšlaitėse. P., nepaisydamas pranašo Teiresijo perspėjimo, ima kovoti su Dioniso kultu, uždraudžia moterims garbinti šį dievą. Dionisas aptemdo ir P. protą. Apsivilkęs bakchantės rūbais, P. sekė moteris, einančias į Kitairono kalną, kad galėtų slapčiomis stebėti jų orgijas. Bakchantės pamatė P. ir, palaikiusios jį plėšriu žvėrimi, sudraskė. Pirmosios Pentėją puolė jo motina Agaujė ir jos seserys Ino bei Autonojė. Mitą panaudojo Euripidas tragedijoje „Bakchantės" ir Eschilas iki mūsų dienų neišlikusioje tragedijoje „Pentėjas". Mitas apie P. vaizduoja Echiono nešlovės išpirkimą sūnaus kančiomis bei Kadmo kaltės išpirkimą (Kadmas užmušė Arėjo drakoną). P. istorija susijusi su ekstaziškos dievybės kulto įsitvirtinimo mitais; ši dievybė atėjo iš Maž. Azijos bei Trakijos ir buvo priešiškai sutikta Graikijoje.

Penelopė

Pentesilėja (Πενθεσίλεια), gr. mitologijoje amazonių valdovė, dievo Arėjo ir Ortreros duktė. Trojos karo metu P. su amazonėmis ėjo į pagalbą trojiečiams ir žuvo dvikovoje su Achilu. Achilą pakerėjo mirusios P. grožis. Dėl to Tersitas šaipėsi iš jo, ir Achilas jį nužudė.

Pergamas (Πέργαμος), gr. mitologijoje Neoptolemo ir Andromachės jaunesnysis sūnus. Neoptolemui mirus, P. ir Andromachė persikėlė gyventi į Mažąją Aziją, kur P. įkūrė miestą ir pavadino Pergamu (versija: Pergamu buvo pavadintas misiečių miestas

Teutranija po to, kai P. dvikovoje nukovė valdovą Arėją). Pergamu buvo vadinama ir Trojos tvirtovė (Ilija).

Periboja (Περίβοια), gr. mitologijoje 1) gigantų valdovo Eurimedonto duktė, Poseidono meilužė, pagimdžiusi jam sūnų Nausitoją — pirmąjį fajakų valdovą; 2) Hiponojo duktė, tapusi antrąja Kalidono valdovo Oinėjo žmona po jo pirmosios žmonos Altajos mirties (variantas: Hiponojas nusiuntė P. pas Oinėją po to, kai ją suvedžiojo dievas Arėjas); 3) nimfa, Ikarijo žmona, pagimdžiusi jam keletą sūnų ir dukterį Penelopę; 4) korintiečių valdovo Polibo žmona, kuri priėmė Edipą, išgydė jį ir tapo jo įmote (Sofoklio tragedijoje „Karalius Edipas" vadinama Merope); 5) Megarų valdovo Alkatojo duktė, Telamono žmona ir Ajanto motina. Pasak vienos versijos, gimus Ajantui ji tapo Tesėjo žmona.

Tesėjas nužudo Perifetą. Dekoratyvinis fragmentas Miuncheno Antikos vaizduojamųjų menų muziejuje

Perifetas (Περιφήτης), gr. mitologijoje Hefaisto sūnus, išgarsėjęs savo plėšikiška prigimtimi. P. geležiniu strypu užmušė keleivį, kuris prašė jo pastogės Epidaure. P. nužudė Tesėjas.

Periklimenas (Περικλύμενος), gr. mitologijoje 1) Tėbų karvedys, Poseidono sūnus. Septyneto karo prieš Tėbus metu P. užmuša vieną žygio dalyvį — Partenopają, numesdamas ant jo didžiulį akmenį nuo miesto sienos; po to jis persekioja Amfiarają, bandžiusį pabėgti kovos vežimu. P. beveik pasiveja Amfiarają, tačiau tuo metu nuo perkūnijos trenksmo atsiveria žemė ir praryja Amfiarają su visu vežimu; 3) pilėnų valdovo Nelėjo sūnus, įkūręs Pilo miestą. Iš savo senelio Poseidono jis paveldėjo sugebėjimą pasiversti. Kai Heraklis siaubė Pilo miestą, P. mūšio metu pasivertė liūtu, gyvate, bite, tačiau Heraklis jį vis dėlto užmušė.

Persefonė

Persefonė (Περσεφόνη), Kora („mergelė"), gr. mitologijoje vėlių šalies valdovė, Dzeuso ir Demetros duktė, Hado žmona. Hadas Dzeusui leidus pagrobė Persefonę. Homero himne „Demetrai" pasakojama, kad P. su draugėmis pievoje skynė gėles, kai iš atsivėrusio tarpeklio pasirodė Hadas ir auksiniu vežimu išgabeno P. į mirusiųjų šalį. Liūdinti Demetra pasiuntė į žemę sausrą ir badą, todėl Hermiui Dzeuso įsakymu teko prašyti Hado, kad jis išleistų P. į žemės paviršių. Hadas išleido P. pas motiną, tačiau prieš tai davė jai suvalgyti granato sėklelę, kad P. neužmirštų požemio šalies ir sugrįžtų. Sužinojusi apie Hado gudrybę Demetra suprato, kad nuo šiol jos duktė trečdalį metų gyvens požemyje, o du trečdalius praleis pas motiną. Džiaugdamasi P. motina tuo metu suteiks žemei vaisingumą. P. išmintingai valdo vėlių šalį, į kurią neretai užklysta ir didvyriai. Lapitų valdovas Peiritojas kartu su Tesėju mėgina pagrobti P. ir abu prikalami prie uolos. Tačiau Tesėjui P. leido grįžti į žemę, lydimam Heraklio. P. prašymu Heraklis paliko gyvą Hado karvių piemenį. Orfėjo muzikos sujaudinta P. atidavė jam Euridikę (tačiau dėl paties Orfėjo kaltės ji vis dėlto liko požemio karalystėje). Afroditės paprašyta, P. paslėpė pas save mažąjį Adonį, tačiau vėliau nebenorėjo jo grąžinti Afroditei; Dzeusas nusprendė, kad trečdalį metų Adonis praleis požemio karalystėje. P. užima išskirtinę vietą orfiškajame Dioniso ir Dzagrėjo kulte. Dzeusui, kuris buvo pasivertęs žalčiu, P. pagimdė Dzagrėją, kurį vėliau sudraskė titanai. P. susijusi ir su Demetros kultu Eleusine. Persefonės paveiksle susijungė senos chtoniškos deivės ir klasikinių Olimpo dievų bruožai. Hade ji karaliauja ne savo noru, tačiau elgiasi kaip pilnateisė ir išmintinga valdovė. Savo varžoves — Hado mylimąsias nimfas Kokitidę ir Mintę — P. sunaikina sutrypdama. Tačiau P. padeda didvyriams, neužmiršta žemės ir savo tėvų. Kaip chtoniškojo Dzeuso—žalčio žmona, P. susijusi su gilia senove, kai Dzeusas pats dar buvo požemio valdovas. Dzeuso Chtonijo (Požemio Dzeuso) ir P. ryšio rudimentas yra Dzeuso užgaida, kad į mirusiųjų šalį Hadas P. išsivežtų prieš jos pačios ir jos motinos norą. Rom. mitologijoje P. atitinka Cereros (gr. Demetros) duktė Proserpina. Siužetas „Persefonės pagrobimas" dažnas ant antikinių vazų, monetų, mozaikose ir reljefuose. Europos mene šia tema domėjosi P. P. Rubensas, Rembrandtas ir kt., poetai Dž. Miltonas, J. V. Gėtė, P. B. Šelis ir kt. Remiantis A. Žido trilogija apie P., pastatytas I. Stravinskio baletas. Garsūs muzikos kūriniai P. tema — K. Monteverdžio ir Š. K. Sen-Sanso opera.

Persėjas (Περσεύς), gr. mitologijoje Heraklio įpėdinis, Argo valdovės Danajės ir Dzeuso sūnus. Dzeusas, pasivertęs aukso lietumi, prasiskverbė į varinį Danajės būstą, kur ją buvo įkalinęs tėvas Akrisijas, nes žinojo, jog jį nužudys anūkas. Įtūžęs tėvas užkalė Danaję ir P. statinėje ir įmetė jūron,

Persėjas ir Andromeda. B. Čelinio reljefas

tačiau žvejys Diktijas prie Serifo salos juos ištraukė. Iš pradžių P. augino pats Diktijas, vėliau salos valdovas Polidektas, įsimylėjęs Danaję, išsiuntė P. surasti ir užmušti gorgonę Medūzą. P. padėjo Atėnė ir Hermis. Klausydamas dievų patarimo, P. visų pirma nuvyko į Tolimuosius Vakarus, kur gyveno grajos. Visos trys seserys turėjo tik vieną dantį ir vieną akį. P. atėmė iš grajų dantį bei akį ir pažadėjo juos atiduoti, jei grajos parodys kelią pas nimfas, kurios turi sparnuotus sandalus, kepurę, paverčiančią nematomu, ir maišelį. P. gavo iš nimfų šiuos daiktus, o Hermis padovanojo lenktą durklą. Pakilęs į orą sparnuotaisiais sandalais, P. nukirto galvą vienai iš seserų — gorgonei Medūzai. Tai jis padarė žiūrėdamas į Atėnės duotą veidrodinį skydą, kad nesutiktų Medūzos žvilgsnio,— nuo šio žvilgsnio suakmenėja visa, kas gyva. Kitų gorgonių persekiojimo P. išvengė užsidėjęs stebuklingąją kepurę ir tapęs nematomu. Nukirstą Medūzos galvą jis paslėpė savo kuprinėje. Etiopijoje P. išlaisvino valdovo dukterį Andromedą, kurią buvo nuspręsta paaukoti jūrų pabaisai. Atskleidęs Andromedos giminaičio, atstumto jaunikio, klastą, P. ją vedė, o giminaitį ir jo bendrininkus pavertė akmenimis. Grįžęs į Serifo salą, P. išvadavo savo motiną nuo įkyraus Polidekto meilinimosi: parodė Medūzos galvą ir Polidektas bei jo patarėjai virto akmeninėmis statulomis. Salos valdovu P. paskyrė Diktiją. P. su Andromeda iškeliavo į Argą, kur sportinėse varžybose netyčia disku užmušė savo senelį Akrisiją. Po to, nebenorėdamas likti čia valdovu, P. užleido senelio sostą giminaičiui iš Tirinto, o pats persikėlė į jo vietą. Dovanas, kurios padėjo atlikti žygdarbius, P. grąžino dievams ir mūzoms. Medūzos galvą Atėnė prisitvirtino prie skydo.

Mitai apie P. yra būdingi herojinės mitologijos įsitvirtinimo periodui ir metui, kai olimpiečiai stabilizavo valdžią tarpininkaujant jų ainiams. Juose esama pasakų (valdovo dukters išlaisvinimas ir atpildas už tai) bei senų fetišinių motyvų (sparnuoti sandalai, stebuklinga kepurė ir kt.).

pieridės (Πιερίδες), gr. mitologijoje vienas iš mūzų pavadinimų. Pasak vienos versijos, jis kilęs iš Piero vardo. Pieras iš Makedonijos atvykęs į Trakiją, kur gyvenusios mūzos, ir šią vietovę pavadinęs Pierija. Pieras nustatęs mūzų skaičių bei kiekvienai iš jų davęs vardą. Kitas variantas: p. yra Piero dukterys, mūzų bendravardės, iškvietusios varžytis pačias mūzas, tačiau p. pralaimėjo, ir mūzos jas nubaudė (pavertė šarkomis). Šiame mite atsispindi „prisiminimai" apie pergalę, kurią pasiekė naujosios mūzos olimpietės kovoje su savo pirmtakėmis, senosiomis mūzomis p. Jų vardus vėliau perėmė naujosios mūzos.

Pigmalionas (Πυγμαλίων), gr. mitologijoje 1) legendinis Kipro valdovas, gyvenęs vienas ir vengęs moterų. Iš dramblio kaulo P. pasidarė moters skulptūrą, įsimylėjo ją ir prašė, kad Afroditė įkvėptų statulai gyvybę. Tokios meilės sujaudinta, Afroditė statulą atgaivino. Ši moteris, vardu Galatėja, tapo P. žmona ir pagimdė jam dukterį Pafą (garsaus Afroditės kulto miesto pietų Kipre eponimas).

Pigmalionas ir Galatėja. E. M. Falkonės skulptūrinė grupė Luvre. 1763 m.

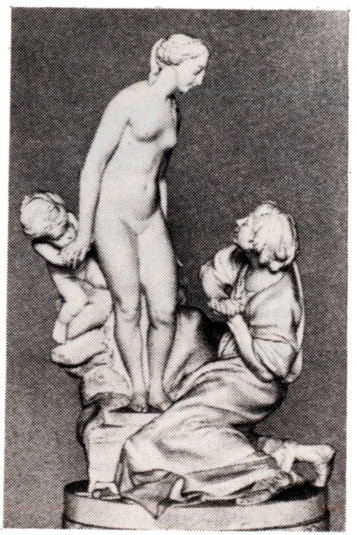

Mitas susijęs su Afroditės (arba Astartės) kultu, kurio žynys buvo P. Kartais P. identifikuojamas su Afroditės meilužiu Adoniu — Pigmaju (pavasario personifikacija). Kita versija: P. pamilo pačios Afroditės atvaizdą; 2) legendinis Tiro valdovas, Didonos (Elisos) brolis, nužudęs savo sesers

vyrą Sichėją (arba Akerbą), kad įgytų jo turtą. Po to Didona pabėgo į Afriką, kur Jarbo žemėje įkūrė Kartaginą.

pigmėjai (Πυγμαῖοι — „kumšteliai" iš gr. **pygmê** — „kumštis" arba „atstumas nuo kumščio iki alkūnės"), **pihiėjai** (iš gr. **pêxys** — „alkūnė"), **kubitalai** (lot. **cubitales**)), gr. mitologijoje nykštukų gentis, gyvenusi į pietus nuo Egipto (arba Trakijoje ir Kolchidėje, Mažojoje Azijoje arba Indijoje). P. ūgis — nuo skruzdėlės iki beždžionės. Strabonas juos mini kartu su pusiau šunimis, pusiau žmonėmis, didžiagalviais, neturinčiais burnos ir nosies, vienaakiais ir kupriais. Herodotas p. laiko ypatinga gentimi, gyvenančia Afrikoje, Nilo aukštupyje. P. susiję su Nilo derlingumo dievo kultu ir identifikuojami su nykštukais pihiėjais, neva gyvenančiais Nilo pakrantėse. Taip atsirado p. — žemdirbių genties įvaizdis: tai juodi, gauruoti žmogeliukai, gyvenantys „riebioje" (**paxys**), t. y. derlingoje žemėje. Labiausiai paplitę motyvai: p. kova su gervėmis ir kova su Herakliu. P. kovoja su gervėmis kiekvienais metais, be to, raiti ant kurapkų, avinų ar ožkų. P. stengiasi pavogti arba sunaikinti gervių kiaušinius. Kai kurie mitografai šios kovos prasmę aiškina tuo, jog kadaise viena p. mergaitė, kuri nesutarė su gentimi, buvo paversta gerve. Viena iš versijų apie p. kovą su Herakliu tokia: p. užpuolė Heraklį, kai šis ilsėjosi užmušęs Antają (p. brolį). Heraklis surinko p. ir surišęs į Nemėjos liūto kailį nunešė Euristėjui.

P. atvaizdų yra Pompėjų ir Herkulano freskose.

Piladas (Πυλάδης), gr. mitologijoje Fokidės valdovo Strofijo sūnus. Po Agamemnono žūties P. tėvo namuose buvo auginamas Agamemnono sūnus Orestas. V a. pr. Kr. atiškoji tragedija P. vaizduoja kaip ištikimą Oresto draugą, palaikiusį jį keršijant už tėvo mirtį ir vėlesnių išbandymų metu. Išskirtinę vietą P. užima Euripido tragedijose „Ifigenija Tauridėje" (P. pasiruošęs paaukoti už Orestą gyvybę) bei „Orestas" (P. skuba į pagalbą Orestui, kai Argo piliečiai nuteisia jį mirties bausme už motinos nužudymą). Vėliau P. veda Oresto seserį Elektrą. P. ir Oresto vardai yra tapę ištikimos draugystės simboliu.

Piladas

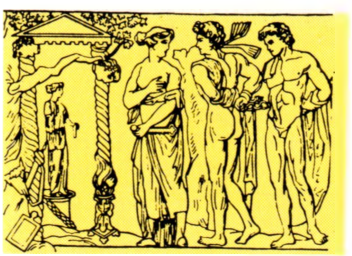

Piramas (Πύραμος), antikinėje mitologijoje babiloniečių jaunuolis, įsimylėjęs nimfą Tisbę. Jiedu gyveno kaimynystėje, tačiau tėvai draudė jiems susitikinėti. Sienoje tarp abiejų namų buvo skylė, pro kurią įsimylėjėliai naktimis žiūrėdavo vienas į kitą ir kalbėdavosi. Kartą jie nusprendė susitikti naktį prie legendinio asiriečių karaliaus Nino kapo. Pirmoji atėjo Tisbė ir netoli kapavietės pamatė liūtę kruvinu snukiu. Išsigandusi Tisbė puolė bėgti, tačiau netyčia pametė savo skraistę. Liūtė skraistę pačiupo ir sudraskė. Atėjęs kiek vėliau, P. pamatė žvėries pėdas ir kruviną, sudraskytą skraistę. Nusprendęs, kad mylimoji mirusi, P. nusižudė. Grįžusi į susitikimo vietą, Tisbė rado P. lavoną. Nenorėdama gyventi be mylimojo, ji nusidūrė tuo pačiu durklu. Netoli tos vietos augo šilkmedis; jo baltos uogos paraudo nuo jaunuolių kraujo ir liko raudonos visiems laikams. Ovidijaus „Metamorfozėse" papasakotas mitas yra etiol. pobūdžio ir aiškina, kodėl šilkmedžio uogos yra skirtingų spalvų.

Pitėjas (Πιτθεύς), gr. mitologijoje Pelopo ir Hipodamėjos sūnus, Tiesto ir Atrėjo brolis, Troidzenos valdovas, mokėjęs pranašauti. P. perprato orakulo atsakymą valdovui Aigėjui, kai tasai paklausė, ar turėsiąs palikuonių. Prigirdęs Aigėją, P. paguldė jį šalia savo dukters Aitros. Ji Aigėjui pagimdė Tesėją.

Pitonas (Πύθων), gr. mitologijoje siaubingas drakonas, kurį pagimdė žemė Gaja. P. niokojo Tėbų apylinkes, saugojo senąjį Gajos ir Temidės orakulą Delfuose. Hera atidavė jam auginti baisųjį Tifoną. Apolonas užmušė P., vietoj senojo orakulo įkūrė šventyklą ir įvedė Pitiškąsias žaidynes; šis mitas rodo, kaip chtoniškąjį archaizmą keitė naujosios Olimpo dievybės.

Pleistenis (Πλεισθένης), gr. mitologijoje vienas iš Pelopo giminės atstovų. Skirtinguose šaltiniuose P. minimas arba kaip Atrėjo sūnus (pasak šio varianto, Agamemnonas ir Menelajas yra Atrėjo anūkai), arba kaip paties Pelopo sūnus.

Plejadės (Πλειάδες), gr. mitologijoje septynios titano Atlanto ir okeanidės Plejonės dukterys: Alkionė, Meropė, Kelaino, Elektra, Steropė, Taigetė, Maja. Visos seserys tapo dievų žmonomis, išskyrus Meropę, kurios vyras buvo Sisifas. P. persekiojo medžiotojas Orionas, kol jos pavirto balandėmis. Dzeusas jas pavertė žvaigždynu. Šešios šio žvaigždyno žvaigždės ryškios, o septintoji (Meropė) vos įžiūrima, nes buvo paprasto mirtingojo žmona (variantas: P. pavirto žvaigždėmis po savo brolio Hiado ir seserų hiadžių mirties).

Plejadės. Kodekso miniatiūra Londono universiteto bibliotekoje. IX a.

Plutas (Πλοῦτος), gr. mitologijoje turto dievas, Demetros ir Jasiono sūnus, gimęs Kretos saloje. Seniausiuose variantuose P. susijęs su Demetra ir Persefone. Kiekvieną, kurį globoja šios deivės, užtaria ir P. — suteikia žmonėms gerovę ir dideles bandas.

Demetrai ir Persefonei įsitraukus į Eleusino misterijas, P. buvo identifikuojamas su vėlių šalies valdovu Plutonu (Hadu), kuriam priklausė milžiniški požemio turtai. P. skirta Aristofano komedija „Plutas"; joje šis dievas vaizduojamas kaip aklas žilagalvis, nesugebąs teisingai paskirstyti turtų. Kai Asklepijas išgydo P., jis duoda turtų vargšams, atimdamas iš turtingųjų. Tai sukuria komišką situaciją visuomenėje, nes niekas nebenori dirbti. Dievai, pasivertę vargšais, eina prašyti tarnybos pas buvusius beturčius. Klasikiniu laikotarpiu P. buvo laikomas turto personifikacija.

Plutonas, gr. mitologijoje vienas iš vėlių šalies valdovo dievo Hado vardų.

Podaleirijas (Ποδαλείριος), gr. mitologijoje Asklepijo sūnus. Abu su broliu Machaonu paveldėjo iš tėvo sugebėjimą gydyti. Istoriniais laikais garbintas kaip didvyris — gydytojas Tesalijoje, Karijoje ir Pietų Italijoje.

Polibas (Πόλυβος), gr. mitologijoje 1) Egipto Tėbų valdovas. Priėmė savo namuose Menelają ir Heleną jiems grįžtant iš Trojos; 2) Sikiono valdovas, Adrasto senelis iš motinos pusės; 3) Korinto valdovas, Edipo įtėvis. Pasak kai kurių versijų, pamestas mažylis Edipas buvo rastas Sikione, todėl jį neretai identifikuoja su P. iš Sikiono.

Polidektas (Πολυδέκτης), gr. mitologijoje Eolo anūkas ir Magneto sūnus, valdęs Serifo saloje, kur jo brolis Diktijas ištraukė iš jūros dėžę su Danaje ir naujagimiu Persėju. Įsimylėjęs Danaję, P. mėgino ją paimti prievarta. Kad atsikratytų Persėju, P. jaunuolį išsiuntė atgabenti gorgonės Medūzos galvos. Grįžęs Persėjas rado motiną besislapstančią prie altoriaus nuo P. persekiojimų. Parodęs nukirstą Medūzos galvą, Persėjas pavertė P. ir jo bendrininkus akmens statulomis.

Polidoras (Πολύδωρος), gr. mitologijoje Priamo sūnus. Anot epo „Iliada", P. motina buvo Laotojė. P. mūšyje nukovė Achilas. Pasak vėlesnės, veikiausiai trakiškos kilmės versijos, kurią pateikė Euripidas, P. motina buvo Hekabė. Kad išgelbėtų jaunąjį P. nuo žūties, kilus karui tėvai jį su dideliais turtais išsiuntė iš Trojos pas Trakijos valdovą Polimestorą. Kai achajai užėmė Troją, Polimestoras nužudė P., o jo kūną įmetė į jūrą. Tai jis padarė arba norėdamas įsiteikti nugalėtojams, arba gviešdamasis P. turtų. P. kūną bangos išmetė į krantą būtent toje vietoje, kur Hekabė ir kitos nelaisvėn paimtos trojietės laukė savo likimo. Polimestorui esant achajų stovykloje, Hekabė jį su vaikais prisiviliojo pas save ir tarnaičių padedama iššukdė Polimestoro vaikus, o jį patį apakino. Polimestoras palaidojo P. Trakijos pakrantėje. Kai šioje vietoje sustojo iš Trojos bėgantis Enėjas ir aukojimo reikmėms norėjo nukirsti ant kalvos augusio krūmo šakas, iš jų ėmė lašėti kraujas ir nužudyto P. balsas atskleidė jo mirties paslaptį. Trojiečiai čia surengė naujas laidotuves ir aukojimą.

P. buvo ir Kadmo bei Harmonijos sūnaus, Edipo prosenelio vardas.

Polifemas (Πολύφημος), gr. mitologijoje 1) kiklopas, Poseidono ir jūros dievo Forkino dukters nimfos Toosos sūnus. Baisus ir plėšrus vienakis milžinas piemuo P. gyvena oloje, kur jam įrengtas būstas. Jis melžia ožkas, daro varškę ir ėda žalią mėsą. Homero „Odisėjos" IX-joje giesmėje pavaizduoti Odisėjo nuotykiai P. oloje. Odisėjas išdūrė P. akį, kai šis įkaušęs miegojo, taip išvengdamas savo palydovų likimo, kuriuos P. suėdė. P. nežinojo savo skriaudėjo tikrojo vardo, nes Odisėjas pasisakė esąs „niekas". Aklas milžinas šaukė, kad jam išdūrė akį „niekas". Išgirdę P. rėkiant susirinko kaimynai milžinai, kilo sąmyšis. Sužinojęs tikrąjį Odisėjo vardą, iš pykčio, kad išsipildė sena orakulo pranašystė, jog jį apakins būtent Odisėjas, P. apmėtė uolomis jo laivą.

Helenistinio laikotarpio poetams, ypač Teokritui, P. — taikus piemuo, iš kurio negražios išvaizdos juokiasi merginos. Jis gretinasi prie nimfos Galatėjos, išsiilgęs nepasiekiamos meilės. Mitas apie nelaimingą P. meilę Galatėjai ir baisų jo kerštą Galatėjos mylimajam Akidui pavaizduotas Ovidijaus kūriniuose; 2) lapitas, Eilato sūnus, Kainėjo brolis. P. dalyvavo lapitų ir kentaurų mūšyje bei argonautų žygyje, tačiau nepasiekė Kolchidės; padėjęs Herakliui ieškoti Hilo, jis nespėjo grįžti į laivą, liko Misijoje, įkūrė ten Kijo miestą ir ėmė jį valdyti.

Polihimnija (Πολυύμνια), gr. mitologijoje viena iš devynių mūzų, Dzeuso ir Mnemosinės duktė, kitaip dar vadinama Polimnija. P. — kilniosios himnų poezijos mūza. Manoma, kad ji išrado lyrą. P. vardas rodo, jog poetai savo sukurtais himnais nusipelno nemirtingos šlovės. P. vaizduojama susimąsčiusi, su ritinėliu rankoje.

Poliksenė (Πολυξένη), gr. mitologijoje Priamo ir Hekabės duktė. Kai Troją užėmę achajai ruošėsi grįžti namo, virš Achilo kapo pasirodė jo dvasia ir pareikalavo, kad būtų paaukota P. Aukojo Achilo sūnus Neoptolemas. P. oriai sutiko kardo kirčius ir mirė išdidi. Kiklikiniame epe, lyrikoje ir atėniečių tragedijoje papasakota padavimo apie P. pradžia slypi senovės tradicijoje, kai drauge su didvyriu būdavo laidojama ir jo žmona, įkaitai, mylimiausi tarnai, žirgas ir kt. Vėlesnė versija P. mirtį aiškino romantiškiau: Poliksenę įsimylėjęs Achilas buvo nužudytas iš pasalų, kai atvyko be ginklų, kad susitartų dėl vestuvių. Po mirties jis pasišaukė sužadėtinę pas save.

Polimestoras (Πολυμήστωρ), gr. mitologijoje Trakijos valdovas, Priamo žentas, nužudęs trojiečių valdovo sūnų Polidorą.

Polineikas (Πολυνείκης), gr. mitologijoje Tėbų valdovo Edipo ir Jokastės sūnus, Eteoklio ir Antigonės brolis. Pasak seniausios versijos, išlikusios epinėje poemoje „Tėbietė", po Edipo demaskavimo sūnūs prarado pagarbą jam. Kartą P. padavė tėvui vyną auksinėje Lajo taurėje, tuo primindamas Edipui jo nusikaltimą. Kitą kartą broliai nusiuntė Edipui nepadorų aukojamos mėsos gabalą. Euripidas visa tai dar papildė pasakojimu, kad sūnūs įkalino Edipą pilies požemiuose, idant žmonės pamirštų gėdingą jų gimimo istoriją. Įpykęs Edipas du kartus prakeikė sūnus, palin-

kėjęs jiems dalintis palikimą su ginklu rankoje, kol užmuš vienas kitą. Todėl P. susitarė su Eteokliu, kad valdys Tėbus pakaitomis. Tačiau vyresnysis brolis Eteoklis neperleido P. sosto ir išvarė jį iš Tėbų. Anot kitos versijos, P. buvo vyresnis ir savo valdymo metu išvarė ar bent netrukdė išvaryti iš Tėbų Edipą; paskui jį patį išvarė Eteoklis. P. apsistojo Arge pas Adrastą. Brangiomis dovanomis jis prisiviliojo Adrasto dukterį, vedė ją (pasak kitos versijos, Adrastas pats ją išleido už P.) ir įtikino uošvį surengti karo žygį prieš Tėbus, kad atgautų prarastą valdžią. Kaip karo prieš gimtąjį Tėbų miestą iniciatorių, P. vaizduoja Eschilas ir Sofoklis. P. vardas reiškia „ieškantis neapykantos" (poly — „daug", netkos — „neapykanta", „keiksmai"). Tik Euripido tragedijoje „Finikietės" P. paveikslas sukelia užuojautą: jis — neteisybės auka, priversta naudoti jėgą. Dvikovoje ties apsuptų Tėbų siena žūva abu broliai. Tėbiečiams buvo uždrausta laidoti P. lavoną — už tai grėsė mirties bausmė. Pasipriešinti Kreonto įsakymui išdrįso Antigonė.

Poseidonas (Ποσειδῶν), gr. mitologijoje vienas iš aukščiausiųjų Olimpo dievų, jūros valdovas, Krono ir Rėjos sūnus, Dzeuso ir Hado, su kuriais

Poseidonas

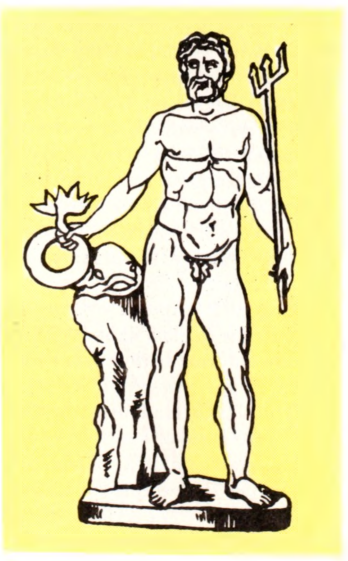

dalinosi pasaulį, brolis. Traukiant burtus P. atiteko jūra, Dzeusui — dangus, Hadui — požemis. Seniausias P. įvaizdis susijęs su drėgmės prisodrintos žemės derlingumu. Kita vertus, P. susijęs su ide zoomorfiniu derlingumo demonu. Jis pasirodo arklio ir jaučio pavidalu, taip priartėdamas prie neišsenkančių žemės vaisingumo syvų, taigi prie vandens stichijos. P. vardas įkūnija derlingumo esmę, išreikštą pastoviu ritualiniu kreipiniu: „vandenų valdovas" (nes doriečių Poteidan susideda iš potei „valdovas" šauksmininko ir pažyminio daon „vandens" šauksmininko, kuris išvestas iš ide šaknies da-, danu-, reiškiančios drėgmę ir upę). Graikų gentims apsigyvenus salose, P. imta identifikuoti ne tik su drėgme, suteikiančia žemei gyvybę, bet ir su jūros platybėmis. Olimpo P. neatsiejamai susijęs būtent su jūros stichija, nors ir išlaikęs rudimentinius epitetus, bylojančius apie buvusį ryšį su žeme. Yra išlikę ir mitai apie zoomorfines P. hipostazes — arklį ir jautį bei padavimai apie P., kuris savo trišakiu išmuša žemėje skaidrius šaltinius.

Olimpo P. archajinius bruožus rodo jo audringa prigimtis, siekimas išlikti nepriklausomu. Priverstas pripažinti Dzeuso valdžią, jis laiko save lygiu Dzeusui. P. dalyvauja sąmoksle prieš Dzeusą, iš grandinių jį išvaduoja Tetidė. Susimokęs su Hera, Dzeusui užmigus P. padeda achajams ir sukelia Dzeuso pyktį, gresiantį peraugti į neapykantą. P. eina pagalbon achajams su kardu, panašiu į žaibą, vadovauja achajų kariuomenei. P. nekenčia trojiečių, kurių valdovas Laomedontas kadaise nesumokėjo jam ir Apolonui atlyginimo už įtvirtinimų statybą. P. pasiuntė į Troją bjaurią jūros pabaisą, kuri kėsinosi į valdovo dukterį Hesionę. Hesionę išgelbėjo Heraklis.

P. priešinasi olimpiečių sprendimui leisti sugrįžti Odisėjui. Jis nekenčia Odisėjo, nes šis apakino Polifemą. Tačiau Dzeusas įsitikinęs, jog P. negali ginčytis su visais nemirtingaisiais ir savavališkai elgtis. Vis dėlto P. nenurimsta ir pasiunčia Odisėjui baisią audrą, kuri sudaužo jo plaustą, savo trišakiu išjudina jūrą, debesis ir vėjus. Trišakį P. naudoja piktiems tikslams — kai nori sukelti vėtrą arba užmušti kokį nors didvyrį. Jis sutriuškina uolą, pasmerkdamas mirčiai Ajantą už jo įžūlų pagyrūniškumą. P. trišakis — senas fetišas, turintis magiškos galios. Ginčydamasis su Atėne, P. trišakiu iškerta šaltinį — dovaną Atikos gyventojams. P. užtenka stipriau stuktelėti delnu fajakų laivą, ir jis, pavirtęs uola, nugrimzta į jūros dugną. P. negyvena ant Olimpo kalno, o turi puošnius rūmus jūros dugne prie Aigų. P. lekia per jūrą kovos vežimu, pakinkytu ilgakarčiais žirgais. Tamsiai mėlyna audros banga jūroje — tai pats Poseidonas. P. išvaizda grėsminga, jis galingas ir stichiškas, nuo jo žingsnių dreba miškai. Savo pilį Aigose jis pasiekia žengęs tris keturis žingsnius nuo Trakijos kalnų. P. — nereidės Amfitritės vyras. Ji pagimdė P. sūnų, jūros gelmių valdovą Tritoną. P. turi daug vaikų, ir visi jie stichiški, niūrios išvaizdos, grėsmingi. Tai milžinai Sarpedonas, Orionas ir Aloadai, imtynininkas Amikas (pagimdė nimfa Melija), milžinas Antėjas (pagimdė Žemė), kiklopas Polifemas, vald. Busiridas, žudęs visus svetimšalius, plėšikai Kerkionas ir Skironas; gorgonė Medūza jam pagimdė Chrisaorą ir Pegasą, kuris pasaga išmušė Hipokrenės šaltinį. Demetra, pasivertusi erinija, P. pagimdė žirgą Arejoną. Visa tai byloja apie zoomorfinę P. esmę. Jis iš jūros atsiunčia į Kretą puikų jautį, savo hipostazę. Iš jo ryšio su Pasifaje gimsta pabaisa Minotauras. Vis dėlto esama ir mėginimų susieti P. su didvyrių pasauliu, tačiau ir tada P. pasirodo vandens stichijos pavidalu. Pasivertęs upės dievu, P. susituokia su Tira. Ji pagimdo Pelėją ir išmintingojo Nestoro tėvą Nelėją.

Buvo manoma, kad P. — atėniečių valdovo Egėjo sūnaus Tesėjo dieviškasis tėvas. Įrodinėdamas savo dievišką kilmę, Tesėjas šoko į jūrą, kad ištrauktų iš ten Minojo auksinį žiedą; jis gavo žiedą iš Amfitritės ir grįžo kaip nugalėtojas. Būtent P. sūnus didvyris Tesėjas užmuša Minotaurą, kuris taip pat yra P. sūnus, tik pabaisa. P. sūnų esama ir tarp argonautų: tai Eufemas, Erginas ir Ankajas. Žygyje jie neatliko jokio žymesnio vaidmens. Kažin ar P. galima laikyti miestų įkūrėju ir globėju. Jis mėgino nugińčyti Helijo tei-

sę į Korintą ir pralaimėjo. Iš Aiginos salos P. išgujo Dzeusas, iš Nakso — Dionisas, iš Delfų — Apolonas, iš Troidzenos — Atėnė. Ji nugalėjo ir Atėnuose, P. apmaudui pasodindama ten alyvmedį. Hera pasiėmė Argą, todėl P. ten pirmiausia pasiuntė sausrą, paskui vandenį. Vienintelė šalis, kur valdė P. ir jo įpėdiniai, Dzeuso nubausti už nesąžiningumą, buvo Atlantidos sala.

P. garbintas kaip jūros, šaltinių dievas (jo epitetai: Krenuchas — „šaltinių valdytojas"; Nimfagetas — „nimfų valdovas") bei žemės drebėjimų dievybė. Anot Strabono, rodiečiai po žemės drebėjimo netoli Fero salos pastatė šventyklą P. Asfalijui — „suteikiančiam saugumą". P., kaip ir Fitalmiją, visoje Graikijoje garbino drauge su Dionisu Dendritu. Jiems abiems buvo paskirta pušis. P. Hipijo — „žirgų" — kultas labiausiai buvo paplitęs Tesalijoje. Arge buvo žinomas P. Proklistijo kultas, menantis Heros ir P. ginčą, kai argiečių atstumtas P. užsiundė ant Argolidės jūrą. Akropolyje prie Erechtėjo šventyklos dar II a. buvo garbinamas sūraus vandens šaltinis, kuris esąs iškirstas P. trišakiu. Troidzenoje, nepaisant P. pralaimėjimo, garbintas P. „valdovas". Ten pat buvo ir Fitalmijo šventykla, skirta nederliaus atminimui; P. pasiuntė nederlių žemei, kuri prisisunkė sūraus jūros vandens. Ši šventykla primena ir P. palankumą, nes P. pats nutraukė nesantaiką. P. kultas visur susijęs su nelaimėmis, kurias sukėlė jo pyktis.

P. — sena vyriškosios lyties chtoniška dievybė, turėjusi universalią valdžią; vėlesnėje (herojinėje) stadijoje jį užgožė vyriškosios lyties patriarchalinė dievybė — Dzeusas. Likęs nuolatinėje opozicijoje Olimpui, P. vėliau nebebuvo valdantis dievas.

Rom. mitologijoje P. identifikuojamas su Neptūnu.

Praksitėja (Πραξιθέα), gr. mitologijoje 1) Tespijo duktė, pagimdžiusi Herakliui Nefą; 2) Atėnų valdovo Erechtėjo žmona, kare su Eleusinu dėl atėniečių pergalės paaukojusi savo dukteris; 3) najadė, Atėnų valdovo Erichtonijo žmona, Pandiono motina.

Priamas (Πριαμος), gr. mitologijoje paskutinis Trojos valdovas, Laomedonto sūnus. Kai Heraklis, keršydamas už apgaulę, nužudė Laomedontą ir jo sūnus, leido Laomedonto dukrai Hesionei pasilikti gyvą vieną iš brolių. Mergaitė išsirinko jauniausią brolį Podarką. Heraklis sutiko dovanoti jam laisvę su sąlyga, kad Hesionė išpirks brolį iš vergijos. Tai buvo savaime suprantama belaisvio dalia. Hesionė atidavė už brolį savo užtiesalą, ir Heraklis paliko jaunuolį valdyti Trojų, davęs jam P. vardą. „Iliadoje" P. — senas nukaršęs valdovas, didžiulės šeimos galva (50 sūnų ir 12 dukterų).

Trojos kare P. neteko daugelio savo sūnų, tarp jų ir vyriausio bei narsiausio — Hektoro. Scena, kur sielvarto palaužtas P. prašo Achilo už didelę išpirką atiduoti sūnaus kūną,— vienas žinomiausių ir labiausiai jaudinančių „Iliados" epizodų. Trojos užėmimo naktį P. norėjo apsiginkluoti ir eiti į kovą, bet Hekabė įkalbėjo ieškoti išsigelbėjimo namie, prie Dzeuso altoriaus. Ten jį rado ir žiauriai nužudė Neoptolemas.

Priamas

Priapas (Πρίαπος), antikinėje mitologijoje itifališkos prigimties vaisingumo jėgų dievybė. P. kulto atsiradimo vieta nežinoma, jo lokalizavimas Lampsake — antrinis. Lampsako gyventojai laiko P. savo miesto įkūrėju. Tačiau konkuruojančiuose miestuose ir salose buvo manoma, jog P. buvo išvarytas iš miesto dėl savo neregėtos apimties falo. Pirmykštėje stadijoje (iki IV a. pr. Kr. pabaigos) P. buvo garbinamas medžio šakos ir asilo pavidalais; mitus apie P. ir asilą užfiksavo Ovidijus, Higinas ir kt. Po Aleksandro Makedoniečio karo žygių P. kultas paplito visame rytiniame Viduržemio jūros regione ir įsiliejo į Dioniso mitologiją. Atsirado mitas apie P. kilmę iš Dioniso ir Adonio (pasak kitų variantų, iš Dzeuso arba Hermio). P. motina buvo arba viena iš nimfų, arba Afroditė. Anot vienos versijos, Afroditė, laukdamasi nuo Dioniso P., ėmė gyventi su Adoniu; pavydžioji Hera užbūrė vaiką, ir jis gimė luošas (P. turėjo du falus; tai aiškinama tuo, kad P. turėjo du tėvus — Dionisą ir Adonį). Pasak kitos versijos, P. yra Afroditės ir Dzeuso sūnus. Dėl Heros pasiųsto luošumo jis buvo paliktas kalnuose; ten jį rado piemenys arba nimfos, silenas ir satyras.

P. kultas suklestėjo Romos laikotarpiu. P. buvo įtrauktas į rom. vaisingumo dievybių ratą. Jis — geraširdis laukų dievukas, sodų sargas, kuris rūpinasi šaltinių skaidrumu ir teisingu žemės išmatavimu, žvejų ir jūreivių užtarėjas, prostitučių, ištvirkėlių, eunuchų globėjas, sąvadautojas, plevėsa ir pederastas, „Bakcho mokytojas", Heraklio padėjėjas, stoikų „kuriančiojo logoso" personifikacija, jūros ir sausumos kūrėjas; jis identiškas Erotui, Panui ir Gerajam demonui,— visų dievas. P. yra „šventas", jis — „tėvas", „valdovas", „geradaris ir užtarėjas", kurio vardas vertas tiek užrašų ant sienų, tiek ir amžino knygų (Katulas, Horacijus, Vergilijus, Marcialis) poezijos žanro — vadinamųjų priapėjų. P. (daugiausia tai liečia imperijos laikus) veikia miškuose, soduose, vynuogynuose, pakelėse, kirtvietėse, prieplaukose ir viešnamiuose visoje Graikijoje, Italijoje, Germanijoje, Galijoje, Dalmacijoje, Trakijoje, Afrikoje ir Ispanijoje. P. atributai — gausybės ragas, tirsas, deglas, kaukė, pintinė, sodo inventorius ir muzikos instrumentai. Be gėlių vainikų ir girliandų, daržovių, vaisių, medaus, pupų ir vyno, P. garbei aukodavo ir veršiukų, ožiukų, ėriukų, paršelių, balandžių ir žuvų kraują, kuriuo apšlakstydavo P. statulas (purpuro ar sodrios šafrano spalvos chitoną P. padovanojo moti-

na, kad paslėptų sūnaus luošumą). Kiekviena virtuvė buvo laikoma P. šventove. Šventėse P. garbei, kurios vykdavo kovo ir birželio mėnesiais, viešpataudavo seksualinė laisvė ir linksmybės; P. kaip kulto personažas iš paprastos liaudies dalyvaudavo Demetros, Dioniso ir Gerosios Deivės (Bona Dea) šventėse.

Populiariausias ikonografinis P. tipas — senelis su falo formos galva (vienas iš P. epitetų — triphallus; trečiasis falas yra P. galva), vienoje rankoje laikantis pintinę su daržovėmis, vaisiais ir žalumynais, o antroje — falą (esama be galo daug terakotinių statulų, marmuro reljefų, gemų, freskų ir amuletų). Įdomūs ne tik P. atvaizdai ant antkapių, bet ir nuo Galijos iki Frigijos paplitę falų amuletai ir skulptūros, — mirusieji vaizduojami P. pavidalu. Romoje P. identifikuotas su dievybe Mutunu Titinu.

Proitas (Προῖτος), gr. mitologijoje Argolidės Tirinto valdovas, Abanto sūnus, Akrisijo brolis dvynys. Proitidžių (Lisipės, Ifianasos ir Ifinojės) bei Megapento tėvas. P. ir Akrisijas kivirčijosi dar motinos įsčiose (variantas: Akrisijas ėmė nekęsti brolio po to, kai šis suvedžiojo jo dukterį Danaję). Tėvui mirus, broliai ėmė kovoti dėl valdžios Argolidėje. Šią kovą P. pralaimėjo ir pabėgo pas Likijos valdovą Jobatą (variantas: pas Amfianaksą; pas Afidą), vedė jo dukrą Steneboją ir uoštvio remiamas atnaujino karą su Akrisiju. Po ilgos kovos broliai susitaikė: Akrisijas tapo Argo valdovu, o P. ėmė valdyti Tirintą. Jam priskiriamas kiklopinių sienų aplink miestą pastatymas. Gali būti, kad mitas atspindi istorinį faktą — Kretos-Mikėnų laikotarpio valdovų konkurenciją. P. ir Akrisijo karo metu buvo išrastas skydas. Su P. susijęs ir mitas apie Belerofontą, kuris ištremtas iš Korinto gyveno Argolidėje. Kai Belerefonto atstumta Steneboja apšmeižė jį Proitui, P., patikėjęs, kad Belerofontas norėjo nuplėšti garbę jo žmonai, išsiuntė jį pas Jobatą su laišku, kuriame buvo prašoma užmušti laiško įteikėją. Su P. susijęs ir mitas apie Proitides ir pranašą Melampą, išgydžiusį pamišusias mergaites. Po to jis gavo iš P. dalį valstybės sau ir broliui Biantui. Melampas ir Biantas vedė P. dukteris Lisipę ir Ifianasą. Ovidijus pasakoja, kad apsupant Argą Persėjas pavertė P. akmeniu.

Proknė (Πρόκνη), gr. mitologijoje atėniečių valdovo Pandiono duktė, kurią tėvas išleido už Trakijos valdovo Terėjo. Terėjas įsimylėjo P. seserį Filomelę. Įtikinęs Filomelę, kad P. mirė (paslėpė žmoną brūzgynuose), Terėjas vedė Filomelę, vėliau nupjovė jai liežuvį ir uždarė rūsyje, tačiau Filomelė išaudė P. laišką ir toji surado seserį. P. nužudė savo ir Terėjo sūnų Itijų, jo mėsa pamaitino Terėją, o paskui abi su seserimi pabėgo. Sužinojęs tiesą, Terėjas ėmė persekioti seseris, tačiau jos paprašė dievų pagalbos, ir jie pavertė seseris paukščiais: P. — lakštingala, Filomelę — kregždė. Terėją dievai pavertė kukučiu. Pavirtę paukščiais, P. ir Terėjas kartojo tokius garsus, kokie buvo jų paskutiniai žodžiai: P. sakė „Ity, Ity" („Itijau, Itijau"), Terėjas — „Pū, Pū" („kur, kur"); tai etiologinis mito variantas, aiškinantis šių paukščių čiulbesio kilmę.

Prokrustas (Προκρούστης), gr. mitologijoje garsus plėšikas (žinomas ir Damasto bei Polipemono vardais), puldavęs keliautojus prie kelio iš Megarų į Atėnus. Jis pasidarė dvi lovas; į didžiąją lovą guldydavo nedidelio ūgio keleivius ir, kad ištemptų jų kūnus, mušdavo kūju. Į mažąją lovą P. guldydavo aukštaūgius keleivius ir nupjaudavo jiems lovon netelpančias kūno dalis. P. užmušė Tesėjas netoli Kefiso upės, įvesdamas Atėnuose tvarką ir valydamas miestą nuo visokių pabaisų ir nusikaltėlių.

Prometėjas (Προμηθεύς), gr. mitologijoje titano Japeto sūnus, Dzeuso pusbrolis. P. motina — okeanidė Klimenė (pasak kitų variantų, teisingumo deivė Temidė ar okeanidė Asija). P. broliai — Menoitijas (po titanomachijos Dzeusas jį įmetė į Tartarą), Atlantas (už bausmę laikantis dangaus skliautą), Epimetėjas (Pandoros vyras). Tarp P. vaikų — Piros (Epimetėjo ir Pandoros dukters) vyras Deukalionas (P. yra ir Pandoros sūnus).

P. vardas reiškia „iš anksto apmąstantis", „numatantis" (priešingai negu Epimetėjo — „po to mąstančio"). P. neabejotinai turi senos ikiolimpinių laikų dievybės bruožų, kylančių iš Balkanų substrato. Gr. mitologijos olimpiniu periodu P. jungia archajiško, dieviško genties globėjo požymius (Helenas — Deukaliono ir Piros sūnus) ir virš senojo substrato esančius dievų paveikslus. Jis išsaugo savo pirmines geradario f-jas ir įsijungia į naujųjų dievų giminystės santykių sistemą. P. nedalyvauja titanomachijoje, priešinasi agresyviam titanų elgesiui su olimpiečiais, net savanoriškai stoja olimpiečių pusėn prieš savo buvusius giminaičius. Iš savo praeities P. išsaugo nepriklausomą statusą naujųjų valdovų atžvilgiu, savo chtoniškos kilmės suvokimą (anot jo paties, jis yra Gajos — Žemės sūnus, kuri identifikuojama su Temide). Iš protėvių paveldėtą išmintį (yra žinoma, kad jis pasinaudoja Gajos patarimu sudaryti sąjungą su Dzeusu ir įveikti jį gudrumu), įžūlumą, kuris ribojasi su sukčiaus išradingumu, P. naudoja tam, kad užtartų apgailėtiną žmonių giminę. Pasak daugelio šaltinių, jis yra šios žmonių giminės kūrėjas. P. veikia gr.

Heraklis nugali erelį, draskantį Prometėją. Graviūra Luvre. III—II a. pr. Kr.

mitologijos olimpinio periodo priešaušryje, sunkiu šios mitologijos tapsmo metu, vykstant kovai su „praėjusių laikų pabaisomis". Ne šiaip sau, nors jis daug pranašesnis už chtoniškuosius giminaičius, P. pasigaili ir Atlanto, ir Tifono, kuriuos griežtai nubaudė Dzeusas. Tarkim, P. proto guvumas olimpinėje sistemoje įgyja išminties, kuri būtina pačiam Dzeusui, pobūdį. Kita vertus, klasikinė olimpinė mitologija negali priimti dviejų žmonijos kūrėjų ir teisingumo gynėjų — P. ir Dzeuso, todėl P. neišvengiamai turi priešpriešinti save Dzeusui, tačiau ne grubiai, fiziškai, kaip tai darė titanai. P. turi rasti poziciją, kad būtų pranašesnis už Dzeusą, t. y. užimti kankinio, paaukojusio save žmonijos labui, poziciją. O Dzeusas su varžovais elgiasi despotiškai, turint omenyje, kad titanus jis įveikė savo fiziniu pranašumu, žaibų galia bei padedamas sąjungininkų — šimtarankių.

Mitai apie P. susiję su herojinio laikotarpio artėjimu. Tai Dzeuso kovos su titanais, Dzeuso valdžios įtvirtinimo, žmonijos atsiradimo laikas. Anot daugelio šaltinių, P. kaip seniausia dievybė pats nulipdė pirmuosius žmones iš žemės ir vandens. Be to, jis sukūrė žmones su aukštyn nukreiptu žvilgsniu, panašius į dievus, tačiau tai darė pildydamas Dzeuso norą. Be to, yra šaltinių, anot kurių žmones ir gyvūnus dievai sukūrė požemyje, maišydami ugnį su žeme, o padalyti jiems sugebėjimus dievai liepė P. ir Epimetėjui. Būtent Epimetėjas kaltas, kad žmonės tokie neapsaugoti: visus išgyvenimo žemėje sugebėjimus jis išdalijo gyvūnams, todėl žmonėmis turėjo pasirūpinti P. Pamatęs, kad visi gyvūnai visiškai aprūpinti, o žmogaus „plikas, basas, be būsto ir ginklo", P. pavagia „Hefaisto ir Atėnės sumanumą kartu su ugnimi, nes be ugnies niekas negalėtų jo perimti ir panaudoti" (Hefaisto ir Atėnės dirbtuvėse pavogtos ugnies pavidalu P. atneša žmonėms techninį progresą). Anot Eschilo, „visi žmonių sugebėjimai gauti iš Prometėjo". P. apdovanojo išmintimi aklus, apgailėtinus žmones, gyvenančius olose it skruzdės, jis išmokė juos statyti namus bei laivus, užsiimti amatais, dėvėti drabužius, skaičiuoti, rašyti ir skaityti, skirti metų laikus, aukoti dievams ir burti ateitį. Tačiau yra šaltinių, kuriuose neminima P. įtaka kultūrinei žmonijos raidai. Valstybingumo ir tvarkos pradžia, moralinės vertybės siejamos ne su P. dovanomis, o su Dzeuso veikla. P. neišmokė žmonių gyventi visuomenėje, nes pats neturėjo Dzeusui būdingų bruožų. Nesugebėjo jis įkvėpti žmonėms ir gėdos bei teisingumo jausmų, kuriuos įdiegė Hermio padedamas Dzeusas. Vis dėlto tobulinti paties sukurtos žmonijos Dzeusas nenorėjo; dievas nusprendė ją sunaikinti ir kurti iš naujo.

Yra žinomas mitas apie tai, kaip kartą supykęs Dzeusas išnaikino žmoniją, pasiųsdamas į žemę tvaną, bet Dzeuso palikta žmonių pora — sutuoktiniai Deukalionas ir Piro (t. y. P. sūnus ir Epimetėjo duktė) pradėjo naują žmonių giminę, mėtydami per petį akmenis. Taip P., dabar jau tarpininkaujant sūnui, vėl dalyvauja kuriant žmoniją. P. išdrįso pasigailėti žmonių ir aprūpino juos ugnimi, perduodamas ją tuščiavidurėje nendrėje. Mituose P. vaizduojamas kaip žmonijos, kuri sukurta jam pačiam dalyvaujant, geradaris. P. — pats gailestingiausias sukurtųjų būtybių globėjas dar ikiherojiniu laikotarpiu. Tačiau Dzeusas tvirtas ir griežtas: jis ne kartą be jokio gailesčio sunaikina ištisas žmonių kartas. Dzeusas — patriarchato didvyrių kartos pradininkas; šiuo periodu P. vaidmuo labai menkas greta galingųjų Hefaisto ir Atėnės figūrų. P. ir Hefaistą siejo bendras ryšys su ugnimi, be to, ir Hefaistui priskiriamos žmonijos švietimo f-jos. Atėnė atliko svarbų vaidmenį kuriant žmones — įkvėpė jiems sielą. Būtent P. (ne Atėnė ar Hefaistas) sutvėrė pirmąją moterį. Atėnė net padeda P. pavogti ugnį. Esama versijų, jog P. nubaustas ne dėl savo kultūrinės veiklos, o todėl, kad įsimylėjo Atėnę, ar net todėl, kad buvo Heros ir titano Eurimedonto nesantuokinis sūnus. Dzeusas įmetė Eurimedontą į Tartarą, o P. įsakė prikalti prie uolos Kaukaze. P. įkvėpdavo žmonėms „aklų vilčių", bet nesuteikė jiems sugebėjimo numatyti savo likimą. Jis išugdė žmonių norą veikti savarankiškai ir tendenciją užmiršti nelaimes. P. — senas kultūrinis didvyris, kuris dėl savo globotinių drįso apgauti Dzeusą, pasirinko atvirą riziką ir kančias. P. įdiegė ir įprotį dievams aukoti ne geriausius mėsos gabalus, o taukais apdengtus kaulus. Jis apgavo Dzeusą Mekenėje, kai formavosi aukojimo ritualas, o kartu su juo ir dievų bei žmonių santykiai. Svarbu tai, kad Dzeusas, pastebėjęs P. apgaulę, nesistengė jam sutrukdyti, idant turėtų pagrindą nubausti žmones ir Prometėją: Dzeusas neduoda žmonėms ugnies. Bet P., vėl pasitelkęs klastą, ją gauna, tačiau dabar susilaukia pagrįstos bausmės: prikalamas prie uolos Kaukaze. Ten erelis lesa jo kepenis, kurios kasdien atauga. Kerštaudami žmonėms ir P., dievai pasiunčia į žemę pirmąją moterį — nelaimių nešėją Pandorą. P. jaučiasi nugalėjęs Dzeusą, nes saugo seną paslaptį: žino, kad iš Dzeuso ir deivės Tetidės santuokos gims galingas sūnus, kuris nuvers tėvą. P. suvokia, kad Dzeuso, kaip ir jo pirmtakų, valdžia neamžina, nes tokia yra moirų ir erinijų valia. Būtent ateities nežinojimas kelia Dzeusui baimę, ir jis paleidžia P., kuris pažada atskleisti paslaptį. Išlaisvinti P. Dzeusas siunčia savo galingąjį sūnų Heraklį, kad jis, įvykdęs šį žygdarbį, pelnytų dar didesnę šlovę. Heraklis išlaisvina P. pakeliui į Hesperidžių sodą, kur turėjo atlikti savo vienuoliktąjį žygdarbį — paimti iš ten obuolius. Prometėjui padeda ir Krono sūnus — kentauras Cheironas. Nemirtingąjį Cheironą sužeidžia užnuodyta Heraklio strėlė, jis kenčia baisias kančias ir trokšta mirties. Už galimybę keliauti į Hadą Cheironas pasiūlo Dzeusui atiduoti P. savo nemirtingumą. Kol didieji herojai vykdo savo žygdarbius, P., neturintis vietos klasikiniame heroizmo pasaulyje, kankinasi prikaltas prie uolos. Plaukdami pro Kaukazo kalnus, jo aimanas girdi argonautai. P. išlaisvinamas likus vienai kartai iki Trojos karo. Tačiau jis pats savo geruosius darbus žmonijai atliko dar prieš gimstant garsiesiems didvyriams. Tad Trojos karo metu P. — jau sena praeitis, todėl Homeras jo nemini (tuo metu Dzeusas tvirtai užėmė dievų ir žmonių valdovo vietą, jis teikė visas gėrybes ir globojo didvyrius). Hesiodui P. — klastingas, bet žmonėms geras Dzeuso apgavikas, kurį Dzeusas nubaudė ne be

pagrindo. P. (kaip civilizacijos simbolis), kuris veikia Eschilo trilogijoje (išliko tik viena dalis — „Prikaltasis Prometėjas" ir keli fragmentai),— bandymas sutaikyti ankstesnių laikų praeitį su polių dabartimi, archajišką žmonijos geradarį P. ir olimpinių dievų ir žmonių valdovą — Dzeusą, įsivaizduoti dviejų istorinių periodų harmoniška vienovę. P. taip ir netapo Olimpo dievu. Vis dėlto jis atliko svarbias f-jas formuojantis olimpiniam mitologijos periodui. Senovėje egzistavo ir P. smerkianti tradicija. Jos pradininkai — romėnų autoriai. Anot Horacijaus, nutrūktgalvis P. atnešęs ugnį „suklaidino" žmones. Kurdamas žmogų, P. davė jam liūto „įtūžį" ir „beprotybę"; P. rūpinosi tik žmogaus kūnu, iš čia ir kilo visos nelaimės ir nesantaika tarp žmonių.

P. kulto elementai turėjo išlikti tarp amatininkų, bet jie išlaikė ne P., o Hefaisto ir Atėnės kultą. Išlikęs Pausanijo pasakojimas apie tai, jog Atėnų Akademijoje buvo P. aukuras, nuo kurio prasidėdavo bėgimo distancija per miestą iki Kerameiko su degančiais deglais, kurių liepsną bėgikai turėdavę išsaugoti. Atėnuose vykdavo šventės P. garbei; jas kasmet rengdavo puodžiai, kurių globėjas buvo Prometėjas. Jie bėgdavo su fakelais, uždegtais nuo P. aukuro Akademijoje. Bėgimą su fakelais rengdavo ir Atėnės garbei Panatėnajų metu bei Hefaistui per Hefaistijas. Prometėjose ir Hefaistijose dalyvaudavo vyrų ir berniukų chorai.

P. mito siužetai vaizduoti vazų tapyboje, Pompėjų freskose. Šiuo siužetu domėjosi Europos dailininkai — Rubensas, Ticianas ir kt. Europos literatūroje P. paveikslą kūrė Dž. Bokačas, Volteras, J. V. Gėtė, Dž. G. Baironas ir kt.

Protėjas (Πρωτεύς), gr. mitologijoje jūrų dievas, Poseidono sūnus. P. apdovanotas visais tradiciniais jūros dievų bruožais: garbingu amžiumi, daugeliu vaikų ir globotinių, sugebėjimu pasiversti įvairiomis būtybėmis ir aiškiaregyste (plg. su Glauku ir Nereju). Jis — ruonių būrių piemuo. Būdamas Aigipto sūnus ir Psamatės vyras, P. valdo Memfį. Savo pranašo prigimtį P. slepia nuo kiekvieno, kuris nesugeba pamatyti tikrojo jo pavidalo. Į Egiptą pas Protėją atvyksta tikroji Helenė (Paris turi tik Helenės šešėlį, nes Dzeusas ir Hera pakeitė ją). Po Trojos žlugimo P. išpranašauja Menelajui achajų kariuomenės likimą. Tai Menelajas pasiekia padedamas P. dukters (ar žmonos) Eidotėjos. Ji perspėja, kad P. pasivers įvairiais žvėrimis (liūtu, pantera, gyvate, jaučiu, šernu, paukščiu ir beždžione), po to — ugnimi, vandeniu ir medžiu, bet reikia laukti tol, kol jis įgis savo tikrąjį pavidalą — pavirs mieguistu senuku. Šis „Odisėjos" epizodas jau senovėje tapo alegorinių aiškinimų objektu: stoikai Protėjuje įžvelgė materijos, kuriai formą suteikė Eudotėja, alegoriją.

Protesilajas (Πρωτεσίλαος),gr. mitologijoje Tesalijos miesto Filakės valdovo Ifiklio sūnus. Kaip vienas iš Helenės jaunikių, jis dalyvavo Trojos kare su pulkais, atvykusiais 40-čia laivų. Nors buvo išpranašauta, kad pirmasis į Trojos žemę įžengęs achajas žus, P. pirmasis iššoko iš laivo. Jį nukovė Hektoras. Neretai P. priskiriami dideli nuopelnai pirmajame nesėkmingame achajų karo žygyje į Trojį (10 m. prieš Trojos karą). Pasak vienos versijos, išvykdamas į karą P. per skubėjimą užmiršo paaukoti deivei Afroditei; supykusi deivė jį ir pražudė. Namie liko P. žmona Laodamėja, su kuria jis susituokė likus kelioms dienoms iki išvykimo į karą. Po mirties P. vis dar veržėsi pas žmoną su tokia aistra, kad dievai leido jam vienai nakčiai grįžti pas Laodamėją. Kai Laodamėja suprato, kad dabar jau visam laikui P. pasitrauks į mirusiųjų karalystę, ji nusižudė. Kitas variantas: pasiilgusi P., Laodamėja nulipdė iš vaško vyro statulą ir kiekvieną naktį pasiguldydavo ją šalia savęs. Kai tėvas liepė statulą sudeginti, ir Laodamėja šoko į laužą.

P. grįžimas iš mirusiųjų šalies ir ritualas, kuriuo Laodamėja garbino P. statulą, rodo P. ryšį su trakų padavimais apie dievą Dionisą. P. kultas istoriškai užfiksuotas Filakėje ir Eleunte, kur P. ir palaidotas. P. mitas įtrauktas į Trojos karo ciklą daug vėliau; galbūt jis ten pateko dėl to, kad Eleuntas yra netoli Troados.

Psichė, Psichėja (Ψυχή — „siela", „dvasia"), gr. mitologijoje sielos ir kvėpavimo personifikacija. P. dažniausiai identifikuojama su kokia nors gyva būtybe, su atskiromis gyvo organizmo dalimis ir jo f-jomis. Žmogaus kvėpavimas lyginamas su dvelksmu, vėju, viesulu, sparnuotumu. Mirusiųjų sielos būdavo įsivaizduojamos kaip pamėkliškas viesulas, besisukantis aplink Hekatę. Achilas Trojos mūšio metu pasirodo lydimas viesulo. Senovės meno paminkluose P. vaizduojama kaip iš laidotuvių laužo pakylantis ar į Hadą skrendantis drugelis. Dažnai drugelis būdavo identifikuojamas su mirusiuoju. Gr. žodis „Psichė" reiškia „sielą" ir „drugelį" (taip rašė Aristotelis). P. įsivaizduojama ir kaip skrendantis paukštis. Homeras aprašo Hade skraidančias mirusiųjų sielas: jos atskrenda, pajutusios kraują, plevena šešėlių ar sapnų pavidalais. Patroklo šešėlis nutolsta „zvimbdamas". Odisėjo užmuštų jaunikių sielos „verkšlendamos" keliauja į Hadą. P. buvo įsivaizduojama ir kaip skrendantis erelis. Kai kuriuose Homero tekstuose diafragma suvokiama kaip P. — siela. Siela susijusi ir su krauju; sužeistojo siela palieka kūną kartu su krauju arba ją ištraukia drauge su strėle. Pitagoras teigė, kad siela minta krauju. Sujungęs įvairius mitus apie P., Apulėjus poetinėje pasakoje rašo apie žmogaus sielos klajones ieškant meilės. Zefyro padedamas, Amoras gauna į žmonas valdovo dukterį P. Tačiau P. neklauso draudimo — niekada nepažvelgti į savo paslaptingojo vyro veidą. Smalsumo kamuojama, naktį, pasiėmusi žibintą, ji kvapą užgniaužusi stebi jaunąjį dievą, bet nepamato ant švelnios Amoro odos užkritusio karštos alyvos lašo. Amoras staiga dingsta, ir P. turi išlaikyti daug išbandymų, kad jį susigrąžintų. Nugalėjusi visus sunkumus, net nusileidusi į požemio karalystę gyvybės vandens, P. po visų kančių atgauna Amorą. Jis prašo Dzeuso leidimo vesti P. ir susitaiko su Afrodite, kuri piktai persekiojo Psichę. Apulėjaus pasakojimas apie P. neabejotinai siejasi su folkloru ir mitologija; anksčiau šie saitai literatūroje užfiksuoti nebuvo.

Antikos menininkai P. dažniausiai

vaizduoja kaip drugelį arba kaip sparnuotą mergaitę. Žinomos kelios skirtingos P. ir Amoro temos meninės traktuotės. Amorą ir P. savo kūriniuose vaizdavo Rafaelis, P. P. Rubensas, A. Kanova ir kt. Literatūroje apie P. rašė Ž. de Lafontenas, Moljeras ir kt.

Radamantas (Ῥαδάμανφυς), gr. mitologijoje Dzeuso ir Europės sūnus, Minojo ir Sarpedono brolis. R. gimė Kretos saloje. Čia jaučiu pasivertęs Dzeusas atgabeno pagrobtąją finikiečių valdovo dukterį Europę. Kai Kretos valdovas Asterijas vedė Europę, jis priėmė ir jos vaikus. R. Kretoje įvedė įstatymus, vėliau pabėgo į Bojotiją ir vedė Alkmenę, kuri buvo tapusi našle mirus Amfitrionui. Po mirties R. kaip teisingiausias iš žmonių kartu su Minoju ir Ajaku buvo mirusiųjų teisėjas Hade. Homeras mini palaimingą R. gyvenimą Eliziejaus laukuose ir jo kelionę į Eubojos salą pas milžiną Titiją. R. sūnūs Chortinas ir Eritas — Kretos ir Bojotijos miestų eponimai.

Rėja (Ῥεῖα), gr. mitologijoje sena titanų genties deivė, Urano ir Gajos duktė, Krono žmona. R. Kronui pagimdė Hestiją, Demetrą, Herą, Hadą, Poseidoną ir Dzeusą. Bijodamas prarasti valdžią, Kronas prarijo vaikus, tačiau R., paklausiusi tėvų patarimo, išgelbėjo Dzeusą. Vietoj sūnaus ji davė Kronui suvystytą akmenį, o vaiką, tėvui nežinant, nugabeno į Diktės kalną Kretos saloje. Kitas variantas: gimstant Poseidonui, R. apgavo Kroną — paslėpė sūnų avių bandoje, o Kronui praryti davė kumeliuką, sakydama, kad būtent jį ir pagimdė. Vėliau R. buvo identifikuojama su frigų Didžiąja Dievų Motina ir gavo Rėjos Kibelės vardą. Jos kultas buvo orgiastiško pobūdžio. R. palydovai Kretoje — kuretai ir koribantai.

Rėja su kų tik gimusiu Dzeusu ir koribantais. Terakotos reljefas Luvre. II a.

Resas (Ῥῆσος), gr. mitologijoje Trakijos valdovas, trojiečių sąjungininkas. R. atvyko į trojiečių stovyklą dešimtaisiais karo metais. Pirmąją naktį jį užpuolė Diomedas ir Odisėjas, nužudė 12 trakų karžygių, tarp jų ir patį R., ir pasigrobė garsiuosius jo žirgus. Kitas variantas: atvykęs į Trojos karą R. jau pirmą dieną nukovė daug achajų, todėl Atėnė paragino Diomedą ir Odisėją naktį prasibrauti į priešo stovyklą ir nužudyti R. Gali būti, kad pagal kilmę R. yra upių dievybė, upės Troadoje eponimas. Europoje R. tapo žinomas daug vėliau (čia R. tėvu buvo laikomas upių dievas Strimonas, o Maž. Azijos tradicija R. tėvu vadino kažkokį Ajonėją). Mitas apie R. panaudotas Euripido tragedijoje „Resas", kuri turbūt priskirtina IV a. pr.Kr.

Salmonėjas (Σαλμωνεύς), gr. mitologijoje Eolo ir Enaretės sūnus, Kretėjo, Sisifo ir Atamanto brolis. Alkidikė jam pagimdė dukterį Tiro. S. išvyko iš Tesalijos į Elidę, ten įkūrė Salmonos miestą. Išdidus ir pasipūtęs S. ėmė lygiuotis su Dzeusu ir savintis jam skirtas aukas. Važiuodamas vežimu, prie kurio pririšti išdžiūvusios odos maišai ir vario puodai, jis tarėsi keliąs perkūnijos trenksmus, mėtė į orą degančius fakelus ir įsivaizdavo, jog svaido žaibus. Už tokį begėdišką išdidumą Dzeusas nutrenkė S. žaibu, sunaikino ir Salmoną su visais gyventojais. Galimas dalykas, kad mitas susijęs su imitacinės magijos reminiscencijomis, kai valdovai ir žyniai mėgdžiodavo dangaus reiškinius.

Sarpedonas (Σαρπεδων), gr. mitologijoje 1) gigantas, Poseidono sūnus. S. užmušė Heraklis; 2) vienas iš trijų brolių, kuriuos Europė pagimdė Dzeusui Kretos saloje. Kai S. brolis Minojas išvarė S. iš Kretos, jis iškeliavo į Likiją. Mitai byloja, kad Dzeusas davęs jam ilgą gyvenimą — S. pergyvenęs tris kartas; 3) likiečių karo vadas Trojos kare, vienas galingiausių Priamo sąjungininkų. „Iliadoje" S. vadinamas Dzeuso ir Laodamėjos sūnumi. S. buvo vienas narsiausių karių, puolusių achajų stovyklą. Jį nukovė Patroklas. S. — vienintelis Dzeuso sūnus, dalyvavęs Trojos kare, todėl Dzeusas, nors S. buvo skirtas kitoks likimas, bandė gelbėti jo gyvybę, tačiau tam atkakliai priešinosi Hera. Kaip skausmo ženklą prieš S. ir Patroklo kovą, Dzeusas pasiuntė kraujo lietų, vėliau liepė Apolonui pavogti S. kūną ir atiduoti jį dvyniams Mirčiai ir Miegui, kad šie nunešty į Likiją. S. — Minojo brolis ir S. — Trojos karo dalyvis — abu buvo laikomi Dzeuso sūnumis, todėl mitologinė tradicija sujungė juos į vieną asmenį, nepaisant chronologinių neatitikimų.

satyrai (Σάτυροι), gr. mitologijoje vaisingumo demonai, kurie kartu su silenais sudaro Dioniso svitą. S. — fantastinės, iš dalies į žmones panašios būtybės su ragais, ilgais plaukais ir barzdomis, arklio ar ožkos kanopomis, arklio uodega ir ausimis. Jų kūnas padengtas kailiu, S. turi žmogaus liemenį ir galvą. Jų begalinį vaisingumą simbolizuoja falas. S. greitai įsimyli, yra įžūlūs ir padūkę, persekioja nimfas ir menades, jie linkę kivirčytis, mėgsta vyną. Laikui bėgant s. ima vaizduoti labiau panašius į žmones, iš gyvūnų atributų likusi tik vešli arklio uodega. S. dažnai identifikuoti su silenais. Garsus mitas apie s. ar sileną Marsiją, kuris varžėsi su Apolonu. S. choras — būtina vadinamųjų satyrinių dramų dalis (Euripido „Kiklopas", Sofoklio „Pėdsekiai"). Pausanijas užsimena apie laukinius žmones, gyvenančius Satyridų salose.

Selenė (Σελήνη), gr. mitologijoje mėnulio personifikacija (gr. selas — „šviesa", „mirgesys"), titanų Hiperiono ir Tėjos duktė, Helijo ir Eos sesuo. Populiarus mitas apie S. meilę gražiajam Endimionui, kurį ji naktimis lanko Latmo kalno oloje Karijoje. S. suvilioja Panas, padovanojęs jai sniego baltumo avių bandą. S. identifikuojama su Artemide ir Hekate (todėl S. skiriami burtažodžiai, turintys sugrąžin-

Selenė vežime, į kurį pakinkyti sparnuoti žirgai. Berlyno Valstybinis muziejus. 490—480 m. pr. Kr.

ti mylimąjį). Vyravo pažiūra, kad S. šviesoje burtai yra itin veiksmingi. S. atitinka rom. *Diana*.

Semelė (Σεμέλη), gr. mitologijoje Tėbų valdovė, Kadmo ir Harmonijos duktė. Įsimylėjęs S. Dzeusas ją lankydavo naktimis. Pavydžioji Hera įkalbėjo S., kad ši paprašytų Dzeusą atvykti pas ją dievo pavidalu. Kai Dzeusas tviskėdamas žaibais stojo prieš mirtingąją Semelę, užsidegė S. miegamasis ir ji žuvo. Šešių mėnesių amžiaus negimusį S. vaiką Dzeusas išgelbėjo nuo liepsnos ir įsisiuvo į šlaunį. Po trijų mėnesių gimė vaikas — dievas Dionisas. Suaugęs Dionisas susirado motiną Hado karalystėje. Vėliau S. buvo perkelta į Olimpą. Pavydžiosios S. seserys jos mirtį aiškino kaip Dzeuso bausmę už ryšius su mirtingu vyru. Dzeusas atkeršijo S. seserims, siųsdamas joms visokias nelaimes.

S. vardas yra frigiškos kilmės ir reiškia „žemę". Turbūt pirmykštė S. buvo frigų-trakų žemės deivė. Mitas apie Dzeuso sūnaus Dioniso gimimą suteikė galimybę vėliau įtraukti į Olimpo panteoną dievą, kuriam iš pradžių ten neatsirado vietos.

Semiramidė (Σεμίραμις), gr. mitologijoje Sirijos deivės Derketos duktė. Kalnuose paliktą S. maitino balandžiai, augino piemenys. Iš pradžių S. vedė valdovo patarėjas, vėliau ir pats babiloniečių valdovas Ninas. Po mirties S. virto balandžiu. S. ryšys su deive Derketa ir mitas apie S. pasivertimus yra vėlyvieji mitologiniai padavimo apie babiloniečių valdovę (buvusią valdovo patarėjo vergę), kurios valdymo metais pastatytos garsiosios drėkinimo ir gynybos sistemos, priedai. Manoma, kad istorinė S. buvo valdovė Šamuramata, viešpatavusi IX a. pr. Kr. pabaigoje. Jos mitologizavimo pradininkas Artaserkso II rūmų (V a. pr. Kr. pabaiga) gydytojas gr. Knidas Ktesijas. Legenda apie vieną iš septynių pasaulio stebuklų — kabančius S. sodus — neturi nieko bendra su istorine valdove Šamuramata; šiuos sodus įrengė Nabuchodonosoras II tik VI a. pr. Kr.

Septynetas prieš Tėbus, gr. mitologijoje karo žygis prie Tėbus; vienas svarbiausių įvykių prieš Trojos karą. Pagrindinė karo priežastis buvo nesantaika tarp dviejų Edipo sūnų — Eteoklio, valdžiusio Tėbus, ir Polineiko, pretendavusio į sostą. Kai Eteoklis išvarė Polineiką iš Tėbų, jis rado prieglobstį pas Adrastą, vedė jo dukterį Argėją ir įkalbėjo uošvį vadovauti karo žygiui. Kariuomenę sudarė septyni pulkai, kuriems vadovavo septyni karvedžiai. Skirtingi šaltiniai nurodo skirtingus vadų vardus. Pats Adrastas galėjo būti ir kariuomenės vadas, ir vienas iš septynių karvedžių. Visi autoriai mini šiuos karo žygio dalyvius: Polineiką, Tidėją (antrą Adrasto žentą), Amfiarają, Kapanėją, Partenopają. Paprastai šalia jų minimi ir Hipomedontas bei argietis Eteoklis. Klasikiniu laikotarpiu ir vėliau šie karžygiai susieti giminystės ryšiais su Adrastu. Pirminiuose variantuose jie buvo kilę iš įvairių Graikijos regionų ir laikyti vietiniais didvyriais ar dievybėmis.

Dar prieš karo žygį pranašo sugebėjimais apdovanotas Amfiarajas žino, kad nė vienas didvyris, išskyrus Adrastą, iš karo negrįš, todėl mėgina atkalbėti herojus nuo šio žygio. Nieko gero nerodo ir paukščių skrydžiai. Dzeusas ne pergalę žada, o žaibais perspėja apie būsimą nesėkmę. Kai kariuomenė persikelia per Nemėjos upę, vietinio valdovo sūnaus Ofeleto auklė (anot Euripido, ji yra į nelaisvę patekusi Lemno valdovė Hipsipilė) nori kariams parodyti gėlo vandens šaltinį. Auklei pasitraukus, be priežiūros paliktam vaikui mirtinai įgelia gyvatė. Karo vadai užmuša gyvatę ir mirusio valdovo sūnaus garbei įsteigia Nemėjos žaidynes. Amfiarajas mano, kad šis įvykis — blogas ženklas, todėl prie Tėbų mėgina įkalbėti vadus, kad šie nesikeltų per Ismeno upę, kuri yra paskutinė kliūtis prieš puolimą.

Pasak Eschilo (tragedija „Septynetas prieš Tėbus"), septyni vadai prisiekia visiškai sunaikinti Kadmėjos miestą. Jie atnašauja dievams Arėjui ir Febui, susirinkę prie Adrasto kovos

Tesėjas grasina Ismenei kardu. Šone — bėgantis Periklimenas. Korinto amforos dekoratyvinis fragmentas. Luvras. 560—550 m. pr. Kr.

vežimo, išpuošia jį tėvams skirtais atminimo ženklais (mirties atveju) ir traukia burtus, kam kokius vartus pulti. Epe „Iliada" pasakojama apie Tidėjo narsą. Būdamas pasiuntiniu Tėbuose, jis atremia iš pasalų puolančių priešų ataką ir visus juos (išskyrus vieną) nužudo. Eschilas didvyrius charakterizuoja kitaip: tragedijoje „Septynetas prieš Tėbus" visi didvyriai, išskyrus Amfiarają, pasipūtę, pagyrūnai, pasiryžę užimti Tėbus prieš dievų ir paties Dzeuso valią. Euripidas tragedijoje „Finikietės" aprašo, kaip kovoja ir žūsta Partenopajas bei Kapanėjas, tačiau daugiausia dėmesio skiria Eteoklio ir Polineiko dvikovai. Po nesėkmingų puolimų Eteoklis panaudoja tesaliečių kovos būdą, t. y. priklaupęs kaire koja iš po skydo mirtinai sužeidžia Polineiką į pilvą. Galvodamas, kad priešas jau miręs, Eteoklis nori nuimti nuo jo šarvus. Tuo momentu Polineikas, sukaupęs paskutines jėgas, ietimi perduria broliui krūtinę. Kadangi Tėbų valdovo sūnus Menoikėjas pasiaukoja gimtajam miestui (jis sužinojo pranašystę, kad tik tai gali išgelbėti Tėbus nuo sunaikinimo), visi karžygiai, atvykę kariauti prieš Tėbus, žūva. Išsigelbėja tik Adrastas, kurį iš mūšio lauko išneša jo dieviškasis žirgas Arejonas. Pergalės apsvaiginti tėbiečiai atsisako atiduoti motinoms ir žmonoms žuvusiųjų kūnus. Nelaimingos moterys kreipiasi pagalbos į Tesėją. Pasak vienos versijos, Tesėjui pavyksta taikiai išspręsti šį konfliktą, pasak kitos — Tesėjas kariauja su tėbiečiais, kad atimtų iš jų žuvusių karžygių kūnus ir juos deramai palaidotų (šį mitą pateikia Euripidas tragedijoje „Prašytojos"). Ypatingo likimo po mirties sulaukia Polineikas: arba pats savo nuožiūra (Sofoklio „Antigonė"), arba vykdydamas Eteoklio prašymą (Euripido „Finikietės"), naujasis valdovas Kreontas liepia išmesti Polineiko kūną plėšriesiems žvėrims ir paukščiams. Tik Antigonės atkaklumas ir auka priverčia Kreontą pakeisti sprendimą.

Kita didvyrių karta atnaujino kovą dėl Tėbų. Žuvusių karžygių vaikams (epigonams) pavyksta užimti ir nusiaubti miestą Trojos karo išvakarėse. Šiame kare pasižymi kai kurie būsimieji Trojos karo dalyviai.

Istorinis šių mitų pagrindas — atskirų Mikėnų periodo valstybių kariniai konfliktai jų žlugimo išvakarėse. Archeologiniai radiniai nusiaubtoje Tėbų tvirtovėje Kadmėjoje patvirtina Homero „laivų kataloge" pateiktas žinias: tarp 28 paminėtų Bojotijos miestų nėra tuo metu sugriautų Tėbų. V a. pr. Kr. dramaturgai ir vėliau rašę autoriai naudojosi epine poema „Tėbaida" (VII a. pr. Kr., iki mūsų dienų neišlikusi) ir vietinėmis (atiškomis) mito versijomis. Kadangi Mikėnų periodo architektūros paminklų neišliko, manoma, kad mite minėti septyni Tėbų vartai buvo miesto gynybos sienoje, todėl ir kariuomenė padalinta į septynias dalis. Kasinėjimai rodo, kad Mikėnų periodo tvirtovės turėdavo dvejus arba trejus vartus. Turbūt Tėbai turėjo gerą įtvirtinimų sistemą, t. y. įtvirtinimus su paeiliui išrikiuotais bokštais priešais gynybinę sieną. Bendras jų skaičius Tėbuose, įskaitant vidinius vartus, galėjo siekti septynis.

Serapis (Σεραπις), gr. mitologijoje vienas iš helenistinio pasaulio dievų. Serapio — Egipto sostinės Aleksandrijos dievo kultą įvedė Ptolemajų dinastijos Egipte pradininkas Ptolemajas I Soteras (305—283 m. pr. Kr.) kartu su Egipto žyniu Manefinu bei žynių gi-

Serapis. Graikų-romėnų senovės muziejus Aleksandrijoje

minės atėniečiu Timotėju. Naujoji dievybė buvo sukurta suartinti egiptiečių ir graikų religines pažiūras. Vis dėlto S. labiau garbino graikai ir romėnai, o ne egiptiečiai. S. jungė populiarius Egipto dievus Ozyrį ir Apį (iš pradžių S. buvo vadinamas Ozarapiu). Kaip ir Apis bei Ozyris, S. — vaisingumo ir mirusiųjų dievas. S. susijęs su mirusiųjų kultu, todėl senovės graikai identifikavo jį su Hadu. S. buvo paskelbtas stichijų ir gamtos reiškinių, vandens ir tvano valdovu. Šiuo atžvilgiu jis artimas Poseidonui. S. atvaizdą statydavo laivo priekyje. S. — saulės dievą — identifikuodavo su Apolonu. S. buvo identifikuojamas ir su Dzeusu. S. laikytas gelbėtoju nuo nelaimių, ateities pranašu, gydytoju; pastaroji f-ja suartino jį su Imhotepu (ar Imutesu), aukštu faraono Džosoro pareigūnu ir jo piramidės statytoju (XXVIII a. pr. Kr.), kuris prilygo dievams savo išmintimi ir gydymo menu. Graikai S. identifikavo su Asklepiju. Panašiai kaip Plutonas ar Dzeusas, S. vaizduojamas senyvu vyru graikiškais drabužiais, vešliais plaukais ir barzda, su vaisių pintine ant galvos.

Sfinksas (Σφίγξ), gr. mitologijoje Tifono ir Echidnos pagimdyta pabaisa su moters veidu ir krūtine, liūto lie-

Delfų Sfinksas. Marmuras. Delfų muziejus. 570—560 m. pr. Kr.

meniu ir paukščio sparnais. Hera užsiundė S. prieš Tėbus, nes Lajas buvo buvo išniekinęs jaunuolį Chrisipą. S. apsigyveno ant kalno prie Tėbų (arba miesto aikštėje) ir kiekvienam praeiviui užmindavo mįslę (kokia gyva būtybė rytą vaikšto keturiomis kojomis, dieną — dviem, o vakare — trimis). Tuos, kurie neįmindavo mįslės, S. užmušdavo. Taip žuvo daug žymių tėbiečių, tarp jų ir valdovo Kreonto sūnus. Viltį praradęs Kreontas pažadėjo valstybę ir sesers Jokastės ranką tam, kuris išvaduos Tėbus nuo S. Mįslę įminė Edipas. S. iš nevilties puolė bedugnėn ir užsimušė. Pasak senesnės versijos, pabaisos vardas buvo Finga; ji gyveno Bojotijoje ant Fikiono kalno. Šią pabaisą pagimdė Ortas ir Echidna. S. vardas artimas veiksmažodžiui sfingo „smaugti", o išvaizda primena Maž. Azijos sparnuotą pusiau moterį, pusiau liūtą. Senoji Finga suėsdavo savo grobį. Žūtbūtinėje kovoje ją įveikė Edipas.

Eschilas parašė satyrinę dramą „Sfinksas", kur silenas užmena S. mįslę — ar jis rankoje už nugaros laikąs gyvą būtybę, ar mirusią. Kadangi silenas laikė paukščiuką, kurį greitai galėjo pasmaugti, S. neturėjo jokių galimybių teisingai atsakyti ir buvo priverstas pripažinti pralaimėjęs.

sibilės (Σίβυλλαι), gr. mitologijoje pranašės, ekstazės apimtos reginčios ateitį (dažniausiai nelaimes). Pirmasis s. vardą (etimologija neaiški), anot Plutarcho, mini Heraklitas. Pirminiuose variantuose Sibilė yra vienos pranašės vardas. S., kurios vardu imta vadinti ir kitas pranašes, buvo trojietė, Dardano ir Nesos (ar Dzeuso ir Lamijos) duktė. Iš šių legendų ir s. vardo galima spręsti apie rytietišką mito kilmę. Vis dėlto pitų padavime, kurį mini Pausanijas, s. pavadinta graikišku vardu Herofilė ir jos kilmė siejama su Apolonu bei mūzomis. Vėliau atsirado legendos apie Herofilės klajones Viduržemio jūros pakrantėse. Ji gyveno Eritre, prie Helesponto, Mažojoje Azijoje — Klare ir Kolofone, Samos ir Delo saloje, Delfuose, po to Troadoje, kur buvo palaidota Apolono Smintėjo giraitėje.

Helenizmo ir Romos viešpatavimo laikais atsirado versijų apie dvi, keturias ir net dešimt s. Jos buvo vadinamos pagal gyvenamąsias vietas. Kai kurios iš jų turėjo savo vardus, nors Herofilės vardu vadindavo ir kitų vietovių s. Maž. Azijoje gyveno Frigijos, Kolofono, Eritrų s., Samos ir Delo saloje — Samos ir Delo s. Minimos ir Persijos, Haldėjos, Palestinos s. Senovės Graikijoje garsiausia buvo Delfų s., senovės Romoje — Kumų, Tiburtino (Albunėja) ir Romos (Karmenta) s. Jų pranašystės nebuvo susijusios su konkrečiu orakulu ar vieta, nebuvo nurodomas ir konkretus jų išsipildymo laikas. Yra žinoma s. pranašystė, kad spartietė Helenė pražudys Troją. Buvo manoma, kad s. gali pranašauti tūkstantmečiui į priekį. S. išpranašavo Vezuvijaus išsiveržimą, nurodė mūšio, po kurio baigsis Senovės Graikijos nepriklausomybė, vietą. S. pagelbėjo iš užkariautos Trojos bėgusiam Enėjui, perspėjo jį apie būsimas nelaimes, padėjo nusileisti į požemio valdas ir susitikti su mirusiu tėvu bei išpranašavo jo įkurtam miestui didelę ateitį. Graikijoje, vėliau ir Romoje, mitai apie s. susipynė su mitais apie Apoloną. Įsimylėjęs Kumų sibilę, Apolonas suteikė jai pranašės galią. S. prašė, kad Apolonas jai skirtų ilgą gyvenimą, bet pamiršo paprašyti amžinos jaunystės. Metams bėgant Kumų s. pavirto džiūsna sene. Kaip ir pitijos orakulai, s. pranašystės dažniausiai būdavo eiliuotos hegzametru. Vėliau Kumų s. pranašystės buvo užrašytos ant palmių lapų ir sudarė devynias sibilių knygas. Kumų s. siūlė romėnų valdovui Tarkvinijui Priskui pirkti iš jos šias knygas. Valdovui atsisakius, ji tris knygas sudegino, po to pakartojo savo pasiūlymą ir vėl sulaukusi neigiamo atsakymo, sudegino dar tris knygas. Tada valdovas, augūrų patariamas, nupirko tris likusias knygas. Vėliau prie jų buvo prijungtos Tiburtino s. ir kt. pranašystės. 83m. pr. Kr. sudegusios knygos atnaujintos Augusto ir Tiberijaus laikais. Sibilių knygos laikytos slaptomis, jas saugojo speciali žynių kolegija Jupiterio šventykloje Kapitolijuje. Sibilių knygomis naudotasi iki V a. Į jas buvo įtraukti vieni su kitais susiję graikų, romėnų, etruskų, judėjų ir krikščionių tikėjimai bei pažiūros.

silenai (Σιλήνοι), gr. mitologijoje vaisingumo demonai, stichinių gamtos jėgų įsikūnijimas. Kartu su satyrais, nuo kurių s. kartais sunku atskirti, jie sudaro Dioniso svitą. S. panašūs į žmones, tačiau negražūs, riestanosiai, storalūpiai, išverstomis akimis, su arklio uodegomis ir kanopomis. Jie išdykę, mielai išgeria, sukinėjasi aplink nimfas. S. dažniausiai vaizduo-

Šėlstantys silenai. Dekoratyvinis fragmentas. Britų muziejus Londone. Apie 480 m. pr. Kr.

jami siautulingai šokantys, darantys nepadorius judesius arba sėdintys ant asilo ir geriantys iš vynmaišio. Kai kuriuose mituose veikia išmintingi silenai. Vergilijaus s. kaušteléjęs pro miegus pasakoja apie senąją kosmogoniją, pasaulio atsiradimą, Saturno valdymą, Prometėjo žygdarbį, Heliadus. Makedonijoje buvo vadinamieji Mido sodai, kur Midas pagavo s., įpylęs vyno į šaltinį, iš kurio s. gėrė. S. dažnai tapatinami su satyrais.

sirenos (Σειρῆνες), gr. mitologijoje demoniškos būtybės, kurias pagimdė upių dievas Achelojas ir viena iš mūzų: Melpomenė, Terpsichora ar Steropė. S. yra miksantropiškos prigimties, pusiau paukščiai, pusiau moterys. Iš tėvo jos paveldėjo laukinę prigimtį, iš motinos — dievišką mūzos balsą. Jų skaičius svyruoja nuo dviejų trijų iki daugybės. S. gyvena saloje ant uolų, kurios nusėtos s. aukų kaulais bei išdžiūvusiom odom; aukas jos prisivilioja dainomis. Kai pro s. salą plaukė Odisėjas, jis prisirišo prie stiebo ir vašku užlipdė ausis savo palydovams. Pro s. salą plaukiant argonautų laivui, Orfėjas nustelbė s. balsus savo dainavimu ir lyros garsais; vienas iš argonautų (Butas) s. suviliotas įšoko į jūrą, tačiau jį išgelbėjo Afroditė ir apgyvendino Lilibajoje. S. lyginamos su harpijomis ir kerėmis, net buvo suvokiamos kaip kito pasaulio mūzos; s. vaizduodavo ant antkapių. Klasikiniu antikinio pasaulio periodu chtoniškosios s. virsta išmintingomis saldžiabalsėmis; kiekviena s. sėdi ant vienos iš aštuonių deivės Anankės dangaus sferos verpstelių, savo dainomis kurdama pasaulio harmoniją.

Siringa (Σύριγξ), gr. mitologijoje nimfa hamadriadė, gyvenusi Arkadijoje. S. garbino Artemidę ir rūpestingai saugojo savo nekaltybę. Dievai ir satyrai ne kartą persekiojo gražiąją S. Kartą S. sutiko Panas ir ėmė ją persekioti. S. puolė į Ladono upę ir paprašė savo seserų najadžių pagalbos. Najadės pavertė S. nendre, kuri, vėjui pučiant, graudžiai švilpė. Panas iš nendrės pasidarė švilpynę, kurią pavadino nimfos vardu (gr. syrinx — „švilpynė"), ir labiau už viską pamėgo šį paprastą instrumentą. Mite apie S. esama vampyrizmo motyvų, kurie vėliau transformavosi į metamorfozių žanrą.

Sisifas, Sizifas (Σίσυφος), gr. mitologijoje eoliečių valdovo Eolo ir Enaretės sūnus, Helėno anūkas, Kretėjo, Atamanto, Salmonėjo ir kt. didvyrių brolis, Plejadės Meropės vyras, Glauko tėvas, Belerofonto senelis. S. buvo laikomas Efiro (ankstesnis Korinto pav.) statytoju. Pasak vienos versijos, valdžią Korinte S. perdavė Medėja. Mituose S. vaizduojamas kaip sukčius, sugebantis apgauti net dievus, konfliktuojantis su jais. Kai Dzeusas pagrobė upių dievo Asopo dukrą Aiginą, S. pasakė tėvui pagrobėjo vardą ir parodė, kur duktė paslėpta. Už tai S. pareikalavo iš Asopo vandens savo įkurtam miestui. Įtūžęs Dzeusas pasiuntė pas S. mirties dievą Tanatą. Tačiau S. ne tik nesekė jam iš paskos, bet ir apgavo jį: sukaustė Tanatą grandinėmis ir laikė nelaisvėje daugelį metų, todėl žmonės nebemirė. Tik Arėjas pajėgė išlaisvinti Tanatą. Savo pirmąja auka Tanatas pasirinko S., bet ir Hade S. apgaudinėjo dievus: jis yra vienintelis numirėlis, grįžęs į žemę, mat eidamas su Tanatu į Hadą, S. uždraudė žmonai po jo mirties surengti laidojimo ceremoniją ir aukoti dievams. Hade S. išprašė Persefonės leidimo grįžti ant žemės, kad nubaustų šventų tradicijų nesilaikančią žmoną.

Sisifas. Dekoratyvinis fragmentas Miuncheno Antikos vaizduojamojo meno muziejuje. Apie 420 m. pr. Kr.

Dievai išleido S., o šis nė nemanė grįžti į Hadą. Teko siųsti Hermį jo atvesti. Vienoje iš šio mito pohomerinių versijų S. (o ne Laertas) laikomas Odisėjo tėvu. Autolikas mėgino pavogti S. karves, tačiau buvo pagautas, nes S. slapta tik jam vienam žinomu ženklu buvo pažymėjęs gyvulių kanopas. Norėdamas atkeršyti, S. pasivertė Autoliko dukters Antiklėjos sužadėtiniu ir paėmė ją. Jiems gimė Odisėjas. Tradiciškai S. vaizduojamas kaip klastingas gobšuolis, niekinantis žmonių ir dievų įstatymus. Nekęsdamas savo brolio Salmonėjo, S. užsimanė jį nužudyti ir klausė Apolono orakulo, kaip tai padaryti. Orakulas atsakė, kad Salmonėją gali pribaigti tik jo dukters Tiro vaikai, jei ji pagimdys juos S. Tada S. tapo Tiro meilužiu ir jiems gimė dvyniai. Orakulo perspėta Tiro nužudė vaikus, kad apsaugotų tėvą. S. užpuldinėjo Atiką, keliautojus nužudydavo prislėgdamas juos didžiuliu akmeniu. Už savo nusikaltimus S. buvo griežtai nubaustas Hade: turėjo ridenti į kalną sunkų akmenį, kuris nuo viršūnės vėl nuriedėdavo žemyn, ir darbas prasidėdavo iš naujo. Ši bausmė simbolizuoja tuščias S. pastangas pranokti dievus. S. buvo laikomas Istmo varžybų, kurias jis rengė pusbrolio Melikerto garbei, įkūrėju. Melikerto kūną S. rado pakrantėje netoli Korinto ir jį palaidojo. Korinte būta S. kulto ir šventyklos. S. — klastingas, godus personažas; tai atspindi gr. nuomonę apie didžiausio kontinentinės Graikijos prekybos centro — Korinto — gyventojus. Kita, neišlikusi Kritijo versija S. vaizduoja kaip didvyrį, kuris sumaniai kovoja su dievų savivale. Mitas apie S. perteiktas Eschilo, Euripido, Sofoklio tragedijose ir antikinėje dailėje. Siužetas „Sisifas ridena akmenį į kalną" pavaizduotas ant Heros šventyklos metropos Samoje, vazų piešiniuose, gemose, ant sarkofagų; vėliau — Ticiano ir Džordano paveiksluose. Populiariausia mito literatūrinė interpretacija — A. Kamiu „Sisifo mitas".

Skamandras (Σκάμανδρος), gr. mitologijoje to paties pavadinimo upės Trojos lygumoje dievas; susijęs su valdovų gimine: jis — Teukro tėvas; Teukro duktė Batija tapo Dardano

žmona; S. duktė Kalirojė ištekėjo už Trojo, o antra duktė Strimo — už Laomedonto. Trojos karo metu S. užjautė savo palikuonis — trojiečius: pasipiktinęs Achilu, užteršusiu upę užmuštųjų kūnais, S. patvino ir mėgino įtraukti Achilą, tačiau buvo priverstas nusileisti Hefaistui, nukreipusiam į S. ugnies stulpą.

Skila, Scilė (Σκύλλα), gr. mitologijoje 1) jūros pabaisa, tykojusi jūreivių iš savo būsto, esančio stačioje uoloje jūros sąsiauryje (kitoje sąsiaurio pusėje gyveno antroji pabaisa — Charibdė). S. turi šešias šuns galvas, burnose — po tris eiles dantų, dvylika kojų. S. — jūros dievybės Forkino ir Krataidės (variantai: Hekatės, Echidnos ir t. t.) duktė. Pro Skilą ir Charibdę pavyko praplaukti Odisėjui. Anot Ovidijaus, S. — miksantropiška būtybė su moters galva ir žuvies liemeniu, apjuostu šunų. Kadaise, būdama graži mergina, ji atstūmė visus jaunikius, taip pat ir ją įsimylėjusį jūros dievą Glauką. Glaukas kreipėsi pagalbos į burtininkę Kirkę. Tačiau, pati mylėdama Glauką, Kirkė keršydama pavertė S. pabaisa; 2) Megarų valdovo Niso duktė. S. pamilo valdovą Minoją, kuris su kariuomene buvo apsiautęs jų miestą. S. išrovė iš tėvo galvos plauką, dariusį jį nemirtingą, kad galėtų atiduoti miestą ją vesti pažadėjusiam Minojui. Minojas užgrobė Megarus, bet S. nuskandino, nes bijojo jos. Pasak kitos versijos, S. puolė jūron paskui išplaukiantį Minojo laivą. Kai creliu paverstas Nisas ėmė persekioti dukterį, jos kūnas apaugo plunksnomis ir ji virto paukščiu.

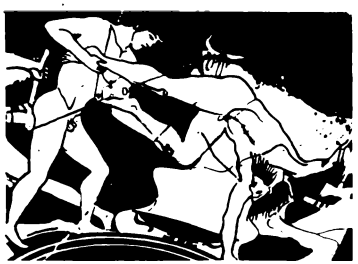

Tesėjas ir Skironas. Dekoratyvinis fragmentas Archeologijos muziejuje Florencijoje. Apie 480 m. pr. Kr.

Skironas (Σκίρων), gr. mitologijoje Poseidono (variantas: Pelopo) sūnus, plėšikas. Jis užmušdavo keliautojus ant Atėnų—Megarų kelio, įmesdavo juos į jūrą, o ten lavonus surydavo baisus vėžlys. Pasak kito varianto, S. — Megarų valdovo sūnus, vedęs valdovo Pandiono dukterį, kai ši buvo išsiųsta į Megarus. S. kovojo su Pandiono sūnumi Nisu dėl valdžios, kurią Ajakas skyrė Nisui ir jo įpėdiniams.

spartai (Σπαρτοί), gr. mitologijoje galiūnai, išaugę iš drakono, kurį buvo užmušęs Tėbų įkūrėjas Kadmas, dantų. Į pasaulį atėję ginkluoti, s. iškart ėmė kovoti tarpusavyje, kol liko tik penki: Chtonijas (žemės žmogus), Udajas (požemio žmogus), Peloras (milžinas), Hiperenoras (supergalingas), Echionas (žmogus gyvatė). Už pastarojo Kadmas išleido savo dukterį Agaujęę. Iš s. save kildino kilmingiausios Tėbų šeimos.

Sperchėjas (Σπερχειός), gr. mitologijoje to paties pavadinimo Tesalijos upės dievas. S. — Okeano ir Tetijos sūnus. S. vardas reiškia greitį (gr. sperchos — „veržlus", „greitas") — tipišką vandens srauto bruožą. S. — sena stichijos dievybė, kuri genealogiškai vis dėlto susijusi su didvyrių periodo mitologija. S. — Pelėjo žentas, Menestėjo tėvas, Trojos karo dalyvis. Achilas pažadėjo paaukoti S. savo plaukus, jei sveikas ir gyvas grįš namo, tačiau paaukojo ant Patroklo laidotuvių laužo.

Steneboja (Σθενέβοια), gr. mitologijoje Likijos valdovo Jobato (arba Arkadijos valdovo Afido) duktė, Tirinto valdovo Proito žmona (pasak kito varianto, Proito žmona buvo Antėja), Lisipės, Ifianasos ir Ifinojės motina; suaugusios S. dukterys išprotėjo. S. veltui stengėsi suvilioti Belerofontą, kuriam Proitas buvo suteikęs prieglobstį.

Stenelas (Σθένελος), gr. mitologijoje Kapanėjo ir Euadnės sūnus. Kartu su Diomedu S. dalyvavo epigonų karo žygyje. Kaip vienas iš Helenės jaunikių kariavo prie Trojos, vadovaudamas daliai Argo laivyno. Buvo sužeistas į koją jau pirmąją karo dieną. S. kaunasi kovos vežime; jis yra Diomedo padėjėjas ir jo kovos vežimo važnyčiotojas. Anot padavimo, S. išvežė iš užimtos Trojos Dzeuso statulą, buvusią Priamo namuose, ir pastatė ją Dzeuso šventykloje Larisoje netoli Argo. Turbūt su šia statula siejasi prisiminimai apie S. kaip apie seną Argo didvyrį.

S. vardas giminingas žodžiui sthenos („jėga"). Šiuo vardu vadinami dar keli gr. personažai (tarp jų ir Euristėjo tėvas).

Stentoras (Στέντωρ), gr. mitologijoje („Iliadoje") gr. karys, galėdavęs rėkti taip garsiai, lyg rėktų vienu metu 50 žmonių.

Steropė (Στερόπη), Asteropė, gr. mitologijoje 1) titano Atlanto duktė, viena iš Plejadžių; 2) Arkadijos valdovo Kefėjo duktė, iš Heraklio gavusi gorgonės Medūzos plaukų sruogą, kuri turėjo galią nuvyti priešus; 3) Achelojo žmona, sirenų motina.

Stiksas, Stiga (Στύξ), gr. mitologijoje to paties pav. upės deivė vėlių karalystėje. S. — viena iš vyresnių Okeano ir Tetijos dukterų; pasak kitos versijos, ji yra Nakties ir Erebo duktė. Dievams susikivirčijus, Dzeuso įsakymu virš S. vandenų duodama priesaika. Sulaužęs priesaiką dievas metus privalo gulėti nejudėdamas, devynerius metus gyventi toli nuo Olimpo ir tik dešimtaisiais gali grįžti į olimpiečių būrį. Priesaika S. vandenimis — pati sunkiausia. Santuokoje su Palantu S. pagimdė Pavydą (Uolumą), Nikę (Pergalę), Jėgą (Valdžią) ir Galią. S. vaikai itin mieli Dzeusui, nes visur jį lydi. Titanomachijos metu S. suskubo stoti Dzeuso pusėn ir išlaikė savo senąją garbę bei likimą, gavo iš Dzeuso daug dovanų. Esama ir mito, teigiančio, jog Persefonė — Dzeuso ir S. duktė. S. buvo tarp kitų nimfų ir deivių, kurios žaidė pievoje su Persefone, kai ją pagrobė Hadas. S. paveikslas — mėginimas sujungti olimpinio periodo mitologiją ir ikiolimpinio periodo chtonizmą, pastarajam priskiriant kokybiškai naujas f-jas.

Strofijas (Στρόφιος), gr. mitologijoje Krisos valdovas Fokidėje, Agamemnono sesers Anaksibijos vyras. S. na-

muose kartu su jo sūnumi Piladu augo Agamemnono sūnus Orestas, slepiamas čia nuo Aigisto.

Talas (Τάλως), gr. mitologijoje 1) Kretos legendų veikėjas, varinis milžinas. Kretos salos eponimo Kreso sūnus. Kai kuriuose mituose Hefaisto sukurtas T. vadinamas variniu žmogumi, kituose — variniu jaučiu. Dzeusas padovanojo T. Minojui (variantas: Europei) Kretai apsaugoti. Tris kartus per dieną T. apeidavo salą ir, pamatęs besiartinant svetimus laivus, apmėtydavo juos didžiuliais akmenimis. T. turėjo tik vieną kraujagyslę, kuria tekėjo dieviškas kraujas. Ji tęsėsi nuo galvos iki kulkšnies, kur buvo užkimšta varine vinimi. Tai vienintelė T. pažeidžiama vieta. Kai į Kretą atvyko argonautai, Medėja sumaišė T. protą. Priepuolio metu T. koja užkliudė aštrų akmenį, kraujas išbėgo ir milžinas mirė. Kitas mito variantas: T. patikėjo Medėjos pažadais suteikti jam nemirtingumą ir leido jai ištraukti vinį. Pasak kitos versijos, T. užmušė Filokteto tėvas argonautas Pojantas, šovęs į T. Heraklio lanku ir pataikęs į kulkšnį. Gali būti, kad mito atsiradimas susijęs su milžiniškomis varinėmis žmonių ir jaučių statulomis, kurias graikai pirmą kartą pamatė Kretoje; 2) Dedalo giminaitis ir mokinys, gabumais pralenkęs savo mokytoją. T. išrado žiedžiamąjį ratą ir kt. darbo įrankius. Dedalas iš pavydo numetė T. nuo akropolio.

Talėja (Θαλεια), gr. mitologijoje 1) mūza, Dzeuso ir Mnemosinės duktė, komedijos ir lengvų žanrų poezijos globėja. T. vaizduojama su komiška kauke rankoje ir gebenių vainiku ant galvos. T. ir Apolonui gimė koribantai. Pasivertęs pesliu, Dzeusas vedė T. Bijodama Heros pavydo, T. pasislėpė žemės gelmėse, kur pagimdė demoniškas būtybes — palikus (šiame mite T. — Etnos nimfa); 2) viena iš charičių; 3) viena iš Nereidžių, kartu su Achilu ir kitomis Nereidėmis dalyvavusi apraudant Patroklą.

Taltibijas (Ταλθύβιος), gr. mitologijoje Agamemnono pasiuntinys, drauge su Agamemnonu dalyvavęs Trojos kare ir vykdęs jo nurodymus. Spartoje buvo T. šventykla. T. — globėjas pasiuntinių, kurie buvo laikomi T. įpėdiniais ir vykdė valstybinių pasiuntinių misiją.

Tanatas (Θάνατος), gr. mitologijoje mirties personifikacija. Euripido tragedijoje „Alkestidė" aprašytas mitas, kaip Heraklis atėmė iš T. Alkestidę. Gudrusis Sisifas sukausto T. grandinėmis ir laiko nelaisvėje daugelį metų. Per tuos metus nemirė nė vienas žmogus.

Tantalas (Τάνταλος), gr. mitologijoje garsus savo turtais didvyris, Dzeuso ir Plutos sūnus, valdęs pietinėje Frigijoje (Maž. Azija), Sipilo kalno apylinkėse. Anot vienos versijos, T. žmona buvo aukso smiltis išskalaujančios Paktolo upės dievo duktė. Įgijęs Olimpo dievų pasitikėjimą, T. galėjo dalyvauti jų puotose, tačiau T. pasirodė nedėkingas ir atskleidė žmonėms dievų paslaptis (arba vaišino juos iš dievų pavogtu nektaru ir ambrozija). Kad patikrintų, ar dievai tikrai viską žino, T. pasikvietė juos į svečius ir pavaišino savo sūnaus Pelopo mėsa. T. dar kartą nusikalto dievams: pavogė aukso šunį iš Dzeuso šventyklos Kretoje (arba jį slėpė) ir melagingai prisiekė to nedaręs. Už šiuos nusikaltimus T. buvo pasmerktas amžinoms kančioms: stovėdamas iki kaklo vandenyje, jis negalėjo atsigerti, nes vanduo tuoj nuslūgdavo; aplinkui medžiai linko nuo vaisių naštos, bet vos T. ištiesdavo link jų ranką, šakos pakildavo („Tantalo kančios"); virš T. galvos kabojo uolos, galinčios užkristi bet kurią akimirką. Mitą apie T. panaudojo Sofoklis (neišlikusi tragedija „Tantalas"), jį minėjo Platonas bei vėlesni gr. ir rom. mitografai.

Taraksipas (Ταράξιππος — „arklių siaubas"), gr. mitologijoje 1) piktasis demonas ir jam skirtas altorius, kuris buvo Olimpijos hipodrome ir dėl to vadinamas T. Lenktynių metu žirgai be jokios priežasties baidėsi T., lūždavo vežimai ir jų važnyčiotojai susižeisdavo. Buvo manoma, jog Taraksipe įsikūnijo žuvęs didvyris. Jo vardas įvairiuose mituose skirtingas: Oinomajas, kurį lenktynių metu pražudė Mirtilas; Pelopo užmuštas Mirtilas; vietinis lenktyniautojas Olenijas (ar Dameonas); Alkatojas — Oinomajo užmuštas pretendentas į Hipodamėjos ranką; Hermio anūkas Ischenas, paaukojęs save, kad išgelbėtų šalį nuo bado. Kad įgytų T. palankumą, važnyčiotojai jam aukodavo. Istmo žaidynių hipodrome buvo garbinamas kitas T. Manyta, kad jame įsikūnijęs Sisifo sūnus Glaukas. Jį užspardė žirgai per Pelėjo laidotuvių iškilmes, kurias surengė sūnus Akastas; 2) vienas iš Poseidono — Hipijo („Žirginio") epitetų.

Tartaras (Τάρταρος), gr. mitologijoje erdvė, esanti kosmoso gilumoje po Hado karalyste. T. nuo Hado skiria toks pat atstumas kaip žemę nuo dangaus. Jei iš dangaus ant žemės kristų varinis priekalas, jis pasiektų žemę per devynias dienas. Tiek pat dienų reikėtų T. iš žemės pasiekti. T. yra žemės ir jūros šaknys, viso pradžia ir pabaiga, jį juosia varinė siena ir triguba naktis. T. gyvena Niktė (Naktis). Begalinės T. gelmės bijo net dievai. Į T. įmetami Dzeuso nugalėti titanai. Ten jie sėdi už varinių durų saugomi šimtarankių. Olimpe gyvena naujos kartos dievai — nuverstųjų titanų vaikai, T. — senosios kartos dievai, nugalėtojų tėvai. T. — žemasis dangus, Olimpo — aukštojo dangaus — priešybė. Vėliau T. imta laikyti nuošaliausia Hado vieta, kur bausmę atlikdavo šventenybių niekintojai ir įžūliai narsūs didvyriai — Aloadai, Peiritojas, Iksionas, Salmonėjas, Sisifas, Titijas, Tantalas. Hesiodas „Teogonijoje" personifikuoja T. Tai vienas iš keturių pradmenų (kartu su Chaosu, Gaja ir Erotu). Gaja Tartarui pagimdo baisųjį Tifoną. Anot vieno mito, T. ir Gajos duktė yra Echidna.

Teano (Θεανώ), gr. mitologijoje 1) viena iš Danaidžių, kuri buvo susižadėjusi su Aigipto sūnumi Fantu; 2) trakų valdovo Kisėjo duktė, trojiečio Atenoro žmona, simpatizavusi achajams. Trojoje T. buvo Atėnės žynė. Pasak vėlesnės versijos, T. ir Atenoras padėjo achajams pavogti šventąjį paladiją, todėl Trojai žlugus nugalėtojai nesikėsino į T., jos vyrą ir vaikus; 3) Ikarijos valdovo Metaponto žmona. T. neturėjo vaikų, ir vyras ruošėsi su ja

skirtis, tada T. apgavo vyrą, pristatė jam kaip savus vaikus Poseidono ir Melanipės sūnus dvynius, kuriuos buvo radę piemenys. Greit T. pati pagimdė dvynius, o pamestinukus nusprendė nužudyti. Poseidonui įsikišus žuvo jos pačios sūnūs. T. nusižudė.

Tedėjas (Τέδευς), gr. mitologijoje Aitolijos valdovo Oinėjo sūnus, Diomedo tėvas. Nužudęs vieną giminaitį (galimas daiktas, netyčia), jis buvo priverstas bėgti iš namų. T. apsistojo pas Argo valdovą Adrastą, kuris „apvalė" jį nuo nuodėmės. Pas Adrastą atvyko iš Tėbų išvarytas Polineikas. Anot Euripido, T. susikivirčijo su Polineiku. Pamatęs abu su ginklais rankose, Adrastas priešus sutaikė ir išleido už jų savo dukteris. T. dalyvavo Septynių karvedžių karo žygyje prieš Tėbus. Epe „Iliada" pasakojama, kad T. vyko į Tėbus kaip pasiuntinys, varžybose jis įveikė daugelį kadmiečių. Grįžtantį namo T. iš pasalų užpuolė 50 tėbiečių, kuriuos visus, išskyrus vieną, jis nukovė.

Neaišku, ar viską išspręsti taikiai bandyta prieš karą, ar prieš užimant miestą. Manoma, jog su šiuo epizodu susijęs faktas, kad T. prie miesto šulinio nužudė Ismenę. Antikinė tradicija T. vaizduoja kaip karingą ir žiaurų nedidelio ūgio žmogų. Jis nenori klausyti Amfiarajo perspėjimo ir skuba į kovą. Lemiamame mūšyje Tėbų kariuomenės vadas Melanipas mirtinai sužeidžia T. Vis dėlto prieš mirtį T. spėja nužudyti priešą: perkerta Melanipo galvą ir iščiulpia iš jo kaukolės smegenis. Nors Atėnė savo numylėtam T. žadėjo nemirtingumą, pamačiusi tokį laukinį jo elgesį, pasipiktina ir apleidžia T.

Teiresijas (Τειρεσίας), gr. mitologijoje nimfos Chariklos sūnus, spartų palikuonis, Tėbų pranašas. Pasak vienos versijos, kuri išdėstyta Kalimacho himne apie Atėnę Paladę, jaunas T. netyčia pamatė besimaudančią nuogą Atėnę, ir deivė atėmė jam regėjimą. Chariklai prašant, Atėnė apdovanojo T. galia pranašauti. Anot kitos versijos, T. pamatė dvi krūvon susiraizgiusias gyvates ir užmušė patelę lazda, todėl buvo paverstas moterimi. Vyro išvaizdą T. atgavo tik po 7 metų, kai vėl pamatė poruojantis gyvates ir užmušė patiną. Kai Dzeusas ir Hera susiginčijo, kas — vyras ar moteris — jaučia didesnį pasitenkinimą lytinių santykių metu, jie paprašė T. išspręsti ginčą, nes jis pažino abiejų lyčių ypatumus. T. atsakė, kad moters pasitenkinimas devynis kartus stipresnis negu vyro. Įpykusi Hera T. apakino, o Dzeusas suteikė jam pranašo galią ir gyvenimą, septyniskart ilgesnį už paprastą. Svarbią vietą senasis pranašas T. užima Sofoklio tragedijose „Karalius Edipas" ir „Antigonė", taip pat Euripido „Finikietės". T. mirė keliaudamas į Delfus po Tėbų žlugimo. Sugebėjimą pranašauti jis išlaikė ir po mirties. Odisėjas leidosi į požemį, kad T. išpranašautų jam ateitį.

Teisifonė (Τεισιφόνη), gr. mitologijoje 1) viena iš erinijų. T. turi sparnus, jos plaukuose raizgosi gyvatės. Tartare ji rimbu plaka nusikaltėlius ir pykčio pagauta gąsdina juos gyvatėmis. Žinomas padavimas apie T. meilę valdovui Kitaironui. Kai Kitaironas atstūmė jos meilę, T. nužudė jį savo plauku — gyvate; 2) Euripido tragedijoje „Alkmajonas Korinte" — Alkmajono ir Manto duktė. T. kartu su savo broliu buvo atiduota auginti Korinto valdovui Kreontui. Užaugusi T. labai išgražėjo ir Kreonto žmona, bijodama, kad Kreontas nevestų T., pardavė mergaitę vergijon. Alkmajonas nupirko T., nenujausdamas, kad tai jo duktė. Tik vėliau, atvykęs į Korintą pasiimti savo vaikų, jis sužinojo tiesą.

Tekmesa (Τέκμησσα), gr. mitologijoje frigų valdovo Teleuto duktė, kurią paėmė į nelaisvę Telamono sūnus Ajantas. T. pagimdė jam sūnų Eurisaką.

Telamonas (Τελαμών), gr. mitologijoje karžygys iš Salamino, Ajanto tėvas. Anot senos versijos, T. yra Aktajo ir Salamino valdovo Kichrėjo dukters Glaukės sūnus. Pasak vėlesnio mito, T. — Ajako sūnus. T. atvyko į Salaminą, kai tėvas jį išvarė iš Aiginos salos už brolio Foko nužudymą (kai kuriuose mituose Foko žudikas yra T., kituose — jo brolis Pelėjas). T. mėgino pasiteisinti Ajakui, tačiau tasai uždraudė jam rodytis Aiginos žemėje. Jūros pakrantėje T. pastatė pylimą, ant kurio atsistojęs sakė savo gynimosi kalbą. Vis dėlto Ajakas jo neišklausė ir liepė grįžti į Salaminą (pylimas prie Aiginos minimas jau Pausanijo laikais). T. dalyvavo Kalidono medžioklėje ir argonautų žygyje, pelnė šlovę kariaudamas su Herakliu prieš Trojos valdovą Laomedontą. T. pirmasis įsiveržė į apsuptą Troją ir sąmojingu atsakymu numalšino Heraklio įniršį. Heraklis manė, jog T. pergalės kelia grėsmę jo — nugalėtojo ir narsiausio karvedžio — šlovei. Kaip prizą už drąsą Heraklis atidavė T. į žmonas Laomedonto dukterį Hesionę, kuri T. pagimdė sūnų Teukrą, o Alkatojo duktė Periboja — sūnų Ajantą. Kai Teukras grįžo iš Trojos, tėvas jį išvarė, nes Teukras neapsaugojo Ajanto nuo žūties.

T. ir Ajantą garbino kaip Salamino globėjus. 480 m. pr. Kr. graikai pradėdami jūrų mūšį šaukėsi jų pagalbos.

telchinai (Τελχῖνες), gr. mitologijoje demoniškos būtybės, lokalizuotos Rodo saloje (sala dar buvo vadinama Telchinida). T. — burtininkai ir stebukladariai. Jie naikina gyvūnus ir augalus, apipildami juos Stikso vandeniu, sumaišytu su siera. Manoma, jog varžovai apšmeižė t., nes pavydėjo jiems amatų išmanymo. T. buvo puikūs kalviai, jie nukalė pjautuvą, kuriuo Kronas iškastravo Uraną. Iš viso buvo devyni t., keli iš jų, lydėję Rėją ir mažąjį Dzeusą į Kretą, vadinami kuretais. Mitas apie t. susijęs su padavimais apie protingas chtoniškąsias dievybes, tapusias Olimpo dievų palydovėmis ir padėjėjomis.

Telefas (Τήλεφος), gr. mitologijoje Heraklio ir Arkadijos valdovo Alėjo dukters Augės sūnus. Delfų orakulas išpranašavo Alėjui, kad jo vaikus nužudys Augės pagimdytas anūkas. Todėl Alėjas nusprendė neišleisti dukters už vyro. Augė tapo Atėnės žyne. Pas Alėją atvyko Heraklis ir suvedžiojo (ar jėga paėmė) Augę. Ji pagimdė sūnų. Bijodama tėvo, Augė paslėpė vaiką Atėnės šventykloje. Supykusi deivė atsiuntė kraštui marą. Norėdamas išsiaiškinti nelaimės priežastį, Alėjas atėjo į šventyklą ir ten rado savo anūką. Anot Euripido tragedijos,

Heraklis, Telefas ir nimfa Arkadija. Herkulanumo bazilikos freska Nacionalinianne Neapolio muziejuje. 60 m. e. metai

Alėjas liepė draugui Nauplijui uždaryti motiną su vaiku į skrynią ir įmesti jūron. Skrynią bangos išmetė Misijos pakrantėje. Misijos valdovas Teutranas Augę vedė (ar įdukrino) ir užaugino jos vaiką.

Sofoklis rėmėsi kitu variantu: Nauplijas atėmė iš Augės vaiką, o ją pačią pardavė; Misijoje ją vedė Teutranas. Vaiką Nauplijas paliko miške ant Partenijo kalno, kur jį maitino elnė. Berniuką rado piemenys ir pavadino T. Suaugęs T. mūšyje nukovė Alėjo sūnus, taip išpildydamas orakulo pranašystę. Orakulo patartas išvyko į Misiją ieškoti motinos. Teutranas T. įsūnijo. Po Teutrano mirties T. tapo Misijos valdovu. Pasak kito varianto, T. atvyko į Misiją ir padėjo Teutranui kovoti su jo šalies priešais. Dėkingasis Teutranas pažadėjo padaryti T. savo paveldėtoju ir išleisti už jo augintinę Augę. Bet Augė po Heraklio nenorėjo priklausyti jokiam mirtingajam. Ji bandė nužudyti T., bet dievai sutrukdė ir pranešė Augei bei T., kad jie yra motina ir sūnus. T. paveldėjo Teutrano sostą. Tolesnis T. likimas susijęs su Trojos karu. Nežinodami kelio į Troją, graikai per klaidą atsidūrė Misijoje ir ėmė niokoti šalį. T. atrėmė puolimą, tačiau jį sužeidė Achilo ietis, žaizda negijo. Apolonas pranešė, kad išgydyti T. gali tik tas, kuris sužeidė. Persirengęs elgeta, T. atvyko į Argą ir paprašė Achilo, kad išgydytų jį savo ieties rūdimis. Už tai T. parodė graikams jūros kelią į Troją, tačiau pats T. Trojos kare nedalyvavo. Vėliau trojiečių pusėje kovojo T. sūnus Euripilas, kurį nukovė Neoptolemas. T. kultas buvo paplitęs Arkadijoje ir Pergame, kur T. laikytas vietinių valdovų Atalidų giminės pradininku. T. gyvenimo įvykiai pavaizduoti Pergamo altoriuje.

Telegonas (Τηλέγονος — „toli gimęs"), gr. mitologijoje Odisėjo ir Kirkės sūnus. Kai T. užaugo, motinos paprašytas išvyko ieškoti tėvo. T. atkeliavo į Itakės salą ir (galbūt nežinodamas, kur atvykęs) užpuolė galvijų bandą. Ginkluotų vyrų lydimas Odisėjas ėmė ginti savo turtą. T. nepažino Odisėjo ir sužeidė jį ietimi su geluonimi vietoj varinio antgalio. Apverkęs netyčia užmuštą tėvą, T. nuvežė jo kūną į Kirkės salą. Kartu su juo išvyko Penelopė, kurią T. vedė. Kirkė suteikė jiems nemirtingumą ir perkėlė abu į Palaimintųjų salas. T. mito pagrindas — paplitęs motyvas apie tėvo kovą su sūnumi, kuris gimė toli nuo namų. Mito senumą liudija T. ginklas, rodantis, jog tuo metu dar nebuvo apdirbamas metalas.

Rom. mitologijoje T. — Prenestos (dab. Palestrina) ir Truskulo (netoli dab. Fraskačio) miestų įkūrėjas. Mamilijų giminė savo kilmę siejo su Telegonu.

Telemachas (Τηλέμαχος), gr. mitologijoje Odisėjo ir Penelopės sūnus. Odisėjui išvykus į Trojos karą, mažąjį T. globojo motina ir senas Odisėjo draugas Mentoras. Epe „Odisėja" pavaizduotas T. — dvidešimtmetis jaunuolis, kurio klauso motina. Daug kilmingų Itakės ir aplinkinių salų vyrų, laikydami Odisėją mirusiu, nori vesti Penelopę. Jie nederamai elgiasi Odisėjo namuose, švaisto T. paveldėtą turtą. T. mėgina juos suvaldyti, keliauja pas Odisėjo bendražygius Nestorą ir Menelają, kad ką nors sužinotų apie tėvą. T. sužino tik tai, kad prieš keletą metų Odisėjas buvo patekęs į nimfos Kalipso nelaisvę. Kelionės metu T. globoja Atėnė: lydi jį pasivertusi Mentoru, pataria grįžti namo aplinkiniu keliu, kad išvengtų jaunikių pasalos. Grįžęs į Itakę, kiauliaganio Eumajo namuose T. sutinka suvargusiu keleiviu persirengusį Odisėją. Odisėjas prisipažįsta sūnui, kas jis yra iš tikrųjų. Drauge su T. Odisėjas sugalvoja, kaip atkeršyti jaunikiams. T. turi išnešti iš puotų salės visus ginklus, kuriais galėtų pasinaudoti jaunikiai. T. padeda Odisėjui išžudyti jaunikius. Yra kelios tolesnio T. likimo versijos. Vienas mitas byloja, kad svečiuodamasis Pile pas Nestorą, jis pamilsta Nestoro dukterį Polikastę, kuri pagimdo jam sūnų Persepolį. Kitame mite T. po Odisėjo mirties patenka pas Kirkę ir veda ją. Iš šios santuokos gimsta Lotynas (Italijos lotynų eponimas).

Telfūsa (Τελφοῦσα), gr. mitologijo-

je to paties pav. Bojotijos šaltinio nimfa. Netoli T. šaltinio Apolonas norėjo įkurti šventyklą, tačiau T., nenorėdama užleisti vietos ir šlovės didiesiems dievams, įkalbėjo jį vykti į Delfus: užmušęs Pitoną, Apolonas ten įkūrė šventyklą. Supratęs T. klastą, Apolonas įtūžęs grįžo prie T. šaltinio, užvertė jį uola ir pastatė ten savąjį — Telfūsos Apolono altorių. Mitas rodo, kad Olimpo dievų kultai kūrėsi senųjų chtoniškųjų dievų kultų vietose.

Temenas (Τήμενος), gr. mitologijoje 1) Aristomacho sūnus, Heraklio sūnaus Hilo proanūkis, priklausęs Heraklidų kartai, kuriai orakulas išpranašavo pergalingą sugrįžimą į Peloponesą. Kai Heraklidai nugalėjo Agamemnono palikuonis, T. pateko į Argą. Ignoruodamas savo sūnus, T. pirmenybę teikė dukrai Hirnetai ir jos vyrui Deifontui. Sūnūs nusprendė nužudyti T., kad įgytų valdžią, tačiau po T. mirties kariuomenė perdavė valdžią Hirnetai ir Deifontui; pasak kitos versijos, Argolidėje valdžią išlaikė T. sūnūs; 2) Pelasgo sūnus, arkadiečių legendos veikėjas. Anot šios legendos, T. augino Herą ir suteikė jai pastogę Stimfale, kai ši susikivirčijo su Dzeusu. Heros garbei T. pastatė tris šventyklas: Heros mergaitės, Heros moters ir vienišosios Heros.

Temidė (Θέμις), gr. mitologijoje teisos ir teisingumo deivė, Urano ir Gajos duktė, titanidė, antroji teisėta Dzeuso žmona, horų ir moirų motina. Anot vienos versijos, T. yra Prometėjo motina, be to, ji artima žemei Gajai ir traktuojama kaip viena deivė skirtingais vardais. Turėdama pranašės galių, T. atskleidė Prometėjui paslaptį, kad Dzeusui susituokus su Tetide gims sūnus, kuris nuvers Dzeusą. Iš motinos Gajos ji gavo Delfų orakulą, kurį atidavė seseriai Foibei, o ši perdavė anūkui Apolonui. Olimpijoje šalia Gajos altoriaus ir jos orakulo bei Dzeuso altoriaus buvo T. aukuras. Kaip olimpinio periodo mitologijos deivė, T. nebetapatinama su žeme, bet yra jos kūrinys, be to, T. — Dzeuso žmona — teisėtumo pamatas.

Teoklimenas (Θεοκλύμενος), gr. mitologijoje 1) „Odisėjoje" T. — pranašas iš Argo, dėl įvykdytos žmogžudystės priverstas trauktis iš tėvynės. Pile jis sutinka Telemachą (Odisėjo ir Penelopės sūnų), kuris suteikia jam prieglobstį ir išsiveža į Itakę. Ten T. Telemachui ir Penelopei išpranašauja greitą Odisėjo sugrįžimą, o Penelopės jaunikiams — neišvengiamą pražūtį; 2) Euripido tragedijoje „Helenė" T. — egiptiečių valdovo Protėjo, saugojusio Helenę (Pariui priklausė tik jos šešėlis), sūnus. Po tėvo mirties T. priverčia Helenę už jo ištekėti, o kiekvieną į Egiptą atvykusį heleną įsako nužudyti. Menelajui (Helenės vyrui), kurį į Egiptą atbloškė audra, pavyksta apgauti T. ir, Dioskūrams padedant, kartu su žmona pasislėpti.

Teonojė (Θεονόη), gr. mitologijoje egiptiečių valdovo Protėjo duktė, Teoklimeno sesuo. T. turi pranašės galių. Nepritardama brolio norui susituokti su Helene, T. slepia nuo jo, kad Helenė ketina bėgti drauge su Menelaju, kurį į Egiptą atbloškė audra. Jiems pabėgus, Teoklimenas apkaltina T. sąmokslu ir nori nubausti. Nuo mirties T. išgelbsti Dioskūrų įsikišimas.

Terpsichora (Τερψίχορα), gr. mitologijoje šokio mūza, vaizduojama su lyra rankose. Ji mėgsta žaisti. Anot vieno mito, T. upių dievui Achelojui pagimdė sirenas (variantas: sirenos yra Melpomenės vaikai). Viename mite T. — Lino motina (pasak kitos versijos, jo motina — Uranija). T. siejama su Dionisu, priskiriant jai šio dievo atributą — vynuogienoją (tai byloja T. skirtas užrašas Helikone).

Tersitas (Θερσίτης), gr. mitologijoje paprastas kareivis, dalyvaujantis Trojos kare achajų pusėje, Achilo ir Odisėjo priešas. Kariuomenės susirinkime prie Trojos T. užsipuola Agamemnoną, kaltindamas, kad tasai neteisingai pasiėmęs sau didžiausią karo grobio dalį; Odisėjas žiauriai jį sumuša. T. išpuolyje atsispindi paprastų kareivių mėginimas ginti savo teises. „Iliadoje" vaizduojamas T. — negražus, kuprotas ir raišas, žvairas, nuplikęs, plepus. Pasak pohomerinės tradicijos (scholijos „Iliada", „Etiopidė", vėlesnių autorių darbai), T. yra

Tersitas. Dekoratyvinis fragmentas Toronto Nacionaliniame muziejuje. V a. pr. Kr. pabaiga

valdovo Argo sūnus, kilmingų aitoliečių ainis. Esama versijos, kad pirmykščiuose mituose figūravo du T. — kilmingas Diomedo giminaitis, kurį nužudė Achilas, ir paprastas karys, kovojęs su Agamemnonu. Vėliau abu personažai sutapatinti. Pasak vienos versijos, T. Achilas nužudė todėl, kad šis iš jo šaipėsi ir išjuokė mūšyje žuvusią amazonių valdovę Pentesilėją. T. pavaizdavo Polignotas (V a. pr. Kr.) freskoje Delfuose: kartu su kitais Odisėjo priešais T. lošia kauliukais.

Tesėjas (Θησεύς), gr. mitologijoje atėniečių valdovo Aigėjo ir Aitros sūnus. T. vardas reiškia jėgą, jis priklauso didvyrių kartai, gyvenusiai prieš Trojos karą (jame dalyvauja didžiųjų praeities didvyrių sūnūs). Senajam Nestorui T. „panašus į nemirtinguosius". Jis stipresnis ir narsesnis už Trojos karo laikų didvyrius. T. labiau atiškas, o ne gr. didvyris (kaip, pvz., Heraklis), tačiau pokyčius lemianti jo veikla, senovės žm. požiūriu, tapo pavyzdžiu visai Graikijai. Ji padėjo pamatus tai demokratinei dvasiai ir Atėnų polių lenktyniavimui, kuriais jie išgarsėjo istoriniais laikais. Mitol. didvyris T. įgijo legendinės istorinės asmenybės bruožų (antikinė tradicija T. veiklą datuoja maždaug XIII a. pr. Kr.).

T. gimimas nepaprastas, nors ir ne toks įspūdingas kaip Heraklio. Tarp T. protėvių iš tėvo pusės buvo autoch-

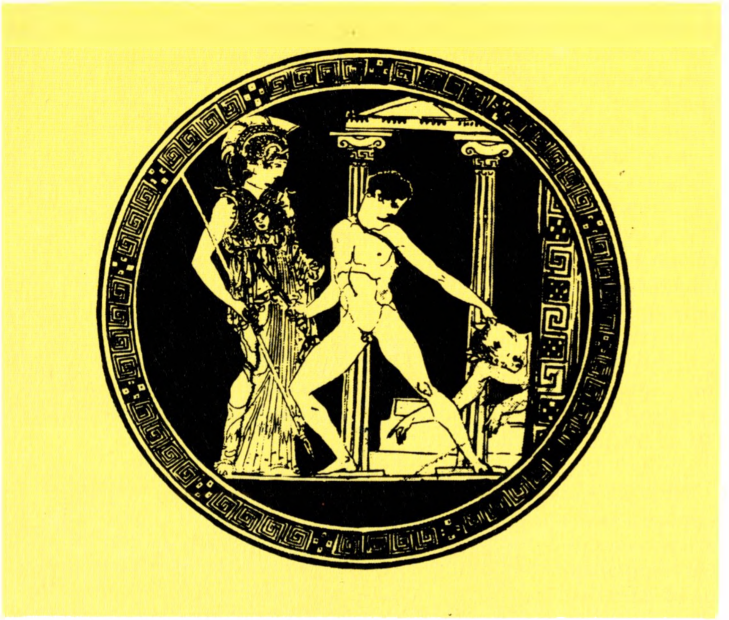

Tesėjas, Minotauras ir Atėnė. Dekoratyvinis fragmentas Madrido Nacionaliniame archeologijos muziejuje. Apie 420 m. pr. Kr.

tonas Erichtonijas, kurį iš Hefaisto sėklos pagimdė žemė ir augino Atėnė, taip pat autochtonas Kranajas ir pirmasis Atikos valdovas Kekropas. T. protėviai — miksantropiškos pabaisos, išmintingi žmonės-gyvatės, tačiau pats T. — grynojo heroizmo atstovas. Jis tuo pat metu yra žmogaus ir dievo (be to, vieno iš ryškiausių chtoniškųjų dievų — Poseidono) sūnus. T. protėviai iš motinos pusės yra Pitėjo, Atrėjo ir Tiesto tėvas Pelopas, vadinasi, ir Tantalas bei pats Dzeusas. Nesusilaukęs vaikų Aigėjas keliavo pas orakulą, bet nesuprato jo atsakymo, užtat jį įminė Troidzenos valdovas Pitėjas. Jis suprato, kad valdžia Atėnuose priklausys Aigėjo palikuonims ir, prigirdęs svečią, paguldė jį kartu su savo dukra Aitra. Tą pačią naktį ar išvakarėse Sfairo saloje su Aitra santykiavo Poseidonas, tad sūnus, kurį pagimdė Aitra, kaip ir pridera didiesiems didvyriams, turėjo du tėvus — žemiškąjį Aigėją ir dieviškąjį Poseidoną.

Palikdamas Aitrą, Aigėjas prašė auginti sūnų neminint tėvo vardo; jis paliko sūnui savo kardą ir sandalus, kad užaugęs T. su tėvo sandalais ir kardu atvyktų į Atėnus pas Aigėją. Tačiau jis tai turėjo padaryti slapta, nes Aigėjas bijojo Palantidų (jaunesniojo brolio Palanto vaikų, pretendavusių į bevaikio Aigėjo sostą) intrigų. Aitra slėpė tiesą apie T. kilmę. Pitėjas paskleidė gandą, kad tai Poseidono (labiausiai garbinto dievo Troidzenoje) vaikas. Kai T. užaugo, Aitra atskleidė jam jo gimimo paslaptį ir liepė, paėmus Aigėjo daiktus, keliauti į Atėnus pas tėvą (apsiginklavęs Aigėjo kardu, T. tarsi susivienijo su buvusių kartų magiškomis jėgomis, kurioms priklausė šis kardas). Jaunuolis dar prieš išeidamas iš Troidzenos paskyrė plaukų sruogą dievui Apolonui Delfuose, taip lyg atsiduodamas į dievo rankas ir sudarydamas su juo sąjungą. T. keliavo į Atėnus ne lengviausiu — jūros keliu, bet išsirinko patį pavojingiausią kelią — per Korinto sąsiaurį. Ten nuo Megarų iki Atėnų keleivių tykojo plėšikai, chtoniškųjų pabaisų vaikai ir jų palikuonys. T. užmušė Perifetą, Sinidą, Kromiono šerną, Skironą, Kerkioną ir Damastą (ar Polipemoną). T. kelionė pas jam nepažįstamą tėvą, kur jį pasiuntė motina, yra vienas iš populiariausių folklorinių motyvų variantų — sūnus ieško tėvo (plg., kaip Telemachas ieško Odisėjo). Pakeliui į Atėnus T. tarsi atlieka Heraklio f-jas (Heraklis tuo metu buvo Lidijoje pas valdovę Omfalę).

Atėnuose valdovas Aigėjas pateko burtininkės Medėjos įtakon. Medėja rado pas jį pastogę ir tikėjosi, kad Aigėjo sūnus Medas įgys teisę į sostą. Aštuntą hekatombeono mėnesio dieną į Atėnus atkeliavo T. — pabaisų nugalėtojas, jaunas gražus didvyris, tačiau Aigėjas jo nepažino. Medėja įkvėpė Aigėjui nepasitikėjimą ateiviu ir patarė nunuodyti jaunuolį. Prie stalo T. išsitraukė savo kardą, kad supjaustytų mėsą, tėvas pažino sūnų ir pastūmė šalin taurę su nuodais. Pasak kitos versijos, Aigėjas pirmiausia pasiuntė nepažįstamąjį medžioti Maratono jaučio, kuris siaubė laukus. Kai T. jį įveikė ir grįžo atgal, Aigėjas puotos metu padavė taurę nuodų, tačiau tuoj pat atpažino sūnų ir išvarė Medėją. Su T. kelione susijęs jo susitikimas su Hekale, kurios garbei T. įkūrė šventę — Hekalesijas.

T. turėjo kovoti ir su 50 Palantidų ir paspendė jiems pasalą. Išnaikinęs savo pusbrolius ir ištremęs jų bendrininkus, T. įrodė, kad jis yra atėniečių valdovo sūnus ir sosto paveldėtojas. T. pelnė šlovę kaip valdžios vertas sosto įpėdinis ir Atėnų konflikto su valdovu Minoju metu. Minojas kartą per devynerius metus reikalaudavo duoklės — septynių jaunuolių ir septynių merginų kaip išpirkos už savo sūnaus Androgėjo mirtį, dėl kurios esąs kaltas Aigėjas. Kai Minojas trečią kartą atvyko paimti duoklės, T. nusprendė pats vykti į Kretą ir išbandyti jėgas kovoje su baisiuoju Minotauru, kuris surydavo Minojo atsivežtus jaunuosius atėniečius. Laivas išplaukė su juodomis burėmis, bet T. vežėsi ir baltas bures, su kuriomis turėjo grįžti namo, jei nugalės pabaisą. Pakeliui į Kretą T. įrodė Minojui, kad yra kilęs iš Poseidono, ištraukęs iš jūros dugno Minojo įmestą žiedą. T. ir jo palydovai buvo įleisti į labirintą, kur Poseidono sūnus T. užmušė Minotaurą — pabaisą, gimusią Poseidono jaučiui ar pačiam Poseidonui (jautis laikytas dievo hipostaze). Iš labirinto T. ir jo palydovai išėjo padedami Ariadnės, kuri buvo įsimylėjusi Tesėją. Naktį T.

kartu su atėniečių jaunuoliais ir Ariadne slapčia pabėgo į Nakso salą, tačiau ten Ariadnę pagrobė ją įsimylėjęs Dionisas (pasak kitos versijos, T. ją pametė). Susikrimtęs T. keliavo toliau ir pamiršo pakeisti bures. Pamatęs juodas bures, Aigėjas nusprendė, kad sūnus žuvęs, ir šoko į jūrą.

Kaip ir kiti didvyriai, T. kariavo su Atiką užpuolusiomis amazonėmis. Jis arba dalyvavo Heraklio surengtame žygyje, arba pats stojo į kovą su amazonėmis; T. pagrobė jų valdovę Antiopę (variantai: Helanipę ar Hipolitę). Norėdamos išlaisvinti valdovę, amazonės užpuolė Atėnus ir būtų juos paėmusios šturmu, jei ne T. žmonos amazonės įsikišimas. Ji pagimdė T. sūnų Hipolitą, kurį įsimylėjo antroji T. žmona, Ariadnės sesuo Faidra, pagimdžiusi T. du sūnus — Akamantą ir Demofontą.

T. dalyvavo mūšyje su kentaurais, kurie nederamai elgėsi artimiausio T. draugo lapito Peiritojo vestuvėse. T. — Kalidono medžioklės dalyvis, tačiau jo nebuvo tarp argonautų, nes tuo metu T. padėjo Peiritojui pagrobti mirusiųjų šalies valdovę deivę Persefonę. Toks T. elgesys peržengė ribas, kurias didvyriams buvo nustatę dievai; T. tapo nepaklusniu ir įžūliu didvyriu. Jis taip ir būtų likęs Hade prikaltas prie uolos, jei ne Heraklis, išgelbėjęs T. ir išsiuntęs į Atėnus. Negarbingas T. poelgis buvo ir Helenės pagrobimas.

Kai T. su Peiritoju išvyko grobti Persefonės, Dioskūrai atkariavo seserį Helenę. Jie paėmė į nelaisvę T. motiną Aitrą ir valdžią Atėnuose atidavė T. giminaičiui Menestėjui, ištremtam Tesėjo. Grįžęs iš Hado šalies, T. pamatė, jog sostą užėmė Menestėjas. Negalėdamas įveikti savo priešo, T. buvo priverstas pasitraukti. Slapta išsiuntęs vaikus į Euboją, T. prakeikė atėniečius ir išvyko į Skiro salą, kur kadais valdė jo tėvas Aigėjas, tačiau Skiro valdovas Likomedas, nenorėdamas netekti savo žemių, klastingai nužudo T. — nustumia jį nuo uolos (kaip pats T. kadaise įstūmė į jūrą Poseidono sūnų — piktadarį Skironą).

Anot antikinės tradicijos. T. visus Atikos gyventojus suvienijo ir įkūrė vieningą Atėnų valstybę. Jis laikomas ir švenčių — Panatėnajų ir Sinoikijų įkūrėju, pirmuoju Atėnų piliečių suskirstytoju į socialines grupes: epatridus, heomorus ir demiurgus. Visas šias reformas T. įvykdė savo klestėjimo metais, pelnė nepaperkamo ir teisingo sudėtingų ginčų arbitro reputaciją, padėjo palaidoti septynių karvedžių kūnus („Septynetas prieš Tėbus"), pagelbėjo protą praradusiam Herakliui ir „apvalė" jį nuo nekaltai pralieto kraujo, priglaudė persekiojamą Edipą ir jo dukteris. Tačiau sulaukęs brandaus amžiaus — 50 metų, T. ėmė neleistinai elgtis; tai jį ir pražudė. Atėniečiai prisiminė T. ir pripažino didvyriu graikų—persų kare, kai Maratono mūšyje (490 m. pr. Kr.) jis kovėsi su visa ginkluote. Pitija įsakė graikams rasti T. palaikus ir juos pagarbiai palaidoti. 476 m. pr. Kr. T. palaikai kartu su ietimi ir kardu buvo parvežti iš Skiro salos ir iškilmingai palaidoti Atėnuose. T. kapavietė Atėnuose buvo laikoma vergų, vargšų ir engiamųjų prieglobsčio vieta. T. garbei įvesta pianepsiono aštuntosios šventė (diena, kai atėniečių jaunuoliai išsivadavo nuo Minotauro), taip pat šventės kiekvieno mėnesio aštuntą dieną, skirtos T. — sūnui Poseidono, to dievo, kuriam aukojama būtent tuo metu (aštuonetas simbolizuoja pirmo porinio skaičiaus kubą ir dvigubą pirmąjį kvadratą; anot Plutarcho, tai reiškė Poseidonui būdingą drąsą ir tvirtybę).

T. paveikslas yra sudėtingas mitol. kompleksas; jame esama ankstyvosios klasikos periodo rudimentų, susijusių su T. kilme iš Poseidono. Jis turi ir klasikos brandos periodo bruožų (T. žygdarbiai). Galiausiai tai išėjimas iš griežto mitologizmo ribų ir laipsniškas artėjimas prie polių ideologijos su jos demokratinėmis idėjomis bei griežta teisine sistema; taip iš dalies istoriškai ir simboliškai aiškinama T. valstybinė veikla.

Tetidė (Θέτις), gr. mitologijoje Nerėjo ir Doridės duktė, garsiausia Nereidė. Tapusi Pelėjo žmona, T., pati būdama nemirtinga, stengėsi padaryti nemirtingais ir savo vaikus. Norėdama patikrinti, ar jie paveldėjo iš motinos sugebėjimą gyventi po vandeniu, T. panardindavo vaikus į kubilą, tačiau vaikai visada užsirydavo ir skęsdavo. Vėlesniame mito variante išbandymas vandeniu pakeistas išbandymu ugnimi, bet rezultatai buvo tokie pat: gyvas liko tik Achilas, nes nelaukti įsikišo Pelėjas. Pasak žinomiausios versijos, Achilas buvęs vienintelis T. sūnus. Kai Pelėjas užklupo T. bandant padaryti Achilą nemirtingu, T. paliko vyrą ir grįžo į savo tėvo Nerėjo namus, bet ir toliau rūpinosi sūnumi. Kai achajų karvedžiai rinkosi prie Trojos, T. paslėpė Achilą Skiro saloje, o kai jo dalyvavimas kare tapo neišvengiamas, T. perspėjo Achilą, kad neišliptų pirmas iš laivo: pasak pranašystės, pirmasis į trojiečių žemę įžengęs achajas turėjo žūti. Herojiniame epe „Iliada" pasakojama apie T. pagalbą sūnui karo metu: ji perduoda Dzeusui Achilo prašymą atkeršyti achajams už įžeidimą, ramina Achilą žuvus jo draugui Patroklui. Po to T. aprūpina Achilą naujais šarvais, kuriuos jos paprašytas nukala dievas Hefaistas. „Iliadoje" minimos paslaugos, kurias T. suteikė Dionisui, Hefaistui ir pačiam Dzeusui. Mitas apie numatomą T. ir Dzeuso santuoką leidžia manyti, jog senesniais laikais T. užėmė svarbesnę vietą mitologinėje tradicijoje, tačiau susiformavus olimpiniam panteonui ji buvo nustumta į antrąjį planą.

Tetija (Τηθύς), gr. mitologijoje viena seniausių dievybių, titanidė, Gajos ir Urano duktė, savo brolio Okeano, nuo kurio pagimdė visas upes ir tris tūkstančius Okeanidžių, žmona. Apie T. vaisingumą ir jos rūpinimąsi didžiuliu palikuonių būriu byloja deivės vardas, susijęs su ide tēta „motina" (plg. gr. tētē „senelė"). T. ir Okeanas gyvena pasaulio pakraštyje, ten ne kartą keliavo Hera taikyti susipykusių vyro ir žmonos. Rėjos prašymu jie suteikė pastogę Herai, kai Dzeusas kovojo su Kronu.

Teukras (Τεῦκρος), gr. mitologijoje 1) Telamono ir trojiečių valdovo dukters Hesionės sūnus, kurį tėvas užaugino Salamino saloje. Kartu su broliu Telamonidu Ajantu T. dalyvavo Trojos kare, buvo garsus šaulys. Geriausio šaulio reputaciją jis įtvirtino per Achilo laidojimo žaidynes. Vykstant ginčui dėl Achilo ginklų, T. nebuvo

achajų stovykloje ir jis nesulaikė Ajanto nuo savižudybės, tačiau atkakliai stengėsi įtikinti Atreidus, kad brolis būtų deramai palaidotas. Vis dėlto, kai po karo T. grįžo į Salamino salą, Telamonas jį išvarė iš namų, kad neapsaugojo Ajanto ir neatkeršijo už jį. Klajonių pabaigoje (skirtingos versijos mini įvairias vietas — nuo Iberijos iki Kilikijos Maž. Azijoje) T. patenka į Kipro salą, kur įkuria Salamino miestą; 2) upių dievo Skamandro sūnus, Frigijos teukrų genties eponimas. T. duktė Batiėja tapo Dardano žmona, o T. — Trojos valdovų giminės pradininku. Tikriausiai su šia tradicija susijusi ir vėlesnė versija apie Telamono sūnaus T. kilmę iš trojiečių valdovės.

Vėliau atsiradusi T. sąsaja su Salaminu atspindėta atiškojoje legendoje apie T., kuris ginasi nuo Telamono ketinimų, stovėdamas ant laivo denio. Su šiuo mitu susijusi teismo procedūra, surengta graikų netoli Peirajo: ištremti nuteistas kaltinamasis turėjo teisę priplaukęs laivu prie kranto sakyti savo gynybinę kalbą neišlipdamas iš laivo; pakrantėje esantys teisėjai jos išklausė.

Tichė (Τύχη — „atsitiktinumas"), gr. mitologijoje atsitiktinumo deivė. Klasikinėje mitologijoje jos nėra, atsiranda helenizmo laikotarpiu kaip sąmoninga alternatyva įsitikinimui, kad likimo neįmanoma pakeisti. T. simbolizuoja pasaulio kaitą ir nepastovumą, atsitiktinį asmeninių ir visuomeninių įvykių pobūdį. Persefonės palydovės Okeanidės T. vardas pirmą kartą minimas Demetrai skirtame Homero himne, tačiau ten ji neturi nieko bendra su deive Tiche. Archilochas T. mini kartu su moiromis. Pindaro T. — Dzeuso duktė, taip pat artima moiroms. T. personifikacija randama Euripido dramoje; tai svarbi varomoji jėga helenizmo dramoje.

Tiestas (Θυέστης), gr. mitologijoje Pelopo ir Hipodamėjos sūnus, Atrėjo brolis. Kad įrodytų savo teisę į Mikėnų valdovo sostą, T. suvedžiojo Atrėjo žmoną Aeropę ir jos padedamas pavogė iš Atrėjo bandos auksavilnę avį, kurios savininkas turėjo įgyti valdžią. Dievai atskleidė šią apgaulę. Atrėjas atkeršijo T., pavaišindamas jo patiės vaikų mėsa. T. prakeikė Atrėjo šeimą ir prašė Delfų orakulo patarimo, kaip atkeršyti broliui. Orakulas liepė T. santykiauti su savo dukra, ir ji pagimdė būsimąjį keršytoją — Aigistą. Ši mito dalis, atspindinti seniausią erotinių santykių stadiją ir kraujo kerštą tarp giminių tradiciją, vėlesnėse mitol. tradicijose pasikeitė. Pasak kitos versijos, T., nepažindamas savo dukters Pelopės, ją išprievartavo. Kai T. buvo išvytas iš Argo, Pelopę augino Sikiono valdovas Tesprotas. Nežinodami tikrosios Pelopės kilmės, visi laikė ją Sikiono valdovo dukra. Kai Pelopė laukėsi T. vaiko, ją skubiai išleido už našlio Atrėjo. Gimusį sūnų Pelopė liepė išmesti. Atrėjas atkreipė dėmesį į piemenų užaugintą jaunuolį Aigistą ir įsūnijo jį. Paėmęs į nelaisvę T., Atrėjas apginklavo Aigistą kardu ir liepė užmušti T. Šį ginklą prievartavimo naktį Pelopė buvo pavogusi iš T. Iš kardo T. pažino savo sūnų Aigistą ir atskleidė jam Atrėjo nusikaltimą. Aigistas užmušė Atrėją, T. tapo Mikėnų, vėliau — Spartos valdovu. Tindarėjas jį nuvertė ir Mikėnų sostą atidavė Atrėjo sūnui Agamemnonui. Dar II a. buvo žinomas T. kapas prie kelio iš Mikėnų į Argą.

Tifonas (Τυφων), gr. mitologijoje siaubingas žemės Gajos ir Tartaro sūnus. Anot kitos versijos, T. pagimdė Hera, sušėrusi ranka žemei, kai nusprendė atkeršyti Dzeusui už Atėnės pagimdymą ir pati kurti palikuonis be Dzeuso dalyvavimo. Hera atidavė T. auginti Pitonui, kurį vėliau užmušė Apolonas. T. — plėšri, chtoniška ir baisi būtybė, turinti šimtą gyvačių galvų, žmogaus liemenį, o vietoj kojų — žiedais susirangiusias gyvates. Jo kūnas apaugęs plunksnomis, veidai — barzdomis. Kiekviena T. gerklė staugia jaučių, liūtų, šunų balsais. Jei Dzeusas nebūtų ėmęs prieš jį kovoti, T. galėjo tapti valdovu. Dzeusas trenkė T. žaibu, kuris pabaisą sudegino. Dzeusas įmetė T. į Tartarą. Pasak kitos versijos, Dzeusas sunkiai įveikė T., nes tasai apsivijo jį kaip gyvatė, išpjovė sausgysles ir įkalino Kilikijoje, Koriko oloje, kur Dzeusą saugojo drakonė Delfinė. Tačiau Hermis ir Aigipanas pavogė paslėptas sausgysles, Dzeusas atgavo jėgas ir puolė persekioti T. Moiros apgavo T., įkalbėjusios paragauti vadinamųjų vienadienių vaisių (nuodingas augalas), nuo kurių jis neva sustiprėsiąs. Dzeusas užvertė Sicilijoje ant T. milžinišką Etnos kalną; iš po jo T. spjaudosi ugnimi. T. su Echidna pagimdė daug pabaisų (šunį Ortą, požemio šunį Kerberą, Lernos hidrą, Chimerą). T. — agresyvi žemės jėga; jo likimą, kaip ir kitų pabaisų, nulėmė Olimpo ir chtoniškųjų jėgų kova.

Tifonas. Terakota Julijų vilos muziejuje. Apie 500 m. pr. Kr.

Tindarėjas (Τυνδάρεως), gr. mitologijoje Spartos valdovas, Ledos vyras. T. tėvu laikomas Spartos valdovas Oibalas arba meseniečių didvyris Perieras, motina — najadė Batiėja arba Persėjo duktė Gorgofonė. T. brolis (ar įbrolis) Hipokoontas išvarė jį iš Spartos. T. pasitraukė į Aitoliją pas valdovą Testiją, padėjo jam gintis nuo karingų kaimynų ir pelnė Testijo dukters Ledos ranką. Hipokoontas įžeidė Heraklį, ir tasai nužudė jį ir jo sūnus: T. susigrąžino Spartos sostą. Santuokoje su Leda T. turėjo daug vaikų, tarp jų dvynius Dioskūrus (Polideuką ir Kastorą), dukteris Klitemnestrą ir Helenę (pasak labiau paplitusio varianto, Polideukas ir Helenė buvo Ledos ir Dzeuso vaikai). Odisėjo patartas T. liepė visiems Helenės jaunikiams prisiekti, kad reikalui esant jie gins būsimo Helenės vyro garbę; tai vėliau lei-

do Helenės vyrui Menelajui įtraukti juos į Trojos karą. Po Dioskūrų mirties ir jų prilyginimo dievams T. perleido valdovo sostą Menelajui. Euripido tragedijoje „Orestas" T. kaltina Orestą nužudžius Klitemnestrą.

titanai (Τιτᾶνες), gr. mitologijoje pirmoji dievų karta, kurią sukūrė žemė Gaja ir dangus Uranas. T. — šeši broliai (Okeanas, Kojas, Krijas, Hiperionas, Japetas, Kronas) ir šešios seserys (Tetidė, Foibė, Mnemosinė, Tėja, Temidė, Rėja), pagimdę naują dievų kartą: Prometėją, Heliją, mūzas ir kt. Žodis „titanai", kuris, kaip manoma, susijęs su saulės kaitra ar valdymu, yra ikigraikiškos kilmės. Jauniausias t. Kronas motinos pamokytas iškastravo Uraną, kad šis taptų nevaisingas. Krono ir Rėjos sūnus Dzeusas atėmė iš tėvo valdžią ir tapo nauju Olimpo valdovu. T. (išskyrus Okeaną) kautis atėję iš Otrijo kalno, Krono ir Rėjos pagimdyti dievai — iš Olimpo. T. kova su Olimpo dievais truko 10 metų, kol Dzeusui į pagalbą atėjo šimtarankiai. Nugalėtus t. Dzeusas nutrenkė į Tartarą, kur juos saugo šimtarankiai.

T. — archajiški dievai, simbolizuojantys gamtos stichijas ir katastrofas. Jiems svetima išmintis, harmonija ir saiko jausmas. T. ginklas — grubi jėga, todėl jie neklauso Prometėjo, Gajos ir Temidės patarimo susitaikyti su Dzeusu. Pirmykštis t. stichiškumas pralaimi prieš gr. mitologijos olimpinio periodo heroizmą ir protu grindžiamą kosmoso harmoniją. Čia atsispindi ikigraikiškos Balkanų kilmės dievų kova su gr. genčių dievais, kilusiais iš šiaurės.

Titijas (Τιτυός), gr. mitologijoje milžinas, kurį sukūrė Dzeusas ir Elarė, Orchomeno (Minijo sūnaus, Minijų genties pirmtako) ar Minijo duktė. T. gimė žemės gelmėse, kur Dzeusas paslėpė savo mylimąją nuo pavyduliaujančios Heros. Vėliau kerštingoji Hera įkvėpė T. aistrą Dzeuso mylimajai Letai. Milžinas kėsinosi į Letą, bet jos vaikai Apolonas ir Artemidė nukovė jį strėlėmis. Anot kito varianto, už mėginimą nuplėšti garbę Letai Dzeusas nutrenkė T. žaibu ir įmetė jį į Hadą, kur T. kepenis lesa du vanagai.

Apolonas nužudo Titiją. Iš dešinės — jo motina Gaja. Piešinys Miuncheno Antikos vaizduojamųjų menų muziejuje. Apie 450 m. pr. Kr.

Titonas (Τιθωνός), gr. mitologijoje šviesos dievas, pirminiuose variantuose „vidudienis", „dienos galo pradžia" ar net „išblėsusi šviesa". T. — Laomedonto sūnus (ar brolis), Priamo brolis, Memnono ir Faetono tėvas, Eos vyras (variantas: sūnus). Eos, pamilusi T., nusinešė jį pas save ir prašė Dzeuso suteikti T. nemirtingumą, bet užmiršo paprašyti amžinos jaunystės. Nors Eos maitino T. nektaru ir ambrozija, jis paseno ir virto svirpliu.

Tlepolemas (Τληπόλεμος), gr. mitologijoje Heraklio ir tesprotų valdovės Astiochės sūnus. Po Heraklio mirties T. gyveno Arge, iš kur buvo priverstas trauktis, kai per klaidą nužudė savo giminaitį Likimniją. Apsistojęs Rodo saloje, T. įkūrė ten Lindo, Jaliso ir Kameiro miestus. T. buvo vienas iš Helenės jaunikių, todėl turėjo dalyvauti Trojos kare, kur jį nukovė Sarpedonas.

Trasimedas (Θρασυμήδης), gr. mitologijoje Nestoro sūnus, kartu su tėvu ir broliu Antilochu atvykęs prie Trojos. Jis vadovauja 15-kai laivų ir dalyvauja daugelyje mūšių. Epuose, sukurtuose po Homero, T. minimas tarp kūno, kurie kovėsi dėl Antilocho lavono, ir tarp tų karių, kurie patenka į Trojų mediniame arklyje. T. sėkmingai grįžta į Pilą.

Triptolemas (Τριπτόλεμος), gr. mitologijoje Eleusino valdovo Kelėjo sūnus, didvyris, kuriam Demetra padovanojo auksinį vežimą su sparnuotais drakonais ir davė kviečių sėklų. Važinėdamas po visą pasaulį, T. sėjo grūdus ir mokė kitus šio darbo. Kartais T. susidurdavo su kliūtimis (kai dievai ir didvyriai kurdavo naujus kultus, papročius ir taisykles). Dėl savo sąžiningumo T. drauge su Minoju, Radamantu ir Ajaku paskiriamas mirusiųjų teisėju Hade. Mitas apie T. ir Demetrą priklauso mitams apie kultūrinius didvyrius ir žmonijos mokytojus.

Tritonas (Τρίτων), gr. mitologijoje jūrų dievas, Poseidono ir Nereidės Amfitritės sūnus. Jis gyvena auksiniuose namuose jūros gelmėje. T. se-

Tritonas ir Nereidė. Graikų originalo marmurinė romėnų kopija Vatikano muziejuose Romoje

suo — Helijo žmona nimfa Rodė. Kai kuriuose mituose T. yra Tritono ežero Lidijoje dievas. Į Lidiją audra nubloškia argonautus, T. padeda jiems išplaukti į jūrą ir padovanoja žemių gniužulą, iš kurio vėliau susiformavo Kalisto sala (Tera). Tritonais vadinamos ir į žmones panašios būtybės, gyvenančios jūroje, išdykaujančios, grojančios kriauklėmis bei lydinčios Amfitritę ir Poseidoną.

Trofonijas (Τροφωνιος), gr. mitologijoje Bojotijos didvyris, Ergino sūnus. Drauge su broliu Agamedu jis pastatė daug Poseidono šventyklų Mantinėjoje, Delfų šventyklos laiptus, Amfitriono rūmus. T. buvo ypač garsus Lebadėjos olos pranašas. Siaubas sukaustydavo tuos, kurie sužinodavo savo likimą. Todėl buvo manoma, kad T. yra Apolono sūnus ir kad jie su broliu pastatė ne tik Delfų šventyklos laiptus, bet ir visą šventyklą, taip pat valdovo Hiriėjo lobių saugyklą Bojotijoje. Su tuo susijusi T. ir Agamedo žūtis: saugykloje broliai įrengę slaptą praėjimą ir galėdavę pasiimti sau aukso ir sidabro nepaliesdami užraktų. Kai Agamedas pateko į ten paspęstus spąstus, T. nukirto jam galvą, kad niekas neatpažintų nusikaltusiojo, tačiau atsivėrusi žemė prarijo patį T.

Troilas (Τρωιλος), gr. mitologijoje Trojos valdovas, Priamo (kita versija: Apolono) ir Hekabės sūnus. Trojos lygumoje T. nukovė Achilas. Plačiausiai paplitęs mito variantas byloja, kad tai įvyko pačioje karo pradžioje, kai Troja dar nebuvo apsupta ir T. išėjo į lygumą pagirdyti žirgų. Ten jį pamatė Achilas, pasivijo ir nužudė. Kitas variantas: T. nužudymas susijęs su paskutiniais karo metais ir įvyksta prieš pat Achilo žūtį. Abiejuose variantuose minima Apolono šventykla: čia T. ieško prieglobsčio arba čia jį pagauna Achilas; Apolono dalyvavimas nukaunant Achilą — dievo kerštas už šventyklos išniekinimą.

T. likimas aprašytas Sofoklio tragedijoje „Troilas", neišlikusioje iki mūsų dienų. T. ir Krestidės meilės motyvas panaudotas Dž. Čosero poemoje ir V. Šekspyro tragedijoje.

Trojas (Τρως), gr. mitologijoje Dardano anūkas, Erichtonijo sūnus, Trojos įkūrėjas ir pirmasis valdovas. Santuokoje su Skamandro dukra Kaliroje jis turėjo sūnus Ilą, Asaraką ir Ganimedą. Anot kitos versijos, Troją įkūrė jo sūnus Ilas, iš kurio vardo kilo antrasis Trojos pavadinimas — Ilija.

Trojos karas — vienas svarbiausių gr. mitologijos siužetų. Antikos šaltiniai aiškina, kad Trojos karą sukėlęs Dzeusas, norėdamas sumažinti žmonių skaičių žemėje arba suteikti galimybę dieviškiesiems didvyriams pelnyti šlovę, arba išsaugoti vėlesnių kartų atmintyje savo dukters Helenės grožį. Karo priežastis — deivių Heros, Atėnės ir Afroditės ginčas dėl Eridės numesto obuolio su užrašu „Gražiausiajai". Turbūt gana anksti mitologinės tradicijos šį siužetą siejo su Pelėjo ir Tetidės vestuvėmis, į kurias buvo pakviesti visi dievai, išskyrus Eridę. Kad išspręstų deivių ginčą, Dzeusas liepęs Hermiui nuvesti jas į Idos kalną, kur jaunasis Paris ganė bandą. Afroditė Pariui pažadėjo Helenės meilę ir jis pripažino Afroditę gražiausia deive. Taip Paris užsitikrino sau Afroditės pagalbą, o Hera ir Atėnė tapo jo priešėmis. Dėl šios priežasties Afroditė kare padėjo trojiečiams, o Hera ir Atėnė — achajams. Atplaukęs į Graikiją, Paris apsistojo Menelajo namuose. Menelajui išvykus, Paris Afroditės padedamas įtikino Helenę pabėgti iš Spartos ir tapti jo žmona. Helenės pagrobimas — tiesioginė karo priežastis. Brolio Agamemnono remiamas, Menelajas subūrė didelę kariuomenę, nes buvę Helenės jaunikiai prisiekė reikalui esant atkeršyti už Helenės vyro įžeidimą. Achajų kariuomenėje buvo garsiausi karvedžiai — Odisėjas, Filoktetas, abu Ajantai, Diomedas, Stenelas, Protesilajas ir kt. Į karą pavyko įtraukti ir Achilą, nors jis nebuvo Helenės jaunikis. Achajų laivynas susirinko Bojotijos uoste Aulidėje, jį sudarė per tūkstantį laivų. Kariuomenės vyriausiuoju vadu buvo išrinktas Agamemnonas, galingiausias achajų valdovas.

Achajų kariuomenei būnant Aulidėje, atsitiko du įvykiai. Pirmasis — prie Apolono altoriaus dievų duotas ženklas: staiga pasirodė gyvatė ir pagrobė iš lizdo aštuonis mažus paukščiukus bei jų motiną. Kalchantas šį ženklą aiškino taip: T. k. truks devynerius metus ir baigsis graikų pergale dešimtaisiais metais. Antrasis — Ifigenijos paaukojimas. Anot vienos versijos, šiuos įvykius skiria 10 metų. Pirmą kartą išplaukę iš Aulidės achajai neva patekę ne į Troją, o į Misiją, į pietus nuo Troados. Po susidūrimo su misiečių valdovu Telefu graikų laivus užklupo audra ir jie pasuko kiekvienas į savo tėvynę. Tik praėjus 10 metų po Helenės pagrobimo, achajų kariuomenė iš naujo susirinko Aulidėje. Tada Agamemnonas turėjo paaukoti dukterį Ifigeniją deivei Artemidei, kad laivynas sėkmingai pasiektų Troją. Tokiu atveju Troja buvo nusiaubta praėjus 20 metų po Helenės pagrobimo. Kadangi toks ilgas laikotarpis tarp T. k. pradžios ir Trojos žlugimo sugriauna visą kitą epinę chronologiją, pirmoji ekspedicija minima ne visuose šaltiniuose.

Pakeliui į Troją graikai sustojo Tenedo saloje, kur Achilas nukovė valdovą Teną. Filoktetui įgėlė gyvatė, todėl jis buvo paliktas Lemno saloje. Prieš išlipdami į Trojos lygumą graikai pasiuntė Odisėją ir Menelają derėtis su trojiečiais dėl Helenės ir pagrobtų brangenybių. Šios derybos buvo nesėkmingos, ir karas tapo neišvengiamas.

Svarbiausi T. k. įvykiai rutuliojasi dešimtaisiais karo metais. Achilas kurį laiką nedalyvauja mūšiuose, nes Agamemnonas jį įžeidė, atimdamas belaisvę Briseidę. Tai suteikia galimybę parodyti savo narsą kitiems achajų karvedžiams (Diomedui, Agamemnonui, Menelajui, Odisėjui, Nestorui, jo sūnui Antilochui, Ajantui Telamonidui). Pagrindinis trojiečių didvyris — Hektoras, nes Trojos valdovas Priamas per senas vadovauti miesto gynybai. Achilui atsisakius dalyvauti mūšiuose, viršų ima trojiečiai. Jie priartėja prie achajų laivų. Achilas leidžia savo geriausiam draugui Patroklui stoti į kovą. Patroklas sulaiko trojiečius, bet jį patį nukauna Hektoras, kuriam padeda Apolonas. Kerštо ištroškęs Achilas iššudo daug priešų. Dvikovoje su juo žūva Hektoras. Epuose, kurie sukurti po Homero, pasakojama, jog trojiečiai priešinosi graikams ir po Hektoro mirties. Nors

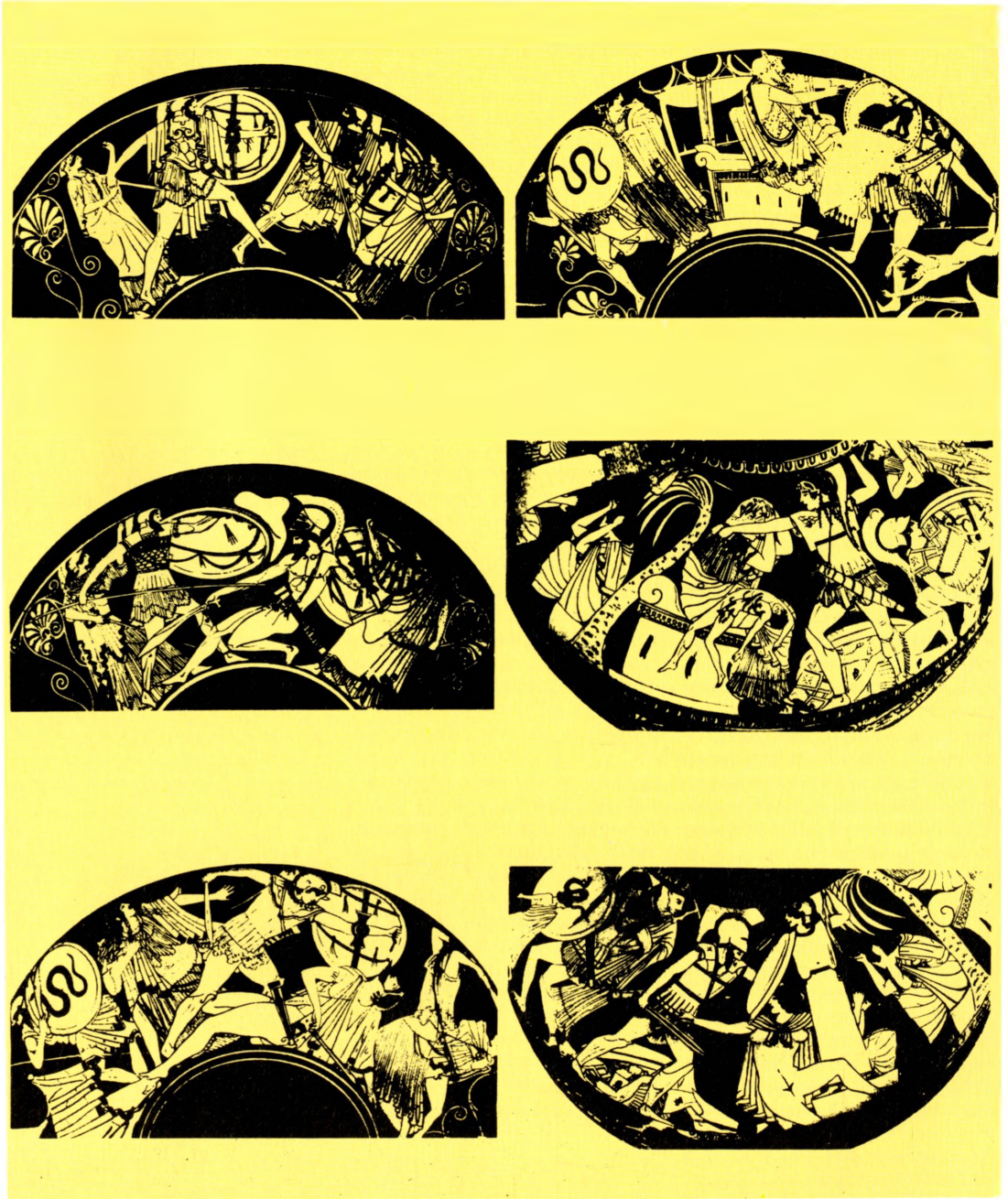

1. Menelajo ir Pario kova. Iš kairės — Afroditė, iš dešinės — Artemidė. Dekoratyvinis fragmentas Luvre. Apie 490 m. pr. Kr. 2. Ajanto Telamonido kova su Hektoru. Iš kairės — Atėnė, iš dešinės — Apolonas. Dekoratyvinis fragmentas Luvre. Apie 490 m. pr. Kr. 3. Trojos žlugimas. Centre — graikų karžygys partrenkia žemėn trojietį. Iš kairės — Andromachė ir Astianaktas. Dekoratyvinis fragmentas Luvre. Apie 490 m. pr. Kr. 4. Trojos žlugimas. Centre — ant altoriaus sėdintis Priamas. Iš dešinės — Neoptolemas laiko už kojos žuvusį Astianaktą. Iš kairės — Poliksenė ir Tesėjo sūnus Akamantas. Dekoratyvinis fragmentas Luvre. Apie 490 m. pr. Kr. 5. Trojos žlugimas. Centre — Neoptolemas, iškėlęs kardą virš Priamo galvos; Priamas sėdi ant altoriaus ir laiko ant kelių nužudytą Astianaktą. Iš dešinės — Andromachė partrenkia žemėn achają. Dekoratyvinis fragmentas Neapolio Nacionaliniame muziejuje. Apie 480 m. pr. Kr. 6. Trojos žlugimas. Ajantas atplėšia Kasandrą nuo Atėnės Paladės aukuro. Iš kairės — Enėjas, lydimas Askanijo, ant pečių išneša savo tėvą Anchisą. Dekoratyvinis fragmentas Neapolio Nacionaliniame muziejuje. Apie 480 m. pr. Kr.

Achilas nukauna trojiečiams į pagalbą atėjusių amazonių vadę Pentesilėją ir etiopų valdovą Memnoną, jis krenta nuo Apolono pasiųstos Pario strėlės. Dėl žuvusio didvyrio ginklų susiginčija Odisėjas ir Ajantas Telamonidas; ginčas baigiasi pralaimėjusio Ajanto savižudybe.

Naujas Trojos karo etapas susijęs su Filokteto atvykimu iš Lemno ir Neoptolemo iš Skiro. Nuo Filokteto strėlės žūva Paris, Neoptolemas nugali misietį Euripilą. Po to trojiečiai neberizikuoja stoti kovon atvirame lauke, bet graikai vis dar nepajėgia įveikti galingos Trojos sienos. Odisėjas randa išeitį: jo patarimu meistras Epėjas padaro milžinišką medinį arklį, kuriame pasislepia rinktiniai achajų kariai, kiti inscenizuoja pasitraukimą: sudegina stovyklą lygumoje, po to laivynas palieka pakrantę ir pasislepia prie Tenedo salos. Krante lieka Sinonas, kuris įtikina trojiečius įtempti medinį arklį į miestą kaip dovaną Atėnei. Arklyje pasislėpę graikai naktį iš jo išlipa ir atidaro miesto vartus saviškiams, grįžusiems iš Tenedo salos. Prasideda trojiečių naikinimas. Žūva visi vyrai, išskyrus Enėją ir kelis jo kovos draugus. Enėjas gauna dievų nurodymą bėgti iš užimtos Trojos ir atgaivinti miesto šlovę kitoje vietoje. Liūdnas likimas ištinka ir Trojos moteris: Andromachę paima į nelaisvę Neoptolemas, Kasandrą — Agamemnonas. Poliksenė paaukojama ant Achilo kapo. Miestas paskęsta baisiose liepsnose.

Tuoj po Trojos užėmimo achajų stovykloje įsiviešpatauja nesantaika. Oilėjo sūnus Ajakas išniekina Atėnės altorių, išprievartavęs prie jo Kasandrą. Atėnės pyktis nukrypsta į graikų laivyną. Baisios audros metu daug laivų nuskęsta, kiti, suklaidinti Nauplijo duoto neteisingo ženklo, sudūžta į pakrantės uolas. Menelają ir Odisėją audra nubloškia į tolimas šalis ir prasideda ilgos jų klajonės. Grįžęs namo Agamemnonas tampa savo žmonos Klitemnestros ir Aigisto sąmokslo auka. Mite apie T. k. folkloro motyvai susipina su herojinėmis sakmėmis. Čia daug tradicinių siužetų: žmonos pagrobimas ir kova dėl jos, didvyrių dvikova, didvyrių apraudojimas ir laidotuvių rungtynės. Yra ir istorinių paskutiniojo Mikėnų periodo įvykių atgarsių. Trojos miestas įsikūrė jau IV tūkst. pr. Kr. pabaigoje. Dėl palankios strateginės padėties jį ne kartą puolė kaimyninės ir tolimesnės gentys. Troja žlugo XII a. pr. Kr. viduryje trojiečių ir jų sąjungininkų kare su jungtinėmis achajų pajėgomis. Ateinančių kartų atmintyje tai liko svarbiausiu praeities įvykiu. Su Homero Troja susijęs padavimas apie jos pirmtakę — turtingą miestą, žlugusį III tūkst. pr. Kr. pabaigoje.

Nors istoriškai ir įrodytos kovos dėl Troados srities II tūkst. pr. Kr., Homero epai nelaikomi istoriniais šaltiniais. Jie atsirado VIII—VII a. pr. Kr., nuo aprašytųjų įvykių juos skiria 400—500 metų. Formuojantis senovės graikų epui, egzistavo bendri herojinių epų dėsniai — veiksmo koncentravimas ties viena siužetine linija ir personažų tipizacija.

T. k. įvykiai atspindėti VII—VI a. pr. Kr. „kiklinėse" poemose, neišlikusiose iki mūsų dienų. Jos žinomos tik iš atpasakojimų („Etiopidė", „Ilijos paėmimas", „Mažoji Iliada"). Šia medžiaga tikriausiai rėmėsi Vergilijus „Eneidoje" ir Kvintas Smirnietis kompiliatyvioje poemoje „Homero tęsinys" (IV a.). „Kiklinių" poemų medžiaga naudotasi Atėnų tragedijose V a. pr. Kr. Trojos žlugimas pavaizduotas Euripido „Trojietėse", kuriomis rėmėsi Seneka to paties pavadinimo tragedijoje. Viduramžių Europoje perdirbti vėlyvieji antikiniai kūriniai „Trojos karo dienoraštis" ir „Apie Trojos žlugimą". Šie veikalai yra Benua de Sentmoro „Romano apie Troją" ir Gvido de Kolumno „Trojos žlugimo istorijos" bei XV a. slavų apysakos „Apie Trojos susikūrimą ir užėmimą" pagrindas. Iš naujesnių laikų kūrinių T. k. tema minėtina H. L. Berliozo opera „Trojos paėmimas" ir Ž. Žirodu drama „Trojos karo nebus".

Uranas (Οὐρανός), gr. mitologijoje dangų personifikuojanti dievybė; žemės Gajos vyras. U. priklauso pirmajai, seniausiajai dievų kartai. Gaja pagimdė U. ir, susituokusi su juo, paleido į pasaulį horas, nimfas, jūrą Pontą, titanus, kiklopus, šimtarankius. U. buvo labai vaisingas, jo vaikai — baisios išvaizdos. U. ėmė jų nekęsti ir paslėpė Gajos įsčiose. Gaja dėl to labai kentėjo ir norėjo palengvinti savo likimą. Jos paprašytas jaunesnysis sūnus Kronas pjautuvu iškastravo U., iš U. kraujų lašų, nukritusių ant žemės, atsirado gigantai, erinijos, nimfos melijos ir deivė Afroditė. Kadangi U. nebegalėjo gimdyti dievų pabaisų, jis perleido valdžią sūnui Kronui. U. nuvertimas atvėrė galimybę ateityje pasikeisti dievų kartoms ir dieviškojo pasaulio valdovams tobulėti antropomorfizmo, tvarkos ir teisingumo linkme. Mitas apie U. — klasikinės mitologijos archajiškų ištakų liudijimas. Dangus ir žemė buvo laikomi vieninga visuma, kuri kosmogoninio proceso metu suskyla į du elementus. U. — vyriškasis pradmuo, kuris yra ir Gajos sūnus, ir moteriškojo elemento pradžia. Jam reikalingas Gajos glėbys, priimantis jo vaisingumo jėgas. Žemė po audringo ir priverstinio giminės tęsimo periodo išsivaduoja nuo U., pagimdo palikuonis ir ir vėl tuokiasi pagal savo sumanymus ir norus. Tai rodo būtent žemės, o ne dangaus mitologijos vyravimą.

Uranija (Οὐρανία), gr. mitologijoje viena iš devynių Olimpo mūzų, astronomijos globėja, Dzeuso ir Mnemosinės duktė. Vaizduojama su gaubliu ir rodomąja lazdele rankose.

Zefyras (Ζέφυρος), gr. mitologijoje vienas iš Astrajo ir aušros Eos sūnų, Borėjo ir Noto brolis, vakarų vėjo dievas. Harpija Podarga Z. pagimdė savo eiklumu pagarsėjusius žirgus, vėliau atitekusius Achilui. Iš pradžių buvęs griaunamąja jėga, vėliau Z. tampa švelniu vėju. Šis Z., Eroto įsakytas, nusinešė Psichę į savo valdas.

Mito siužetas atspindėtas muzikos kūriniuose (XVII—XIX a. baletuose — Ž. B. Liuli „Zefyras ir Flora", Ž. F. Ramo „Zefyras" ir kt.), tapyboje (S. Botičelio, N. Puseno ir kt. darbuose), skulptūroje (O. Rodeno „Zefyras ir Psichė").

GRUZINŲ MITOLOGIJA ↑ Kaukazo tautų mitologija.

GULBĖ. Mitinėje poetinėje tradicijoje gulbės įvaizdis yra tiesiogiai susijęs su *Afrodite, Apolonu, Dzeusu, Leda, Orfėju* gr. mitologijoje, su *Brahma, Sarasvate* indų mitologijoje, taip pat su škotų šventuoju Katbertu, kuris paprastai vaizduojamas su gulbe ir ūdra ant uolos Šventojoje žemėje. Ypač reikšmingas griausmavaldžio Dzeuso, kurį pakerėjo Ledos grožis, virtimo gulbinu motyvas. Tai kosminio kiaušinio (plg. Brahmos kiaušinį indų mitologijoje) mitologemos variantas ir transformacija; tai dalis mitologinio ir pasakų siužeto, kuris turi g. pasivertimo mergina ir šios virtimo g. variantų: g. palieka ant kranto savo plunksnų apdarą, turintį maginių savybių, ir merginos pavidalu maudosi ežere (jūroje); nuostabus jaunuolis pagrobia šį apdarą, ir mergina negali atgauti ankstesnės išvaizdos; ji tampa vaikino žmona, prieš tai iškeldama kokią nors tabu pobūdžio sąlygą; jaunuolis netyčia sulaužo tabu ir jo žmona, atgaudama iš plunksnų padarytą apdarą, pavirsta gulbe ir išplaukia į savo užjūrio karalystę, kartu išsinešdama pavasarį, saulę ir derlingumą. Vienoje rumunų Kalėdų giesmėje „gulbių" mergelė įsako vaikinui keliauti į dangų ir ten gauti sutuoktuvių vainiką—karūną bei paukštį, kuris giedotų jų vestuvėse; rojuje šventasis Vasilijus dovanoja jaunuoliui tai, ko jis prašo, ir šis grįžta pas „gulbių" mergelę. Daugelyje tautų paplitęs siužetas apie žmogaus ir gyvūno (paukščio) sutuoktuves. Jis atsispindi ir daugelyje tautosakos įvaizdžių (gulbė karalienė, herojus, pavirstantis gulbe, pvz., keliose rusų pasakose, ir t. t.) bei personažų vardų [plg., pvz., „gulbės" vardą Svanhildė skand. mituose, taip pat vardą Kiknas (gr. kyknos „gulbė")]. G. susijusi ir su saule; Taitirijos brahmane vienas rišis (išminčius), pasitelkęs savo mokslą, pasiverčia auksine g., pakyla į dangų ir susijungia su saule. Literatūroje viena iš labiausiai išplėtotų ir vartojamų mitologemų yra „mirštančioji gulbė", kuri mirties akimirką pakyla pasitikti dangaus ir saulės, paskutinį kartą surinka („gulbės giesmė") ir mirusi krinta į gelmę. G. įvaizdis — poeto, dainininko ir poezijos didingumo simbolis (G. Deržavino „Gulbė", V. Žukovskio „Carskoje Selo gulbė"). Iš esmės ši simbolika susijusi su vaizdiniu apie sielos galią keliauti dangumi g. pavidalu, kuris savo ruožtu yra švarumo, atgimimo, skaistumo, išdidžios vienatvės, išminties, pranašavimo galių, poezijos ir vyriškumo, tobulumo ar net mirties simbolis. Dėl to ypač reikšminga baltos ir juodos g. (gyvybė — mirtis, gėris — blogis) priešstata mite ir pasakoje. Neretai po baltos g. išvaizda slepiasi tamsiosios jėgos, vėliau šios jėgos dažniausiai demaskuojamos (plg. priežodį apie gulbę, kuri iš tikrųjų buvo žąsis, — kaip netikrumo, melagingumo ir neištesėtų pažadų motyvo aktualizaciją). Dažnai ši priešstata realizuojama ornitologiniu kodu — g. ir kranklys (plg. žaidimą, kai kranklys vejasi g., australų mitą apie tai, kaip kalnų krankliai mėtė savo plunksnas sužeistiems ir plunksnų netekusiems savo broliams, taip paversdami juos juodosiomis g.), g. ir pelėda, g. ir kregždė. G. įvaizdis vartojamas ir kaip astralinio kodo elementas. Romėnų mitologijoje Cignas (Cygnus — „gulbė") yra šiaurinis Paukščių Tako žvaigždynas. Retkarčiais g. yra totemas: jakutai save kildina iš mergelės gulbės, Australijos aborigenų dangaus valdovas Bajamė kilęs iš juodosios g. genties. Atskirais atvejais g. paveikslas turi kokią nors retą prasmę. Ketų mite g., lydinti Tomemą, yra pavasario ir šilumos pranašas. Mitinis g. įvaizdis nuolat pasitelkiamas hieraldikoje ir taikomosios dailės kūrinių poetinėje simbolikoje (g. kaip poeto ženklas, g. po lauramedžiu, g., giedanti vėjeliui pučiant, g., giedanti virš kapų, dvi g. prie kipariso, prie kurio prišlieta lyra, krintanti į vandenį g. ir kardas; g. virš vandenų; g. ir erelis, nuo kurio ji nusigręžia, ir t. t.). Prisiminkime ir dažną g. įvaizdžio vartojimą tautosakoje (apibūdinant moters grožį) bei poezijoje, kur tradiciniai įvaizdžiai yra pagilinti (valdovo galios ir mirties motyvas R. M. Rilkės eilėraštyje „Gulbė") arba sukurti nauji (g. kaip protesto prieš žemiškąją tikrovę simbolis Š. Bodlero kūryboje).

G. ir mergelės gulbės įvaizdžiai yra populiarūs simbolizmo ir modernizmo mene (S. Malarmė, E. Munkas, M. Vrubelis ir kt.), XX a. — A. Matiso iliustracijose.

HETITŲ MITOLOGIJA. Siekdami suprasti h. m., turime atsižvelgti į jos kilmę, savitas funkcionavimo sąlygas bei aplinkybes. Pirmiausia pažymėtina ypatinga ekologinė ir geografinė Mažosios Azijos padėtis, ypač jos centrinės dalies, esančios Halio (dab. Kizil Irmakas) upės baseine. Gamtos įvairovė ir kontrastai siejasi su įvykių bei personažų gausybe, netgi pertekliumi, didele priešpriešos jėgų ir jų kovos motyvo reikšme hetitų mituose. Antroji hetitų šalies ekologinė ir geografinė ypatybė yra ta, kad ji išsidėsčiusi dviejų kontinentų — Azijos ir Europos — sandūroje. Tai nulėmė ir Mažosios Azijos vidurinės dalies gyventojų etnolingvistinę įvairovę bei savitumą.

Hetitų žemės rytuose gyveno hatų gentys, kurios, kaip rodo naujausi tyrinėjimai (I. Djakonovo, V. Ivanovo, S. Starostino ir kt.), kalbėjo šiaurės vakarų kaukaziečių (abchazų-adygėjų) kalboms giminiška kalba. II tūkst. pr. Kr. pradžioje, o gal net anksčiau, į Mažąją Aziją atkeliavo hetitų gentys, kalbėjusios ide. šeimos Anatolijos atšakos kalbomis. Hatai ir hetitai nebuvo vienintelės Mažosios Azijos vidurio etnolingvistinės bendrijos, bet kaip tik jiems teko išskirtinis vaidmuo formuojantis h. m.

Dar viena iš esminių h. m. atsiradimo ir funkcionavimo prielaidų buvo hetitų sukurtosios valstybės — Senoji karalystė (apie 1650—1500 pr. Kr.) ir Naujoji karalystė (apie 1400—1200 pr. Kr.), pasižymėjusios aktyvia užsienio politika Artimuosiuose Rytuose, prieštaravimais ir konfliktais tarp hetitų valdovų, troškusių ir mėginusių įtvirtinti savo valdžią, suvienyti valstybę, bei atskirų sričių ir genčių siekimo išsaugoti savarankiškumą. Per šiuos šimtmečius susiklostė ir hetitų klasinė bei luominė visuomenė, kuriai būdingi ryškūs skirtumai tarp didžiulių valdovų valdų („valdovo rūmų", „valdovės rūmų") ir smulkių valstiečių „ūkelių", dideli prieštaravimai tarp susijungusių į bendruomenes laisvųjų žm. ir įvairių pusiau laisvų, pusiau priklausomų žm. bei vergų kategorijų, tarp įtakingos rūmų valdininkijos ir eilinių piliečių. Šiuo laikotarpiu susiformavo ir hetitų religija, kurioje greta ben-

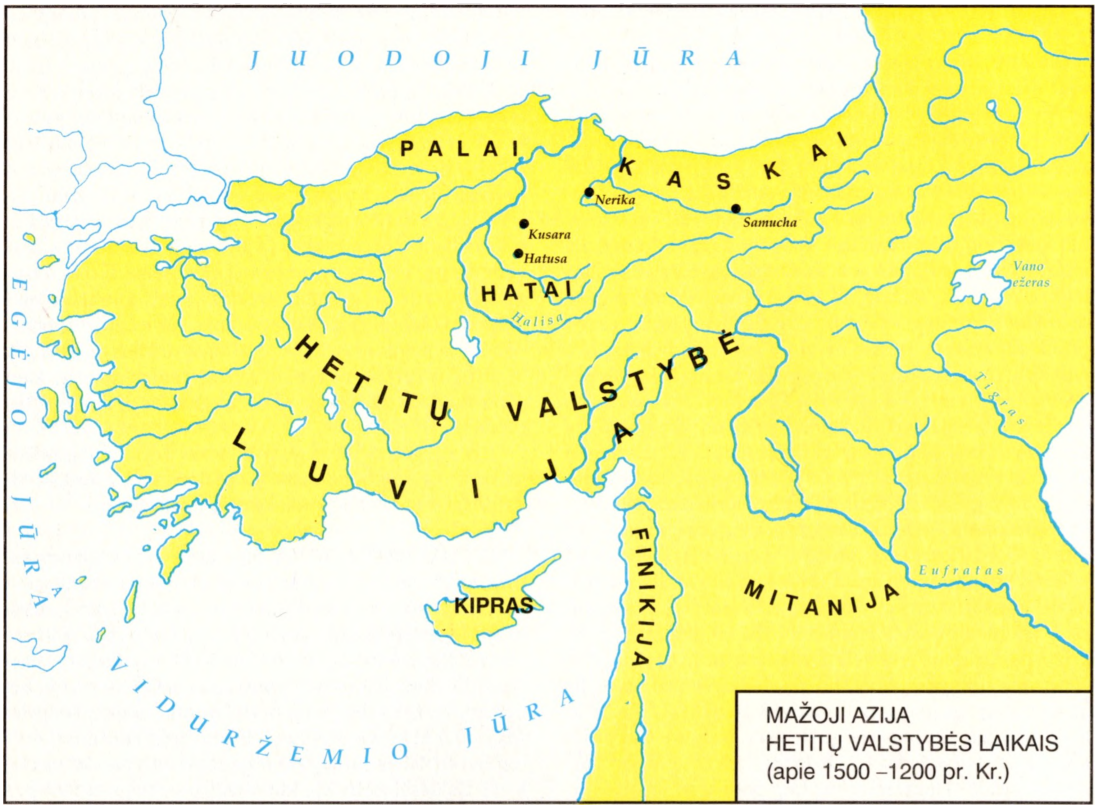

dro visos valstybės „1000 dievų" kulto išliko aibė įvairių vietinių kultų, paveikusių h. m. turinį ir esmę.

Hetitų mitologijoje galima išskirti tris pagrindinius sluoksnius: 1) hatų substratą, kurio šaknys šiaurės vakarų kaukaziečių tradicijose; 2) hetitų substratą, kurio šaknys ide. tradicijose; 3) sinkretinį substratą, kur dominuoja kaimyninių tautų — šumerų-akadų, kanaaniečių ir hurity — religijos ir mitologijos įtaka.

Hatų tradicijai priklauso daugelis vėlesniųjų hetitų „1000 dievų" panteono dievybių, pvz., saulės dievas Istanas ir saulės deivė Vurunsemu, mėnulio dievas Kašku ir audros dievas Taru, dievas kalvis Hasamili ir dievas Truonis (Halmasvitas), derlingumo dievas Telepinus ir karingoji deivė Inara, požemio dievybė Lelvani ir kt. Hatų ar net dar senesnėmis — neolito (VII—VI tūkst. pr. Kr.) — tradicijomis remiasi ir tokie dažni hetitų rel. ir mitol. zoomorfiniai elementai kaip bitės garbinimas, leopardo ar liūto laikymas vald. simboliais ir kt. Iš hatų mitol. paveldėti mitai apie Mėnulį (Kašku), nukritusį iš dangaus, apie Audros dievo kovą su gyvate (slibinu).

Ide. tradicijomis besiremiantis hetitų substratas apima struktūriškai reikšmingą h. m. binarinių opozicijų sistemą: *dešinioji pusė — kairioji pusė, vyriškoji giminė — moteriškoji giminė, Audros dievas — Saulės deivė, dievų-dvynių* vaizdinys. Hetitų saulės dievo Tijato, mėnulio dievo Armos, perkūno dievo Pirvos ir kt. vaizdiniuose aiškiai atsispindi jų bendra indoeuropietiška kilmė.

Naujosios karalystės laikais didelę reikšmę įgijo h. m. sinkretinis substratas, kur ypač įtakingi buvo audros dievas Tešubu, meilės ir vaisingumo deivė Šauška, pasiskolinti iš hurity, taip pat iš šumerų-akadų rel. ir mitol. perimti dievai Anus ir Ištar (Inana). Hetitų dievų Elkunirso vardas verčia prisiminti kanaaniečių-hebrajų teonimą el kone eres („Elas, žemės kūrėjas").

H. m. heterogeninė kilmė ir struktūra nesukliudė formuotis vientisai mitų sistemai, tačiau mus pasiekė tik h. m. fragmentai. Įsidėmėtina, jog viena iš esminių priežasčių, dėl kurių išlieka senieji mitai, yra jų populiarumas praeityje. Galima prielaida, kad h. m. dominavo mus pasiekę hetitų astraliniai mitai, taip pat mitai apie išnykusią dievybę, dievų kartas bei jų kovas, mitai, susiję su valstybe ir valdovais.

Yra išlikęs dviem kalbomis (hatų ir hetitų) užrašyto teksto fragmentas su mitologijai neįprastu siužetu apie iš dangaus nukritusį mėnulį. Išlikusi tiktai teksto dalis, iš kurios leidėjui H. Giuterbokui pavyko išsiaiškinti tik tai, kad Mėnulis arba Mėnulio dievas (hatų Kašku) nukrito iš dangaus, o Audros dievas (hatų Taru) siuntė pas jį pasiuntinius — Lietų ir Vėją, kurie siaubingai išgąsdinę Mėnulio dievą. Nors nėra žinoma, kaip ir kodėl mėnulis nu-

Urartų audros dievo Tešubu brozinė figūra

krito iš dangaus ir kaip baigėsi šis atsitikimas, akivaizdus yra šio mito ryšys su magiška galia sukelti lietų, o tai buvo viena iš hetitų vald. prerogatyvų. Neabejotinas ir šio mito siekis iškelti Audros dievo vaidmenį šeimoje, o svarbiausia — parodyti ir įrodyti, jog nukritęs iš dangaus mėnulis suardo visos būties pamatą — binarinę sistemą, sukelia grėsmę Visatos ir žm. egzistencijai.

Ši tendencija ryški ir mite apie Telepinų; mitas išlikęs beveik visas, yra net keli jo variantai. Teksto pradžia dingusi, bet, matyt, ten buvo pasakojama apie priežastis ir aplinkybes, sukėlusias Telepinaus pyktį. Telepinus buvo taip įtūžęs, kad net mėgino „autis savo [dešinįjį batą] ant kairiosios kojos, o kairįjį [batą] ant dešiniosios" (egzistencinės binarinės opozicijos pažeidimas!) ir paliko dievų buveinę danguje. Jo išėjimas sukėlė gamtos katastrofą. Tada Saulės dievas iškėlė puotą ir sukvietė „tūkstantį dievų" (senovės Artimųjų Rytų rel. labai paplitęs dievų kolegialumo vaizdinys), kurie susirinkę nusprendė ieškoti dingusio dievo. Iš pradžių Saulės dievas pasiuntė erelį, bet šis nesurado Telepinaus. Tada Deivė Motina nusiuntė bitę, ir ji aptiko Telepinų, tačiau įniršęs dievas atsisakė grįžti į dievų buveinę. Toliau pateikiami keli aprašai ritualų, kuriais stengiamasi sugraudinti Telepinaus širdį ir su juo susitaikyti; čia svarbus vaidmuo tenka deivei Kamrusepai. Pagaliau „Audros dievas (Telepinus) grįžta į savo būstą ir ima rūpintis savo kraštu. Migla (?) išnyko nuo langų, o dūmai išėjo iš namų. Atsigavo dievai prie aukurų, avys tvarte, karvės aptvare, motina ėmė rūpintis savo vaiku..."

Mitas apie pradingusį dievą yra senovės Artimųjų Rytų rel. paplitusio mitol. motyvo apie mirštantį ir prisikeliantį dievą (pvz., Dumuzi šumerų-akadų mitologijoje, Ozyris egipt. mitologijoje), vienas iš variantų, turintis ir kalendorinio mito bruožų: dievo išėjimas ar mirtis žymi rudens ir žiemos pradžią, dievo sugrįžimas ir atgimimas reiškia pavasario pradžią. Vis dėlto esama esminio skirtumo tarp hetitų mitų apie Telepinų ir Artimųjų Rytų mitų apie mirštančius— prisikeliančius dievus: Artimųjų Rytų mituose vyrauja lemtis — dievas turi nustatytu laiku mirti ir nustatytu laiku prisikelti, nepaisant jo veiklos ir noro, o hetitų mite iškeliama dievo valia, jo elgesys.

Į mitinių personažų valios laisvę atsižvelgiama ir epinių mitų cikle apie Kumarbį. Tai mitai apie dievų kartų kaitą ir jų kovas, būdingi vėlyvajai mitų raidos pakopai, nes turi apmąstymų apie Visatos, žm. ir civilizacijos tapsmo evoliuciją užuomazgų.

Viename iš Kumarbio ciklo tekstų pasakojama apie dievą Alalą, kuris devynerius metus „sėdėjo soste", buvo „dangaus valdovas", bet dievas Anus devynerius metus kovojo su Alalu, nugalėjo jį, ir Alalas pabėgo į žemę. Devynerius metus Anus buvo dangaus vald., bet paskui jam teko grumtis su Kumarbiu, Alalo įpėdiniu, kuris įveikė Anų ir „sučiupęs jį, Anų, už kojų išvilko iš dangaus". Tačiau nugalėtasis Anus pagrasino Kumarbiui: „Aš [Anus] palikau tavyje sėklą: iš pradžių apvaisinau tave [Kumarbį], kad pagimdytum galingąjį Audros dievą; paskui apvaisinau tave, kad pagimdytum nesuvaldomą Aranzacho [Tigro] upę; pagaliau apvaisinau tave, kad pagimdytum stiprųjį dievą Tašmišą". Vėliau Audros dievas (Tešubu) sukilo prieš Kumarbį ir mėgino jį nuversti, kviesdamas į pagalbą Anų, tačiau Anus atsisakė padėti Tešubu ir savo ruožtu pasiūlė dievų sostą Ea, kuris nepriėmė šio pasiūlymo, nes bijojo Kumarbio. Teksto pabaigoje minima Žemė, pagimdžiusi du vaikus (tėvas Kumarbis?); čia pasakojimas nutrūksta, ir skaitytojas lieka nesužinojęs, ar Kumarbis atgavo dievo sostą, ar jį perėmė kuris nors kitas dievas (galbūt anksčiau minėtasis Ea?).

Iš dalies į šiuos klausimus atsako kitas, irgi ne ištisai išlikęs Kumarbio ciklo tekstas. Jame minimas neįvardytas dievas, žymimas šumerų-akadų ideograma KAL, kuria buvo ženklinamas ir pačių šumerų-akadų dievas globėjas, ir hatų bei hetitų deivė Inara. Iš teksto aiškėja, kad dievas Ea paskyrė KAL dangaus valdovu, bet ilgainiui šis nepaprastai išpuiko. Dievų susirinkimas nusprendė atimti iš KAL valdžią, tik neaišku, kuris iš dievų užėmė dangaus sostą.

Atsakymą į šį klausimą duoda trečiasis Kumarbio ciklo kūrinys — „Giesmė apie Ulikumę". Joje pasakojama apie dievų Kumarbio ir Tešubu varžybas. Su Tešubu rungiasi Kumarbis ir Uolos pagimdytas akmeninis milžinas Ulikumė, kuriam lemta keliauti į dangų ir sugriauti Kumę, garsų dievo Tešubu miestą. Kumarbis paslepia Uli-

Audros dievo kova su gyvate — slibinu

kumę į Tamsiąją žemę, kol šis paūgės. Slėptuvėje jis užauga toks didelis, kad jūra jam tėra iki juosmens, o galva siekia dangų. Istanas pirmasis pamato Ulikumę ir praneša Tešubui. Šis kartu su broliu — dievu Tašmišu — išplaukia į jūrą, kad savo akimis pamatytų akmeninį milžiną. Pakeliui prie jų prisideda ir sesuo — deivė Šauška (šumerų-akadų mitologijoje *Ištar*). Kai trys dievybės priplaukė Viduržemio jūros pakrantėje esantį Hazi (dab. Džebel Almos) kalną, ir Tešubu pamatė Ulikumę, jis atsisėdo ant žemės, o ašaros paplūdo upeliais. Verkdamas Tešubu ištarė: „Ir kas gi galėtų atlaikyti jo [Ulikumės] įniršį?" Ilgai dvejoję, Tešubu ir Tašmišas nusprendžia grumtis su Ulikume, bet nepajėgia jo įveikti. Tada broliai eina pas išminties dievą Ea. Ea patarimai ir pagalba padeda jiems nugalėti Ulikumę (plg. Tifoną gr. mitologijoje).

Pagrindinė Kumarbio ciklo mitų tema yra dievų kartų pasikeitimas. Šis motyvas aptinkamas ir finikiečių mitologijoje, akivaizdus ir esminis sutapimas: hetitų mito pirmosios kartos dievą Alalą atitinka dievas Eljonas (Aukščiausiasis) finikiečių mitol.; dievas Anus, kuris mite apie Kumarbį priklauso antrajai kartai, neturi tiesioginio atitikmens finikiečių mitol., o Hesiodo poemoje „Teogonija" jį atitinka dievas Uranas (Dangus); trečiajai dievų kartai hetitų mite atstovauja Kumarbis, kurį atitinka finikiečių dievas Elas ir Kronas gr. mitologijoje; ketvirtosios kartos atstovai — hetitų Tešubu, finikiečių Baal Hadadas ir senovės gr. Dzeusas — panašūs ir ta prasme, kad yra tikrieji nugalėtojai dievų kartų kovoje ir todėl tampa dievų šeimos valdovais. Sunku pasakyti, ar šį sutapimą lėmė skoliniai iš h. m., ar jis ilgainiui atsirado lygiagrečiai ir nuosekliai rutuliojantis mitologinei minčiai, o bendrumas atsiskleidė dar vienu aspektu: pirmosios dievų kartos laikais hetitų, finikiečių ir gr. mituose veikia tiktai dievai, o valdant paskutiniajai dievų kartai, vyksta dievų ir žmonių pasaulio suartėjimas, mituose ima veikti ir žmonės.

Hetitų mitologijoje tai liudija Ilujankos mitas, kurio yra išlikusios dvi versijos — senesnioji ir naujesnioji. Šis mitas pasakoja apie Audros dievo kovą su slibinu Ilujanka. Iš pradžių Ilujanka įveikia Audros dievą, kuris sukviečia dievų tarybą ir suruošia pokylį. Deivė Inara sumano pasikviesti į pagalbą mirtingą žmogų Chupasiją, o atsidėkodama pasiūlo jam savo meilę. Inara iškelia puotą, į kurią pasikviečia Ilujanką ir jo vaikus, o kol „jie valgė ir gėrė ir, malšindami troškulį, ištuštino visus vyno ąsočius", Chupasijas surišo įkaušusį slibiną ir Audros dievas jį nudobė. Toliau pasakojamas keistas epizodas: deivė Inara pastato namą ir atiduoda jį Chupasijui sakydama: „Kai aš išeisiu, tu nežiūrėk pro langą! Jei pažvelgsi, pamatysi savo žmoną ir vaikus". Po 20 dienų Chupasijas vis dėlto atidaro langą ir, pamatęs savo žmoną ir vaikus, prašo Inaros leisti jam sugrįžti namo; supykusi deivė užmuša Chupasiją. Jei mirtingam žmogui tenka laimė (ar nelaimė) susidurti su dievų pasauliu, priartėti prie dieviškojo sakralumo, jis jau nebegali ir nebeturi grįžti į žmonių pasaulį, patirti jo profaniškumą.

Teiginys apie aktyvų ir reikšmingą žmonių vaidmenį dievų ir žmonių pasauliui lemtingu momentu, kai Audros dievas — harmoningo pasaulio gyvybės, gerovės ir saugumo sargas bei laiduotojas — nugali Ilujanką, sujaukto pasaulio, mirties, griovimo ir chaoso įsikūnijimą, dar įtikinamesnis yra naujesnėje šio mito versijoje. Pasak jos, Ilujanka iškart neužmušė, o tik sužeidė Audros dievą, išplėšdamas jam širdį ir akis. Tada Audros dievas vedė „vargšo žmogaus dukterį, kuri pagimdė jam sūnų. Šis vedė Ilujankos dukrą ir išprašė uošvio atiduoti savo tėvo — Audros dievo — akis ir širdį. Atgavęs jėgas, Audros dievas kartu su sūnumi nugalėjo Ilujanką. Jiems besikaunant, Audros dievo sūnus tarė savo tėvui: „Laikyk mane jo [Ilujankos] bendrininku! Ir nesaugok manęs!"; tad Audros dievas užmušė juos abu — Ilujanką ir savo sūnų. Čia jaučiama matriarchato įtaka, kai vyras būdavo priklausomas nuo savo žmonos giminės.

Hetitų valdovų, valstybės ir jos valdymo vaizdiniai ryškiai perteikti ritualinės dievybės Truonio (Chalmasuito) ir hetitų valdovo dialoge. Truonis parodomas kaip gyva, galinga ir sakrali jėga, prieštaringai sąveikaujanti su žmonių valdovu. Truonis ir valdovas yra priešininkai — valdovas siekia išvyti Truonį, paskui sako jam: „Ateik čia! Mes eisim [su tavim]. Keliauki už kalnų! Tu [ne]būsi mano šeimos žmogumi. Tu netapsi mano giminaičiu". Be to, valdovas taria: „Sąjungininke mano, kad tu [Truoni] būtum mano sąjungininku",— nes „man, valdovui, Truonis valdžią ir [valdovo] vežimą iš jūros atgabeno". Šiame dialoge atsiskleidžia mitol. mąstymui būdingų Truonio ir val-

dovo, dieviškojo ir žmogiškojo, sakralaus ir pasaulietinio pradų prieštaringa vienybė ir identiškumas. Tai liudija evoliuciją nuo dievų pas., nuo teocentrizmo iki žmonių pasaulio, iki antropocentrizmo.

L.: *Avdijevas V.* Senovės Rytų istorija. — V., 1954. *Čerkasova J., Rederis D.* Senovės istorija. — T. 1. — V., 1974; *Zamarovskis V.* Hetitų imperijos paslaptys. — Vert. iš slov. — V., 1969; *Popko M.* Hurycі. — W-a, 1992; *Veinbergs J.* Piramidių ir zikurātų era. — R., 1988; Поэзия и проза Древнего Востока. — М., 1973; *Иванов В., Топоров В.* Исследования в области славянских древностей. — М., 1974; Луна, упавшая с неба / Древняя лит-ра Малой Азии. — Пер. с древнемалоазиат. — М., 1977; Мифологии древнего мира. — Пер. с англ. — М., 1977; *Ардзимба В.* Ритуалы и мифы древней Анатолии. — М., 1982; История древнего мира. — Т. 1. — М., 1989; *Гетти О. Р.* Хетты. — Пер. с англ. — М., 1987; История древнего Востока. — Т. 2. — М., 1988; *Керам К.* Узкое ущелье и черная гора. — Пер. с нем. — М., 1962.

Arma (hetitų — „mėnuo", „mėnulis"), hetitų mitologijoje mėnulio dievas. Su šaknimi arma susijęs hetitų k. veiksmažodis armahh („padaryti sunkų") ir daiktavardis irma („liga"); jie atspindi mėnulio ciklus, taip pat mėnulio, kaip blogio, ligų šaltinio (priešingai saulei), sakralinius vaizdinius. Išlikęs senas hetitų mitas apie mėnulį, nukritusį į turgaus aikštę ir išgąsdinusį Audros dievą. Su mėnuliu buvo susijęs ir hetitų ritualas, kurį atliekant valdovą atstodavo dievui aukojamas jautis, o valdovas tuo metu maldaudavo A. palankumo ir pagalbos.

Aruna (hetitų — „ežeras", „jūra"), hetitų mitologijoje jūros dievas. A. minimas mite apie pradingusį dievą. Truonio ir vald. dialoge bei „Himne Saulei" (XV—XIII a. pr. Kr.), kur A. pavaizduotas kaip požemio karalystė, į kurią nakčiai nusileidžia saulė, o rytą iš jūros į dangaus aukštumas pakyla Saulės dievas. Kitame hetitų mite sakoma, kad „viršutinieji dievai pasiėmė sau dangų, o apatinieji — žemę (ir) požemį", taigi čia atsispindi dvimatė arba trimatė hetitų pasaulio modelio vertikalioji struktūra, kurios vieną komponentą įkūnija Aruna.

Audros dievas, Hati, vienas iš pagr. hatų-hetitų panteono dievų. Jo šaknų reikėtų ieškoti ide. mitologijoje. Iš pradžių A. d. buvo įvairių vietinių kultų dievybė — tekstuose minimi Kulvisno miesto A. d., Neriko miesto A. d. ir kt., o vėliau, ypač Naujojoje hetitų karalystėje, A. d. buvo laikomas „Hati šalies 1000 dievų" valdovu, vadinamas „Dangaus valdovu, Hati šalies viešpačiu", kurio šventieji gyv. buvo liūtas, jautis ir kt. Jis minimas ir veikia beveik visuose hetitų mituose. A. d. atlieka įvairias f-jas: siunčia taip reikalingą lietų, būdamas Namų audros dievu, jis yra šeimos, ūkio, namų saugotojas, bet labiausiai A. d. susijęs su hetitų valdovais. Šis ryšys abipusis, nes A. d. yra valdovo globėjas, o valdovas — A. d. vietininkas žemėje. Todėl ir A. d. valdžios ženklai — kovos vėzdas, geležinė ar auksinė ietis — buvo hetitų valdovo valdžios atributai, kuriuos paėmęs į rankas, valdovas žmonėms „tapo dievu".

hetitų šventės. Glaudus mitologijos ryšys su apeigomis ryškiai atsispindi šventėse. Jos vaidino svarbų vaidmenį socialiniame, politiniame, religiniame bei dvasiniame hetitų gyvenime. Išskirtinė vieta per šventes priklausė hetitų valdovui ir valdovei, nes jie, atlikdami tam tikrą veiksmų ir žodžių (sakytinį) magišką ritualą, turėjo užtikrinti valstybės ir valdinių saugumą, ramybę bei gerovę. Šiam tikslui buvo skirta Antachšumo šventė, kuri tęsdavosi 38 dienas, o valdovas su valdove važinėdavo po šalį, aukodami vietiniams dievams ir deivėms; pvz., Arinos miesto saulės deivei Vurunsemu buvo aukojama viena karvė ir trys avys. Ir per Nuntarijos šventę pagrindinis ritualas buvo „apvažiuoti šalį", imituojant saulės kelionę dangaus skliautu:

Valdingoji karžyge, geroji Saule!
Tu keturias pasaulio šalis savo ratais
apkeliauji. Tau iš kairės
Per dangų sklendžia Baimė,
o iš dešinės Siaubas skrieja...

Svarbiausia hetitų kalendorinė šventė buvo Naujieji metai — Purulija, kuriai vykstant iškilmių dalyviai „sėdėjo, valgė (ir) gėrė", o žynys skaitė mitą apie Ilujanką, kur sakoma:

Tebūnie žemė laiminga ir saugi,
tegul ji klesti!
O kai ji (žemė) laiminga ir klestinti,
tuomet jie (hetitai) šventčia Purulijos
šventę.

Ilujanka (hetitų — „gyvatė" „slibinas"), hetitų požemio karalystės dievas. Mitas apie dangaus dievybių kovą su požemio valdovu Gyvate ar Slibinu paplitęs senovės Rytų, Kaukazo ir ide. mitologijoje. Hetitų mitas apie I. susijęs su Naujųjų metų šventės (↑ *hetitų šventės*) ir valdovo ritualu, kur valdovas atstovauja viršutiniojo dangaus pasaulio Audros dievui, o I. susijęs su požemio karalyste. Į deivės Inaros suruoštą pokylį I. išlenda iš „kiaurymės", t. y. iš angos į požemio karalystę, o kitame hetitų mite kalbama apie I. ryšį su jūros dievu Aruna.

Istanas (hetitų — „saulė"), hetitų mitologijoje Saulės dievas. „Giesmėje apie Ulikumę" pasakojama, kad I. pirmasis pamatė baisųjį iš jūros išaugusį akmeninį milžiną ir dėl to įniršo. „Himne Saulei" (XV—XIII a. pr. Kr.), kuriame jaučiama ne tik hatų, bet ir šumerų-akadų kultinės poezijos įtaka, I. pavaizduotas kaip visagalis dievas, valdantis kitus dievus, žm. ir gyvūnus. I. taip pat yra teisingas teisėjas, griežtai baudžiantis piktadarius, bet „lyg savus Tu (Saule) gini nuskriaustuosius ir našlaičius. Tu vienintelis atkerši už vargšų ir vienišųjų skriaudas".

Galingojo ir teisingojo Saulės vietininkas žemėje yra hetitų valdovas, kurio apeigose svarbus I. garbinimas, valdovo atliekamas ant savo rūmų stogo ar kalno viršūnėje.

Kamrusepa, viena iš seniausiųjų hatų-hetitų panteono deivių, susijusi su žemės gelmėmis, pagrindinė dievų bendražygė ir pagalbininkė. Kai Istanas pasistato sau buveinę (šventyklą), pasikviečia K., kuri „tapo jos šeimininke". Mitų cikle apie Telepinų K. veikia kaip burtininkė, kuri iš pradžių „...susaistė aukštuosius kalnus, giliuosius slėnius ir Audros dievo ganyk[las]. Vilna surišo sparnuotąjį erelį

ir [barzd]otąsias gyvates...", o paskui visus šiuos padarus „atrišo", paleido į laisvę.

Kumarbis, huritų mitologijoje dievų tėvas, dievo Anaus sūnus ir dievo Tešubu tėvas, jo žmona deivė Šalaša (Šaluša). K. buvo laikomas ir grūdų dievu, todėl hetitų tekstuose dažnai vadinamas *halki* („grūdu"), o *Jazilikajos* („Prirašyta uola") reljefuose, esančiuose hetitų valstybės sostinės Chatušo (dab. Bohazkėjus) apylinkėse K. pavaizduotas su varpomis rankose. K. yra mitų ciklo apie dievų kartų pasikeitimą ir kovas „už dangaus sostą" pagrindinis veikėjas. Šiame cikle K. vadinamas visų dievų tėvu. Iš K. sostą ir valdžią pagrobė Tešubu.

Lelvani, hetitų mitologijoje vyr. ir (arba) moter. lyties požemio dievybė, dievų hierarchijoje užimanti vietą po Audros ir Saulės dievo, bet prieš Telepinų. L. yra glaudžiai susijęs su Naujųjų metų šventės Purulijos ir hetitų valdovo ritualais; jeigu hetitų valdovui grėsdavo pavojus, jis atlikdavo apeigas L. garbei ir vietoj savęs paaukodavo jam kitą žmogų ar statulą. Taip darydavo karaliaus Hatušilio III (XIII a. pr. Kr.) žmona Puduchepa.

Pirva (iš ide. pirwa — „uola", „kalnas"), senas ide. kilmės hetitų dievas, kurio šventasis gyvūnas buvo erelis. Hetitų ikonografijoje P. dažnai vaizduotas raiteliu ant žirgo, taip parodant P. vaizdinio ryšį su kariauna. Mirusio valdovo kulto šventyklą ir valdas hetitai vadina „dievo Pirvos uolėti namai".

Šauška, Šavuška (iš huritų šauri — „ginklas"), huritų ir ugaritų mitologijoje meilės ir vaisingumo deivė, dievo Tešubu sesuo. Š. kulto centras buvo Samuchos mieste (Eufrato aukštupyje). Š. pagrįstai gretinama su deive Ištar (↑ *Inana* šumerų-akadų mitologijoje), nes abi deivės rūpinasi šeimos gerove ir laime, jos susijusios su požemio viešpatija ir yra labai karingos. Kaip tik kariautojos f-ja akcentuojama hetitų „Giesmėje apie Ulikumę", kur Š. padeda savo broliui Tešubu įveikti galingą akmeninį milžiną. Hetitų karalius Hatusilis III (XIII a. pr. Kr.) buvo pasirinkęs Š. savo deive globėja.

Telepinus, hatų-hetitų mitologijoje audros ir derlingumo dievas, Audros dievo ir Deivės Motinos sūnus, pagr. veikėjas hetitų mitų cikle apie dingusį ir surastą (mirštantį ir prisikėlusį) dievą. T. dingimas ar žuvimas sukelia žm. ir net dievų nuosmukį ir sumaištį, o jo atsiradimas arba atgimimas reiškia gamtos, žm. ir dievų suklestėjimą ir gerovę. Kaip tik todėl T. yra artimai susijęs su hetitų valdovu, kuris net dalyvauja T. suruoštame dievų pokylyje. Glaudų hetitų vald. ryšį su dievu T. taip pat liudija Senosios hetitų karalystės paskutiniojo karaliaus (apie 1500 m. pr. Kr.) vardas — Telepinus.

Tešubu (huritų), Teišeba (urartų), huritų, hetitų ir urartų mitologijoje audros dievas, viena iš pagr. dievybių. Huritų ir hetitų ikonografijoje T. vaizduotas barzdotu vyru su kovos vėzdu rankose; jis stovi ratuose, į kuriuos pakinkyti du jaučiai — *Šeri* („vakaras") ir *Huri* („rytas"). Urartų ikonografijoje T. būna ir bebarzdis, apsivilkęs ilgu apdaru, ant jo galvos — raguota kepurė — karūna, kairėje rankoje laiko kovos kirvį, dešinėje — kovos vėzdą, o pats stovi ant jaučio nugaros. Huritų mitologijoje T. su žmona deive *Hebat* vyriausias to meto dievų šeimos dievas, o hetitų mitų cikle apie Kumarbį ir Ulikumę T. — jaunosios dievų kartos atstovas, kuris sukyla prieš savo tėvą — dievą Kumarbį, įveikia jo sūnų — akmeninį milžiną Ulikumę — ir tampa dievų šeimos vyriausiuoju dievu.

Ulikumė (huritų — „priešiškas Kumei", „Kumės griovėjas"), akmeninis milžinas, dievo Kumarbio ir Uolos sūnus, dievo Tešubu ir jo šventojo miesto Kumės (Didžiojo Zabo upės baseine) nesutaikinamas priešas. U. paskirtis įveikti maištingąjį dievą Tešubu lieka neįgyvendinta, nes Tešubu, kurį remia dievai Ea, Tašmiša, Šauška ir kt., nugali Ulikumę.

Vurunsemu, Vurusemu, viena pagr. huritų ir hetitų dievų panteono ir mitologijos deivių. Senosios hetitų karalystės laikais (apie 1650—1500 m. pr. Kr.) V. buvo laikoma Arinos miesto saulės deive. V. kaip Audros dievo bendrininkė dalyvaudavo hetitų valdovo ritualuose; valdovas paprastai būdavo prilyginamas Audros dievui, o valdovė — Saulės deivei. V. buvo ne tik valdovių globėja, bet, kaip teigiama Hatusilio I (XVII a. pr. Kr.) kronikoje, V., vadinta ir Ponia, saugodavo karalių, padėdavo jam iškovoti pergales, todėl dėkingas Hatusilis I aukodavo gautąjį karo grobį deivei Vurunsemu.

HURITŲ MITOLOGIJA, taip pat huritų kalba, istorija bei kultūra yra vienas iš ne visai aiškių ir sunkiai ištiriamų senovės Artimųjų Rytų istorijos puslapių. Tokią šiuolaikinės huritologijos padėtį lemia visų pirma tai, jog didžioji dalis informacijos apie huritus išlikusi jų kaimynų ir amžininkų — senovės egiptiečių, babiloniečių, hetitų, hebrajų ir kt. tautų tekstuose ir daug mažiau — pačių huritų rašytiniuose šaltiniuose. Tad atsiranda neaiškumų net nustatant, kuriai kalbų grupei priklauso huritų (ir jai giminiška urartų) kalba. Šiuo metu galima teigti tik tai, kad ji buvo viena iš neindoeuropiečių kalbų, atsiradusi Artimuosiuose Rytuose III tūkst. pr. Kr. antrojoje pusėje. O jau kitame tūkst. huritų kalba paplito didžiulėje teritorijoje nuo Mažosios Azijos vidurio ir Armėnijos aukštumos šiaurėje iki Sirijos centrinės ir Tarpupio šiaurinės d. pietuose. Tebelieka neaišku, ar šia kalba kalbėjusios gentys buvo šito arealo vietiniai gyventojai, ar atsikėlėliai iš Armėnijos, gal net iš Kaukazo kalnyno.

II tūkst. pr. Kr. huritai buvo įkūrę keletą valstybių — Aniš Urvį, Šenamą ir kt., o pats reikšmingiausias jų valstybinis darinys buvo Mitanija, kuri savo klestėjimo laikais (XVI—XV a. pr. Kr.) vaidino svarbų vaidmenį Artimuosiuose Rytuose. Tačiau labiau ištirta yra Arafa — nedidelė XV—XIV a. pr. Kr. valstybė Tigro upės baseino ŠR, nes jos miestuose Arafoje (dab. Kirkukas) ir Nūzyje (dab. Jorgan Tepė) surastieji dantiraščių archyvai yra pagr. šal-

tinis tiriant hurity ūkinį, visuomeninį ir dvasinį gyvenimą bei valstybinę santvarką. Kaip rodo dokumentai, svarbią vietą hurity gyvenime užėmė prekyba, Arafa palaikė intensyvius ryšius su aplinkiniais kraštais ir tautomis; tuo paaiškinamas hurity kultūros, o ypač mitologijos paplitimas ir poveikis daugelio kaimyninių tautų mitams. Pagrindinis laisvųjų hurity visuom. struktūros vienetas buvo **dimtu** — didžioji tėvo šeima, o jos centras — gyvenamasis bokštas; jame gyveno šeimos galva (**eryi** arba **evri**), o švenčių dienomis susirinkdavo visi šeimos nariai. Dimtu jungdavosi į bendrijas — **alu**, turėjusias savivaldą, teisių ir pareigų kompleksą (**ervišė**), kurį įgyvendindavo alu taryba. Arafos valstybės pagr. administracinis teritorinis vienetas buvo karinė apygarda (**halcu**); jai vadovavo karo vadas (**halcuhli**), kurio pareiga buvo rūpintis savo apygardos saugumu ir tvarka, pristatyti valdovo armijai tūkstantį karių iš dimtu-alu atstovų, o svarbiausias Arafos valdovo uždavinys — užtikrinti valstybės gynybą, savo pavaldinių, ypač pirklių, saugumą. Apskritai karinis aspektas buvo be galo svarbus hurity gyvenime; tai atsispindi ir jų religijoje bei mitologijoje, kur vienas pagr. motyvų — dievų kartų kova ir pasikeitimas.

Negausiai duomenų apie hurity religiją ir mitologiją randama jų tekstuose, daug išsamesnės informacijos teikia hetitų mitai, taip pat jų vaizduojamasis menas, o ypač Jazilikajos reljefai iš hetitų sostinės Chatušo (dab. Bohazkėjaus) apylinkių. Esami šaltiniai liudija, jog hurity kosmogoniniuose ir teogoniniuose mituose pasakojama apie iš pradžių buvusios vieningos ir nedalomos Visatos suskaidymą į tris sferas — dangų, kuriame gyvena jaunesniosios kartos „dangaus dievai, žemę, kuri yra žm. domenas ir požemio pas., kuriame įsikūrę „apačios dievai", daugiausia vyresniosios dievų kartos atstovai. Šiai kartai priklauso ir dievas Kumarvė (↑ *Kumarbis* hetitų mitologijoje), kurio kulto centras buvo Urkišės mieste (dab. Mardinas Irake). Nors ir hetitų mitologijoje Kumarbis kaip audros dievas yra susijęs su dangaus sfera, hurity Kumarvės ankstesnį priklausymą požemio dievų šeimai liudija jo ryšiai su Uola, gyvenančia „Aukštajame ežere", saitai su Jūra, kurioje jis paslepia savąjį Uolos pagimdytą sūnų akmeninį milžiną Ulikumnę. Jaunesniosios dievų kartos vyriausiasis dievas yra audros dievas Tešobas (Tešubu hetitų mitologijoje), o šalia — jo žmona deivė Hebat. Abiejų šių dievų pagr. kulto centras buvo Kumanės mieste Mažosios Azijos Tauro kalnuose ir Kumės mieste (Didžiojo Zabo upės aukštupyje). Tešobo brolis — Saulės dievas Šimigė, ypač garbinta abiejų šių dievų sesuo Šauška (↑ *hetitų mitologijoje*), kuri dažnai vaizduota nuoga, laisvu apdaru; tai galbūt susiję su jai skirtomis apeiginėmis orgijomis šios deivės kulto centre Šamucho mieste, esančiame Eufrato aukštupyje. Hurity panteone aktyviai veikia ir iš šumerų-akadų mitologijos perimtas dangaus dievas Anus, gėlo vandens bei išminties dievas Ea ir kt. dievybės. Dar viena hurity panteono ypatybė — tai begalė moteriškos lyties dievybių, kurios vaidino labai svarbų vaidmenį; greta jau minėtųjų deivių, hurity garbino artimas Šaušką deives Šidurę (Mergelė), Išharą, motiną žemę Kubabą ir kt., o kiekviena karinė apygarda (halcu) turėjo savo žynę, tituluojamą „moterimi valdove" (enda). Visų jų pagr. pareiga buvo dalyvauti nepaprastai svarbiose vietinės bendruomenės dievų „šventosios santuokos" apeigose, kad užtikrintų krašto ir jo žmonių gerovę bei klestėjimą (taip pat ↑ *hetitų mitologija*)

L.: *Wilhelm G.* Grundzüge der Geschichte und Kultur der Hurriter. — Darmstadt, 1982; Луна, упавшая с неба. Древняя литература Малой Азии. — Пер. с древнемалоазиат. — М., 1977; Мифология древнего мира. — Пер. с англ. — М., 1977; *Гетни О. Р.* Хетты. — Пер. с англ. — М., 1987; История Древнего Востока. — Т. 2. — М., 1988.

INCESTAS (lot. **incestus** — „ištvirkęs"), kraujomaiša, t. y. artimų giminaičių vedybos arba intymūs santykiai, platesne prasme — bet kokio pobūdžio pagal priimtas klasifikacijas artimų žmonių intymus ryšys, kasdienėje praktikoje peržengiąs egzogamijos normas. Su i. susiję mitologiniai siužetai yra labai daugialypiai; jie skiriasi ir veikėjų giminystės laipsniu (tėvai ir vaikai, brolis ir sesuo ir pan.), ir situacijomis. Mitologiniais laikais santuoka tarp kraujo giminių nėra normų peržengimas, paprastai tai pirmųjų protėvių — vienintelių žm. žemėje — santuoka (pvz., brolis *Fusi* ir sesuo *Nuiva* — kiniečių mitologijoje, brolis Olorunas ir sesuo Oduduva — afrikiečių mitol., Adomo ir Levos vaikai — krikščionybės mitol.), iš kurių sąjungos atsiranda visi kiti dievai ir (ar) žmonės. Kartais ši situacija pasikartoja po „pasaulio pabaigos" arba kitos panašios katastrofos, kai incestu prasideda nauja žm. karta (pvz., *Lotas* ir jo dukterys hebrajų mitol.). Ši „nenusikalstamo" i. situacija atitinka santuokos ir kt. draudimų panaikinimą svarbiausiuose ritualuose ir su ja kaip precedentu susijusi i. santuoka įvairiose valdovų tradicijose (pvz., faraonų, inkų; nuolatinė tokios santuokos praktika taip pat buvo tik etnografinė legenda; tokio tipo legendos būdingos ir „smerktino" i. atvejais: netvarkingos vedybos, kuriose peržengtas i. tabu, dažnai buvo priskiriamos svetimiems etnosams, kad būtų pabrėžtas jų „laukiniškumas"). Archajiniuose mituose yra siužetų, kuriuose i. uždraustas; esama variantų, kai tas pats herojus, kaip pirmasis protėvis, įvykdo sakralinį i., o kaip triksteris — smerktiną i. (↑ *kranklys*). Mituose, aiškinančiuose egzogamijos atsiradimą, nesėkmingoms vedyboms su seserimi priešpriešinamos vedybos su pussesere ar „svetima" moterimi. Herojiniuose mituose i. pabrėžia perdėtą herojaus erotizmą, liudija jo ypatingą galią, tačiau tai irgi nusižengimas tabu ir herojus kuriam laikui išvaromas iš sociumo, tėvas jam paskiria sunkius išmėginimus ir pan.

Išplėtotoms mitologijoms būdingas toks su i. susijęs siužetas: i. laikomas nusižengimu, paprastai jis jau iš anksto būna numatytas, herojus stengiasi jo išvengti, tačiau tai vis dėlto įvyksta dėl nežinojimo. Siužetuose apie motinos ir sūnaus i. jie paprastai būna išskirti ir iš naujo susitikę nepažįsta vienas kito (klasikinis pavyzdys — gr. mitas apie *Edipą*). Įvairesni yra brolio ir sesers i. variantai — personažai gali atlikti i. ir sąmoningai.

Teorinių interpretacijų skaičiumi i. tematika pranoksta visą likusią mitologinę tematiką. Mėginimai rasti šio

siužeto paaiškinimą istorinėje arba etnografinėje tikrovėje (pvz., grupinėse vedybose, dėl kurių buvimo labai abejojama) neatitinka faktinės medžiagos, be to, i. susijęs kaip tik su nusižengimu draudimui arba vyksta mitologiniais laikais. Mitas funkcionuoja kaip „fiktyvi" kolektyvinė patirtis, minčių eksperimentas, kuris prognozuoja tabu laužymo padarinius ir taip, „remdamasis priešingu teiginiu", rodo, kad draudimo laikytis būtina. I. siužetai reikšmingi Z. Froido teorijoje, kuri juos laikė i. atlikimo polinkiu, universaliojo Edipo komplekso realizacija mite (Edipo mito universalumą jau XX a. 3 d-metyje neigė anglų etnografas B. K. Malinovskis). Įsidėmėtinus samprotavimus apie i. (ypač Edipo mito pagrindu) pateikė V. Propas, K. Levi Strosas, T. Terneris. Tačiau svarbiau yra skirti gr. Edipo mito interpretaciją nuo motinos ir sūnaus i. santuokos motyvo apskritai. Būdinga siužeto apie Edipą (ir jam artimų versijų, pvz., Brazilijoje gyvenančios bororų genties mitų) ypatybė yra būtinas i. ir tėvažudystės motyvo ryšys. Daugelyje kitų siužetų šis ryšys neįžiūrimas ir tėvo personažas pranyksta iš siužeto kokiu nors kitu būdu (jis gali būti miręs jau veiksmo pradžioje, kaip kad, pvz., serbų legendoje apie rastinuką Simeoną, gali tapti piligrimu arba vienuoliu ir pan.) arba apskritai lieka gyvas ir dalyvauja veiksme (pvz., dogonų mitas apie Amu ir jo sūnų Jurugu). Svarbesnė čia yra kita motyvų sąsaja, kurios nėra siužete apie Edipą: sūnus, įvykdęs i. su savo motina, dažnai yra brolio ir sesers ar tėvo ir dukters i. vaisius — įvairius i. būdus linkstama sieti viename siužete. I. ir tėvažudystės motyvų ryšys sudaro pagrindą pažiūroms į i. kaip į sosto paveldėjimo (jaunasis valdovas nužudo senąjį ir motina yra asmuo, vedybų keliu suteikiantis teisę į sostą; V. Propas) arba kartų konflikto (T. Terneris) tradicijos interpretaciją. Žinoma, tam tikru mastu i. susijęs su šia tematika; pvz., sosto paveldėjimas yra viena svarbiausių temų šio siužeto modifikacijose (gr. mitas apie *Fedrą* ir *Hipolitą*), kur figūruoja giminaičių i.; plg. ir i. ryšį su valdžios tema vėlesnėse šio mito versijose (Sofoklio „Edipas karalius").

Vėlesni šio siužeto variantai susiję su pranašavimu (tėvams iš anksto numatyta grėsmė iš gimsiančio vaiko pusės) ir socialinė katastrofa: iš pradžių herojus išgelbsti tautą (Edipas ir Sfinksas gr. mitologijoje), bet vėliau dėl to, kad jis pažeidžia santuoką, tauta baudžiama naujomis nelaimėmis. Savo kilmės nežinojimas (i. priežastis) susijęs su ypatingu patyrimu ir išmintimi, kuriais apdovanotas herojus; tai pasakytina ne tik apie Sfinkso mįsles, bet ir pasakas apie išvengtą i. (žmogus supranta paukščių kalbą, nusiklausius paukščių pašnekesio, i. išvengiama). Bet koks tabu sulaužymas arba įvairūs kiti nukrypimai gali rodyti tikrąjį pasirinkimą (plg. homoseksualinius šamano santykius su savo dievybe) arba apgaulingą savęs dievinimą. Kaip bet kuriam kitam tabu laužymui, taip ir i. būdingas tam tikras dvilypumas: i. atlikęs herojus gali evoliucionuoti į gera (pvz., popiežiaus Grigaliaus gyvenimo istorija) arba į bloga (plg. i. slaviškose Judo biografijose). I. susijęs ir su civilizuotos žmonių visuomenės priešpriešinimu laukinių visuomenei (iš čia sakralinis i. priskyrimas „laikų pradžiai") ir, K. Levi Stroso manymu, su žmogaus „autochtoninės" kilmės (žmogus kaip vienalytė būtybė; žmogus išauga iš žemės) neigimu. Psichoanalitiniai interpretuotojai i. įžvelgia „sugrįžimo į motinos įsčias" motyvą ir pagrindinę Edipo komplekso prasmę.

INDĖNŲ MITOLOGIJA

ŠIAURĖS AMERIKOS INDĖNŲ MITOLOGIJA formavosi gimininės bendruomenės ir jos irimo sąlygomis, genčių vienijimosi ir karinės demokratijos periodu. Ji atspindėjo ryškius Amerikos gamtos kontrastus, sudėtingus migracijos, sėsliųjų ir klajoklių, žemdirbių ir medžiotojų genčių santykių procesus.

Šiaurės Amerikos indėnų mitologijoje menka antgamtinių būtybių personifikacija, nėra griežtos dievų ir dvasių hierarchijos. Labai paplitęs vaizdinys apie keturias dangaus puses ir keturias stichijas (žemę, ugnį, vėją, vandenį). Keturios dangaus dalys — tai pasaulio užbaigtumo ir vienovės simbolis, glaudžiai susijęs su visuotine ciklišku mo idėja.

Visi gamtos reiškiniai apdovanoti neregima magiška jėga, kuri yra ne tik dvasios ar dievybės, bet ir viso pasaulio bei bet kurios antgamtinės galios ženklas (siu genčių grupės — vakaras, algonkinų — manitu, irokėzų — orenda). Daugelis genčių turi aukščiausiąją dievybę — zoomorfišką, antropomorfišką arba beformį demiurgą (pueblo genties indėnai — Avonaviliną, irokėzai — Taronahajavagoną, muskogai — Esogetu Emisi).

Beveik visos gentys turi mitų apie pasaulio sukūrimą. Muskogų mite pasakojama, kaip du virš vandenų skrendantys balandžiai išvydę švyluojantį žolės stiebelį. Netrukus pasirodžiusi žemė ir vidury lygumos aukšta kalva su Esogetu Emisi buveine viršūnėje. Kaip teigia irokėzų genčių mitai, žm. pramotė Ataentsika (Avenkaja) nukritusi iš gyvūnų aukštutinio pasaulio; jį pasaulio vandenyno paviršiuje laikę bebras, ondatra, ūdra ir vėžlys. Ondatra panėrusi, grybštelėjusi vandenyno dugne saują žemių ir užbėrusi jas ant vėžlio šarvų; iš tos žemės saujos ilgainiui išaugusi sausuma. Irokėzams ir algonkinams vėžlys simbolizuoja žemę. Zunju genties kosmogoniniame mite Avonavilona savo minties galia sukūręs gyvybę teikiantį rūką, iš savo kūno — dangų ir žemę; žemiausiame iš keturių žemės klodų spietėsi dar galutinai nesusiformavusios žm. kiltys ir gyvūnai. Čia gyvenęs ir pirmasis žm., išmintingasis Pošejankija, kuris savo dvynio brolio padedamas išvedęs žm. per tris žemės klodus į paviršių. Pasak hopų kosmogoninio mito, dievas kūrėjas Tajova sugalvojęs pasaulį ir sukūręs sau pagalbininką Sotuknangą, o šis savo ruožtu sukūręs Vorienę. Vorienė iš žiupsnio žemės nulipdžiusi dvynius: pirmasis iš jų — Pokanghoija padaręs uolas, antrasis — Polongohoija pripildęs pasaulį garsų. Kad pasaulyje būtų pusiausvyra, Pokanghoija patraukęs į Šiaurę, o Polongohoija — į Pietus. Paskui iš motinos kukurūzės ir tėvo dangaus atsiradęs pirmasis vyras ir pirmoji moteris. Vėliau piktos būtybės žmones sukiršinę, todėl Tajova nusprendęs sunaikinti antrąjį ir trečiąjį pasaulius. Sotuknangas ir Vorienė žmones palikę už

Juodasis kukurūzas su trimis baltomis šaknimis (piešinio centre) simbolizuoja žemę.

Motina Žemė ir Tėvas Dangus. Senajai Motinai Žemei ant kūno pavaizduotas vandens ąsotis ir keturi augalai. Navachų piešinys

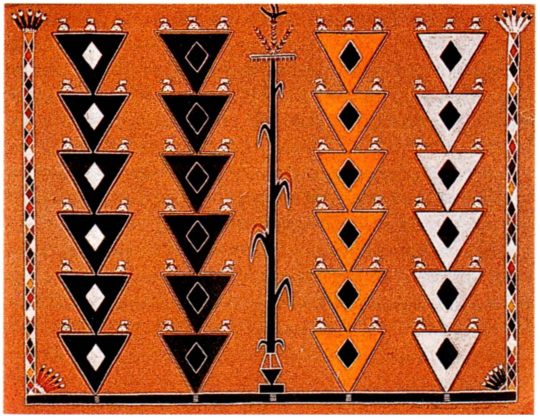

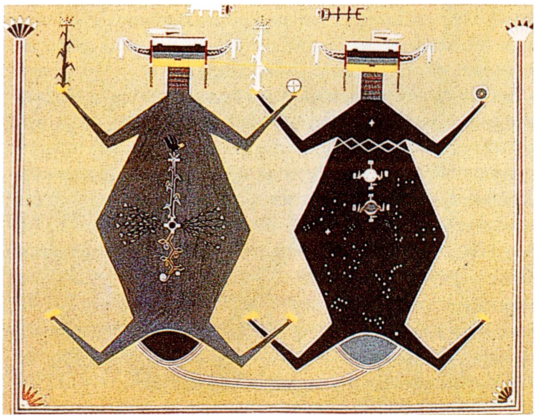

Vankūveros salos indėnų kaukių eisena, kurios metu šamanai iššaukia dvasias, kad išvarytų ligas

ketvirtojo pasaulio slenksčio. Žmonės į šį pasaulį įlipę pro skylę Sipapu, esančią žemės centre.

Šiaurės Amerikos indėnams būdingi mitai apie genčių atsiradimą ir migraciją, stebuklingų talismanų bei relikvijų įsigijimą. Algonkinų migracijos mite pasakojama apie genčių klajones iš jų legendinės protėvynės Pietų Amerikos žemyne. Pasak kajovų mito, jų gentis į šį pasaulį užlipusi kiauraviduriu medžio kamienu ir keliavusi iš Jeloustouno upės aukštupio į stepių zoną pietuose, tose kelionėse įgydama stebuklingą fetišą — lėlę Tajme. Osedžų protėviai nusileidę ant žemės iš žvaigždžių ir atėję prie Misisipės. Šiaurės vakaruose paplitę mitai apie garsių genčių ir jų vadų kilmę bei istoriją; šiuose mituose esama motyvų apie migraciją iš jūros, apie kovas su aplinkinėmis gentimis, toteminių herbų atsiradimą (jie vaizduojami totemų stulpuose, ant namų sienų, antkapių, laivų ir kt.). Pueblo genties mituose žmones žemės paviršiuje pasitikęs jų gynėjas ir užtarėjas Masauu; jis liepęs žmonėms keturis kartus išvaikščioti žemyną skersai išilgai, o paskui įrengti stovyklą. Genčių seniūnus Masauu aprūpinęs akmens plokštelėmis, kuriose buvęs pažymėtas kiekvienos genties kelias. Migracijos laikotarpiu kiekviena gentis įgijusi dvasias užtarėjas — kačinas, susijusias su derlingumo kultu. Kai kurių pueblo genčių klajonių epizodai užrašyti ant kanjonų uolų žemyno pietvakariuose. Ritualinės šventovės sienų freskose išlikę atskiri mitų fragmentai.

Visose gentyse įvairiais variantais paplitęs mitas apie dvynius (broliai antagonistai; broliai kūrėjai). Navahų genties dvynių mite Ahsonnutli (aukščiausioji moteriškos giminės deivė) pagimdžiusi dvynius — dievus kariautojus. Per keturias dienas jie išaugę į vyrus ir pradėję kovą su savo tėvu — saule. Šis juos atpažinęs ir davęs stebuklingą ginklą. Su juo dvyniai apvaikščioję visą pasaulį ir išlaisvinę nuo pabaisų — navahų priešų. Pasak kajovų mito, senutė Vorienė atradusi ir užauginusi du tėvo saulės ir mirtingos motinos sūnus. Po daugybės nuotykių vienas iš brolių pasivertęs vandens drakonu, o antrasis padalijęs savo kūną į dešimt dalių, kurias kaip relikvijas paskyręs kajovų žmonėms. Plačiai žinomas zoomorfiškas (rečiau — neturįs pavidalo arba antropomorfiškas) personažas, atliekantis pasaulio kūrėjo ir kultūrinio herojaus funkcijas (dažnai ir piktadario, gudraus kvailio, pokštininko, pasižyminčio neįtikėčiausiomis pasivertimo galiomis). Prieštaringos pokštininko įvaizdžio savybės atspindi pirmykštes sinkretiškas idėjas apie gėrį ir blo-

Lėlės — kačinos

gį. Jis yra ugnies pagrobėjas, amatų pradininkas, žmonių gelbėtojas, pabaisų nugalėtojas ir t. t. Šiaurės vakarų pakrantės kosmogoniniuose mituose kaip pasaulio kūrėjas veikia zoomorfiškas pokštininkas (dažniausiai varnas; tlinkitų — didžiulis varnas Jelas; pakrantės pietinėje dalyje — audinė, kėkštas ir kt.). Algonkinų gentys tokiais personažais laiko Manabozą ir Gluskepą, siu gentys — vorą Iktomį, čirokiai — triušį, navahai, pueblo, prerijų kiltys — kojotą. Labai paplitę mitai apie kultūrinius herojus. Šiaurės vakarų pakrantės kilčių, algonkinų, pueblo ir dakotų mituose kaip kultūr. herojus veikia perkūno paukštis — Tsoona. Jis išmokė žmones statyti namus ir kelti totemų stulpus. Kvakiutlų indėnų nuomone, perkūnas atsirandąs Tsoonai susigrūmus su milžiniška gyvate Sisijutlu, kurios žvilgsnis mirtinas. Įveikti ją galima tik moraliniu tyrumu ir dvasios stiprybe. Mohavų kultūrinis herojus, žemės ir dangaus vyriausias sūnus buvo Matovelija, o jam žuvus,— brolis Mastamho. Jis liepė žmonėms kartu sušukti keturis sykius; tada pasirodė saulė ir mėnulis. Vėliau Mastamho nugalėjo didžiąją gyvatę barškuolę ir nukirto jai galvą; iš gyvatės kraujo atsirado ropliai ir vabzdžiai. Mastambo padalijo kelioms gentims žemę, upes ir kalnus, išmokė mohavus žemdirbystės ir keramikos amato. Paskui jis pasivertė ereliu ir nuskrido.

Ypatinga reikšmė Šiaurės Amerikos indėnų mitologijoje teikiama mitams apie milžinus žmogėdras. Irokėzai turi ciklą mitų apie titnaginius milžinus žmogėdras, atsikėlusius iš Šiaurės į irokėzų valdas ir sunaikinusius daug žmonių. Taronhavajagonui pagailę žmonių, tad pasivertęs milžinu nugabenęs visus žmogėdras į Onondago stovyklą ir apipylęs juos akmens luitų kruša. Išsigelbėjęs tik milžinas Ganuskva, kuris išmokęs vieną irokėzų medžiotoją gaminti šventąsias kaukes, naudojamas ligoms gydyti (vadinamuosius klastos veidus). Pasak kitų šaltinių, šias kaukes Taronhavajagonui po dvikovos padovanojo didysis Haduigona (kitame variante — Taviskaronas). Dažnas šiaurės vakarų genčių mitologijos personažas Dsonokva (Kaliahtka, Iškusa) — milžinė žmogėdra variniais nagais, švilpimu įviliojanti vaikus į girią ir nusinešanti juos krepšyje ant nugaros. Tačiau jai nepavyksta prisigerti žmonių kraujo, nes pakliūva į žmonių paspęstas žabangas ir sudeginama. Pavėjui išbarstyti jos pelenai virstą moskitais. Pasak daugumos šaltinių, kvakiutlų genties aukščiausioji dievybė yra Kanibalas, Kuris Gyvena Tolimojoje Šiaurėje, o jo antgamtinė jėga dramatizuotų apeigų metu tampa žmogėdrų ritualinės sąjungos narių

Perkūno paukštis. Medis. Haida

Nugalėjusio kario kaukė, prie kurios pritvirtintas žmogaus skalpas. Medis. Šiaurės Rytų Amerikos gentis

Tlinkitų ir kvakiutlų galvos papuošalas. Kanada

savastim. Irokėzai ir algonkinai turi mitų apie nykštukus. Šiaurės Vakaruose gerai žinomas mitas apie vargšą, visų skriaudžiamą našlaitį, kuris įgyja antgamtinę jėgą ir tampa visų gerbiamas. Esama daug mitų apie žmonių virtimą gyvūnais ir jų klajones kitame pasaulyje. Vėlesniam mitologiniam ciklui priskiriamas irokėzų mitas apie tai, kaip pranašai Gajavatė ir Deganavidė įkūrę Irokėzų kilčių sąjungą (Didžiąją lygą).

Žemdirbių kilčių (irokėzų, pueblo, algonkinų) mituose svarbios dievybės, personifikuojančios naudinguosius augalus, taip pat neregimos antropomorfiškos ar beformės įvairių stichijų ir daiktų dvasios. Algonkinai turi daug gerų ir blogų gamtos dvasių (manitu). Blogosios manitu yra raguotų vandens gyvačių išvaizdos, tačiau gali ją keisti. Žymiausios navahų genties dievybės, „senesnieji dievai" (pueblo kiltims — kačinos) yra baisios, nuostabą keliančios, o šiaip jau geranorės būtybės. „Jaunesnieji dievai" — tai šventų vietų, kanjonų, kalnų, atskirų gyvūnų dvasios. Dakotų mituose keturioms dvasių kategorijoms atstovauja keturios stichijos — vanduo (vinktehi), žemė (tunkanu), vėjas (takuškanškanu) ir ugnis (vakinjanu); kiekvienai iš jų būdingas sudėtingas spalvų ir erdvės asociatyvus ryšys. Beveik visose mitologijose svarbūs lokys (kūrėjo simbolis), gyvatė (žemės simbolis), erelis (saulės simbolis), bizonas prerijų gentyse; šuo, lapė ir kai kurie kiti gyvūnai prerijų indėnų laikyti karinių sąjungų įkūrėjais. Europiečių užkariavimai nutraukė natūralią indėnų kultūros raidą.

Tradiciniai indėnų mitologiniai vaizdiniai keistai susipynę su kai kuriomis krikščionybės dogmomis. Vieni iš jų (pvz., „dvasių šokis", „sapnų religija") buvo trumpalaikiai, kiti ilgainiui įgavo savarankiškos religijos pavidalą ir statusą (pvz., daugelyje JAV indėnų genčių — pejotizmas, irokėzams — Stebuklingojo ežero religija).

Šiaurės Amerikos indėnų mitologiniai vaizdiniai ryškiai atsispindi ir tradicinėse meno formose (liaudies žodinėje kūryboje, ritualinėje tapyboje bei skulptūroje, piktografijoje), ir nūdienėje literatūroje, vaizduojamojoje ir dekoratyvinėje dailėje. Pueblo genties indėnų keramikos dirbiniai puošiami sudėtingais ornamentais, vaizduojančiais derlingumo simbolius, Kalifornijos indėnai pina krepšius su mitologiniais ornamentais; navahai audžia antklodes, o Šiaurės Amerikos gentys — apsiaustus. Tradicinių kačina skulptūrų gaminimas XX a. virto pueblo genties verslu, tlinkitų, kvakiutlų gentyse atgimsta medžio drožybos menas (totemų stulpai, majų stovai, kaukės ir t. t.). Pueblo gentys ir navahai buvo ištobulinę tradicinę simboliką, ritualinę tapybą, prerijų gentys — simbolinių herbų-talismanų piešimą ant skydų, geometrinius piešinius ant bizonų odų, taip pat tautos istoriją atspindinčių piktografinių kalendorinių kronikų sudarymą (siu, vėliau kajovų gentyse). Šiuo pagrindu į indėnų meną nuo XX a. grįžta tradicinės tapybos formos, pueblo, navahų, prerijų ir šiaurės vakarų indėnų gentys sukuria savitą aborigenų tapybos mokyklą.

Palyginti įvairialypė yra indėnų žodinė kūryba. Ją sudaro įvairios mitologinės sakmės, dainų ciklai, oratorinis menas. Mitiniai motyvai neretai yra meniškai sujungti dramatizuotų ceremonijų struktūros (pvz., navahų „Naktiės giesmė", irokėzų „Gedulo ceremonija" ir kt.). Pueblo, navahams, delavarams ir irokėzams būdinga tendencija kurti reikšmingus epinius pasakojimus (pvz., delavarų piktografinė kronika „Valam Olum"). Šalies kolonizacijos laikotarpiu suklestėjo aborigenų oratorinio meno mokykla; joje transformuotu pavidalu atsispindėjo mitiniai vaizdiniai apie visko, kas egzistuoja, ciklišku mą, žmonių ir gyvūnų giminystę, Vakondos idėją, spalvų simbolika. Šių dienų JAV indėnų literatūra kūrybiškai panaudoja liaudies kultūros vaizdinius ir sąvokas, savitai traktuoja tradicinę skaičių ir spalvų magiją, didžiosios paslapties (Vakondos) sąvoką, įpina ir mitinius personažus, motyvus bei dainas. Rašytojai epizodiškai naudojosi indėnų mitinių vaizdinių pasauliu (H. Longfelou, Dž. F. Kuperis). Mitologizacija lemia šių dienų indėnų prozos (N. S. Momadėjus, H. Stormas) ir poezijos (Dž. Velšas, D. Njatumas) savitumą.

L.: *Alexander H. B.* North American Mythology. — New York, 1964; *Spence L.* Myths and Legends of the North American Indians. — New York, 1974; *Bierhorst J.* The Mythology of North America. — New York, 1985; Покуда растут травы... / Антология мифов и легенд индейцев и эскимосов США и Канады. — Якутск, 1988; *Ващенко А.* Историко-этнический фольклор северо-американских индейцев. — М., 1989.

Kuksu, Šiaurės Amerikos indėnų mitologijoje (Kalifornijos indėnams — maidu, pomo, vintunams ir kt.) pirmasis žmogus, žmonių mokytojas. K. būdavo skiriami slapti ritualai, susiję su iniciacijomis ir atliekami žiemą didelėje apskritoje žeminėje. Ritualiniai K. kulto šokiai skatino giminės pratęsimą. K. kultas vadinamas ir „didžiosios galvos" kultu, nes šokėjai, vaizduodami K., gobi didžiulėm skarom.

Manabozo, Mičabo, Nanabušas, Gluskepas, Šiaurės Amerikos indėnų (algonkinų ir kt.) mitologijoje kultūrinis herojus, pasaulio kūrėjas, triksteris, išvaizda primenantis Didįjį kiškį. M. gimė iš vakarų vėjo ir nurtingos moters, o užaugęs iškeliavo pasaulin ieškoti nuotykių. M. kovojo su savo tėvu, įveikė didįjį banginį, išgelbėjo žmones nuo didžiojo tvano, padovanojo žmonėms ugnį, pavogęs ją iš saulės. M. laikomas įvairių amatų ir menų, piktografinio rašto pradininku. M. nugalėjo piktąsias dvasias mičibičius, už tai jam buvo atskleisti žiniuonių burtažodžiai, kuriuos vėliau M. perdavė žmonėms įkurdamas šamanų draugiją. Atlikęs visus savo žygdarbius, M. apsigyveno su senele Nokomisa tolimoje A saloje. Kai kurie M. mito epizodai panaudoti H. Longfelou poemoje „Hiavatos giesmė".

Taikomolas, Šiaurės Amerikos indėnų jukų, hučnomų ir kt. mitologijoje aukščiausia dievybė, demiurgas, kultūrinis herojus. T. du kartus sukūrė žemę, o iš lazdos padarė žmogų, bet pirmąjį kartą žemę užtvindė vanduo, o antrąjį T. pats sudegino savo darbą, matydamas jo netobulumą. Trečiąjį sykį sukurta žemė buvo tokia lengva, kad sūpavosi. Norėdamas ją sutvirtinti, T. nusiuntė į šiaurinį žemės galą kojotą, briedį ir elnią; į jų nugaras žemė remiasi ir dabar, o jiems krustelėjus, įvyksta žemės drebėjimai. Vėliau T. padovanojo žmonėms šventuosius šokius, laiduojančius gerovę ir ilgą gyvenimą.

tunkanai, dakotų (Šiaurės Amerika) mitologijoje žemės dvasios, susijusios su derliaus kultu ir įkūnijančios vieną iš keturių stichijų. T. gyvena šiaurėje, jų ritualinė spalva — mėlyna (pasak kitų šaltinių, balta).

CENTRINĖS AMERIKOS INDĖNŲ MITOLOGIJA.

Centrinės Amerikos teritorijoje iki ispanų užkariavimų (XVI a.) gyveno įvairių kalbų grupėmis kalbantys indėnai. Vakarų Amerikos indėnai (actekai, toltekai, sapotekai, taraskai, majai ir kt.) kūrė ankstyvąsias valstybes, o šiaurėje ir pietuose gyvenusios kiltys buvo daug žemesnėje socialinės ekonominės raidos pakopoje. Nors ir skyrėsi kalba ir istoriniu likimu, indėnų mitologija vakarinėje Amerikos dalyje buvo ta pati, tik labiau išplėtota.

Matyt, jau pirmieji Centrinės Amerikos vėlyvojo paleolito gyventojai turėjo mitų apie ugnies atsiradimą, žmonių ir gyvūnų kilmę, lokio ir moters gyvenimą kartu ir kt. Vėliau, intensyvėjant gamtos produktų rinkimui, atsirado mitai apie kaimaną — maisto ir drėgmės globėją, gerąsias augalų dvasias, Visatos sandarą. Iš V tūkst. pr. Kr. (kukurūzo kultivavimo laiko) išlikusių petroglifų, molio statulėlių nuolaužų ir akmens atspaudų rekonstruoti mitai apie aukštesniąją daugelio funkcijų dievybę — „deivę su kasomis" (sąlyginis pavadinimas), kurios įvaizdis sujungia ankstesniąją sampratą apie augalų ir gyvūnų pasaulio dvasias. „Deivė su kasomis" vienu metu personifikuoja dangų ir žemę, gyvybę ir nurtį (kartais ją vaizdavo su dviem galvom); iš jos krūtų tryško „dangaus pienas" — lietus, ji visos drėgmės valdovė, nuo jos priklauso augalų ir gyvūnų pasaulio klestėjimas. Vėlesnėse mitologinėse sistemose šis sinkretinis paveikslas suyra: atsiranda daug dievybių, susijusių su drėgme, mėnuliu, kūdikių gimimu, nurtimi, kukurūzu, kakava, agava ir kt. Deivė buvo vaizduojama kaip mergelė su keturiomis po porą ant krūtinės nuleistomis kasomis, kaip moteris su aiškiais lyties požymiais arba senutė su nukarusiomis krūtimis. Šie trys moters gyvenimo tarpsniai (jaunystė, branda, senatvė) — pavasario žydėjimo, vaisių brandinimo ir rudens-žiemos periodo personifikacija; yra išlikusi deivės statula su trijų dalių liemeniu. Ši deivė zoomorfiškai vaizduojama anties (vandens valdovė), rupūžės (žemės valdovė), voro ir kt. gyvių pavidalu. Jos sūnus, storas mažylis be aiškių lyties požymių („storasis dievas"), veikia kaip savo motinos ir žmonių tarpininkas ir laiduoja jiems sėkmę. Jis, matyt, personifikuoja kukurūzą ir saulę; vėliau šias funkcijas atlieka trys skirtingos dievybės: kukurūzo, saulės ir pavasario. Į šio periodo dievų panteoną

Jaunos kukurūzų dievybės statulėlė

patenka dievas, panašus į pusamžį vyrą su barzda; jis tikriausiai buvo garbinamas kaip „senasis dievas"— „storojo dievo" tėvas. Vis dėlto tarp jų ir „deivės su kasomis" šioje mitologinėje sistemoje, paplitusioje visoje vakarinėje Amerikoje, aiškios sąsajos nėra.

XV—IV a. pr. Kr. iš smarkiai pakitusios ankstesnės mitologinės sistemos olmekai sukūrė naują, kuri vėliau paplito ir kitose etninėse bendruomenėse. Olmekų kultūroje įsigalėjęs jaguaro kultas pasklido tarp Centrinės Amerikos indėnų; visos svarbiausios jų dievybės buvo lyginamos su jaguaru (matyt, jaguaras laikytas laukų ir žemdirbių globėju, nes medžiodami miško žolėdžius, jaguarai juos dažnai išvydavo iš laukų, taip netiesiogiai padėdami išvengti derliaus nuostolių). Šio periodo mitologijai būdingas įvaizdžių pastovumas (nekintamos funkcijos) ir dievybių požymių kanonizacija. „Deivė su kasomis" šioje mitologinėje sistemoje netenka savo ankstesnės svarbos, nors, anot įvairių mito variantų, ji kaip ir anksčiau lieka įtakingiausia. Čalkacingo uolų reljefe (Meksika) ji pavaizduota kaip Visatos valdovė, sėdinti oloje (olos, anot mitų, yra įvairių indėnų genčių atsiradimo vieta) ant sosto ir laikanti rankose dvigalvį žvynuotį — savo teriomorfišką antrininką. Tačiau dažnai ji yra žemės ir drėgmės deivė arba žvėrių ir žemės gelmių valdovo, kuris vaizduojamas panašus į tapyrą ar jaguarą, žmona ir mylimoji. Šiam dievui ji gimdo dvynius — pusiau žmones, pusiau jaguarus (paprastai jie vaizduojami kaip kūdikiai (jaunikliai): vienas jų personifikuoja vandens pradą (pirminę priežastį; verkdamas jis sukelia lietų), kitas („storojo dievo" transformacija) personifikuoja kukurūzą. Didžioji šios sistemos dievų dalis (miško, žvėrių, drėgmės valdovai) turi vyro išvaizdą: anot vieno mito, dievas vyras yra olmekų protėvis.

Vienas svarbiausių olmekų mitinių motyvų yra kukurūzo įsigijimas. Dauguma mitų teigia, kad dievas — žmonijos geradaris (actekų Kecalkoatlas) — gauna kalno gelmėse paslėptus kukurūzo grūdus; reljefuose jis vaizduojamas kaip vyriškosios giminės dievas, kuris iš žemės gelmių ant rankų išneša personifikuojantį kukurūzą kūdikį, kad atiduotų jį žmonėms. Svarbus yra senojo dievo ir kukurūzo dievo kovos motyvas. Šiuo periodu mitologija jau susiduria su kalendoriumi, kuris vėliau kalendorinės mitologijos pavidalu paplinta visoje Centrinėje Amerikoje (dievybės buvo pavadintos pagal jų gimimo dienas, susiformavo samprata apie Visatos raidos ciklus ir t. t.). Statula, atrasta Laslimasase (Meksika), vaizduoja dievą su kūdikiu ant rankų ir personifikuoja laiką, kai žmonės įsigijo kukurūzą. Ant šio dievo pečių ir kelių išraižytos keturių kitų dievybių galvos (ankstesniojo laiko globėjai ir simboliai).

Klasikiniu mitologinės sistemos raidos periodu (pirmieji a. pr. Kr. — IX a. po Kr.), sutampančiu su ankstyvųjų miestų-valstybių susiformavimu, vyksta tolesnis dievybių f-jų pasiskirstymas bei ribojimas, padidėja dievybių skaičius, formuojasi dievų ir valdovų kultų (valdovai kaip dievų vietininkai žemėje) sanglauda. Apie dievybes grupuojasi nauji mitų ciklai (pvz., mitai apie miestų įkūrėjus, valdančiąją dinastiją ir kt.). Mitologiniai paveikslai atspindi eschatologinę ir kalendorinę mistiką. Kartu su svarbiausiųjų dievybių pagrindinių bruožų kanonizacija susikūrė nauji sinkretiniai įvaizdžiai, pvz., paukštis-jaguaras-gyvatė — ryto žvaigždės Veneros personifikacija, mirties dievybės, liudijančios, kad būta išplėtotos pomirtinio pasaulio sampratos. Tačiau šios mitologinės sistemos raida nebuvo tolygi įvairiuose Centrinės Amerikos regionuose; jos nebūta daugelyje Vakarų Meksikos tautų.

Kitaip negu dviejose ankstesnėse sistemose, reprodukuotose iš vaizduojamojo meno paminklų ir į vėlesnio meto liaudies pasakas ir pasakojimus įtrauktus reliktinius fragmentus, trečioji mitologinė sistema gana išsamiai pateikta ispanų nukariavimų ir vėlesnių laikų rašytiniuose šaltiniuose — piktografiniuose rankraščiuose arba kodeksuose, kronikose (B. de Saaguno „Naujosios Ispanijos bendroji istorija"; T. Motolinijos „Memorialai", indėnų autoriaus F. de Alva Ištlilšočitlo „Čičmekos istorija"; A. Tevės „Meksikos istorija"; F. Burgovos ir H. de Kordovos kūriniai). Vis dėlto juose ne visiškai atspindėti sapotekų mitologiniai vaizdiniai (nuo II a. pr. Kr. sapotekai gyveno viename iš senesniųjų Vakarų Amerikos kultūros centrų — Montealbanoje). Kadangi X a. sapotekai pateko mišteku, o po to actekų įtakon, sunku atskirti tuos mitologinius elementus, kurie susiję su Montealbanos periodu.

Pasak mitų, visų daiktų pradžia buvo universalioji dievų pora — Kosaana ir Uičaana; sapotekų protėviai kilę iš uolų, medžių ir jaguarų. Atsiradę iš didelių uolų, protėviai į jas sugrįždavę ir po mirties. Kosmosas padalytas į

tris dalis: dangų, gyvųjų žmonių pasaulį ir mirusiųjų požemio pasaulį. Sapotekų panteone gyvena lietaus ir žaibo dievas Kosiho Pitao (jam aukojami žmonės), su juo glaudžiai susijęs kukurūzų dievas Pitao Kosobis (dievas jaguaras) ir žemės drebėjimų dievas Pitao Šoo. Sapotekai Pitao Šoo įsivaizdavo kaip galiūną, ant pečių laikantį žemę; jei jis pajuda, dreba ir žemė. Matyt, vėlesnės kilmės dievai yra sapnų dievas Pitao Šikala, naminių paukščių globėjas Kokilao, nusiraminimo ir pasitenkinimo dievas Pišee, skurdo ir nesėkmių dievas Pitaosichas, ženklų dievas Pitao Pichis. Buvo ir dievybės, kuri esą nusileidusi iš dangaus į saulę panašaus paukščio pavidalu, kultas. Saulės užtemimo metu, norėdami išvengti katastrofos, sapotekai aukojo neūžaugas, nes juos laikė saulės vaikais.

Tėvas gyvatė. Bazalto monolitas. Actekai

Mūsų eros pradžioje į Vakarų Ameriką iš šiaurės atklydo klajoklių naujų gentis. Jų pirmykštės mitologijos panteone labai svarbūs buvo dievams prilyginti protėviai ir medžioklės dievai, susiję su dangaus šviesulių kultu. Visata, naujų įsivaizdavimu, sudaryta iš 13 dangų ir 9 požemio pasaulių. Dangus padalytas taip: 1 — mėnulio, 2 — žvaigždžių, 3 — saulės, 4 — planetos Veneros, 5 — kometų, 6 — juodosios arba žaliosios (nakties), 7 — mėlynosios (dienos), 8 — vėtrų, 9 — baltojo, 10 — geltonojo, 11 — raudonojo dangaus, 12 ir 13 — Omeijokanas, dievo hermafrodito Ometeotlo būstas. Naujai Visatos istoriją padalijo į minėtųjų dangaus dalių ciklus ar periodus, keičiančius vienas kitą. Kiekvienas periodas valdomas vieno iš dievų ir baigiasi katastrofa (gaisru, potvyniais, žemės drebėjimu ir t. t.)

VII a. į Vakarų Ameriką atsikraustė toltekai. „Meksikiečių istorija pagal jų piešinius" (nežinomo XVI a. autoriaus istorinė kronika ispanų k.) skelbia, kad aukštesnysis toltekų dievas *Tonakatekutlis* ir jo žmona Tonakasiuatla pagimdė keturis sūnus: raudonąjį *Teskatlipoką*, juodąjį Teskatlipoką, Kecalkoatlą ir *Uicilopočtlį*, kurie asocijuojasi su keturiomis dangaus pusėmis. Anot mitų, Kecalkoatlas ir Teskatlipoka iš dangaus atnešė žemės deivę Tlaltekutli, o visi jos sąnariai buvo pilni „...galvų ir burnų, kuriomis ji kandžiojosi kaip laukinis žvėris, ir, prieš jiems ateinant į žemę, jau buvo vanduo, kurį nežinia kas buvo sukūręs" (A. Tevės „Meksikos istorija"). Iš deivės Kecalkoatlas ir Teskatlipoka padarė žemę, iš jos plaukų — medžius, gėles ir žolę, iš akių — šulinius, šaltinius, olas, iš burnos — upes ir dideles olas, iš nosies — kalnų slėnius, iš pečių — kalnus. Po 600 metų Kecalkoatlas ir Teskatlipoka sukūrė ugnį ir pusę saulės, dievų Kecalkoatlo ir Uicilopočtlio paliepimu,— pirmąją žmonių porą; vyrui lie-

pė arti, o moteriai — verpti ir austi. Po to jie sukūrė dienas ir padalijo mėnesiais. Kai dievai pamatė, jog pusės saulės nepakanka žemei apšviesti, Teskatlipoka pats pasidarė pirmojo pasaulio periodo saule. Paskui dievai sukūrė gigantus — labai aukštus ir galingus žmones.

Labai painus ir gausus buvo klasikinio periodo majų mitologijos panteonas. Vietinės dievybės, vienijantis gentims ir karalystėms, susijungė į vieningą genealoginę sistemą. Majų panteone yra vaisingumo ir vandens, medžioklės, ugnies, žvaigždžių, planetų, mirties, karų ir kt. dievybės. Majai kaip ir naujai manė, kad Visata susideda iš 13 dangų ir 9 požemio pasaulių. Indėnų rašytiniuose šaltiniuose dažnai minima dievų — dangaus valdovų Oštachun-Tikų grupė. Šie dievai, 13 dienų savaitės globėjai, vaidijosi su požemio dievų Bolon-Tikų grupe. Šios grupės dažnai buvo suvokiamos kaip vienas visetas. Anot majų, Visatos centre yra pasaulio medis, prasiskverbęs per visus dangaus sluoksnius; kiekvienoje dangaus pusėje yra dar po vieną medį: raudonąjį (rytuose), baltąjį (šiaurėje), juodąjį (vakaruose) ir geltonąjį (pietuose). Su keturiomis dangaus pusėmis asocijuojasi ir lietaus dievai čakai, vėjo dievai pavachtunai ir dangaus laikytojai bakabiai; jie pasiskirstę prie pasaulio medžių ir yra skirtingų spalvų. Raudonieji čakai, pavachtunai ir bakabiai yra rytuose, baltieji — šiaurėje, juodieji — vakaruose, geltonieji — pietuose. Svarbiausią vietą majų panteone užėmė jaunasis kukurūzų dievas, kuris buvo vaizduojamas kaip jaunuolis su galvos apdangalu, primenančiu kukurūzo burbuolę. Iš dangaus dievų svarbiausias buvo pasaulio valdovas (pasaulio kūrėjas, žynių kastos įsteigėjas, rašto išradėjas) *Icamna* — bedantis senis raukšlėtu veidu. Ugnies dievas — senis milžiniška, stilizuotom ugnies liepsnom išsišakojusia nosimi, klasikiniame periode vaizduotas antropomorfiškai. Kitos svarbiausios majų dievybės yra klonių dievas, dievas medžiotojas, elnių dievas, mirties dievai, dievai jaguarai ir kt. Preciziškai buvo vaizduojamas dievas nešėjas: juodas veidas ir kūnas, nepaprasta akis, atsikišusi nosis bei atvipusi apatinė lūpa, kakta su raiščiu kroviniams ir ryšuliams nešti. Iš daugelio deivių svarbiausios buvo „raudonoji deivė", vaizduojama su plėšraus žvėries letenomis ir gyvate vietoj galvos apdangalo, mėnulio deivė, audimo, medicinos žinių ir vaikų gimdymo globėja *Iščela*. Dauguma dievų — gyvūnų ar paukščių išvaizdos. Olmekų kultūros tradicijai būdingi dievų jaguarų paveikslai, susiję su medžiokle, požemio pasauliu, mirtimi, karo kultais. Be to, juodasis ir raudonasis jaguaras artimas lietaus ir pasaulio šalių dievams. Klasikinio periodo jaguaras tikriausiai buvo įvairių miestų-valstybių valdovų dinastijų kilties dievas. Vienas sudėtingiausių mitologinių paveikslų majų panteone — Kukulkanas, garbinamas kaip vėjo, Veneros planetos dievas. Šalia svarbiausiųjų dievų, garbinta daug lokalių dievybių bei kilties dievų, iš jų dievams prilygo protėviai ir didvyriai.

Klasikinio periodo pabaigoje susiformavo Centrinės Amerikos tautų mitologinis kompleksas, kuris rėmėsi samprata, kad dievų gyvybei palaikyti būtinos nuolatinės žmonių kraujo aukos. Nepaprasta reikšmė buvo tei-

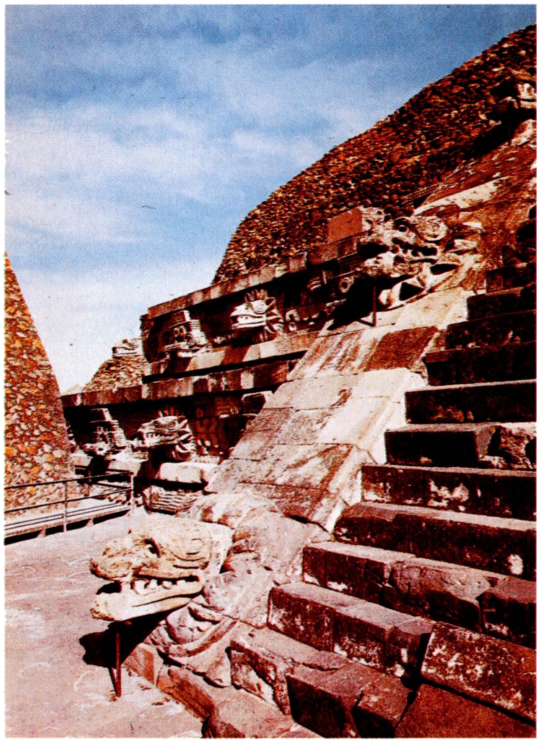

Zoomorfiškos skulptūros ant Kecalkoatlo šventyklos sienų. Meksika

Krūtinės papuošalas, kuriame panaudotas jaguaro motyvas. Auksas. Kosta Rika arba Panama. Apie 700 m. pr. Kr.

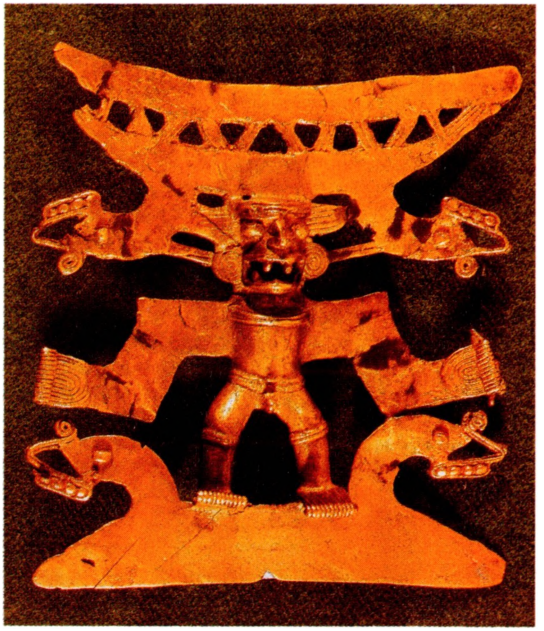

kiama saulės dievo „maitinimui", kad šis galėtų atlikti savo kasdienę kelionę dangaus skliautu.

Mažiau tirtas kalnų majų (kičų, kakčikelų, kekčų) mitologijos panteonas; išlikę tik du pagrindiniai šaltiniai — kičų epas „Popol-Vuch" ir B. de las Kasaso kūriniai. Pasak vieno mito varianto, kuriant pasaulį dalyvauja įvairios dievų sutuoktinių poros: „kūrėja" ir „kūrėjas", „kūrėja, didžioji motina" ir „sūnų kūrėjas, didysis tėvas", „nukariautoja, galingoji" ir „žaliomis plunksnomis apaugusi gyvatė". Anot kito mito varianto, pasaulio kūrėja buvo deivė Tepeva ir dievai Kukumacas ir Churkanas. Jie sukūrė žemę, kalnus, klonius, augalus ir gyvūnus, bandė iš molio nulipdyti žmogų, bet šis išskydo ir negalėjo paeiti; užsirūstinę dievai šį kūrinį sunaikino. Tada iš medžio padarė žmones, kurie buvo nedėkingi ir nepaklusnūs. Dievai sukėlė potvynius, beveik visi gyvūnai žuvo, o išsigelbėjusieji virto mažomis beždžionėmis. Galiausiai dievai padarė keturis žmones iš kukurūzo; šįkart dievams nepatiko, kad šie buvo pernelyg išmintingi ir nuovokūs. Tada Churkanas ant akių jiems užleido miglą, ir daug kas pasaulyje nuo jų buvo paslėpta, jiems nesuprantama. Kol šie žmonės miegojo, dievai sukūrė keturias moteris, tapusias žmonių draugėmis. Šios keturios poros tapo kičų ir kitų tautų protėviais. Daugelis kičų mitų pasakoja apie dievišką dvynių Chnapchu ir Šabalankės kilmę bei jų kovą su mirusiųjų karalystės Šibalbi 12 dievų (svarbiausieji iš jų — Chunkamė ir Vukubkamė).

XIII a. į Meksikos įlanką iš šiaurės atsikraustė actekai, kurie perėmė savo pirmtakų toltekų, sapotekų, majų, mištekų ir taraskų mitinius vaizdinius. Sudėtingos bei įvairiopos actekų mitologijos tolimesnės raidos atsišakojimus ir unifikaciją nutraukė ispanų užkariavimai. Pagrindiniai actekų mitiniai motyvai: dviejų pradų (šviesos ir tamsos, saulės ir drėgmės, gyvybės ir mirties ir kt.) amžinoji kova; cikliška Visatos raida; žmonių priklausomybė nuo dievų, personifikuojančių gamtos jėgas; būtinybė be paliovos maitinti dievus (kai kuriuos kiekvieną dieną) žmonių krauju (be jo dievai žūtų). Dievų mirtis reikštų viso pasaulio katastrofą, todėl būtinai reikėjo nuolat aukoti žmones. Palyginti retai nurodomi dievų giminystės ryšiai. Šiai mitologinei sistemai charakteringa dievų paveikslų individualumo ir įvairumo dermė. Toks, pavyzdžiui, yra lietaus dievas *Tlalokas* ir daug tlalokų, gyvenančių kalnų viršūnėse, ir baltasis Teskatlipoka (taip pat Kecalkoatlas), ir raudonasis Teskatlipoka (taip pat Šipetotekas) ir t. t. Anot mitų, Teskatlipoka ir Kecalkoatlas sukūrė Visatą, turinčią keturis periodus (eras). Pirmoji era, kai aukščiausioji dievybė ir saulė buvo Teskatlipoka, baigėsi tada, kai jaguarai išnaikino milžinų kiltis, gyvenusias žemėje. Antrojoje eroje saule tapo Kecalkoatlas; ši era baigėsi viesulais, o žmonės virto beždžionėmis. Trečiojoje saule tapo Tlalokas; jo era baigėsi pasaulio gaisru. Ketvirtojoje eroje saule virto vandens deivė *Čalčutlikué*. Šis periodas baigėsi potvyniais, kurių metu žmonės tapo žuvimis. Dabartinė, penktoji era, kai saulė yra dievas *Tonatius*, taip pat turėtų baigtis siaubingu kataklizmu. Actekai manė, kad kas 52 metai Visata pasmerkta sunaikinimui, todėl kiekvieno ciklo pabaigoje ir naujo ciklo pradžioje buvo rengiamos nepaprastai svarbios ceremonijos.

Anot mitų, Visata buvo padalyta į centrą ir keturias pasaulio šalis. Centrą valdė ugnies dievas *Šiutekutlis*. Rytuose buvo pertekliaus žemė, valdoma Tlaloko ir debesų bei žvaigždžių dievo *Miškoatlo*. Pietų (blogio sritis) valdovas buvo sėjos dievas *Šipetotekas* ir *Makuilšočitlas*. Va-

Šipetotekas. Sapotekai. Indas. Meksikas. V a.

Tula. Meksika

karai buvo palankūs, nes jie — Veneros planetos (vienas iš Kecalkoatlo įkūnijimų) prieglobstis. Šiaurę valdė mirties dievas *Miktlantekutlis*. Vertikaliai pasaulis dalijamas į 13 dangų (kiekviename jų gyvena vienas iš dievų) ir Miktlaną — devynis požemio pasaulius, kuriuose gyvena mirusieji.

Kai prasidėjo ispanų užkariavimai, actekų panteoną sudarė daug dievų, kurie jungėsi į įvairias grupes. Pirmajai — senesniųjų dievų — grupei priklauso stichijų ir derliaus dievai (Tlalokas, *Tlasolteotlas*, Čikomekoatlas, *Koatlikuė* ir kt.); antroji grupė — trys svarbesnieji mitologinio panteono dievai — Uicilopočtlis, Teskatlipoka ir Kecalkoatlas. Į trečiąją grupę sujungti žvaigždžių ir planetų dievai: Tonatius, mėnulio dievas Mectlis, Miškoatlas, planetos Veneros dievas Tlauiskalpantekutlis, šiaurės žvaigždžių dievai (Sencona Mimiškoa ir kt.). Ketvirtoje gupėje buvo mirties ir požemio pasaulio dievai Tlaltekutlis, Miktlantekutlis, jo žmona Miktlansiuatla ir kt. Palyginti daug yra iš agavos sulčių paganinto svaiginamojo gėrimo oktli dievybių: *Majauela*, Patekatlas ir kt. Dievų kūrėjų (formaliųjų actekų panteono valdovų) grupę sudarė Tlokė Nauakė, Ometekutlis, Tonakatekutlis ir jo žmona Tonakasiuatla. Dauguma dievybių buvo astromorfiškos; tiktai nedaugelis — ofiomorfiškos (gyvatės pavidalo) ir teriomorfiškos (žindytojos).

Actekų mitologija išsamiai atspindėta literatūroje ir vaizduojamajame mene. Kaip pagarbos ženklai dievams statomos šventyklos, kur laikomos jų akmens ir medžio statulos, kuriami himnai. Mitologiniai siužetai panaudojami prozoje ir kronikose, filosofiniai pagrindai taip pat rutuliojosi pirmykščių mitologinių pavidalu. Po ispanų užkariavimo daugelis Centrinės Amerikos indėnų mitinių personažų susiliejo su katalikų šventųjų kultu. Pvz., pasakojimo apie blogąjį Kristų pagrindas yra senasis supratimas apie žemės drebėjimų dievą; Kecalkoatlas kartais lyginamas su kūdikėliu Jėzumi ir pan. Mito reliktų yra išlikę Centrinės Amerikos gyventojų liaudies papročiuose bei žaidimuose. Daug mitinių įvaizdžių savo kūryboje yra panaudoję dabarties menininkai (D. Rivera, D. H. Sikeiras ir kt.) ir rašytojai (M. A. Asturijas ir kt.).

L.: *Nicholson J.* Mexican and Central American Mythology. — L.-N. Y., 1967; „Пополь-Вух". — Пер. с киче. — М.-Л., 1959; *Кажалов Р.* Культура древних майя. — М., 1971; *Содн Д.* Великие культуры Месоамерики. — Пер. с исп. — М., 1985.

Achpučas, majų mitologijoje vienas mirties dievų. Dažniausiai vaizduojamas kaip antropomorfinė būtybė su kaukole vietoj galvos ir juodomis dėmėmis išmargintu kūnu; jo galvos apdangalas panašus į kaimano galvą. Majai turėjo daug mirties dievų, skirtingų kilčių indėnai vadino juos skirtingai: Kumchavas ir Vaknūtun-achavas (Jukatano majų), Kisinas (lakandonų), Pukuchas (celtalų, cocilų ir tocholabų), Maasankuinkas (kekčių), Vukubkamė (Šikiripatas, Ach-Alpuchas, Kučumakikas, Čamiabokas, Kikšikas, Kikriškakas (kičų) ir kt. Visi jie gyveno požemio karalystėse (dažniausiai jų būdavo devynios). Šių dievų atvaizdai labai įvairūs.

Achpučas

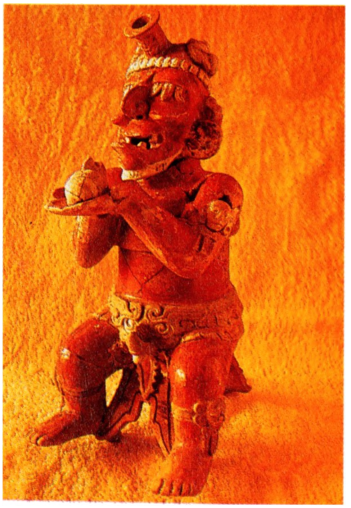

Čalčiutlikujė („toji, kuri nefrito rūbais"), Matlalkuejė („toji, kuri šviesiai mėlynu rūbu"), actekų mitologijoje gėlo vandens, ežerų, jūrų ir upių deivė, Tlaloko žmona, tlalokų sesuo, Senconos Mimiškoa (šiaurinės dangaus dalies žvaigždžių) motina. Č. buvo vaizduojama kaip vandens sraute sėdinti jauna moteris, jos galvą puošė iš baltų ir mėlynų kaspinų padarytas galvos apdangalas, per skruostus karojo dvi didelės plaukų sruogos. Č. buvo keliaujančių vandeniu globėja.

Icamna, Icamnga („iguano namai"), viena svarbiausių majų mitologijos dievybių. Iš pradžių ji laikyta kaimanu ar kaimanų patele, valgomųjų moliuskų ir vandens augalų valdove, palydove ir „deivės su kasomis" hipostaze. Vėliau I. tapo dangaus dievybe: jos galva — tai žemė, kunas — dangaus skliautas. Susiformavo Visatos kaip didelės trobos, kurios sienas sudaro keturi žemyn galvom kabantys ropliai (kaimanai ar iguanos), samprata; iš čia kilęs I. pavadinimas ir asociacijos su pasaulio šalimis bei spalvų simbolika. Olmekams I. tapo viena svarbiausių dievybių; jos ikonografinis paveikslas buvo įvairių pavidalų: dangaus slibinas (roplys + paukštis + jaguaras) ar senis. Vėliau I. kultas susietas su chtoniškaisiais aspektais (požemio ugnies, vulkanų, augalų karalystės), lietaus ir rasos dievybėmis. I. turėjo daugybę hipostazių (I. Kavilas personifikavo derlių, I. Tulas — kenksmingą lietų, naikinantį pasėlius, I. Kiničachvas — saulę, I. Kabas — žemę, I. Kabulas — pasaulio kūrėją). Žyniai sukūrė sudėtingas mitologines sistemas, kuriomis stengėsi sujungti visus šios dievybės aspektus. I. tapo pasaulio kūrėju, rašto išradėju, žynių ruomo įsteigėju. XVI a. rašytiniuose šaltiniuose I. žmona laikoma čia deivė Iščela, čia Iščebeljaša ar Išasalvocha.

Gausūs antropomorfiški (senis) ir zoomorfiški I. atvaizdai I—XIII a. majų mene. Daugelis Jukatano namų fasadų buvo nulžiniškos I. kaukės. Jis tapo dievų — majų miestų-karalysčių valdovų — globėju, kurio galios atributai buvo I. simboliai. Po ispanų užkariavimo misionieriai, propaguoda

mi krikščionybę, I. prilygino krikščionių dievui.

Icpapalotla („obsidiano plaštakė"), actekų mitologijoje likimo deivė, siejama su augalų kultu. Iš pradžių I. buvo viena iš čičmekų medžioklės dievybių. Vaizduojama kaip plaštakė, kurios sparnų galai papuošti obsidianu, arba kaip moteris su jaguaro nagais ant kojų ir rankų.

Ilamatekutli („senoji valdovė"), actekų mitologijoje su žemės ir kukurūzo kultu susijusi deivė. Pirmoji MišKoatlo žmona, viena iš Siuakoatlos hipostazių.

Iščela („vaivorykštė"), majų mitologijoje mėnulio deivė, audimo, medicinos žinių ir vaikų gimdymo globėja; buvo laikoma Icamnos žmona. I. šventyklose Isamale ir Kosumelos saloje, norėdami išmelsti sveikatos, lankosi daug maldininkų. I. aukodavo gražias mergeles.

Ištliltonas („juodasis veidelis"), actekų mitologijoje sveikatos dievas. Jam buvo aukojama, vaikui pradėjus kalbėti; sergančius vaikus gydė vandeniu, atsirandančiu priešais I. statulą.

Kecalkoatlas („žaliomis plunksnomis apaugusi gyvatė" arba „brangusis dvynys"), viena iš trijų svarbiausių Centrinės Amerikos indėnų dievybių — dievas — pasaulio, žmonių ir kultūros kūrėjas, stichijų valdovas, žynių ir žinių globėjas. Svarbiausios K. hipostazės: Ejekatlas (vėjo dievas), Tlauiskalpantekutlis (Veneros planetos dievas), Šolotlas (dvynių ir siaubūnų dievas), Seakatlas. K. yra Mišкoatlo ir Čimalamatos (anot kitos mito versijos, Tonakatekutlio ir Tonakasiutlos) sūnus. Senesnieji K. atvaizdai (olmekų skulptūros) yra iš VIII—V a. pr. Kr. Šio periodo mituose K. veikė kaip kultūrinis herojus, atidavęs žmonių žinion kukurūzą. K. personifikavo ir Atlanto vėjus, nešusius laukams drėgmę. I—VI a. K. kultas paplito visoje Centrinėje Amerikoje. Ir kičų dievo Kukumaco, deivės — pasaulio kūrėjos Tepevos (vėlesnė „deivės su kasomis" transformacija) vyro, mitinis vaizdinys, matyt, yra genetiškai susijęs su K. Kecalkoatlas tapo svarbiausiu dievu — pasaulio, žmonių (↑ *Miklantekutlis*) ir kultūros kūrėju. Pasivertęs skruzdėle, jis įlindo į skruzdėlyną, kur buvo paslėptos kukurūzo sėklos, pavogė jas ir atidavė žmonėms. K. išmokė žmones statybos darbų, surasti ir apdoroti brangakmenius, daryti mozaikas iš paukščių plunksnų, suprasti žvaigždžių judėjimą ir naudotis kalendoriumi. Tuo metu K. laikė ir žynių globėju — aukojimo, gavėnių ir maldų įsteigėju. K. viešpatavo neįprastai gražioje ir turtingoje toltekų sostinėje — Tollanos („nendrių vieta") mieste, kur buvo nuostabios, nefritais, turkiais ir puošniomis plunksnomis išdabintos pilys, augo kukurūzai su milžiniškomis burbuolėmis, spalvota medvilnė ir kiti neregėti augalai. Kartą Tollanoje atsirado K. antipodas ir varžovas Teskatlipoka, kuris įkalbėjo jau tuo metu seną K. paragauti iš agavos sulčių padaryto svaiginamojo gėrimo — oktli, ir K. nusižengė savo paties patvirtintiems įstatymams, lytiškai santykiavo su seserimi. Ir Tollanos miestui, ir K. pavaldiniams toltekams Teskatlipoka pasiuntė visokiausių nelaimių. Išblaivėjęs ir priblokštas K. savo noru išvyko tremtin į rytus; čia jis mirė, o jo palaikus sudegino. Anot vieno actekų mitų, K. iš Tollanos gyvačių plaustu išvyko į rytų užjūrio žemę Tlillaną-Tlapallaną, tačiau prieš tai prižadėjo po kurio laiko grįžti atgal. Todėl, kai barzdotieji ispanų užkariautojai K. metais išlipo Meksikos rytiniame pakraštyje, actekai Kortesą iš pradžių palaikė K. Esama daugybės K. skulptūrinių atvaizdų ir senųjų rankraščių paveikslų. K. pavaizduotas kaip barzdotas žmogus su milžiniškomis lūpomis ir kauke ar kaip plunksnuota gyvatė. K. garbinimą actekai perėmė iš chvastekų, todėl actekų rankraščiuose jis dažnai vaizduojamas apsirengęs chvastekų apdaru: jaguaro odos kepure, blauzdinėmis, didelio kiaukuto pavidalo krūtinės šarvu ir plunksnų papuošalu. Pagrindinė K. šventykla yra Čolulėje (Meksika). K. vardas tapo aukštesniųjų žynių — tikrųjų Tollanos (Tulos) valdovų titulu.

Kecalkoatlas

Koatlikujė („toji, kuri su gyvatės suknia"), Koatlantonana („mūsų motina gyvatė"), actekų mitologijoje žemės ir mirties deivė, saulės dievo Uicilopočtlio motina. K. buvo dievobaiminga našlė, gyvenusi kartu su sūnumis ir dukra — Mėnulio deive Kojolšauki. K. kiekvieną dieną ant Koapteko („gyvatės kalno") aukojo dievams. Kartą ant kalno viršūnės iš dangaus šalia jos nukrito plunksnų kamuolys. K. jį paslėpė už juostos; šis kamuolys akies mirksniu išnyko, greitai K. suprato, kad ji pastojusi. Kai apie tai sužinojo vaikai, jie labai supyko, ir duktė įsakė nužudyti motiną, užsitraukusią negarbę. Žudikams artinantis, gimė Uicilopočtlis ir puolė juos. K. vaikai šoko bėgti. Uicilopočtlis pačiupo Kojolšauki ir nusuko jai galvą. K. personifikuoja žemę, iš kurios kiekvieną dieną pakyla saulė (Uicilopočtlis), nuvejanti mėnulį ir žvaigždes. K. yra ir mirties deivė, nes žemė praryja visa, kas gyva.

Kukulkanas („plunksnomis apžėlęs slibinas"), viena svarbiausių majų mitologijos dievybių. Ispanų užkariavimų pradžioje (XVI a.) K. paveikslą apgaubė legendos kaip istorinį asmenį — X a. į Jukataną įsiveržusį toltekų vadą, kuris laikė save Kecalkoatlo įsikūnijimu žemėje. Toltekų supratimas apie šią dievybę bei senoviniai majų tikėjimai susieti su lietaus kultu (debesų slibinu). Dėl sinkretizacijos procesų majai K. ilgainiui pradėjo lai-

Kukulkanas

kyti vėjo ir Veneros planetos dievu, lietaus teikėju, žymiausių valdovų dinastijų pradininku ir didelių miestų įkūrėju. K. vaizdavo kaip slibiną su žmogaus galva.

Majauela, iš pradžių viena iš majų mitologijos vaisingumo deivių, vėliau agavos ir iš agavos padaryto gėrimo oktli deivė. Buvo vaizduojama kaip moteris su 400 krūtų.

Makuilšočitlas („penki — žiedas"), **Šočipillis** („žiedų valdovas"), actekų mitologijoje pavasario augalų karalystės, meilės, žiedų, linksmybės ir žaidimo sviediniu dievas, Tlasolteotlos sūnus. Vaizduojamas kaip tarp gėlių sėdintis jaunikaitis, rankose laikantis skeptrą su širdimi. M. buvo menininkų, dainininkų, audėjų, muzikantų ir žaidėjų sviediniu globėjas.

Miktlantekutlis

Miktlantekutlis („Miktlanos valdovas"), actekų mitologijoje požemio pasaulių dievas. M. vaizdavo kaip skeletą ar kaip žmogų su kaukole vietoj galvos; jo palydovai buvo šikšnosparnis, nykštukas ir pelėda. Kelionė iki M. karalystės Miktlanos truko keturias dienas. Mirusiajam reikėdavo praeiti tarp dviejų kalnų, grasinančių jį suspausti, taip pat išvengti gyvatės ir milžiniško krokodilo, pereiti aštuonias dykumas, užkopti į aštuonis kalnus, ištverti šaltą vėją, bloškiantį jam į veidą akmens ir obsidiano skeveldras. Galiausiai ant mažo raudono šuns nugaros mirusysis perplaukdavo plačią upę, patekęs pas M., šiam įteikdavo dovanų ir mirusiajam būdavo paskirta vieta vienoje iš devynių pože-

Miktlantekutlis

mio karalysčių. Į Miktlaną patekdavo visi mirusieji, išskyrus karius, paskenduolius ir gimdant mirusias motinas. Anot vieno mito, kartą Kecalkoatlas nusileido į devintąją požemio karalystę pas M. mirusiųjų kaulų, kad galėtų iš jų sukurti naujus žmones. Vos tik Kecalkoatlas gavo, ko prašęs, leidosi bėgti, nes žinojo, kad M. yra nepatiklus ir linkęs apgauti. Įniršęs M. sekė Kecalkoatlą ir įsakė putpelei užpulti dievą kūrėją. Beskubėdamas Kecalkoatlas suklupo, sulaužė gautuosius kaulus ir tik su dideliu vargu išsiveržė iš požemio karalystės. Tada jis savo krauju apšlakstė kaulus ir sukūrė iš jų žmones, tačiau sulaužyti kaulai nebebuvo vienodi, vyrai ir moterys išėjo skirtingo ūgio.

Miškoatlas („debesų gyvatė"), **Istak Miškoatlas** („baltoji debesų gyvatė"), **Kamaštlis**, actekų mitologijoje žvaigždžių ir debesų dievas, Uicilopočtlio ir Kecalkoatlo tėvas. Iš pradžių M. buvo čičmekų medžioklės dievybė, kurią įsivaizdavo ir garbino elnio pavidalu. Vėliau actekai M. siejo su Uicilopočtlio ir Kecalkoatlo kultu, laikė naujų genčių protėviu. Vaizduotas su iečių metymo įtaisu ir ietimis rankose.

Sinteotlas („kukurūzų dievas"), actekų mitologijoje jaunų kukurūzų dievas, Tlasolteotlos sūnus, Šočikealos vyras. Buvo vaizduojamas su kapliu ar kukurūzo burbuolėmis rankose, su kukurūzų krepšiu ant nugaros. Kai kuriuose mituose veikė ir kaip moteriškos lyties dievybė. Prieš olmekus S. garbino visos Mezoamerikos tautos; actekai jo kultą perėmė iš chvastekų. S. laikė žemdirbių ir auksakalių globėju.

Siuakoatla („moteris gyvatė"), **Tonacina** („mūsų motina"), Centrinės Amerikos indėnų mitologijoje viena iš senesnių dievybių; actekų — žemės, vaikų gimdymo ir karo deivė, Miškoatlo motina. Vaizduojama kaip baltu rūbu apsivilkusi jauna moteris su kaukole vietoj galvos (kartais dviem galvomis) ir vaiku ant rankų, apsiginklavusi iečių svaidymo įtaisu ir skydu. S. buvo pribuvėjų globėja, sinateteo (pirmą kartą gimdant mirusių moterų dvasių) valdovė. Ypač paplitęs buvo Tonacinos kultas.

Šilonena („jauno kukurūzo deivė"), actekų mitologijoje jaunų kukurūzų deivė. Kičai šią deivę vadino Škanila. Buvo vaizduojama kaip geltonais ir raudonais rūbais vilkinti mergelė. Š. laikė varguolių globėja.

Sinteotlas

Šipetotekas („mūsų apdriskęs valdovas"), **Tlataukis, Teskatlipoka** („raudonasis Teskatlipoka"), **Ictapaltotekas** („mūsų plokščiojo akmens valdovas"), actekų dievybė, genetiškai susijusi su senosiomis pavasario augalų karalystės ir sėjos dievybėmis. Š. asocijavosi su pavasarį atsinaujinančia gamta, derliaus nuėmimu ir svaiginamuoju gėrimu oktli. Š. vaizduodavo apsirengusį ant nugaros suvarstoma striuke, kuri buvo padaryta iš žmonių odos; nuo alkūnių jam karojo aukos rankos su nutrauktais pir-

Šipetotekas

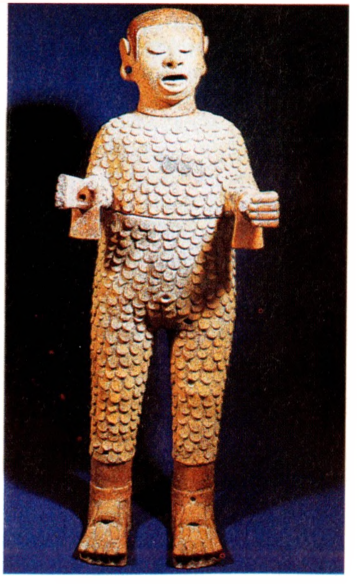

štais. Š. veidą dengė žmonių odos kaukė (todėl vaizduotas su dvigubomis lūpomis), ant galvos kūgio formos kepurė su dviem į kregždės uodegą panašiomis puošmenomis, rankose — žmogaus figūrą primenanti lazda su barškučiu ir skydas. Visos Centrinės Amerikos tautos turėjo švenčių su ri-

tualiniu aukojimu Š., kai žyniai, apsirengę paaukoto žmogaus oda, iškilmingai šoko su kariais, paėmusiais belaisvius. Š. buvo auksakalių globėjas. Ilgainiui Š. paveikslas iš dalies susiliejo su Teskatlipokos paveikslu (Teskatlipokos raudonoji hipostazė).

Šiutekutlis (actekų — „metų valdovas"), Centrinės Amerikos indėnų ugnies ir vulkanų dievas. Išlikę Š. atvaizdai yra dar iš prieš olmekus buvusių laikų, tada gyvavo ir jo kultas. Š. buvo ir dangaus, ir negailestingos bei viską naikinančios požemio ugnies dievas; jis ir namų židinio dievas,— tai liudija jo vardai ir hipostazės: Conkastlis („geltonplaukis"), Kuesalcinas („liepsna"), Tota („mūsų tėvas"), Uejauteotlas („labai senas dievas"), Tlalšiktenika („sėdintis ant žemės bambos"), „dievų motina, dievų tėvas" ir kt. Actekai vaizdavo Š. veidu, kurio viena pusė nudažyta raudonai, o antra — juodai; jo galvą puošė dvi nendrės ar peteliškė; rankose jis turėjo lazdą ir skydą ar rūkomuosius sakus ir rūkomąjį indą. Švenčių metu Š. statula buvo atnešama paskutinioji, nes visi buvo įsitikinę, kad jis yra senas ir vaikšto labai lėtai.

Šočikecala („žiedų plunksna"), Seatla („vienas vanduo"), Masateotla („briedžių deivė"), actekų meilės, vaisingumo, žiedų, nėštumo ir namų ruošos deivė. Š. vaizdavo kaip jauną, languotu sijonu apsivilkusią moterį su dviem kasom ar dviem sultonais plaukuose. Š. yra viena iš vėlesnio laiko „deivės su kasomis" hipostazių, todėl mitai apie ją buvo labai įvairūs: ji pirmoji moteris, kuri kartu su Pilcintekutliu (↑ *Tonatiu*) atėjusi iš žemės rojaus Tamoančanos; anot kitų šaltinių, Š. yra Tlaloko žmona, pagrobta Teskatlipokos; pirmųjų dangaus dvynių Kecalkoatlo ir Šolotlo motina; Makuilšočitlo žmona. XVI a. ispanų rašytiniuose šaltiniuose Š. asocijuota su romėnų Venera. Actekai Š. laikė moterų, audėjų, įsimylėjėlių, menininkų, paleistuvių ir skulptorių globėja.

Teskatlipoka („didysis veidrodis"), Centrinės Amerikos indėnų dievybė, turinti daugelio senesniųjų dievų bruožų, mąjų ir naujų genčių vyriausiasis dievas. T. paveikslui susiliejus su senaisiais mąjų vaizdiniais apie vėjo ir audrų dievus, kičių mitologijoje atsirado dievo Churkano („vienakojo") — pasaulio kūrėjo ir valdovo, dukrų ir sūnų davėjo, vėjo, lietaus ir audrų valdovo — paveikslas. T. suvokiamas kaip nakties dievas, plėšikų, burtininkų ir žynių globėjas; jo epitetai yra „priešininkas", „kaprizingasis valdovas", „nesantaikų kėlėjas" ir t. t. Kaip Joalla Eekatla T. klaidžioja naktį gatvėmis ir ieško plėšikų, kaip Ictlis.personifikuojamas aukojimo peilio, kaip Čačultolinas — aukos kraujo, kaip Ictlakoliukis T. yra bausmės, šalčio ir ledo žvaigždžių dievas, kaip Nesaualpillis — puotų globėjas, kaip Telpočtlis — berniukų mokyklos vadovas, kaip Nekokiaotlas — karo dievas, kuris visada pirmasis atsiranda švenčių metu, kai dievai susiburia žemėje. Jo pasirodymo ženklas yra pėdos atspaudas ant šventyklos grindų, pabarstytų miltais. Pati seniausia apraiška buvo Tepejotlas („kalnų širdis"), panašus į jaguarą olų, žemės drebėjimų ir nelaimės dievas. Actekų mituose T. dažnai vaizduojamas kaip Kecalkoatlo priešininkas, Uicilopočtlio antrininkas ir jo darbų bendrininkas. Actekų supratimu, T. personifikavo žiemą, šiaurinį žvaigždėtos nakties dangų, todėl jį vaizdavo juodu, geltonomis skersinėmis linijomis išmargintu veidu arba savo dvasios antrininko jaguaro išvaizdos (dėmėtas kailis simbolizuoja žvaigždėtą dangų). Anot kai kurių mitų, norėdamas įgyti ugnį, T. pasiverčia Šiaurės žvaigžde; jis tampa ir Didžiojo Lokio žvaigždynu. Tropikuose šis žvaigždynas yra zenite, todėl Centrinės Amerikos gyventojai dažnai jį įsivaizduoja kaip vienakojį žmogų. T. simbolis yra veidrodis, iš kurio kyla dūmų srovė (su tuo siejamas T. vardas). T. nešioja pritvirtintą prie smilkinių ar kojų blauzdinių veidrodį: jame jis mato viską, kas vyksta pasaulyje. Tam tarnauja ir magiška lazda su apvalia kiauryme viename gale; ją T. laiko rankose. Pro šią lazdą jis regi visa paslėpta ir slapta. Charakteringas T. požymis yra apvalus pavertas ant geltono kaspino odos žiedas, kurį jis nešioja ant krūtinės. Tokį pat žiedą turi jo trys broliai: Kecalkoatlas, Uicilopočtlis ir Šipetotekas. Actekai garbina ir T. šviesųjį antrininką — raudonąjį T. (dievo Šipetoteko sinkretizacija). T. laikytas ir palankiu, ir nedraugišku dievu: jis buvo ir pasaulio kūrėjas, ir jo naikintojas, visaregė akis tamsoje, blogio baudėjas ir keršytojas, visažinis ir visur esantis, negailestingas ir visiškai nenuspėjamas. Jo epitetai: „tas, kuris elgiasi savo nuožiūra", „tas, kurio vergai mes esame visi". Kartais jis galėjo suteikti laimingą gyvenimą ir sėkmę, tačiau dažnai įsižeisdavo ir virsdavo piktu naikintoju (Kecalkoatlas). Norėdamas išbandyti jaunųjų karių narsą, T. naktį įgydavo fantastišką pavidalą ir kviesdavo juos į kovą. Karys, jei jam pavykdavo nugalėti T., kaip išpirką gaudavo vieną kitą agavos spyglį,— tai reiškė, kad tiek priešų jis paims į nelaisvę artimiausioje kovoje. Ypač baisus buvęs T. kūnas be galvos su dvejomis durelėmis krūtinėje; dureles jis atverdavo ir užverdavo taip triukšmingai, tarsi kirstų medį. Tokios išvaizdos T. figūrėlės atrastos Teotiukane.

Matyt, T. — chaotiškų požemio jėgų, vulkanų ir obsidiano dievas. Naujų kilčių mitologijoje jo paveikslas sutampa su žvaigždėto dangaus, šiaurės ir šalčio dievybės paveikslu. T. yra ir pirmosios eros saulė. Drauge su Kecalkoatlu T. padalijo Sipaktlį į žemę ir dangų ir tapo dievu kūrėju. T. daug kur garbino, jam daug aukojo. Kiekvienais metais actekai išrinkdavo T. imperatorių — gražų jaunikaitį be fizinių trūkumų. Su imperatoriumi elgėsi kaip su dievybe ir pildė visus jo norus; po metų jis buvo iškilmingai aukojamas.

Tlalokas („tas, kuris liepia augti"), actekų lietaus ir perkūno dievas, visų maistui vartojamų augalų valdovas; mąjų — Čakas („kirvis"; iš pradžių, matyt, medžių kirtimo ir lydymų dievas, vėlesnių laikų lietaus, laukų ir augančių kukurūzų dievas; žmonių supratimu, būta daugybės lietaus dievų — čakų), tontaikų — Tachinas, mištekų — Cavis, sapotekų — Kosicho Pitao („didingasis Kosicho" — lietaus ir žaibo dievas; nuo jo priklausė žemės derlumas, todėl jam aukojo žmones,

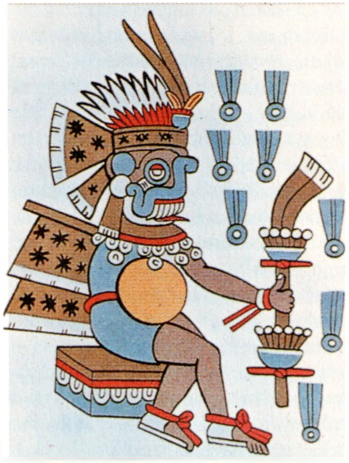

Tlalokas

dažniausiai vaikus). T. kultas pradėjo plisti nuo II a. pr. Kr. vietoj senesniojo Kecalkoatlo kulto. T. vaizdavo kaip antropomorfišką būtybę su pelėdos akimis ar stilizuotų gyvačių ratais aplink akis (kartais šie ratai buvo pavaizduoti ir ant kaktos), su jaguaro iltimis ir gyvačių ringėmis po nosim. T. kūnas juodas, ant jo galvos dantyta karūna, rankose — gyvatės dantimis papuošta lazda (žaibas), kukurūzo stiebas ar ąsotis, pripiltas vandens. Actekų supratimu, T. yra gera linkinti dievybė, bet galinti sukelti potvynius, sausrą, krušą, šalnas ir žaibus. Manyta, kad jis gyvena kalnų viršūnėse ar pilyje, esančioje virš Meksikos įlankos — ten, kur susidaro debesys. Kiekviename iš keturių jo būsto išorinio kiemo kampų stovi po didelį ąsotį. Juose yra derlių teikiantis lietus, sausra, augalų ligos ir pragaištingos liūtys (kartais T. vaizdavo ir kaip ąsotį). Žyniai T. manė esant vientisą dievybę, bet senesnių žmonių supratimu, buvę daugybė nykštukų išvaizdos T. („lietaus berniukų"), kurie valdė lietų, kalnų viršūnes, krušą ir sniegą; jų žinioje ir upės bei ežerai. Su T. susietos varlės ir gyvatės. T. siųsdavo žmonėms reumatą, podagrą ir vandenę. Todėl tie, kurie buvo mirę nuo žaibo ar podagros, taip pat skenduoliai bei raupsuotieji po mirties patekdavo į Tlalokaną (į T. dangaus karalystę), kur buvo vandens perteklius ir gausybė gėlių. Pirmoji T. žmona — Šočikecala, vėliau — Čalčiutlikujė. T. garbintas daug kur, todėl jo atvaizdų labai gausu. T. pagerbti actekai rengė ceremonijas virš gilių Teskoko ežero duburių. Netoli nuo Tenočitlanos ant Tlaloko kalno iš balto skiedinio buvo pastatyta didelė T. statula, kurios galvoje padaryta įduba. Liūčių metu ten buvo padedamos visų valgomųjų augalų sėklos.

Tlasolteotla [„deivė — purvo (ekskrementų) rijikė"], actekų žemės, derlingumo, seksualinio palaidumo ir nuodėmių atgailos deivė (iš čia kilęs jos vardas: rydama purvą, ji apvalo žmoniją nuo nuodėmių). Kaip nakties valdovė, T. yra viena senesniųjų Vakarų Amerikos dievybių, jos paveikslas genetiškai susijęs su „deive su kasomis"; actekai, matyt, perėmė jos kultą iš chvastekų. Žinomi ir kiti T. vardai: Tosi („mūsų senelė"), Tlalliipalo („žemės širdis"), Iškuina, Teteoinnana („dievų motina"), Čikunaviakatla („devynios nendrės"). T. vaizduota ir nuoga, ir apsirengusi; jos charakteringi požymiai: geltonas veidas, nosyje įvertas pusmėnulio formos žiedas, galvos apdangalas iš putpelės plunksnų, vatos kuokšto ir dviejų verpstelių. T. simbolis — žmogus, ryjantis ekskrementus, arba šluota. Per šventes T. garbei buvo aukojama mergelė; iš jos odos pasiūdavo palaidinę, kurią užsivilkdavo žynys, personifikuojantis deivę. Po to T. simboliškai susijungdavo su karo ir saulės dievu Uicilopočtliu ir gimdavo kukurūzų dievas. Sausros metais T. (Iškuinos hipostazė) aukojo vyriškį, kurį pririšdavo prie stulpo ir svaidydavo į jį ietis (lašantis kraujas simbolizavo lietų). T. buvo nusidėjėlių globėja.

Tlasolteotla

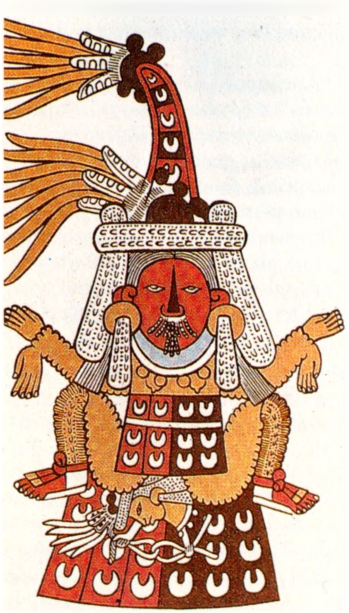

Tlokė Nauakė („tas, kuris viską turi savyje"), **Ipalnemouani** („tas, kuris mus visus pripildo"), actekų aukštesnioji dievybė. Iš pradžių T. N. buvo vienas iš dievo kūrėjo Tonakatekutlio ir ugnies dievo Šiutekutlio epitetų; vėlesniais laikais Teskoko žynių mokykla T. N. identifikavo su aukštesniąja kuriančiąja dvasia. Jam buvo pastatyta šventykla, bet joje nebuvo T. N. atvaizdų.

Tonakatekutlis („mūsų egzistencijos valdovas"), **Ometekutlis, Sitlalatonakas**, Centrinės Amerikos indėnų aukštesnysis dievas. T. ir jo žmoną Tonakasiutlu laikė pasaulio kūrė-

jų, pirmųjų dievų ir žmonių pora, Kecalkoatlo tėvais, Omejokano — patiesaukščiausiojo (tryliktojo) dangaus valdovais. T. ir jo žmona neturėjo atskiro kulto.

Tonatiu („saulė"), Kvautemokas („žemyn skrendantis erelis"), Pilcintekutlis („naujasis valdovas"), Totekas („mūsų vadas"), Šipilis („turkio princas"), actekų saulės dievas. Vaizduojamas kaip jaunuolis raudonu veidu ir liepsnojančiais plaukais, dažniausiai sėdima poza su saulės disku ar pusdiskiu už nugaros. Kad neprarastų jėgų ir išlaikytų jaunystę, T. kiekvieną dieną reikėjo kraujo aukos, antraip nakties kelionės per požemio pasaulį metu jis galėjo numirti, todėl kasdien ligi zenito jį lydėjo pasiaukotų mūšyje žuvusių karių dvasios. Actekų supratimu, saulė turėjusi daugelį raidos periodų (erų); kiekvienos eros saulė buvusi kažkuris dievas.

Tonatius

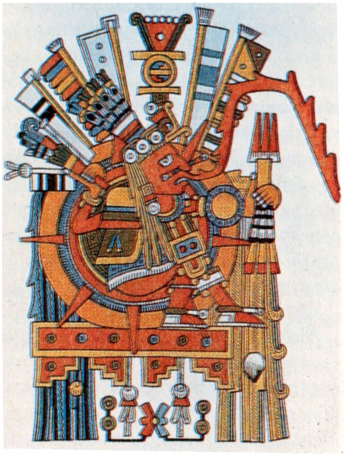

Šiuolaikinės, V-osios eros saule tapo T., apdovanotas kalendoriniu Naui Olino („keturi judesiai") vardu. Actekai turi daug mitų apie saulės kilmę. Plačiau paplitę mitai: po pasaulio sukūrimo (V eros pr.) dievai susirinko drauge nuspręsti, kuris jų taps saulės dievu. Norėdami tai sužinoti, jie užkūrė laužą, į kurį turėjo šokti išrinktasis, bet visi bijojo didžiulio karščio. Galiausiai baisia liga sergantis Nanautlas („nusėtas bubonais") šoko į liepsną ir pradėjo „čirškėti kaip ant anglių kepama mėsa". Jį pasekė Tekistekatlas („tas, kuris atsirado jūros sraigės kiaukute"), prieš tai tris kartus bandęs šokti į laužą, bet pabūgęs karščio. Nanautlas tapo saule, Tekistekatlas — mėnuliu (dievu Mectliu). Iš pradžių mėnulis spindėjo skaisčiai kaip saulė, kol įpykęs dievas metė į jį triušį. Nuo to laiko Mectlis buvo vaizduojamas kaip juodas diskas ar kaip vandens indas su triušiu. T. buvo „karių-erelių" sąjungos globėjas. Vienas svarbiausių actekų kultų buvo T. kultas.

Ueuekojotlis („garbingasis senasis kojotas"), actekų dainų ir šokių dievas, viena iš Makuilšočitlo (Šočipilo) hipostazių; pagal kilmę, matyt, otomių genties dievybė. Vaizduojamas kaip tupintis antropomorfinis kojotas su muzikos instrumentais rankose.

Uicilopočtlis („kairiosios pusės kolibris" ar „kolibris kairys"), aukštesnioji actekų dievybė. Iš pradžių U. buvo actekų genties dievas (daugeliui Centrinės Amerikos indėnų tautų kolibris personifikuoja saulę). U. pažadėjo actekus išvesti į vietą, kur jie taps išrinktąja tauta. Buvo persikelta vadovaujant Istakmiškoatlo sūnui valdovui Tenočiui. Mitinis Tenočio paveikslas grindžiamas legenda apie istorinį asmenį, actekų vadą tada, kai jie persikėlė gyventi į Meksiko slėnį. Jo valdymo metu Teskoko ežero saloje buvo padėti actekų sostinės Tenočtitlanos pamatai. Vėlesniais laikais U. paveiksle susiliejo senesniųjų dievybių ir saulės dievo Tonatiu ir Teskatlipokos bruožai (kartu U. veikia ir kaip Teskatlipokos antrininkas). Jis tapo žydrojo, skaisčiojo dangaus, naujos saulės, karo ir medžioklės dievu, actekų aristokratijos globėju. Anot kai kurių mito variantų, U. buvo siejamas su vaisingumo dievybėmis. U. garbei dukart per metus buvo rengiamos iškilmingos šventės, kurių metu iš duonos tešlos ir medaus darė milžinišką U. atvaizdą; po religinių ceremonijų šis atvaizdas buvo sulaužomas į gabalus ir suvalgomas visų šventės dalyvių. Kituose mituose U. vaizduojamas kaip karys, kiekvieną dieną įveikiantis nakties jėgas ir neleidžiantis joms nužudyti saulės (iš čia atsiradusi sąsaja su „karių-erelių" sąjungomis). U. vaizdavo kaip antropomorfišką būtybę su kolibrio formos apsauginiu šalmu, skydu, papuoštu keturiais pūkų kamuoliukais, su lanku ar iečių svaidymo įtaisu ir ietimis. U. buvo viena iš labiausiai garbinamų dievybių; jam aukodavo žmones. U. garbei Tenočtitlanoje buvo pastatyta šventykla.

Uištosiuatla („sūrioji moteris"), actekų druskos ir sūriųjų vandenų dievybė, lietaus dievo Tlaloko vyresnioji sesuo. Anot vieno iš šaltinių, U. yra Miktlantekutlio žmona. Buvo laikoma išlaidumo globėja. U. vaizdavo su banguotomis linijomis išmargintu apdaru, baltu skydu ir meldų burbuole rankose.

PIETŲ AMERIKOS INDĖNŲ MITOLOGIJAI būdingas vientisumas (visų čiabuvių mitai turi daug bendrų bruožų); kontinento teritorijoje sunku išskirti folklorines mitologines bendrijas. Daugelis mitologinių sistemų buvo paplitusios visai chaotiškai, nepriklausomai nuo teritorijos, kalbos pobūdžio bei atskirų tautų visuomeninės raidos lygio. Kadangi Pietų Amerikos tautos neturėjo savo rašto, svarbiausias indėnų mitų pažinimo šaltinis yra europiečių (užkariautojų, misionierių, etnografų) užrašai. Papildomų duomenų teikia meno paminklų, o ypač indų piešinių tyrinėjimai.

Pietų Amerikos indėnų mitologijoje beveik nėra mitų apie pasaulio sukūrimą. Kai kuriuose mituose pasitaiko trumpų nuorodų apie tai, kaip buvo sukurtas dangus ir žemė (kečujų), vien žemė (mosetenų), apskritai pasaulis (janomamų). Paplitęs ir pasaulio pertvarkymo, vieno ar kito reiškinio virtimo savo priešybe vaizdinys. Pasak tobų mitų, žemė iš pradžių buvusi dangaus vietoje, o dangus — žemės, paskui jie susikeitę. Prieš atsirandant šiuolaikinio pasaulio elementams įvykusi kosminė katastrofa sunaikino senąjį pasaulį; visoje Pietų Amerikoje paplitę mitai apie šią katastrofą. Dažniausiai — tai gaisras

arba tvanas, rečiau — prasidėjęs šaltis, užtemimas arba pabaisų įsiveržimas. Vykstant kataklizmams (močikų ir jaujo) arba žūstant ir dabartiniam pasauliui (čirigvanų), žmogų užpuola atgiję daiktai, akmenys, įsiutę naminiai gyvuliai. Panašaus mito scenos vaizduojamos ir ant močikų vazų (I tūkst. vidurys). Pasak kitų genčių mitų, įvyko keletas katastrofų; per kiekvieną iš jų žemėje gyvenusios būtybės žuvo. Mitai apie katastrofas nepaprastai įvairūs. Kai kuriais atvejais katastrofos priežastis nenurodoma (tobų, jaujo), kartais ji atrodo netikėta (pvz., iš medžio šaknų ar nukirsto kamieno ima tekėti vanduo; čoko, botokudų); katastrofą gali sukelti ir antgamtinės būtybės (būdingas motyvas — dievo pyktis, kai žmonės nepaiso jo nustatytų moralės normų; tobų, varajų, desanų, čoko, muiskų ir kt. genčių). Pietų Amerikos šiaurėje (junkų ir čoko) žinoma Eurazijos-Šiaurės Amerikos mito apie katastrofą (arba pasaulio sukūrimą) versija: mito herojai per suirutę lindi slėptuvėse ir paeiliui išleidžia įvairius gyvūnus sužinoti susidariusios padėties. Paskutinysis iš jų paprastai išsiaiškina, ar žemė tinka gyventi; kartais paukštis ar gyvūnas atneša gumulėlį žemės. Retsykiais mitiniai herojai gelbstisi nuo tvano medžiuose (Gvianos karibų, botokudų, hivarų); kad sužinotų, ar nuslūgo vanduo, jie meto žemyn sėklas ir vaisius. Gvaranių mite paukščiai svaido iš medžių žemės gumulėlius, iš kurių vėl atsiranda sausuma. Pietų Amerikos mitų katastrofa gali būti ir vietinio pobūdžio, kai žūva kurios nors gyvenvietės, slėnio, apylinkės gyventojai (junkų, jaujo, muiskų).

Mituose pasakojama, kad žmonės atsiradę pasaulyje arba po katastrofos, arba kažkuriuo ankstesniuoju laikotarpiu; labiau paplitęs pirmasis variantas. Iki katastrofos veikia kultūriniai herojai ir kažkokios mitinės rasės atstovai. Ši rasė kokybiškai skiriasi nuo šiuolaikinių žmonių; tai gali būti gigantai (čoko genties), burtininkai šamanai, kartais ji tapatinama su priešiškų ar kitų genčių atstovais (močikų ir kt.). Kai kuriose Čako, Gvianos karibų gentyse, tarp hivarų ir kt. paplitę tikėjimai apie žmones-gyvūnus, gyvenusius žemėje prieš katastrofą. Su šiais tikėjimais susiję etiologiniai mitai apie gyvūnų įpročių, gyvenimo būdo, anatomijos savybių atsiradimą; šios būtybės elgiasi kaip žmonės. Neretai visi žmonės-gyvūnai (apie jų kilmę nieko nekalbama) yra vyrai; moterų atsiranda vėliau — jau antropomorfiniu pavidalu. Kai kuriuose Čako mituose dauguma žmonių-gyvūnų po paskutinės katastrofos pavirsta tikrais žvėrimis ir paukščiais, o kai kurie — tikrais žmonėmis. Močikų ir kitų genčių mitologijoje žmonių-gyvūnų bendruomenė tampa zoomorfinių dievų panteonu.

Šiuolaikinių indėnų protėvių kilmė siejama arba su kultūrinių herojų veikla (pvz., *Karuskaibė*), arba jie atsiradę spontaniškai. Labiausiai paplitęs aiškinimas, kad žmonės atsiranda žemėje iš įvairių vietų (iš dangaus — varajų, janomamų, jagvų; požemio pasaulio — jabaranų, jurakarų, mundurukų, desanų, karažų, jarurų, vitotų, čamakokų, terenų ir kt.), kuriose jie gyvenę jau anksčiau. Viena iš Čako genčių turi mitą, pasak kurio, žmonės atsirandą iš medžio kamieno. Kultūrinis herojus pramušąs angą žmogui išeiti (mundurukų), nužudąs siaubūną, saugantį išėjimą (jurakarų) ir pan. Žmonės ir mitinės būtybės nusileidžia ir pakyla iš vieno pasaulio į kitą virve ar palaipa, strėle, grandine, dangų siekiančiu medžiu ir t. t. Prie pasaulio medžio, jungiančio dangų ir žemę, gyvena rupūžė, gyvatė ir jaguaras (kunų), kamienu laksto voverė (kunų, tukunų, tarianų). Vėliau dėl įvairių priežasčių ryšiai tarp šių pasaulio dalių nutrūko: kai kurie žmonės pasiliko gyventi danguje arba po žeme. Pasak mitų, po žeme gyvena tik per katastrofą žuvusių žmonių sielos (janomamų, varajų); ten persikėlė senosios rasės žmonių sielos (botokudų). Būdingas mitologinis motyvas apie žmonių atsiradimą iš kiaušinių (juos padėjęs nepaprastas paukštis — Čako; atsiuntęs dievas — junkų), iš piktosios dvasios sužeisto mėnulio kraujo (janomamų), iš sliekų, įsimetusių į siaubūno maitą (salivų, kašinavų). Piarou genties įsivaizdavimu, žmonės gimę iš pendarės medžio, kuriam išaugusios krūtys, kad pamaitintų vaikus. Žmonės galį būti ir tiesioginiai kultūrinių herojų palikuonys (muiskų). Kultūriniai herojai ir patys kuria žmones: lipdo juos iš molio, skobia iš medžio ar išdrožia iš nendrių. Kartais jie tik pabaigia kurti žmones arba sužvėjoja juos iš vandens, kur šie plaukioja žuvų pavidalu. Mudurukų požiūriu, vyrai išlindę iš požemio, o moteris lipdo iš molio kultūrinis herojus; muiskų įsivaizdavimu, vyrai yra nulipdyti iš molio, o moterys išdrožtos iš nendrių.

Žemdirbių tautų mitologijoje svarbią vietą užima mitai apie kultūrinių augalų kilmę. Pagrindiniai motyvai (kartais jie susilieja viename pasakojime) yra šie: augalus kuria kultūriniai herojai arba dievai, dažnai jie moko žmones, kaip tuos augalus auginti bei įdirbti laukus (junkų, gvarajų, desanų, muiskų, karažų ir kt.); augalus pagimdo moteris (hivarų, vitotų); mitinių personažų kūno dalys, pelenai arba šiam tikslui skirtos aukos virsta augalais ir vaisiais (kaingangų, junkų, vitotų, umotinų, paresių, puinavų); augalai išauga iš kapo, kuriame palaidotas mitinis personažas (jurakarų, mundurukų, peresių, tupių); sėklos ir vaisiai pavagiami iš jų šeimininkų arba ieškomi toje vietoje, kur yra paslėpti (karibų, kašinavų, kečujų, aimarų, čirigvanų). Tais atvejais, kai kultūrinis herojus dovanoja augalus, jis dažnai pasirūpina, kad žmonės jį muštų; tada nuo smūgių iš jo kūno ima byrėti sėklos ir vaisiai (šipibų, tupinambų).

Mitai apie kitų pasaulio elementų atsiradimą dažnai yra tos pačios siužetinės schemos kaip ir mitai apie augalų kilmę. Kai kuriuose mituose (mosetenų, jabaranų, jurakarų, tarianų) mitinių personažų kūnai pavirsta gyvūnais, paukščiais, žuvimis. Pasak varajų mito, svarbiausių genties priešų protėvis — karingasis karibas — išaugo ant vaiko, kurį mergina pradėjo su vandens pabaisa, kapo.

Mitai apie ugnies ir gėlo vandens atsiradimą ypač būdingi gentims, kurios užsiima medžiokle ir augalų rinkimu. Tobai ir botokudai turi mitų apie ugnies (botokudai, kaingangai, onai — ir apie gėlo vandens) pagrobimą iš ankstesniųjų saugotojų, jaganai — apie jos netikėtą atradimą. Pasak araukanų mitų, paukščiai pagrobia ne ugnį, o pačią saulę, kurią kultūriniai herojai laikė paslėpę. Mituose apie ugnies ir vandens pagrobimą dažniausiai vei-

Senosioms Peru kultūroms būdingas akmens monolitas.850—400 m. pr. Kr.

kia zoomorfiniai personažai, o kultūrinių augalų atsiradimas siejamas su antropomorfinėmis būtybėmis (nors gyvūnai kartais pagrobia ar suranda įvairių vaisių, bet patys augalų nesukuria). Pasakojimuose apie katastrofas (ypač apie potvynius) paprastai esama aiškinimų, kaip atsirado upės bei įvairios reljefo ypatybės.

Visoje Pietų Amerikoje paplitę mitai apie mirties atsiradimą. Jaujo, kašibų, karibų, onų ir kt. gentys turi mitų, kuriuose teigiama, kad anksčiau žmonės (arba mitinės būtybės, jeigu žmonių dar nebuvo) nemirdavę. Sulaukusių senatvės žmonių sielos trumpam palikdavusios kūnus; joms sugrįžus, seniai vėl tapdavę jauni. Tačiau dėl triksterio ar kokio atsitiktinio personažo kėslų, išsiblaškymo arba nemokšiškumo ši tvarka buvo pažeista, ir žmonės pradėjo mirti. Pasakojimo herojui neretai tereikia tik panorėti, kad kažkas nesugrįžtų į gyvenimą, ir šis noras tampa lemtingu precedentu. Kartais pagal principą „mirtingumas — nemirtingumas" supriešinami „anas" ir „šis" pasaulis (čoko, karažų). Žmonės, pasilikę po žeme ir neišėję į paviršių, arba tie, kuriuos pasaulio kūrimo momentu dievybė pasiuntė į kitą pasaulį, yra nemirtingi. Atsidurti žemėje — vadinasi, tapti mirtingam.

Paplitę mitai, kad odos pakeitimas reiškia nemirtingumą; šiuo atžvilgiu priešpriešinami gyvatės ir žmonės. Dievybė paskelbia žmonėms: kad taptų jauni, jie turį pakeisti odą; žmonės to negirdi, netiki ar nesupranta, o gyvatės (taip pat skorpionai, medžiai ir kt.) nuo to laiko periodiškai išsineria iš odos ar meta lapus ir yra nemirtingi. Melagingos žinios motyvas, susijęs su mitu apie mirties atsiradimą, būdingas kaingangų ir jaujo genčių mitologijai: žolėdžiai gyvūnai iš pradžių turėję ėsti mėsą (net žmones), tačiau dėl neteisingai pasakytų ar suprastų žodžių jie ėmę ėsti augalinės kilmės pašarą ir patys tapę žmogaus grobiu.

Senosioms Kolumbijos kultūroms būdingos sparnuotos dievybės figūra. Auksas

Dievybė su paukščio sparnais. Auksas su inkrustacijomis. Peru. IX—XII a.

Iš mitų apie dangaus šviesulių atsiradimą išsiskiria mitai apie saulę ir mėnulį. Dažniausiai saulė ir mėnulis yra broliai (rečiau — brolis ir sesuo) ar sutuoktinių pora (saulė tuomet paprastai būna vyru). Dažnai (kečujų, bakairų, gvarajų, gvaranių) dvynių poros nuotykiai baigiasi, kai tik jie pavirsta dangaus šviesuliais, kartais (araukanų, desanų, hivarų, tobų, onų) mitiniai herojai jau iš pat pradžių veikia kaip saulė ir mėnulis (šiuo atveju jie gali būti ir varžovai). Kai kurių tautų mitologijoje dominuoja mėnulio personažas, o saulės — beveik išnykęs (araukanų, jarurų). Paplitę mitai apie saulės, mėnulio ir kokio nors trečiojo personažo (paukščio, saulės dukters) meilės trikampį; pasak vienų šio mito variantų, mėnulis yra moteris, pasak kitų — vyras (šiuo atveju mažesnis mėnulio ryškumas aiškinamas jo pralaimėjimu kovoje su saule). Botokudai laiko pilnatį vyru, delčią — moterimi. Esama mitų apie paukštį-saulę, kurį mitiniai herojai slepia pintinėje (jabaranų, piarou ir kt.).

Nepaprastai įvairūs mitai, aiškinantys mėnulio dėmių atsiradimą. Dažna versija (gvaranių, gvarajų, kunų, hivarų, jagvų), kai mėnulis-vyras nusileidžia į žemę pas savo mylimąją, kuri, norėdama sužinoti, su kuo susitinka, ištepa jam veidą suodžiais. Jurakarai, močikai mėnulio dėmėse įžiūrėjo ten gyvenančios būtybės siluetą. Tobams mėnulis atrodė esąs vyras su plona oda, pro kurią matyti viduriai. Pasak vienos hivarų genties mito versijos, mėnulis nusvilina kailį lapinui, lianos stiebu užsiropščiusiam į dangų; šio atsitikimo pėdsakai esą ryškūs iki šiol. Pasak onų mitų, saulė muša mėnulį ir ant jo kūno matyti randai. Kečujai manė, kad saulė ir mėnulis tęsia danguje savo žemiškąjį gyvenimą, onų įsivaizdavimu, šviesuliai persekioja vienas kitą. Užtemimai atsiranda, kai dangaus pabaisa, dažniausiai jaguaras (tobų, gvaranių), užpuola šviesulį arba ima grumtis saulė su mėnuliu, ir tose grumtynėse pakaitomis laimi vienas iš varžovų (junkų, hivarų, botokudų).

Daugelis indėnų genčių yra sukūrusios mitų apie ryškiausias žvaigždes ir žvaigždynus (ypač apie Sietyną ir Orioną). Dauguma žvaigždžių buvo laikomos žmonėmis, patekusiais į dangų dar prieš nutrūkstant dangaus ir žemės ryšiui, taip pat žmonių, žuvusių katastrofos metu, dvasiomis (araukanų mitai); moterimis, kurios nusileidžia į žemę užmegzti meilės ryšių su vyrais (tobų, karažų mitai). Ypač išplėtota Čako ir rytinių Brazilijos genčių žvaigždžių mitologija. Labai populiarūs mitai apie dvynius (bakairų — *Keri ir Kamė*, bororų — Bakaroro ir Itubori, kečujų — brolis ir sesuo Vilka ir kt.), iš kurių vienas dažnai yra gudresnis ar stipresnis už kitą; šiuose mituose veikia ir dvynių motina, tėvas, auklėtojas, motinos (kartais — tėvo) žudikas ar žudikai ir informatorius, kuris papasakoja jiems apie tėvų mirtį. Dažniausiai motinos žudikai yra jaguarai, kurių stovykloje ji atsiduria, o vaikų, išimtų iš motinos įsčių, auklėtoju tampa vienas iš jaguarų arba rupūžė. Dvyniai atkeršija žudikams ir pasakojimo pabaigoje virsta saule, mėnuliu ar žvaigždėmis. Kituose mituose apie dvynius (tukunų — Djai ir Epi) konfliktas kyla tarp pačių brolių, nes vienas iš jų yra klastingas, pavydus, linkęs krėsti piktas išdaigas.

Gana paplitę mitai apie pabaisas ir demonus, su kuriais kovoja kultūriniai herojai ir dievybės (Čako genčių — *Karančo*, hivarų — Etsa, močikų — *Ai-Apekas*, jaųjo — *Pariakaka*, jabaranų — Majavoka ir kt.), ir apie įvairias piktąsias dvasias, tykančias žmonių. Pati baisiausia būtybė yra žmogėdra, turinti jaguaro savybių, rečiau pasitaiko siaubinga gyvatė (kečujų — Amaru, arikenų — *Marmarinu*). Demono bruožų neretai įgyja kaimyninės genties dievybė ar anksčiau garbintas mitinis personažas (pvz., senasis gyvūnų ir medžioklės globėjas, tampantis demonu prasidėjus žemdirbystės epochai). Kai kurios gentys yra sukūrusios legendų apie amazones.

Daugelis Pietų Amerikos genčių turi aukščiausios dievybės vaizdinį. Kartais (gvaranių ir kt.) tai yra dievas, laikomas senąja saule, skirtingai negu jos sūnus — naujoji saulė. Analogiški mitologiniai motyvai susiję ir su senąja bei naująja vyriškosios lyties dievybe; abi jos dažniausiai asocijuojasi su paukščiais. Kai kuriais atvejais aukščiausiąja laikoma moteriškosios lyties dievybė. Kartais viena tauta gali turėti kelis vaizdinius ir mitus, pasak kurių, vyriausiąja gali būti ir deivė genties promotė, ir vyriškosios lyties dievybė. Aukščiausiąją moteriškosios lyties dievybę gali turėti ir žemdirbių tautos, ir medžiotojai (pvz., jarurų *Kuma*). Daugelyje panteonų, kurių vyriausiasis dievas yra vyriškosios lyties, esama vaisingumo deivių: kečujų — *Pačamama*, hivarų — Nungui. Kai kuriose mitologijose (desanų, inkų ir kt.) kartu su aukščiausiąja dievybe ir kultūriniu herojumi veikia ir jų padėjėjai. Pasaulio tvarkymas paprastai pradedamas sukuriant šiuos padėjėjus.

Išskirtinę vietą Pietų Amerikos indėnų mitologijoje užima kečujų mitologija, kuri formavosi maždaug II tūkst. pr. Kr. pirmoje pusėje; iki XVI a. ji buvo paplitusi inkų valstybės — Tauantinsujaus (dab. Peru, Bolivijos, Ekvadoro, šiaurinės Čilės ir šiaurės vakarų Argentinos) teritorijoje, kur gyveno kečujų gentys. Kečujų mitologija iš dalies susiliejusi su kitų Tauantinsujuje gyvenančių genčių mitologija. Daugelis kečujų mitinių personažų priklausė oficialiajam inkų panteonui (inkai vadovavo kečujų genčių susivienijimui, o vėliau ir visai valstybei).

Inkų panteonui priklausė dangaus dievų triada: saulė, griaustinis ir mėnulis, kaip papildomas elementas figūravo Sietyno žvaigždynas. Saulė ir griaustinis turėjo tris hipostazes. Saulės dievas reiškėsi trejybiniu saulės disku Inta (ponas saulė, sūnus saulė ir brolis saulė). Su saulės šviesa tiesiogiai susijęs griaustinio dievas irgi buvo trijų pavidalų: „šviesos ietis" — žaibas, „saulės spindulys" — griausmas ir žaibas bei Paukščių Takas arba tiktai Pietų Kryžiaus žvaigždynas. Kečujų įsivaizdavimu, griaustinio dievas, sudaužydamas dangaus vandens indą iš laidynės paleistu akmeniu, pasiųsdavęs žemei lietų. Mėnulis dažniausiai buvo moteriškos lyties dievybė (saulės sesuo ar žmona). Vyriausiasis inkas buvo laikomas saulės sūnumi ir jos atstovu žemėje. Pasak kečujų mito, žemė egzistavusi visuomet. Visata buvo laikoma vieningu visetu, kurį sudaro trys pasauliai: viršutinysis (hananpača), kur gyvena dangaus dievai; vidurinysis (ukupača), t.y. žemės paviršius; apatinysis (hurinpača) — chtoniškųjų dievybių karalystė. Šiuos tris pasaulius jungė dvi di-

Su jaguaro kultu susijusio ritualo dalyvis

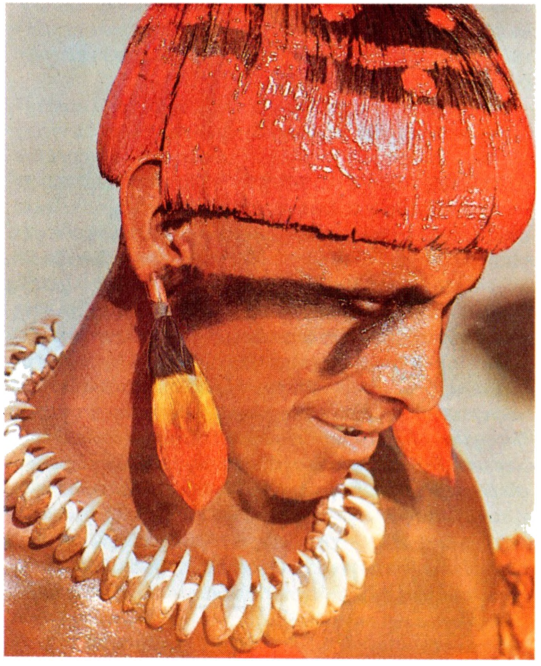

Inkų „Saulės akmuo" Mačų Pikču tvirtovėje

džiulės gyvatės. Apatiniajame pasaulyje jos gyveno vandenyje; žemėje (viduriniajame) viena didelio medžio pavidalo gyvatė šliaužė vertikaliai — nuo žemės į dangų, antroji pavirto Ukajalio upe; viršutiniajame viena tapo vaivorykšte, kita — žaibu. Apatinysis pasaulis — tamsiųjų jėgų buveinė, pasak kai kurių mitų, tai ir žmonių atsiradimo vieta. Daugelyje mitų pasakojama, kad visi žmonės per ežerus, šaltinius, olas yra išėję iš Žemės Motinos (Pačamamos) skreito.

Yra keletas kečujų mito apie inkų genties kilmę variantų. Pasak vieno, tėvas saulė ir motina mėnulis pasiuntė į žemę savo vaikus — sūnų *Manko Kapaką* ir dukterį Mama Okliją. Tėvas saulė davė Manko Kapakui auksinę lazdą, kad toje vietoje, kur ji įsmigs į žemę, saulės vaikai įkurtų miestą, tapsiantį galingos, didelės valstybės sostine. Manko Kapakui pavyko įsmeigti lazdą į žemę Kusko slėnyje netoli Vanakuri kalno. Čia saulės sūnus — pirmasis Inka — ir jo sesuo-žmona įvykdė tėvų priesaką ir įkūrė savo valstybę.

Kečujams būdingi žmonijos istorijos ciklišKumo vaizdiniai, susiję su mitais apie „keturias kartas". Pirmoji iš jų buvo „senovės žmonės — virakočos", dėvėję drabužius iš lapų, gyvenę olose ir garbinę savo vienatinį dievą — *Virakočą*. Šie žmonės, išvadavę žemę nuo gyvačių, plėšriųjų žvėrių, nykštukų ir laukinių žmonių, pradėjo ją dirbti. Kita karta — „senovės žmonės" — dirbę laukuose, įrengę drėkinimo kanalus, statę namus. „Senovės žmonės" vilkėję odiniais drabužiais ir garbinę vienatinį dievą — perkūną-žaibą, turėjusį tris lipostazes (tėvas, vyresnysis sūnus ir jaunesnysis sūnus). Trečioji karta — „laukiniai žmonės" dauginęsi kaip jūros smiltys. Jie gyvenę iš akmenų pastatytuose namuose šiaudiniais stogais; visuomeninį gyvenimą tvarkę genčių vadai. „Laukiniai žmonės" mokėję austi, tiesę kelius, auginę daug gyvulių, kasę auksą, lieję sidabrą, varį, šviną ir alavą. Jie plėtoję įvairius amatus; turėję ir nuolatinę kariuomenę, nes kartais kildavę karai dėl ganyklų, laukų ir vandens telkinių. „Laukiniai žmonės" garbinę *Pačakamaką*. Ši karta žuvusi per potvynį. Paskutinioji karta — kariai, palikę daugelį savo protėviams priklausiusių žemių, įsikūrę sunkiai prieinamose vietose (kalnų viršūnėse ir uolose), kur įsirengę nepasiekiamas tvirtoves. Šie žmonės buvę drąsūs medžiotojai ir kariai. Savo mirusiuosius jie laidodavę kapų rūsiuose kartu su nužudytomis moterimis, įdėdavę maisto ir drabužių. Genčių vadai buvę įvairiai garbinami, jie galėdavę turėti kelias žmonas. Savo dievą šie žmonės vadinę „žmonių kūrėju".

Kosmogoniniai mitai siejami tik su paskutiniuoju žmonijos raidos laikotarpiu. Dievas demiurgas Virakoča sukūręs dangaus šviesulius, o netrukus po to ir dabartinę žemės žmonių kartą. Kečujai garbino žemę, gyvavo ir vandens kultas (↑ *Kočamama* ir *Pariakaka*); aukota ežerams ir upėms. Kiekvienas inkų miestas turėjo šventyklų tvenkinius, kuriuose buvo atliekami ritualai. Inkai garbino ir pumą, lokį, lapę; iš paukščių — kondorą, balandį, vanagą; iš varliagyvių — gyvates, varles. Dirbant žemę nuo arimo iki derliaus nuėmimo buvo garbinamos augalų dvasios: *Saramama* (kukurūzų globėja), Kokamama (kokamedžio globėja), Asomama (bulvių globėja) ir kt. Plačiai garbintos ir antgamtinę galią turinčios dvasios — aukiai, taip pat įvairios šventenybės (šventyklos, stabai, ritualiniai indai, neįpratos formos akmenys ir kt.). Asmeninis aukis buvo tarsi žmogaus dvasinis antrininkas, bendruomenės aukis — gyvenamosios vietos dvasinio gyvenimo centras. Mirusiųjų sielos keliaudavo į „nebylių žemę", kurios vieta apibūdinama labai neapibrėžtai. Kad tenai pakliūtų, siela turėdavo lydima juodų šunų pereiti per bedugnę plaukų lieptu. Buvo manoma, kad mirusieji išauga iš žemės gyvų žmonių pavidalu. Protėvių kultas reikalavo nuolat aukoti (pirmiausia kukurūzus, jūros kiaulytes, lamas). Buvo aukojama ir dievybėms; itin didelės ir svarbios aukos (taip pat žmonės, ypač vaikai iki 10 m. amžiaus) turėjo būti aukojamos stichinių nelaimių atveju. Ispanų užkariautojai panaikino oficialias šventyklose atliekamas dangaus kulto apeigas. Tačiau nauji mitai buvo kuriami iki pat XX a. (kuriant buvo naudojamasi ir Europos folkloru bei krikščionybės mitiniais siužetais).

L: *Stinglas M.* Indėnai be tomahaukų. — Vert. iš ček. — V., 1969; *Stinglas M.* Žvaigždžių garbintojai. — Vert. iš ček. — V., 1988; Handbook of South American Indians. — V. 1—7. — N. Y., 1963; *Osborn H.* South American Mythology. — Feltham. Middlesex, 1968; *Штейнен К.* Среди первобытных народов Бразилии. — М., 1935; Легенды и сказки индейцев Латинской Америки. - Л., 1972; *Гарсиласо де ла Вега.* История государства инков. — Пер. со староисп. — Л., 1974.

Ai-Aipekas, močikų dievybė, kultūrinis herojus, žemdirbystės globėjas. A.-A. išvaduoja žemę nuo pabaisų, kovoja su jūros dievybėmis. Jam paklūsta visos zoomorfinės dievybės (Lapinas, Pelėda, Kolibris ir kt.). A.-A. turi varžovą, matyt, savo brolį.

Inta, kečujų soliarinė dievybė, įasmeninama saulės disko. Trys šios dievybės pavidalai — Apu I. („ponas saulė"), Čuri I. („sūnus saulė") ir Vakė I. („brolis saulė") sudaro trejybę. Tai atspindi kečujų giminystės sistemą, pagal kurią artimiausiais žmogaus giminaičiais buvo laikomi brolis ir sūnus. Iš pradžių I. buvo siejamas su paukščio totemo garbinimu (XVI a. paukštis laikytas jau tik saulės pasiuntiniu). Vyriausiasis inkas buvo laikomas saulės sūnumi.

Karančo, tobų, mbajų ir kt. genčių mitologijoje vanagas, kultūrinis herojus. K. sunaikina pabaisas (pvz., paukštį žmogėdrą), išgauna ugnį. Daugelyje mitų jis veikia kartu su lapinu triksteriu. Dėl krikščionybės įtakos K. tapo aukščiausiąja dievybe.

Karuskaibė, mundurukų genties (Brazilija) dievas kūrėjas ir kultūrinis herojus. Žmonės, anksčiau gyvenę po žeme, išlipo į žemės paviršių pro kiaurymę, į kurią K. nuleido virvę. Pasak kitos versijos, indėnai, negrai ir baltieji išėjo iš prarajos toje vietoje, kur K. pastatė kojį. Vėliau K. išmokė žmones auginti manioką, medvilnę bei kt. kultūrinius augalus. Pasak vieno iš mitų, K. pavertęs saule baltaplaukį vyrą raudonomis akimis. K. vedęs moterį iš mundurukų genties. Jo palydovas ir amžinas priešas yra šarvuotis Dajiru.

Keri ir Kamė, bakairų genties (Brazilija) mitologijoje broliai dvyniai, kultūriniai herojai; taip bakairai vadina ir saulę su mėnuliu, bet šie dangaus kūnai netapatinami su K. ir K. Pasak mitų, K. ir K. pagimdė moteris, pastojusi, kai netyčia prarijo žmonių, kuriuos užmušė jos vyras-jaguaras, kaulelius. Keri paprastai vaizduojamas kvailesnis už savo brolį. Kartą jis buvo užmuštas, bet Kamė jį atgaivinęs. Pabaigę savo darbus, K. ir K. išnyksta.

Kočamama, kečujų jūros dievybė, viena iš svarbiausiųjų deivių. Kalnų gyventojai aukodavo K. pajūryje, prašydami padėti ir išsaugoti jiems gyvybę.

Konas, kečujų, junkų ir kt. genčių „vienatinis, visur esantis ir neregimas" dievas. K. buvo laikomas saulės sūnumi, kuris pasaulio pradžioje pirmasis nuėjo ten, kur vėliau gyveno indėnai. K. buvo be kaulų, užtat ėjo lengvai ir laisvai, kur panorėjęs nulaižydamas kalnus, kad sutrumpintų sau kelią. K. sukūrė žmones, davė jiems valgomųjų vaisių ir visko, kas būtina gyvenime, bet žmonės jį supykdė. Tada K. pavertė jų žemę dykuma ir paliko tik upes. Nuo to laiko žmonės, kad pragyventų, privalo sunkiai dirbti (turi įrengti laukų drėkinimo kanalus). Dievas *Pačakamakas* (indėnai jį garbino XVI a. pr.) privertė K. pasitraukti, o jo sukurtus žmones pavertė gyvūnais, paskui iš naujo sukūrė žmones ir valgomuosius augalus.

Kuma, jarurų genties (Venesuela) mėnulio dievybė, saulės žmona. K. sukūrė pasaulį ir pirmuosius žmones (iš pradžių jarurus, vėliau — kitas gentis), jai talkino du jos broliai: Puana — vandens slibinas ir Itsiajas — jaguaras, pastarieji sukūrė žemę ir vandenį. K. sūnus — Hačava, įgijęs žinių iš Puanos, išmokė žmones išgauti ugnį, pasidaryti lanką ir strėles, medžioti ir žvejoti. K. ir žmonių tarpininkai yra šamanai; jų padedama K. gydo ligas (išvaro moteriškąją piktąją dvasią — požemio pasaulio šeimininkę Kiberotą, įsiskverbiančią į žmogaus kūną). K. yra ir mirusiųjų pasaulio valdovas: šis pasaulis plyti į vakarus nuo jarurų šalies. K. vaizduojama moterimi pakeltomis rankomis.

Manko Kapakas, kečujų mitologijoje inkų dinastijos pradininkas. Pasak vieno iš mitų, keturi broliai — Aijaras-Manko, Auka, Uču ir Kači bei keturios jų seserys — Mama Vako, Mama Oklija, Mama Raua ir Mama Kora (jos kartu buvo ir jų žmonos) — išėjo iš Pakaritampų olos ir iškeliavo link Kusko slėnio. Broliai įviliojo atgal į olą Kači, pasižymėjusį nevaldoma laukine jėga, ir užvertė angą akmenimis. Pakeliui Uču pavirto akmeniniu stabu, kuris vėliau tapo aukiu. Kusko slėnyje ir Auka pavirto aukiu; vėliau toje vietoje buvo pastatyta Korikančos šventykla — inkų panteonas. Visos seserys tapo Manko žmonomis, o jis pats vėliau ėmė tituluotis kapaku („galinguoju") ir inkų dinastijos pradininku. XV a. pab. M. K. personažas įgijo kultūrinio herojaus bruožų. Pasak vienos vėlesnės mito versijos, M. K. ir Mama Okliją atsiuntė į žemę jų tėvas saulė. Atsidūrę Kuske, jie išmokė vietinius gyventojus amatų ir šie savo noru jiems pakluso.

Marmarinu, arikenų (Venesuela) mitologijoje siaubinga gyvatė. M. prarijo pirmuosius žmones, kuriuos sukūrė nusileidę iš dangaus kultūriniai herojai — Pura (saulė) ir Mura (mėnulis). M. prarijo ir pačius Purą bei

Pačakamakas. Molinis indas

Murą, bet šie prapjovė jam pilvą ir išsigelbėjo.

Pačakamakas („Visatos valdovas"), Peru pakrantės indėnų mitologijoje dievas kūrėjas; kečujai tapatino P. su *Virakoča*. Pasak mito, saulės sūnus P. labai užsirūstinęs, kad pirmoji moteris pasirinko jo tėvą, o ne jį. Kai šiai moteriai gimė vaikas, taip pat saulės sūnus, P. sudraskė jį į gabalus ir pavertė juos valgomaisiais augalais. Tačiau saulė prikėlė savo sūnų ir pavadino jį Vičama. Užaugęs Vičama leidosi į kelionę; jam nesant, P. nužudė jo motiną ir sukūrė žmones. Įniršęs Vičama kartu su tėvu saule pavertė P. sukurtus žmones akmenimis; dabartiniai indėnai esą kilę iš trijų saulės atsiųstų kiaušinių (auksinio, sidabrinio ir varinio). Pasak kitos mito versijos, P. grūmėsi su *Komu* ir išvijo jį. Kono sukurtus žmones P. pavertė gyvūnais, paskui sukūrė žmones iš naujo ir aprūpino juos valgomaisiais augalais. P. garbintas labiau už kitas dievybes, nes buvo laikomas vaisingumo teikėju. Pasak vieno mito, P. buvo *Pačamamos* vyras.

Pačamama, Mama Pača („Motina Žemė"), kečujų mitologijoje viena pagrindinių dievybių; nors ir neprilausė aukščiausiosioms dievybėms, P. yra svarbiausias etnogenetinių mitų personažas. Pasak kai kurių mitų, visi žmonės išėję iš P. skreito. Kiekvienas laukas turėdavo savo P. stabą — pailgą akmenį. Arimo laiku P. aukotas kukurūzų alus; kad P. duotų gerą derlių, stabą apiberdavę kukurūzų miltais.

Pariakaka, jaujo genties (Peru) mitologijoje griaustinio dievas, pabaisų nugalėtojas ir vaisingumo teikėjas. P. ir jo broliai (arba sūnūs) gimsta iš kiaušinių. P. kaunasi su jaujo genties priešu — junkų dievybe Valjalo Karuinčo ir priverčia jį pasitraukti. Kartu su broliais (sūnumis) P. užtvindo junkų gyvenvietes, tad išveja ir juos. Mite apie žemės drėkinimą pasakojama, kad gyventojai įrengia kanalą P. įsakius. P. sesuo Čaupinjamka yra vaisingumo deivė. Abi šios dievybės garbintos snieguotų viršukalnių pavidalu.

Saramama, kečujų moteriškoji dievybė, kukurūzų globėja. Jos atvaizdas — moteriškais drabužiais aptaisyti kukurūzų stiebai („kukurūzų motina", kuri pradeda ir pagimdo naują derlių). Indėnų namuose būdavo saugomos iš akmens iškaltos kukurūzų burbuolės. Lauke tarp kukurūzų stiebų pakabindavo dvigubą kukurūzų burbuolę; dainomis ir šokiais indėnai melsdavę, kad S. duotų gerą derlių, o paskui ją iškilmingai sudegindavę. Neįprastos spalvos kukurūzų burbuolę arba burbuolę spirale išsidėsčiusiais grūdais dėdavę į klėtį ant sukrautų burbuolių, kad apsaugotų derlių.

Virakoča, Uirakoča (visas vardas — Ilja Kon-Tikis Virakoča), kečujų mitologijoje demiurgas. V. personažas yra kelių senovės dievybių samplaika (Iljos — soliarinės dievybės, Kon-Tikio — ugnies, matyt, vulkanų dievybės ir Virakočos — žemės, vandens dievybės). XV a. pab. V. kultas vietoj aukščiausiosios dievybės tapo saulės ir perkūno kultu. Pasak vieno mito, V. yra visų žmonių pirmtakas ir pasaulio kūrėjas. Pasak kosmogoninio mito varianto, V. sukūrė saulę, mėnulį ir žvaigždes Titikakos ežere. Po to, padedamas dviejų jaunesnių V., jis padarė iš akmens dvi žmogaus pavidalo figūras ir jų pavyzdžiu sukūrė žmones. Kiekvienai genčiai V. skyrė gyvenamąją vietą, su savo padėjėjais apvaikščiojo visą pasaulį, kviesdami žmones iš po žemės, iš upių, ežerų ir olų. Kai žemė buvo apgyvendinta, V. iškeliavo į vakarus.

INDOEUROPIEČIŲ MITOLOGIJA, dabartinė indoeuropiečių mitinių vaizdinių sistema, rekonstruota remiantis istoriniais lyginamaisiais tyrinėjimais, reiškianti istoriškai konkrečią, tam tikromis indoeuropiečių kult. tradicijomis pagrįstą šios sistemos bazę. I. m. vienija *hetitų mitologiją* (ir kitų Anatolijos tautų — luvių, lydų, lykų mitol.), arijų mitol. [į ją įeina *indų mitologija, iranėnų mitologija*, dardų ir nuristanų (kafrų), Mitanijos arijų mitol.], *armėnų mitologiją, graikų mitologiją, italų mitologiją, keltų mitologiją, germanų ir skandinavų mitologiją*, baltų mitologiją, *slavų mitologiją*, tocharų mitol., taip pat albanų, trakų, ilyrų, frygų, venetų ir kt. mitologijų (apie jas dar nesama pakankamai žinių) fragmentus.

Remiantis archeologiniais ir lingvistiniais šaltiniais teigiama, kad senosios indoeuropiečių kult. atstovų ankščiausiai (IV—III tūkst. pr. Kr.) apgyventos buvo pietų Rusijos stepės, Europos pietryčių ir Artimųjų Rytų šiaurės rytų teritorijos. Indoeuropiečių ūkyje dominavo gyvulininkystė: pagrindinė šaka buvo arklininkystė (arklys — svarb. kulto gyv.); ši aplinkybė (ir rato išradimas) skatino intensyvų indoeuropiečių genčių kraustymąsi III—II tūkst. pr. Kr. Europos kontinente per Kaukazą ir Centrinę Aziją ligi pat Indostano. Kalbiniai ir archeologiniai faktai (kapavietės, aukojimo vietų liekanos, kulto reikmenys) leidžia apytikriai restauruoti indoeuropiečių įsikūrimo ir etninės istorijos periodus ligi pat istoriškai konkretaus etnoso ir kultūrų susiformavimo.

Pagrindinis mitų rekonstrukcijos šaltinis yra mitol. tekstai. Svarbūs ir mitologijų aprašymai, įtakoti arba konkrečios kultūrinės tradicijos, arba kitos kultūrinės, kalbinės ar konfesinės tradicijos besilaikančių stebėtojų (gr. autorių, ypač Herodoto; rom. autorių — Tacito, Plinijaus Vyresniojo, Cezario ir kt.). Vertingas žinių šaltinis yra folkl. tekstai, turintys mitol. įvaizdžių ir motyvų. Kult. tradicijoms, kurių likę tik fragmentai, svarbūs esti ir mitol. žodžiai, ypač asmenvardžiai, paminėti nemitol. (dažnai kitų kalbų) tekstuose.

Svarbiausias objektas (aukštesnioji dievybė) bendrojoje indoeuropiečių sistemoje buvo pavadintas kamienu ***deiuo** „spindintis dienos dangus" (vėliau taip bus pavadinta daugybė dievų bei apskritai dievai): plg. hetitų šiuna- „Dievas", šiuatt- „diena", luvių tiuaz — „saulės Dievas", sen. indų deva — „Dievas", dyans — „dangus" (Djausas kaip dievybė), Avestos daeva — „devas", „demonas", gr. Zeus genetyvas Dios — „Dzeusas, šviesiojo dangaus dievas", lot. deus — „dievas", dies — „diena", sen. islandų tivar — „dievai", liet. Dievas ir latv. Dievs ir t. t. Didelės patriarchalinės šeimos struktūros atitinkama

aukštesnioji dievybė yra Dievas Tėvas *deiuos patēr: sen. indų dyaus pitar, gr. Zeus pater, lot. Iupiter (Jupiteris), Diēspiter, umbrų Jūpater, ilyrų Deipatyros, latv. „Dangaus tėvas" (Debesu tēvs); iš dalies šį pavadinimą išlaikę luviai tiuaz tatiš, paliečiai tiiaz papaz ir t. t. Danguje gyvenantį tėvą — spindintįjį dangų — atitinka moteriškoji dievybė ir dangaus apvaisinta motina žemė (dažnai „tamsioji", „juodoji" kaip šviesiojo Dievo priešybė); plg. gr. Dēmētēr (Demetra) — vaisingumo deivė (pažodžiui — „žemė motina"), frygų ma „deivė motina", rus. земля-мать „motina žemė" (etimol. sutapimas) ir dalinis atitikmuo: sen. indų prthivī mātar „motina žemė" ir hetitų Dagan-zipas „žemės dvasia" (↑ taip pat *žemė*). Individualizuoto mitinio žemės paveikslo esama ir iranėnų bei slavų tradicijose: Avestos Arədvī Sūra Anahita (*Ardvisura Anahita* — derlingumą teikiančios drėgmės, vaisingumo deivė), rusų мать сыра земля — „drėgmės ir žemės motina" (Sūra etimologiškai sutampa su сыра). Kuriamoji žemės galia bendrojoje indoeuropiečių mitol. perteikta motyvu apie žmogų, kuris kilęs iš žemės; plg. lot. homo — „žmogus", gotų guma, liet. žmonės yra tos pačios šaknies kaip žodis „žemė" — lot. humus, liet. žemė ir t. t. (tipologiškai panašų žmogaus kilmės iš molio motyvą turi senovinė Artimųjų Rytų mitol.). Tokie žodžių junginiai kaip sen. indų dyavā-prthivī „dangus-žemė" leidžia manyti, kad egzistavo mitol. motyvas apie dangaus ir žemės vienovę kaip seną sutuoktinių porą — pirmykščius protėvius. Žmonių genealogija prasidėjo žemėje — iš moteriškojo (motiniškojo) prado; žmogus yra mirtingas, virsta dulkėmis, plg. gr. brotos „žmogus", t. y. „mirtingas", sen. indų mr-ta-, sl. съмьrtь „mirtis" ir iš kitos šaknies — hetitų danduki „mirtingas", sen. airių duine „mirtingas žmogus" (lyginamas su pavadinimu „žemė" iš šaknies dui-, „du"). Mirtingasis žm. supriešinamas su nemirtingaisiais dangaus vaikais — dievais, nugalinčiais mirtį nemirtingumo gėrimu (gr. nektar „nektaras" iš nek „mirtis" + ter „nugalėti"; gr. ambrosia — „ambrozija", „nemirtingumo gėrimas").

Iš dangaus kaip vyriškasis pradas kilę dvyniai „dangaus sūnūs" (gr. Dioskūroi „Dioskūrai", sen. indų divo napātā — „dangaus Dievo sūnūs", liet. Dievo sūneliai, latv. Dieva dēli) ir „dangaus duktė" (sen. indų divas duhitar, „Aušrinė — dangaus duktė"). Dvynių principas i. m. įsismelkęs į kosmogoniją (↑ *dvynių mitai*) kartu su dangaus ir žemės pradinės vienovės idėja (sen. armėnų himne „Vahagnu" jie abu reiškiami viena šaknimi dui- „dvyniai" — erkin „žemė" ir erkir „dangus"). Pagal tipol. analogiją (ir gr. bei anatoliečių senuosius tekstus) galima rekonstruoti dangaus ir žemės atsiskyrimo motyvą (gr. mitas apie *Uraną* ir *Gają*). Remiantis indų, gr., baltų mitologija įmanoma atkurti daug bendrų motyvų apie dvynius, kurie rūpinasi savo seserimi ar išgelbsti ją (iš jūros). Dvynių simboliai yra žirgai (sen. indų; plg. su žirgų poros atvaizdais — stogo žirgeliais ir kt. germanų, baltų ir slavų tradicijose). Dieviškųjų dvynių kulto sąsaja su žirgo kultu, kuris identiškuose ritualuose (žirgo aukojimas, žirgo laidojimas kartu su žmogumi ir kt.) būdingas visoms senosioms indoeuropiečių tradicijoms, leidžia nustatyti indoeuropiečių dvynių mito chronologiją ir iš dalies paplitimo ribas (esama archeologinių duomenų apie žirgo pakinktus, skirtus kovos vežimui, iš III—II tūkst. pr. Kr.); plg. — Didžiojo Lokio žvaigždynas buvo vadinamas vežimu, sen. vokiečių aukštaičių wagan „vežimas", vidurio olandų woenswaghen, woonswaghen „Votano vežimas", rus. воз „vežimas", sogdų 'nxr — wzn „Zodiako ratas", sen. indų vāhana „gyvulys, kuriuo važinėja dievai"; sen. indų ratha „vežimas", liet. ratai, latv. rati, sen. rusų кола „ratai", frygų kiklēn, tocharų A kukāl, B kokale ir kt.; plg. ir sen. indų žvaigždynų pavadinimą, padarytą iš žodžio asvayuja „arklio pakinktai" ir t. t.

Indoeuropiečių dvynių kultui charakteringa žirgų simbolika taip pat atsispindi su dvyniais susijusio medžio kulto pavadinime: sen. indų asvattha (pažodžiui — „žirgų aptvaras"), pasaulio kosminė ašis ir „žirgais" įvardijami ritualiniai stulpai yra funkciškai panašūs (vokiečių žemaičių Hengest, Horsa); plg. su žirgais susijusių pavadinimų (iš jų žirgų dievybės vardo — galų Epono ir kt.) paplitimą senosiose indoeuropiečių tradicijose.

Iš įvairių indoeuropiečių tradicijų galima rekonstruoti dvynių prieštaringo gimimo ir kraujomaišos mitol. motyvą. Būdingas pavyzdys yra vedų mitas apie Jamą ir jo seserį Jamę, gundžiusią savo brolį. Jama buvo pirmasis mirtingasis, bet vėliau tapo mirties ir požemio karalystės dievybe; su indoiranėnų Jamos paveikslu genetiškai susijęs vidurio iranėnų Jamšīd (Avestos Jima). Iš to paties indoeuropiečių žodžio *iemo „dvynys" išrieda sen. islandų mitol. pirmojo žmogaus vardas Ymir (Imis), sen. asirų e(a)main „dvynys"; plg. Find-eamna, „Fin trynukai" — trejetas brolių dvynių, kuriuos sesuo įkalbėjo susituokti su ja; analogiško pobūdžio motyvas yra vidurio iranėnų padavime apie Jimo ir jo sesers Jimakos santuoką, kuri buvo precedentas panašioms zoroastrizmo atstovų vedyboms; plg. sen. hetitų mitą apie trisdešimties brolių — Kanesos valdovės sūnų — santuoką su savo trisdešimčia seserų dvynių, taip pat su *Kupalos* švente susijusį sl. mitą apie Ivano ir Marjos incestą. Manoma, kad indoeuropiečių šaknis *iemo- reiškė ne vien vaisingumo dvynių dievybę (vaisingumo ryšys su incestu ir dvynių kultu tipologiškai pasitvirtina; plg. latv. *Jumis* — „laukų dievybė", „dvigubas vaisius"), bet ir dviejų skirtingų pirminių pradų, vyriškojo ir moteriškojo, susijungimas (dvilytė dievybė, Hermafrodito įvaizdis kaip dviejų mitol. būtybių vienovė ir t. t.). Anksčiau minėtas dvilypumo motyvas atsispindi ir pasaulio pavadinime; plg. lot. imago su tos pačios šaknies iem- bei panašios reikšmės ir hetitų himna.

Kraujomaišos motyvą, gan paplitusį ir susijusį su visų vedybų pradžia, taip pat su pirmuoju žmogumi ar pirmuoju valdovu, galima atpažinti ir Senųjų Rytų hierarchinės visuomenės valdančiuose sluoksniuose kaip kraujomaišos papročių istorinę paralelę.

Po dangaus ir žemės atsiskyrimo dvilypumo idėja pradėjo dubliuotis tik dangaus srityje. Saulė [indoeuropiečių *s(a)uel-n-, sen. indų suryā, sen. iranėnų x ar nah, „farnas, aukščiausioji saulės gėrybė", lot. sol kaip moteriškasis pradas; plg. taip pat dažną moteriškąjį įvaizdį „saulės duktė": sen. indų duhitā suryāsya, liet. Saulės duktė, latv.

Sales meita, slavų солнцева дочь „saulės duktė"] ir mėnulis (indoeuropiečių *mḗ-n-s, gr. mēn, liet. mėnuo kaip vyriškasis pradas) susituokė (dangaus vestuvių motyvas geriausiai išlikęs baltų mitol.). Be to, šis indoeuropiečių mitol. siužetas turi ir kitą precedentą — pirmąjį neištikimybės atvejį (plg. Aušrinės motyvą baltų ir slavų mitol. ir t. t.). Aušrinės įvaizdis dažnai sutampa su ryto aušros paveikslu, reiškiamu indoeuropiečių šaknimi „išaušti"; plg. sen. indų uṣas (Ušasa), gr. Heōs, Ēōs (Ēosa), lot. Aurora, sen. anglų Eastre, liet. Aušra, latv. Ūsiņš.

Įvairių hipostazių savitų tradicijų dangaus vestuvių siužete turi Perkūnas (Žaibasvaidis) — ir kaip apgautas vyras, ir kaip teisėjas, perkirtęs pusiau mėnulį už tai, kad tasai buvęs neištikimas saulei. Charakteringiausias šio mito požymis — saulei ar vestuvių tvarkdariui žaibasvaidžiui priklauso vestuvių vežimas (Saulės vežimo motyvas būdingas daugeliui mitologijų). Perkūno žirgai ir vežimas bei tokie atributai kaip kirvis, kardas, strėlės leidžia įtraukti šį mitą į tam tikrą istor. kontekstą (žalvario amžiaus pr.).

Žaibasvaidžio vardas atkurtas remiantis senųjų tradicijų sutaptimi; plg. liet. Perkūnas (latv. Pērkons, prūsų Perkuns), slavų Перунь, sen. rusų Перунь, Перун (*Perūno* transformacija), sen. islandų Fjorgyn (Fjorgena, žaibasvaidžio Toro motina), sen. indų parjanya — (Pardžanja, dievo vardas ir audros debesies pavadinimas), hetitų Piruą — (Pirva). Senosios i. m. centre yra žaibasvaidis ir su juo susijęs pagrindinis mitas. Žaibasvaidis paprastai esti aukštai — danguje, kalno viršuje ant uolos, medžio (dažniausiai ąžuolo) viršūnėje (žaibasvaidžiui giminingi tokie žodžiai, kaip lot. quercus „ąžuolas", gotų falguni „uola", hetitų peruna- „uola", sen. indų parvata- „kalnas" ir t. t.). Mito branduolys — žaibasvaidžio dvikova su priešininku, pavadintu indoeuropiečiams bendru šakniniu žodžiu *u̯el-, plg. sen. rusų Велес (*Velesas*), Волос (Volosas), liet. Velnias, Vielona, latv. Velns, Vells, sen. indų vala (Vala), vṛtra (*Vritra*, plg. *Varūna*) ir kt. Žaibaisvaidžio priešininkas gyvena žemai — kalno, medžio apačioje, prie vandens; svarbiausias jo turtas — naminiai gyvuliai, jo simbolis — ganyklos; plg. indoeuropiečių vaizdinį apie ganyklas kaip pomirtinį pasaulį, kuriame ganosi mirusiųjų sielos; „Eliziejaus laukai", hetitų uellu „pieva", sen. islandų valhǫll „Valhala", liet. vėlė, latv. vela, tocharų A walu „mirusysis", luvių ulant- „mirusysis". Žaibasvaidžio priešininkas — pomirtinio pas. valdovas — yra galingas ir turtingas; plg. tocharų A wāl, B walo „valdovas", slavų *volstь, rusų власть, владыка („valdžia", „valdovas"), slovakų last „turtas". Žaibasvaidžio priešininkas vaizduojamas kaip gyvatės pavidalo būtybė. Žaibasvaidis jį vejasi, nukauna, sukapoja į gabalus ir išmėto į visas puses, po to išvaduoja naminius gyvulius ir vandenis. Pradeda lyti skalsus perkūnijos lietus.

Mito fragmentai rekonstruoti taip įtikimai, kad šiuos motyvus galima taikyti ne tiktai tam tikroms tradicijoms, bet ir indoeuropiečių mitol. visumai: *g'ʷhenti ng'ʷhim peruṇt- „nukauna slibiną prieš uolą" (ant uolos su akmens įnagiu — uola); *ognim (g'e) g'on-e dwō ak'men- „dviem akmenim įkuria ugnį" (ši formulė vaizduoja ir mitol. motyvą, kai ugnis — žaibas — išskeliamas dangaus akmenimi iš uolos, taip pat, kai ritualo metu, daužant akmenį į akmenį, buvo išgauta šventoji ugnis: *perperti ng'ʷhim Peruṇ(t-s) „Žaibasvaidis — uolos dievas — nukauna (muša / užmuša) gyvatę". Kiekvieno šio indoeuropiečių mito fragmento formalioji struktūra pasikartoja, žaidžiama mitinių veikėjų vardais ir pagr. atributus reiškiančiu garsų kompleksu. Įvairias šių fragmentų dalis galima laikyti tam tikro vardo ar daikto ženklo anagramomis. Rekonstrukcija rodo, jog garsai ir semantiniai kompleksai nediferencijuojami: stinga vietos, subjekto, veiklos įrankio, veiklos pavadinimo bei jos objekto aiškios nuovokos. Šie semantiniai ir garsiniai ryšiai yra ne tik teksto branduolys, bet ir mito formavimo bei raidos instrumentas (ligi pat naujų motyvų kūrimo).

Indoeuropiečių mituose gausu žmogui priešiškų gyvatės pavidalo baidyklių — apatinio pas. būtybių, susijusių su vandeniu ir chaosu. Prie šios rūšies būtybių, be žaibasvaidžio priešininko, kurio vardo šaknis *ḫel-, priskiriamos ir tokios kaip *Budh-: sen. indų ahi budhnyā (*Ahibudhnja*) „gelmių slibinas", kur ahi, kaip ir sen. iranėnų Aǰa dahaka (Ažidahaka) „Ugningasis Slibinas", dėsningai tęsia indoeuropiečių *ng'ʷhi „slibinas", kuris aptinkamas jau minėto pagr. mito fragmentuose; sen. gr. Pȳthōn, serbų Бадн.ак (Badnjakas). Su kitu (apatiniu) vandens pasauliu susijusios būtybės simbolizuoja ir vaisingumą, turtingumą bei gyvybinę galią, kuri atitinka žemės motinos paveikslą bei visuotinio vaisingumo pirminio prado hipostazę; plg. indoeuropiečių *Ner-/*Nor-, reprezentuojamą tiek moterišku mitologiniu paveikslu (ilyrų Noreia, italų sabinų Neria, Neriena, sen. germ. Nerthus, kurią Tacitas yra apibūdinęs kaip terrae mater „žemės motiną", gr. Nērēides nereidės, jūros valdovo Nerėjo dukterys); plg. taip pat hetitų Dinarą ir rusų pasakų Норка , tiek vyriškais vardais (sen. islandų Njordr-, Njordas — jūros dievas, gr. Nēreus, Nerėjas — jūros valdovas, osetinų mitiniai didvyriai — nartai). Apie šią šaknį ner-, kuri akivaizdžiai reiškia apatinį pasaulį ir jo vaisingumą, grupuojasi požemio karalystės ir įėjimo į dangų pavadinimai, daiktai (sen. indų naraka „kiaurymė", „požemio karalystė", tocharų A nāre „pragaras", gr. nerteros, slavų нора „ola" ir t. t.), vanduo (sen. ind. nārās „vandenys", dab. gr. nero „vanduo", liet. naras — vandens paukštis, susijęs su požemio karalyste, pasaulio kūrimo aktu, ir t. t.), blogio pradas, kurį dažniausiai simbolizuoja kairioji pusė (plg. umbrų nertru), gyvybės ir vaisingumo galia (hetitų innara- „jėga", luvių annarummi- „galingas", D Annuram—menzi „galingieji dievai", hetitų Dinnaraụanteš, liet. norėti, naršas „įniršis", „vyriškumas" ir t.t.).

Kartu į vieną su apatinio pasaulio pavadinimais susijusių mitol. personažų ratą patenka dievybės, kurių vardai kilę iš indoeuropiečių *Trit-: sen. indų treita āptya „Vandens Trita" (plg. hetitų Ḫap- „srovės dievas", „dievas teisėjas" ordalijų metu), Avestos Θrita, Θraētaona (Traetona) ir t. t., plg. taip pat sen. gr. Tritōn (*Tritonas*) — mitinio jūros personažo ar srovės pavadinimas, taip pat airių triath „jūra". Su šiais personažais susijęs mitas apie didvyrio nusileidimą į šulinį (dažnai tai įvyksta dėl vy-

resniųjų brolių išdavystės); galimas daiktas, kad Trito vardas reiškia „trečiasis" (brolis ar pasaulis, kuris taip pavadintas lyginant su kitais pasauliais — dangumi ir žeme). Trečiasis brolis požemio pasaulyje įgyja turtų ar gyvybės vandens, leidžiančio įveikti mirtį ir atgyti (esama ir kitų variantų apie nusileidimą po žeme ir kelionę po aną pasaulį, pavyzdžiui, mite apie Orfėją ir Euridikę; plg. rus. pasakų didvyrį trijose karalystėse, kuris kartais vadinamas Ivanu Vodovičiumi ar Ivanu Trečiu, Trečiuoju (Третьяк). Vandens karalystės motyvas susietas dar su vienu indoeuropiečių mitu, kurio svarbiausias karžygys yra dievybė ***Nep(o)t** (pažodžiui — „krikštasūnis", savo teisėmis prilygstantis sūnui); plg. sen. indų **apām napāt** (*Apaṃnapatas*), Avestos **Apam Napāt**, lot. **Neptunus** (Neptūnas), airių **Nechtan**. Šiai dievybei skirtame mite esama sąsajų su stebuklingu šaltiniu — šuliniu, kuris nematomas arba jame paslėpti turtai. Po to, kai atsidūręs prie šio šulinio didvyris apeina jį tris kartus arba triskart į jį nusileidžia (plg. Tritos motyvą, apibūdinantį trejopą vandens karalystės charakterį), iš jo ima plūsti vanduo, virstantis ežeru arba triguba srove, įveikiančia patį herojų. Ši srovė nuteka iki mitinės jūros.

Jūros dievo Neptūno panašumas į gr. Poseidoną (šių dievybių atributas — trišakis, susijęs su trijų motyvu) skatina laikyti šio tipo mitiniu didvyriu ir Poseidoną. Poseidono ryšiai su požemio pasauliu (jis sukelia žemės drebėjimus, jam aukojamos juodos aukos ir t. t.) leidžia interpretuoti jo vardą kaip „vandenų viešpaties" (indoeuropiečių ***poti-d/h/on** garsinis panašumas rodo galbūt negraikišką vardo charakterį). Šitokia interpretacija leidžia elementą ***d/h/on** „vanduo", „šaltinis", „protaka" sieti su sen. indų **danu** (*Danu*, pažodžiui „srovė"), moteriškąja vandens dievybe, žaibasvaidžio Vritros priešininke arba septynių žaibasvaidžio nukautų gyvačių motina, su Avestos **dānu** „srovė" (plg. Rytų Europos pietinės dalies upių pavadinimus — Donas, Dnepras, Dnestras, Donava), su osetinų **Donbettyr** — vandenų karalystės valdovas, taip pat su slavų ir baltų tradicijų mitologizuotais upių įvaizdžiais (plg. rusų **Дунай**, Donava, liet. Dunojus ir t. t.); tos pačios šaknies (nedaug tesiskiriančio varianto — ***dhon-**) mitologizuota forma išryškėja lotyniškame **fons** „šaltinis", **fontinalia**, kuri reiškia šventę, vykstančią Porta Fontinalio („šaltinio vartai") prieigose. Įvairūs požemio pasauliui būdingi požymiai (vandens ir derlingumo vienovė, vyriškosios ir moteriškosios dievybės hipostazių kaip androgininių pusių sėkminga kaita) akivaizdūs mitiniame personaže **(Mo)-mer**: italų derlingumo (vėliau ir karo) dievybė Marsas — **Mars, Māuors, Maurs, Marmers, Marmar, Mumurius, Mamercus** ir t. t., slavų vaisingumo ir gyvybės jėgos dievybė **Mamuriena, Mamurienda, Marmurien(d)a, Marena, Morena, Mara, Mora** ir t. t. Dievybių ***Ner-/*Nor-** ir ***Mer-/*Mor-** anksčiau minėtasis atributų paralelizmas perauga šių dievybių bendro buvimo vienos paradigmos (panteono) ir to paties mito teksto ribas; plg. sabinų deivę Nereną, Marso žmoną. Šios androginiškosios vaisingumo dievybės susietos ir su dvyniais (Marsas kaip dieviškųjų dvynių, Romos įkūrėjų — Romulo ir Remo — globėjas), ir su kraujomaiša (plg. Marą — Marją su Kupala susietame mite). Savo fonetine forma mitologijoje žodis ***Mŏr-** dažnai asocijuojasi su mirtimi (***mer-**) ir jūra (***mor-**).

Daugelis jų, ypač su vandeniu susiję personažai, turi ryšį ir su ugnimi (plg. slavų ritualą, kurio metu sudeginama ir įmetama į vandenį Marą-Moreną vaizduojanti lėlė; **apām napāt** funkcionuoja kaip viena iš dviejų vedos ugnių; jūros dievo trišakis buvo suvokiamas kaip trys ugnys, degančios vandenyje tuo metu, kai dieviškieji dvyniai — dangaus sūnūs — įžiebia dvi ugnis jūroje,— indoeuropietiškasis motyvas apie saulę, išnyrančią iš jūros ir t. t.). Ugnies ir vandenų supriešinimas, toks akivaizdus pirminiame mite, ryškėja ir ankščiau minėtuose mitiniuose motyvuose, susijusiuose su požemio pasauliu. Prie šių i. m. motyvų galima prišlieti siužetus apie dangaus ugnį — saulę ir jos žemišką įsikūnijimą, išryškėjantį ritualuose. Vėlesniuose visų indoeuropiečių tradicijų tęsiniuose (indų, gr., rom.) išskiriamos dvi žemės ugnies rūšys — „apvalioji", išorinė, moteriškoji ugnis, siejama su namų židiniu ir deivėmis Vesta bei Hestija, ir „keturkampė" ugnis, siejama su vyriškuoju pradu ir dangumi. Indoeuropiečių kalba turėjo du ugnies pavadinimus, kuriems būdinga sakrali reikšmė; plg., pirma, sen. indų **agni** „ugnis" ir ugnies dievas *Agnis*, Mitanijos (konkrečiai Ugaritos) arijų **agn**, hetitų **D Agniš**, taip pat įvairūs sakraliosios ugnies pavadinimai — plg. lot. **vivus ignis** „gyvoji ugnis", rusų **живой огонь** „gyvoji ugnis", serbų chorvatų **живи огањ, жива ватра** „gyvoji ugnis", taip pat liet. **šventoji ugnis**, latv. **svēta uguns**; antra, hetitų **D Pahhur** kaip ugnies dievas (plg. hetitų **ḫašši pahhur** ir oskų **aasaí pura-siai** „židinio ugnis" atitikimą), prūsų **swenta Panīka** „šventoji ugnis"; taip pat tocharų ritualinė formulė **tsamoy puwarsa** „teauga ugnies dėka", sen. iranėnų **avar** (*Ataras*) „ugnis", sen. indų **atharvan** „žynys", slavų **vatra** (su Balkanų paralelėmis — albanų **vatrë**) ir kt. ugnies kulto elem., ypač indoeuropiečių ir kt. jiems artimose tradicijose; plg. sausros demoną Sušną rytų iranėnų mitologijoje su sen. indų ir iš dalies slavų mitologijose; plg. tokias vėlesnių laikų priešybes kaip Nikola Sausasis — Nikola Šlapiasis rytų slavų mitologijoje ir pan.

Be įvardytų svarbiausių indoeuropiečių mitologijos personažų atitikmenų, esama nemažai ir neesminių. Bendri pavadinimai būdingi vienodas f-jas atliekantiems personažams: plg. augalų karalystės ir miško dievus — sen. indų **pūsan** (*Pūšanas*), sen. gr. **Pān** (*Panas*), prūsų **Puskaītis** (*Puškaitis*). Dauguma mitinių vardų siejama su visiškai abstrakčios reikšmės pavadinimais, turinčiais aiškiai jaučiamų mitologinių charakterio asociacijų: sen. gr. **poros**, slavų **pora**, rusų **пора** ženklina jėgą, brandą, plg. Porevitas — Baltijos slavų dievo vardas; sen. indų **vāc** „kalbos deivė", sen. gr. **epos** „žodis", „kalba" ir kt. Esama ryšio ir tarp rūšių pavadinimų, reiškiančių konkrečios mitol. sist. pagrindines sąvokas: plg. hetitų **ḫaššu** „viešpats", **ḫaššaua** „žynė", sen. indų **asura** „valdovas", sen. iranėnų **ahura** „dievybė", sen. germ. ***ansuz** „dievas" (sen. islandų **aesir**); Avestos **spə nta** „šventas gyvybės jėgos šaltinis" (plg. *Ameša Spenta* iranėnų mitol.); plg.: žemės dievybė Spanta rytų iranėnų mitol., liet. **šventas**, sla-

vų *svet- „šventas", rus. святой „šventas", hetitų šaklai- „ritualas", lot. sacer „šventas"; sen. indų brahmán „brahmanas", lot. flāmen „žynys". sen. airių nóeb „šventasis", sen. persų naiba „stebuklingas", lot. vates „teisuolis", „pranašas", „poetas", rusų вития, sen. islandų Óðinn *Odinas*, šamaniškos ekstazės dievas, gavęs poezijos midaus, vakarų germ. Vodan; sen. airių fili „poetas", sen. rusų Велесь, вельти „ypatingu būdu kalbėti"; sen. indų āyu- „gyvybės jėga", „laikas, gyvenimas", gr. aiōn „gyvybės jėga", „gyvybinės energijos šaltinis" („amžinas grįžimas"), ai(F)en „visada", lot. aevum „laikas", gotų aiws „laikas", „amžinybė"; Avestos duž. manah, sen. indų durmanas „linkęs į nedorybę", gr. dysmenēs „nedorėlis", Avestos hu. manah „geranoriškumas", Mikėnų gr. e-u-mene, gr. eumenetēs „supratingas" ir pan. Daug panašaus charakterio sutapimų esama ritualinėje leksikoje; tai rodo senojo ide. ritualo požymių visuotinumą. Viena vertus, ritualas dubliuoja mitą, jį pavaizduoja (šventės), kita vertus, žyniai panaudoja ritualą, interpretuodami ir konstruodami teologines teorijas. Motyvą apie *Uel- (ir kt. vardais vadinamo personažo) sukapojimą į gabalus, iš kurių susidaro kosmosas, tęsė žmogaus aukojimo ritualas; jį vėliau pakeitė įvairių gyvūnų (žirgų, jaučių, avių, kiaulių, šunų — ši tvarka įsigalėjo visose senosiose tradicijose) aukojimo ritualas. Reikšmingas pavyzdys yra vedų purusamedha- „žmogaus aukojimas". Per šį ritualą, kuris iš dalies atitinka ir hetitų žmogaus aukojimo ritualo aprašymą, į gabalus sukapoja žmogų, simbolizuojantį pirmojo žmogaus *Purušo* (indų mitol.) kūną. Iš Purušo liemens dalių susidaro tam tikros Visatos dalys. Tai atitinka ir iranėnų kosmologiją, germ. ir skandinavų (plg. milžino Imio sukapojimą į gabalus), slavų (sen. rusų „Balandžių knygos" motyvai) ir kt. tradicijas; plg. sen. indų ritualą, kurio metu žirgas sukapojamas į kosmoso zonas atitinkančius gabalus (↑ *ašvamedha*). Keturios aukojamojo gyvūno rūšys atitinka keturių Visatos dalių horizontaliąją struktūrą (dangaus šalis). Trijų dalių vertikalioji struktūra (dangus — žemė — požemio pas.), padauginta iš keturių dalių horizontaliosios struktūros, sudaro skaičių 12 (suma sudaro sakralinį skaičių 7; plg. įvairių panteonų septynis dievus ir pan.),— tai nurodo tiek makrokosmo, tiek mikrokosmo — žmogaus ir ritualo metu jį pakeičiančio aukojamojo gyvūno — vienovės, pabaigos idėją; plg. paplitusią praktiką aukojamą gyvūną padalyti į 12 dalių (hetitų ir luvių žmogaus gydymo ritualuose, taip pat keltų ritualų praktikoje; bizantiečių ir slavų burtažodžiuose 12 drugių simbolizuoja 12 kūno dalių ar 12 ligų, galinčių ištikti žmogų).

Visų indoeuropiečių tradicijai būdingi ir įvairiausi mitai apie Visatos (dangus — žemė, diena — naktis, vanduo — sausuma, saulė — mėnulis, augalai — gyvūnai — žmogus, kaip kultūros tradicijos pradininkas) susidarymą iš pirminio chaoso ir pirmojo kultūrinio herojaus veiklą — stebuklingų vaistų ar daikto (poezijos midaus, somos-chaomos, jaunystės sugrąžinimo obuolio ir kt.) įgijimą, įvairių amatų ir profesijų (audimo, pynimo, dailidės, puodžiaus) paslapčių sužinojimą, įvardijimą.

Senosiose indoeuropiečių (hetitų, sen. islandų, sen. airių) tradicijose sutampa dar vienas esminis, su kalba susijęs mitol. vaizdinys: dievai turi savitą kalbą, kuri skiriasi nuo žmonių kalbos [sąvoką „kraujas" dievų kalba Homeras įvardija ichōr (plg. hetitų išḫar), žmonių kalba aima ir pan.]. Šiam vaizdiniui, kaip ir kitų indoeuropiečių mitol. motyvų grandinei (mitai apie žemės sukūrimą, šventojo obuolio pavogimą ir pan.), būdingos preciziškos analogijos su Senovės Rytų mitol.; tai (prisimenant ir kitas kultūrines ir kalbines paraleles), manoma, rodo indoeuropiečių prokalbės atstovų kontaktus su senosiomis Artimųjų Rytų tautomis.

Bendrojo indoeuropiečių mitol. fondo skirtingų tradicijų tolesnis plėtojimasis pasireiškė tipologiškai panašių tendencijų grandine, rodančia kiekvienos konkrečios šio fondo mitologijos pokyčių rezultatų panašumą. Tokia bendra tendencija grupuojamas svarbiausių dievų panteonas pagal tris pagrindines f-jas: magiškąją sakralinę (žyniai), karinę ir ūkinę, kurios (tai įtikinamai savo darbuose parodė Ž. Diumezilis) atitinka tris svarbiausius ankstyviausių indoeuropiečių bendruomenių socialinio gyvenimo aspektus. Tokios trinarės struktūros išryškėja palyginus rom. Kapitolijaus triadą (Jupiteris — Marsas — Kvirinas) su analogiškomis sen. indų struktūromis: Mitra — Varūna (sakralinė žynių f-ja), Indra (karinė f-ja), Nasatja (Ašvinai, ūkinė f-ja). Panašią triadą turi sen. germ., keltų ir kt. panteonai.

Panteono organizacinės struktūros visuma (į ją, be pagrindinių, pirmiausia su trimis f-jomis susietų dievų, įeina ir kiti dievai) atspindi požymius, bendrus įvairioms indoeuropiečių tradicijoms, ir paaiškina, pavyzdžiui, septynianario dievų komplekso sutapimą indoiranėnų ir kai kuriose kitose (sen. rytų slavų) mitologijose.

Nuoseklus įvairių lygmenų atskyrimas mitol. sistemose ir laipsniškas senųjų dievybių perkėlimas į ne taip individualizuotų demonų lygmenį (plg. dievybės *Uel- kaip demono išraišką įvairiose, ypač slavų ir baltų, tradicijose) buvo antra įvairių indoeuropiečių mitol. tradicijų raidą vienijanti tendencija.

Transformuojantis indoeuropiečių mitologijai, sutapo ir įvairių kult. tradicijų tendencija išskirti ypatingus asmenis (genealoginius didvyrius), sudarančius tarpinę mitologinių ir ankstyvųjų istorinių vaizdinių grandį (plg. daugelį Heraklio ir Prometėjo tipo didvyrių gr. mitol., rytų iranėnų osetinų ir vakarų iranėnų, vidurio persų epo didvyrius ir pan.).

Šios visuotinės i. m. fondo raidos tendencijos ir tolesnių transformacijos krypčių sutapimas nulėmė savitą indoeuropiečių mitol. vienovę, priešingai negu vėlesnio laiko kontaktai su neindoeuropiečių mitologija.

L.: Indo-European and Indo-Europeans. — Philadelphia, 1970; Myth and Law among the Indo-Europeans. — Berkeley, 1970; Indo-European Studies, 1—2. — Cambridge, 1972—1975; Myth in Indo-European Antiquity. — Berkeley, 1974; *Dumézil G.* Mitra — Varuna. — N. Y., 1988; *Топоров В.* К реконструкции индоевропейского ритуала и ритуально поэтических формул. — Kr̄āj. Труды по знаковым системам, 4. — Тарту, 1969; *Иванов В., Топоров В.* Исследования в области славянских древностей. — М., 1974; *Дюмезиль Ж.* Осетинский эпос и мифология. — Пер. с фр. — М., 1976.

INDŲ MITOLOGIJA — mitol. sistemų visuma senovės Indijoje. Seniausi liudijimai apie religinius bei mitologinius įvaizdžius siekia, ko gero, mezolitą [plg. olų piešinių motyvus Singapūre (Raijgarnos apylinkėse), pirmiausia tų, kur vaizduojami ritualai (šokantys žmonės su kaukėmis) ir pan.; kai kuriuos laidotuvių ceremonijos ypatumus; ypač Indijos megalito kultūrą atspindinčius simbolinius atvaizdus iš archeologinių radinių ir kt.]. Išsamesnį (nors irgi dalinį) vaizdą galima susidaryti apie senovės dravidų (↑ *induizmo mitologija*), austroazijiečių (mundų, monų, khmerų) ir tibetiečių bei birmiečių gentis, kurios buvo apgyvenusios Indijos subkontinentą. Tas pat pasakytina apie kai kurias tradicijas, etnolingvistiniu požiūriu kol kas tiksliai neidentifikuotas,— visų pirma apie Indo slėnio senovės civilizaciją, kuri pastaruoju metu vis dažniau laikoma „protodravidų" civilizacija. XX a. trečiajame dešimtmetyje pradėjus kasinėjimus Indo upės slėnyje (Mohendžodare, Harapoje ir kt.), atrasta sena miestų tipo civilizacija, kuri egzistavo maždaug III—II tūkst. pr. Kr. Harapos kultūrai priklausančių žmonių religiniai bei mitologiniai įvaizdžiai sudaro *protoindų mitologiją*. Be šių mitol. sistemų, kurias sukūrė ne arijų ir net ne indoeuropiečių tautos bei gentys, indų mitologijos komponentų taip pat yra vedų mitologijoje, induizmo mitologijoje ir *budizmo mitologijoje* (turbūt esama pamato kalbėti apie nebrahmanizuotų vratjos tipo arijų mitol. įvaizdžius ir žymiu mastu apie *džainizmo mitologijos* elementus). Šių trijų pagrindinių mitol. sistemų ryšys gana painus. Tai lemia kultūros, istorijos, etnolingvistikos, pasaulėžiūros, erdvės ir laiko faktorių visuma. Nors apskritai tos trys indų mitologijos dalys turi didelį bendrų mitinių personažų bei mitų fondą, tarp jų esama ir nemaža skirtumų, joms būdingas savarankiškumas, autonomiškumas. Specifinė elementų atranka iš bendrojo fondo lėmė vienų mitol. siužetų ir net personažų aktualizavimą, kitų užmiršimą, naujų ryšių tarp jų atsiradimą.

Vedų mitologiją sukūrė arijų gentys šiaurės vakarų Indijoje II tūkst. pab. — I tūkst. pr. Kr. Jai būdingas politeizmas. Induizmo mitol. sukurta vėliau, kai arijų gentys jau buvo gerokai pasistūmėjusios į Indijos pietus bei rytus, smarkiai paveikdamos autochtonų kultūrą, perimdamos iš jų kai kuriuos elementus. Induizmo mitol., būdama vedų mitol. tęsinys, jos transformacija, laiko vedas ankstesniojo pažinimo (kartu ir mitologinio) šaltiniu, bet ji taip pat smarkiai evoliucionavo monoteistinių įvaizdžių link. Tai rodo mintis apie pirmapradį viso, kas yra, kūrėją, apie dieviškąją trejybę, taip pat kt. bruožai, būdingi didžiosioms religijoms, pretenduojančioms į universalumą. Vedų mitol. ne transformavosi į induizmo mitol., bet tam tikru mastu susigyveno su ja, išlaikydama daugelį savo ritualų ir remdamasi konkrečiais tekstais, kurie ir tada, ir dabar tebelaikomi šventais (Rigveda, Jadžurveda ir kt.). Esminga tai, kad daugelis senosios vedų ir induizmo mitol. pėdsakų geriausiai išliko ne arijų apgyventose šiaurės srityse, bet dravidų apgyventuose pietuose.

Skirtingai nuo ortodoksinių brahmanizuotųjų vedų ir induizmo mitologijų, apie kurias pirmosios žinios randamos vediškuoju ir klasikiniu sanskritu rašytuose teks-

Krišna įveikia gyvačių valdovą demoną Kalijį

Višnuus šventyklos frontonas Šryramgamoje. XIV a.

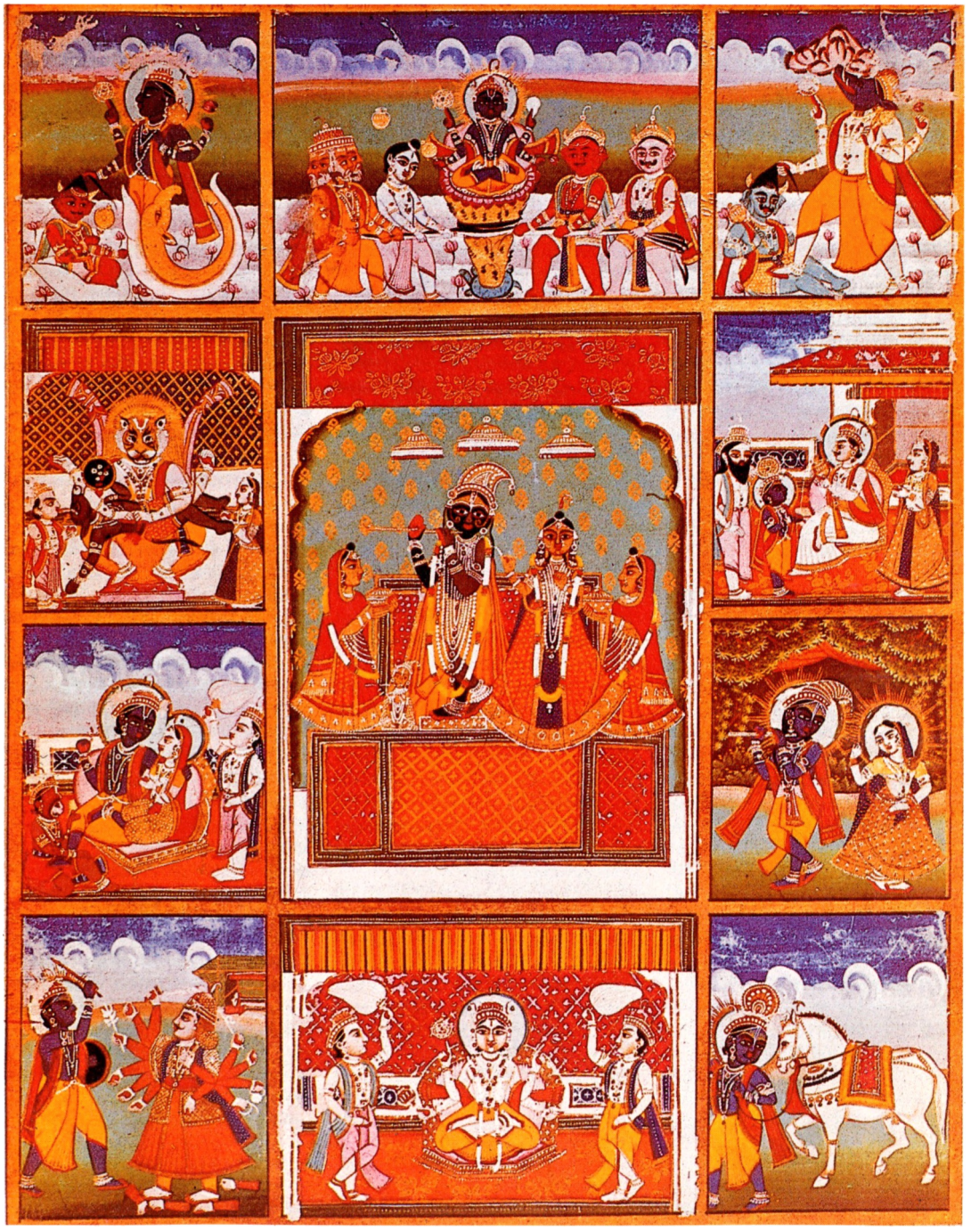

Višnus savo dangaus soste su mylimąja Lakšmi (viduryje), apsuptas šešių avatarų, paskutinio dar neįsikūnijęs. Džaipūros tapyba Viktorijos ir Alberto muziejuje Londone. XVIII a.

tuose, budizmo mitol., atsiradusi VI a. pr. Kr. Indijos šiaurės rytų rajonuose, neturėjo ryšio su brahmanizmu ir buvo kuriama ne vien sanskritu, bet ir vietiniais vidurio Indijos dialektais. Tai atspindėjo budizmo mitol. orientaci-

ją į daug platesnius (socialiniu, turtiniu, etniniu atžvilgiu) visuomenės sluoksnius. Perėmęs iš vedų ir induizmo mitologijų keletą personažų bei siužetų, budizmas, laikydamasis savo religinių bei filosofinių principų, mitologijai skiria ribotą antrarūšę vietą, suvokdamas mitologinio klodo priėmimą į savo sudėtį kaip kompromisą tarp labai išplėtotų teorijų ir liaudies tikėjimų. Tik ten, kur budizmas susiduria su galingu mistinės-poetinės stichijos substratu, išsirutulioja kelios originalios mitol. koncepcijos (mahajana, tantrizmas). Šios koncepcijos dažnai susipindavo su gyventojų autochtonų (neretai ezoterinio tipo) archajiškais mitiniais įvaizdžiais.

Indų mitologijai būdinga ne tik išsišakojimas keliomis skirtingomis kryptimis, bet ir tų krypčių sambūvis, nuoseklus mitol. sistemų paveldimumas. Dėl to kartais bandoma i. m. aprašyti kaip vieningą mitol. sistemą, o skirtumus tarp įvairių jos šakų laikyti neesminiais.

Abhimanis (sen. ind. **abhimāni**=[1] pažodžiui — „priešiškas", „piktas", „išdidus") — vedų mitol. *Agnio* epitetas, ritualuose personifikuojamos aukų ugnies vardas. A. vadinamas Brahmos vyriausiuoju sūnumi, kuris su žmona Svaha turėjo tris sūnus — Pavaką, Pavamaną ir Šučį, o tie kartu su savo 45 sūnumis ir tėvu A. reprezentuoja ugnies aukojimo ritualo 49 ugnių būrį. A. jau minimas Rigvedoje ir Atharvavedoje, t. p. puranose („Šatapathabrahmane") ir epinėje („Mahabharata") literatūroje.

Abhimanjus (skr. **abhimanyu**= „grėsmingas") — senovės indų herojus, Krišnos sesers Subhadros ir sen. indų mitinio herojaus Ardžuno sūnus. Nuo pat jaunystės A. garsėjo narsumu, kovojo su Šalju, Vikarnu, Čitrasomu, Bhagadatu, Bhyšmu ir Lakšmanu; kartu su pandavais kovėsi ir krito Kurukšetre. „Mahabharatoje" A. vaizduojamas gryno aukso kovos vežime, kurį traukia šviesbėriai žirgai. Legenda pasakoja, kad kai pandavai buvę ištremti, Krišna A. ir jo motiną priglaudęs Dvarakoje; ten jaunasis didvyris mokęsis, užaugęs ir susituokęs su Virato valdovo dukterimi Utara, kuri po vyro mirties Kurukšetre pagimdė jo sūnų Parikšitą. Tryliktąją Bharato mūšio dieną Judhišthiras siuntė A. prieš Drono čakravjūgą — ratu išrikiuotą būrį. Šiame mūšyje A. pateko į Džajadratho karių apsuptį, dvikovoje įveikė Brihadbalą ir krito kaudamasis su Saindhavu. Šis epizodas pavaizduotas „Mahabharatos" dalyje „Abhimanjuvadhaparvas".

adhidevas, adhidevata, adhidaivatas (sen. ind. **adhideva**=, **adhidevatā, adhidaivata**= pažodžiui — „aukščiausioji dievybė", „dieviškasis globėjas", skr. „būdingas dievybei") — vedų mitol. dievybę apibūdinantis principas, kuriuo naudojamasi aukščiausiosios dievybės — būties ir visų daiktų kūrėjo — idėjai išreikšti (↑ t. p. *adhjatmas*).

adjhatmas (skr. **adhyātma**= „priklausęs pats sau, savajam", „aukščiausioji dvasia", „Visatos siela") — vedų mitol. principas, apibūdinąs dievybę ir nusakąs makrokosmoso (dieviškojo, adhidevo) ir mikrokosmoso, o kosmogoniniu apsektu — Visatos ir pirmžmogio tapatumą; vėlyvojoje vedų mitol. — iš dalies mitologizuotas universalus pasaulio sandaros principas, išreiškiąs aukščiausiosios dvasios, Visatos sielos, demiurgo idėją; neišnykstantis amžinasis Brahmanas, kuris gyvena žmoguje.

Aditė (sen. ind. **aditi**= pažodžiui „laisvė", „begalybė", „beribiškumas") — sen. ind. mitologijoje su saulės dievybių klase glaudžiai susijusi senoji moteriškoji dievybė, dieviškasis motinos funkcijų įkūnijimas, visų dorovingųjų dieviškoji motina, *rito* žmona, aditjų motina; vėlyvojoje vedų mitol. — abstrakčių ritualų, kosmogoninių ir filosofinių idėjų personifikacija. A. yra nuodėmių atleidėja, kaltės dovanotoja, dievų pykčio nukreipėja, saugotoja ir gerovės gausintoja, vaikų ir gyvulių laimintoja, teikia prieglobstį karvėms; jai dažniausiai meldžiamasi auštant, vidurdienį ir saulei leidžiantis. Galimas daiktas, kad A. yra vėlesnis archajiško mitol. siužeto pakaitalas. Mokslinėje literatūroje iškelta mintis, kad šis siužetas galėtų būti susijęs su universalia senųjų indoeuropiečių mitologema apie perkūno kovą su priešu.

Per visą sen. indų mitol. sistemos evoliuciją, pasilikdama nuošaliai nuo induizmo panteono formavimosi proceso, A. smarkiai keitėsi. Keitėsi ir jos mitologinė išraiška, ir funkcinė interpretacija: jau nuo seniausių laikų A. priskiriami įvairūs, neretai prieštaringai interpretuojami giminystės ryšiai su kitais sen. indų mitiniais personažais. Rigvedoje, puranose ir epuose A. vadinama trečiąja Dakšo dukterimi (jos seserys — Ditė ir Danu), ji yra Kašjapo žmona, septynių sūnų — dievų aditjų — motina; Indra dažnai vadinamas septintuoju jos sūnumi. Kartais ši grupė papildoma aštuntuoju sūnumi — Martandu, kuris dar vadinamas Vivasvatu ir laikomas visų mirtingųjų protėviu. Martandu gimė be rankų ir kojų, ir A. jo atsižadėjo. Vėliau ši šeima padidinama iki 12 dievybių; vienuoliktuoju laikomas Tvaštaras, o tarp kitų ypač aukštinamas Kašjapo ir A. sūnus Vamanas — Višnaus įsikūnijimas (avataras). Su A. susijusių mitologinių tradicijų kitimas užfik-

[1] Senovės ir viduramžių literatūrinėje indų kalboje (sanskrite) dėl sudėtingų sandžio dėsnių žodžiai neturėjo pastovios galūnės. Ji priklausė nuo to, kokiu garsu prasideda tolesnis žodis. Pvz., dievo Indros vardas turėjo kelis variantus: Indras, Indrah, Indrar ir kt. Todėl pasaulio praktikoje sanskritiškų žodžių (tikrinių ir bendrinių) pateikiami tik kamieniai: Indra, Agni ir pan. Taip daroma net žodynuose. Norėdami parodyti, kad tai ne visas žodis, po sanskritiškų žodžių kamiengalio rašome du brūkšnelius: indra=. Moteriškosios giminės žodžių gale esantys balsiai -ā, -ī taip pat buvo ne galūnės, o kamiengaliai, tačiau po jų jokių kitų garsų nebebūdavo, žodis baigtas. Todėl juos rašome be brūkšnelių: draupadī. Kadangi pačios seniausios skr. galūnės -as, -is ir pan. sutampa su lietuviškomis, rašome lietuviškas vardų formas Indras, Agnis ir pan. Sanskritiškus bevardės giminės daiktavardžius irgi verčiame vyriškąja gimine. Išimtį darome kai kuriems budizmo religijos vardams bei sąvokoms: buda, nirvana ir kt., nes budizmas yra pasaulinė religija. (*Vert. past.*)

suotas įvairiuose šaltiniuose: Jadžurvedoje, šventųjų tekstų rinkiniuose „Vadžasanejysamhitoje" ir „Taitiryjasamhitoje" A. vadinama Višnaus žmona, o epuose ir puranose — motina. Ji laikoma ir Dakšo dukterimi, ir jo motina; Atharvavedoje — rudrų motina, vasų dukterimi ir aditjų seserimi. Visa tai, taip pat „neužbaigtas" A. paveikslas galėtų liudyti, kad jos vaidmuo sen. indų mitologijoje buvęs šalutinis ir kad šio personažo reikšmė ilgainiui sunyko. Dažniausiai (taip pat pačiais seniausiais laikais) A. yra gamtos reiškinių ir objektų personifikacija: ji tapatinama su šviesa, dangumi, oru, motina, tėvu ir sūnumi, su visais, kurie gimė ir kuriems lemta gimti, su žeme, dangumi ir žeme, jų abiejų atrama, su šviesa, kurios atspindys yra Ušasė, ir su viskuo, kas persismelkia per orą.

Sen. indų kūriniuose A. minima jau nuo Rigvedos laikų, beje, šiame paminkle ji figūruoja 80 kartų, dažniausiai su aditjais. A. daug sykių paminėta Atharvavede, Jadžurvede, brahmanuose, puranose, epuose „Mahabharata" ir „Ramajana", tačiau išplėtotų siužetų, kuriuose veikia A., yra mažai ir daugumoje jų šiam paveikslui skiriamas antraeilis vaidmuo. Detaliausiai mito fragmentas, kuriame veikia A., užfiksuotas „Maitrajanyjasamhitoje". Įsigeidusi gimdyti vaikus, A. išvirė aukojimui ryžių. Kai dievai pasivaišino, likutį suvalgė pati, todėl pastojo ir pagimdė sūnus Dhatą bei Arjaną. Tada ji dar kartą išvirė ryžių ir, pavaišinusi jais dievus, likutį suvalgė pati, todėl pastojo ir pagimdė sūnus Mitrą bei Varūną. Ji padarė tą patį trečią kartą ir pagimdė Anšą bei Bhagą. Ketvirtą kartą A. pamanė, kad neatsitiks nieko blogo, jei savo dalį ji suvalgys pirma, o paskui dovanos dievams tai, kas jiems priklauso. Taip ji ir padarė, bet šįsyk kartu su Indra pasaulin atėjo luošys — Vivasvatas.

Aditjas (sen. ind. **aditya**= yra vedinys iš áditi= „laisvė", „begalybė", „beribiškumas") — sen. indų mitologijoje vienas iš Aditės sūnų, saulės dievas. Jau Rigvedoje Surjas vadinamas A. Vėliau šių mitol. personažų susiliejimo tendencija dar labiau išryškėja, o epiniuose kūriniuose ir puranose A. tampa tiesiogine saulės personifikacija bei visų Surjo mitol. pavidalų substitutu („Ramajana"), nors kartais iškildavo ir senasis A., kaip Surjo tėvo, įvaizdis. Raštuose A. vaizduojamas ir žyniu, kurio pareiga — deklamuoti himnus; taip pat sakoma, kad A. yra tiesa, vartai į dievo kelią; ir Višnus neretai vadinamas Aditju. A. šaukiamasi jau Rigvedos himnuose, jis sutinkamas daugelyje mitol. siužetų. „Taitiryjabrahmane" A. vaizduojamas dievu, kuriam priklauso visas auksas ir kuris pats yra iš gryno aukso. Vakarais jis randa prieglobstį pas ugnies dievą Agnį. A. yra saulės personifikacija — įkaitęs pateka rytais ir aukso laivu plaukia per dangaus skliautą. „Džaiminyjabrahmane" pasakojama, kad demonas, vardu Svarbhanus, kartą užleidęs tamsa A., bet dievai jį vėl išlaisvinę.

aditjai (sen. ind. **ādityās/as/** "priklausąs Aditės šeimai") — sen. indų mitologijoje saulės dievybių būrys, turintis ryškių grupinės dievybės požymių. Jie atlieka mitol. terminologinių klasifikatorių funkcijas, yra abstrakčių sąvokų personifikacija. Mitologinėje interpretacijoje jų individualizacijos tendencija silpna. A. yra deivės Aditės ir rišio Kašjapo sūnūs, dieviškieji jaunikaičiai — pasaulio sergėtojai; danguje gyvenantys visaregiai teisingos pasaulio tvarkos, rito prižiūrėtojai, patys galingiausi dangaus valdovai; dieviška galia apdovanoti trijų žemių ir trijų dangų ramsčiai, kovotojai su neteisybe. A. meldžiamasi saulei tekant ir prašoma duoti ilgą amžių, saugoti nuo blogio, apvalyti nuo nuodėmių, suteikti prieglobstį, atitolinti nelaimes, blogį ir vargą, atlyginti už dorybes, teisingai teisti už gerus ir blogus darbus. Vedų laikotarpiu a. klasei kartais priklausė šeši, bet dažniau septyni ar aštuoni personažai, kuriems, be individualių mitol. funkcijų, tradicija priskiria garbę įasmeninti septynias savaitės dienas, o vėliau, a. skaičiui išaugus iki 12 (pradedant Šatapathabrahmanu),— ir dvylika metų mėnesių (puranų tradicija). Pačioje pradžioje iš a. dažniausiai būdavo minimi Mitras, Arjamanas, Bhagas, Varūna, Dakšas ir Anšas (Rigvedoje dar vadinamas ir Martandu, kurio Aditė esą išsižadėjusi, nes jis gimęs luošas — be rankų ir kojų). Šią grupę dažnai papildo Dhataras (Dhatris), Indra ir Vivasvatas (atmetant Dakšą,— pvz., Atharvavede, kur a. motina laikoma Madhukaša, ir Taitiryjabrahmane), taip pat Savitaras, Surjas, Višnus, Šakras, Pūšanas arba Tvaštaras (paprastai puranose). Rigvedoje a. skirti šeši himnai. Etimol. sutapimai sen. persų ir vedų kalbose, panaši mitol. personažų interpretacija liudija, kad tarp persų panteono asuriškųjų dievybių, atitinkančių a., ir vedų mitol. personažų (plg. Amešą Spentą sen. persų mitologijoje) buvo tiesioginis ryšys, kuris leidžia teigti, kad egzistavo bendra protoiranėnų mitologema.

Adžas (sen. ind. **aja**= „negimęs", „negimdytas") — sen. ind. mitologijoje epitetas, kuriuo apibūdanami įvairūs dievai, pvz., Krišna, Surjas, Brahma, Višnus ir kt. Šiuo vardu vadinamas ir Raghaus sūnus, Dilypo vaikaitis, Surjavamšo (Saulės dinastijos) valdovas, kurį išsirinko vyru Vidarbho valdovo duktė Indumatė ir pagimdė jam sūnų Dašarathą. Iš daugelio pretendentų, dalyvavusių svajamvare (varžybose, per kurias nuotaka pati nusižiūri sužadėtinį), Indumatė išsirinko Adžą. Kalidaso epinėje poemoje „Raghuvanšas" yra toks epizodas: kai šiose varžybose A. nugalėjo dramblį, kartu su dvasia iš kūno išėjęs *gandharvas*, kuris buvęs užburtas ir turėjęs būti drambliu tol, kol kas nors jį užmuš. Dėkingas gandharvas padovanojo A. strėles, kurios lėmė pergalę varžybose.

Adžaekapadas (sen. ind. **aja ekapad** pažodžiui „vienakojis ožys") — vedų mitologijoje su oro (atmosferos), mitiniais personažais susijusi dievybė, vadinama dangaus, vandenyno, vandenų, Sarasvatės, o kartais ir visų dievų ramsčiu. Kai kur A. minimas tarp dangaus dievybių, metaforiškai vaizduojantis žaibą, taip pat vadinamas Saule (būdamas abiejų pasaulių pamatas, kaip pasakyta Atharvavedoje, arba kilęs iš Rytų, kaip teigiama Taitiryjabrahmane). Nuo seniausių laikų per ugnies aukojimo apeigas A. (dažniausiai kartu su Ahibudhnju) vaišinamas aukomis. Vėliau Adžae-

kapadu vadinamas vienas iš vienuolikos dievų, priklausančių rudrų šeimai; šis vardas yra ir Šivos epitetas. Vyrauja požiūris, kad A. jau iš pat pradžių buvęs kažkurios dievybės epitetas. Tikrasis jos vardas likęs nežinomas. Kai kas mano, kad tai galėtų būti personifikuoto žaibo vardas. Tokią nuomonę paremia paralelės su kitomis mitol. sistemomis, kuriose žaibas ir (kalnų) ožys (ožka) jungiami į vieną zoomorfinį paveikslą (čia, matyt, slypi ir A. ryšys su Indra). Pūšano šventasis gyvulys — ožys — rodo šio dievo ryšį su Adžaekapadu.

Agastjas (sen. ind. **agastya=**) — sen. indų mitologijoje dieviškasis išmintingius, rišis, laikomas daugelio Rigvedos himnų autoriumi. A. yra rišio Vasišthos brolis, dievų Mitro ir Varūnos sūnus, gimęs vandens ąsotyje — ten esą įkritusi abiejų dievų sėkla tą akimirką, kai jie pastebėję apsarą Urvašę. Jau Atharvavedoje apie A. kalbama kaip apie didžiausią kerėjimo meno žinovą, legendinį herojų, asketą, kuris nepaprastomis galiomis, įgytomis po ilgos askezės, padaręs daug stebuklų, pvz., iš visų gyvų būtybių geriausių dalių sukūręs sau žmoną, vardu Lopamudra; jos prašomas, prakeikęs ir pavertęs į pelenus visų brahmanų priešą daitją Ilvalą. Kitą kartą jis Nahušą, kuris buvo atėmęs iš Indros valdžią trijuose pasauliuose, pavertęs gyvate ir liepęs gyventi tokiu pavidalu dešimt tūkstančių metų. A. esą išgėręs vandenyną, kai jo dugne buvo apsigyvenę asurai,— tada ten galėjo prieiti dievai, kurie troško juos įveikti. Tačiau ne visada A. yra tiktai dievų pagalbininkas. Kartą, kai Vindhjo kalnas esą išaugęs toks didelis, kad užstojęs kelią saulei ir mėnuliui, dievai prašę pagalbos, bet A., teisindamasis, jog jam reikią keliauti į Pietus, liepęs kalnui pasilenkti ir neatsitiesti tol, kol jis sugrįš. Bet jis negrįžęs, ir kalnas iki šiol tebesąs pasilenkęs. Šis mitinis siužetas, matyt, susijęs su arijų civilizacijos plitimu ir todėl įgijęs tokią mitologinę interpretaciją. A. laikomas dravidų tautų pietinių rajonų globėju. Į šių tautų mitologinių pažiūrų sistemą jis pateko kaip Agatijaras — vardas fonetiškai nedaug tepakeistas. Nors A. yra vienas įtakingiausių senovės Indijos rišių, jis niekur neminimas tarp žmonijos protėvių; septyni jų įasmenina Didžiųjų Grįžulo Ratų žvaigždyno žvaigždes, o A. — pietų pusrutulio žvaigždę Kanopų.

Aghas (sen. ind. **agha=** „blogas"), **Aghasuras** — sen. ind. mitologijoje asuras, valdovo Kanso kariaunos vadas. A., užsimojęs nužudyti Krišną ir jo draugus, pasivertė gyvate su tokia milžiniška gerkle, kad Krišnos draugai pamanė, jog tai ola, ir nutarė joje pasislėpti, bet Krišna juos išgelbėjo („Mahabharata").

agnejastras (sen. ind. **āgneya=** „priklausantis Agniui, arba ugniai", **astra=** „ginklas") — sen. indų mitologijoje legendinis ginklas, ugninė strėlė arba ietis, turinti milžinišką naikinamąją galią. A. minimas epe „Mahabharata", vėliau jam priskirta mistinių savybių. Legenda pasakoja, kad Agnio sūnus Agnivešas jį gavęs kaip premiją nuo Bharadvadžo ir padovanojęs Dronui. Višnupuranoje sakoma, kad Sagaras šiuo ginklu, gautu iš mokytojo, išvijo laukinių gentis, įsibrovusias į jo valstybę.

Agnis (sen. indų **agni=** „ugnis") — sen. indų mitologijoje vienas įtakingiausių vedų laikotarpio dievų, vedų ir induizmo mitologijoje — ugnis, aukos ugnis, židinio dievas. Po Indros, A. Rigvedoje skirta daugiausia himnų. A. vaidina svarbiausią vaidmenį sen. indų ritualistikoje, kur jis įasmenina šventąją ugnį ir yra svarbiausias dievas tarp kitų žemės sferai priklausančių dievybių. Ir epiniu laikotarpiu A. išlaiko didesniąją savo mitologinių funkcijų dalį, nors nebeturi tokios reikšmės ir tampa antraeiliu mitiniu personažu. Kartu padidėja jo abstrakcija, jis įgyja vis daugiau universalios kosminės jėgos požymių, tapdamas substancija, kuri užpildo visą pasaulio erdvę ir atlieka pirminio elemento funkcijas. Vėliau A. tampa vienu iš lokapalų (lokapalai — pasaulio šalių globėjai), pietryčių (kartais rytų) valdovu. A. identifikuojamas taip pat su Brihaspačiu ir Brahmanaspačiu. A. iškilimas įvairiuose šaltiniuose aiškinamas nevienodai: jis laikomas Djauso ir Prithivės (įasmenintų dangaus ir žemės) sūnumi ir vadinamas *Abhimaniu*, o pagal puranų tradiciją — Brahmos vyriausiuoju sūnumi. A. taip pat minimas tarp Kašjapo ir Aditės sūnų, todėl neretai priskiriamas adityams. A. esąs kilęs iš vandenų, atsiradęs pats iš savęs, gimęs danguje, atėjęs į pasaulį trinant dvi malkų pliauskas — tai kadaise simbolizavo lytinį aktą. Jis vadinamas Dakšo, Dakšino, Ilos, Prišnio, žynio, aukotojo, aušros spindulių pagimdytuoju ir pan. Įvairios A. mitinės funkcijos: jis atveria tamsos duris, laiko dangų ir žemę, yra jų sargas, žino visus kelius ir žmonių paslaptis, prižiūri ritą ir viso pasaulio procesus, laimina santuoką (ritualinis vestuvių laužas), rūpinasi žmonių gerove, teisia priešus, yra palankus aukotojams ir (šventųjų giesmių) giedotojams, nugali tamsą, tačiau svarbiausia — A. yra tarpininkas ir aukų nešėjas per aukojimo apeigas: jis — žynys tarp dievų, su dūmais nuneša į dangų žmonių aukas, atveda dievus į aukų vaišes. A. gyvena dangaus ugnyje — saulėje, su kuria kartais yra identifikuojamas, žaibe, taip pat vandenyje, aukų laužo liepsnoje, jis pripildo ir orą, kyla į dangų, gimdo abu pasaulius, ateina kaip šviesa, kuri būna tarp žmonių, gyvena pačiuose žmonėse. Jis vadinamas įvairiais vardais, bet niekas nežino jo tikrojo vardo, kurį galbūt galima atspėti tik iš Rigvedos himnų skambėjimo. A. laikomas asuru, pirmuoju tarp angirasų, Mitru, Rudru, Matarišvanu, Bharatu, aukotoju. Jį vadina Mahinsu („aukų gavėju"), Dhanadžaju („turto niekintoju"), Vytahotru („aukotojo laimintoju"), Džyvalanu („degintoju"), Džatavedasu („būtybių" arba, kitaip verčiant, „gimimo žinovu"), Dhūmaketu („su dūmų vėliava"), Tanunapatu („pagimdžiusiu patį save"), Saptadžyhvu („septynliežuviu") ir pan. Ikonografinis A. atvaizdas labai nevienodas ir menkai antropomorfizuotas, todėl kartais būna sunku išsiaiškinti, ar raštuose jis minimas fizine, ar dieviškąja prasme, nes ir vienu, ir kitu atveju dažniausiai kalbama apie galvas, liežuvius, rankas — ugnies kūno dalis, kurioms būdingas ugningumas, spindesys, auksinis švytėjimas. Tie patys epitetai vartojami kalbant apie ugnies plau-

kus, akis, barzdą, net drabužius ir kitas vizualines kūno apraiškas. „Harivanše" (vėlesnis „Mahabharatos" papildymas) A. vaizduojamas apsirengęs juodais dūmų drabužiais, ir dūmai yra jo simbolis. Vienoje iš keturių rankų jis laiko ugninę ietį, o į jo kovos vežimą pakinkyti auksinio atspalvio bėri žirgai. Kitąkart jis pavaizduotas raitas ant avino (avinas yra A. vahanas). Norint pabrėžti, kad A. yra vyriausias iš dievų, jis dažnai parodytas kaip senas vyras, be to, su dviem veidais, šešiomis akimis, septyniomis rankomis ir liežuviais, trimis kojomis. Budizmo vadžrajanos mitologijoje A., vienas iš aštuonių dikpalų, vaizduojamas jojantis ant raudono ožio.

Sen. indų mitologinių siužetų sistemoje A. vaidina šalutinį vaidmenį: jis dažniausiai yra antraeilis personažas, kitų dievų padėjėjas, pasiuntinys, žinianešys, tarpininkas, veikiąs kartu su Somu, Indra, Jamu, marutais ir aditjais. „Mahabharatoje" aprašytos kelios situacijos, kuriose dalyvauja ir A.; pvz., išgydo Indrą; Brihaspačio palieptas, pasiverčia moterimi ir leidžiasi ieškoti persigandusio Indros; vykdydamas Indros įsakymą, keliauja pas valdovą Marutą; prakeikia Bhrigą, nes tasai išdavė demonui Pulomui jo žmonos Pulomos vardą; „Ramajanoje" A. yra vasų kariaunos, kovojančios su Ravanu, vadas; puranose pasakojama, kad deivė Kali iš A. gavusi akis ir ietį; A. esą suvedžiojęs moteris ir paleidęs į pasaulį karo dievą Skandą.

Ahalja (ahalyā) — sen. indų mitologijoje rišio Gautamo žmona. Kaip teigiama „Ramajanoje", A. yra pirmoji moteris, kurią Brahma sukūrė ir padovanojo Gautamui, tačiau jos grožis sužavėjo Indrą. Geisdamas šios moters, jis įkalbėjo dievą Čandrą pasiversti gaidžiu ir vidurnaktį sugiedoti ryto giesmę. Čandras taip ir padarė. Kol apkvailintas Gautamas aukojo ryto aukas ir meldėsi, Indra, pasivertęs jo antrininku, laimėjo A. Gautamas tai sužinojo ir pavertė žmoną akmeniu. A. turėjo tokia būti tūkstantį metų, kol ją palies dulkės nuo Ramo kojų. Taip ir atsitikę, kai iš savo valstybės išvarytas Ramas klajojęs po mišką. Gautamas atgavęs žmoną, kurią neapgalvotai buvo nubaudęs. Už bausmę Gautamas įsakęs Indrai nešioti nuodėmės ženklą, bet paskui pagailėjęs jo ir pakeitęs šią žymę tūkstančiu akių. Po šio įvykio Indra įgijęs epitetą *Sahasrakšas* — Tūkstančiaakis. Kitame mito variante sakoma, kad Gautamas atėmęs Indrai sėklides, bet dievai jo pagailėję ir pakeitę jas avino sėklidėmis.

Ahibudhnjas (sen. ind. **ahi budhnya**= „gelmių slibinas") — vedų mitologijoje roplio pavidalo dievybė, platesne prasme — jūra ir pasaulio vandenynas, kur A. yra gimęs ir gyvena; vienas iš višvedevų, Rigvedoje minimas kartu su Adžaekapadu, Apamnapatu, Savitaru, su vandenynu ir srovėmis. Nors tradicija šios gyvatės išvaizdos mitinės būtybės gyvenamąja vieta laiko vandenyno gelmes, jos įtakos sfera apima ir žemę, dangų, dangaus šviesulius, augalus, gyvūnus ir kalnus. Vėlesniais laikais išryškėja šio personažo ir ritualinės ugnies (garhapatjo) paralelizmas, o dar vėliau šiuo vardu vadinami Rudras ir Šiva. Vyrauja nuomonė, kad A. — Vritrui gimininga mitol. būtybė, nes ir apie Vritrą dažnai sakoma, kad jis yra Ahis, t. y. gelmėse gyvenantis slibinas — Budhnas, be to, etimologiškai A. neretai siejamas su sen. gr. Pitonu ir serbų bei kroatų Badniaku.

Airavatas (sen. ind. **airāvata**= „vandenų pagimdytas") — sen. ind. mitologijoje Indros vahanas, jojamasis gyvulys, dramblys, laikomas dramblių protėviu. A. esą atsiradęs iš pasaulinio vandenyno, kai dievai ir asurai jame mušė sviestą, kad gautų amrito. Pasak kito varianto, A. ir kiti digadžai yra aštuonių pasaulio šalių sargai, turintys dramblio išvaizdą, atsiradę iš brahmando (Brahmos kiaušinio) kevalo, suskilusio į aštuonias dalis. A. esąs rytų valdovas.

Ajus (sen. ind. **āyu**= „gyvybės jėga") — vedų mitinis personažas, atrodo, susijęs su gyvybės jėga. A. yra „jauniausiasis", gimęs po visų kitų, turįs poetinių gabumų. Kai kada jis priešiškas Indrai, bet šiaipjau A. ir jo pasekėjai daro Indrai gerus darbus, o Indra žudo A. priešus. Minima jo motina (ar net dvi motinos) ir sūnūs. A. susijęs su Manumi, Agniu, Urvaše, apskritai su dievais. To paties žodžio daugiskaita reiškia grupę būtybių, atsiradusių iš A., o kartais, atrodo, žmonių giminę. Kaip tik jie įdega Agnį, atranda ir išvalo somą, melžia didelę karvę.

Alambuša(s) (sen. ind. **alambuṣa**= „sužavintis") — induizmo ir budizmo mitologijoje kraugerys asuras, į kurio kovos vežimą buvę pakinkyti aštuoni pišačai; įvairios mitinės būtybės — apsaros. Vykdydamos asketams pavydinčių dievų valią, jos sėkmingai atitraukdavo šventuosius vyrus nuo askezės žygdarbių, kurių dėka tie gaudavę didelę galią ir antgamtinių jėgų, kokių neturėdavę net dievai. Pavyzdžiui, „Mahabharatoje" pasakojama, kaip Indra, kuris susirūpinęs stebėjo rišio Dadhyčo askezės pasiekimus, siuntęs pas jį apsarą A., o toji savo grožiu susukusi šventajam vyrui galvą ir jis praradęs per ilgus susivaldymo metus kauptą sėklą. Rišio sėkla išsiliejo į Sarasvatės upę, kurios krante jis tuomet meditavo, ir upė padovanojo jam sūnų Sarasvatą. Taip buvo pašalintas Indros varžovas, galėjęs jį pranokti jėga. Budistų džatakose („Alambušadžataka") aprašyta, kad kitai apsarai, irgi vardu Alambuša, panašiai pasisekė trejus metus išlaikyti meilės pinklėse Bodhisato sūnų Isisingą.

Alarkas (sen. ind. **alarka**= pažodžiui „pasiutęs šuo", t. p. „augalas", „stebuklingas gyvulys") — sen. indų mitologijoje vienas iš dešimties legendinių radžarišių, valdovų, šventųjų vyrų, kurių esą reikia šauktis rytą ir saulei leidžiantis, kad apsivalytum nuo nuodėmių. „Mahabharatoje" pasakojama, kad valdovas, vadintas tuo vardu, neturėjęs priešų žemėje, o jo lankas — galingiausias visame pasaulyje. Jam buvę neįveikiami tik protas ir jutimai, ir pati aštriausia strėlė, jei tik kliudytų protą, skonį arba uoslę, nužudytų ir jį patį, todėl A. turėjęs ieškoti galingesnio ginklo. Tokį rasti jam padėjęs juslių pažabojimas ir savistaba; taip jis tapęs apšviestuoju. A. vadintas ir kitas legendinis valdovas — Djūmato sūnus ir Sanato tėvas (Brahmandapuranoje ir Višnupuranoje va-

dinamas Vatsos ir Pratardano sūnumi). Dėl Lopamudros palankumo jis įgijęs amžiną jaunystę ir 66 000 metų valdęs Kašį (dabartinį Varanasį, arba Benaresą).

Amaravatė (sen. ind. **amāravatī** „nemirtingųjų buveinė") — induizmo mitologijoje indraloko — Indros rojaus, arba svargo, sostinė. Ten gyvena nemirtingieji ir kare žuvę herojai. A. kitaip vadinama ir Devapuru („dievų miestu").

Amba (skr. **amba** „motina") — sen. ind. mitologijoje deivės *Durgos* vardas; „Mahabharatoje" ir Kašio valdovo vyresnioji duktė, sosto paveldėtoja, Ambikos ir Ambalikos sesuo. A. pagrobė Bhyšmas, norėdamas ištekinti už Vičitravyrjo, tačiau sužinojęs, kad ji sužadėta su Šalvo valdovu, atidavė A. sužadėtiniui. Tas atsisakęs nuotakos, nes laikęs ją suteršta vien todėl, kad gyvenusi kito vyro namuose. Atstumtoji A. pasitraukė į mišką, asketiškai gyvendama pasiekė, kad pas ją nusileido Indra ir pasiūlė atsikeršyti kitame gyvenime, kada ji gims Šikhandina. Ji sutiko ir pagal apeigas susidegino — tapo sate.

Ambaryšas (skr. **ambarīṣa** = „atgaila") — sen. ind. mitologijoje įvairių legendinių valdovų vardas. Tarp jų yra ir vienas iš dešimties radžarišių, kurių šauktis reikia auštant ir leidžiantis saulei, kad apsivalytum nuo nuodėmių. Puranose minimas kitas legendinis valdovas, Nabhago sūnus, Hario (Višnaus) pasekėjas, kuris jo vardu atlikęs daug žygdarbių ir už tai gavęs čakrą — stebuklingą ginklą, prieš kurį niekas negalėjęs atsilaikyti.

Ambika (skr. **ambikā**) — sen. ind. mitologijoje Dakšo duktė, viena iš Saptamatrikų, Septynių Motinų, septynių deivės *Parvatės* apraiškų. Žmonės jos šaukdavosi, kad apsivalytų nuo nuodėmių.

amritas (skr. **amṛta** = „nemirtingas") — indų mitologijoje dieviškasis nemirtingumo gėrimas. A. yra *ambrozijos* (↑ gr. mitologiją) tipologinis analogas, Rigvedoje daug kartų minimos somos analogas. Jau epų ir puranų kūrimo laikais tarp sen. ind. mitinių įvaizdžių a. sąvoka dažnai vartojama vietoj somos (dievų gėrimo, nemirtingumo ir antgamtinių jėgų šaltinio), o induizmo mitologijoje ją visai pakeičia. Šiai mitologinei substancijai, atrodo, yra artimi ide. tautų mitol. sistemoms būdingi „gyvybės vandens" įvaizdžiai; tai rodo šios mitologemos archajiškumą. Tokią nuomonę patvirtina ir kiti mitiniai motyvai daugelyje mitol. sistemų: šios substancijos dieviška kilmė ir keliuose mituose plačiai aprašyti nedieviškų būtybių mėginimai įsigyti a., pagrobti iš teisėtų savininkų — dievų. Mitologinių įvaizdžių kompleksas, kuriam priklauso ši substancija, išreiškia pasaulio poliarizacijos idėją, t. y. gėrio ir blogio atsiradimą, ir leidžia vertinti tokius siužetus kaip kosmogoninio mito sudėtines dalis. Kosmogoninis mitas apie okeano plakimą, kad būtų gauta a. (amritamantana — amrito plakimas), puranose išdėstytas įvairiais variantais: Višnupuranoje teigiama, kad okeano plakimo iniciatorius buvęs Višnus, pas kurį dievai atėję ieškoti išsigelbėjimo nuo asurų, ir jis juos pamokęs, kaip tapti nemirtingiems. Kitur pasakojama, kad Višnus, Brahma ir mitinis roplių valdovas Šešas (Vasukis), padedami dievų ir asurų, pririšę milžiniškam vėžliui prie nugaros Mandaro kalną, mušę vandenyną, o Anantas, kilnodamas Vasukio galvą, kaip dumplėmis pūtęs iš vėžlio gerklės nuodingą tvaiką. Kai dievai pavargę, Narajanas jiems vėl įkvėpęs jėgų darbui tęsti, plakę, kol vienas po kito iškilę Somas, Šry, Suradevė ir Učaihšravasas, paskui kurį ėjęs medicinos dievas Dhanvantaris, nešdamas baltame inde amritą. Galop iš gelmių iškilęs kalakūtas — nuodai, galėję sunaikinti visą pasaulį. Taip ir būtų atsitikę, jeigu Šiva, Brahmos prašomas, nebūtų jų išgėręs, tačiau nuo išgertų nuodų jo kaklas visiems laikams likęs mėlynas. Asurai įsigeidė ne tik viso pasaulio gėrybių, kurias personifikuoja Šry, bet ir a. Gelbėdamas jį, Narajanas pasivertė gražia moterimi ir nuviliojo asurus šalin. Tačiau vienas jų, vardu Rahus, persirengė dievu ir gavo savo gurkšnį, bet Surjas ir Somas (saulė ir mėnulis), tai matydami, jį apskundė. Narajanas (Višnus) nukirto Rahui galvą; tarp dievų ir asurų kilo kosminis mūšis. Asurai mūšį pralaimėjo ir buvo priversti slėptis vandenyno gelmėse ir po žeme, o dievai a. specialiame inde patikėjo saugoti Narui. Plakant vandenyną, buvo gautas ir stebuklingasis paridžatas — koralinis medis, kurio vaisiai leidžia prisiminti buvusius gyvenimus. Šitaip, anot sen. indų mitologinių vaizdinių, kosmogoninio amritamantanos akto metu pasaulyje atsirado gėris ir blogis ir jų atitikmenys: a. — kalakūtas, dievai — asurai.

Anantas (skr. **ananta** = „begalybė") — sen. indų mitologijoje stebuklinga būtybė, Šešui gimininga roplių valdovas. A. yra vienas iš septynių pasaulio ramsčių; be jo, yra dar Šešas, Dharmas, Kamas, Vasus, Vasukis ir Kapilas. Budizmo mitologijoje A. atlieka tas pačias funkcijas, bet ten jo vaidmuo daug menkesnis. Budizmo ikonografijoje deivė Šukla naudoja A. kaip plaukų raištį.

Anasūja (skr. **anasūyā** „gailestingumas") — sen. indų mitologijoje rišio Atrio žmona. Jų abiejų sūnus Durvasas iš savo stebukladarės motinos paveldėjo jos galias. „Ramajanoje" pasakojama, kaip kartą Syta ir Ramas buvo atėję pas A., norėdami suteikti jai garbę; už tai ji padovanojusi Sytai stebuklingo tepalo, nuo kurio ši pasidariusi amžinai graži ir niekas negalėjęs atsispirti jos žavesiui.

Andhakas (sen. ind. **andhaka** = „aklas") — sen. ind. mitologijoje asuras, Ditės ir Kašjapo sūnus. Nors A. turėjęs tūkstantį galvų ir tiek pat rankų, kojų ir akių, tačiau vaikščiojęs kaip aklas, svyruodamas ir dėl to gavęs tokį vardą. Legendoje tvirtinama, kad kartą jis užsimanęs iš Indros rojaus (svargo) pavogti paridžato medį, bet Šiva jį nužudęs. Pasitelkęs šaktę, jis išnaikino žemėje ir kitas nelabas būtybes — andhakus, kurių labai daug buvo atsiradę iš A. kraujo. Šivapuranoje ir kitose puranose yra mito variantas: A. esąs Šivos sūnus, kuris gimęs aklas, nes Parvatė gimdydama ranka uždengusi Šivai akis. Asuras Hiranjakšas paėmė akląjį vaiką augintiniu. Šiva esą vaidijęsis su A., pagaliau jį paga-

vęs, pakėlęs trišakiu į orą, liepęs atsisakyti nesantaikos ir padaręs savo tarnu. Epuose „Mahabharata" ir „Ramajana" šiuo vardu vadinami keli mitiniai personažai.

Angadas (skr. aṅgada=) — sen. indų mitologijoje legendinis valdovas, Lakšmano sūnus; t. p. beždžionių vadas, Kiškindhos valdovas, Valo sūnus, minimas epuose „Mahabharata" ir „Ramajana" bei puranose. Legendoje pasakojama, kad jis tarnavęs Ramui ginklanešiu, buvęs jo pasiuntiniu pas Lankos valdovą Ravaną ir kovojęs su jo sūnumi Indradžitu.

Angirasas (sen. ind. aṅgiras) — vienas iš septynių dieviškųjų rišių, trečiasis Brahmos sūnus, angirasų tėvas, vienas iš dešimties pradžapačių, tarpininkas tarp dievo ir žmonių pasaulių. A. atsiradęs iš Brahmos kvėpavimo arba iš sėklos, kuri išsiliejusi į ugnį. Jis laikomas daugelio Rigvedos himnų autoriumi. Vedose ir indų mitologijoje A. vardas labai dažnai vartojamas vietoj Agnio, todėl jis dar vadinamas dievų žyniu ir aukų viešpačiu. Labai dažnai minimi jo giminystės ryšiai su Agniu: arba jis yra Agnio dukters Agnėjos ir Uraus sūnus, arba vadinamas Agnio augintiniu, o kartais Agnis laikomas A. sūnumi. Puranose A. vadinamas įstatymų kūrėju, žvaigždžių aiškintoju, o vėliau sutapatinamas su Brihaspačiu, Jupiterio valdovu, ir net apskritai su šia planeta. A. sūnumis laikomi Brihaspatis, rišis Utathjas ir Samvritas, septyni lokių pavidalo rišiai, kurie vėliau tapę Grįžulo Ratų žvaigždyno septyniomis žvaigždėmis. A. turėjęs kelias žmonas, kurių vardai minimi puranose: Kardamo duktė Šradha, pagimdžiusi keturias dukteris ir rišius Utathją bei Brihaspatį, Dakšo duktė Svadha, Satė ir Smritė. „Mahabharatoj" plačiai atsispindi įvairiausi A. giminystės ryšiai su daugybe mitol. personažų.

angirasai (sen. indų aṅgirās/as) — žodžio aṅgiras daugiskaita) — sen. ind. mitologijoje pusdieviai, dieviškieji dainiai, rišiai. A. žinomi jau nuo seniausių laikų ir Rigvedoje vadinami poetų, šventųjų raštų kūrėjų tėvais, t. p. laikomi žmonijos protėviais ir sudaro dešimties pradžapačių grupę. Šatapathabrahmane patys a. vadinami Pradžapačio sūnumis, nors dažniau jų tėvu laikomas Angirasas arba sakoma, kad jie kilę iš dangaus ir dievų. Pasak tradicinės sen. indų mitologijos, jie sukūrę Rigvedos devintosios mandalos himnus. Žymiausiuoju a. neretai laikomas Indra, kuris viename mitol. siužete kartu su kitais a. suranda ir išlaisvina asuro Valo pagrobtas karves. Šios dievybės veikia ir daugelyje kitų mitol. siužetų: jie dalyvavę dievų kovose su asurais, kai tie buvo pagrobę Brihaspačio žmoną Tarą, todėl nusipelnę Rudro malonę, padėję dievams surasti pavogtus daiktus (pvz., karves, kurias išginę panai), t. p. tikrąjį kelią, šventąją kalbą, saulę, aušrą, dalyvavę pirmajame aukojime.

Anilas (sen. ind. anila= „vėjas") — sen. indų mitologijoje vienas iš aštuonių vasų, vėjo dievas, Pradžapačio sūnus (kartais vadinamas Dharmo ir Svasos sūnumi).

anritas ↑ *ritas*.

Anšas (sen. ind. aṁśa= „tiesa" arba „dalis") — vedų mitologijoje dievas, kuriam priklauso dalis aukos. A. yra aditjas. Rigvedoje sakoma, kad A., kaip ir Dakšas, atsakingas už aukų padalijimą.

antarikšas (sen. indų antar-ikṣa= „oro erdvė") — vedų ir induizmo kosmogonijoje kosmosas, arba sluoksnis tarp dangaus ir žemės. A. kartais prasiskverbia ir po žeme, apsupdamas ir tą vietą, kur Savitaras, arba saulė, praleidžia naktį. Tradiciškai a. dalijamas į tris dalis, iš kurių dvi yra suvokiamos žmogaus pojūčiais, o trečia priklauso Višnui ir žmogaus pojūčiai jos nefiksuoja; esama paprastesnio varianto, kur a. dalijamas į dvi dalis — viršutinę, arba dangų, ir žemutinę. A. gyvena gandharvai, jakšai ir apsaros; tai marutų, Rudro, Indros, Valo, Vajaus, apų, Pardžanjo, Adžaekapado, Ahibudhnjo ir kitų dievų įtakos sfera, kuriai būdinga tamsa, debesų telkiniai, rūkas, ten daug drėgmės ir vandens, todėl a. dar vadinamas radžasu, arba tamsa, ir samudru, arba jūra.

Apamnapatas (sen. ind. apām napāt pažodžiui „vandenų sūnus") — vedų mitologijoje viena iš archajiškųjų dievybių, susijusi su vandeniu ir ugnimi. A., kaip ir kitos su vandeniu susijusios dievybės (pvz., apos, Adžaekapadas ir Ahibudhnjas), išlaiko indų-iranėnų mitologijos įvaizdžių sistemai būdingus bendruosius požymius. Tačiau jau Rigvedos kūrimo metu A. buvo nustumtas į vediškojo panteono periferiją, nors ir išlaikė mitinį ryšį su Agniu: kartais jį pakeičia, kartais A. vardas vartojamas kaip Agnio epitetas. A. dar vadinamas ir Agnio sūnumi, saulės gemalu (auksinio kiaušinio formos), tad A. vardas gali būti Savitaro epitetas. A. apsirengęs žaibais, spindi auksu, gimsta iš auksinio skreito, gyvena pačioje aukščiausioje vietoje, nusileidžia žemėn ir suteikia gyvybę visoms būtybėms. Būdamas vandenų sūnus, A. juose gyvena, apvaisina juos, yra upių pradžia.

apos (sen. ind. āpas „vandenys") — vedų mitologijoje personifikuoti pirmykščiai kosminiai vandenys, moteriškosios dievybės, motinos, kurios, matyt, atstovauja senam, dar indų-iranėnų mitinių įvaizdžių sistemai būdingam vandens dievybių kultui, kurio apraiškų randame rinkinyje „Avesta" (↑ t. p. *Apamnapatas*). A. valo nuo purvo ir nuodėmių, vaduoja nuo melo ir prakeikimo, stiprina sveikatą, suteikdamos ją sergantiesiems ir padėdamos išsaugoti sveikiesiems. Jos gyvena danguje ir žemėje, sausumos vandens telkiniuose ir vandenyne. Kaip ir upės, jos bėga į jūrą Indros nurodytomis vagomis, eina dievų keliais ir suteka į aukojimo vietas, pačios aukoja medų ir pieną. Agnis vadinamas a. sūnumi. Pasak sen. indų mitų, jos gimsta vandenyse ir juose gyvena. Apose gyvena ir Varūna, kuris laikomas pirmykštės vandens stichijos valdovu; gyvendamas vandenyse, kurie supa Visatą, jis prižiūri vyksmą pasaulyje ir sveria žmonių melą bei tiesą. A. valdo Savitaras. Kartais jos identifikuojamos su dievų gėrimu soma, laikomos turtų šaltiniu — barsto juos savo kelyje. Rigvedoje a. skirti keli himnai, keliskart jos minimos Atharvavedoje, tačiau vėlesnėje mitol. tradicijoje netenka svarbos.

apsaros (sen. ind. **apsaras**, matyt, „kilusios iš vandens") — vedų ir induizmo mitologijoje į nimfas panašios būtybės, vandens dvasios, gyvenančios kalnuose, upėse ir danguje. Indros rojuje (svarge) a. yra gandharvų žmonos ir mylimosios, šokėjos, dievų ir kare žuvusių didvyrių, pelniusių dangiškąjį gyvenimą, sugulovės. Pasak sen. indų mitol., a. atsiradusios, kai dievai ir asurai plakę vandenyną — per amritamantaną, t. y. išgaunant amritą, tačiau nei dievai, nei asurai nenorėję jų vesti: epe „Ramajana" sakoma, kad dėl to jos ir priklauso vi-

Apsara. Sieninė tapyba. Ola Nr. 17 Adžanto-je. IV—V a.

Apsara. Bhubanešvaras. XII a.

siems. Vajupuranoje ir „Harivanše" (vėlesnis „Mahabharatos" papildymas) pateikiama kita apsarų kilmės versija: dalis jų (dešimt ar vienuolika) kilusios iš Brahmos proto, materializuojantis jo mintims, o kitos esančios Dakšo dukterys. Vedų laikotarpio mitol. a. yra ir blogosios dvasios, nes moka apgauti žmones, užleisdamos ant jų beprotišką meilę. Atharvavedoje yra užkalbėjimų, padedančių apsisaugoti nuo a. blogų darbų. Vėlesniais laikais, a. skaičiui padidėjus ligi kelių šimtų tūkstančių, jos pradėtos skirstyti į kategorijas, be to, tiktai daliai dieviškųjų a. leista gyventi Indros rojuje ir vykdyti jo norą — gundyti šventuosius vyrus, kurių askezės pasiekimai pradėjo gręsti dievų gerovei, nes suteikė šventiesiems tokią pat didelę galią kaip dievams (Tilotama nukreipė nuo šventųjų vyrų kelio brolius Sundą ir Upasundą, sukiršino juos ir tie nužudė vienas kitą; Ghritačė sugundė rišį Bharadvadžą, Menaka ir Rambha — rišį Višvamitrą, Alambuša — rišį Dadhyčį ir t. t.). Induizmo ikonografijoje a. tradiciškai vaizduojamos kaip nuostabios moterys puošniais drabužiais, apsisagsčiusios brangiais papuošalais. A. gali keisti savo išvaizdą ir, reikalui esant, pasiversti kuo nors kitu.

Aranjanė (sen. ind. **araṇyānī** iš **araṇya** = „miškas", „tankumynas") — sen. indų mitologijoje miško deivė, personifikuotas miškas, miško motina, visų miško žvėrių kūrėja. Vedų laikotarpiu, atrodo, buvusi kulto objektas, nors Rigvedoje paminėta tik vieną kartą. Ji padeda paklydusiems keleiviams, dovanoja maisto, nors pati nei aria, nei sėja.

Arbudas (sen. ind. **arbuda** = „gyvatė") — vedų mitologijoje legendinė roplio išvaizdos būtybė, Indros priešas. Iš pradžių, dar prieš arijų atėjimą, A., atrodo, buvęs vietinių genčių dievukas. Indra A. nugali. A. daugkart minimas Rigvedoje, taip pat kartu su Vritru, kuris identifikuojamas su Ahibudhnju. Džainų legendose A. vaizduojamas kaip roplys, gyvenantis kalne ir kas šeši mėnesiai sujudantis, sukeldamas žemės drebėjimą.

Ardhanarė (skr. **ardhanārī** „pusiau moteris"), **Ardhanaryšvara** — induizmo mitologijoje Šivos (vyriškosios apraiškos) ir Parvatės (moteriškosios apraiškos) vienovė, hermafroditinė dievybė; personifikuotas dievo ir jo šaktės susivienijimas. A. išreiškia vyriškųjų ir moteriškųjų funkcijų vienovės idėją dievybės kuriamojoje veikloje. „Mahabharatoje", legendoje apie Bhringyšą, kuris dar vadinamas Bhringiritu ir Bhringiu, sakoma, kad Šiva kartą sumanęs patikrinti jo ištikimybę ir pasirodęs kaip dviguba dievybė A. Vyriškosios apraiškos garbintojas pasivertęs bite ir apskridęs tiktai Šivą, nekreipdamas dėmesio į Parvatę; deivė dėl to supykusi ir prakeikusi šventąjį vyrą, kad jis kasdien vis labiau nyktų. Galiausiai jis nebesilaikęs ant kojų. Tada Šiva Bhringiui dovanojęs trečią koją, kad jis visai nepražūtų.

Ardžunas (sen. ind. **arjuna** = „šviesus", „baltas") — sen. indų epinis herojus, vienas pagrindinių „Mahabharatos" personažų, Kuntės ir Indros sūnus, trečiasis iš penkių pandavų, Iravato, Babhruvahano ir Abhimanjaus tėvas (pirmasis — nagų valdovo dukters Ulūpės, antrasis — Čitrangados, trečiasis — Krišnos sesers Subhadros sūnus). A. yra šlovingas kovotojas, idealus karys, kurio drąsa — kilniaširdė ir dora, o tai, pagal sen. indų re-

ligines filosofines pažiūras, būdinga karių luomo atstovams. A. dar vadinamas Parthu, arba „Prithės (kitas vardas — Kuntė) sūnumi", Phalgunu, arba „Phalgunės žvaigždyne gimusiuoju", Džanandžaju, arba „Brangenybių užkariautoju", Gudakešu, arba „Garbanotuoju", Švetavahanu, arba „Jojančiu ant balto žirgo", ir kitais vardais. „Mahabharatoje" sakoma, kad svajamvare (varžybos, per kurias nuotaka išsirenka sužadėtinį) A. laimi Draupadės palankumą ir paima ją į žmonas sau ir savo broliams. Vėliau, keliaudamas į tremtį, A. atlieka daug žygdarbių, stoja į dvikovą su Šiva ir gauna iš jo dovanų stebuklingą ginklą, kurį laiką būna Amaravatėje pas Indrą, dalyvauja ten kovose su asurais, vėliau Kurukšetre kariauja su kauravais ir pralenkia kitus kovotojus narsumu. Šiame kare A. kovos vežimo vadeliotoju tampa Krišna ir prieš lemiamąjį mūšį apreiškia A. dieviškąjį mokymą („Bhagavadgyta"). Jau „Mahabharatoje" Krišna kartais identifikuojamas su Narajanu, o A. — su Naru. Vėlesnėje komentarų literatūroje A. identifikuojamas su Krišna. Pasakojama, kad po pergalės kare A. atlikęs Judhišthiro garbei ašvamedho apeigą ir miręs Himalajuose paskutinių pandavų klajonių metu.

Arjamanas (skr. **aryaman** „palankumas", „svetingumas") — vedų mitologijoje abstrakti, etinius principus personifikuojanti dievybė, vienas iš adityjų, Aditės sūnus, vienas iš rito valdovų. A. dažnai minimas Rigvedos himnuose, paprastai kartu su Mitru ir Varūna, jo prašoma santarvės šeimoje, palankumo, gyvenimo draugo. Kartu su anais dviem dievais jis rūpinasi žmonių santarve, liepia gailėtis ir išpirkti nuodėmes. A. užpildo oro erdvę ir dovanoja savo palankumą kiekvienam. Vėlesniais laikais identifikuojamas su Agniu, taip pat vadinamas saule.

Arjavartas (skr. **āryāvarta**= „kilmingųjų kelias [žemė]"; šio žodžio daugiskaita reiškia tos žemės gyventojus) — seniausiųjų arijų genčių apgyventų teritorijų pavadinimas Industano pusiasalyje maždaug Didžiojoje Šiaurės Indijos plynaukštėje nuo jūros iki jūros ir nuo Himalajų šiaurėje iki Vindjo ir Satpūro kalnų pietuose. Šie kalnai senovėje buvo vadinami Mahakantaru. Jau seniausiais laikais ši teritorija buvo griežtai skiriama nuo giminingų genčių gyvenamų teritorijų šiaurės vakaruose (Iranas) ir nuo subkontinento čiabuvių apgyventų pietinių rajonų (Dakšinapathas, arba mūsų laikų Dekanas). Sen. indų mitologijoje — žemė, kur vyko mitinių laikų legendiniai įvykiai.

Arunas (sen. ind. **aruṇa**= „rausvas") — sen. indų ir induizmo mitologijoje ryto aušros dievas, šias funkcijas perėmęs iš vedų laikotarpio deivės Ušasės; Dakšo vaikaitis, Kadru (pagal puranų tradiciją — Danu) ir Kašjapo sūnus. A. dar vadinamas Aryštanemiu ir Rumru. „Mahabharatoje" pasakojama, kad jo motina Vinata iš nekantrumo snapu prakalusi kiaušinį, kurį perėjusi, ir A. atėjęs pasaulin luošas, neišnešiotas; už tai jis prakeikęs motiną ir išpranašavęs jai vergystę. Garudas nuneša A. tolyn ir apgyvendina rytinėje horizonto pusėje. Ten jis pasilieka visam laikui ir tampa saulės dievo Surjo vežimo vadeliotoju.

asurai (sen. indų **asura**= pažodžiui „gyvybės jėgos turėtojas"; nuo upanišadų laikų įsigalėjęs tradicinis aiškinimas: suras — dievas, skr. ir pali kalbomis asuras — ne dievas") — mitinės būtybės, kurių funkcijos ir vieta sen. indų mitol. ilgainiui kito. Seniausiuoju vedų laikotarpiu asurais neretai būdavo vadinami sen. indų dievai Agnis, Indra ir adityai (ypač Mitras ir Varūna), taip pat burtų galią (maiją) turinčios dangaus būtybės. Tačiau jau „Atharvavedoje" asurais vadinamos tiktai dievams ir žmonėms priešiškos būtybės, demonai, o vėlyvuoju vedų laikotarpiu sustiprėja tradicinis aiškinimas; taigi a. yra dievų priešai, jiems priešiškos jėgos įsikūnijimas, budizmo mitologijoje — dievams priešiškos būtybės, kurios sudaro vieną iš šešių sansaro būtybių klasių ir, visada pralaimėdami, amžinai kovoja su dievais dėl legendinio Čitapalio medžio, nes šio medžio šaknys priklauso asurams, o vaisiai yra danguje. Pasak budizmo mitol., a. seniau gyvenę trajastrinse (viename iš žemesniųjų dangų), bet, iš ten išvaryti, apsigyveno Meraus kalno oloje; vadžrajanos budizmo mitologijoje — pavydo personifikacija. Pasak sen. indų mitol., a. yra sukurti Pradžapačio (vėliau jų kūrėju vadinamas Brahma); jie kilę iš Pradžapačio gyvosios dvasios (arba iš apatinės dvasios, arba iš skrandžio duobutės, arba iš kirkšnių ir pan.); a. neretai priskiriami daitjai, danavai ir kt. Kašjapo palikuonys. Didžioji dalis mitinių siužetų, kuriuose veikia a., pasakoja apie jų nesantarvę ir kovą su dievais. Legendoje pasakojama, kad a. — Brahmos pagimdyti ir yra dievų vyresnieji broliai, turintys išminties, jėgos ir maijos. Kadaise jie gyvenę danguje ir po žeme; danguje turėję tris miestus — iš geležies, sidabro ir aukso. Žemėje a. valdę Hiranjakšipą, o jų vyriausiasis žynys buvęs Bhrigaus sūnus Ušanasas, tačiau a. pasidarę išdidūs ir blogi, ir laimė nusisukusi nuo jų, kilusi nesantaika tarp a. ir dievų. Indra a. nugalėjęs, o Rudras sudeginęs jų miestus ir pačius išvaręs iš dangaus. Kitas siužetas susijęs su okeano plakimu. Šiame darbe dievams padeda a., bet dievai pagrobia a. amritą ir vien tik demonui Rahui pavyksta paragauti nemirtingumo gėrimo, tačiau nemirtinga tampa tik jo galva. A. vejasi dievus, kyla mūšis, kurį Višnaus vadovaujami dievai laimi ir išveja a. po žeme ir į jūros gelmes. Jau Rigvedoje minimos dievų ir a. kovos: Agnis žada padeklamuoti himną, kuris dievams padėsiąs nugalėti a.; Indra sėkmingai įveikia priešus ir nugali Vritrą, Piprą, Varčiną ir kt., įgydamas Asurahano, t. y. „Asurų žudytojo", vardą ir išvaro juos į Varūnos karalystę. Itin daug mitinių siužetų, kuriuose veikia a., esama brahmanuose ir epinėje literatūroje: Indra nugali a. Šambarą, Pulomaną ir Namučį, veda Pulomano dukterį Šačę; Indros ir Rudro vadovaujami dievai išvaduoja Tarą iš Somo nelaisvės, nugalėję Ušanaso vadovaujamus a. — Somo pagalbininkus; Višnus nueina pas a. valdovą Balį, kuris valdo visus tris pasaulius, atgauna juos ir atiduoda dievams; Višnus įveikia a. Hiranjakšą ir t. t. A. veikia epiniuose pasakojimuose apie Jajatį, apie Vadžrangą, apie Sundą ir Upasundą, apie a. tvirtovės

Tripuro sugriovimą, legendoje apie Ravaną, apie tai, kaip Agastjas nubaudė a. valdovą Ilvalą ir kt.

ašvamedhas (sen. ind. **aśvamedha**= „žirgo aukojimas") — sen. ind. mitologijoje (Jadžurvedo Vadžasanejisamhitoje, Šatapathabrahmane ir kt. tekstuose) aprašytas mitol. pobūdžio ritualas, darantis stebuklingą poveikį. A., kaip teigiama puranose, gali suteikti jo atlikėjui pasaulio valdovo šlovę ir nuversti Indrą nuo dangaus sosto. Pasak Brihadaranjakaupanišado, per pirmąjį a. iš atskirai paaukotų žirgo dalių sukurtas visas pasaulis; tai minima jau seniausiuose vedų tekstuose. Mitol. ritualas buvęs atliekamas ne tik legendinių įvykių, bet ir tikrų istorinių asmenybių gyvenimo metu — nuo seniausių laikų. Pavyzdžiui, kad taptų paveldėtoju, valdovas turėjo paleisti laisvėn žirgą. Visus metus jis su savo kariauna turėjo sekioti paskui šį žirgą, kad ir kur jis eitų, ir užkariauti visas žemes, kurias palietė žirgo koja. Po metus trukusių klajonių čia pat atliekama ceremonija, kuriai įrengiama pračinavansa — speciali vieta, kur rytų pusėje sukraunami trys laužai ir pastatomas aukų altorius su paukščio formos laužu (šis laužas taip pat orientuotas į rytus — ten buvo pasaulio bamba). Ceremonijai būdavo parenkamas tam tikros spalvos žirgas ir aukojamas (kartais tik simboliškai). Šis ritualas dažnai minimas sen. indų mitų siužetuose; plg. Ardžuno žirgo aukojimą Judhišthiro garbei, legendą apie Sagarą.

ašvathas (sen. indų **áśvatha**= „arklių stovėjimo vieta") — sen. indų mitologijoje šventasis figmedis, nuo Rigvedo laikų reiškiąs pasaulio medžio idėją. Dažnai minimas ir vėlesniais laikais — brahmanuose ir upanišadose, epiniuose kūriniuose. Visur akcentuojama sakralinė a. prigimtis, kartu nusakomi makrokosminiai ryšiai. Pavyzdžiui, Kathaupanišadoje a. vaizduojamas apverstas — šakos žemėje, šaknys danguje; jis simbolizuoja Brahmaną ir pasaulio sandarą. Sudarydamas su kitais medžiais ketvertus (tetraedrus), a. vaizduoja ir sen. indų visuomenės struktūrą, varnų (kastų) institutą. Šiuo atveju kitų trijų šventųjų medžių funkcijas atlieka njagrodhas, udumbaras ir palašis. Kaip ir iš pasaulio medžio atspindžių kitose mitol. sistemose, iš a. vaizdavimo sen. indų mitol. siužetuose galima spręsti apie senovinius mitol. įvaizdžius, kurių pėdsakų yra išlikę kai kuriuose legendų motyvuose, pvz., žmogus, kuris pats identifikuojamas su medžiu, šventojo medžio viršūnėje simbolizuoja Visatos (Purušo) idėją. Analogiškas mitol. motyvas — moteris po medžiu — konkretizuoja žmonių aukojimo idėją, išreikšdamas mitologemą apie Purušo aukojimo kosmogoninę galią; vėliau ši idėja modifikuota į ašvamedho mitologemą, išlaikant mintį, kad pasaulio medžio aukojimo vieta paremta stulpais, kurių yra septyniskart po tris, t. y. dvidešimt vienas. Žirgo ir pasaulio medžio motyvas tiesiogiai simbolizuoja anksčiau minėtą žirgo aukojimo ritualą ir išreiškia atitinkamą kosmogoninę mitologemą. Taigi a. reiškė pasaulio medžio ir pasaulio kūrimo aukos idėją, bet ši idėja ilgainiui kito, tapdama čia žmogaus, čia žirgo aukojimo ritualu. Tai patvirtina sutapimas ir analogija kitose ide. tautų mitologijose. Ryšio su ritualu ir gilesne simboline prasme a. tema nepraranda ir tada, kai apie šventąjį figmedį kalbama konkrečiose legendinėse situacijose. Pavyzdžiui, legendoje apie Purūravasą ir Urvašę sakoma, kad Purūravasas, trindamas a. lapus su šamio medžio lapais, išgauna trejopą aukojimo ugnį: vieną šeimos ritualams, antrąją aukojimo ritualams ir trečiąją aliejaus aukojimo ritualams.

Ašvinai (sen. indų žodžio **aśvinau** „žirgų turėtojas", „žirgo pagimdytas" dviskaita) — vedų ir induizmo mitologijoje dangaus dievai dvyniai, įasmeninantys ryto ir vakaro prietemą. A. padeda ištikus nelaimei ir pavojui, yra atsakingi už giedotojus ir atlygina jiems, duoda arijams dovanų, maisto, turtų, galvijų, sūnų, teikia šviesą, laimę, pergalę, ilgą amžių, gydo ligas, grąžina akių šviesą, išvaduoja nuo luošumo, prikelia numirėlius, gelbsti skęstančiuosius, saugo nuo prakeikimo ir atlieka daug kitų funkcijų — net yra susiję su bitininkyste ir somos gaminimu. Kadangi A. priklauso sen. indų panteono saulės dievybėms, jie kviečiami į vestuvių apeigas palaiminti santuokos. A. nepakantūs svetimšaliams, šykštuoliams, pavyduoliams ir piktosioms dvasioms. Ušasė žadina A. prieš aušrą, žmonės jiems meldžiasi ryto valandomis. Pabudę iš miego, broliai tuoj pat leidžiasi į kelią kartais savo šimtairkliu laivu, kartais žirgais arba paukščiais (gulbėmis, ereliais, arba sakalais) kinkytu vežimu. Surjo lydimi, dvyniai apkeliauja Visatą, gainiodami tamsą. Šatapathabrahmane teigiama, kad A. Vivasvatui pagimdžiusi Tvaštaro duktė Saranja, kuri nemylėjusi savo vyro, todėl, paleidusi į pasaulį dvynius Jamą ir Jamę, pasivertė kumele ir pabėgo nuo Vivasvato, vietoj savęs palikdama panašią moterį. Pastebėjęs apgaulę, vyras pasivertęs eržilu ir vijęsis žmoną, kuri, sugauta ir parvesta namo, susitaikymui pagimdžiusi jam dvynius Nasatją ir Dasrą, kuriuos pramine A. (kitu vardu — Nasatjais). Apie A. gimimą sen. indų mitologijoje esama ir daugiau legendų. Rigvedoje sakoma, kad jų tėvas yra Dangus, t. y. Djausas, arba Vivasvatas, kitur jų tėvu vadinamas Martandas, o motina Ušasė, Vandenynas, Saranja, Sindho upė. Nors A. yra dvyniai, kartais minimos skirtingos jų motinos. Pavyzdžiui, sen. indų leksikografo Jasko nuomone, vieno brolio motina yra naktis, kito — aušra. Ušasė vadinama jų seserim. Jų žmona — Ašvinė, nors kartais ja laikoma ir Surjo duktė. Pūšanas yra jų sūnus, bet kiekvienas brolis turi ir savo sūnų — Nakulą ir Sahadevą, kurie savo ruožtu yra dvyniai ir jauniausi pandavai. A. dažniausiai vaizduojami kaip jaunikaičiai — stiprūs, dailiai nuaugę, gražūs, nes jie, „būdami vyresni tarp dievų, atrodo jauniausi", kaip sakoma raštuose. Abu yra mirgantys, rausvai auksinės arba medaus spalvos, pasipuošę lotoso žiedų girliandomis. Jie dažnai lyginami su buliais, stirnomis arba įvairiais paukščiais — žąsimis, gulbėmis, ereliais. A. veikia daugelyje mitologinių siužetų. Pavyzdžiui, Šatapathabrahmane ir „Mahabharatoje" yra legenda apie rišį Čjavaną ir jo žmoną Sukanją. Broliai kartą pamatę Sukanją, kai ji išsimaudžiusi brido iš ežero, ir liepę jai išsirinkti vieną jų savo vy-

ru. Tačiau Sukanja atsisakiusi, teisindamasi, kad jau turinti vyrą, tiesa, seną ir bejėgį. Tada A. grąžinę Čjavanui jaunystę ir, po maudynių išbridę iš ežero kartu su juo, vėl liepę Sukanjai išsirinkti vyrą. Tik iš jai vienai žinomų žymių moteris atpažinusi savąjį ir išsirinkusi jį.

A. daugkart skuba padėti Indrai — gelbsti tada, kai jam tenka kovoti su savo buvusiu draugu — asuru Nemučiu, ir net tada, kai nugalėjęs Višvarūpą Indra išgeria per daug somos.

Ašvinų ir mitol. siužetų, kuriuose jie veikia, atitikmenų esama daugelyje ide. mitologijų; tai atsispindi joms būdingame dvynių kulte ir dvynių mituose. Pavyzdžiui, ir savo išoriniais bruožais, ir būdingomis funkcijomis, net mitol. detalėmis jie panašūs į gr. mitų Dioskūrus.

Atharvanas (sen. indų **atharvan**) — sen. ind. mitologijoje pirmasis žynys, kuris esą įdiegęs aukojimo ritualą ir sukūręs Atharvavedą, kuriame išaiškinęs šį ritualą ir mokęs jį atlikti savo pasekėjus. Šie, vadindamiesi jo vardu — atharvanais, tęsę pradėtą ugnies aukojimo tradiciją ir buvę laikomi A. palikuonimis. A. esą pirmasis išviliojęs Agnį, trindamas dvi pliauskas. A. gyvena danguje kartu su dievais ir yra jų draugas, o Indra, Dadhjančas, Matarišvanas ir Tritas padeda jam atlikti aukojimo ritualus. Vėliau A. identifikuojamas su Angirasu ir Pradžapačiu ir vadinamas Brahmos vyriausiuoju sūnumi, kurį tėvas moko dieviškosios išminties. Analogiškas žynių institutas yra buvęs ir senovės Irane, kur atitinkama žynių klasė buvo vadinama atravanais.

atmanas (sen. indų **ātman** „savo paties „aš", „pats") — viena pagrindinių induizmo mitol. sistemos kategorijų. Reprezentuodamas subjektyvųjį būties aspektą, a. yra brahmano, arba amžinos objektyviosios realybės, priešybė, tačiau jie taip smarkiai sutampa, kad būties subjektyviojo ir objektyviojo aspektų vienovė bei identiškumas tampa induizmo religinės filosofinės doktrinos pamatiniu postulatu, vedanto sistemos dogma, kuri nusakoma formule „tat tvam asi" („tai esi tu") (Brihadaranjakupanišada). Šios sąvokos mitologizuota forma (ardhjatmanas) reiškia aukščiausiąją dvasinę būtybę, bet induizmo filosofinėje doktrinoje a. susijęs su subjektyviąja psichine substancija, individualiąja būtimi, „siela" (jos individualiąja ir universaliąja išraiška), kuri funkcionuoja kaip visuotinė pirmoji priežastis. Prasiskverbdamas pro viską, kas yra, a. išlieka nepagaunamas ir nėra nusakomas kitaip, kaip tik paneigiant visa, kas pavadinama „Ne tai, ne tai".

Atris (sen. indų **atri**= „valgytojas") — sen. indų mitologijoje vienas iš seniausiųjų rišių, žvaigždė Septynių rišių (Didžiųjų Grįžulo Ratų) žvaigždyne, daugelio Rigvedos himnų autorius. Rigvedoje minimas kartu su Manumi ir kitais žmonių giminės protėviais. Epinėje literatūroje A. vadinamas vienu iš Pradžapačio sūnų arba sakoma, kad jis sukurtas iš Brahmos akių; jis dar laikomas Manaus sukurtu, kartais deivės Vačos vaiku, o kartais su ja visai identifikuojamas. A. žmona yra Dakšo duktė Anasūja, o Durvasas yra jų sūnus. Puranose A. vadinamas Somo ir šventojo vyro Datatrėjo tėvu, kartais ir Dharmo tėvu arba jo sūnumi. Rigvede minimi tokie mitol. motyvai: Agnis išvaduoja Atrį; Indra atkelia A. karvių aptvaro vartus; Ašvinai patį A. išvaduoja iš tamsos, iš bedugnės, iš ugnies ir grąžina jam jaunystę. Taip pat aprašyta, kaip A. suranda demono Svarbhano pagrobtą saulės diską ir vėl pritvirtina prie dangaus. „Ramajanoje" pasakojama apie Ramo ir Sytos svečiavimąsi pas Atrį ir Anasują.

avataras (sen. indų **avatāra**= „įsikūnijimas") — induizmo mitologijoje dievybės pasireiškimo forma, dieviškosios pareigos arba dharmo nulemtas dievybės įsikūnijimas, tapimas žemesnio lygio būtybe, prarandant dalį savo galios ir įgyjant naujų galimybių misijai atlikti — įvykdyti kokią nors kosmogoninę funkciją, pakelti nusmukusią dorovę arba, slepiant savo tikrąją prigimtį, padėti nelaimės ištiktiems savo garbintojams. Legendos apie a. induizmo mitologijoje labai populiarios; jos turi daugybę įvairiausių variantų ir pasakojamos apie daugumą dievų bei dievybių. Pavyzdžiui, yra žinomi 28 Šivos a., per kuriuos jis skelbęs mirtingiesiems jogos mokslą ir buvęs askezės pavyzdžiu; Pradžapatis daug kartų buvęs įsikūnijęs įvairiu pavidalu: mite apie potvynį jis pasivertęs milžiniška žuvimi, kad išgelbėtų Manu; įsikūnijęs vėžliu, tapo visų gyvų būtybių protėviu, o būdamas šernu, iškėlęs iltimis sausumą iš pasaulinio vandenyno gelmių. Sen. indų epinėje ir vėlesnėje puranų literatūroje įsigalėjusi tradicija priskirti dievui Višnui dešimt avatarų: Matsjas, Kūrmas, Varahas, Narasinhas, Vamanas, Parašuramas, Ramas, Krišna, Buda ir Kalkis, tačiau, be kanonizuotųjų a., žinoma ir daug kitų, kurių skaičius ilgainiui didėjo, šiam dievui tampant pagrindiniu induizmo mitologijos personažu. A. sąvoka pirmąkart pasirodė brahmanuose ir įsigalėjo sen. indų mitologijoje epų laikotarpiu; vėliau ją perėmė džainizmo ir budizmo mitologijos.

Balaramas (skr. **balarāma**=), Ba-

Višnaus avataras Varahas. Granitas. Mahabalipurama. VII a. Narasinhas. Akmuo. Kailasanatho šventovė Eloroje. VIII a.

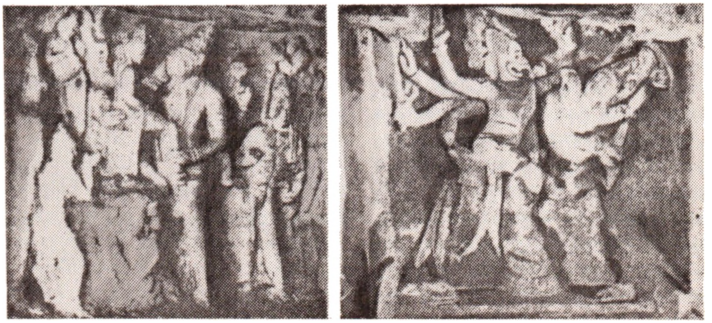

ladevas (baladeva=) — induizmo mitologijoje Višnaus ir jo vahano Šešo avataras, Krišnos vyresnysis brolis, Vasudevo ir Devakės sūnus. B., dar tebesantį gemalo stadijoje, Višnus perkėlė į kitos Vasudevo žmonos — Rohinės — įsčias, nes visus šešis anksčiau gimusius Devakės sūnus buvo nužudęs Mathuros valdovas Kansas, višnuizmo išpažinėjų persekiotojas. Norėdamas jį nugalėti ir vykdydamas dievų valią, Višnus nužengė į mirtingųjų pasaulį, liepęs savo galvos plaukui ir Šešo plaukui įsikūnyti — pavirsti žmogiškomis būtybėmis, kurios atkurtų žemėje teisingumą. Nei Višnuparanoje, kur pasakojama legenda apie B. ir Krišną, nei kitur neminima, kaip, Višnui panorėjus, juodas jo paties plaukas ir baltas Šešo plaukas pateko žemėn ir katras į kurį brolį įsikūnijo, nors „Mahabharatoje" juodasis plaukas siejamas su Krišna, o baltasis — su B. Abu broliai augę piemens Nando šeimoje (ten slėpėsi Rohinė su dar negimusiu B.), ir kartu atlikę savo žygdarbius. Vietoj ginklo naudodamas arklą (todėl buvo pramintas Halajudhu, t. y. „su arklo šarvais"), B. išnaikino daug daitjų. B. esą buvęs nesantūrus ir mėgęs svaigalus. Apraudodamas Krišnos pasekėjų jadavų žūtį, jis miręs pajūryje prie Dvarakos, ir sulig paskutiniu atokvėpiu Šešas palikęs jo kūną. Tradicinėje induizmo ikonografijoje B. paprastai vaizduojamas šviesaus auksinio veido ir tamsiai mėlynais drabužiais. Krišnos atvaizduose spalvų derinys priešingas — žydras veidas ir geltoni drabužiai.

Balis (sen. indų bali=) — indų mitologijoje daitjų valdovas, Viročano sūnus, Prahlado vaikaitis, Hiranjakašipaus provaikaitis. Askeze ir dorovingumu įgijęs valdžią visuose trijuose pasauliuose — triloke — ir grasinęs Indrai atimsiąs iš jo pasaulio valdovo sostą. Tačiau Višnus, dievų prašomas, tapęs Vamanu ir, žinodamas B. taurumą, klastingai išgavęs pažadą paskirti jam tiek žemės, kiek trimis žingsniais galės išmatuoti. Tada Višnus vėl atsivertęs dievu, dviem žingsniais išmatavęs dangų ir žemę, bet žengdamas trečiąjį užlipęs B. ant galvos ir įmynęs po žeme, tad ir palikęs jam požeminį pasaulį. Šioje legendoje panaudotas sen. indų mitas apie tris Višnaus žingsnius; jau nuo vedų laikų žinomos įvairios jo interpretacijos, taip pat vėlesni aiškinimai, o brahmanuose atsispindi mitas apie Vamaną — Višnaus avatarą.

Banas (sen. indų bāṇa= „nendrė", „strėlė") — induizmo mitologijoje vienas iš daitjų, tūkstantrankis demonas, Balio sūnus, Šivos draugas ir Višnaus priešas. B. duktė Uša magija apgavusi Krišnos vaikaitį, Pradjumno sūnų Anirudhą, patekusį į B. nelaisvę. Krišna, padedamas Balaramo ir Pradjumno, nugalėjo B., kurį rėmė Šiva ir Skandas. B. vardu vadinami dar keli ne tokie reikšmingi mitiniai personažai.

Bhadra (skr. bhadra= „laimė", „sėkmė") — sen. indų mitologijos personažas — gražuolė, Somo duktė ir rišio Utathjo žmona. Indra esą įsigeidęs B. ir siuntęs Naradą, kad jam papiršliautų ir įkalbėtų mesti vyrą, tačiau B. atsisakiusi tai daryti, todėl buvusi išvesta prievarta. Utathjas dėl to supykęs, kaip Sagaras išgėręs vandenyną, Indros ežerą ir Sarasvatės upę, sukeldamas įvairių stichinių nelaimių ir taip privertęs Indrą grąžinti jam žmoną.

Bhagas (sen. indų bhaga= „tiesa", „turtas", „laimė"; vardas reiškia „tiesos (arba dalios) lėmėjas") — vedų mitologijoje menkai antropomorfizuotas aditjų grupės dievas, laimės personifikacija, dovanų dalytojas, turtų savininkas, aukų šventintojas, saulės vedėjas ir Savitaro palydovas, Ušasės brolis. B. kviečiamas į vestuvių ceremonijas, prašoma jo palankumo. B. yra Pūrvaphalgunės žvaigždyno globėjas (Arjamanas, mitiniuose siužetuose dažnai veikiąs kartu su B., atsakingas už Utarphalgunės žvaigždyną). Kaip epitetas B. vardas dažnai vartojamas kartu su kitų dievybių, ypač Savitaro, vardais, o vėliau — kaip grožio, didvyriškumo, turto ir šlovės sinonimas (↑ *bhagavatas*). Rigvedoje B. minimas daugiau kaip šešiasdešimt kartų, nors jam skirtas tik vienas himnas. Atrodo, šis dievas buvo garbinamas ir senesniais laikais — tai patvirtina etimologiškai patikimi atitikmenys ir mitologinės paralelės kitų ide. tautų kultūrose. Pavyzdžiui, „Avestoje" šis žodis vartojamas kaip Ahuramazdo ir Mitro epitetas; ir sen. slavų áîâú („dievas") etimologiškai susijęs su B. vardu. Iš mitinių siužetų, kuriuose veikia B., minėtina legenda apie Dakšo surengtą aukojimą. Joje pasakojama, kad Rudras nebuvęs pakviestas, todėl įpykęs ir atėmęs aukojimo dalyviams akių šviesą. Bet vėliau B. prašęs pasigailėti, ir Rudras grąžinęs jam regėjimą.

bhagavatas, bhagavanas (skr. vardininkas bhagavān iš pamatinės formos bhagavant „laimingas", „palaimintas", vėliau „šventasis", „dieviškasis", „viešpats", „dievas") — induizmo mitologijoje aukščiausiųjų panteono dievų epitetas; budizmo ir džainizmo mitologijoje — Budos, bodhisatvų, Džino epitetas (vartojamas ir kreipiantis į juos); sanskrite — visuotinai priimtas pagarbus kreipinys bendraujant su šventaisiais vyrais, valdovais, kilmingais asmenimis. Iš pradžių šis epitetas taikytas tik Narajanui, Vasudevui ir kitiems dievams, kurių kulto tarnai vadindavo save bhagavatais (dievo tarnais). Vėliau, šiems kultams susiliejant į vieną Višnaus (Krišnos) kultą, kartu su šių dievų mitinėmis funkcijomis Višnus perima ir epitetą — pradedant Bhagavatapurana ir „Bhagavadgyta", B. yra nuolatinis Višnaus (Krišnos) epitetas ir vardas. Dėl to ankstyvasis višnuizmas Europoje buvo vadinamas bhagavatizmu.

Bharatas (sen. indų bhārata= „išauklėtas") — sen. indų mitologijoje ir epinėje literatūroje vardas, kuriuo vadinama daug legendinių asmenybių. Viena jų — jau Rigvedoje minimas bharatų protėvis, Višnupuranoje ir Bhagavatapuranoje aprašytas legendinis valdovas, Padmapuranoje ir „Mahabharatoje" — Šakuntalos ir Dušjanto sūnus, Mėnulio dinastijos valdovas, garbinamas kaip čakravatinas (pasaulio valdovas), laikomas valdovų, kauravų ir pandavų, arba vienu žodžiu — bharatų, protėviu. „Ramajanoje" šiuo vardu vadinamas Ramo įbrolis, karaliaus Dašaratho ir jo antrosios žmonos Kaikėjos sūnus. Mite pasakojama, kad dėl motinos intrigų jis prieš savo valią tapęs sosto

paveldėtoju, bet grąžinęs sostą Ramui, kai tas grįžęs iš tremties. Ramo tremties metu B. soste laikęs jo apavą, norėdamas parodyti, kad valdo savo vyresniojo brolio vardu. Jau nuo senovės indai laikę save B. palikuonimis, bharatų genties atstovais ir vadinę savo kraštą Bharatavaršu (bharatų šalimi). Ir dabar oficialusis Indijos pavadinimas hindi kalba yra Bharat.

bharatajudha (sen. indų **bhāratayuddha** „bharatų mūšis") — pagrindinis sen. indų epo siužetas, *kauravų* ir *pandavų* mūšis *Kurukšetre*. Jis trukęs aštuoniolika dienų ir baigęsis pandavų pergale. Be legendinio įvykio istorinės interpretacijos, dar manoma, kad šis siužetas yra vedų mito apie dievų ir asurų kovą variantas, turįs aiškių saulės mito požymių specifiniame indoeuropiečių pasaulio supratimo kontekste.

Bharatė (sen. indų **bhāratī** „palanki", vedinys iš **bhārata**=) — sen. indų mitologijoje deklamavimo ir iškilmingo giedojimo deivė. Kartu su *Sarasvate* ir *Ila* sudaro ritualo deivių triadą. Kartais funkcijomis B. iš dalies pakeičia Sarasvatę, kartais su ja identifikuojama.

bhavačakras ↑ *saṃsaras*.

Bhymas (sen. indų **bhīma**= „siaubingas"), **Bhymasenas** — sen. indų epinis herojus Pandus, o iš tikrųjų dievo Vajaus ir Kuntės sūnus, vienas iš pandavų; Sarvatrajo ir Ghatotkačo tėvas. Sarvatrają ir Ghatotkačą pagimdė Kašio valdovo duktė Balandhara ir tuo pačiu vardu vadinama rakšaso Hidimbo sesuo. Abu jie kartu su tėvu kovėsi bharatų mūšyje. „Mahabharatoje", kur B. yra vienas pagrindinių personažų, jis dar vadinamas Vrikodaru (Vilko viduriais), Bahušalinu (Ilgarankiu) ir kitais vardais. Epe vaizduojamas kaip keršytojas ir vaduotojas nuo piktadarių; pvz., B. nužudo Džarasandhą ir rakšasus Baką, Hidimbą ir Džatasurą, jakšą Manimatą, apgina Draupadę nuo skriaudėjų: nuo įkyraus matsjų genties karo vado Kičako, nuo Durjodhano ir Duhšasano, kuriam, kaip buvo žadėjęs Draupadei, nukerta galvą ir geria kraują iš nugalėto priešo žaizdos. B. mūšyje niekada nesinaudodavęs kovos vežimu, kaudavęsis tik vienas prieš vieną ir įveikdavęs priešus kuoka. Jis išraudavęs medį su visomis šaknimis iš žemės ir čia pat pasidarydavęs kuoką. Šie B. bruožai, taip pat nesuvaldomas charakteris ir veržlumas paveldėti iš tikrojo tėvo Vajaus.

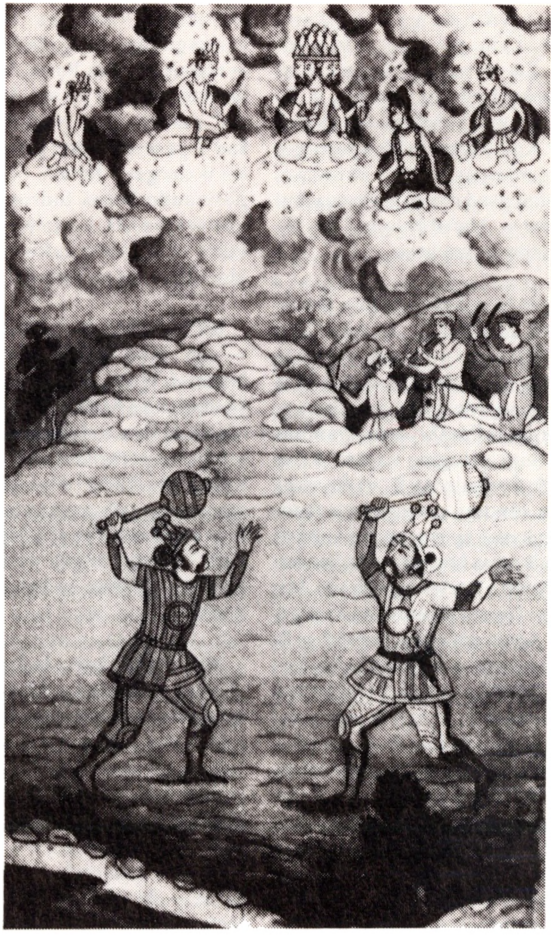

Bhymo kova su Durjodhanu; juos stebi Indra ir Jamas

Bhyšmas (sen. indų **bhīṣma**= „grėsmingas") — sen. indų epo „Mahabharata" herojus. Tikrasis vardas — Devavratas („ištikimas dievams"); dar vadinamas Talaketu, Šantanavu („Šantanaus sūnumi"), Gangėju („Gangos sūnumi"). B. — valdovo Šantanaus ir deivės Gangos sūnus. Po antrųjų tėvo vedybų su Satjavatės dukterimi B. atsisakė sosto ir atidavė jį jaunesniems netikriems broliams Čitrangadui ir Vičitravyrjui, likdamas senberniu, o po brolių mirties išaugino jų sosto paveldėtojus Pandų ir Dhritaraštrą, taip pat jų palikuonis pandavus bei kauravus. B. buvo Dhritaraštro patarėjas ir Kurukšetro mūšio dalyvis; jis stengėsi sustabdyti karą tarp brolių ir, nors palaikė pandavus, ėjo kauravų kariuomenės vado pareigas. B. būtų iškovojęs jiems pergalę, jei pandavai nebūtų griebęsi klastos: žinodami, kad B. nesikaus su moterimi, liepė Šikhandinui (B. žinojo, kad iš tikrųjų tai jaunuoliu paversta mergaitė) stoti kariuomenės priekyje, ir pandavai laimėjo. B. parkrito

mūšyje su tokia daugybe įstrigusių strėlių, kad liko gulėti ant jų kaip ant pakloto. Dievų valia galėdamas pats sau pasiskirti mirties valandą, B. išgulėjo ten penkiasdešimt dvi dienas, sulaukė Kurukšetro mūšio pabaigos ir, atitolindamas mirties akimirką, ėmė skelbti pandavams mokymą, kuris išdėstytas „Mahabharatos" dvyliktoje ir tryliktoje knygose.

Bhrigus (sen. indų bhṛgu= iš šaknies bhrāj „liepsnoti", „spindėti") — vedų ir induizmo mitologijoje vienas iš septynių didžiųjų rišių. B. laikomas ir vienu iš septynių Manų — žmonijos protėvių, ir Pradžapačiu, Brahmos sūnumi, kurį užaugino Varūna. Kitur (Šatapathabrahmane) B. vadinamas Varūnos sūnumi, paskelbusiu žmonėms mokymą apie pasaulio sukūrimą. B. laikomas bhrigų — ugnies aukotojų žynių — genties protėviu, kuris įdiegęs šią ritualo atmainą, taip pat viena iš Agnio apraiškų. Rigvedoje B. vardas vartojamas ir daugiskaitos forma ir reiškia dievybių — dieviškosios ugnies saugotojų ir ugnies aukojimo ritualo globėjų — klasę. Su B. paveikslu siejasi daugelio mitų, panaudotų epinėje ir puranų literatūroje, siužetai. Pavyzdžiui, Padmapuranoje sakoma, kad B. paskyręs Višnų svarbiausiuoju dievu ir įvedęs tvarką, pagal kurią dievai turi atlikti Višnaus garbei apeigas ir aukoti aukas. Anot šios puranos, kartą B. su savo šventaisiais vyrais nutarė išsiaiškinti, kuris iš dievų labiausiai vertas garbinti. Pirmiausia jis nuėjo pas Šivą, bet nebuvo priimtas, nes Šiva tuo metu kaip tik mylėjosi su žmona Parvate ir šventąjį vyrą pavarė. Dėl to B. nebeleido priimti Šivai skirtų aukų ir privertė tapti lingo formos dievu. Net Brahma, kurį B. aplankė po Šivos, nepagerbė jo kaip dera, tad B. padarė taip, kad jo negarbintų net brahmanai, ir Brahma nebegalėjo tapti svarbiausiuoju dievu. Tiktai Višnus, kuris pasirodžius šventajam vyrui gulėjo, ne tik neišvarė B., kai tas perpykęs žadino jį uždėjęs koją ant krūtinės, bet pabudęs šią koją įtrynė tepalais, parodydamas didžiausią pagarbą ir tapdamas vyriausiuoju tarp dievų ir žmonių. Kita vertus, „Mahabharatoje" pasakojama, kaip B. prakeikęs jo žmoną Pulomą nužudžiusį Višnų, kad tas septynis kartus gimtų mirtinga būtybe įvairiais avatarais, o tapęs Ramu, būtų atskirtas nuo žmonos Sytos. „Mahabharatos" sakmėje apie Nagušą teigiama, kad B. pavertęs Višnų gyvate ir numetęs iš dangaus žemėn, nes Nagušas, pasinaudodamas Indros išvykimu, užėmęs jo sostą. B. turėjo sūnų Šukrą, kuris tapo asurų auklėtoju ir buvo identifikuotas su Veneros planeta.

Bhringis (sen. indų bhṛṅgi= „bitė") — sen. indų mitologijos didvyris, šventasis vyras, Šivos garbintojas. B., šlovindamas Ardhanarę, esą pagarbinęs tiktai Šivą, todėl supykdęs Parvatę ir buvęs prakeiktas, kad jo kūnas vis nyktų. Į budizmo mitologiją B. Dharmadhatuvagyšvaramandaloje pateko kaip septintoji dievybė Nišpanajogavalis. Ikonografijoje vaizduojamas mėlynos spalvos, su keturiomis rankomis.

Bhudžjus (sen. indų bhujyu= „lankstus", iš bhuj= „lenktis") — vienas iš sen. indų sakmių personažų. B. paveikslas figūruoja nuo Rigvedos laikų žinomame siužete apie Ašvinus, gelbstinčius nuo pražūties jūroje kelionės draugų pamestą laivininką.

bhūtai (sen. indų bhūta=, pažodžiui —„buvęs") — induizmo mitologijoje demoniškos būtybės, priklausančios Šivos svitai (vienas iš Šivos vardų yra Bhūtešvaras „bhūtų valdovas"): kartais b. identifikuojami su pretais — mirusiųjų sielomis. B. dažniausiai būna priešiški žmonėms, gyvena kapinėse ir minta žmogiena, bet gali saugoti kaimus ir namus, kuriuose apsistoja. Pasak prietarų, b. gali būti vilkolakiai, įgyjantys kiaulių, arklių, milžinų, nykštukų ir kt. išvaizdą.

Brahma (sen. indų brahmā „pamatas", „ramstis", brahman-) — induizmo mitologijoje aukščiausioji dievybė, pasaulio kūrėjas, pagal reikšmę pagrindinės induizmo dievų trejybės pirmasis dievas (↑ *trimūrtis*). Šioje trejybėje B. kaip Visatos kūrėjas sudaro opoziciją Višnui, kuris Visatą saugo, ir Šivai, kuris ją naikina. Tačiau funkcijų pasiskirstymas mitologiniuose siužetuose būna supainiotas; tai leidžia manyti, kad archajiškiausiuose epuose B. atliko visas tris funkcijas. B. yra abstraktesnis už Višnų ir Šivą trejybės dievas ir rečiau už juos veikia mituose. B. užima reikšmingą vietą pagrindinėse induizmo spekuliatyviosios filosofijos sistemose.

Vedose B. nėra dievas Visatos kūrėjas — šias funkcijas atlieka Pradžapatis, kiek vėlesniuose tekstuose identifikuojamas su B. (plg. Kaušikabrahmaną, Taitiryjasamhitą, upanišadas, sūtrus).

Epo tekstuose B. būdingi įvairūs epitetai ir hipostazės: Tvaštris (Tvaštaras; „kūrėjas"), Dhatris (Dhataras; „pradininkas"), Vidhatris („skirstytojas"), Lokagurus („pasaulio mokytojas"), Paramešthinas („aukščiausiasis") ir pan.; išlaikomas ir jo epitetas Pradžapatis („būties valdovas", „pirmagimis"). B. vaizduojamas raudonos spalvos, su barzda, jo akys panašios į lotoso žiedus, jis turi keturis veidus, keturis kūnus, aštuonias rankas, kuriose laiko keturias vedas, skeptrą, indą su Gango vandeniu, aukojimo šaukštą, kartais lotoso žiedą, perlų vėrinį ir lanką. „Mahabharatoje", ypač jos dalyje „Aranjakaparvase" („Miško knyga"), sakoma, kad B. yra panašus į tūkstantį saulių, spindintis, galingas ir neįveikiamas. Jis gyvena didžiojo Meraus kalno viršūnėje, skraido raitas ant gulbės.

Pasak „Manusmričio", puranų, „Mahabharatos", B. gimsta iš aukso gemalo kiaušinyje, kuris plaukioja pirmykščiuose vandenyse. Praleidęs kiaušinyje metus (todėl B. lygus metams), minties jėga padalija jį į dvi dalis: iš vienos pusės atsiranda dangus, iš kitos žemė, o tarp jų — oro erdvė. Po to atsiranda penki elementai (vanduo, ugnis, žemė, dangus, eteris), mintis, dar vėliau — dievai, auka, trys vedos, žvaigždės, laikas, kalnai, lygumos, jūros, upės, o galų gale — žmonės, kalba, aistra, neapykanta, džiaugsmas, atgaila, kai kurios priešybių poros (karštis — šaltis, sausra — drėgmė, vargas — džiaugsmas ir pan.). Pats B. vėliau pasidalija į dvi dalis: vyriškąją ir moteriškąją. Po to sukuriami augalai, gyvuliai, paukščiai, vabzdžiai, demonai. B. kontroliuoja, valdo ir nukreipia visas gyvas būtybes, prižiūri pasaulio tvarką. Jis

Brahma. Alebastras. Valstybinis Berlyno muziejus. XX a.

ir būties kūrybinis principas, absoliuto — aukščiausiojo objektyvaus pirminio prado — įsikūnijimas; šiam sutankėjus atsiradęs gyvų būtybių pasaulis. Vadinasi, B. yra priešybė atmanui, individualizuotam subjektyviam pirminiam pradui. B. ne tik kuria pasaulį: jo amžius, pranokstantis visų kitų dievų amžių (jis „yra amžinai senas"), nustato Visatos chronologiją. B. gyvena šimtą „savo paties" metų („šimtą Brahmos" metų), o tai prilygsta 311 040 000 000 000 „žmogaus" metų. B. diena — visas konkretaus pasaulio egzistavimo laikas, o B. naktis — laikas, kai jis nieko neveikia, ilsisi po kūrybos akto. B. dieną sudaro tūkstantis „didžiųjų amžių" (mahajugų); kiekvienas jų — 4 320 000 „žmogaus" metų. Mahajugas dalijamas į keturis labai ilgus laikotarpius (↑ *jugas*): kritajugą, tretajugą, dvaparajugą ir kalijugą. Kai baigsis kalijugas, ugnis, išsiveržusi iš vandenyno gelmių, sunaikins Visatą, bet Brahma vėl ją sukurs iš naujo.

B. mitologija geriausiai pavaizduota epuose (beje, juose esama siužetų, iš kurių galima spręsti apie B. ir Pradžapačio identiškumą; plg. mitus apie kūrimą „Šatapathabrahmane" ir „Mahabharatoje"). Iš B. dvasinių pastangų gimsta sūnūs Maričis, Atris, Angirasas, Pulastjas, Pulahas, Kratus, Dakšas ir Bhrigus. Būtent jie tampa dievų ir žmonių protėviais. Žmonija atsiranda iš Brahmos incestinių santykių su dukterimi, kuri vadinama įvairiais vardais: Vača, Sarasvatė, Sandhja, Šatarūpa, Brahmanė. Kitas reikšmingas mitologinis siužetas susijęs su B. žmona Savitre („Mahabharatos" dalyje „Aranjakaparve", Matsjapuranoje): sukūręs sūnus, B. nepatiria pasitenkinimo ir nusprendžia palengvinti sau gyvenimą. Jis ištaria šventąjį skiemenį ir iš pusės savo kūno sukuria deivę Gajatrę (ji buvo vadinama jau minėtais vardais, taip pat Savitre). Gajatrė taip sužavėjo B., kad jis apdovanojo save keturiais veidais, kad galėtų nuolatos žiūrėti į ją. Pastebėjusi B. aistrą, Gajatrė nukeliavo į dangų pas brolius, bet Brahmai atsirado penktas veidas, nukreiptas į viršų. Po incesto Šiva nukerta B. penktąją galvą. Višnuistinėje Brahmavaivartapuranoje Višnus apkaltina B., kad šis atstūmęs Mohinę, aistringai jį įsimylėjusią. Po to Višnus priverčia B. atgailauti ir vieną po kito iššaukia dešimtveidžio, šimtaveidžio ir tūkstantveidžio B. pavidalus, kurie sugėdina keturveidį B., nes dangaus hierarchijoje užima daug garbingesnes vietas. Be abejonės, šie siužetai rodo nuosaikų višnuitų bei šivaitų požiūrį į B. kultą, o tarp induizmo adeptų jie užima dominuojančią vietą. Tuo paaiškinama ir menka B., susijusio su didvyriškumu bei asketizmu, kulto raida.

Iš kitų siužetų, kur dalyvauja B. (ypač epuose), dėmesio verti šie: žuvis (B. įsikūnijimas) išgelbsti Manų per tvaną („Mahabharata", Šatapathabrahmanas); B. sukuria mirtį moters pavidalu; Rudras kaip B. pykčio vaisius; B. liepia asurui Ušanasui ir Rudrui susitaikyti (Višnupurana); Narado gimimas iš B. šlaunies; B. pasakojimuose apie Sundą bei Upasundą („Mahabharata"); siužetas apie Skando gimimą (Matsjapurana); pasaulio šalių valdovų, pasaulio sargų (lokapalų) parinkimas; B. dalyvavimas kuriant deivę Kali (Markandejapurana); siužetai apie Dhundhumarą, angirasus, Ramą, Ravaną, Garudą, apie Indro ir Vritro dvikovą, apie Gango upės nusileidimą žemėn; apie asurų tvirtovės Tripuro sugriovimą ir pan. Paminėtina, kad B. dažniausiai neturi specialios funkcijos: jis pasirodo, įsako, apdovanoja, išklauso maldas, duoda patarimų, guodžia. Žinoma daug mitų, kur vietoj B. veikia Višnus, kartais ir Šiva; tapę induizmo mitologijos siužetų centru, jie B. nustūmė į periferiją.

Vertinant B. mitologinį paveikslą, svarbi reikšmė skirtina šaltiniams. Vedose žodis brāhman (bevardės giminės) reiškė maldos formulę, kažkokio universalaus principo žodinę išraišką, vėliau — patį principą. Šatapathabrahmane pasakyta, kad B. (bevardės giminės) sukūrė dievus ir apgyvendino juos „šiuose pasauliuose", o tai tiksliai pakartoja motyvą, kuris vėliau buvo susietas su personifikuotu B. (vyriškosios giminės). Taip ryškėja B. genealogija [dievybė, kilusi iš abstrakčios sąvokos, prieš kurią, matyt, buvo visiškai konkreti — universalios reikšmės ritualo formavimosi pavadinimas (kažkoks pasaulio medžio ir jo variantų analogas)]. Kaip tik šia reikšme žodis brāhman (ir su juo susijęs brahmán „brahmanas", „dvasininkas"; plg. lot. flāmen — dvasininkų kasta) turi aiškias paraleles ide. kalbose: sen. iranėnų brazman-, lietuvių balžienas, latvių balziens, rusų болозно ir kt. Lengvai rekonstruojamas ir ryšys tarp Brahmos bei „brahmano viešpaties" Brahmanaspačio (Brihaspačio).

brahmalokas (sen. indų ir pali

brahmāloka= „Brahmos pasaulis") — sen. indų mitologijoje viršutinis rojus, arba septintasis dangus. Pasak induizmo mitologijos, b. yra Brahmos buveinė, o anot kosmologinių vaizdinių,— Meraus kalno viršūnėje arba aukštai virš jos. Į b. patenka tie mirtingieji, kurie gyvenime buvo labai sąžiningi ir todėl išsivadavo iš begalinių persikūnijimų grandinės — sansaro. Jie gyvena b. medituodami tiesą, apimti amžinosios palaimos. Vienuose mituose sakoma, kad b. susideda iš kelių sričių: maharloke gyvena Bhrigus ir keli pradžapačiai, džanarloke — trys Brahmos sūnūs, taparloke, arba tapoloke,— Viradžas ir galiausiai satjaloke („tiesos pasaulyje") — pats Brahma, pasinėręs į meditaciją. Kituose mituose su b. identifikuojamas tiktai satjalokas. Visos b. sritys sunaikinamos per didžiąją kosminę katastrofą — mahapralają Brahmos amžiaus pabaigoje (↑ *kalpas*).

Budizmo mitologijoje b. yra aukščiausieji devalokai, sansare sudarantys dvi sferas — „sferą, kuri turi formą" (rūpavačaras, arba rūpadhatus), ir „sferą, kuri neturi formos" (arūpavačaras, arba arūpadhatus). Pirmajai sferai priklauso šešiolika atskirų dangų: devyni žemieji b., asanjasatjas, brihatpalas ir penki dangūs, turintys bendrą pavadinimą — sudhavasas (pagal hynajanos tradiciją, aukščiausiasis dangus yra akanyšthas). Antrąją sferą sudaro keturi dangūs; manoma, kad ji yra aukštesnė už pirmąją. Vadžrajanos tradicija aukščiausiuoju dangumi laiko akanyšthą (virš arūpavačaro), kur gyvena adibuda. Dievai, gyvenantys b., vadinami brahmomis arba „dievais, turinčiais brahmos kūną". Budizmo tekstuose minimi keli brahmų vardai: Tudus, Naradas, Sahampatis ir kt. Budizmo mitologija Brahmos nelaiko pasaulio kūrėju, net vadinamieji didieji brahmos (mahabrahmos) paklūsta karmos įstatymams. Į b. patenka žmonės, pajėgiantys nugrimzti į gilią kontempliaciją (dhjaną).

brahmanas (sen. indų bevardės giminės brāhman ir vyriškosios giminės brahmán kildinami iš ide. bnegṡh — „pūstis", „didėti", plg. Avestos barsman-, skr. barhis „žolės kuokštas", „aukų patiesalas"; dėl to, matyt, kilusi mintis apie pamatą, atramą). Vedų tekstuose yra abi formos (brāhman ir brahmán), kurios gali pakisti iki tokių pagrindinių reikšmių: 1) aukščiausioji objektyvi realybė, Absoliutas, kuriančioji pirminė priežastis, dėl kurios visa atsiranda, egzistuoja ir baigiasi. Kaip ir atmanas, b. žodžiais nenusakomas ir dažniausiai (pvz., upanišadose) apibūdinamas neiginiais, prieštaringiausiais epitetais. Esminis induizmo principas — b. ir atmano identiškumo pripažinimas; 2) aukščiausiasis dievas, kūrėjas, pirmasis b. pasireiškimas (Brahma). Abi šios reikšmės pripažįstamos pagrindinėmis ir etinės filosofinės minties srovių (vedanto) atstovų, ir įvairių induizmo krypčių išpažinėjų (gyvenime, mitologijoje, ritualuose). Be to, šios reikšmės ne visada aiškiai skiriamos, o induizme net sutapusios. Induizmo leksikoje žodis „brahmanas" itin svarbus ir raiškus: plg.: b. reiškia „malda", „maldos formulė", Visata apibūdinama kaip „Brahmos kiaušinis" (brahmandas), o dangaus karalystė kaip „Brahmos pasaulis" (brahmalokas); šio žodžio šaknis vartojama tam tikros kategorijos dvasininkams — brahmanų kastai, tam tikriems tekstams (brahmanams — vedų himnų komentarams) ir jų dalims pavadinti.

brahmandas (sen. indų brahmānda= „Brahmos kiaušinis") — sen. indų mitologijoje ir spekuliatyvinėje filosofijoje Brahmos pasaulis, atsiradęs iš kosminio kiaušinio, kuris plaukiojo pirmykščiuose vandenyse. Brahma kaip auksinis gemalas išbuvo kiaušinyje visus metus, po to išėjo iš jo, minties jėga perskėlęs lukštą į dvi dalis (↑ *Brahma*).

Brihaspatis, Brahmanaspatis (sen. indų bṛhaspati=, brahmanaspati= „brahmano viešpats") — vedų ir induizmo mitologijoje maldų ir aukojimo dievybė. Kartais šie abu vardai kaitaliojasi; vėliau sukurtose Rigvedos dalyse antrasis vardas retesnis. Rigvedoje B. iš viso skirta 11 himnų. Dar du himnai skirti jam kartu su Indra. Abu B. vardai Rigvedoje paminėti 170 kartų. B. yra švytintis, skaistus, aukso spalvos, turi septynias burnas ir septynis spindulius, šimtą sparnų, nuostabi jo kalba, aiškus balsas. B. žinioje perkūno vėzdas, lankas, strėlės, aukso kirvukas, Tvaštaro išgaląstas geležies kirvis, įstatymo ritas (ṛta=). B. nugali demonus, išgriauna karvių aptvarus, suranda šviesą. Jis pripildo oro erdvę, atneša saulę, griausmu išsklaido tamsą, išlaisvina iš chaoso, suskaldo uolas, nutiesia gerus kelius, palaiko visas formas (Tvaštaras jį sukūręs kaip visų būtybių pamatą), apdovanoja turtais ir sūnumis, dosnus aukotojams ir giesmininkams, nepakantus melui ir priešams, saugo jaučius. B. stiprus ir visus nugali, jis Indros ir marutų draugas, lygus Agniui, aukojimo ritualuose vadovauja chorui. B. — didžiosios šviesos pirmagimis aukščiausiajame danguje, jis dviejų pasaulių — dangaus ir žemės — atžala, Tvaštaro pagimdytas, iš nieko sukūręs dievus. Kadangi B. yra aukojimo globėjas, jis ir vaizduojamas kaip dieviškasis dvasininkas (purohitas arba brahmanas). B. priklauso poezijos pėdos (kartais jis yra viešpats brihatis — viena iš poezijos pėdų ir apskritai identifikuojamas su Rigveda), jis ir pats gieda himnus dievams, dažnai vadinamas Vačaspačiu, t. y. „kalbos viešpačiu" (žr. „Brihaspačio kalbas" Taitiryjasamhitoje). B. balsas skardus, o kovodamas jis net riaumoja.

B. įvaizdis rutuliojosi dviem kryptimis: viena, B. — Atharvanas yra dievų tėvas, visko, kas egzistuoja, kūrėjas, šventoji dievų jėga ir net aukščiausiasis principas, be to, dažnai identifikuojamas su brahmanu (Šatapathabrahmanas, Aitarejabrahmanas, Taitiryjasamhita ir kt.); kita vertus, epuose ir puranose B. — dievų žynys ir mokytojas, septynių angirasų genties rišių valdovas. B. valdo Jupiterio planetą, kuri ir vadinama jo vardu. Jau Rigvedoje B. veikia mite apie Valo pavogtus galvijus ir jų suradimą uoloje, kurią B. sutrupina riaumojimu. Paskui B. suranda Ušasę ir Agnį, sukuria saulę, angirasus, o pastarieji grąžina Panio pagrobtus galvijus. Vėliau B. pasirodo siužete apie jo paties žmonos Taros pagrobimą (pagrobė Somas), apie dievų ir asurų mūšį ir Taros sugrįžimą pas vyrą (Višnupurana). Pasakojime apie Dakšo auką B. nuraminą supykusį Rudrą.

Daugelyje siužetų B. yra dievų mokytojas, išpranašauja jiems, kad Garudas pavogs amritą, duoda patarimų Indrai, jo žmonai Šačei (sakmėje apie Nahušą B. yra Šačės ir dievų tarpininkas), moko Kartikėją (sakmė apie Skando gimimą) ir t. t. Sakmėse apie valdovą Marutą, apie dievų sugriautą asurų tvirtovę Tripurą, apie Jajatį ir kt. B. vaidmuo visai nereikšmingas. B. yra dievybė, atsiradusi indų bendruomenėje, nors kai kurios maldos bei ritualų formos turi atitikmenų ir sen. persų tradicijose.

Budhas (sen. indų budha= „išmintingasis") — vedų ir induizmo mitologijoje Somo sūnus, B. planetos (Merkurijaus) personifikacija. Vienuose šaltiniuose B. motina vadinama Somo žmona Rohinė, kituose — dievų mokytojo Brihaspačio žmona Tara. Pasak puranų legendos, Somas, sugundytas Taros grožio, pagrobė ją iš Brihaspačio. Dėl to kilo karas tarp asurų, kurie palaikė Somą, ir dievų, rėmusių Brihaspatį. Karą užbaigė Brahma, grąžinęs Tarą vyrui. Netrukus Tara pagimdė sūnų, kurio tėvu norėjo būti ir Somas, ir Brihaspatis. Kaip rašoma Višnupuranoje, Brahmandapuranoje ir kitur, Tora ilgai slėpusi, kas yra vaiko tėvas, bet pagaliau prisipažinusi Brahmai, kad tai Somo sūnus, ir Somas pavadinęs jį Budhu. B. žmona buvo Ila ir jiems gimė sūnus Purūravasas, Mėnulio dinastijos įkūrėjas (pirmasis valdovas). B. laikomas vieno Rigvedos himno autoriumi.

Čhaja (sen. indų chāyā „šešėlis") — sen. indų mitologijos spekuliatyvinėje filosofijoje kosminė substancija, užpildanti Visatą jos kūrimo metu; Agnio ekvivalentas. Povedinėje mitologijoje šiuo vardu vadinama ir saulės dievo žmonos tamaitė.

Dadhikras (sen. indų dadhikrā, atrodo, reiškia „šlakstantis rūgštų pieną") — vedų mitologijoje valdovo Trasadasjaus žirgas, pats garsiausias iš visų mitinių žirgų (paprastai vardų jie neturi). „Naighantuko žodyne" Dadhikro vardas yra žirgo sinonimas. Rigvedoje D. skirti keturi himnai; sporadiškai jis minimas ir kitur. Keletą kartų pasitaiko šio žodžio ilgesnė forma — Dadhikravanas (dadhikrāvan). D. — daugelyje pergalingų mūšių dalyvavęs kovos žirgas, labai eiklus (dėl šios ypatybės jį garbino ir žmonės, ir pauravų protėvis Purus). D. lyginamas su vėju ir paukščiu (energingai puolančiu ereliu); Rigvedoje jis ir vadinamas ereliu. Kitoje Rigvedos vietoje apie D. kalbama kaip apie hansą (atrodo, gulbę), kuri gyvena šviesos viduje: kaip Vasus gyvena ore, kaip šventikas — prie altoriaus, kaip svečias — namuose (visi šie palyginimai paprastai skirti įvairiems Agnio pavidalams). D. yra didvyris, kuris nugali dasjus. D. kovoja su tūkstančiais priešų, kurie prieš jį dreba iš baimės tarsi girdėdami perkūno dundėjimą. Savo grobį D. įgyja mūšiuose. Vaidų ir kivirčų metu D. kviečiasi visos gentys. Jis padeda giesmininkams, sakydamas puikias kalbas. D. priklauso visoms gentims, jis jas (penkias gentis) suburia jėga, kaip Surjas savo šviesa įveikia vandenis. D. stebi genčių susirinkimus. Mitras ir Varūna padovanojo jį Purui ir atidavė žmonėms kaip mirtingųjų palaiminimo ženklą (jiems D. atneša maisto ir saulę). Dadhikravanas imamas garbinti, jo šaukiamasi, kai auštant rytui pradeda liepsnoti Agnis. Jam meldžiamasi ir kartu su Ušase, rečiau su Ašvinais ir Surju, kartais su kitomis dievybėmis, bet pirmiausia visada kreipiamasi į D. Yra pagrindo D. laikyti zoomorfine saulės dievybe (plg. su Ašvinais, kurie irgi kilę iš žirgų). Ši aplinkybė padeda paaiškinti daugelį D. sutapimų su Ušase. Čia galėtume paminėti „rūgštaus pieno šlakstymo" motyvą, kurį rodo jau pati D. vardo kilmė ir kuris, daugelio mokslininkų nuomone, galėtų reikšti rasos arba šerkšno pasirodymą prieš saulės tekėjimą. Nenuginčijamas yra D. ryšys su Dadhjančiu (Dadhjančas yra su žirgo galva, o jo vardo formoj atsekamas rūgštaus pieno motyvas).

Dadhjančas (sen. indų dadhjañc kilęs iš dadhi= „rūgštus pienas") — vedų mitologijoje išmintingasis atsiskyrėlis, Atharvano sūnus. Rigvedoje paminėtas devynis sykius kartu su Atharvanu, Angirasu, Manumi ir kt. žyniais; jis liepia Agniui liepsnoti. Indra suteikia D. žinių, bet draudžia jas perduoti kitiems. Tačiau, nepaisydamas šio draudimo, D. pasako Ašvinams, kur yra Tvaštaro medus. Dėkingi Ašvinai pakeičia D. galvą žirgo galva. Kai Indra šią galvą sužeidžia, Ašvinai grąžina D. anksčiau turėtąją. Apie tai pasakojama Rigvedoje, Šatapathabrahmane. Su D. kaulais Indra įveikia 99 vritrus („Mahabharatoje" teigiama, kad Indros vadžras pagamintas iš D. skeleto). Indra atiduoda galvijų aptvarus D., kuris juos atidaro, atrodo, Somo padedamas. D. žino, kur paslėpta soma. Kadangi D. veikia kaip Indros įrankis, manoma, kad iš pradžių D. buvęs žaibo personifikacija (plg. D. vardo reikšmę ir žmonių įsitikinimą, kad žaibas sutraukia pieną). „Mahabharatoje" ir puranose vietoj D. veikia Dadhyčas (dadhīća=). Kažin ar D. gali būti atskirtas nuo žirgo Dadhikro (plg. prūsų žirgo kultą ir įprotį gerti kumelės pieną; prūsų dadan „pienas").

daitjai (sen. indų daitya=) — sen. indų mitologijoje demonų-asurų grupė, Ditės ir Kašjapo vaikai. D. yra milžinai, jie kovoja su dievais (Aditės sūnumis). D. glaudžiai susiję su danavais, kartais net neskiriami nuo jų. D. yra aukojimo priešai. Žinomiausi iš jų — Vadžrangas, Majas, Hiranjakšas, Hiranjakšipus.

dakinė ↑ *budizmo mitologija.*

Dakšas (sen. indų dakṡa= „miklus", „gabus") — vedų ir induizmo mitologijoje aditjų grupės dievybė. Kaip teonimas, Rigvedoje minimas beveik 10 kartų; šis žodis vartojamas kaip Agnio ir Somo epitetas. Pati įstabiausia D. ypatybė yra ta, kad jį pagimdžiusi Aditė, o jis savo ruožtu pagimdęs pačią Aditę. Šatapathabrahmane D. indentifikuojamas su kūrėju Pradžapačiu, o Rigvedoje vadinamas dievų tėvu. Daugelyje su D. susijusių mitinių motyvų bei siužetų akcentuojamas jo dalyvavimas kūrimo procese ir jo, kaip tėvo, vaidmuo. Jis laikomas Brahmos (arba ir Pradžapačio) septintuoju sūnumi, gimusiu iš kūrėjo dešiniosios kojos didžiojo piršto; D. žmona tapo iš kūrėjo kairiosios kojos piršto gimusi Vyrinė, tapatinama su naktimi ir kartais vadinama Dakše. D.

su žmona turėję 50 (pasak kai kurių šaltinių — 60) dukterų. 13 iš jų D. ištekino už Kašjapo, 27 — už Somo, o 10 — už teisingumo dievo Dharmos (kartais Manaus). D. vyriausioji duktė Ditė tapo daitjų motina, antroji, Danu, — danavų motina, o trečioji, Aditė, — aditjų, taigi ir paties D. motina. Viename iš labiausiai paplitusių mitų pasakojama, kaip norėdamas išpirkti nuodėmę D. aukojo auką. Viešpats kūrėjas D. į Himavato kalno viršūnę sukviečia visus dievus, išskyrus Rudrą (Šivą), ir pradeda pirmąjį aukojimą. Supykęs Rudras ietimi kiaurai persmeigia auką ir paverčia ją Mrigašyršo žvaigždynu („antilopės galva"); Rudras užpuola Aditės sūnus, suluošina juos, net nutraukia D. galvą, ir jos niekur nebegalima rasti, todėl D. uždedama ožio galva (plg. panašų motyvą mituose apie Pradžapatį: pasivertęs ožiu jis turėjo intymių ryšių su savo dukterimi Rohine). „Mahabharatoje" ir daugelyje kitų šaltinių pasakojama, kad mėnulio dievas Somas vedęs 27 D. dukteris, bet mylėjęsis tik su Rohine. D. daugkart raginęs Somą mesti nuodėmingą gyvenimą, bet šis neklausęs. Todėl D. prakeikęs Somą, kuris tada pradėjęs dilti; kartu su juo nyko augalai ir gyvūnai. Susirūpinę dievai išmeldė D., kad pasigailėtų Somo. „Harivanše" pasakojama, kaip Višnus pasivertęs D., be to, šiame motyve D. yra kai kurių būtybių kūrėjas. Nors vedų ir povedinis D. yra susiję, bet povedinis D. skiriasi nuo vedų: jis lengvai patenka į įvairius siužetus ir į įvairias induizmo kryptis (šivaizmą, višnuizmą).

dakšina (sen. indų **dakṣina**= „dešinysis", „pietinis", t. p. „stiprus", „protingas", „teisingas" ir kt.) — sen. indų mitologijoje sakralizuota dovana žyniui-brahmanui, kartais — personifikuoto aukojimo žmona. Kaip dovana d. neretai personifikuoja Brahmanaspatį, Indrą, Somą ir yra jų koreliatas; žinomos ir tokios d. personifikacijos: karvės, jaučiai, arkliai, avys, brangenybės, auksas ir kt. D. gali būti ir deivė, teikianti turto bei dovanų. D. vardas kilęs iš ide. žodžio, reiškiančio dešinę pusę (plg. Avestų **dašina**= , liet. **dešinas**, slavų **desn** ir lot. **dexter**, sen. airių **dess** ir kt.). Galima manyti, kad iš pradžių žodis **dakina**= reiškė sakralizuotą palankiąją pusę (kryptį), dešiniąją pusę patalpoje, kuri skiriasi nuo nepalankios kairiosios (dažnai paverstos tabu). Anksčiau d. galėjo reikšti ir palankiosios pusės materializuotą simbolį kaip konkrečią dovaną ir net su ja susijusį ritualą (plg. daug vėlesnę tradiciją, kai Durga siejama su dešiniąja puse, kuriai teikiama pirmenybė).

danavai (sen. indų **dānavas**) — vedų ir induizmo mitologijoje demonų ir asurų grupė, Danu ir Kašjapo vaikai. D. yra milžinai, kovojantys su dievais. Jie glaudžiai susiję su daitjais. Jau Rigvedoje kalbama apie septynis d. D. priskiriamas Vritras, kartais ir Namučis. Mūšyje su Indra d. nugalimi ir išblaškomi. D. susiję ir su vandenimis. Epuose d. veikia gana dažnai, jie yra siužetų apie Ravaną, apie dievų sugriautą asurų tvirtovę Tripurą veikėjai, juos matome ir pas Varūną jo povandeniniuose rūmuose), paminėtas ir d. valdovas Vipračitis. D. turi daug tipologinių paralelių (motyvas apie septynias sroves — kenkiančios motinos vaikus); plg. šio motyvo atspindį mitologizuotų upių pavadinimuose ir Poseidono (↑ *graikų mitologija*) vardo antrajame dėmenyje.

Danu (sen. indų **danu** „srovė") — sen. indų mitologijoje: 1) demonas, kurį sutriuškino Indra; atrodo, vieno danavo — Vritro — epitetas; 2) demonų, pirmiausia Vritro (kartais Namučio), motina; Rigvedoje minimi septyni danavai, kilę iš D. ir Indros išblaškyti. D. susijusi su vandenimis. Kai Vritras buvo nugalėtas, ėmė silpti ir D. gyvybinės jėgos. D. — antroji Dakšo duktė, kuri su vyresniąja seserimi Dite yra asurų promotė; 3) baisaus rakšaso Kabandho, nužudyto Ramo, epitetas.

Dasas (sen. indų **dāsa**=) — sen. indų mitologijoje dasų arba dasjų protėvis. Rigvedoje D. žmonomis vadinamos srovės (vandenys), kurias, matyt, reikia sieti su Vritru.

dasai (sen. indų **dāsa**=) — sen. indų mitologijoje dievams priešiškos būtybės, t. p. dievų negarbinančios gentys, t. y. nearijai. D. priešiškumas arijams ne kartą akcentuojamas Rigvedoje. Būdami dievų ir arijų priešai, d. pagrobia vandenis, su d. kovoja Indra ir gudrumu juos nugali. Rigveda mini iškiliausius dasus — demonus Šušną, Namučį, Piprų, Dhunį, Čumūrį, Dribhikrą, Rudhikrą, Šambarą, Anaršanį, Sribindą, Ilibišą ir kt.

Dasjus (sen. indų **dasyu**=) — sen. indų mitologijoje demonas, arijų priešas, kurį nugalėjo Indra, užmetęs ant jo iš dangaus ugnį; kartais jo žudiku laikomas Somas.

dasjai (sen. indų **dasyu**=) — sen. indų mitologijoje demonų klasė, kovojusi su Indra, kuris užmušė *Dasjų*. Todėl Indra dažnai vadinamas Dasjuhanu („Dasjaus nugalėtoju"), o jo kova su Dasjumi — dasjuhatja („Dasjaus nugalėjimu"). Su d. kovojo ir Somas. Dasjai labai glaudžiai susiję su Dasu.

Dašarathas (sen. indų **daśaratha**=) — sen. indų epo „Mahabharata" herojus, Ajodhjos valdovas, priklausantis Saulės dinastijai, Ramo ir trijų jo brolių žemiškasis tėvas. Jis buvo vedęs tris žmonas: Kausalją, Kaikėją ir Sumitrą, bet vaikų neturėjo. Kad susilauktų palikuonių, paklausė brahmanų patarimo ir paaukojo auką. Tada Kausalja pagimdė Ramą (Višnaus avataras), Kaikėja — Bharatą, o Sumitra — dvynius Lakšmaną ir Šatrughną. Kai D. nutarė paskelbti Ramą sosto paveldėtoju, Kaikėja išprašė, kad jis įvykdytų kadaise jai duotą pažadą, ir privertė D. keturiolikai metų ištremti Ramą iš Ajodhjos. Neištvėręs išsiskyrimo su mylimu sūnumi, D. mirė.

Datatrėjas (sen. indų **dattātreya**= „Atrio dovanotas") — induizmo mitologijoje išminčius, rišio Atrio sūnus, kuriame buvo įsikūniję Višnus, Šiva ir Brahma. Todėl D. turėjo tris galvas: dešinioji priklausė Šivai, kairioji — Brahmai, o vidurinioji — Višnui. D. buvo valdovo Kartavirjo globėjas: dovanojo jam tūkstantį rankų (tačiau Parašuramas nužudė Kartavirją, bausdamas už puikybę). Nuo X a. kai kurios višnuitų sektos garbina D. kaip

Krišnos avatarą ir didįjį jogą, o jo nuolatiniai palydovai — karvė ir keturi šunys — laikomi žemės ir keturių vedų įsikūnijimu.

devai (sen. indų deva= „Dievas"; iš tikrųjų „dangiškasis", kilęs iš žodžio div= „mirgėti") — sen. indų mitologijoje dievų klasė; paprastai kalbama apie 33 dievus (nors tekstuose minimi 333, 3306 arba 3339 dievai), kurie skirstomi pagal tris kosmines sferas: dangaus dievai yra Djausas, Varūna, Mitras ir kiti aditjai, Surjas, Savitaras, Pūšanas, Višnus, Vivasvatas, Ušasė, Ašvinai; oro (oro erdvės) dievai — Indra, marutai, Vajus, Vatas, Trita Aptjas, Apamnapatas, Mataryšvanas, Ahibudhnjas, Adžaekapadas, Rudras, Pardžanjas, apos; žemės dievai — Prithivė, Agnis, Somas, Brihaspatis, Sarasvatė ir kt. Dievų klasė pagal tą patį principą kartais skirstoma į grupes: yra 8 vasai, 11 rudrų, 12 aditjų, o prie jų pridedamos dar dvi dievybės (įvairios Ašvinų, Djauso, Prithivės, Indros, Pradžapačio dvinarės kombinacijos). Upanišadų spekuliatyviosios filosofijos sistemose šios grupės įgyja naujas intepretacijas, kurių tikslas — nustatyti atitikmenis tarp panteono ir archajiškų kosmologinių schemų (t. p. ir mikropasaulio struktūros) elementų. Pavyzdžiui, Brihadaranjakupanišadoje vasai — ugnis, žemė, vėjas, oro erdvė, saulė, dangus, mėnuo, žvaigždės; rudrai — 10 gyvybinės veiklos organų ir pasaulio dvasia — atmanas; aditjai — 12 metų mėnesių. Jau Rigvedoje yra ypatingas dievų susivienijimo tipas — višvedevai, t. y. „visi dievai" (visas panteonas su keliais papildymais), kurie traktuojami kaip visetas. Kartais konkrečių dievų, sudarančių „visus dievus", charakteristikos yra gana atsitiktinės. Į dievų klasę patenka personifikuotos abstrakčios sąvokos, kurios, atrodo, galėdavo gana laisvai įsiterpti į sen. indų panteoną. Ypatingą reikšmę d. (dievai) įgyja tada, kai jie priešpriešinami asurams — dangiškiesiems personažams, turintiems kerėjimo galių (māyā). Vedų laikotarpiu (ypač Rigvedoje) asurais laikomi ir daugelis dievų — aditjai, Indra, Agnis ir kt., bet jau Atharvavedoje dievai (devai) nebelaikomi asurais. Asurais tada vadindavo demonus, o dievus (devus) kartais vadindavo surais (sura=); tai leidžia suprasti žodį „asurai" kaip „ne dievai". Daugelis mitų aktualizuoja dievų (devų) priešinimą asurams, vaizduodami nesibaigiančias jų kovas, kuriose dievai kaip viena visuma kovoja prieš visą asurų klasę. Sąvoka d. ir šio žodžio garsinė forma yra bendra ide. tautoms [plg. Avestos daēva=, lot. dēus (ir divus), sen. airių dia, sen. germanų teiwa, sen. islandų tīvar, prūsų deiws, lietuvių dievas, latvių dievs, sen. slavų divъ.

devata (sen. indų devatā „dievybė") — sen. indų mitologijoje dievybė, dieviškos prigimties būtybė. Šis apibūdinimas taikomas ir apskritai dievams (daugiskaita apibendrinamąja reikšme), ir ypač įvairioms žemesniųjų dievų klasėms. Devatos išlieka induistiniame Šivos bei Višnaus kulte, vienaip ar kitaip (dažniausiai tik forma) prisiderindamos prie jų. Dar ir dabar daugelyje kaimo vietovių garbinamos vadinamosios gramadevatos (kaimo dievybės), saugančios vietinius gyventojus nuo ligų, nederliaus, galvijų kritimo, kerų, stichinių nelaimių; jos gali dovanoti turto, jėgos, palikuonių. Gramadevatoms statomi specialūs kulto pastatai, šventyklos (devagṛha= „dievų namas"), kur laikomi gramadevatų atvaizdai. Tai gali būti ir antropomorfinės skulptūros, ir akmenų arba medžių krūvos, simbolizuojančios šias kaimo dievybes. Atvaizdai prižiūrimi: prausiami, maitinami, jiems nešama aukų ir t. t. Nors d. kultas geriausiai paliudytas vėlyvųjų šaltinių, tačiau jis siekia žilą senovę ir yra susijęs su kolektyvine vaisingumo dievybe. Ne be pamato gramadevatos dažnai vadinamos „motinomis" (plg. „motinų" ryšį su Indijoje gerai žinomu Didžiosios Deivės Motinos kultu).

Devė (sen. indų devī „deivė") — induizmo mitologijoje dievo Šivos žmona. D. kulto ištakų ieškoma Didžiosios Deivės Motinos kulte, kuris Indijoje paliudytas III tūkst. pr. Kr. Vedų laikotarpiu šio kulto atspindžių lieka Aditės, Niritės, Ušasės ir kai kurių kitų vediškųjų deivių koncepcijose. Atitinkamų įvaizdžių asimiliacija induizme susijusi su D. įtraukimu į pagrindinių dievų žmonų panteoną — žmonos ten laikomos vyrų energijos (šaktės) manifestacija. Kadangi yra du pagrindiniai Šivos aspektai — kuriamasis (gerasis) ir naikinamasis, D. būna čia romi ir gailestinga, čia kietaširdė ir grėsminga ir turi keletą hipostazių. Gerosios jos hipostazės žinomos Parvatės, Umos („šviesi"), Gaurės („balta"), Džaganmatos („pasaulio motinos"), Anapūrnos („dosnios maisto") ir kitais vardais; rūsčiosios hipostazės — Durga, Kali, Čandė („piktoji"), Bhairavė („grėsmingoji") ir t. t. Viduramžiais rūsčiosios, grėsmingosios D. formos tapo daugelio mistinių kultų (konkrečiai — tantristų ir šaktistų) objektu.

Dhanvantaris (sen. indų dhavantari= „judantis lanku") — induizmo mitologijoje dievų gydytojas, iš pradžių, matyt, identifikuotas su saule, kuri „juda lanku". Mite apie dievus ir asurus, plakančius vandenyną, D. pasirodo iš pasaulio vandenyno gelmių nešinas rankoje amrito indu. Kai kuriuose mituose D. — dalinis Višnaus įsikūnijimas, kituose — Šivos arba Garudo padėjėjas. D. laikomas seniausio indų medicinos traktato (Ajurvedos) autoriumi.

Dharma (skr. dharma=, pali dhamma) — induizmo mitologijoje dieviškasis išminčius, tiesos dievas, personifikuojantis sąvoką *„dharma"* (↑ *budizmo mitologija*), t. y. įstatymą, moralinę tvarką, dorovę. Mituose D. yra arba Brahmos sūnus ir vienas iš pradžapačių, arba iš Brahmos minčių gimusio didžiojo rišio Atrio sūnus. Dešimt Dakšo dukterų yra D. žmonos. Kiekviena jų personifikuoja kokią nors abstrakčią savybę, apibūdinančią dharmą (garbę, laimę, ryžtingumą, ištvermę, tikėjimą, pasitikėjimą ir t. t.). Epinėje ir puranų tradicijoje D. paprastai identifikuojamas su Jamu, vykdančiu žmonių teisėjo ir teisingumo valdovo funkcijas. Bet ši interpretacija prieštaringa: pvz., „Mahabharatoje" Judhišthiras (didvyris ir dharmos įsikūnijimas žemėje) laikomas ne Jamo, bet D. sūnumi.

Dhataras (sen. indų dhātṛ, iš dhā=

„įkurti", „nustatyti") — sen. indų mitologijoje dieviškasis tvarkytojas, kūrėjas. Kaip itin abstrakti dievybė D. pasirodo tik vėlyvuosiuose Rigvedos himnuose; kitur atitinkamas žodis reiškia žynį, atliekantį apeigą, t. p. apskritai tvarkytoją. D. sukūrė saulę ir mėnulį, dangų ir žemę, šviesą ir oro erdvę; kartu su kitais dievais rūpindavosi, kad būtų palikuonių (sukūrė gemalą), globodavo santuoką, rūpindavosi namų tvarka, gydydavo ligas. D. kartais priskiriamas aditjams. Vėliau identifikuojamas su Pradžapačiu arba Brahma (kartais D. yra jo sūnus). Epitetas „Dhataras" taikomas Višnui ir Šivai. Pats D. įvaizdis yra atsiradęs dėl teologinės ir abstrakčiosios spekuliatyvinės filosofijos įtakos.

Dhritaraštras (sen. indų **dhṛtarāṣṭra**=) — induizmo mitologijoje atsiskyrėlio Vjaso ir valdovo Vičitravyrjo našlės Ambikos sūnus. Gimęs aklas, D. iš pradžių perleidžia teisę į Hastinapuro sostą jaunesniajam broliui Pandui, bet po jo mirties vis dėlto tampa valdovu. Su žmona Gandhare turėjo vieną dukterį ir šimtą sūnų — kauravų, o vyriausiasis — Durjodhanas — jo numylėtinis. Epe D. — silpno, neryžtingo tėvo tipas; jis suvokia blogus savo sūnų ketinimus, bet sąmoningai ar nesąmoningai jiems nuolaidžiauja, teisindamasis likimo neišvengiamybe. Kauravų ir pandavų karui pasibaigus ir į sostą atsisėdus Judhišthirui, D. su žmona panoro tapti atsiskyrėliais, išėjo į mišką ir ten žuvo per gaisrą.

Dhruvas (sen. indų **dhruva**= „kietas", „pastovus") — indų mitologijoje vienas iš aštuonių dievybių vasų, valdovo Utanapado sūnus, Manaus Svajambhuvo vaikaitis. Kai pamotė, norėdama, kad valstybę paveldėtų jos tikrasis sūnus, išvarė D., jis išgyveno tris tūkstančius metų atsidėjęs vien askezei ir galvodamas tik apie Višnų. Už tai Višnus D. nunešė į dangų, kur jis tapo Šiaurine žvaigžde. Taip pasakojama Višnupuranoje ir Bhagavatapuranoje. Induistai D. garbina kaip ištvermės ir ryžto įsikūnijimą.

Dhundhus (sen. indų **dhundhu**=) — induizmo mitologijoje asuras, kuris išmintingajam Utankui trukdė atlikinėti religines apeigas; Sundo tėvas. D. slepiasi smėlio jūroje, bet valdovas Kuvalajasvas su sūnumis jį iš ten iškasa ir nužudo. Už šį žygdarbį Kuvalajasvas pavadintas Dhundhumaru. Manoma, kad šio mito siužetas susijęs su etiologinėmis legendomis apie ugnikalnių ir panašių gamtos reiškinių kilmę.

Dhundhumaras (sen. indų **dhundhumāra**= „Dhundhaus žudikas") — induizmo mitologijoje valdovas Kuvalajasvas, asuro Dhundhaus žudikas. D. priklauso Saulės dinastijai ir turi 21 000 (Višnupurana) arba 100 („Harivanšas") sūnų. Pireš mirtį Dhundhus savo ugniniu kvapu nužudo beveik visus D. sūnus — gyvi lieka tik trys.

digadžai, dignagai, dinnagai (sen. indų **diggaja** iš **dik**= „pasaulio šalis" ir **gaja**= „dramblys") — sen. indų mitologijoje kosminiai drambliai, kurie kartu su dievais lokapalais saugo pasaulio šalis. Svarbiausias iš šių dramblių yra Airavatas, dievo Indros dramblys, rytų sargas. Paprastai manoma, kad Pundarikas (dievo Agnio dramblys) saugo pietvakarius, Vamanas (Jamo dramblys) — pietus, Kumudas (Surjo dramblys) — pietryčius, Anždanas (Varūnos dramblys) — vakarus, Pušpadantas (Vajaus dramblys) — šiaurės vakarus, Sarvabhaumas (Kubero dramblys) — šiaurę, Supratikas (Somo dramblys) — šiaurės rytus.

Ditė (sen. indų **diti**=, pažodžiui — „nelaisvė", „apribojimas") — vedų ir induizmo mitologijoje Dakšo vyriausioji duktė, Kašjapo žmona, demonų-asurų daitjų motina. Su seserimi Danu D. yra asurų genties protėvė. Iš D. sūnų minėtinas Vadžrangas, Indros nugalėtojas, Tarako tėvas (Višnupurana), Majas, asurų statybininkas, Hiranjakšas ir Hiranjakšipus, Prahlado tėvas. Su jais kovojo Višnus. D. Rigvedoje paminėta tris kartus (du sykius kartu su Adite) — kalbant apie Mitrą, Varūną, Agnį, Savitarą ir Bhagą. Kaip deivė, D. figūruoja ir vėlyvosiose samhitose, bet siužetai, susiję su D. ir jos sūnumis, būdingiausi epams.

Djausas (sen. indų **dyāus** „mirgantis dienos dangus", „diena") — sen. indų mitologijoje dangaus dievas, personifikuotas dangus. Rigvedoje nėra himnų, skirtų vien tik D., bet yra šeši himnai, skirti D. ir Prithivei (žemei). Dažniausiai D. veikia kartu su Prithive. Jie yra pirmoji susituokusi pora: D. yra tėvas ir dangus, Prithivė — motina ir žemė. Kadaise jie buvo sutapę į vieną, bet Varūnos valia atskirti ir individualizuoti. Šis kosmogoninis aktas reiškė Visatos, plačios erdvės sukūrimą; tai padarė Indra, Varūna ir kiti dievai. Lietus (kartais vadinamas taukais arba medumi), D. išliejamas ant žemės, yra D. sėkla, iš kurios gimsta visa, kas nauja, t. p. dievai. D. vaikais laikomi pirmiausia Ušasė, Ašvinai, Agnis, Surjas, Pardžanjas, aditjai, marutai, angirasai. Tėvystė yra vienintelis D. personifikuojantis požymis. Bet esama ir zoomorfinių D. pavidalų su ryškia seksualine motyvacija — apvaisinantis bulius arba eržilas. D. ir Prithivė traktuojami kaip du pasauliai, kaip gyvybinės jėgos šaltiniai. Dangus ir žemė, visa žinantys ir geri, vilgo žmones medumi, padaugina maisto, siunčia medžioklės laimikį, turtą, sėkmę. Atsakant į klausimą, kas atsirado pirma — dangus ar žemė, Šatapathabrahmane pirmenybė teikiama žemei. Tėvas dangus ir motina žemė, kurie sukūrė viską, kas Visatoje yra, turi daug tipologinių paralelių. Tokiu pavidalu jie atsirado dar indoeuropietiškoje epochoje. Djauso-tėvo vardas **dyāus pitar** turi tikslius atitikmenis: sen. gr. **Zeus, Dios**', lot. **Jup(p)iter, Diēspiter**, umbrų **Iupater**.

Draupadė (sen. indų **draupadī**) — sen. indų epo „Mahabharata" pagrindinė herojė, pančalų genties valdovo Drupado duktė ir brolių pandavų žmona. „Mahabharatoje" ir Markandejapuranoje D. vaizduojama kaip deivės Šri (Lakšmi), t. y. Višnaus žmonos, žemiškasis įsikūnijimas. Pasak „Mahabharatos", D. rankos siekė daug jaunikių (ji garsėjo kaip gražiausia žemės moteris). D. tėvas surengė svajamvarą (varžybas, per kurias nuotaka pati išsirenka sužadėtinį). Nugalėtoju tapo geriausias šaulys iš lanko, vienas iš pandavų — Ardžunas. Po

varžybų pandavai su D. grįžo namo ir pasakė savo motinai Kuntei, kad parsigabeno didelį laimikį. „Skanaukit jį visi",— atsakė motina, nežinodama, kas tai per „laimikis". Dėl šių jos žodžių D. tapo bendra penkių brolių pandavų žmona (matyt, tai archajinio poliandrijos instituto epinė reminiscencija). Per lemtingąjį lošimą kauliukais Judhišthiras pralošia kauravams valstybę, brolius, save patį ir galiausiai D. Pažeminimai, kuriuos D. patyrė iš Durjodhano ir Duhšasano, vėliau tapo viena pagrindinių pandavų ir kauravų karo priežasčių. Pagal epinės kompozicijos dėsnius „Draupadės nuoskaudų" motyvas kelis sykius kartojamas „Mahabharatoje"; D., kuri kartu su savo vyrais buvo iškeliavusi į ilgą trylikos metų tremtį, garbę nuplėšti kėsinasi Džajadrathas, karo vadas Kičakas, kaip ir Durjodhanas bei Duhšasanas, tapę pandavų keršto aukomis. Po Kurukšetro mūšio D. tapo Hastinapuro valdove. Judhišthirui atsisakius valstybės, D. lydėjo pandavus jų paskutinėje kelionėje į Himalajus, tačiau neišlaikė kelionės sunkumų ir mirė. „Mahabharatoje" D. dar vadinama Krišna („tamsi"), Jadžnjasena („Drupado duktė"), Pančala („pančalietė"), Pančame („turinti penkis vyrus") ir kt. vardais.

Dronas (sen. indų **drona**= „kaušas") — sen. indų epo „Mahabharata" herojus. D. gimė iš išminčiaus Bharadvadžo sėklos, kuri išsiliejo, kai išminčius pamatė apsarą Ghritačę. Šią sėklą Bharadvadžas auginęs mediniame kauše (iš to kilęs D. vardas). Nors gimė brahmanu, D. tampa karo meno žinovu ir moko jaunuosius pandavus bei kauravus. Kurukšetro mūšyje D. kovoja kauravų pusėje. Kai Bhyšmas mirtinai sužeidžiamas, D. ima vadovauti visai kariaunai ir atlieka daugybę žygdarbių. Norėdami nužudyti D., pandavai paskleidžia gandą apie vienturčio D. sūnaus Ašvathamano mirtį. Patikėjęs D. liaujasi kovojęs, ir tada Dhrištadjumas, D. nužudyto valdovo Drupado sūnus, kardu nukerta D. galvą.

Durga (sen. indų **durgā** „sunkiai pasiekiama") — induizmo mitologijoje Šivos žmonos (vienos jo gręsminGosios hipostazės) vardas. Iš pradžių D. garbino nearijų gentys — šabarai, barbarai ir pulindai („Harivanšas"). D. įtraukimas į induizmo panteoną pirmaisiais mūsų eros amžiais susijęs su tuo, kad induizmas adaptavo neortodoksinius liaudies tikėjimus, t. p. Didžiosios Deivės Motinos, kuri įkūnijo kuriančias ir naikinančias gamtos jėgas, kultą. Tapusi viena iš Devės ir Parvatės personifikacijų, šaktizmo ir tentrizmo teologijoje D. traktuojama kaip Šivos šaktė — jo kūrybinės energijos manifestacija. Mituose D. yra deivė kovotoja, dievų ir pasaulio tvarkos saugotoja, kai demonai kelia pavojų. Vienas iš pagrindinių jos žygdarbių yra demono — buivolo Mahišo — sunaikinimas. Šis demonas buvo išvaręs dievus iš dangaus į žemę. Mahišą, kurio negalėjo įveikti nei vyras, nei gyvulys, D. nugalėjo negailestingoje dvikovoje (Skandapurana, Markandejapurana). Šaltiniai mini ir kitus panašius jos žygdarbius, atliktus Kali, Čamundos, Taros, Nandos ir kt. pavidalais: ji nužudė asurus Šumbhą ir Nišumbhą, Madhų ir Kaitabhą, Čandį ir Nundą ir kt. Paprastai D. vaizduojama su dešimčia rankų, ji sėdi ant liūto arba tigro, rankose turi ginklą ir įvairių dievų atributus: Šivos trišakį, Višnu diską, Vajaus lanką, Agnio ietį, Indros vadžrą, Varūnos kilpą. D. gyvena Vindhjo kalnuose, turi aštuonias nuolatines pagalbininkes — jogines, kurios suryja viską, kas lieka po kruvinų D. vaišių. D. kultas, kuris senų senovėje paplitęs visoje Indijoje ilgainiui asimiliavo daugelio vietinių deivių kultus, Kotrevei ir Elamos kultą dravidų gyvenamuose pietuose ir bengalų raupų deivės Šytalos kultą.

Durgos ir Kali kova su demonais. Paharės mokyklos miniatiūra. 1800 m.

Durjodhanas (sen. indų **duryodhana**=, pažodžiui — „su kuriuo sunku kovoti") — induizmo mitologijoje valdovo Dhritaraštro ir jo žmonos Gandharės sūnus, vyriausias iš brolių kauravų. Pasak „Mahabharatos", D. gimęs Šivos ir Umos pageidavimu kaip dovana asurams ir yra blogio demono Kali įsikūnijimas. Epe įvairiais būdais pasirodo asuriška (demoniška) D. prigimtis. Jis nekenčia savo pusbrolių pandavų ir be paliovos juos persekioja. Du kartus D. mėgina nužudyti Bhymą; įvilioja pandavus į spąstus Varanavato mieste ir liepia padegti dervuotą namą, kuriame jie gyvena; priverčia Judhišthirą su broliais 13 metų praleisti tremtyje. Pandavams grįžus iš šios tremties, D. atsisako grąžinti jiems valstybę ir ima ruoštis karui. Jis stengiasi užsitikrinti Krišnos pagalbą. Kai D. reikia pasirinkti, ar imti patį

Krišną kaip bendrininką ir dieviškąjį patarėją, ar jo kariauną, D. pasirenka kariauną. Teikdamas pirmenybę karo jėgai, o ne teisingumui ir išmintingai, jis pasmerkia kauravus pralaimėjimui. Aštuonioliktą Kurukšetro mūšio dieną, kai kauravų pulkai buvo sumušti, D. pasinaudoja savo magiška galia būti po vandeniu ir pasislepia ežero dugne, tačiau pandavai suranda D. slaptavietę, ir jam tenka stoti į dvikovą su Bhymu. Šioje dvikovoje išryškėja D. narsa. Bhymas laimi tik tada, kai karo vėzdu smogia draudžiamą smūgį žemiau juostos. Epe D. vadinamas ir kitu vardu — Sujodhanas („puikiai kovojantis").

Durvasas (sen. indų **durvāsas**) — induizmo mitologijoje išmintingas asketas, griežtas vienatvės, tradicinių elgesio normų ir etikos saugotojas. Vienose legendose D. garbinamas kaip rišio Atrio sūnus, kitose — kaip Šivos sūnus arba įsikūnijimas. D. prakeikia Šakuntalą, neparodžiusią jam tinkamo dėmesio, taip pat Indrą, paniekinusį D. dovanotą gėlių girliandą, ir laikinai atima iš jo valdžią pasaulyje (Višnupurana). D. pranašauja Krišnai mirtį, kai tas, svetingai priėmęs D., pamiršta nubraukti jam nuo kojų valgio likučius („Mahabharata"). Tačiau vardas „Durvasas" gali turėti ir teigiamą prasmę: pvz., Kuntę, įtikusią jam paklusnumu, apdovanoja galia prisišaukti bet kurį dievą, nuo kurio ji norėtų sūnaus. Taip pasakojama „Mahabharatoje".

Dvaraka (sen. indų **dvārakā**) — induizmo mitologijoje jadavų (Krišnos genties) sostinė, Krišnos įsakymu sukurta per vieną naktį, kai jis nusprendė palikti ankstesnę sostinę Mathurą. Septintą dieną po Krišnos žūties D. prarijo vandenys. Indijoje, Kathijavaro pusiasalio pakrantėje, stovi D. miestas, vienas iš septynių pagrindinių induizmo piligrimystės centrų. Induistų manymu, šį miestą įkūręs Krišna.

dvypai (sen. indų **dvīpa**= „sala", „kontinentas", „sausuma") — induizmo mitologijoje „kontinentai", kurių kiekvieną skalauja atskiras vandenynas ir kurie paprastai išsidėstę apie Meraus kalną. D. skaičius svyruoja nuo keturių iki aštuoniolikos. Visuose sąrašuose minimas prie Meraus kalno prigludęs Džambudvypas (pavadinimas susijęs su džambu — obelimi, kuri esą auganti Meraus kalno pietiniame šlaite). Džambudvypas kartais identifikuojamas su Indija. Džambudvypas padalytas į devynias dalis; dažniausiai pietuose yra Bharatavaršas (arba Bharatas), taip pat identifikuojamas su Indija. Pasak Višnupuranos, Bharatavaršas savo ruožtu susideda iš devynių dalių, vadinamų dvypais.

Džaganathas (sen. indų **jagannātha**= „pasaulio valdovas") — induizmo mitologijoje ypatinga Višnaus-Krišnos forma, ypač garbinama Bengalijoje ir Orisoje. Palyginti vėlyva puranų legenda pasakoja, kad tada, kai Krišną po jadavų žūties netyčia nukovė medžiotojas, jo kūnas ilgai buvęs nepalaidotas. Pagaliau vienas dievobaimingas žmogus Krišnos palaikus kremavo, o pelenus subėrė į skrynią. Višnui paliepus, Avančio valdovas Indradjumnas paprašė dieviškąjį statybininką Višvakarmaną atkurti iš šių pelenų Krišnos-Džaganatho kūną. Višvakarmanas sutiko tai padaryti, tačiau niekas negalėjo jam trukdyti, kol darbas nebus baigtas. Nekantrusis Indradjumnas per anksti atėjo pasižiūrėti, ir supykęs Višvakarmanas metė D. nebaigtą — be rankų ir kojų, tačiau Brahma davė D. akis, įkvėpė sielą ir pats kaip žynys dalyvavo ašvamedhe, kurį Indradjumnas surengė naujojo dievo garbei. Tyrinėtojai mano, kad Purio miestas (netoli Katako miesto Orisoje), kur yra D. šventykla, senovėje buvęs autochtonų kulto centras. Autochtonų kultas vėliau susiliejęs su Krišnos kultu, perėmusiu ir vietinės dievybės vardą — D. Šventyklą, kuri buvo žinoma IV a., dabar supa per 100 kitų šventyklų, pašvęstų Višnui, Krišnai, Šivai, Surjui ir kt. dievams. Puris yra viena žinomiausių piligrimystės vietų Indijoje, ypač daug maldininkų čia suplūsta per dvi kasmetines šventes: snanajatrą, kai maudomos D., Krišnos brolio Balaramo ir sesers Subhadros statulos, ir rathajatrą — kai tos statulos religinės procesijos priešakyje vežiojamos po miestą.

Etašas (sen. indų **etaśa**=; plg. su sen. indų **eta**= „margas") — sen. indų mitologijoje būtybė, kilusi, matyt, iš žirgo, siejama su saulės dievu Surju. Pats žodis kartais reiškia „greitas", dažniausiai (Rigvedoje) „žirgas", daugiskaitos forma — „saulės žirgai". Tikrinis daiktavardis Etašas siejamas su mitiniu personažu, kuris kovoja už saulę, ir su saulės žirgu.

Gajatrė (sen. indų **gāyatrī**, pažodžiui — „giesmė", iš **gâ**= „giedoti", „dainuoti") — sen. indų mitologijoje Brahmos žmona, keturių vedų ir dukart gimusiųjų (trijų aukštesniųjų kastų) motina; kartais G. vaizduojama paukščiu. Tradiciškai G. yra gyvybės alsavimas. G. personifikuoja ir vedų pėdą (trys eilutės po aštuonis skiemenis), Rigvedos himno šventąjį fragmentą, kurį brahmanai privalo mintyse kartoti per ryto ir vakaro maldas.

ganas (sen. indų **gana**= „minia", „daugybė", visuma", „grupė", „bendruomenė" ir pan.). Senovės Indijoje terminas **gana**= reiškė įvairius korporacinio tipo susivienijimus: bendruomenės kolektyvą, kaip visuomenės struktūros pagrindinį vienetą, vėliau — respublikos tipo valstybės formas (plg. su sanghu) ir aukščiausiosios valdžios instituciją šiose respublikose. G. tipo organizacija turėjo didelę įtaką budistų (ir džainistų) vienuolių ordinų, amatininkų korporacijų ir kt. struktūroms. Sen. indų mitologijoje g. yra uždara dievybių (paprastai žemesniųjų dievų ir pusdievių) grupė (bendruomenė). Vadinamąjį dievybių ganą (gana-devatas) sudarė devynios mitinių personažų klasės: aditjai, višvai (višvedevai), vasai, tušitai, abhasvarai, maharadžikai, sadhjai, rudrai. Šie žemesnieji dievai arba pusdieviai veikė kaip Šivos pagalbininkai, o jiems vadovavo Ganešas (**gaṇeśa**= reiškia „gano valdovas" — **ganaisa**=), Šivos ir Parvatės sūnus. Ganešas yra ne tiek dieviškojo gano šeimininkas ir valdovas, kiek tarpininkas g. ir Šivos. Dievybės, sudarančios g., renkasi Ganaparvate (pažodžiui — „Gano kalnas"), kur jos ir gyvena. Devynios minėtosios dievybių klasės, matyt, yra buvusios pavyzdžiu devyniems rišių ganams, prisišliejusiems

prie arhato (dieviškojo išminčiaus) Mahavyro.

gandharvai (sen. indų gandharva=) — sen. indų mitologijoje pusdievių klasė. Rigvedoje paprastai minimas tik vienas g. — somos saugotojas, kartais identifikuojamas su soma; „vandens deivės", arba apsaros, vyras. Rigvedoje g., gyvenantis aukštesniajame danguje, asocijuojamas su saule ir saulės šviesa. Be to, daugeliu atvejų g. Rigvedoje veikia kaip Indrai priešiškas demonas. Atharvavedoje, kur g. skaičius išauga ligi kelių tūkstančių, jie yra kenksmingos oro, miškų ir vandenų dvasios. Šatapathabrahmane pasakojama, kad g. pavagia iš dievų somą, bet turi ją grąžinti, kai juos suvilioja deivė Vača. Povedinėje mitologijoje g. funkcijos iš dalies pasikeičia. Pirminis jų ryšys su saulės šviesa išlieka tik epitete „mirgantys panašiai kaip saulė". Kaip ir kiti pusdieviai, g. gali būti priešiški žmonėms. Tam, kuris ore pamatys vaiduoklišką „gandharvų miestą" (miražą), gresia nelaimė ar net žūtis. Kadangi g. yra dangaus šokėjų (apsarų) vyrai arba mylimieji, epe ir puranose jie dažniausiai vaizduojami dainininkais ir muzikantais, kurie linksmina dievus per jų šventes ir puotas (muzika vadinama „gandharvų menu"). G. kilmė aiškinama įvairiai: pasak Višnupuranos, jie atsiradę iš Brahmos kūno, kai jis kartą dainavęs; Harivanše jų tėvu laikomas Brahmos vaikaitis Kašjapas, o motinomis — Dakšo dukterys. Puranose ir epe minima daug g. valdovų, iš kurių žymiausi yra Čitrarathas, Surjavarčasas, dieviškasis rišis Naradas, Višvavasus. Anot puranų legendos, Višvavasui valdant kilo nesantarvė tarp g. ir gyvačių — nagų: pirmiausia g. pateko į nagų požemio karalystę ir atėmė iš jų brangenybes, po to, Višnui padedant, nagams pavyko išvyti g. ir atgauti savo brangenybes. Kai kurie tyrinėtojai pagal pavadinimą ir iš dalies pagal funkcijas g. gretina su gr. kentaurais.

Ganešas. Skalūnas. Azijos menų muziejus Sanfranciske

Ganešas (sen. indų gaṇeśa=), Ganapatis (ganapati=) — induizmo mitologijoje „ganų valdovas" (ganai — žemesniosios dievybės, sudarančios Šivos svitą). Vedų literatūroje G. kaip savarankiška dievybė neminimas, o titulas „ganapatis" priklauso pačiam Šivai arba Rudrui. Epe ir puranose G. yra Šivos ir Parvatės sūnus. Jis vaizduojamas su raudonu arba geltonu žmogaus liemeniu, dideliu apvaliu pilvu, keturiomis rankomis ir dramblio galva, o iš burnos jam kyšo tik viena iltis. G. išvaizdos detalės aiškinamos keliuose mituose, kurie detaliai papasakoti Brahmavaivartapuranoje ir Ganešapuranoje. Viename iš šių mitų sakoma, kad į iškilmes, kurios buvo surengtos G. gimimo garbei, pamiršo pakviesti dievą Šanį (Saturno planetos personifikacija). Keršydamas šis dievas žvilgsniu pavertė naujagimio galvą pelenais. Tada Brahma patarė Parvatei pridėti jam galvą tos būtybės, kurią ji pirmiausia sutiks. Toji būtybė buvo dramblys. Pasak kito mito, pats Šiva supykęs nukirto sūnui galvą, nes tas neleidęs jo į Parvatės kambarį, tačiau paskui, kad nuramintų žmoną, pritaisė prie G. liemens dramblio galvą. Šis dramblys buvęs netoliese. Legenda pasakoja, kad vieną savo iltį G. praradęs kovoje su Parašuramu: Parašuramas atėjo aplankyti Šivos, bet Šiva miegojo ir G. atsisakė svečią įleisti. Tada Parašuramas metė į G. kirvį ir nukirto jam dešinę iltį. Dar viena legenda byloja, kad G., kovodamas su milžinu Gadžamukhu, pats nusilaužė iltį ir sviedė ją į priešą. Ši iltis turėjo magišką galią: ji pavertė milžiną žiurke, kuri tapo G. vahanu (susisiekimo priemone). Nors G. yra Šivos svitos priekyje, induizmo mitologijoje ne tai yra svarbiausia jo funkcija: jis laikomas išminties dievu ir įvairių kliūčių šalintoju (būdingi G. žmonų vardai: Budhė „protas" ir Sidhė „sėkmė"). Induistai šaukiasi G. pagalbos tada, kai imasi ko nors svarbesnio; kreipimusi į Ganešą visada pradedami sanskrito veikalai. G. yra vienas populiariausių indų dievų. Jo atvaizdų ir šventyklų daug visoje Indijoje, ypač pietuose.

Ganga (sen. indų gaṅgā) — sen. indų mitologijoje dangaus upė, kalnų valdovo Himavato duktė ir Parvatės sesuo, nusileidusi į žemę, Gango upės personifikacija. [Sanskrite *Gangas* (Gango upė) yra moteriškosios giminės: Gaṅgā (vert. past.)]. Rigvedoje G. minima tiktai du kartus, tačiau vėlesnėje mitologijoje jai skiriama svarbi vieta. Pasak puranų, G., ištekanti iš Višnaus piršto, pirma gyvenusi tik danguje, bet vėliau, prašant valdovui Bhagyrathui, buvo nuleista žemėn, kad vilgytų jo protėvių — šešiasdešimties tūkstančių Sagaro sūnų — palaikus. Kai G. krito iš dangaus, ją sugavo ant savo galvos Šiva, kad svoriu nesuniokotų žemės, o nuo Šivos galvos ji tekėjo jau septyniomis srovėmis. Toliau G. tėkmę kuriam laikui buvo sustabdęs rišis Džahnus: supykęs, kad upė sutrukdė atlikti aukojimą, ją išgėrė. Tačiau valdovui Bhagyrathui pavyko permaldauti Džahnų, ir jis išleido G. vandenis per savo ausį. Pagaliau, susiliejusi su okeanu, G. nuėjo į požemio karalystę — patalą. Taip pasakojama Matsjapuranoje ir „Ramajanoje". Kaip deivė, G. vaizduojama sėdinti ant jūros gyvūno makaro, rankose laikanti indą su vandeniu ir lotosą. Viename mite pasakojama, kaip G. vyru tapo Mėnulio dinastijos valdovas Šantanus. Jiedu turėjo aštuonis sūnus — įsikūnijusius vasus. Vos gimusius vaikus G. mesdavo į vandenį, kad išvaduotų nuo žmogiškosios būklės, bet paskutinįjį sūnų atidavė auklėti Šantanui, kai paliko jį. Šis sūnus, pavadintas Gangadatu („Gangos dovanotas"), tapo žinomas kaip Bhyšmas — pandavų ir kauravų auklėtojas, jų senelio brolis.

Induistai Gango upę laiko šventa, pasak induizmo įvaizdžių, jos vanduo apvalo nuo nuodėmių, gydo ligas ir dovanoja dangaus palaimą tiems, kurie pasirenka Gango vandenis savo kapu. Pagrindiniai induistų piligrimystės centrai yra prie Gango upės: Hardvaras, Alahabadas, Varanasis (Benaresas), Sagaras ir kt.

Garudas (sen. indų garuda= „rijikas") — sen. indų mitologijoje paukščių valdovas, legendinis Višnaus jojamasis gyvūnas (vahanas). Vedose G. neminimas, o povedinėje literatūroje jis identifikuojamas su Tarkšju, saulės dievo žirgu arba paukščiu („Tarkšjas" yra vienas iš G. epitetų), o G. soliarinės prigimties reminiscencijos išlieka su juo susijusiuose epo ir puranų mituose. G. yra išmintingiausias Kašjapo ir Dakšo dukters Vinatos sūnus. Kai G. gimė, dievai, apakinti iš jo kūno sklindančio spinduliavimo, pamanė, kad tai Agnis, ir garbino jį kaip saulės personifikaciją. Taip pasakojama „Mahabharatoje". Dažnas mitinis motyvas, susijęs su G., yra jo nuolatinė kova su gyvatėmis (nagais); jis jų rijikas (simboliškai atspindėta soliarinio herojaus kova su savo chtoniškaisiais priešais). Šis motyvas padėjo pamatą legendai, kurioje pasakojama, kaip G. pagrobė amritą (ši legenda lygintina su vedų mitu, kuriame pasakojama, kaip Indros erelis pagrobė somą). Grobdamas amritą, G. danguje susiduria su Višnumi. Višnus pasisiūlo G. apdovanoti, kad taptų aukštesnis už Višnų. Tada Višnus įdeda G. atvaizdą savo vėliavon, bet prašo, kad G. taptų jo vahanu. G. vaizduojamas kaip būtybė su žmogaus liemeniu ir erelio galva, su sparnais, paukščio nagais ir snapu. G. atvaizdai pirmąkart pasirodė IV—V a. ant indiškų monetų. Vėliau be šių atvaizdų neapsieita nė vienoje višnuizmo šventykloje. G. ir jo žmona Unata (arba Vinajana) turi du sūnus: Sampatį ir Džatajų; pasak kitų versijų, jie yra G. brolio Ardžuno vaikai.

Budizmo mitologijos interpretacija kitokia: garudai yra milžiniški paukščiai, amžinieji nagų priešai. Jų spamų mostai sukelia vėją. Garudams tol nesisekė kovoti su nagais, kol asketas Karambijas nepamokė kalbėti slaptąją mantrą (maldą) „alambajaną",— tada nagai nebegalėjo nuo garudų pasislėpti. Manoma, kad kartais garudai gali įgyti žmogaus išvaizdą ir kad viename iš savo ankstesnių įsikūnijimų Šakjamunis buvęs jų valdovas.

Gautamas (sen. indų gautama=), Gotamas — sen. indų mitologijoje vienas iš septynių didžiųjų rišių. G. prakeikė Indrą už tai, kad šis suvedžiojo jo žmoną Ahaljį.

Budizmo mitologijoje — budos Šakjamunio vardas, kurį jam, matyt, priskyrė pagal jo prosenelio Gautamo vardą.

Ganga. Akmuo. Besnagara. Apie 500 m.

Garudas. Akmuo. Belura. XIII a.

Gautamas. Medžio raižinys. XVIII a.

Golokas (sen. indų **goloka**=, pažodžiui — „karvių pasaulis") — induizmo mitologijoje Krišnos rojus, esantis Meraus kalno pietiniame šlaite netoli Vaikuntho, Višnaus rojaus, su kuriuo dažnai ir identifikuojamas. Per G. teka dangaus upė Jamuna. Induistai tiki, kad pats G. yra Gokulo žemės dieviškasis analogas. Gokulas — ganykla prie Jamunos (Džamnos) upės netoli Mathuro, kur, pasak legendos, prabėgusi Krišnos vaikystė. Po mirties Krišnos pasekėjai persikelia į G. Čia jie įgauna karvių, kitų gyvulių ar paukščių išvaizdą, o patys ištikimiausi tampa piemenimis ir piemenaitėmis, įsitraukia į Krišnos šokį ir be rūpesčių gyvena stebuklingose G. giraitėse bei pavėsinėse, o jų džiaugsmas niekada nesibaigia. G. įvaizdis pateko į induizmą tada, kai sustiprėjo krišnaizmas; šis įvaizdis papildė ankstesnę septynių lokų koncepciją.

guhjakai (sen. indų **guhyaka**= „paslėptas") — induizmo mitologijoje pusdievių klasė. Jie su jakšais ir kinarais sudaro dievo Kubero svitą. G. gyvena kalnuose ir saugo ten paslėptas brangenybes. G. vadovu laikomas Revantas, dievo Surjo sūnus.

gunai (sen. indų **guṇa**= „kokybė", „ypatybė") — anot senovės indų mitologijos įvaizdžių ir religinių filosofinių pažiūrų, trys būsenos, ypatybės, jėgos, būdingos gamtos substancijai (prakritei) — visų pasireiškiančių ir nepasireiškiančių objektų šaltiniui. Tai satvas — išlaikantis pusiausvyrą, harmoningas, geras pradas; radžasas — judrus, aistringas, veiklus pradas; tamasas — nepaslankus, inertiškas, tamsus. G. susiję su daikto esmės pažinimu, gėriu, laime (satvas), su jauduliu, džiaugsmu, nerimu (radžasas) ir apatija, inertiškumu, kurie veda į dvasios tamsą (tamasas); atitinkamai jų rezultatai yra pasitenkinimas, kančia, tingumas. G. minimi jau vedų literatūroje, kur iškyla kartu su mitologizuotomis bei natūrfilosofinėmis konstrukcijomis (jos atitinkamai susijusios su vandeniu, ugnimi ir žeme, su balta, raudona ir juoda spalva), t. p. tam tikrų etinių bei religinių įstatymų kontekste (Maitryupanišada). Šie įsakymai toliau plėtojami Bhagavadgytoje, kur g. veikimą atspindi dorybės, ydos, pomirtiniai žmonių likimai. Nuosekliausiai mokymas apie g. išdėstytas sankhjos filosofinėje sistemoje.

Hajagryvas (sen. indų **hayagrīva**= „turintis arklio kaklą") — sen. indų mitologijoje daitjas, išvogęs keturias vedas iš Brahmos lūpų, kai šis kalpo pabaigoje miegojo. Tai grėsė naujo pasaulio kūrimui, tad Višnus, tapęs žuvimi, užmušė H. ir atidavė vedas Brahmai. Vėlesniuose mituose H. pats tampa Višnaus avataru ir gelbsti vedas, kurias buvo pavogę daitjai Madhus ir Kaitabhas.

Vadžrajanos budizmo mitologijoje — idamas ir dharmapalas, budos Akšobhjo emanacija. H. aprašymų randame jau indų sadhanuose (pvz., „Sadhanamale", kur jis vaizduojamas kaip pikta dievybė su trimis galvomis ir aštuoniomis rankomis), bet ypač populiariu mitiniu personažu H., vadinamas Damdinu (rtamgrin), tapo Tibete ir Mongolijoje (aiškinamą tuo, kad ten žirgo kultas buvo įsigalėjęs jau seniai). Tibetiečių ir mongolų (iš dalies ir nepaliečių) atvaizduose (skirtingai nuo kanoniškųjų indų atvaizdų) H. plaukuose — nedidelė arklio galva. H. vardas ir paveikslas labai dažni tibetiečių legendose bei mituose, susijusiuose su garsiais njimnos mokyklos atstovais.

Hanumanas (sen. indų **hanumān**)

— induizmo mitologijoje dieviškoji beždžionė, vėjų dievo Vajaus arba Maruto ir beždžionės Andžanos sūnus. H. gali skraidyti ore, keisti savo išvaizdą ir dydį, jis toks stiprus, kad išrauna iš žemės kalvas ir kalnus. Pasak legendos, vos tik gimęs H. pastvėrė saulę, nes pamanė, kad tai kažkas valgoma. Gelbėti saulės ėjo Indra, kuris savo žaibu pataikė H. į žandikaulį, todėl H. gavo vardą, reiškiantį „turintis (sutriuškintą) žandikaulį".

„Ramajanoje" H. yra vienas svarbiausiųjų herojų, išmintingasis Sugrivo patarėjas, ištikimas Ramo ir Sytos draugas. Ieškodamas Sytos, H. vienu šuoliu nulekia į Lanką, pakeliui užmušdamas pabaisas Surasą ir Simhiką; Lankoje jis kaunasi su rakšasų pulkais ir padega miestą. Tada H. grįžta pas Ramą ir drauge su juo vyksta kariauti į Lanką. Jis atlieka daugybę žygdarbių, užmuša Ravano sūnų Akšą, išgelbsti nuo mirties Ramą ir Lakšmaną. Nugalėjęs rakšasus, H. grįžta pas Ramą. Dėkingas už pagalbą Ramas apdovanoja jį amžina jaunyste. H. veikia ir kitame indų epe „Mahabharata": kai pandavai buvo ištremti ir gyveno miške, H. sutiko Bhymą, kuris negalėjo net pakelti H. uodegos, užtvėrusios jam kelią. H. pasisakė Bhymui esąs jo brolis (Bhymas irgi yra dievo Vajaus sūnus), aiškino jam keturis jugus ir keturių kastų pareigas. H., arba Maruto (jo antrasis vardas, reiškiantis „Maruto sūnus"), kultas yra vienas populiariausių dabartinio induizmo kultų. H. garbinamas kaip mokslo vadovas ir kaimiškojo gyvenimo globėjas. Daugelyje paveikslų H. vaizduojamas pagarbia poza (sudėtomis rankomis, klūpantis prieš Ramą arba Sytą); gali būti ir karingas — su lazda rankoje, kojomis mindantis deivę — Lankos globėją. Iš Indijos H. (ir beždžionių) kultas paplito visoje Rytų Azijoje ligi pat Kinijos.

Hariharas (sen. indų **harihara**=) — induizmo mitologijoje dievybė, turinti Višnaus (Hario) ir Šivos (Haro) požymių. Atrodo, šis paveikslas atsirado palyginti vėlai, tad ir nėra itin paplitęs. Pirmą kartą minimas puranose ir poepinėje poezijoje. Pasak vienos legendos, Lakšmi ir Durga ginčijosi, katros vyras didingesnis, ir Višnus, norėdamas įrodyti, kad abu yra vienodi, įėjo į Šivos kūną ir susijungė su juo. Anot kitos versijos, Šiva įkalbėjo Višnų pasiversti pasakiškai gražia moterimi ir užsiliepnojo aistra jai. Višnus puolė bėgti ir susigrąžino ankstesnę išvaizdą, bet Šiva jį pasivijo ir taip tvirtai apkabino, kad jų kūnai susiliejo. Seniausi H. atvaizdai rasti Kampučijoje (dab. Kambodžoje) VII a., o rastieji Indijoje priskiriami tik X a. Juose H. kūno kairioji pusė yra balta ir turi kelis Šivos požymius (išsidraikę plaukai, tigro kailis, gyvatės ir kt.); dešinioji pusė yra tamsiai mėlyna arba juoda ir turi Višnaus atributų (ant galvos karūna, rankose kriauklė ir t. t.).

Hariščandras (sen. indų **hariścandra**=) — sen. indų mitologijoje Saulės dinastijos valdovas, garsus dorybėmis ir dosnumu. H. pirmą kartą minimas Aitarejabrahmane — legendoje apie Šunahšepą. Markandejapuranoje sakoma, kad kartą, išminčiaus Višvamitro prašomas, H. atidavė jam visus savo turtus ir žemes. Tačiau Višvamitras tuo dar nebuvo patenkintas ir geidė, kad H. parduotų į vergiją pats save, žmoną ir sūnų, o gautus pinigus atiduotų Višvamitrui. H. įvykdė ir šį prašymą; jis ėmė tarnauti čandalui (žemiausios kastos žmogui); šis siuntė jį į kapines vogti drobulių, į kurias vyniojami mirusieji. Kapinėse H. susitiko savo žmoną, atėjusią palaidoti jų mirusio sūnaus. Tada abu nusprendė susideginti laidotuvių laužе. Tačiau dievai neleido to padaryti: visi kartu pasirodė kapinėse ir paaiškino H., kad visa, kas jam atsitiko, buvo sumanyta kaip jo dievobaimingumo išbandymas (be to, čandalas, H. šeimininkas, buvo pats Uharma). Dievai pasiūlė H. atlyginimą — Indros rojų, bet H. sutiko eiti rojun tik tada, kai drauge su juo bus paimti į dangų jo giminės, draugai ir pavaldiniai.

Himavatas (sen. indų **himavat** „snieguotas"), **Himalajas** — sen. indų mitologijoje dievas, personifikuojantis Himalajų viršukalnę, rakšasų, pišačų ir jakšų buveinę. H. buvo apsaros Ménakos (Ménos) vyras, su ja turėjo sūnų Mainaką (viršukalnė, kuri vienintelė liko sparnuota po to, kai Indra nukirpo kalnams sparnus) ir dukteris Parvatę (Šivos žmona) bei Gangą.

hiranjagarbhas (sen. indų **hiraṇyagarbha**=) — sen. indų mitologijoje aukso gemalas, kuris plaukiojo kosminiuose vandenyse ir iš kurio atsirado Visata. H. yra vienas iš ankstyvųjų kūrimo koncepcijų branduolių. Daugeliu atvejų H. identifikuojamas su saule. Rigvedoje h. yra dievo — Visatos kūrėjo Pradžapačio — pirminė forma. Vėliau h. versija konkretizuojama brahmanuose, upanišadose ir epe: iš chaoso išsiskiria vandenys, kurie sukuria ugnį — h.; po metų iš jo atsiranda Brahma; jis perskelia kevalą ir iš jo dviejų pusių sukuria dangų bei žemę. H. koncepcija pradeda kosminio kiaušinio tematiką klasikiniame induizme.

Hiranjakašipus (sen. indų **hiraṇyakaśipu**= „su aukso drabužiais") — induizmo mitologijoje asurų valdovas, Kašjapo ir Ditės sūnus, Hiranjakšo dvynys brolis. Pasak populiaraus epo ir puranų mito, H. negalėjo įveikti nei žmogus, nei gyvulys, nei su ginklu, nei plikomis rankomis, nei dieną, nei naktį, nei namuose, nei lauke. Ši Brahmos dovana padėjo H. užgrobti valdžią trijuose pasauliuose ir pavergti dievus; jis apsigyveno Indros rūmuose danguje. Norėdamas išvaduoti dievus iš H. tironijos, Višnus įsikūnijo ir tapo Narasinhu — pusiau žmogumi, pusiau liūtu. Kartą prieblandoje stovėdamas ant savo namų slenkščio šalia kolonos, H. ginčijosi su sūnumi Prahladu, karštu Višnaus garbintoju, ir tvirtino, kad Višnus visai nėra visur esantis, nes jo nėra šioje kolonoje, ir paniekinamai smeigė kardą į koloną. Tą pačią akimirką iš kolonos išėjo Višnus Narasinho pavidalu ir sudraskė H. Taip teigiama Bhagavatapuranoje, Višnupuranoje ir kitur.

Hiranjakšas (sen. indų **hiraṇyākṣa**= „turintis auksinę akį"), **Hiranjanetras**, **Hiranjaločanas** — induizmo mitologijoje galingas asuras, Kašjapo ir Ditės sūnus, Hiranjakašipaus dvynys brolis. Anot populiaraus mito, H. buvęs nesutaikomas dievų priešas ir, norėdamas parodyti jiems savo jėgą, nugramzdino žemę į pasau-

linio vandenyno dugną (pasak kito varianto, žemė pati nugrimzdo į vandenyną, nes nebegalėjo išlaikyti gyvųjų būtybių naštos). Dievai prašė Višnų pagalbos, tas tapo šernu ir savo iltimis iškėlė žemę, o H., kuris visaip stengėsi jam trukdyti, po tūkstantį metų trukusios kovos Višnus užmušė. Višnaus (šerno avataro) kova su H., atrodo, yra kosminio mito apie žemės atskyrimą nuo pirmykščių vandenų puraniškasis papildymas („Mahabharata", Višnupurana, Bhagavatapurana, Varahapurana).

Ikšvakus (sen. indų ikṣvāku=) — sen. indų mitologijoje valdovas, gyvenęs tretajugo pradžioje. I. buvo Manaus Vaivasvato pirmasis sūnus, atėjęs į šį pasaulį iš tėvo šnervės, kai šis nusičiaudėjo (skr. šaknis kṣu). I. laikomas Saulės dinastijos pradininku, jo valstybės sostinė buvo Ajodhja (dab. Audhas). I. turėjo šimtą sūnų, iš kurių mituose žinomiausi trys vyresnieji. Vyriausiasis, Vikuškis, paveldėjo tėvo valstybę Ajodhjoje. Antrasis, Nimis, valdė Mithilą, kurioje po to karaliavo jo palikuonys. Gyvenimo pabaigoje Nimį prakeikė išminčius Vasišthas, ir jis turėjo palikti savo kūną. Tada dievai Nimį įdėjo į „visų būtybių akis", taip sukurdami mirksėjimą (skr. nimiṣa=). Trečiasis sūnus, Dandas, pagrobė rišio Šukro dukterį. Bausdamas Šukras pasiuntė jam pelenų lietų. Lijo septynias dienas, ir apylinkėje, kur gyveno Dandas, buvo sunaikinta visa gyvybė. Vėliau išgaišintoje vietovėje išaugo Dandako miškas (jis gana reikšmingas mitologiniuose siužetuose).

Manoma, kad I. vardo etimologija gali būti susijusi su skitų arba hunų kilmės gentimi, persikėlusia į Indiją iš Oksaus (arba Okšaus) upės slėnio, arba su Indijos aborigenų gentimi, kaip totemą garbinusia cukrašvendres (skr. ikṣu=).

Ila, Ida (sen. indų iḷā) — vedų ir induizmo mitologijoje vyno aukojimo ir maldų deivė, aukojamo pieno, sviesto ir maisto personifikacija. Agnis uždega I., jos vieta yra ant ugnies aukuro. I. rankose — taukai, ji „sviestarankė" ir „sviestakojė", turi daug vaikų ir galvijų, ji — kaimenių motina, jos ilgas amžius. Keliuose himnuose I. su Sarasvate ir Bharate (arba Mahe) sudaro trejybę. I. yra Budho (Merkurijaus planetos personifikacija) žmona ir Purūravaso motina. Ji susijusi ir su Urvaše. Šatapatabrahmane I. — žmonių protėvio Manaus duktė, bet vėliau ir Manaus žmona. Išsigelbėjęs po pasaulinio tvano, Manus Himalajo kalne paaukojo auką — įmetė į vandenį sviesto ir varškės, iš to ir atsirado I. Tame pačiame tekste I. tėvu laikomas Mitras ir Varūna. Anot kitų šaltinių, šie dievai pavertė I. vyru — Sudjumnu, kuris dėl Šivos prakeikimo vėl atvirto I., kuriai būdingi tokie persimainymai.

Indra (sen. indų indra=, žodžio šaknis, atrodo, reiškė jėgą, vaisingumą) — sen. indų mitologijoje griaustinio ir žaibo dievas, dievų valdovas, vėliau — lokapalas. I. yra populiariausias vedų mitinis personažas. Rigvedoje jam vienam skirta 250 himnų (daugiau negu bet kuriai kitai dievybei). Aukštą I. padėtį rodo epitetai „dievų valdovas" ir „Visatos valdovas". Jam skirti ir tokie epitetai: „asuras", „valdovas", „gerasis", „patvaldys", „visavaldis", „dosnusis", „dovanotojas", „draugas", „somos gėrėjas", „turintis vadžrą", „jėgos sūnus", „augantysis", „stiprėjantysis", „marutų lydimas karo vadas", „vežime stovintysis", „Vritro žudikas" ir pan. Indra įveikė dievus, todėl jie bijo jo. Pirmiausia I. atlieka kario funkciją. Jis gimęs mūšiams, yra narsus, karingas, nugalintis; jis kovos dievas, dalyvauja daugelyje mūšių su demonais ir nearijų gentimis. I. sugriauna tvirtoves, pasiima ir išdalija grobį. Jau vedose jis turi be galo daug priešų (tarp jų Arbudas, Ajus, Danus, Dasas, dasjai, Dribhikas, Kutsas, Namučis, Piprus,

Šakras (Indra). XV a. atspaudas iš Kalpasūtros rankraščio. Viktorijos ir Alberto muziejus Londone

Šambaras, Šušnas ir daug kitų). Mūšyje kovojantieji šaukiasi I., meldžia pergalės, šlovės, karo grobio. I. karo žygdarbiai įgyja kosmogoninį mastą. Jis sukuria saulę, dangų, aušrą, pritvirtina saulę danguje, bet po to nuplėšia saulės diską, nugena jį (I. akis yra saulė). I. kovoja su demonu Vritru dėl saulės, jos padedamas pavergia priešiškas gentis, išlaisvina upes ir sroves, kurios išsigandusios nuo jo bėga, jis pramuša vagas kanalams, įsakinėja srovėms. Vritro įveikimas lyginamas su kosminio dinaminio principo pergale prieš inertišką chaosą, o šios pergalės rezultatai — su plačių erdvių vediškojo pasaulio sukūrimu. I. susijęs ir su vaisingumu. Jis teikia gerovę, derlių, ilgą gyvenimą, vyrišką jėgą, duoda turto, galvijų. I. visada pasiruošęs padėti žmonėms, ypač arijams. Dažnai teigiama, kad I. yra dainininkų įkvėpėjas. Rigvedoje neretai minimi stebuklingi I. poelgiai, konkrečiai — jo pasivertimai (pvz., skruzdėle arba žirgo ašutu), daugelis jo egzistavimo formų.

Sen. indų panteone I. yra vienas iš labiausiai antropomorfizuotų dievų. Detaliai aprašoma jo išvaizda (kūno dalys, veidas, barzda, drabužiai, balsas, ūgis, amžius), savybės (pyktis, įniršis, milžiniška jėga, drąsa, aštrus protas, apsukrumas), jis yra protingas, visažinis, puikus meistras ir t. t. Pavaizduotas nepaprastas jo gimimas (motina nenorėjo leisti jo į pasaulį) ir daug kitų gyvenimo faktų, t. p. giminystės ryšiai. I. motinos vardas Rigvedoje neminimas, bet Atharvavedoje ji vadinama Ekaštaka ir identifikuojama su Ratre („naktimi"). Epe I. yra Aditės sūnus (septintasis), nors Rigvedoje vadinamas ketvirtuoju aditju. I. tėvu laikomas ir Djausas, ir Tvaštaras, ir Pradžapatis (brahmanuose I. neretai vadinamas jauniausiuoju Pradžapačio sūnumi); kitur pasakojama, kad patys dievai kartu sukūrę I. Jo žmona vadinama ir Indrane, ir Šače, ir Paulome (Atharvavedoje — Prasaha ir Sena). I. dvynys brolis buvo Agnis, kartais brolis yra Pūšanas, t. p. Tvaštaras. Daug kas rodo I. ryšius su kitais dievais (su kai kuriais iš jų jis identifikuojamas; plg. Surją arba Savitarą, Pardžanją), ypač su Somu, Agniu, marutais, aditjais, Ašvinais, Pūšanu, Ušase, Vatu, Vaju, Trita Aptju ir kt. Bent jau vedų periodu dėl šių ryšių daugybės ir pobūdžio (konkretumo, įvairiapusiškumo, detalumo ir kt.) I. užima išskirtinę vietą. Epe jis susaistomas naujais ryšiais.

Povediniu laikotarpiu I. reikšmė labai sumenkėja. Kai kurių funkcijų pobūdis iš esmės keičiasi. Visiškai sunyksta jo kosmogoninis vaidmuo, tačiau I. iškeliamas kaip kovos būrio vadas. Epe I., su lietumi ir derlingumu susijusi dievybė, taip priartėja prie Pardžanjo, kad jie pradedami tapatinti. I. paveikslas figūruoja ir lietaus išprašymo rituale (prisiminkime „Mahabharatoje" ir „Ramajanoje" minimą epizodą, kai valdovo Lompado prašomas asketas Rišjaringas pasiekia, kad I. atsiųstų lietų). Palyginti su vedų laikotarpiu, nauja yra tai, kad I. tampa vienu iš horizonto arba pasaulio šalių sargų — lokapalu. Brahma leidžia jam valdyti rytus; I. dramblys Airavatas saugo šią šviesos karalystę. I. padeda aditjai, apsaros, gandharvai, sidhai ir kt. „Mahabharatoje" smulkiai aprašyta I. karalystė, tūkstantį vartų turintis Amaravatės miestas, rūmai, kuriuose I. gyvena su žmona Šače. Tačiau epe I. praranda savo visagalybę: ne kartą jį nugali išminčiai ir net demonai; neretai jis pažeminamas. Jau Rigvedoje I. paveiksle galima įžvelgti keletą dviprasmybių: nužudo savo tėvą, painūs jo santykiai su motina; sudaužo Ušasės vežimą, todėl jinai, siaubo pagauta, bėga nuo jo; marutai niurna, kad I. suvalgęs jų auką.

Su I. susiję daugybė mitų. Pagrindinis siužetas yra I. dvikova su demonu Vritru. Su Tvaštaro pagamintu vadžru I. sutriuškina Vritrą, kurio gyslomis teka seniau užtvenkti vandenys. Kitos versijos kalba ne tik apie vandens, bet ir apie oloje paslėptų galvijų išlaisvinimą. Šis motyvas ypač akcentuojamas mite apie demoną Valą: I. iškeliauja ieškoti ir suranda oloje uždarytas karves, tada pradeda kovoti ir nužudo demoną, perskelia uolą ir paleidžia karves (plg. su motyvu, kai I., padedamas dieviškojo šuns Saramo ir septynių angirasų, atgauna dievams priklausančias, bet demonų panių genties pagrobtas karves. Dažnai šis mitas interpretuojamas ir kosmogoniniu aspektu: minima, kad I. atranda uoloje šviesą, ryto brėkšmą, kuri išvaiko tamsą ir išvaduoja vandenis. Daugelyje Rigvedos himnų pasakojami mito apie I. kovą su gyvačių rijiku ir sausros sukėlėju demonu Šušmu fragmentai. Analogiški Rigvedos siužetai sieja I. su Šambaru, Piprumi, Namučiu, Emušu ir kt. (demonas Emušas, pasivertęs šernu, pagrobia dievams priklausančius ir aukojimui skirtus grūdus, iš kurių jis ketina virti košę, bet tuo metu I. paleista strėlė sužeidžia Emušą). Įmanoma rekonstruoti ir kitus siužetus, kuriuose veikia I., pvz., siužetą apie dešimties valdovų kovą su apsupta valdovo Sudaso kariuomene, kuriai padeda I.; erelis atneša dieviškojo gėrimo somos, kuri I. padeda įveikti Vritrą; žinomas siužetas, kai I. veikia su žmona ir bežadžione Vrišakapis su savo žmona ir kt. Povediniu laikotarpiu senieji mitai smarkiai pasikeičia. Pvz., mito apie I. kovą su Vritru epinėse versijose nebėra kosmogoninio aspekto. Pats I. antropomorfizuojamas, atsiranda naujų personažų ir vardų (Višnus, Šiva, Višvarūpas arba Triširasas), naujų motyvų ir detalių: I. siunčia apsaras pas trigalvį demoną Višvarūpą, kad šios jį suvedžiotų; I. nukerta demonui tris galvas; Vritras praryja I.; ištrūkęs į laisvę I. dar kartą pralaimi, kol pagaliau jam į pagalbą ateina Višnus. Taip pasakojama „Mahabharatoje". I. pats perpjauna Vritrui pilvą ir ištrūksta laukan (Bhagavatapurana); savo ginklus I. padengia putomis; žvalgybon I. siunčia marutus (Taitiryjabrahmanas) arba ir Vajų (Šatapathabrahmanas); I. Vritrą perkerta į dvi dalis, viena jų tampa mėnuliu, kita — gyvų būtybių pilvais. Už brahmanų Vritro ir Višvarūpo nužudymą I. išvejamas. Brahmanuose ir epe kai kurie siužetai apie I. kovas plėtojami toliau. Pvz., I. nugali Danu sūnų Namučį (Šatapathabrahmanas), su kuriuo kadaise buvo sudaryta sąjunga; jos buvo laikomasi tol, kol Namučis nugirdė I. soma, sumaišyta su svaigiuoju gėrimu sūru. I. nužudo demoną Pulomaną, kurio duktė Šačė, bėgdama nuo kietaširdžio tėvo, tampa savo išvaduotojo I. žmona; I. nugali blogąjį milžiną Džambhų ir t. t. Vyrauja šie epiniai siužetai: I. nesėkmingai mėgi-

na sugundyti rišio Devašarmano žmoną Ručę, I. suvedžioja atsiskyrėlio Gautamo žmoną Ahalją, todėl Gautamas jį prakeikia. I. grąžina Somo pagrobtą Tarą jos vyrui Brihaspačiui. I. vėl tampa dievų valdovu, kai Mėnulio dinastijos valdovas Nahušas, mėginęs sugundyti I. žmoną Šačę, praranda savo sostą. Ašvinai buvo gavę iš rišio Čjavano somą, todėl I. jiems pavydi ir stengiasi rišį nužudyti. Čjavanas sukuria pabaisą Madą („svaigulį"), išsigandęs I. bėga, tada Čjavanas jo pasigaili, atleidžia I. ir sunaikina Madą. I. padeda Kadru ir jos sūnums išsigelbėti ir pasiekti stebuklingą salą (juos kankino saulės karštis, bet I. uždengė dangų debesimis ir išliejo lietų). I. pajuokė valakhiljus (piršto didumo išminčius), todėl šie išpranašavo jam pralaimėjimą kovoje su paukščiu Garudu. Šis ir nugali I., atima iš jo indą su amritu, tačiau I. atgauna šį indą. Apgaule I. įveikia asurų valdovo Hiranjakašipaus sūnų Prahladą; paklausęs Brihaspačio patarimo, I. pasiverčia brahmanu ir prašo Prahladą jo dorybių, o dievobaimingas valdovas negali atmesti brahmano prašymo. Tai leidžia I. nugalėti Prahladą. Per amritamantaną, arba vandenyno plakimą, I. gauna stebuklingąjį žirgą Učaihšravasą, dramblį Airavatą ir legendinį medį paridžatą. Legendoje apie Jajatę I. sukeičia besimaudančių mergaičių drabužius, tada užduoda Jajatei lemtingąjį klausimą, ir ji praranda teisę patekti į I. dangaus karalystę. I. atsiranda 1000 akių, kuriomis jis stebi gražuolę Tilotamą. Šis siužetas susijęs su atsitikimu Sundui ir jo broliui Upasundui. I. stengiasi sukliudyti broliams marutams atlikti aukojimo ritualą. Bijodamas susitikti su rakšasų valdovu Ravanu, I. pasiverčia povu. I. kovoja su Ravanu ir jo sūnumi Meghanadu (Indradžitu); šis nugali I. ir nusiveža savo vežimu. Brahma su kitais dievais keliauja į Lankos salą, kur įkalba Ravano sūnų paleisti I. Valdovas Bhangasvanas buvo netinkamai aukojęs Indrai, todėl tasai paverčia jį moterimi, sėja nesantarvę tarp Bhangasvano sūnų, kurie kaudamiesi vienas kitą nužudo, bet, sužinojęs apie Bhangasvano gerus ketinimus, atgaivina jo sūnus. I. dovanoja Javakriui visas vedų žinias, bet šis neišlaiko išbandymo. I. siunčia apsarą Ménaką sugundyti Višvamitro, nes tasai savo asketizmu galėtų atimti I. galią. I. bijo, kad Sagaro sūnūs gali prilygti jam savo galybe, ir pavagia jų aukojimui skirtą žirgą. I., pasivertęs sakalu, ir Agnis, pasivertęs balandžiu, bando valdovo Ušinaro sąžiningumą: norėdamas išgelbėti balandį nuo sakalo persekiojimo, Ušinaras išpjauna iš savo kūno kelis gabalus mėsos ir nori pamaitinti sakalą. Pamatęs, koks doras Ušinaras, I. išpranašauja jam amžiną šlovę. Mūšyje I. iššudo Ditės sūnus daitjus; tada jų motina prašo savo vyrą Kašjapą, kad dovanotų jai sūnų, kuris atkeršytų už brolius; gimsta sūnus Važdrangas, užaugęs keliauja pas I., nugali jį ir surištą atneša Ditei; Brahmos įsikišimas I. išgelbsti; kai Vadžrango nėra namie, I., pasiversdamas čia beždžione, čia gyvate, pagrobia savo nugalėtojo žmoną Varangę. Žmoną Vadžrangas atgauna ir ji pagimdo sūnų Taraką, kad šis atkeršytų I. Užaugęs Tarakas kartu su asurais eina į mūšį ir I. nugali. I. vadovaujami dievai jaučiasi pažeminti ir prašo Brahmą pagalbos. Jis pataria apvesdinti Šivą su Uma, nes jų sūnus pražudysiąs Taraką. Daugelyje siužetų I. glaudžiai susijęs su Šiva ir Višnumi (pvz., pasakojime apie asurų tvirtovės Tripuro sugriovimą arba Ardžuno ženginą į dangų). Vėlyvuoju sen. indų mitologijos laikotarpiu I. vaizduojamas ir ikonografijoje.

Sen. indų I. atitinka ide. griaustinio dievo paveikslą, o vardas „Indra" glaudžiausiai susijęs su sen. iranėnų dievo [Ind(a)ra] vardu. I. epitetas Vritrahan, t. y. „Vritro nugalėtojas", atsispindi avestų karo dievo Verotragro pavadinime. Dar seniau dievybės I. vardas buvo žinomas Mitanijos arijams. Indros vardui giminingas slavų jedrъ „stiprus", „turintis ypatingą jėgą".

Daugelio tyrinėtojų nuomone, budizmo mitologijoje Indrai giminingas *Šakras*.

Indradžitas (skr. indrajit „Indros nugalėtojas"), **Meghanadas** — sen. indų epo „Ramajana" personažas, rakšasų valdovo Ravano sūnus. Epe I. išlaiko archajines kerėtojo savybes, jis išmano Šivos dovanotą maginį maijos meną, gali tapti net nematomas. Kai Ravanas kovojo danguje su dievais, I., pasitelkęs maiją, nugalėjo dievų valdovą Indrą (iš to kilęs jo vardas, kuris pakeitė ankstesnį vardą Meghanadas), surišo jį ir kaip belaisvį nugabeno į Lankos salą. Šį maijos meną I. panaudojo ir tada, kai rakšasai prie Lankos miesto kovojo su Ramo kariuomenės pulkais. Tapęs nematomas, jis strėlėm mirtinai sužeidė Ramą ir Lakšmaną, tačiau juos išgydė Hanumanas. Mūšiui baigiantis, Lakšmanas dvikovoje nužudė I.

Yšvaras (sen. indų **išvara**= „viešpats") — induizmo mitologijoje vienas iš Šivos vardų. Daugelio induistų sektų visi dievai (ir aukščiausioji trejybė — Brahma, Višnus, Šiva) laikomi tik Y. hipostazėmis. Vedanto filosofijoje Y. reiškiasi kaip pasyvaus absoliuto (brahmano) aktyvi manifestacija.

Jajatis (**yayāti**=) — sen. indų mitinis valdovas, Nahušo sūnus. J. su žmona Devajane ir jos tarnaite Šarmišthа turėjo penkis sūnus, tarp jų Jadą — jadavų genties (šioje gentyje gimė Krišna) protėvį, ir Purą — epinių didvyrių pandavų bei kauravų protėvį. Kai Devajanė sužinojo, kad Šarmišthos vaikų tėvas yra jos vyras J., ji pasiskundė savo tėvui — galingam brahmanui Šukrui. Šukro prakeiktas, J. iškart tapo senas ir bejėgis. Tačiau Šukras prakeikimą apribojo — J. galėjo savo senatvę atiduoti bet kam kitam, jei tas tiktai sutiktų. Taigi J. iš eilės prašė savo sūnus atiduoti jam jaunystę. Keturi vyresnieji atsisakė, ir tiktai jaunėlis — Purus — sutiko. Tūkstantį metų J. džiaugėsi savo sūnaus jaunyste, bet po to grąžino ją Purui kartu su savo valstybe. Taip pasakojama „Mahabharatoje". Legenda apie J. papasakota ir daugelyje puranų.

jakšai (sen. indų **yakṣa**=) — induizmo mitologijoje pusiau dieviškos būtybės. J. tėvu laikomas arba Pulastjas, arba Brahma, iš kurio pėdos, pasak Višnupuranos, jie gimė kartu su rakšasais. Tačiau, priešingai negu rakšasai, su kuriais nuolat vaidijasi, j. paprastai yra palankūs žmonėms. Prie j. vardo priduriami epitetai „itaradža-

nai" — „kiti žmonės" ir „punjadžanai" — „švarūs žmonės". Šie epitetai pirmąkart pavartoti Atharvavedoje. Sprendžiant iš išvaizdos (j. kartais vaizduojami kaip stiprūs ir gražūs jaunuoliai, kartais kaip nykštukai nukarusiais pilvais, trumpomis kojelėmis ir rankomis) ir pagal kai kurias mitines funkcijas, j. yra chtoninės kilmės dievybės, susijusios su derlingumu. J. — turto dievo Kubero tarnai, jie saugo paslaptingus jo sodus Kailaso kalne ir lobius, paslėptus žemėje bei kalnų olose.

Budizmo mitologijoje — pusdievių klasė, vadovaujama lokapalo Vaišravano. Manoma, kad ypač pavojingos žmonėms moteriškosios giminės jakšinės, kurios ėda žmogieną ir geria vaikų kraują.

Jamas (sen. indų yama=) — sen. indų mitologijoje mirusiųjų karalystės valdovas. Saulės dievo Vivasvato ir Tvaštaro dukters Saranjū sūnus. Iš pradžių vardas „Jamas", atrodo, reiškė „dvynys", ir Rigvedoje yra himnas-dialogas tarp J. ir jo dvynės sesers Jamės: Jamė perša J. incestą, kad susilauktų palikuonių, bet J. atsisako, primindamas kraujo giminystę. Šis himnas yra archajinio dvynių mito apie žmonijos protėvius ir promotes variantas (iranėnų Avestos didvyriai Jima ir Jimakas susituokia ir tampa pirmaisiais žmonijos protėviais; plg. dar su sen. egiptiečių Ozyriu ir Izide, sen. gr. Deukalionu ir Pira ir kt.), bet vedose, kuriose matome etinių ir religinių pažiūrų brandumą, incestas atmetamas ir smerkiamas. Vedų panteone J. vieta ne visai apibrėžta. Nors vardijant dievus minimas ir jis, tačiau J. niekada nevadinamas dievu, tik „mirusiųjų valdovu". Matyt, iš pradžių J. buvo įsivaizduojamas kaip mirtingasis. Pasak Rigvedos, jis buvo „pirmasis, kuris numirė" ir atvėrė mirties kelią kitiems, dėl to yra vadinamas „žmonių surinkėju", ruošiančiu „poilsio vietą" išėjusiems. Jamė apraudojo jo mirtį, bet kadangi dar nebuvo nakties, visą laiką kartojo: „Tiktai šiandien jis numirė", todėl dievai sukūrė naktį, kad suteiktų jai užsimiršimą. J. įgyja nepriklausomybę kovoje su dievais, kurie pripažįsta, kad „jis tapo toks kaip mes". Be to, Agnis, gyvenęs pomirtiniame pasaulyje, atiduoda šį pasaulį J., o pats tampa dievų žyniu. Jamą, tapusį mirusiųjų buveinės valdovu, kaip sargai ir pasiuntiniai lydi du keturgalviai šunys plačiomis šnervėmis — jie slampinėja tarp žmonių ieškodami sau grobio. Vedų laikais J. buvo meldžiamasi prašant ilgo amžiaus ir išsivadavimo nuo mirties. Laidojant lavonas guldomas galva į pietus, kur yra J. karalystė. Žyniui, atliekančiam laidotuvių apeigas, dovanojama karvė, kad mirusysis būtų perkeltas per Vaitaranės upę, kuri skiria J. karalystę nuo gyvųjų pasaulio. Epinėje ir puranų mitologijoje J. karalystės įvaizdžiai konkretizuojami. J. gyvena apatiniame pasaulyje, savo sostinėje Jamapure. Jis sėdi soste ir, kai jo pasiuntiniai atveda mirusiojo vėlę, raštininkas Čitraguptas praneša apie visus mirusiojo darbus ir poelgius žemėje. Remdamasis šiomis žiniomis, J. paskelbia nuosprendį, ir mirusiojo vėlė apsigyvena arba protėvių rojuje, arba patenka į vieną iš pragaro ratų (šių ratų skaičius svyruoja nuo 3 iki 21), arba atgimsta žemėje įgydama kitą kūną. Kadangi J. yra ne tik mirusiųjų karalystės valdovas, bet ir teisėjas, jis paprastai identifikuojamas su Dharma — teisingumo dievu. Šioje savo hipostazėje J. perima vedų Varūnos funkcijas, be to, jo galia apima ne tik mirusiųjų, bet ir gyvųjų pasaulį. Induizmo mitologijoje kartais kaip J. hipostazė, o kartais kaip jo agentai veikia dievai Kalas („laikas"), Antakas („žudantysis") ir Mritjus („mirtis"), kurie simbolizuoja specifinius J. dieviškosios veiklos aspektus. J. vaizduojamas raudonais drabužiais, jo jojamasis gyvūnas (vahanas) yra juodas buivolas, jo ginklai — buožė ir kilpa, su kuria jis iš kūno ištraukia sielą (plg. su Varūna). Įvairūs (ir archajiniai, ir vėlyvesnieji) mito apie J. sluoksniai susintetinti puranų legendoje, kurioje pasakojama, kaip J. tapo pomirtinio pasaulio valdovu (Matsjapurana, Markandejapurana, Višnupurana, Harivanšas). Kaip ir Rigvedoje, čia J. yra Vivasvato ir Saranjū (arba Sandžnjos) sūnus, turi seserį Jamę ir brolį Manų. Saranjū paliko J., nes neištvėrė jo švytėjimo, o vaiką augino jos tarnaitė (arba šešėlis) Savarna (arba Čhaja). Savarna blogai elgėsi su J., ir kartą jis pakėlė prieš ją kojį. Už tai po Savarnos prakeikimo J. turėjo nukristi koja. Bet Vivasvatas šį prakeikimą sušvelnina: koja tiktai sudžiūsta, sunyksta raumenys ir saugyslės (perkeltine prasme — J. mirties motyvas); pats J., garsus savo labdaringumu, Vivasvato nurodymu tampa lokapalu — pietų pusės sargu, t. p. mirusiųjų protėvių valdovu, o jo brolis Manus — žmonių valdovu.

Budizmo mitologijoje — mirties dievas, kai kuriais aspektais identiškas sen. indų Jamui. Anot budizmo religinių bei mitologinių įvaizdžių, po mirties būtybės turi stoti prieš J., kuris nusprendžia, ar jos užsitarnavo rojų. Daugelyje tekstų kalbama apie kelis (du, keturis) Jamus. Vadžrajanoje J. neretai minimas tarp pagrindinių dharmapalų.

jonė (sen. indų yoni „šaltinis", „moterų genitalijos") — sen. indų mitologijoje ir kai kuriose induizmo atšakose — dieviškosios kūrybinės jėgos simbolis. J. kulto pradmenų, atrodo, reikia ieškoti pačiu seniausiu indų istorijos laikotarpiu, jie turi paralelių daugelyje kitų kultūrinių tradicijų (antikinė kultūra, daoizmas ir kt.). Indų kultūroje j. garbinimas ryškiausiai pasireiškia šivaizmo ir su juo susijusių sektų mitologijoje bei ceremonijose, kai ji garbinama drauge su atitinkamu vyrišku simboliu — lingu (kūrybinis pradas) kaip natūrali energija, skatinanti jo pasireiškimą. Ši pora simbolizuoja Šivą ir jo žmoną Parvatę, bet garbinimo objektas paprastai yra akmeninė figūra, kur j. — pamatas, iš jo kyla falas (lingas). Pasak legendos, j. kultas atsirado Asame (toje vietoje, kur nukrito atitinkama Parvatės kūno dalis, kai Višnus ją supjaustė į gabalus) ir iš čia paplito visoje Indijoje.

Judhišthiras (sen. indų yudhiṣṭhira=) — sen. indų epo „Mahabharata" herojus, vyriausias iš brolių pandavų, Kuntės, karaliaus Pandaus žmonos, ir dievo Brahmos sūnus. „Mahabharatoje" J. yra dharmos — įstatymo, pareigos ir teisingumo — įsikūnijimas. Jis personifikuoja „dieviškojo valdovo" tipą, jo valstybėje visi pavaldiniai patenkinti ir laimingi. Epe pavaizduoti

J. žygdarbiai yra ne tiek kovos, kiek išminties ir garbės žygdarbiai. Kai Durjodhanas, norėdamas iššudyti pandavus, įsakė padegti dervuotą namą, kuriame jie gyveno, J. atskleidė jo sumanymus ir išvedė brolius iš šio namo per anksčiau iškastą požeminį išėjimą. Kai pandavai gyveno miške, J. išvadavo Bhymą iš slibino Nahušo mirtino glėbio, nes sugebėjo atsakyti į visus jo užduotus klausimus. Kitą kartą J. įminė Jakšo, kuris nužudė keturis brolius, mįsles ir atgaivino juos. Net jo aistra lošti kauliukais, dėl kurios pandavai turėjo keliauti į tremtį, kai J. pralošė kauravų dėdei Šakuniui, epe vertinama kaip didelio proto požymis. J. nuolat sulaiko brolius, kad tie nepultų kauravų, kol baigsis tremties laikas, nes mano, kad taika yra geriau negu karas su jais, bet nepaisant visų jo pastangų, karas vis dėlto prasideda. J. beginklis pasirodo kauravų karo stovykloje ir prašo genties vyriausiųjų atleidimo už būsimą kraujo praliejimą. Po karo J. tampa Hastinapuro valdovu. Jis atlieka ašvamedho apeigą ir nugali visus žemės valdovus, tačiau iš sielvarto dėl giminaičių žūties nutaria pasitraukti iš pasaulietiško gyvenimo ir atiduoda sostą Parikšitui. Kartu su broliais ir Draupade J. keliauja į Himalajus. Kelyje žūva visi jo palydovai, o pats J. nueina į Indros karalystę, kur su artimaisiais džiaugiasi dangiškąja laime.

jugas (sen. indų yuga= „kinkinys", „pora", „karta") — induizmo mitologijoje pasaulio periodo pavadinimas. Senoji kosmografinė tradicija mini keturis jugus. Jie dažnai aprašomi epinėje literatūroje: 1) kritajugas (t. p. satjajugas — „gerasis laikotarpis"), kai žmonės apdovanoti visomis, kokios tik gali būti, gerosiomis ypatybėmis, nežino, kas yra vargai ir ligos, kai viešpatauja visuotinė lygybė, visi garbina vieną dievybę ir yra tik viena veda; 2) tretajugas, kai teisingumas palaipsniui mažta; atsiranda ydos, bet visi dar griežtai laikosi religijos nustatytų pareigų; paplinta įvairūs aukojimai; 3) dvaparajugas, kai persvarą pasaulyje įgyja blogis ir ydos; vieninga veda padalijama į keturias dalis ir jau ne visi pajėgia suprasti ir vykdyti ją; žmones užpuola negalavimai ir ligos; 4) kalijugas, kai visai sunyksta dorovė, žmogaus gyvenimas pasidaro trumpas, pilnas blogio ir nuodėmių, žmonės naikina vieni kitus karuose; valdovai apiplėšia savo pavaldinius, teisuoliai kenčia, o nusikaltėliai klesti; moterys ištvirkauja; žmonių santykiuose viešpatauja melas, blogis, godumas; nebevertinamos vedos.

J. pavadinimai pasiskolinti iš lošimo kauliukais (matyt, tai susiję su svarbia burtų metimo reikšme archajinėje visuomenėje) — taip vadinosi lošimo kauliuko pusės su skaičiais 4, 3, 2 ir 1, kurie buvo laikomi ne tokie sėkmingi. Mokymas apie j. išplėtojo minėtą simboliką tolesnėmis analogijomis: keičiantis j., įstatymas (dharma) palaipsniui netenka savo atramos — iš pradžių jis laikosi ant 4 „atramų", paskui ant 3, vėliau ant 2 ir galų gale ant vienos. Ir j. trukmė išlaiko santykį 4:3:2:1 — atitinkamai 1 728 000 — 1 296 000—864 000—432 000 metų. Keturi j. sudaro mahajugą („didįjį jugą" — 4 320 000 metų), o 1000 mahajugų, pasikartojančių vienas po kito, sudaro kalpą, arba vieną Brahmos dieną; savo ruožtu kalpas dalijamas į 14 manvantarų („Manaus periodų") ir kiekviename iš jų valdo vienas įstatymo mokytojas, turintis Manaus vardą. Kiekvieno kalpo pabaigoje danguje pasirodo 12 (anot kitų versijų — 7) saulių, kurios visiškai sudegina pasaulius; jie paskui atgimsta naujame kalpe. Brahmos gyvenimas dalijamas į 100 dieviškųjų metų, kuriems pasibaigus sunaikinami ne tik pasauliai, bet ir visos būtybės, netgi pats Brahma. Tada po 100 dieviškųjų chaoso metų gimsta naujas Brahma. Šiuo metu eina šeštasis kalijugo tūkstantmetis, kuris mūsų laikų skaičiavimu prasidėjęs 3102 m. pr. Kr. vidurnaktį iš vasario 17 į 18. Šis kalijugas įeina į dabartinio kalpo septintojo manvantaro (jame valdo Manus Vaivasvatas, žinomas kaip „Manaus įstatymų" kūrėjas) 28-ąjį mahajugą. Dabartinį kalpą vadina varahu („šernu", nes kaip tik šiuo pavidalu yra įsikūnijęs Višnus), ir tai yra dabartinio Brahmos 51 metų pirmoji diena.

Kailasas (skr. kailāsa=) — kalnas Himalajuose (pats aukščiausias to paties pavadinimo kalnų grandinėje Tibeto plokštikalnės pietuose). Induizmo mitologijoje laikomas dievų Šivos ir Kubero buveine.

Kalas (sen. indų kāla= „laikas") — sen. indų mitologijoje dievybė, laiko personifikacija. Vedų literatūroje kāla= yra gana abstrakti sąvoka; kartais šis pavadinimas priskiriamas brahmanui, kuris įkūnija kosmogoninį principą. Maitrijupanišadoje kalas yra „didelis būtybių okeanas", iš kurio atsiranda visos būtybės, užauga ir po to vėl jame pražūva. Nors induizme kalo sąvoka konkretizuojama (K. yra vasaus Dhruvo dieviškasis sūnus), K. paveikslas vis dar tebėra filosofinių interpretacijų objektas. Epe K. laikomas savarankiška dievybe, bet, kita vertus,— Jamo arba Šivos hipostaze (vienas iš Šivos epitetų yra Mahakalas, t. y. „didysis Kalas"). K. įvaizdžiai suartėja ir dažnai net susilieja su mirties dievo Mritjaus įvaizdžiu. „Mahabharatos" legenda pasakoja apie žmogų, mirusį nuo gyvatės įgėlimo; gyvatė tvirtina, kad ji nekalta, nes esanti tik Mritjaus įrankis, o Mritjus savo ruožtu visą atsakomybę verčia K., kurio valiai jis paklūsta. Kalą sudaro dienos ir naktys, mėnesiai ir metų laikai, kurie be paliovos riedėdami (K. rato sukimasis) naikina žmonių gyvybes. Šiuo atžvilgiu K. identifikuojamas su likimu (Daivu). Vardai „Kalas" ir „Daivas" tampa sinonimais. „Ramajanoje" Lakšmanas guodžia Ramą dėl jo nelaimių, minėdamas K. įstatymų nepakeičiamumą. Puranose K. paveikslo filosofinė interpretacija tokia: jis traktuojamas kaip Višnaus energijos arba induizmo dieviškosios trejybės energijos įsikūnijimas, jai atliekant pasaulio kūrimo, išlaikymo ir sunaikinimo funkcijas.

Kalanemis [sen. indų kāla-nemi= „laiko (rato) lankas"] — induizmo mitologijoje: 1) epe „Ramajana" — rakšasas, Ravano dėdė. Ravanas siūlė K. pusę savo valstybės, jei jis nužudys Ramo bendrininką ir stebuklingąjį padėjėją — beždžionių valdovą Hanumaną. Kai Hanumanas Himalajuose ieškojo vaistingųjų augalų, kad išgydytų Ramą ir jo brolį Lakšmaną, K. nukeliavo ten, apsimetė asketu ir pakvietė Hanumaną į savo būstą. Tačiau

Hanumanas perprato priešo klastą, pagriebė jį už kojos, apsuko ore ir nusviedė atgal į Lanką, tiesiai prie Ravano sosto; 2) epe „Mahabharata", „Harivanše" ir puranose — asuras, Viročano sūnus, Hiranjakašipaus vaikaitis. Jį nužudė Višnus, po to jis vėl gimė Kanso ir slibino Kalijo pavidalu.

Kali (sen. indų kālī „juoda") — induizmo mitologijoje viena iš Devės arba Šivos žmonos Durgos hipostazių, Šivos šaktės — dieviškosios energijos — grėsmingojo, griaunamojo aspekto personifikacija. K. yra juodos spalvos (pasak vieno mito, K. atėjo į pasaulį iš Durgos veido, kuris buvo pajuodęs iš pykčio). K. apsirengusi panteros kailiu, ant kaklo jai kaukolių vėrinys, dviejose iš keturių rankų K. laiko nukirstas galvas, kitose dviejose — kalaviją ir aukojimo khadgą. Iš plačiai pražiotos burnos karo ilgas liežuvis, aptekęs K. aukų krauju. Kalpo pabaigoje K. apsiaučia pasaulį tamsa, taip padėdama jį sunaikinti; kai atlieka šią funkciją, ji vadinama Kalaratre („laiko naktimi").

K. kulto ištakų randama nearijų šaltiniuose; jos susijusios su kruvinomis aukomis ir daugeliu aspektų nepritampa prie ortodoksinio induizmo. Tačiau K. kultas užėmė centrinę vietą kai kurių tantristų ir šaktistų sektų tikėjimuose. K. garbinimas ypač paplitęs Bengalijoje. Ten jai meldžiamasi kaip demonų naikintojai ir galingai deivei globėjai. Bengalijoje yra pagrindinė K. šventykla Kalighata, arba, angliškai tariant, Kalkuta, iš kurios kilęs bengalų sostinės pavadinimas.

Kali. Bronza. X a.

Kalkis — induizmo mitologijoje dešimtasis, dar būsiantis Višnaus avataras. K. vaizduojamas kaip raitelis ant balto žirgo. Jis pasirodys pasaulyje baigiantis kalijugui, kai visi laikai (jugai) prasidės iš naujo, kai sugrįš dharma ir prasidės naujas kūrimas.

kalpas (kalpa= „tvarka", „įstatymas") — pagal induizmo mitologinius skaičiavimus, Brahmos „diena ir naktis", arba 24 000 „dieviškųjų" metų, o tai atitinka 8 640 000 000 „žmogiškųjų" metų (žmonijos gyvavimo tūkstantmetis prilyginamas vienai dievų dienai). Pirmoji k. pusė — 4 320 000 000 „žmogiškųjų" metų, kurie dalijami į tūkstantį mahajugų arba manvantarų,— sudaro vieną Brahmos dieną, kartais vadinamą tiesiog k. Šios k. pusės pabaigoje įvyksta pralaja — sunaikinamas materialusis pasaulis, žūva ir dievai, o po to užeina Brahmos „naktis" — antroji k. pusė. Jai pasibaigus,— prasideda naujas kūrimo darbas ir naujas k. Pasak tos pačios mitologinės chronologijos, Brahma gyvena 100 „jo paties" metų. Kai šie 100 metų baigiasi, prasideda didysis sunaikinimas (mahapralaja): žūva kosmosas ir pagrindiniai dievai, triumfuoja chaosas. Tačiau praėjus tiek pat metų, kiek truko Brahmos gyvenimas, chaosas palaipsniui išsikristalizuoja, gimsta naujas Brahma ir prasideda naujas kalpų ciklas. Manoma, kad dabartinis Brahma gyvena 51-uosius savo amžiaus metus.

Eschatologiniai motyvai, atsispindintys k. sąvokoje, yra analogiški plačiai paplitusiems mitologiniams

Kalkis, dar nejsikūnijęs Višnaus avataras

įvaizdžiams apie laiko ciklišką, apie pasaulio žūtį ir atgimimą panašiomis formomis; plg. su pitagorizmo mokymu apie „didžiuosius metus", su „aiškiaregės vizija" Senojoje Edoje ir „Gilvio apžavėjimu" Naujojoje Edoje, su sen. kinų, sen. iranėnų, sen. meksikiečių ir kt. eschatologiniais mitais.

Kamas (sen. indų kāma= „troškimas", „juslinis potraukis", „meilė") — sen. indų mitologijoje meilės dievas, vedų tekstuose vadinamas „savaime gimusiu", išėjusiu iš Brahmano širdies, Dharmos sūnumi. Atharvavedoje daugybę kartų šaukiamasi K., kad padėtų meilėje. K. paveikslas išplėtotas epinėje literatūroje: K. — Lakšmi sūnus, Ratės ir Prytės („meilės") sutuoktinis, Trišnos („aistros") tėvas, vienas iš višvedevų. Pasak vieno mito, K. sužlugdė Šivos askezę; tai baigėsi Šivos ir Parvatės vestuvėmis. Užsirūstinęs Šiva pavertė K. pelenais, bet vėliau, paklausęs Ratės prašymo, jį atgaivino. K. vaizduojamas kaip jaunikaitis, sėdintis ant papūgos (t. p. kovos vežime); jo rankose — iš cukrašvendrės padarytas lankas, kurio templė — iš bičių, o penkios strėlės — iš gėlių, jomis pasiunčiama meilės aistra (antikinės paralelės — Erotas, Amūras). K. vėliavoje pavaizduotas makaras (fantastinis jūros gyvūnas), kurio pilve, pasak legendos, K. kurį laiką gyveno. K. dovanų paniekinimas buvo laikomas didele nuodėme: „Mahabharatoje" Ardžunas metus turėjo būti eunuchas, nes buvo atstūmęs Urvašės meilę.

Induizme K. sąvoka atitiko jausminį, emocinį gyvenimą ir (kartu su dharma, arthu — praktine elgesio norma, o vėliau ir su mokšu — visišku išsivadavimu nuo persikūnijimų proceso) įėjo į pagrindines elgesio normas, kurių harmoninga dermė buvo laikoma trijų aukštesniųjų kastų tikslu. Iš pamokymų, kaip garbinti K., kilo ypatingas žanras (kamašastras; vienas reikšmingiausių — Vatsjajano veikalas „Kamasūtra", apie III—IV a.) ir ištisus šimtmečius turėjo didžiulę reikšmę indų tradicinei didaktikai.

Kansas (sen. indų kamsa=, šaknis kaṁs= „sugriauti") — induizmo mitologijoje Mathuros valdovas, Krišnos priešas. K. motina (Mathuros valdovo Ugraseno žmona) pradėjo jį su demonu, kuris buvo paėmęs ją klasta. Užaugęs K. nuvertė Ugraseną nuo sosto ir pradėjo valdyti pats. Valdydamas pridarė daug blogo Mathuroje ir jos apylinkėse. Pvz., jis uždraudė garbinti Višnų. Žemė pradėjo šauktis dievų pagalbos. Tada Višnus įsikūnijo žemėje brolių Krišnos ir Balaramo pavidalu. Jie ir nužudė K.

karma (sen. indų karma= „nusižengimas", „poelgis") — indų mitologijoje ir etinių bei religinių pažiūrų sistemoje veikla, ypač religinė veikla, už kurią vėliau atlyginama. Labiausiai paplitusiu supratimu,— visuma gerų ir blogų poelgių, kuriuos individas atliko ankstesniuose gyvenimuose ir kurie lemia jo likimą ateityje. K. sąvoka yra kilusi iš itin archajiškų vaizdinių apie žmogaus pomirtinį likimą: „dievų kelią" arba „protėvių kelią", kurie priklauso nuo žmogaus elgesio gyvenime,— ji lemia, ar žmogui reikės, ar nebereikės grįžti į žemiškąjį gyvenimą vienu ar kitu pavidalu. Pasak ankstyvųjų upanišadų, kuriose šie įvaizdžiai formuojami, „žmogus tampa geras darydamas gera ir blogas — darydamas bloga". Žmonės patys apipainioja save egoistiniais sumanymais ir darbais; priešingai, tas, kuris veikia nesuinteresuotai ir veržiasi pasiekti aukštesniąją realybę, atmaną, gali nutraukti persikūnijimų virtinę ir k. veikimą. Mokymas apie k. ir su k. susijusius persikūnijimus (sansarą) užima svarbiausią vietą indų kultūroje. Jis jau seniai peržengė tradicinio induizmo ribas ir vaidina itin svarbų vaidmenį budizme bei džainizme nuo pačios jų egzistavimo pradžios.

Karnas (sen. indų karṇa=) — sen. indų epo „Mahabharata" herojų, pandavų motinos Kuntės ir saulės dievo Surjo, nesantuokinis sūnus. Gimusio K. kūnas buvo padengtas natūraliais šarvais, jis turėjo stebuklingus auskarus (Surjo atributai) ir dėl to buvo nesužeidžiamas. Vėliau, norėdamas, kad K. šią savybę prarastų, Indra persirengė brahmanu ir paprašė jo šarvų bei auskarų, ir K., kuris niekada neatsakydavo prašytojams, nusipjovė nuo savo kūno šarvus. Kad nuslėptų K. gimimą, Kuntė įmetė vaiką upėn; ten jį rado vežėjas Adhirathas ir atidavė savo žmonai Radhai, kuri užaugino K. kaip tikrą sūnų. Užaugęs K. stojo į svajamvarą (varžybas, per kurias nuotaka pati išsirenka sužadėtinį) dėl Draupadės, bet Draupadė jį atstūmė, o pandavai išjuokė dėl tariamai žemos kilmės. Durjodhanas pasielgė priešingai — patraukė jį savo pusėn, padarė Angos karalystės (Bengalijoje) valdovu. K. tapo ištikimu ir labai galingu Durjodhano sąjungininku kovoje su pandavais. Per mūšį Kurukšetre K. atliko daug žygdarbių. Kai Bhyšmas buvo mirtinai sužeistas ir žuvo Dronas, jis vadovavo kauravų kariuomenei, dvikovose nugalėjo keturis pandavus (Judhišthirą, Bhymą, Nakulą ir Sahadevą), tačiau išlaikė anksčiau Kuntei duotą pažadą ir jų nenužudė. Kai K. kovos vežimas įklimpo į žemę, tuo pasinaudojo Ardžunas ir sužeidė jį strėle. Tiktai po K. mirties pandavai sužinojo apie savo giminystę su juo ir pagerbė jo žmoną ir vaikus.

kauravai (sen. indų kauravas „Kuraus palikuonys") — induizmo mitologijoje valdovo Dhritaraštro ir jo žmonos Gandharės 100 sūnų, pagrindinių „Mahabharatos" herojų pandavų pusbroliai ir antagonistai. Visi k. su savo vadu — vyriausiuoju kauravu Durjodhanu — žūva Kurukšetro mūšyje. K. laikomi įsikūnijusiais demonais asurais.

kinarai (sen. indų kiṁnarās, pažodžiui — „kas per žmonės") — induizmo mitologijoje pusiau dieviškos būtybės, kurios vaizduojamos arba kaip žmonės su arklių galvomis (plg. su gr. kentaurais), arba kaip paukščiai su žmonių galvomis. K. laikomi rišio Kašjapo arba net paties Brahmos vaikais, gimusiais iš jo pėdos. K. priklauso dievo Kubero svitai, yra dangaus giedotojai ir muzikantai (kaip ir gandharvai). Vėlyvajame induizme k. identifikuojami su kimpurušais — pusiau dieviškomis, pusiau gyvuliškomis būtybėmis.

Krišanus (sen. indų kṛṣ̄nu=, iš krsa= „silpnas", „suvargęs"; tikslesnė žodžio analizė neįmanoma) — ve-

dų mitologijoje šaulys, atrodo, priešiškas dievams. Vieninteliu mito, kuriame veikia K., žinoma labai nepilna versija, nors nėra abejonių, kad šis mitas priklausė senajam indoiranėnų mitų apie somą-haomą branduoliui. Kadaise soma augo danguje. Šį augalą saugojo šimtas geležinių tvirtovių, tačiau erelis nuskrido į dangų, išrovė somos stiebą ir, aplenkdamas vėjus bei panaudodamas visas savo jėgas, skrido atgal. Kai erelis leidosi iš dangaus žemyn, „greitamintis" šaulys K. paleido lanko templę ir iššovė strėlę, bet ji kliudė tik vieną erelio plunksną. Erelis laimingai nunešė Indrai augalą, iš kurio buvo pagamintas nemirtingumo gėrimas. Brahmanai šį siužetą pasakoja su įvairiomis smulkmenomis. Pvz., iš K. sužeisto erelio plunksnos (arba nago) žemėje išaugo parno (palašo) arba šaljako medis. Šis medis įgijo ypatingo sakralumo dėl ritualo, kuriame jam skiriamas reikšmingas vaidmuo. K. garbinamas kartu su Rudru ir kitais šauliais; jam padeda Ašvinai. Kartais K. laikomas gandharvu. K. vardas neatsiejamas nuo Avestos Kərəsāniš — su haoma susijusio vado vardo. Artimiausia siužetinė paralelė, atspindinti bendrąjį indoiranėnų mitą, yra Avestos pasakojimas apie šaulį Kersaspą, o pats mitas priklauso įvairiose mitologijose ir folklorinėse tradicijose plačiai paplitusioms schemoms.

Krišna (sen. indų kṛṣṇa=, pažodžiui — „juodas", „tamsus", „tamsiai mėlynas") — indų mitologijoje Vasudevo ir Devakės sūnus, Višnaus avataras. K. paveikslas yra daugiareikšmis, matyt, jame susiliejo keli mitologiniai ir galbūt net istoriniai prototipai.

Atrodo, kad K. „juodumas" liudija šio paveikslo pietietišką, dravidišką kilmę. K. kūnas yra tamsiai mėlynas arba violetinis (rečiau jis vaizduojamas visai juodas, tamsiai žalias arba tamsiai rudas). K. kūno spalva lyginama su lietaus debesies, gelbstinčio nuo žudančios kaitros, spalva. Iš prigimties K. pirmiausia yra gelbėtojas ir užtarėjas. Tačiau indui su žodžiu Krišna („juodas") asocijuojasi kažkas bloga, grėsminga. Šituo vardu (vedose bei vėlesniuose kūriniuose) vadinami ir įvairūs demonai-asurai. Džainizmo ir budizmo mitologijoje K. paveikslas yra neigiamas (budistams K. yra Budos priešų — juodųjų demonų vadas). Induizmo mitologijoje blogosios K. savybės aiškinamos nesuvokiama dievo prigimtimi, jos nepavaldumu žmogiškosioms normoms; šioms blogosioms ypatybėms visada teikiama mažiau reikšmės arba suteikiama kita prasmė.

Anksčiausiai Devakės sūnaus K. vardas minimas Čhandogjaupanišadoje, kur jis yra mokytojo Ghoro iš Angirasos mokinys. Vis dėlto neaišku, ar tai tas pats K., kurio darbai aprašyti „Mahabharatoje", „Harivanše" ir puranose. „Mahabharatoje" K. pirmiausia veikia kaip kovotojas ir politikas, pandavų sąjungininkas. K. yra išmintingas, vyriškas, bet kartais klastingai elgiasi su priešais. Poemoje „Bhagavadgyta", kuri įterpta į „Mahabharatą", K. yra Ardžuno kovos vežimo vadeliotojas — prieš mūšį Kurukšetre K. pasirodo kaip aukščiausioji dievybė (Višnus) ir išdėsto (įvairiai aiškinamą) religinę filosofinę doktriną, kuri tapo labai populiari tiek Indijoje, tiek (vėliau) ir už jos ribų. Tarp tradicinių dešimties Višnaus avatarų K. yra aštuntasis. Tačiau kartais (plg. Džajadevo poemą „Gytagovindas") K. yra daugiau negu tik avataras — pilnutinis Višnaus pasireiškimas, o K. vietą avatarų dešimtuke užima Balaramas:

Krišna pakelia Govardhano kalną. Miniatiūra iš Kangros. XVIII a.

Bhagavatapuranoje išvardyti dvidešimt du Višnaus avatarai, tarp kurių yra ir K. (dešimtasis), ir Balaramas (devynioliktasis). Brahmavaivartapuranoje (t. p. Višnupuranoje, vėlyvojoje Brahmavaivartapuranoje ir kitose puranose) papasakota K. „biografija" su teologiniais aiškinimais. Mathuros miestą valdo nedoras karalius Kansas. Kad išvaduotų nuo jo žemę, Višnus nusprendžia gimti žmogumi. Kansui išpranašaujama, kad jis mirs nuo savo sesers Devakės aštuntojo sūnaus rankos, todėl nužudo visus jos ir Vasudevo sūnus. Išsigelbsti tik septintasis sūnus Balaramas, o ką tik gimusį aštuntąjį sūnų Krišną Vasudevui pavyksta stebuklingu būdu perkelti į kitą Jamunos (Džamnos) krantą. Ten jis auga piemens Nando ir jo žmonos Jašodos šeimoje. Sužinojęs apie naujagimio dingimą, Kansas įsako iššudyti Mathuroje visus kūdikius. Indų poezijoje itin mėgstamos temos yra K. vaikystė, jo išdaigos (Jašodos sviesto, besimaudančių piemenių drabužių vogimas) ir žygdarbiai (Kanso pasiųstų demonų nužudymas, miško gaisro užgesinimas, t. p. karių ir piemenų išgelbėjimas nuo šio gaisro, pergalė prieš slibinų valdovą Kaliją, Govardhano kalno pakėlimas virš piemenų ir gyvulių galvų, kad apsaugotų juos nuo lietaus ir t. t.). Dar populiaresnė tema yra piemenių meilė paaugliui K. Išgirdusios piemens K. dūdelę, piemenės palieka vyrus ir namų darbus, skuba pas jį ir apimtos ekstazės šoka su juo Jamunos pakrantėje. Induistai piemenes ir jų veržimąsi prie K. aiškina kaip žmonių sielų, kurios veržiasi susilieti su dievu, simbolį. Tačiau dievas nepagaunamas ir nepasiekiamas: galų gale K. palieka piemenes, kad atliktų savo pareigą — nužudytų Kansą. Tirono nužudymu baigiasi K. jaunystė. K. iš piemens tampa kariu ir politiku: atkuria Mathuroje teisingą valdžią ir gina miestą nuo demonų, kurie keršija už Kanso nužudymą. Be to, K. perveda visus Mathuros gyventojus jadavus į Dvarakos miestą, kuris jo įsakymu pastatomas per vieną naktį. Atlikdamas vėlesnius žygdarbius, K. iš pradžių gauna aštuonias žmonas (pirmoji iš jų yra Rukminė), o po to dar 16 100 žmonų. K. turi stebuklingą galią būti tuo pačiu metu su visomis žmonomis, todėl jam gimsta labai daug palikuonių. Po mūšio Kurukšetre baigiasi Krišnos-Višnaus žemiškieji darbai, ir K. nusprendžia grįžti į dieviškąsias sferas. Iš pradžių K. visiškai sunaikina jadavų miestą, bet po to ir pats žūva nuo medžiotojo strėlės — mat tas palaikė K. elniu.

Viduramžiais indų kultūroje populiariausias buvo K. — įsimylėjėlio paveikslas (be to, iškilo Radha — viena iš piemenių, nors kai kuriose sektose ir Indijos srityse dominavo Rukminės kultas). Poezijoje ir tapyboje K. paveikslai traktuojami skirtingai: ir religiniu alegoriniu principu, ir pasaulietiškai — kartais labai sunku nustatyti ribas tarp šių traktuočių. XIX—XX a. indų autoriai, kuriuos paveikė Europos kultūra, stengėsi apvalyti K. paveikslą nuo erotikos ir parodyti jį kaip politiko ir valstybės veikėjo pavyzdį (Bonkimčendro Čatopadhjaus traktate „Krišnos gyvenimas", Ajodhasinho Upadhajaus Hariandho poemoje „Mylimasis svetur").

Kuberas (sen. indų kubera= galbūt „tas, kurio luošas kūnas"), Kuveras — induizmo mitologijoje turto dievas, jakšų, kinarų ir guhjakų viešpats. K. yra didžiojo rišio Pulastjo vaikaitis, išmintingiausias Višravaso (iš čia kilęs antrasis K. vardas „Vaišravanas", t. y. „Višravaso sūnus") ir rišio Bharadvadžo dukters Devavaminos sūnus. Apdovanodamas už dievobaimingumą ir asketizmą, Brahma prilygino K. kitiems dievams, padarė jį žemės gelmėse paslėptų brangenybių sargu bei šiaurės pusės saugotoju (vienu iš lokapalų) ir padovanojo vežimą, kuris gali skraidyti oru. Anot „Ramajanoje" papasakoto mito, K. kadaise buvo Lankos salos valdovas, tačiau K. įbrolis Ravanas išvijo jį iš salos. Tada K. perkėlė savo rezidenciją į Himalajus. Jo sostinę Alaką statė dieviškasis statytojas Višvakarmanas. K. priklauso paslaptingasis Čaitrairatho sodas, esantis Meraus kalno atšakoje. K. tarnas Manibhadras yra prekybos globėjas; jo žmona Ridhė personifikuoja klestėjimą. Artimu K. draugu ir globėju laikomas Šiva. K., taip pat jo svitos pusdieviai iš pradžių, matyt, buvo chtoniškos dievybės, todėl K. nuolat asocijuojamas su žeme, žemės gelmėmis ir kalnais. Bet laikui bėgant, kaip rodo K. išvaizda bei atributai, jis įgijo derlingumo dievo bruožų. K. turi didelį rutulio pavidalo pilvą, dvi rankas, tris kojas, aštuonis dantis, bet tiktai vieną akį. „Ramajanoje" sakoma, jog antrą akį K. praradęs, nes Uma prakeikusi jį už tai, kad šis slapta stebėdavęs, kai Uma likdavusi dviese su Šiva. K. paveikslas yra patekęs į tolimų nuo ortodoksinio induizmo tautų tikėjimus, t. p. į budizmo mitologiją. Pvz., kaip turto dievas ir vienas iš pagrindinių „religijų gynėjų", K. žinomas tibetiečių budizmo panteone Vaišravano vardu.

Kuntė (sen. indų kuntī), Pritha — sen. indų epo „Mahabharata" jadavų valdovo Šūro duktė, Vasudevo sesuo ir Pandaus žmona. Būdama jauna, K. gavo iš brahmano Durvaso užkeikimą, kurį ištarusi galėjo pagimdyti sūnų nuo bet kurio dievo. Visų pirma ji Surjui pagimdė Karną. Ištekėjusi už Pandaus, kuris buvo prakeiktas ir negalėjo turėti vaikų, K. paleido į pasaulį Judhišthyrą, Bhymą ir Ardžuną, kurių tėvai buvo Dharma, Vajus ir Indra. Po to K., Pandaus prašoma, perdavė šį užkeikimą jo antrajai žmonai Madrai, ir toji pagimdė dvynius Nakulą bei Sahadevą, kurių tėvai buvo dangaus dievai — dvyniai Ašvinai.

Kūrmas (skr. kūrma= „vėžlys") — induizmo mitologijoje vienas iš dešimties kanonizuotųjų Višnaus avatarų. Sakmėje, kuri interpretuoja kosmogoninį mitą apie amritamantaną, arba vandenyno plakimą norint gauti amrito, Višnus įsikūnija vėžliu, kurį dievai ir asurai pririšo prie Mandaro kalno, vietoj raiščio panaudodami Vasukį (Šešą), kad suplaktų nemirtingumo gėrimą.

Kurukšetras (sen. indų kuru-kṣetra= „Kuraus laukas") — lyguma tarp Ambalos ir Delio miestų, netoli Panipato. Indų mitologinėje tradicijoje garbinama kaip šventa. Šatapathabrahmane sakome, kad šioje lygumoje aukoja dievai. „Mahabharatoje" K. vadinamas „dangumi žemėje", kur kartą per mėnesį ateina dievai ir šventieji rišiai, vedami Brahmos. Epe teigiama, kad K. gyventojai po mirties pa-

tenka ne į „Jamo buveinę", o tiesiai į dangų. Anot padavimo, K. tarp Bharato palikuonių (pandavų ir kauravų) įvyko didelis mūšis, trukęs 18 dienų,— Mahabharata.

Lakšmanas (sen. indų **lakṣmaṇa**=) — sen. indų epo „Ramajana" didvyris, valdovo Dašaratho ir jo trečiosios žmonos Sumitros sūnus. Lakšmane, kaip pasakoja mitas apie jo gimimą, yra įsikūnijusi Višnaus dieviškosios prigimties aštuntoji dalis. L. — Ramo įbrolis ir ištikimas draugas: epiniame pasakojime L. atlieka Ramo substituto funkcijas. Jaunystėje, prašomas išminčiaus Višvamitro, L. kartu su Ramu eina iš Ajodhjos, kad apgintų nuo demonų atsiskyrėlių buveines. Vėliau jis savanoriškai prisideda prie Ramo, kai šį keturiolikai metų ištremia iš Ajodhjos, ir kartu su juo įveikia visus pavojus bei kliūtis, kurių pasitaiko Ramui klajojant po miškus ir kovojant su rakšasais. L. miršta gelbėdamas Ramą nuo brahmano Durvasaso prakeikimo: kad įspėtų brolį apie šio žiauraus atsiskyrėlio atvykimą, L. pertraukia slaptą Ramo pokalbį su Kali, nors ir gerai žino, kad už tai jam gresia mirtis.

Lakšmi (sen. indų **lakṡmī** „ženklas", „geras ženklas", „laimė", „grožis") — indų mitologijoje laimės, turto ir grožio deivė. Antras jos vardas yra Šry (**śrī** „klestėjimas", „laimė", garbė").

Višnus ir Lakšmi. Akmuo. Halebida. XIII a.

Kaip dvi skirtingos dievybės, L. ir Šry pasirodo vėlyvojoje Jadžurvedos literatūroje ir, manoma, yra perimtos iš ikiarijinio substrato: L., matyt, buvo turto ir laimingų ženklų deivė, Šry — derlingumo ir gausumo deivė. Šie du paveikslai pradeda susilieti upanišadų laikotarpiu, bet ir „Mahabharatoje" tarp L. ir Šry lieka tam tikrų skirtumų. Jos yra tarsi vienos deivės dvi apraiškos.

Labiausiai paplitusi nuomonė, kad L. yra Višnaus žmona. Senuosiuose tekstuose, dar net epe „Mahabharata" ir kai kuriose puranose L. asocijuojama su Pradžapačiu — Brahma, Kuberu, Dharma, Indra. „Mahabharatoje" įsikūnijusia L. laikoma Draupadė, kurios penki vyrai pandavai yra Indros įsikūnijimai. Veikale „Harivanšas" meilės dievas Kamas vadinamas Lakšmi ir Dharmo sūnumi. Kartais L. identifikuojama su išminties deive Sarasvate, bet kai kuriuose tekstuose L. ir Sarasvatė yra dievo Brahmos žmonos varžovės.

Apie L. gimimą pasakoja keli mitai. Anot vieno jų, L. yra Bhrigaus ir Khjatės duktė. Pasak kito mito, kai dievai ir asurai plakė vandenyną, iš jo pasirodė L. su lotosu rankoje (arba sėdinti ant lotoso). Anot kitų versijų, L. atsirado pačioje pasaulio kūrimo pradžioje, išplaukusi iš pirmykščių vandenų ant lotoso žiedo; dėl to ji vadinama Padma arba Kamala („lotosas"). Kiti L. vardai yra Indira („nuostabioji" arba „galingoji"), Lokamata („pasaulio motina"). Višnus ir L. personifikuoja būties ištakas ir stichijas. Kai kuriose višnuizmo kryptyse L. yra Višnaus šaktė. Manoma, kad ji lydi Višnų per visus jo avatarus: ji — įsikūnijusi Syta (Ramo žmona), Rukminė (Krišnos žmona) arba Radha (jo mylimoji).

Lanka (sen. indų **laṅkā**) — indų mitologijoje šalia Džambudvypo esanti sala ir miestas toje saloje, demonų valstybės sostinė. Pasak epų „Ramajana" ir „Mahabharata", L. miestą iš aukso pastatė Višvakarmanas, o Brahma šį miestą padovanojo Kuberui. Vėliau miesto ir salos valdovu tapo demonų vadas Ravanas, bet po įnirtingos kovos miestą ir salą atėmė Ramas.

Bhagavatapuranoje pasakojama, kad iš pradžių L. sala buvo viena iš aukso kalno Meraus viršūnių, kurią vėjai atplėšę ir nunešę jūron. Budistų kronikoje „Dipavamas" mistinė L. sala identifikuojama su Sinhalo sala (vėliau vadinama Ceilonu). Mūsų laikais valstybė ir pati sala vadinama Šrilanka („laimingoji Lanka").

lingas (sen. indų **liṅga**= „charakteristika", „lyties požymis") — sen. indų mitologijoje ir kai kuriose induizmo kryptyse dieviškosios kūrybinės jėgos simbolis, vyriškasis lyties organas. Lingo garbinimas, kaip viena iš

Šivalingas su Brahmos galvu. Akmuo.Kamandžu. VIII—IX a.

falo kulto apraiškų, siekia protoindų civilizaciją (atvaizdai Mohendžodare ir Harapoje) ir paliudytas Rigvedoje; l. garbinimas turi paralelių daugelyje archajinių kultūrų (Artimojoje Azijoje, Vidužemio jūros regione ir kt.), įskaitant konkrečias bendrąsias tipologines ceremonijas (pvz., vestuvių ceremonijas). L. kultas labiausiai paplito šivaizme (l. ir moteriškojo simbolio jonės, kaip Šivos ir Parvatės simbolių, garbinimas). L., vaizduojamas kaip akmens stulpas (paprastai jis kyla iš jonės), labai svarbus įvairių šivaizmo sektų ritualuose, kai yra garbinimo objektas.

lokas (sen. indų **loka**= „pasaulis") — indų kosmologijoje ir mitologijoje

pasaulis kaip Visatos sudėtinė dalis. Populiariausia yra Visatos, kaip trijų pasaulių (triloko), koncepcija: dangus, žemė, požemio karalystė (pragaras). Paplitęs taip pat ir viršutiniojo bei apatiniojo pasaulio dalijimas į septynias dalis. Viršutinis pasaulis: bhūrlokas (žemė), bhuvarlokas (erdvė tarp žemės ir saulės; ten gyvena išminčiai), svarlokas (erdvė tarp saulės ir Šiaurės žvaigždės — Indros dangus), maharlokas (Bhrigaus ir kitų šventųjų gyvenamoji vieta), džanalokas (Brahmos sūnų gyvenamoji vieta), taparlokas (dievybės Viradžo gyvenamoji vieta), satjalokas, arba brahmalokas (Brahmos gyvenamoji vieta). Pirmieji trys pasauliai žūva kiekvienos Brahmos dienos pabaigoje, likusieji žūva Brahmos amžiaus pabaigoje. Apatinis pasaulis (patalas), kuriame gyvena daitjai, danavai, jakšai, nagai ir kt., dalijamas į atalą, vitalą, nitalą, gabhastimatą, mahatalą, sutalą ir patį patalą (Višnupurana). Šių pasaulių pavadinimus galime palyginti su Padmapuranos variantu: atalas pavaldus Mahamajui, vitalas (valdovas Hatakešvaras, Šivos hipostazė), sutalas (valdovas Balis), talatalas (valdovas Majas), mahatalas (milžiniškų slibinų buvimo vieta), rasatalas (daitjų ir danavų gyvenamoji vieta), patalas (Vasukio ir nagų karalystė). Šivapuranoje pavaizduotas aštuonsluoksnis apatinio pasaulio variantas: patalas, nitalas, atalas, vitalas, talas, vidhi-patalas, šakra-bhūmė, vidžajas. Panašią Visatos sandaros sampratą yra paveldėjusi džainizmo ir budizmo kosmologija ir kai kurios sen. indų spekuliatyviosios filosofijos kryptys: sankhjas, vedanta. Palyginkime joms būdingą pasaulių sistemą: brahmalokas (aukščiausiųjų dievybių pasaulis), somalokas (mėnulis ir planetos), indralokas (žemesniųjų dievybių pasaulis), gandharvalokas (dangaus dvasių pasaulis), rakšasalokas (demonų pasaulis), jakšalokas (jakšų pasaulis), pišačalokas (pišačų pasaulis). L. koncepcija turėjo įtakos ir pirmiesiems indų ankstyvosios mokslinės kosmografijos variantams.

lokapalai (sen. indų **lokapālas** „pasaulio sargai") — induizmo mitologijoje dievybės — pasaulio šalių valdovai ir sargai. Iš pradžių buvo keturi l., vėliau — aštuoni. Kiekvienas l. turi savo dramblį; šie kosminiai drambliai (digadžai arba dignagai, arba dinnagai), taip pat vadinami lokapalais, iš keturių (arba aštuonių) pusių remia žemę. Brahma paskyrė l. į jų postus tada, kai nuo dangaus sosto buvo nuverstas Nahušas ir grįžo Indra. Indra gavo rytus (dramblys Airavatas, arba Abhramatangas), Jamas — pietus (dramblys Vamanas), Varūna — vakarus (dramblys Andžanas), Kuberas — šiaurę (dramblys Sarvabhaumas). Seniau vietoj Kubero buvo Agnis (dramblys Pundarikas) arba Somas (dramblys Supratikas). „Ramajanoje" minimi kiti dramblių vardai. Šie ir kai kurie kiti dievai gali būti kitų pasaulio šalių saugotojai: Somas — šiaurės rytų, Surjas — pietryčių, Agnis — pietvakarių, Vajus — šiaurės vakarų. Kartais l. priskiriama Niritė (pietvakarių saugotoja) ir Prithivė, arba Šiva, dažniausiai Yšano „valdovo" vardu (šiaurės vakarų saugotojas). Kiekviena iš šių pasaulio šalių aprašyta kaip atskira valstybė. Daugelis ide. ir kitų tradicijų (pvz.., Pietryčių Azijoje) turi panašias į l. sistemas.

Budizmo mitologijoje l. (skr. pali **lokapāla**= „pasaulio gynėjas") yra dharmapalų pogrupis. Visų budizmo krypčių mitologijoje l. pirmiausia suvokiami kaip keturi pasaulio šalių sargai, dar vadinami „keturiais didžiaisiais valdovais" (**caturmahārāja**=): Dhritaraštras — rytų, Virūdhakas — pietų, Virūpakšas — vakarų ir Vaišravanas — šiaurės. Su l. susijusių legendų esama visų pagrindinių budizmo krypčių tekstuose. Pvz., sūtre „Suvarnaprabhasas" papasakota legenda, kaip l. atėję pas budą Šakjamunį ir pasisiūlę ateityje saugoti sūtro „Suvarnaprabhasas" tekstą.

Vėliau (ypač vadžrajanoje) lokapalų vardu imta vadinti vietines dievybes (kalnų, upių, genčių saugotojas), kurios buvo įtrauktos į budizmo panteoną. Pvz., Padmasambhavo legendos pasakoja apie tibetiečių bonų religijos dievybių įtraukimą į budizmą ir pavertimą lokapalais.

Lopamudra (sen. indų **lopāmudrā**) — vedų ir induizmo mitologijoje didžiojo išminčiaus Agastjo žmona. Rigvedoje L. dialoge su Agastju įkalbina vyrą atsisakyti susilaikymo ir susilaukti palikuonių. „Mahabharatoje" yra toks siužetas: kad išgelbėtų savo protėvius, Agastjui reikia turėti sūnų. Neradęs savęs vertos žmonos, Agastjas paima iš kiekvienos gyvos būtybės tai, ką ji turi geriausia, ir sukuria nepaprastai gražią ir protingą mergaitę, vardu Lopamudra [iš **lopa**= „praradimas" ir **mudrā** (grožio) „ženklas"]. L. auklėjama pas vidarbhų valdovą ir pagaliau Agastjas ją veda. Susitarę jie gyvena miške, L. rengiasi žvėrių kailiais ir vykdo iškilmingus įžadus. Pakviesta į vedybinį guolį, ji siunčia vyrą atnešti gražių drabužių ir papuošalų, kuriuos Agastjas gauna iš valdovo Ilvalo. Septynerius metus L. nešioja po širdimi vaisių, kol jai gimsta sūnus, kuris jau nuo mažumės skiriasi nepaprastomis žiniomis, protu ir jėga.

Mahavyras (skr. **mahāvīra**= „didysis herojus") — džainizmo tradicijoje mitologizuotas tikėjimo mokytojo paveikslas. M. gyveno VI a. pr. Kr. ir vaizduojamas kaip džainizmo mitologinio istorinio komplekso centrinis personažas — paskutinis iš 24 mūsų avasarpinio (pusė žemyn besileidžiančio laiko rato apsisukimo) tyrthankarų, gyvenęs paskutiniaisiais blogo-gero periodo metais.

Džainizmo hagiografija tyrthankaro gyvenimo kelyje nurodo penkis laimingus momentus: prasidėjimą, gimimą, išėjimą iš žemiškojo pasaulio, absoliučių žinių įgijimą ir galutinį išsivadavimą. Kiekvieno šio M. gyvenimo momento garbei dievai rengdavo prašmatnias iškilmes, kur liedavo brangakmenių, kvepalų, gėlių ir pan. lietų ir šlovindavo M. Su M. gimimu susijęs siužetas apie stebuklingą jo gemalo perkėlimą iš vienos moters įsčių į kitas. Kai viename iš ankstesnių gimimų M. buvo Maryčis — pirmojo tyrthankaro Rišabhadato vaikaitis ir džainizmo pirmojo čakravatino Bharato sūnus, jis iš senelio sužinojo, kad jam jau iš anksto lemta gimti 24-uoju tyrthankaru. Išgirdęs tai, jis tapo labai išdidus bei išpuikęs ir susikūrė sau tokią karmą, kad gimtų brahmanų šeimoje. Todėl, kai M. nusileido iš dangaus į žemę gyventi savo priešpaskutinio gyvenimo, jis pateko į brahma-

nės Devanandos įsčias. Sužinojęs tai, Šakras (aukštesniųjų Saudharmo pasaulių pietų pusės apatiniojo pasaulio indra) susirūpino, nes didieji žmonės (63 „pažymėtieji" asmenys) visada gimdavo ir turėdavo gimti kšatrijų, o ne žemųjų kastų ir ne brahmanų šeimose. Šakras nusiuntė į žemę savo karvedį Harinaigamešį, ir tas 82-ąją dieną po prasidėjimo perkėlė M. į kšatrijų moters Trišalos įsčias. Trišala sapnavo 14 pranašingų sapnų: nepaprastai gražų baltą dramblį, baltą jautį ir baltą liūtą, deivės Šry pašventinimą (pasaulio drambliai šlaksto ją vandeniu iš savo straublių), iš dangaus nusileidžiančią gėlių girliandą, mėnulį, saulę, vėliavą, brangųąsotį, lotosų pilną ežerą, pieno okeaną, dangaus rūmus, krūvą brangakmenių, milžiniškas liepsnas, siekiančias horizontą. Tokie sapnai pranašauja čakravatino arba tyrthankaro gimimą. Vaišalės (Besarhos) priemiestyje gimusį sūnų tėvai pavadino Vardhamanu („augantis", „klestintis"), nes nuo tos akimirkos, kai jis atsidūrė Trišalos įsčiose, jo tėvo klanas (džnjatris) susilaukė neregėto klestėjimo, kadangi Kuberui tarnaujantys vjantarų grupės dievai, Šakro paliepti, nugabeno į rūmus daugybę iki tol paslėptų lobių.

Berniuko metų M. visus pralenkė savo talentais ir jėga. Kai jis nugalėjo vieną iš dievų, nusileidusį žemėn ištirti jo drąsos, dievai pavadino jį M. Jis sutramdė piktą dramblį ir drąsiai susidorojo su gyvate, kurios buvo išsigandę M. bendraamžiai, žaidę su juo. Jis atsakė į sunkiausius klausimus, kuriuos jam uždavė brahmanu persirengęs Šakras. Nenorėdamas skaudinti tėvų, M. nusprendė netapti vienuoliu, kol jie gyvi. Jis gyveno pasauliečio gyvenimą: vedė ir turėjo dukterį. Kai M. sulaukė 28 metų, jo tėvai, ankstesniojo tyrthankaro Paršvo pasekėjai, įsitikinusių džainistų papročiu išėjo iš gyvenimo nusimarindami badu. Praėjus dvejiems metams po jų mirties, M. išdalijo visą savo turtą, gavo vyresniojo brolio leidimą ir atsisakė pasaulietinio gyvenimo — pradėjo elgetaujančio klajūno gyvenimą. Digambarai (skirtingai nuo švetambarų) nepripažįsta M. gemalo perkėlimo, be to, jie mano, kad M. nebuvo vedęs, kad aštuonerių metų jis davė džainisto pasauliečio įžadus ir kai baigė pasaulietinį gyvenimą, jo motina dar buvo gyva.

Harinaigamešis stovi prie Trišalos poilsio vietos, laikydamas suglaustuose delnuose Mahavyro embrioną. Indų rankraščio „Džnačaritra" miniatiūra

Po 13 mėnesių atsisakęs drabužių, M. klajojo 12 metų, laikydamasis iškilmingo tylėjimo įžado, misdamas išmalda, ne kartą laikydamasis griežčiausio pasninko, ištvermingai pakeldamas benamio gyvenimo sunkumus. Pasakojimuose apie šį jo gyvenimo laikotarpį daug dėmesio skiriama pažeminimams ir įžeidinėjimams, kuriuos turėjo iškęsti klajūnas asketas, kėlęs žmonėms įtarumą ir nepasitenkinimą. Daugybę kartų jį mušė, laikydami vagim arba šnipu, pjudė šunimis, o kartą norėjo pakarti, bet virvė stebuklingai septynis kartus nutrūko, ir išsigandę valstiečiai paleido M. Jį ne kartą tyrė ir gundė net dievai, bet, žinodami jo didelę misiją, jie M. ir šlovino, labai gerbė ir prašydavo pagalbos. Vienuoliktaisiais M. klajonių metais Čamaras (pietų asurakumarų indra) nutarė pradėti karą su Šakru, bet kai tas sviedė į jį perkūno strėlę — vadžrą, Čamaras pasislėpė prie M. kojų, ir Šakras vos spėjo pavyti strėlę, kad ta nesužeistų šventojo.

43-aisiais gyvenimo metais ant Ridžupalikos upės kranto, prie Džrimbhikagramo miesto, M. pasiekė absoliutųjį žinojimą ir tapo džinu. Tai atsitiko po šaumedžiu, kuris dabar laikomas šventuoju M. medžiu. M. susijęs ir su kitu medžiu — ašoku, po kuriuo jis iškilmingai pasižadėjo atsisakyti pasaulio. Tapęs džinu, M. tęsė savo klajones, bet jau kaip pamokslininkas ir tikėjimo skelbėjas. Jis turėjo daug pasekėjų, net karalių, kurie jį garbino ir šlovino. Valdovo Hastipalo rezidencijoje Pavo (ar Pavapurio) mieste 72-aisiais gyvenimo metais M. pasiekė galutinį išsivadavimą, t. y. visai sunaikino karmą ir tapo sidhu. Vienuose šaltiniuose sakoma, kad tai atsitiko vienumoje, kituose — kad susirinkus daugybei žmonių. Sėdėdamas brangakmeniais spindinčiame soste tam tyčia pastatytoje puošnioje salėje, M. šešias paras sakė savo paskutinį pamokslą. M. išėjus, jo kūną (arba tai, kas iš jo liko, nes, pasak kai kurių legendų, kūnas, išskyrus nagus ir plaukus, išnyko tą pačią akimirką, kai M. pasinėrė į nirvaną) atidavė ugniai. Dabartiniai džainistai galutinį M. išsivadavimą švenčia per induistų Divalės šventę (rudeninė ugnies šventė milžiniškos iliuminacijos proga — ją, išėjus M., surengė dievai ir karaliai).

M. ikonografinis simbolis yra liūtas. M. šasandevatos (pasiuntinės ir palydovės) — Matanga ir Sidhajika.

Mahė (sn. indų mahī, pažodžiui — „didžioji", „didi", t. p. žemės ženklas) — sen. indų moteriškosios lyties dievybė, žemės personifikacija. Paprastai M. minima (aprės himnuose) kaip trejybės asmuo su Sarasvate ir Ila (Ida), kurios vadinamos džiaugsmą teikiančiomis deivėmis ir kviečiamos įsikurti ant aukojimo šiaudų. Kartais šioje trejybėje M. pakeičia kita deivė — Bharatė. M. žinoma iš vedų tekstų, bet ir čia ji minima labai retai ir be jokio individualaus apibūdinimo. Negana to, — esama net tokių atvejų, kai sunku suprasti, ar kalbama apie personifikuotą žemės paveikslą, ar apie žemę, ar apskritai apie kitus kosminius objektus. Kad ir kaip ten būtų, vėliau žodžiu „Mahė" imta vadinti dirvą, pamatą, šalį ir t. t. Ir kitose tradicijose tos pačios kilmės žodis vartojamas apibūdinti žemei.

maija, maja (sen. indų māyā) — vedų mitologijoje numinaliems (iš lot. numen „dievybė") personažamas būdingas sugebėjimas pasiversti; iliuzi-

ja, apgaulė. Kalbant apie dievus, m. reiškė pozityvią maginę jėgą, pavidalo pakeitimą, stebuklingą metamorfozę. Jeigu m. priklauso demonams — dievų priešams, nedraugams, ji vaizduojama kaip apgaulė, klasta, kerais pakeista išvaizda, sukeitimas. Šio žodžio reikšmių ambivalentiškumas nusako analogišką skirtumą kaip žodžių junginyje „devas ir asuras". Povediniu laikotarpiu m. dažnai pasirodo personifikuota — kaip dangiškos kilmės dieviškoji moteris, kuri dažnai tapatinama su Durga: Maja [arba Majadevė (Māyā-devī), Majavatė (Māyā-vātī), Mahamaja (Mahā-māyā)] — demono Šambaro žmona, užauginusi Krišnos sūnų Pradjumną (įsikūnijusį meilės dievą Kamą), o po to tapusi jo žmona. Ši Majos hipostazė dar identifikuojama su Kamo žmona Rate.

Višnuizme, kaip ir daugelyje sen. indų spekuliatyviosios filosofijos krypčių, žodis „maija" reiškia būties, Visatos, įsikūnijusios Višnuje, iliuziškumą; tikrovę, suprantamą kaip dievų svajonę, ir pasaulį — kaip dieviškąjį žaidimą.

Majas (sen. indų maya=) — induizmo mitologijoje asuras statytojas, vienas iš daitjų. M. yra Vipračičio ir Ditės sūnus. Paliktas žmonos (apsaros Hemos), jis gyvena su dukterimi Mandodare (turi ir sūnų Vadžrakamą) jiems pastatytuose aukso rūmuose. Sutikęs miške Ravaną, M. atiduoda jam į žmonas savo dukterį. Jai gimsta galingas sūnus Meghanandas („griausmingasis"), kurį vėliau imta vadinti Indradžitu. Kitas siužetas pasakoja, kad M. išprašė Brahmos leidimo pastatyti asurams miestą — tvirtovę Tripurą. Šiame mieste gyvenimas buvo laimingas. Tada M. sapnavo nelaimę pranašaujantį sapną, Tripure prasidėjo kivirčai, kurie baigėsi miesto nugrimzdimu. Nepaisant visų M. pastangų išgelbėti Tripurą, dievai užėmė tvirtovę ir sugriovė ją. Įvairiais variantais šis siužetas panaudotas Matsjapuranoje, „Mahabharatoje", veikale „Harivanšas". „Mahabharatoje" pasakojama, kad M. gyvena Devagiryje ir netolimame mieste stato namus daitjams ir žmonėms. Jis pastato rūmus ir pandavams.

Manasa (sen. indų manasā iš manas „mintis", „protas") — induizmo mitologijoje deivė, Šivos duktė, kurią pagimdė jo mintis, gyvačių valdovo Šešo sesuo. M. labai garbinama Indijos kaimiečių, ypač Bengalijoje. Manoma, kad M. gali išgydyti nuo gyvačių įgėlimo, todėl ji vadinama ir Višahara (skr. viṣa „nuodai", hara „naikinanti").

Mandaras (sen. indų mandara= „milžiniškas" arba „kietasis") — induizmo mitologijoje šventasis kalnas, ant kurio gyvena dievai ir pusiau dieviškos būtybės (jakšai, gandharvai, kinarai ir t. t.). Pasak „Mahabharatos", M. yra iškilęs virš žemės vienuolika tūkstančių jodžanų ir tiek pat nusileidęs į žemės gelmes. Dievai nusprendė M. panaudoti kaip muštuvą, kai buvo plakamas pasaulinis vandenynas, bet niekaip negalėjo išrauti jo iš žemės. Pagaliau, Brahmos prašomas, tai padarė slibinas Šešas. Šiva, kai sugriovė Majo statytą Tripurą, panaudojo M. kaip rato ašį ir kaip lanką. M. paprastai identifikuojamas su viena Himalajų viršūne prie Kailaso kalno. Kita versija M. sieja su to paties pavadinimo kalnu Bihare.

Manjus (sen. indų manya=) — vedų mitologijoje pykčio dievybė, personifikuotas blogis (dažniausiai Indra). M. vadinamas Vritro ir Dasjaus, t. p. priešų žudytoju, vadžro nešiotoju, Indros vadžru ir pan. Jis yra kariuomenės vadas, marutų draugas, neša sėkmę, t. p. susijęs su tapasu — kosminiu karščiu. Kartais M. identifikuojamas su Rudru (Pradžapačio ašaros nuriedėjo ant M. ir jis pavirto Rudru).

Manus (sen. indų manu= „žmogus", iš šaknies man= „mąstytojas"; plg. su gotų Manna, vok. Mann, anglų man) — sen. indų mitologijoje pirmasis žmonių protėvis. Vedų tradicijoje M. yra Vivasvato (saulės dievybės) sūnus ir Jamo brolis, be to, M. laikomas pirmuoju žmogumi, gyvenusiu žemėje, ir žmonių valdovu, o Jamas — pirmuoju mirusiu žmogumi ir mirusių protėvių valdovu. Puranose ir epuose minima jau 14 M. — septyni buvusieji ir septyni būsimieji. Su kiekvienu jų prasideda žmonija atitinkamame pasaulio periode — manvantare („Manaus periodas"), kuris trunka 71 mahajugą, arba 306 720 000 žmonių metų. Pirmuoju M. laikomas M. Svajambhuvas, Svajambhaus („esantis pats iš savęs", t. y. Brahma) ir jo žmonos Šatarūpos sūnus, pasak kitos mito versijos, Svajambhuvas pasidalijo į vyriškąją ir moteriškąją puses, iš jų gimė Viradžas, iš Viradžo — M. Svajambhuvas). M. Svajambhuvas, kuris valdė kritajugo laikotarpiu, sukūrė septynis pradžapačius, arba rišius. Jis taip pat laikomas autoritetingo induizmo įstatymų kodekso — „Manavadharmašastro" („Manaus įstatymų") autoriumi. Iš kitų 13 M. žinomiausias yra penktasis M. — M. Revantas („mirgantysis") — Vivasvato ir Saranjū (Sandžnjos) sūnus, jos kumelės (Ašvinų motinos) hipostazė; šeštasis M. — M. Čakšušas („atpažįstamas žvilgsniu") — Tvaštaro sūnus; septintasis M. — M. Vaivasvatas, mūsų laikais gyvenančių žmonių protėvis, Vivasvato ir Saranjū jos dieviškuoju pavidalu sūnus; aštuntasis ir pirmasis ateities M. — M. Savarnas — Saranjū šešėlio Savarnos sūnus. Su septintuoju M., Vaivasvatu, siejama sen. indų legenda apie potvynį; ji analogiška atitinkamiems šumerų, semitų ir graikų mitams. Pirmą kartą ši legenda papasakota veikale „Šatapathabrahmanas": kartą per ritualinį apsiplovimą į M. rankas pateko mažytė žuvelė. Ji paprašė, kad jis ją užaugintų, ir pažadėjo išgelbėti M. per būsimą potvynį. Kai žuvytė užaugo didelė, M. paleido ją atgal į jūrą ir jos patariamas pasistatė laivą. Netrukus prasidėjo potvynis. M. pririšo laivą prie atplaukusios žuvies rago, ir ji nutempė laivą prie šiaurinio kalno, kuris vienintelis kyšojo iš vandens. Netrukus vanduo atslūgo, nusinešdamas su savim visą gyvybę, ir M. liko žemėje vienui vienas. Jis paaukojo auką dievams ir iš tos aukos atsirado mergina — Ila (Ida). Ila tapo jo žmona, ir jų palikuonys pradėjo žmonių gentį; dėl to ji ir vadinama „Manaus gentimi" (skr. manuja= arba manusya= „žmogus", pažodžiui — „gimęs iš Manaus", „Manaus pagimdytas"). „Mahabharatoje" M. išgelbėjusi žuvis yra įsikūnijęs Brahma, o laive kartu su M. yra dar septyni rišiai. Pasak Matsja-

puranos, žuvis yra Višnaus avataras ir ji išgelbsti ne tik M., bet ir daugelį gyvų būtybių bei augalų sėklų.

Maryčis (sen. indų marīci, pažodžiui — „mirganti ugnelė", „šviesos spindulys") — sen. indų mitologijoje pirmasis iš dešimties išmintingų pradžapačių, žmonijos protėvis, vienas iš septynių rišių, marutų vadas. M. yra Brahmos (iš jo sielos arba peties) arba Svajambhaus, arba Manaus Hiranjagarbho vyriausias sūnus. M. — Kašjapo tėvas. Epe atsiskleidžia ir kiti M. giminystės ryšiai. Šiuo vardu indai vadina vieną žvaigždę Didžiųjų Grįžulo Ratų žvaigždyne.

Martandas [sen. indų mārtaṇḍa=, pažodžiui — „(atsiradęs) iš negyvo kiaušinio", pasak Sajano komentaro, — „paukštis"] — sen. indų mitologijoje personažas, vienas iš Aditės sūnų, saulės dievybė. M. minimas vedose, brahmanuose, epe; Rigvedoje M. vardas figūruoja tik tris kartus. M. yra epitetas asmens, kuris dažniausiai apibūdinamas kitu epitetu — Vivasvatas („tas, kuris mirga pats"). Pagrindinis siužetas, esantis daugelyje versijų (plg. jo variantus Šatapathabrahmane, Markandejapuranoje, epe „Mahabharata", Sajano komentaruose ir kitur), yra bendras M. ir Vivasvatui, tačiau tai dar neleidžia jų identifikuoti. Aditė, Dakšo duktė, pagimdė septynis sūnus, kurie sudarė aditjų grupę; paskutinysis iš jų buvo Indra. Bet kartais kalbama apie vėliau gimusį aštuntąjį Aditės sūnų — M. Jis atėjo į pasaulį luošas — be rankų ir kojų, panašus į kamuolį. Iš pradžių Aditė jo išsižadėjo, bet po to vėl parsinešė. M. vyresnieji broliai nukapojo jam visa, kas nereikalinga. Manoma, kad po šios operacijos M. tapo saule (plg. sen. indų sparnuotos saulės, saulės kaip paukščio atvaizdus ir, kita vertus, iš kiaušinio gimusio paukščio motyvą). Matyt, ne šiaip sau saulė vadinama Aditės sūnumi, o motyvas, kad M. pametamas,bet paskui vėl susigrąžinamas, siejasi su patekančios ir nusileidžiančios saulės motyvu. Su M. taip pat siejama idėja apie mirtį ir naują gimimą — tai lemia ir laiko dalijimą. Ši iš esmės kosmologinė M. specializacija paaiškina tai, kad M. nepasirodo tuose siužetuose, kurie susiję su Vivasvatu.

M. įvaizdžio pradžios galų gale reikia ieškoti pasaulinio kiaušinio motyve. Iš kai kurių paralelių, pvz., su sen. iranėnų Hajomartu (pažodžiui „gyvas -miręs") arba slavų mirties kiaušiniu („kiaušinis, kuriame paslėpta Kaščėjaus mirtis") viename variante, arba su ugnies paukščio kiaušiniu kitame variante galima spręsti ne tik apie konkrečios sen. indų mitologemos („saulė iš mirties kiaušinio") genetinius ryšius, bet ir apie daug senesnės ide. formos rekonstrukciją.

marutai (sen. indų marut) — vedų ir induizmo mitologijoje audros, vėjo, perkūnijos ir žaibo dievai (Rigvedoje jiems skirti 33 himnai). M. sudaro visą dievybių grupę, jų yra triskart septyni, triskart šešiasdešimt (arba tik septyni: Vajuvegas, Vajubalas, Vajuga, Vajumandalas, Vajudžvalas, Vajuretasas ir Vajučakras — įvairios vėjų rūšys). Tarp jų nėra vyresnių nei jaunesnių, jie visi vienodi kaip dvyniai, visi kaip vienas. M. yra broliai, jų tėvas — Rudras, todėl jie kartais vadinami rudrais arba rudrijais, jų motina — Prišnė (pažodžiui — „marga", karvės apibūdinimas), juos pagimdė karvė, tačiau m. yra ir Aditės sūnūs, gimę iš žaibo arba atsiradę savaime. M. vaizduojami kaip neapsakomai gražūs jaunikaičiai, jie liepsnojantys, galingi, tviskančiais drabužiais; jų ginklai — aukso kirviai, žaibų ietys, lankai ir strėlės, vėzdai, peiliai; jie skrieja per dangų, per orą, virš kalnų ir medžių, nuo požemio karalystės iki dangaus; antilopės ir žirgai pakinkyti į jų vežimą. Kai m. lekia šuoliais, skyla kalnai ir uolos, linksta medžiai, dreba tvirtovių mūrai, riaumoja dangus, žemė dreba iš baimės, sutemsta. Tada jie esti laukiniai, kupini pykčio. M. lieja lietų (kartais perkeltine prasme — prakaitą, taukus, medų, pieną), kelią triukšmą, prišaukia griaustinį ir žaibą, vėją, paleidžia rūką, verčia tekėti vandens sroves, garsiai dainuoja. Žmonės prašo m. gydymo priemonių, lietaus, turto, galvijų, šlovės, išsilaisvinimo, t. p. apsaugoti nuo žūties. M. būrys paprastai lydi Indrą, ypač kai tas traukia į mūšį. M. yra kariai, bet žudant demonus jie tiesiogiai nedalyvauja, nors ir padeda Indrai. M. gerai nusimano apie kerėjimą, patys daro stebuklus, jie lyginami su saule, ugnimi, žaibu, vėju, dangumi, vandens srovėmis, kalnu, paukščiais — gulbėmis, sakalais, t. p. antilopėmis, jaučiais, buivolais, veršiais, žirgais, vaikais, dienomis ir t. t. Be ryšių su Rudru ir Indra, esama motyvų, kur m. veikia kartu su Pardžanju, Vajumi, Somu, Tritu, Višnumi, Ušase, Parušne ir kt. Mituose m. yra pagalbiniai veikėjai (plg. epizodus, kur aprašytos Indros kovos su Vritru, Valu, Ravanu ir kt.). Kartais m. Indrą palieka ar net konfliktuoja su juo. Remdamiesi Rigveda, Taitiryjabrahmanu ir Kathaupanišada, galime atkurti tokį siužetą: dainininkas rišis Agastjas skyrė m. auką, bet ją pasisavino Indra. M. be galo supyko ir pradėjo kovą su Indra. Tačiau įsikišo Agastjas ir abi puses sutaikė. „Ramajanoje" Indra žaibo strėle sudrasko dar negimusį Ditės sūnų į 49 gabalus ir paverčia juos m. (panašus siužetas yra ir puranose). Žinomi keli m. vardo aiškinimai. Vieni remiasi junginiu mar-ut-/vat- („pučiantis nuo jūros"), kiti lygina su italų dievu Marsu: lot. Mārs, Mart-, Māvorts-, oskų Māmert (Marut iš Māvrt-), su slavų mitologinėmis būtybėmis, pvz., Ma(r)murienda ir pan., treti su sen. indų marya= „jaunuolis".

Matarišvanas (sen. indų mātariśvan) — vedų mitologijoje dievybė, susijusi su ugnimi, vėliau — su vėju. Rigvedoje M. minimas 27 kartus (ypač vėlesnėse dalyse). M. yra slaptasis ugnies dievo Agnio vardas; jie neretai identifikuojami. Kai Agnis buvo sukurtas savo motinoje kaip M., jis (Agnis) tapo stipriu vėjo gūsiu. Tačiau M. veikia ir atskirai nuo Agnio, dažnai — bendruose motyvuose. Pvz., M., būdamas Vivasvato pasiuntinys, atneša iš dangaus į žemę ugnį, kad Bhigaus genties išminčiai išmokytų žmones ja naudotis (šis motyvas dažniausiai lyginamas su Prometėjo žygdarbiu). M. atneša Agnį iš toli, drauge su kitais dievais jis kuria Agnį trindamas. Vieną kartą su M. tapatinamas ir Brihaspatis. Daugelyje tekstų M. veikia kaip kūrėjas (Indra lyginamas su juo kaip puikus amatininkas) ir įgudęs aukotojas. M. šaukiamasi, kad sujungtų

dviejų įsimylėjėlių širdis. Kartais M. lyginamas su Somu. Jau Atharvavedoje į pirmą vietą iškyla jo funkcija valdyti vėjus. Daugeliu atžvilgių M. paveikslas neaiškus. Pats vardas paprastai aiškinamas arba kaip „motinoje augęs" (mātari-śvan), arba kaip ugniai gauti panaudoto medžio gabaliuko pavadinimas; tas medžio gabalėlis turi lytinio akto simbolikos.

Mathura (sen. indų mathurā) — induizmo mitologijoje miestas, kurį įkūrė Lakšmanas, Ramo brolis, rakšaso Madhaus buveinės vietoje. M. buvo Krišnos genties jadavų sostinė tol, kol jie persikėlė į Dvaraką. Indijos miestas M. (dešiniajame Džamnos krante tarp Delio ir Agros) yra vienas pagrindinių induistų piligrimystės centrų, Krišnos kulto centras. Senovėje šis miestas buvo garsus budizmo ir džainizmo centras.

matrės (sen. indų mātṛ „motina") — induizmo mitologijoje dieviškosios motinos, personifikuojančios kuriamąsias ir griaunamąsias gamtos jėgas. Apskritai vedų religijai buvo svetima aktyvaus moteriškojo prado idėja, bet induizme ji pripažinta, paplitus šaktės kultui. M. buvo laikomos didžiųjų dievų kūrybinės energijos moteriškosiomis personifikacijomis: Brahmos — Brahmė arba Brahmanė, Šivos — Mahešvara, Kumaro (Skando) — Kaumarė, Višnaus — Vaišnavė, Indros — Indranė arba Aindrė ir t. t. M. skaičius svyruoja nuo septynių ligi dešimties; kai kuriuose tekstuose sakoma, kad jų „labai didelė daugybė". M. garbinimas geriausiai atsispindi šivaizmo mituose: m. sudarė Šivos sūnaus Skando svitą, jų kultas neretai susiliedavo su Durgos kultu.

Matsjas (skr. mātsya= „žuvis") — induizmo mitologijoje vienas iš dešimties kanoniškųjų Višnaus avatarų. Legenda pasakoja, kad žuvies pavidalu Višnus per pasaulinį tvaną išgelbsti septintąjį Manų drauge su daugeliu rišių ir augalų sėklų, pasiimtų į Manaus laivą. Ši legenda, kurios senesniame variante žuvimi tapo Pradžapatis, papasakota Matsjapuranoje. Bhagavatapuranoje yra kita mito versija: tas pats Višnaus avataras nugali daitją Hajagrivą, kuris buvo pavogęs iš dievų visas keturias vedas.

Mėnaka (sen. indų menakā), **Mėna** — sen. indų mitologijoje dieviškoji apsara. Pirmą kartą M. paminėta Jadžurvedoje. Brahmos paliepta, M. sugundė išminčių Višvamitrą, kad atitrauktų jį nuo asketizmo, ir pagimdė dukterį Šakuntalą. Antrosios jos dukters Pramadvaros, tapusios Rudro žmona, tėvas buvo gandharvų valdovas Višvavasas. Pasak puranų, M. yra Brahmos duktė, Himavato žmona, Umos ir Gangos motina.

Mėnulio dinastija (sen. indų somavanśa= arba candra-vanśa=) — induizmo mitologijoje viena iš dviejų pagrindinių karališkųjų giminių. Jai priklausė dauguma legendinių herojų epų ir puranų legendose (plg. su Saulės dinastija). M. d. protėviu laikomas mėnulio dievas Somas arba Čandras (iš jo vardo ir kilo dinastijos pavadinimas). Pirmasis M. d. valdovas buvo Purūravasas, Budhio (Merkurijaus planetos) sūnus ir Somo vaikaitis. Purūravasas su žmona (apsara Urvaše) turėjo kelis vaikus. Jaunesnieji jo sūnūs tapo karališkųjų namų steigėjais Kanjakubždoje (dab. Kanaudža), Kašyje (dab. Varanasis, arba Benaresas) ir kituose Indijos miestuose bei srityse, tačiau garsesni jo vyriausiojo sūnaus Ajuso palikuonys. Ajuso sūnus Nahušas kurį laiką buvo užgrobęs valdžią visuose trijuose pasauliuose. Nahušo sūnus Jajatis su žmonomis Devajana ir Šarmištha turėjo penkis sūnus: Jadą, Turvasų, Druhjų, Anų ir Purų. Jie laikomi daugelio genčių ir karališkųjų giminių pradininkais, minimi ir seniausiuose indų mitologijos bei istorijos šaltiniuose. Pvz., Druhjaus palikuonimis laikomi valdovai Gandharai šiaurės Indijoje; Anaus palikuonys — kekajai, madrai, jaudhėjai, sauvyrai, ušinarai (Indijos šiaurės vakarai, Pandžabas ir Radžastanas), angai, vangai, kalingai ir pundrai (Bengalija ir Dekano šiaurės rytai); Jado palikuonimis laikomos haihajų, bhodžų, vidarbhų, čedų gentys (Berare ir Dekane), t. p. jadavai (Gudžarate) — gentis, kurioje, pasak padavimo, gimęs Krišna ir kurios sostinė Dvaraka pražuvusi kartu su jadavais prieš pat Krišnos mirtį, ir t. t. Tačiau didžiausios šlovės ir galybės susilaukė Jajačio jaunesniojo sūnaus Puraus, kuriam tėvas atidavė visą karalystę, palikuonys. Indų padavimuose tarp Puraus palikuonių (pauravų) minimos bharatų ir pančalų gentys, apie kurias pasakojama jau Rigvedoje, t. p. valdovai Dušjantas — Šakuntalos legendos didvyris, Bharatas, Kurus, Šantanus — deivės Gangos vyras, galiausiai Pandus ir Dhritaraštras, kurių sūnūs yra pandavai ir kauravai. M. d. valdovų sąrašus randame daugumoje indų puranų. Nors vardų seka kai kuriose puranose yra skirtinga, iš esmės tie sąrašai gana vienodi. Specialistai mano, kad dalis vardų šiuose sąrašuose (ypač jų pabaigoje) turi ne tik mitologinį, bet ir realų istorinį pamatą.

Merus (sen. indų meru=) — sen. indų mitologijoje milžiniškas aukso kalnas, žemės ir Visatos centras; aplink M. sukasi saulė, mėnulis, planetos ir žvaigždės, ant šio kalno gyvena aukščiausieji dievai (Brahma, Višnus, Šiva, Indra ir kt.), gandharvai, rišiai ir kiti mitiniai personažai (plg. su graikų Olimpu). Gangas iš dangaus pirmiausia plūsta ant M. ir tik po to leidžiasi ant žemės. Į pietus nuo M. (pasak kai kurių mitų, aplink M.) yra Džambudvypas. Taigi induistai įsivaizduoja M. esant kažkur šiaurėje, už Himalajų.

Mynakšė (sen. indų mīnākṣī, pažodžiui — „turinti žuvies akis") — induizmo mitologijoje viena iš šivaizmo panteono dievybių. Pasak vienų mitų, ji yra Kubero duktė, pasak kitų, — ji pati kilusi iš pandavų valdovo Malajadhvadžio aukų laužo. Jau nuo vaikystės M. turėjo tris krūtis ir skleidė aštrų žuvies kvapą. Kartą, kai M. jau buvo valdovė ir garsi užkariautoja, ji sutiko Šivą, ir tą pačią akimirką išnyko ir jos kvapas, ir trečioji krūtis. Iš to M. suprato Šivą esant jos vyru, kurį jai buvo išrinkę dievai. M., kaip Parvatės hipostazė, ypač garbinama Indijos pietuose.

Mitras (sen. indų mitra=, pažodžiui — „draugas", suvokiamas kaip antrasis sutarties dalyvis; bevardės giminės

daiktavardis — „draugystė", „sutartis", „susitarimas", „sandoris") — vedų mitologijoje dievas, susijęs su sutartimi, žmonėmis, saule, vienas iš aditjų. Rigvedoje jam skirtas vienas himnas. Daug dažniau M. sudaro porą su Varūna; ši pora laikoma neišskiriama, nedaloma. M. (t. p. Varūna) yra Aditės ir Dakšo sūnus. M. (vienas ar drauge su Varūna) užpildo oro erdvę, laiko dangų ir žemę, sutvirtina dangų ir saulę, liepia jai patekėti, saugo abu pasaulius, neša dievus. Saulė yra M. ir Varūnos akis. Ryšys su saule ir dangumi paaiškina dangiškosios kelionės ir visaregystės motyvus, t. p. dalį atributų — žirgus, vežimą, aukso sostą, medų, somą ir pan. Ypač pabrėžiama, kad M. yra draugystės dievas; jis taikus ir gailestingas žmonėms, ypač giesmininkams: gina juos, atneša turtų. Svarbiausia M. funkcija — suvienyti žmones ypatinga socialine struktūra ir sudaryti su jais sutartį. Ši sutartis susijusi su universaliu kosminiu įstatymu — ritu ir su saulės judėjimu. M. nusprendžia, ar žmogus yra kaltas, ar ne, baudžia už nuodėmes, jis yra tiesos viešpats ir žmonių socialinės bei moralinės tvarkos saugotojas. Drauge su Varūna M. įkūnija maginę juridinę funkciją [jie yra moralinės tvarkos (dharmano) saugotojai ir turi magišką asurų jėgą], pirmiausia sutarties idėją. Jau vedų laikotarpiu M. ir Varūna daug kuo skiriasi. Brahmanuose šie skirtumai tampa priešybių sistema: geras — blogas, dešinys — kairys, artimas (vidinis) — tolimas (išorinis), rytų — vakarų, ryšys su saule — su mėnuliu, su diena — su naktimi, su vasara — su žiema, su ugnimi — su vandeniu, baltas — juodas (plg. M. ir Varūnai aukojamų aukų spalvas), matomas — nematomas, ryšys su kosmosu — su chaosu, kolektyvinis — individualus, visuomeninis — gamtinis, juridinis — maginis. Taigi M. ir Varūna yra ir sen. indų pasaulio modelio klasifikatoriai. Juos sieja ir kitokio pobūdžio ryšiai. Varūna apglėbia kosmosą iš išorės, o visa kita — saulė, ugnis, kaip M. apraiškos, yra viduje (Varūna vandenyse įkurdino ugnį, danguje — saulę).

Varūna nutiesė kelią saulei. Remiantis šiuo motyvu, matyt, galima atkurti kosmogoninio mito, kuriame veikia M. ir Varūna, branduolį. Įvairiose mito apie Purūravasą ir Urvašę versijose M. yra Urvašės vyras, bet ji myli Varūną. Urvašė turi du sūnus — Agastją ir Vasišthą, kurie vėliau taps didžiaisiais išminčiais. M., sužinojęs apie Urvašės neištikimybę, išvarė ją iš dangaus ir prakeikė, išpranašaudamas, kad gyvens tarp žmonių ir ištekės už mirtingojo. Kūrinyje „Taitiryjasamhitas" ir Jadžurvedoje yra toks motyvas — M. guodžia Varūną, „Ramajanoje" M. padeda Varūnai. Apskritai vėlesnėje literatūroje glaudus ryšys tarp Varūnos ir M. tampa priežodžiu. Iš kitų M. ryšių akcentuojami santykiai su Agniu, Somu, Vaču, Indra — jis teisia tuos, kurie nusikalsta M. ir Varūnos įstatymui. Upanišadose M. ir Varūnos vardai išlieka tik sąrašuose. Vėliau M. minimas kaip išminčius, Vasištho sūnus.

Mohinė (sen. indų mohinī „vedanti iš proto", „kerinti moteris") — induizmo mitologijoje vienas iš Višnaus avatarų, be galo graži moteris. Pasak puranų legendos, Višnus pasivertė M. tada, kai dievai ir asurai plakė vandenyną, kai asurai pagrobė taurę su amritu ir ėmė ginčytis, kuris iš jų turi teisę išgerti pirmą amrito gurkšnį. Asurai, apakinti M. grožio, leido jai spręsti šį ginčą ir pažadėjo besąlygiškai paklusti. Tada M. pasirūpino, kad pirmieji amrito paragautų dievai, o tada, apgavusi asurus, kurie veltui laukė savo eilės, pradingo su visa taure. Kitoje legendoje pasakojama, kad M. grožis taip sužavėjo Šivą, kad jis išmeldė Višnų dar kartą pasirodyti šiuo pavidalu. Aistros pagautas, Šiva apkabino M. — Višnų, ir taip pasaulin atėjo dievybė, pavadinta abiejų dievų vardais: Višnaus (Hario) ir Šivos (Haro) — Hariharas.

Načiketasas (sen. indų na-ciketas, pažodžiui — „nežinantis", todėl, kaip manoma, „ieškąs kelio į žinojimą") — sen. indų mitologijoje personažas, žinomas iš vėlyvosios vedų literatūros. Įvairiai varijuojant N. gyvenimas papasakotas Taitiryjabrahmane ir Kathapanišadoje, kur, matyt, tęsiama ta pati tradicija, susijusi su Juoduoju Jadžurvedu. Teisingasis brahmanas — N. tėvas Vadžašravasas (kiti jo vardai — Gotamas ir Audalakas Arunis) paaukoja visą savo turtą. Įtardamas, kad tėvas ketina paaukoti ir jį, N. tris kartus klausia: „Tėve, kam tu mane atiduosi?" Tėvas piktai atsako: „Atiduosiu tave mirčiai!" — kitaip tariant, mirties valdovui ir mirties karalystės šeimininkui Jamui. N. pats keliauja pas Jamą ir jo buveinėje praleidžia tris naktis negaudamas maisto. Sugrįžęs į savo buveinę, Jamas randa N. ir priima jį kaip garbingą svečią, pasiūlo išsirinkti tris dovanas. N. prašo Jamo padaryti taip, kad tėvas būtų jam gailestingas, ir Jamas pažada šį norą įvykdyti. Dar N. prašo Jamo papasakoti apie dangaus ugnį ir apie tai, kaip, nugalėję badą ir troškulį, dangaus karalystės gyventojai džiaugiasi nemirtingumu, nežinodami, kas yra baimė, senatvė ir mirtis. Jamas papasakoja apie ugnį — pasaulio pradžią ir paaiškina aukų altoriaus sandarą, t. y. apibūdina jo sudėtines dalis ir jų padėtį (yra pagrindo manyti, kad šis motyvas kažkuriuo būdu susijęs su galimybe liaudies etimologijoje N. vardą sieti su garsų kompleksu na-cik- kur cik- yra vienas iš veiksmažodžio ci- kamienų, reiškiančių aukų altoriaus sandarą, t. p. to altoriaus sutvarkymą, pastatymą). N. pakartoja tai, ką sakė Jamas, ir šis sugraudintas duoda N. dar vieną dovaną — pavadina dangaus ugnį N. vardu. Uždegęs šią ugnį tris kartus ir pažinęs triadą, N. atlieka tris veiksmus: įveikia gimimą ir mirtį, baimę ir liūdesį, pasiekia begalinę ramybę ir džiaugiasi dangaus karalystėje. Bet N. klausinėja Jamą paties svarbiausio, kas jį žemėje jaudino nuo pat vaikystės: kas laukia žmogaus po mirties. Jamas stengiasi išsisukti nuo atsakymo, siūlo N. sūnų, vaikaičių, galvijų, aukso, ilgą amžių, gražuoles vežimuose ir pan. Tačiau N. siūlomų dovanų atsisako: „Žmogus neturi džiaugtis turtu: ar mes galėsime valdyti turtą, pamatę tave?.. Kas iš pasmerktųjų išnykimui bei mirčiai žemėje, prisiartinęs prie išnykimo ir nemirtingumo, sužinojęs apie malonumus ir pamąstęs apie juos, ims džiaugtis per daug ilgu amžiumi? Sakyk mums, mirtie, tai, kuo abejojame, ką slepia didysis perėjimas,— šią dovaną <...>, o ne ką kitą renkasi Načiketasas" (Kathaupanišada). Jamas

priverstas atsakyti ir į trečiąjį N. klausimą, nes N. to nusipelnė. Malonumams, į kuriuos taip karštai veržiasi kvaili žmonės, trokšdami pasiekti žemiškąją gerovę, Jamas priešina kilnumą, gerumą, kurių siekia stropūs ir supratingi žmonės, trokštantys žinių. Tik šie žmonės gali suvokti perėjimą iš gyvenimo į mirtį ir aukščiausiąją tikrovę. Tai galima pasiekti ne protu, o savistaba, atsisakant džiaugsmų ir vargų, įveikiant save. Jamas papasakojo N., kaip pereiti iš nežinojimo į žinojimą: „Laikinieji dalykai padeda man pasiekti tai, kas amžina". Tada Jamas kalba apie šventąjį skiemenį Om, jo simbolinę reikšmę, apie aukščiausiojo atmano suvokimą; atmanas lyginamas su vežimo savininku, o kūnas su vežimu, sąmonė — su vežiku, protas — su vadelėmis, jausmai — su žirgais, daiktai ir jų suvokimas — su keliu; kalba apie hierarchiją (iš apačios į viršų): jausmai — jais suvokiami daiktai — protas — sąmonė — atmanas — tai, kas nepasireiškia — Purušas. Jis yra galutinis tikslas. Jis yra aukščiausiasis kelias.

N. nutikimai yra filosofinio mito pavyzdys, turintis ryškių racionalistinės spekuliatyviosios pasaulėžiūros elementų. Šiuo atžvilgiu mitas siejasi su kitais abstrakčių spekuliatyvinių senovės indų samprotavimų pavyzdžiais, su žiniomis (veda=), priklausančiomis filosofinei religinei tradicijai ir „ikimokslinių kūrinių" sferai. Tačiau šiame mite aiškiai matome ir folkloro elementų: neapgalvotas priešiškumas, pyktis, duodantys impulsą tolesniam veiksmui; gyvo žmogaus (jaunuolio) kelionė mirties karalystėn, „diskusijos" apie mirtį; trys dovanos — trys pageidavimai; „gudrūs" klausimai — troškimai („protingų" atsakymų inversija); nemirtingumo pasiekimas padedant mirčiai. Pasakojime apie N. atsiskleidžia ir folkloro poetikos elementai (dialogas mirusiųjų karalystėje, labai reikšmingas skaičiaus 3 vaidmuo, palyginimai ir t. t.). Abiejų šio pasakojimo versijų tyrinėjimai rodo, kad jos, matyt, kilusios iš dar senesnio šaltinio, kuris galėjo žymiai skirtis nuo fiksuotų visiems žinomų tekstų.

Pats pasakojimas apie N. rodo nepaprastai svarbią ribą tarp „filosofinės mitologijos" ir „mitologizuotos filosofijos". Tai teikia vertingos medžiagos, leidžiančios suprasti ypatybes, būdingas mito transformacijai, t.p. filosofinei ir ankstyvajai mokslinei tradicijai, kaupti mitologinę medžiagą. Vertingos ypatybės, būdingos mitui apie N. kelionę į mirusiųjų karalystę, leidžia jį lyginti su Platono filosofiniais mitais, Naujuoju Testamentu.

nagai (sen. indų nāga=) — induizmo mitologijoje pusiau dieviškos būtybės su gyvatės liemeniu, su viena arba keliomis žmonių galvomis. N. laikomi Kadru (Kašjapo žmonos) vaikais, jie be paliovos pykstasi su paukščiais ir jų valdovu Garudu, kurio motina yra Kašjapo žmona Vinata. N. priklauso požemių karalystei — patalui, kur yra jų sostinė Bhogavatė ir kur jie saugo milžiniškus žemės turtus. Manoma, kad n. yra išminčiai ir magai, kurie gali atgaivinti mirusiuosius ir keisti savo išvaizdą. Žmogaus pavidalo n. dažnai gyvena tarp žmonių, o jų moterys, garsėjančios grožiu, neretai tampa žemiškųjų valdovų bei didvyrių žmonomis. Pvz., n. dukterį vedė „Mahabharatos" herojus Ašvathamanas, Drono sūnus; n. valdovė Ulūpė buvo Ardžuno žmona, o n. Kumudvatė — Kušo, Ramo sūnaus, žmona. Mituose minima daug nagų valdovų, iš kurių žinomiausias tūkstantgalvis slibinas Šešas, laikantis žemę, Vasukis, kurį dievai ir asurai naudojo kaip virvę plakdami vandenyne amritą, ir Takšakas. „Mahabharatos" pirmojoje knygoje yra didelis ciklas mitų, kuriuose veikia n.; juose pasakojama apie didįjį gyvačių aukojimą, kurį surengė valdovas Džanamedžajas, kad atkeršytų už savo tėvą Parikšitą, kurį buvo nužudęs n. valdovas Takšakas. Šį aukojimą nutraukė išminčius Astikas (Vasukio sūnėnas), pasinaudojęs savo teise pasakyti bet kokį pageidavimą (šią teisę jam buvo suteikęs Džanamedžajas už tai, kad Astikas jį palaimino). Vienoje šio ciklo legendoje pasakojama, kad n. įgijo nemirtingumą paragavę amrito, bet tada jų liežuviai suskilę į dvi dalis, nes amritą jie turėję nulaižyti nuo aštrių kušo žolės stiebų.

Nagas. Akmuo. Bhubaneštaras. Apie 1000 m.

Indų šaltiniuose n., kaip dieviškųjų slibinų, įvaizdis susijęs su įsitikinimu, kad n. yra istorinė gentis, gyvenusi Indijos šiaurės vakaruose dar prieš atsikraustant į šią teritoriją arijams. „Nagadvypu" („nagų valstybe") buvo laikoma viena iš devynių Bharatavaršo, t. y. Indijos, sričių. Su šaknimi nāga= siejasi didelė dalis Indijos toponimų. Manoma, kad iš tikrųjų n. reprezentuoja mongoloidų rasės gentis, kurios totemas buvo gyvatė (kobra), tad mitologinė interpretacija turėjusi istorinį pamatą.

Budizmo mitologijoje n. yra gyvačių pavidalo pusdieviai. Matyt, n. turėjo didelę reikšmę ikiarijinėje Indijos mitologijoje ir jų įtraukimą į budizmo mitologiją kai kurie tyrinėtojai vertina kaip neariškos budizmo kilmės požymį. N. aprašymų randame daugelyje kanoninių tekstų, pvz., budistų legendų rinkinyje „Džatakos". N. skirstomi į dvi klases: n., gyvenantys vandenyse (upėse ir jūrose), ir n., gyvenantys sausumoje. N. gali pasiversti ir žmonėmis. Neretai jie palai-

ko meilės ryšius ir su moterimis, ir su vyrais, iš šių ryšių gimę palikuonys yra nepaprastai švelnūs, nes jų prigimtis yra „vandeninė". N. dažnai pyksta; manoma, kad jų kvapas yra nuodingas, o žvilgsnis gali būti net mirtinas. Budizmui n. yra palankūs ir dažnai net esti karšti jo išpažinėjai. Pats Šakjamunis, dar prieš tapdamas buda, kelis kartus buvo gimęs n. pavidalu. Mahajanos mitologijoje paplitusi legenda, kurioje pasakojama, kaip garsusis filosofas Nagardžunas gavo iš n. „Pradžniaparamitą" — sūtrą, kurį n. saugos tol, kol žmonės taps tokie subrendę, kad pajėgs tą sūtrą suprasti. Už Indijos ribų n. lyginami su vietinėmis gyvačių pavidalo dievybėmis (plg. su lu Tibete).

Nahušas (skr. **nahuša=**) — mitinis senovės indų valdovas, Ajuso sūnus, Purūravaso vaikaitis ir Jajačio tėvas. „Mahabharatoje" ir puranose su nedidelėmis variacijomis daug kartų pasakojama brahmanus aukštinanti legenda apie N., išgarsėjusį askezės žygdarbiais; kai Indra, nugalėjęs Vritrą, atgailavo dėl brahmano nužudymo, N. užėmė danguje dievų valdovo Indros vietą. Tačiau, būdamas labai išdidus, N. ne tik ėmė geisti Indros žmonos Šačės, bet ir vertė šventuosius rišius nešti oru jo palankiną. Be to, kartą jis spyrė koja brahmanui Agastjui; Agastjas (arba, anot „Mahabharatos", Bhrigus) prakeikė N.: šis buvo nutremtas žemėn ir dešimčiai tūkstančių metų paverstas gyvate.

nakšatros (sen. indų **nakšatra**) — induizmo mitologijoje 27 (arba 28) Dakšo dukterys, identifikuojamos su 27 (arba 28) žvaigždynais Mėnulio ekliptikoje. Dakšas ištekino n. už saulės dievo Somo, bet tasai pirmenybę teikė Rohinei (Jaučio žvaigždyno personifikacija). Kitos žmonos skundėsi tėvui, ir Dakšas, tris kartus įspėjęs, prakeikė žentą, pasiųsdamas jam džiovą. Dėl to, pasak mito, mėnulis reguliariai dyla.

Nalas (sen. indų **nala=**) — legendinis sen. indų nišadhų šalies valdovas. Padavimas apie N. ir jo žmoną Damajantę, Vidarbho karalaitę, yra savarankiškas „Mahabharatos" epizodas. Pasak šio padavimo, N. ir Damajantė pamilo vienas kitą nė karto nesimatę, žinodami vienas apie kitą tik iš pasakojimų. Kad pagaliau susitiktų su mylimuoju, Damajantė prašė, kad tėvas paskirtų jai svajamvarą (varžybas, per kurias nuotaka pati išsirenka jaunikį), ir išsirinko N., atstumdama kitus pretendentus į jos ranką, t. p. dievus Indrą, Agnį, Varūną ir Jamą. Kelerius metus N. ir Damajantė laimingai gyveno kartu, bet po to N. apsėdo piktasis demonas Kalis, ir N. ėmė aistringai lošti kauliukais. Jis pralošė savo jaunesniajam broliui Puškarui valstybę, o pats kaip elgeta turėjo traukti svetur. Damajantė lydėjo jį, tačiau N., nenorėdamas, kad žmona kęstų klajonių sunkumus, kartą paliko ją vieną miške. Tada N. sutiko gyvatę Karkotaką, kuri įgėlė N. ir pavertė nykštuku. Nykštukas padėjo tarnauti karaliui Rituparnui. Atsidėkodamas už uolumą, karalius atskleidė N. kauliukų lošimo paslaptis. Tuo metu Damajantė, patyrusi daug nuotykių, grįžo namo. Nepaisydama įžeidimo, ji kantriai ieškojo savojo vyro N. ir pagaliau paskyrė antrą svajamvarą, tikėdamasi, kad jis tikrai ateis, jei tik bus gyvas. Į svajamvarą N. atvyko kartu su karaliaus Rituparno svita, ir Damajantė iškart atpažino vyrą, nors ir paverstą nykštuku. Tada N. atgavo ankstesnę išvaizdą, o lošdamas su Puškaru susigrąžino savo karalystę ir turtus. Sakmė apie N. ir Damajantę priklauso žinomiausiems sen. indų literatūros siužetams, o „Mahabharatos" epizodas daugybę kartų buvo verčiamas į Vakarų Europos kalbas.

Namučis (sen. indų **namuci=**) — sen. indų mitologijoje demonas, Danu sūnus. Rigvedoje N. minimas devynis sykius, kartais vadinamas pirmuoju iš asurų. Jis nenugalimas kovotojas. Indra su N. sudaro sąjungą: jie prisiekia, kad nepuls vienas kito nei dieną, nei naktį, nei sausumoje, nei vandenyje, nei sausu, nei šlapiu ginklu. N. nugirdė Indrą soma, kuri buvo sumaišyta su svaigiuoju gėrimu, ir atėmė iš jo jėgas. Ašvinų patariamas, Indra pradėjo su N. dvikovą temstant pačiame vandenyno pakraštyje ir nukovė jį vadžru, kurį dengė jūros putos (ginklas nei sausas, nei šlapias). Iš N. kraujo Ašvinai padarė vaistų, kurie grąžino Indrai jėgas.

Nandinas (sen. indų **nandin** „laimingas") — induizmo mitologijoje Šivos tarnas, vartų sargas ir draugas, kuris groja dievui šokant kosminį šokį (tandavą). N. paprastai vaizduojamas baltu jaučiu (arba būtybe su jaučio galva). N. laikomas Šivos vahanu (jojamuoju gyvuliu). N. skulptūros — būtinos šivaitų šventyklose. Ant indiškų monetų, kaltų mūsų eros pradžio-

Nandinas. Akmuo. Halebidas. VIII a.

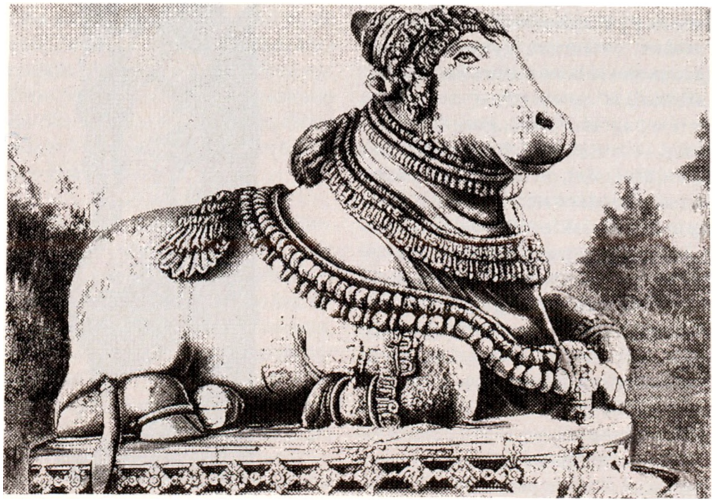

je, Šiva dažnai vaizduojamas jaučiu, todėl N., atrodo, galima laikyti Šivos zoomorfine forma.

Naras (sen. indų nara= „žmogus", „vyras") — sen. indų mitologijoje dieviškasis išminčius (rišis), visada sudaręs porą su rišiu Narajanu. „Ramajanoje" Ramas pranašauja būsimą N. ir Narajano gimimą. N. ir Narajano pagarbinimu prasideda „Mahabharata". Manoma, kad Ardžunas ir Krišna yra įsikūniję N. ir Narajanas. Puranose sakoma, kad N. ir Narajanas yra Višnaus dvigubas įsikūnijimas, jie laikomi Dharmos ir Ahimsos (arba Murtės, Dakšo dukters) sūnumis. Pasak puranų mito, N. ir Nagardžunas išgąsdino dievus savo askeze, ir Indra siuntė pas juos apsaras, kad dangaus gražuolės sugundytų asketus. Tačiau Narajanas nuraškė gėlę, pasidėjo ją sau ant šlaunies, ir pasaulin atėjo mergelė Urvašė, kuri savo grožiu užtemdė visas Indros apsaras.

Naradas (sen. indų nārada=) — sen. indų mitologijoje dieviškasis išminčius, laikomas kai kurių Rigvedos himnų autoriumi. Jis yra Brahmos arba Višvamitro, arba Kašjapo ir vienos Dakšo dukters sūnus. N. priskiriamas septyniems didiesiems rišiams, jis atlieka dievų ir žmonių tarpininko funkciją. Kai kuriose legendose N. yra gandharvų vadas, sakoma, kad jis išrado pirmąjį styginį muzikos instrumentą — viną. Višnuizmo mitologijoje N. vardas figūruoja mituose apie Krišną. N. tampa vienu iš Višnaus įsikūnijimų, jis išpranašavo Kansui būsimą Krišnos gimimą; N. atskleidžia paslaptį, kad Krišna ir Ardžunas yra identiški Narajanui ir Narui. Vienoje legendoje apie N. sakoma, kad Brahmos kultą užtemdė Krišnos kultas. Pasak šios legendos, kartą, kai Brahma savo sūnui N. liepė vesti, tasai išvadino tėvą apgaviku ir pareiškė, kad tik Krišnos garbinimas gali suteikti laimę. Brahma prakeikė N. — jis lytiniame gyvenime turėjo būti pavaldus moterims. N. ištarė prakeiksmą, nuo kurio Brahma turėjo užsidegti aistra savo paties dukteriai ir prarasti visus išpažinėjus.

Narajanas (sen. indų nārāyaṇa=, etimologija ir reikšmė neaiški) — sen. indų mitologijoje: 1) aukščiausioji dievybė. Vedų himnuose N. vardo dar nėra. Tyrinėtojai mano, kad N. buvęs ne arijų dievas ir į induizmo mitologiją įtrauktas vėliau. Šatapatabrahmane skelbiama, kad N. yra pasaulio dvasia, identiška Purušui. Epe N. identifikuojamas su Višnumi; dažnai manoma, kad N. yra vienas iš Višnaus vardų. Kituose tekstuose, pvz., „Manaus įstatymuose", N. vardas siejamas su Brahma. Džainistams N. yra vienas iš mitinių tyrthankarų, džainizmo pradininko Mahavyro Džino pirmtakas; 2) dieviškasis išminčius (rišis), visada sudaręs porą su kitu rišiu — Naru. Puranose Naras ir N. laikomi dvigubu Višnaus įsikūnijimu. Rišio vardo ir vieno Višnaus vardų identiškumas, t. p. jų ontologinė vienybė buvo priežastys, dėl kurių šie personažai painiojami indų tekstuose ir kai kuriuose Europos tyrinėtojų veikaluose.

narakas (sen. indų naraka=) — sen. indų mitologijoje pragaras ar keli pragarai. Apie „požemio namą", kuriame demonai kankina nusidėjėlius, pirmą kartą kalbama Atharvavedoje. Pagal daug vėlesnius vaizdinius, n. dalijamas į 7, 21, 25 arba 50 ratų, kurie išsidėstę vienas ant kito po požeminiu pasauliu — patalu. Ant viršutinio n. ribos yra Jamo karalystės sostinė — Jamapuras, kur lemiamas mirusiojo likimas. Kai n. dalijamas į septynis ratus, pirmasis ratas (putas) skiriamas bevaikiams, antrasis (avyčis) — sieloms, kurios laukia naujo įsikūnijimo, trečiajame (samhate) ir ketvirtajame (tamisre) baudžiama už palyginti nesunkius nusidėjimus ir tik paskutinieji trys ratai, nugrimzdę į amžiną tamsą, skirti nepataisomiems nusidėjėliams. Penktajame rate (ridžyše) juos gelia gyvatės ir nuodingieji vabzdžiai, drasko laukiniai žvėrys ir paukščiai, tarsi įkūnijantys sąžinės priekaištus. Per šeštąjį ratą (kudmalą) teka požemio upė Vaitaranė, pilna kraujo ir nešvarumų, nuo kurių dūsta nusidėjėliai. O dar žemiau yra septintasis ratas — pats narakas. Čia neįžvelgiamoje tamsoje šviečia tik viena liepsnojanti duobė, joje dega ir negali sudegti nusidėjėliai. Ten pat, šalia duobės, demonai įkaitintomis žnyplėmis drasko juos į gabalus, mėto ant aštrių medžių viršūnių, verda alyvoje. Ši kankynė ypač baisi, nes visi nusidėjėlių pojūčiai be galo įjautrinti. O svarbiausia, kad skirtingai nuo tų, kurie yra šešiuose pirmuosiuose ratuose ir kuriems po numatyto kančių laiko lemta iš naujo gimti žemėje, septintajame rate nusidėjėliams reikės kentėti ligi kalpo pabaigos, t. y. ligi to laiko, kai žus Visata.

Narasinhas (skr. narasiṁha= „žmogus-liūtas") — induizmo mitologijoje vienas iš dešimties kanoniškųjų Višnaus avatarų. Padavimas pasakoja, kad įsikūnijęs ir tapęs pusiau žmogumi, pusiau liūtu Višnus suplėšė į gabalus Hiranjakašipą, Hiranjakšo brolį, kuris persekiojo savo sūnų Prahladą už tai, kad šis buvo Višnaus garbintojas.

Nasatjas (sen. indų nāsatya=) — sen. indų mitologijoje epitetas, taikomas abiem dvyniams Ašvinams (Nasatjui ir Dasrui) arba tik pirmajam. Pats žodis, atrodo, reiškia „išgydantis", „išvaduojantis" ir pan., nors liaudies etimologija čia išskiria elementą nāsa= „nosis" (plg. su motyvu apie Ašvinų gimimą iš kumelės nosies). Vardas Nasatjas pasirodo jau XIV a. pr. Kr. Artimuosiuose Rytuose — Našattiia-(nna).

Niritė (sen. indų nirṛti, žodis susijęs su niraya=, naraka= „pragaras") — indų mitologijoje mirties deivė — personifikuotas griovimas, išnykimas, mirtis. N. yra Adharmo žmona arba duktė. N. paveikslas pasirodo jau Rigvedoje, aptinkamas ir epe. Kaip lokapalas, dievas Kuberas valdo ir nairitus (demonus), kuriuos pagimdė Niritė.

pandavai (sen. indų pāndava=) — pagrindiniai sen. indų epo „Mahabharata" herojai, karaliaus Pandaus penki sūnūs: Judhišthiras, Bhymas, Ardžunas, Nakulas ir Sahadevas. Pandų tik sąlygiškai galima vadinti pandavų tėvu, nes jis buvo prakeiktas ir negalėjo turėti vaikų, o Pandaus pirmoji žmona Kuntė pagimdė Judhišthirą, Bhymą ir Ardžuną, kurių tėvai

buvo dievai Dharma, Vajus ir Indra, o antroji žmona Madrė — dvynius Nakulą ir Sahadevą, kurių tėvai buvo Ašvinai. Epe p. iš dalies turi savo dieviškųjų tėvų mitologines charakteristikas. Anot „Mahabharatos" pasakojimo, p. augo kartu su savo pusbroliais kauravais karaliaus Dhritaraštro rūmuose Hastinapure. Jau nuo vaikystės kauravai, ypač vyriausiasis — Durjodhanas, pavydėjo p. ir visaip juos skriaudė. Pvz., kai p. dalyvavo iškilmėse Varanavato mieste, Durjodhanas mėgino juos sudeginti dervuotame name (namas buvo specialiai pastatytas Durjodhano įsakymu), bet p. buvo įspėjęs jų dėdė Viduras, ir jiems pavyko ištrūkti iš spąstų. Per savo svajamvarą (varžybos, per kurias nuotaka pati išsirenka sužadėtinį) Draupadė tapo penkių pandavų žmona. Dhritaraštras atidavė jiems savo valstybės vakarų pusę ir p. pasistatė naują sostinę — Indraprasthą. Tačiau po kelerių metų Durjodhanas nusiuntė Judhišthirui kvietimą palošti kauliukais, ir Judhišthiras pralošė kauravams ir valstybę, ir brolius, ir pats save, ir Draupadę. Draupadei pavyko atgauti iš Dhritaraštro laisvę sau ir savo vyrams, bet netrukus Judhišthiras buvo antrąkart įtrauktas į lošimą ir šį sykį taip pat prasilošė, tad turėjo su broliais 13 metų vykti į tremtį. 12 tremties metų p. praleido miške, o paskutiniuosius metus tarnavo matsjų genties valdovui Viratui. Kai tremties laikas baigėsi, p. pareikalavo grąžinti valstybę, tačiau Durjodhanas jų reikalavimą atmetė, taigi ginčą galima buvo išspręsti tik brolžudišku karu. Šiame kare dalyvavo beveik visi Indijos valdovai. Mūšis, kuriame pandavams savo patarimais padėjo Krišna, įvyko Kurukšetre. Iš kauravų kariuomenės gyvi liko tik trys žmonės, bet naktį po mūšio tie trys, vadovaujami Ašvathamano, vogčia įsigavo į p. stovyklą ir iššudė visus miegančius karius. Išsigelbėjo tik penki broliai p. ir Krišna.

Pasakojimas apie p. ir kauravų kovą sudaro pagrindinį epo „Mahabharata" turinį, kurį tyrinėtojai interpretuoja įvairiai: mokslininkai — mitologinės mokyklos atstovai — laiko jį saulės mitu (A. Liudvigas, L. Dharas), mito apie dievų ir asurų kovą humanizuota versija (A. K. Kumarasvamis), mitologinių įvaizdžių, susijusių su indoeuropietiškojo panteono fukciniu trinariu dalijimu, transplantacija (Ž. Diumezilis, M. Vikanderas) ir pan. Kita vertus, specialistai — istorinės mokyklos atstovai (K. Lasenas, A. Magdonelas, E. U. Hopkinsas, M. Vinternicas, V. Rūbenas ir kt.) įsitikinę, kad epe aprašyti įvykiai turi istorinį pamatą. Turint galvoje „Mahabharatos" sakytinę kilmę, galima sutikti, kad istorinės sakmės ir legendos šiame kūrinyje sujungtos į didelę epopėją pagal folklorinio ir mitologinio siužeto modelį. Tai pastebima ir kituose epiniuose paminkluose.

Pandus (sen. indų pāṇḍu= „blyškus") — sen. indų epo „Mahabharata" herojus, išminčiaus Vjaso ir karaliaus Vičitravyrjo našlės Ambalikos sūnus. P. motina išblyško iš siaubo, kai prie jos artinosi atgrasusis Vjasas, todėl jos ir Vjaso sūnus nuo pat gimimo turėjo nepaprastai blyškią odą (dėl to jis ir gavo tokį vardą). P. nukovė antilopę sueities metu, todėl buvo prakeiktas — turėjo numirti savo žmonos glėbyje. P. ilgai neturėjo palikuonių, kol abi jo žmonos — Kuntė ir Madrė — pagimdė penkis sūnus pandavus, kurių tėvai buvo dievai Dharma, Vajus, Indra ir Ašvinai. P. mirė, kai, pamiršęs prakeikimą, mėgino apkabinti savo žmoną Madrę.

Panis (sen. indų paṇi=) — sen. indų mitologijoje vienas iš demonų vadų. Indra pagrobia jo karves, tą patį padaro Agnis ir Somas. Agnis dalija grobį, priklausantį P.

paniai (sen. indų paṇi=) — sen. indų mitologijoje demonų klasė arba demoniška gentis, Indros priešai. Rigvedoje p. minimi apie 20 kartų. P. nugena karves į pasaulio kraštą — už Rasos upės ir paslepia jas kalnų oloje. Kitos versijos pasakoja apie Agnį — p. vartų atvėrėją, apie p. brangenybes, apie jų karvėse paslėptus taukus, apie Somą, kuris iš p. atima jaučius, ir pan. P. vaizduojami neteisingi, nepripažįstantys nei religijos, nei kulto. Neatmestina mintis, kad p. charakteristikose atsispindi mitologizuoti realios arijams priešiškos genties įvaizdžiai.

paramita (skr. ir pali pāramitā) — viena pagrindinių induizmo mitologijos ir religinių filosofinių pažiūrų sąvokų. Žodžio reikšmė nėra visai aiški: dauguma Europos mokslininkų verčia jį „pilnatvė"; tibetietiškas ekvivalentas (pha-rol-tu phyin-pa) reiškia „nuėjęs į priešingą krantą"; tai neprieštarauja ir sanskritiško žodžio etimologijai. Taigi p. galima aiškinti taip: „tas, kuriam padedant pasiekiamas priešingas krantas" (t. y. nirvana). Budizmo tekstuose išvardijamos šešios (kartais net dešimt) p.: dosnumas (dana), dorumas (šila), kantrumas (kšanti), vyriškumas (vyrja), kontempliacija (dhjana), išmintis (pradžnia). Šios p. įsikūnija bodhisatvų veikloje. Budizmo literatūroje yra be galo daug legendų, kaip bodhisatvai (ypač Šakjamunis) įgyvendino vieną ar kitą p. Laikydamiesi danaparamitos, bodhisatvai gali paaukoti viską, net gyvybę (paplitusios legendos, kuriose bodhisatvai aukojo savo kūną badaujantiems gyvuliams). Kšantiparamita reikalauja, kad bodhisatvas bet kokiomis aplinkybėmis (pvz., kankinamas) liktų nesudrumsčiamai ramus ir išlaikytų gerus ketinimus net savo priešų atžvilgiu.

Parašuramas (sen. indų paraśurāma= „Ramas su kirviu") — induizmo mitologijoje šeštasis Višnaus avataras, kai jo misija žemėje buvo išvaduoti brahmanus nuo kšatrijų tironijos. P. (jo vardas kilęs nuo ginklo — kirvio, kurį jis gavo iš dievo Šivos) buvo išminčiaus Džamadagnio iš Bhrigaus genties sūnus. „Mahabharatoje" ir puranose pasakojama legenda, kaip kšatrijas Kartavyrjas pavogė iš Džamadagnio buveinės šventąjį veršelį; tėvo liepiamas P. nukovė Kartavyrją, bet Kartavyrjo sūnūs atkeršijo už tėvą ir nužudė Džamadagnį. Tai buvo P. neapykantos kšatrijams priežastis, ir jis „triskart septynis sykius išvalė žemę nuo kšatrijų ir pripildė penkis ežerus jų kraujo". Sunaikinęs kšatrijų kastą, P. atidavė žemę valdyti brahmanams, o pats apsigyveno ant Mahendro kalno.

Pardžanjas (sen. indų parjanya= „lietaus debesis") — sen. indų mitologijoje audros debesies ir lietaus die-

vas. Rigvedoje jam skirti trys himnai, o apskritai jo vardas minimas apie 30 kartų. P. menkai personifikuotas ir daugeliu atvejų neskiriamas nuo debesies. Čia galima įžiūrėti žilos senovės archaizmą. P. pasirodo lydimas griaustinio ir žaibo, jis griaudžia ir baubia kaip bulius, lieja lietaus sroves (jis vadinamas lietaus dievu, oro sąlygų dievu), drėkina abu pasaulius. P. susijęs su vandeniu, šaltiniais, jo vežimas pilnas vandens. Žaibu jis pataiko į demonus, blogus žmones, medžius ir kelia visiems siaubą, tačiau jis ir saugo, duoda medaus ir pieno. Kaip atmosferos dievybė, P. glaudžiausiai susijęs su vėjų dievu Vatu. Keletą kartų su P. šaukiamasi ir marutų. Funkciniu požiūriu P. labai artimas Indrai. Vėlesnėje literatūroje P. vardas kartais pridedamas prie Indros. Rigvedoje kalbama apie P. ryšį su Brihaspačiu — jis privertė P. išlieti lietų, t. p. ryšį su Agniu.

Būdamas lietaus dievas, P. susijęs su derlingumu. Jis atgaivina žemę ir savo sėkla (lietumi) kuria galvijus ir augalų sėklas, išaugina valgomųjų augalų; jis įdeda sėklos ne tik augalams, bet ir karvėms, arkliams, moterims. Ne kartą P. lyginamas su tokiais kuriamosios jėgos simboliais kaip jautis arba buivolas (P. pagimdytas buivolas atneša dukterį Surjui). Todėl P. dažnai vadinamas tėvu. Kaip tik jis yra Somo tėvas, Somas užauga jo globojamas. P. žmona — Žemė. Atharvavedoje Žemė vadinama motina, o P. — tėvu. Šiuo atžvilgiu P. analogiškas Djausui ir pagrįstai gali būti laikomas veikėju archajinės mitologemos, kur griaustinio ir lietaus dievas apvaisina Žemę. Vėliau P. veikia kaip vienas iš 12 aditjų, kaip dievas saugotojas, kuriam pavaldūs debesys ir lietus.

Induizmo panteone P. vaidmuo labai nežymus. Čia jo prasmė visai kitokia negu senojoje indoeuropiečių mitologijoje. P. varde slypi ide. griausmavaldžio pavadinimas: plg. lietuvių Perkūnas, latvių Pērkons, slavų Perun, sen. islandų Fjorgyn, hetų Piua-Perua (peruna — „uola").

Parikšitas (sen. indų parikṣit) — legendinis sen. indų valdovas, pirmą kartą minimas Atharvavedoje ir brahmanuose. „Mahabharatoje" P. yra Ardžuno vaikaitis. Tuoj pat po Kurukšetro mūšio P. dar motinos kūne nužudė Ašvathamas, bet Krišna jį vėl atgaivino. Kai Judhišthiras atsisakė žemiškojo gyvenimo, P. paveldėjo jo sostą Hastinapure. Taip pasakojama „Mahabharatoje". Pasak puranų, P. valdymo metu prasidėjo pasaulio istorijos laikotarpis — kalijugas, kuris yra paskutinis ir tęsiasi iki mūsų dienų.

Parvatė (sen. indų pārvatī „kalnų") — induizmo mitologijoje vienas iš Šivos žmonos vardų. Pasak mito, Šivos pirmoji žmona Satė, susideginusi šventajame laužе, po kurio laiko atgimė kaip P. (arba Uma) — kalnų valdovo Himavato ir apsaros Mėnos duktė. Kad užkariautų Šivos širdį, P. apsigyveno šalia jo ant Kailaso kalno, tačiau Šiva, atsidėjęs rūsčiai askezei, atstūmė P. Dievai, norėdami, kad Šivai gimtų sūnus, kuris pajėgtų sunaikinti asurą Taraką, pasiuntė Kamą, kad uždegtų Šivos širdyje meilę P., tačiau Šiva sudegino Kamą savo trečiosios akies ugnimi. Tada P. dėl Šivos pati pasišventė askezei. Norėdamas ją išbandyti, Šiva atėjo jauno brahmano pavidalu ir pradėjo apkalbinėti save. P. šias paskalas suniekino ir Šiva, sujaudintas jos ištikimybės bei grožio, vedė ją. Jiems gimė Tarako nugalėtojas Skandas (arba Kumaras) ir į dramblį panašus dievas Ganešas. Mitas apie P. ir Šivos meilę yra garsios epinės Kalidaso poemos „Kumarasambhavas" („Kumaro gimimas") pamatas.

Pašupatis [sen. indų paśupati „žvėrių (galvijų) valdovas, gyvų (būtybių) viešpats, valdovas"] — sen. indų mitologijoje Rudro ir Šivos epitetas, ypatinga jų hipostazė.

pišačai (sen. indų piśāca=) — sen. indų mitologijoje pikti ir kenksmingi demonai, kurie siunčia ligas, užpuola žmones ir minta jų kūnais bei krauju. Vėlyvojoje vedų literatūroje trys gerųjų būtybių klasės: dievai, žmonės ir pitarai („tėvai") priešinami trims

Parvatė ir Šiva Kailaso kalne su savo vaikais šešiagalviu Skandu ir dramblio galviu Ganešu

demoniškų būtybių klasėms: asurams, rakšasams ir p. Manoma, kad p. yra prakeiktos pitarų (protėvių) sielos. Kituose šaltiniuose p. yra Kašjapo ir jo žmonos Pišačos vaikai arba juos iš savo pykčio sukūrė Brahma. Sprendžiant iš kai kurių duomenų (apie ypatingą, tik p. žinomą paišačų kalbą, apie jų gyvenamąją vietą — Vindhjo kalnus), mitai apie p. turi istorinį pamatą: tai galėjusi būti aborigenų gentis, konfliktavusi su arijais.

pitarai (sen. indų **pitarah** „tėvai") — sen. indų mitologijoje sudievinti mirusieji protėviai, gyvenantys trečiajame danguje. Ypač svarbus pitarų kultas buvo tuose laidotuvių ritualuose, kurie skirti mirties dievui Jamui — „pitarų viešpačiui". Rigvedoje p. skirti du himnai. P. laikomi pirmaisiais senovės protėviais — jie nutiesė kelią, kuriuo eina ir neseniai mirusieji. P. minimi kalbant apie trečiąjį Višnaus žingsnį. Išskiriamos kelios p. grupės: vairūpai, navagvai, angirasai, atharvanai, bhrigai, vasišthai. Jamui ypač artimi angirasai. Pasak Atharvavedos, p. gyvena ore, žemėje ir danguje, jie puotauja kartu su Jamu ir kitais dievais, dalyvauja somos aukojime (nurodoma didelė jų aistra šiam gėrimui). Į juos kreipiamasi prašant turto, palikuonių, ilgo amžiaus. P. yra nemirtingi, apie juos kalbama kaip apie dievus. Kartais jiems priskiriama ir kosminė veikla (jie išpuošia žvaigždėmis dangų, reguliuoja šviesą ir tamsą, kuria aušrą, suranda paslėptą šviesą ir t. t.). Dievų ir p. keliai skirtingi, p. pasaulis (**pitṛloka=**) priešinamas dievų pasauliui (**svarga loka=**). Tačiau, kaip teigiama Vajupuranoje ir „Harivanše", pirmieji p. buvo dievų sūnūs, o pačius dievus, kurie paniekino Brahmą, jis prakeikė ir pavertė bepročiais. Kartais p. vadinami dešimt pradžapačių, žmonių protėvių. P. kultas turi gilias ide. šaknis.

Prabha (sen. indų **prabhā**, pažodžiui — „šviesa", „mirgėjimas") — sen. indų mitologijoje personifikuota šviesa, turinti saulės dievo žmonos arba Kalpo žmonos, arba Durgos pavidalą. Epe P. yra daugelio personažų vardas: Šaktės, Svarbhanaus dukters ir Nahušo motinos, vienos apsaros, t.p. vienas iš Kubero miesto vardų.

Pradžapatis (sen. indų **prajāpati**, pažodžiui — „palikuonių viešpats") — sen. indų mitologijoje visos būties kūrėjas. Tokia prasme P. vardas keturis kartus minimas Rigvedoje (be to, P. yra Savitaro ir Somo epitetas): P. yra vienintelis, kuris aprėpia visas būtybes, padeda gimti vaikams, sugena karves į gardus, įlieja sėklą. Garsiajame himne, skirtame nežinomam dievui, P. minimas tik pačioje pabaigoje. Šiame himne sakoma, kad P. atsirado kaip aukso gemalas ir tapo vieninteliu kūrimo viešpačiu (plg. su Višvakarmanu kaip P. hipostaze). Jis parėmė žemę ir dangų, pritvirtino saulę, išmatavo erdvę, davė gyvybę ir jėgą. P. valdo visus dvikojus ir keturkojus, jo rankos yra pasaulio šalys. Ši aukščiausiojo dievo ir kūrimo viešpaties funkcija dar aiškiau paliudyta Atharvavedoje, Jadžurvedoje, Vadžasanejisamhite, ypač brahmanuose. Čia P. yra pagrindinis dievas ir kitų dievų tėvas, vienintelis egzistavęs iš pat pradžių. Jis — asurų kūrėjas, aukojimo įsteigėjas. Kaip tik tokį P. pavidalą išsaugojo upanišados, suteikdamos jam ir universalaus, beasmenio principo, absoliuto bruožų. Jau sūtruose P. identifikuojamas su Brahma. Epe P. tampa Brahmos (ir kai kurių kitų dievų—kūrėjų) epitetu arba ypatinga hipostaze. Bet kaip tik Brahma ir kiti dievai—kūrėjai atima iš P. paveikslo visas jo seniau turėtas funkcijas. Be to, kai kurios papildomos detalės išryškėja ne tik iš P. ryšių su Brahma, bet ir su Višnumi, Jamu, Varūna. Vėliau pradžapačiais vadinami išminčiai, žmonių giminės protėviai, t. p. viena iš aštuonių įteisintų santuokos formų. Pagrindinis siužetas, kuriame veikia P., išsamiausiai papasakotas Rigvedoje, be to, vienaip ar kitaip atsispindi Maitrajanisamhite, Šatapathabrahmane, Aitarejabrahmane ir kt.: P. apima aistra savo dukteriai Ušasei; gelbėdamasi ji pasiverčia daniele, o P. — ďanieliumi. Tai matydamas Rudras labai supyko ir ketino sunaikinti P., bet šis pasiūlė Rudrui valdyti visus žvėris. Kita versija pateikiama Kaušikabrahmane: kai dievai — P. sūnūs — rytuose pamatė savo seserį Ušasę, jiems išsiliejo sėkla, kurią P. surinko į aukso indą. Iš šios sėklos gimė Rudras. Jau vedų laikais tas pats siužetas atsiskleidžia ir astraliniu aspektu: P. buvo identifikuotas su Mrigaširšo žvaigždynu, Ušasė — su Rohinės (Jaučio) žvaigždynu, o Rudras — su Ardro žvaigždynu.

Prahladas (sen. indų **prahlāda=**, pažodžiui — „džiaugsmas", „susižavėjimas") — induizmo mitologijoje asuro Hiranjakašipaus sūnus, asuro Balio tėvas. Detaliausiai mitas apie P. papasakotas puranose; kai kurių šio mito epizodų esama ir „Mahabharatoje". Priešindamasis tėvui, kuris dėl savo galybės buvo pasidaręs labai išdidus, P. jau iš mažumės tapo Višnaus garbintoju — bhaktu. Iš pradžių Hiranjakašipus mėgina priversti sūnų pakeisti pažiūras, paskui įpykęs nori jį nužudyti: liepia P. užkapoti, siunčia pas jį gyvates, dramblius, brahmanus su kerų žodžiais, stengiasi jį nunuodyti, skandina vandenyje, užverčia ant jo uolas ir t. t. Bet P. yra nesužeidžiamas, nes jį saugo Višnus. Kai Višnus žmogaus-liūto pavidalu nužudo Hiranjakašipų, P. tampa asurų valdovu. Bet dėl jo galios, kuri remiasi P. dorovingumu, sunerimsta dievai. Tada pas P., apsimetęs brahmanu, ateina Indra ir prašo, kad tas padovanotų jam savo dorovingumą. P. negali atsakyti brahmanui ir praranda savo dorovingumą, nuramindamas dievus.

prakritė (sen. indų **prakṛti=**) — sen. indų mitologijoje ir spekuliatyvinėje filosofijoje pirmykštė substancija, visa ko egzistuojančio arba įsivaizduojamo gamtinė sąlyga, materiali priežastis, objektų pasaulio pirminė priežastis. Mitologijoje p. įkūnija aukščiausiąjį kūrėjo norą; p. identifikuojama su maija — iliuzija, šakte — dieviška moteriškąja energija. Daugelis filosofinių mokyklų p. priešina purušui, kuris suprantamas kaip besiskiriąs nuo kūno, proto ir jausmų „Aš". P. susideda iš trijų substancijų — gunų, kurie nuolat keisdamiesi sukelia kančias, džiaugsmą, abejingumą. P. — nesąlygota, amžina, visur esanti. Susijungusi su purušu, p. pažeidžia pusiausvyrą ir skatina pasaulio evoliuciją.

pretai (sen. indų **preta**= „išėjęs") — sen. indų mitologijoje mirusiųjų sielos, po mirties kurį laiką (nuo kelių savaičių iki metų) dar gyvenančios tarp žmonių. Per šį laiką žmonės būtinai turi atlikti nustatytą ritualą (sapindykaraną), kad p. netaptų bhūtais, Šivos svitos demonais, bet dangaus karalystėje susijungtų su „tėvais" — pitarais. Liaudies tikėjimuose p. dažnai identifikuojami su bhūtais ir laikomi žmonėms priešiškomis būtybėmis.

Budizmo mitologijoje — dvasios, negalinčios patenkinti savo troškimų. Pvz., nors pretaloke (vienoje iš šešių sansaro sferų, kur gyvena p.) yra pakankamai maisto, p. niekada nesijaučia sotūs, nes jų pilvai milžiniški, o burnos ne didesnės už adatos skylutę. P. gimsta tie, kurie ankstesniame gyvenime buvo šykštūs, godūs, kietaširdžiai ir apsirijėliai.

Prišnė (sen. indų **pṛśṇi**=, pažodžiui — „marga") — vedų mitologijoje moteriškosios giminės dievybė; ji karvės pavidalo, dieviškoji dangaus karvė; šio žodžio vienaskaita gali reikšti ir karvę, ir jautį, o daugiskaita taikoma karvėms, kurios davė Somui pieno, reikalingo Indrai. P. yra Rudro žmona, iš savo mirgančio tešmens ji leidžia pasaulin sūnus marutus, audros ir vėjų dievybes; jos dėl to vadinamos **pṛśṇi mātāraḥ** „kurių motina Prišnė" arba net **gomātāraḥ** „kurių motina karvė". Rigvedoje ne kartą minimas P. tešmuo ir pienas. Dažniausiai P. paveikslas suvokiamas kaip audros debesies (kuris, suprantama, nėra vienspalvis), kartais — kaip liepsnojančio debesies metafora (neatsitiktinai P. pagimdyti marutai siejami su ugnimi): juk tokie debesys panašūs į pritvinkusį tešmenį. Su P. susijusi vandens — derlingumo jėgos — simbolika. Pvz., viename Rigvedos himne P., kuri vadinama „dievų saugoma", šlovinama tuoj po kitų vandens (ir požemio karalystės) personifikacijų: Adžaekapado, Ahibudhnjo, Okeano, Apamnapato; plg. ir su upės Prišnės (kitame variante — Parušnės) vardu. Ši P. ypatybė leidžia be jokių abejonių priskirti ją toms dievybėms, kurios susijusios su derlingumu, ir nustatyti jos mitologinius ryšius bei analogijas. Tad, pasirodo, galima lyginti vardą „Prišnė" su veiksmažodžiu, reiškiančiu vandens šlakstymą, lietaus dulksną, su serbų personažu Prporušu. Žinoma, reikia nepamiršti ir kitų analogijų pačioje sen. indų mitologijoje (vardą „Prišnė" turi keli moteriškosios giminės personažai: apie Devakę, Vasudevo žmoną ir Krišnos motiną, sakoma, kad ji iš naujo gimusi kaip Prišnė; plg. su mitiniu personažu Prišnigu, kurio vardas reiškia „turintis margas karves"; tai ir arijams priešiškos genties pavadinimas), giminingoje iraniečių mitologijoje (plg. su Avestos **Paršat-gδuš** „turintis margas karves" ir vedų **pṛṣadasva**= „turintis margus arklius").

Prithis (sen. indų **pṛthī**), **Prithus** — sen. indų mitologijoje pirmasis valdovas, Manaus Svajambhuvo palikuonis. P. keletą kartų minimas Rigvedoje ir Atharvavedoje, tačiau su jo vardu susijusių mitų galutiniai variantai — puranose. Pvz., Višnupuranoje sakoma, kad P. tėvą tironą Veną kušo žolės stiebeliu nužudė rišiai, kuriuos jis buvo įžeidęs. Po to rišiai patrynė nužudytojo dešiniąją ranką, ir iš jos atsirado P., „žėrintis kaip Agnis". Rišiai patepė jį kaip karalių, bet žemė, nuniokota nedorovingo jo tėvo, pasivertė karve ir stengėsi nuo jo pabėgti. P. ją pavijo, ir žemė pasižadėjo paklusti, jei jis padovanos jai veršelį. Tada P. pavertė veršeliu Manų Vaivasvatą, o pats pradėjo melžti karvę (žemę), kuri atidavė savo vaisius. Dėl to žemė nuo P. rankų tarsi iš naujo gimė ir jo garbei imta vadinti Prithive. Višnuizmo mitologijoje P. laikomas dvidešimt antruoju Višnaus avataru.

Prithivė (sen. indų **pṛthivī** „plati") — sen. indų mitologijoje sudievinta ir personifikuota žemė. Rigvedoje ir Atharvavedoje jai skirta po vieną himną. Dažniausiai P. — žemė garbinama kartu su Djausu — dangumi. P. yra moteriškasis pradas, ji — motina, o Djausas — vyriškasis pradas, tėvas. Jie susituokę, nors iš pradžių sudarė vieną vienetą (jų atskyrimas, kurį atlikę Indra ir Varūna, prilyginamas Visatos sukūrimui). Iš sėklos, kurią Djausas išliejo kaip medų, lietų arba taukus, P. sukuria visa, kas gyva. P. personifikacija visai menka: ji yra turtinga, laiko kalnų sunkumą, paremia medžius; pas ją ateina mirusieji; ji yra visos kūrybos motina. Pasak vedų, yra trys žemės; žmonių gyvenama žemė vadinama Bhūme (**bhūmi**), kartais ir Urve (**urvī** „plati"). P. neretai minima ir povedinėje literatūroje. Pvz., P. priglobė haihajus sakmėje apie Parašuramą („Mahabharata", Višnupurana); deivei Kali P. davė šlaunis (Markandejapurana). Kai kuriuose tekstuose vardas „Prithivė" kildinamas iš vardo „Prithis" (Višnupurana). Motinos žemės įvaizdžiai, t. p. motyvas apie jos ir tėvo — dangaus atskyrimą turi daugybę paralelių.

Pulastjas (sen. indų **pulastya**=) — induizmo mitologijoje vienas iš pradžapačių. P. palikuonys buvo vanarai (beždžionės), kinarai, rakšasai, tarp jų ir epo „Ramajana" herojai — Ravanas, Kumbhakarnas, Šūrpanakhas ir Vibhyšanas — Višravaso, P. vyresniojo sūnaus, vaikai. Pasak mitinės sakmės, per P. Brahma perdavė žmonėms daugelį puranų.

Puramdhė (sen. indų **puraṃdhi**) — sen. indų mitologijoje dievybė, personifikuojanti dovanų gausumą, dosnumą, troškimų išsipildymą. Rigvedoje minima moteris, vardu P., kuriai Ašvinai skyrė lengvą gimdymą (ji taip pat susijusi su Ašvinais), todėl būdingas šio žodžio vartojimas Rigvedoje: „Puramdhė" yra rūšies pavadinimas, reiškiantis vaisingą moterį. Pirminė žodžio reikšmė — „kurianti (duodanti) dovanas".

Purūravasas (sen. indų **purūravas**) — induizmo mitologijoje pirmasis Mėnulio dinastijos valdovas, Ilos ir Budho sūnus. Mitas apie P. ir Urvašę, motyvo apie mirtingojo meilę deivei variantas, atsispindi Rigvedoje, detaliai papasakotas Šatapathabrahmane ir daugelyje puranų; šią medžiagą panaudojo Kalidasas dramoje „Vikramorvaši" („Narsumu laimėta Urvašė"). Pasak Šatapathabrahmano, Urvašė pamilo P. ir sutiko gyventi su juo žemėje, bet iškėlė sąlygą, kad niekada neturi matyti jo nuogo. Tuo metu gandharvai, susirūpinę dėl tokio ilgo Urvašės užsibuvimo tarp žmonių, nu-

Urvašė ir Purūravasas

sprendė išskirti ją ir P. Vidurnaktį jie pavogė du ėriukus, kurie buvo pririšti prie Urvašės guolio, o kai P. puolė juos vytis, gandharvai švystelėjo žaibu, ir Urvašė pamatė vyrą nuogą. Tą pačią akimirką Urvašė dingo. P. klajojo po pasaulį ieškodamas žmonos, kol nuėjo prie ežero, kur pasivertusios gulbėmis maudėsi apsaros. P. atpažino tarp jų Urvašę ir ėmė prašyti, kad ji niekada daugiau jo nepaliktų. Iš pradžių Urvašė atsisakinėjo, bet paskui pakvietė vėl ateiti prie ežero lygiai už metų, kai gims jos ir P. sūnus (būsimasis valdovas Ajusas). Po metų Urvašė patarė P. paprašyti iš gandharvų dovanos — kad jie padarytų jį gandharvu. P. paklausė jos patarimo, ir gandharvai davė jam gorę su šventąja ugnimi, virš kurios P. turėjo aukoti auką, kad taptų gandharvų giminaičiu. Tačiau P. gorę pametė, ir jam teko išgauti ugnį trinant vieną į kitą dvi figmedžio (ašvatho) lenteles. Aukodamas virš šios ugnies, P. tapo gandharvu ir susijungė su Urvaše. Pagal mitologinę tradiciją, šventosios ugnies gavimas buvo vedų aukojimui skirtos ugnies gavimo prototipas. „Mahabharatoje" teigiama, kad P. buvo pirmas mirtingasis, sukūręs tris šventosios ugnies atmainas: namų reikalams ir dviem aukojimo formoms.

Purušas (sen. indų **puruṣa**= „žmogus") — sen. indų mitologijoje pirmasis žmogus, iš kurio atsirado kosmoso elementai, Visatos siela, „Aš"; kai kuriose filosofinėse sistemose (pvz., sankhjo) purušas yra amžinas, apdovanotas sąmone, bet inertiškas pradas, principas, kuris susijungia su prakrite; po šio susijungimo atsiranda daiktų pasaulis. Rigvedoje P. skirtas himnas. P. būdingas gausumas arba daugeriopas būvis (jis turi tūkstantį akių, tūkstantį kojų, tūkstantį galvų), dideli matmenys (jis yra tarsi visur, iš visų pusių gaubia žemę, ketvirtadalis jo — visos žemės būtybės, trys ketvirtadaliai — visa nemirtinga danguje). Jis valdo nemirtingumą ir turi savybę „būti savo tėvų tėvu" (Purušui gimė Viradža, o jai — P.), t. p. daugybę ypatybių, kurios būdingos pirmykštei aukai. P. dalijamas į sudėtines dalis ir tai yra jo aukojimas dievams. Iš tų sudėtinių dalių atsiranda svarbiausi socialinės ir kosminės struktūros elementai: iš burnos — brahmanai, arba šventikai, iš rankų — radžanai, dar vadinami kšatrijais, — kariai, iš klubų — vaišjai, arba žemdirbiai, iš kojų — šūdrai, arba žemiausioji kasta (kastų struktūros atspindys); dvasia — mėnuo, akys — saulė, lūpos — Indra ir Agnis, kvėpavimas — vėjas, bamba — oro erdvė, galva — dangus, kojos — žemė, ausys — pasaulio šalys ir t. t. Taigi P. tapo perėjimo iš vieno nedalomo į daugybę simboliu. P. yra tas, kuris neutralizuoja priešpriešą „būti vienu" — „būti daugybe". P. dalijimas rodo naują kosminės organizacijos tipą — be galo erdvią Visatą, vietą, kur galima išsigelbėti nuo sustingusio ir riboto chaoso. P. motyvai Atharvavedoje, Šatapathabrahmane, upanišadose (ypač Aitarejaupanišadoje) kartu su tekstais, skirtais P. aukojimui (purušamedho ritualas) leidžia rekonstruoti pradinį žmogaus aukojimo ritualą: žmogus dalijamas į dalis, kurios prilyginamos kosminiams elementams.

Žymiai vėlesniuose vedų tekstuose esama daug naujų identifikacijų: P. yra Pradžapatis, kuris savo ruožtu yra metai, šis Pradžapatis yra tas pats, kuris egzistuoja eteryje ir danguje; P. yra laikas; P. — saulėje, mėnulyje <...>, jis yra gyvybė, jis — Pradžapatis. Paskui P. identifikuojamas su brahmanu. Upanišadose P. yra gyvybės principas, davęs žmonėms ir kitoms būtybėms sielą (kartais P. identifikuojamas su atmanu). Taigi P. palaipsniui tampa labai reikšminga sen. indų spekuliatyvinės filosofijos, konkrečiai — klasifikacijos, sąvoka. P. mitologinės funkcijos atiduodamos kitiems personažams (prisiminkime išmintingiausią Markandėjo viziją Matsjapuranoje: senąjį P. ir Višnų-Narajaną arba P. kaip Brahmos vardą).

Pūšanas (sen. indų **pūṣan**, atrodo, iš **puṣ** „pražysti") — sen. indų mitologijoje su saule, derlingumu ir keliu susijusi dievybė. Daugeliu atveju pabrėžiamos antropomorfinės ir portretinės P. detalės (trepsinti koja, dešinioji ranka, susivėlę plaukai ir barzda, dantų trūkumas); jo atributai — aukso kirvis, akstinas, vežimas, į kurį vietoj arklių pakinkyti ožiai. P. saulėtą prigimtį liudija jo gyvenimas danguje, nuolatinis judėjimas, visų kitų būtybių stebėjimas. Debesų jūroje plaukia auksinis P. laivas. P. kelionės dangumi yra cikliškos ir tai susiję su amžinu kartojimusi. Kelionė per erdvę ir laiką turi du aspektus: P. yra gimęs aukštybėse, o antrą kartą — duobėje, taigi gilumoje; pats gimimas vyko metų naktį, pirmąją jos valandą, pietuose; antrą kartą P. gimė šiaurėje, metų viduryje.

Į šias dvi P. padėtis (zenitą ir nadyrą) atkreipė dėmesį amerikiečių tyrinėtoja S. Kramriš; jos nurodo dvi kryptis — aukštyn ir žemyn vertikale, kuri abi padėtis jungia ir yra simbolizuojama Adžaekapado paveikslu. Šio personažo varde slypi P. gyvūno — ožio — pavadinimas. Ir siužetiškai P.

siejamas su saule: jis vedęs saulės dukterį, yra saulėtojo Surjo pasiuntinys ir t. t. Viena svarbiausių P. ypatybių — jo santykis su keliu: jis yra „kelio valdovas", kelių sargas, gelbsti nuo klystkelių. P. žino tiesos kelius, randa kelią į turtą, palydi mirusiuosius protėvių keliu (taip užsimezgė jo ryšiai su mirties dievu Jamu, su tuo susijęs toks prašymas: „Tegul Jamas ir P. apsaugo mus nuo mirties!"). P. kelias veda į išsivadavimą nuo amhaso, t. y. chaotiško varžančio prado, prie išėjimo į plačios kosminės erdvės pasaulį. Todėl P. vadinamas „išlaisvintoju", „išvaduotoju", „išsigelbėjimo sūnumi". P. pripildo oro erdvę, jis parūpina maisto, dovanoja turto, lemia sėkmę, parodo lobius, teikia pastogę, globoja gyvulius ir yra viso, kas egzistuoja, piemuo. P. dosnus, geranoriškas (ypač poetams, kurių globėju yra laikomas). Draugystė sieja jį su visais dievais. P. visuomet yra pasiruošęs padėti ir apsaugoti savo išpažinėjus, tačiau kovoja su melagiais, vagimis ir grobikais. Jis perduoda nuotaką jaunikiui. Maksimalaus vaisingumo ir ypač seksualinės jėgos idėja atsispindi su P. susijusiuose kraujomaišos motyvuose: jis yra sesers meilužis ir pretenduoja į motinos meilužio vaidmenį (motyvas apie plaukų perteklių ir dantų trūkumą; tai paaiškinama pasakojime apie Dakšo aukojimą; dar prisiminkime epines versijas: nepakviestas į Dakšo aukojimą, Rudras lanko galu išmuša P. dantis, bet paskui, pagailėjęs P., juos grąžina). Šiame epizode pagrįstai galima įžvelgti kitos prasmės suteikimą vienam iš archajinės schemos motyvų: P. nuteisiamas už kažkokią nuodėmę (kokio nors valgio draudimo nesilaikymą — todėl košė yra P. valgis). Čia turimas omenyje motyvas, kai somos sultys išspaudžiamos dantimis ir sumaišomos su koše — pasakojimas apie Apalą (pats P. glaudžiai susijęs su Somu; jis atranda jį paslėptą); plg. dar su motyvu apie P., kuris turi per daug plaukų ir per mažai dantų, ir apie Apalą, kurio stiprūs dantys, bet nuslenka plaukai. Yra liudijimų apie dar vieną motyvą — P. pagalbą savo draugui ir broliui Indrai tada, kai šis kovoja su Vritru. P. susijęs ir su Ašvinais bei Pradžapačiu, kurie yra P. tėvai, su Vaču, kuris jį nešioja, su Vajumi. Vėliau P. vaidmuo darosi nebe toks reikšmingas, jo vardas minimas vis rečiau. Ritualo metu P. veda į aukojimo vietą aukojamą žirgą. Apskritai P. būdingas dangiškų ir chtoniškų (jis yra dangaus ir žemės draugas), antropomorfinių ir teriomorfinių požymių kompleksas. Aiškiai matoma indoeuropietiška P. kilmė: sen. gr. **Pan** (iš **Pāūson**-), prūsų **Puš(k)aitis** ir netiesiogiai Avestos demono Apaošo vardas.

Radha (sen. indų **rādhā** tradiciškai siejama su šaknimi **rādh** „turėti pasisekimą", „linksminti") — induizmo mitologijoje piemenė, Krišnos numylėtinė. Bhagavatapuranoje sakoma, kad Krišna iš visų piemenių išskiria vieną, kuriai jis ypač palankus, tačiau jos vardas neminimas. Vienas iš seniausių ir geriausiai žinomų tekstų, kuriame R. yra pagrindinė ar net vienintelė Krišnos numylėtinė, — Džajadevo sanskritiškai parašyta poema „Gitagovindas" (XII a.). Vėliau R. ir Krišnos pora apdainuojama poezijoje, sukurtoje naujosiomis Indijos kalbomis, minima įvairių krišnaitų sektų teologiniuose svarstymuose (Čaitanjo sekta Bengalijoje, Valabhačarjo sekta Šiaurės Indijoje ir kt.). Be to, R. suvokiama kaip žmogaus sielos, kuri veržiasi į dievą — Krišną, simbolis. Tačiau daugybėje indų poetinių veikalų, dažnai ir tapyboje, R. ir Krišna vaizduojami be jokio teologinio kryptingumo — kaip ideali mylimųjų pora. Kai kurios krišnaitų sektos R. garbina kaip Lakšmi — įsikūnijusią Višnaus žmoną (nes Krišna yra įsikūnijęs Višnus), kitos sektos tvirtina, kad ne R., o pirmoji Krišnos „teisėta" žmona Rukminė yra įsikūnijusi Lakšmi.

Rahus (**rāhu**=) — sen. indų mitologijoje demonas (asuras), daitjų valdovo Vikpračičio ir Dakšo dukters Simhikos sūnus. Rahus laikomas planeta, kuri sukelia saulės ir mėnulio užtemimus. Kai dievai ragavo amritą, Rahui pavyko apgaule gauti jo ir išgerti porą gurkšnių. Tačiau vos amritas suspėjo pasiekti jo gerklę, saulė ir mėnulis pastebėjo R. dievų pulke ir pranešė Višnui. Višnus savo disku nukirto jam galvą, bet kadangi demono galva nuo amrito buvo tapusi nemirtinga, ji pakilo į dangų. Nuo to laiko Rahaus galva, kad atkeršytų mėnuliui ir saulei, kartkartėmis juos praryja. Taip rašoma „Mahabharatoje".

rakšasai (sen. indų **rakṣas** arba **rākṣasa**= „saugantis" arba „tas, nuo kurio saugoma") — sen. indų mitologijoje viena iš pagrindinių demonų grupių. Asurai yra dievų priešai, o rakšasai — žmonių priešai. Vedų literatūroje r. vaizduojami kaip nakties pabaisos, kurios persekioja žmones ir trukdo jiems aukojimo metu. Jie arba patys yra atgrasios išvaizdos (vienaakiai, su daugybe galvų, raguoti), arba turi baisių žvėrių ar paukščių išvaizdą. Vėliau apie r. dažniausiai kalbama kaip apie milžinus žmogėdras su ilgomis rankomis, ugningomis akimis, didžiuliais pilvais, įkritusiomis burnomis arba kruvinomis iltimis ir pan. Pasak „Mahabharatos", r. yra Pulastjo palikuonys, pasak kitų mitų, juos sukūrė Brahma, kad „apsaugotų" (todėl jie gavo tokį vardą) pirmykščius vandenis. „Ramajanoje" sakoma, kad r. sostinė yra Lanka. Daugelyje mitų teigiama, kad per blogus darbus arba prakeikti r. tampa mirtingi žmonės, gandharvai ir kitos pusiau dieviškos būtybės. Pvz., Ramas ir Lakšmanas užkasė žemėn r. Viradhą, kurio neįmanoma buvo sužeisti jokiu ginklu. Bet vos tik jį užkasė, iš kapo pakilo stebuklingas gandharvas; jis paaiškino, kad buvo tapęs r. Kuberui prakeikus, o dabar Ramas padėjęs jam visiems laikams atsikratyti baisaus pavidalo.

Ramas (sen. indų **rāma**= „tamsus"), **Ramačandras** [**rāmacandra**- „Ramas (be galo gražus) kaip mėnulis"] — induizmo mitologijoje septintasis Višnaus avataras; būdamas Ramu, jis išgelbsti dievus ir žmones nuo rakšasų valdovo Ravano tironijos. R. tėvai žemėje buvo Ajodhjos miesto valdovas Dašarathas ir jo žmona Kausalja. R. protėvių laikomas Raghus, legendinis Saulės dinastijos valdovas; todėl R. dažnai vadinamas Raghavu („Raghaus palikuonimi"). Užaugęs R. vedė Videhos karalaitę Sytą. Kad gautų ją, R. išlaikė įvairius jaunikiui skirtus išbandymus, pvz., sulaužė Šivos lanką, kurio nė vienas pretendentas į

Ramas, Lakšmanas ir Syta tremtyje. Dasavataro šventykla Deogarhoje. VI a.

Sytos ranką negalėjo net sulenkti. Dašarathas nusprendė paskelbti R. savo paveldėtoju. Tada jo antroji žmona Kaikėjė, kuriai Dašarathas kadaise buvo pažadėjęs įvykdyti du jos norus, paprašė, kad išvarytų R. iš Ajodhjos 14 metų, o paveldėtoju paskelbtų jos sūnų Bharatą. Kartu su R. į tremtį išvyko jo įbrolis Lakšmanas ir Syta. Netrukus po to mirė Dašarathas, nes nepajėgė pakelti išsiskyrimo su mylimu sūnumi. Gyvendami miške kaip atsiskyrėliai, R. ir Lakšmanas atliko daugybę žygdarbių ir nužudė keletą galingų rakšasų, sukeldami didelį Ravano pyktį. Ravanas pagrobė Sytą ir vežime nugabeno orų į savo sostinę Lankos saloje. Ilgai ir nesėkmingai ieškojęs Sytos, R. sudarė sąjungą su beždžionių valdovu Sugryvu. Išmintingasis Sugryvo patarėjas Hanumanas nusigavo į Lanką ir surado ten Sytą, pranešė apie tai R., o R., vesdamas beždžionių ir lokių kariuomenę, pastatė tiltą per vandenyną ir apsupo Lanką. Tada įvyko mūšis, kuriame R. ir Lakšmanas iššudė rakšasų karo vadus, o paskutinėje dvikovoje R. įveikė dešimtgalvį Ravaną. R. išvadavo Sytą ir grįžo su ja į Ajodhją, kur Bharatas mielai atidavė jam karalystę. Septintojoje „Ramajanos" knygoje pasakojama apie R. gyvenimo pabaigą: Ajodhjoje R. patikėjo savo pavaldinių skleidžiamomis paskalomis apie Sytos neištikimybę ir išvarė ją į mišką. Syta prisiglaudė asketo Valmikio būste. R. rado ten savo sūnus Kušą ir Lavą, kvietė Sytą grįžti, bet motina Žemė, Sytos prašoma, ją prarijo; sutuoktiniams buvo lemta susitikti tik danguje.

Kaip Višnaus avataras R. pasirodo tik vėlesnėse „Ramajanos" knygose (pirmojoje ir septintojoje). Kitose poemos knygose, budizmo kanone „Tipitaka", „Dašarathadžatakoje", kur pirmą kartą papasakota dalis sakmių apie R., jis tebėra mirtingas, nors ir lygus dievams herojus. Bet nuo XI a. R. kultas tampa vienu iš dviejų reikšmingiausių induizmo kultų (kartu su krišnaizmu). Šiaurės Indijos višnuizme vardas „Ramas" taikomas aukščiausiajai dievybei, o R. laikomas absoliutaus kuriančiojo prado, aukščiausios objektyviosios realybės — brahmano — vieninteliu ir visa apimančiu įsikūnijimu.

Aukščiausiąja dievybe R. laikomas ir hindi kalba sukurtoje klasikinėje epinėje Tulsidaso poemoje „Ramačaritamanasas" („Ramo žygdarbių jūra"). „Ramajanos" epas daugybę kartų išverstas į visas naująsias Indijos kalbas. Iš Indijos sakmė apie R. paplito daugelyje Azijos šalių; žinomos šios sakmės javiečių, malajiečių, kambodžiečių, siamiečių, tibetiečių, mongolų, kinų ir kt. versijos. Siužetai, susiję su R. gyvenimu ir žygdarbiais, atsispindi ir Pietų bei Pietryčių Azijos mene: Kailasanatho šventykla Eloroje netoli Bombėjaus (VIII a.), Angkorvato ir Angkorthomo architektūros ansambliai Kambodžoje (XII—XIII a.), mongolų miniatiūros (XVI—XVII a.). Pagrindiniai R. kulto centrai Indijoje yra Audos miestas netoli Faizabado (pasak legendos, ten kadaise buvęs Ajodhjos miestas), Bithura (ten buvęs Valmikio būstas, kur gyvenusi Syta ir gimę Kušas bei Lavas), Čitrakūto kalnas, Našika Godavarės upės aukštupys (Indostano pusiasalio piečiausias punktas, iš kurio Ramas, pasak legendos, persikėlęs į Lanką), Syta-Elija Lankos saloje (Sytos kalinimo vieta, kur ji buvusi Ravano nelaisvėje) ir kt. Šiaurės Indijoje per dasahro šventę (kiekvienų metų rugsėjo pabaigoje) vyksta teatro spektakliai ramlyla — liaudiška drama pagal „Ramajanos" siužetą.

Ratė (sen. indų rati „džiaugsmas", „pasitenkinimas") — induizmo mitologijoje meilės aistros deivė, meilės dievo Kamo žmona. Pasak mito, kai Šiva pavertė Kamą pelenais, R. maldaudama kreipėsi į Parvatę, ir Šiva liepė R. vyrui vėl užgimti. Pasivertusi mirtinga moterimi, R. užaugino Kamą — Krišnos ir Rukminės sūnų, gimusį Pradjumno pavidalu. Tada R. atskleidė Kamui jų ryšio paslaptį, vėl tapo jo žmona ir pagimdė sūnų Aniruddhą. R. užima svarbią vietą Kamo kulte; Pietų Indijoje vyksta ypatingos ceremonijos, per kurias R. aprauda savo vyrą.

Ravanas (sen. indų rāvaṇa= „staugiantysis") — induizmo mitologijoje rakšasų valdovas ir pagrindinio „Ramajanos" herojaus Ramo antagonistas. Jis turi mitinio slibino bruožų: dešimt galvų, gali skristi oru savo vežimu Pušpaku, gyvena vandenyse prie Lankos salos, niokoja žemes, ryja gyvas būtybes, grobia moteris. Pasak „Ramajanos", R. dešimt tūkstančių metų gyveno kaip griežtas asketas, kad sugraudintų Brahmą. Už tai Brahma apdovanojo jį stebuklinga savybe — jo negalėjo sužeisti nei dievai, nei demonai. Ši savybė padėjo R. užgrobti valdžią triloke (trijuose pasauliuose): jis išvarė savo įbrolį Kuberą iš Lankos ir įkūrė ten rakšasų valstybę, įveikė Indrą, privertė dievus tarnauti savo namuose (Agnis buvo jo virėjas, Varūna parūpindavo jam vandens, Kuberas — maisto, Vajus šlavė grindis ir t. t.). Norėdami išsivaduoti iš R. tironijos, dievai prašė, kad Višnus užgimtų mirtingu žmogumi — Ramu. Ramas mūšyje prie Lankos nužudė R., pataikęs jam į širdį Brahmos strėle (iki tol Ramas veltui kapojo R. galvas vieną po kitos — jos akimirksniu ataugdavo iš naujo). R. vardo reikšmę paaiškina legenda apie jo varžybas su Šiva: kartą R. mėgino nugriauti Kailaso kalną, ant kurio buvo Šiva su Parvate, bet Šiva kojos nykščiu prispaudė kalną (kartu su R.) prie žemės. Iš skausmo R. taip sustaugė, kad sudrebėjo pasauliai, ir Šiva, netrukus paleidęs R., pavadino jį „Staugiančiuoju". Pagrindinė R. žmona buvo Mandodarė. Ji kartu su kitomis R. žmonomis satės papročiu susidegino vyro laidotuvių laužе.

ribhūs (sen. indų ṛbhu=, pažodžiui — „nagingas") — sen. indų mitologijoje žemesniųjų dievybių arba pusdievių klasė, teikianti vaisingumą ir kurianti turtus. R. sudaro trejybę: Ribhus (arba Ribhukšanas — „ribhų vadovas"), Vibhus (Vibhvanas), Vadžas. R. tėvas yra Sudhanvanas, Angiraso palikuonis. Kartą į r. kreipiamasi kaip į Indros sūnus. R. tapo dieviški, nes darė tik gerus darbus. Juos kviečia dalyvauti aukojimo ritualuose, paragauti somos. R. itin glaudžiai susiję su Indra: jie panašūs į jį, kartu su juo padeda mirtingiesiems pasiekti pergalę, padaro jam vežimą ir t. t. Ypač pabrėžiamas jų nagingumas — jie auksarankiai. R. panašūs į saulę, jų vežimas žėri, gerai nušerti žirgai, šalmai metaliniai. R. laiko dangų. Atharvavedoje sakoma, kad kadaise r. buvo žmonės, tapaso dėka priartėję prie dievų. Dievai labai vertino r. darbus ir paskyrė juos dieviškaisiais amatininkais: Vadžas tarnavo dievams, Ribhukšanas — Indrai, Vibhvanas — Varūnai.

rišis (sen. indų ṛṣi=) — sen. indų mitologijoje išminčius, aiškiaregys. Ypač garsūs (jau Rigvedoje) vadinamieji septyni r. Jie dieviški ir susiję su dievais. Šatapathabrahmane jų vardai yra Gotamas, Bharadvadžas, Višvamitras, Džamadagnis, Vasišthas, Kašjapas, Atris. „Mahabharatoje": Maryčis, Atris, Angirasas, Pulahas, Kratus, Pulastjas, Vasišthas. Vajupuranoje šalia šių vardų dar minimas Bhrigus, o Višnupuranoje — Bhrigus ir Dakšas (Višnupuranoje jie vadinami „devyniais Brahmarišiais"). Tarp kitų r. dar minimi Vjasas, Gautamas, Kanvas, Valmikis, Manus, Vibhandakas. Anot Šatapathabrahmano ir kitų šaltinių, septyni r. kadaise buvę lokiai (ṛkṣa=), vėliau sudarę Didžiosios Lokės (Didžiųjų Grįžulo Ratų) žvaigždyną, kuriame yra septynios žvaigždės. Atrodo, šis motyvas remiasi lokių ir r. pavadinimų panašumu ir skaičiumi 7. Matyt, tie patys septyni r. kartais pasirodo kaip septyni senieji žyniai, kurie šlovina Indrą, arba kaip septyni hotarai, kartu su Manumi aukoję dievams pirmąją auką. Be mitinių r. (prisiminkime jų sukurtas baidykles kovai su priešais), žinomi ir pusiau legendiniai (pvz., tie, kurie laikomi atskirų Rigvedos dalių kūrėjais), ir realūs r. (filosofinių sistemų kūrėjai, asketai ir kt.).

ritas (sen. indų ṛta= „įstatymas", „tikra tvarka", „tiesa") — universalus kosminis principas, viena iš pagrindinių sen. indų abstraktaus mitologinio mąstymo sąvokų. R. lemia perėjimą iš netvarkingos būsenos į tvarkingą ir palaiko pagrindines Visatos, žmogaus, moralės egzistavimo sąlygas. R. dėka prasideda tvarkingas pasaulio sukimasis. Kadangi ši tvarka sutampa su tiesa, ir r. aiškinamas kaip tiesa plačiąja prasme. R. priešprieša yra anritas — netvarka, t. y. r. praradimas. R. visuotinumas reiškiasi tuo, kad jis tvarko Visatą ir ritualus, lemia ir fizinį, ir moralinį gyvenimo aspektą. R. įvedė aditjai, kurie jį ir saugo. Iš visų dievų su r. glaudžiausiai susijęs Varūna (ir Mitras), nes būtent Varūna tikrina, ar žmonių elgesys atitinka r. Mirtingieji r. negali matyti: „įstatymą slepia įstatymas", t. y. r. formuojamas ne iš išorės, o yra pats iš savęs, kitaip tariant, r. lemia viską, net ir save. Net dievų veikla yra ne kas kita kaip atskiros r. apraiškos. R. reguliuoja saulės judėjimą, lietų, augalų, gyvulių, žmonių gyvenimą, dievų veiklą. Povediniu laikotarpiu išryškėja etinė r. interpretacija. R. sąvokos ištakos slypi indoiranėnų šaltiniuose ir turi nemaža tipologinių paralelių (plg. su sen. gr. Dike ir kt.).

Rodasė (sen. indų rodasī; rodas „žemė") — sen. indų mitologijoje: 1) Rudro žmona; artimiausia marutų draugė, važiuojanti jų vežime ir teikianti įvairių malonumų. R. plaukai palaidi, akcentuojamas jos jaunumas ir asuriška prigimtis, minimi ir sūnūs; 2) žodžio dviskaita — porinis dangaus ir žemės paveikslas. R. panašios į dvi mergaites, jos nenugalimos, kupinos gėrybių.

Rohinė (sen. indų rohinī, iš šaknies, reiškiančios „raudonas") — sen. indų mitologijoje: 1) Kašjapo ir Surabhės duktė; 2) Dakšo duktė — jis ožio pavidalu santykiavo su ja (R. tapo antilope); kitame siužete apie R. pasakojama kaip apie mylimą Somo žmoną; 3) Krišnos žmona; 4) dvi Vasudevo (Krišnos tėvo) žmonos ir Balaramo motina; 5) devintoji nakšatra ir t. t.

Rudras (sen. indų rudra= aiškinamas įvairiai: iš rud= „rėkti", siejama su rodas „žemė") — sen. indų mitologijoje dievybė, personifikuojanti audrą, didelį pyktį, įniršį; Šivos pirmtakas vedose. Rigvedoje R. skirti trys himnai. Pažymima griaunanti R. jėga, pikta jo prigimtis (R. laikomas marutų — rudrų tėvu). R. yra žudikas (viena jo pravardžių — „vyrų žudikas"); į R. kreipiamasi prašant nežudyti nei didelio, nei mažo, nei užaugusio, nei tėvo, nei motinos, nedaryti bloga kūnui, sėklai, gyvybei, karvėms ir arkliams. R. atsiunčia mirtį arba tiesiogiai, arba kaip nuodus, maliariją. R. gyvena šiaurėje. Su šiaure ir vakarais sen. indų pasaulio modelyje siejama visa, kas bloga. R. yra jaunas, greitas, stiprus, nesužeidžiamas, jo kūnas tvirtas, plaukai susitaršę, nepaprastai gražios lūpos. R. šypsosi kaip saulė, bet kartu yra žiaurus, mėgsta griauti tarsi siaubingas žvėris. R. — „raudonasis dangaus šernas" ir jautis, pasaulio tėvas ir didysis dangaus asuras. Jis turi vežimą, rankoje laiko žaibą arba kovos vėzdą, lanką ir strėles (Atharvavedoje R. ne kartą vadinamas šauliu). Vėlyvuosiuose samhituose R. vadinamas tūkstančiaakiu; R. pilvas juodas, jo nugara raudona, kaklas mėlynas. Jis yra vario (arba raudonos) spalvos, apsivilkęs kailiais, gyvena kalnuose. R. daugiaformis. Kadangi jis susijęs su mirtimi, gali ir nukreipti mirtį: jo prašoma vaistų, duodančių ilgą amžių, jis vadinamas gydytoju, geriausiu iš gydytojų. R. orgiastinės ypatybės atitinka su juo susijusius įvaizdžius apie vaisingumą ir gyvybę. Jį supa zoomorfiniai seksualinės jėgos simboliai. Viena iš R. priemonių nuo silpnumo — apvaisinantis lietus. Žmonės meldžiasi: „O Rudrai, kad mes pasidaugintume per vaikus!" Apie R. sakoma: „Tegul Rudras duoda gerovę mūsų ristūnui, sveikatos avinui ir avelei, vyrams ir moterims, jaučiui!" Su R. susijusi gyvybinės jėgos sąvoka, minima R. gera širdis, draugiškumas, noras apginti ir daryti gera. Taigi R. susijęs su visais komplekso „mirtis — vaisingumas — gyvybė" nariais; ne šiaip sau R. vadina-

mas Trjambaku — „turinčiu tris motinas", t. y. tris kosminius pasaulius. R. visų pirma susijęs su marutais, su Somu (Rigvedoje ir su Agniu, Vaču, Višnumi). R. žmona yra ir marutų draugė Rodasė (dar minima žmona Rudranė), pažodžiui — „žemė ir dangus" (prisiminkime motyvą apie R. pasivertimą jaučiu, santuoką su žeme, kuri pasivertė juodmarge karve, apie gimusius 37 sūnus karius-marutus, kurie tapo Indros palydovais).

Įvairios labiausiai žinomo mito apie R. versijos, net vėlyvosios, išliko iki mūsų dienų. Mitas susijęs su Dakšo surengtu aukojimu. Į šį aukojimą, vykusį aukščiausioje Himavato kalno viršūnėje, buvo pakviesti visi dievai, išskyrus R. Įsiutęs R. atsirado per patį aukojimą, strėle persmeigė auką, kuri pakilo į dangų ir tapo Mrigašyršo žvaigždynu. Tada R. užpuolė dievus ir sužalojo jų kūnus. Kai dievai prašė pasigailėti, jis žaizdas užgydė, tačiau Dakšui, kurio galva buvo dingusi, teko duoti ožio galvą. Kita versija teigia, kad dievai patys pakviečia R., kad nubaustų Pradžapatį už dukters Ušasės persekiojimą (kartais ir pats R. laikomas kraujomaišos vaisiumi). R. vadovauja dievams mūšyje su asurais, kurių vadas buvo Ušanasas. Šis mūšis vyksta dėl Brihaspačio žmonos Taros, kurią pagrobė Somas. Taigi R. veikia kaip angirasų genties globėjas (pats Angirasas, kartais ir R., laikomas Brahmos sūnumi; R. atsiradęs iš jo galvos).

Povedinėje mitologijoje iš R. kulto išsirutuliojo Šivos kultas. Rudro vardas (ir jo epitetai Pašupatis, „galvijų šeimininkas", Šarvas ir kt.) tapo vienu iš Šivos epitetų. Ir iš Šivos ikonografijos galima spręsti, kad jis turi kai kurių R. požymių. R. yra indoarijų kilmės, nors kai kurių panašių požymių esama ir kaimyniniuose arealuose (į šiaurės vakarus nuo Indijos) arba kitose kultūrose (pvz., senojoje Indo slėnio civilizacijoje). Iš tipologinių paralelių ypač įdomi yra Rudras ir kurmis — Apolonas ir pelės (Apolonas Smintėjas — „pelių Apolonas").

rudrai — sen. indų mitologijoje su Rudru susijusių dievybių grupė. Iš pradžių buvo aštuoni r.: Bhavas, Šarvas, Pašupatis, Ugras, Mahadevas, Rudras, Yšanas, Ašanis, vėliau vienuolika: Mahanas, Mahatmanas, Matimanas, Bhyšanas, Bhajamkaras, Ritudvadžas, Urdhvakešas, Pingalakšas, Ručis, Šučis, Rudras; buvo ir trisdešimt trys r. Dažniausiai jų tėvu laikomas Rudras. Kartais su r. identifikuojami marutai.

Rukminė (sen. indų rukminī „auksinė", „auksu išpuošta") — induizmo mitologijoje Krišnos pirmoji žmona, valdovo Bhyšmakio iš Vidarbho (dab. Biharas) duktė. Brolio Rukmo atkakliai prašoma, R. turėjo tekėti už Šišupalo, bet vestuvių dieną Krišna ją pavogė ir, sumušęs Rukmo bei Šišupalo kariuomenes, išvežė į Dvaraką, kur ją ir vedė. R. ir Krišna turėjo devynis sūnus (pirmasis jų — Pradjumnas laikomas įsikūnijusiu Kamu) ir vieną dukterį. Po Krišnos mirties R. ir kitos septynios jo žmonos susidegino vyro laidotuvių laužе. Kai kurios krišnaitų sektos mano, kad R. yra įsikūnijusi Višnaus žmona Lakšmi (ankstesnis jos įsikūnijimas — Syta).

sansaras (sen. indų saṁsāra= „klaidžiojimas", „ėjimas per skirtingas būsenas", „sukimasis ratu") — anot indų etinių religinių pažiūrų, laikina būsena, susijusi su gimimų virtine ir perėjimu iš vienos egzistencijos į kitą, taip pat gyvų būtybių apgyvendinti pasauliai, kuriuose ir vyksta šis perėjimas. S. ir jo įveikimas — išsivadavimas iš persikūnijimų grandinės — pagrindinė daugelio Indijoje atsiradusių etninių religinių sistemų (induizmo, džainizmo, budizmo) idėja. Natūrfilosofijos aspektu s. idėja susijusi su periodiško pasaulių atsiradimo ir išnykimo įvaizdžiu (↑ *kalpas*, *juga*s).

Pasak budizmo mitologinių įvaizdžių, s. yra būtis, neišvengiamai susijusi su gyvų būtybių kančiomis ir persikūnijimu. S. priešinamas nirvanai. Sąvokos „sansaras" mitologinis aspektas yra toks: neturinčiame pradžios sansare egzistuoja šešios būtybių rūšys (dievai, asurai, žmonės, gyvuliai, pretai ir narako gyventojai). Nors visų šešių rūšių egzistavimo būdas iš pažiūros nėra vienodas (pirmųjų trijų būtis laikoma palyginti palankia, paskutiniųjų trijų — nepalankia), esmė vienoda — kančia. Visas s. yra uždara sistema: po mirties būtybės persikūnija arba toje pačioje sferoje, arba šiek tiek geresnėje, arba blogesnėje — tai priklauso nuo ankstesnių poelgių (karma): pvz., šiame gyvenime buvęs žmogus po mirties gali atgimti dievu, o po to narako gyventoju, dar vėliau jis gali tapti pretu, gyvuliu, asuru ir t. t. Persikūnijimų grandinė neturi pradžios, bet ji gali turėti pabaigą, kuri ir yra nirvana. Nirvaną gali pasiekti tik žmonės, todėl gimimas žmogumi laikomas itin palankiu (nors dievų gyvenimas ir atrodo laimingesnis). Manoma, kad nirvana neįeina į s. ir neturi su juo priežasties-pasekmės ryšio, tačiau budistų mitologiniai vaizdiniai pripažįsta nirvanos būtybių įsikišimą (ir net įėjimą) į sansarą: pvz., dhjanibudos sansare emanuoja kaip bodhisatvai ir žemiškieji budos, itin garsios asmenybės išskirtiniais atvejais gali turėti ryšį su adibuda (pvz., mahasidhas Tilopas ir Padmasambhavas).

Sarama (sen. indų saramā, pažodžiui — „greita") — sen. indų mitologijoje: 1) Indros šuo. Vėliau S. yra dviejų baisių šunų Šambarų motina. Šie šunys saugo Jamo karalystę, jie vadinasi Saramėja (pažodžiui — „šuo"). S. aptinka Dasjaus pėdsakus, veikia mite apie Valą: Indra siunčia S. ieškoti karvių, kurias pagrobė Panis. S. perbrenda Rasos upę ir oloje suranda karves, bet Panis jį išveja; 2) Dakšo duktė ir laukinių žvėrių promotė (Bhagavatapurana); 3) Vibhyšano žmona, kuri rūpinosi Syta, kai toji buvo Ravano nelaisvėje („Ramajana").

Saranjū (sen. indų saranyū iš saranyu „greitas", „vikrus") — sen. indų mitologijoje Tvaštaro duktė, Ašvinų ir dvynių Jamo bei Jamės motina. Kartais S. pasirodo zoomorfiniu pavidalu; kitais atvejais mėginama ją identifikuoti su saulės mergele Surja arba Ušase. Tvaštaro žmonai gimė S. Duksą išleido už Vivasvato, kuriam ji pagimdė dvynius Jamą ir Jamę. Po to S., pasivertusi kumele, pabėgo nuo nemylimo vyro. Vivasvatas, pasivertęs žirgu, ją pavijo ir jiedu susitaikė. Po susitaikymo į pasaulį atėjo dvyniai Ašvinai. Vėliau S. vadinta Sandžnia.

Sarasvatė (sen. indų **sarasvatī** „susijusi su vandeniu", „daili") — sen. indų mitologijoje upė (vedų arijams — pagrindinė) ir jos deivė. Šio paveikslo pamatas — S. upė Indijos šiaurės vakaruose (teigiama, kad šis pavadinimas yra perkeltas iranėnų hidronimas; plg. su avestos **Harahvaiti**), ryški riba arijų migracijos istorijoje. Manoma, kad S. yra Indo upės sakralinis pavadinimas.

Rigvedoje S. yra labiausiai garbinama upė (jai skirti trys himnai). Ji minima kartu su Saraja ir Sindhu kaip didelė srovė, t. p. kartu su Gangu, Džamna, Šutudre, Parušne. Sindho upė vadinama S. motina. Rigvedoje pasakojama apie valdovus ir šiaip žmones, gyvenančius S. pakrantėse. Ji yra gaivi, vandeninga ir srauni upė; ji teka nuo kalno į jūrą; jos srovė dydžiu pralenkia visus kitus vandenis. S. vanduo skaidrus, savo bangomis ji ardo kalnų viršūnes. S. turi septynias seseris, ji — srovių motina, geriausia iš visų motinų, upių ir deivių, Paviraus, žaibo duktė ir didvyrio (Sarasvato) žmona. S. užpildo ir orą, ir visas kitas erdves. Jos prašoma nusileisti iš dangaus, nuo aukšto kalno ir dalyvauti aukojime; ji vadinama asurų upe ir dieviškąja (kalbama apie jos dangišką kilmę). S. yra apvalančioji, ji gydo Indrą, teikia dovanas, maistą, duoda palikuonių, vitalinės jėgos, nemirtingumą; minimos S. krūtys ir pienas, ji kuria kūno vaisių, t. p. yra priešų nugalėtoja. S. turi aukso vežimą, daug žirgų. Ji globoja dainininkus, yra susijusi su poezija. S. — šventosios kalbos deivė. Neatsitiktinai jau brahmanuose ji identifikuojama su Vača (kalba), o povediniu laikotarpiu apskritai tampa iškalbos ir išminties deive, Brahmos žmona, sanskrito ir devanagari alfabeto kūrėja, menų ir mokslų globėja (aukštinamas S. grožis, puošnumas, paprastumas, baltumas). Vedose S. siejama su vyriškosios giminės atstovu Sarasvatu (minimi jo apvaisinantys vandenys, Sarasvatas lyginamas su gaivinančiu lietumi), su Agniu ir marutais, su Indra ir Ašvinais (ji yra jų žmona), su Vadhrjašvu, kuriam pagimdė sūnų Divodasą. Kartu su Ila ir Bharate (kartais su Mahe ir Hotra) S. sudaro trejybę, kuri sėdi ant aukų kilimėlio.

Sarasvatė. Bazaltas. Bengalija. XI a.

Atsiradus naujiems siužetiniams ryšiams, povediniu laikotarpiu keičiasi S. funkcijos ir išvaizda. Dakšo duktė S. sužavi dangiškosios somos sargus gandharvus ir išvilioja iš jų somą, o pati nueina pas dievus (Šatapathabrahmane šis siužetas siejasi su Vača). Kitais atvejais S. yra Brahmos duktė arba žmona, vėliau ji vadinama ir Višnaus žmona; dėl to atsiranda tendencija tapatinti šį paveikslą su Lakšmi paveikslu. Pasakojime apie rakšasų puolimą šiaurėje S. išprašo Brahmą, kad pasiųstų miegą Ravano broliui Kumbhakarnui. Šivos sūnui S. atneša plunksną ir spalvoto rašalo (Brihadharmapurana). Dažnai S. vadinama ir kitais vardais: Brahme, Bharate, Šarada, Vagyšvare, Putkare. Esama ir S. atvaizdų (Eloros paminklai).

Satė (sen. indų **satī** „esanti") — sen. indų mitologijoje Dakšo duktė ir Šivos (Rudro) žmona. Mite apie S. atsispindi pradinė brahmanizmo ir Šivos kulto konfrontacija. Pasak šio mito, Dakšas, rengdamas savo dukteriai svajamvarą (varžybas, per kurias nuotaka pati išsirenka jauniki), nepakvietė Šivos, kurio nepripažino dievu. Tačiau S. nenorėjo kito vyro ir, kai ji pamėtėjo jaunikiui skirtą gėlių girliandą į orą, ši Satei panorėjus užkrito ant kaklo Šivai, kuris netikėtai buvo pasirodęs. Tačiau Dakšas nesusitaikė su S. pasirinkimu ir neleido Šivai dalyvauti aukojimo apeigose, kuriose dalyvavo kiti dievai. Įžeista S. pareikalavo, kad Šiva sutrukdytų aukojimą, o pati, nepakėlusi pažeminimo, puolė į šventąją ugnį ir susidegino (dėl to sąvoka „satė" Indijoje simbolizuoja našlės susideginimo ritualą vyro laidotuvių lauže). Šiva ilgai klaidžiojo po pasaulį, kartu nešiodamasis apdegusį S. kūną, kol Višnus sukapojo jį į daugybę dalių ir išmetė į visas puses. Tas vietas, kur šios dalys nukrito, Višnus padarė šventosios piligrimystės centrais. Po kurio laiko Satė atgimė kaip Parvatė — naujoji Šivos žmona.

Satradžitas (sen. indų **satrājit** „visur nugalintis") — induizmo mitologijos personažas („Mahabharata", „Harivanšas", puranos). Saulės dievas Surjas padovanojo S. stebuklingą sjamantako akmenį. Dorovingam savininkui sjamantakas buvo neišsenkamas aukso šaltinis ir gynėjas nuo visų nelaimių, bet nedoram jis atnešdavo pražūtį. Bijodamas, kad Krišna gali tą stebuklingą akmenį atimti, S. atidavė jį savo broliui Prasenui (Prasenadžitui). Po to sjamantaką pagrobė liūtas, nužudęs Praseną, ir lokių karalius Džambavanas, savo ruožtu užmušęs liūtą. Po ilgos kovos Krišna atėmė stebuklingąjį akmenį iš Džambavano ir grąžino S. Atsidėkodamas S. atidavė savo dukterį Satjabhamą Krišnai į žmonas. Vienas iš pretendentų į Satjabhamos ranką — Šatadhanvanas — užmušė užmigusius ir išsinešė sjamantaką. Vėliau Šatadhanvaną užmušė Krišna, o stebuklingojo akmens saugotoju tapo Akrūras, Krišnos dėdė.

Saulės dinastija (sen. indų **sūryavaṁśa=**) — induizmo mitologijoje viena iš dviejų pagrindinių valdovų ir didvyrių genčių (plg. su Mėnulio dinastija). Saulės dinastijos protėviu laikomas Ikšvakus — valdovų dinastijos įkūrėjas Ajodhjos mieste. Ikšvakaus vyresnysis sūnus yra Vikšukis; antrasis sūnus Nimis — dinastijos įkū-

rėjas Mithilos mieste (Videho valstija dabartinio Biharo šiaurėje). Epo ir puranų legendose garbinami Vikšukio palikuonys, tarp jų valdovai Prithus, Kuvalajasvas, Mandhatris, Satjavratas, Hariščandras, Sagaras, Dilypas ir kt., o ypač Ramas, šešiasdešimt pirmasis (pasak Višnupuranos) Ikšvakaus įpėdinis, dievo Višnaus avataras. Apie artimiausius Ramo protėvius žinome: prosenelis yra Raghus, kovęsis dvikovoje su Indra ir Kuberu bei nukariavęs visas pasaulio valstybes; senelis Adžus mirė iš sielvarto dėl žuvusios žmonos Indumatės; tėvas Dašarathas kovėsi dievų pusėje jiems susirėmus su asurais. Apie tai pasakojama garsiojoje Kalidaso poemoje „Raghuvanšas" („Raghaus giminė"). Nimio palikuonims — Saulės dinastijos jaunesniajai atšakai — priklauso Mithilos valdovas Džanakas, Sytos įtėvis (ji tapo Ramo žmona). S. d. valdovų sąrašuose, kurių įvairūs variantai įtraukti į daugelį puranų, kartais aptinkami istorinių asmenybių vardai. Iki pat šių dienų kai kurie indų radžos tariasi esą kilę iš Saulės dinastijos.

Savitaras (sen. indų savitar, iš sū- „sukurti", pažodžiui — „kuriantis") — sen. indų mitologijoje saulės dievybė. Rigvedoje S. skirta vienuolika himnų. Ypač artimai S. susijęs su Surju, kartais abiem šiais vardais pakaitomis vadinama ta pati dievybė, kitais atvejais S. identifikuojamas su Surju; dar plg. S. identifikavimą su Bhagu, Mitru, Pūšanu; galiausiai S. yra Surjo tėvas. Kaip saulės dievybė, S. važinėja danguje arba tarp dangaus ir žemės žirgais kinkytu vežimu, pakyla į dangaus aukštybes, rytais budina visą pasaulį ir dievus, atveda naktį ir nakties ramybę; S. gyveno, kol dar nebuvo dienos ir nakties, jis dalija laiką (t. y. nustato, kada aukoti). S. ragina saulę, kuri paklūsta jam kaip ir vėjas. Universalus S. pažyminys yra „auksinis" (tokios yra jo akys, liežuvis, rankos, plaukai, drabužiai, vežimas, žirgai). S. apdovanotas ir kitomis kosmologinėmis funkcijomis: pripildo erdvę ir pasaulį, valdo pasaulį (jis vadinamas kūrimo valdovu ir pasaulio valdovu). S. teikia ramybę žemei ir sutvirtina dangų, laiko dangų, apima trigubą oro ir dangaus erdvę, suka tris dangus, saugo žmones trimis įžadais (skaičius 3 ypač būdingas S.). S. ištiesia rankas (jis vadinamas „plačiarankiu") ir duoda šviesą, nurodo kelią vandenims. Net dievai, kuriems S. išpranašauja nemirtingumą, klauso jo patarimų. S. neša ir dalija dovanas, turtą, brangenybes, laimę (S. yra „laimės dievas"), jėgą, dovanoja ilgą amžių (nustato gyvenimo trukmę; į jį kreipiamasi meldžiant palikuonių), nuveja ligas, gydo nuo nusilpimo, saugo nuo kerų, gina aukotoją, atleidžia nuodėmes. S. „išmintingiausias iš išmintingiausiųjų", jis žino, kur prasideda vandenynas, sužadina mintis. S. gali pasireikšti visomis formomis; jis yra asuras ir kartu laikomas aditju. Rigvedoje S. susijęs su Somu, Ušase, Apamnapatu; minima, kad S. yra susijungęs su saulės kumele Ušniha. S. turi dukterį — Surją. Kadaise tėvas buvo numatęs atiduoti Surją Somui į žmonas, bet varžybose dėl teisės gauti Surją nugalėjo Ašvinai, ir Surja tapo jų drauge. Taitiryjabrahmane S. duktė yra Somą mylinti Syta, bet Somas buvo prisirišęs prie Šradhos. Tada S. davė dukteriai gėrimo, kurio paveiktas Somas ją pamilo. Per Dakšo suruoštą aukojimą Rudras atėmė S. rankas, bet vėl jas grąžino. Ankstyvojoje versijoje (Kaušikabrahmane) dievai davė S. aukso rankas. „Mahabharatoje" ir puranose S. vaizduojamas vienarankis. Epe pavaizduota, kaip S. dalyvauja dievų kautynėse su Ravanu ir jo palydovais: kai dievai jau buvo beveik pralaimėję, S. sudaužė rakšasų vado Sumalino vežimą ir įveikė jį patį — pavertė pelenais; tada rakšasai pasitraukė. Vis dėlto epe S. reikšmė yra labai sumenkėjusi.

Indų tradicija S. paveiksle įžiūri vieną iš Varūnos aspektų. Manoma, kad S. iš pradžių buvęs abstraktaus stimuliavimo principo personifikacija, o su saule susietas vėliau.

Savitrė (sen. indų sāvitrī „saulėtė") — sen. indų mitologijoje: 1) šventosios vedų literatūrinės pėdos gajatrės personifikacija, dievo Surjo duktė, kurią jis atidavė į žmonas Brahmai; 2) vienos „Mahabharatos" legendos herojė, madrų valdovo Ašvapačio duktė. S. išsirinko vyru Satjavaną, aklo valdovo Djumatseno sūnų, kuris buvo praradęs sostą, nors išminčius Naradas ir įspėjo S., kad Satjavanui likę gyventi tik vieneri metai. Kai atėjo numatyta Satjavano mirties diena, S. nuėjo į mišką, kur jos vyras kirto malkas, ir Satjavanas mirė ant jos kelių. Tą pačią akimirką S. pamatė mirties dievą Jamą, kuris išviliojo iš Satjavano kūno sielą ir nusinešė į pietus, į mirusiųjų buveinę. S. sekė paskui Jamą neatsilikdama nė per žingsnį. Sujaudintas jos ištikimybės vyrui, Jamas uždavė jai keletą klausimų. S. į juos atsakė taip išmintingai ir dievobaimingai, kad Jamas ją apdovanojo: pirmiausia padėjo jos šešurui atgauti regėjimą ir paskyrė karalystę, po to pažadėjo, kad S. gims šimtas sūnų, ir pagaliau grąžino Satjavanui gyvybę. Taip pasakojama „Mahabharatoje". Tradiciškai S. garbinama kaip ištikimos ir protingos žmonos pavyzdys.

sidhai (sen. indų siddha= „tobulas") — induizmo mitologijoje pusiau dieviškos būtybės, kurios gyvena oro erdvėje — antarikše — ir skiriasi nuo kitų savo tyrumu bei šventumu. Pasak puranų, jų skaičius siekia 88 000. S. būdingos aštuonios antgamtinės ypatybės: jie gali pasidaryti be galo maži arba dideli, lengvi arba sunkūs, akimirksniu persikelti į bet kurią vietą erdvėje, minties jėga gauti tai, ko nori, palenkti savo valiai daiktus bei laiką ir pasiekti aukščiausią valdžią pasaulyje.

Syta (sen. indų sītā „vaga") — vedų mitologijoje suarto lauko deivė. Sen. indų epe „Ramajana" S. yra pagrindinio herojaus Ramo žmona. „Ramajanoje" sakoma, kad S. gimusi iš suarto lauko vagos (iš to ir kilęs jos vardas). S. įdukrino Mithilos miesto valdovas Džanakas. Džainistų, t. p. malajiečių, kambodžiečių, tibetiečių ir kitų tautų sakmės apie Ramą variantai teigia, kad S. yra Ravano duktė, pamesta tėvų. Ištekėjusi už Ramo, S. kartu su juo iškeliavo į tremtį, buvo pagrobta Ravano ir įkalinta Lankoje. Ieškodamas S., Ramas apsupo Lanką ir nukovė Ravaną. Tačiau Ramui priimant ją atgal, Syta turėjo atlikti išbandymą ugnimi, kad įrodytų gyvenimo draugui savo ištikimybę. Grįžęs

Ramas sužinojo, kad jo pavaldiniai vis dar įtarinėja S. neištikimybe, ir išsiuntė ją į mišką. Ten S. rado prieglobstį pas atsiskyrėlį Valmikį, kuris ir augino abu jos sūnus — Kušą ir Lavą. Kai sūnūs užaugo, Valmikis atidavė juos Ramui, bet per susitikimą su Ramu S. paprašyta motina Žemė ją prarijo. S. laikoma Višnaus žmonos Lakšmi avataru. Tačiau vediškosios ir epinės S. suartėjimas, t. p. šio paveikslo mitologinės reminiscencijos „Ramajanoje" leidžia daryti išvadą, kad iš pradžių S. buvusi Indros žmona (S. gimimo ir mirties aplinkybės, t. p. epizodas, kai Indra yra lietaus dievas Pardžanjas). Epo konflikte tarp Ramo ir Ravano dėl S. įžvelgiami mito apie Indrą ir Vritrą pėdsakai.

Skandas (sen. indų skanda= „išlietas") — induizmo mitologijoje dievų kariaunos vadas, kartais garbinamas kaip karo dievas. S. įtrauktas į induizmo panteoną mūsų eros pradžioje. Apie S. gimimą pasakojama keliuose mituose. Pasak vieno jų, S. buvo Agnio ir Svahos sūnus. Susieidama su Agniu, Svaha šešis kartus iš eilės keitė išvaizdą, susitapatindama su šešių didžiųjų rišių žmonomis. Todėl S. gimė su šešiomis galvomis, dvylika rankų ir kojų. Taip pasakojama „Mahabharatoje", Skandapuranoje ir Šivapuranoje. Pasak kito mito, S. buvo Šivos ir Parvatės sūnus, atėjęs į pasaulį sunaikinti asuro Tarako, kurio, Brahmos žodžiais tariant, negalėjo nužudyti niekas kitas, tik Šivos sūnus. S. pradėjimo akimirką Šivos sėkla išsiliejo į ugnį, bet ugnies dievas Agnis negalėjo jos išlaikyti ir įmetė į Gangą. Upė nunešė sėklą ant Himavato kalno, kur gimusį vaikelį užaugino šešios Kritiko (Sietyno) žvaigždės. Iš čia kilęs antrasis S. vardas — Kartikėjas. Laikui bėgant, S. tapo dievų kariaunos vadu, nukovė Taraką ir daug kitų asurų. Daugumoje mitų S. yra jaunuolis (dar vienas jo vardas — Kumaras „berniukas"). Jis nevedęs arba jo žmona yra Devasena — dangiškosios kariuomenės įsikūnijimas. S. vahanas yra povas, o nuolatiniai atributai — ietis, lankas ir gaidys, pavaizduotas jo vėliavoje. S. kultas ypač populiarus pietų Indijoje, kur S. buvo identifikuotas su dravidų karo dievu Muruganu ir garbinamas Subrahmanjo („palankus brahmanams") vardu. S. laikomas ir vagių globėju.

Somas (sen. indų soma= iš su- „išsunkti") — sen. indų mitologijoje somos dievas — Somas Pavamanas („apsivalantis"). Somas yra trečias tarp dažniausiai minimų dievų (po Indros ir Agnio). S. mitologinis paveikslas, t. p. somos augalo ir gėrimo kultas yra indoirantietiškos kilmės (plg. su Avestos haoma; t. p. ↑ *haoma* iranėnų mitologijoje).

Dangiškasis S. (personifikuotas gėrimas) ne visada aiškiai atskiriamas nuo somos — gėrimo. S. apdovanotas šimtais epitetų („visus jaudinantis", „visažinis", „dangiškasis", „numylėtasis"). Kalbama apie S. jėgą, šlovę, išmintį, ginklus. Jis yra pasaulio viešpats, pasaulio valdovas, dangaus viešpats, pirmasis kūrėjas, neša dangų ir yra dangaus tėvas, kartu ir dangaus vaikas. Jį neša dangus ir žemė ir jis pats yra žemės nešėjas, vandenų viešpats, gimęs kaip saulė. Būdamas virš šių pasaulių, S. stebi dievų ir žmonių kūrybą, liepia saulei spindėti, kaip meilužis įbrenda į vandenyną, galynėjasi su saule. S. susijęs su įstatymu (jis — įstatymo viešpats), atneša turtą, laimę, vitalinę jėgą, maisto, suranda kelią, atveda vandenį, didina sėkmę, ateina į pagalbą, atlygina dainininkams, suteikdamas jiems meistriškumo. S. nuveja ligas, įveikia priešus ir pabaisas, nubaudžia liežuvautojus.

S. ryšys su mėnuliu konstatuotas jau vedų laikotarpiu, ypač šis ryšys aiškus brahmanuose (ir vėliau). S. tampa Mėnulio dievu, augalijos globėju (manoma, kad mėnulio šviesa padeda augalams augti, pats mėnulis susijęs su rasa, drėgme ir t. t.). Epe S. tampa šiaurės rytų pusės sargu (lokapalu). Rigvedoje minimi tik atskiri motyvai: erelis arba sakalas atneša Somą Manui iš aukščiausiojo dangaus, nuo uolos, kur buvo paslėptas; jį suranda (kaip Pardžanjo išaugintą jautį atveda Surjo duktė; atveda gandharvai). S. danguje suranda dievų gėrimą, paslėptas karves, Panio turtus; S. įveikia Vritrą, jis yra „Vritro nugalėtojas", kovoje su Vritru S. kaunasi soma maitinto Indros pusėje. Indrai pasiseka ligi soties prisigerti net tada, kai somos saugotojas Tvaštaras už savo sūnaus Višvarūpo nužudymą atsisako pakviesti Indrą paragauti šio gėrimo. Iš S. ir ugnies Tvaštaras sukuria slibiną Vritrą. Rigvedos vestuvių himne S. — Savitaro dukters Surjos sužadėtinis. Pažymėtina, kad S. yra Pardžanjo — su audra susijusio dievo — vaikas. Pardžanjo žmona, taigi, matyt, ir S. motina, yra Žemė (kitur S. motina yra Padžra). Ši genealogija padeda suprasti S., kaip tarpininko tarp dangaus ir žemės, funkciją. Epe S. tėvas yra Brahmos antrasis sūnus Atris, motina — Anasūja. Kartais S. tėvu vadinamas Dharma (Prabhakaras ir kt.). Brahma atiduoda S. valdyti planetas, žvaigždes, augalus, aukas ir žynius. S. pirmasis atlieka valdovo įšventinimo ritualą, bet, nesilaikydamas pažadų, pagrobia savo brolio Brihaspačio žmoną Tarą, kuriai greitai gimsta sūnus Budhas. Esama siužeto apie 27 S. žmonas — Dakšo dukteris. Kai kuriuose tekstuose S. identifikuojamas su Jamu. Epe pasakojama apie S. nesantarvę su demonu Rahumi, kuris taikėsi praryti mėnulį. „Ramajanoje" pasakojama, kaip danguje Ravanas artinasi prie S. būsto, kaip jis, sušaldytas mėnulio, šaudo į jį strėlėmis, kaip Brahma ateina S. į pagalbą — suvaldo Ravaną.

Somas. Apsvaigusi Apsara. Akmuo. Mathuros muziejus. I a.

soma (sen. indų soma= iš su- „išsunkti") — sen. indų mitologijoje die-

viškasis augalas ir gėrimas. Kaip teigia sen. indų religinė teorija, s. sulčių paruošimas buvo ypatingas ritualas. Somos stiebelius (augalo identifikuoti nepavyksta) išmirkydavo vandenyje, išspausdavo akmenimis, iškošdavo per avių vilnos koštuvą, atskiesdavo vandeniu, sumaišydavo su pienu arba įberdavo miežių ir supilstydavo į medinius indus. S. gėrimas, skirtingai nuo suros (svaigiojo gėrimo), sukeldavo ekstazės būseną ir, atrodo, haliucinacijas. S. aukodavo dievams, ypač Indrai, nes manė, kad ji teikia nemirtingumą ir jėgų žygdarbiams. Rigvedoje pasakojama, kad s. kilusi iš dangaus, bet auga žemėje, kalnuose; s. motina yra Sindhu; s. turi sultingą, pilną pieno stiebelį; s. vadinama vanaspačiu („miško viešpačiu"; ↑ *Somas*).

Sundas ir **Upasundas**. Induizmo mitologijoje Sundas (sen. indų **sunda=**) ir Upasundas (sen. indų **upasunda=**) yra broliai asurai, be galo prisirišę vienas prie kito. Savo asketizmu S. ir U. įgijo Brahmos palankumą; Brahma leido jiems valdyti tris pasaulius, pažadėdamas, kad broliams juose nieko kito nereikės bijoti, tik vienam kito. Tačiau S. ir U. Brahmos dovaną panaudojo blogam: jie išvijo iš dangaus dievus, persekiojo gandharvus ir nagus, žudė brahmanus. Tada Brahma įsakė Višvakarmanui sukurti be galo gražią apsarą Tilotamą ir nusiuntė ją pas brolius. Kai S. ir U. pamatė Tilotamą, juos apėmė nesuvaldoma aistra. Dėl gražuolės apsaros jie pradėjo piktą barnį, pasibaigusį dvikova, per kurią S. ir U. užmušė vienas kitą vėzdais. Taip šis atsitikimas aprašytas „Mahabharatoje". Mitas buvo dubliuotas puranų legendoje apie brolius asurus Šumbhą (arba Šumbhą) ir Nisumbhą (arba Nišumbhą). Tačiau, skirtingai negu mite, broliai paniekino dievų atsiųstų apsarų Tilotamos ir Rambhos meilę ir tęsė savo asketišką gyvenimą, kad taptų nemirtingi. Tada, paklausiusi Šivos patarimo, pas Šumbhą ir Nisumbhą nuvyko deivė Kali. Ji pažadėjo, kad tas taps jos vyru, katras ją nugalės. Bet kai Kali pažado sugundyti broliai stojo prieš ją su savo kariuomenėmis, ši, kitų dievų padedama, sutriuškino asurų kariuomenę, o Šumbhas ir Nisumbhas žuvo nuo jos rankos.

Suparnas (sen. indų **su-parṇa-**, pažodžiui — „gražiasparnis", „gražiaplunksnis") — vedų ir induizmo mitologijoje bei šiaurės ir pietų budizmo simbolikoje paplitęs mitologizuotas paukščio paveikslas. S. laikomas antgamtiniu, pasakišku (pvz., Garudu arba jį atitinkančia personifikacija; plg. su S., kaip rišio, devagandharvo, asuro įsikūnijimu) arba realiu plėšriu paukščiu (ereliu, pesliu ir t. t.), arba metonimiškai sukurtu paveikslu [pvz., saule ar mėnuliu kaip „sparnuočiu" arba ir „spinduliuojančiu" debesimi, spinduliu, septyniais ugnies liežuviais (Grihjasūtras), soma, žirgu, kalnu, upe ir t. t.]. Rigvedoje S. minimas kaip didelis plėšrus paukštis, erelio sūnus; S. atneša iš dangaus somos; Indros nuskriausti valakhiljai sukūrė erelį, kuris vagia somą (S. Somahartaras), kad pridarytų šunybių Indrai. „Mahabharatoje" veikia mitologiniai personažai, kurie sudaro ypatingą grupę — suparnus. Epe papasakota dviejų suparnų protėvių atsiradimo istorija. Dakšas išleidžia daugybę savo dukterų už rišio Kašjapo, kuris dviem iš jų (Kadru ir Vinatai) siūlo pasirinkti tiek palikuonių, kiek tik jos nori. Kadru nori 1000 sūnų, Vinata — tik dviejų, bet tokių, kurie savo geriausiomis savybėmis pralenktų jos sesers Kadru sūnus. Po kurio laiko Kadru atsiranda 1000 kiaušinių, o Vinatai — du kiaušiniai. Po 500 metų iš Kadru kiaušinių išsirita 1000 slibinų — nagų. Degdama nekantrumu, Vinata sudaužo vieną kiaušinį ir randa jame tiktai pusiau išsivyčiusį sūnų — Aruną. Dar po 500 metų Vinatai iš antro kiaušinio išsirita milžiniškas erelis — Garudas (jį ir Aruną vadina S.); kad išvaduotų savo motiną iš vergijos, jis gauna iš dievų amrito, kurį atiduoda nagams.

Sura (sen. indų **surā** „svaigusis gėrimas") — sen. indų mitologijoje: 1) svaigiojo gėrimo suros personifikacija (ji ir Suradevė, puranose — Varūnė, Varūnos žmona arba duktė). Tuo metu, kai buvo plakamas vandenynas, iš jo išlipo S., kurią priėmė dievai, bet atstūmė sūnūs Ditis ir Danus, nuo tol pradėti vadinti asurais (**a-sura=** „tas, kuris negeria suros"); 2) nuo to laiko, kai buvo sukurtos upanišados,— dievų epitetas; plg. pasakymą: suras — a-suras („dievas — ne dievas").

Surabhė (sen. indų **surabhi** „saldžiai kvepianti"), Kamadhenu (**kāmadhenu** „troškimų karvė") — induizmo mitologijoje dieviškoji karvė, kuri įvykdo bet kokį savo šeimininko norą. Pasak vienų mitų, S. buvo Dakšo duktė ir rišio Kašjapo žmona, anot kitų — ji pasirodė pasaulyje tada, kai dievai ir asurai plakė (kaip sviestą) vandenyną. Dievai S. padovanojo rišiui Vasišthui, bet po to ji atiteko išminčiui Džamadagniui. S. (arba jos veršiuką) stengėsi pavogti valdovas Kartavyrjas. Už tai jį nužudė Džamadagnio sūnus Parašuramas. Nuo tol S. nuolat gyvena Indros rojuje — svarge.

Surja(s) — sen. indų mitologijoje: 1) Surjas (sen. indų **sūrya=**, vyr. giminės, pažodžiui — „saulė") — saulės dievybė. Rigvedoje S. skirta 10 himnų, tačiau daugeliu atvejų sunku pasakyti,

Surjas. Akmuo. Gorakhpūras. X a.

ar kalbama apie dievybę, ar apie pačią saulę. S. paveiksle pastebimas nedidelis antropomorfizmo laipsnis, bet pats jis, pasak sen. indų vaizdinių, yra visa reginti dievų (ypač Mitro, Varūnos arba Agnio) akis. S., visaregis ir visažinis, gimsta rytuose. Dangaus giesmininkų sveikinamas, S. išeina pro dangaus vartus, kad apvaikščiotų dangų ir žemę, atskirtų dieną nuo nakties. S. eina per dangų be žirgų ir ratų, tačiau kartais minimi septyni žirgai, pakinkyti į jo vežimą ir sietini su septyniais šviesos spinduliais. Svarbiausia S. funkcija yra spinduliuoti šviesą, jis išsklaido tamsą ir apšviečia pasaulį, naikina ligas ir priešus. Kartais S. vaizduojamas kaip paukštis arba skrendantis ežys. S. gydo žmones medumi („madhuvidja"). Jo prašoma turtų, sveikatos, klestėjimo, palikuonių. S. laiko dangų, jį sukūrė dievai ir įkurdino danguje po to, kai buvo paslėptas vandenyne. S. kelią nurodo aditjai (jis pats kartais vadinamas šiuo vardu), šį kelią tiesia Varūna, jo pasiuntinys yra Pūšanas. S. tėvas — Djausas, motina — Aditė. S. žmona vadinama Ušasė, paskui kurią jis seka; kai kur sakoma, kad S. yra gimęs kartu su Ušase. S. duktė yra Surja (↑ 2). S. glaudžiausiai susijęs su aditjais, su Ušase, su Agniu, t. p. su Somu, kuris vieną kartą pavadintas S. tėvu. Daugeliu atvejų S. ir Savitaro funkcijos visiškai sutampa. Rigvedoje minimas mūšis, kuriame Indra nugali S. ir pavagia jo vežimą. Šis motyvas paprastai aiškinamas audros debesimi, kuris užtemdo saulę. Povediniu laikotarpiu S. palaipsniui tampa vienu iš pasaulio sargų (jis — pietryčių pusės sargas — lokapalas).

Epinėje literatūroje S. turi daug pavadinimų (108) ir yra susijęs su daugeliu siužetų. Viename siužete pasakojama apie S. ir piktąjį demoną Rahų, kuris jį persekioja. S., nebetverdamas pykčiu, grasina savo spinduliais sudeginti visą pasaulį. Dievus apima baimė, ir Brahma liepia Garudui paimti savo brolį Aruną ir įkelti į S. vežimą, kad jis kūnu pridengtų pasaulį nuo deginančių S. spindulių. Arunas tampa ryto aušros dievu ir S. vežimo vadeliotoju. Epizode, kur pasakojama apie S. ir Džamadagnį, saulė nusileidžia su baltu skėčiu, kad nuramintų užsirūstinusį išminčių. „Ramajanoje" atsiskleidžia nauji S. giminystės ryšiai (minima jo žmona Suvarčala, sūnūs Sugryvas, Švetas ir Džotirmukhas). S. siejami ir su Višnumi. Pvz., Lakšmi, Višnaus žmona, kartais vadinama S. žmona. Viename epizode Ravanas pakyla į dangų ir ketina kautis su S.; S. priklauso dangaus žirgas Učaihšravasas, kuris atsirado iš amrito, kai buvo plakamas vandenynas. S. paveikslas turi mitologinių ir kalbinių paralelių sen. iranėnų ir sen. gr. tradicijose; 2) Surja (sen. indų sūryā, mot. giminės) — saulės dievo Surjo (↑ 1) arba Savitaro duktė. Ašvinai yra jos vyrai, ir, matyt, kaip tik jai taikomas vardas „Ašvinė". Rigvedoje S. skirtas vestuvių himnas, kuriame aprašytos S. vestuvės su Somu.

svaha (sen. indų svāhā) — sen. indų mitologijoje žodis, vartojamas kaip šūksnis, kai aukojama dievams (pvz., „Geros kloties!", „Į sveikatą!", „Laimink!" ir kt.); žodis, kuris parodo, kad aukojama Agniui, Indrai ir kt. dievams. Kreipinys, šūksnis, turintis jaustuko pobūdį; tada jis vartojamas kviečiant dievus į būsimą aukojimą. Esminga tai, kad šis šūksnis skiriamas visiems dievams, o, pvz., žodžiu vaṣat kreipiamasi į atskiras dievybes. Šūksnio s. kilmė aiškinama Šatapathabrahmane: Pradžapatis sukūrė iš savo lūpų Agnį, kuris neturėjo ko valgyti, nes žemė tuo metu dar buvo plika. Pradžapatis nusprendė sukurti Agniui maisto iš savęs paties ir todėl atliko tam tikrą veiksmą. Nebūdamas įsitikinęs, kad tai, ką jis gaus, tiks aukai, Pradžapatis staiga išgirdo balsą, kuris sakė: „Aukok tai!" — ir Pradžapatis suprato, kad jo (savo, sen. indų sva) didenybė pasakė („aha") tai; tada Pradžapatis ištarė „svaha" ir paaukojo pirmąją auką. Nuo to laiko aukojant ištariamas šis ritualinis žodis; beje, tai yra ir pirmasis mėginimas etimologiškai aiškinti šį žodį. Atrodo, šūksnį svāhā reikia aiškinti kaip su („gerai") ir aha („sakė"), taigi jis yra paprastas gero linkėjimas. Kaip šio šūksnio variantai vartojamos skirtingos formos, kurios įgyja papildomą prasmę [plg. su svadha (svadhā) arba svaga (svaga)]. Žodžių „svaha" ir „svadha" paralelizmas išlieka ir personifikuotų paveikslų lygiu: Svaha, kaip ir Svadha, yra Dakšo ir Prasūtės duktė, ir viena, ir kita kažkaip susijusios su Agniu. Svaha yra Vahno (ugnies) arba Abhimanio (viena iš Agnio hipostazių) žmona, pagimdžiusi jam tris ugnies sūnus (Pavaką, Pavamaną ir Šučį). Savo ruožtu Svadha, pasak vienos versijos, yra Agnio duktė. Ji susijusi su pitarais (yra Kavio arba vieno pitarų poklasio žmona, dalies pitarų motina). Pagrindinis siužetas, kuriame veikia Svaha, papasakotas „Mahabharatoje": Svahą apima aistra Agniui, bet ji neranda jokių būdų šiai aistrai patenkinti. Kai Agnis, kurį kankina troškimas gauti septynių išminčių (rišių) žmonas, pasitraukia į mišką, Svaha sumano pasidaryti kaip du vandens lašai panaši į šias žmonas, eiti pas Agnį ir suvilioti jį. Ji pasirodo Agniui Angiraso (vieno iš septynių išminčių) žmonos Šivos pavidalu ir pasiekia savo tikslą. Paėmusi jo sėklą, S. pasiverčia Garudu, nuskrenda ant aukšto kalno ir meta sėklą į aukso indą. Po to S. paeiliui pasiverčia panašia į kitas penkias rišių žmonas (S. nepavyksta pasiversti panašia tik į Arundhatę, kuri buvo neapsakomai ištikima savo vyrui), susijungia su Agniu ir vis meta jo sėklą į aukso indą. Po kurio laiko gimsta šešiagalvis Agnio ir Svahos vaikas Skandas [Kartikėjas arba, pagal motiną, Svahėjas (svāheya=)]. Žinomas šio atsitikimo variantas, kai vietoj Agnio veikia Šiva, o vietoj Svahos — Uma (plg., pvz., Matsjapuranos arba Kalidaso poemos „Kumaračaritas" versijas). Kituose šaltiniuose pasakojama, kad Svaha vadovauja aukojimui, kuris susijęs su ugnimi, kad jos kūnas sudarytas iš keturių vedų; Svaha gali būti ir Rudro žmona Pašupatė. Sen. indų mitologijoje Svahos paveikslas yra įdomus pavyzdys, kaip keitėsi mitologinis personažas ir net visas mitologinis siužetas dėl ritualinių žodžių vartojimo.

svargas (sen. indų svarga= „dangus") — induizmo mitologijoje Indros rojus (indralokas), esantis Meraus kalno viršūnėje antarikše. S. sostinė — Amaravatė, kur yra Indros rūmai Puškaramalinė. Ten Indrai tarnauja marutai, rišiai ir būriai dievų, o apsaros ir gandharvai linksmina jį muzika ir

šokiais. Pilis yra Nandano parke, kuriame gyvena karvė Surabhė, auga kalpavrikšo medžiai, išpildantys norus, o šalia jų — legendinis medis su auksine žieve — paridžatas, įsigytas, kai dievai ir asurai plakė vandenyną. Stebuklingas paridžato kvapas plauko po visą s., šį medį nepaprastai mėgsta Indros žmona Šačė ir apsaros. Paridžatą kartą kėsinosi pavogti asuras Andhakas, bet jį nukovė Šiva. Be dievų ir dieviškųjų rišių, s., Indros kviečiami, gali apsilankyti ir mirtingieji didvyriai (pvz., Ardžunas), o po mirties čia patenka narsuoliai kariai, kritę kovos lauke. Jie džiaugiasi gyvenimu svarge, kol ateina laikas iš naujo gimti žemėje.

šaktė (sen. indų **śakti**= „jėga") — induizmo mitologijoje dievybės kūrybinė energija, personifikuojama jo žmonos paveikslu. Induizmo mistiniuose mokymuose moteriškasis pradas traktuojamas kaip aktyvusis principas; todėl dievas-sutuoktinis juo manifestuoja savo potencines ypatybes. Dieviškosios poros dualistinės koncepcijos aspektai — pasyvusis ir aktyvusis, paslėptasis ir regimasis, stebimasis ir kuriamasis — pirmiausia būdingi Šivai ir jo žmonai. Šaktiniai kultai aukščiausiu dievu paprastai laiko Šaktę, vieną iš Šivos žmonos hipostazių (Devę, Satę, Durgą, Parvatę ir kt.), ir dievina visas moteriškojo prado apraiškas. Šaktė laikoma santuokinės ištikimybės (Satė), seksualinės, apvaisinimo aistros (moteriškasis organas jonė yra pagrindinis Šaktės simbolis), kuriančiosios (Džaganmatrė — deivė motina) ir naikinančiosios (Durga, Kali) jėgų įsikūnijimu.

Šakuntala (skr. **śakuntalā**) — induizmo mitologijoje rišio Višvamitro ir apsaros Ménakos duktė, valdovo Bharato motina. Ménaka vos tik gimusią Š. paliko miške, kur ją nuo plėšriųjų žvėrių saugojo paukščiai šakuntai (todėl ji gavo tokį vardą), o po to Š. surado ir savo buveinėje išaugino atsiskyrėlis Kanvas. Kartą medžiodamas Kanvo būstan užklydo valdovas Dušjantas. Jis ir Š. pamilo vienas kitą ir susituokė gandharvų santuoka (t. y. santuoka abipusiu susitarimu, neatliekant formalių ritualų). Kai Dušjantas, paklusdamas valdovo pareigoms, iškeliavo iš atsiskyrėlio būsto, jis kaip meilės užstatą paliko Š. savo žiedą. Paskendusi mintyse apie išėjusį Dušjantą, Š. nepastebėjo, kad prie jos artinasi brahmanas Durvasas. Jis ją prakeikė, išpranašavo, kad sutuoktinis ją pamirš ir vėl atpažins tik tada, kai pamatys savo žiedą. Po to Kanvas išsiuntė Š. pas Dušjantą. Pakeliui apsiplaunant Gange, jos žiedas įkrito į upę. Valdovas Š. nepažino, ir ji buvo atstumta. Tada Ménaka nunešė Š. į apsarų ežerą, kur Š. pagimdė Dušjanto sūnų — Bharatą. Tuo metu Dušjanto tarnai atnešė jam žiedą, kurį buvo suradę Gange pagautos žuvies viduriuose. Tą pačią akimirką valdovas prisiminė savo mylimąją ir labai gailėjosi dėl to, ką buvo padaręs. Po daugelio ieškojimo metų jam pasisekė surasti Š. danguje ir Dušjantas kartu su ja bei sūnumi grįžo į savo sostinę. Skirtingais variantais legenda apie Š. papasakota „Mahabharatoje" ir Padmapuranoje, bet didžiausią populiarumą ši legenda įgijo po Kalidaso literatūrinio apdorojimo (manoma, V a.) dramoje „Iš žiedo atpažinta Šakuntala". Drama laikoma indų literatūros šedevru.

Šambaras (sen. indų **śambara**=) — sen. indų mitologijoje demonas iš dasų genties, Indros priešas.

Šešas (sen. indų **śeṣa**=) — induizmo mitologijoje tūkstantgalvis slibinas, kuris laiko žemę ir yra Višnaus guolis tada, kai šis ilsisi vandenyne po pasaulio kūrimo darbų. Kiekvieno kalpo pabaigoje Š. paleidžia iš savęs nuodingą ugnį, kuri sunaikina Visatą. Š. epitetas yra Anantas („begalinis"); šiuo vardu jis žinomas kaip Visatos simbolis. Daugelyje mitų Š. interpretuojamas kaip Višnaus emanacija arba kaip paties Višnaus dalis, o Krišnos vyresnysis brolis Balaramas, kuriame dalinai įsikūnija Višnus, garbinamas kaip Š. inkarnacija. Po Balaramo mirties Š. paliko jo kūną ir nuėjo į požemį. Š. yra slibinų, arba nagų, valdovas, gyvenantis požemio karalystėje. Kiti nagų valdovai (Takšakas, Vasukis) yra Š. broliai arba tapatinami su juo. Mite apie vandenyno plakimą dievai, Š. padedami, išrovė iš žemės Mandaro kalną ir panaudojo kaip įrankį, apvyniojęs apie jį Š. (arba Vasukį) kaip virvę. Š. vaizduojamas purpuriniais drabužiais, jo kaklą puošia baltas vėrinys, vienoje rankoje jis laiko sviesto plakimo šluotelę, kitoje — arklą (Balaramo atributą). Pasak liaudies tikėjimų, kai Š. žiovauja, įvyksta žemės drebėjimas.

Šiva (sen. indų **śiva**= „palankusis", „laimę nešantysis") — induizmo mitologijoje vienas iš vyriausiųjų dievų,

Višnus ilsisi ant slibino Šešo. Dasavataro šventykla Deogarhoje. Apie 600 m.

Šiva

kuris kartu su Brahma ir Višnumi sudaro vadinamąją dieviškąją triadą (trimūrtį). Kaip savarankiška dievybė Š. buvo įtrauktas į aukščiausiųjų dievų panteoną palyginti vėlai (apie 200 m. pr. Kr.), tačiau jo kulto užuomazgos siekia žilą senovę. Antspauduose, rastuose kasinėjant Indo slėnio miestus (III—II tūkst. pr. Kr.), pavaizduotos raguotos triveidės dievybės, apsuptos žvėrių. Šiuose atvaizduose galima įžvelgti Š. prototipą — „žvėrių šeimininką" (Pašupatį). Daugelis Š. atributų buvo būdingi vedų Rudrui. Vėliau vienas iš eufemiškųjų Rudro epitetų — Šiva — tapo pagrindiniu dievo vardu, o jo tikrasis vardas Rudras — epitetu. Apie palyginti vėlyvą ir ne itin organišką Š. įtraukimą į induizmo panteoną pasakoja mitas apie Dakšo suruoštą aukojimą. Pasak vienos šio mito versijos, Š. iš pradžių nebuvo leista dalyvauti aukojimo rituale. Kartą nepakviestas į aukojimą Š. iš pykčio sunaikino auką ir sutiko atkurti ją tik tada, kai jam buvo pažadėta tam tikra aukų dalis. Ilgos asimiliacijos metu Š. paveikslu buvo sintetinami įvairių arijų ir nearijų dievų bruožai ir jiems būdingi kultai bei funkcijos, todėl Š. paveikslas esti labai prieštaringas. Tai atspindi jo epitetai: piktasis (Ugras), gerasirdis (Šambhus), įsikūnijęs laikas (Kalas), įsikūnijusi vandens stichija (Džalamurtis). Š. aukojami žmonės, jis yra ir demonų naikintojas — viena strėle sugriauna asurų tvirtovę Tripurą. Savo adeptams — šivaitams, kurie sudaro vieną iš dviejų pagrindinių induizmo krypčių, Š. yra aukščiausioji būtybė, įkūnijanti kūrimo ir naikinimo jėgas Visatoje: Mahadevas („didysis dievas"), Mahešvatas („didysis viešpats") ir pan. Kosminės Š. energijos, reguliuojančios pasaulio tvarką, išraiška yra orgiastinis šokis — tandavas, kurį Š. kaip Nataradžas — šokių karalius — šoka su žmona Deve ant Š. nužudyto asuro Apasmaro kūno. Vienoje legendoje pasakojama, jog slibinas Šešas paliko Višnų ir daugelį metų atgailavo už nuodėmes, kad jam būtų leista dalyvauti Š. šokyje. Kita legenda sako, kad Š. savo šokiu užbūrė dešimt tūkstančių jam priešiškų asketų. Iš pradžių asketai mėgino priešintis ir sukūrė piktą tigrą, kuris puolė Š., bet Š. nudyrė jam kailį ir pasidarė apsiaustą. Tada asketai užsiundė prieš Š. gyvatę ir antilopę, bet Š. užsimetė gyvatę ant kaklo kaip vėrinį, o antilopę visiems laikams sugniaužė savo kairėje rankoje. Tada asketai, o vėliau ir kiti dievai pripažino Š. valdžią. Kūrybinę Š. energiją įkūnija pagrindinis jo simbolis — lingas-falas. Visoje Indijoje yra paplitę pagrindinio Š. kulto objekto — lingo atvaizdai: akmens kolona remiasi į jonę — moteriškumo simbolį. „Mahabharatoje" išminčius Upamanjus pasakoja, kad kūrimo ženklas yra ne lotosas (Lakšmi emblema), ne diskas (Višnaus emblema), ne vadžras (Indros emblema), bet lingas ir jonė, todėl Š. yra svarbiausias dievas ir pasaulio kūrėjas. Pasak kito mito, Brahmai ir Višnui besiginčijant, katrą iš jų reikėtų garbinti kaip kūrėją, prieš juos staiga išdygo milžiniškas liepsnojantis lingas. Mėgindami nustatyti, kur yra jo pradžia ir kur pabaiga, pasivertęs šernu Višnus ėmė lįsti į žemę, o Brahma kaip žąsis skrido į dangų, tačiau nė vienas galo nepasiekė. Tada jie pripažino, kad Š. yra didžiausias iš dievų. Panašus Š. kulto aspektas atsispindi ir tada, kai Š. įsivaizduojamas kaip dvilytė būtybė — Ardhanaryšvaras: dešinioji pusė yra vyriška, o kairioji moteriška.

Būdamas dievas kūrėjas, Š. yra ir dievas naikintojas — šia funkcija jis — induizmo triados vyriausiasis dievas, kuriam paskirta kalpo pabaigoje sunaikinti pasaulį ir dievus; su tuo susiję daugelis grėsmingų Š. paveikslo ir kulto bruožų. Š. svitą sudaro pramathai („kankintojai"), bhūtai, vetalai ir pišačai, piktosios dvasios ir vilkolakiai, kurie gyvena kapinėse ir minta žmogiena. Dar baisesnės būtybės yra Š. dvasinės emanacijos — tūkstantgalvis ir tūkstantrankis Vyrabhadras, kuris išėjo iš Š. burnos, kad sužlugdytų Dakšo suruoštą aukojimą, ir Kyrtimukhas su liūto galva — būtybė, sukurta Š. pykčio sunaikinti Rahui. Dar minėtinas Bhairavas („baisusis") — siaubūnas su milžiniškomis iltimis, apsikarstęs kaukolėmis ir gyvatėmis. Šią būtybę Š. sukūrė iš savo kaktos, kad atkeršytų Brahmai. Vienas mitas pasakoja, kad užsirūstinęs ant Brahmos Š. nukirto jam penktąją galvą ir už tai buvo pasmerktas amžinam asketizmui. Kaip „didysis asketas" (Mahajoginas) Š. vaizduojamas nuogas, jo kūnas apibarstytas pelenais, plaukai pasišiaušę, pats apsikarstęs karoliais iš kaukolių, auskarais iš gyvačių, sėdi ant tigro kailio pasinėręs į gilią meditaciją.

Š. kaktos viduryje turi trečią akį, kuri atsirado tada, kai Š. žmona Parvatė, priėjusi prie jo iš užpakalio, delnais uždengė akis. Ši trečioji akis pražūtinga: jos liepsna Š. sudegino mei-

Šiva trečiąja akimi sudegina savo sūnų Anhaiką. Mughalo rankraštis. Apie 1590 m.

lės dievą Kamą, mėginusį atitraukti jį nuo asketiško gyvenimo. Š. plaukus puošia mėnulio pjautuvas, per juos teka Gango upė, kurią krentančią iš dangaus jis pagavo sau ant galvos, kad toji vandens svoriu nesuniokotų žemės. Nuo to laiko, kai Š., dievams plakant vandenyną, išgėrė nuodingąjį kalakūtą, galintį užnuodyti ir sudeginti Visatą, jo kaklas yra mėlynas, o kūną juosia ugnies puslankis. Daugelyje paveikslų Š. vaizduojamas su penkiais arba keturiais veidais ir keturiomis rankomis, kuriose jis laiko trišakį, mažą smėlio laikrodžio formos būgną, kovos kirvį arba vėzdą su kaukole, lanką, tinklą, antilopę ir t. t. Su žmona, kuri turi daug hipostazių (Devė, Parvatė, Durga, Kali, Uma ir kt.), Š. gyvena Kailaso kalno viršūnėje. Jo sūnūs yra karo dievas Skandas ir Š. svitos vadas drambliagalvis dievas Ganešas. Š. vahanas ir amžinasis padėjėjas — jautis Nandinas. Puranose Š. turi 1008 vardus arba epitetus, iš kurių svarbiausieji yra šie: Giryšas („kalnų valdovas"), Bhūtešvaras („bhūtų viešpats"), Višvanathas („visko valdovas"), Gangadharas („nešantis Gangą"), Džatadharas („su plaukų kuodu"), Išanas („valdovas"), Yšvaras („viešpats"), Kapalamalinas („su kaukolių vėriniu"), Mahešas („didysis valdovas"), Nylakanthas („mėlynu kaklu"), Pančananas („penkiaveidis"), Sthanus („kietasis"), Triločanas („triakis"), Čandrašekharas („vainikuotas mėnuliu"), Haras („išnešantysis"), Šankaras („labdaringasis").

Šradha (sen. indų **śradhā** „tikėjimas") — sen. indų mitologijoje dievybė, tikėjimo personifikacija. Š. padeda uždegti ugnį, atlikti aukojimą, tapti turtingu. Š. yra saulės arba Pradžapačio duktė. „Mahabharatoje" minima Š. — išminčiaus Dakšo duktė, dievo Dharmo žmona ir meilės dievo Kamo motina.

Šukras (sen. indų **śukra**= „šviesusis") — induizmo mitologijoje asurų auklėtojas ir žynys, Bhrigaus sūnus. „Mahabharatoje" pasakojama, kad karą su asurais dėl viešpatavimo pasaulyje dievai iš pradžių pralaimėjo, nes Š. žinojo, kaip atgaivinti užmuštuosius. Taigi asurai nepažino mirties. Kad išgautų paslaptį, Kačas, dievų auklėtojo Brihaspačio sūnus, tapo Š. mokiniu. Asurai Kačą užmušė, sukapojo jo kūną į gabalus ir išmėtė šakalams suėsti, bet Š. savo kerų žodžiais Kačą atgaivino. Tada asurai Kačą sudegino, pelenus ištirpdė vyne, o vyną padavė išgerti Š. Šįkart atgaivinti Kačą Š. galėjo tik nužudęs pats save. Vis dėlto Š. Kačą atgaivino, bet buvo priverstas išduoti magiškuosius kerų žodžius, kad atgijęs Kačas atgaivintų jį patį. Kačas taip ir padarė, o po to perdavė kerų žodžius dievams. Nuo to karto Š. uždraudė visiems brahmanams gerti vyną. Kita to paties mito versija papasakota puranose. Anot jos, Š., kad padarytų asurus nenugalimus, atliko žygdarbį — tūkstantį metų kybojo žemyn galva virš aukuro ir kvėpavo jo dūmais. Kai šis žygdarbis buvo atliktas, dievai nusiuntė pas Š. Indros dukterį Džajantę, kad ši sugundytų Š. ir sulaikytų savo meile. Tuo metu asurams pasirodė Brihaspatis Š. pavidalu. Greitai grįžo ir tikrasis Š., bet asurai savo auklėtoju paskelbė ne jį, o tariamąjį Š. — Brihaspatį. Nuo tada dievai valdo pasaulį, o asurai, Brihaspačio sugundyti, tapo netikrų mokymų pasekėjais. Tokiais mokymais mito kompiliuotojai laiko budizmą ir džainizmą. Mituose Š. vadinamas ir Ušanasu arba Kavju („Kavio sūnumi", t. y. Bhrigumi) ir identifikuojamas su Veneros planeta.

Šunahšepas (sen. indų **śunaḥśepa**=, pažodžiui — „šuns uodega") — sen. indų mitologijoje išminčius ir aukojimo žinovas. Kadaise valdovas Hariščandras prašė, kad Varūna duotų jam sūnų, kurį pažadėjo paaukoti Varūnai. Bet kai gimė sūnus Rohitas, valdovas diena po dienos atidėliojo aukojimą. Paaugęs Rohitas pasislėpė miškuose. Bausdamas už neištesėtą pažadą, Varūna pasiuntė valdovui vandenligę. Rohitas keliskart mėgino grįžti pas tėvą, kad jam padėtų, bet Indra neleido to daryti. Sykį Rohitas sutiko miške brahmaną Adžigartą (pažodžiui — „badaujantis"; „Ramajanoje" — Ričikas) ir prašė atiduoti jam vieną iš trijų sūnų, kad galėtų paaukoti jį Varūnai. Už tai brahmanui, kentusiam alkį, pažadėta šimtas karvių. Aukai buvo išrinktas vidurinysis brahmano sūnus — Š. ir pririštas prie aukų stulpo. Bet žynys atsisakė aukoti, nes tai turėjo padaryti pats Adžigartas — Š. tėvas. „Jie nori mane aukoti, lyg aš nebūčiau žmogus",— dejavo Š. Tada, išminčiaus Višvamitro patartas, jis kreipėsi į Ušasę ir meldė pagalbos; pančiai nukrito, ir jis tapo laisvas (tuo pačiu metu valdovas Hariščandras pasveiko nuo vandenligės).

Šušnas (sen. indų **śuṣna**=, iš sus- „vysti", „džiūti") — sen. indų mitologijoje sausros demonas, kurį įveikė Indra, vienas iš dasų arba asurų. Buvo manoma, kad Š. yra raguota, viską ryjanti ir šnypščianti gyvatė, kuri deda kiaušinius. Vienas iš Š. epitetų yra „siunčiantis blogą derlių".

tapasas (sen. indų **tapas** „šiluma", „karštis", „aistra", „kančia") — sen. indų mitologijoje kosminis karštis kaip universalus kosmogoninis principas. Tai pasaulio kūrimo (iš t. atsirado įstatymas ir tiesa, naktis, vandenynas, iš vandenyno — metai, padalyti į dienas ir naktis) ir religinio elgesio pagrindas — kūno marinimas, askezė, kurie irgi yra tam tikras t. atspindys. Kartu su Manjumi t. gina savo šalininkus ir nugali priešus. Vėliau t. sąvoka tapo viena iš reikšmingiausių keliose sen. indų spekuliatyvinės filosofijos sistemose.

Tara (sen. indų **tāra** „žvaigždė") — induizmo mitologijoje dievų mokytojo Brihaspačio žmona. Ją pagrobė mėnulio dievas Somas ir tai sukėlė karą tarp dievų, atėjusių padėti Brihaspačiui, ir asurų, stojusių Somo pusėn. Brahma grąžino T. vyrui, bet ji pagimdė Somo sūnų Budhą.

Tarkšjas (sen. indų **tārkṣya**=) — sen. indų mitologijoje dieviškasis žirgas. T. dukart minimas Rigvedoje. T. greitas, stiprus, visada nugalintis, veržiasi į kovą. Jo šaukiamasi kaip Indros dovanos. Senuosiuose vedų tekstuose T. yra paukštis. Epinėje ir vėlesnėje literatūroje T. identifikuojamas su Garudu. Manoma, kad iš pradžių T. buvo įsikūnijusi saulė.

Tilotama [sen. indų **tilottamā** „ste-

buklinga (kiekviena savo) dalele"] — induizmo mitologijoje viena iš apsarų. Pasak kai kurių mitų, T. iš pradžių buvusi brahmano žmona, bet už tai, kad maudėsi nederamu laiku, kitą kartą gimusi apsara. Anot kitų mitų, ją iš brangakmenių sukūrė Višvakarmanas (arba Brahma), kad sugundytų asurus Sundą ir Upasundą. T. buvusi tokia gražuolė, kad jai pirmą kartą pasirodžius dievų susirinkime, Šiva gėrėdamasis ja pasidarė keturveidis, o Indrai ant kūno iššoko tūkstantis akių.

Tišjas (sen. indų tiṣya=) — sen. indų mitologijoje Sirijaus žvaigždės pavadinimas ir kažkuris personažas, matyt, dieviškasis šaulys. T. dukart minimas Rigvedoje. Vardas „Tišjas" susijęs su kalijugu. Vedų T. atitinka ide. tri-stiios, t. y. „susijęs su žvaigždynu iš trijų šviesulių", ir gali būti lyginamas su iranėnų mitologijos Tištrijumi.

trilokas (sen. indų triloka= „trys pasauliai") — sen. indų kosmologijos ir mitologijos trinaris pasaulis, apimantis dangų, žemę ir požemio karalystę (pragarą) (dar ↑ *lokas*).

trimūrtis [sen. indų trimūrti= „trejopas vaizdas" arba „turinti(s) tris pavidalus"] — induizmo mitologijoje Brahmos, Višnaus ir Šivos dieviškoji triada, traktuojanti dievus kaip ontologinę bei funkcinę vienovę. T. vaizdiniai atsirado palyginti vėlai, puranų laikotarpiu, tačiau pačią dieviškosios galios trejopumo idėją galima aptikti jau seniausiuose indų mitologijos sluoksniuose. Vedose dievai neretai jungiami į grupes, t. p. po tris, pvz., Agnis — Indra (arba Vajus) — Surjas. „Mahabharatoje" sakoma, kad Agnis turi tris hipostazes (ugnis — žaibas — saulė) — jis yra pasaulio kūrėjas, naikintojas ir saugotojas; reikšmingos ir kitos triadinės struktūros. Epe Brahma, Višnus ir Šiva yra svarbiausieji dievai, bet dar nėra idėjos apie jų trejybiškumą, nors jau galima įžvelgti kai kuriuos šios idėjos provaizdžius. Išplėtotą t. aprašymą randame puranose: Brahma — pasaulio kūrėjas, Višnus — jo saugotojas, Šiva — griovėjas. Sankhjo filosofinė sistema dievus traktuoja kaip tris gunų (ypatybių) įsikūnijimus: Brahma — radžaso (aistringumas, aktyvumas, veiklumas), Višnus — satvo (aiškumas, pusiausvyra, pareigingumas), Šiva — tamaso (pasyvumas, pareigos nesilaikymas, inertiškumas). Plėtojantis šiai filosofinei koncepcijai, trys dievai, t. p. trys gunai, paskelbiami dar vienos esmės (prakritės) apraiškomis. Kai kurios teistinės sektos t. aiškina kaip tris hipostazes vieno aukščiausiojo dievo, kuris paprastai gauna vieno triados nario (dažniausiai Višnaus, Narajano, Šivos, rečiau Brahmos) vardą ir viename asmenyje sujungia tris funkcijas — kūrimo, saugojimo, griovimo. Skulptūriniuose atvaizduose t. nariai arba stovi vienas šalia kito (Eloros paminklai ir kt.), arba jų kūnai yra tarsi išaugę vienas iš kito (pietų Indijos šivaizmo šventyklos). Seniau t. klaidingai buvo laikomi Šivos-Mahešvaro atvaizdai su trimis veidais (pvz., Elefanto saloje netoli Bombėjaus), o iš tikrųjų tai trys šio dievo hipostazės.

Trimūrtis. Kailasanatho šventykla Eloroje. VIII a.

Tritas — sen. indų mitologijoje: 1) Tritas (sen. indų trita=) — rišis, kuriam skirtas Rigvedos himnas. T. yra įmestas į gilų šulinį, neturi palikuonių, jam baisu, kad jo giminė išnyks, ir jis šaukiasi Agnio bei Varūnos pagalbos. T. skundžiasi savo likimu, ir pagaliau Brihaspatis jį išvaduoja. T. vaizduojamas kaip žynio prototipas, atliekantis pirmuosius aukojimo ritualus. Kituose Rigvedos himnuose sakoma, kad T. siūlęs Indrai somos; 2) Trita Aptjas (sen. indų trita āptya=, t. y. „su vandeniu susijęs Tritas") — sen. indų mitologijoje antrarūšė dievybė. Rigvedoje T. Aptjas minimas 29 himnuose 40 kartų. Pirmiausia iškeliamas jo ryšys su vandeniu (pvz., jis neša į jūrą Varūną, šlovina Apamnapatą) ir su ugnimi (įpučia danguj ugnį, pakinko saulei žirgus; siužetiškai ir rituališkai susijęs su Agniu). T. Aptjas glaudžiai susijęs ir su dangumi. Atliekantis bedugnės ir dangaus (vandens ir ugnies) sujungimo funkcijas T. Aptjas, matyt, gali būti traktuojamas kaip Trito (↑ 1) — mitinio rišio, kuris mėgina spręsti etines problemas (kas yra teisinga ir kas neteisinga), prototipas. Dar minima, kad T. Aptjas, padėdamas Indrai, viename mūšyje padalija Vritro kūną, išlaisvina karves, uždega ugnį, duoda Indrai somos; 3) Tritas (sen. indų trita=, matyt, susijęs su sen. indų tṛtīya= „trečias") — vienas iš trijų brolių (trečiasis), apie kurį pasakojama „Mahabharatoje", Džaiminyjabrahmane. Yra toks siužetas: Agnis įberia vandenin pelenų, iš kurių gimsta trys broliai. Dviem broliams išdavus, trečiasis įmetamas į šulinį, bet vėliau išgelbstimas. Visų trijų T. suliejimas į vieną paveikslą ir bendro siužeto sukūrimas leidžia kalbėti apie mitologemą, kuri turi labai artimą analogiją iranėnų mitologijoje (plg. su iranėnų Trita), galbūt esama panašumo ir su gr. Tritonu.

Tvaštaras (sen. indų tvaṣṭar iš tvakṣ „kurti") — sen. indų mitologijoje dievas demiurgas, visų būtybių ir formų kūrėjas. Rigvedoje minimas apie 65 kartus; Atharvavedoje T. vaizduojamas žilagalvis, laikantis taurę somos. T. vadinamas „formų viešpačiu", „formų kūrėju". Jis atranda, sukuria ir keičia, pats yra daugiaformis ir turi „visas formas" (iš čia kilęs jo epitetas „Višvarūpas"). Indrai T. nukala kovos vėzdą-vadžrą ir vežimą, nuostabią taurę somos gėrimui, Brahmanaspačiui — geležinį ginklą ir t. t. T. sukūrė vyrą ir moterį, jaunikį ir nuotaką, žvėris, žirgus, jis atneša sėklų, duoda sūnų, turto, padeda nėščioms. Vėliau T. imamas identifikuoti su Pradžapačiu, kaip Višvakarmanu, ir jo išstumiamas. T., Aditės vienuoliktojo sūnaus, žmona buvo demonė, kilusi iš asurų. Ji pagimdė T. trigalvį Višvarūpą ir kumelės išvaizdos dukterį Saranjū. Višvarūpą nužudė Indra. Tai sužinojęs, T. be galo supyko ir dar labiau įniršo,

kai Indra nekviestas išgėrė T. priklausančią somą. Kad atkeršytų Indrai, T. iš somos ir ugnies sukūrė pabaisą Vritrą. Kartais pasakojama apie visiškai kitokius T. kūrinius — Agnį ir Brihaspatį, auksines Savitaro rankas, T. medų. T. vardas veikiausiai yra epitetas, turintis ide. šaknį.

Urvašė (sen. indų **urvaśī**) — sen. indų mitologijoje dangaus nimfa, apsara, pirmąkart paminėta Rigvedoje. Pasak vienos versijos, U., kaip ir kitos apsaros, buvo Brahmos duktė, pasak kitos, — ji gimė iš Narajano (Višnaus) šlaunies. Savo grožiu U. sugundė daugelį dievų ir išminčių — rišių. Iš Varūnos ir Mitro sėklos, kuri jiems išsiliejo pamačius U., gimė rišiai Agastjas ir Vasišthas. Mitras prakeikė gundytoją, ir U. turėjo gyventi žemėje, kur tapo mirtingojo Purūravaso žmona. U. ir Purūravasui gimė šeši (arba aštuoni) sūnūs — Mėnulio dinastijos valdovai. U. stengėsi sugundyti Ardžuną, kai tas svečiavosi danguje pas Indrą. Tačiau Ardžunas nepasidavė jos vilionėms, sakydamas, kad, būdama Purūravaso žmona, U. tapo jo genties pramote. Tada U. prakeikė Ardžuną, kad jis taptų nevaisingas, tačiau Indra šį prakeikimą sutrumpino iki vienerių metų.

Ušasė (sen. indų **Uṣas**, plg. **uṣas** „ryto šviesa") — sen. indų mitologijoje ryto aušros deivė, kuriai skirta 20 Rigvedos himnų. Ji vaizduojama kaip jauna mergelė spindinčiais drabužiais. U. pasirodo visam pasauliui, apnuogina krūtinę, puošiasi kaip šokėja. Ji vadinama švytinčiąja, aukso šviesą liejančiąja, mirgančiąja. Prieš saulėtekį U. išvažiuoja žilpinančiu vežimu, pakinkytu ryškiai raudonais arkliais arba jaučiais. Ji atkelia dangaus vartus (tamsos vartus), pripildo Visatą šviesos, apšviečia kelius, visus pabudina, atneša dovanų (karvių, žirgų, vaikų, tikriau — sūnų), teikia gyvenimą ir šlovę, duoda pastogę ir apgina. Ypač pabrėžiama, kad ji globoja dainininkus: apdovanoja talentu, įkvepia juos. U. išeina iš sesers nakties, pakeisdama ją, ji paruošia kelią saulei, atveda ją, pasirodydama kartu su saulės spinduliais. U. tiesia kelius ir žmonėms. U. gyvena kalno viršūnės tvirtovėje, ji dangaus duktė, tačiau gyvybę jai yra davęs Surjas, ji yra ir Surjo žmona. U. — ir Ašvinų, dievų, karvių, net himnų kūrimo motina. Ji nakties ir dievų, pirmiausia aditjų, sesuo, t. p. savo tėvo Surjo, Saulės (matyt, Pūšano) meilužė. Itin daug reikšmės skiriama incestiniams santykiams su tėvu — dangumi. Glaudžiausi ryšiai U. sieja su saulės dievybėmis (Surju, Savitaru, Ašvinais, Agniu ir t. t.). Ji panašiausia į Indrą, bet kaip tik tarp jos ir Indros kyla konfliktas, nes Indra, apsvaigęs nuo somos, vadžru sudaužo U. vežimą, bet pati U. spėja pasislėpti. Aitarejabrahmane pasakojama, kaip Šunahšepas meldžiasi U., ir jinai išlaisvina jį. Dažniausiai U. minima Rigvedoje. Povediniu laikotarpiu U. visai neminima, nors netiesioginių jos pėdsakų galima įžvelgti Ušės paveiksle. Neabejotinas U. paveikslo archajiškumas — ji gretinama su Didžiosios Deivės Motinos kulto dievybėmis, kurios minimos tekstuose ir pavaizduotos meno kūriniuose Indijoje Mohendžodaro laikotarpiu. U. paveikslas siejasi su ide. ryto aušros įvaizdžiais, jos vardas panašus į sen. gr. Eos, lot. Aurorą, galbūt ir latvių Usinį, rusų Usenį, Avsenį.

Vača (sen. indų **vāc**, pažodžiui — „kalba", „žodis") — sen. indų mitologijoje kalbos deivė, kalbos personifikacija. Rigvedoje jai skirtas vienas himnas, kuriame anagramuotas jos vardas. V. gyvena ir danguje, ir žemėje, jos įsčios jūroje, taigi vandenyje. Ji aprėpia visus pasaulius, siekia dangų, pučia kaip vėjas. V. aukštesnė už dangų ir platesnė už žemę. Ji — turtų valdovė ir jų rinkėja, apdovanoja jais visus. Tas, kurį ji myli, darosi stiprus, išmintingas, tampa brahmanu, rišiu; į tuos, kurie brahmanų nekenčia, V. paleidžia strėlę iš Rudro lanko. Tarp žmonių ji kelia ginčus, bet pamaitina tuos, kurie jos klausosi. V. įvairiapusiška: ji neša Mitrą, Varūną, Indrą, Agnį, Ašvinus, Somą, Tvaštarą, Pūšaną ir Bhagą; su ja yra Rudras, vasus, Aditė ir visi dievai. V. vadinama dieviškąja, dievų valdove. Kurdama būtį, ji susijusi su Pradžapačiu (brahmanai), o epitetas „Vačaspati" („kalbos viešpatė") ją sieja su Višvakarmanu ir Somu. Daug ryšių (genealoginių, gimystės, siužetinių) V. įgyja laikotarpiu po Rigvedos. Pvz., Atharvavedoje ji yra identiška Viradžai ir laikoma meilės dievo Kamo dukterimi. Vedų komentatoriaus Sajano nuomone, V. yra didžiojo rišio Ambhrino (iš žodžio, reiškiančio „drėgnas") duktė. Taitiryjabrahmane V. vadinama „vedų motina" (kaip ir „Mahabharatoje"; Aitarejabrahmane, kur pasakojama, kaip Višnus trimis žingsniais įgyja pasaulius, vedas ir V. — kalbą) ir Indros žmona, kuri apima visus pasaulius [kartais V. yra atmosferos deivė, o griaustinis vadinamas „vidinės erdvės balsu (vāc)"; plg. „Naighantuką"]. V. yra viena iš Pradžapačio, sukūrusio vandenis iš kalbos pavidalo pasaulio, žmonų (Šatapathabrahmanas). Epiniu laikotarpiu V. tampa išminties ir iškalbos deive, ji identifikuojama su Sarasvate — upe ir upės deive, laikoma Brahmos žmona (Bhagavatapuranoje ji yra Brahmos duktė, o Padmapuranoje — Dakšo duktė, Kašjapo žmona ir gandharvų bei apsarų motina). Žinomiausias siužetas, kuriame veikia V., yra apie Somo išpirkimą iš jį pagrobusių gandharvų nelaisvės — kaip išpirka pasiūloma V., paversta moterimi (plg. su motyvu, kai V. Somą iš gandharvų išvilioja). V. paveikslas klostėsi sen. indų triados „mintis — žodis — veiksmas" ir įsitikinimo, kad kalbos garsai turi ypatingą reikšmę, pagrindu. Nurodomos paralelės tarp sen. indų teorijų apie žodį, kai kurių V. ypatybių ir mokymo apie logosą sen. gr. filosofijoje.

vadžras (sen. indų **vajra**=) — vedų ir induizmo mitologijoje lazda, vėzdas, Indros (rečiau Rudro, marutų arba Manjaus) ginklas (plg. Indros epitetus: Vadžrinas, Vadžrabhritas „nešiojantis v." ir pan.). Indrai v. nukala Tvaštaras; pasak Rigvedos, tai padarė dainininkas Ušanas. V. guli okeane, jo vieta žemiau saulės (Indros rankose v. yra kaip saulė danguje). V. būna iš vario, aukso, geležies, t. p. akmens arba uolos. V. turi keturis arba šimtą kampų, tūkstantį dantelių. Kartais v. yra disko, vėliau kryžiaus formos. „Mahabharatoje" sakoma, kad v. pagamintas iš atsiskyrėlio išminčiaus Dadhyčo skeleto. V. yra ir vaisingumo simbolis; neatmestinas ir jo ryšys

su lietumi. Manoma, kad kadaise v. simbolizavo jaučio falą.

Budizmo mitologijoje v. (skr. vajra= „deimantas", „žaibas") yra tvirtumo ir nesunaikinamos galios simbolis. V. užima centrinę vietą vadžrajanos (šios budizmo krypties pavadinimas kilęs iš žodžio v.) simbolikoje, kur v. vaizduojamas kaip ypatingos formos skeptras. V. yra daugelio budų, bodhisatvų ir idamų atributas, paprastai kartu su varpeliu, kurio rankenėlė primena v. galą. Vadžrajanoje v. simbolizuoja vyriškąjį pradą, kelią, meistriškumą, užuojautą, t. y. aktyvumą; savo ruožtu varpelis simbolizuoja moteriškąjį pradą (pradžnią), vaisių, išmintį, t. y. pasyvumą. Tibete v. vadinamas „dordža".

Vadžrangas [skr. vajrāṅga=, pažodžiui — „turintis (tvirtą) kaip vadžras kūną"] — induizmo mitologijoje garsus asketas ir Indros priešas. Pasak Matsjapuranos ir kai kurių kitų šaltinių, V. yra Kašjapo ir Ditės sūnus, kurį Ditė pagimdė po to, kai Indra mūšyje iššudė visus jos vaikus daitjus. Šis sūnus turėjo nubausti žudiką Indrą. V. buvo nepaprastai stiprus ir bebaimis. Užaugęs motinos paragintas jis iškeliavo į Amaravatę, lengvai įveikė Indrą, surišo jį, užsikėlė ant pečių ir parėjęs namo numetė savo priešą motinai po kojų. Tada pasirodė Brahma ir išprašė, kad V. atleistų Indrai. V. paklausė užtarėjo ir Indrai buvo padovanota gražuolė mergelė Varangė; su Varange V. iškeliavo į būstą, kur įvykdė griežtus įžadus (pirmąjį tūkstantį metų išstovėjo ištiesęs į dangų rankas, antrąjį — pasilenkęs ir galvą įrėmęs į žemę, trečiąjį kankino save karščiu, ketvirtąjį — lediniu vandeniu). Savo ruožtu Varangė davė įžadą tylėti. Tačiau Indra nepamiršo, kas jam buvo padaryta, ir pasivertęs milžiniška beždžione sugriovė V. ir jo žmonos būstą, paskui tapęs slibinu pagrobė Varangę. Vargais negalais V. surado savo žmoną gūdžiame miške ir nutarė atkeršyti Indrai, tačiau jį saistė pažadas Brahmai, tad tik sūnus Tarakas, kurį Brahma buvo dovanojęs V., gali atkeršyti Indrai už Varangei padarytas skriaudas.

Vaitaranė (sen. indų vaitaraṇī „pernešanti", „perkelianti") — induizmo mitologijoje upė, tekanti dievo Jamo karalystėje arba, pasak kitų aprašymų, skirianti gyvųjų pasaulį nuo mirusiųjų. Puranose rašoma, kad V. yra banguota ir dvokianti srovė, pilna kraujo, kaulų, plaukų ir kitų nešvarumų. Žmogus šią srovę gali įveikti tik laikydamasis už karvės uodegos, jei jis gyvas būdamas padovanojo šią karvę brahmanams. Maudynės Vaitaranėje yra viena iš nusidėjėliams skirtų kančių Jamo karalystėje. „Mahabharatoje" V. identifikuojama su požeminiu Gangu: „pasiekusi protėvių (sritis), Gango upė virsta Vaitarane, kurią nusidėjėliams sunku įveikti". Tačiau epe V. vadinama dar viena — šventoji — upė, tekanti Kalingos valstybėje (V. upė dabartinės Orisos teritorijoje). „Mahabharatoje" teigiama, kad apsiplovimas šioje upėje apvalo žmones nuo nuodėmių. Turbūt dvi V. yra skirtingos vieno mitologinio paveikslo hipostazės.

Vajus (sen. indų vāyu= „vėjas", „oras") — vedų ir induizmo mitologijoje vėjo dievas, glaudžiai susijęs su Vatu. Rigvedoje V. skirtas vienas himnas, bet kai kuriuose himnuose jis garbinamas kartu su Indra. Palyginti su Vatu, V. yra labiau individualizuotas, tačiau ir jo apibūdinimai gana neraiškūs (maloni išvaizda, tūkstantis akių, jis greitas kaip mintis, siekia dangų ir pan.). Dviejų pasaulių pagimdytas V. užpildo oro erdvę, pasirodo rytą; jis turi švytintį vežimą ir daug žirgų (90, 100, 1000), kartais — jaučių; su juo vežime — pats Indra. V. turi turtų ir, būdamas dosnus, daugelį jais apdovanoja. Aukotojui V. dovanoja sūnų, duoda palikuonių, turto, žirgų, jaučių, šlovę, teikia pastogę, išblaško priešus. Be ryšio su Indra ir jo paties pagimdytasis marutais, akcentuojamas V. ryšys ir su soma; jis (kartais drauge su Indra) turi teisę išgerti pirmąjį somos gurkšnį; soma jam maloni, teka priešais jį ir t. t. Vieną kartą minima, kad V. yra Tvaštaro dukters vyras. Kreipiantis į V., kreipiamasi ir į Indrą bei Pardžanją. Jam aukojami gyvūnai. V. — gyvybės kvėpavimas-pranas ir pats yra kilęs iš Purušo kvapo.

Povedinių laikotarpiu V. paveikslas tampa konkretesnis (Višnudharmapuranoje — antropomorfinis) ir pasirodo daugelyje siužetų. Pvz., „Ramajanoje" pasakojama, kad V. įsimyli Kušanabho dukteris, bet atstumtas jas prakeikia. Tame pačiame kūrinyje V. veikia ir kaip Hanumano ir Sampatino tėvas („Mahabharatoje" jis yra Bhymo tėvas). Bhagavatapuranoje teigiama, kad išminčiaus Narado prašomas V. nuverčia Meraus kalno viršūnę, kuri įkrinta į jūrą ir tampa Lankos sala. Daugeliu atvejų V. lydi Indrą mūšiuose; mite apie pergalę prieš Vritrą (Šatapathabrahmano versijoje) dievai siunčia V. žvalgybon. Padavime apie Višvamitro ir Vasišthos varžybas dėl karvės Surabhės Indra siunčia V. ir Kamą padėti apsarai Ménakai. Kartais V. yra dovanotojas: Kartikėjui jis duoda vežimą (padavimas apie Skandą Matsjapuranoje), Kali — ausis, lanką ir strėles (Markandejapurana). Reikšmingas V. tapimas vienu iš pasaulio sargų (lokapalų), jo valdžion patenka šiaurės vakarai. V. jojamasis gyvūnas (vahanas) yra elnias (Matsjapurana). Višnupuranoje sakoma, kad V. priklauso vasų grupei. Upanišadose V. dažnai aptinkamas sąrašuose ir klasifikacijose. Artimiausias V. mitologinis atitikmuo — Avestos Vaijus.

Valas (sen. indų vala=, pažodžiui — „aprėpiantis", „slepiantis") — vedų mitologijoje demonas, kuris slepia oloje Panio pavogtas karves, ir pačios olos pavadinimas. Rigvedoje Valo vardas minimas 24 kartus. Pagrindiniame mite apie V. sakoma, kad Indra siunčia dieviškąjį šunį Saramą ieškoti pavogtų ir paslėptų oloje karvių. Saramui pavyksta aptikti karvių pėdsakus. Kai Panis atsisako atiduoti karves, Indra ir Brihaspatis, vadovaudami išminčiams angirasams, išgriauna olą ir išlaisvina karves. Tamsa išnyksta, ir pasirodo aušros deivė Ušasė. V. ima staugti, bet Indra nugali jį. Šio mito interpretacijos įvairios: jame kai kas įžvelgė ugnies aukojimo ritualo (karvė su pienu) arba kosmogoninį ryto aušros, šviesos, išsklaidančios nakties tamsą (karvės — spinduliai), simbolį. Kartais V. vaizduojamas kaip Vritro brolis; manoma, kad jų vardai susiję tarp savęs, taip pat su kitų mitologinių personažų vardais (plg. slavų

Велес, Волос lietuvių velnias, latvių velns ir pan.).

valakhiljai (sen. indų vālakhilya=) — sen. indų mitologijoje protingieji nykštukai (jų būtinai yra 60 000); klasifikacijoje jie yra viena žemiausių dievybių grupių ir kartais įeina į sidhų klasę. Rigvedoje sakoma, kad v. atsiradę iš Pradžapačio plaukų. V. minimi 11 himnų, esančių Rigvedos aštuntojoje knygoje (vėlyvojoje jos kūrimo stadijoje). Puranose v. tėvu laikomas Kratus, didysis rišis ir šeštasis Brahmos sūnus. Pasak Višnupuranos legendos, kurioje etimologizuojamas v. pavadinimas, kartą plaukas (sen. indų vāla=) iš Krataus kirkšnies įkrito į nuo sausros suskeldėjusios žemės plyšį (sen. indų khilya=), ir netrukus iš šio plyšio pasirodė spiečius nepaprastų būtybių — v.; nė vienas iš jų nebuvo didesnis už rankos nykštį. V. gali skristi greičiau už paukščius. Pasak vienų mitų, jie gyvena Himalajuose, pasak kitų, — saulėje, kur minta saulės spinduliais ir yra saulės vežimo sargai. V. garbinami už tyrumą ir gerus darbus; manoma, kad net dievai negalėjo nebaudžiami tyčiotis iš jų: anot „Mahabharatos", kai Indra įžeidė v., jie atsidėjo rūsčiai askezei, ir į pasaulį atėjo Indros priešas — paukščių valdovas Garudas.

Valmykis (sen. indų vālmīki= „skruzdžių") — legendinis sen. indų epinės poemos „Ramajana" autorius; tradiciškai indų V. vadinamas „pirmuoju poetu" (adikaviu), jam priskiriamas epinės poemos dvieilio — šloko sukūrimas. Pasak vienos legendos, V. jaunystėje buvo plėšikas, bet vėliau atsidėjo griežtai askezei ir atpirko padarytas nuodėmes — daug metų jis nejudėdamas stovėjo vienoje vietoje, kol nuo kojų iki galvos apaugo skruzdėlynu (todėl ir gavo tokį vardą). „Ramajanoje" V. veikia kaip šios poemos didvyris. Jis savo atsiskyrėlio būste paslėpė Sytą, kurią buvo išvaręs Ramas, ir užaugino jos sūnus — Kušą bei Levą.

Vamanas (skr. vāmana= „liliputas") — induizmo mitologijoje penktasis Višnaus avataras. Pasak legendos, Višnus pasivertė liliputu, kad atgautų dievams priklausiusią valdžią pasaulyje; jis išprašęs iš daitjų valdovo Balio tiek žemės, kiek galėsiąs pamatuoti trimis žingsniais. Vėl tapęs dievu, Višnus žengė du žingsnius, atgaudamas žemę ir dangų, o Baliui paliko tik patalą — požemį.

Varahas (skr. varāha= „šernas") — induizmo mitologijoje trečiasis iš dešimties kanoniškųjų Višnaus avatarų. Legenda sako, kad tapęs šernu Višnus iltimis iškėlė iš vandenyno gelmių Hiranjakšo paskandintą žemę; prieš tai V. kariavo su juo tūkstantį metų, paskui jį nužudė. Brahmanuose šią mitologinę funkciją atlieka Pradžapatis.

varnas (sen. indų varna= „spalva", „pavidalas", „būdas", „giminė", „kokybė", „teigiama savybė", „žmonių kategorija") — socialinis institutas, susijęs su sen. indų visuomenės socialine struktūra ir tvirtai įsišaknijęs mitologijoje. Pirmą kartą keturi v. (nevartojant žodžio „varnas") paminėti Rigvedos himne „Purušasūktas", kuriame išdėstyta v. kilmė iš pirmžmogio Purušo kūno dalių: „Kai Purušą sukapojo..., jo burna virto brahmanu, rankos tapo radžanais (kšatrijais), šlaunys — vaišjais, iš kojų gimė šūdras". Vėlesniuose paminkluose taip pat esama ir keturių v. idėjos, ir jų kilmės iš kažkokio demiurgo ar kultūrinio didvyrio, tradicijos pradininko, aiškinimų, be to, vartojamas ir pats žodis „varnas". Vėlesnėje brahmanų literatūroje v. atsiranda iš dievo — kūrėjo Brahmos, kartais iš Višnaus kūno dalių (dažniausiai, kai jis įsikūnija Krišnos pavidalu), rečiau iš Šivos. Viena pačių žinomiausių versijų, kurioje aiškinama dieviškojo personažo ar pirmžmogio mitologinė transformacija į socialinės struktūros elementus, randama „Manaus įstatymuose" (juose buvo kodifikuotas dalijimas į varnus): „Bet pasaulių gerovei jis (Brahma) sukūrė iš savo lūpų, rankų, šlaunų ir pėdų brahmaną, kšatrijį, vaišją ir šūdrą"; „O visos šios Visatos išsaugojimui jis, šviesiausiasis, iš jo lūpų, rankų, šlaunų ir pėdų gimusiems nurodė atskirus darbus. Mokymą, vedų studijavimą, aukojimą sau pačiam ir aukojimą kitiems, aukų įteikimą ir gavimą skyrė brahmanams. Pavaldinių gynimą, aukų įteikimą, vedų studijavimą ir šalinimąsi nuo pasaulio džiaugsmų jis nurodė kšatrijams, galvijų ganymą, aukų įteikimą, aukojimą, vedų studijavimą, prekybą, palūkininkavimą ir žemdirbystę — vaišjams. O šūdrams valdovas nurodė tik vieną darbą — šiems varnams paklusniai tarnauti". Tame pačiame paminkle minima ir kita v. atsiradimo versija — iš didžiųjų rišių, Manaus sūnų ir Brahmos vaikaičių [iš Kavio (Bhrigaus) — brahmanai, iš Angiraso — kšatrijai, iš Pulastjo — vaišjai, iš Vasišthо — šūdrai]. Žinomi ir keli v. atsiradimo sekos variantai. Pagrindiniame variante yra spėjimas apie laipsnišką v. atsiradimą ir situaciją, kai visi žmonės buvo dori, taigi visi buvo brahmanai (pasak vieno varianto, vėliau raudonieji brahmanai tapo kšatrijais, geltonieji — vaišjais, juodieji („tikėjimą praradusieji") — šūdrais). Pasak kai kurių antrinių šaltinių (pvz., džainizmo), pirmiausia atsirado kšatrijai, po to vaišjai ir pagaliau brahmanai bei šūdrai. Upanišadų filosofinis variantas siūlo tokią raidos koncepciją: iš brahmano kaip dieviškoji hipostazė sukurta Kšatra, karių v. hipostazė (t. y. dievai kšatrijai: Indra, Varūna, Somas ir t. t.), tada Višė — vaišjų (t. y. vasų, rudrų ir kt.) hipostazė ir pagaliau šūdrų v. Šių hipostatine forma pateiktų socialinių funkcijų (maginių-juridinių, religinių, karinių, ekonominių), jas atitinkančių dievybių ir pagaliau v. susiejimas iš esmės yra labai archajiškas ir patvirtina kai kuriuos Ž. Diumezilio trijų socialinių funkcijų teorijos teiginius. Svarbus yra žmonių bendruomenėje egzistuojančių v. ir dievų grupių paralelizmas bei izomorfizmas: ir vienų, ir kitų pamatą sudaro bendras modelis, kuriam būdinga hierarchinė keturnarė sandara ir ypatingas elementų santykis (3+1). Šūdrai yra vieninteliai, neturintys tokių socialinių funkcijų, kurios indoarijų bendruomenėje būtų pripažįstamos garbingomis ir vertingomis.

Pirmieji trys v. priklausė „dukart gimusiems" (nes buvo įšventinti, o tai prilygo antrajam gimimui), o šūdrai — vienąkart gimę, neįšventinti („Manaus įstatymuose" jie vadinami tais, kuriems „gimimas uždraustas"). To-

kia keturnarė struktūra, atitinkanti kitas formas ir įsikūnijimus (plg. keturis amžiaus periodus, keturis jugus — didžiuosius laikotarpius, miesto, šventyklos schemas, dievų ketvertus ir t. t.), koreliuoja su abiem pasaulio medžio struktūromis, kurios išreiškiamos skaičiais — horizontaliu (skaičius 4) ir vertikaliu (skaičius 3). V. spalvų simbolika (brahmanai — balta spalva, kšatrijai — raudona, vaišjai — geltona, šūdrai — juoda) irgi dažnai atitinka spalvų skirstymą, apibūdinantį pasaulio medžio schemą. Ši v. spalvų simbolika daugelyje tekstų semantiškai interpretuojama pateikiant tokį vertinimą: balta brahmanų spalva — taurumas, raudona kšatrijų spalva — aistra, geltona vaišjų — abiejų pirmųjų savybių mišinys, juoda šūdrų spalva — tamsa. Tačiau šioje keturnarėje spalvų sistemoje galima įžiūrėti universalų dvinarį paveikslą (balta — juoda). Mitologiniuose tekstuose esama tvirtinimų, kad klasikinė keturių varnų sistema kilusi iš dar senesnės dvinarės struktūros.

Varūna (sen. indų varuṇa=) — sen. indų mitologijoje su kosminiais vandenimis susijęs dievas. V. yra tiesos ir teisingumo saugotojas, pagrindinis aditjas, vedų panteone svarbiausias iš dievų (šalia Indros). V. skirta 10 himnų, be to, daug himnų skirta V. kartu su Mitru. Tik V. ir Indra vadinami „visavaldžiais". V. yra patvaldys, visų (pasaulio, dievų ir žmonių) karalius. Jis moko dievus, ir jie vykdo jo įsakymus, klauso patarimų. V. sukūrė pasaulį ir saugo jį; jis užpildo oro erdvę, pritvirtina saulę, išmatuoja žemę saule ir pakelia ją į dangų; jam priklauso dangus ir žemė; naktis ir diena yra jo drabužiai. V. išjudino saulę, kuri yra jo akis, o pats jis turi tūkstantį akių.

Vokiečių indologas H. Lyderas įrodė, kad pagrindinė V. ypatybė yra jo ryšys su kosminiais vandenimis, visomis jų formomis (pasaulinis vandenynas, kuris sudaro išorines kūrybos ribas ir atskiria kosmosą nuo chaoso; dangaus vandenys — lietus, jūra, upės, srovės, požemio vandenys ir t. t.; prisiminkime su V. susijusią priesaiką prie vandenų). V. išlieja kosminius vandenis (jis yra lietaus dievas), išlaisvina vandenis, tiesia srovėms kelius, pridengia vandenyną, pripildo jūrą vandens, apžiūri upių vagas, pats būna upėse, jūroje; upės yra jo seserys (septynios). V. ir Mitras [kadangi Mitras susijęs su ugnimi (saule)] kartu atspindi archajinę vandens ir ugnies priešpriešą (brahmanų literatūroje V. ir Mitras daugeliu atžvilgiu yra priešybės). Skirtingai negu Mitras, V. labiau susijęs su gamtiniais reiškiniais negu su socialiniais: su naktimi, ménuliu, su tuo, kas tolima, su paslaptimi ir magija. Jis turi stebuklingą kerėjimo galią (maiją), jam būdingos asurų ypatybės; kartais jis vadinamas asuru, nors yra devas, rečiau — devu-asuru. V. su Mitru modeliuoja kosmosą apskritai, ypač maginiu-teisiniu aspektu. Vokiečių ideologas P. Tymė traktuoja V. kaip teisingos kalbos ženklą (pastaruoju metu ši traktuotė sukėlė nemaža ginčų). Žmonėms V. griežtas ir apskritai tolimas jiems (jis neantropomorfiškas). Beje, V. yra palankus daininninkams. V. duoda žmonėms ne itin daug gėrybių, bet prižiūri juos ir gina nuo blogio. Pvz., V. išvaduoja nuo baimės, saugo nuo blogų sapnų, seka žmonių mintis; jis stoja prieš neteisybę, ligas, mirtį, kerus, net dovanoja ilgą amžių. Pats V. yra įsikūnijusi pasaulio tvarka (ṛta=) ir teisybė. Jis mato ir įvertina tiesą bei melą, ieško kaltųjų, baudžia juos (siunčia nusidėjėliams vandenligę; virvė ir kilpa yra jo ginklai prieš nusidėjėlius) ir atleidžia nuodėmes. V. yra aukščiausiojo įstatymo saugotojas ir teisės garantas. Vedų himnuose V. susijęs su Adite (savo motina), Agniu ir Somu, Manjumi, Ušase, Indra (daug himnų skirta Varūnai ir Indrai kartu). Tačiau su V. susijusių siužetų vedose nedaug ir žinomi tik jų fragmentai. Be kosminio motyvo apie aukso gemalą (saulę) pasauliniame vandenyne (tai sieja V. su Mitru), Rigvedoje išsamiau pateikiamas tik vienas mitologinis siužetas — pasakojimas apie V. ryšius su Vasišthu; išminčius ir giesmininkas Vasišthas, kadaise buvęs V. numylėtinis (V. parodė jam dienos ir nakties kaitą, paėmė jį į laivą, padarė rišiu ir t. t.), supykdė rūstųjį dievą (V. pykčio priežastis nežinoma) ir pateko jo nemalonėn; Vasišthas prašo atleisti, tačiau V. pasiunčia Vasišthui mirtiną ligą — vandenligę. Dar neaiškesnis siužetas apie rišį Tritą, kuris atsidūrė giliame šuliny ir prašė Agnio ir V. teisybės bei užtarimo. V. žmona Varūnanė, arba Varūnė, vėliau pradėta laikyti vyno deive.

Povediniu laikotarpiu V. dievų panteone praranda pagrindinį vaidmenį, tampa vienu iš pasaulio sargų — lokapalų (paprastai V. siejamas su vakarais) ir yra paklusnus aukščiausiajai induizmo dievų triadai. Kai Nahušas buvo nuverstas nuo dangaus sosto, Brahma, pasak epinių šaltinių, pavedė valdyti Visatą Indrai ir tiems, kurie padėjo jam grįžti iš tremties (Varūnai, Jamui, Agniui arba Somui). Sakmėje apie Nahušą („Mahabharatoje") V. kviečia Indrą grįžti ir nugalėti Nahušą. Ir povediniu laikotarpiu V. vis dar tebėra vandenų valdovas, tačiau jo valdžia labai apribojama, o ryšys su moralės įstatymu beveik visai išnyksta. Užtat V. paveikslas smarkiai antropomorfizuojamas, labai prasiplečia jo ryšiai, tarp jų ir giminystės [jo sūnūs yra Bhrigus, Agastjas, Vasišthas, duktė Varūnė, iškilusi iš plakamo vandenyno, jis turi žmoną arba kelias žmonas (vandenis) ir t. t.], jį randame daugelyje siužetinių schemų, neretai kaip pagrindinį veikėją.

Epe ir puranose populiariausi siužetai, kuriuose veikia V., yra šie: V. ir Utathjo varžybos. V. pagrobia Somo dukterį ir išminčiaus Utathjo žmoną Bhadrą ir išsiveda ją į savo rūmus jūros dugne; sužinojęs apie žmonos pagrobimą, Utathjas siunčia pas V. išminčių Naradą, bet V. Naradą išveja; Utathjas meldžiasi upei Sarasvatei ir prašo nemaitinti okeano vandeniu, o pats išdžiovina okeaną; V. priverstas paklusti ir grąžinti žmoną vyrui. V. pamilsta apsarą Urvašę — Mitro žmoną, ir ji pagimdo du sūnus. Kaip ir kiti dievai, artėjant Ravanui, V. pasiverčia gulbe, kurią paskui apdovanoja grožiu. Ravanas įsiveržia į V. karalystę, nugali jo sūnus ir vaikaičius, kviečia į kovą patį V., bet V. kvietimą atmeta. Sakmėje apie Parašuramą V. duoda brahmanui Ričykui tūkstantį žirgų, slepia pas save valdovo Maruto pasekėjus. Daugelyje siužetų V. padeda Indrai (Skando gimimas, asurų tvirtovės Tripuro sugriovimas ir kt.). Dievai sukuria deivę Kali, o V. jai do-

vanoja kojas ir kilpą, kuria ji supančioja asurų demoną Mahišį (Markandejapurana). Ardžunui V. duoda kilpą, lanką, strėlių, vežimą, kad tasai patektų į dangų. Hariščandras prašo V. sūnaus; V. dovanoja sūnų ir reikalauja paaukoti jam; daugkart atidėliojus, nusprendžiama paaukoti Varūnai Šunahšepą. Kartu su Indra ir Somu V. siūlo nužudyti žynį Aurvą. V. gieda himną Krišnai, kad neišsipildytų jo grasinimai, ir t. t. Dar prisiminkime siužetus, susijusius su V. sūnumis ir broliu (Agastjas, Vasišthas, Bhrigus, Vivasvatas ir t. t.) arba su V. karalyste (pvz., sakmė apie nagus), kuri su jos rūmais ne kartą aprašyta epe. Užsimezga tvirtesni ryšiai su požemio karalyste, mirtimi (kilpa tampa pagrindiniu jo atributu), V. pasirodo apsuptas slibinų. Brahmanai, priešingai, pabrėžia jo ritualinį aspektą (V. ryšys su radžasuju - aukojimu).

V. paveikslo evoliucija (epizodai, kai Indra atstumia V., t. p. jo glaudūs ryšiai su Mitru) leidžia rekonstruoti kai kurias šios dievybės genezės detales. Kombinacija „Mitras-Varūna" (be to, V. esąs asuras), be abejonės, giminiga sen. iranėnų „Mitras-Ahuramazdas", o tai aiškiai patvirtina šios poros indoiranietišką pobūdį (plg. V. ir jo iranėniško atitikmens išminties motyvą). Net V. vardą tyrinėtojai gretina su hetų jūros dievybe Arunu, sen. gr. dangaus dievu Uranu, galiausiai su slavų Volosu (Velesu), lietuvių velniu ir t. t. Tad, nors daug kas ir neaišku, indoeuropietiškos šio vardo paralelės neabejotinos.

Vasišthas (sen. indų **vasiṣṭha=**, pažodžiui — „turtingiausias") — vedų ir induizmo mitologijoje vienas iš septynių dieviškųjų rišių, kurie personifikuoja Didžiųjų Grįžulo Ratų žvaigždyno žvaigždes. V. buvo Brahmos sūnus, tačiau prakeiktas neteko savo kūno ir vėl gimė iš dievų Mitro ir Varūnos sėklos, kai jie aistringai įsimylėjo dangaus mergelę — apsarą Urvašę. Rigvedos septintosios mandalos himnuose (jų autoriumi laikomas V.) V. vaizduojamas kaip dievų, pirmiausia Varūnos, draugas. Varūna priima jį savo namuose, parodo dienos ir nakties kaitą, paima kartu į laivą. Tradiciškai V. yra brahmano idealas; jį ir jo palikuonis, kurie sudaro galingą vasišthų giminę, laikė Saulės dinastijos valdovų namų žyniais (purohitais). Mitų ciklas apie V. pirmiausia vaizduoja nesantaiką, kuri įsiplieskė tarp jo ir kito rišio — Višvamitro: Višvamitras stengėsi atimti iš V. Surabhę — „troškimų karvę". Pasak vieno iš šių mitų, tada, kai V. buvo valdovo Kalmašapado žynys, Višvamitras apgyvendino šio valdovo kūne demoną-rakšasą, ir tas prarijo vieną po kito šimtą Vasišthо sūnų. Iš nevilties V. norėjo nusižudyti: šoko nuo Meraus kalno, bet akmeninė jo papėdė tapo minkšta kaip žolė; šoko į laužą, bet ugnis atvėso; su akmeniu ant kaklo norėjo nusiskandinti jūroje, bet bangos išnešė jį į krantą; pasinėrė į upę, kurioje knibždėte knibždėjo krokodilų, bet upė nuseko ir krokodilai jo nelietė. Netrukus V. sužinojo, kad jo vyriausiojo sūnaus našlė yra nėščia, ir todėl jo giminė neišnyks. V. nusiramino ir nebegalvojo apie mirtį; apšlakstęs Kalmašapadą švęstu vandeniu, išvadavo jį nuo rakšaso. Kitame mite pasakojama, kad, nusprendęs nužudyti V., Višvamitras kartą liepė Sarasvatės upei ant savo bangų atnešti jam V. Tačiau, pamatęs, kad krante jo laukia Višvamitras su ginklu rankoje, V. liepė upei tekėti priešinga kryptimi. Sarasvatė paklausė išmintingojo rišio, bet įpykęs Višvamitras metams pavertė upės vandenį krauju. Pasak Višnupuranos, V. žmona buvo Urdža, Dakšo duktė. Kiti šaltiniai teigia, kad V. žmona buvo Arundhatė, kurios geidė Agnis ir Indra, bet ji, tapusi santuokinės ištikimybės personifikacija, buvo užkelta į dangų kaip Rytinė žvaigždė.

vasūs (sen. indų **vasu=**, daugiskaitos forma **vasavah**; iš **vasu=** „dešinysis", „geras") — vedų ir induizmo mitologijoje aštuonios dievybės, sudarančios ypatingą grupę. Kartu su vienuolika rudrų ir dvylika aditjų, Djausu ir Prithive v. sudaro senovės indų panteoną, į kurį įeina 33 dievai (žr. Atharvavedą, Šatapathabrahmaną ir kt.). Visos trys dievų grupės veikia kartu daugelyje Rigvedos himnų, atskiruose epo epizoduose, upanišadų sąrašuose ir klasifikacijose, bet jau brahmanuose v. siejami su žeme, o rudrai — su oru, aditjai — su dangumi. Čhandogjaupanišadoje v. sudaro penkias grupes, be to, jie susiję su Agniu, rudrai — su Indra, aditjai — su Varūna. Agnis kaip v. vadovas pasirodo tik vėlesniuose tekstuose, nors jau Rigvedoje jis lydi v. Daug anksčiau laikotarpiu v. vadovas buvo Indra (epe vadinamas Vasavu), bet ir jis negali pažeisti v. įstatymų; vėlyvajame induizme šią vietą pradeda užimti Višnus. Dievybės, sudarančios v. klasę, veikia kaip gamtos reiškinių, stichijų ir objektų personifikacijos; pvz., Višnupuranoje: vanduo (Apas), Šiaurės žvaigždė (Dhruvas), mėnulis (Somas), žemė (Dharas arba Dhavas), vėjas (Anilas), ugnis (Analas arba Pavakas), ryto žara (Prabhasas), šviesa (Pratjūšas); Brihadaranjakaupanišadoje v. yra ugnis, vėjas, oro erdvė, saulė, dangus, mėnulis, žvaigždės. Vėliau v. laikomi Ašvinai, aditjai, rudrai, Višnus, Šiva ir Kuberas (Višnupuranoje: Agnis, Somas, Vajus, Dhruvas ir kt.), „Ramajanoje" v. yra Aditės vaikai. Apie atskirus v. galima sužinoti raštuose, kurie skirti konkretiems šios klasės dievams.

Vasudevas (sen. indų **vasudeva=**) — induizmo mitologijoje Krišnos tėvas ir Kuntės, pandavų motinos, brolis, epo „Mahabharata" herojus.

Vasudevas (sen. indų **vāsudeva=**) — induizmo mitologijoje Krišnos ir Višnaus vardas (Krišna yra Višnaus personifikacija). Žodis traktuojamas kaip patronimas „Vasudevo, Krišnos tėvo, sūnus". Matyt, senovėje V. buvo laikomas atskira dievybe, bet pamažu ji susiliejo su Krišnos-Višnaus paveikslu, be to, du jo vardo variantai buvo siejami su dviem mito apie Krišną personažais.

Vatas (sen. indų **vāta=** „vėjas") — vedų mitologijoje vėjo dievybė. V. glaudžiai susijęs su Vajumi, todėl abu šie vardai kartais priskiriami vienam ir tam pačiam mitiniam personažui, tačiau abiejų personažų charakteriai gerokai skiriasi, todėl tikslinga juos nagrinėti atskirai. V. yra mažiau individualizuota ir neantropomorfinė dievybės forma. Daugeliu atvejų V. — sudievinta vėjo jėga. Rigvedoje jam skirti du neilgi himnai. V. atpažįsta-

mas iš švilpesio, staugsmo, bet ne iš išvaizdos. Jo kinkinys (žirgus pakinkė Indra) lekia dundėdamas, viską savo kelyje triuškindamas, sukeldamas rausvus atspindžius, dulkes ore ir žemėje. Paskui V. seka viesulai. Jis yra pirmagimis pasaulio vaikas, vandenų draugas, dievų alsavimas, jis pavaldus kosminei tvarkai. V. neturi poilsio. Vežime kartu su juo visada būna dievas — viso pasaulio valdovas. V. susijęs ne tik su Indra, bet ir su audros debesų bei lietaus dievu Pardžanju; iš čia jo ryšys ir su lietumi, vėtra, audra. Tačiau V. ir gydo, dovanoja ilgą gyvenimą. Povedinių laikotarpiu V. vaidmuo sumenkėja, jį pakeičia Vajus. Kaip sudievinto vėjo V. vardas siekia indoeuropietiškus laikus; plg. iranėnų paraleles (zoroastrizmo Vatas ar Oadas ant Kaniško, Kūšano valstybės valdovo, laikotarpio monetų) arba personifikuotą vėjo paveikslą slavų mitologijoje.

Venas (sen. indų **vena**=) — sen. indų mitologijoje valdovas, Angio ir Manu sūnus (arba jų palikuonis). Apie V. pasakojama „Mahabharatoje", Višnupuranoje, Bhagavatapuranoje, „Harivanše" ir kt. veikaluose. Tapęs valdovu, V. paskelbė, kad žmonės turi atsisakyti aukojimo ir kad jis pats yra aukojimo viešpats. Kai V. nepaklausė išminčių patarimo, jie nužudė jį žolės ašmenim. Kadangi V. neturėjo vaikų ir valstybei grėsė nelaimės, išminčiai trynė mirusio valdovo šlaunį, ir pasaulin atėjo jo sūnus Nišadas. Kadangi brahmanai trynė ir dešinę V. ranką, atsirado kitas V. sūnus — Prithas. Šiek tiek kitokia versija pateikta Padmapuranoje: V. apsivalė nuo nuodėmių, iškeliavo į vienuolyną ir ten atgailavo. Višnus pažadėjo jam vienatvę.

vetalai (sen. indų **vetālas**=) — induizmo mitologijoje piktosios dvasios, vampyrai, gyvenantys medžiuose bei kapuose ir galintys įsikurti mirusiųjų kūnuose. Kartu su bhūtais ir pramathanais v. sudaro Šivos svitą.

vidjadharai (sen. indų **vidyā dhara**= žinių turėtojas) — induizmo mitologijoje pusdievių grupė. V. yra geraširdės oro dvasios, kurios kaip Indros palydovės gyvena tarp žemės ir dangaus arba šiaurės kalnuose; kartu su kinarais ir jakšais v. priklauso Kubero svitai. Kadangi v. tobulai išmano magiškus ritualus, jie gali panorėję keisti savo išvaizdą. V. — vyrai garsūs savo išmintimi, moterys — grožiu. Ir vieni, ir kiti dažnai tuokiasi su mirtingaisiais. Indų epe minimi kai kurie v. valdovai, tarp jų lokys Džambavanas, vienas iš Ramo pagalbininkų.

Viradža (sen. indų **virāj** „švytintis" arba „plintantis") — sen. indų mitologijoje moteriškojo kūrybinio prado personifikacija. Rigvedoje nurodoma, kad V. gimusi Purušui, o jis savo ruožtu Viradžai. Atharvavedoje ji minima kaip karvėje įsikūnijęs moteriškasis pradas. Kita versija pateikta „Manaus įstatymuose". Brahma savo kūną padalydamas pusiau, davė pradžią vyrui ir moteriai; beje, šiuo atveju V. siejama su vyriškuoju pradu. Povediniu laikotarpiu V. kaip mitinis personažas išnyksta, tapdama reikšminga sąvoka spekuliatyvinės filosofijos sistemoje (kūrybinis, materialusis principas, kartais truputį mitologizuotas; pvz., anot Šankaros, V. yra materija, Indros, kaip ugnies Vaišvanaro, žmona; daugeliu atvejų V. identifikuojama su maistu) ir vedanto mokykloje.

Višnus (sen. indų **viṣṇu**=) — induizmo mitologijoje vienas iš aukščiausiųjų dievų, kartu su Brahma ir Šiva sudarantis dieviškąją triadą — trimūrtį. Vedų himnuose V. užima palyginti kuklią vietą, nors ir yra viena iš pagrindinių dievybių; brahmanuose jo vaidmuo padidėja, tačiau tiktai epe ir puranose V. tampa reikšmingiausia figūra. Indų tradicija V. vardą aiškina kaip „visur prasiskverbiantį" (plg. šaknį **viṣ** — „patekti", „įeiti"), „visa apimantį". Kai kurie etimologai teigia, kad V. vardas yra neindoeuropietiškos kilmės. Manoma, kad V. paveikslas turi ir ikiarijinio substrato elementų. Iki šiol protoindų šaltiniuose jokių užuominų apie V. nerasta (išskyrus paukščio atvaizdą viename Hazapos antspaude, kurį tyrinėtojai laiko Garudo, V. vahano, prototipu). Tačiau nėra ir neginčijamų įrodymų, kad V. yra indoeuropietiškos arba net indoiranietiškos kilmės. Vedų literatūroje V. vardas minimas tiesiogiai keliuose Rigvedos himnuose, o vienas himnas skirtas tik jam. Himnuose šlovinami trys V. žingsniai, kuriais jis išmatavęs žemės sferas. Jau sen. indų tradicija šiuos tris žingsnius aiškino kaip saulės judėjimą — arba nuo saulėtekio per zenitą iki saulėlydžio, arba net per tris pasaulius. Europiečiai mitologai seniau iš to darė išvadą, kad iš pradžių V. buvo saulės dievybė. Tačiau dabar daugelis mokslininkų tokį požiūrį ginčija. Mitologema „trys žingsniai" visais laikais buvo susieta su V. ir patyrė kelias transformacijas. Reikšmingiausia iš jų — Višnaus nykštuko trys žingsniai, kuriais jis atėmė iš daitjų valdovo Balio trijų pasaulių valdžią. Vedose V. veikia kaip Indros jaunesnysis partneris (iš čia kilęs vardas „Upendra" — „jaunesnysis Indra"), pvz., mite apie kovą su demonu Vritru. Šis mitas išliko ir daug vėlesniuose mitologiniuose siužetuose, bet palaipsniui V. ima vaidinti pagrindinį vaidmenį (iš čia atsirado vardas „Atindras" — „didesnis už Indrą"). Mitų, susijusių su V., padaugėja brahmanuose. Šiuose mituose V. atlieka žygdarbius gindamas prispaustuosius ir skriaudžiamuosius. Kritiškomis aplinkybėmis jo pagalbos šaukiasi ir dievai.

Epe pats V. (arba savo avatrų Krišnos ir Ramos pavidalu) tampa pagrindiniu personažu. Epinėje mitologijoje palaipsniui sutapatinami net keli personažai: pirma, V. ir dievybė Narajanas, antra, Ramas, Krišna ir kiti antropomorfiniai ir teriomorfiniai personažai. Šios dievybės sudaro Višnaus-Narajano avatarų sistemą.

Iš 18 pagrindinių puranų šešios skirtos V. (Višnapurana, Naradijapurana, Bhagavatapurana, Garudapurana, Padmapurana, Varahapurana), tačiau ir kitose, kurios formaliai skirtos Brahmai arba Šivai, svarbi vieta tenka V. ir jo avatarams. Puranose sukurta trimūrčio koncepcija: ontologiškai vieningi Brahma, V. ir Šiva atitinkamai atlieka pasaulio kūrimo, išsaugojimo ir griovimo funkcijas. Tačiau daugelis šios koncepcijos variantų aukščiausią vietą triadoje skiria Višnui-Narajanui: jis paskelbiamas būties absoliutu, šaltiniu, pagrindu ir esme.

Višnus

Panašių vaizdinių jau esama ir epe.

Viename mito apie tvaną variante V. išgelbėtas išminčius Markandėjas (jis sėdi tarp banjano medžio šakų ir yra neapsakomai gražus jaunikaitis) patenka į dievo pilvą ir mato ten visą Visatą: žemę, dangų, žmones, dievus ir t. t. Taigi pasaulis pasirodo kaip V. egzistavimo forma. Kitame mito apie tvaną variante V. kiekvieno pasaulio ciklo pabaigoje suima į save Visatą ir užmiega atsigulęs ant slibino Šešo, plaukiojančio pasaulio vandenyne. Kai V. atsibunda, iš jo bambos išauga lotosas, iš lotoso pasirodo Brahma ir pradeda kūrimo aktą. Iš kitų su V. susijusių mitų reikia paminėti mitą apie pasaulio vandenyno plakimą, kuriam vadovavo Višnus-Narajanas. V., pasivertęs neapsakomai gražia moterimi, atima iš demonų išgautą amritą ir po to prasidėjusioje dievų ir asurų kovoje vaidina pagrindinį vaidmenį.

Višnus, pasivertęs liliputu Vamanu. Miniatiūra. 1750 m.

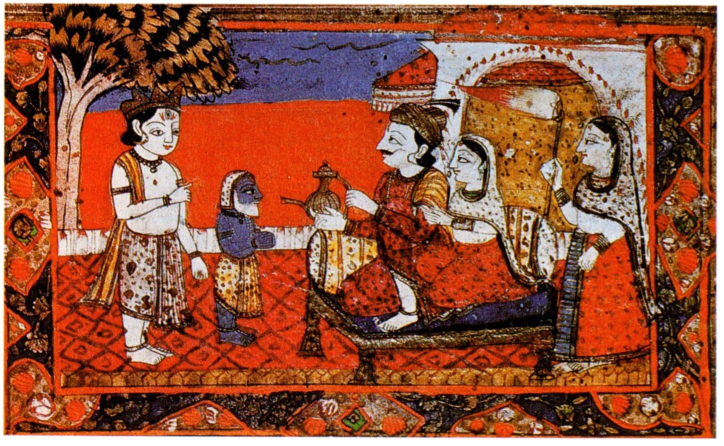

Triumfas prieš blogį ir įvairūs V. pavidalai šiam tikslui pasiekti sudaro mitų apie V. avatarus pamatą. Visomis savo apraiškomis V. įkūnija energiją, kuri tvarko kosmosą. Skirtingose mitologinėse ir religinėse filosofinėse sistemose (pvz., višnuizme) ši energija, vadinama Višnumi, pasireiškia skirtingais pavidalais: nuo absoliuto iki asmeninio dievo, prie kurio žmogus gali emocionaliai prisirišti (bhaktė).

Vedose V. būdingi neapibrėžti antropomorfiniai požymiai: jis yra aukšto ūgio jaunuolis, „plačiais žingsniais žengiantis". „Mahabharatoje" jam duotas ir toks vardas — „tas, kurio kūno negalima pavaizduoti", vis dėlto šis epas įvairiopai vaizduoja V. Vėliau sukurtoje ikonografijoje V. paprastai vaizduojamas gulintis ant slibino Šešo arba kaip ginkluotas, kovai pasirengęs jaunuolis. Vienoje iš keturių rankų jis laiko čakrą (t. y. ratą, diską) — į bumerangą panašų ginklą, turintį antgamtinių galių, antroje rankoje — kriauklę, trečioje — lazdą, ketvirtoje — lotosą arba lanką. V. oda yra tamsiai mėlyna, drabužiai geltoni — kaip ir jo avatarų Ramo ir Krišnos. Tačiau „Mahabharatoje" kartais tvirtinama, kad V. odos spalva keičiasi priklausomai nuo jugo. V. žmona yra Lakšmi, o pats V. kartais vadinamas Aditės ir Kašjapo sūnumi. Paprastai V. buvimo vieta yra Meraus kalno viršūnė, o jojamasis gyvūnas — paukščių valdovas Garudas.

Daugybė skirtingų V. vardų susiję su jo ypatybėmis ir atributais, su jo paties arba jo avatarų mitiniais žygdarbiais. „Mahabharatoje" yra skyrius „Himnas tūkstančiui Višnaus vardų". Kiti svarbesni V. vardai: Haris (pažodžiui — „raudonai rudas", bet verčiama „išvaduotojas"), Govindas („piemuo"), Kešavas („vešliaplaukis"), Madhusūdanas („demono Madhaus nugalėtojas"), Muraris („demono Murario nugalėtojas"), Purušotamas („geriausias iš žmonių" arba „aukščiausioji dvasia").

Višvakarmanas (sen. indų višvakar-

man-, pažodžiui — „visko kūrėjas") — vedų ir induizmo mitologijoje dieviškasis Visatos kūrėjas, statytojas, poetas. Rigvedoje jam skirti du himnai. Esminga tai, kad Rigvedoje vardas „Višvakarmanas" kaip epitetas kartais taikomas Indrai ir Surjui, bet Vadžasanejisamhytoje — Pradžapačiui, su kuriuo V. daugeliu atvejų identifikuojamas; nustatyti V. ryšiai ir su Tvaštaru. V. yra visaregis (jis žiūri į visas puses), minimas jo veidas, rankos, kojos, sparnai. Jis išminčius žynys, „mūsų tėvas", kalbos viešpats (Vačaspatis), „vienintelis dievų vardų skyrėjas" (kaip ir Brihaspatis). V. apskritai yra tvarkytojas ir skirstytojas, jo greita mintis, jis žino visas būtybes ir vietas, yra palankus visiems. V. triūsia kaip skulptorius, dailidė, kalvis. Jis sukuria žemę, atveria dangų; kad sukurtų pasaulį, V. aukoja pats save. Puranose ir epe V. veikia daugelyje siužetų, bet jo, kūrėjo, funkcija čia susiaurėja — jis lieka tik nuostabus statybininkas: pvz., demonams rakšasams jis pastato Lankos miestą („Ramajana"), dievams Kuberui ir Varūnai rūmus (mite apie pasaulio sargus), sukuria nuostabią mergaitę (padavime apie Sundą ir Upasundą), grąžina deivei Kali kirvį, žiedus ir papuošalus; padaro Kuberui skraidantį vežimą, vėrinius Skandui, gamina ginklus. V. „apauga" ir giminystės ryšiais: jis yra Prabhaso ir Jogasidhos sūnus ir Dharmos vaikaitis, turi dukterį Sandžają (ištekėjusią už Surjo) ir sūnų Nalą, beždžionių vadą ir statybininką. Kartais V. tėvu laikomas Brahma.

Višvamitras (sen. indų viśvāmitra=, pažodžiui — „visų draugas") — vedų ir induizmo mitologijoje išminčius, kuris buvo gimęs kšatriju, bet asketizmo žygdarbiais pasiekė brahmano padėtį ir tapo vienu iš septynių dieviškųjų rišių. V. ir jo palikuonys laikomi Rigvedos trečiosios mandalos himnų autoriais. Viename iš šių himnų pasakojama, kad V. buvęs valdovo Kušiko sūnus. V. pervedė bharatų kariuomenę per Vipašo ir Šutudros upes, kurios, jo liepiamos, nuseko priešais V. Vėlesnė tradicija V. laikė Kanjakubdžos valstybės valdovu. Žinomiausi mitai yra apie V. kovą su brahmanu Vasišthu; tyrinėtojų nuomone, jie atspindi varžybas tarp brahmanų ir kšatrijų senovės Indijoje. Pasak vieno iš šių mitų, V. paprašė Vasišthą atiduoti jam „troškimų karvę" Surabhę ir pasiūlė už tai savo valstybę. Vasišthas atsisakė įvykdyti V. prašymą ir V. mėgino išsivesti karvę jėga. Tada Surabhė paleido į pasaulį galingus karo vyrus, kurie išvaikė V. kariuomenę. Įsitikinęs brahmanų pranašumu, V. paliko savo valstybę ir atsidėjo rūsčiai askezei, kad įgytų brahmanams būdingą galią. Pasak kito mito, dievai nusiuntė pas V. apsarą Ménaką, kad toji atitrauktų jį nuo asketizmo. Iš pradžių Ménakai tai pavyko, ir iš jos intymių ryšių su V. gimė Šakuntala, tačiau V. įveikė pagundą, išvijo Ménaką ir vėl atsidėjo askezei. Ir apsara Rambha mėgino sugundyti V., bet jis Rambhą prakeikė ir tūkstančiui metų pavertė akmeniu. V. askezės galia buvo tokia didžiulė, kad Vasišthо priešas — valdovas Trišankas buvo gyvas pakeltas į dangų ir paverstas Pietų Kryžiaus žvaigždyno žvaigžde. Pagaliau ne tik dievai, bet ir pats Vasišthas pripažino, kad V. vertas būti brahmanu. Nors V. ir turėjo 101 sūnų, vis dėlto į savo šeimą priėmė drąsų ir išmintingą Šunahšepą ir paskelbė jį „vyriausiuoju iš savo sūnų". Penkiasdešimt jaunesnių V. sūnų tėvo sprendimą palaikė, bet penkiasdešimt vyresnių buvo pasipiktinę, tad V. šiuos sūnus prakeikė, be to, pasakė, kad jų palikuonys taps nearijų gentimis andhrais, pundarais ir šabarais, kurie gyvena pasaulio krašte. V. — vienas iš epinės poemos „Ramajana" didvyrių, o jo buveinė, anot epinio pasakojimo, buvo prie Saraju ir Gango santakos.

Višvarūpas [sen. indų viśva-rūpa= „visų pavidalų dievas" (neribotų formų)] — vedų ir induizmo mitologijoje trigalvė demoniškos prigimties būtybė, Tvaštaro sūnus, kuris pagrobė karves; už tai jį nukovė Tritas ir Indra (pasak „Mahabharatos" versijos — dailidė). Kartais V. vadinamas Triširasu („trigalviu") arba pagal tėvą Tvaštaru. V. turi daug galvijų ir žirgų. Jis yra purohitas (žynys), nors kartu priklauso ir asurams (Taitiryjasamhitas). Detaliau apie V. pasakojama epe, kuriame jis kartais identifikuojamas su Vritru, bet kartais jie vadinami pusbroliais. V. ir jo sesers — dieviškosios kumelės Saranjū — gimimas demoniškai asurų genties moteriai ir Tvaštarui yra pagrindinis su V. susijęs siužetas.

Rūstus, išmintingas, atsidėjęs askezei V. slaptai pereina asurų pusėn. Indra mėgina sugundyti jį apsarų grožiu, tačiau V. gundymams nepasiduoda. Tada Indra, gavęs nuodėmių atleidimą, nužudo V., nukerta jam visas tris galvas („Brihadevata"). Šis mitas lyginamas su iranėnų mitu apie Traetaoną, kuris užmuša trigalvį slibiną, ir su labai nutolusiu sen. gr. siužetu apie Heraklį ir trigalvį Gerioną. V. vardas būna Višnaus epitetas.

višvedevai (sen. indų viśvedevāh, pažodžiui — „visi dievai") — sen. indų mitologijoje ypatingas dievų (kartais net ir žemesniųjų) būrys, galiausiai apimantis visą panteoną. Nuo grupinių dievybių ir dievų klasių v. skiriasi tuo, kad neturi vieningų, visiems bendrų charakteristikų. Rigvedoje šios dievybės garbinamos daugiau negu 40 himnų, ypač dažnai v. pasirodo vėlyvojoje, X-ojoje mandaloje. Paprastai į v. kreipiamasi kviečiant dalyvauti aukojime, kuris iš tikrųjų ir suburia šias įvairias dievybes. Himnuose į v. kreipiamasi su prašymais, minimi atskirų dievybių vardai (nuolat Indros, Agnio, Mitro, Varūnos, kitų aditjų, daug rečiau — Somo ar Ušasės, labai retai Rudro) ir nusakomi jų apibūdinimai, išvardijami visi jų darbai. Kartais šios dievybės būna taip susiliejusios, kad sunku atskirti, kas būdinga kuriai nors konkrečiai dievybei. Kartais v. sudaro siauresnę dievybių grupę, kuri minima greta kitų grupių (pvz., vasų, aditjų ir t. t.). Vėliau v. yra 10 dievybių — vasūs, Satjas, Kratus, Dakšas, Kalas, Kamas, Dhritis, Kurus, Purūravasas, Madravas; beje, v. sudėtis neretai keičiasi (Višnupurana). Ir rituale v. traktuojami kaip grupė (jiems skiriama trečioji išsunktos somos porcija). Sen. indų viśve devāh („visi dievai") atitinka Avestos dāevā vispe, ir tai leidžia kalbėti apie šios dievų grupės indoiranietišką kilmę.

Vivasvatas (sen. indų vivasvat „švytintis") — saulės dievybė, kuri vedų mitologijoje personifikuoja šviesą danguje ir žemėje; žmonių protėvis. Rigvedoje minimas apie 30 kartų. Jauniausias (aštuntasis) Aditės sūnus, gimęs luošas — be rankų ir kojų, lygus iš visų pusių; vyresnieji broliai — Mitras, Varūna, Bhagas ir kt. — nukirto V. visa, kas nereikalinga, ir taip atsirado toks žmonių protėvis. Kituose tekstuose šis personažas vadinamas Martandu. Vėliau V. prilygo dievams ir tapo Saule (Surju; V. vardas yra Surjo epitetas). Iš nukirstųjų V. kūno dalių atsirado dramblys. V. tapo Tvaštaro dukters Saranjū vyru. Saranjū jam pagimdė dvynius — Jamą ir Jamę, bet, nenorėdama gyventi kartu su vyru, pabėgo nuo jo pasivertusi kumele. Pasivertęs žirgu, V. ją pasivijo, ir abu susitaikė. Po to jiems gimė dvyniai Ašvinai. V. pirmasis atliko aukojimą ir dovanojo žmonėms ugnį (plg. su Agniu, kuris yra V. pasiuntinys; plg. su Rigveda, Šatapathabrahmanu, Sajano kūriniais). Su V. labai glaudžiai susiję Indra, Somas, Ašvinai ir Jamas; V. vardas būna kaip Agnio ir Ušasės epitetas. Jadžurvedoje ir brahmanuose V. priklauso aditjams, o povediniu laikotarpiu identifikuojamas su saule. Kaip Jamo tėvas, V. tiksliai atitinka Jimo tėvą (Avestos Vivanhvantą).

Vjasas (sen. indų vyāsa= „dalintojas") — legendinis sen. indų išminčius, garbinamas kaip vedų ir puranų rinkinių „skirstytojas" arba sudarytojas ir epo „Mahabharata" kūrėjas. V. buvo rišio Parašaro ir žvejų valdovo dukters Satjavatės sūnus. Jau nuo gimimo V. kūnas buvo tamsios spalvos, o kadangi Satjavatė jį pagimdė vienoje Jamunos (Džamno) upės saloje, antrasis jo vardas yra Krišna Dvaipajanas, t. y. „juodasis, kuris gimė saloje". V. tapo didžiuoju atsiskyrėliu, o jo motina Satjavatė — valdovo Šantanaus žmona. Jiems gimė du sūnūs: Čitrangadas ir Vičitravyrjas, bet abu mirė nepalikę palikuonių; tada, Satjavatės atkakliai prašomas, V. su Vičitravyrjo našlėmis susilaukė palikuonių. Taigi V. tapo valdovų Pandaus ir Dhritaraštro tėvu ir pagrindiniu epo „Mahabharata" herojumi — pandavų ir kauravų seneliu. Pasak puranų, buvo ne vienas, bet dvidešimt V., kurie laikomi Višnaus arba Brahmos personifikacijomis ir kurie įvairiais pasaulio egzistavimo laikotarpiais turėjo skelbti žemėje vedas.

Vrišakapis (sen. indų vṛṣâkapi=, pažodžiui — „beždžionės patinas") — vedų mitologijoje beždžionė, matyt, Indros nesantuokinis sūnus. Rigvedoje minimi V., jo žmona Vrišakapaja, Indra ir jo žmona Indranė. Gana drąsiai galima teigti, kad himne atsispindi mito motyvas apie tai, kaip V. įžeidė Indranę (arba net mėgino nuplėšti jai garbę, arba įtikinėjo, kad Indra jos nebemyli) ir buvo išvarytas iš Indros namų. „Svetimieji", pas kuriuos V. nuėjo, nustojo aukoti Indrai. Šiame himne pasakojama, kad iš pradžių Indranė nuteikia vyrą prieš V., kaltina V. ir aukština save kaip Indros žmoną. Vėliau V. ir jo žmona sutinka aukoti Indrai. Tada abi žmonos giria savo sutuoktinių vyriškąsias savybes.

Vritras (sen. indų vṛtra=, pažodžiui — „susigrūdimas", „kliūtis") — sen. indų mitologijoje demonas, Indros priešas, kuris užtvėrė upių vagas; konservatyvaus ir chaotiško principo personifikacija. V. yra pats žinomiausias iš demonų („gimęs pirmasis"). Indra atėjo pasaulin ir užaugo tik todėl, kad nužudytų V. (būdingiausias Indros epitetas — Vritrahanas — „Vritro nugalėtojas"). V. yra gyvatės pavidalo: be rankų ir kojų, be pečių, šnypščia; vaizduojama jo galva, žiaunos, pakaušis, kurį kliudė vadžras. V. laukinis, klastingas žvėris, jis auga tamsoje, „ne žmogus", „ne dievas". Jis valdo griaustinį ir žaibą, krušą, miglą. V. yra pasislėpęs vandenyje, guli vandenyje, sulaiko vandenis. Jo motina — Danu. Tačiau V. ilsisi ir ant kalno. Jis turi 99 tvirtoves, kurias sugriauna Indra. Dažnai minimi 99 vritrai — V. vaikai. Dvikova su V. aprašyta daugelyje tekstų, autoritetingiausia yra Rigvedos versija: narsus, nes įkaušęs, V. iškviečia į dvikovą Indrą. Su Tvaštaro pagamintu vadžru Indra V. sutriuškina. „Iškastruotas (nes norėjo tapti buliumi) Vritras gulėjo išmėtytas į visas puses", per jo kūno dalis teka vandenys, skalaudami jo slaptąją vietą. V. nugrimzta į tamsą. Vandenys (Daso žmonos), kurie ligi tol buvo sustabdyti, dabar pradeda plūsti. Pergalė prieš V. lyginama su kosmogoniniu aktu — perėjimu iš chaoso į kosmosą, nuo potencialių gėrybių prie tikrųjų, į klestėjimą ir vaisingumą.

Santrumpos

a. — amžius
antropolog. — antropologinis
antropogon. — antropogoninis
Apd — Apaštalų darbai (NT)
Apr — Apreiškimas Jonui (NT)
arm. — armėnų
astrol. — astrologinis
astron. — astronomija, astronominis
aut. — autorius

bibl. — bibliografija

c. — centras
centr. — centrinis

Dan — Danieliaus pranašystė (ST)

egipt. — egiptiečių
Ez — Ezechielio pranašystė (ST)

f-ja — funkcija
folk. — folkloras, folklorinis

geogr. — geografija, geografinis
geom . — geometrija, geometrinis
germ. — germanų
gyv. — gyvūnas
gr. — graikų

ide. — indoeuropiečių
ind. — indų
Iš — Išėjimo knyga (ST)
it. — italų
Iz — Izaijo pranašystė (ST)

Jn — Evangelija pagal Joną (NT)
Job — Jobo knyga (ST)

k. — kalba
Kar — Karalių knyga (ST)
kosmogon. — kosmogoninis
kosmolog. — kosmologinis
krikšč. — krikščionybė, krikščioniškas
Krn — Kronikų knyga (ST)
kult. — kultūra, kultūrinis

leid. — leidimas, leidinys
lit. — literatūra, literatūrinis
lot. — lotynų

m. — metai
Mak — Makabiejų knyga (ST)
maž. — mažasis
m. e. — mūsų era
mitol. — mitologija, mitologinis
Mk — Evangelija pagal Morkų (NT)
mot. — moteriškas
Mt — Evangelija pagal Matą (NT)

norv. — norvegų
NT — Naujasis Testamentas

P — pietų
p. — puslapis
pab. — pabaiga
pas. — pasaulis
pav. — pavadinimas
Pat — Patarlių knyga (ST)
plg. — palygink
pr. — pradžia
Pr — Pradžios knyga (ST)
PR — pietryčių
pr. m. e. — prieš mūsų erą
pr. Kr. — prieš Kristų
pranc. — prancūzų
PS — Psalmynas (ST)
psichol. — psichologija, psichologinis
PV — pietvakarių
pvz. — pavyzdžiui

R — rytų
rel. — religija, religinis
rom. — romėnų
Rom — Laiškas romiečiams (NT)

sen. — senovės, senovinis
skand. — skandinavų
SK — Skaičių knyga (ST)
skr. — sanskritas
sl. — slavų
ST — Senasis Testamentas

Š — šiaurės
ŠR — šiaurės rytų
šv. — šventas
švč. — švenčiausiasis
ŠV — šiaurės vakarų

Tob — Tobijo knyga (ST)
tol. — tolimieji
Ts — Teisėjų knyga (ST)
tūkst. — tūkstantmetis

V — vakarų
vad. — vadinamasis
vald. — valdovas
valst. — valstybė, valstybinis
vėlyv. — vėlyvasis
vid. — vidurys, vidurinis
vyr. — vyriškasis
vok. — vokiečių

žm. — žmogus, žmonės
žem. — žemutinis, žemasis

Turinys

Pratarmė 5
Abchazų mitologija 7
Actekų mitologija 7
Afrikos tautų mitologija 7
Akis 23
Antropogoniniai mitai 23
Apskritimas 25
Armėnų mitologija 25
Asilas 35
Asirų ir babiloniečių mitologija 35
Astraliniai mitai 35
Augalai 37
Aukso amžius 39
Australų mitologija 40
Avis 44
Biblijos mitologija 45
Bitė 45
Budizmo mitologija 46
Chaosas 65
Dangus 66
Deivė Motina 68
Dievai 69
Dievo karvytė 71
Drakonas 72
Dvasios 72
Dvilytės būtybės 73
Dvynių mitai 74
Džainizmo mitologija 76
Egiptiečių mitologija 79
Elamitų mitologija 96
Erdvė 97
Erelis 98
Eskimų mitologija 100
Estų mitologija 101
Etiologiniai mitai 108

Etruskų mitologija 109
Gaidys 111
Geometriniai simboliai 112
Germanų ir skandinavų mitologija 113
Gėris ir blogis 145
Gimimas 145
Gyvybės medis 146
Gyvūnai 148
Graikų mitologija 152
Gruzinų mitologija 289
Gulbė 289
Hetitų mitologija 289
Huritų mitologija 294
Incestas 295
Indėnų mitologija 296
Indoeuropiečių mitologija 319
Indų mitologija 324
Santrumpos 397

Mi 371 Mitologijos enciklopedija. — Vilnius: Vaga, 1997. — ISBN 5-415-00508-0. — T. 1 — 400 p.: iliustr., žml.

ISBN 5-415-00507-2

Dviejuose leidinio tomuose išsamiai apžvelgiama pasaulio tautų mitologinės sistemos, dievai, dvasios, pusdieviai, demoniškos būtybės, mitiniai ir epų herojai, mitologinės sąvokos ir vaizdiniai. Mitologija traktuojama kaip žmonijos istorijos ir kultūros dalis.

UDK 29(031)

MITOLOGIJOS ENCIKLOPEDIJA. T. 1

Redaktorius *J. Kubilius*
Meninis redaktorius *L. Spurga*
Korektorės *L. Girevičienė, R. Prapiestienė*

SL 257. Užsakymas 731
Išleido UAB „Vaga", Gedimino pr. 50, 2600 Vilnius
Spausdino AB „Vilspa", Viršuliškių skg. 80, 2056 Vilnius
Kaina sutartinė

Mitologijos enciklopedijoje sukauptos žinios apie daugelio pasaulio tautų dievus, dvasias, herojus ir kitus mitologinius vaizdinius. I tomas pateikia šias pagrindines pasaulio mitologines sistemas:

Afrikos tautų mitologija

Armėnų mitologija

Australų mitologija

Budizmo mitologija

Džainizmo mitologija

Egiptiečių mitologija

Elamitų mitologija

Eskimų mitologija

Estų mitologija

Etruskų mitologija

Germanų ir skandinavų mitologija

Graikų mitologija

Hetitų mitologija

Huritų mitologija

Indėnų mitologija

Indų mitologija